

+ 51593

515

SZÁMOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

THALY KÁLMÁN,

TITKÁR.

HARMADIK ÉVFOLYAM: 1869.

PESTEN, 1869.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Arnos Liget

Pest. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában. 1869.

	Lap
<i>gr. Fikó Imre.</i> Elnöki megnyitó beszéd a Magyar Történelmi Társulat 1869. május 30-iki nagygyűlésén	345
<i>Nagy Imre.</i> Nagy-Lajos levele 1368-ból Bulgáriából	127
" " A zsélyi bizottság jelentése. (Részben.)	589
" " A Fertő régi áradásai	690
<i>Nagy Iván.</i> Istvánffy munkája fordításairól	281
" " Ve'enczei kéziratokról	409
" " Hontvármegye Árpád-kori birtokosairól	520
" " A zsélyi bizottság jelentése. (Részben.)	589
<i>Nagy János.</i> (Várfalvi) Székely Mózes 526, 645 és 7	
<i>b. Nyáry Albert.</i> A turáni kir. levéltár magy. tört. szempontból 232 és 294	
" " " Posthumus István, az utolsó Árpád-király atyja	378
" " " A kér-kereskény-bagonyai bizottság jelentése	625
<i>b. Nyáry Jenő.</i> Régészeti jelentés	641
<i>b. Orbán Balázs.</i> A Lábatlan család síremléke 1400-ból	492
<i>Pauler Gyula.</i> A bujdosók támadása 1672-ben 1, 85 és 165	
" " A Thaly Kálmán által kiadott Thököly-naplók ismertetése	252
" " Lupp Jakab „Budapest helyrajzi történeté”-nek ismertetése	255
" " Horváth Mihály „Zrínyi Ilona életé”-nek ismertetése	397
<i>Pesty Frigyes.</i> Hún-mongol-magyar rokonság	61
" " A Magy. Történelmi Társulat jövődelem- és költségkimutatása az 1868 évre	272
<i>Podhraczký József.</i> Péter magyar király III. Ursoolus velencei doge fia volt	141
" " " II. Endre királynak 1222-ik évi aranybullája	685
<i>Römer Flóris.</i> Czímertani kérdés	201
<i>Schulcz Ferencz.</i> Vajda-Hunyad váráról	429
<i>Szabó Károly.</i> Thököly Imre hűtlenségi pere Erdélyben 1685-ben	209
<i>Székely Sándor.</i> Boszorkányper 1715-ben	67
<i>Thaly Kálmán.</i> Régi magyar községi pecsétek 61, 270, 499 és 571	
" " A székely székek régi szokásai	125
" " Gyürky Ádám temetési zászlaja 1704-ből	133
" " A régi Rákócziak, különösen Rákóczi Zsigmond történetéhez	197
" " A bujdosó vezérek bizonyosság-levele Apafi ellen, 1635.	266
" " Régi ház és harangfeliratok	269
" " Titkári jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1869-iki nagygyűlésén	358
" " A szent-antal-selmecz-korponai bizottság jelentése (Részben.)	608
" " A b. Nyáry-család kuruczvilági serlege	673
" " Lengyel képiró Magyarországon a kuruczvilágban, és gr. Bercesényi László zenemestere	744
" " Értesítések a Magyar Történelmi Társulat s a Magyar Tudományos Akadémia üléseiről, kisebb könyvismertetések és egyéb tárczaközlemények minden füzetben.	
<i>Véghely Dezső.</i> Adatok Gyulaffy László (III.) életéhez	497
" " A zsélyi bizottság jelentése. (Részben.)	589
<i>Wenzel Gusztáv.</i> Hunyady János levele 1444-ből	569
<i>Zsilinszky Mihály.</i> „Biele Uhorsko.”	399

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Első füzet.

1869.

Január hó.

A bujdosók támadása 1672-ben*).

I.

Midőn 1670-ben a bécsi kormány Zrínyi Péter és Rákóczi Ferencz felkelését elnyomta: azt hitte, hogy a magyar alkotmánynak véget vehet. E csalódás, még egyszer ismétlődvén I. Leopold kormánya alatt, okozója lett ama borzasztó polgárháborúnak, mely némi szünettel 40 évig, a szathmári békekötésig tartott. A magyar nemzet sohasem fejtett ki annyi erőt, mint történetének e legsötétebb korszakában, és ha annyi ildomot tanúsít a szerencsében, mint szívós kitartást a szerencsétlenségben: e harcok a legszebb virágzásnak, és nem a kimertültség és tespedésnek korszakát inaurálták volna. Az első rohamos támadás a német önkényre mindjárt 1672-ben történt, és ennek lefolyását akarom röviden — a mennyire hiányos adataink engedik — vázolni. Kezdetét meglepő siker koronázta, de bukása szintoly hirtelen volt. Vallásos fanatizmus e mozgalomnak sötét színt kölcsönzött, melyet azonban a vezéreknek bölcs türelme enyhített. Felmerültek mindazon erények, melyeknél fogva a magyar a győzedelmet megérdemlette, mindazon hibák, me-

*) Felolvasatott a Magyar Történelmi Társulat Kolozsvártt 1868. sept. 21-kén tartott nagygyűlésén.

lyeknél fogva azt ki nem vívhatta, s a történelem hadsereget látott, mely csatára indult és győzni remélt fővezér nélkül; a lipótkorbeli magyarság mindenre kész volt a szabadságért, csak rendre nem*).

1670. nyarán csapat csapat után jött a német hadakból Magyarországra, és elfoglalt minden földet az erdélyi határokig. Az idegen hadakkal jött királyi biztosok eleve egyescet, majd mindig többet fogdostak el, és vetettek börtönre a hazafiak közül. Sokat nyakon kötöttek és tömlőczbe vittek, ki nek keblében volt a királyi kegyelmet biztosító hitlevél**). A ki csak némileg részt vett a lefolyt évek mozgalmaiban, ha még tehetett, félrevonult várába, falujába, vagy Erdélybe menekült.

Míg Zrínyi, Nádasdy, Frangepán felett német bíróság láttott ítéletet: a kisebb foglyok végett 1671 elején Pozsonyban judicium delegatum tlt össze, melynek tagjai magyarok voltak, Rotthal János grófnak elnöklete alatt; közvádlókép pedig a királyi ügyek igazgatója, Majláth Miklós működött, a korona többi ügyészeivel.

A judicium delegatum 1671. junius közepéig Wesselényi Ferencz, Csáky Ferencz, Tököly István, Vitnyédy István, Dobay

*) E felkelés történetét egészen csak Bethlen János írta meg röviden, de jól. Nyomán indultak történetíróink, kik közül Szalay és Horváth leírásai kitűnők, míg Korponay (Abaúj Monograph. I. füz. 43. l.) példátlanul összekuszálja az eseményeket. Számos egykorú író, okmány, egyes epizódokat világosít fel, vagy egészít ki. Igen sok részletet találtam a budai kamarai levéltárban őrzött tanúvallomásokban, melyeket királyi parancsra a káptalanok kivettek, s ezek képezik legfőbb kútforrásaimat. A legterjedelmesebbek a Neoregestrata acták 1431 fasc. 2. Num. és 1462 fasc. 38. N. levéltári jegyei alatt fordulnak elő, az elsöben 45, a másikkban 24 tanúnak vallomása foglaltatván. A tanúk közt minden rendű, rangú férfiakat, sőt még nőket is találunk, és legtöbb fényt Eperjes bevételére, a mozgalom egyes részeseire, és a katolikusok üldözésére vetnek. A mozgalomnak vallásos jellegét Horváth Mihály is kiemeli, Magy. Tört. IV. kötet 87. l.

**.) Rhédey memorialeja Rozsnyay D. művei után, Tört. Emlékek VIII. 429. l.

Gábor örökösein kívül 233 vádlottat idézett maga elé. Egy-kettőt meg nem találtak. Hatvanhatot felmentettek. Nehánynak ügye függőben maradt: a többire nézve az ítélet fej- és jószágvesztésre szólt*). Az utóbbiak közül kilenczvenegyen mint meg nem jelenő makacsok marasztaltattak el.

A makacsok majdnem mind Erdélyben lettek menhelyet. Többnyire felvidékiek és tiszahátiak — a 13 vármegyéből valóok — voltak. Legtöbben megyéjükben a tekintélyek közé tartoztak. Sokan Bécsben, Pozsonyban, különféle partialis gyűléseken követséget viseltek, s mindnyájan a felkelésben kisebb nagyobb részt vettek. Voltak mágnások, főurak: gr. Balassa Imre, b. Petróczy István, Bocskay István, zempléni főispán. Voltak, s legtöbben, köznemesek, mint: Szepessy Pál, Szuhay Mátyás, Ispán Ferencz, Monoky István Abaújból; Gyulaffy László, Uray Mihály, Kende Gábor, Ferencz és Márton, Mikolay Boldizsár Szathmárból; Farkas Fábrián, putnoki, Torma Mihály ecsedi kapitányok; Forgács Miklós, Balkó Pál, Apáczay Tamás, Dayka István, Keczer Menyhért, Jánoky Ferencz, Papp Dániel és Izráel, Zákány András, Nemessányi Bálint, Vitnyédy jóbarátja, és többen. A városi elemet — bár nemes volt — Radics-Horváth András, hajdani kassai jegyző, az egyházi rendet pedig Fogarassy István praedicator képviselte. Az elítéltek közé tartozott még Kemény János fejedelem özvegye, a Gyöngyössy által megénekelt Lónyay Anna, fiával, Vesselényi Pállal; kinek atyja, István, Annának első férje, Ferencz nádornak testvéröccse volt**).

*) Elöttem fekszik a kir. ügyigazgató jegyzéke a letárgyalt pekről 1671. jún 18-ikáig. Leopold a makacsokén kívül csak Fügedi Nagy András, Balogh Gáspár, Fáy László, Csernel György, Szobonya István, Lesseney Nagy Mihály, Bónis Ferencz és Drabicz Miklós halálos ítéleteit erősíté meg, s ezek közül is csak Bónis és Drabicz végeztettek ki: „sententionatus et expeditus,” mint a fiscus szörnyű laconismussal a perjegyzékbe írta. Kam. levélt.

***) Az olvasó tájékoztatására ide írom a fennebb nem említett proscríbáltak neveit: Csató Albert, Usz Sándor, Kálmán, Beleznay, Becskházy, Pinczés András, Hedry, Újváry Boldizsár, Baranyay, Szilágyi Gáspár, Gomboss, Királyi Imre, Darvay, Szinnyei, Sándorházy Ferencz, Monay Gáspár, Kemessey, Kádas, Kökényesdy György, Ujhelyi, Bagoly, Dedy, Décesy, Pinkóczy, Sulyok, Horváth, Fejes, Eperjessy, Bartako-

Rangra köztük első Balassa Imre volt. Azonban a garázda, kiállhatatlan férfival még a számtüzetés kenyerén sem tudtak társai megférni. Ugy gyűlöltek, mint akkor, midőn még a divényi várból üzte rablókalandjait, sőt szinte kívül állott a bujdosók körén, mert gyanú volt rá, hogy a németek által meg van vesztegetve. A közbizalom leginkább a harczedzett Petróczyra fordult, kinek sokan mint vezérüknek hűséget is esküdtek. Petróczy gr. Tököly Istvánnak nővérét birta feleségül. A Zrinyi-Nádasdy-féle összeesküvésben kevés részt vett, legfeljebb tudomással bírt a készülődolgozokról, Tökölyvel és a lutheránusokkal inkább Nádasdyhoz, a mérsékeltabb vagy legalább óvatosabb párthoz hajolván. Ámbár buzgó lutheránus és Vitnyédynek egyik pártfogója, nyugton maradt, midőn Rákóczi Ferencz fegyvert fogott. Nem mozdult, midőn sógorát Árvában a németek ostromolták, annak javait elkobozták, és leányait saját 8 éves leánykájával elfogták: de midőn 1671. april, 17-re Pozsonyba a judicium delegatum elé idézték, betegséggel menté magát és Erdélybe menekült*). Leginkább az a körülmény terhelte, hogy Vitnyédy, midőn 1666-ban Leopoldnak elfogatását tervelé, őt először Petróczyhoz Kaszavárra akarta vinni. Így beszélte el maga Vitnyédy Lessenyei Nagy Ferencznek a dolgot, ki Hohernek ezt is felfedezte. Bécsben Vitnyédy merényletét, mely kész volt királygyilkossáig menni, a szürnyű magyar összeesküvés legszörnyűbb kinövésének tarták. Gondolható volt, hogy Petróczy tudott a tervről, és azt nem ellenezte, ámbár egyenes bizonyítékot nem lehetett ellene felhozni. Mindazonáltal előre tudhatta a per kimenetelét, és nem ok nélkül maradt el Pozsonyból. Elmarasztalták. Az ítéletet vagyónára nézve végrehajták. Kasza-

vics János, Várady Jónás, Papp, Halápi, Fánicsikay, Bagossy, Balogh László, Rátkay, Melczer Lajos, Aszalay Mátyás, Bornemissza, Petrikovics, Bessenyei, Apagyi Mihály, Solnay, Jászay Miklós, Csernel Pál, Hanyi, Kádas, Almásy, Miskolczi, Désy Péter, Illyey Zsigmond, Komjáthy, Fráter, Korda, Trombitás, Szikszay, Úry, Gönczy, Antócs, Pataky, Biró István. Ezek közül tudtommal csak Kökényesdy György kapott kegyelmet 1672 előtt.

*) A szepesi káptalan jelentése megidéztetéséről a kamarai levéltárban.

vár, a vétkes merénylet tervelt színhelye, lerontatott, s a gazdag főúr fiaival földönfutóvá lett; lángolva a bosszútól, kész mindent elkövetni, hogy az ausztriai háznak igazságtalanságát a csatamezőn visszafizethesse*).

Petróczy mellett nagy tevékenységet fejtett ki Szepessy Pál, régi, de nem gazdag abaujmegyei családnak sarja, Wesselényi Ferencz nádornak és Széchy Máriának igen kedves embere. Az elsők közé tartozott, kik a nádorral összeesküdtek, főrészes volt a szövetségben, melyet Zrinyi a felvidéki protestánsokkal kötött. Tudta a bánnak legtöbb tervét, és sokat járt Egerben, Kara Ibrahim basánál, hogy általa a törököt a magyar ügynek megnyerje. Midőn 1670-ben Rákóczi fegyvert fogott, mint borsodi alispán Szuhayval Tokajt ostromolta, s a forradalmi sereg felbomlása után neki volt majdnem legtöbb oka a németek elől Erdélybe menekülni.

Bátor férfi volt, ki minden veszedelemben megállta helyét, de mégis leginkább a diplomatiára hajlott, s e téren ritkítá párját a bujdosók közt. Többoldalú tudományos képzettséggel bírt. Ismerte a nemzet történetét, és gyűlölete fokozódott az ausztriai ház ellen, midőn a múltban is mindig csak azon jelekkel találkozott, melyeknek a jelenben borongó kedélyű szemtanúja és áldozata volt. Mint szegény ember, Teleki Mihály kenyerén tengődött Sorostélyon, és végkép elkésérite az üldözés, melyet vallása, a protestantismus, a hazában szenvedett. Hajlandóvá lett — legalább ellenségei vádolák — mindazon üldözési fegyverekhez nyúlni a pápisták ellen, a melyeket kezükben annyira kárhoztatott **).

*) Petróczyra nézve v. ö. Bethlen János Historiáját, Horányi-féle kiadás. I. k. 261 l. Fia Petróczynak is írta magát, a mi magyarosabb hangzású: de az egykorú hivatalos okmányok, történetírók, mint Cserey, Bethlen, Babocsay, Klein mind csak ő-t használnak, egyedüli kivétel Cobbnak egy alább idézendő proclamatiója, mely azonban csak későbbkori másolatban maradván fenn, döntő fontossággal nem bírhat.

**) V. ö. Szepessy Pál másolatait a nemz. múz. kéz. 411 quart. hung., melyekben különösen feljegyzé mindazon beszédek, leveleket, melyeket az akkorában halálra ítélt magyarok mondtak, írtak. Egy labancz ének szerint: — közlé velem Thaly Kálmán „Kuruczvilági Énekek“ czímű sajtókész érdekes gyűjteményéből — „barát-vérrel

A bujdosók legnagyobb részt hason helyzetben lehettek Szepessyvel, mert csak némelyek, mint Wesselényi Pál, bírtak Erdélyben jószágokat. Legfőbb vágyuk volt, mint száműzötteknek rendesen, hazatérni, s a németet elverni tüzhelyeikről. E vállalatban erdélyi segélyre számítottak; miután azonban jól tudták, hogy Erdély a porta engedelmé nélkül nem mozdulhat, Petróczy^v és Szepessy 1671-ben Törökországba mentek, mint követei a „Magyarországból kibujdosott grófi, úri és főrendből álló, Erdélyben levő, és több velek egyetértő magyaroknak“ oly szint adván ügyöknek, mintha azért bünhödnének, „mert a hatalmas szultán köntösébe kapaszkodtak“^{*)}.

— A török birodalom élén Köprili Ahmed nagyvezér nem rossz szemmel nézte a magyarok viszálykodását a németekkel. Alkalmiilag a porta jó hasznát vehette e zavaroknak: de már most nyújtani segélyt a bujdosóknak, s megszegni a vasvári békét, nem látszott tanácsosnak. Nem segíté Wesselényit, Zrinyit Kandia miatt: nem segíté a bujdosókat, mert a lengyel ügyek vették igénybe figyelmét. Jó szót adott a két követnek, de a tett csak az volt, hogy Apaffynak titkon megígizte, miszerint a bujdosókat, kiket a bécsi kormány mint szökevény zsványokat kiadatni kért, és a porta nyilván kiadatni rendelt, a németeknek ki ne szolgáltatassa, hanem a felséges szultán rendeletére készen tartsa.

Erdélyben senki sem gondolt kiadásukra. Sokan a főurak közül rokonságban voltak egyik másik bujdosóval; legtöbben bennük magyarokat és protestánsokat, vér- és hitrokonokat láttak, kiknek sorsa iránt mély rokonszenvvel viseltettek; de élénk emlékezetben volt még, mire jutott II. Rákóczi György, és az ország, mert a porta engedelmé nélkül háborúba kapott, és Konstantinápolyból várták a jelszót cselekvésre. Csak Teleki Mihály, kövári kapitány, s a fejedelemasszony sógora, fogta

akarta megfestetni székét,⁴ és más ilynemű énekekben mindig különös gyűlölettel említetik. Nevezetes, hogy e kemény református, őse néhai b. Szepessy Ignácznak, a híres pécsi püspöknek, és b. Eötvös József cultusminiszter úrnak, kinek öreganyja — igen lelkes magyar asszony — egyenes ágban Pálunktól származott.

*) Rozsnyai Dávid művei után, i. h. 431 és kk. II.

nyíltan és határozottan a bujdosók pártját. A merész férfiúnak a fényes szerep forgott eszében, melyet hajdan Erdély fejedelmei, mint a magyarság védői játszottak, s a bujdosók lekenyerezték dicsvágyát, midőn neki siker esetére a kassai generalatust ígérték *).

Ügyes ember volt, kinek csak Franciaország hiányzott, hogy, ha nem Richelieu, legalább Mazarini lehessen. Fáradhatlanul agitált a magyarok mellett a fejedelemmél, és nagy támogatást lelt a fejedelemasszony, Bornemissza Annában, ki terveiben, indokaiban nő volt, de kivitelükben férfi tudott lenni.

Apaffy Mihály, embernek elég jó, fejedelemnek rossz, I. Lipót magyar kiadásban, kezdetben szövetségben állott a magyar összeesküvőkkel, de visszavonult, midőn értésére esett, hogy Zrínyiek Rákóczit akarják Erdély trónjára ültetni. Csak midőn a német kormány lábbal kezdé tapodni a magyarok jogait, szólalt fel félénken és hatás nélkül. Őt hidegen hagyta a Bocskayak, Bethlenek, Rákócziak fényes szerepe: de benyomást tett rá nejének unszolása, bujjon ki már egyszer az asszonyok közül, és szerezzon családjának, jövőendő második fiuknak Magyarországon jószágokat, mint tevő Rákóczi György, kit ugyancsak áld most unokája. Buzgó protestáns lelkét mélyen bántá az üldözés, melyet hitfeleinek Magyarországon szenvedni kellett, és érzé, hogy — a bujdosó papokkal szólva — „hivatalos tisztemunkálkodni, ne illettessék tovább a hazában szidalommal Izráel Istenének szent neve!“ Ha Teleki, Petrőczy vagy Szepessyvel társalgott, kész volt mindent megtenni a bujdosókért, azonban ismét mindent visszavont, ha cancellárját Bethlen Jánost, vagy a Bánffyakat — Dénest és Zsigmondot — hallotta beszélni **).

Az erdélyi békepártnak döntő súlyt kölesőnzött a porta, mely 1672 tavaszán minden támadást határozottan megtiltott.

*) Farkas Lukács, a kam. levélt. N. Reg. A. 1431 fasc. 2. N. Cserey nádorságot mond, mi valószínűtlenebb.

***) Az erdélyi viszonyokra vonatkozó adatokat érdekesen állítá össze Szilágyi Sándor akad. székfoglalójában: „Bánffy Dénes kora és megöletése.“ Akad. Értesítő 1859 II. 137—220 II.

Azonban Magyarhonban naponként oly dolgok történtek, melyek a bujdosókat nyugodni nem hagyák. Leopold már a mult évben kijelentette volt, hogy a felkelés folytán a nemzet jogait eljátszván, teljhatalommal fog uralkodni. Adót vetett nemesre, nem nemesre. Behozta az accísát borra, sörre, húsrá, páliukára; s a politikai elnyomással karöltve járt a vallási üldözés, melyben a katolikus főpapok némi kárpótlást találtak az elveszett szabadságért. Kőszeghtől a Hegyaljáig nagy buzgalommal foglalták a protestáns templomokat. Báthory Zsófia elfoglalta a pataki collegiumot, a reformátusok főiskoláját, és a tanárokat, tanulókat Debreczenbe, Erdélybe kergette. Szegedy Lénárt, egri püspök, a politikában derék magyar ember, és nem kedves az udvar szemében, bezáratta a lutheránusoknak eperjesi collegiumát, melyet 1667-ben nagy áldozatokkal alapítottak. Szepesben még csak Lőcsén, Zemplénben még csak Medgyaszón volt protestáns templom; Abaújban, Sárosban már egyet sem lehetett találni. Félő volt, legalább a protestánsok féltek, hogy nem sokára a spanyol inquisitionak véres üldözése és lobogó máglyái fognak következni. A kivert praedicatorok, mesterek, harangozók, tanulók többnyire Debreczenben kerestek menedéket, hol közel a magyar határhoz, Erdélynek, s főképen a váradi hasának oltalma alatt, kinek Debreczen adót fizetett, biztonságban voltak a német elöl, de a legnagyobb nyomorban tengődtek. Apaffynak alamizsnái nem sokat segítettek. Egy kenyéren, egy pénzen élve, „nem volt annyi gyolcsuk, hogy veritéküket vagy könyeiket arczokról letörölhették, vagy szenyésüket magukról leválthatták volna!“ *).

Ily körülmények közt a bujdosók keserősége, szilaj hovágya nem csillapodott. Szükségesnek látszott, mielőbb közbevágni, nehogy az ország végromlásra jusson. Senkisémet kételkedett, hogy Magyarország többé nem várhat, mert ők nem várhattak. Naponként érkező hírek megerősíték szándékukat. XIV. Lajos Hollandiára tört, és több, mint valószínű volt, hogy a háborúba Németország, Lipót is bele fog vonatni. A felvidé-

*) Kovácsóczy, Árpádia, III. 112 l.; Toldy, Irodalmi Berek, 232 l., melyben Szőnyi Nagy István elüzlött tornai praedicator, használja az idézett patheticus szavakat.

ken itt-ott protestáns pórok fegyvert ragadtak vallásuk mellett, és Turalukán Bársony György püspököt, a zeloticus üldözöt, megrohanták, megsebesíték, hátyját Jánost pedig, a bujdosók elleni perben egyik vádló koronai ügyészt, agyonütötték. Némelyek még a lengyel háborúból is, mely miatt a porta őket nem segíté, reményt merítettek, mert azt hitték, hogy a magyarhoni német hadak Lengyelországba fognak menni a török ellen, és különben is tudni vélték, hogy e csapatok zsoldban, élelemben szükölködve, hajlandók vezéreik ellen fellázadni.

A bujdosók közül igen sokan még mindig nem tudtak megbarátkozni azon gondolatral, hogy a török csakugyan nem fog segítséget nyujtani. Az oláh vajda révén igyekeztek a portára hatni, de tordai gyűléstükön (júniusban) azon választ kapták, hogy a porta nem bánja, ha ünerejükből kezdenek harczot, de segítséget semmikép sem adhat. Ez üzenet, az első perczben majdnem kétségbeejtő, szinte kielégítőnek látszott azoknak kik saját erejükten és Apaffyban bíztak. Petróczy a gyűlésből elment Apaffyhoz és az Isten szerelmére kérte, segítse hadjáratukat, s a bujdosók főbbjei: Petróczy, Szuhay, Szepessy, Kende, Keczer, Bocskay, Pika, a Tököly családnak hív embere, Telekivel versenyt ostromolták a fejedelmet, ki azonban könnyes szemekkel megtagadta kérésüket, s nemet mondott akkor is, midőn csak helyt kértek szervezkedésre. A bujdosók azonban el voltak szánva a harczra, és tüzelték őket Lónyai Annának és Bocskay neje Török Klárának gúnyos szavai: „hogy tudnak nemes, harezedet férfiak inkább sanyarú számkivetésben nyomorogni, mint diső halál- vagy győzelemért harczra szállani?“ A váradi basa negengedte, hogy a hódoltságokban katonát szedhetnek, és a török földön szabadon járhatnak. Teleki hadi szereket ígért. Ugyancsak ő, s az ifjú Tököly Inre, a különben német párti Bánffy Dénes és mások pénzt adtak; jelesen Pap Dániel bujdosó, azelőtt harminczados, és a szathmári jószágok igazgatója, 20,000 tallért, miért is társai neki Szathmárt minde- nestől tulajdonú! ígérték. A hadjárat augustus végére tüze- tett ki. Wesselnyi Pál és Forgács Miklós, Tordán kétszáz lovast gyűjtven Aranyos-Medgyesre siettek, Szathmár felé tenni diversiót; a főtámadásnak azonban Debreczen felől kel-

lett történni, Petróczy István, Szepessy Pál, Szuhay Mátyás és Kende Gábor által*).

A bujdosók e legveszélyesebb pontra legbátrabb embereiket választák, s ezek között is mint hősök hőse, kivált Szuhay Mátyás. Ósrégi abaúji családnak ivadéka, immár túl volt élete delén. Korábban II. Rákóczi Györgynek szolgálatában állott, mint kállai várnagy, és Erdélyben Halmágyon birtokot szerzett; utóbb Abaújban táblabíróvá lett. 1662-ben megyéjét Pozsonyban az országgyűlésen képviselte, és feje volt ama makacs protestáns ellenzéknek, mely az országgyűlést, mert gravameneit mindenek előtt tárgyalni nem akarta, ott hagyá. A Wesselényi-féle összeesküvésben tevékeny részt vett: Zrínyinek a felvidéken úgy szólván jobb keze volt, és Rákóczival, Szepessyvel Tokajt ostromolta. A büszke, kemény férfi, igazi typusa a „vastagnyakú kálvinistá“-nak; Lipótot „kegyetlen Nérónak,“ „hitzegő fejedelemnek,“ „faistent imádó embernek“ tartotta, és szenvedélyesen gyűlölte**).

Kölesei Kende Gábor, régi családból val, de nem gazdag szathmári nemes ember, Tiszántúl nagy befolyással bírt. A Zrínyi-Nádasdy-féle összeesküvés korában Erdélyben járt követségben, részt vett 1670-ben mint egyik vezér a gombási útközetben, melyben a felkelt szathmáriak egy csapat németet leapritottak. Nyugodt, békés szellemű ember volt, de ha cselekedni kellett, merészen és gyorsan cselekedett***).

Leopoldnak fővezére a 13 vármegyében, felvidéki főkapitány Spankau Paris báró, Pernadiez és Alteisattel ura, vezérőrnagy, volt. Nagy híre kapott, mert 1670 bei Zrínyi Péter felkelését oly gyorsan elnyomta; különben azontábornokok közé tartozott, kikre a föld népe zsarolásaik és kíméletlenségük miatt leginkább panaszkodott. Figyelmét nem kerűték el a bujdosók

*) Bethlen i. h. II. 223 és kk. II. Farkas Lákács, Józsa István vallomásai a kam. levélt. Józsa páter ekkor 28 éve volt, s a Taktaközben a bujdosók által elfogatott; később mint kuncz, majd labancz kapitány szerzett magának hírnevet.

***) V. ö. Józsa vallomását, i. h.

***) V. ö. Kende beszédét egy dalban „Tököljhadi tanácsa,“ melyet Thaly Kálmán volt szíves velem közölni, a máltalmított gyűjteményéből.

mozgalmai. Ismerte némileg Apaffy mesterkedéseit, és még a mult évben oly kemény levelet irt a fejedelemnek, hogy az alig tudta magát elszánni feleletre (1671. dec. 17.). Midőn a kitörés jelenségei szaporodtak (1672. máj.), fenyegető proclamatiókkal akarta a vést elfojtani, s e mellett (júniusban) magához Kassára hivatta a felső megyék alispánjait, tanácskozni velük a védelemről. A megyék 1000 lovast ajánlottak, és Zemplén még külön is biztosítá a császárt hűségéről; de Spankau nem bizott a magyarokban. Betiltá a seregyűjtést, sőt a már zsoldban álló magyarokat, „a régi, tős-gyökeres, jeles vitézi próbákkal és ellenségeken vett győzelmeken elhiresült hazafiakat“ is jobbára elbocsátá (júl.), közöttök Szöcs János hadnagyot, ki gyermeksege óta a végekben forgott, már 1670-ben a bécsi kormány előtt gyanússá lett, de vitéz, harczedzett katona volt, bár nagy igazságtalanság nélkül zsványnak is lehetett volna nevezni. Spankaunak biztos hirei voltak — többek közt Bánffy Dénes által — hogy a bujdosók augustus végén fognak kijöni; mindazonáltal a catastropha jóformán készületlenül találta *).

Az első csapást augustus második felében Ibrányi Ádám, híres törökverő, intézte, egy inkább rablócsöcselékből, mint harczosokból álló csapattal, melylyel a bujdosók unszolására Máramarosból Ugocsára, Nagy-Szóllósra tört. Nagy-Szóllósön a Perényi család 1668. visszatérvén a katholika hitre, saját udvarházában a minoritáknak kolostort alapított, hogy Ugoesa, Beregh, Máramaros és Szathmárban, hol katholikus plebánia nem volt, a falusi népnek az Isten igéjét katholikus módon hirdessék. Kettő közülök, Szegedi János áldozár, és Kende Ferencz frater, Ibrányi kezébe esett, ki a baráttemplomot más katholikus házakkal kirabolta, a két patert kiheréltette, és biztosságba, Erdélybe visszatért **); Spankaut e hirre határtalan düh futotta el-

*) Századok 1867. foly. 283 és kk. II. A nyitrai káptalan által kivett vallomások nemz. múz. kéz. lat. fol. 2407; Szirmay, not. C. Zempl. I. 233 l.; Arpadia, i. h. 90 l.; Babocsay, 25 l.; Bethlen i. h. A szep. kam. jelentése 1672. aug. 23. kam. levélt. Szöcs János később Tökölynél, majd — mint Apor Péter írva hagyta — a császáriaknál, végre vénségében II. Rákóczi Ferencznél harczott, mint ezredes.

***) Ibrányi és Kende Ferencz nevét Kende Ádám tartá fenn vallomásában, a kam. levélt. V. ö. Katona. XXXIV. 25 l.

Azonnal összeszedett 800 német és 300 magyar lovast, és Tiszántúlra sietett Debreczen ellen, hogy boszút álljon a bujdosók e menhelyén: de már akkor a bujdosók magok léptek fel támadólag. Előcsapatjukat Kende Gábor vezette, ki aug. utolsó napjaiban jött ki Erdélyből, a „nagyhajú“ Zákány Istvánnal, Balkó Pál és Dajka Istvánnal, Rákóczi Ferencz volt hadnagyával, pénzzel és 60 lovassal. Debreczenben Szöcs János csatlakozott hozzá, több elbocsátott magyar katonával, s midőn Sebesnél, Debreczen és Szoláth közt, mustrát tartott csapatján, már 300 embere volt, kikkel tovább ment a hajdúvárosok felé. Szepessy és Szuhay — Petróczy Erdélyben betegesen maradt — nyomban utána jöttek Farkas Fábiánnal, ki mint Wesselényi nádornak régi hű embere, sokat és ügyesen járt követségeken, harczokon, és később a németek részéről az „ördögűtő“ nevet érdemelte ki, mert a mit a törökön tanult, azt rajtuk, mint valamely ördög tudta elverni; Debreczenben egy kissé megállapodtak, és bevárták Huszajn aga, híres török spahiát Nagy-Váradról, ki 100 emberrel, lovas és gyaloggal, nagy ígéretek folytán, néhány napra segítségükre jött*). A hír, hogy a török is a bujdosókkal tart, nagy benyomást tett a hajdúkra, kik mint protestánsok, úgylis már unták a német kormány által nyakukra tolt katolikus kapitányokat, és már régen izgattattak, most főképen Takaró István által. Dajka Istvánnak felszóllítása: „csatlakozzának,“ általános vizshangra talált. Némelyekre szép szó, másokra fenyegetés hatott, és az egész hajdúság fegyvert ragadva, Kende seregéhez szegődött. September 1-jén hajdúk és bujdosók, Kende, Szuhay, Szepessy Kálló alatt állottak. A mezőváros harmadnapra meghódolt, a lakosok a bujdosókhoz pártoltak, a várat azonban, bár Kállai Nagy András és Fekete János városi jegyző, nagy buzgalommal szorgalmazták a megadást, a csekély német őrség megtartá. A bujdosóknak sem idejük sem ágyújuk nem volt az ostromra. Tovább mentek, Huszajnt, kinek ideje lejárt, hazabocsátván**).

Minderről Spankau már túl a Tiszán értesült; kevés hadával azonban nem mervén megütközni, visszament, és „nagy

*) Józsa 100-at mond, Bethlen i. h. 500 törököt említ.

***) Babocsay i. h. Józsa, Barakonyi vall. a kam. levélt.

vigyázással szorgalmaskodék,“ hogy a felkelőket a Tiszán való átjövételben akadályozza. De a magyarok több ponton — Lúcznál és másutt — gyorsan átkelvén, Spankau a forrongó népség közt Kassára hátrált, nehogy e főhely, távollétében, ellenséges kézre kerüljön; kiadván egy úttal szerteszt tanyázó csapatainak a rendeletet, hogy mind Kassára siessenek. Nyomában mindentűt felkelt a nép. Göncz-Ruszkáról alig ment el egy negyedórája, midőn már Apáczay Tamás a faluba nyargalt, s a lakosokat fegyverre szólítá *).

Szuhay, Szepessy, Kende — belefoglalván Petróczy nevét — útjokban mindenfelé kiáltványokat bocsátának, „mint az előljáró magyar tábornak deputatus gondviselői“ **). Fegyverre hívtak minden férfit, ki már 12 évét meghaladta. Inték a nemeseket, „ne legyenek utolsók a nemzet szabadításában, ha Isten dicsőségének, saját szabadságuknak, megmaradásuknak örülnek, édes hazájukat szívből szeretik, és sok keserves nyomorúságból szabadulást kívánnak.“ Igérték zsoldot, vagy jószágokat; a parasztnak pedig, kik a testi lelki szabadságért fegyvert fognak, országos nemességet ***). Tele voltak biztatással, hogy az erdélyi fejedelem, a moldvai és havasalföldi vajdák, s a török szultán segítik a mozgalmat; ellenben tüzzel vassal fenyegettek mindenkit, ha hozzájuk, s a „v á r m e g y é k ú n i ó j á h o z“ nem csatlakozik.

E kiáltványok Abaújban, Zemplénben akadálytalanul terjedvén, megtették hatásukat. Nemesek, parasztnok, protestánsok sőt katolikusok is, mindenfelől csődültek a zászlók alá, melyeken „Pro Deo et libertate“ volt olvasható. Úton útfélen fegyveres csapatok képződtek; legbuzgóbbak azonban a praedicatorok voltak, kik megérkezettnek látták a szabadulás és boszúnak óráját. Törökös turbánokban, fegyverrel kezükben jártak a tá-

*) Babocsay i. h. Nagy Katalin a kam. levélt. Histoire des troubles de Hongrie I. 231 l.

***) Lásd e címet több levelükben, melyeket Thaly Kálmán barátom Nagy István hétszemélynök úr gyűjteményéből lemásolt és velem közleni szíves volt.

****) Lásd erre nézve egy 1673. kiáltványt a kam. lev., melyben ez, mint már a mult évben kihirdetett elv, említettik.

borban, és fanatizálták a népet a „hítségő császár“ és bálványimádó katolikusok ellen. Azon csapattal, mely Szerencs és Ónod körül jött át a Tiszán, Somogyi István szerencsi, Miskolczy István bodrogh-keresztúri, Szántay Mihály monoki, Gyöngyösy András és Tasnády István tarezali és Buday István táljai praedicatorok tértek vissza, kik mind alig egy éve tűzettek ki községeikből, és a számkivetésben — mint az árvaságra jutott József — „házukat, s a farkasok között maradt szegény atyjafiaikat féltették“ *)! A keserű bosszúvágy áldozatokat keresett, és talált. Liszván Dayka István a katolikus káplánt, miután kényszerítésére a templom szent képeit maga megégette, megölette**). Ujhelyen a pálos conventet kirabolták; Farnosnál Csepellényi György atyát meggyilkolták; Hécezen, Abatújban, Balogh Balint plébánost elfogták, hívei közül hetet megöltek. Medgyaszón egy Sziójgyártó Balint nevű katolikus esett áldozatul; ugyanott egy másik katolikust megkínóztak, és Sujtán Telkibányán hasonló dolog történt. A vallásos vakdith kihágásait, a mozgalmakkor mindig felmerülő csücselék rablással, fosztogatással tetézte. Fegyveresek széledtek szét az országban, és minden ökröt, borjút, tehenet, kecskét, juhot, sertést, azon ürügy alatt, hogy pápista tulajdon, szabad zsákmánykép magukkal vittek. És míg némelyek a templomokat pusztították, mások — és sokszor ugyanazok — a sírokat törték fel, s a talált ékszereket, drágaságokat zsebre rakták. E zsványságokban a rendes vezérek nem voltak részesek. Azon néhány katolikus pap, kik az ő kezükbe estek, mint Józsa István páter, bántatlanul maradtak, és csak reversalisokat vagy hitet kívántak a kétesebb egyénektől, hogy az országnak hívei lesznek, és a mi tudtukkal kárára készűl, feljelentik***).

*) V. ö. Arpadia i. h. 112 l. A bujdosó praedicatorok levelét Apaffyhoz, melyet Buday, Némethy Gergely, Miskolczy Gáspár és Szánthay Mátyás irtak alá többek nevében; úgy hiszem, hogy a keresztnevekben való eltérés Kovácsóczy nál toll vagy nyomtatási hiba, a mi nála gyakran előfordúl.

***) Józsa és többek vall. a kam. levélt.

****) Szirmay i. h. II. 256 l.; Babocsay, Bethlen i. h. Vallomások a kam. levélt.

A magyar sereg két főcsapatból állott. Kende Gábor inkább északra, Regécznek vette útját, hová Rákóczi Ferencz, még két év előtt a felkelés feje, most mint Leopold híve, ellenség, sok katolikussal menekült, s itt érte őt utól Petróczy, ki alig fellábadva, már a táborba sietett. Szepessy és Szuhay Szerencs körül szerveződtek, és sept. 7-én két zászlóval Ónod alá nyargalván, másnap (sept. 8.) a várat felkérték, de sikertelenül. Az ostrom végezt Lóczy János, Höresök Mátyás, Jaksó Dénes, Mosik János, Affra Péter kapitányok és hadnagyok maradtak hátra a környékből összegyűlt mintegy 4000 fegyveressel, Zákány István vezérlete alatt, s a városban állni szokott, most kezükbe esett kis ágyúkkal próbálták a falakat törni, azonban sikertelenül*). Egy másik csapat Tokajt táborlotta körül.

A bujdosók nem igen boldogultak várak ellen. Látták ezt Kende és Petróczy István, és felhagyván regéczi tervükkel Gönczön, Ruszkán át a kassai útra tértek. Szuhay és Szepessy követték e mozdulatot, és a két sereg sept. 13-án Szinánál egyesülvén, Enyiczkétől délre, mintegy egy mértföldnyire tábort ütött. Az összes felkelő hadból, mely már 15,000-re rügött, itt körülbelül 8000 ember volt együtt, a sereg java, de hadikészület és ágyúk nélkül**). A hírre, hogy Enyiczkén német portyázók mutatkoztak, Petróczy István és Szuhay Mátyás sept. 14-én 1200 lovassal kinyargaltak őket felverni. A németek—a Jaques dragonyos ezred egy része, Soyer alezredes vezérlete alatt — csak 300-an voltak : de mögöttük félmérföldnyire, Bárczán, Spankau maga állott 2000 emberrel. A német tábornok nem tudta, hogy a magyar sereg oly közel van, valamint Petróczyék sem gyaníták, hogy Spankauval lesz dolguk. Midőn erről Enyiczkénél értesültek, rögtön segélyért küldtek a derék hadhoz ; addig pedig a 300 németre ütöttek, szétverték, s rész-

*) Tölgyeky András, a kam. lev.

***) Barakonyi sept. 17-én a nagy-idaí táborban 8000 jó katonát látott, három nappal előbb tehát nem lehetett sokkal kevesebb. Az enyiczkei csata nem sept. 12-én történt, mint Szalay — talán tollhibából — írja, mert akkor Szuhay és Szepessy, mint egy levelükből kitetszik, még Szerencsén voltak ; nem is 13-án, mint Bethlen írja, mert maga mondja más helytt, hogy a vassári csata sept. 20-án, h a t u a p p a l történt később az enyiczkei csatánál.

ben az enyiczkei kastélyba szorították. A csatazajra megjelent Spankau és az ostromlókat megtámadta. A harez hevében megbomlott magyarság elkeseredetten küzdött Spankau tömör soraival. Három óráig tartá a csatatért, de végre hátrálni kényszerült. Szuhay, Petróczy, hadnagyaikkal mindent elkövettek, hogy embereiket visszafordítsák. „Mindjárt itt lesz a segély! oly sokáig verekedtek már, ne hagyják tehát a segélyhadnak a győzelem dicsőségét!” kiáltozák, és felbuzdult lovasaikkal még egy merész támadást intéztek az előrenyomuló németekre, és visszavetették őket a tartalék-seregbe, de már e pihent haddal nem bírtak. Ujra hátráltak, futottak: midőn Szöcs János a táborból küldött 2000 emberrel megjelent, az üldözőkre tört, s az elfáradt németeket, kik a megeredt esőben elázott puskakanócaikkal löni sem bírtak, könnyű szerrel megbontá, elgázolta. A csatából mészárlás lett. Sokan a császáriak közül fogságba estek. Spankau lóra kapva, seregének romjaival alig tudott a beálló éjnek és szakadó esőnek oltalma alatt Kassára menekülni*). Abaúj, Torna, Gömör, Sáros megnyitak a magyaroknak.

PAULER GYULA.

*) Bethlen i. h. Histoire des Troubles i. h., hol a Soyer név valószínűleg a Sauernek elferdítése. A német kútfők vagy elhallgatják, vagy kisebbitik e győzedelmet, melynek fontosságát azonban leginkább az bizonyítja, hogy Spankau Kassába volt kénytelen bezárkózni.

A veteristák.

A mily egyszerű most időszámításunk, épen oly bonyolódott volt az a középkorban. Akkor ugyanis a most szokásos éves naptárakat hírből sem ismerték még; a napokat nem folyószámmal s a hó megnevezésével, hanem az egyház szokását követve, nevezetesebb ünnepek, szentek, vasárnapok stb. után jelölték meg. Innen történt, hogy egy ugyanazon nap többféleképp határozthatott meg. Például 1446-ban apr. 12-ike, mely keddre esett, így jelölthetett meg: „feria tertia in festo S. Vincentii“ vagy „feria tertia proxima ante fest. Coenae Domini,“ vagy „ante Dominicam Resurrectionis Dom.,“ vagy „proxima post Dominicam Domine ne longe.“

Tehát minden ember fiának legalább a nevezetesebb ünnepek és szentek napjait könyv nélkül kellett tudnia. Ezen felül érteni kellett a római időszámításhoz (calendae, nonae, Idus), és eleinte legalább az indictiók és epactákhoz is. Továbbá emléken kellett tartani a pápák uralkodási éveit, miután ezek okmányain tudvalevőleg csak IV. Jenő pápa óta (1431—1447) fordul elő az évszámlálás Krisztus születésétől *).

De ha mindezeket tudták is, többször fordultak elő esetek hogy az okmány keltét mégsem lehetett biztosan kitudni; ha például a szent, kinek napjától vétetett a keltezés, nincs közelebb meghatározva. Így előttünk fekszik egy okmány, mely Hunyady László elfogatásáról tanúskodik. Ezen okmányban épen kelte volna legfontosabb; de épen ezt nem lehet meghatározni, mert csak ily határozatlanul van írva: Ex Buda, feria tertia post Gregorij. Már pedig Gergely nevű szent volt márt. 12-kén, máj. 9-én, nov. 17-én, dec. 19-én és dec. 22—24-én; melyik értetik már most itt? Így például Sándor nevű szent

*) Fejér Cod. dipl. X. VII. 492. 1. jegyzetben.
Századok.

volt jan. 30-án, febr. 9., 26-án, mart. 10., 18., 24-én, april 20., 23-án, máj. 3-án, aug. 26-án, nov. 26-án, és dec. 12-én. Ha tehát az ily szent nincs közelebb meghatározva, minden naptári jártasság mellett sem boldogulhattak a kortársak sem.

Ilyen határozatlan volt ezen keltezés is: „Datum in quindenis residentiae (vagy: descensus) exercitus regis.“ Ez alatt néha hadba szállás értetett; így mondja Róbert Károly 1307-ben: „in quindenis residentiae proxime nunc movendi exercitus regalis“ *); de legtöbbszörre, különösen az Árpádok alatt, királyi utazást jelentett, midőn is az útbaesők, ha csak felmentve nem voltak, a királyt roppant kíséretével (exercitus) elfogadni tartoztak. Így V. István 1271-ben a szepesi szászoknak kötelességül hagyta: „Quotiescun que illuc cum Baronibus nostris et militia nostra (azaz: exercitus) veniemus, ipsi hospites nostri nobis in introitus dare tenebuntur descensum opulentum et similiter in egressu descensum delicatum“ **). Ily keltezésnél tehát mindenekelőtt tudni kellett, mikor kezdődött a descensus, hogy aztán megtudhatassék a quidenis residentiae. Ehhez még maga a quidenis kifejezés is határozatlan volt; így Quidena Paschae alatt hét nap húsvét előtt és hét utána; a Quidena nativ., Purific., Pentecostes és S. Georgii alatt pedig 15 nap az ünnepek után, magát az ünnepet is beleszámítva, értetett. Hogy e kettő közül melyik szerint számított a quidena residentiae, máig sincs meghatározva.

Még számtalan ilyen példát sorolhatnánk elő, de tárgyunkhoz a felhozottak is untig elegendők.

Ily nehézséggel járván az időszámítás, nem le mindenki azt fogja gondolni, hogy legnagyobb öröm és készséggel fogadtatott mindenütt XIII. Gergely pápának új, javított naptára?

Pedig majd mindenütt az ellenkező történt! Roszálás, ellenszenv nyilvánult ellene majd mindenütt, úgy, hogy csak a királyok hatalmának és erőködéseinek sikerült azt érvényre juttatni.

Hogy a protestánsok, bár czélszerűségét belátták, egészen 1700-ig el nem fogadták, annak utóljára van némi értelme: de

*) Fejér Cod. dipl. VIII. VI. 137. 1.

**) U. o. IX. II. IX. 1. jegyzetben.

hogy magok a katolikusok is ellene szegültek, azt valóban csak bámulni lehet, s legfelebb avval indokolni, hogy minden újítás, ha még oly czélszerű is, eleinte ellenzésre talál.

Nálunk is csak hosszas surlódások és ellenkezések után jutott általános érvényre az új naptár.

E kérdés annyira érdekes, hogy történetének, legalább részben, megvitatását már jóval előttünk a nagytudományú Battyányi Ignác erdélyi püspök ígérte¹⁾. Azonban szavát nem váltotta be; mert Analectái, melyekben azt közölni ígérte, tudunkra legalább nem jelentek meg. Katona²⁾ és Lányi³⁾ sem meritik ki érdeme szerint e kérdést.

Megkísértjük tehát mi tüzetes megvitatását.

A júliusi naptár kijavítása már régebben megkísértetett. Igy IV. Sükösd pápa a híres Müller (Regiomontanus) Jánost, midőn Hunyadi Matyás udvarából Nürnbergbe költözött, Rómába hívta a husvétkulesnak kijavítása végett. Müller el is ment; azonban döghalál vagy mérég által elhalt 1476-ban, mielőtt feladatának megfelelt volna⁴⁾. X. Leo pápa pedig az V. lateráni zsinaton tárgyalhatta ez ügyet, s e végre a hozzáértőket 1514. júl. 24-én bullájával dec. 1-re Rómába hívta, s előleges javaslatot is küldött szét. A trienti zsinaton is szóba került ez ügy, de eredmény nélkül.

Végre XIII. Gergely pápa komolyan hozzá fogott. Korának leghíresebb csillagászait, köztük a híres német Claviust Rómába hívta, s ez ügyet a közülök kinevezett bizottmányra bízta, mely a Lilio Alajos orvos által kidolgozott tervezetet fogadta el.

Gergely pápa nagyon óvatosan járt el ez ügyben. Lilio könyvét ugyanis, miután Rómában a bizottmány jóváhagyta, átvizsgálás és netaláni javítás végett az összes ker. fejedelmeknek megküldte, Rudolf királyunknak 1578. jan. 11. e sorokkal :

¹⁾ „Totam in Scepusio — mondja ő — recepti calendarii novi historiam, si vixerimus, dabimus in Annalectis nostris.“ Leg. Eccl. I. 642. l. b) jegyzet.

²⁾ Hist. Crit. XXVI. 197 l.

³⁾ Magyarföld egyh. tört. I. 184 l.

⁴⁾ Schier Mem. Acad. Hist. 32 l.

„Rudolfnak, Magyar- és Csehország jeles királyának és választott római császárnak. Pásztori kötelességünk egyéb gondjai között legfőképen arról kell gondoskodnunk, miszerint az isteni tiszteletek és egyházi szertartások kellő időben tartassanak; a mi midőn a naptár kijavitása nélkül lehetetlennek látszanék, mi pedig ezt mielőbb az egyház közhasznára sikeresíteni kívánnók, a keresztyén fejedelmekhez ezen tárgyról Lylio Alajos mathematicustól irt könyvrövidletének, mely a városunkbeli szaktudósok által is jóvá hagyatott, szétküldését határoztuk el, oly czélből, hogy azt tudós mathematicusokkal közölvén, azokat fölhívják, miszerint ha valami hozzáadandónak, vagy kibagyandónak, vagy valamilyen javítandónak látszanék, vagy ha valami jobbat tudnának: szabadon elmondani el ne mulasszák, hogy a legelső alkalommal, mint lelkünkben feltettük, az egész ker. köztársaság használatára, és a mindenható Isten dicsőségére végrehajthassuk. Legkedvesebb dolgot fog cselekedni Felséged nekünk, ha ily fontos és az egész ker. egyháznak annyira szükséges és minden jóktól annyira óhajtott és kívánt tárgyban legtudósabb mathematicusokat használand, azok itéletét kikérdi, hogy vagy ők magok — mint ezt reméljük — valami jobbat ajánljanak, vagy ezen tervezetet — melyet mi küldünk — helybenhagyják, vagy bizonyára a miben hibásnak találják, tükélyesítsék. Mert óhajtjuk, hogy ezen a k. tholika egyház közös ügye, katholikus fejedelmek és tudós férfiak iteleteivel is megerősítettessék“¹⁾.

Igy megtevéen a szükséges előintézkedéseket, melyekkel bizonyára leginkább oda czélzott, hogy tervének kivitelében minél kevesebb ellenállásra találjon: 1582. febr. 24-iki „Inter gravissimus“ bullájával a róla nevezett új naptárt életbe léptette, meghagyván, hogy ez évben oct. 4. után — mely esütörtökre esett — azonnal 15-ike — mely hétfőn volt — következék.

Egyik-másik fejedelem e rendeletnek eleget tett; így Báthory István lengyel király, 1584-ben országában behozta,

¹⁾ Dudik: Auszüge aus päbstl. Regesten. (Különnyomat: Archiv für Kunde östr. Geschichtsquellen XV. 210. 1.) 26. l. Nálunk e mű nem igen lévén elterjedve, ez okmányt teljesen átvettük.

meghagyván, hogy minden hivatalos irat az új naptár szerint kelteztessék. Ugyanezt tevő már előbb Rudolf császár Ausztria- és Csehországban, Károly főherceg pedig Styriában ¹⁾). Erdélyben is már 1582-ben elfogadtatott; legalább Bethlen Farkas e szavakkal mondja ezt: „Hoc eidem (1582) anno novum Calendarium prima vice in Transylvania est receptum“ ²⁾). Sőt Rudolf, úgy látszik, hazánkban is kihirdette azt, legalább vannak reá adataink, hogy mindjárt elején használatba jött néhány helyütt nálunk is; így a szepesi káptalan hiteles iratait már 1582-ben ez új naptár szerint keltezték ³⁾); Báthory Miklós, Rudolf király udvarbírája, Somogy-, Szathmár- és Szabolcsmegyék főispánja, egy 1584-iki levelét „secundum cursum novi calendarii“ ⁴⁾); a kassaiak is ugyanez évi levelüket jún. 15-én „iuxta novum calendarium“ keltezték ⁵⁾); sőt Batthyányi szerint a szepesi protestánsok is már ez 1584. évben elfogadták az új naptárt ⁶⁾).

Azonban ezek csak egyes kivételek voltak. A nagyobb rész mindenfelé ellene szegült, s létrehozását különösen a protestánsok bünképen a jezsuitákra fogták; legalább Campanus János lengyel jezsuitafőnök Leleszi Jánoshoz 1584-ben intézett levelében nyilván mondja ezt: „Alicubi (az új naptár miatt) prope tumultuatum est; nec nulla invidiae flamma socii (a jezsuiták) arsere clamitantibus haereticis: Inventi novi auctores Jesuitae esse, illamque, velut tesseram papisticae ac jesuiticae sectae, aversantibus“ ⁷⁾).

¹⁾ Sacher Hist. prov. Austr. 295. l. Katonánál Hist. Crit. XXVI 197. l.

²⁾ Hist. de rebus Trans. XI. 458. l.

³⁾ „Rogamus — írja Szepesmegye 1584. jún. 15. Bornemissza Gergely szepesi préposthoz — ut etiam Dominis Capitularibus gratiose velit demandare: ne executiones et datum litterarum illegitimo hoc modo (t. i. az új naptár szerint) extradentur, ne Domini Regnicolae contra Capitulum Scepus. et Rmam Dom. Vestram in generali eorum synodo conquerantur“ (Wagner Annales Scepus. I. 30. l.).

⁴⁾ Tudománytár 1838. III. 335. l.

⁵⁾ Katona Hist. Crit. XXVI. 200. l.

⁶⁾ Leges Eccl. I. 643. l. b) jegyz.

⁷⁾ Sacher f. h.

Hazánkban a főpapság elejétől fogva az új naptár részére állt, s azt alárendeltjeitől is követelte; nem úgy azonban a főleg prot. világi hatóságok és kegyurak. Erre nézve két igen érdekes levelet tudunk felhozni: Forgách Imre trencsényi főispán, mivel megyebeli papsága püspökileg az új naptár elfogadására felszólított, tanács végett 1583-ban a selmeczi városathoz fordult. Ez dec. 8-án felelt ez érdekes sorokkal:

„Tekintetes és Nagyságos Úr!

Becsülendő Barátunk és Szomszéd Urunk!

Ajánljuk üdvözlöttünket és hivatalbeli készségeit. Az új naptár iránti megkeresésére Nagyságodnak nem válaszolhatunk egyebet, mint azt, hogy mi is azon véleményben legyünk, melyben Nagyságod van, miszerint ha csak az a birodalom és a keresztyén világ többi országainak és tartományainak is közmegegyezésével kihirdetve és elfogadva nem lesz, az egész polgári világban nagy egyenetlenkedéseknek lesznek szülő oka. És úgy vagyunk értesülve, hogy az nincs is másutt elfogadva, csak a pápai birodalomban¹⁾. És mi is eddig csakis az ó naptárral élünk. Nem is tartozik reánk, Ő cs. kir. Felsőkegyelmes Urunk parancsolata és az országnak, melyben élünk, közmegegyezése nélkül újat elfogadni, és aszerint élni, és a közügyeket intézni. És ezek azok, melyeket Nagyságod barátságos megkeresése folytán ez alkalommal válaszolhatunk; ajánlván Nagyságodnak mindenben jó szomszédságunk és barátságunk készségei szolgálatát, és kívánván, hogy Isten tartsa Nagyságodat sokáig jó egészségben. — Selmeczen, dec. 8-án, 1583.

N. N. Selmecz városának Birája és Tanácsa²⁾.

Forgách e levelet közlé papságával, meghagyván nekik, hogy javadalomvesztés terhe alatt az új naptárt elfogadni ne

¹⁾ Világos e szavakból, hogy nálunk is leginkább a protestánsok ellenezték behozatalát, a mit Szirmay is állít eme szavaival: „Altera non acceptationi causa suberat, quod jam tunc plerique Evangelicorum sacra professi, vel Calendarium per Romanum Pontificem reformatum, acceptare religioni sibi duxerint.“ (Not. Hist. Com. Zemplin. 90. l.).

²⁾ A magyar kir. egyetemi könyvtár másolatáról vett mása az esztergomi érseki könyvtár Kopácsy-kéziratai közt. Relig. 29.

merészeljék, hanem, nem gondolva a püspök rendeletével, mindaddig a régi mellett maradjanak, míg az új országgyűlésileg el nem fogadtatik. Sorai így szólnak:

Tiszteletes, Nagyon Tisztelendő urak, és Krisztusban Tisztelendő Testvérek!

Üdvöt és isteni áldást! Itt küldjük Selmeceznek, mely a főbb városok között kitünő, levelét, melyből könnyen megérthetitek, mit tartson az új naptárról. Ennél fogva parancsoljuk egyenként mindenkinek, kik trencsényi birtokainkban lelkészkedtek és egyházi javakból éltek, hogy semmi módon ne merészeljétek elfogadni az új naptárt, hacsak rögtön hivatalaitoktól és helyeitektől megfosztatni nem akartok. Mert mire való lenne az, a püspök úr kívánatára elfogadni azon naptárt, melyet nemcsak az ország rendei elvetnek, de sem a birodalom fejedelmci, sem a szomszéd tartományok nem helyeselnek. Midőn Ti nem az ország feje, hanem csak tagjai vagytok; hogyha a tagok a fejtől elválnak, minek kelljen történnie, nem lehet előttetek ismeretlen. Nem arra kell figyelni, mit mondjon vagy mit ítéljen a püspök, hanem azt kell tekintetbe venni, a mit a közvélemény és az ország összes rendei e tárgyról éreznek. Annál fogva intünk és szeretettel figyelmeztetünk Titeket: ne engedjétek magatokat rábeszélteni, hanem inkább egész bátorsággal az ó naptár mellett maradjatok, eladdig, míg kitünendik, az ország rendei és szomszéd tartományok mit rendelnek. A mint ugyanis most képtelenség lenne, ha a felsőbb hatóság ellenére elfogadnátok: úgy, a midőn az összes Rendei közmegegyezésével elfogadva léssen, nem léssen többé ok reá, miért kellendjen azt valamelyikünknek elvetni. Ezek után Tisztelendőségteknek minden jókat szívémből kívánok. — Kelt Bicsé-várában dec. 12-én, 1583. esztendőben.

Ghymesi Forgách Imre s. k. ¹⁾.

¹⁾ Ugyanonnán. Mocsáry szerint (Nógrád Esmert. IV. 187. l.) Forgách e levele a prot. papokhoz szólt, és „sokféle kedvetlenségekre adott okot.“ Ez utóbbi szavak állhatnak: de nem első állítása, mint a szöveg, melyet Mocsáry jóformán nem is ismert — különben bizonyára közli — eléggé bizonyítja. Bár másrészt nem tagadhatni, hogy akkor még az újított vallásra áttért papok is elismerték, legalább részben, a püspökök hatóságát.

E levelek szerint tehát nálunk még politikai ok is fokozta az ellenszenvet; mit ez eset is tanúsít: Bornemissza Gergely szepesi prépost meghagyta papságának, hogy az új naptárt „sub poena duplicata“ elfogadják, s szerinte végezzék az isteni szolgálatot. E levelére Szepesmegye, mint kégyúr, 1584. jún. 15-kén felelt; határozottan kimondván, hogy az új naptárt, míg róla országgyűlésileg nem fognak rendelkezni, semmiképen el nem fogadja:

„Credat hoc vere Rma Dom. V. — így ír a megye — quod nos novum illud Calendarium non recipiemus, neque per nostros recipi faciemus interim, donec sua C. Maiestas cum D. Regnicolis in Generali eorum Conventu desuper concluderit; quia nos cum reliquis Comitatibus idem servare volumus; esset enim novum hoc Calendarium Juribus et Libertatibus nostris contrarium“¹⁾.

Az imént mondottak tehát világosan tanúsítják, hogy a többi megyék is ellene voltak; névszerint Zemplénmegyéről határozottan állítja Szirmay²⁾; ámbár ez nevezetes: a megye jegyzője Herczeg Ferencz, magán-leveleit az új naptár szerint keltezte³⁾. Az ellenszenv főoka abban rejlett, mert országgyűlésen kívül akarták azt behozni. Rudolf császár ugyanis elégnék tartotta az új naptárt egyszerű királyi rendelettel életbe léptetni: míg ősünk ezt, mint igen fontos és életbevágó kérdést (rem haud levis momenti tantaque novitatis) országgyűlési rendelet nélkül elfogadhatónak nem vélték.

Midőn ősünk e nézete Rudolf császárnak előterjesztett, megboszankodott rajta: „Caesari — mondja Istvánffy — prima fronte minus gratum, minimeque ferendum videretur“⁴⁾. S innen is eredt az éveken át tartott ellenkedés.

Ősünk kitartása azonban itt is győzött; mert ez ügy végre is, bár csak hat év mulva, országgyűlés célá került, s maga Rudolf király kénytelen volt ez országgyűlésre meghívó leveleit az ő és új naptár szerint keltezni⁵⁾. Ez 1588. évi országgyűlés-

¹⁾ Wagner An. Scepus. I. 30. l.

²⁾ F. i. h.

³⁾ Tudománytár f. h. 329. l.

⁴⁾ R. H. Hist. Köln, 1724. 26. könyv. 34 4. l.

⁵⁾ Kovachich Vest. Com. 729. l.

nek 26. t. cikke által az új naptár heves küzdelmek és ellenkedések után¹⁾ végre csakugyan elfogadtatott. „Ámbár — mondja e t. cikk — a karok és rendek inkább óhajtanák, hogy az annyi éven át használt régi naptár, melyhez szegények és gazdagok hosszas használat által hozzászoktak, régi érvényében megmaradna; mégis ő Felsége kegyes intésére hajolva, nem ellenzik ugyan, hogy ezután az új, javított naptár használtassék;“ de szükségesnek látták határozottan kijelenteni, hogy azt csak és egyedül ő Felsége kívánata folytán fogadják el:

„Hoc tamen per expressum declaratum esse volunt, se illud nullius alterius, quam sola et unica Regiae Suae Maiestatis auctoritate in productum admittere.“

Nevezetes, hogy Horvát-Tótország a törvényezikk eme kikötését egyenesen elveté, kimondván, hogy ők, mint a róm. kath. hitet vallók, az új naptárt nem ő Felsége, hanem Isten iránti tekintetből, ki minket az egyház által kormányoz, fogadják el: „Status Sclavoniae — így szól czikkök — unam Romano Catholicam fidem profitentes, sicuti eandem palam professi sunt, — — — — ita nequaquam ob respectum suae Maiestatis, sed Dei, per Ecclesiam suam nos regentis, adeoque ex Deo, debita reverentia novum Calendarium ab omnibus acceptatur;“ elég világosan kimondván ez által, hogy ők eme kikötést a protestáns karok befolyásának tulajdoníták:

„Et si qui protervi reperirentur, qui sub veteris Calendarii expeditione inditia sibi impendi vellent, tales expeditiones nec acceptentur, nec sub his ulla celebrari posse in Sclavonia Indicia, uno ore conclusum est“²⁾.

A főnebbi magyar országgyűlési czikk 2. §-sa hozzáadja: „Et manean expeditiones et indicia haecenus sive sub novo, sive sub veteri Calendario facto, in suo vigore.“ A horvátok ellenben ezt, mint magától érthetőt, elejtván, inkább a jövőt illetőleg evvel pótolták.

Magyarország példáját két év mulva Erdély is követte, 1590. évben országgyűlésileg ezeket határozván: „Az új kalen-

¹⁾ Istvánffy. L. Tud. tár, f. h. 337. l.

²⁾ Kereselich Hist. Ecc. Hung. 275. l.

dárium ez országban is bevétetett, azért, mivelhogy más szomszéd közelebb való keresztyén országokban is acceptáltatott“¹⁾.

Igy tehát annak rendje szerint országgy ülésileg levén ez ügy elintézve, azt hihetnők, hogy már most mindenki szépen, csendesen megnyugodott rajta. Pedig épen ellenkezőleg; az új naptár elleni ellenszenv még hosszú éveken át tartott, azon különbséggel mégis, hogy ezentúl már határozottan vallásfelekezeti tüntetéssé fajult.

Mint sok egyéb, e tárgy is a vallási vitás kérdések közé hurcoltatott, s mint ilyen, azon kor szokása szerint, irodalmilag is meghányatott.

A vitázók: Szántó (Arator) István és Serechius Farkas, az első magyar, az utóbbi német születésű, kolozvári jezsuiták, mint az új naptár védői; Beregszászi Péter váradi prot. pap és Thoraconimus Mátyás pedig mint annak ellenzői, voltak. A vita így keletkezett: 1585-ben Nagy-Váradon egy kalendárium jelent meg a régi júliusi rendszer szerint. Nevezett jezsuiták ez ellen egy költeményt adtak ki, melyet a Cornides-féle könyvtárjegyzék Beregszászi művei közt (Berexasii Petri et Mathiae Thoraconymi de Controversiis Religionis hoc seculo motis Adversaria quaedum scripta) 6. pont alatt így említ:

„Jesuitarum Carmen adversus Auctores Juliani Pseudo-Calendarii Varadini impressi A. 1585. et defensio Calendarii Gregoriani, Claudiopoli in Transylvania edita“²⁾.

Ez ellen ily czímű munka jelent meg: „Thoraconymi Ventilatio scripti illius, quod inscriptum est, adversus Auctores Juliani Pseudo-Calendarii.“

Ezen Ventilatiót ismét Szántó István támadta meg. Munkája czímét ugyan sehol feljegyezve nem találom; de léteztét ezen ellene megjelent mű tanúsítja:

„Thoraconymi Defensio Ventilationum adversus Stephanum

¹⁾ Approb. Const. R. Trans. III. tit. XIII. art. 1. Benkő szerint (Transylv. II. 239. l.) csak az 1591 sept. 21-iki gyula-fehérvári gyűlésen fogadtatott el, s életbe léptetett azon évi karácsonynapján.

²⁾ Dan. Cornides Bibliotheca Hung. Pest, 1792. 146. l. E leltárt Toldy szerint (M. Múzeum 1853. II, 190. l.) Koppfi állította össze.

Aratorem, in qua multa de Jesuitarum Ordinis Institutione referuntur“¹⁾).

Megjegyzem itt, hogy ezen Thoraconymus két ségkivül álnév, mely alatt Beregszászi Péter rejlik; legalább Lampe az e név alatt itt közölt eme két művet egyenesen Beregszászinak tulajdonítja²⁾).

Lampe szerint Beregszászi azonfelül még e két művet írta e tárgyban:

„Judicium de Gregoriano Calendario“ és

„Epistola ad Stephanum Aratorem Jesuitam.“

Ez utóbbi azonban aligha e tárgyra vonatkozik; mert a Cornides-leltár³⁾ ily czímet ad neki: „Epistola ad Stephanum Aratorem de novo Capite Ecclesiae et de Primatu Papae.“

E röpiratok ma már a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak, még a Széchenyi-Catalogus sem ismeri. Lampe szerint Baselben Grynaeus által jelentek meg; de az évet nem említi⁴⁾. Bod⁵⁾ és utána Horányi⁶⁾ e műveket ily általános czím alatt hozzák fel: „Opuscula varia de Calendario Gregoriano. Basil-1590. 8.“ Ellenben a Cornides-leltár csak az utolsó helyen említett Epistolához teszi: Basilea 1587.“ Ez évszám is mutatja, hogy ezen Epistola, mint már megjegyzők, nem vonatkozik ezen naptári vitára, hanem Beregszászinak azon „Adversaria de Controversiis, hoc seculo de Religione motis“ című röpirataihoz tartozik, melyek Bod és Horányi szerint csakugyan Basélben 1587. jelentek meg.

Mi magunk Szántó és Beregszászinak itt említett röpiratai közül, fájdalom, egyet sem láttunk; így a sorrendet, a mely szerint egymásután megjelentek, biztosan meg nem határozhattuk.

Ez irodalmi versengéseken felül élőszoval is nyilvános vitázatok folytak ez ügy felett; így mondja Bod Péter: „J o ó J á n o s váradi professor 1589. esztendőben a nagy gyűlésen győzedelmesen disputált az egész úri méltóságok előtt Szántó

¹⁾ U. o.

²⁾ Hist. Eccl. Ref. in Hung. 332 l.

³⁾ F. i. h.

⁴⁾ I. h.

⁵⁾ Magyar Athenas 36 l.

⁶⁾ Memoria Hungarorum I. 278 l.

jezsuita ellen. Vetélkedtünk nevezetesen az új kalendáriumnak bevétele iránt“¹⁾).

Ez egyes buzgólkodók részére állt végre az egész prot. felekezet, vagy annak legalább is igen tekintélyes része; ugyanis 1591. febr. 10-én a nagy-károlyi zsinat, melyben a borsodi, abaújtári, zempléni, ungvári, ugoesai, bereghi, szabolcsi, baranyai, pesti, thúri, makói, károlyi, máramarosi, érmelléki, nagybányai, szathmári, szilágyi, váradi, debreczeni stb. senioratusok (Lampe szerint: Dioeceses) lelkészei részt vettek, nyilván és határozottan a régi naptár mellett nyilatkozott, s indokait eme könyvben tette közzé:

„Indicium Ecclesiarum ex Verbo Dei in Hungaria Reformatarum, quo rationes solidae redduntur, quominus Gregorianum Kalendarium in Ecclesia acceptari possit, in Synodo Carolina Habitum. A. 1591. 10. Febr.“

Kár, hogy nagy ritkasága miatt nem került kezünkbe. Lampe, ki egy teljes példányát bírta, ezen „tractatus Synodalis“-ról azt mondja, hogy „erudites et valide conferruminationis rationibus fultus“²⁾. Ezt ugyan bajos elhinni; mert ugyan mily nyomós védveket lehetne a világosan jobb új naptár rovására a hiányos régi mellett felhozni? Vagy talán politikai okokkal harezol ellene?

E zsinati határozat úgy látszik, általánosan elfogadtatott; így például 1592. mart. 10. felszólítja Jantschj János iglói pap a szepesi papságot (24. Regales), hogy e mondott évben Gyümölcsoltó b. asszony ünnepét ne mart. 25-én, hanem 21-én tartsák, a löcsei egyház (ceu Metropolis in hac Dioecesi) példájára, mely ez ünnepet „ex antiqua quadam consuetudine, quae adhuc in Papam sic servabatur,“ e mondott napon fogja ülni. Azonban Berthóti Lajos, gr. Thurzó Elek kegyúr nevében mart. 17-én ezt megtiltja, meghagyván, hogy az ez évi kalendáriumhoz, vagyis az új Gergely-féléhez alkalmazkodjanak³⁾.

1595 után Bánfi-Hunyady Bencze nagy-bányai superinten-

¹⁾ F. h. 122 l. Keresztúri Comp. Descript. Epp. M-Varad. II. 53 l.

²⁾ F. h. 331. l.

³⁾ Engel Gesch. des ung. Reichs 4° II. 88. l.

dens a várostanácstól az új naptár elfogadása miatt elzárattott ¹⁾).

Ez ellenkezés által általános lett a zavar az országban, a mennyiben egyik vidék vagy város az új, a másik a régi naptár rendét követte. S innen van, hogy még a főnebbi törvényezikk hozatala után is kénytelenek voltak az illetők, zavar elkerülése végett világosan megjegyezni, hogy leveleiket az új, vagy ó naptár szerint keltezték, mint tették például Prépostváry Bálint, Melith Pál, Lónyay István és Dengelegi Miklós, kik 1590. febr. 6-iki levelükben megjegyzik, hogy az „iuxta novum Calendarium“ van keltezve²⁾. Végre az 1599. évi országgyűlés újra felszólalt ez ügyben, ezeket rendelvén 45. törvényezikében :

„Szükséges, hogy az új és reformált naptár minden honlakos által megtartassék, a régi pedig érvényen kívül helyezzessék.

„Mivel pedig az új naptár használása leginkább néhány predikátor által (a quibusdam Concionatoribus) rosztatit és tiltatik; azért határozatott, hogy ha ilyen, ez ügyben hozott nyilvános határozatokkal ellenkedő predikátorok találatnak, azok rögtön fosztassanak meg egyházi jövedelmeiktől.

Azon városokat és földesurakat pedig, kik ezen nyilvános rendeletnek ellene mernek szegülni, és régi naptárt nyomatni és avval élni találatnak, ő felsége ezer forintnyi birsággal büntesse, valahányszor makacsok lesznek.“

Hogy ezen itt említett predikátorok alatt prot. papokat kell érteni, maga Kollár is állítja ³⁾).

Azonban még az ily birsággal szigorított t. czikk sem vezetett célhoz. Ugyanis alig öt hóra e t. czikk hozatala után, sept. 17-én külön levélben hagyja meg Mátyás főherczeg a lőcseieknek, hogy városukban a régi naptárt, ha az mindeddig nem történt, eltörölni, s a nyomda elvesztése alatt többé ilyet nyomatni ne merészeljenek, az engedetleneken pedig a t. czikk rendelte 1000 frtot vegyék meg, és öt aztán tudósítsák, hogy ez

¹⁾ Kézirat után állítja Lampe. f. h. 605. l.

²⁾ Tud. tár. f. h. 339. l.

³⁾ De orig. et usu possess. legisl. 141. l.

úgy állásáról felvilágosíthassa ő Felségét, ki erősen elhatározta, hogy a régi naptár elvetésével az egész országban az új fogadtassék el a főnebbi t. czikk értelmében, s ezt kihirdetni és végrehajtani ő reá bízta ¹⁾.

Mindezek daczára még hosszú évek múlva is használatban találjuk a régi naptárt; így

1611. Pongrácz Ákos és Ferencz, három ősüknek a liptó-szentmiklósi templomban emléket emelvén, haláluk napjait „iuxta vetus calendarium“ jelelték fel ²⁾.

Legtovább megtartották azt a máramarosi kerület reformált egyházai. Végre az 1623. jún. 18-iki debreczeni zsinat elhatározta, hogy e kerület is az új naptárt fogadja el. E végből Keresztesi István egy más paptársával Bethlen István erdélyi kormányzó és máramarosi főispánhoz küldettek. Bethlen két évig halogatta ez ügyet. Végre 1625. évben a húsvéti ünnepet ő maga is az új naptár szerint márt. 28—30-án ülte meg egész udvarával Huszton ³⁾.

Miután e debreczeni zsinat azért fogadtatta el a máramarosi kerülettel az új naptárt, hogy az egyházakban egyformaság legyen: „ut et Ecclesiae eius Tractus conformentur reliquis Hungariae et Transylvaniae quoad ritus iam receptos;“ bátran állíthatjuk, hogy ez időtől fogva az új naptár általánosan használatba jött.

A töröknek hódolt részekben azonban, névszerint Pécs vidékén a régi naptár még ezentúl is használatban maradt, nemcsak a kálvinisták és áriánusok közt, hanem a magyar ajkú katolikusok közt is, kik e miatt elválva olasz és tótajkú hitrokonaiktól, s magokat a régi (vetus) naptárról veteristák-nak elnevezvén, az új naptár szerint működő kath. papok legelkeseredettebb üldözői voltak, karóba kívánván őket a törökök által vonatni!

Mindezt Horváth János pécsi térítő-jezsuita 1641. máj. 3. levelében hosszasan előadja, melynek tárgyunkhoz szóló kivonatát nem lesz érdektelen itt előadni:

¹⁾ Wagner Annal. Sceps. I. 99. l.

²⁾ Engel, f. h. 63. l.

³⁾ Lampe f. h. 610. l.

„Már sok év óta azon vannak az e vidéki áriánusok, kálvinisták és a régi naptár megtartói, ezen csak névszerint kath. magyarok, meg néhány hittünkbeli rozszlelkű hitszónok, hogy missziókn elpusztúljon.“

1640. dec. 30-án, midőn Derkay György atya Gyöngyös-ről Pécsre ment, a régi naptárt követő pécsi kath. magyarok, kik mindössze 15 polgárból állanak, azt követelték, hogy a karácsonyi s minden egyébbb ünnepek a régi naptár szerint tartassanak; ellenkező esetben a törököknél be fogják árulni a jezsuitákat, hogy ők csak kémekül jönnek a török részekbe, honnan 3, 4 év múlva visszamenve, a törököt elárulják. Azonban a tót és olasz katolikusok a jezsuiták részére álltak, s így a veszélyt elháríták.

1641-ben újra követelték, hogy a húsvét tartassék a régi naptár szerint, s ekkor már komolyan. Megvendégelték a török főbket, s a körülfekvő áriánus és kálvinistákkal egyesülve, a törököknél mindenféle vádakat emeltek a jezsuiták ellen, kik aztán, hat velők tartó licenciátussal be is zárattak. Húsvét utáni első vasárnap összehivattak a körülfekvő falvakból az áriánus, kálvinista és kath. hitszónokok, s most azon hallatlan eset történt, hogy a keresztyének önkényt pogányokra bizták, hogy határozzák meg a húsvét helyes idejét. A bég először a reformátusokat kérdezte e felől, kik azt felelték, hogy ők, mióta a szultán Magyarországra jött, s Szigetet elfoglalta, mindig ugyanazon hitet vallották, s hogy húsvétjok még csak négy hétre ezután lesz, s a pápistákat vádolták, hogy 4, 10, 30, vagy mások szerint 59 év óta új vallást hoztak be s az országot zavarják. A bég erre Horváth Jánoshoz fordulva, kérdezé: Hát te milyen hittű vagy? s midőn ez felelé, hogy pápista, s hogy már volt húsvétja, többé szóhoz sem juttatván őt, három társával szük börtönre veté. Erre aztán a veteristák mindenféle rágalmakat szórtak ellenök, hogy nem a szultánt, hanem a római pápát uralják, hogy a pápát istenként tisztelik, hogy három istentük van, hogy fából, kő- s ezüstből faragnak magoknak isteneket, hogy sok ünneptartás által a népet a munkától elvonják, azért szegény az, nem fizetheti a török adót stb. A bég ezek hallattára karóra ítélte a jezsuitákat; a mitől ezek csak sok közbenjárás után szabadultak meg, azonban ezer forintot

kellott fizetniük, miután ugyanennyit ígértek kivégeztetésük esetére elleneik is. Szomorú szívvel kell megjegyeznünk, hogy maguk a törökök irgalmasabbak voltak e jezsuiták iránt, mint keresztyén elleneik. Törökök folyamodtak megkegyelmeztetésükért a bég előtt, s törökök adták nekik a tölök követelt ezer forintot ¹⁾ . . .

Ezentúl a régi naptárral már csak az 1690. évi zágrábi zsinatban találkozunk, mely 4. fejezetében elhatározza, hogy a király megkéressék, miszerint a görög szertartásnak is az új naptár elfogadására szoríttassanak, hogy ez által az ünnepek ideje körüli zavarok megszűnjenek ²⁾.

Nem lesz érdektelen ez alkalommal régi naptárainkat röviden egybeállítani, hogy ez által a művelt olvasók figyelme könyvészetünk eme legnagyobb ritkaságaira újabban felhivassék.

Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy itt csak az önállóan megjelent naptárokat állítjuk össze.

Schwartner Márton legrégebb magyar naptárul az alább felhozandó 1584. évit ismeri, s utána e csipős megjegyzést teszi: „Also komten sich die Ungern in Jahr 1584. selbst noch keinen Kalender machen“ ³⁾?

Ez alaptalan csúfolásra Jankovich Miklós 1829-ben külön cikkben felelt; bebizonyítván, hogy a magyarok nemesak képtelenek nem voltak naptárszerzésre, hanem ellenkezőleg „a kalendáriumok újabb készítését s használatát Európának virágzó nemzetei a magyaroktól kölcsönözték“ ⁴⁾. E válaszában bebizonyítja Jankovich, hogy a legelső naptár, mely 1474—1475 körül Müller (Regiomontanus) Jánostól megjelent, általa hazánkban

¹⁾ E nevezetes levelet a nagyérdemű Jankovich Miklós közlé a Tud. Gyűjteményben. 1833. II. 3. l. Ámbár már előtte említé Kazy Hist. R. H. II. 36—40. l. és utána Koller Hist. Eppatus Quinquennial. VII. 17—22. l. Jankovich tehát tévesen hitte, hogy ő fedezte fel először. L. Tud. tár f. h. 340. l.

²⁾ Péterffy Conc. II. 405. l.

³⁾ Statistik. Pest. 1798. 16. l. és Buda 1811. I. 20. l.

⁴⁾ Tud. Gyűjt. 1829. XII. 12—97. l.

készítettett, s Mátyás királyunknak ajánltatott, kitől ezért az átnyújtáskor 8000 aranyat kapott, s midőn udvarából 1741. eltávozott, 207 arany évi nyugdíjjal tiszteltetett meg ¹⁾).

E Müller-féle naptár 1482—1530-ig Ephemeride, Almanach stb. ezimek alatt Velenceze, Augsburg, Nürnbergben stb. ismételten megjelent ²⁾. De azért szorosán még sem vehetjük magyar naptárnak. Ezen s hasonló naptárak nálunk is használatban voltak; így az esztergomi főegyházi könyvtárban őriztetnek: Almanach nova plurimis annis venturis inseruientia: per Joannem Stoefflerinum Iustingensem et Jacobum Pflaumen Viennensem accuratissime supputata. Ulm 1499, és Ephemerides 1499-től 1531-ig. Ulm 1499. Ez Ephemereket újra kiadta Liechtenstein Péter 1519 Velenczében.

A legrégebb nyomott magyar naptár körül nem vagyunk tisztában. Toldy szerint ugyanis „a naptárirást Székely István kezdte meg 1538-ban egy örökös kalendáriummal (Székely Estván: Kalendariom magyar nyelven, h. és é. n. Krakkó 1538)“ ³⁾; másutt pedig ugyan Toldy ugyanez örökös kalendáriomot 1549. évre teszi ⁴⁾.

Egy más szintén ezen időszakba eső és sem Mítay, sem Toldy által nem ismert naptár nyomára is akadtunk; de fájdalom, csakis nyomára; mert mindössze csak ennyit tudunk róla: „Calendarium cum annexo Chronico Transylv.“ Se hely, se év meg nem emlittetik; de miután állítólagosan Hontér János által Brassóban nyomtatott, Hontér pedig már 1549. meghalt ⁵⁾ e naptárnak még ezen év előtt kellett volna megjelennie ⁶⁾.

Az eddig ismert első éves naptár 1571. évben jelent meg, ily ezimmel:

„Kalendariom. Az égnek forgassabul megismert es elrendelt praktikaival eggietembe, es mostani Urunk Jesus születessevtan MDLXXI. esztendőre C urelouia i Szanizlo Ja-

¹⁾ U. o. 89. l.

²⁾ U. o. 83—4. l.

³⁾ A magy. nemz. Irod. tört. Pest. 1864—5. 59. l.

⁴⁾ Új Magy. Múzeum 1853. II. 189. l.

⁵⁾ Bod Magy. Athenas 111. l.

⁶⁾ Ung. Magazin. IV. 451. l.

cobeius mester Crakkai academianak Astrolog. indicioma szerent E. G. által magiarrá fordítható. " Ezután Magyarország czimere, ez alatt pedig: „Stainhofer Gaspar által Béczben niomatot, az felseges Rom. Chaszar kegielmes engedelmebeöl. "

E naptár két részből áll; az első magában foglalja a hónapokat és azok napjait, s minden óra egy versszakot, a második rész astrológiai jóslatokat tartalmaz, czíme az első részével ugyanaz, csak a magyar czimer helyett e szavak olvashatók: Ez eztendőben sem az napban, sem az holdban semmi fogiatkozás nem lezen: azért semmit rula nem zollunk. " Azután Mikáczinak három latin verse áll Telegdi Miklóshoz, a magyar szerzőhez s az olvasóhoz. Azután következik az ajánló levél, melyben a szerző is megnevezi magát: „Az en tisztelendő es bisodalmas Vramnak es Patronus: Thelegdi Miklosnak, az nemes Istergami Captalannak Lektoranak, Egieduthi Gergel az Vristentol mind sz. lelekkel eggietemben minden iot kivan az atianak neveben " 1).

E ritka könyvnek egyetlen példánya sem ismerős, az akadémia csak az első ívét bírja másolatban 2).

1572. innét Egyeduthi Gergely adott ki Bécsben a krakkói után egy naptárt, Wrauchich primásnak ajánlva. Ép példányát Jankovich bírta s azért most jóformán a múzeumban keresendő 3).

1573. ismét a főnebbi Szaniszló Jakab naptára jelent meg, Jankovich látta egy példányát, de címlap nélkül, s így a kiadás helyét ki nem tudhatta, azonban Heltainak tulajdonítja 4) e szerint tehát Kolozsvárt jelent volna meg. Waltherr László két ízben is hivatkozik egy 1573. évi: „Krakói Magyar Kalendáriumra 5). Valljon ugyanazon naptárt érte-e Jankovichesal? Fennvan Waltherr szerint a múzeumban.

1579. Nagy-Szombatban jelent egy meg ily czímmel: Kalendariom. Es Ez Mostani M.D.LXXIX. Esztendőben Törteneendő neminemü dolgokrul: Annak fölötté az időnce na

1) Bővebben ismerteti Toldy Tud. tár. 1834. II. 224—9. l.

2) M. Múzeum. 1853. II. 189. l.

3) U. o.

4) U. o.

5) Tud. Gyűjt. 1829. IX. 116—119. l.

ponkent következendő állapotyarul iratot Itelet. Irta Slova-
civs Peter Craccai astrologus. Magiarrá fordította Peechi
Lukach. Ez esztendőben ide mi felé ne a napba és a holdba
semmi fogyatkozás nem leszen. Nyomtatott Nagy-Szombatba
1579.“

Ebben is minden óra versszakok vannak. Ajánlva van
Poklostói Mátyási prépostnak. Az előszó után különféle
apró jegyzetek következnek a csillagokról, időjárásról, termés-
ről, a zsidók, törökök, s Magyar-, Lengyel-, Cseh-, Bécsország és
Szilázia ez évi állapotairól. Hazánkról ezt írja:

„Az Nemes Magyar Orszagra. Nem igen szerenches esz-
tendőiöe leszen a magyaroknak. Mert tavaszal és nyárban ne-
hezen ohattya magokat, hogy az ellenségec raita nem lennenc,
utokban és követsegekben is nem szolgál nekic a szerenche
öszel egyeb dolgokba szerenchesbee, de az ellenség miat nagy
felelembe lesznee. Telbe io állapottyok leszen.“ Mátray ezt
tartá első magyar naptárnak. Egyetlen ismerős példánya gr.
Illésházy István könyvtárával a múzeumba került ¹⁾.

1580. Jankovich szerint kiadta Heltai Müller János főnebb
említett naptárát Cisió név alatt Kolozsvárott ²⁾. Többet e
naptárról Toldy sem tud ³⁾, s egy példánya sem ismerős.

1582. Maneskovith Bálint (Galgóczon?) Slovácius Péter
naptárát adta ki, s Czobor Pál meg Mártonnak ajálta. Láttá
Jankovich. Ennyit tud róla Toldy ⁴⁾. A Cornides-féle könyvtár-
lajstromban ellenben ezeket olvassuk: Anonymi Calenda-
rium Julianum Anni 1582. Bartphae ⁵⁾. Valjon nem
egy naptárról van itt szó?

1583. Gutgesell Dávid adott ki ismét Slovácius után szin-

¹⁾ Magy. Múzeum f. h. 180. l.

²⁾ A Cisióknak Molnár Albert általeszközölt 1610. évi hanóviai ki-
adása ily czímmel bir: „Minden esztendőre szolgáló öröc Calendarium; és
az Cisió Janus magyarul.“ E Cisió név e latin versből eredt:
„Cisió Janus habet,“ azaz hogy jan. első napján legyen a Circum-
cisio, vagyis kiskarácsony ünnepe. (l. Tud. Gyűjt. f. h. 80 l. jegy-
zetben.)

³⁾ Tud. Gyűjt. 1829. XII. 80. l. M. Muz. f. h. 189. l.

⁴⁾ M. M. f. h. 190. l.

⁵⁾ D. Cornides Bibliotheca. 37. l.

tén Bártfán egy „Iudiciumot, magyar nyelven.“ Toldy szerint erre vonatkozik a Cornides-féle könyvrajzstrom eme tétele: „Ultimi anni Calendarium Julianum, Bartphae“¹⁾). Ama példányt, melyről e szavak mondattak, jelenleg az akadémia bírja, s eddig egyetlen²⁾), ámbar még egy másik példányának is nyomában vagyunk. Lampe ugyanis, ki ezen Gütgesell Dávid által Bártfán kiadott naptárt tartja legrégibbnek, ezeket mondja róla: „Videre olim tale Kalendarium mihi licuit Saros-Patakini, ex Archivo Celsiss. Domus Rakocziana e“³⁾).

1584. „Kalendariom. Es az Egeknec s Chilagoknac forgasabol az időnec naponkent valo itelet M.D.LXXXIII. eszteni-döre. Mely bissexstilis es Embolismalis. Magyarra fordettattot Slovacius Peter mesternece krackei astrologusnac irasabol. Nyomtatta Nagy-Szombatba Otmar Balint.“ E naptárnak egy példánya sem ismerős. Schwartzner, ki első említé fel, egy ascecius könyvnek tábláján találta meg ezímlapját⁴⁾). Schwartzner és utána Sándor⁵⁾), ezt tartják első, legrégibb naptárnak.

1585. Nagy-váradai naptár a régi rendszer szerint, nyomta ugyanott Hofhalter Rudolf.

Sándor e naptárról mindössze ennyit mond: „1585. Várad. Kalendariom. (Krakkai szerént, Gyulai módjára)“⁶⁾). Toldy ez utóbbi szavakból egy eddig ismeretlen gyulai (vagy hihetőbben a gyulafehérvári) nyomdára, s úgy látszik naptárra is, vél következtethetni⁷⁾); nem tudjuk, mennyire helyes ez, csak azt tudjuk, hogy egy más e naptárról szőlő bővebb adat, mely Toldy figyelmét elkerülte, Gyuláról nem is emlékszik. Müller ugyanis így adja e naptár címét:

Kalendarium Julianum impressum Varadini 1585. ad nor-

¹⁾ F. i. h.

²⁾ M. Múz. f. h.

³⁾ Hist. Eccl. Ref. 332. l.

⁴⁾ Legalább így értem én eme szavakat: „Dessen Titel-Blatt ich einem Asecten vom Leibe herabgewunden habe“. Statistik des K. Ungarn. Pest. 1798. 16. l.

⁵⁾ Magyar Könyvesház. 10. l.

⁶⁾ Könyvesház. 243.l.

⁷⁾ Múzeum. f. h. 190. l.

nam Calendarii Cracoviensis. Czimlapján e sorok olvashatók :

„Qui sapit, in veteri maneat ratione dierum, Nam noua nil vere laudis habere potest.“

Ez azon naptár, mely miatt támadt a főnebb említett irodalmi vita Szántó István és Beregszászi Péter közt. Egy példányát Weszprémi István debreczeni orvos és író bírta, s oly nagy becsben tartotta, hogy még csak kézbe fogni sem igen engedte meg. Ettől Földi János birtokába került, kinek halálával nyoma elveszett ¹⁾.

1591. évről valami idevonatkozó töredékeket ajándékozott Toldy az Akadémiának, de közelebb meg nem határozza ²⁾.

1592. Magyar Císio, azaz Égjárásnak és Tsillagoknak különbkülönb természetinek folyásából való Praktika, melyből a Gyermekeknek születéseknék Természetek és az Napoknak mivolta megesmértetnek, azaz: Magyar Planétás Könyv ³⁾. Colosvarat az könyvnyomtató által magyarra fordítatot es ujjolan kiadatott Anno Christi 1592. Esztendőben. — Az előszó Heltai Gáspártól 1590. évről kelt. Egyetlen példányát az akadémia bírja ⁴⁾.

1593. Indicium magyar nyelven az ó és új kalendarium szerint Krisztus Urunk születése után M.D.XCIII. Esztendőre. Debreczen.

Ezt tartja Weszprémi után Sándor második nyomott magyar naptárnak ⁵⁾.

Tovább nem folytatjuk e sorozatot, miután a 17. századtól kezdve a naptárokat már Mátray összeállította ⁶⁾.

KNAUZ NÁNDOR.

¹⁾ Miller Fragmenta. Tipogr. Varad. 30. l.

²⁾ Múzeum. f. h.

³⁾ Sándor Könyvesház. 12. l.

⁴⁾ M. Múz. f. h. 190. l.

⁵⁾ Sándor. f. h.

⁶⁾ M. Múz. f. h. 182—188. l.

Adalékok monostoraink történetéhez.

I.

A jurlei convent, mint hiteles hely.

Fuxhoffer Monasteriologiájának Czinár által átdolgozott kiadásában, II. köt. 62. l., a türjei prépostság leírásában a többek közt olvashatni: „Pázmány bíbornok, Péterffy-nél, Jurle-t említi, de ez alatt valószínűleg sajtóhiba lap-pang, minők Péterffy lapjain nem ritkák, Turle helyett stb.“ — ezen futólagos említésén kívül a Jurle névnek, erről és a róla nevezett conventról bővebb tudósítást hasztalan keresnénk, akár a nevezett Monasteriológiában, akár Jerneynek a káptalanok és conventeket ismertető munkájában*).

Fenntartotta mindazáltal emlékét a jurlei conventnek több XIII. és XIV. századbéli oklevél, melyeknek tanúsága szerint ama convent a XIII. és XIV. századokban nemesupán létezett, de mint törvényesen elismert hiteles hely, oklevél-kiadási joggal élt.

Ezen oklevelek közül az első 1230-ban kelt**) s benne A. prépost és a boldogságos szűzről címzett jurlei convent bizonyítja, mikép előttök a keszői és honi nemesek bizonyos női hozomány és jegyajándék tárgyában — mely végett a veszprémi püspök előtt voltak pert indítandók — egymás közt a bent bővebben előadott módon, választott bíróság közbenjöttével, kiegyeztek.

*) Kiadva a M. tud. Akadémia „Történelmi Tár“-ának II. kötetében.

**) Ha t. i. az „Árpád-kori új okmánytár“-ban, hol ezen oklevél a M. Akadémia kézirat-gyűjteményében létező eredeti után közöltetik (VI. köt., 493. l.) az évszám helyesen van meghatározva.

A második, 1299-ben kelt oklevélben, melynek eredetije a m. nemzeti múzeum kézirat-gyűjteményében őriztetik *), István al-országbíró bizonytságot tesz arról, miként egy részről János, Pousa fia, úgy is mint Pousa mester, szalai esperes és Márk fivéreinek nevében, más részről pedig Fülöp mester, Tamás fia a maga és öcsese Tamás és megholt öcsésének Dénesnek hasonló nevű fia nevében, előtte személyesen megjelenvén, azon ügyben, mely már előbb ítélőszéke előtt tárgyalatott, becsületes férfiak közbenjárásával és az ő engedelmeiből, egymásközt olyképen vallották magokat kiegyezetteknek, miként az ekkoráig köztök emberölés, pusztítások, gyujtogatások, fosztogatások s egyéb sérelmek miatt támadt ellenségeskedéseket megszüntetvén, egymásnak közel-rokoni viszonyuk és a jó egyetértés kedvéért kölcsönösen megbocsájtottak, ezenfelül azon régibb osztályt, melyet azelőtt egyrésztől említett János atyja, Pousa, másrésztől pedig a megholt Dénes, és nevezett Fülöp mester és öcsese, becsületes férfiak közbenjárásával a jurlei convent előtt kötöttek, szemügyre vévén ama convent oklevelét, elfogadják s újra megerősíték, annak kivételével, hogy nevezett János a Jurle földben lévő azon birtokrészt, melyet atyjának, Pousának, néhai Dénes bizonyos sérelmek fejében a jurlei convent oklevelének erejénél fogva átadni, vagy értékét készpénzben kifizetni tartozott: ama Dénes hasonló nevű fiának vissza-boesájtá. S ezen már régebben kötött s most második ízben megerősített osztály szerint Pousa fiai a Dráva melléki Wrbona és Zalaburda földeket, továbbá a zalavármegyei Béres, Boesck és Hidvég falukat, és a Tisza melletti Püspöki helységben lévő részbirtokot kapták, másrésztől pedig Fülöp mesternek és vércinek a szentgerardi vár, Szentgerolth faluval együtt, továbbá Zyud, Barka és Udvarnok faluk jutottak osztályrészül stb.

Ezen ítéletlevélben tehát a jurlei conventnek két, tanúbizonytságot magában foglaló s törvényes erejű kiadványáról van szó; az egyik az említett felek közt kötött osztálylevél, mely István al-országbíró előtt általuk felmutattatott s újra megerős-

*) Lásd teljes szövegét „M. történelmi emlékeim“ I. kötetének 170—173. lapjain.

sítettett, a másik pedig, melyben a megholt Dénes bizonyos jurlei részbirtokát Pousának általadni, vagy értékét készpénzben kifizetni kötelezve volt. *)

Emlékezik a jurlei conventról, mint hiteles helyről, egy harmadik, 26 évvel később, 1325-ben Erzsébet királynő által kibocsátott oklevél is, melynek eredetie a Thaly család csepi levéltárában létezik. **) Ebben Erzsébet királynő hirül adja, hogy egyrészlől A j k a i I s t v á n, István fia, másrészlől pedig L e n g y e l i T o r d a és I m r e, Torda fiai, előtte személyesen megjelenvén, előadák, mikép ők azon peres ügyet, melyet említett István nevezett Torda és Imre ellen megindítandó volt, közös akarattal nyolcz, mindkét fél által választandó s az oklevélben egyenként megnevezett férfiú ítéletének kívánják alávetni, mely férfiak mindkét részlől négyen-négyen, vagy ha mind el nem jöhethének, ketten-ketten, a felek által magukkal hozatva, bíráskodandnak a kitűzött határnapon a jurlei convent előtt a feleknek oly lekötölezésével, hogy ha közülök valamelyik ama választott bírák ítéletének magát alávetni vonakodnék: a másik félnek három márkát tartozand, a pör megkezdése előtt lefizetni, a bíráskodás eredményéről pedig a nevezett convent által bizonyosságlevelet fognak maguknak adatni a felek.

Világos tehát ezekből, hogy a jurlei convent, ily néven, a XIII. és XIV. századokban valóságosan létezett és mint hiteles hely működött. Jó nyomon járt ennél fogva Pázmány, midőn a „J u r l e“ nevet kutatá, s ez Péterffy kiadásába nem sajtóhiba következtében csúszott be.

De ha a föntebbi okleveles adatok után a jurlei conventnek — ily név alatti — egykori létezését tovább kétségbe vonni nem lehet: úgy felmarad azon kérdés megoldása, hogy hol fe-

*) Hogy itt két külön kiadvánnyal van dolgunk, azt onnét gyaníthatni, mert oklevelünk a jurlei conventnek ama részbirtok átengedésére vonatkozó kiadványát e szavakkal említi fel: „mediantibus litteris dicti Conventus,“ holott ha ama részbirtok lekötése már az első helyen említett osztálylevélben volt volna foglalva, az oklevél szövegében: „mediantibus ipsis litteris dicti Conventus“-nak kellene állnia.

**) Kiadva lásd a „Hazai Okmánytár“ II. kötetének 40—41. lapjain.

küdt ezen convent? Jurle nevü helységet térképeinken és helynévtárainkban hiába keresünk; az már ma, ha csak nevét meg nem változtatta, nem létezik, s miután a felhozott három oklevél erre nézve felvilágosítást nem nyújt, ezúttal be kellene érniünk azon tudomással, hogy ily nevü convent, mint hiteles hely, csakugyan létezett. Azonban helyiségére nézve biztos adatoknak teljes hiányában, nem látszik egészen valószínűtlennek Czinár azon fönt idézett gyanítása, mikép a jurlei convent alatt talán a zalavármegyei türjei convent volna értendő, természetesen nem sajtóhiba alapján, mely mint láttuk, e név visszaadásában nem létezik, hanem inkább azon föltevés mellett, hogy a „Jurle“ név századok lefolyása alatt a nép kiejtése által változást szenvedett s Türjev é alakult. S ez annyival valószínűbbnek látszik, mivel a föntebbi osztálylevélben megnevezett birtokok zöme Zalavármegyében feküdt, ennél fogva közel áll a föltevés, hogy az osztályról tanúskodó conventnek is a felosztott birtokokhoz s az osztályosok lakhelyeihez mentül közelebb kellett feküdnie; Türje közelében pedig ott találjuk Szentgróth mezővárost, mely alatt, ha nem esalódom, a második oklevélben megnevezett Szent-Gerolt váraj és helységet kell érteni; ott találjuk továbbá Udvarnok falut, és alább délnek, a Balaton közelében megleljük Hidvégét is. A harmadik oklevélben megnevezett nemesek birtokai hasonlóképen mint nem nagyon távoliak, körébe eshettek a türjei conventnek.

Mindazáltal e tárgyban bizonyosságra jutni, úgy vélném, csak Zala- és a szomszéd vármegyék levéltárainak átkutatása után volna lehetséges, mivel remélhető, hogy azokban a jurlei convent helyére s a „Jurle“ név eltűnésének s netalán elváltozásának idejére, vagy a második oklevélben megnevezett osztályosok és jurlei birtokosok közelebbi viszonyaira, vagy pedig a türjei convent legrégibb multjának s régi nevének *)

*) Czinár a türjei prépostságról röviden fölemlíti, mikép azt IV. Béla király idejében egy 1241-ik évi igdató-levél szerint, Szent-Gerardi Dénes bán alapította és javakkal ellátta, s hogy utóbb 1255-ben és 1335-ben hasonlóképen Dénes bán rokonai bőkezűségükben részesítettek stb.; de hogy ezen adatok hol foglaltatnak s hogy bennök a pré-

kiderítésére vonatkozólag egy vagy más adat előkerül, melyek segédelmével minden kétség eloszlanék a fölött, hogy a XIII. és XIV. századbeli jurlei conventet a későbbi türjei-ben (ennek neve a XV. században „Therle“ alakban fordul elő, lásd „Haza-i Okmánytár“ III. köt. 373. l.) kell-e keresnünk, vagy nem?

II.

A tenői sz. Péterről ezimzett monostor.

Nem rég egy vidéki gazdag magán-levéltár esomagai közt kutatván, kezeimbe akadt Gara Miklós nádornak egy 1413-ban kelt ítéletlevele, mely, egyebek közt két árpádkori oklevél átíratát foglalja magában; az egyik 1299-ben kelt, s benne III. András király meghagyja a budai káptalannak, mikép a kir. biztos kíséretében igtassa a váci püspököt a Tiburez fiaitól eserében nyert nógrádi részbirtokba, Tiburez fiait pedig a váci püspöktől eserébe nyert Halász föld birtokába; a másik, ugyanaz évben kelt oklevélben, a budai káptalan tudósítja III. András királyt, hogy meghagyásához képest, a váci püspököt és Tiburez fiait bevezeté az enlitett esere folytán őket illétő birtokokba, s azokban egyúttal határjárásokat eszközölt. Ezen második oklevélben foglalt néhány becses adat képezi az itt következő két kis közlemény tárgyát *).

Előadja benne ugyan a budai káptalan, hogy III. András király paransa folytán, a Rosd nemzetségből való Péter gróf, mint királyi ember és a káptalan küldötte, összehíván ama nógrádi részbirtok minden szomszéd birtokosait, azt a bent elősorolt határok közt átadták a váci püspöknek. Azután pedig bevezették, a budai káptalan s István al-országbíró privilegiumainak értelme szerint, Tiburez fiait a váci püspöktől

postság „Jurle“ vagy más néven fordul-e elő? azt érintetlenül hagyja, csupán a türjei convent régi nevérol megjegyzi, hogy az Thurie és Thyrlé alakokban is előfordul, a mi azonban a türjei és jurlei conventek azonosságát még nem bizonyítja.

*) Mindkét oklevél megjelent „M. tört. emlékeim“ I. kötetében, a 169—170 és 174—177. lapokon.

viszont cserében nyert s Péter apostol tenői monostorának birtokát képezett Halász föld birtokába, az ottani összes szomszéd birtokosok jelenlétében, Pál mester tenői prépost személyes engedelméből s azon régi határok közt, a mint azt a tenői egyház rég időtől fogva bírta volt stb.

A tenői prépostságról, mely itt említettik, Fuxhoffer idézett munkájának Czinárféle kiadásában azt olvassuk, (II. köt. 191. l.) miszerint Pázmány mint a váci egyházmegyéhez tartozót említi, de nem tudja, hogy világi volt-e, vagy regularis? Ennek ellenében az 1835-iki váci egyházmegyei schematismus úgy vélekedik, hogy az a jeruzsálemi sz. sirról címzett szerzetes rendé volt, de eredetéről, ugymond és viszontagságairól mit sem tudni. Hozzáteszi az idézett Monasteriologia, hogy Tenő most pusztá Heves vármegyében Szólnok szomszédságában, s az egi egyházmegyéhez tartozik; továbbá, hogy amaz István váci kanonok, ki 1388-ban Legyen föld határjárásában mint tenői prépost megjelenik, csak címét viselte-e ezen prépostságnak? nehéz elhatározni.

Oklevelünk adatai, mint láttuk, a tenői prépostságról többet tudnak. Ugyanis ezek tanúsága szerint 1299-ben a tenői monostor fenállt, Péter apostolról volt elnevezve, s Pál mester volt a prépostja. De ezeknél is többet mond oklevelünk. Szerinte ezen monostor Halász (a mai Halászi Nógrádban?) földet bírta és pedig régtől fogva, miből következik, hogy magának a monostornak is már jóval 1299 előtt fen kellett állnia. S nem lehetett oklevelünk idejében szegény, mivel a távol Halász földön kívül, székhelyéhez közelebb, Tenőn vagy környékén is szükségkép kellett annyi a mennyi földdel birnia, s föltehetjük, hogy a váci püspök is a monostor azon veszteségét, melyet Halász földének Tiburez fiai részére történt átengedése által szenvedett, másutt illőleg kipótolta. *)

*) Beeszes adatokat nyújthatnának kétséggel a tenői prépostság történetére vonatkozólag a váci püspöki és káptalani gazdag levéltárak okleveles kincsei, melyeknek az esztergomi főegyháznak példájára eszközlendő kiadása a hazai történelemre úgy, mint különösen Hont és Nógrád vármegyék történetére nézve föltehető kívánatos volna.

III.

A tolmácsi keresztések conventje.

Fuxhoffer Monasteriologiájának többször idézett Czinárféle kiadásában tétetik a tolmácsi keresztések conventjéről is rövid említés (II. köt. 146. l.) ekkép :

„Pázmány szerint létezett Tolmácson 1270-ben keresztések conventje. Három ily nevű hely van Magyarországbán. Az egyik Barsvármegyében, a másik Nógrádban, a harmadik Zalamegyében. De ezen helyek egyházi építményekben annyira szegények, hogy a nógrádvármegyében csak kisszerű leány-egyház létezik, a többiben semminő sem. Romok schol, még az emberek emlékezetében sem, miért is ezen conventnek helye teljesen ismeretlen.“

Igy a Monasteriologia.

A budai káptalannak fönt említett 1299-ben kelt igtatóle vele nyújt azonban a tolmácsi keresztések conventjének helyére nézve is felvilágosító adatot. Ezen oklevélben ugyanis, a vácsi püspök részére átadott nógrádi részbirtok határai ekként soroltatnak elő: az első határdomb találtatik egy almafa töve mellett a nógrádi vár alatt, s a dícsőséges szüz egyháza mellett, innét egyenesen haladva kelet felé fordul.....hol két határdomb van. És innét egyenesen menve, egy körtefához ér, mely alatt van a határdomb; innét lemegy a völgybe, mely patkánytavának neveztetik, innét egyenesen halad és T o l m á c s földhöz ér, és itt ezen Tolmács föld kezdetén emeltetett a királyi biztos, a káptalani küldött jelenlétében, új határdombot; innét lefelé menve, két fához ér, melyek alatt két régi és egy új határdomb létezik; innét lefelé haladva, egy fa alatt négy határ szögellik össze, melyek közül az első elvlasztja a tolmácsi keresztések földét, a második a vácsi püspökét, Szántó nevűt, a harmadik Apáti nevű földet, s a negyedik a kérdéses nógrádi birtokrészt stb.

Tehát ime tudjuk már a tolmácsi keresztések conventjének helyét. E szerint ezen convent nem a barsi, sem a zalai, hanem a Nógrád mezőváros szomszédságában lévő nógrádvármegyei Tolmács helységben létezett, Pázmány szerint 1270-ben fen-

állt s mi hozzáteljük, hogy 1299-ben még virágzott s a tolmácsi határban saját földterülettel birt, melynek határa egy ponton a szántói, apáti és nógrádi határokkal összeszőgellt. Tehát a minek romja nem maradt a föld felületén, s minek minden nyoma eltűnt az emberek emlékezetéből: arról nyújt századok letűnése után felvilágosítást a Gara Miklós nádor által áfirt s számunkra ekkép szerenésesen megmentett árpádkori oklevél.

Ifj. KUBÍNYI FERENCZ.

Könyvismertetések, bírálatok.

I.

Codex Diplomaticus Patrius. E cím alatt is: H a z a i Okmánytár. Kiadják Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. I. köt. Győr, 1865. 447. l.

A dunántúli történetkedvelőknek már a Magyar Történelmi Társulatba beolvadt buzgó köre hangyamunkásságának gyűjtelékét irodalmi köztulajdonná ohajtván tenni, megindítá a fennczimzett Okmánytárt, melynek kötetei tartalmával, mint az egyesült erő és munka szép eredményével, ismertetem meg a „Századok“ olvasó közönségét.

Az első kötet az 1141.—1622. időközből 283. majd hosszabb, majd rövidebb okmányt hozott, melyeknek mindegyike vagy eredetiből, vagy hiteles átiratból, itt van, kevés kivétellel először közölve. A kivételeket azon okmányok teszik, melyek Fejér „Codex diplomaticus“-ában, vagy Wenzel „Árpádkori új okmánytár“-ában részint hibás olvasással, részint hézagosan, itt pedig kijavítva és kipótolva advák.

Az okmányok nagyobb része adományzásokról szól. Jelesül: II. Endre király Uriás pannonhalmi apát kérelmére a szolgagyőri várszolgák- és günyüi udvarnokokhoz tartozott dunai halászatot (mely magyarul tanyának neveztetett), valamint a nádori birtokhoz tartozott Vági-nak, igazabban Euremnek nevezett halásztanya harmadrészét Sz.-Márton egyházának 1222.-ben;—Izsák comesnek Szamárd somogymegyei falu mellett 22. hold földet és 3. szőlőt 1231-ben adományozott;—a fehérvári, esanádi, aradi és zarándi várhoz tartozott azon földeket, melyeket fia, Béla, Miklóstól visszavett, nevezett hívének, hú szolgálatai jutalmazásául, visszaadta 1232.-ben.

IV. Béla, Mihálynak a rákosi esatában kitüntetett vitézségeért, a győrmezei Gönyű helységben volt királyi udvarnokok földét 1244-ben; —a hűtlen Péter, sopronyi volt várnagytul elvett sopronyi házakat és tornyot sopronymezyei baboti polgároknak, 1256-ban; —Ablancz nevű földtér helyett, Olper fiának, Györgynek, más birtokot, 1257-ben;

A nyitrai káptalan előtt Pál Széplak, Alusfalva, Mikófalva, Ugrúcz falukat, ezeken kívül Lapus mellett 30. ekényi földet rokoni szeretetből István nyitrai főispánnak, 1246-ban, adományozta.

Corrad comes, Gugi Kulesei fia, neje meghagyásából, a ki veszprémi apácza lett, gugi földön, a mostani győrmezei Gúg puztán, volt s rokonságától elkülönített házait s telkeit a hántai káptalan előtt a pannonhalmi menostornak örökjoggal adta át, maga is fölvevén e szerzet öltönyét, 1267.-ben; Erzsébet királyné Bűös és Árpás birtokokat Lothárd hívének, 1270.-ben; Lánecz, örökös nélkül levén, mivel János, Battyán-i Primus fia, az ő veje, őt mindig segítette, durugi földét, említett Jánosnak és fiának, Petének, 1273-ban;

IV. László Pécz nemből származott Benedeknek, hű szolgálatai jutalmazásául, a zalai vártól elvett Vindornya-Szölös birtokot, 1274-ben; Márton, győri várjobbágy, egy ekényi écsi (Győrmezeiben) földét Csitváni Egyed comesnek, 1278.-ban; Perulend földét Vasmezeiben Antal pozsonyi prépostnak és fivéreinek; a pécsváradi apátságának öt falut;

Erzsébet, Örkényi Pangrácz özvegye, örkényi (puszta Győrmezeiben) szántóföldeit és écsi szüleit a győri káptalan előtt a sz. mártoni monostornak azon kikötéssel, hogy élte fogytáig a főapát ruházattal s élelemmel ellássa, ha pedig férje rokoni e birtokokat visszaváltani kívánának, 50. márkát fizessenek, 1286-ban;

Julad comes Nemptizék birtokát III. Endre király előtt Herbord comesnek és utódainak, 1297-ben;

I. Károly király Márton mesternek Zólyom, Lipcse, Dobronya és Plata, de különösen Esztergom vára megvételekor kitüntetett vitézségeért pozsonymezyei Bahun és Csőrej helységeket 1306-ban; a harezban elvázott hűtlen Pálnak Sebus, Takács és Egered soprony- és győrmezei birtokait hívének, Köcski Sán-

dor sz. mártoni várnagynak, 1318-ban; Mylech, a királyné főtárnokmestere és sárosi főispán ajáulatára, ennek szolgáinak, Balázs, sárosi alvárnagynak és Miklósnak, hű szolgálataikért, pestmegyei Csúz földét, 1323-ban; Köeski Sándornak, hűsi tetteiért, győrmegyei Nagy-Écs és Pázmánd helységeket, 1323-ban; ugyanannak az imént említett helységek határában volt királyi udvarnok, várszolga és egyéb kötelezettségű népek földet, 1323-ban; ugyanannak mint országbírónak, Pápócz, két Pályi, Elk és Csatabérfölde nevű helységeket 1325-ben; ugyanannak Erzsébet királyné Pázmánd helység azon felét, melyben az ő népei laktak, 1327-ben; I. Károly Magyar Pál gimesi várnagynak, hű szolgálataiért Dág és Tyák földét, mely alatt a mai Pityer major vagy dági föld (Deák föld) nevű pusztá értendő a Rábaközben, Zsebeház helységtől és a bánhegyi pusztától délre, 1341-ben;

Több szalóki nemesek bizonyos szalóki szerzett és öröksegi birtokukat rokoni szeretetből a veszprémi káptalan előtt Balai Demeternek és Miklósnak, 1307-ben;

I. Lajos király Benedek mester visegrádi várnagyának, hű szolgálatai jutalmazásául, Csötörtökhely körösmegyei birtokot 1358-ban;

Görzsönyi Scolastika görzsönyi részbirtokát a esornai convent előtt rokoni szeretetből Sobori János mesternek, 1395-ben;

Hunyadi János Kabold várt és tartozmányait Sopronymegyében, az előbbi birtokos Vilmos frankói gróf magvaszakadása folytán, felerészben Vati László fiainak, másik fele részben pedig Iaki Ugron Miklós fiainak, valamint Linkóháti Benedeknek, 1446-ban; Bokodi György mester magvaszakadtával a koronára szállt, Hernádmesteriben volt részbirtokot, hű szolgálatok jutalmazásául, Hernádmestery Péter mesternek, 1447-ben;

V. László király a Gáta, másképp Kattendorf mosonymegyei helységben rejltetett királyi jogot, hű szolgálataiért, Gátai Györgynek, 1453-ban; Török Pálnak, hű szolgálataiért, egy pesti házat, 1456-ban;

I. Mátyás király somogymegyei Nagy-Marton helységét és a kisújlaki pusztát, melyeket a Kisfaludyak már Székely Tamás adományozása folytán birtak, de elsőben Magyar Balázs által ennek esurgói kastélyához kapesoltattak s később Houzky

(?) vajda által elfoglaltattak, az előbbi szolgálatok fenntartása mellett, 1472-ben, adományozta.

Az adományozások következménye a birtokba igtatás vala. Erről is több okmány szól. Így Osl bán özvegye Vadas és Chalad falu; 1255-ben György, Olper fia, István és Péter királyi trombitásoknak vasmegyei Ablancz földterületük; Lothard Bős és Árpás birtokok; 1341-ben Köcski György a nagy-écsi udvarnokok, várszolgák és egyéb ottani királyi földek; 1367-ben a pápóczi p répost és perjel az özvegy Magyar Pálné álta egyházaiknak hagyott birtokok; 1438-ban unyomi Bors Miklós, fivérei Ferencz és Márton, nővérei Margit és Ágota vasmegyei Unyom helységben birt udvartelek; 1442-ben Gátai György a mosonmegyei Gáta helység; 1463-ban nádasi Darabos László a zalamegyei Szőlős helység; 1489-ben Vitánovich Horváth Simon és testvére Vida a horvátországi Humlány kerületben fekvő Felsőfalu, Csokát és Stripár faluk birtokába igtatattak be.

Találunk e kötet okmányai közt határolásokat; névszerint az esztergomi káptalan 1190-ben Maza tolnamegyei helyet területével együtt; a budai káptalan Uriás pannonhalmi Myka mester s rokonsága Juren nevű földét (a mai Örkény pusztá mellett fekvő), melyben a tatárok idejétől fogva szűkségök és szegénységök miatt nem lakhattak, 1257-ben; a székesfehérvári keresztesek Csúz földét, 1376-ban; a győri káptalan Nagy-Écs helységet, 1323-ban; a pannonhalmi convent Balony győrmegyei helységet, 1338-ban; ugyanaz Nádasi András és György Nádasi nevű veszprémmegyei birtokát, 1367-ben; a nyitrai káptalan nyitrai megyei Tessényt, 1406-ban, határolta.

Örökbevallások történtek a győri káptalan előtt Vicza helységbeli birtokról 1227-ben; ugyanaz előtt az örsi nemesek részéről az Osl nemzetségbeliek részére 1238-ban; a nyitrai káptalan előtt Csüre megyeri királynéi nemes jobbágy részéről Csekei Pál és László részére 1305-ben; a tihanyi convent előtt füredi István és Kelemen jobbágyok részéről Szőlősen volt négy és fél holdnyi szántóföldüket illetőleg Szőlősi Ányos részére, 1318-ban; I. Károly király előtt Köcski György és Miklós részéről Pápócz, Écs, Pázmánd, Somlyó, Köcski Zsedeny, Miske, Uk, két Pályi és Sebes birtokaikra nézve, Magyar

Pál neje, Margit, részére, 1332-ben; a budai káptalan előtt Omode leánya Kataiin, a nyulak szigetén volt kolostori apáca részéről Pápócz, Csatabér, Ekl, s két Pályi birtokait illetőleg; Köcski Sándor fia, György, és Magyar Pál neje, Margit részére, 1357-ben.

Közölvék itt végrendeletek is: a Csák nemzetségből származott Miklósé, szentkereszti, vértéserdei, csákvári, mihályi, kázméri és petleni javairól, 1237-ből; Miklós comesé 1239-ből; Keszői Domonkos nejéé Máriáé, 1254-ből; Káldi Egyednéé, 1313-ből; lipthói és gesztelyi Nagy Jánosé, 1466-ból.

Barátságos kiegyezkedések sem hiányzanak. A Salamon nemből való Farkas maga és testvérei Jakab, Péter, Benedek és Pál nevében Miklóssal, Salamon és Votha birtokát érdeklőleg, 1248-ban; Kristóf, János, Árnud, Dúsa, Mihály, Sám, Fisch és István az alásónyi birtok miatt folyt perre nézve 1253-ban; Benedek veszprémi püspök és káptalana Vilmos cistercezi apáttal és conventjével a kelenföldi tized, úgy a sági negyed végett 1298-ban; György, Imre fia, és Jakab, Beledi András fia, az általok vivandott párbajra nézve, 1301 körül; a Szalóki családbeliek Bánd, Bozsok, Hosszútót, Kutus, Ursa, Lengyel birtokok s a szalóki vásárjog harmadrésze iránt 1337-ben; a veszprémi káptalan és Mykel slávoniai bán és fiai, Piliskefő (ma Pölöske) helységétől ugyan a káptalannak járt gabona és bortized iránt 1341-ben; az Osztopáni család és Buzád nemzetségbeliek Sár-mellék, Bark és Nemptszeg somogy megyei jószágaik érdemében 1361-ben; a pannonhalmi convent és a györmegyei Örkényi nemes nemzetség az örkényi birtokra nézve 1361-ben; Fancsy Miklós, Csetei Antal és János, Tamás és Miklós, Gergely és Mihály a felhérmegeyi esetei község határában fekvő két birtokrész felett 1369-ben; Várkonyi István mester és Marczaltői Egyed a köztök történt sérelmek és hatalmaskodások iránt 1398-ban; az igriczei és verecsi nemesek Igricze és Verecs faluk határvonalai iránt 1412-ben kiegyeztek.

Ez okmányok közt a cserék sem példátlanok. IV. Béla 1257-ben Györgytől Ablancz földét más birtokkal cserélte el; 1390-ben Erdőhátkaresai Miklós és Várkonyi Jakab Erdőhátkaresa és Tördemicz részbirtokaikra nézve csereszerződést kötöttek; 1430-ban Zsigmond király Vatai András, Lukács

Bertalan, Domonkos, Antal, Salamon, Istvánnak és Kelemennek, az ezek által neki engedett és a vatai határhoz tartozott Szegye nevű vizafogó helyekért, berekszegi Német János magvaszakadattal a koronára szált Lócz nevű birtokot adta cserébe.

Megosztozkodás esetei is fordulnak ez okmányok közt elő. 1257-ben a monostor-jáki nemesek magok közt; 1268-ban több genesi nemes birtokosok és több vasvári jobbágyok, az általok közösen birt genesi birtok; 1271-ben a Szalók nemből való Heym, Péter, Pál és Onth a Marczal melletti Szalókfölde; 1274-ben Csák és Dénes mester, testvéreik Miklós és Buzáddal Urs, Hidegség, Homoki, Nádasd és a két Inka; 1278-ban több ajkai nemesek bizonyos ajkai birtok; 1281-ben Baldin, Simén, Herman, továbbá Herinig fiai és Rátold, Herman, Heren, Besenyő Bogád és Kölked pusztáik; 1292-ben Ajkai Ehellős és István ajkai nemzetségi birtokuk; 1380-ban Bösi István, Omode és Lotár testvérek Karcsa, Várkony, Bős, Stál, Szenté Malomsok, Marczaltó, Kuti és Nyék; 1395-ben a Ládonyiak Ládony helység s az ahhoz tartozott birtokrészek felett osztozkodtak meg.

Királyi megkegyelmezés nyomaira is akadunk. Így 1279-ben IV. László király Henrik bán fiait, úgy másokat is kegyelmébe visszafogadta s javaikat biztosította; 1323-ban I. Károly Duruszló fiainak elpártolását megbocsátván, Igriczi és Piliske-szeg Zala, úgy Obokva helyégeiket Körösmegyében visszaadta.

Okmányhamisítás 1339-ben fordul elő, a midőn Egresdi Jakab bizonyos kiváltsági levél hamisítása miatt Simon és János helveni nemesek részére megidézttetett.

Pallosjogot 1348-ban I. Lajos a Hedru nemből származott Hedruvári Miklós udvari vitéznek, úgy ennek elhalt István fivérétől eredett Miklós, György, János és Mihály fiainak pozsony, mosony, győr és vasmegyei birtokaikra nézve adott.

Hetivásárokat 1355-ben Bős, 1402-ben Marczaltó kapott.

A fiúsításnak következő eseteiről értesültünk: I. Lajos 1363. Sári István nejét, Ajkai Klárát, az atyjától maradt Ajka, Ajka-Rendek és egyéb birtokokra nézve; ugyanő 1366-ban Pati János nejét, Mesteri Klárát, az atyjáról maradt Mesteri, Bekény és egyéb birtokokra nézve fiúsította.

Nemesítésről csak egy okmány szól, mely szerint Zsig-

mond király 1431-ben a Jersai családnak czímeres nemeslevelet adott.

E kötet egész terjedelmökben hozza azon érdekes okmányokat is, melyek szerint az Ozman uralkodóháznak egy ága hazánkban telepedett volt meg, a miről Ráth Károly értekezett volt a magy. tud. Akadémiában *).

GARÁDY.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat f. 1869-ik évi első választmányi ülését január 7-én délután 5 órakor tartá, gr. Mikó Imre ö nagyméltósága elnöklete alatt. A számos választmányi tag részvéte és a termet egészen betöltő szakkedvelő közönség jelenléte mellett mindvégig kitünő érdekléttséggel folyt ülés harmadfél óra hosszatt tartott. — Főbb mozzanatai ezek voltak:

1) Titkár, miután a decemberi ülés jegyzőkönyvét fölolvassa, több rendbeli előterjesztéseket teszen; nevezetesen jelenti, hogy a „Századok“ 1867-ki évfolyamának immár utánnyomata is végkép elfogyott, legföljebb ha még könyvárusi uton 10—20 példány kerülhet vissza**). Az 1868-ki folyamból még mintegy 80 complet példánnyal rendelkezik a társulat. Továbbá jelenti a titkár, mint az e tekintetben kiküldött szakbizottság előadója, hogy a társulat kiadványai nyomtatását illetőleg a bizottság az 1869-ik évre is az „Athenaeum“ részvénytársulat nyomdájával kötötte meg a szerződést. Ezután fölolvassa a kolozsvári állandó bizottság december havi üléséből vett tudósítást, s bemutatja az ennek kíséretében gr. Lázár Miklóstól és Szabó Károlytól érkezett okmánymásolatokat. Végre jelenti a titkár, hogy a mult havi ülés óta ismét két alapító és 15 évdíjas tag kívánja magát fölvetetni a társulatba, ugymint Berenczei Kováts Eduárd földbirtokos úr Szatmárban, Homokon, és a temesvári társas kör 100—100 fnyi alapítványokkal, és dr. Linzbauer Ferencz egyetemi tanár, Horváth Gyula

*) Magyar Akadémiai Értesítő. A philos., törvény és történettudományi osztályok közlönye. IV. köt. 407—415 l.

***) Nehány példányt azóta visszaszerezvén: egyelőre innét szolgálhatunk a „Századok“ teljes füzetivel, elejétől fogva, tagoknak minden évfolyamot 5, nem tagoknak 6 frjtával számítván. S z e r k.

és Hatos Gusztáv Pesten, dr. Halassy Vilmos várm. főorvos és Varga Lajos Veszprémben, Dudás Ödön Zentán, Szél Farkas Szegeden, az evang. lyceumi ifjúság önképző egylete Szarvason, Andrassy Kálmán Kétegyházán, Thurgonyai Sovány Péter Hajdú-Nánáson, Szabó József főjegyző Máramaros-Szigeten, a helv. hitv. lyceum könyvtára ugyanott, Waiger János Léván, Szily Dezső Hosszútóton (u. p. Jánosháza) és Ernyédi Thurzó Miklós Trencsényben; kik is mindnyájan egyhangulag megválasztottak.

2) Dr Fischer Kálmán társulati ügyész jelenti, hogy a mult ülés határozata folytán az 1867-ről még hátrálékos tagokat felszólítván, közülök ez ideig még egy alapító és 9 évdijas tag nem tett eleget kötelességének. — Az ülés utasítja az ügyész urat e tagoknak még egyszeri figyelmeztetésére, melynek eredményére két hétig várakozván, az azon túl is késedelmezők ellen minden további jelentéstétel nélkül törvényes uton járjon el.

3) Rómer Flóris bemutatja azon régiségeket, melyek legközelebb a b. Vécsei József Szabolcsvármegye főispánja által Geszteréden fölásatott u. n. kunhalomban találtattak; u. m. egy kardot, a markolata diszítésére szolgált onix-kövel, egy pár sarkantyút, egy paizsgombot, több kapcsol, edény-töredéket stb. mindezeket szakavatott magyarázatokkal kísérvén, Henszlmann Imrével egyetemben.

E műtárgyakat értekezők a magyar népfaj feltünése előtt való korbelieknek tartják; az onix finom csiszolása római mivest gyaníttat, ellenben a sarkantyúknak páros volta barbár népekre emlékeztet. Rómer egyszersmind Bécs városa példájára utalva, a Történelmi Társulat részéről felszólítandóknak indítványozza Pest és Buda fővárosok hatóságait, városi alakulásuk s az itteni népszokások stb. fejlődésének történetét illető emlékek gyűjtésére. Indítványa Henszlmantól, a párisi világtárlaton e tekintetben tett tapasztalatai nyomán is illusztrálta és pártoltatva, a választmány által elvileg helyeseltetett s annak tüzetes formulázásával és a jövő ülésre leendő benyújtásával javaslattevő bizatott meg.

4) Vég helyi Dezső v. tag olvasá föl részletes ismertetését a Kolozsvárt átkutatott gr. Korni s le v é l t á r n a k, bemutatván egyszersmind ezen archivum különösb történelmi beccsel bíró okmányainak általa készített igen pontos regestrumát. — Horváth Mihály, mint a kolozsvári gyűlés elnöke, köszönetét fejezi ki a derék fiatal búvár o

nagy szorgalommal készült munkájáért, mely a társulat által ki fog adatni.

5) Thaly Kálmán folytatá értekezését a mult nyári levéltár-kutatásairól, ezuttal a gróf Andrassy, gróf Csáky s báró Palocsay nemzetségek archivumait ismertetvén. A gróf Andrassy ház közös levéltára a kraszna-horkai várban őriztetik; de van az idősb grófi ágnek Bethlénen és az ifjabbnak Hosszúréten még két külön levéltára. Értekező hálás köszönetét fejezi ki a grófi ház legidősebb tagja gróf Andrassy György önmaga iránt, mint a ki előtte az archivumokat hazafias készséggel megnyitatta, s őt hosszúréti kastélyában főúri vendégszeretettel fogadá. Az Andrassy nemzetség levéltára ez alkalommal kutattatott át tisztán tudományos szempontból először. Értekezőnek a levéltár okmányaira vonatkozó ismertetése a „Századok“-ban fog közölteni. A gr. Csákyaknak Lőcsén, Kassán, Mindszenten és Kluknón vannak levéltárai: de a két utóbbi újabbkori s inkább gazdasági mint történelmi érdekű. A főarchivum a lőcsei, a melyben a család legrégebb okmányai őriztetnek; de a kassai is gazdag, kivált Bethlen Gábor és a Rákócziak korát illető nagyfontosságú correspondentiákban; értekező különösen kiemeli gr. Csáky Istvánnak 1708-ki igen becses levelezéseit, melyekből sok új adatot merített, valamint a gr. Andrassyak levéltáraiból is. Majd áttér a báró Palocsay archivumra, mely szintén Lőcsén létezik. Megemlíti ebből különösen báró Palocsay István és Berthóti Ferenc kassai vice-generális ott őrzött XVII. századi s a Rákóczi-háborúból való nagyszámú levelezéseit, Károlyi Sándornak unokavéréhez, báró Palocsay Györgyhöz irt több, fölötte érdekes levelét és hadi rendeletét, valamint a Bottyán tábornokra nézve ottan lelt számos adatokat. Legjobban meglepte őt azonban azon körülmény, hogy az imént említett báró Palocsay György, kurucz tábornok személyében egy eddig teljesen ismeretlen magyar költőt fedezhetett föl. Egész kötetre mennek azon elbeszélő, lyrai, alkalmi, emlék- és tanköltemények s satyrák, melyeknek Palocsay György saját kezével irt fogalmazványait és tisztázatait értekező itt összeszedte. E költemények 1698 és 1725 között készültek. Néhány latin emlékvér is van köztük.

6) Titkár fölolvassa Frankl Vilmos, v. tag értekezését a simancasi spanyol állam-levéltár magyar történelmi érdekű okmányairól. A spanyol állam levéltára azon időtől kezdve, mióta hazánk a Habsburg-ház kormánya alá jutott, különösen a nagyszámú diplomatiái s titkos jegyzékváltások adatait tekintve, Magyarország történelmére

nézve nem csekély fontosságú. Szerző ennek bizonyoságául tüzetesen ismerteti a spanyol udvar befolyását Bethlen Gábor dolgaira és összeköttetését Pázmányval, Eszterházy Miklóssal. Mind merő új adatok, vagy a már ismert tényeknek új oldalról való megvilágítása. A jeles értekezés, mely a „Századok“-ban jelenend meg, élénk érdekeltséggel s végül zajos tetszésnyilvánításokkal fogadtatott.

7) Szalay Ágoston v. tag visszatérvén a Lehóczky Tivadar által ismertetett beregszászi két régi pecsétre: határozottan kimutatja, azon, már a „Századok“ szerkesztője részéről is megjegyzett állítás igazságát, hogy ama pecsétek szerint Beregszász régi nevét nem, mint Lehóczky tagtárs véli, Luprecht-ház — hanem Luprecht-záz-nak, azaz Luprecht-Szász-nak, Lompert-Szászának kell olvasni. A h-nak nézett betű ugyanis világosan z, s a h egészen más alakú. A nagyobb, pecsét fölirata tehát Szalay Ágoston szerint: S.HOSPITVM DE LV-PREHTZAZ, s a kisebbé: SI. HOSPITVM DE LOMPERT SASA. A kisebb pecsétre nézve értekező annak saját gyűjteményében levő két tiszta ép lenyomatát mutatja be 1701-ből, s megjegyzi, hogy ez utóbbi pecsét, mint betűinek alakja mutatja, a XV-ik századból való, az előbbi pedig a XIV. és nem a XIII. századból, mint Lehóczky gyanítja. Nem áll tehát Lehóczkynak abbéli állítása, hogy e pecsétnyomó volna hazánkban a fennlevők között a legrégeb; mert a nemzeti múzeum még a XII. század közepéről való pecsétnyomóval is bír, t. i. II. Geiza király pecsétnyomója (1141—1161), mely ismertetve volt már: Cymeliotheca Mus. Nat. Hung. Budae 1825. Azonkívül ugyanott megvan III. István stb. pecsétnyomója, s több XIII. századbéli pecsétnyomó; ily négy pecsétnyomót értekező saját gyűjteményéből is bemutat, melyekről mind felirataiknál fogva, mind okmányilag határozottan behonyítható, hogy a XIII. századból valók: tehát mind régiebbek a beregszászinál. A pecsétek piros színét illetőleg emlékeztet hozzá Sz. Á. hogy az hazánkban Róbert-Károlylyal kezdődik, és a XIV. és XV. századon át csak különös kitünésekkel engedetett meg némely városoknak (pl. Visegrád, Szokolca, Buda, Pozsony, Kassa, Ragúza stb.), úgy egyes előkelő egyéneknek is, hogy e színnel élhessenek; azonban merően tévesnek mondja Lehóczky azon állítását, mintha a beregszászi tanács a zsidók részére kiadott okmányokat vörös, a keresztyének részére szólókat pedig fekete viaszú pecsét alatt állította volna ki, s e tekintetben hivatkozik az 1701-iki bemutatott eredeti lenyomatokra, melyek sem nem vörös, sem nem fekete, hanem sárga

viaszba vannak nyomva. Ity társadalmi osztályok szerinti szinmegválasztás közpecséteknél sehol sem létezett. Ezeket köteleességének tartván helyre igazítani, egyébiránt teljes elismerését fejezi ki Lehóczky úr buzgó ügyszeretete s jóigyekezetü történelmi s régészeti kutatásai fölött.

8) Szilágyi Sándor v. tag bemutatja dr. Linzbauer Ferencz egyetemi tanárnak a társulat részére ajándékozott három kötet díszkötésü művét:

a) „A magyar korona országainak nemzetközi egészségügye:“ számos adattal hazánk egészségügyi történelmére nézve, a régibb kort illetőleg is.

b) „Abdul Azis khán, a török szultán ö felsége, harmad évi ittéléte alkalmára irt vezérkönyv, Buda törökkori műépítészeti emlékeire vonatkozólag, a császár fürdőbeli török fölirat photográfiájával.“

c) „Magyarország gyógyászati osztályának, gyógy- és ápolóintézeteinek, ásványvizeinek, fürdőinek, ivó- és gyógyforrásainak statistikája.“

E becses ajándékok szívesen fogadtatván, a társulat köszönetét fejezi ki a t. ajándékozó úr irányában.

Ezek után elnök úr a gyűlést berekeszté.

— **A Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottságának** 1868. dec. 15-kén tartott ülésében

1. Olvastatott a M. Tört. Társulat dec. 5-diki üléséből kelt levele, melyben a bizottság által tervezett pecsétre nézve helyeslését adta. A pecsétnyomó megcsináltatása a bizottsági jegyzőre bízott, ki nek e czélra, valamint a bizottság egyéb költségeire az elnök gr. Lázár Miklós a szükséges összeget átadta.*)

2. A kolozsvári kaputornyok ügyében kinevezott bizottság jelentí, hogy küldetésében a városi képviselőlet által ez ügyben kinevezott bizottsággal egyetértőleg fog eljárni, s e tornyok megvizsgálását azonnal végrehajtja, mihelyt a polgármester úr a szükséges lépcsőket elkészítetteti.

3. Gr. Lázár Miklós több bemutatott és fölolvastott oklevelek alapján kimutatja, hogy tévedésben vannak némely újabb történetiróink, kik az 1607—1612-ben cancellárságot viselt Dersi Petky Jánost előregedettnek állítják. Az előmutatott levelek szerint Petky János 1585-ben

*) Az elnök úr e nemeslelkü adományáért a választmány jan. 7-diki ülésében köszönetét fejezé ki.

még tanuló volt a s.-pataki főiskolában, s 1612-ben oct. 23-án Brassóban 40 éves korában halt el.

4. Ugyanő bemutatja s fölolvassa a Balázsfalvára Apafi fejedelemhez gyűlt tanács, főrendek és főtisztek 1674. nov. 15-dikéről Csik, Gyergyó és Kászon székhez intézett s a liga által elvesztésre szánt Bánfi Dénes ellen irányzott igen érdekes levelet, melyet családi levéltárából az Erd. Múzeumnak adományoz.

5. Ugyanő a Szikszay Lajos zilahi ügyvéd által a M. Tört. Társulat kolozsvári közgyűlésére beküldött oklevelek közül bemutat két 1338- és 1339-ben kelt eredeti oklevelet, melyek a Károly király által több okmányában *proximus nosternek* nevezett Tamás erdélyi vajdára és fiaira nézve nevezetes adatokat szolgáltatnak. Ez oklevelek másolatban a Tört. Társulattal közölni rendeltettek. *)

6. Ugyanő bemutatja Kolozs vármegye 1634-dik évbeli lustráját, mely másolatban a Tört. Társulatnak megküldetni határozottot **).

7. Ugyanő jelenti, hogy a gr. Rhédey levéltárból és gr. Kornis levéltárából a Tört. Társulat kolozsvári gyűlése alkalmával kezéhez vett székely levelek közül az 1567-diki székelyföldi adóösszeírást — mely portánként való adó a szász-sebesi vár építésére volt megajánlva, — az 1557-iki marosszéki tiszti jegyzékhez hasonlóan, a Századokban fogja közölni.

8. Szabó Károly jelenti, hogy biztos tudósítás szerint Zilah város levéltárában egy 1217-diki eredeti oklevél őriztetik. Ennek másolatban leendő közlésére Zilah város tanácsa meg fog kerestetni.

9. Paget János bemutatja a Kolozsvár város régi tornyain, falain és épületein lévő fölíratokról, czímerekről és faragványokról 1834-ben készített s a bizottságnak följánlott rajzait. Minthogy e rajzoknak az 1834-diki Nemzeti Társalkodóban csak egy része jelent meg, de magok az emlékek némely része is azolta elveszett: e rajzokat a bizottság megőrzendőknék tartja, s fölkérni határozta az Erd. Múzeumegyesületet, hogy kéziratárában e rajzok, valamint az ezután betendő kéziratok mint letétemények számára külön helyet engedni sziveskedjék.

10. K. Papp Miklós bemutatja s röviden ismerteti a Martinovics-

*) Megtörtént, s a jan 7-iki ülésen bemutatattak.

**) Megtörtént, és szintén bemutatattak.

perben oly nevezetes szerepet játszott „Francia Catechesis“ másolatát, melynek egy azon korbeli copiájához csak a minap jutott.

11. Gr. Lázár Miklós indítványára határozathozott, hogy az erdélyi régi várak és kastélyok eddig nagyon hiányos történelmének földerítése végett a bizottság egy könyvet nyisson, melynek lapjaira a bizottsági tagok az általok ismert oklevelekből az illető adatokat lassanként alkalmilag bejegyezzék.

— **Magyar Tudományos Akadémia.** A dec. 14-iki ülésen Tóth Lőrincz törvénytudományi osztálybeli tag tartá emlékbeszédét, ezen osztály elhunyt jeles tagja Zádor György hétszemélynök felett, ki mint író Fenyeéry név alatt is ismeretes volt a harminczes években. Értekező, a boldogútnak meleg hangon írt életrajzi vázlatával egyszermind irodalomtörténetünknek is szolgáltatott adatokat, a mennyiben Zádor ifjúkori pályája a Kazinczy körével — s különösen Vörösmarty, Bajza, Toldy akkori irodalmi működésével szoros egybefüggésben áll. — Az ó év utolsó ülése a nyelv- és széptudományi osztályé volt ugyan: azonban az ezen alkalommal hallott mindkét értekezésnek történelmi oldala is nagyon, kivált Toldy Ferenczénék, ki az exact tudományok terén levő elmaradottságunk okairól értekezett. Végig pillantva nemzetünk történetét: telve látjuk azt háborúval, pusztítással, forradalommal, ösvallási és nemzeti reactióval; más nemzeteknél az illyes villongások rövidebb ideig tartottak, mert mi például még a 30 éves háboru is a mi, több mint 200 esztendeig dulongott török háborúinkhoz! Továbbá a harcok viharai pld. Német- és Olaszországban sohasem érték az egészet: míg nálunk csaknem minden egyes küzdelem elseperte az egész műveltségi állapotokat. Más nemzetnél voltak tudománypártoló udvarok: nálunk az idegen dynastiák mit törődtek a nemzeti tudományosság? Sőt még a magyar I. Mátyás is az idegen tudományosságot, művészeteket pártolta. Irodalompártoló udvarunk nem volt, az egy erdélyin kívül: ott is csupán Bethlen Gábor adott nagyobb lendületet a magyar tudományosságnak, minthogy I. Rákóczi György inkább csak a protestáns tudományosságra s hittedjesztésre áldozott. A tanügygyel is keveset gondoltak; nem volt és nincs egységes rendszer; csak Mária Terézia emelé a fensőbb tudományosságot, az egyetem felkarolása által. Azután az állami lét- és alkotmányvédő nagy küzdelmek következtek, melyek a nemzet teljes erejét igénybe vevék, s egész napjainkig

lenyulnak. Ily viszontagságos körülmények között jól tevék a nemzet irói, hogy nem az általános tudományosság előbbvitelére, hanem a nemzeti műveltség emelésére törekedtek hatni; a mi inkább a mi feladatunk is, a nagy világ szerencsésebb helyzetetésű nemzeteire bízván az exact tudományok terén fölmerülő új meg új fölfedezéseket. — A második értekezés Fogarassy rendes tagé vala: a magyar és mongol szavak rokonságáról. A mi értekezőnek az ősmagyar személynevek mongolból való származtatási törekvését illeti: lejjebb Pesty Frigyes barátunk érinti e tárgyat. — A történettudományi osztály 1869. jan. 4-iki ülésében Mátyás Flórián I. tag védelmezé I. Gizella királynénak, szent István nejének jámborságát, a némely történetírók által e királyné gonosz tettei és indulatai felől irt följegyzések ellenében, szenvedélyes hévvel igyekezőn kitisztázni minden vád alól, és még 800 év után is „ő felsége“ czímmel tractálván ama királyasszonyt. Bizonyítani törekvék, hogy a Gizellának felrótt bűnök részint nem léteztek, részint egy más Gizell a királynétól, a Péter anyjától eredtek, és így névcsere forogna fenn.

Az akadémiai történelmi bizottság január 9-én tartá ez évi első ülését, mely alkalommal Toldy Ferencz mint előadó, bemutatta a Velenczében búvárkodó Mircse Jánosnak mult negyedévi munkálkodása eredményeül beküldött másolatait. Ezek 225 sűrűn írott ívre mennek, telve meglepő adatokkal a velencei dogék irattárából, hazánk 1581 és 1600 közötti történetére nézve. Legtöbbnyire konstantinápolyi követjelentések, a török-magyar- és erdélyi, s az ezekkel összefüggő lengyel és moldva-oláh viszonyokról. Mircse egy levelében azt jelenti, hogy régi olasz krónikákból nevezetes fölleplezéseket tőn III. Endrét illetőleg, a melyek szerint meghatározhatni, hogy II. Endre fia Posthumus István 1275 és 78 közt vette nőül Morosini Tomasina-Terezínát, és így ha fiok III. Endre mindjárt házasságok első évében született is: mikor uralkodni kezdte, még csak 14 éves gyermek volt. Mindazáltal ez adatok, s a reájok építhető következtetések az illető kútfők hitelességének s történelmi súlyjának bővebb megvizsgálásáig némi óvatossággal veendők. A bizottság egyébiránt teljes megelégedését és elismerését fejezé ki a hivatását jól felfogott s híven teljesítő Mircse eddigi működése felett, — ki hogy olaszországi kutatásait, a magyar történetnyomozás hasznára, a f. 1869-ik évben is folytathassa: cultusminister úr ő excja a történelmi bizottság fölterjesztése folytán már intézkedni méltóztatott.

Graffberger Ferencz úr Gerardus de Collis milanói követ

1464—72 közt irt 175 db jelentése másolatait nyújtja be a bizottságnak, megvétel végett. Kiadatnak átvizsgáltatásra. — Végül **Thaly Kálmán** figyelmezteti a bizottságot, hogy a török-magyarokori állam-okmánytár második kötete addig ne adassék sajtó alá, míg azon, a Rákóczi-háznak a portával stb. folytatott levelezéseit tartalmazó három csomag eredeti török levél, melyeket ő a mult ősszel a Rákóczi-Aspermont-Erdődy archivum különböző fasciculusaiból összeszedett, le nem fordítatik. Ennek folytán a bizottság **Szilágyi Sándor** indítványára elhatározá, hogy a gr. Erdődy-ház levéltári igazgatóját fölkéri a csomagok mihamarábbi leküldésére, egyszersmind **Csengery Antal** b. tag jelentése nyomán tudatván vele, hogy az azon levéltárból, még bold. Szalay László által lehozott két láda Rákóczi kori iromány másoltatása már vége felé halad, úgy hogy az eredetiek még a jelen év első felében visszazállíthatnak Vörösvárra.

Az **archaeologiai bizottság** 1868. decemberi ülésében bemutattattak **Zsigmond Gusztáv** kir. mérnök úrnak a Margitszigeti és ó-budai régészeti ásításokról, s **Ellenbogen József** pozsonyi tanárnak az esztergomi és érseki könyvtár kéziratai jelesb initialéiról készített rajzai. **Rómer Flóris** jelentést tesz az ó-budai szeszgyár telkén újabban lelt római sirokról, s felolvassa b. **Vécsey József** szabolcsi főispán tudósítását a geszterédi halom felásításáról, valamint többek értesítéseit, ú. m. **Wolf Henrik** bécsi geológét a bodrogi obsidiánokról, **Koller Ferencz** gyúrói lelkészét egy római iratos kőnek a n. múzeumba viteléről, **Lehoczky Tivadar**ét a klacsanói ásításról, **Margittay Gábor** h. mérnökét az élesdi pogány temetőről, **Ebenhöch Ferencz** koronczai esperesét egy lipótvármegyei bronzkardról, **Várady József**ét Páty, **Dervarics Kálmán**ét Alsó-Lendva, és **Horváth Antal**ét Pécs vidékén újabban lelt régiségekről. **Horváth Antal** egyszersmind a séllyei római érnek lajstromát, **Marosi János** pedig ismét **Kis-Béren** talált óságot küld be. A bizottság e növekedő részvét felett örömet fejezven ki, a t. cz. értesítők iránt köszönetét nyilvánítja.

Vége a **történelmi osztály** jan. 14-dikén b. **Eötvös József** elnöklete alatt tartott értekezletéről kell még szólanunk. Ez értekezleten felovastattak a közelgő nagygyűlés elé az osztály jelöltjeiül, megválasztás végett terjesztetni javasolt új tagok indokolt ajánlásai. És pedig, minthogy a történelmi osztály öt év óta egy új taggal sem szaporított, noha ezen téren számos jelesek merültek és merülnek föl folyvást: ezúttal öt új tag ajánlatik, úgymint gr. **Lázár Miklós**,

Jakab Elek, Nagy Imre, b. Nyáry Albert és Pauler Gyula, és egy külföldi tag: Krytoboulos fölfedezője, Detier. Ugyanez értekezleten Pesty Frigyes egy nagy tanulmányral irt értekezést olvasott fel hazánk Árpádház korabeli geographiájáról, az Iná ndy György ú r által benyujtott XIII-ik századi térkép bírálata alkalmából. Jeles értekezését mi leszünk szerencsések közölhetni. Hunfalvy János az osztályi előadáságról s jegyzőségről szembaja miatt leköszönvén, helyette ideiglenesen Szilágyi Sándor választatott meg.

— Hunn-mongol-magyar rokonság. A magyar tudományos Akadémia 1868. utolsó ülésében annak egyik érdemes tagja, Fogarassy János ú r, tanulmányainak eredményét adta elő a mongol nyelv tárgyában, melynek lényege az, hogy ő a mongol és magyar nyelv közt nagy rokonságot fedezett föl, és hogy ő a mongol nyelv segedelmével képes a magyar személy- és hivatalnevek nagy részét megfejteni, és értelmüket kimagyarázni. Láttuk, hogy ezen előadás alatt többen a nyelvészeti osztályban nyugtalankodtak, és elégedetlenül rázták fejüket; később rövid felszólalások is történtek Fogarassy ú r bizonyítékai ellen. De nem az én tisztem, az értekező ú r tisztán nyelveszeti állításairól véleményyt mondanom, nem is teszem azt; miután azonban ígéretet tett, hogy állításait történetileg is fogja bizonyítani, nem fogja rossz néven venni, ha aggodalmaimat fejezem ki aziránt, a mit ő — az eddigi előzmények után itélve — mondandó lesz.

Ez tán különösen hangzik, mert Fogarassy ú r kifogván az időből, nem közlöt te történeti alapon álló bizonyítványait, a mint ígérte; de amúgy, per tangensem mégis említette a hunnok maradványait Svájczban, Attila nevének megérthetését a mongol nyelvből, a rokon szokásokat stb. Előrebocsátom, hogy én azt igen veszélyes eljárásnak tartom: valamely névből, már a miként az egyik vagy másik nyelv köréhez tartozik, annak nemzetiségére következtetést vonni, a ki ezen nevet viseli. Európa legtöbb nemzete oly névvel él, melyet nem ők maguk maguknak, hanem valamely más, többnyire szomszéd nemzet adott nekik. Ha a nemzetek neveit nyelvészeti leg kutatnók, hogy a nemzetiségre következtetést vonjunk, bizony tévutra jutnánk. Nem különben van ez a szemé lyneveknél. A székelyeknél igen gyakran fordulnak elő az Áron

Ábrahám, Mózes, Eszter, Ézsaiás stb. nevek, és e szerint a székelyeket zsidó eredetűeknek kellene tartanunk.

Az Attila név aligha Ázsiából került mihozzánk. Saxo Grammaticus Atyla nevű dán hereeget említ, Harald király korában, ki a VII. század végén uralkodott, és ki alatt ott a keresztyénség első csirái mutatkoznak. Ugyanezen Harald alatt élt egy Hun nevű dán főúr. A német tudósok határozottan magoknak igénylik az Attila nevet (habár nem az azt félelmetessé tett történeti férfit) és az Azo, Azillo, Adelo, valamint Ezo, Etsel, Attila neveket hasonlítják össze. Attila, az Európában született hunn király, miért ne nyerhette volna az alatta élő góthoktól a maga nevét?

A szokások hasonlatosságára sem lehet hivatkozni a nemzetek rokonságának kérdésében. Ama szokás például, a királyokat valamely patak medre alá temetni, miként ez a Shakespeareből ismeretes Lear, máskép Leirus királylyal történt, ki a világalkotás 3105 esztendejében halt meg, germán szokás, melyet Attila is magáévá tett, midőn sirját az Etsch folyó alá rendelte készíttetni *) Ki ne emlékeznék itt a honalapító Árpádra, „ki tiszteségesen temettetett el, egy kis patak fölött, mely kömederben folyik alá Attila király városába.“ ?

A magyarnak vélt szokás: a megválasztott fejedelmek paizsra emelése, más nemzeteknél is divatozott, például a régi germánoknál. Tacitus hist. IV. 15. írja: (Brinnio) „impositus scuto, more gentis (Carnifatum) et sustinentium humeris vibratus, dux eligitur.“ De a frankoknál is divatozott e szokás a királyválasztásoknál, és a paizsra emelés még előfordul, mikor Kis Pipín a trónra lépett. **)

Fogarassy János azon kis értekezésre is hivatkozott, melyet Horváth Mihály 1859-ben a Rajzolatokban kiadott, a hunnok maradványairól Svájcban, az anniviersi völgyben. Nem tudom, mit akart Fogarassy saját nyelvészete támogatására ezen czikkből kihozni; csak arra vagyok

*) San Marte: Die Arthur-Sage und die Märchen des rothen Buchs von Hergest, 17 lap. A hazai hagyomány ezen temetkezési helyről mit sem tud; mert Attila, Kézai és Turóczy szerint Keveaszón temettetett el. Bél Mátyás ezen nézet helyességében kételkedik, és Otrókócsi Fóris Ferenczet követvén, inkább azt hiszi, hogy Attila sírhelye Jász-Berevényben volna keresendő. Révész egy másik hagyományt említ, mely Dombegyházát mondja Attila temetkezési helyéül.

**) Zöpf: Deutsche Rechtsgeschichte 399 és 405 lap; és Grimm deutsche Rechtsalterthümer 234 lap.

öt bátor figyelmeztetni, hogy a hunnok odarekedése egy svájcei völgybe még távol sem történeti tény, és Horváth Mihály sem akarja azt állítani, mint néhány epigonjai azt teszik. Bizonyos csak az, hogy a monda csakugyan Attila és hunnjainak itteni barangolását emlékezetben tartá. Igy írja Meisterlin 1488-ban készült nürnbergi krónikája: „So ich aber gemelt hab, Schweitz, so wiss, dass auf die zeit des kunigs Attile, der do in diesen landen wüetrickeit traib, der Hunen etlich nach im wolten ziehen in Italiam. Do kam ein potschaft, dass er in seinem eigen bluet erstickt were; also sassen dieselben nider zwischen den burgen, und hatten zwee brueder, die waren hauptleut über dieselben rott, einer hiess Switter der ander Senner. Switter hielt das tal, Senner und sein volk triben das vieh auf die berg. Darnach mochten sie sich nit vertragen, sunder ein bruder schlug den andern zu tot; darumb heissent sie noch die burg seen und nach Switter Schweitz. Sie seint in das lant komen nach Christi gepurt 470 jare; sie seind beliben und habent (das lant) besessen von dem (berg) als der Rein entspringt, biss an den grossen Pregnitzer see, den wir nun Podensee von dem dorf Poden nennen, der do ligt, als Strabo setzt, unter dem walt Hircania, den wir den Schwartzwalt nennen“ *). Látjuk, hogy itt olyféle tudákos mondával van dolgunk, a milyen Béla névtelen jegyzőjéé: mintha a magyarok Hungarus neve Ungvárától származnék, vagy hogy a pogány magyarok Heltai szerint Déésnél háromszor Deust kiáltottak, a miből Déés neve lett. A svájceiak származására és nevére vonatkozó mondákat Plantinus János Jeromos gyűjtötte a XVII. században össze, Helvetia antiqua et nova (Thesaurus historiae Helvetiae 27—29 l.) című munkájában. Meglehet, hogy az általam fönnebbemlített, és a hunokat emlegető monda egy másik-
kal van kapcsolatban, mely a Schwyz cantonban előforduló Hunno vagy Ifunne nemzetségre vonatkozik; ez legalább némi tanúsága volna annak, hogy a személynevek félreismerésből népekre ruháztattak. A dánok között talált Hun személynév e szerint éppen annyi joggal birna, hogy annak alapján a hunnok barangolásairól Skandináviában, szóljunk.

Visszatérve Fogarassy János irányára, minden tiszteletem mellett az ő tudományos érdemei iránt, bátor vagyok megjegyezni, hogy habár nem 600, hanem 1200 szót fogna is találni, melyek a mongol és magyar nyelvben annyira mennyire megegyeznek: ez mégsem bizonyítana a két nyelv rokonságára nézve semmit, ha ezen szavak — mint az

*) Chronik der fränkischen Städte, III. köt. 104 lap.

eddig hallott példából tudjuk, éppen csak fő- és személynevek ; mert ezekben a kölcsönzés lehetséges, a nélkül, hogy rokonságra kellene következtetnünk. Ha Fogarassy a két nyelv grammaticalis szerkezeti egyformaságából fog bizonyosságot hozni, ha a nyelvényag kincstárából azt fogja megmutatni, hogy egy fejletlen nép első fogalmai és életszükségei kifejezésére szolgáló szavak, a számnevek, és főleg az igék egymással megegyeznek, vagy legalább összehasonlítást engednek : akkor a mongol és magyar nemzetiség rokonságának kérdése formulázva lesz. De addig ne hirtelenkedjünk a legelső tetszetes eszmét valódinak tartani.

PESTY FRIGYES.

— **Öt magyar községi pecsét a XVI. és XVII. századból.** A Rákóczi-leveltár Budán lévő actái közt ismét négy régi magyar községi pecsétet leltünk, melyeket íme rajzban is bemutatunk. A legrégibb és legérdekesebb ezek közül a beregvármegyei, ma is tiszta-magyar Bereg mezővárosáé, mely is 1567-ből való. Ennek két lenyomatára is akadunk: az egyik 1702. dec. 18-kán, s a másik ugyanazon hó 31-kén Munkácson kelt eredeti kiadványán látható a beregi főbírónak s hites embereknek. Az előbbi okmány a beregi kőbányában azon évben vágott malomkövekről szól, az utóbbi pedig recognitionalis levél, Bereg városának azon esztendőbeli földesúri jövedelméről, melyeket a munkácsi uradalmi tiszteknek beszolgáltatott. A pecsét mindketőre czifrán nyírt papírfelzettel bíró sárga viaszba van nyomva, kere k, régi két

ezüstforintos nagyságú; közepére befelé csavarodó szarvú ökr- vagy bölényfej van vésvé; körirata pedig, mely a nyomóra nem lévén megfordítottan metszve, a lenyomaton visszásan jön ki, a következő: EZ AZ BEREGDI PECSET 1567.

Erdő-Bénye, hegyaljai városnak két különböző pecsétére akadánk; az első — ez látszik régibbnek — Jósa István községi jegyzőnek Erdő-Bényén, 1702. dec. 30-kán a tolsvai és bényei urasági malmok ezen évbeli haszonvételeiről irt kimutatására van, piros spanyolviaszba nyomva, de igen gyarlón, úgy, hogy az egész pecsét csak nagy nehezen, köriratának egy része pedig éppen nem ve-

hető ki. Egyébiránt az egész lenyomaton látszik, hogy a pecsétnyomó már ekkor igen régi és elhasznált vala: a minthogy ugyanekkor már egy más, újabb és szebb pecséte is volt a községnek. Ezt a régebbi, kopott kis pecsétet éppen azért még a XVI. századból — s tán ennek is első feléből — valónak hisszük, betűinek alakja is idemutatván. Közepén nyargaló magyar lovas látszik, fején jó magas kalppaggal. Köriratából nagyító üveg segítségével na gy bajjal ennyit tudtunk kivenni: ERDÖBENE FALV D (vagy O) . . . TI. A „falu“ szó betűi azonban annyira rongáltak, hogy így olvasását csak mint legvalószínűbbet s nem mint bizonyost állíthatjuk. Sokkal épebb Erdő-Bényének másik pecséte, mely Rákóczi erdő-bényei szöllei vinczellérének, Szilágyi Mihálynak, a bényei bíró és hitestanácsa által, ugyanott 1702. dec. 28-án hitelesített 1702-iki szőlőmunka számadási kimutatásán maradt fenn, sárga viaszba, papírfelzetre nyomva. A pecsét ezüstforintos nagyságú,

kerek; terén nagy csákós-süvegű, kaczagányos, kurta kurucz dolmányos magyar vitéz vágat, nyerítő—nyitott szájú — lovon, jobb-jában hatalmas csákányt rengetve. Szép dombor vé-

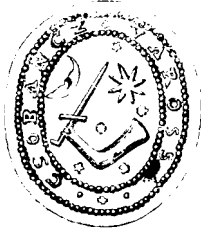
set. A körirat: ERDOBEN—EI PECS—TE * Az első szóból az Y vagy I, s a másodikból az É, mint a rajzon látható, a paripa láoainak e betűk helyére esése miatt maradt ki, vagyis a nyargaló ló lábai által mintegy elfödöztek.

A negyedik pecsét Sátor-Alja-Ujhely mezővárosáé, Eszlári János bíró és az egész tanács által S.-A.-Ujhelyen 1702. dec. 26-án Kozma Lukács vinczellér részére, a Rákóczi-féle újhelyi szőlők ez évbeli munkáltatási költségeit részletező bizonyosságlevélen. Ezüsthuzsas téríméjű kerek pecsét, zöld viaszba, papirosfelzetre ütve. Közepét virágozó nefelejts-szal foglalja el, egy V betű formára dülő kettős pólya közt, melynek balfelén, kívül három gömb látszik. Körirata: SATOR . . . (ALLYA) VIHELY PE. * Azaz: sátoralja-ujhelyi pecsét *).

*) Látható e pecsétnek egy más lenyomata S.-A.-Ujhely városának 1706. dec. 24-kén, Károlyi István, Rákóczi s. a. újhelyi majorságbeli szöllei vinczellérje azon évi számadásait meghitelesítő, eredeti kiadványán is, szintén a kamarai levéltárban. E lenyomaton a pólya jobb szárán kívül is látszik a három gömb.

T. K.

Ötödik pecsétünk a zalavármegyei híres szép fekvésű Csobánczvár tövében szerényen megvonuló hasonnevű kis helységé, mely ma alig 80—100 lelket számláló falucska, de hogy hajdan, a vár fénykorában, város volt: e pecsétéről tanuljuk meg. A hosszúkás pecsétnek körirata ugyanis: CSOBANCZ VAROSSA • ✱ • Belterében egyenes

kardot tartó kar, s körülötte háromszöget képezőleg három csillag látható, fölül jobbról ismét két csillag és a nap, s balról a kard élénél félhold. Csobáncz már a

XVII-ik század második felében szegény falucska volt, mint ma; városi minősége korábbi időkre, a Gyulaffyak virágzási korára esik vissza. E pecsét tehát még azon régi időkből való; mindazáltal ma is megvan nálam levő lenyomatát 1857-ben kaptam róla, a szomszédos Diszel községben. Érdemes volna e régi pecsétnyomót a nemzeti múzeum részére megszerezni, hogy el ne pusztuljon.

Ezekkel együtt tehát eddigelé 65 magyar köriratú pecsétet ismerünk a szatmári békénél előtbi korból. — Madocsának rajzban ide mellékelte pecsété már múlt havi füzetünkben ismertette volt.

THALY KÁLMÁN.

— **Magyar köriratú régi pecsétek.** D a b. E falu pecsété meg van említve már a „Századok“ 1867. 424. l., mint Réső Ensel találmánya, de hibás pontozással, a miért is jónak látom az előttem fekvő három lenyomat alapjau teljes hűséggel adni.

Körirata: DABI · FALU PÖ · CZETYE * 1686 ✱ Belkörében legalól rovátkolt mező, a felett ekevas, csoroszlya és egy gyarlón metszett búzakarász van.

Vál, Székes-Fehérvármegyében. Körirata: VALIAK · FALV · PECSETI · Belkörében ekevas, csoroszlya és egy hatágú csillag van.

Az év nincs ott a pecséten, de azért bizton a szatmári béke előtti időre tehetjük készíttetését, mert azon okmányban, melyen az általam használt lenyomat van (Kelt Vál, 3. jan. 1715.), világosan megíratik, hogy „megszállása lett helységünknek 1693-ban, a megszállással együtt kezdődött exercitiuma Religióknak. Ugyauazon esztendőben építettük Templomunkat, Parochiánkat“ stb. Fel sem tehető ennél-

fogva Válról, hogy akkor, midőn helyet foglalt községeink között: épen a hitelesítéseknel oly igen nélkülözhetetlen pecsét készíttetését felejtette volna el, vagy hogy rövid 20 év lefolyta alatt újat csináltatott volna. De mellettünk szól még e körirat orthographiája is, és így 1693 tájára tehető a váli pecsét.

Előttem van még egy harmadik pecsétlenyomat is, de ennél már nem tudok határozni. Felirata: PECZELI PETSET · Téríméje a mai, 1 krajczároséval egyez; belkörében csorosozlya, ekevas és kalász van. Lenyomatát 1779. dec. 9-én kelt okmányon láttam, melyben semmi más hivatkozás nincs erre, mint hogy „usualis pecsétjük“-nek nevezik a péczeliek. A metszés meglehetősen ódonszerű és gyarló, de ez magában véve még nem criteriuma a készíttetési kornak. EÖTVÖS LAJOS.

— **Boszorkányper** 1715-ben. „Én alább megírt Tekéntetes Nemes Ugocsa vármegyében Százfalu nevű faluban lakó Terebesi Ferenczné — Veres Anna — adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik ezen reversalis - levelemnek rendiben, quod in hoc anno praesenti 1715 Die 29 Mensis Octobris, néminémű homályos boszorkányságnak nemével vádoltatván, megfogattam; az minthogy az Tekéntetes Nemes Vármegye processualis Szolga-Biráját, cum sibi adjuncto jurato Assessore kibocsátotta ellenem collateralis-inquisitionak peragálására; jöllehet némely homályos dolgok jöttek ellenem, mindazonáltal ez Tekéntetes Nemes Vármegye ezt nem tekintvén, gratiájában vött, ily conditióval, hogy tovább én is magamat jobb életben fogván, semminemű oly dolgokban nem avatom, a ki az boszorkánynak tisztéhez tartoznék. Hogy ha pediglen csak legkissebben is avatnám magamat, tehát az Tekéntetes Nemes Vármegye ipso facto megfogattathasson, s érdemem szerént a szokott módon elevenen megégethessen. Melyrül adtam ezen reversalis-levelemet, kezem keresztvonásával s pecséttemmel megerősítvén, az ide alább coramizálandó Nemes Vármegye ordinarius szolgabirája és jurassora előtt. Dátum Péterfalva, 11. Xbris. 1715.

Veres Annók †
(P. H.)

Coram me Paulo Szabó

Judl. Incl. Cott. de Ugocsa m. p.

Coram me Andrea Futamós (?)

Jurass. Incl. Cott. de Ugocsa m. p.

A b. Perényi család nagy-szöllősi levéltárából közli

SZÉKELY SÁNDOR.

— **Zrínyi Ilona élete.** Horváth Mihály, e többször említett művét már bevégezte, s az, mint értesülünk, közelebről Ráth Mór kiadásában külön füzetben jelenend meg, a tartalomhoz méltó díszszel, úgy hogy a könyv legelőkelőbb hölgyeink salon-asztalain is méltán ékeskedhessék. Bár, olvasván, lelke is Zrínyi Ilona magasztos szelleméhez válnának hasonlókká, mert nagy és buzgó honfiakat csak derék anyák növelhetnek; példa reá II. Rákóczi Ferencz, — a kiért nincs oka dicső anyjának pirulni. A díszes füzethez az ő nyolcz éves gyermekkori hű arcképe is mellékelve lesz, anyjával s ez utóbbinak néhány, férjéhez irt sajátkezü levele hasonmásával együtt. A Kisfaludy-társaság gyűlésén a t. szerző nem fogja az 5 — 6 nyomott ívre terjedő egész munkát, hanem csak egy belőle kivont rövidletet felolvasni.

— **Jászay Pál kéziratai.** Néhaj jeles Jászayknak sok történelmi kincset tartalmazó hátrahagyott kéziratgyűjteménye, melyet annak idejében részletesebben említettünk volt, a boldogult örökösei részéről immár Pestre szállított, az akadémia palotájába. B. E ö t v ö s J ó z s e f akadémiai elnök és cultusminister úr ö exca ugyanis resolválta e gyűjtemény megvételetét, a mi által a hazai tudományosság barátait újabban lekötelezé magá iránt.

— **Sajtó alatt levő történelmi munkák.** A Szilády Áron és Szilágyi Sándor szerkesztése alatt megindított akadémiai „T ö r ö k m a g y a r k o r i Á l l a m - o k m á n y t á r“ I. kötete már teljesen elkészült, s legközelebb könyvárusoknál kapható lesz. — B. O r b á n B a l á z s is sajtó alá adá a Székelyföld Leirása második kötetét, mely Csík, Gyergyó és Kászon székek monographiáját foglalandja magában. — Lauffer Vilmos kiadásában sajtó alatt vannak W a s s J ó z e f m. akad. tag Magyarország és melléktartományai czimereinek történetéről irt műve, továbbá H a a n L a j o s, társulatunk választmányi tagjának Békés vármegye monographiája. — Pfeiffer Ferdinánd pedig társulatunk egyik igen buzgó tisztviselőjének hangyaszorgalommal irt á l t a l á n o s t ö r t é n e l m i terjedelmes munkáját nyomatja, melyről bővebben későbbi alkalommal. — A F a b ó A n d r á s által nagy gondal szerkesztett hazai prot. egyháztörténelmi emlékekből is sajtó alatt van egy kötet, — szóval meglehetősen élénk a munkásság historia-írásunk mezején.

— **Gibbon Edvard** „Római birodalom hanyatlásának és bukásának története“ -ből, melyet H e g y e s i K á l m á n, az angol eredetiből oly dicsőre méltó buzgalommal fordít magyarra, megjelent a

második kötet első füzeté, vagyis 360—400. Kr. u. Fordító a következő füzetet, a mostanihoz mellékelt értesítésében mihamarább kiadni igéri, — bár működését nem jutalmazza oly részvét, minőt a nagy hírű angol író műve megérdemlene. A jövő, negyedik füzetével Gibbon első része be lesz fejezve; következik a reánk magyarokúl még érdekesebb, mert öseink történetével minduntalan érintkező második rész: a keleti római birodalom hanyatlása és bukása. Közlő már e második rész fordításának nagy részével is készen van, — mielőbbi megjelenése a t. közönség pártolásától függ. Óhajtuk, hogy ez el ne maradjon.

— **Nagy-Kedci Fekete Sámuel** udv. tanácsos úr, társulatánk alapítótagja, kiadta azon összesen 406, köztük számos igen ritka és értékes darabokat tartalmazó régi éremgyűjteménynek lajstromát és történelmi jegyzetekkel is kísért szakavatott leírását, mely gyűjteményt ő és neje szül. Kendy Kandida, úgy napa özv. Kendy Ferenczné assz. hosszú éveken át gyűjtöttek, s a múlt év végén nagylelkűleg a székely-udvarhelyi ev. ref. collegiumnak ajándékoztanak, két csinos készületű, bársonnyal bélelt ládában szakok szerint elhelyezve. Ezen érmek a következő szakokra oszlanak: I. Római családi, consuli és triumviri pénzek, 60 darab. II. Római császárok pénzei és érmei, 134 db. III. Ókori görög és barbár pénzek, 38 db. IV. Magyarország királyainak és Erdély fejedelmeinek pénzei; a) Árpád ház 29, b) Vegyes ház 33, c) Habsburg-Lothringeni ház 36, d) Erdélyi fejedelmek 15 darab, s még 8 magyar érem, 4 arany és 1 ezüsttallér (pótlékok), összesen 128, végül egy a Firtos székely várhegy alján talált carnioalba metszett, görög eredetű mythológiai kép. Mindezekből arany 35 darab (együtt 62 magy. kir. arany súlylyal), ezüsttallér 40, kisebb ezüst érem 290, réz 41. Sok ily honfűi áldozatra kész lelkes pártfogókat tudományos intézeteinknek!

— **Vajda-Hunyad vára** restaurációja felől olvassuk az Arch. Értesítőben: A vajda-hunyadiak mindaddig nem hitték, hogy az építéssel komoly szándéka van a kormánynak, míg november 25-én csakugyan hozzáfogtak a munkához. Természetes, hogy mindenek előtt a várba vezető hidat kell helyre állítani, miszerint a közlekedés lehetővé legyen. A mint halljuk, ez egykét hét múlva készen lesz. A másik teendő a Mátyás-kori részt ideiglenes tetővel ellátni, mert a vár többi falai mindjárt rendes tetővel fognak a jövő nyár folytán födetni. Szomorú állapotban lévén a lovagterem boltozata, hogy a közelgő veszélynek

eleje vétessék, a korhadt vállíveket kellett azonnal megerősíteni; és mivel a második emeletben levő terem, két épen legveszélyesebb helyen alkalmazott vastag közfal által három hajlékra lőn osztva, és az említett falak az alattuk levő boltozatot fölötte terhelék, azokat rögtön el kellett távolítani.

Nem csekély meglepetésére szolgált az építés vezetésével megbízott Schulcznak, hogy a beroskadt felső boltívek egyes tagozatait, vállíveit, bordáit és díszes czímerü zárköveit épen az első fal anyaga közt találták több száz darabban, és hogy a másik falnak kutatása is meggyőző az építészt, mikép a többi kiegészítő faragott részletek ott mind felhasználtattak. Ezen váratlan lelet azért bir nagy fontossággal a felső terem újítására nézve, mivel ennek alakja és faragványa mind- eddig kétesek valának : most pedig egészen eredeti minőségökben visszaállíthatók; nem is említvén, hogy a talált Hunyadi, Szilágyi stb. czímerek igen becsesek. Továbbá sikerült Schulcz urnak azon elhagyott kőbányát is feltalálni a dévai várhegyen, mely a gyönyörű kinézésű, legfinomabb szemű diszítő követ szolgáltatá a várépítéshez.

Egész Vajda-Hunyad örvend ezen feltámasztási munkának. A fane-műek elkészítésére fűrészalom épül; mindenki ajánlja szolgálatát, mindenki sürög-forog, hogy a munka kellőleg haladjon, mert alig várják, hogy a fejedelmi várpalotában a királyi családot üdvözölhessék. Arról, hogy az ország költségén a vármegyének a várban székhely emel-tessék, már szívesen lemondanak, hogy városuk, illetőleg királyi váruk, annál nagyobb dicsőségben részesülhessen.

— **Városi múzeum Pozsonyban.** Társulatunk kolozsvári gyűlésén szóba hozatván azon eszme, hogy a város régiségei az ottani kaputornyok egyikében, mintegy városi múzeum formában szakértőleg helyzetnének el: az eszme nemcsak ott, de P o z s o n y tudomány- kedvelő fiai közt is megfogamzott. E régi koronázási városban ugyanis most fáradoznak ilyenmü városi régiségtárlat vagy múzeum létrehozá- sán, s az illető régi műtárgyak e célra való átengedése végett már közzététetett a felhívás a pozsonyi újságban. Óhajtjuk, hogy siker koronázza. — Selmecz városának már régóta van egy kis múzeuma, ódon fegyvernemekből, az ottani ó vár egyik tornyában felállítva.

— **Vegyes közlések.** Szilágyi István akad. tag, ki, mint írja, a „Századok“ számára több, általunk szívesen várt történelmi czikken dolgozik, 1415-ből való magyar köriratú pecsétről értesít bennünket, melynek mielőbbi ismertetését kérjük, valamint Dávid Ferencz unitá-

rius püspök pecsétjét, és az „Árpád házi király-leányoktól származott magyar családok“-at is.—Pécs városa monographiáját, mint velünk tudatják, R u z s i n s z k y tanár úr elkészíté; mintegy 10 — 12 nyomott ivre fog terjedni. — Körösön (Horvátországban) egy rétbén 85 darab, jó állapotban levő római érmet találtak. Budán pedig a szeszgyártelki leleteken kívül, a Mátyás hegyi szőlők egyikében is római maradványokra bukkantak. Mindezeket az Arch. Értesítő bővebben ismerteti. — Szaboles vármegyében a lelkes régiségbarát b. V é c s e y J ó z s e f főispán úr buzdítására archaeologiai egylet alakult.

Történelmi könyvtár. *)

— **Deák Ferencz.** Laveley Emil után fordította, s kiigazító jegyzetekkel kísérte Szász Károly. Pest, 1869. Kiadja Ráth Mór. 8-adr. 73 l. Ára 80 kr.

— **A báni méltóság,** eredetétől kezdve napjainkig. Irta H a m p e l J ó z s e f. (Külön-lenyomat a Győri Történelmi és Régészeti Füzetekből) Pesten, 1868. Aigner és Rautmann könyvkereskedésében. 27 l.

— **Római remekírók.** Paduai Titus Lívius első könyve. Tárgy- s történeti jegyzetekkel ellátva, latinból fordította V a j d a f y G é z a, főgymnasiunai tanár. Pest. 1868, Aigner és Rautmann bizománya. 8-adrét, 99 l. Ára 60 kr.

— **Előadások Magyarország történelméből.** Kereskedelmi és ipariskolák számára és magán-olvasmányúl, írta M a á r P é t e r P á l, tanár. I. füzet. 8-adr. 134 l. Pest, 1869. Kiadja Heckenast Gusztáv. Ára 80 kr.

— **A magyar nemzet története kivonatban.** Népiskolai kézikönyvül írta B. P a p p L a j o s. A szövegbe alkalmazott jelesebb költők műveivel, emlékeztetőül. Fametszetekkel. Debreczenben. Kiadja Telegdi K. Lajos. 1868. 8-adr. 117 l. Ára 50 kr.

*) Hogy e rovatot az újonnan megjelenő h a z a i t ö r t é n e l m i m u n k á k r a nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (nemzeti múzeum 24. sz.) beküldeni ne terheltessenek. S z e r k.

— **A római birodalom** hanyatlásának és bukásának története. Irta **Gibbon Eduárd**, az angol eredetiből átdolgozta **Hegyessy Kálmán**, Második kötet. (Harmadik füzet.) Első füzet. Pest, 1868. Ráth Mór nál, N. 8-adr. 210 l. Ára egy-egy füzetnek 1 frt. 20 kr.

— **Dr. Liebenau Hermann**: Lebensgeschichte der Königin Agnes von Ungarn, der letzten Habsburgerin des erlauchten Stammhauses aus dem Aargauer. Regensburg, Druck und Verlag von Georg Manz, 1868. 590 l. Ára 3 tallér.

— **Dr. Liebenau Hermann**: Hundert Urkunden zu der Geschichte der Königin Agnes, Witwe von Ungarn, 1288—1364. Regensburg, Manz, 1869. 192 lap. Ára 1 tallér 8 ezüst garas, vagy 2 forint.

 A Magyar Tört. Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyeztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től délután 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok **Pesty Frigyes** úrnál, váczí-utca 20. sz. I. emelet, az „Első Magyar Iparbank” helyiségében. **Különösen kéretnek az 1868-ki évdíjakkal még hátrálékban lévők, azokat minél előbb befizetni.**

— **A „Századok”-ba** szánt mindenemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (n. múzeum 24. sz.), az újon jelentkező tagok nevei, és a „Századok”-at illető reclamációk pedig akár oda, akár **Pesty Frigyes** társ. pénztárnok úrhoz (váczí-utca 20. sz.) intézendők.

 A „Századok”-ra külön előfizetés is áll nyitva nem tagok számára, és pedig egész évre 6, félévire 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések **Ráth Mór** váczí-utcai könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expedáltak. — **A társulati szerkesztő-titkárnál** megrendelhető még az 1867-diki évfolyam is 5 frtjával tagok, s **Ráth Mór** nál 6 frtjával nem-tagok számára.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1868. Nyomatott az „Athenaeum” nyomdájában.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Második füzet.

1869.

Február hó.

Leszenyei Nagy Ferencz és a tállyai tartományi gyűlés.

A hazai történelem a Wesselényi nevű összeesküvést és a mellette kifejtett fölkelést illetőleg nemcsak hézagos s egy-némiben téves, hanem részrehajló is; pártfogol, kiket nehéz védeni, gyanúsít, elégtelen okból, és elítél a belesodort jobb emberek sorából némelyeket, alaptalanúl.

Nem magánálló eset ez történelmünkben. Ki ne tudná közülnk, hogy már linnepelt történetírónk Istvánffy Miklós Werbőczy Istvánt, a maga századának egyik tagadhatatlan nagyságát, méltatlanúl rágalmazta, s őt ebben mások is követték; megérdemlett védelméhez pedig még csak töredékek állanak készen vagy készülöben. Szerintem még igazságtalanabbak ítéletünkben történetírónk Trencsényi Csák Máté nádor iránt, a kiről hosszabb évi tanulmányaim és új okleveles adatok alapján egy külön monographiában megezáfolhatni reménylem a túlságosan ráfogott vádakat, és megadni neki azt, a mi őt igazságosan megilleti.

Most azonban nem ily nagy embereket keresek; hanem felbátorítatva egy fényesen sikerült pragmaticus védelmi mű által, mely a trónról leszármazott gyanút és kárhoztatást Martinuzzi Györgyről letisztította: én is egy a historiában igazság-

talánul megbélyegezett kisebb rangú hazámfiát veszek védelmem alá. Ez annál inkább hozzám illő, mert ő földim volt, mert a vármegyét, mely mindkettőnk szülőföldre, hasznosan szolgálta, s mert oly okmányos adatok és érvek birtokában vagyok, melyek a történelem e kevésbé ismert emberét tisztán állítják előnkbe, de a Wesselényi felkelésnek több homályos szárait is felvilágosítani képesek; így azokat feldolgozatlanul hagynom nem volt szabad.

Szólani fogok tehát Leszenyei Nagy Ferenczről, nemcsak mint a Wesselényi összeesküvés egyik legtevékenyebb szövetségéséről, hanem mint békés, s hazájának, vármegyéjének, szóval a köztgyeinek hasznos szolgálatokat tett honpolgárról.

Két részre osztom pedig ezen véd-, illetőleg életiratot a két egymással össze nem keverhető külön életpálya és két külön irányban folytatott tevékenység szerint.

Talán éles polemia is vár reám, ha annyi valótlan, a mennyit a történelem az egykorú Bethlentől kezdve mostanig Leszenyeire halmozott, a kritika sorompói elé fogok állítani, és elkülönzőm a békés honpolgárt a conjuratórtól. De úgy hiszem, napjainkban erre engedelmet kérnünk nem kell, hanem szabadon benyúlhatunk odáig, hol a tiszta valóság, habár tövisek közt, székel.

A két imént elválasztott életpálya közül első helyre Leszenyei Nagy Ferencznek, mint hasznos és békés honpolgárnak tevékenysége leírását tűzöm ki; a második szakaszban fogom conjuratori működéseit előadni és őt a reá emelt vádak ellen védeni.

A Leszenyei Nagy család a XVI. századtól fogva Barsvármegyében telepedett le. Ferenczünk atyja János, az 1600. utáni években már tekintélyes ember volt a vármegyében: mert alispáni teendőkkel bízott meg helyettesileg, és több jelentékeny bizottságok, például a követi útasítások elkészítésénél alkalmaztatott. Házassága Viszocsányi Ilonával, Tarnóczy özvegyével és Tarnóczy Mátyás pozsonyi és szepesi prépost, majd esznádi és váczy püspök anyjával (kiről Wagner azt írja, hogy az esztergomi érsekséggel, mint Pázmány, kínálatott meg, de azt elfogadni nem akarta) előkelő nemes családokkal hozta őt és gyermekeit összeköttetésbe. Ezt azért említem meg, mert a mi

Ferenczünkön az anyúl-testvér jámbor főpapnak befolyása felismerhető. Ferencz születési éve a 17-ik század első harmadának végére, és sem előbbre sem későbbre nem tehető. Három fivére volt: János, István és Mihály*), mind jó hazafiak, de szellemi felsőséggel Ferencz túlszárnyalta mindnyáját.

Már fiatal korában 1655-ben Barsvármegye jegyzői tollát forgatta ügyes kezeiben. Irálya mind latin, mind magyar, kivált ez utóbbi folyékony, tömött, világos és erőtelmes volt, de a magyarított latin szavak bősége által, a kor ezen hibájában osztozik. Mutatványnyal később szolgálók. Két évvel utóbb — két év pedig nem sok megyei szolgálatban — 1657-ki febr. 1-ső napján közakarattal alispánná választatott, egy alispánjok lévén még akkor a vármegyéknek. Nem szabad elhallgatnom, hogy megválasztatása mellett a nádor Wesselényi és Lippay primás különösen buzgólkodtak. Megvan ugyanis a megye levéltárában a nádornak e napról szóló levele Szent-Keresztről, az érsek barsi nyaralójából, a vármegyéhez intézve, melyben magát és a főpapot mentegeti, hogy váratlanul közbejött akadály miatt a tisztválasztásra, a mint készülnének vala, meg nem jelenhetnek ugyan, de képükben ott lesznek küldötteik. Lippay kétszeresen gondoskodott ekkor, hogy Barsmegye alispáni széke kitűnő egyénnek jusson: most azért is, mert kiskorú unokája Lippay János, kinek a primás gyámja volt, a megye főispánságát, de csak névleg, viselte: az alispánra nézett tehát a megyei kormányzat terhe.

Az alispán, Leszenyei, egy év alatt — 1658-ban, már a királyi személynök ítélőmestere lett; az alispáni hivatalban mindazáltal megmaradott tovább is. — Két újabb év alatt Wesselényi, Ferenczünket nádori ítélőmesterré, titkárává és jogügyi igazgatójává nevezé ki. Az alispánságtól ekkor sem szabadülhatott: oly nélkülözhetlenné vált a vármegye ezen válságos idejében. Ez okon minden megújuló tisztválasztáskor megmaraszták az alispánságban. Nyolcz évig viselte így ezen terhet, egy húzomban 1664-ig; majd később látni fogjuk, hogy az ugynevezett királyi megkegyelmeztetés után Bars rendei

*) Ez utóbbi, mint Tökölynek kedves híve halt meg 1689. sept. közepén Viddinben. (L. Tököly Imre 1689-iki naplóját.) Szerk.

ismét, másodízben is megkínálák őt az alispáni székkal, a mit ő el is foglalt, s négy éven át, 1678-ig, halála napjáig megtartott.

Alispánkodása első szakában azon megtiszteltetés is éré, hogy az 1659-ki és 1662-ki országgyűlésre Barsmegye rendei őt választották meg Simonchich-Horváth Jánossal követül.

Mindezek bizonyítják, hogy ő vármegyéjének kedves és hasznos embere volt, hogy földieit szerették, s bíztak benne. Sok részletet sorolhatnék elő alispánsági jeles működéseiről, a megyei jegyzőkönyvek nyomán: ha nem tudnám, hogy unalmat okozok, és hogy ebbeli hivataloskodásának jelessége a már mondottak által is eléggé ki van mutatva.

Leszenyeinek békés honpolgári pályáját megszakadás nélkül egy egészben előadni kívánván: 1664-ből, midőn az alispánságból először kilépett, az 1670-dik esztendőre kell átlépni, ezen időköz tárgyalását, melybe conjurato ri tevékenysége esik, a II-ik szakaszra tartván fenn.

A beszterczebányai tartományi gyűléssel, mely az 1670-ik év tavaszán, martiusban tartatott, Leszenyei végleg megszakasztá az összeesküdtekkel szövetségét: mert lelke mélyében látta már a kitörésre készülő vést, és látta a vezető kezek ügyetlen, ingatag és erélytelen voltát. Visszavonúlt tehát e térről, nemcsak külsőleg, hanem, van okom hinni, belsőleg is.

Midőn már a szétzilált összeesküvés Zrinyinek és Fransepánnak 1670-ki april hóban történt önkényes megadásuk, majd pedig fogságba vettetésük által szét volt rebbentve: akkor az országos közelégedetlenség, mely az összeesküvéssel solidaritásban nem is állott, Felső-Magyarországon majdnem egy időben, fegyveres forradalomban tört ki. Gróf Stahremberg tokaji várparancsnok elfogatása a sárospataki vendégségen (april 5-én) volt az első jeladás, első Rákóczi Ferencz pedig a szerencsétlenül választott hadvezér. A bécsi tanácsosok mindazáltal ezen névtől, mely oly sok gondot adott nekik egykor, és az általános felsőmagyarországi elégtelenségtől megdöbbentek. A királyi kegyelem pálczája alatt rávették Zrinyit: szólitáná föl vejét Rákóczi Ferenczet és a felső vármegyéket a fegyver letételére, azon kilátás mellett: mikép az arra okot szolgáltatott sérelmeket ő felsége a király orvosolni fogja. Eddig megy a történelem előadása, és utána néma ürr következik. A primási levéltárban

örzött okmányok képesek ezen hézagot betölteni. Kérdés volt tehát Bécsben: ki vigye meg Rákóczihoz és Felső-Magyarország fegyverben álló rendeihez Zrínyi békéltető levelét, ki ajánlja szóval, tanácsosal annak elfogadását, s mikép biztosíttassék a kitűzött alattomos cél? Ezek elérése végett más hálót vetettek ki a bécsi tanácsosok, és sikert arattak. Valóban, nagyon könnyen jutottak hozzá. Ugyanis apr. 22. kelet alatt amnistia hirdettetett ki a vármegyékben mindazoknak, kik a fegyvert leteszik és a fölkelőkkel többé nem tartanak. Zrínyi levelének felhasználásával pedig a magyarul tudó gr. Rottal bízott meg, mint a kit még minden idegenek közt legjobban türtek a magyarok. Rottal azonban a fegyverben állók közé menni nem mervén: Leszenyeitszólítá fel e missió elfogadására, kit már az eperjesi gyűléskor is üzenetvivőül alkalmazott vala. Leszenyei, ki akkor a lipesei várban az amnistia szárnyai alatt időzött, elfogadá e nehéz küldetést. Már april 27-én Szerencs várában Rákóczi vendége volt, kinek is Zrínyi levelét megadá. Ott talált némely „tekintetes és főrendeket is,” mint magát kifejezi. Két napig tartottak itt a levél fölötti tanácskozások, melyek eredményét Leszenyei azonnal (april 29-én) megírá Rottalnak, mégpedig ugyanazon egy nap két jelentést küldve: rövidebbet és hosszabbat, de a melyek lényegben nem különböznek. Az utóbbinak tulajdon szövegét leírom, minthogy az akkori eseményekre nagy világosságot derít.

„Ide érkezvén ma harmad napja — írja Leszenyei — az mint Isten tudom adta, igyekeztem híven secundálni méltóságos bán uram ő nagysága intentióit; de az méltóságos fejedelem (kinek egyébiránt experiáltam fiúi devotióját az apjához) dependenter lévén az iránt az nemes vármegyéktől, s azoknak hire nélkül nem resolválhatván hirtelen magát: relegált ad I-am Maji Tályára, az hova concurrálnak az statusok közül számosan; mely terminust, kinek is már csak két nap az küze, meg kell várnom, s azontúl térek vissza, Bécsbe sem szánván fáradásomat az relatióval, ha azalatt vehetem válaszát nagyságodnak Lipséséről írott levelemre. Ugyau az fejedelem s mellette lévők tetszésükből praemittálom póstán nagyságod szolgáját: érthesse mulatásomnak okát, s az itt való dolgok miben legyenek. Elsőbenis a méltóságos fejedelem, mellette lévőkkel suspendáltatta a tokaji obsidiót mindjárt, úgy a szatmári német

praesidium ellen való operatiókat is, s azontúl is supersedeáltak mindennemű hostilitásoktól. E mellett gróf Stahremberg uram requisitiójára a feleségét is még ma bocsátja fel Regéczbe Tokajból a fejedelem, s az accomodatiója is Stahremberg uramnak mindenekből méltóságához képest vagyon. Az tractát, úgy látom, nem futják (kerülik), csak admaturáltatnék; lenne meg törvényes satisfactiójok, elolthatnánk az tüzet. De Istenért kérem, munkálkodjék nagyságod abban, hogy azalatt ne hozzanak semmi német hadat országunkban; mert jó igazsággal írom nagyságodnak: ha ezeknek nem complanáltatik placidioribus a felháborodott elmejek, oly desperate vannak, Acheronta movebunt; s javoknak s élteknek elvesztését semmi-ben hajtván, a fegyver ellen extremumokat tentálnak. A főleki-ekre is kívántatik igen hamar egy erős parancsolat: ne adjanak semmi hostilitásra okot ezek ellen. A minémű hadak confluantanak Tokaj és Szatmár tájára s naponkint szaporodnak: csendességben fognak lenni és offensive nem adnak okot legkisebb hostilitásra is: csak a szatmári commendant is maradjon békével; mert ezelőtt valamely nappal is kibocsátván három compánia dragont szakmányra, azok közül százhuszat vágtak le, elesvén az magyarok közül is tizenhárman. A páter jezsuitákat s páter paulinus uraimékat s jószágokat magános protectiója alá vette az fejedelem, úgy az több egyházi rendeket és jószágokat, noha nem mindeneknek esett kedvek szerint ebbéli cselekedete ő nagyságának; kiváltképpen páter jezsuiták uramék részéről páter Milley uram mellette vagyon ő nagyságának. Hidje el nagyságod, ezt a földet igen plausiliter applicálhatja az kereszténység javára: csak lehessen törvényes satisfactiójok. De, meo videre, meg kell választani a tractára való deputatusokat. Pro 12-a Maji Eperjesen nem itélem, commode lehetne meg; mert igen rövid az idő, és talán az Dunán innen való vármegyék sem compareálnak; mindazáltal, ugyan bizony nagy consideratiókra és veszedelmes circumstantiákra nézve, sokára hallasztani sem tanácsos. A többit hagyom oralis relatiómra.“ Megemlíti végre utániratban, hogy a Zrínyinek szóló választ volanter, vagyis be nem pecsételve küldi, Barkóczy Istvántól pedig személyesen fog hozni levelet.

A május első napjára kitzított gyűlés Tállyán megtartott. Leszenyei még az nap gr. Kollonichot küldé Rottalhoz fu-

tárul. Tudatja, hogy számosan sereglettek össze, és elhatározták: miszerint minden vármegye gyűlést tartván, felirjon nagy alázatosan ő felségének, jelentse ki eddigi cselekedetének méltó és törvényes okát, könyörögvén: tartsa meg őket törvényes szabadságokban, ők is élni-halni kívánnak ő felségével. Az ellenségeskedésre semmi okot nem adnak: csak szintén a német katonaság is békével maradjon. Gróf Stahremberg fogsága, jelenti tovább Nagy Ferencz, annyira enyhítettett, hogy a várból is kimehet, a mikor tetszik, és feleségét is oda vitette a fejedelem. A tokaji ostrom felfüggesztetett, valamint mindenfelől fegyverszünetet tartanak. Ez úttal is hangsúlyozza azonban Leszenyei, a mire első jelentéseiben oly kiváló fontosságot helyezett, tudniillik, hogy több német had az egyezkedés előtt ne jöjjön az országba; mert, úgymond, ezek a fegyver ellen végleteket követnek el, ha egy lábbig elvesznek is. Biztosítja végre Rottalt, hogy most az embereket hajlandóbbaknak fogja találni a kibékülésre, mint Eperjesen, ha lejő közéjük. Leszenyei fáradozásától és jelentésétől nagy eredményeket várva, minden rábeszélő erejét megfeszítette, hogy a kormánynyal a kiegyezés szükségét, elfogadását és a célra vezető alkalmas eszközöket megértesse. Levelének ezen részében remekelt. Indokai egyaránt észhez és szívhez szólók. „A fellobbant tüzet, írja többi közt, ezen az földön, ha olajjal kezdik oltani, nem kétlem, megemészti ez romlott hazát is, de tartok attúl: messzebbre is terjed; mert extremitásokat tettek fel célúl, in casu praesupposito, ezek az felháborodott elmék. Istennek szent vére hullásáért könyörgök nagyságodnak, cselekedjék minden jót nemzetünkkel, s méltóságos dexteritásával conserválja urunknak ez hazát, és urunkot az hazának! ki úgy lehet meg, ha az tractára, melynek nagy híre vagyon, nagyságod jön, elhívén tökéletesen, a mint én sok ember szájából vettem: nagyságod méltóságos személyét látják és acceptálják nagy örömmel, és sokan az elsők közül csaknem conditióul sine qua non, teszik fel. — A mostani itt való dolgok circumstantiáira nézve írom és alázatosan javallom: el ne maradna nagyságtoktúl a két gróf úr közül egyike, vagy Forgács Ádám uram, vagy Eszterházy Pál uram, a mellett kiváltképpen camerac praefectus uram ő nagysága. A tracta pediglen nem Trencsényben, a mint híre vagyon, hanem Eperjesen, vagy lega-

lább Löcsén lenne; mert Trenesény felé, ha mennék is: nem mennek azok, — úgy vettem elnökjelet — a kikre nagyságodnak szüksége volna, s mind igen akadozva folytathatná munkáját nagyságod. Hidje nagyságod, kegyelmes uram, teljes bizodalommal vagyok, elegendő fundamentomom lévén hozzá: ezzel nagyságod, ha valaha, most egyszer megbecsülhetetlen szolgálatot tézsen urunknak, hazánkknak s a kereszténységnek, és magának örökkön való dicsősséges hírnevet szerez vele.“ — Nem szerzett ezt, hanem igenis megszerzé magának az aranygyapjas rendet, a nemzet vére árán. Rottalban csalódtak a ma gyarok, csalódott Leszenyei. De lehet-e hazafihoz illőbb lelkesedést és a haza szent ügyében becsületesebb eljárást várni mint a minőről Leszenyei jelentésének minden sora tanúskodik? Ő tisztán fogta fel a haza állapotját; tanácsa mindkét részre alapos volt, a következesek igazolták.

A kiegyezésre a fölkeltek hajlának, a miről Kende Gábornak Tállyáról május 2-án Rottalhoz írt levele is bizonyoságot tesz, ilyen kifejezéseiben: „a megkeseredett nemzet is maga oltalmában cselekedni kénytelenítettett... Ha valaha kívánt ennek az utolsó romláshoz közelített hazának kegyelmes urunk ő fölsége előtt segíteni: most az ideje... kérem Istenért nagyságodat: találja fel az módját, hadd tartassunk meg az mi szabadságunkban; én nagyságodat, kegyelmes uram, assecurálom, mint kezestünket, hogy mi is esztünkbe vévén az ő fölsége atyai kegyelmességét rajtunk, mi is igaz szolgáló hivei leszünk ő fölségének, és elbitetjük ő fölségével, hogy nem volt, nincs is semmi ő fölsége ellen való intentiónk.“ — Ezen kibékülési hajlam teljesülését a bécsi tanácsosok perfidiája megghiúsítá. Látván ugyanis fogásunk kívánt eredményét: sem az aprilisi amnistia, sem a tervezett békéltető bizottság és gyűlés összehívása nem volt komoly szándokukban többé.

Mi következett be az országban: meg van másutt írva; én kitűzött körömhez képest csak azt akarom előadni: elismerés és jutalom helyett mily érdemetlen sors várt a szerencsi és tállyai missióért Leszenyeire.

Habár Leszenyei nemcsak az amnistia által, hanem Murány vára feladásakor a lothringiai Károly herczeg, mint császári meghatalmazott és Wesselényiné közt kötött frott szerződés

erejével, sőt az akkor divatos, szószeptséggel bíró ügynevezett katonai „parola“ által is személyére és vagyonára nézve minden bántalom ellen biztosítva volt: mégis csak úgy jára, mint a többi fölkelő és összeesküvő; jószága elkoboztatott, maga elfogatók, és 1670. octóbertől 1671. novemberig a bécsi börtönben, egyik betegségből a másikba esve, sanyargattatott. Azon folyamodványban, melyben neje, Kerekes Katalin, Szelepcsényi primás pártfogását és közbenjárását férje kiszabadításáért keserves hangon kéri, és a mely férje fogságának már nyolczadik hónapjáról emlékezik, ilyen indokolás olvasható: „Emlékezzék arra is kegyelmessen nagyságod: kegyelmes urunktól ő fölségétől parancsolt hazánk közönséges dolgát illető tractátusokban mennyiszor és mely szivessen szolgált ő fölségének. Fordítsa méltóságos elméjét arra is: kegyelmes urunktól koronás királyunktól ő fölségétől való plenipotencia mellett minémü parolát adott a felséges lotharingiai herczeg, ő kegyelmének; mely paroláját azon felséges herczegnek kegyelmes urunk ő fölsége armádáinak generáljai nemesak helyén látták, hanem collegialiter mindnyájan ugyan confirmálták és ratificálták is, s tekintetes nagyságos generál-auditor és hadi secretarius uraimék ő nagyságok által újonnan is parolát adtanak és izentenek ő kegyelmének.“ De ez mind sikertelenül hozatott elő; a perfid bécsi tanácsosok előtt semmi sem volt szent és érvényes. Ám a nemesis el nem maradt. — Leszenyeinek megvetett érvei, melylyekkel a kibékítést indokolta, Leszenyeinek jóslata az elkeseredett nemzet jogos kívánatai megvetéséről, teljesedésbe mentek; a szunnyadó belháború újra fellobbant, és Leopoldnak nem volt többé, hosszú 35 év lefolytán Magyarországon békés uralkodása!

Hogy Leszenyei a vele gonoszúl éreztetett szószegő és jogtalan bánásmód ellenében semmi oly alávaló viseletet nem tanúsított, melynek, mint némely szövetségeseknél, árulási jutalom leendő czélja: mutatja az, hogy kormánytól függő alkalmazást ő többé sem nem kért, sem el nem fogadott; de még inkább kitűnik ez abból, hogy nemesak vissza nem kapta a Wesselényi jószágokból már valóságos birtokában lévő nevezetes szerzeményeit: hanem az azokba beruházott tetemes összegeit sem téríté meg a kormány, legalább életében nem; pedig ő

kétségtelenül bebizonyítá, és a királyi kamara elismerte, hogy a murányi jószágokért 20,946 forint 50 dénárt fizetett; bebizonyítá továbbá a nádorné elismerésével, hogy ezer forintnyi praefectusi évi fizetéséből negyedfél ezer forint még hátrálékban volt. (Győri Füzetek II. k. 155. — 1672. dec. 6. és 1677. május 24. okm. a kam. levélt.) Mind hiában. Semmi nyoma a családi levelek közt, hogy ezen igazságos követelései kielégítettek volna élteben, holott ez volt oka, hogy Leszenyei, a szüntelen pénzsűkében szenvedő Wesselényi-háznak kölcsönözvén pénzt, fölös adósságokba verte magát, özvegyét pedig és neveletlen gyermekeit szegénységben sőt nyomorúságban hagyta hátra.

Mikor Leszenyei a bécsi fogságból kibocsáttatott, már akkor Barsvármegye, mint minden más törvényhatóság az országban, az Ambringen-gubernium járma alatt görbedt. Accisák, új adók, katonazsarnokság és a nyomás minden nemei napi renden voltak. Barsvármegyére is nagy fölvetéseket és adózásokat rótt a királyi kamara; holott a vármegye a döghalál, török-tatár pusztítások és a külföldi katonaság zsarclásai által egészen ki volt merítve, elszegényedve és néptelenítve. De ezen mehetségek mit sem használtak. A dolog bonyolódott és vészes alakot öltött. A főispánban, ki Pozsonyban lakott és az új kormánynak híve volt, reménykedtek ugyan, de onnét sem jött vigasz. Ekkor emlékezének meg a vármegye rendei egykori alispánjokról Leszenyei Nagy Ferenczről, mint a kinek hasonló bajokban erélyes és sikeres eljárását nem egyszer tapasztalták volt. Az 1672-ki octóber 13-án tartatott közgyűlésből tehát végzésileg megkérték Leszenyeit, hogy a főispánnal együtt, vagy ha ezt nem találná fel, maga egyedül járja el azon ügyben és vetne véget a zaklatásoknak. Leszenyei elfogadta e missiót: de pénz nélkül gyökeres orvoslást eszközölni hatalmában nem állván, csak a vis inertiae kitérő útain iparkodott a kényszer válságaitól megóvni a vármegyét, melynek jegyzőkönyvei csakugyan számos helyütt bő tanúságait adják annak, hogy Leszenyeinek tapintatos eljárása az Ambringen-gubernium és kamara minden kísérletein kifogott.

Naponta jobban érezhetővé vált, hogy ily körülmények közt csak ezen férfi van hivatva a vármegyét a kormány ellenében megvédeni, s ő többé nem nélkülözhető. Elérkezett az idő

ennek nemcsak elismerésére, hanem Leszenyeinek szorosabban a megyéhez fűzésére is. Barsnak 1675. ápril 17-én tiszti építőszéke lévén : a főispáni küldöttek által az alispáni hivatalra, a volt, szintén kedvelt alispán Simonyi Imre, és a Hunyady testvérek (a mostani grófi család elődei) mellett, Leszenyei Ferencz is candidáltatott. S a jegyzőkönyvben azt olvassuk, hogy szavazatok többségével ő választaték meg alispánná.

Most már az eddiginél nagyobb feladat várt reá, mert Kollonich, akkor még püspök és kamarai elnök, — a magyarok nagy ellensége, — haragosan állott szemközt a vármegyével. A megyei viszály a guberniummal és kamarával a végletekig jutott. Leszenyei alispáni minőségében megjelenvén Kollonich előtt, ismét előadá a vármegye elpusztult, néptelen s kimerült állapotát, kíméltre, könyörtületre iparkodván őt bírni; de a püspök nemhogy erre reményt nyújtott volna, hanem inkább katonai executióval fenyegetődzött, és miután az alispán a lehetlenséggel állott volna elő, hangsúlyozva azt, hogy a vármegye földje ezen bánásmód folytán lakatlanná és vadonná fog válni: arra a főpap ezt válaszolta, így van írva a jegyzőkönyvben: „desolemini inquam, et eatis quo vultis et quo placet, nos nihil curamus.“ Bejelentetvén a gögös és zsarnok főpap e kormányzási szándoka: a vármegye felháborodott és panaszt akart ellene emelni; de csakhamar átlátta, hogy panaszát az egeken kívül más meg nem hallgataudja. Más utat, czélszerűbbet választott: tehát: a vis inertiae-nek, az eddiginél még ügyesebb módon való folytatását — Leszenyei Nagy Ferenczcel hatósága élén. — Négy évig vitte ily borús csillagzatok alatt Leszenyei az alispánságot; — s a kitarítás sikerre vezetett, — mert a gubernium ezalatt megbukott, — Barsvármegye pedig annak és a vele egy húron pendült kamarának, úgy Kollonichnak válságos zaklatásaitól megszabadult.

Ennyi szolgálat után mennyire becstilték Leszenyeit Bars rendei: kiténik évenként megújult megmarasztatásából. Szelepcsényi primás, mint a vármegye egyik főbirtokosa, 1676. márt. 21-én a megye építőszékét megelőzőleg figyelmezteti a vármegyét, hogy Leszenyeit maraszszák meg hivatalában, „mert nem látjuk, írja a főpap, hogy ezekben az időkben mind auctoritáshoz, mind tudományához képest ő kegyelménél valaki más

hasznossabban szolgálhasson a nemes vármegyének.“ A következő 1677. június 14-én ismét tisztújító székert tartván a vármegye : mind a mellett, hogy Leszenyeivel most is Bars legéremesebb és legnépszerűbb főemberei jelöltettek ki az alispáni hivatalra, az eredmény mégis, a jegyzőkönyv szavai szerint ez volt : „communi voto et suffragio universitatis praelibatus dominus Franciscus de Nagy-Leszenye, priorum annorum vicecomes, uti persona de Comitatu bene merita, confirmatur in suo officio.“

A következő 1678-dik évben véget vetett a bécsi fogságból magával hozott betegsége Leszenyei fáradalmas, tevékeny de viszontagságos életének. A május 2-ki gyűlési jegyzőkönyv az alispáni székert Leszenyei Ferencz halála által megűrtültnek mondja.

Szegényen halt meg és eladóodva ; még a vármegyei pénztár irányában is, melynek pénzei egyes czélokra kezeihez kerültek, néhány száz forinttal tartozásba jött. Ennek egy részét azonban 1679. mart. 2-kán a vármegye gyűlése, „respectando multifaria servitia“ az elholt alispán özvegyének és gyermekeinek elengedte.

Leszenyeinek neje, Kerekes itélőmesternek Katalin nevű leánya vala, kivel boldog házassági frigyben élt, és vele három leány-gyermeket nemzett, — kiknek Barsban még ma is számosabb utódaik vannak. Azon fölős számú magánlevelek, melyek e házások közt váltva, a család levéltárában fennmaradtak, úgy a primási levéltárban őrzött kérvények is, melyekkel a kesergő nő rab férje szerencsétlen sorsát Szelepcsényi pártfogásába ajánlá, tele a hü szerelmi gyöngédség kifejezéseivel: a legbeszélőbb czáfolatot képezik azon indokolatlan gyanú ellen, mintha Leszenyei az elvénült nádornéval kalandos viszonyban állott volna.

A miket eddig nem a magam fejből, hanem hiteles okmányok alapján előadtam : kell, hogy azok Leszenyei Nagy Ferencz, mint békés honpolgár és jó hazafi számára az eddiginél igazságosabb itéletet eredményezzenek. Leszenyei sirjából, úgy rémlett előttem, e hangok hatottak füleimbe : „exoriare aliquis nostris ex ossibus“ nem „ultor“, hanem „defensor.“

BOTKA TIVADAR.

A bujdosók támadása 1672-ben.

II.

Petróczyék szerencsés fellépése hamar hírül esett Telekinek. Még nem tudta az enyiczkei győzelmet, és már elhatározá, hogy belevegyül a mozgalomba. Sept. 15. levelet írt Apaffynak és tanácsának. Hivatkozott a fejedelem korábbi rendeleteire, hogy gyámolítsa a bujdosókat, esküjére, melylyel magát irányukba lekötötte, és kijelenté, hogy Kővárt más kapitányra bizva, hadnagyaival, Peley Ferenczczel, a magyarok segítségére siet. Teleki jól tudta, hogy a siker ki fogja menteni engedetlenségét, és a keze alatt levő deési, kővári puskásokat, és máramarosi hadat magával Szathmárba vitte, de az ágyúkat Kőváron hagyta.

Egész Szathmár forrongott. A bélteki kis várat német őrsege pusztán hagyta. Mindenféle nemesekből, parasztokból kis csapatok képződtek, melyekhez egyes praedicátorok csatlakoztak. A gyülelész nép itt is mindjárt a katolikusokra rontott, a papokat tűzbe vette, a templomokat rabolta. Ibrányi Ádám is megjelent, és most a beregszászi, gyarmati plébánosokat kereste halálra. A katolikusok közül sokan rémülve, az erős Munkácsra, Báthory Zsófiánál kerestek menedéket. Mások Perényi Ferencz, Nagy-Szóllós ura által kérdést intéztek Telekihez: vajjon a katholica vallást akarják-e kiirtani? mely esetben végső lehellettükig ellenük fognak állani; ha azonban vallásukat nem bántják és csak az ország szabadságáért nyúltak fegyverhez, ők is örömet fognak csatlakozni. Telekinek válasza megnyugtató volt ¹⁾. Parancsot adott ki, hogy a magyarok senkit vallásában, vagyonában ne háborgassanak ²⁾; ám-

¹⁾ Teleki levele Bethlemmel, II. 263. l.

²⁾ Kökényesdy György vallomása a kam. levélt.

bár sem neki, sem a többi uraknak nem igen állott hatalmában a zsold nélkül összeszaladt fegyveres népet rendes fegyelemre szoktatni. Perényi Ferencz ennek folytán Telekihez csatlakozott. Medgyesen egyesült Wesselényivel és Forgácsesal, kikkel több mások mellett Mikolay Boldizsár, Gyulaffy László, Ispán Ferencz, Darvay Ferencz bujdosókat talált. Váralyjánál a két Kende: János és Márton, és Gyarmati Körösy István jöttek volt csapatjukkal a sereghez, mely most 900 lovasra, 434 gyalogra szaporodott, köztük mintegy 30 praedicátor és több kálvinista deák a szathmári iskolából. Ott voltak a táborban: Keczér Menyhért, Gálfy Ferencz, Usz Sándor, Bige György, Nagy András, Majos Ferencz, Borbély Zsigmond, Décesey János, Sándorházy Ferencz, Baranyai Gáspár, Ibrányi Ádám, Bornemisza Mihály, Csernel Pál, Pécsy János, Bay Mihály és sok mások. A fővezérletet Teleki vette át; kapitányok alatta Ispán, Gyulaffy, Peley, Wesselényi Pál és Forgács Miklós lettek¹⁾. Mindannyian, nem mint Petróczyék az ország, hanem Apaffy hűségére esküdtek fel, ki Magyarhont Erdélylyel egyesíteni fogja.

Teleki csapatjával a Tiszán át a fősereghez akart menni, de Gyulaffy László tanácsára határozattá válván, hogy a szathmári várat fogják megtámadni²⁾, sept. 19. Medgyesről Szathmárra indultak. Utközben császári őrszemekkel csatározva, estére Szathmárhoz közel Batiz-Vasvári faluba szállottak. Teleki itt be akarta várni a szomszédban képződő csapatokat: de a szathmári németek nem hagyták pihenni. A várban parancsnok Löben Adolf volt, a Stahremberg gyalogoknak alezredese³⁾, ki mintegy 2000 némettel, és 600 magyar lovassal rendelkezett, és elhatározá, hogy Telekit saját táborában felveri. A szathmári németek égtek a vágtyól: a magyarokon, „Mikli Potin“ „Kente Káporon“, mint Mikolay Boldizsárt és Kende Gábort nevezék, boszút állani a gombási kudarcért. Sept. 20-án hajnalban néhány ágyúval kiindultak. A magyarok, Teleki, nem akartak

¹⁾ Kökényesdy, Kende Ádám, Kemecsey vallomásai a kamarai levéltárban.

²⁾ Farkas Lukács az i. h.

³⁾ Kam. levéltár; a Histoire des Troubles-ben hibásan Lewentz. I. 234 l.

hinni az előőrsöknek, hogy a német kicsapott. Midőn azonban Löben már igen közel volt, és többé kételkedni nem lehetett: Teleki a sereget kivezette a falu elé, és jobbra s balra a lovaságot, középre a csekély számú gyalogságot állítá. A németek ágyúval kezdték meg a csatát. Az első lobbanásra a talpasok, a golyókat elkerülendő, a földre buktak. A lovasság erre, nem tudván mire magyarázni a dolgot, megdöbbsent, megzavarodott, s midőn a golyók soraiba csaptak, emberben, lóban rést ütöttek: azt gondolta, hogy a gyalogságot már elseperte az ágyútűz, és páni félelemmel hátat adott. Lehetetlen volt a rendet helyre állítani. A németek nyomban támadást intéztek, és üldözik a futókat, kik Batiz felé a Gombás patakon átgázolva, mind a hid felé rohantak, mely Adorjánnál a mocsáros Sár vagy Nagy-Éger vizen keresztül Máramarosnak vezetett. A tolongók Gyulaffy Lászlót és Petróczy fiát lovastúl az ingoványba lökték, melyből alig tudtak gyalog kimászni.

Maga Teleki a futók között leghátul, szinte a mocsárba esett. Az üldöző németek rámentek. Egy tiszt már csapást mért fejére, midőn egy magyar közlegény golyója a támadót leteríté. Teleki kivergődvén a hinárból — melyben félciszuját hagyta — ismét lóra kapott, de a paripát kilőtték alóla, és ha nincs Légrády István, ki neki saját lovát felajánlta, menten oda vész vagy fogságba esik. — A Sáron túl nem terjedett az üldözés, mert Vasvári körül még folyt a csata. A cserben hagyott gyalogság, a lovasok nyomán, Batiz felé iparkodott, de a németek megkerülték, megelőzték. Csak Kemény Simon udvarházát és szomszédságát birták megszállani. A faluban kemény harez fejlődött. A talpasok sokáig ellenálltak, míg a németek a házakat felgyújták, s őket bástyáikból kipörkölték. Majdnem mindnyájan levágattak, lelövettek, köztük több praedicátor és a szathmári deákok. A gyalogságból alig maradt hirmondó. Holttesteiket egy halom takarja az országút mellett, közel a falu temetőjéhez ¹⁾. A németek több zászlóval, számos fogolylyal és zsákmánnyal tértek vissza Szathmárra.

A vasvári kudarcz — mert az volt — véget vetett Teleki

¹⁾ Bethlen i. h. Szirmay, Szathmárvármegye ismertetése. I. 123 lap. Histoire des Troubles, I. 234 l.

szerepének. A szétvert sereget utközben a föld népe leste, fosztogatta, s a szerencsétlen vezér, szégyenfövel, nagy veszélyek közt tudott csak Kövára visszajutni. Apaffy végkép elveszté kedvét segíteni a magyarokat, s a szathmári csatavesztés sokkal inkább leverte erdélyi barátaikat, mint felvillanyozta az enyiczkei diadal. A bujdosók azonban nem veszték el bátorságukat. Némelyek, mint Keczer Menyhért, Petróczy seregéhez csatlakoztak: mások Medgyesről, Nagy-Bányáról, hová menekültek, újra összeszedődtek, köztük Wesselényi Pál, Ispán Ferencz, Forgács Miklós, Gyulaffy László, Mikolay Boldizsár, Kende Márton, és az Erdélyből kijött Bocskay Istvánnal mintegy 2000-en, Kis-Várda alá szállottak. Tolvaj Ferencz és Nagy Ferencz, a Zichy és Nyáry uraságok tisztartói, Szent-Máriay Imre várnagy és a várörző német strázsamester, kinek alig volt néhány embere, mert Spankau az őrség javát már rég kivonta, átadták a mocsárfészket. Az őrség felesküdt az ország hűségére, mert Leopold — csak így kurtán nevezték a felkelők — nem lesz többé magyar király¹⁾. A kállai vár, mely a füseregnek ellentállt, hasonló sorsra jutott.

Wesselényi, Forgács, Ispán ezután Beregre törtek, és Munkácsot vették körül. Az erős sziklavárat ostromolni nem lévén készletük, csak a szomszédban barangoltak, fosztogattak: szerencsétlenségükre, mert az őrség hirtelen kicsapott, és messze szétugrasztotta a vigyázatlanokat. ²⁾

Majdnem egy időben (oct. elején) Ung is kitűzte a felkelés zászlaját. Balkó Pál, kit Kende mellett láttunk, megjelent a megyegyűlésen, és felkelésre izgatott. Elküldte Mónay Lászlót és Nagy-Mihályi Lászlót az alispánhoz: adja ki a megye zászlaját és dobját, mit azonban ez megtagadott s a közgyűlésen sem jelent meg. A gyűlés, — mely egészen Balkóhoz hajlott — rögtön Fehérváry Zsigmondott választá a vármegye kapitányává és a felkelést elhatározá. Balkó pedig Eszterházy Máriát, özvegy Homonnay Györgynét szólítá fel: nyissa meg Ungvárat, állítson fegyvereseket a nemzeti ügynek, és adja vissza a pro-

¹⁾ Kemecey vallomása, kit Bocskay — állítólag erőszakosan — várnagygyá tett, a kam. levélt. Histoire des Troubles i. h.

²⁾ Wagner, Katonánál i. h. 54 l.

testansoknak elvett templomukat, ha nem akar magára végpusztulást vonni. Az özvegyet megrémítette volt a felkelés, és már az első zajra Bécsbe készült, és csak a szerte széjjel barangoló magyarság miatt nem mert eddig a várból kimozdulni: de most megemberelvén magát, tagadólag válaszolt, és Balkó nem volt képes fenyegetéseinek nyomatékot kölcsönözni¹⁾. Ugyan e tájban a Drugethek ősi fészke Homonna, a szomszéd Zemplénben, szilaj jeleneteknek volt tanúja. A Drugethek itt visszatérve a katholicismusra, minorita kolostort alapítottak melyből a barátok, azonnal a felkelés kitörésére Szinnára menekültek. Oct. 3-án Szent Ferencz védszentjük nevenapját megütlendők, visszatértek a kolostorba. Éjjel egy csapat felkelő a mezővárosba jött, és a kastélyra, a barátokra ütött. A bőszejára felriadt páterek futottak, a merre tudtak. Kristóf páter a sövényen akart átugorni, midőn ellenséges lovasok elfogták. Szokol Péter vicarius a jégverembe bújtt, de megtalálták. E kettőn hűté boszúját a vadesapat s őket sok verés s bántalmazás után, véresen, sárosan, megköttözve Nagy-Mihályra hurezolá. A mi szentelt tárgyat találtak náluk, maguk közt feloszták. A mise-kelyhekből ittak; a szentelt olajat puskákra kenték, s a hosszú fehér mise-ingeket asszonyoknak adták ruhára. Mind a mellett nem voltak oly kegyetlenek, mint Ibrányi emberei. Nehány nap mulva 18. tallérért kiadták foglyaikat Barkóczy Sándor katholicus úrnak, s a két barát, teljes épségben tért vissza ismét Homonnára.

III.

Ezalatt a főszeregnél látszólag igen jól mentek a dolgok, de valójában oly fejlődést vettek, mely minden sikert valószínűtlenné tett. A felkelők száma ugyan naponként növekedett: de nem volt kéz, mely a féktelen tömegeket egy célra tudta volna vezélni. A bujdosók közül mindegyik haza, megyéjébe vágyott²⁾. A fegyveres népségnek legkisebb része csatlakozott

¹⁾ V. ö. Főkép Horváth Mihály vallomásait. Egyébiránt Ungban különös figyelemmel inquirálták 1673-ban a lázadókat, mint a nyomozási iratok a kam. levéltárban tanúsítják.

²⁾ Szirmay András a múzeumban levő kézirati művében, kora Századok.

a főserceghez. Némelyek szerte kalandoztak; mások a közelben fekvő várakat: Putnok, Ónod, Szendrő, Boldogkő és másokat fogták körül, tartották szemmel, nehogy német-magyar őrségük kirohanjon, és mindent tüzzel-vassal pusztítson. A távolabb Füle, Hajnáskö, Korponából ugyanis a katonák és szabad legények Bélteky Pál, füleki alkapitány és Varkucs Mihály hadnagy, Veres Péter hajnásköi, Nagy Tamás korponai előjárók alatt, kisebb nagyobb csapatokban a Tiszáig dúltak, fosztogattak, mikép soha török, tatár nem fosztogatott. Petróczy, Szepessy, Szuhay, Kende többször felhívták Béltekyt „igaz magyarságára“, csatlakozzék hozzájuk: de hasztalan. Résen kellett lenni e felvidéki hadak ellen, és Zákány István Ónod alól kemény parancsokat bocsátott a falusi birákra, hogy mihelyt felvidéki emberek mutatkoznak, jelentsék fel neki, „ha nem akarnak karón megszáradni!“

Petróczy időközben a fősereggel Nagy-Idánál, majd Buzinkánál táborozott, és magához vonta az abaúji nemességet, mely Szuhay és Szepessy meghívására Perényben közgyűlést tartott, és Szuhay Mátyás testvérét, Gáspárt, kapitánynya választván, táborba szállott; magához vont többeket azok közül is, kik mint Kubinyi László, Szentkirályi Mihály, Vér Ferencz, Mindszenti Horváth Ferencz a múlt évben a császárt reversalissal biztosíták hűségükről: egyes csapatai pedig messze — Fülekiig, Murányig körülhordozák a magyar fegyvereket és lassanként több várat elfoglaltak. Jászót elhagyták őrői. A putnoki várat, a gömöri dynasta b. Orlay András kapitány némi ellentállás után feladta, sőt maga is, Kiss Mihály hadnagyával a felkelőkhöz csatlakozott. Keményebben tartá magát Szendrő, melyet Apáczay Tamás ostromlott, Zákány András, Pap Izrael és többekkel; majd a vezérletet Kende Gábor vette át. E várba sokan menekültek javaikkal a rabló felkelők előtt. Két roham sikertelen volt, de a harmadik a magyarok kezére adta a várost, kik tetemes veszteségük, két kapitányuk halálán feldühödve, különbség nélkül

mozgalmairól; ezt az 1673. utáni időkről mondja, de már 1672-ről is mondhatta volna.

¹⁾ Gömörmegye vizsgálata a katonai kicsapongások felett. N. Múz. kéz. 392 lat. fol. Némely egykorú levelek Nagy István gyűjteményéből, Thaly Kálmán szívesége által.

kardra hánytak fegyverest, fegyvertelent. A vár azonban, Schöning Vilmos György német vezér alatt továbbra is ellentállt. (Oct. elején) ¹⁾.

Mintegy 3000 magyar — 2000 gyalog, 1000 lovas — Tornára tört. A megyének főembere és alispánja, Istvánffy Mátyás, már régen összeköttetésben volt a bujdosókkal, s ezért Spankau által börtönnel, jószágvesztéssel büntettetett. A megye azonnal felkelt, és kapitányává Pap Andrást, hadnagygyá ifj. Mladosevich Horváth Ferenczet választá. Tornában is főszerepet a praedicatorok játszottak; a felkeléssel karöltve a vallásos reactio járt, és Istvánffynak, Bakó Györgynek elnézése mellett szabadon garázdálkodott.

Somodiban, még Abaújban, de már Torna határán egy csapat a kath. templomban az oltárt, a szentek szobraiit lövöldözés közt részben összetörte, — részben a piacra kihányta, s belőlük minden kitelhető gúnyt üzött. Először Szűz Máriának szobrát hurezolák körül, rálöttek, fejét leütötték és végre a piacon égő nagy tűzbe dobták. Utána egy fészületet küldtek vad rivalgás közt: „Halljuk, ha az Istennek igaz képe-e? fog-e kiabálni?“ és Szűz Máriának egy képét, melyet előbb tánczolván, ujjongván a tűz körül hordoztak. „Haj, haj, Mária!“ kiabálák negédesen, meg fog-e menteni fiad, ki magát sem tudta megmenteni?“ s befejezésül a máglyát az oltár tetőz te be²⁾). Tornán három kath. papot elfogtak, s a paplakot felégették, melyből

¹⁾ Kam. levélt. vallomások. Babocsay i. h. Wagner, Vita Leopoldi I. I. 341. l. Theat. Europ. XI. 62. l. Sajátságos, hogy csak a német kútfők említik Szendrő elfoglalását, minél fogva majdnem hajlandó vagyok a tényt kétségbe vonni. Amnyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a vár, a Theat. Europ. daczára, nem került magyar kézre, mert sehohsem olvassuk, hogy vissza kellett ismét a németeknek foglalni, és Schöninget a kérdéses idő előtt és után a kapitányságban találjuk. Egy többször idézett labancz dal futólag érinti Kende részvételét, mintegy vezérségét az ostromban. Az elesett két kapitányt a német kútfők Tarras (Darázs) és Don Izrael (Dáni ?) néven nevezik, kik azonban mindenesetre obscurus emberek lehettek, mert a jelentősebb emberek között egyet sem találunk, kire a fennebbi nevek, még ily ferdítéssel sem, mint p. o. Erdedi: Serédi, Buttroch: Putnok, Succarus: Szuhay — illenének.

²⁾ Semsey Pál, a kam. levéltárban.

1671-ben Keglevich Miklós főispánnak lelkésze, Hamar Ferencz a nyers Hirkó paterrel a reformatus praedicator Szőnyi Nagy Istvánt fegyveres erővel kergette volt ki¹⁾). Almásról a kath. pap, Bellényi pater, verés közt futni kényszerült. Vagyonát felprédálták; az egyházat Telkibányai István, a volt praedicator, Somoki mesterrel és Kigyósi harangozójával visszafoglalta, és az oltárt összetörte²⁾).

A szerencsés előmenetel közt felmerült a magyar táborban a kérdés, mi történjék majd a győzelem után? Némelyek, mint Szalay Pál, Fajgel Péter, Gyurikovics György, új emberek, kiket az üldözés, bújdosás még el nem keserített, hajlandók voltak megbékülni a császárral, ha a németek és jezsuiták az országból kimennek, a vallás és szabadság ezentúl tiszteletben tartatik, mert csak a német tanácsosok ellenségei a magyarnak!³⁾: de a nagy többség már csak mint németországi királyt említé Lipótot. „Bécsben sem fog megmaradni a beste lélek kurvafia!⁴⁾“ mondák, és főszólójuk Szuhay Mátyás volt, ki a buzinkai táborban nyíltan kimondá a katonáknak: „hogy ő felsége nem fogja többé bírni Magyarországot, mert a török már ki akart indulni hogy elfoglalja, de a bújdosók kérelmére elállván szándékától, az országot egészen a bújdosóknak adta“³⁾).

September vége felé a magyar sereg kiindult a buzinkai táborból. Szuhay és Szepessy Kassa előtt maradtak, féken tartandók Spankaut, ki az erős városból nagyobb bátorsággal mint szerencsével ki-kitört. Petróczy a sereg zömével, köztük az abaúji dandár, Sárosnak, Szepesnek vette útját. Még a buzinkai táborból felszólította volt vezértársaival Sáros lakóit (sept. 23.) hogy dicső őseik példájára, a vérrel szerzett nemesi szabadság visszaszerzésére, az édes haza segítségére, jól felfegyverkezve, Pataky István zászlója alá sorakozva, a nemzeti ügghöz csatlakozzanak. „Csodálkoznak, — irák — hogy oly derék hazafiak eddig tétlenül tudtak maradni: ki azonban most sem ragad még fegyvert, fej- és jószág-vesztéssel fog lakolni“⁴⁾).

¹⁾ Toldy: Irodalmi Berek 226. és kk. 1. Hircó pater, úgy hiszem, Herkó pater, kinek emléke még mai napig is fennmaradt a palóczok közt s a közmondásban: Még ha a Herkó páter mondja is! sat. sat.

²⁾ Semsey, Horváth, Terbócs vall. a kam. levélt.

³⁾ Kam. levélt.

⁴⁾ Katonánál i. h. 28. 1.

Sárosvármegye nem késett a felhívásra. A megye rendei Nagy-Sárosra gyűltek. A nemzeti mozgalommal a protestáns reactio is felemelte fejét, és a megyegyűlés helyén Krucsay András a kath. papot keresztül lötte. Sárosnak ekkor egyik legfőbb tekintélye a kath. Kapy Gábor volt, ki Erdélyben is sokat bírt, és most Keczer Menyhértnek írt, a felkelő seregbe, hogy minden jól fog menni, csak a katolikusokat ne üldözzék, s a törököt ne hívják segítségül a felkelők. Keczernek és családjának nagy befolyása volt Sárosban, melyet azért a nép Keczervármegyének is nevezett: de a nagyszájú ember nem akart türelmet; röviden felelt, hogy az országnak vagy egészen katolikus, vagy egészen protestánsnak kell lenni, és Kapy a megyegyűlésen heves megtámadások tárgyává lett. Ő azonban igazolta magát. Kimutatta, hogy sohasem foglalt el protestáns templomokat erdélyi jószágain, minden jobbágyának vallását tiszteli, és már hat éve be van avatva a magyar nemzeti összeesküvésbe. A közgyűlés mellett a védelmét. A városokban levő nemesség kapitányává választá, míg a falusiak élére Péchy Gábor állott. Alkapitánynya Berzeviczy Zsigmond, zászló-tartóvá Hedry András és Berzeviczy Samu, talpas vezérré Berzeviczy István lett, és Sárosmegyének összes nemessége táborba szállott; csak négyen vonták ki magukat: Berthóthy Gábor, Szegedy János, Korotnoky Lázár és Újfalussy Zsigmond, ki 1670-ben (ápril. 10.) Rákóczinál harmad magával Stahrembergnek kardját elvette, a pozsonyi judiciumon meghurczoltatott, és most már — úgy látszik — nyugalomra vágott ¹⁾.

Sárosnak, sőt az egész felvidéknek Kassa után legnagyobb városa Eperjes volt. Erős kőfalak, tornyok köríték, és őrségét 400 gyalog képezé a Grana ezredből, Messing kapitány alatt. Azonban a magyar, német, tót, jobbára protestáns lakosok a felkelőkhöz szítottak, mert, mióta az absolutismus beállott, templomaik elvették, isteni tiszteletük betiltatott, s a tanácsban mind katolikusok ültek, kiknek sokszor egyedüli érdekük

¹⁾ Sztankay Miklós. Bellaváry Dávid, Szent-Iványi Mihály vallomásai. A sárosi mozgalomról tüzetes en felvet vallomások még 1835-ben a kam. levéltár által a kamarához felterjesztetvén, maig sem kerültek vissza. Az indexből azonban látszik, hogy csak azon egyének említetnek azokban is, kikkel más vallomásokban találkozunk.

vallásuk volt ¹⁾. Eperjes alá a magyar seregből Görcsönyi b. Serédy Benedek ment, szabolcsi fi, ki Erdélyben is bírt, és már 1659-ben, mint fiatal ember Krasznavármegyének főispánja volt ²⁾. 1671-ben szintén Pozsonyba idéztetvén, javait a fiscus elfoglalta, de végre reversalis mellett kegyelmet kapott. Vele voltak: Pataky István, kit Petróczy sárosi kapitánynak nevezett ki, Besseney István, ifj. Szuhay Gáspár, Körtvélyesi Rákóczy Ferencz, Gyurikovics György, Szalay Pál és Baranyay Ferencz, a bujdosó Baranyay Gáspárnak fia, ki még eddig szerepet nem játszott, de mégis dühösebb volt, mint a legtöbbet szenvedett, „legszakállasabb“ bujdosó. Az egész csapat 3000 emberből állott, de a hír 16—20,000-re tette.

A magyar tábor sept. 28-án ért Eperjes alá és a külvárosba szállott. A várost felkérni az eperjesi születésű Pika Gáspár ment, bekötött szemmel, mint parlamentair. Először a német kapitányhoz, majd a hirtelen összejött közgyűlésbe vették. Ott volt Messing kapitány, a városban lakó főbb katolikusok, mint gr. Pethő Zsigmond, Csáky Ferencz idejében felvidéki alkapitány, dynasticus érzelmit férfi; Cseróczy Kristóf, kir. alügyigazgató, ki a pozsonyi perekben és a következő elkobzásokban mint a kamara képviselője, tevékeny részt vett, és gr. Barkóczy Ferencz, a Zrinyi-Rákóczi-féle összeesküvésnek egyik részese, ki azonban kegyelmet nyervén, most Eperjesen megvonulva élt. Pikanak fenyegetése, hogy ellentállás esetére a magyarok tüzzel-vassal fognak mindent elpusztítani: mély benyomást tett. A városban semmi készlet nem volt hosszabb ostromra. Künn az utcákon a nép fegyveresen, zajongva összecsendült. Rivalgása behangzott a terembe: „rántsuk ki, vessük ki azokat, kik nem akarják a várost átadni!“ és az ijedést növelte Petenáda György, a magyar luth. pap, azon hírrel, hogy a talpasok már megmászzák a falakat s a város a magyaroké lesz, akár egyeznek, akár nem a megadásba.

A zavarban kitört a protestáns tagok keserősége a katolikusok ellen. Zimmermann Zsigmond ³⁾ hevesen megtámadta a

¹⁾ Eperjesi Krónika N. Múz. kéz. quart. Germ. 94.

²⁾ Nagy Iván. X. 155. 1.

³⁾ Ugyanaz, ki 1687-ben a fennérintett Baranyayval Caraffa által kivégeztetett.

katholikusokat és nemes urakat — kik némileg háttérbe szorították a polgári elemet. — „Kínoztatok minket — kiáltá — lelkiismeretünkben; elejét vehettétek volna minden bajnak egy darabka papírossal, de ti a helyett templomainkat raboltátok el. Harcoljatok künn, de itt a városban nincs hely a viadalra!“ Cseróczy felelt: „Vegyétek vissza a templomokat, de maradjatok hivei a királynak!“ Zimmermann megadást indítványozott. „Adjuk! adjuk!“ kiáltá a gyülekezet, csak a katolikusok haboztak. „Ha valaki meg nem egyezik, — kiáltá Burkhard György — tüstént megfogjuk és kiadjuk az ellenségnek, bánjék vele kénye-kedve szerint!“ S a gyülekezet oly hangulatban volt, hogy a fenyegetés csakhamar tetté válhatott. A katolikusok végre, Pethő, Barkóczy, Messing, ki bőrét félté, engedtek, s egy küldöttség ment ki Gasser György főjegyző és Schönleben Mihálylyal a magyarokhoz, felajánlani a várost azon feltétel alatt, hogy a német őrség bántódás nélkül távo hassék.

Serédy és társai elfogadták e feltételt, és Szalay Gyurikovicssal a városba menvén, nevükben a hitet a capitulatióra letevő (sept. 29.). Még az nap délután 2 órakor bejött Pika, Stépán István és többed magával, s a népet esatlakozásra szólítá. Midőn egy helytt az accisáról szóló császári rendeletet megpillantá, felkiáltott: „Kurva legyen az anyja, az ördög lelkének, mind Spankóval együtt!“

Sept. 30-án a német őrség magyar fedezet alatt Lublyóra a lengyel határszélre távozván, a felkelő sereg, a kapu alatt ünnepélyesen, zászlókkal, fegyveresen kiállott polgárság közt bevonult. A vezéreknék első gondjuk volt az öreg templomot a protestánsoknak visszaadni. Baranyay Ferencz, az ifjú Szirmay Miklós, a később oly híres Istvánnak testvére, és két Suber fiú, Boldizsár és Dániel vették ezt birtokba, ledobtván a szent képeket, összetiporván a katolikus cultus szentelt edényeit ¹⁾.

Serédy és vezértársai beérték azzal, hogy a katolikusok, köztük Pethő Zsigmond, Barkóczy, Cseróczy, Bellaváry Dávid, nemkülönbén Soós György és Baxa István, — két tevékeny összeesküvő 1670-ben, kik közül az előbbi reversalissal, a másik

¹⁾ Bellaváry, Vinkler, Sztankay, Senger, Barkóczy Éva szemtanúk vallomásai a kam. levéltárban.

áruhással mentette meg fejét — részint levelekben, részint esküvel hűséget fogadtak a nemzeti ügynek. Sokaknak azonban nem tetszett e mérséklet, és siettek viszonzni az üldözéseket, melyeket a katolikusoktól szenvedtek. Már sept. 29-én éjjel egy csapat fegyveres, köztük Baranyay Ferencz, körülfogta a sebesi barátok zárdáját, kik lakhelyükről nagyobb biztosság végett Eperjesre menekültek volt. Reggelre megparancsolták nekik Petróczy, Szuhay, Szepessy és Kende nevében, hogy, ha jót akarnak, takarodjanak el, hátrahagyván a kolostor és templom kulcsait. Útjokat a városból gyalázat és szitkok kísérik, s a templomukban talált kehelyből Baranyay társainak egészségére ivott. Serédy és a vezérek élénken roszalák az erőszakos lépést, és Fájgel Pétert a sereg nevében a barátok után küldék, üzenettel, hogy visszajöhetnek. Visszamenet azonban egy csapat talpas, rájuk ismervén, „agyon kell őket ütni!“ kiáltásra fakadott, és csak Serédynek, Stépánnak személyes közbenjötté tudta megmenteni nyavalyásokat. A városban végre Kapy Gábor házában húzták meg magukat, sok protestánsnak nagy bosszúságára, kik Petenáda György lelkészükkel Hacker Mihály bírótól kiüzetésüket követelték. Megmaradtak, de folytonosan ki voltak téve kisebb nagyobb faggatások- és bántalmaknak.

Hasonlókép sokat kellett szenvedni a jezsuitáknak, kik talán jobban megérdemelték, mint a ferencziek. Itt-ott elbujkáltak, de Szent-Györgyi atyát megtalálták, gúnyúl egy bordélyba vitték, és csak a lutheranus tanárok közbenvetésére nyerte vissza szabadságát.

Egy másik rendtársról híre járt, hogy Bellaváry Dávidné, Viczmándy Máriánál talált menhelyet. Baranyay, Pika, Stépán fegyveresekkel keresni jöttek őt. „Hol az a kutya jezsuita, ki minket hunczfutoknak nevezett?“ kérdé Baranyay a háziasszonyt, és esküt akart tőle kicsikarni, vajjon nála van-e elrejtve? „Ámbár — mondá — a pápista eskü semmit sem ér!“ és keresés közben a háziak nagy botrányára ocsmány szidalmakkal illette Szűz Máriát. A jezsuitát nem tudták megtalálni, de megmondták a háziúrnak magának, hogy dobot csinálnak bőréből, ha nem fog a magyarokkal tartani.

Néhány embert különösen gyűlölték a protestánsok.

Ilyen volt Kapy, kit azonban nem bánthattak, ilyen Turcsányi György, kamarai tisztviselő s ilyen főképen Cseróczy Kristóf. Turcsányit Berthóthy Ádám elfogatta, közhelyeslés közt az útezőkon meghurczolta, és végre keményen megsarczolta. „Jól van ez így!” mondá a mérsékelte Gyurikovics, és Dezsőfy utána akart futni a fogolynak, hogy meghajigálja „a lélek kurva fiát“¹⁾! Némelyek még tovább mentek és úgy találták, hogy a magyarok nem boldogulnak dolgukban, míg Turcsányit, Nagy-Mihályi Istvánt, Makay Jánost és Cseróczyt „meg nem lövöldözik“! Egyik főizgató Kun István eszmadia volt, és Cseróczy, kevésbé szerencsés Turcsányinál, elfogatván, a népdüh áldozatává lett.

Azonban az eperjesieck nemesebb módon is kimutatták buzgalmukat a haza ügyében. Százötvenen, jobbára gyalogok, fegyvert fogva, a felkelőkhöz csatlakoztak. A tanács löport és golyót adott nekik. Éltekre Petenáda György a praedicator állott. A protestáns templomokban reggelenként harangoztak a magyar fegyverek győzedelméért és a nép minden nap imádkozá papjaival: „Zavarja és rontsa meg Isten a császár seregét; gyámolítsa a magyarok törekvését, élesitse fegyvertüket, és buzdítsa fel a csatában szívéket“²⁾.

Eperjessel majdnem egy időben csatlakozott Kis-Szeben, hol az új acrában mindjárt egy barátot kegyetlenül elverték. Bártfa Stépán István, Boronkay László és Egrý János 80 lovasának tárt kaput, minden ellentállás nélkül³⁾.

Petróczy oct. első napjaiban jött Eperjesre, és titkárával Szentkirályi Mihálylyal, Hacker Mihály városbíróhoz szállott. Utána jött Kende, és jóval rosszszal 50.000 frtot rántott a városon. A többi közt a német érzelmű Nagy-Mihályi Istvánnak 530 frtot kellett fizetni⁴⁾.

PAULER GYULA.

1) Bellaváryné, Greb, Turcsányi vall. i. h.

2) Sándy János eperjesi polgár vallomása i. h.

3) Nagy-Mihályi István i. h. Ez oct. 4. előtt történt, mert e nappól a szepesi kamara már a megadást jelenti.

4) Vitich János, Nagy-Mihályi i. h.

A kőszegi felső- és alsóvár története az Árpádház alatt.

Régi várromjaink, küzdelmes múltunknak eme mohos emlékei — mint a mondák, regék s hagyományok gazdag telepei — nemcsak a nép figyelmét foglalkoztatják eleven részvétellel: hanem mint őseink harcászati működésének színhelyeit, ország, vagy család-történeti jelentőségüknél fogva, a történelemkedvelő s a régészetbűvár is meleg érdekléssel csatolja azokat munkássága köréhez.

A hajdankor két ily emlékének, a romba dőlt kőszegi felső, vagy ó-várnak s a még lakott állapotban létező alsó várnak egymással szoros összefüggésben álló történelmét kísérli meg adni e jelen közlemény, mely az eme várak alatt s körül épült Kőszeg város terjedelmes történetének töredékét képezi.

Hazánk egyik legszebb részén, Vasvármegye éjszakai határán, termékeny halmoktól s regényes hegyektől övedezett, gyönyörű völgy ölében fekszik Kőszeg város, a Gyöngyös folyócska jobb partján, hosszú vonalban elnyúló házsoraival, kiemelkedő tekintélyes vártornyai s bástya-maradványaival, mely utóbbiak építészeti érdeken kívül történelmi hírrel is büszkélkednek: hozzájuk lévén csatolva Jurisich hősi dicsősége.

A kőszegi alsó vár, úgy a XIII. század közepén Henrik bán és fia János nádor által alapított város¹⁾ nevét minden kétségen kívül a falai fölött emelkedő hegyágazat keleti fokán létezett, de most már végképen elpusztult s csak egyes csekély rommaradványokban meglevő, ó-háznak nevezett Kőszeg felső várától nyerte, mely régi okmányainkban Kűzig, Kuszug, Kewszeg, Keuseg, Günzig, Gunza, s több más hasonló nevezettel említettik.

¹⁾ Fejér. Cod. Dipl.: VIII. 3. 279. lap.

Eredetét, módját, okát, s időpontját a kőszegi felső, vagy ó-vár építésének nem vagyunk képesek meghatározni; mert oly okmányok, melyek e vár keletkezési korára fényt derítenének, nincsenek birtokunkban, sőt e romról még a hágyomány is hallgat.

Áttérve későbbi, történelmi korára; Lasius a felső várt az avar királyok lakhelyének tartja¹⁾, egyik kitűnő történetírónk pedig K ő s z e g ó-vára eredetét illetőleg utalna némi nyomokra, azt állítván: hogy Zsolt fejedelmünk az ország határszéleinek védelme tekintetéből, Vasvármegyében egy várat építtetett, mely K ő s z e g nevet nyert²⁾. Állítása támogatására, Béla királyunk névtelen jegyzőjének következő szavaira hivatkozik: „Dux vero Zulta post reversionem milium suorum, fixit metas regni Hungariae. Ex parte graecorum, usque ad portam Wacil, et usque ad terram Racy, ab occidente usque ad mare, ubi est Spalatina civitas, et ex parte Theotonicorum, usque ad pontem Guncil, et in eisdem partibus dedit castrum construere Ruthenis, qui cum Almo duce, avo suo in Pannoniam venerant“³⁾. Hogy azonban ezen az oroszok által épített vár alatt névtelenünk csakugyan K ő s z e g várat, s a G u n c i l alatt a csak néhány öl széleségű Gy ö n g y ö s (németül Günz) folyamot értette legyen: döntő bizonyítékul, alig merem elfogadni; mert kétségesnek tünik föl előttem, hogy első fejedelmünk idejében, midőn az ipar s kereskedés primitív állapotjából még nem tudott kibontakozni, s a forgalom csekély fontosságánál fogva a közlekedési eszközöket is fölötte tökéletleneknek s hiányosaknak kell gondolnunk, hogy azon időben a jelentéktelen s könnyen átgázolható Gyöngyös folyamon oly nevezetes hid állott legyen, mellyet őseink az ország határának egyik jeléül választottak volna; és azért valóbbszerűnek hiszem, hogy ezen az ország határját jelző G u n c i l hídja, valahol a tekintélyes Lajta folyón lehetett, melynek közelében G u n z e l s d o r f helység ma is létezik.

Okmányilag Kőszeg vára egy 1248-ban keltezett okirat-

¹⁾ Hunyadiak kora 6. k. 1. k. 71. l.

²⁾ Horváth Mihály Magyarorsz. tört. 1. k. 86. l.

³⁾ Béla névtelen jegyzője. 57. fej.

ban fordul elő legelőször, mely szerint IV. Béla király, Herbord grófnak, Ost fiának, ki a Fridrik császár hatalmába esett K u s z u g h várát visszafoglalta, érdeme jutalmazásául, a Dráván túl létező Razna birtokot adományozza ¹⁾.

1263-ban IV. Béla király a kőszegi két várat Omode győri püspök rokonainak Móricz és János grófoknak védelmére bizza ²⁾: „Novum castrum Kyzug in comitatu castriferrei“ említi az okmány, és folytatja továbbá, hogy Móricz és János comesek „turrim in castro superiori construxerunt;“ az előbbi vagyis új vár alatt a város körében lévő alsó vár, az utóbbi alatt pedig a hegytetőn létezett régibb, felső vár értendő.

Az 1276-ban János tárnokmester által a sydani birtok iránt a máriahegyi (Bors monostor, jelenleg Klastrom) apáttal folytatott per megszüntetése végett kiadott okmányban „Bullo, castellanus noster in Gunz“ említettik ³⁾.

Egy a kőszegi levéltárban találtató, a vasvári káptalan előtt 1279-ben kelt s ugyanazon káptalan által Miklós, másképen Kokosnak, Miklós nádor fiának megkeresésére 1328-ban átírt osztálylevél másolatja szerint, Miklós bán, és Iván mester — Henrik bán fiai, Pernstein (Borostyánkő), Leucca (Léka), K u s i g (Kőszeg) és Szent-Vid várakban, s ezekhez tartozó birtokokban barátságosan megosztottak; K u s i g Duruslau (Doroszló) faluval Iván mesternek jutott osztályrészül ⁴⁾. Ez osztozó testvérek, a hazánkban mintegy századig virágzott azon hatalmas Németújvári (comes de Güssing) család ivadékai valának, kiknek jelentékeny bár, de kárhozatos szerep jutott a XIII. század végső korszakában. Különösen Németújvári Ivánon, Kőszeg birtokosán látjuk a ravaszság, féktelenség s gonoszság bélyegét legmerészebben kifejezettek. Iván gróf garázda cselekedetei Kőszeg váranak sorsára határozó következményeket vonván, mellőzhetlennek tartom a személyétől elválaszthatlan, s tárgyunkat legközelebb érintő történelmi eseményeket, főbb mozzanataikban elősorolni.

¹⁾ Fejér IV. 2. 31. l.

²⁾ Fejér IV. 3. 114. l.

³⁾ Fejér VII. 5. 424. l.

⁴⁾ Fejér színént közli V. 2. 593. l.

V. István megkoronáztatása után Iván, testvéreivel, s több országnagyokkal — kik a IV. Béla és István között kitört villongások főizgatói valának — a király boszújától tartván, 1270-ben Ottokár cseh királyhoz Prágába menekült, s Kőszeg várát annak védelme alá helyezte ¹⁾, a hol már előbb V. István nénje Anna, Ratiszlav macsói bán özvegye, az ország kincstárából elrablott kincsekkel menhelyet talált. Miután István az elrablott kincsek s átszökött országnagyok kiadatását siker nélkül követelte; de egyébiránt is Styria elveszte, s az 1260-ik évben a Morva partjánál szenvedett vereség miatti bosszútól ösztönözött: Ottokár ellen a háborút megindítá, s vele Mosony vidékén megütközött, a nélkül azonban, hogy a győzelem kockája határozottan egyik vagy másik harczó fél részére dőlt volna el ²⁾. A kétes kimenetelű csata a két király között 1270-ik évi július 25-én békekötést eszközölt, melynek föltételei közt találjuk azt is, hogy Ottokár az elrablott kincseket, s a hozzá menekült főurak hűtlensége által birtokába jutott Kőszeg s Szent-Vid várakat szolgáltatassa vissza, a hozzá futott urakat pedig ne pártfogolja ³⁾. Ezen, még a megszegőt sújtandó egyházi átokkal is megerősített béke ellenére, Ottokár a hatalmába esett várakat át nem adá, s a körében tartózkodó pártos főurakat tovább sem szűnt meg pártolni, sőt még arra is fölhatalmazta őket: hogy Kőszegből, s más határszéli várakból gyakorlott rablásaikat a vidéken tovább is folytathassák ⁴⁾. Az álnok Ottokár e szöszegésén V. István fölingerlődvén, s a béke által magát kötelezve többé nem érezvén: seregeivel Ausztriába tört, s azt kegyetlenül pusztította. Ottokár ezt megtorlandó, 1271 tavaszán tekintélyes haderővel viszont Magyarországra rontott, s míg Pozsonyt, Nagy-Szombatot, Óvárt s több hazai erősségeket hatalmába ejtette: addig Istvánnak néhány hű embere Kőszeget visszafoglalá ⁵⁾. Ezen eseményre vonatkozik egy 1274. évi május 15-én kelt okmány is, melyben a többek között olvasható: „praeterea cum Henricus Banus, filius Hein-

¹⁾ Fejér V. 1. 99. l.

²⁾ Fejér V. 1. 70. l.

³⁾ Fejér V. 1. 113. Szalay László 2. k. 85. l.

⁴⁾ Fejér V. 1. 100. Horváth Mihály M. O. tört. 1. k. 442. l.

⁵⁾ Fejér V. 1. 234. l.

rici, deserta patria et proditis castris nostris se per infidelitatem ad regem transtulisset, praenotatum de quodam castro finitimo Kuzig vocato, multa spolia, rapinas, et incendia confinio regni nostri faceret, atrociter exercere, praefati N. et N. uno cum Gregorio Magistro Tavernicorum Dominae reginae, comite castriferrei, ad expugnandum ipsum castrum Kuziga a nobis destinati, tam laudabilem famulatum, tamque gratiosum ibidem impenderunt obsequium, ut per ipsorum militiam recuperavimus ipsum castrum, exclusis et eliminatis de illo invasoribus Regni nostri¹⁾.

V. István meghalálózásával, IV. László kiskorúsága folytán anyja a kun Erzsébet, és Pektári Joachim főtárnokmester ragadván meg a kormány gyeplőit: ezeknek botor kormányzata, László kifejlődött könnyelmősége, az ország főbijeinek gonosz önzése, tudjuk mily vad, nyughatatlan időszakot hoztak hazánkra. Miután az özvegy királyné s számos főurak garázda élete ösztönt és alkalmat nyújtott a hatalmaskodásokra s fosztogatásokra, az ököljog fölemelte fejét, a király és törvények iránti tisztelet mind mélyebbre süllyedett, mert azok, kiknek feladata leendett az ország kül- s belbékéjének fentartására ügyelni, magukat a törvény fölé állítván, nem irtóztak a nép védelmére szolgáló fegyvert, az elnyomó, a támadó fegyverével cserélni föl.

E zsarnok s féktelen olygarchák közül leginkább kivált a főntebb említett Németújvári Iván, Kőszeg várai birtokosa, ki mint függetlenül uralkodó kényúr, megvetve minden fölsőbb hatalmat, lábbal tiporva a törvényt, Kőszeg várából sarcolva, gyűjtogatva, öldökölve fosztogatta a gyengébbeket. Mértéket nem ismerő garázdasága és kincszomja miatt a tulajdon szentsége, a földnépének biztossága általa annyira porba tiportatott, hogy az eluyomottnak jogát többé nem a törvény, hanem egyedül az önfentartási szükség védelmezte. Iván úr, kit a „Historia Australis, pars plenior“ ragadozó farkasnak („lupus rapax“) nevez²⁾ azonkívül testvérel Péter veszprémi püspökkel szövetezvé, a hatalom gúnyjára, a király tudta és

¹⁾ Fejér. V. 1. 235. l.

²⁾ Katona VI. 986. l.

akarata nélkül Albert osztrák herceggel, saját szakállára, nyílt háborút viselt, s tartományait tüzzel vassal pusztította. Ennek folytán Albert 1289-ben 15000 fegyveressel a hatalmaskodó ellen indult, s az ország épségének csorbulására a Németújváriak majdnem egész roppant birtokát, Sopronyt, Rohoncot, Nagy-Martont, Cheruellenburchot, Pinkafőt stb. összesen harmincz helységet hatalmába kerített ¹⁾. Ugyan 1289. év tavaszán pedig Albert, főképen azon okból, mert Németújvári Iván még 1284-ben, a borostyánkői ostrom alkalmával elfogott 500 németen vért lázító kegyetlenkedéseket követett el: K ő s z e g alsó várát, kétségbeesett védelem után, nagy erőmegfeszítések közt ostrommal bevette. ²⁾ Palma, történelmében kétségbe vonja ugyan Kőszeg szilárd ellentállását: de ennek megegyezésül az austriai krónika említi, hogy Kőszeg védelmében nem csak a férfiak tűntek ki, hanem a nők is, kik az ostromló ellenségre forró vizet öntöztek, tüzes kanóczokat, méhkosarakat szórtak, szóval hősiiesen részt vőnek. ³⁾ Albert Emerberg Berchtoldot helyezé az elfoglalt alsó várba várnagyúl ⁴⁾.

IV. László meggyilkoltatása után a trónra lépett III. Endre Albert herceget követeli által fölszólítá, hogy a Magyarországhoz tartozó, s Németújvári Ivántól elfoglalt várakat bocsássa vissza ⁵⁾. Albert azonban a király kívánatára tagadólag válaszolt; miért is Endre, hogy az ország megsértett jogainak tiszteletet szerezzen, s egyszersmind az általánosan elhatalmazott garázdálkodásoknak s zavaroknak is gyökereit kitépje: az ország rendeit 1291. évi február havában Székes-Fehérvárra hívta össze, a hol ugyanazon hó 22-én kiadott törvényeiben, többek között a közbátorság tekintetéből a rablóváraknak leromboltatása, melyek közé Kőszeg két vára is méltán lesz vala sorozandó — elhatároztatott.

Ezalatt Albert az ország felvidékét egész a Vágig elfog-

¹⁾ Katona VI. 986. Fejér V. 3. 482. Szalay László 2. 104. Horváth Mihály 1. 467.

²⁾ Katona VI. 990. l.

³⁾ Katona VI. 990.

⁴⁾ Lichnovszky 1. 481. l.

⁵⁾ Szalay 1. k. 472. l.

lálván: Endre 80,000 fegyveressel sietve Austriába tört, több határszéli várat bevett, s magát Bécset is hat hétig ostromolta. Albert a gyors támadásra készületlenül lévén, békét kért Endrétől, mely 1291-ik évi augusztus 28-án meg is kötöttetett. Ennek alapján az országtól elszakasztott Pozsony, Nagy-Szombat, Kőszeg, s a Németújváriak egyéb erősségei, az ország birtokába visszaadattak, azon föltétel kifizetésével mégis, hogy ezek néhányai a határszéli rablások meggátlása végett lerontassanak ¹⁾. Ezen, Kőszeg várára is kiterjesztett súlyos ítéletet Endre tán azon indokból is hajlandó lehetett mentül előbb foganasítani: minthogy a Németújvári Iván által személye ellen elkövetett merénnyt aligha felejtethé el. Ugyanis 1290-ben, midőn Endre, megkoronáztatása végett Tótországból Székes-Fehérvárra utaznék: Németújvári Iván czinkosaival a Drávánál lesben állván, Endrét elfogta, s csak nagy nehezen, kezességre bocsátá őt szabadon ²⁾. A létre jött békékötés folytán, a kőszegi felső vár tehát, mint rablófészek, leromboltatván, többé föl sem épült; az események ezután a kőszegi alsó várt, s az e körül telepített várost léptették a történelem színpadára.

A felső vár, a hatalmas, de hatalmasságukban zabolátlan Németújváriaknak romba dőlt saslaka, jelenleg ó-háznak nevezetik; talán azon időből nyerte e nevét, a midőn már düledző falazatának csekély terjedelme miatt, távolról tekintve, inkább tágas ház alakját tünteti vala föl, mely a vár nevezetere érdemesnek többé nem tartatott. Hogy egyébiránt ez elnevezés reá csak a későbbi időkben ruháztatott: kétségen kívülvé teszik a városi levéltár irományai, melyekben az ó-ház név alatt ismert romok, egész a múlt század közepéig még mindig felső vár, vagy ó-vár nevezettel említettnek. Noha a kőszegi felsővár a keletre dülő hegység legmagasabb pontjára vala emelve, s mint természetes uralkodója az alatta elnyúló rónaságnak, fenyegetve tekintett le a közlő ellenre: mégsem birt azon szilárd s kedvező helyzettel, mint a minővel számos régi sziklaváraink jkérkedhetek; mert oly elkülönzött és meredek

¹⁾ A békeokmány, Fejérnél VI. 1. 180. Katona VI. 1070. és 1241, 1.

²⁾ Fejér VI. 1, 236. 201.

szirtek, melyek az ostromlókat a várhegy megmászásában és gyűrűje megközelítésében akadályozhatták volna, itt nincsenek; mind a mellett vastag falazatával, körül futó sánczával, a hajdankor legszükségesebb védelmi igényeinek megfeleltetett, s a kor szellemében, háborgó urainak elég bátorságos fészkül szolgál vala.

Most már föld borítja halomba omlott romjait, s dús növényzet sarjad rajta. Gyönyörű magányt képez, az erdőfedte magas bérczen.

CHERNEL KÁLMÁN.

Könyvismertetések, bírálatok.

II.

Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczi's u. seiner Verbindung mit dem Auslande. Aus den Papieren 1) Ladislaus Kökényesdi's von Vetés; 2) Johann Michael Klement's. Herausgegeben von Joseph Fiedler.

Midőn történetbúváraink buzgó munkássága a külföld levéltárait kutatja, hogy napfényre hozza ama rejtett kincseket, melyek hazai történetünkre új világosságot deríthetnek: nem véljük érdektelennek a bécsi cs. tud. akadémia azon kiadványait is bemutatni e füzetek t. közönségének, melyek hazai történetünk kút- vagy segédforrásai gyanánt szolgálhatnak.

Nem kételkedünk benne, hogy történészeink, kivétel nélkül ismerik már ezeket; de a történelem-kedvelő nagyobb közönség előtt ismertetésük tán kevésbé lesz fölösleges.

E történelmi kiadványok (Fontes Rerum Austriacarum, Oesterreichische Geschichts-Quellen) két osztályra 1) Scriptorum; 2) Diplomataria et Acta oszolnak és magyar történeti adalékokban meglehetősen gazdagok. — Egyes értekezések a Hunyadiak, Jagellók korából képviselik a középkori történetet. Kedvesen lepett meg bennünket ezek közt egy kitünő hazai tudósunknak, Dr. Wenzel Gusztávnak értekezésére találhatni, mely a középkori dalmát jogtörténettel foglalkozik.

Több adalékot nyújt e gyűjtemény az újkor történetéhez. Nem lévén kezünknel a lajstrom, csak emlékezet után közölhetjük a legnevezetesebbeket, mint: Adalékok a nikolsburgi békekötéshez; Báthory Gábor és Ahmed szultán szerződése; Miksa király koronáztatása; Paolo Minio olasz követ 1620-ban hazánkban tett útazásának leírása; a temesi rácok történeté-

hez ; okmányok, melyek a habsburgi dynastia Magyarországhoz való jogait támogatják stb.

De mindezeknél érdekesebbnek véljük ama két kötetet, melyet ime a tisztelt közönséggel különösen és részletesebben ismertetni akarunk ; sőt aligha esalatozunk, midőn kimondjuk, hogy a mult, századbeli magyar történelem okmánytára ennél érdekesebbet alig mutat föl. E két kötetben az olvasó a XVIII. század világérdekű diplomatai mozgalmainak fontos szereplője gyanánt láthatja az insurgált Magyarországot, láthatja végső fellobbanását a régi dicsőségnek és hatalomnak, melyre azután majd egy egész század dermedtő lethargiája következett. De térjünk a kitzított tárgyra.

I.

Az europai constellatiók, kivált a spanyol örökösödési háború, Franciaországot Magyarország természetes szövetségésévé tevék. Nem akarjuk fejtegetni: vajjon az Austriával békét kötött Franciaországnak mennyire lett volna érdekében a független és souverain Magyarország? de azt könnyen felfoghatni, hogy a balszerencsével hadakozó, a kimerült Franciaországnak igen alkalmas eszköze lehetett a fölkel, Austria határait folyvást fenyegető Magyarország.

A negotiatiók a bajor udvar közvetítésével 1705. elején kezdődtek. A magyar ágens Kökényesdi Vetésy László volt, ki Rákóczi bukása után a legalázatosabbán és bűnbánóan a császár hűségébe térvén, összes ügyleteink leírását és bizonyítékul szolgáló eredeti vagy pontosan másolt okmányait összeállította. Nem lesz fölösleges e férfúróról néhány szót szólni. Életének néhány vázlatos adatát maga írja III. Károlyhoz beadott második, francia nyelvű emlékiratában. „Szerencsés voltam — kezdi — szent császári és katolikus Felséged alattvalójának születni, Szatmár vármegyében ; valamint az a szerencse is ért, hogy mint gyalog kapitány, Felségednek magyar, Bagossy-ezredében szolgálhattam. Ezredesem zordonságai, a hamis hír melylyel tudósított, hogy boldogult anyám a lázadók (revoltés) által meggyilkoltatott, és még inkább egy ifjúsági szerencsétlenségem arra határoztak, hogy

1704-ben Felsőged táborát elhagyjam. Megkapván ezredesem engedélyét, jószágaimra akartam vonulni : nem gonoszságból s azon szándékkal hogy a lázadók hadait neveljem, hanem egyedül azért, hogy fájdalmimat szüleim házában elrejtsem. Alig érkeztem a lázadók engedelmevel jószágaimra, midőn megtudám, hogy atyám nemcsak hogy él, de még Felsőged hűségében is megmaradt, melyet halála napjáig sem hagyott el. Ő a szatmári várba vonult volt be, a honnét, megtudván a vidékre visszajöveletem, megizente mindazt, a mit egy, fia magaviseletén fölingerrült és megsértett atya csak mondhat; egyszersmind megtiltotta hogy valaha előtte megjelenjek. Ekkor, nem tudván mit csináljak, mert nem akartam a lázadók közt szolgálni : hasznomra fordítottam azon kérelmet, melylyel ő Fensége a bajor választó, Rákóczi fejedelemtől lévő követje járult e fejedelemhez, hogy t. i. a választó-fejedelemnek egy magyar huszártisztet küldjön. Megkérém a követet, részesítsen engem előnyben a többi jelentkezők felett. Ő ezt meg is tette, és nekem adta át sürgönyeit. Gyöngyösről 1704. sept. 1-én indultam el, hogy mint huszártiszt a választó-fejedelem szolgálatába lépjek, a nélkül, hogy a lázadók főnökei részéről valami megbizással láttak volna el ; csak Rákóczi fejedelemtől vittem egy levelet a választónak.

Brüsszelben találtam a választófejedelmet, ki alezredessé és huszárezrede parancsnokává nevezett ki ; de kevéssel nála való megjelenésem után Rákóczi fejedelem kérte őt, engedné meg, hogy fondorlataink vitelével nála s a francia udvarnál, engem bizhasson meg. Nehezen vetettem magam ennek alá, és csak azon feltétel alatt tettem, hogy ez a választó szolgálatából való kilépés és minden különös rang nélkül történhessék ; úgy, hogy hivatali működésem kivül mindig a választó szolgálatában voltam. “

Rövidebben is lehetett volna e sovány adatokat közölni, de azért idéztük saját szavait, mert azok jellemére is világot vetnek. Az a minden áron ártatlannak látszani akarás, azon ügyesség, melylyel küldetésének véletlenségét akarja elhíttetni a császárral : nem nagy kezességül szolgál, az elmúlt fölkelés hamisítatlan felfogása és előadása mellett. E pontra még visszavetünk.

Kökényesdi párisi tartózkodása alatt XIV. Lajostól báróvá nevezte'ett ki, és később, Rákóczi bukása után, a bajor választó közvetítése folytán kegyelmet nyert. Különben III. Károly előtt még a poligamia vádja alól kelle magát kitisztítania; beszéltek ugyanis, hogy két felesége volt. Családjá, mely a gróf Károlyiakkal egy törzsből ered, csak pár évvel ezelőtt halt ki.

A könyv főtartalmát, mintegy velejét, Kökényesdinek a császárhoz intézett két emlékirata teszi, melyet a többi levelek, útasítások, előterjesztvények sat. csak illusztrálnak, illetőleg állításait bizonyítják. Megjegyezzük, hogy Vetésy, valamint Klement könyvének tartalma főrészen franczia nyelven iratott.

A czélok, melyeknek valósítására a könyvben tárgyalt ügyletek folytak, a következők:

1. Francia- és Bajorországgal egyrészt, másrészt Rákóczi Ferencz mint erdélyi választott, illetőleg magyarországi vezérlő fejedelem közt kötendő véd és daczsövetség.

2. Rákóczi lengyel királylyá való választatása s a bajor fejedelemnek a magyar trónra ültetése.

3. A Rákóczinak franczia részről fizetett havi segélypénz.

4. Az orosz-svéd békének Franciaország közvetítésével való létesítése.

Az első emlékirat kivált az 1. és 3. ponttal foglalkozik és két igazságot igyekszik megállapítani; u. m. 1. Hogy Franciaország Magyarországot csak ámitotta, soha őszinte szándoka nem volt annak függetlenítésére. 2. Hogy a fölkelés vezérei nem indítottak mindig önzetlen indoktól, és hogy nehéz elhatározni: vajjon személyes ambíciójok és meggazdagodási vágyuk kisebb volt-e politikai vakságuknál?

Az elsőre döntő bizonyítékokat hoz fel. Kimutatja, hogy sem a király, sem Torcy marquis (a külügyminister) soha trásban nem adtak semmi jogczimül szolgálható ígéretet; sőt Des Alleurs marquis, a Rákóczihoz küldött franczia követ utasításába sem engedtek semmi ilyest becsúszni.

De végkép szakítani sem kívánt az ármányos franczia udvar a magyarokkal; a tekintélyes subsidiumok meglehetősen pontossággal folytak be, a frigykötés kijátszására pedig némi jogosnak látszó ürügyet hoztak fel: a franczia király méltóságán alúl van más fejedelem lázadó alattvalóival szövetségre

lépni, és Rákóczi még mint erdélyi fejedelem sem volt inau-
gurálva, habár megválasztatott is. Ezen ürügy iuvolválta
azon kívánatot, sőt nyomást is gyakorolt, hogy a szövetségzett
magyar rendek országgyűlésileg megüresédtetnek nyilvánítsák
a trónt, — a mi csak Franciaország malmára hajtotta volna a
vizet.

E czélzatok kivitelére a főszemélyek : Rákóczi és Ber-
csényi közreműködését kelle megnyerni. Rákóczit XIV. Lajos
a jaraszlai uradalom által, melyet az özvegy lengyel királynétől
vett volt meg számára, kötelezte le; Bercsényi százezer livret
és gazdag ezüst asztali készletet kapott. Őt, Vetésyt, mint a ki
leghamarább észrevehette volna a francia udvar fondorlatait,
utasításokkal ellátva, Des Alleurs marquishoz küldték vissza
Magyarországba.

De kérdjük : vajjon eme felhozott ajándékok vesztegeté-
seknek tekinthetők-e egy Rákóczival, egy Bercsényivel szemben,
kik már előbb minden vagyonukat oda vetették és később
egészen feláldozták a szabadságért? Rákóczi nemes jellemé,
melynek dicséretében barátai s ellenségei egyaránt egyeznek ;
Bercsényi fanaticus, politikátlan nyakassága, mely magát egész
életén át érvényesítette, nem engedik meg, hogy a megtérő, ke-
gyelmet kolduló alattvaló imez állításának higyjünk. Pessimis-
musunk tőkéje itt kifogy, és hajlandóbbak vagyunk egy Vetésyt
rágalmazónak, mint egy Rákóczit aljasnak tartani.

Hogy pedig Vetésy csakugyan szokott rágalmakat vegyi-
teni emlékirataiba : legjobban bizonyítja az interregnum kimon-
dásáról irt jelentése. Nem feladatunk e helyütt az ónodi gyűlés
részletes tárgyalása ; de annyit, a jelen gyűjteményt ismertetvén,
meg kell jegyeznünk, hogy azon tudósítás, mely e gyűlésről
Vetésy irományai közt található, hamis és alaptalan. Kétség-
telen hitelű eg. korú adatok czáfolják meg Vetésynek e később
gyártott, tendentiósus koholmányait ; különben, úgy véljük, elég-
séges e tekintetben hazai történetirodalmunk elsőrangú kitünő-
ségére Horváth Mihályra hivatkoznunk, ki határozottan kohol-
mánynak nyilvánítja az ónodi gyűlésen jelen sem volt Vetésy
előadását. (Lásd Magyarorsz. Tört. IV. k. 411. s kk. II.) Vetésy
emlékiratai sőt jelentései is, ily okoknál fogva, csak nagy óva-
tosság és beható kritika mellett használandók.

Már följebb jeleztük volt, hogy Vetésynek, mint Rákóczi versaillesi ügyvivőjének, egyik főfeladata volt, Franciaország külföldi ügyleteiben, ura és hazája érdekében működni. Hogy a magyar ügy mily fontos szerepet játszott a francia diplomatiában: ezt a többi közt a következő kivonat is bizonyítja, — XIV. Lajos 1708. nov. 24-én Rouiller miniszterelnökhöz irt leveléből:

„Hét évi háború után már ideje, hogy a hadakozás befejezéséről gondolkozzunk; békeszeretetből megcselekedtük ezt. Minthogy mindig szívünkön fektüdt, hogy a magyar békétleneknek teljes nyugodalmát és régi szabadságaik s előjogaik helyreállítását kieszközöljük: mult september 28-án rendeletet adtunk Des Alleurs marquisnak, tudassa Rákóczi fejedelemmel, hogy ellenségeinknek békét ajánlottunk: de az azon hó 16-án kelt válasz, melyet ön nekünk bemutatott, eléggé tudatja velünk, hogy ajánlatunk visszautasított az értekezletet illetőleg. Úgy véljük, ezzel a béke iránti őszinte hajlamunkat mi eléggé tanúsítottuk. Az cgyedüli eredmény, melyet ezen lépésről várunk, az, hogy egész Európa tudni fogja, kinek rójja fel ama háború folytatását, melyet a népek ügylátszik mindennap jobban ünnak. Adja ezt tudtára Vetésy bárónak, hogy hazája fiait és Rákóczi fejedelmet irántuk való őszinte jóakaraturunkról biztosithassa.“

Böven beleereszkedhetnénk itt a versaillesi udvar diplomatiái szövevényeibe; részletezhetnők Vetésy ottani sokoldalú, de elvégre is sikertelen negotiatióit: azonban az tervünkön túl és feladatunkon is kívül esvén, legyen elég, némi ismertetésül, a mit eddig mondtunk. Még csak pár szót az ő lengyelországi ügyködéséről, melylyel 1707. nyarán, Párisból hazatértekor bizatott meg.

Vetésy eme második főfeladata: az orosz szövetség és Rákóczinak a lengyel trónra juttatása körül, szintén alig mondható szerencsésen sikerültnek. Ő Bercényi gróftot 1707. augusztusban Lengyelországba kísérte, hogy ott a czár meghatalmazottjaival véd és dacszövetséget kössenek, és Rákóczinak a lengyel trónt biztosítsák. Az előbbi sikerült; a muszka nem várt Rákóczitól a szövetség előnyéért cserébe mást, mint hogy a francia udvart hajlandóvá tegye a közte s a svéd király közt fenforgó viszály kiegyenlítésében közvetítőül való föllépésre.

A mi a lengyel trónt illeti, annak Rákóczi számára biztosítása a czár egyik kedvencz eszméje vala: de a lengyel rendekben nem volt sok hajlam tapasztalható trónjuknak Rákóczival betöltésére, és maga a fejedelem is igen csekély kedvet táplált e trón elérésére.

A francia udvar sem kívánt az orosz udvarral barátságos viszonyba lépni: nehogy jóbarátját, az akkor még nagyra tartó XII. Károlyt elidegenitse; de arra, úgy látszik Vetésy igyekezete folytán, hajolt, hogy Solar de Monasterol grófot a svéd királyhoz küldje, annak kipuhatolására, vajjon az utóbbi szívesen venné-e, ha Franciaország az orosz udvar békülő lépéseit támogatná?

A történetből tudjuk, hogy az egész combinációnak XII. Károly makaessága vetett véget.

Íme, ezen ügyleteket tárgyaló levelek, utasítások, előterjesztvények, emlékiratok stb. képezik az első kötet tartalmát. Ideje lesz áttérnünk a másodikra.

II.

Ha végigtekintünk összes történetünkön: alig mutathatunk fel benne mozzanatot, mely a szereplő alakok és jellemek kibélyegző jelentőségét, sajátyszerű eredetiségét, drámai kidomborodását oly nagymértékben tanúsítaná, mint a Rákóczi-háború. E kor történészének egyik hálás feladata lesz ez alakok élethű rajzolása, és köztök kivált amaz ifjú, frankfurti tanulóé, ki annyi jártassággal és buzgalommal szolgálta urát a diplomacia sikamlós terén, és ki oly nyomorultan ment tönkre, midőn fejedelmének reménytelen bukása bekövetkezett. — De hisz nem Klement Mihály János életrajzát akarjuk írni; csak azon ügyleteket ismertetjük, melyeknek vitelében neki is része van.

A trencsényi ütközet után Rákóczit elhagyta szerencsecsillaga. Ha valaha, úgy most érzette ő a külföldi segély nélkülözhetlenségét. A fejedelemnő Danczkában, a porosz udvarhoz közel lakott; ennek révén iparkodott ő a berlini udvar érdekességét fölbresztteni. A besztérczebányai, külföldön tanuló 19 éves ifjat Klement Mihályt küldé hozzá, hogy nagybátyjának Kray Jakabnak, az eddigi danczkai magyar biztosnak, helyettese legyen.

A porosz udvarnál akkortájt a magyar ügynek egy hatalmas, benső és lankadatlan barátja volt: Jablonszky Jakab, az udvari praedicator. Vallási rokonszenvek voltak a főrügök, melyek a hitéért rajongó protentáns papot, az üldözött magyar rendek szószólójává tevék. Béfolyása a királynál — a porosz evangelica unio létesítése miatt, mely az ő műve — nagy volt.

S e férfi meleg rokonszenvvel fogadá pártfogása alá az ifjú ágenst és hitsorsost.

Említők már, hogy Rákóczi ügye 1708-tól fogva hanyatlóban volt; főtörkvése tehát, a József császárral kötendő előnyös, tiszteséges és kiváltkép biztosított béke létesítésében összpontosult.

Erre a leghathatósb eszköznek vélte a nemsokára összeülő európai congressus által biztosítani ügyét.

Életkérdés volt számára: vajjon az általa előterjesztett föltételek alapján történik-e ez, vagy sem? E czélzatok szerencsés megoldására Anglia támogatása nélkülözhetlen volt; Jablonszky meg tudta nyerni lord Rabyt, a porosz udvarnál lévő nagykövetet az ügy részére, s ez ismét Anglia akkortájt leghatalmasabb emberét Marlborough herceget s a hollandi státusok néhány vezérférfiát.

Most Jablonszky (Peterson álnév alatt) és Klement Hollandián át Angliába utazott, hol a whig ministerium Marlborough elnöklete alatt fogadá őket. — Kihallgattatásuk kedvező volt a királynő részéről is. Az angol beavatkozás kinyerését főleg annak hangsúlyozásával törekedtek kieszközölni: nehogy a fejedelem kényteleníttessék végső esetben a törökhöz fordulni.

Az általok előterjesztett föltételek közt legtöbb nehézséget az okozott, hogy Rákóczi számára Erdélyt minden áron biztosítani törekedtek.

A negotiatio előzékeny ígéretekkel végződött, melyek azonban soha bé nem teljesedtek, s olesó közbenjárásokkal, melyek keveset lendítettek az ügyön.

A könyvnek, melyből e tényeket merítjük, korántsem egyedüli és főtárgya e küldetés. Bámúlva látja benne az olvasó a legkülönbözőbb, gyakran egymásnak ellentmondó fondorlatok üzését; látja, hogy a kétségbeesett államférfiak, a viszonyok kérlelhetlensége folytán mint kapaszkodnak minden mentőnek

vélt fűszálba — még ha gyakran besározzák is kezöket, — és végre, hogy lesznek semmivé a legbiztosabb kilátások s eltűnővé az ismételt ígéretek.

Említsük meg röviden a legfőbb terveket. Ezek :

Angol-holland-porosz-magyar protestáns liga, mely Európának a protestáns vallás rokonságán alapúlt államszövetség által új alakulást akar kölcsönözni ;

Orosz-magyar véd- és dacyszövetség, melylyel szemben semlegesek maradjanak az európai nagy hatalmak ;

De tán valamennyi közt legkalandosabb az olasz liga terve, melynek szándékolt tagjai : Angolország, a pápa, a savoyai herceg, a velencei köztársaság és Magyarország voltak. E terv eszméje már 1708-ban fogamzott meg, s a pápa József császár iránti ellenszenvén alapúlt. Rákóczi részéről itt tulajdonkép az az utógondolat forgott fenn, hogy pápai pénzzel a horvátokat fellázassza, a mi úgy látszik, gyakran fölmerült eszme volt. — Fárasztó volna e fondorlatok és kísérletek teljes előszámálása. Tudjuk, hogy semmi tényleges eredményre nem vezettek. Benn a hazában Károlyi, Bécsben Pálffy közvetítő kísérletei koszorúztatának sikerrel ; a külremények mind megghiúsúltak.

Rákóczi nem foglaltatott be a rastadti békébe (1712). Angliába hajózott : kérték, hogy ne szálljon ki ; visszatért francia földre. Később elfogadta a szultán ajánlatát, s ennek birodalmában lelt végre megnyúgvást és sírt.

Nem tehetjük le az annyira becses kötetet, mely e kor legmagasabb diplomatiái színvonalára emel bennünket, a nélkül, hogy a sok közül néhány érdekes részletet ne ismertetnénk meg t. olvasóinkkal, kivált azon füzetből, mely pótlék (Nachtrag) czím alatt kiadva, Rákóczinak a francia udvarral folytatott sajátkezü levelezését tartalmazza.

Mindenekfölött érdekes egy francia részről írt tudósítás, mely az 1705-iki Magyarországot festi ; kivonjuk belőle a leglényegesebbeket. A magyar főtiszteket következőleg jellemzi :

„A mi a hadi tiszteket illeti : tudni való, hogy idegenek nem bocsájtatnak a sereg parancsnokságára ; hogy minden magyar főúr tábornok akar lenni, és hogy nincs köztök egy is,

a ki erre alkalmas lett volna. Jelenleg Bercsényi gróf van a seregek s az ügyek élén. Nem ő az, ki közülök legtöbb birtokkal és legelőkelőbb születéssel bír: de minthogy több esze és ármánykodási szelleme van mint a többinek, ő nyerte el a legfőbb méltóságot. Szerencsétlenül, egész új ember a hadi dolgokban. *) Forgách gróf a leggazdagabb és legképesítettebb a magyar főnemeselek közül; van bátorsága és némi tapasztalata, mit a császár szolgálatában szerzett, a hol nem volt az ezredesnél magasabb rangja. **) Károlyi gróf is szolgált a császárt, mint alezredes; ő csak két-három ezer lovassal való becsapásokat szokott tenni Austriába és Morvaországba; tökéletesen ismeri a földet, de úgy látszik, hogy ez óráig csak zsákmányra gondolt. A két Eszterházy előkelő származású és kinézésű úr és Tököly gróf unokaöccsei. Van még számtalan tábornoki tiszt, kik gyakran oly rossz szolgálatokat tettek, hogy őket tudatlansággal és hűtlenséggel egyaránt vádolták; s ez adott alkalmat azon a Rákóczi párton nagyon használt példabeszéd keletkezésére: „a kurucz közt sok a labancz.“

Azután így tér át Rákóczira:

„A mi Rákóczi fejedelmet illeti, minthogy őt nagy képességei még inkább mint magas születése, véghetetlenül felülemelik nemzetének valamennyi főúrán: gondolom, itt kellene néhány szóban arczképét nyújtanom.

Rákóczi fejedelem csak harminczkét éves, igen magas és szép alak; tartása fenséges, arczvonásai szépek. Lelki tulajdonságai között a főhelyet szelídség és tanulékonyosság foglalják el, a melyeket jóakarattal és folytonos szorgalommal párosít.

El lehet róla mondani, hogy sok dolgot tud és jól tud. Hat nyelven beszél és ír: magyar, latin, franczia, olasz, német és lengyel nyelven. Erényes, munkás, leereszkedő, nagylelkű, jóltevő fejedelem. Nagyon pontos a vallás gyakorlatában; bátorsága felülmúlhatatlan, s ő, úgy látszik, ment éveinek szenvedélyeitől.“

„Elfelejtettem megemlékezni — folytatja alább — egy kis tatáresoportról, mely a kuruczok zsoldjában van. Vagy

*) Nem áll; már 1690-ben cs. kir. ezredes és szegedi főparancsnok vala. S z e r k.

**) Tábornok volt. S z e r k.

száz krimmi tatár lovas, kik között tán lehet vagy egy tuczat magyar végbeli török is. Rákóczi fejedelem nagy kedvet mutat e törökök számának nagyobbitására, és ez nem volna nehéz, ha úgy fognának hozzá, a mint kell. Van e csapatnak egy nevezetessége, t. i. hogy parancsnoka egy minorita barát, Andrássy atya nevű, előkelő, csinos ember, tudós theológus és híres egyházi szónok. A szerzetből hazája szabadsága szeretetének hatása alatt lépett ki, fölfegyverkezett, és csapatot akart vezetni: de látván, hogy a magyarok, nagyrészt protestánsok lévén, nem viseltetnek elég tisztelettel irányában, ezen mohamedánok élére állott, kik neki szívesen engedelmességek, s őt dervis-tábornokok híjják, és mást nem ismernek el. Nem hagyta el rendöltönyét, de ehhez tatárföveget visel, s csizmát, kardot és karabélyt. Mondják, hogy ez az ember némely alkalommal kiváló bátorság jelét adta. — A convent avval fizette szolgálatait, hogy két testvérének, kik a bécsi udvarnál hivatalt viselnek, jószágait confiscálta. Van még két más testvére is, kik a szabadság pártját fogták, s a kiknek idősbike az erdélyi seregben ezredes.⁴

Rákóczi a francia királyi család több tagjánál a legmélyebb szeretetben részesült. Az orleansi herczeg özvegye, Bourbon herczeg egyrészt és Du Maine herczeg és Toulouse gróf másrészt annyira szerették Rákóczit, hogy daczára annak, miszerint különben egymásközt ellenségek voltak: Rákóczi gyámloltásában mindig egyezének. E szeretetet a rodostói számkivetett iránt is megtarták. Rákóczinak egy királyi herczegnőhöz intézett leveléből (Rodostó, 1723. octóber 25.) e következő passust veszszük ki, melynél helyesebb jellemzését egy 18-ik századbéli abbénak nem képzelhetjük. A lángeszű, nagytudományú Brenner Domonkos szepesi prépostról, Rákóczinak Rómában, Párisban és Berlinben ügynökéről van szó, ki mint századának hű fia, csak személyes ámbitióinak teljesedését várta az élettől; a hit malasztjai, melyeket egyházi állása is föltételezett volna, szívéből teljesen távol voltak. Rákóczi bukásával megölte magát.

„Brenner gyászos vége megmutatta nekem, micsoda a magára hagyatott ember, bármilyen esze legyen is.

Isten irgalma Brennert egyszer hasonló örülési rohamból

kimentette; egy évvel előbb, hogy Franciaországból távoztam: kardot találtak párnája alatt, és szolgálja alig tudta megakadályozni, hogy a hôtél de Transsylvanie ablakából le ne ugorjék. Nincs okom hinni, hogy e magaviselete a Gondviselésben való hitetlenségén sarkallék; mert a magyar háború elején a kalocsai érsek titkára lévén, kit Lipót császár a béke egyengetésére küldött volt: nem tudtam őt másképen pártomra hajlítani, mint hogy megigértém, hogy beneficiumot szerzek neki Franciaországban, mert az elhunyt király felhatalmazott ez ígéletételére. Igen fontos dolgokat fedett föl előttem, s a bécsi udvar összes ármánykodásait napfényre hozta, azt vélvén, hogy a francia beneficium az említett udvar üldözésétől még akkor is biztosítandná őt, ha a magyar háború szerencsétlenül ütne ki. De nem kaphatván részére sem a boldogult királytól, sem Orleans herczegtől semmit: minden reményében csalódott; ő, ki fejét a püspöki, sőt még a bibornoki fővegre is méltónak hitte. Brenner teljesen kétségbeesett ügyeim felett, s azt gondolta, hogy halálom után a mindennapi kenyér híján lesz. Én, úgy szólva, fejből kiolvastam e gondolatokat, örültségi rohamának alkalmával, és Orleans herczeg tán még emlékszik, hogy megmondtam neki, miszerint Brenner képes volna minket elárulni, ha semmi beneficiumot nem adnak neki. Ez az oka, hogy nem engedtem neki semmi részt tőkém kezelésében; de ő módot talált, hogy pénzeimet kezei közé kerítse, szándékom s utasításom ellenére, azt gondolván, hogy kimenthetendi magát a nyereséggel, melyet magam s az ő számára a billett-kből (Law-féle részvények) remélt. De minthogy látta, hogy én nem helyeslem magaviseletét és nem osztom kilátásait: segédforrásaiból kimerülvén és bűnösnek találván magát, hogy utasításom ellenére cselekedett, s ezen időben nem bírván pénzügyeim semmi olyas ismeretével, melynek elárulása őt a bécsi udvar kegyébe juttathatta volna: megdöbbsent szomorú jövője tudatán, melyet dícsvágyó szelleme még élénkebbé tett; s mert tisztán világias tudománya minden kegyeletől megfosztá őt: nem csodálkoztam, midőn értesülék, hogy annyi sok régi pogány bölcsész példáját követte, „ meggyilkolá magát.

Méltóbban nem véljük befejezhetni íme vázlatos ismertetésünket, mintha a nagy fejedelemnek, szintén ama kir. herczeg-

nőhöz intézett egy más leveléből (Rodostó, 1723. jan. 22.) ezen, Rákóczi nemes megnyugvását, böles resignatióját visszatükröző helyet közöljük :

„Vajjon van-é az embernek nagyobb boldogsága, mint az, hogy ha az idők bárhova ragadják is, megtartja szelleme nyugalmát és nem ragaszkodik ahhoz, a mi körülte történik. Beláttam, hogy a szellemi életnek és magánynak ez az előnye van a világi élet fölött, és nem tudom magam sem eléggé bánni halandó gyöngeségem indulatait, melyek ama boldogsággal s édes békével ellenkeznek, a mely után sovárgok. Világi pályám hasonlít az oly emberéhez, a ki szélvészről hanyatott hajón van, és hosszú utakat tesz meg, a nélkül, hogy csak helyét is változtatná. Így ragad engem is az idők árja az örökkévalóság felé, melyet a hit elem tár; nincs is már a földön semmi, a mi tartóztathatna. Én többé senkinek sem élek hasznára, és kétszerte boldogtalan vagyok, midőn érzem, hogy immár magamnak sem használhatok. Ha állapotom felett komolyan gondolkozom, bizony, nehézzé válik elhatároznom : élni avagy halni vágyódom-é inkább !“

Megható nyilatkozata a háborgó, zajos élet után, fájó lelke csöndes magányában balzsamot találó, az Istennel és emberekkel kibékült — rodostói remetének!

LÁNCZY GYULA.

T Á R C Z A.

— Magyar Történelmi Társulat. Társulatunk febr. 4-kére hirdetett rendes havi ülését az akadémiai palotában az e napra virradó éjjeli égés folytán támadt zavar daczára megtartá, a szokott időben, mégpedig elég számos választmányi tag és hallgatóság jelenlétében. Ipolyi Arnold elnökölt.

1. Titkár előbb a januári ülés jegyzőkönyvét felolvassván, több rendbeli előterjesztést tön. Nevezetesen felolvassa Szabó Károly jelentését a kolozsvári állandó bizottság jan. 14-iki üléséről, s bemutatta az ennek kíséretében gr. Lázár Miklós bizottsági elnök által lemasolt s beküldött ifj. Petricsevics - Horváth Boldizsárnak

1714—1773-ig terjedő naplóját; mely is köszönettel fogadtatván, egyelőre a kéziratárba letétetni rendeltetett, míg a társulat kiadását eszközölheti. A kolozsvári bizottság lankadatlan buzgalma s már eddigis nem csekély szellemi hasznot nyújtott működése felett általában a legmelegebb elismerés nyilvánult a mai ülésen is, s ama derék bizottság föllállítását mindenki a társulat legszerencsésb intézkedései közé sorolja. Titkár ezután bemutatja dr. C a m p i lovagnak Modenából, a társulat olaszországi felhatalmazottjához Mircse János urhoz a Hyppolit-codexek már vége felé járó másoltatása ügyében intézett levelét, s Mircse úr tudósítása folytán értesíti a társulatot e folyvást er nyedetlen buzgalommal működő hazánkfának legközelebb a velencei Marcus-könyvtárban tett nevezetes fölfedezéséről. Mircse úr ugyanis e könyvtár Z a n e t t i-osztálya 503 sz. codexében fölfedezé a II. András király által kiadott u. n. a r a n y b u l l a e g y k o r ú m á s o l a t á t, a mely tehát tetemesen régibb az eddig ismert szövegeknél, s feltaláló szerint sokban különbözik mind a Verbóczy, mind a Pray, Raynald és Endlicher által közlöttéktől, s a magyar nemzet alkotmányát még tökéletesebbnek tünteti föl. Mircse hazánkfia jelentékeny fölfedezéséről cultusminister úr ö n m l g á n a k t ü z e t e s j e l e n t é s t k ü l d ö t t, s e d d i g m á r a z ú j a r a n y b u l l a t e l j e s s z ö v e g é t i s m e g i n d í t o t t a V e l e n c z é b ű l.

2. P e s t y F r i g y e s pénztárnok előterjeszti a társulat 1868-dik évi bevételeit és kiadásait mutató s indokolt csatolmányokkal ellátott számadásait. Ezeknek átvizsgálására dr. H o r v á t h Á r p á d v. tag és dr. F i s c h e r K á l m á n társulati ügyész úr küldetnek ki. Mielőtt az egész számadást közölhetnők : kiemeljük belőle e tételeket : összes bevétel készpénzben 11,639 frt 89 kr. Ebből kiadatott (nyomtatványokra, írói díjakra, tiszti fizetésekre, posta-költségekre, értékpapírosok vásárlására, stb.) 7047 frt 18 kr. Maradt tehát a pénztárban 4592 frt 71 kr. Ez összesen kívül rendelkezik a társulat 5850 frtnyi m. földhitelintézeti és földterhermentesítési értékpapírokkal s 15 darab 100—100 frtos magánkötelezvénynyel. E szerint a jelenlegi összes alap 11,942 frt 71 kr, a még a mult évről is a tagoknál künnlevő követeléseken kívül.

3. P é n z t á r n o k ú r kilencz új évdíjas tagot jelent be, u. m. a reform. főiskola olvasó egylete Debreczenben, Kovács Ignác sz. Ferenczrendű gymn. tanár Érsek-Újvártt, Bíró Mór cist. r. gymn. tanár Pécsent, Gyurgyik Gyula Kőrmöczbánya város főjegyzője, Hieronymi Károly ministeri osztálytanácsos és Schulz Ferencz építész, a vajda-

hunyadi vár restauratora Budán, Hegedüs Vincze Pesten, Borbély Sámuel földbirtokos Tisza-Roffon és Bolgár József papjelölt Esztergomban. Mindnyájan egyhangulag megválasztattak.

4. R ó m e r F l ó r i s v. tag felolvassa a magyar fővárosok régiségeinek gyűjtésére s városi múzeumban leendő csoportosítására vonatkozó részletes és tüzetesen indokolt indítványát, a mint azt a mult havi ülés kívánatához képest H e n s z l m a n n I m r é v e l együtt formulázták. A terjedelmes javaslat — sőt emlékiratnak nevezhetnők — minthogy felöle egy hallás után s szaktudományi bővebb fontolgatás nélkül végleges intézkedést tenni elhamarkodottság lenne: elvileg helybenhagyatván, részletes vizsgálat és jelentéstétel végett kiadott egy szakbizottságnak, melynek elnökéül T a n á r k y G e d e o n, tagjaiul pedig, az indítványozókon kívül, S i m o n y i E r n ő és S z a l a y Á g o s t o n v. tagok kérettek föl.

5. N á g y I v á n v. tag értekezett I s t v á n f f y M i k l ó s régi jeles történészünk fordítóiról; nevezetesen T h á l l y a i P á l n a k a magy. kir. egyetem könyvtárában létező, 1630. táján készült Istvánffy-fordítását ismertetvén, s nagy szakavatottsággal bírálván a V i d o v i c h - f é l e legújabb Istvánffy-fordítás hibáit, különösen a személy- és helynevek magyarításai körül elkövetett gyakori és jelentékeny botlásokat, melyekből egész lajstromot mutatott be, — míg másrésről e fordítás irányáról méltánylólág nyilatkozott. — A becses értekezés a „Századok“ számára kéretett el.

6. B. N y á r y A l b e r t folytatá a turíni kir. levéltár magyar történelmi kincseinek ismertetését. Azelőtt ezen archivum magyar tárgyú c o d e x e i r ől, most ugyanily érdekű status-iratairól értekezett. — Az utóbbiak közt nem hiányoznak Árpád- és Anjoukoriai sem, különösen a Nagy-Lajos és Genua által Dalmátország birtokáért Velence ellen közösen viselt háborut illetők; — de a turíni levéltár főfontosságú magyar status-iratai mégis inkább a későbbi századokból, u. m. : I. Ferdinánd, Miksa, Rudolf, II. Mátyás királyok idejéből valók, s az ezek udvaránál tartózkodott savoyai ház követeinek jelentéseiben foglalják. E jelentések hazánk akkori állapotára, kivált a török ellen folytatott hadakozási viszonyaira, a magyar hadviselés módjára, de gyakran a magyarok egyéb szokásaira, erkölcsöire, érzületére nézve is élénk világot vetnek, s földerítik mind ezeknek, magyarul nem tudó s a trónt örökösödés útján magokénak tulajdonító fejedelmeik iránt való féltékenysége okait, mind az ural-

kodóknak épen e féltékenységükért irántok táplált bizalmatlanságát. — Ezen sokérdekű értekezés is a „Századok“ számára tartatott fenn.

7. Rómer Flóris, e lelkes és fáradhatlan őstörténelmi bűvár, mutatott be számos, Ó-Budán közelebbről kiásatott különféle római edényeket, korsókat, bögréket, feliratos téglákat és medenczéket, minden darab régiségnek figyelemreméltó oldalait, jegyeit, érdekét stb. külön-külön magyarázván.

Ezzel az ülés befejeztetett.

— **A Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága** január 14-iki ülésének közérdekűbb tárgyai a következők voltak :

Gr. Eszterházy János, mint a kolozsvári kaputornyok ügyében kinevezett bizottság elnöke jelentette, hogy az ezen ügyben működő városi bizottsággal magát érintkezésbe tévén, a két bizottság abban állapodott meg, hogy e tornyokról helyrajzi tervet vótet, a kijavításukra és föntartásukra szükséges összegről költségvetést készített és a városi képviselő testületnek tervet fog adni ezen épületek mi célra leendő használásáról; tudatta egyszersmind, hogy a városi bizottság tagjai ez emlékek föntartására hajlandók. E jelentés örvendetes tudomásul vétetvén, Jakab Elek bizottsági tag fölkéretni határoztatott, hogy ezen ügynek a városi képviselő testület és a nagy közönség előtt is ismertebbé és népszerűbbé tétele végett sziveskedjék a helybeli lapokban egy tárczacikket közölni, melyben az ezen kaputornyokra vonatkozó történelmi adatokat ismertesse meg.

Gr. Eszterházy János továbbá családi levéltárából több érdekes oklevelet ismertetett, ezek közt négy darab magyar összeírást, melyek családi drágaságokra és menyasszonyi hozományra vonatkoznak, a XVII. és XVIII. századból. Ez utóbbi összeírások, melyekben műveltség- és művészettörténetünkre érdekes adatok találhatók, másolatban közölni fognak a társulattal, azon efféle összeírásokkal együtt, melyeket a bizottság tagjai e célra részint már is följajánlottak, részint följajánlandók lesznek.

Gr. Lázár Miklós a Benkő által „Diaetae sive rectius Comitiae Transsilvanica“ cz. munkája 63. lapján közölt erdélyi országgyűlési lajstromról értekezvén, melyet maga Benkő is bizonyosan csak a hátára irt pontatlan jegyzés után tartott 1585 belinek, s utána többben így használtak és idéztek, kifejtette, hogy e lajstrom nem 1585-ből, hanem 1605—1607-ről való. Említve vannak ugyanis e lajstromban

Gyulaffy László és Csáky István özvegyeik, kiknek férjeiről tudva van, hogy 1605-ben haltak el; említve van Báthory Gábor, ki 1585-ben még meg sem született, 1607-ben pedig már Erdély fejedelme volt; ellenben hiányoznak benne az 1585-ten szerepelt erdélyi legtekintélyesebb tanácsurak közül számosan.

Ugyanő bemutatatta és ismertette az 1714-ben született ifj. Petrichevich-Horváth Boldizsár 1773-ig terjedő naplóját, a jelenleg gr. Toldy-Horváth Lajos birtokában lévő eredetiről általa vett másolatban, melyben egyéb érdekes adatokon kívül különösen az erdélyi előkelő családok genealogiájára sok becses följegyzés találtatik. E másolat a M. Tört. Társulat számára fölküldetni határoztatott.

Szintén gr. Lázár bemutatott egy jelenleg özv. gr. Teleki Jánosné birtokában lévő szent képet, melyet a bujdosó Mikes Kelemen küldött be Erdélybe Petky Dávidnak, s mely egykor Mikes anyjáié Torma Éváé volt, mint a rajta lévő egykorú irások bizonyítják.

E tárggyal kapcsolatban Szabó Károly mutatta be és ismertette Mikes Kelemennek egy eddig irodalomtörténetünkben ismeretlen, fordított vallásos munkáját, melynek kézírata gr. Kemény Samuél gerendi könyvtárával jutott az erd. múzeum kézírattárába. E terjedelmes kézirat czíme: „A keresztnek királyi útja.“ Első levelének előlapján e szavak állanak: „Bujdosó Mikes Kelemen fordításból írt könyve, melyet B. Huszár Joseff uramnak küldött volt bé kezemben, mint Gubernátornak“ (gr. Haller János erd. kormányzó keze írása); második levele előlapján pedig ez olvasható: „Idegen nyelvből való fordítás. Első szakasz 1747.“ E jegyzetéből bizonyos, hogy Mikes e kéziratot, mely egyébiránt nem tulajdon keze írása, 1747. és 1755 közt, gr. Haller kormányzó halála előtt, küldte be Erdélybe.

Page t János indítványozván, hogy a Dieső-Szent-Mártonban, a küküllői vármegye házában lévő szekrények, melyek ajtajain érdekes régi festmények vannak, szerzettessenek meg az erd. múzeum számára. Ezen intézet igazgató választmánya föl fog szólíttatni, hogy ez ügyben a szükséges lépéseket tegye meg.

Végre Szabó Károly tett jelentést a báró Radák család ózdi levéltáráról, melyet közelebbről alkalma nyílt átvizsgálni. A Radák családról szóló levelek közzül a legrégebbek 1514-ben keltek, mikor négy Radák testvér Békés vármegyében csabai és edelesei birtokos volt. A levéltár azonban csak a János Zsigmond korában Erdélybe költözött Radák László idejétől kezd oly gazdag lenni, hogy belőle a

család genealogiája és történelme a mai korig minden hézag nélkül kidolgozható. Vannak azonban e levéltárban, bár aránylag nem nagy számmal, régibb korbeli oklevelek is, melyek a házasság útján a Radák családra szállt erdélyi jószágokra vonatkoznak, s ezek közt egy Arpadianum, melynek másolatát tudósító az akadémia „Codex novus Arpadianus“-a számára már fel is küldte. Nagybecsű e levéltárban az a terjedelmes kötet, melyben az 1655-ről 1667-ig terjedő erdélyi országgyűlési végzések hiteles példányai, — egykor Kapy György tulajdonai — oly hiánytalanul maradtak fön, hogy e kötetet e korszakra nézve minden eddig ismert ily gyűjteményeinknél sokkal gazdagabbnak kell ismernünk. E kötetre nézve a bizottság b. Radák Ádámot fölkérni határozta, hogy azt az erdélyi múzeumban lévő hasonló gyűjtemények kiegészítése végett e közintézetnek ajándékozni sziveskedjék.

— **Magyar Tudományos Akadémia.** Akadémiánk történet-tudományi osztályülései közül a jan. 4-ikről már múlt havi füzetünkben emlékeztünk. Ezenkívül még jan. 18-kán és febr. 1-jén volt azóta osztályülés, azonban az előbbin törvénytudományi s föld- és népismeie értekezések tartattak, történettudományi nem. A febr. 1-jén tartott ülésen a titkár jelenté, hogy a Gorove-alapítványból kitzűzött történettudományi jutalomkérdésre : „Mióta él nemzetünk mostani czímerével s színeivel?“ stb. a kitzűzött határidőig, folyó évi jan. 31-ig bezárólag, egy pályamű sem adatott be, azonban — a határidő után, febr. 1-jén érkezett a következő : I. Magyarország czímere és színei.
Jelige :

Vérmezejü süvegen (?) hordják a czímeres ország

Négy folyamát, s balról hármás nagy béreze keresztét.

V ör ö s m a r t y M i h á l y.

E pályamű, a postai vevény szerint még jan. 30-án adatván fel, az Akadémia ide vágó határozata értelmében, pályázásra elfogadtatott; mihez képest rendben talált jeligés levele, szabályszerűleg borítékozva, levéltári őrizet alá — maga a pályamű megbírálás végett a történettudományi osztályhoz utasított. Ugyanezen ülésen Pauler Tivadar tartott emlékbeszédet az akadémia törvénytudományi osztálybeli külföldi tagja, a múlt év aug. 29-kén elhunyt Mittermayer Károly fölött; azután R ó m e r F l ó r i s értekezett az ó-budai ásátások leg-

újabb eredményeiről, melyek folytán immár meghatározhatni, hogy Aquincum a rómaiak idejében mintegy százezer lakossal bíró nagy város volt, s két részből: polgári és katonai városból állt. Az utóbbi éjszak felé, amaz a mai Buda-Ujlak területén fekiüdt. A kettő közt szabad tér s ezen két nagyobb-szerű temető terült el; az egyik a Duna mellett, s a mostani hajógyárszigetre is kiterjedt, mely akkor még aligha volt a parttól elszakítva, míg a másik a hegyek alatt, a jelenlegi kath. temető környékén volt. Mióta kir. Ö Felsége tavaly személyesen megszemlélt egy ásatást: a lakosság nagyobb becsben tartja a régiségeket, s minden valamire való leletet bejelentenek. Kerülnek is folytonosan érdekesbnél érdekesb műdarabok napfényre, különösen a Dunaparton, a szeszgyár telkén, — bár értekező szerint még csak küszöbén állunk az ó-budai fölfedezéseknek. Rómer néhány igen szép térképpel is — Zsigmondy mérnök úr rajzai — világosítja e helyeket.

A történelmi bizottság febr. havi ülésében, e hó 13-kán, Toldy Fkrenz előadó a bizottság 1869 iki költségvetését terjeszté elő; azután bemutatta a dr. Wenzel Gusztáv szerkesztése alatt álló Árpád-kori Új-Okmánytár legújabb (a Monumenták 33-ik számát, vagyis első osztálya XII-ik tomusát képező) kötetének már kinyomott 21 ívét s a Szilády Áron s Szilágyi Sátor szerkesztette Török-magyarkori Emlékek III-ik, vagyis a Török-magyarkori Államokmánytár I-ső kötetét, mely egészen kész, s VIII. és 481 lapon 1540—1626 közti államiratokat tartalmaz. Wenzel bemutatott okmánytára pedig IV. Béla idejebeli, nevezetesen 1235—1251 közti okmányokból áll. A bizottság ez utóbbit illetőleg határozta, hogy a hazai újabb okmánytárakban, névszerint a dunántúli „Codex Patrius“ban s ifj. Kubinyi Ferenc okmánytárában megjelent oklevelek ezentúl az akadémiái Á. Ú.-Okmánytárban ne közöltessenek.—Miskovich Mózes értekezése az állítólag Szent-István által 1001-ben kiadott pannonhegyi alapító levél helyes olvasását illetőleg, mivel szerzőnek a paleographiában nagy szakavatottságát tanúsítja: „e tudomány terjesztése végett“, továbbá Szt. István monogramjának új, igen helyes magyarázásáért kiadandónak ítéltetik, s elfogadtatik a Történelmi Tár számára.

Az archaeologiai bizottság január 8-ki ülésén Henszlimann Imre bemutatta a Német-Csanádon talált régi sarcophagnak darabját, melyen a vélt embervér, — állítólag Kun László király vérének nyomai láthatók; hogy ezen állítás helyes vagy helytelen volta vegyészeti uton bizonyítljon; a bizottság Than Károly m.

kir. egyetemi vegytanár urat kéri föl a kérdéses anyag megvizsgálására. Szintén Henszlmann bemutatja a „Monemunta Archaeologica“ első füzetét, mely is nem sokára külön kiadatik. Végeztetett, hogy a bizottság tíz évi működésének vázlata 2000 példányban kinyomatván, részint az Arch. Értesítő mellett, részint más utakon terjesztessék az országban, e tudományág barátai között. A bizottság egyszersmind 300 frtot utalványoz a sopronyi Sz. Mihály egyháza derék restauratora Storno Ferencz úr erdélyi műtjára, ki is az ottani régi templomokon főleg a középkori falfestményeket fogja vizsgálni és ismertetni. — Rómer Flóris jelenti, hogy a szent-endrei útra néző ó-budai vámház közelében gyönyörű római falfestmények és stucco-diszítványok ásatván ki, ezek, valódi vandalizmussal, úttötelékül használtattak; a bizottság folyamodik Pest vármegye alispáni hivatalához, ügyeltessen föl, hogy jövőre ily botrányos barbár eljárás ne forduljon elő. — Ugyanezen ülésen több rendbeli, egyes leletekre és ódon építmények fentartására vonatkozó levelek is olvastattak föl, melyekre nézve bővebb tudósítással szolgál a bizottság által kiadott, de a t. közönség által még eddig — fájdalom — ugyszólván sehogy sem pártolt Archaeologiai Értesítő.

A történeti osztály febr. 11-iki értekezletén semmi nevezetesh tárgy nem fordult elő. Az osztály belügyi tárgyaltattak.

— „**A székely székek szokása.**“ Udvarhelyszéknek, — a mint kegyelmes urunk ö nagysága (II. Rákóczi Ferencz) parancsolatja szerint repartálni kell a százakat, — kívántatnak zászlók s lobogók; azelőtt veres volt, de most ö nagysága akaratjából fele lenne veres, fele pedig kék. Azonkívül drágonnak való egy kornéta. Az ö nagysága parancsolatjából az lejbcompánia zászlóján egyfelől lenne az ö nagysága címere, másfelől az széké.

Háromszéknek kívántatnak zászlók s lobogók; az ö nagysága kegyelmességéből fele lenne veres, fele fejeér. Ugyan az lejbcompánia zászlóján egy felől lenne az ö nagysága címere, másfelől az széké. Azonkívül kell drágonnak való egy kornéta.

Csiknak hasonlóképen kellene zászlók; az ö nagysága kegyelmességéből fele legyen sárga, fele fejeér. Úgy az lobogók is az zászlókhoz legyenek conformisok.

Marosszéknek is kellene zászlók s lobogók; fele legyen zöld, fele kék. Csikban s Marosszékben, ha találkoznának, kívántatnék egy kornéta is.

Aranyasszéknek zászlók s lobogók; fele violaszín legyen s fele fejér.

Szokás pedig régenten ez volt : hogy az székelynek nem volt szabad jární semminémü nyeregben, hanem katonanyeregben, szakáll-os-kengyelben, rohoncei zabolában jární lovát; nem is volt az katonának szabad lovát megheréltetni az hadnagynak hire nélkül, hanem ménlovat tartottanak mindaddig, míg megerősödött a ló; a végre voltak minden falukban lókötő helyek, az holott is sohol nem volt szabad jártatni semmiféle marhát, hanem csak azon ménlovak számára tartották.

Táborozásnak idején szokás vólt, hogy a kapitányok magok számára hadtanak bizonyos számú katonákat otthon, kik az táborozásnak idején a kapitánynak hópénzt fizetnek; úgy az hadnagyoknak, vice-hadnagyoknak, zászlótartóknak is, secundum proportionem, bizonyos számú katonákat szabad volt meghadni. Békességnek idején pedig az magok kapitányoknak tartoztak aratni s kaszálni illendőképben.

A zászlók alatt minden tizednek egy-egy szekere szokott vólt lenni, kiben az katona maga lovát fogta, s egyet-másit az tized úgy hordozta.

Minden esztendőben kétszer ordinarie mustrájok vólt, és ha táborban nem kellett menniek : mindazáltal annuatim egy-egy hónapig exercitiumot adtak nekik az boldogémlékezetü fejedelmek, hogy az táborozástól ne idegenedjenek.

A mely főrendek s elsőbb nemesemberek kópiát nem viseltek is : szolgáljokkal mindazáltal azt viseltettek, s úgy mustrálták elő; úgy cselekedtek táborozásnak idején is.

A tábori lovakot hámban fogni s jární nem vólt szabad.

Az hadnagyoknak, utánnavaló tiszteknek, sőt az főkapitánynak is gondjoknak kellett lenni, hogy alkalmas tábori lovakat, jó fegyvert, s értékekhez illendő köntöst procuráljanak.

Minthogy az Székelységen igen kevés lévén az jobbagyság, nem lévén egyéb rend is, hanem hadban szolgáló emberek : azok közzül kéntelenített az fő- és nemesi rend — kivált az drabantok közzül — béreseket fogadni; ugyanezek közzül, úgy az lovas vitézlő rend közzül is adattak szolgálák, pro qualitate personae, az fő- és nemesembereknek, mely is állott az főkapitány discretiójában, az tudván bizonyosan : kinek hány szolgára vagyon szüksége; noha most az

szolgatartásban nagy abusus és inconvenientia vagyon, — de az rendes szolgatartás az méltóságos fejedelmektől soha nem denegáltatott.

Csíknak s Háromszéknek lévén passusok : azokra secundum exigentiam rei et temporis tartoztak elégséges strását adni, s mindenik passuson lévén fortalítium, azt az egész székely natióknak kellett építetni. Mind fő- mind vice-tiszteknek incumbált, hogy mindenféle kémeket jártassanak, híreket tudakozzanak, hogy az Údvart az szerint informálhassák.“

Eredetije egy ívre írva a Rákóczi-Aspremont-Erdödy levéltárban, Vörösvártt. Úgy látszik, az 1707-iki maros-vásárhelyi országgyűlés alkalmával készült, II. Rákóczi Ferencz fejedelem parancsára.

Közli : THALY KÁLMÁN.

— Nagy-Lajosnak 1368-iki kiadványa Bolgárországból.

Kutatásaink közben vajmi kellemetlenül hat reánk, ha csonka okmányra találunk, melynek egy részét vagy a gondviseletlenség, vagy az idő emésztette meg. De boszankodásunk még inkább fokozódik, ha az okmány fenmaradt töredéke eddig még nem ismert történelmi adatot rejt magában, melynek hitelességét, korát, vagy a kiállítót, az okmány csonkasága miatt mindjárt meghatározni nem tudjuk.

Ily érzések fogtak el engem is az előttem fekvő okmánytöredék megpillantásakor, melynek eleje leszakadt és elveszett; hasztalan kerestem a hiányzó részt az illető levéltárban. Az okmánynek egy negyedrésze hiányzik ; e miatt ugyan kibetűzhetjük annak értelmét, de az okmány kiállítója a leszakadt részen volt megnevezve.

Keressük tehát a kelet helyét, s íme, mit találunk? a „datum“-oknak egy gyöngyét; az évszám, az olvasható, 1368. Nagy-Lajos kora; csak a kelet napja nem tudható meg többé, az a leszakadt részen volt; de Simon-Júdás apostolok nevei ismét olvashatók, s így a hónapot mégis meghatározhatjuk.

Azonban megpillantjuk a pecsétet; ennek czímerében a szájában patkót tartó struczmadár azonnal elárulja a pecsét tulajdonosának családját, s ha az egy kissé homályosabb köriratot kibetűztük, tisztában vagyunk az iránt, hogy az előttünk fekvő okmány I. vagy Nagy Lajos királyunké.

Minék előtte az okmány ismertetésében tovább mennénk, lássuk előbb annak fenmaradt tartalmát. Eredeti szövege ez ;

„ Hungarie, memorie commendamus, Quod licet magister Nicolaus filius Nicolai de Haholt unacum infranominatis, inter alios, fratribus suis, videlicet magistris Johanne filio Michaelis, Othyaz egidy de chan, cum magistro petro filio dominici de Marot, fecerit quandam in duppli, vbi terminus solucionis obmitteretur insolutus, persoulendis, obligatoriam compositionem Tamen quia ipse magister Nicolaus, existens capitaneus exercitus domini Ladizlai specialibus et premaximis, Hic occupatus seucivics, de solucione tali, eo quod terminus octauis breuis iam adest, intendere nullatenus potest Igitur nos causam solucionis prefata, de pietate regia, et de gracia speciali, ad quindena, residencie nostri presentis gra-uamine duximus prorogandam, tali modo, quod si prenominati magistri Nicolaus ante dietas quindenae expedire possent hoc, secundum seriem tamen litterarum dicti gatore non obstante addito casu vbi presentes littere ad tum, propter spacy magnam distanciam peruenire non possent, emanarenturque litte-ris talibus reuocatis, onus Judiciorum in ipsis litteris compositionis descriptorum landum vigore presencium mediante, Datum in bulgaria prope castrum Zokol feria quarta monis et Jude apostolorum. Anno domini M^o CCC^{mo} LX.º octavo.“

Az eredeti latin szövegnek értelme tehát magyarul, a mennyire lehetett, a hiányokat is pótolva, a következő :

„Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya, adjuk emlé-kezetül, hogy jöllehet Hahóthy Miklós fia Miklós mester, a többi között, s az ő alább nevezett rokonai, ugymint Mihály fia János mester, Othyaz, Othus fia sat. és Csányi Egyed fia, Maróti Domokos fiával Péterrel, oly fizetési kötelezettséget tartalmazó egyességre léptek, hogy a fizetési határnap elmúltával a fizetendő összeg megkétszerezessék. Minthogy azonban Miklós mester, László úr seregében kapitány, különös és igen fontos szolgálatban áll, s a fizetésről azért, mert az e végett a jövő nyolczadokra kitűzött rövid határnap igen közel van, nem gondoskodhatik ; ennél fogva mi a fizetést, királyi kegyelmünk és kegyel-tünkből, jelen táborba szállásunk tizenötöd napjára elhalasztandónak határoztuk, olyképen, hogy nevezett Miklós mester és rokonai tartozá-saikat, az egyesség-level értelmében, a mondott tizenötöd nap alatt, minden következmények terhe nélkül lefizethetik. Azon esetre pedig, ha jelen levelünk, a kitűzött határidőig illető helyére, a nagy távolság miatt el nem érkezhetnék, s az alatt elmarasztaló ítélet hozatnék :

ennek visszavonásával, őket minden a fenérintett egyességben kikötött birságok alól, jelen levelünk erejével szintén fölmentjük. Kelt Bolgárországban, közel Zokol várához, Simon Judás apostolok napja utáni (v. előtti) negyed napon, az urnak 1368-ik évében.“

Úgy vélem, okmányunk fenmaradt szövegéből is mindenki meggyőződhetik, hogy az I. Lajos királyé; de ha e tekintetben kétségünk maradhatna is fen, elosztatja ezt maga a pecsét; ez majdnem egészen épen megmaradt a csonka okmányon, s a következő körirata van: S. SECR. LODOVICI. REG. az az: Lajos király titkos pecsétje. Tudjuk, hogy az ily kisebb alakú titkos pecséteteket magával vitte a király, s a mely okmány ezen pecséttel láttatott el, az közvetlen a király környezetében állítatott ki. A pecsét hasonlít a Pray Synt. 4-ik táblán 8. sz. a. lerajzolthoz, csakhogy a körirat különbözik, és hogy pecsétünkön a magyar csíkokat és anjoui lilimokat magában foglaló, hárántékosan fekvő paizsra helyezett sisakból kinyulva, a szárnyas struczfej a patkóval, felismerhető. Ugyan Praynál, a X-ik táblán 4. sz. a. közlött hiányos pecsétrajz körirata úgy látszik megfelel az okmányunkon lévőnek, csak az évszámban van nagyobb eltérés. És így csonka okmányunkon I. Lajos királyunknak eddigelé alig ismeretes pecsétje maradt fen, s csak ez tartóztathat benünket vissza attól, hogy a pecsétet sértetlenül hagyjuk, és az alatta lévő, az okmányban foglalt kérclem jelentését a királynak előterjesztett méltóságos főtisztviselő nevét, — a mi szintén csak királyi okmányon fordul elő, — föl nem fedezhetjük.

Tehát 1368. évben octóber hónap vége körül, vagy november hónap elején, I. Lajos királyunk Bulgáriában és Szerbiában tartózkodott. Ezen évről történelmi adataink még nagyon hiányosak; említett királyunk ez évi tartózkodási helyeiről keveset tudunk; maga — az e tekintetben fáradszatlan kutató, néhai Ráth Károly is igen kevés adatot tudott erre nézve fölfedezni.

Az 1368-iki év első felében itthon volt Lajos elfoglalva, mint történetíróink tanusítják, majd utóbb érdekében állván olaszországi ügyei miatt a pápa különös kegyeit keresni: Bulgáriába, az ottani vallási ügyek rendbehozatalára sereget küldött*) és mint okmányunk tanusítja, ezen sereggel maga is kiment, miről eddigelé tudomásunk nem

*) Katona Hist. Crit. X. 428. Szalay L. M. O. Tört. II. 225—226. Horváth Mihály II. 136.

volt. Hogy a következő évben Bulgáriában harczolt nevezett királyunk, s onnét a Dunán keresztül Oláhországba is áttört: fentidézett történetíróink említik. Ráth Károly Magyar Királyok Utazásai című munkájának első kiadásában Temesvárt, majd Bosniát nevezi meg, hogy I. Lajos király 1368. végén e helyeken tartózkodott; a második kiadás 64. lapján azonban nem szól e helyekről.

Hogy I. Lajos király 1365-ben már Zokol vára mellett tartózkodott, erre nézve adatot találunk Horváth M. regestái között *). Erre hivatkozik Ráth Károly is idézett munkájában (1365. jul. 10.). Jul. 9-ről 1365. pedig ugyanott egy ily keltet említ: „Plinán, Zakol vára körítésénél, Bosniában.“ Ezen ország neve említették-e az okmányban? nem mondatik határozottan; azonban itt tévedhetett is az okmány fogalmazója: a mint okmányunkban is tapasztaljuk, miután az említett Zokol vagy Zakol vára a Bosnia és Serbia közt határt képző Drina folyó jobb partjához közel feküdt, a balparton, és így már Bosniában fekvő Zwornik várának majdnem átellenében; e szerint Szokol vára sem Bosniában sem Bulgáriában nem feküdt, hanem Szerbiában. I. Lajos király 1365-ben győzte le a bolgár királyt saját országában, s meglehet, hogy ez utóbbinak hatalma egész Szokol váráig fölterjedett s ez okból helyhezteszheti 1368-ban kelt okmányunk e várt Bulgáriába. Vagy talán a mai Bulgáriában is volt ily nevű vár? ennek azonban a térképeken nyomára nem jöheték.

Az okmányunkban említett Hahóthy család Zala vármegyében székelt, s az Alsó-Lindvai Bánffy családdal együtt a „Hahold“ nemzetségből származott; rokonságban volt a Csányi családdal és Othyazzal, Othus vagy Atyus fiával. — László ur, ki alatt Hahóthy Miklós mint kapitány szolgált, nem lehet más, mint vagy László oppelni herezeg, Magyarország akkori nádora, vagy Laczki vajda; mit bizonyosan azért nem határozhatunk meg, mert a cím az okmány elveszett részére volt írva. A kapitány cím ez időben még ritkán fordul elő, s Hahóthy Miklós mindenesetre egyike azon első magyar kapitányoknak, a kiket névleg ismerünk.

Az eredetit a Kisfaludy család gazdag levéltára rendezésekor fedeztem föl, több már félre dobott okmány-darabok közt. — A XVI. század közepén élt Kisfaludy Pál, Soprony vármegye alispányja, nőül bírta Hahóthy Kristinát: e család irományai tehát ez uton kerülhettek

*) Magyar Tört. Tár IX. köt. 28. l.

a Kisfaludyak leveltárába. A fenmaradt eredeti okmányt a keltezés végleges megállapítása végett, bátor vagyok itt ezennel közleni.

NAGY IMRE.

— **Az utolsó temesi pasa.** A vélemények Temesvár utolsó török helytartójának valódi neve felett, tudvalevőleg, megoszoltak s két irány felé ágazók. Mig tudniillik az egyik rész azt állítja, hogy őt *Musztafának* hívták, a másik fél *Mehmed agának* mondja. Kérdés tehát: a kettő közül kinek van igaza?

Tudtom szerint *Hammer Antal* volt az első, ki az utolsó temesvári pasát *Musztafának* nevezé: „Geschichte der Pest im Temeser Banate“ című műve 105. lapján, — mégpedig, mint az odafüggesztett jegyzetben világosan mondja: *Raschid* ozmán történész után, II. köt. — E véleményről *Báránny Ágoston* sem akar elállni. L. „Temesvármegye Emléke“ című művét, melyben szerző leginkább *Hammert* látszik követni. — *Musztafa* mellett van továbbá *Preyer Nep. János*: „Monographie der kön. Freistadt Temesvár“ 48. és 52. lapjain; szintűgy *Schwicker H. János* „Geschichte des temeser Banats“ (stb.) 273, 278. és 281. old.; — hasonlólag én is a Bánságról írt előbbi német művemben, az I. köt. 200. lapján *Musztafának* nevezém őt, mivelhogy *Hammert* és *Preyert* követtem. Végül az utolsó történetbúvár, ki e véleményt osztja, tisztelt földim *Pesty Frigyes*; lásd „A temesvári pasák“ról írt alapos értekezését, a *Magy. Tört. Tár* XII. köt. 260. l., mely vajmi érdekes iratot hogy előbb nem ismertem, sajnálom.

Griselini, noha „Versuch einer politischen und natürliehen Geschichte des temesvárer Banats“, Bécsben 1780. megjelent művének I. kötete 133—141. l. Temesvár visszafoglalását igen körülményesen ecseteli, az akkori temesvári pasát nem nevezi meg; szintűgy nem *Hammer-Purgstall József*: „Geschichte des Osmanischen Reiches“ IV. köt. 149—150 l.; *Fessler* is műve X. köt. 22. l. *Hammer-Purgstallal* egyetemben ez idő körül valami *Musztafát*, előbbi defterdárt, mint *belgrádi parancsnokot* említ.

Pesty Frigyes említett értekezésében arra hivatkozik, hogy *Bél Mátyásnak* Temesvármegyéről szóló kéziratában a *Musztafa* név első nem fordul, hanem csak „*Mehmed aga Azebani Edwel*“, ki ott mint *praefectus urbis* jelöltetik meg. És mondja tovább: „Ezen vár-

parancsnok és Chadzi Mehemed írták alá a Jenő savoyai herczeggel kötött és october 13-án kelt capitulatio-szerződést.“ — De Pesty, az általa idézett érvek daczára, melyek neki valószínűleg nem látszának eléggé fontosaknak, a temesvári utolsó parancsnokot hasonlóan Musztafának nevezi.

„Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme“ című munkámban, az I. köt. 330, 335, 336. és 339. lapjain a temesvári utolsó pasát illetőleg Arneith Alfrédot követtem, ki „Prinz Eugen von Savoyen“ című kitünő életrajzi művében, melyhez — miként ő annak előszavában mondja — forrásul rendelkezésére állottak úgy a bécsi császári házi, udvari- és állami-levéltárak, mint a bécsi cs. kir. udv. haditanács archivuma is — II. köt. 404. l. világosan írja: „In der Nacht vom 1. auf den 2. September wurde die Anlegung der Laufgräber begonnen, und die Belagerung nahm ihren regelmässigen Fortgang, nicht ohne auf entschlossenen Widerstand von Seite der Besatzung zu stossen. Achtzehntausend Mann stark und von „Mehmed Aga, dem Pascha von Temesvár“ mit Muth und Umsicht befehligt, that sie alles, was möglich war, um den ihr anvertrauten Platz zu halten.“ Alább, a 406-dik lapon pedig ezeket mondja: „Den Einwohnern, welche keine Türken waren, wurde es freigestellt, ob sie in Temesvár bleiben, oder mit hinwegziehen wollten. Und als Mehmed Pascha für die ehemaligen Rebellen, welche unter den Türken Kriegsdienste thaten, gleichfalls freien Abzug verlangte, setzte Eugen dem betreffenden Artikel, dem achten der Convention, eigenhändig die bekannten charakteristischen Worte bei: „La canaglia può andare dove vuole.“ — Arneith itt hivatkozik a temesvári 1716-diki capitulatio-okmánynak a cs. főhaditanács archivumában Bécsben létező német fordítására, melynek hitelessége e tekintetben minden kételyt kizár.

Én csak azon csudálkozom, hogy Schwickernek, ki bánsági története összeállításánál, a mi e korszakot illeti, nagyrészt Arneith művét használta, — mégsem vala bátorsága az inént előadott egyedül helyes nézetnek érvényt szerezni, Pesty Frigyessel együtt, ki, miként láttuk, szintén igen közel jutott a valódi nyomhoz, de az utolsó temesvári pasát mégis Musztafának nevezi, holott czáfolhatlanul Mehmed agának hívták.

BÖHM LÉNÁRT,

-- Gyürky Ádám temetési zászlaja 1704-ből. A Losonczy Gyürky családból a Rákóczi-háborúban két jeles férfi szerepelt. Pál, a ki tábornok és a szövetség 24 senatorának egyike, s Ádám, a ki Rákóczi udvari lovas karabélyos testőr-ezredének ezredese és Nógrád-vármegye primarius assésora vala. Azonban ez utóbbinak szerepét a hadi koczka vaksága igen rövidre szabta; — ugyanis a derék vitéz életének mindgyárt a háború elején véget vetett a halál, mely őt 1704 martius 10-kén ragadá el, midőn Eger vára alatt a kitört ellenséggel, a fejedelm szemé láttára, *) hősileg harczolna; ekkép dicső halált halva vérével festé az egri mezőt. Rákóczi pedig szép hadi pompával, ágyúdörgés között temetteté el az elesett bajnokot, kinek így, vérével is megpecsételt hűségét jutalmazandó: hitvesének a hg. Eszterházy Pál hűtlensége folytán az ország fiscusára szállott véglesi uradalom felét rendelé özvegyi tartásúl s árvája neveltetésére.**)

Gyürky Ádám funebrális zászlaját mai napig teljes épségben megőrizék kegyeletes utódai. Egyike az a legszebb lobogóknak, melyek a kuruczvilágból fennmaradtak. A zászló egyik felén, gyönyörűen festett hadi jelvényektől környezve, a Losonczy Gyürkyek nemesi címere látható: a pajzsban egyenes kard hegyére tűzött törökfej-tartó karvasas kar, előtte íj és nyilvessző, fölötte három rózsza; a sisakon két sasszárny közt ismét egy rózsza. A címér fölött e felirat olvasható: „Peril. ac G. D. Ada. Gyürki de L. I. C. N. Pr. Ass. Cel. Pr. D. D. Fran. Rákóczy de F. V. etc. unius Reg. Eqv. Ungar. prae-fat. Suae Cels. Corp. Custodum Colonellus, pro Lib. Patr. contra Germ. et Rasc. pugnans, occubuit sub Agria, die 10. Mar. Ao 1704. aettis suae Annor. 47. relicto post se filiolo Gabriele Annor. 7.“ — A címér alatt Horatiusnak honszerető őseink által annyiszor idézett szép sora áll:

„Dulce decorum est pro Patria mori.“

A zászló másik felének közepét Magyarország és Nógrád-vármegye, egymásmellé, egy 9 ágú széles, nyitott korona alá festett címere tölti be, alól s oldalt babérkoszorúval környezve, s a (heraldice) jobbról álló nógrádi címér alá kis betűkkel oda írva: „Ins. Cottus Neogradiensis.“

E címerek fölött a következő latin distichonok olvashatók:

*) Rákóczi ezen napokban személyesen vezette Eger vivását. L. Emlékiratai III-dik magyar kiad. 305. l.

***) Kamari levéltár.

„Magnus Amor majorque Fides et maxima Virtus
 Alterius vitam morte parare sua.
 Dulce piumque mori crudeli funere mergi
 Pro Patria, credas, dulce piumque mori.
 Hoc obsignasti Gyürki Spectabilis Adam,
 Cum dubio belli tempore miles eras,
 Agria sit testis, ubi fusus sanguis in auras
 Cum decimum passum Martius ipse premit.
 Tota cohors repetens suspiria talia fatur:
 Molliter ossa cubent, sit requiesque tibi!“

Míg a czímerek alatt ezen magyar verssorok díszlenek:
 „Gyürki Ádám vitézünk — Hazánk Fia és drága vérünk,
 Mársnak unokája — Nemzete koronája;
 Mikint bús Pellikán — Fiát elvesztve gyászolván,
 Kész maga vérével — váltani életével:
 Így szegény Hazádnak — sorsát hanyatolni s házadnak
 Látván, megszánnád — s életedet kiadád;
 Egri mezüt vérrel — megfestéd e drága bérrel,
 Joseph ronilása — mert szívédet facsará.
 Harczodat végezvén — nyugodjál, sírban érkezvén,
 Lelked örvendjen — Isten előtt szüntelen.“

A zászló roppant nagy, úgy, hogy kettőscsúcsban végződő lobo-
 gójának hossza legalább két öl, középtűt azonban fecskefark módjára
 ki van vágva; e kivágás csúcsától az egykori nyélig egy öl lehet a
 hosszúság. Szélessége 3—4 lábnyi. Kelméje pompás, piros színű virá-
 gos-selyem, dús aranyozásokkal; feliratai is mind aranybetűkből ál-
 lók. Az egészet finom piros selyem rojt sz gélyezi, s két csúcsán két
 hasonszínű és anyagú szép, hosszú bojt csüng. Czímerfestései nagy
 gondnal és elég művészettel készítyék, színei most is azon frissek és
 élénkek. Általában, az egész zászló nagyúri, drága készületű; aligha
 tévedünk, ha Rákóczi fejedelem által készítettettnek lenni véljük. Je-
 lenlegi tulajdonosa a lelkes ifjú Gyürky Béla úr, a ki szabadság-
 ért elesett vitéz őse e szent emlékét méltó kegyeletben tartja.

THALY KÁLMÁN.

— Salamon Ferencz, ki mint tudjuk, a néhai Szalaly László
 nknk halála által félbeszakadt Eszterházy Miklós nádor

életíratát folytatja, e terjedelmes mű harmadik kötetét befejezte. Sőt, úgy értesülünk, e kütetből már vagy 25 ív ki is van nyomva, tehát még csak mintegy öt ív van belőle hátra. Közelebről t. olvasóinknak is szerencsések leszünk a „Századok“-ban jeles Salamounnek velős tollából folyt történelmi czikkel kedveskedhetni; e felől t. irótársunk ismételt ígérését bírjuk, ki mint a Történelmi Társulatsnak is választmányi tagja, szintén akarja a társulat közlönyét érdekesíteni.

— **Toldy Terencz** ama jeles értekezése, melyet mult havi füzetünkben, főbb vonalaiban már ismertettünk, nyomtatásban is megjelent; czíme: „T u d o m á n y b e l i h á t r a m a r a d á s u n k o k a i, s e z e k t e k i n t e t é b ől A k a d é m i á n k f e l a d á s a “; (helyesebben: f e l a d a t a.) Az egy nyomott ívnyi füzet a nyelv- és széptudományi osztály értekezései V-ik számát képezi, bár csekély véleményünk szerint jobban illenék historiai tartalmánál fogva a történettudományi osztály értekezései közé. Minthogy azonban nem az, hogy hol jelent meg, hanem a t a r t a l o m a fő, s ez magvas és helyes irányu, — ajánljuk a t. olvasók figyelmébe.

— **Magyar vezérek kora.** Ráth Mór kiadásában közelebről Horváth Mihály Zrínyi Ilonáján kívül még egy más jeles történelmi mű is került sajtó alá, s ez a fáradhatlan Szabó Károly által irt és újra dolgozott „V e z é r e k k o r a“, mely négy füzetből álland, ugyanint, az első — legterjedelmesebb — Árpád, a második Zsolt, a harmadik Taksony, s a negyedik Géza és István vezéri korát tartalmazván, az 1000-dik évig. Minden füzet külön is kapható leend. Előre is örvendünk tudományos irodalmunk e nagybecsű gyarapodásának, mert Szabó Károlytól megszoktunk csak jeleset, alaposat és érdekeset várni. — Ugyancsak Ráthnál szorgalmasan halad már b. O r b á n B a l á z s „Székelyföldje“ második kötetének (Csík, Gyergyó és Kászsónszékek) nyomása; továbbá Frankl Vilmos „Pázmány Péter élete és kora“-nak második kötete is sajtó alá kerül nem sokára. Szövegét szerző már befejezé.

Ez új történelmi munkákat megemlítvén, egyszersmind helyre igazítjuk mult füzetünk ilyenmü ujdonságainak egy tollhibáját; ugyanis a Lauffer Vilmos kiadásában megjelenendő említett czimertani mű szerzője nem Wass József, hanem J a n c s i k E d e tanár úr, és társulatunk tagja.

— **Jánosy Ferencztől,** a „Budapesti Közlöny“-ben, mely a hazai történelem, tudományosság és egyleti élet mozzanatait, meg kell adni, általában igen lelkiismeretesen közli — újabban két becses tárcza-

közlemény jelent meg, a francia országos levéltárról, bevezetéssel az állítandó magyar országos levéltárat illetőleg. Figyelmeztetjük olvasóinkat ez érdekes közleményekre, melyek a nevezett lap február 5- és 6-iki számaiban láttak világot. A magyar országos levéltárra nézve pedig, melynek ügyét szunnyadni engedni nagy nemzeti indolentiánkról s elmaradottságunkról tanuskodnék, — bizton hiszszük és várjuk, hogy azt a jövő országgyűlés ténylegesen életbe léptetendi, annál inkább, minthogy oly ügybuzgó és erélyes férfiú karolá fel, mint a magyar tudományosság egyik büszkesége — Csengerly Antal, a ki iránt már egyszer méltán fejeztük ki ez ügy nemes pártfogolásáért hazafiúi hálánkat.

— **Bartalus István**, zenetörténetünknek ezen úgyszólván egyetlen bűvára, „Magyar Orpheus“ cím alatt 1772-től 1844-ig terjedő vegyes tartalmú zenegyűjteményre hirdet előfizetést. Főlemlítjük, mint műtörténetünk egyik elhanyagolt ágán fakadó friss lombot. Bartalus nagy szorgalommal tanulmányozza a régi magyar zene emlékeit, s az e gyűjteményben közlendő 112 darabban is több igazi régi magyar műkincsét támaszt fel halottaiból, s ezeket többnyire ama jóemlékezetű igaz magyar: Pálóczi Horváth Ádám, e valódi nemzeti zamatú régi költőnk kéziratái és hangjegyei nyomán. De Bartalus nagyon is szerény, midőn gyűjteményét csak 1772-től kezdődőnek nevezi; mert lesznek abban — mint a közlött dalkezdetekből látjuk — sokkal régiebbek is. Péld. a „Fennyen tartod az nagy orrod kevély Pozsonyvára . . . “¹⁾ „Patyolat a kurucz . . . “²⁾ „Fut az oláh hegyoldalon . . . “³⁾ még a kuruczvilágból valók; nem sokkal újabbak az „Árokszállásánál volt a veszedelem, . . . “⁴⁾ „Erdőkön, mezőkön járó . . . “⁵⁾ stb. A gondos Bartalus, kinek jelen gyűjteményét melegen ajánljuk a magyar zenetörténet kedvelőinek — e műdarabokat keletkezési koruk megjelölésével fogja rendezni, s azon terjedelmes bevezetésben, melylyel gyűjteményét érdekesbitendi, a szerzők életrajzát is adja. De, kérdezzük tőle: ha már a főntebbi kuruczvilági darabokat közli, miért mellőzi éppen a „Hajh! Rákóczi, Bercesényi . . . “ hires tárogatók éneket, melynek hangjegyei szín-

¹⁾ Többféle változatban megvan Thaly Kálmán kuruczvilági énekgyűjteményében; 1706 — 9 közt keletkezettnek látszik.²⁾ Horváth Ádámnál: „Ötszáz ének stb. ³⁾ L. Thaly: „Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok I. k. 268. l. ⁴⁾ L. u. o. II. k. 294. l. ⁵⁾ L. u. o. II. k. 360. l.

tén megvannak Horváth Ádámnál. Gyűjteményét ezzel kellene megnyitnia!

— **Győri füzetek.** A boldogult Ráth Károly és Rómer Flóris szerkesztette „Győri Történelmi és Régészeti Füzetek“ negyedik kötetének utolsó, kettős (III. és IV.) füzetét az ügybuzgó Rómer kiadta, és így a sok becesest tartalmazó, jó emlékü vállalat Ráth halálával nem marada csonkán, hü baráti kezek befejezék. A 15 nyoleczad-rétű ívből álló kötet tartalmát képezik: A marcztalói régi kastély s az utolsó Marcztalócyek, (Vége.) Véghely Dezsőtől; Koronaöreibnk 1526-ben, Nagy Imrétől; Csallóköz, és böngészet Somorja levéltárában, Jancsik Edétől. Koronczó története (Vége.) Ebenhöch Ferencztől; A báni méltóság, eredetétől napjainkig, Hampel Józseftől; Árpás és a móríczhidai Sz. Jakab prépostság története, (Vége.) Rómer Flóristól; Clipeatores, ugyanattól; Vegyes, és végül az egész negyedik kötethez pontos név- és tárgymutató. Midőn e tartalmas füzetek megjelenését örömmel jelentenők, nem hagyhatjuk kiemelés nélkül mélt. és ft. Zalka János győri püspök úr áldozatkészségét, a ki — mint a szerkesztő a könyv végén hálásan jelenti — e kettős füzet összes nyomdai költségét viselni, és így a vállalat befejezését tetemesen előmozdítani méltóztatott.

— **Megint névesere.** Mircse János hazánkfia Velenczéből küldött egyik jelentésében említi, hogy Báthory István egy új történé-szének jött nyomába, s ez Farkas Ferencz, kiről István király Gedan melletti táborából 1577. június 23-káról a velencei dogé-nak írja:

„Mortuus est Patavii Magnificus Franciscus Forcas, qui res gestas Hungariae describebat, habuitque a nobis multa scripta, ejus rei causa illi data . . .“ stb. s most e hátrahagyott iratok visszaküldését szorgalmazza a gondos Báthory, követe Zamosci János által. Hogy azonban Mircse a névben tévedett, s a lengyel deák által irt Forcas név nem Farkasnak, hanem Forgácsnak olvasandó: azt legközelebb alaposan bebizonyítja a B. P. Közlöny tárczájában (43-ik sz.) Sz., (ha nem tévedünk: Szilágyi Sándor.) És így az új törté-netíró is eltűnik, mert a Báthory által említett historicus nem más, mint az ismeretes Commentárok szerzője, az 1577. január 19-én csakugyan Paduában elhunyt Forgács Ferencz váradi püspök, Báthory cancellára. Tehát megint névesere, melynek bizonyosságára bátor-kodunk még Sz. érvei mellé, mint kétségtenül Forgács mellett tanúskodót

felhozni a „Magnificus“ czímet, mely azon időben semminemű Farkast nem illethetett, s határozottan Forgácsra utal.

— **Mosonyvármegye monographiája**, melynek megírását boldogult pályatársunk Ráth Károly buzdítására a pannonhegyi zárda tudós könyvtárnoka Szta h o v i c s R e m i g vállalá magára, mint értesülünk, szorgalmasan halad előre, legtöbb anyagot hozzá a győri püspöki és káptalani levéltár szolgáltatván, melynek kincsei közt főt. Sztahovics úr folytonosan munkálkodik. Nagy Imre Soprony és Vas, V é g h e l y i Veszprém és ifj. Kubínyi Ferencz Hontvármegye, valamint Chernel Kálmán Kőszeg városa monographiájához való adatgyűjtéseiket szintén lankadatlanul folytatják. H ö k e L a j o s úrnak pedig Honthvármegyéről már jóformán kész munkája van, de sajnos, hogy kiadója vagy Moecenása mindedig hiányzik.

— **Vajda-Hunyad város** közönsége m. é. dec. 8-án tartott közgyűléséből köszönő feliratot intézett a m. kir. pénzügyminister urhoz, a vajda-hunyadi vár restauratiója körül tett fáradozásaiért. Megemlíti a felirat, mily fájdalommal látták a város polgárai a mult dicsőségének e nagybecsű emlékét ádáz kezek által szándékosan rongáltatni, majd ismét elhanyagoltatni; míg végre azon kormány, mely a hazánk alkotmányát és szabadságát visszaállított párt kebléből vétetett, az ország számos súlyos sebeinek orvoslása mellett e becses régészeti emlékre is kiterjeszté figyelmét, hogy azt a romlás körmeiből kimentse; végre pedig köszönet ismétlése mellett őszinte hazafias támogatását ajánlja fel a kormány jótékony törekvései számára.

Történelmi könyvtár. *)

— **Tudománybeli hátramaradásunk okai**, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. Toldy Ferencz r. tagtól. (Értekezések a m. t. Akadémia nyelv- és széptud. osztálya köréből. Kiadja a m. t. Akadémia V-ik sz.) Pest, 1869. Eggenberger F. m. akad. könyv-árusnál. Nagy 8-adr. 16 l. Ára 12 kr.

— **A magyar alkotmány története**. Iskolai kézikönyvül

*) Hogy e rovatot az újonnan megjelenő h a z a i t ö r t é n e l m i m u n k á k r a nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok czímét — hozzánk beküldeni ne terheltessenek. S z e r k.

írta **Ladányi Gedeon**, a debreczeni ref. főiskolában a történelem tanára. Második, egészen újra dolgozott kiadás. Debreczenben; kiadja Telegdi Lajos. 1869. N. 8-adr. 256. l. Ára?

— **Maria Theresia und Josef II.** Ihre Correspondenz, sammt Briefe Josefs an seinen Bruder Leopold. Herausgegeben von Alfred Ritter von **Arneht**. Wien, Karl Gerold. Három kötet.

— **Maria Antoinette**, Josef II. und Leopold II. Correspondenzen. Herausgegeben von A. Ritter v. **Arneht**. Leipzig, K. F. Köhler.

— **Magyarország történetének kézikönyve.** Pray, Kátana, Engel, Fessler, Horváth, id. gr. Teleki Domokos, Tanárky Gedeon stb. művei nyomán **Kerekgyártó Árpád** által. Ötödik rész: a szatmári békétől II. József császár haláláig. 1711—1790. Pest, 1869. Kiadja Heckenast Gusztáv. 8-dr. 315. l. Ára 80 kr.

— **Egyetemes irodalomtörténet.** Írta **Erdélyi János**. Harmadik füzet. Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór. N. 8-adr. 193—283. l. Ára egy-egy füzetnek 80 kr.

— **A magyar korona országainak nemzetközi egészségügye.** Az egyes igazgatási tárgyak fejlődésének történetével. Hivatalos adatok nyomán közli **N. Linzbauer Xav. Ferencz**, magy. kir. egyetemi tanár. Pesten, 1868. Kugler Adolf bizománya. N. 8-adr. 147. l. Magyar és német szöveg.

— **Keresztyén magvető.** Szerkesztik és kiadják **Buzogány Áron** és **Ferencz József**. IV. k. Kolozsvárott, a r. kath. lyceum nyomdájából. 1868. 8-adr. (Az erdélyi unitaria egyház multját érdeklő történelmi közlésekkel.)

— **Egyetemes világtörténet**, a felgymnasiumi ifjuság használatára. Írta **Somhegyi Ferencz**. III-ik kötet, Új-kor. I. füzet. Harmadik javított kiadás. Pesten, N. 8-adr. 261 l. Ára 1 frt.

— **A heidelbergi káté** s a magyar és erdélyi protestáns autonómia a XVIII-ik században. Írta és a m. tud. Akadémia nov. 16-iki ülésén felolvasta **Szilágyi Ferencz**. Pesten 1868. Osterlamm Károly bizománya. Ára 30 kr.

— **Előadások Magyarország történelméből.** Kereskedelmi s ipariskolák számára és magán-olvasmányul írta **Maár Péter**, tanár. Második füzet. Pest, 1869. Kiadja Heckenast Gusztáv. N. 8-adr. 175. l. Ára 80 kr.

— **Katona historiája.** Egy ismerősünknel Katona „Historia Critica Regum Hungariae“ című nagy művének 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13 (I. és II.) 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32 és 41-ik kötetei vannak letéve. Minthogy olvasóink közül bizonyára többen vannak, kik Katonát nem bírják teljesen, s tán lesznek közöttük, kik példányaikat e kötetekből kiegészíthetik; ezek számára némi szolgálatot vélnünk tehetni, midőn tudatjuk, hogy a főt elészámlált kötetek — épen és bekötve — két-két frtjával megszerezhetők; a ki pedig az egészet megakarná venni, a 26 kötetet 52 frt helyett 40-ért megkaphatja. Az érdeklődők **V a n c s ó G y u l a** h. ügyvéd úrhoz (váczi utca 1. sz.) forduljanak.

 A Magyar Tört. Társulat t. ez. tagjai tisztelettel figyelemztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től délután 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok **P e s t y F r i g y e s** úrnál, váczi-utca 20. sz. I. emelet, az „Első Magyar Iparbank“ helyiségében. **Különösen kéretnek az 1868-ki évdíjakkal még hátrálékban lévők, azokat minieleőbb befizetni.**

— A „**Századok**“-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (n. múzeum 24. sz.), az újon jelentkező tagok nevei, és a „**Századok**“-at illető reclamációk pedig akár oda, akár **P e s t y F r i g y e s** társ. pénztárnok úrhoz (váczi-utca 20. sz.) intézendők.

 A „**Századok**“-ra külön előfizetés is áll nyitva nem tagok számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések **R á t h M ó r** váczi-utcai könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expediáltatnak. — A társulati szerkesztő-titkárnál megrendelhető még az 1867-diki évfolyam is 5 frtjával tagok, s **R á t h M ó r**nál 6 frtjával nem-tagok számára.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMAN.

S Z Á Z A D O K .

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Harmadik füzet.

1869.

Martius hó.

**Péter magyar király csakugyan III. Urseolus Péter
Otto velencei doge fia volt.**

Krónikáink írói a velencei Urseolusok atyafiságát az Árpád házzal igen zavartan írták meg; a burgundi királyok vérsége, kikkel Sz. István királyunk napa Gisela által atyafiságban volt, hozta őket tévedésbe. Ugyanis II. Henrik bajor hercegnek felesége Conrád burgundi király leánya volt, a kitől nemzé a sánta, czivódó II. Sz. Henrik német királyt, utóbb császárt, és Giselát Sz. István király nejét. Kivált Turóczi Jánosnál P. II. cap. 34. s a budai krónikában homályosak és kétesek ime sorok: „Vilhelmus autem pater Petri regis, fuit frater Sigismundi regis Burgundiorum.“ Az az: Vilhelm pedig, a Péter király atyja, Zsigmond burgundiak királyának atyjafia volt. Zsigmondot Clodimir francia király ölette meg 524-dik évben; itt tehát a „frater“ szó nem jelenthet testvért, hanem atyafit. Vilhelm nevű nem is találtatik a burgundi királyok sorában.

A pozsonyi krónika is nagyon tévesen beszél lib. II. cap. 2. §. 7. „At regina Keysla cum Wuda Petrum Alemannum, fratrem reginae, regem praeficere statuerunt.“ Az az: De Keysla királyné Budával elvégezte a német Pétert, a királyné atyjafiát királylyá tenni. E helyen is a „frater“ nem fitestvér,

hanem atyafi: mivel a Gisela királyné, Sz. István hitvese, bajor születés volt, az atyafi olasz, vagyis velencei Pétert szintén németnek nevezi. A budai krónika pedig habozva: „Petrum Allemannum, vel potius Venetum, fratrem regine.“ Az az: a német, vagy inkább a velencei Pétert, a királyné atyjafát.

Leghatározottabban ír Kézai Simon lib. 2. cap. 2. „Regina vero Kysla, consilio iniquorum, Petrum Venetum filium sororis suae, cuius pater dux fuerat Venetorum, regem fecit super Hungaros, ut pro libitu posset motus suae voluntatis perficere, regnumque Hungariae, amissa libertate subderetur.“ Az az: Kysla királyné pedig az igazságtalanok tanácsából a velencei Pétert, ücsesének (Giselának, Sz. István király hugának) fiát, a kinek az atyja velencei herceg vala, magyarok királyává tette, hogy föltett szándékát kedve szerint kivihesse, és Magyarország, szabadságát vesztvé, leigáztassék.

Megemlítendő, hogy Kézai Simon soraiban sem jelent a „soror“ nővért, hanem csak atyafit.

Kézai Simonnak a külföldi írók közül hiteles tanúja az egykoru Herimannus Augiensis, született 1013-ban, s meghalt 1054-dik évben, ki az 1038-dik évre följegyezte: „Ipso anno, Stephanus Ungariorum rex, Petrum, sororis suae filium, de Venetia natum, pro se regem constituens, obiit.“ Az az: Azon évben István magyarok királya a Velenczében született Pétert, huga fiát maga után királylyá rendelvén, meghalt. — Herimannusnál a „soror“ kétségen kívül már nővér.

De kit is választathatott volna meg Sz. István király? Nagybátyja fiát alkalmatlanná tevén a pártoskodók, a többi magyar hercegeknek: Endrének és Bélának maga javasolá, futnának ki az országból, mint lentebb fogjuk olvasni.

Péter magyar király ősei közül ezek vezették Velence kormányát: 976-ban Farlati Dániel szerint I. Urseolus Péter, de csak két évig és egy havig, mert letevén fényes méltóságát, szerzetes lett, és szerzetességének 19-dik évében mult ki ez árnyékvilágból. Andreae Danduli Chronicon, Muratoriusnál, Scriptorum Rerum Italicarum Tom. XII. p. 211—212.

Megválasztását így adja elő az egykoru Johannes Diaconus, in Chronico Veneto, Pertz Györgynél. Elmondván, mikép öletett meg Péter, Candianus Péter fia, ezeket beszéli: „Patrato

vero hoc nequissimo scelere, in sancti Petri ecclesiam conven-
runt, ibique communi voto quendam virum, Petrum videlicet
Ursoylum cognomine, preclarum generositate et moribus, in
ducatu honorem sublimare decreverunt. — Erat siquidem sibi
coniux Felicia nomine, et merito, unius nati tantummodo mater,
qui patris equivocus nomine, non dissimilis extitit opere. —
Rexit itaque ducatum annis duobus et mense uno. Nam non
plus, quam quinquaginta annorum fuerat, quando saecularem
deposuit gloriam.“ Az az : Ez elkövetett legszörnyűbb gonoszság
után szent Péter egyházába gyűltek, s ott közszavazattal egy
kitűnő nemzetségű és erkölcsű férfit, tudniillik Ursoylus Pétert
határozták el a hercezségre emelni. — Mert vala néki Felicia
nevű hitvese, méltán Szerencsének mondható, mivel csak egyet-
lenegy, atyja nevű s tetteire nézve sem különböző fia volt. Csak-
is két évig s egy havig kormányzott. Nem volt ötven évnél ko-
rosabb, midőn letette világi dicsőségét.

„Anno vero dominicae incarnationis noningentesimo no-
nagesimo primo, Petrum, ante dicti domini Petri Ursiuli ducis
sobolem, trigesimo suae aetatis anno Veneticorum populi ad
paternam dignitatem promoverunt.“ Az az : Az Ur megtestesü-
lésének kilencz száz kilenczven egyedik évében pedig a velen-
cei nép Pétert, az előbb megnevezett Urseolus Péter úr herceg-
nek harmincz éves fiát léptette atyja méltóságába.

„Deinde, antequam Italiae planiciem (III. Otto császár,
996-ban) peteret, eundem ducem dulci praece (így) rogando,
demandari, ut suum natum adhuc christianae fidei confirma-
tione carentem, Veronam, sine aliqua mitteret mora; quod dux
suorum fidelium consilio facere adquevit. Pucro quidem Verona
pervento, officiose a rege susceptus est, quem chrismatis unctione
propriis amplexibus coarctatum, fecit munire, et a misso
paterno nomine, Otto, id est, suus aequivocus
nuncupatus est. — Otto vero, praedicti domini Petri ducis
filius, diversis muneribus a rege foeneratus, ad Veneciam re-
ppedavit.“ Az az : Ez után, mielőtt III. Otto császár 996-ban
Olaszország rónáira jőne, azon hercegnek barátságos kéréssel
üzent, hogy a még meg nem bérált fiát késedelem nélkül
Verónába küldené; a miben a herceg az övéi tanácsából meg-
nyugodott,— s Verónába érkezett atyja-nevű fiát a király szive-

sen fogadta, saját karjai között Péter helyett, a maga nevére Ottóra béráltatta. — Az előbb megnevezett Péter herceg urnak fia pedig Otto, különféle ajándékokkal gazdagon tért Velencezébe.

Valahogy ide illenének, a miket krónikáink írói nagy homályosan följegyeztek, jelesen a budai krónika : „Vilhelmus autem, pater Petri regis, fuit frater Sigismundi regis Burgundiorum; sed post interemptionem Sancti Sigismundi venerat ad Imperatorem; quem Imperator collocavit Venetiis, et dederat ei sororem suam nomine Gertrud in uxorem, de qua genuit Keyslam reginam.“

A szóban levő Vilhelmnek atyja Adalbert, nagyatyja pedig II. Berengarius volt, kiket I. Otto császár párütésükért fosztott meg birodalmuktól; de később Vilhelm visszanyerte; vagy, mint a krónika írója fejezi ki magát, a császár őt Velencezébe visszahelyezte. — Péter magyar király anyja Gisela nem ennek a Vilhelmnek volt felesége; hanem Otto Vilhelm burgundi gróffal lépett második házasságra. A burgundi Vilhelm tehát Péternek mostohaatyja volt; következőleg krónikáink írói a „pater“ szót mostohaatya értelemben vették.

Nevezetes, hogy kiválólag csak a nem született-magyar krónikások tették Pétert németté, mint Haugen Hans: Der Hungern Chronica. Wien, 1534. egész levélben, lib. II. cap. 24. „Do aber Gertrudis gestorben was, nahm Wilhelmus die Schwester des heiligen sant Steffans, von welcher er gebar kunig Petrum, und denselben dem heiligen könig sant Steffan, als seinem vettern, den zu erziehen, die sprach zu lernen, und die Ungerische monir zu unternehmen zugeschickt, und vom könig erzogen ward, auch bey den Ungern wol verdient was, und ward durch die künigin, und die, so irer parthey waren, dieser Petrus, als der geschickest im gantzen reich der Ungern fürgehalten, und zu einem könig anzunemen, mit höchsten fleiss angezeigt, geraten, und gebeten.“

Lib. II. cap. 28. pedig ezeket közli : „Zu der zeyt, als Vazul bey des heiligen könig Steffans zeyten die augen in der gefenkhus verlor — fluhen etlich desselben freundt, damit in von könig Peteru nich auch also geschech, in Behem; unter denselben waren drey brüder, so sich der gesiptschafft und des

stamen königs Seffans berümeten, nemlich Andreas, Bela, und Leventa.“

Haugen állítását IV. Béla király oklevele is bizonyítja, Fejér Györgynél, Cod. Dipl. IV, I. p. 392—393., a hol a magyar hercegek meneküléséről „ad partes Poloniae, propter Petrum, qui nomen regis sibi potenter adscripserat“ nyilván tétetik említés. Csalhatatlan bizonytsága ez annak is, hogy sz. István király országlása óta léteztek királyi könyvek, melyeket „Legenda sancti Regis Stephani“ neveztek, s a fehérvári káptalan örkanonokjára voltak bízva. Fejér: Cod. Dipl. VII, I. p. 108. A képes krónika is hivatkozik e Legendára P. II. cap. 27. „Geycha vero — anno dominicae Incarnationis noningentesimo sexagesimo nono, quemadmodum in legenda S. Stephani regis scriptum est, genuit S. Stephanum regem ex Sarolth, filia Gyulae.“ Az az: Gecse pedig — az Úr megtestesülése kilencszázhatvankilencedik évében, a mint az sz. István király könyvében írva vagyon, nemzette sz. István királyt Saroltától, Gyula leányától. — Ugyanezeket állítja a budai krónika is.

El kell itt mondanunk, hogy krónikáink írói nem írtak maguk fejtől, hanem a kezeiknél volt kutföket hiven és lelkiismeretesen lemásolták, s csakis gyűjtők voltak, mire példa a képes krónika: „Anno Domini 1358. — incepta est ista chronica de gestis hungarorum antiquis et novissimis — collecta ex diversis chronicis veteribus.“ — És Turóczi Jánosnak e szerény nyilatkozata: „Quum rebus in his ex me fecerim nihil; veteres in omnibus secutus sum historias, et sententias auctorum transgressus sum in nullo.“

E hív eljárásukat méltányolnunk illik, hogy ők a kutföket séretlenül hagyván, szóról szóra leírták. Bonfin Antal is jobb szolgálatot tett volna a magyar nemzetnek, ha Decadesái kidolgozásában a cikornyás deákság helyett, a használt kutfök szavait, a mint találta, megtartja; most legalább tudnók, mi volt légyen az eredeti codexekben, s mivel toldotta meg magáéból a történelmet.

Ha már Sz. István király idejében léteztek királyi könyvek: nem mondható Vazul hercegnek megcsonkítása, melyről

többek közt Kézai Simon, és Turóczy János krónikája emlékeznek, merő költeménynek. E büntétel szoros kapcsolatban áll Péter királynak trónfoglalásával; de halálos ágyán Sz. István bosszút nem állhatott a bűn részeseiken: „Kont aber die obeltheter omb solchs nit straffen, dann die krancckheyt an im oberhand name.“ Haugen, Chron. lib. II. cap. 23.

E szörnyű esetre Sz. István király, nagybátyja fiait magához szólítván, tanácsolá nekik, futnának ki az országból, hogy Vazul sorsára ne jussanak; határozottan írja a pozsonyi krónika: „qui ex consilio Sancti Stephani Regis exierant Hungaria.“ És a budai krónika: „Convocatis autem filiis Calvi Ladizlai patruí sui, sive Andrea, Bela, et Levente, consuluit eis, ut quanto citius possent, fugerent, ut sic sibi salutem, et corporum suorum integritatem reservarent. Illi vero salubri consilio Sancti Regis acquiescentes, a facie malorum et dolorum in Bohemiam fugierunt.“ Az az: Összehíván pedig nagybátyjának Kopasz Lászlónak fiait, vagyis Endrét, Bélát és Leventét, tanácsolá nekik, minél hamarább tehetnék, futnának, hogy így egészségüket és testük épségét megtartsák. Azok pedig megnyugodván a sz. király jó tanácsában, a gonoszok és cselek elől Csehországba szaladtak.

Fölhozatik érvül Gisela királyné mentésére a királyi palást is. Ez egykor mise-mondó ruha volt, melyet ő 1031-ben hímzett, a rajta levő szöveg szerint: „A Stephano Rege, Et Gisla Regina Casula Hec Operata Est, Et Data Ecclesie Sanctae Mariae Sitae In Civitate Alba: Anno Incarnationis Christi M. XXXI. Indictione XIV.“ E mise-mondó ruhát Sz. István király és Gisela, fiok Sz. Imre herczegnek véletlen halála után, mit ők Isten büntetéséül vettek, ajándékozták a fehérvári Boldog-Asszony egyházának; mint Hartvic emlékezetben hagyta: „látván“, mond Sz. István királyról, „hogy egyedül marada, s nincs többé ivadékhöz reménye — az Isten bőséges irgalmának keresésére fordítván minden szorgalmát, s a zárdák és egyházak szolgáltnak, szerzeteseknek és papoknak sokféle alamizsnát ajándékozza.“ Egy másik, azon korból s évből való misemondó ruhát Froelich Erasmus ismertetett meg: Casulae S. Stephani Expositio. Viennae, 1754. 4.

Némely írók Pétert Sz. István királynak szándékolt meggyilkolásával is vádolják; de ezt Hartvic szerint a palotás báró urak „quatvor palatinorum nobilissimi“ akarták véghez vinni, kik azon korban csak négyen voltak, mint Struvius in Corp. Juris publ. Germ. Jenae, 1732. 4. p. 335. §. 21. írja: „Illorum quatvor ab antiquo fuerunt: Camerarii videlicet, Senesealei, Buticularii, Comites Stabuli.“ És Thietmar lib. 4. III. Otto császárról beszéli: „Celebrata prima Paschatis solennitas in Quindilingborg a Rege, ubi quatvor ministrabant duces: Henricus ad mensam, Conradus ad Cameram, Hezilo ad Cellarium, Bernardus Equis praefuit.“ Az az: étekfogó, kamarás, pinczér és lovász; de Péter, Hartvic szerint hadi főparancsnok volt.

Folytatólag írja Johannes Diaconus, 1004-dik évről, hogy Péter hercegnek elsőszülött fiát Jánost, Vazul és Constantin byzanti császárok magukhoz szólíták, s vele a császári vérből származott Argiropolis patrieus leányát Máriát vetették el; e házaspár az 1006-ban Velencében dühöngött mirigyben halt meg. Az elkeseredett atya vigasztalására a velenceiek egyező akarrattal harmadik fiát, a tizennégy éves Péter Ottót választották meg. Többi gyermekei ezek voltak: János, Ursus, az említett Otto, Vitalis, és Henrik, a kit 1004-ben II. Henrik német császár Verónában vitt bérnálásra. Péter négy leányáról sem feledkezett meg Johannes Diaconus; közülök az első Hicelát Istvánnak, szláv király fiának adta férjhez, hármát pedig kolostorba rekesztette: „tres in monasterio, Deo omnipotenti mancipavit.“

Tudtomra ez, „Johannes Diaconus“-nak egykoru velencei krónikája a legrégebbi forrás, mely az Urseolo nemzetséget izenként megismertette, s hitelénél fogva Péter magyar királynak velencei származása kétségtelen, melyet Mátyás Flórián levelező tag úr, mint a „Pesti Napló“ esti kiadásában olvasom, folyó évi február 15-kén fölolvastott történeti értekezésében megintgatótt volna.

I. Urseolus Péter után, Candianus Vitalis, és Memmus Tribunus ültek a velencei hercegi széken.

Ezekre következett II. Urseolus Péter, a főntebbi Péter fia, s kormányzott 991-dik évtől kezdve 1009-ig. Chronicon Andreae Danduli p. 223—225.

Ez után az 1006-ban megválasztott III. Urseolus Péter Otto ült 1026-ig: „*praeesse coepit anno D. N. J. C. M. IX. erat quippe annorum fere XVIII. dux; quo tempore filiam Geisae regis Hungarorum, et sororem Stephani successoris duxit in uxorem; mulierem utique generositate serenam, facie facundam et honestate praeclaram.*“ Dandulus lib. IX. cap. 2. Az az : Otto herceg kormányozni kezdett 1009-ben, majdnem tizennyolczadik éves korában, a mikor Geisa király leányát, s utóda István hugát vette feleségül; bizonyára származására nézve főnséges, képére ékes, és becsületére jeles nőt.

Otto két ízben hagyta el székét: 1023-ban, és végkép 1026-ban, ekkor feleségestül Constantinápolyba menekült az ottani atyafiakhoz. Utolsó számüzésekor is visszahívták; időközben helyette bátyja Ursus a patriarcha vitte a kormányt 14 hónapig. Végre 1030-ban megérkezett halálának hire; özvegyét Giselát és fiát Pétert Sz. István király magához vevén, a húsz éves fiatal herceget hada főparancsnokává tette; mint Hartvic Sz. Istvánról írja: „lázba esett, s miután nem kétlé, hogy közel van napjai végéhez, egybehivatá a püspököket, a palotás urak főbbjeivel, s legelőször is arról tanácskozott velök, hogy Péter, testvérhugának Velenczében született fia, legyen a királyságban utódja; kit ő magához hivatván, régen azelőtt hadainak főparancsnokává tett.“

Ha I. Adalbert ausztriai marchio-nak (Albrecht I. der Siegreiche, 1018—1056.) felesége valóban Giselától Sz. István király hugától született, mint Aloldus az 1021-dik évre állítja: „*Adalbertus marchio nuptias fecit cum Alhaide, quae fuit filia Guilelmi Comitis Pictaviensis, et Giselae, sororis Stephani primi regis Hungariae et sancti. Huius Alhaidis frater erat Petrus, qui post Stephanum in regno Hungariae successit*“ : Gisela csak az 1031-dik év körül léphetett másodházasságra. Aloldusnál is a „*frater*“ = mostoha-fivér.

Lambertus Hersfeldensis szintén tesz említést ezen atyafiságról; 1043-dik évre mondja III. Henrik német királyról: „*Rex secunda expeditione in Ungarios facta, — reversus nuptias celebravit in Ingelheim, in coniunctione Agnetis, filiae Wilhelmi comitis Pictavorum.*“

Az 1046-dikra pedig ezeket írja : „Rex nativitate Domini Goslariae celebravit ; ubi et socrus eius de Pictavis, cum primoribus gentis suae aderat.“

Pictava, Poitiers városa, Orleansban, Franciaországban. Ágnesről mondja Pertz György egy jegyzetben : „Agnes filia Ottonis Wilhelmi comitis Burgundiae, uxor Wilhelmi III. comitis Pictaviae, mater Agnetis, uxoris Henrici III. imperatoris.“

Ezek nyomán így állana a leszármazás :

I. Urseolus Péter, ki 976-ban szerzetes lett; felesége Felicia.				
II. Urselous Péter, felesége Mária.				
János, felesége Mária † 1006.	Ursus, patriarcha.	III. Urselous. Péter Otto, felesége Gisela.	Vitalis, Henrik. pap.	Hicela, férje István, szláv király fia.
Péter magyar király, 1010 † 1046.				
Giselának Péter Otto özvegyének második férje Otto Wilhelm burgundi gróf				
Alhaidis, férje I. Albrecht ausztriai marchio, 1018 † 1056.				

Beteges állapotom miatt nem jelenhetvén meg az akadémiái üléseken, Mátyás Flórián úrnak „Péter magyar király származásáról“ közlött értekezése kapcsán szövegek föl a Magyar Történelmi Társulat közlönyében.

PODHRADCZKY JÓZSEF.

Tanulmányaim Spanyolország állami levéltárában.

I.

Az elmúlt nyári szünidők alatt egy jó barátom társaságában beutaztam Spanyolországot. Bámulattal és elragadtatással szemléltük az arab és góth építészet csudaszerű műveit: Granada Alhambráját, Sevilla, Toledo, Burgos domjait. Élveztük Andalúzia tájainak és Murillo ecsetjének örök szépségeit. De mindez csak rövid időre tudta lekötni figyelmemet. Türelmetlenül siettem Castilia egyik legjelentéktelenebb helységébe, Simancsba. Ezen, Valladolidtól egy órányi távolságban fekvő, mintegy ezer lakót számító falu fölött ősrégi erősség uralkodik, mely egykor futni látta a mórokat, utóbb börtönül használtatott, három évszázad óta pedig Európa egyik legbecesebb tudományos kincsét, Spanyolország állami levéltárát őrizi.

A levéltár keletkezése a lángeszű Ximenes nevével van összekötve. Az alcalai egyetem alapítójának, s a Polglották kiadójának nem legsecskélyebb érdeme, hogy ő volt az első, ki egy központi állami irattár szükségét belátta és hangsúlyozta. Akkor Valladolid lévén az uralkodók székhelye, a közel simancasi erősség mindenképpől alkalmasnak látszott, hogy ama célra szolgáljon. V. Károly fölkarolta a tervet; de csak II. Fülöp tudta azt létesíteni, azon erélylyel és határozottsággal, mely annyi nagy vállalatnak és súlyos szerencsétlenségnek volt szülője. Az Escorial hires építészt Herrerát bízta meg az erősség helyiségeinek átalakításával. A spanyol monarchia minden részéből összehordatta az országos érdekű okmányokat, s elrendelé, hogy az ország főhatóságai időközönként e helyre szállítsák irataikat. Így létesült a levéltár, mely Európában valószínűleg a legnagyobb. Huszonöt év előtt, a

leltározás alkalmával, hatvankétezer iratesomago t számítottak.

A régibb spanyol kormányok féltékenysége a legújabb időkig megközelíthetlenné tette az itt fölhalmozott gazdag kincseket; melyeknek egyébiránt értékesítésére a spanyol tudósok mai nap sem igen látszanak vágyat érezni. Gachard, Belgium levéltárainak nagyérdemű igazgatója volt az első, ki e helyen kutatásokat tett, s 1848-ban a tudományos világot e levéltár fontosságára figyelmeztette. ¹⁾ Azóta főleg a prágai Gindely ²⁾ és az angol kormány megbízásából Bergenroth ³⁾ tettek ott nagyobb mérvű nyomozásokat.

A levéltár rendezését a hiú spanyolok sem mondják czélszerűnek. Az eddig érvényben levő rendszabályok az okmányokat nem óvták meg az idő romboló hatásaitól és roszkaratú elidegenítésektől, s egyuttal nagy mértékben megnehezítették azoknak a tudomány érdekében való fölhasználását. Az összes irományok öt osztályba vannak sorozva; a szerint, a mint az ország egyházi ügyeire, a kereskedelemre, hadügyre, törvényszéki eljárásokra és a külföldi viszonyokra vonatkoznak. A külföldi nyomozóra nézve az utóbbiak, a diplomatiái iratok (Papeles de Estas) birnak legnagyobb fontossággal. Ezekről ki kell emelnem, hogy régibb időkbel, a XV-ik század végéig igen gyéren vannak képviselve; ellenben a XVI-ik század kezdetétől újabb időkig meglepően gazdagon, majdnem teljesen föntartattak. Magamnak is alkalmam volt meggyőződnöm, hogy nem alaptalan Gindely észrevétele, miszerint Európa XVI-ik és XVII-ik századbéli történetére nézve a világ összes levéltárai között Simancas leggazdagabb. Ezt érthetővé teszi egyrésről a hatalmi állás, melyet azon századokban a spanyol monarchia elfoglalt; más-

¹⁾ Correspondence de Philippe II. sur les affaires de Pays-Bas. Brüssel, 1848. Két kötet. Az első kötetben 176 lapon ismerteti a simancasi levéltárt.

²⁾ Nyomozásai a harminczéves háború történetére vonatkoznak. Rövid jelentést tett közzé a bécsi Akadémia Sitzungsberichtjeiben. 1862. I. 1—17. ll.

³⁾ A „Calenders of States-Papers“ czímű nagyszerű gyűjteményben közli az Angolországgra vonatkozó diplomatiái iratokat.

részről azon gondosság, melylyel a spanyol kormányok fõntartották összes diplomatiai irataikat.

Ugyanis Simancasban nemcsak a küludvaroknál alkalmazott spanyol követek tudósításai és az azok részére idõközönként küldött utasítások találhatók föl: majdnem hiány nélkül õriztetnek itt a spanyol államtanács jegyzõkönyvei is. Ezen testület az ország legfõbb méltóságából volt összeállítva s ülésiben a fõinquisitor és a király gyóntatója is részt vettek. Fõadata volt a beérkezõ diplomatiai jelentéseket tárgyalás alá venni. A jelenlevõk mindegyike elõadta a teendõk iránt indokolt véleményét, s a jegyzõkönyv, mely rendszerint több ivre terjed, fölterjesztés alakjában bemutatott a királynak, ki határozatát többnyire sajátkezûleg szokta a hátlapra följegyezni.

A mi saját nyomozásaimat illeti: közvetlen czélom, mely Simancasba vezetett, az volt, hogy földeritsem azon vonatkozásokat, melyekben Pázmány Péter a spanyol udvarhoz állott, és a befolyást, melyet III. és IV. Fülöp a XVII-ik század elsõ tizedeiben királyaink magyarországi politikájára gyakoroltak. Mindazáltal, a mennyiben ezen czélom és korlátozott idõm s fölhatalmazásom engedték, nem mulasztottam el magamat aziránt is tájékozni: mily fontossággal bír a spanyol állami levéltár általában hazai történelmünk szempontjából. E tekintetben azon eredményre jöttem, hogy az 1526. elõtti idõkre vonatkozó kutatásokat itt alig fogná figyelemreméltó eredmény jutalmazni. A török hadjáratokról, Mátyás nagyobbszerû diadalairól és ama nagy csapásokról, melyek hazánkat II. Ulászló s II. Lajos alatt érték, találtam ugyan némi jelentéseket, de ezek kevés újat tartalmaznak. Azonban másrésztõl állítani merem, hogy hazánk történetét a Habsburg-házból származó királyaink alatt, teljesen csak akkor fogjuk ismerni, ha majd Simancas ez irányban átkutatva leend. A bécsi udvar magyarországi politikájának titkos rugóira és belsõ alakulásaira innen nagyobb világosság lesz deríthetõ, mint Bécs levéltáraiból, s lényegesen kiegészíthetõ az, a mit nagyérdemü alelnökünk brüsseli nyomozásai napvilágra hoztak.

I. Ferdinánd trónralépte óta a Habsburgház spanyol ága is nagy érdekléssel kísérte a magyarországi eseményeket. A

császári udvarnál alkalmazott spanyol követek teljesen be voltak avatva az udvar minden törekvéseibe, s ezekre nem egyszer módosító s irányadó befolyást gyakoroltak. Tudósításaik, melyeket — rendszerint hetenként — uralkodójukhoz intéztek, nem oly gazdagok ugyan részletekben, mint azok, melyek Róma, Florenz és Velence diplomatáitól kezeim között megfordultak; de fontosabbak és jellemzőbbek az csemények s szereplő egyénekre nézve. Az államtanács is gyakran behatóan foglalkozott magyar ügyekkel, és nagy mértékben érdekes látni: mikép fogják föl azokat az idegen államférfiak, az európai politika magasabb nézpontjaiból.

Azon befolyásról, melyet a spanyol politika hazánkra gyakorolt, egyáltalán kevés jót mondhatunk. Főcélja az ausztriai ház hatalmának emelése és biztosítása volt. Már pedig az államférfiak, kik II. Fülöp iskolájában nyerték kiképeztetésüket, a magyar nemzet szabad királyválasztási jogában és alkotmányos intézményeiben a trónra nézve komoly veszélyt láttak. S így a német kormányférfiak, kik királyaink környezetében az örökösödési elv érvényesítésén és a magyar szabadságok korlátozásán fáradoztak, Spanyolországból nyertek irányt és várhattak mindenkor támogatást.

II.

Erre nézve érdekes példa gyanánt hozhatom föl ama tárgyalásokat, melyek II. Ferdinándnak magyar királylyá választatása ügyében 1616—1618. között a bécsi és spanyol kabinetek között folytak.

A Habsburgház I. Ferdinánd trónralépte óta Magyarországot örökös birtokának tekinté. Midőn II. Mátyás, gyermekkel nem bírván, 1615-ben koronáit még életében Ferdinánd styriai főherceg részére biztosítani tervezé: III. Fülöp spanyol király nemesak az örökös tartományokra, Cseh- és Morvaország koronájára emelt igényeket, hanem meg volt győződve, hogy II. Mátyás halála után a magyar trónnak is örökösödési jog-czímen reá kell szállani, mint a ki II. Ulászló leányától, Anna királynőtől egyenes vonalon származik. A bécsi udvarnál alkalmazott követé Oñate gróf utasított, hogy igényeit érvényesí-

teni igyekeztek. Utóbb ugyan egység jött létre és III. Fülöp jogairól, melyeket meggyőződése szerint a magyar koronára birt, Ferdinánd főherceg és ennek férfi-utódai javára lemondott; de föntartotta a spanyol ág jogait azon esetre, ha Ferdinánd egyenes férfiága kihalna. Midőn az ezen egyezésre vonatkozó okmányok 1616. június 6-án kicseréltettek ¹⁾: a császári udvar ígéretet tett, hogy a spanyol ág örökösödési jogainak biztosítása végett Ferdinánd főherceg megválasztatása után az említett egységet, valamint a csehországi rendek, úgy a magyar országgyűlés által is meg fogja erősíttetni. S ekként a spanyol kormánynak közvetlenül is érdekében állott, hogy a magyar országgyűlés szerencsésen folyjék le.

Ezen országgyűlésen II. Mátyás oly kívánatokkal szándékozott föllépni, melyeknek a legelbizakodottabb német államférfiak sem jósollattak kedvező fogadtatást. Országos törvények és nemzeti kegyelet által szentesített alkotmányos intézmények ellen nyílt támadást terveztek, és a siker biztosítása végett szükségesnek látták, hogy a király fegyveres erővel kölesönözzön nyomatékot előterjesztéseinek, s ha másképp nem lehet ezélt érni, erőszakos föllépéssel gyakoroljon nyomást a rendekre. A haderőt, mely e czélra kívántatott, a spanyol udvartól kérelmezték.

II. Mátyás 1617. július 29-én sajátkezű levél által értesíté III. Fülöpöt, hogy madridi követe Khevenhiller gróf futas ügyeket fog vele közölni, melyeket melegen ajánl figyelmébe. Khevenhiller september végén jegyzéket intézett a spanyol

¹⁾ Egyrésről Oñate gróf uralkodója nevében kiállítá a lemondásra vonatkozó okmányt: másrésről pedig Ferdinánd főherceg kijelenté: „Quod Mttas Sua Cath. ad intercessionem Ces. Mttis bonum publicam privatis anteponeus, commodis renuntiet iuri suo, quod tanquam unicus Annae Hung. et Boh. Reginae per lineam rectam Maximiliani I. eiusdem Reginae Annae primogeniti pronepos, in successione dictorum Regnorum et eis annexarum Provinciarum habet, in fauorem nostri, nostrorumque masculorum, per lineam rectam masculinam non interrupta serie, descendentium . . . Gratum et ratum habemus, ut linea masculina Cath. Mttis in hac successione dictorum Regnorum et annexarum Provinciarum foemininam paternae nostrae stirpis ex filiabus eiusdem stirpis descendentes praecedat.“ (Eredeti péld. Simancasban.)

kormányhoz, melyben leplezetlen nyíltsággal szölt uralkodójának titkos czélzatairól. Ezen jegyzékről a spanyol államtanács jelentést tett III. Fülöpnek. „A császár és Ferdinánd cseh király értesitene, — ezek a fölterjesztés szavai — hogy a magyarországi koronázás eszközlése végett mindenesetre szükséges összehívni a magyar országgyűlést; bár minden odamutat, hogy a magyarokban nem lehet bizni, mint a kik összeköttetésben állanak a törökökkel és az eretnekekkel, s megakadályozni igyekeznek a koronázást. E miatt gondoskodni kell haderőről, melylyel szükség esetében kényszeríteni lehessen a reundekeket. Továbbá ezek az elhunyt nádor helyébe új nádort kívánnak választani; már pedig ez az ausztriai házra nézve súlyos hátrány lenne, miután, míg a nádori méltóság fönnáll, Magyarországon nem fog létrejönni a béke és nyugalom. Végre a császár vissza óhajtja szerezni a magyar koronát. Ezen kincs, mióta azt I. Ferdinánd II. János király anyjától 200,000 forinton megszerzé, mindig a királyok kezei között volt s csak a legközelebb, Rudolf és Mátyás császárok között támadott viszályok idejében jutott a magyarok kezébe, kik azt Pozsonyban őrizik. A korona visszaszerzésére sem lehet fegyveres erő nélkül kísérletet tenni.

„És ha e nagyhorderejű ügyek tekintetében nem sietünk kedvező fordulatot létesíteni: szükséges lesz elhalasztani az országgyűlést és koronázást, és attól tarthatni, hogy ez jövőben nem lesz könnyen kivihető. E miatt a császári és királyi felségek bizalommal fordulnak katolikus felségedhez, hogy dicső háza föntartásának és gyarapodásának érdekében rendelkezésükre állítani méltóztassék azon spanyol hadosztályokat, melyek eddig Velence ellen harezoltak, s egyuttal megajánlani az eltartásukra szükséges pénzösszeget; miután teljesen nélkülözik az eszközöket, melyek ezen, az egész házra nézve annyira fontos ügy szerencsés keresztülvitelére szükségesek.“

Az államtanács ajánlá, hogy mindenekelőtt Önate grófot kell megkérdezni az iránt: mennyi költséget fog igényelni a bécsi udvar által kívánt segély? Ez azon nézetben volt, hogy a császár meg leend elégedve, ha a spanyol udvar egy gyalogezredet s 500 lovaszt állít rendelkezésére, s ezen had költségeit 1618. april végéig, vagy legfőlebb május közepéig födőzni fogja. III. Fülöp hosszas jegyzékváltás után e bécsi követe által

javasolt segílyt megajánlá. S mi sem állítja világosabban szemünk elé a bécsi udvar kétségbeesett helyzetét, mint az, hogy ezen csekély segíly is a legnagyobb örömmel és hálával fogadtatott általa. Mindazáltal II. Mátyás nem vette azt igénybe. Utolsó perczben lemondott szándékáról, hogy a magyar országgyűlésen alkotmányellenes czélzataival föllépjen s erőszakos eszközöket használjon. Pázmány és Forgách Zsigmond kimutatták ily eljárás veszélyes voltát és kilátásba helyezték II. Ferdinánd megválasztatását : ha viszont a király az országgyűlés törvényes kívánatait teljesítvén, nádort enged választatni és a szabad királyválasztási jogot meg nem támadja.

Oñate gróf ekkor minden befolyását fölhasználta, hogy a királyt ezen engedményektől visszatartsa. Különösen a királyválasztási jog elismerését ellenzé, miután ekkép az ausztriai ház örökösödése és a spanyol ágnak biztosított jogigényei megsemmisíttetnének. S midőn april elején Pozsonyban oly nehézségek támadtak, melyek a királyválasztás sikerét kérdésessé tették és az országgyűlés eredménytelen fölhasználását helyezék kilátásba : a spanyol követ komoly szemrehányásokat tett a bécsi kormányférfiaknak ; kiemelé, hogy a fölmerült nehézségeket könnyen elháríthatták volna, ha a spanyol segílyt igénybe veszik, és főleg Khlesl bibornokot vádolá roszakaratú celszövényeiért. Ő kötelességének tartá april 15-én jegyzéket intézni a császári cancellárhoz, melyben az örökösödési elv érvényre emelését sürgeté. De ez alkalommal nem leheté meghallgatni tanácsait. A magyar országgyűlés kiküzdötte szabadválasztási jogának elismerését. Ennek következtében a III. Fülöppel létrehozott örökösödési egyességet nem lehetett az országgyűlés elé terjeszteni. S a spanyol kormány ezt utóbb is sikertelenül sürgeté! ¹⁾

Oñate gróf 1618. jan. 16, 21, 27. mart. 7, april 4, május 16, június 26. Bécsből. — A spanyol államtanács 1617. sept. 9. 1618. május 9. — II. Mátyás és Ferdinánd főherczeg 1617. júl. 29. III. Fülöphöz. — II. Ferd. Oñatehoz 1618. jan. 25. és Miksa főherczeg 1618. febr. ugyanahhoz. — Oñate a cs. cancellárhoz 1618. april 15. — Sür-gönyök Oñatehez 1617. máj. 26. és sept. 23. 1618. máj. 4. júl. 30. — Jegyzékek Khevenhiller grófhöz a spanyol külügyi államtitkártól 1618. mart. 12. 17.

III.

Sajátszerű és meglepő azon állás, melyet a spanyol kabinet Bethlen Gábor irányában elfoglalt. A madridi államférfiak tisztábban fölismerték az erdélyi fejedelem egyéniségének fontosságát és a helyzet igényeit, mint bécsi collegáik. Esztelennek tartották ezeknek politikáját, melyszerint ama hatalmas férfiút fölingerelték, bár nem voltak képesek megsemmisíteni. Már 1616-ban hidegen fogadta a spanyol udvar Homonnai György folyamódásait, ki Bethlen megbuktatására spanyol segílyt kért; pedig a katolikus érdekeket állítá előtérbe s a lengyel király is melegen ajánlá ügyét III. Fülöp pártfogásába.¹⁾ Utóbb midőn II. Ferdinánd és Bethlen között nyílt ellenségeskedések támadtak, Oñate gróf és utódja Ossona gróf befolyásuk egész súlyával oda működtek, hogy a béke s egyesség visszaállíttassék. Ismételve hangsúlyozták, mily jelentékeny előny származnék a Habsburgház és a katolicismus érdekeire, ha Bethlent protestáns szövetségeseitől örökre elvonni sikerülne. S IV. Fülöp örömmel értesült arról, hogy Bethlen a császár egyik leányának keze után vágyódik. Ezen uralkodó a Habsburgház európai túlsúlyának, főleg Franciaországgal szemben, biztosítása végett házasságok által óhajta megnyerni a protestáns hatalmakat. A walesi herezeget Donna Maria infansnővel, s pfalzi Frigyes fiát a császár egyik leányával tervezé összeházasítani, míg a másik főhercegnő kezét Bethlen nyerné el. E miatt Bethlen e kérésének teljesítését kívánatosnak tekinté, sőt azt sem ellenzé, hogy királyi czímmel ruháztassék föl. Csak azt kívánta, hogy a fejedelem kellő biztosítékokat nyujtson aziránt, hogy e házasság csakugyan meghozza az előnyöket, melyeket vártak.

De e nagy tervek Bécsben ellenszenvvel fogadtattak s hajótörést szenvedtek, főleg Róma ellenzésén. VIII. Orbán hatalmas rokona és államtitkára, Barberini bíbornok, határozottan a francia udvarhoz hajolt; s Richelieu majdnem két évtizeden át irányadó befolyást gyakorolt a római cúria politi-

¹⁾ Homonnai III. Fülöphöz 1616. nov. 19. A lengyel kir. ugyanahhoz 1616. aug. 29. — A spanyol államtanács 1617. május 6.

kájára. E lángeszű ministernek főczélja lévén a Habsburgok gyengítése, nagy súlyt helyezett arra: hogy a IV. Fülöp és I. Jakab, II. Ferdinánd és Bethlen között létrejött egyességet, s az ennek megszilárdítását czélozó házassági terveket meghiusítsa. E végből reá birta a római cúriát, hogy a tervezett házasságokat ellenezze. S csakugyan, az államtitkár a madridi nuntiushoz intézett utasításában indignatióval szól a tervekről, melyek a walesi herczegre és a pfalzi grófra vonatkoztak. „Hasonló természetű lenne — mondja — a házasság Bethlen és a császár másik leánya között, melyről hir szerint szintén gondolkodik a katolikus felség; ámbár hihetetlen, hogy bizalommal viseltessenek amaz álnok és csalárd ember iránt, kinek hite és erkölcei egyaránt gonoszak s ki az isteni törvényeket nem kevésbbé megveti, mint az emberieket.“ És a nuntiusnak meghagyta, hogy e házassági tervek meghiusítására mindent megtegyen, a mi emberileg lehetséges. A tervek meghiusítottak. De e sikert drágán kelle megfizetni. A megsértett angol király és a pfalzi Frigyes ismét élére állottak Ausztria ellenségeinek; s a harminczéves háború újra hatalmas lánggra lobbant. ¹⁾

Midőn 1624. végén Bethlen újabb lépéseket tett a főherczegnő elnyerése végett, Ossona gróf erélyesen támogatta Bécsbe küldött követeit. Eljárása a spanyol államtanács 1625. január 4-iki ülésében közhelyesléssel találkozott. „Magyarország és a német birodalom jelen viszonyai között — mondá Don Fernando Giron — a keresztyénség érdeke követeli, hogy minden eszköz, melylyel Bethlent a császár részére meg lehetne nyerni, fölhasználtsassék.“ S Inchossa marques megjegyze, hogy a protestáns hatalmakat nagy rémületbe ejtette azon hir, hogy Bethlen ausztriai főherczegnőt fog nőül venni. A király is kijelenté, hogy valamint két év előtt, úgy most is helyesli és kívánatosnak tartja e házasság létrejöttét.

De bár a házassági tárgyalások ez alkalommal sem vezettek eredményre: Ossona gróf, uralkodója és a császár által

¹⁾ Oñate gróf 1623. május 15, 31. jún. 14, aug. 23. 1624. febr. 25. april 25. május 5. júl. 18. Olivarez Oñatehoz 1623. oct. 26. A spanyol államtanács 1624. mart. 16, 31. dec. 1. Barberini bib. a madridi nuntiushoz intézett utasítása.

is fölhatalmaztatva, érintkezésbe helyezte magát Bethlen köve-
teivel. Ezek ismételve hangsúlyozták, mennyire szerencsésnek
érezné magát urok, ha a katolikus felség hatalmas pártfogá-
sával dicselkedhetnék. Ossona gróf jelentést tett e nyilatkoza-
tokról. A spanyol király nem vélte mellőzendőnek ezen küzele-
dést. 1625. augusztus második felében Bethlenhez intézett levele
érkezett Bécsbe, melyben a fejedelemnek barátságát és támo-
gatását fölajánlá. De a császár nem engedte meg ezen levél
átadását, s az sohasem jutott Bethlen kezeibe.

Midőn pedig néhány hónappal később Bethlen IV. Fülöpöt
menyekzőjére meghívta : ez bécsi követségének egyik előkelő
tagja által kívánta magát az ünnepélyen képviseltetni, s 5000
dúrot (mintegy 20,000 francot) utalványozott, a fejedelmi há-
zasoknak fölajánlandó értékes ajándék vásárlására. ¹⁾

IV.

A spanyol uralkodók, hogy politikai czélzataiknak a kül-
udvaroknál érvényt szerezzenek, nem szorítottak a diplomatia
rendes eszközeire; nem mulaszták el e czélra fölhasználni a
kincseket sem, melyeket az új világ bányáiból nyertek. A ka-
tholikus udvaroknál tekintélylyel bíró államférfiakat, főpapokat
és tábornokokat jelentékeny évdíjakkal, vagy kitüntetésekkel
kötelezték le magoknak. Németország kisebb souverainjai is
megtiszteltetésnek tartották a spanyol bőkezűség előnyeiben
részesülhetni.

Hazánkban a XVII-ik század elején a két Forgách test-
vér : a primás és nádor dicselkedhettek a spanyol udvar kegyei-
nek ily tényleges bizonyítványaival. Pázmány Péter 1622.
elején maga fordult IV. Fülöphöz azon kéréssel, hogy részére a
3000 arany, vagy 4500 magyar forintnyi évdíjt, melyet elődje
élvezett, utalványozza. Hivatkozott anyagi veszteségeire, me-
lyeket szoros ragaszkodása az ausztriai házhoz vont reá; s hő
óhajtására, hathatósabban lendíthetni a magyarországi katli.
egyház érdekein. Oñate gróf, a bécsi követ, támogatta a primás

¹⁾ A spanyol államtanács 1625. jan. 4. mart. 11. 1626. jan. 1. 5.
— Ossona gróf 1625. nov. 19. — Bethlen IV. Fülöphöz nov. 5.

kérelmét; utalt személyének fontosságára, s kívánatosnak tartá, „hogy Magyarország katolikusai szemléljék királyi nagyságának jeleit.“ A spanyol államtanács 1622. június 7-én tartott ülésében két tanácsos azt javasolta ugyan, hogy a király Pázmánynak ne évdíjt, hanem egyszer mindenkorra jelentékenyebb összeget utalványozzon. De a többség a primás kérelmének teljesítését ajánlá. S a király már július 4-én meghagyta Oñate grófnak, hogy Pázmánynak az évenként fizetendő 3000 aranyat a bécsi követség költségvetésébe fölvegye.

De mielőtt e kir. határozat Madridból Bécsbe érkezett : a spanyol követ II. Ferdinándot a sopronyi országgyűlésre kísérte. Itt Pázmány nem tanusítván elég készséget támogatásában, magára vonta Oñate gróf neheztelését, ki e miatt az évdíj tárgyában Kis-Martontól július 20-án, előbbi javaslatától lényegesen eltérő fölterjesztést intézett uralkodójához. „Mióta — ugymond — a magyarországi állapotokat közelről szemlélem, úgy találom, hogy az esztergomi érsek nem oly kedvelt egyéniség, mint hittem.“ S erre támaszkodva kérte a királyt, hogy az évdíjt ne Pázmány személyére, hanem a nagyszombati papnövelde javára ajánlja meg. „Ily alamizna által — ugymond — nagyobb lesz fölséged érdeme Isten előtt, s nagyobb mértékben fogja magának lekötelezni Magyarország katolikusait; míg az érsek is meg fog nyugodni, ha értésére adatik, hogy fölséged azon összeget ugyanazon célra szenteli, melyre ő maga kérte, s mikénti fölhasználását reá bizza.“

A király nem hallgatta meg Oñate javaslatát, s újra meghagyta neki, hogy előbbi határozatát Pázmánynyal közölje. A követ e második királyi parancsnak sem engedelmeskedett, és e fondorlatnak az volt eredménye, hogy az évdíjt sem Pázmány, sem a nagyszombati növelde meg nem kapta.

A helyzet lényegesen változott, midőn Oñate grófot a bécsi követségben Ossona gróf váltotta föl. Ez az 1625-iki országgyűlés alkalmával uralkodójához intézett jegyzékeiben ismételve kiemelte azon buzgó és sikeres tevékenységet, melyet Pázmány és Eszterházy Miklós III. Ferdinánd királylyá választatása és koronázása ügyében kifejtettek. S javaslatba hozá, hogy elismeréstül amannak utalványozza az évdíjt, melyet már egyszer megajánlott volt; az utóbbit pedig az aranygyapjúval,

mely után vágyódik, tüntesse ki. „A kegyelem — ugymond — melylyel fölséged e két egyéniséget meg fogná tisztelni : fölséged nevére is dicsőséget hozand, mert nyilvánosságra juttatandja, hogy oly távol népek is keresik fölséged kegyeit és kitüntetéseit; egyttal a magyar nemzet nagyrabecsülné, hogy fölséged megtiszteli és adományokkal halmozza el azokat, kik fölséges házának szolgálatokat tesznek. És biztosíthatom fölségedet, hogy Magyarország katolikusai kiválóan óhajtják fölséged dicsőségének és hatalmának gyarapodását.“

S IV. Fülöp sietett az évdíjt Pázmány részére folyóvá tenni, a miről őt szivélyes levélben tudósítá. „Ossona gróf követünktől — írja, meg fogod érteni, mennyire megörvendezett unokámnak, fenséges Ferdinánd főherczegnek magyar királylyá választatása. E sikert nagyrészt neked kell köszönnünk, bölcseséged és erélyednek, melylyel ez ügyben eljárál. Minélfogva nagy hálára érzem magam irányodban kötelezve. S légy meggyőződve, hogy bármiben kedveskedhetem neked, a bizalom melyet jóakaratomba fogsz helyezni, nem esaland meg. És Ossona gróf tudomásodra fogja hozni, mily tisztelettel viseltetem irányodban, a mint valóban megérdemled.“¹⁾

Pázmány 1626-tól haláláig élvezé a spanyol évdíjat.

Ugyanakkor Eszterházy is vett levelet a spanyol királytól, ki értesíté, hogy a királyválasztás ügyében szerzett érdemeinek elismeréséül az aranygyapjas rend lovagjai közé föl fogja őt venni. De a madridi udvarnál utóbb megfélekedtek ezen ígéretéről, s a magyar nádorról. Évek multak el, s Eszterházy hiába várakozott a kilátásba helyezett kitüntetésre. 1628 nyarán türelmét vesztette s panaszokkal fordult Aytona marqueshez, a spanyol király bécsi követéhez. Ennek jelentései következtében végre megküldettek Eszterházy részére a rend jelvényei, melyeket 1628 utolsó napján a császár kezeiből átvett. „Rarum hoc potentissime Rex — így szól Eszterházy, köszönő iratában —

¹⁾ Pázmány a spanyol királynak 1622. jan. 5. 1624. mart. 13. aug. 10. 1625. nov. 27. — Ugyanaz Ossonához 1625. nov. 27. — Oñate az államtitkárhoz 1622. júl. 20. 1623. jún. 14. — Ossona a királyhoz 1625. nov. 28. — A spanyol államtanács 1622. jún. 7. — A király Oñatehoz 1622. júl. 4. — A király Pázmányhoz 1626. jan. 15.

in gente nostra decus et ornamentum, et quo rarius, tanto me id favori suo reddit magis obnoxium, sed et totam hanc inelitam nationem Hungaricam, quam Catholica Mttas V. in me decoravit, compendio sibi clementer devinxit. Ego me illo fidei et fidelitatis nexu agnosco Augustissimae Domui Austriacae obstrictum, ut ad eum vix aliquid accedere posse putarim. Caeterum adverto ad novos stimulos, novis adhuc opus esse studiis; sed quia supra mea merita fateor beneficiorum eius ornamenta, ita quoque supra vires meas esse demerendi facultatem.“¹⁾

V.

Pázmány a spanyol udvar előtt nagy tekintélyben állott. A spanyol követek jelentései ismételve magasztalják államférfiúi magas képességeit, és hangsúlyozzák, hogy a császár föltétlen bizalommal viseltetik iránta.

A tisztelet, melyet magának a küludvarok előtt kivivott, 1632-ben érte el tetőpontját, midőn mint II. Ferdinánd rendkívüli követe Rómában megjelent. Küldetésének tulajdonképeni főadata volt, hogy ellensúlyozza a francia befolyást, melyet Richelieu az ausztriai ház és a kath. liga nagy kárára a római cúriánál uralkodóvá tett. Pázmány ezen diplomatiiai tevékenységéről sok fontos irat látott napvilágot Miller és Mednyánszky báró közlései által: de ezen iratok az alkudozásoknak csak külső részleteit, mintegy fölszínét ismertetik meg. Azon nagy-érdekű felfödözések, melyeket már előbb Rómában és Florenzben, imént Velenczében és Simancasban tettem, s a melyeket a jövő évben a párisi külügyministerium irattárában kiegészíteni szándékozom, fogják majd meglepő világosságba helyezni Pázmány szereplésének világtörténelmi horderejét. Ez alkalommal csak azt kívánom kiemelni, hogy Rómában főleg a spanyol diplomaták és bibornokok támogatták igyekezeteit. Ezek fájdalommal látták távozni a magyar bibornokot, ki annyi határo-

¹⁾ Ossona a királyhoz 1625. nov. 28. — Aytona ugyanahhoz 1628. aug. 23. — A spanyol kir. Eszterházyhoz 1626. jan. 15. — A császár a spanyol királyhoz 1629. febr. 9. — Eszterházy ugyanahhoz 1629. jan. 2.

zottsággal és ildomossággal tudott szembeszállani a francia minister által inspirált római államférfakkal. S távozása után oly tervvel léptek föl, melynek eddigi kutatásaimban épen nem, s csakis Simancasban találtam egyedüli nyomait.

Castel Rodrigo marques, IV. Fülöp római követe, 1632. aug. 14-ikén kelt jegyzékében kiemelte annak szükségességét, hogy Rómában minél több spanyol és német bíbornok tartózkodjék, kik ott a Habsburgház érdekeit előmozdítsák. De mindenekfölött szükségesnek itélé, hogy Pázmány, mint a császár követe, állandón Rómában lakjék, mint a kinek diplomatiái tevékenységétől lényeges eredményeket várt. IV. Fülöp és államtanácsa fölfogták e javaslat horderejét. És a király azonnal késznek nyilatkozott Pázmány évdiját növelni, azon esetre, ha az örök- városba tenné át lakhelyét. 1633. elején megbizta bécsi követét, hogy ez ügyben a császárral és Pázmánynyal értekezék.

Oñate gróf, ki ekkor másodizben képviselte Bécsben uralkodóját, miután nehézség nélkül megnyerte a császár jóváhagyását, érintkezésbe helyezé magát a primással. S ez kész volt elhagyni hazáját és érsekségét, hogy Rómában az ausztriai ház s a katholicismus érdekeit támogassa. Nemesak hiúságának hízelt, hogy személyének oly fontosságot tulajdonítanak; hanem elragadta lelkét azon gondolat, hogy a katolikus világ középpontján, az európai politika magasabb spharáiban lényeges szolgálatokat fog tehetni az emberiségnek.

1633. második felében s a következő évben Bécsben és Madridban tárgyalások folytak a föltételek körül, melyeket Pázmány e küldetés elvállalásához kötött. Nevezetesen biztosítani kívánta magát aziránt, hogy a pápa szívesen fogja fogadni; s e mellett követelte, hogy ellátásáról illően gondoskodjanak, s e célból 16 ezer arany évi jövedelmet biztosítsanak részére. II. Ferdinánd hajlandó volt elvállalni e en összeg felét; másik felét a spanyol udvarnak kellett volna fizetni. Mind Oñate gróf, mind a spanyol államtanács méltányosoknak tartották ezen igényeket; „mert — mondák — ama részek leggazdagabb egyházi javadalmát fogja elhagyni.“ S a spanyol kormány kész volt e jelentékeny áldozatra is, melyet tőle vártak. Ez ügyben két éven át folyt a diplomatiái jegyzékváltás. Egyszerre 1634. végén megszakadnak a tárgyalások s az egész terv meghiúsult. Ennek

okát Párisban és Rómában találjuk. A spanyol államtanács egyik ülésében a főinquisitor megjegyzi, hogy a pápa alig fogja szívesen látni, hogy Pázmány mint a császár rendes követe Rómába tegye át lakását: miután már 1632-ben is vonakodott őt a császár rendkívüli követének elismerni. És csakugyan Richelieunak s a tőle függő római államférfiaknak érdekében állott távol tartani Rómától a bátor magyar főpapot, ki rövid tartózkodása alatt is oly komoly nehézségeket okozott nekiök.¹⁾

Pázmány ekként Magyarországon maradt. S ezt nincs okunk megbánni. Mert azon tervek megghiúsulásának, melyek hazánkat nagy primásától megfosztani czélozták, köszönhetjük a nagy-szombati főiskolának, egyetemünknek megalapítását 1635-ben.

Csak röviden érintettem ezen eseményeket, s tartózkodom szólni kutatásaim további eredményeiről, miután szándékom azokat Pázmány életiratainak további kötetekben fölhasználni.

Igénytelen előadásomnak tulajdonképen az volt főczélja, hogy kitüntessem, mennyire gazdagok a küludvarok diplomatai iratai oly adatokban, melyek hazai történetünknek részint teljesen ismeretlen mozzanatait foglalják magukban, részint a már ismertekre új világot derítenek. Különösen hazánk újabb történelmére nézve a küludvarok bécsi követeinek jelentései megbecsülhetlen anyagot tartalmaznak. Négy, öt diplomata különböző szempontokból irt tudósításainak összevetéséből többnyire többet tanulnak, mint azon emlékekből, melyeket hazai levéltáraink föntartottak. Áll ez még országgyűléseink történetéről is. Például az 1618, 1622. és 1625-iki fontos országgyűlésekről megyei és állami levéltáraiban csak gyér jelentéseket és sovány naplókat találtam; míg Caraffa érsek, Oñate gróf, a florenczi és velencei követek hetenként rendszeren egyszer, néha többször is küldött tudósításaikban egész lapokat töltöttek be a magyar rendek discussióinak ismertetésével, és

¹⁾ A spanyol államtanács 1632. dec. 10. 31. 1634. april 30. sept. 5. — A római követ a spanyol királyhoz 1632. aug. 14. — A német követekhez intézett jegyzékek 1633. jan. 19. máj. 21. 1634. oct. 4. — Oñate a királyhoz 1634. jan. 7. 14. febr. 17. 24. júl. 4.

együttal minden nevezetesebb országgyűlési iratot másolatban leveleikhez csatoltak.

Vajha találkoznának történettudományunknak áldozatkész pártolói és munkásai, kik lehetővé tennék, hogy Európa jelentékenyebb udvaraiból megszerezhessük a diplomatai levelezések azon részleteit, melyek hazánkra vonatkoznak. Ez valóban megmérhetlen nyereség lenne!

FRANKL VILMOS.

•

A bujdosók támadása 1672-ben.

IV.

Petróczy csapatai, részben Eperjest elkerülve, Szepesnek vették útjokat, mindenütt csatlakozásra szólítván fel a lakosokat. Scrédy, Pataky, Besseney és Szuhay Gáspár, most is az előcsapatot képezvén, oct. 2. nagyvitézi táborukból a löcseieknek irtak. Kiemelték, hogy már eddig Isten kegyelméből szépen előrementek. Eperjest, Patak, Ónod, Kálló, Szaláncz, Várdát megvették, és a protestánsok visszafoglalt templomaikban nagy szív-örömmel adnak hálát az Istennek. A magyar nemzet bizonyosan le fogja rázni jármát. Ők — keresztyéni hitükre fogadják — sem katolikust, sem protestánt nem bántanak. Egyesüljenek mindnyájan, mint egy hazának gyermekei; segítsenek magukon és az Isten is segíteni fog! Tudván, hogy Lőcsén német őrség is van, annak biztos elmenetelt ígértek, és készeknek nyilatkoztak, minden lutheranust és kálvinistát közülök zsoldjukba fel-fogadni. A levelet fenyegetés fejezte be mindazok ellen, kik velük szembeszállni merészelnének.¹⁾

Szepesben már sept. 10-én értesültek a felkelésről. A megyei nemesség fel is ült a bujdosók ellen, és sept. 17. Olasziba mustrára gyűlt: de ismét hazaoszlott. A magyar sereget változó érzelmekkel fogadták. A föld népe a rabló, gyújtogató had elől, melynek egyik csapatjával Berthóthy Ádám oct. 2. Szepesváralján égetett, a hegyekbe menekült.²⁾ A 13. szepesi város ellenben, bár lengyel alattvaló, a nagyvitézi táborba követeket küldött, kik magukkal hozták Bethlen Gábornak, Rá-

¹⁾ N. muz. kéz. fol. lat. 2309, 3. kötet.

²⁾ Horváth-Kiszevics levele oct. 3. a szepesi kamarához, kam. levélt.

kóczy Györgynek menleveleit és segélyt ígértek, adtak élelemben, takarmány s fuvarban és 13,000 frt készpénzben. A krompachi táborból Veresalmi Király István és utána egy nagyobb csapat Baranyay és Szirmay Miklóssal Késmárkra ment. Királynak sok rokona, ismerőse volt a városban. Heted magával titkon bement, és előkészíté az utat Szirmaynak, ki hatvan emberrel követte. A város kulcsa a kettős fallal körül vett Tökölyi vár volt, melyben most Tökölyi Zsigmond lakott, szelid, jámbor, öreg úr, kitől szolgálai soha rosz szót nem hallottak. Ép ellentéte volt részeges, de bátor és erélyes öcsésének Istvánnak, s a felkelés hírére nagyobb biztosság végett húzódott Styávník várából Késmárkra. Sorsát azonban el nem kerülhette. Még ágyban feküdt, midőn Szirmay rátört, hódolásra kényszeríté, és a várat, az ifjú gróf Tökölyi Imre nevében elfoglalta. A várból Szirmay a városbírájához ment, és Petrőczy nevében megadásra szólítá, mert különben a magyarok még az anyaméhbeli gyermeknek sem fognak kegyelmezni. „A kapu már úgysis kezemben van, — mondá — bebocsáthatok annyi embert, a mennyi tetszik!” és szavainak nyomatékot kivont karddal adott. A bíró megijedt, s a község szó nélkül megadá magát. Többen a felkelőkhöz állottak. Némely gyűlölt ember vagyonaiban préda esett, minél a főszerepet Baranyay vitte. Serpili Ágoston, lutheránus pap, két társával visszafoglalta a várkapolnát, és mindjárt — bár még nem a kápolnában — lutheránus istentiszteletet tartott. Utána Lúczy Ádám — úgy hiszem reformatus — praedicált, hevesen kikelvén a katolikusok ellen. ¹⁾

Petrőczy ezalatt folytatta útját Lőcse felé, de itt már elmentállásra talált. A város hegyen feküdt, falai voltak és Spankau gyalogezrede, 2000 ember, Dieppenthal alezredes alatt megszállva tartá. Az ezred, Spankau parancsára, útban Kassa felé, sept. 23-án érkezett a város alá és éjjelre szállást kért. A tanács és polgárság, lutheránus németek és tótok, nem merték megtagadni a kérelmet, nehogy hűségük kétesnek lássék. Az

¹⁾ A késmárki meghódolásra nézve a részleteket Vitalis János, Zabreczky János, Zeltenreich Mihály vallomásaiból állítám össze. Tökölyi Zsigmond jellemére nézve v. ö. Vagner, *Analecta Scepusii* IV. 174. és kk. II.

ezred azonban nem ment el másnap, mert jött a hír, hogy Lőcse és Kassa közt már mindenfelé magyarok vannak. Dieppenthal elhatározá, hogy további parancsig Lőcsén marad. Őröket rendelt a város kapujához, és midőn a veszély már közeledett, a Serédy-féle proclamatiók jöttek (oct. 3.), elvette a tanácstól a kapukulesokat (oct. 5.) és derekas védelemre készülvén, oct. 8. a magyarok előcsapatjára kitört, és őket 2 órai csatározás után megszalasztotta.

Petróczy oct. 9. jelent meg Lőcse előtt, csatakésszen. Várostromra azonban semmi készülete sem volt. Néhány kisebb ágyú és mozsár, melyeket a magyarok Eperjesről, Styavnikről és más helyekről kaptak, hoztak, képezé minden ostromszerét. Petróczy tehát, miután sógorát Tökölyi Zsigmondot még magához a táborba rendelte, de mivel az öreg úr szabódott és szerencsétlen kimenetelt emlegetett, ismét hazabocsátotta: 600 válogatott lovassal tovább nyargalt Liptó felé, megtudni, igaz-e a hír, mely császári hadak közeledéséről beszélt? Egy kisebb csapat a bányavárosokra akart törni, de Strassoldo Károly gróf, azon vidéknek német parancsnoka, 100 dragonyos és 300 paraszttal Vernártnál Gümörben útját állta és visszaverte. Szerencsésebb volt Pika Gáspár, ki félreeső hegyi úton Árváig hatott, hol a lutheránus tót parasztnok, Tökölyi jobbágyai, tárt karokkal fogadták. (oct. 20.).

Lőcse alatt a sereg zömével Bogdányi Fekete László, zempléni alispán maradt, ki ostrom helyett az egész környéket felégette, úgy, hogy a tüzes zsarátnok a városba repült, mi azonban oly keveset használt, mint a megadási felhívások. Dieppenthal nem is felelt, „mert“ — mint a vén katona mondá ¹⁾ — „a magyarok nem érdemesek feleletre!“ Oct. 11-én összehíván a polgárságot, kijelenté, hogy a ki fél, elmehet, de a ki marad, fogjon fegyvert; mit a polgárság meg is tett. Némelyek szerették volna a magyarokat egy földalatti úton bebocsátani, de Dieppenthal felfedezte és megghiúsítá a tervet. A megszállás egyébiránt csak apró csetepatékból állott a város körül, és az egyetlen siker, melyet a magyarok kivívtak, az

¹⁾ Ekkor már 17 évig volt alezredes, tehát mai gyerekek nem lehetett.

volt : hogy a hegyi esőves vizet elzárták, s a polgárok, nagy jajveszékelésükre, roszt, golyvát termő kútvizükre szorultak.¹⁾

A felmentő sereg azonban már közel volt. Bécsben mindjárt september elején, a felkelés első hírére, új sereget rendeltek Magyarhonba : két hadosztályt Spork és b. Cobb tábornokok alatt. Spork octóberben még messze, hátul volt, midőn Cobb már Liptóban járt. Cobb serege körülbelül 10,000 németből, a többi közt Adolf, holsteini herceg, Jungholstein, Schmidt vasas, Jaques dragonos és Rabatta könnyű lovasezredből, és 4—5000 magyarból, horvátból, majdnem mind lovasból állott.²⁾ A magyarok és horvátok vezére gróf Eszterházy Pál, bányavárosi főkapitány volt, eszes, vitéz férfi, ki a költő Zrínyi hadiiskolájában tanult, de a legridegebb egoistáknak egyike. Magyar, míg kára nélkül lehetett, kész volt mindent feláldozni, ha érdeke kívánta. Már 1670-ben is közreműködött a nemzeti mozgalom elnyomásában és Heisterrel az árvai várat megvette. Mellette Balassa Bálint, korponai főkapitány vezérkedett, buzgó híve a császárnak, halálos ellensége bujdosó rokonának, Imre grófnak ; költő, de azon ádáz, majd hóbotos bélyeggel lelkületén, mely a Balassáknak — legalább a k k o r — kiváló jellemvonását képezé. Gróf Pálffy Károly, Pálffy Pál nádornak fia, a hadjáratban egy horvát ezrednek élén vett részt. Mig Eszterházy csak servilis magyar, a 27 éves, fiatal Pálffy már o s z t r á k volt, s azon sajtáságos fajhoz tartozott, mely hazát nem ismer, központját az uralkodóházban leli, és még most is — leginkább a hadseregben — található, majdnem példátlan tüneménykép az újabb civilizatióban. Buzgalma öt később messze országokba vitte mint diplomatát ; mint hadvezér most azonban még pályája kezdetén állott, s bár birtokain javában dúlt a lefolyt években a német, két ezredet toborzott önköltségén a felkelők ellen.³⁾ A fővezér, Neudingi báró Cobb Frigyes Farkas, cs. kir. kamarás, Bécs városának főkapitánya, régi, luxemburgi német családnak ivadéka, a zordon, kegyetlen német tábornokok közt a legke-

¹⁾ Analecta Scepusii II. 35. és kk. li. Historie des Troubles de Hongrie I. 233. és 236. li.

²⁾ Histoire des Troubles I. k. 233. l.

³⁾ A pozs. kam. levele a szepesihez oct. 24-ről. Nagy Iván, IX. 53. l.

gyetlenebb volt, és talán ezért küldték a felkelőkre. Már az utolsó török háborúban, a hatvanas években, mint szathmári kapitány, a tiszai részeken olyképp viselte magát, hogy 1664-ben Zemplén és más megyék panaszára — hallatlan eset német tábornoknál — állásáról elmozdított. ¹⁾ 1670-ben a Rákóczy felkelés eluyomása végett Spork hadával Zemplénben ismét megjelenvén, Köröskényi Gáspár és társainak felkaróztatása által lett nevezetessé. Most is működését liptó sz.-miklósi táborából egy proclamatióval kezdé, intvén Szepesmegyét, ne hallgasson az ördögi kohlományok és hazugságokra, melyekkel a magyar névre méltatlan rebellis Petróczy más g a z e m b e r e k k e l a felség hiveit elcsábítani akarja; és a kamara rendelete szerint Petróczy, Szuhay, Szepessy, Kende fejére élve vagy halva 1000 tallért tűzött; ha pedig felkelő ejtené el e főczinkosokat, 500 tallért és bűnbocsánatot ígért a tettesnek. ²⁾ Levelei Lőcsére is bejutván, új erőt öntöttek az ostromlottakba.

Petróczy (oct. 15.) kémcsapatjával Csorbán, Liptó megyének szélén állapodott meg, nem is sejtve, hogy az ellenség már főszenzedságában van. Egyszerre hajnalban felferé a hír, hogy szemben áll az egész német sereggel. Szerencséjére a németek sem tudták, mily maroknyi néppel van dolguk, és óvatos lassúsággal közeledvén a falúhoz, időt engedtek Petróczynak vágdatva visszatérni lőcsei táborába. Itt haditanácsot tartottak, melyben határozattá lett, hogy a sereg visszavonul Eperjesre, és ott a többi magyarokkal egyesülve fog megütöközni; ámbár Berzeviczy Zsigmond, sárosi alkaptány és a németek kéme, Petróczy vesztét akarván, váltig állítá, hogy a német sereg csak 1300 emberből áll és könnyen leverhető. A visszavonulás hírére Péchy Gábor szeme könnybe lábadt.

Berthóthy Sámuel legalább Kis-Szebent akarta megvédeni. Haszontalan. A vezérek közül sokan 10—20 koci szákmánnyal csak prédájukat igyekeztvén biztosságba helyezni: a visszavonulás oly gyorsan történt, hogy futáshoz volt hasonló; a takarmányért künn levő szolganépet értesíteni elfelejték, kik aztán a németek kezébe estek. Petróczy az utolsók közt csak

¹⁾ Szirmay, Zemplén I. 202. l.

²⁾ N. muz. kéz. fol. lat. 2309. III. köt. Kam. levélt.

akkor távozott és vetett üszköt (oct. 17. éjjel) táborára, midőn már Cobb Lőcsére bevonult.

A magyar sereg két nap alatt Eperjes alá ért. Cobb utána bocsátá Schmidt és Pálffy ezredeseket, kik a visszavonulókbán, elmaradókbán sokat levágtak, elfogtak, s a branyisztkói szoroson, csekély veszteséggel, diadalmasan keresztül törtek; maga azonban, megszorodván serege Dieppenthal ezredével, nem sietett annyira. Megdicsérte a löcsiek hűségét, de sötéten visszautasítá a késmárki követek mentségeit, és őket főhadiszállásával Görgőre czipelte. Rosszabbul járt Kis-Szeben, mely neki oct. 22. ellentállás nélkül kaput tárt. A lakosság lefegyvertetvén, a város kiraboltatott. Kis-Szeben sorsa azonban nem remíté meg Eperjest. Közel volt a magyar sereg, mely védelemmel biztatta, ámbár a vezéreket habozás szállotta meg Szuhay üzenetére, hogy vonuljanak vissza Abaujba, egyesüljenek vele és vívják teljes erejükkel a döntő ütközetet.

Oct. 23. közeledett a császári sereg Eperjeshez. A város kapuit bezárta. A harangokat félreverték és az egész polgárság — köztük Zimmermann Zsigmond, Hacker Mihály, Gasser György, Schönleben Mihály — fegyveresen a falakra szaladt. Midőn a németek a magyarokkal csatározva, az Akasztófahegy körül lőtávolba jöttek, nagy zsibongás támadt. Némelyek löni akartak, mások ellenzék. A legdühösebbek a esizmadiák voltak — mind magyarok és kálvinisták. Egyikük, Horváth Jakab, puskát töltött, egy másik — Rozsnay — ágyút vonszolt, míg egy harmadik polgár, Vittich János „veszett kutyaképpen“ — úgy tetszett Leopold híveinek — toronyról toronyra szaladt, buzdítva a puskásokat, löjjenek. Végre lövés történt a köröndről, melyen a bíró, Hacker állott, s rögtön általános tüzelés következett. Nyolezszáz talpas a városból kiesapott, s a németeket oldalvást fogva, számosat leölt közülök. Sokan úgy vélték, hogy Petrőczy fényes győzelmet vívhatott volna ki, ha megütközik, de ő magára hagyván Eperjest, tovább hátrált délkeletnek, Királynépe felé, hol Szuhayval egyesült. Cobbnak sem volt ideje boszút állni Eperjesen, hanem sietett Spankauhoz, ki Szuhaynak eltávozása után kijött Kassából. A két vezér Somosnál egyesült, Kassától északra. A magyar sereg Györkénél, Kassától keletre

fogott állást, fegyverre szólítván mindenfelé a népet, le egészen a Hegyaljáig. ¹⁾

Cobb a keze alatt lévő német, magyar, horvát hadakkal Rozgonyánál ütött tábornot (oct. 25.), és három ágyúövéssel csatára hívta a magyarokat. A magyarok válaszul szintén hármalt löttek és kiállottak. Mintegy 8000-en voltak, a németek valamivel kevesebben. ²⁾ Azonban egyik fél sem akart támadni, és oct. 25-ike elmúlt ütközet nélkül. Az éjjel, míg a seregek csatákészen állottak, veszélyes ármány készült Cobb táborában. A császáriaknál levő magyar urak közt volt b. Barkóczy István, ki Liptóban csatlakozott a sereghez 400 lovassal. ³⁾ Mint híres vitéz, nagytekintélylyel birt, ámbár gyöngöcszü, esztelen, ha nem is rosszlelkű ember volt. A Zrínyi-féle összeesküvés neki nagy szerepet szánt, és ő irt 1669-ben Zrínyivel és Rákóczyval XIV. Lajosnak levelet segítségért. A bukás azonban el nem sodorta. Bécsben látták, hogy hasznát vehetik, és megbocsátottak neki. Barkóczy jól ismerte a hajduság vezéreit, szokásait. Úgy vélekedett, hogy ha Cobb kegyelmet ígér nekik, könnyű lesz őket a bujdosók ügyétől elvonni, pedig ők képezték a magyar sereg zömét. Cobb hajlott a jó tanácsra. Kegyelmet ígérő leveleit Barkóczy emberei átcsempeszték a hajdukhoz. A bitang nép kapott a kegyelmen, s midőn Cobb csapatai oct. 26. délután a magyarokra mentek: zászlóikat elhajigálva, társaikat eserbeu hagyva, szétszaladtak. Futásuk megrémíté a magyarságot, és egy percz alatt megbontá a sorokat. A csata elveszett, mielőtt jóformán megkezdődött volna. Az általános futásban csak a zempléni dandár és mintegy 1000 talpas állott meg, kik kissé félreesve, a hajdúk árulásáról mitsem tudtak, s csak a császáriakat látták maguk mellett üldözve elvágtatni. E vitéz csapat nem ijedt meg a némettől, hanem parancs nélkül, oldalba, hátba fogta az üldözőket. A gyalogság a legnagyobb közélről

¹⁾ Bethlen; *Analecta Scepusii*; *Histoire des Troub.* 1. k. Greb, Sándi és mások vallomásai a kam. levéltárban.

²⁾ Német kutfők szerint Cobbnak csak 1500 embere volt, de ez nem valószínű. Hol lett volna többi hada, még ha annak felét utban el is hagyogatta. Mindazonáltal Bethlentől tudjuk, hogy a magyarok többben voltak a németeknél.

³⁾ *Hist. d. Troubl.* 1. k.

rájuk süté puskáit és kezdett aprítani, szétugrasztva, hajszolva az előbb győztes császáriakat. A tüzelés, sokszorosan visszahangoztatva az echo által, figyelmessé tévé, megdöbbsenté Cobbot, ki azt gondolván, hogy a futók fordultak vissza új támadásra, a tartalékkal elősietett. A győzelmében, mézszárlásban szétbomlott, vezérlés nélküli magyarság nem tudott az új rohamnak ellentállani. A zempléni lovasok, bár nagy veszteséggel, a mindenfelől összecsesődülő németeken keresztül karddal nyitottak maguknak utat, és futásukat a beálló éj fedezé. A gyalogság azonban — közte számos deák — elől vasasok és dragonyosok, hátul Pálffy horvátjai által megrohanva, összeszorítva, dühös tusa után elgázoltatott. „Egyik sem hátrált. Mindegyik ott esett el, hol a csatának kezdetén állott.“¹⁾ Ezeröttszáz magyar, köztük több praedicator, feküdt halva a csatateren. Sok elfogatott, négy ágyú és 15 zászló a császáriak kezébe esett, kik 300 embert vesztek. Részükről Schmidt és Pálffy Károly voltak a nap hősei, s az utóbbinak horvátjai maguk 10 zászlót foglaltak el.²⁾

A legyőzött magyar sereg teljesen szétmállott. Voltak ugyan, kik mondák : nem az ellenség fegyvere, hanem árulás győzött le minket; de a nagy többség lelket veszítve, ide-oda szaladott és csak menekülésre gondolt. Némelyek Lengyelországba futottak, mint Szalay Pál.

A nagy tömeg, Petróczyval, Kendével, Szerenes irányában a Tiszához iparkodott. A várakat ostromló egyes csapatok felbomlottak és futottak, s a példát több várnak örsége követte. Első volt Csatáry, ki a györkei esata után a szalánzi várat felgyújtván, örségestül megszökött.³⁾ Cobbnak lovassága, legelől Eszterházy és Barkóczy magyarjaival, szakadatlanul üzték a futókat 8 mértföldre, a Tiszapartig és sokat közülök elfogtak. Előttük rémülés járt, s még a föld népe sem merte nyakára várni „azon hirtelenséggel és nagy furiával jövő, hamar-szereneséje után negédes bátorsággal és nagy kegyetlenséggel

¹⁾ Bél szavai Abauj leírásában, a N. Muz. kéz. közt.

²⁾ Bethlen i. h. 319—323. II, s néhány esekélyebb adat a pozsonyi és szepesi kamara levelei közt a kam. levélt.

³⁾ Babocsay i. h. Bél, Abauj leírásában.

száguldó, sikamlódó idegen hadakat!“¹⁾ Kiki bódult ijedtséggel ment, merre lába birta. Legtöbben a török hódoltságba, Miskolczra, Szikszóra vagy a még messzebb Debreczenbe menekültek, s még túl a Tiszán is annyira meg volt rémülve a nép, hogy a böszörményi hajdúság a menekülő Petróczyt Kendével körülfogta, lefegyverezte, hogy a németnek kiadja, és ismét csak a töröktől való félelem miatt bocsátá másnap szabadon, mire a két vezér Téglásra, és onnan török földre menekült.

Az általános zavarban Szuhay Mátyás nem veszté el bátorságát. A györkei csatából Szöcscesel és 150 lovassal délnek vette útját, és Ónod mellé húzódott. Megtudván, hogy Eszterházy üldöző lovasaival a Tiszaparton pihen: éjjel, maroknyi hadával ráütött, és a zavarban sokat kardra hányt. Eszterházy karján megsebesült; az egész had összezavarodott. Azonban Cobbtól segítség érkezett. A császáriak észrevették, mily csekély számú ellenség veri őket, megemberelték magukat, és Szuhayékat négy mértföldre megkergették,²⁾ s Ónodot az ostrom alól felmenték.

A német vezérek végkép meg akarák semmisíteni a bujdosókat. Kiáltványaikban ezer tallért tűztek ki annak, ki Petróczyt, Kendét, Szuhay Mátyást, Szepesyt, Serédyt, Gyulaffyt, Bessenyeit, Patakyt vagy Szuhay Gáspárt halva, két ezeret, ki élve meghozandja. Egy-egy közlegény fejére két, egy altiszt fejére tíz tallér elégnek látszott. Egy hadosztály átment a Tiszán, pusztán találta Kállót, puskalövés nélkül megvette Medgyest, kiséperte a vármegyéket Erdélyig, megerősíté Szatho árt és Ecsedet, és földig lerontván Medgyest és Nagy-Bánya falait, december derekán számos rabbal és zsákmánnyal Tokajba visszatért. Nemsokára ezután a kassai börtönökben találjuk Dajkát, Zákány Istvánt, Baranyay Ferenczet és ifj. Szuhay Gáspárt, kiknek azonban semmi bántásuk nem lett, mert a németek őket társaikhoz visszaküldeni, és azokat általuk megnyerni akarták.³⁾

¹⁾ Babocsay, 28. l.

²⁾ Bethlen i. h.

³⁾ A kam. levéltárban egy jegyzék a kassai foglyokról, 1673. ápril 22-iki kelettel. Mind a négyet később ismét a magyaroknál találjuk.

Debreczent az odafutott számtalan hódolatlan néppel, ez uttal is néhány csasz mentette meg, kiket a váradi basa küldött a szultán városát mególtalmazni. Mindamellett Debreezen nem látszott egészen biztosnak, és a váradi basa Petróczynek, Kendének, a bujdosók- és családjaiknak Várad körül adott telepeket. ¹⁾

A felkelők elnyomására a felvidéki magyar hadak is kiindultak a Tisza felé, és Bélteky Pál, a füleki, karponai, hajnácskői hadakkal november elején Putnokot „az alföldi hadaktól,“ mint a bujdosókat hívták, visszavette. Garázda csapatai szokott pajkossággal dúltak utjokban, s a pusztá gyanú, hogy valaki — nemes vagy nem-nemes — a rebellisekhez szított, szabadságot adott minden kicsapongásra. A mit el nem vihettek, elrontottak. „Hódolj paraszt! ördöglelkű! ördög teremtette!“ volt a rendes üdvözet, és Nyustyay Pál — hogy csak egy példát idézzek — nem tudván Lénártfalván (Gömörben) néhány gyalog-paraszt lépést tartani lovával, a falu vénét, valami Kutas nevű öreg embert úgy sújtott nyakon törével, hogy mindjárt elesett. A fülekiek, csúnya káromkodó nép, nevezék el ekkor a rebellióról gyanúsokat „kuruczoknak“, mely név még Dózsa pórhadától maradt fenn átkos emlékezetben; de nemsokára, mint a Gueux és Whig név, az összes bujdosó magyarságnak büszkén vallott nevévé lett.²⁾

— A császárhoz szító magyarok szabadabban lélekeztek, és boszúra gondoltak. Több dal keletkezett, mely a legyőzötteket gúnyolá, Szepessyt „nagy pipájú, kevés dohányú Pálnak“ nevezé, s a bujdosók korábbi szerencsését mostani vereségükhöz tartá, midőn már nem kergeti Szepessy Spankau jó lovát, Zákány, Kende sem vívják Ónod és Szendrő várait.³⁾

¹⁾ Kam. levélt.

²⁾ A gömői vizsgálatban (Muz. kéz. 392. fol. lat.) Máthé János így vall: „A fülekiek rút fertelmesül szidtak kuruczoknak. Isten tudja megmondani, micsoda szitkokkal rútítottak. A „kurucz“ tehát gúnynév volt, és nem állhat Cornides véleménye, hogy a török: kurudzi (bátor) szóból származik. Egyébiránt kezemben volt egy levél 1645-ből, melyben e szó már előfordúl. A bujdosók általános nevévé 1672-ben lett.

³⁾ „Lassan égeti Petróczy Kassát,
Zákány sem víjja Vég-Ónod várát,

A bécsi kabinet nem elégedett meg ily poeticus megtorlással. Szigorú nyomozást rendelt a vármegyékben, kik vettek részt a felkelésben? Szó volt, hogy az eperjesi lakosság meg fog tizedeltetni, s a város csak nagy nehezen tudott kegyelmet nyerni. Elveszté fegyvereit, falait és sókereskedését. A jámbor Tökölyi, azon vádra, hogy 1500 emberrel és 2 ágyúval segíté a magyarokat, egy évig fogságban sínylett és végre csak mint k a t h o l i k u s és Styavnik árán tudott kiszabadulni. A hóhérmunkáját Spork tábornok kezdé meg Árvamegyében. Pika Gáspár itt az árvai tiszttartó közbenjárásával érintkezésbe tette magát azon strázsamesterrel, ki az árvai várat 30 gyaloggal Strassaldo ezredéből őrizé, és 400 talléron rávette, hogy neki száz emberével kapút tárjon. A csekély őrség ellentállás nélkül meghódolt, de nem követte áruló vezérét, ki a magyarokhoz csatlakozott (nov. 3.). A sziklavárból Pika az egész megyét fellázasztá. A megyei tisztviselők Trencsénybe menekültek, s a lutheránus tótok készséggel siettek zászlója alá. E váratlan felkelés fellármázta a szomszéd megyéket, Sziléziát, az u d v a r t, és Spork, a harminczéves háborúnak híres, vad veteránja, a Herberstein gyalogezreddel és néhány lovas századdal kiindult, megfenyíteni a vakmerőt, ki a közlekedést Magyarhon és Szilézia közt megakasztá, és több kisebb német csapatot elfogott. Spork felparancsolván a trencsényi nemességet, és magához vonván a szomszédságban tanyázó német hadakat, Suys alezredest küldé előre a Labord ezred 600 emberével. Pika parasztjai az alkalmasabb hegyszorosokban ellentállni próbáltak: de Suys szétverte őket, s magához vonván a megyében lakó katolikus lengyeleket, Árva alatt termett. A várbán hátramaradt németek nem akartak löni társaikra, sőt négyen közülök kimentek a császáriakhoz és Traun őrnagyot csapatjával a vár aljába vezették, a benlevők pedig a kapút kinyitották (nov.

Kende Gábor sem töreti Szendrő bástyáját,
Pál Szepessy sem kergeti Spankó jó lovát.

Jaj már minékünk rebelliseknek,
Több hiveinek Pál Szepessynek,
Zákány István hosszú-hajú árva fejének.“

(T h a l y K á l m á n gyűjtem.)

24.). Pika, ki a várat könnyen nyerte, könnyen vesztette, hivi-vel fogságba került, és másnap (nov. 25.) a megérkező Spork parancsára karóba húzatott; az áruló őrmester, 24 falusi bíróval felkötöttet, s a többi részesek más válogatott kínzásokkal végeztettek ki.¹⁾ Cobb nem késett a példát a hadi foglyokon követni. Kötél, kerék, karó közönséges halálnem volt. Sokszor a halálra ítéltnek magának kellett a karót a veszthelyre vinni,²⁾ s a hóhérokban már meg volt az ügyesség, úgy szűrni a nyársot az emberbe, hogy a belső részek épen maradtak, s az áldozat lassan, kinlódva veszett el. Volt, a kinek fogas vasat vertek oldalába, és a levegőben felfüggeszték, hol néha napokig lógott, jajgatott, könnyörgött: vessenek gyors halállal végét szenvedéseinek! Másoknak alfelébe vaséket szűrtak, melynek végén kampóforma apró szegek voltak, s a belekbe kapaszkodtak, úgy hogy többé a vasat kihúzni nem lehetett, s a szerencsétlenek világgá boesátva, iszonyú kínok közt lelték halálukat. A Györkénél elfogott magyarokat, többnyire lutheránus és kálvinista deákokat, Cobb vasban a kassai sánczra vitte dolgozni, tovább egy évnél_elszigázta, és végre csapatonként, az utak mellett karóba vonatta.³⁾

A német tábornokok azonban hiában kegyetlenkedtek. A vitéz, közbeesülésben álló Pikának szörnyű halála, mely mindnyájukra várt Cobb kezeiben, csak ádáz gyűlöletre, és visszatorlásra ösztönözte a bujdosókat. Számuk inkább nőtt, mint fogyott, oly emberek által, kik a hazáért és protestáns hitért meghalni vértanúságnak tekinték. Saját kárukon okulva, bár nem minden oppositio nélkül, Petróczyt fővezérükké választák, és bár öt Apaffy, összeszólalkozás miatt Gyula-Fehérvártt elfogatta, Szepessy Pál a portára ismét hasztalan ment, és Erdély a bécsi udvarhoz közeledett: bátorságukat el nem veszték. Egyes csapatok sikra szálltak a császáriakkal, és ha a németek hirtelen éji támadással Kállót felverték és a lakosokon minden szörnyőséget elkövettek (dec. köz.) a borsodi menekültek, mint-

¹⁾ *Historie des Troubles* 1. s. 287. l. Verwirrte Königreich Ungarn 201. l.; az eperjesi és szepesi krónikák és a *Speculum Hungariae*. N. Muz. kéz. 1180. lat. quart.

²⁾ V. ö. a tarczali kis-bíró historiáját Baboacsaynál, i. h.

³⁾ *Vagner, Vita Leopoldi I. I. 342. l., Eperjesi krónika i. h.*

egy 3000, Szepsi és Ónod táján több falut égettek fel, s a katólikus lakosokat kardra hányták. Egy csapatjuk Barkóczy Istvánt verte fel, s a vitéz férfi vágást kapott fejére; hason alkalommal gróf Czobor Ádám alig tudott futással menekülni. ¹⁾ Ilyféle jelenetek, 1672. végén és 1673. elején, emlékeztették a német tábornokokat, hogy a bujdosók még sincsenek megtörve; de a bécsi kormánykörökre hatást nem tettek. Cobb érdemeiért altábornagygyá, később tábornaszernagygyá, gróffá lön. A protestánsok üldözése új lendületet nyert. A magyar alkotmánynak még árnyéka is megszűnt, és Szelepesényi, kir. helytartó helyébe, Ampringen Gáspár, a német lovagrend nagymestere lépett teljhatalmú kormányzóul; „Magyarország pedig — egy idegen író szavával élve — Európának legbuzgóbb katólikus uralkodója alatt, pusztítva barátai és ellenségei által, irigyelte a török alattvalóknak és hűbéreseinek boldog nyugalmaát! ²⁾

PAULER GYULA.

¹⁾ Verwirrte Königr. Ungern, 201.; Theatrum Europaeum i. h. Babocsay i. h.

²⁾ Histoire d'Emeric comte Tökelyi, 169. l.

Könyvismertetések, bírálatok.

II.

Codex Diplomaticus Patrius. Hazai Okmánytár. II. kötet. Országfejedelmi okmányok. A Magyar Tudományos Akadémia palotájának megnyitási ünnepélyére kiadják Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. Győr, 1865. n. 8. r. II. és 491. l.

E könyv a dunántúli történetkedvelők hangyamunkásságának újabb kedves gyümölcse, kik vele a tudomány előbbre vitelén kívül, a Magyar Tudományos Akadémia palotájának megnyitási ünnepélyét magok részéről is kegyeletesen üdvözölni kívánták. E kötet 296. hosszabb, rövidebb okmányt tartalmaz, melyek egypár máshol hibásan közlöttnek, de itt kijavítottnak kivételével, czúttal lettek a tudományos világ köztulajdonává.

Az okmányok legnagyobb része kir. adományozásokról szól. Így mindjárt az elsőben azon érdekes adatot találjuk, hogy Máramarosban vadásztakor Imre királylyal lova elbukott s felugortakor Imrének egyik lába a kengyelbe rekedt. A csunya és keserves haláltól Lőrincz comes mentette őt meg, de a neki neszesedett ló a szabaditót is annyira megsérté, hogy utóbb egyik kezét elvesztette. Lőrinczet e szolgálatáért Imre király 1199-ben a Fertő melletti 5. ekényi Paga földdel jutalmazta meg.

II. Endre, Péter, Endus fia. magvaszakadtával a koronára szállt györmegyei Kónyt szabados lakosaival együtt 1228-ban a templomosok rendjének adományozta.

István herezeg, IV. Béla fia, Ponit comes leányát nőül kérte meg Rajnald mester számára. Ponit elutasítólag válaszolt, azon okból, mert Rajnald csekélyebb birtokú, hogysen a leányt

hozománya s jegyajándék fejében kielégíthetné. István herezeg tehát, hogy leánykérése foganatlan ne maradjon, Rajnald és Ponit szolgálatainak jutalmául s a leány hozománya és jegyajándékául Söjtör és Csesztroy zalamegyei birtokokat 1259-ben Rajnald és Ponitnak adományozta, mit IV. Béla még azon évi máj. 17-kén megerősített. — Ugyancsak IV. Béla a pozsonymegyei Rexit 60 holdnyi földjét, 1258-ki sept. 1-én Vágay Demjénnek; — 1257-ben Kuruy Fülöpnek Harka helységét adományozta, mit V. István az adományozottnak kiskorú István és Simon fiai kérelmére 1270-ben megerősített. — Ezen királyunk országlata alatt Ottokár cseh király hazánkba pusztítva tört be. A támadás visszaverése végett V. István útnak indítá Styriát pusztítandó seregét, melyben a Ják nemzetségbeli Chepán, Rudguey (valószínűleg a mai Regede) vár alatt egy német vitézt a magyar főurak szeme láttára földre terített s elfogott, ez által pedig társaiba harczi bátorságot öntött. Midőn ugyanazon cseh király német fejedelmekkel szövetségbe, határszéleinkre ütött, Pozsonyt s más várakat árulás által elfoglalta: az ellene küldött hadseregben István híveivel a már említett Chepán Mosonynál, utóbb a Rábezánál, majd dárdával, majd nyilakkal, nagy sebei daczára, oly dícséretesen harczott és győzött, hogy Ottokár futással alig-alig menekült meg a csatatérről. Midőn pedig Henrik tótországi bán a cseh királyhoz partolva, Kőszeg, Szent-Vid, Szalonak, Bőrostyánkő várait is annak kezeibe juttatta: e várak visszafoglalásában a többi hívekkel Chepán is lényeges szolgálatot tőn. Végre, midőn Ottokár abban bizva, hogy Lászlót gyöngé kora miatt nem védik majd alattvalói, a határszéleket tüzzel vassal pusztította: Styriába betört hadunkban az annyiszor megnevezett Chepán is jelen volt s Frustun (valószínűleg a mai Fürstenfeld) vára alatt ő volt az első, a ki némi megerősített helyen áthatolva az ellenséget megtámadta s egy styriai ministerialist lándzsájával földre terített és megölt. Ezen érdemei jutalmául IV. László Szent-Mihály és Inczéd vasmegyei falvakkal, melyek közül Inczéd azelőtt is őseié volt, de IV. Béla alatt erőszakkal vétetett el tőlök, s ennél fogva, érdemein fölül, törvény szerint is vissza volna neki adandó — Chepánt 1273-ki júl. 6-án megajándékozta. — Ugyancsak IV. László 1280-ki aug. 2-án Hidvég lakos-

talán földét, mely egykoron a Rábahid örcié volt, Herman nemzetségbeli Andrásnak; 1284-ki febr. 5-én a sopronymegyei Harka nevű földtért, melyet tőle Zubuzloy fia, Péter, azt hazudva, hogy uratlan, nyert, Pétertől visszavonta s azt Fülöp, sopronyi polgár István és Gergely fiainak; — 1284-ki oct. 3-ka előtti időben Fülöp, sopronyi polgár István fiának azon érdemeiért, melyeket Albert ausztriai és styriai herceghez tett követségeikor magának szerzett, s Henrik bán fiai embereinek összefogdosásakor szenvedett káraiért, a sopronyi várhoz tartozott Egered nevű földtért adományozta, s őt Harka és Egered birtokában 1284-ki oct. 3-án megerősítette.

Ezen adományozottnak Egered birtoklásában háborgatva kelle lennie, mert III. Endre 1291-ki oct. 7-én meghagyta János tárnoknak és sopronyi főispánnak, hogy nevezett Istvánt, Fülöp fiát, az érintett birtokban ótalmazza meg, mit I. Károly is 1318-ki jan. 19-én ismételt. — Szintén III. Endre Zuan (a mai Wandorf) falut, a sopronyi vár tartozmányát, 1291-ki dec. 6-án Soprony városának adományozta, s mivel e miatt a város és Mihály, Simon fia, közt kérdések merültek fel, adományát 1296-diki april 8-kán Soprony részére újból megerősítette. — Még IV. László korában Zala- és Somogymegyéket tolvajok és rablók háborgatták. Leggonoszabb volt köztök Urbonaky Márton. Megfőkezésük s megfenyítésökkel némely somogy- és zalamegyei nemesek bizattak meg, kik más nemesekkel s midőnrendű lakosokkal Urbonaky Mártont tolvajnak és rablónak nyilvánították s magok elé, de foganatlanul, megidézték. A megbizottak Mouruchel faluban, melynek egyik része Somogyhoz, másik része Zalához tartozott, ismét egybegyültek, s a két megyebeli nemesekkel s más rendű lakosokkal Urbonaky Mártont újból tolvaj- és rablónak nyilvánították, s a megbizottak, egyetértve a nemesekkel, halálra ítélték, s királyi felhatalmazásnál fogva Buzád nemzetségbeli Jakab mestert, Urbonaky szomszédját, megbizták, hogy bárhol találja őt meg, fogja el és ne vezesse sem a királyhoz, sem a nádorhoz, sem a megbizottakhoz, hanem akasztassa fel; László királyt pedig megkérték, hogy ítéletök végrehajtására Jakab mestert hatalmazza fel, s jutalmul Urbonakkal, az elitelt birtokával, ajándékozza meg. László a kért hatalmat megadta, Jakab mester pedig Urbonakyt elfogta és felakasztatta

és birtokát a királytól megkapta s benne őt 1292-ben III. Endre újból megerősítette.

Corrad sopronyi bírónak atyja még az Ottokárral folyt háborúkkor, egyéb szolgálatain kívül a város megmentése körül azzal érdemesítette magát, hogy Miklós fiát és nővéreinek két fiát Ottokárnak túsokul adta; maga Corrad pedig azon zavarokkor, melyeket Endre nevű lázadó párthiveivel támasztott, 400 márkányi kárt szenvedett: I. Károly mind Corrad kárvalása, mind atyja érdemei tekintetéből nevezett Corradnak 1317-ki oct. 23-kán Egereu nevű lakostalan földtért; — 1325-ki sept. 12-kén Sopronynak, hűsége s ezért történt szenvedéseieért melyeket neki Károly ellenségei okoztak, a mennyiben némelyeknek atyjai, másoknak fiui, másoknak testvérei s némelyeknek, sőt csaknem mindnyájának rokonai megölettek s külvárosa egészen porrá tétetett: jutalmul Bolf helység felét adományozta, s 1327-ki jan. 23-kán Dezső sopronyi főispánnak meghagyta, hogy e helység birtoklásában a várost mindenki ellen megvédje; végre 1328-ki jan. 27-kén azon birtoklásban újra megerősítette; Pagya nevű földtérnek ugyancsak Soprony részére 1317-ben tett adományozásáról kiadott okmányát 1327-ki jan. 19-kén újra megerősítette; 1329-ki febr. 2-ka után Zarka Miklóssal, azon érdemeért, hogy midőn Károly a cseh királylyal szövetségbe, a római király és osztrák hercegek ellen hadakozott, Stílfrid vára alatt, Ausztriában, nevezett Zarka Miklós egyet az ellenség közül, Károly szeme láttára, a nyeregéből lándesájával kivetett, elfogott, s a király elé vitt: több országnagy kértére vasmegyei Váiban 3 ekényi földet és bizonyos jármásdi földtért; — 1336-ki april 7-én a pozsonymegyei Pókaföldet Tamás mester esókakői és gesztesi várnagynak adományozta; — 1339-ki dec. 21-kén a vasmegyei Német-Szeleste helységnek Iván fiai, Jakab és Pál részére még 1327-ben történt adományozásáról kelt okmányát újból megerősítette; — 1342-ki jan. 7-kén Bolf helység másik felének Soprony városa általi megvételét jóváhagyta.

I. Lajos 1345-ki máj. 26 kán Oslfy Domokos maesói bának és Miklós, János és Demeter fiainak a Kapuvárhoz tartozó sopronymegyei Sárkány helységet és Hügyész nevű királynéi birtokot, Vas megyében, adományozta, s azt 1351-ki febr. 28-kán

annálkább megerősítette, hogy midőn a rácz király a macsói és szerémi bánságok határszéleit pusztította, a lakosokat kegyetlenül öldöste, másokat gyermekestül összekötözve foglyokul vitt s azon vidékek majdnem lakatlanul maradtak : akkor Miklós macsói bán s ennek halála után testvére, Domokos bán, a rácz király ellenséges dühét annyira megfékezte, hogy a határszéleket nemesak benépesítette, hanem a rácz birtokára törve, azt pusztítva, hódítva, várakat saját és testvérei s rokonai vére ontásával kiostromolva, a rácz nemzetben kimondhatlan s esudálatos dülásokat elkövetve, Lajos országának azon részeit, melyeken a nyomor köde borongott, a maga hűsége és szemessége által a halálveszélytől megszabadította és megörvendeztette ; — 1373-ki mart. 8-kán a visegrádi várhoz tartozó pestmegyei Tétényt új adományezimen Miklós kir. titkos peesétörnek s Henrik unokaöcsésének ; — 1377-ki oct. 4-kén a megvaszakadt Kökényesfőy János és Endre zalamegyei Kökényesfőn levő birtokát Hahóty Miklósnak ; — 1382-ki jún. 18-kán Veszprém-ben két udvartelket Miklós esázmai prépostnak és testvéreinek adományozott.

Erzsébet királyné 1382-ki oct. 28-kán egy kis-vinári enriát, Veszprémmegyében, tartozékaival együtt Sitkey Lászlónak adományozott.

I. Mária királyné 1382-ki dec. 28-kán zalamegyei Séd birtokot Hobay László, Arácsy Lőrincz, Zsigmond, Erzsébet és Borbálának ; — 1385-ki oct. 15-kén Miklós megvaszakadta folytán a koronára szállt Medgyes helységet Soprony városának adományozta.

Zsigmond király 1387-ki sept. 29-kén, tekintetbe vevén Biky Tamásnak némely pártütők által birt Csáktornya, Medve, Gumlech nevű várak visszafoglalásánál tanúsított vitézségét : vasmegyei Sárvár várához tartozó Kanatha nevű birtokból négy telket nevezett Tamásnak és testvérenek Jánosnak ; — 1404-ki sept. 1-jén Akna kolosmegyei birtokot új adományezimen Padányi Mihály, Tamás, Fábián és Andrásnak adományozta ; — 1406-ki jan. 29-kén barsmegyei Nemegh- és Ibrahánföldének, melyek Bosányi Györgyei valának, de mivel ő Konth László zászlaja alatt durazzói Károly pártján harczott, hűtlenségi czímen a koronára szálltak, még 1402-ki nov. 3-kán Győredy

János részére tett adományozásáról kelt okmányát megerősítette; — 1406-ki mart. 31-kén veszprémmegyei Hidegkút, Esztergár és Őrs (a mai Felső-Őrs) birtokoknak még 1401-ki mart. 31-kén vámosi Ányós Gergely és utódai részére tett adományozásáról kelt okmányát szintén megerősítette; — 1412-ki aug. 28-kán Györed és Batyi barsmegyei birtokokat új adományozímen Györedy Istvánnak s Imre és János testvéreinek; — 1419-ki aug. 11-kén komárommegyei Felső-Csehit Nagy-Györedy Istvánnak, azon érdemeiért, hogy a velenceiek ellen nyolcz évvel azelőtt viselt háború alkalmával Ozorai Pipó temesi gróf banderiumában a velenceiekkel hősileg csatázott, súlyos sebekkel elborítottva, általok többekkel elfogatott, Velenczében börtönnel könyörtelenül sanyargattatott: de visszanyerve egészségét, a börtönajtót kifizítette, az örököt megölte s csolnakon (navicula) tengerre szállva, nem csekély félelem s aggodalom közt a még akkoron is működő Pipó banderiumához eljutott, és azután is a csatatéren hasznosan forgolódott; — 1421-ki máj. 14-kén Katházay Istvánnak veszprémmegyei katházai udvarházát, azon érdemeiért, hogy a morvaországi Hradistya védelménél kitüntette magát, új adományozímen neki és fivéreinek; — 1430-ki jan. 13-kán a Soprony városa határain belől fekvő Kopháza helységét, melyet Pokfúz Gothárdtól a szeményei birtokrészért kieserélt, Soprony városának; — 1431-ki febr. 18-kán soprony-megyei Fel-Pula helységbeli birtokrészeket új adományozímen Fel-Pulay Mihálynak s többi vérrokonainak; — 1432-ki oct. 28-kán azon szolgálataiért, melyeket Zsigmondnak Németország, Lombardia, Tussia és Olaszország egyéb részeiben jártakor tett, fehérmegyei bizonyos alapi részbirtokot új adományozímen Alapy Istvánnak és rokonainak; — 1435-ki sept. 21-kén azon hű szolgálatokért, melyeket a hussitáktól visszafoglalt Szakolcza s más városok, és azon vidéki crődítvények megvédésében tett, a veszprémmegyei gebartházai birtokot Gebartházy Péternek és rokonainak; — 1437-ki oct. 21-kén ugyanazon érdemeiért szintén azon birtokot ugyanannak újra adományozta.

Albert király 1439-ki jan. 26-kán veszprémmegyei bizonyos herendi részbirtokot Monyoróssy Jakabnak és rokonainak adományozott.

I. Ulászló király 1440-ki júl. 28-kán a Zamárdy Izsák és Miklós megvaszakadtával a koronára szállt vasmegyei Ug birtokot Magassy István, Szalóky Péternek és rokonaiknak; 1440-ki aug. 2-kán veszprémmegyei Lőrinte birtokot Bezerédy Zsigmond és Jánosnak adományozta.

Hunyady János kormányzó 1452-ki jan. 25-kén zalamegyei Kövágó-Órsön egy nemesi udvartelket faiszi Ányós Mihálynak adományozott.

V. László király 1455-ki oct. 20-kán Soprony megye két Pályi helységét, Dág és Viczafölde pusztákat, vasmegyei papócezi részbirtokot, Miklósfalvát, györmegyei Écs és Pázmán rész-birtokokat Máté pápócezi prépostnak s utódainak; — 1456-ki april 9-kén veszprémmegyei bizonyos lörintei részbirtokot Bezerédy Jánosnak és Esegváry Pálnak adományozta.

I. Mátyás király 1468-ki sept. 22-kén a magvaszakadt Nemes-Pulay Lóránt sopronymegyei nemes-pulai birtokrészét Kéry Sebestyén és Benedeknek, továbbá Nemes-Pulay Bereczk és Dömjénnek; — 1471-ki sept. 18-án a vasmegyei Paty helységet és Rádócz helységbeli birtokrészt Nádasdy László és Sonkfalvy Istvánnak; — 1486-ki mart. 21-kén a nagy-padányi Kereky Tamás magvaszakadtával a koronára szállt pozsonymegyei birtokokat Karap szigettel együtt Gelgey Péternek és rokonainak adományozta.

Corvin János 1497-ki april 18-kán a békésmegyei Gyula várához tartozó Berény helységet Derenesényi Péternek adományozta.

II. Ulászló király 1497-ki sept. 19-kén a vasmegyei Hernát-Mesteri és Beken birtokokat új adományezímen Hernát-Mestery Ferencz, Bernát, Balázs és Imrénnek; — 1513-ki máj. 13-kán a sopronymegyei Zoldynfölde nevű pusztát új adományezímen Nemes-Pulay Balázsnak és Dénesnek adományozta.

II. Lajos király Tomay Ferencznek gonosz tetteiért, különösen azért, mivel ő 1518-ban többed magával vithai Barla György nemes curiájára éjjel fegyveresen rátört s a ház ajtait betörvén, Barla Györgyöt és Pétert kegyetlenül összeverte és megsebesítette, azután Barla Pétert házához foglyúl vitte s ott egy nap és egy éjjel fogságban tartotta, azonkívül rablókat és tolvajokat szolgálkként magánál, tudva és szándékosan tartott és élelmezett,

zalamegyei Lát-Tomaj helységét, lesencze-tomaji curiáját, német-falvi, pobári és gárdonyi birtokrészeit tőle elvévén, azokat 1519-ki april 5-kén Némay Bálint deáknak; — 1523-ki máj. 6-kán zalamegyei Nagy-Pécselen egy nemes cúriát tartozékaival együtt új adományczímen nagy-pécseli Miklós Imrének és nejének Tóth Erzsébetnek; — 1525-ki oct. 27-kén nagy-abanyi Végh János és Balázsnak, nemkülönbén nagy-abanyi Móricz Balázsnak bárhol levő birtokait azért, mert nagy-abanyi Angyal Pál, Ferencz fiát, szándékos gonoszságból kegyetlenül megsebesítették és megölték, tőlök elvévén, azokat Poky Jánosnak és várkonyi Amade Istvánnak; — 1526-ki máj. 21-kén sopronymegyei Felső- vagy Nemes-Pula összes nemesi telkeit új adományczímen a pulai nemeseknek adományozta.

Szapolyay János király 1533-ki nov. 21-kén a magvaszadkadt Penezy Tamásnak Nógrádmegyében s bárhol levő birtokait György remete tanácsosának (Martinuzzi), Amade Istvánnak s jádrai Nalesics Simon és Miklósnak adományozta.

I. Ferdinánd király 1547-ki sept. 29-kén Ugrinovic Vidnek, azért, mert a török szultánnál követségben járt, s házában, a törökhöz közelsége miatt, nejével s gyermekeivel nem lakhatik, a komárommegyei Usicsót ideiglenesen adományozta.

A királyi adományozásokat törvényes beigtatások követték. Okmánytárunk ilyeneket is említ; jelesül I. Károly 1331-ki sept. 21-kén a pozsonyi káptalan által Miklóst Karesa birtokába; — 1337-ki júl. 18-kán ugyanazon káptalan által Omodét és Lotárt pozsonymegyei bizonyos nyéki részirtokba; — I. Lajos király 1352-ben a budai káptalan által Nagy Pál mestert a györmegyei Nagy-Écs és Tarján helységekbe; — 1359-ki máj. 7-kén a pozsonyi káptalan által Várkonyi Omode, Lotár, István és Miklós mestereket a nekik visszaadott birtokokba; — 1359-ki máj. 31-kén Demeter mester kincstárnok által ugyanazokat a fejérmegyei Gút- s györmegyei Sente és Malomsok birtokokba; 1363-ki dec. 15. és 23-kán a vasvári káptalan által köeski Kacsó Tamást sopronymegyei Egered és györmegyei Pázmán helységekbe; — 1364-ki máj. 23-kán Bebek István országbíró által a fiúsított Ajkay Károlyt veszprémmegyei Ajka, Ajka-Rendek s egyéb családi birtokaiba; — 1378-ki júl. júl. 21-kén a vasvári káptalan által Pétert és Istvánt, ezek által

kézpénzen szerzett sopronymegyei harkai részjóságba; — I. Mária királyné 1384-ki júl. 2-kán ugyanazon káptalan által Koltay Tamást egy, a Gyöngyös folyón levő malom birtokába; — Zsigmond király 1390-ki mart. 26-kán a bácsi káptalan által Keresztúry Lászlót és Gergelyt, a Korogh István volt bán által tőlök elfoglalt Kamarás, Boldogasszonyfelke és Sz. Mihály nevű birtokaikba; — 1395-ki nov. 4-kén a fejérvári káptalan által Csetey Jánost és fiait fejérmegyei Csete helységbe; — 1420-ki júl. 23-kán a vasvári káptalan által Közép-Patyi Simont, Fülöpöt s ezek osztályos rokonait vasmegyei Közép-Paty helységbe; — 1421-ki júl. 17-kén ugyanazon káptalan által Kozma-Genesy Mártont és rokonait Kozma-Genes, Mátéfülde, Bornyó-Gergelyfülde s vasmegyei Berhénd és Forródfölde birtokokba; — 1426-ki oct. 5-kén a fejérvári káptalan által faiszi Ányós Mihályt és Imrét veszprémmegyei hét faiszi jobbágytelek birtokába; — 1430-ki sept. 9-kén a csornai convent által Fel-Pulay Miklóst, Mihályt és Jánost, Fel-Pulay Ilona sopronymegyei birtokába; — 1435-ki dec. 27-kén a fejérvári káptalan által Palicsna-Szent-Pétery Miklóst és Jánost vasmegyei Hernád-Mesteri és Holtó birtokokba; — V. László király 1455-ki oct. 13-kán a pápóczi prépostságot sopronymegyei Pályi, Dág, Viczafölde s györmegyei Écs és Pázmánd birtokokba beigtattatni parancsolta.

Találunk ez okmányok közt nemesítéseket is; így IV. László király 1287-ben több szászi, légi és hodosi lakost, azon érdemökért, hogy a Henrik bán fia, Miklós nádor által erőszakosan elfoglalt pozsonyi vár visszafoglalásakor rokonaik elestével és javaik elvesztésével hasznos szolgálatokat tettek, a nemesek sorába igtatott, mit 1327-ki april 9-kén I. Károly is megerősített; — Zsigmond király 1415-ki febr. 2-kán a vadkerti és szent-györgyi Vineze családot; — II. Ulászló király 1500-ki febr. 12-kén a Hernád-Mestery családot; — II. Lajos király 1523-ki máj. 25-kén Ányós Albertet, Miklóst, Fülöpöt és Pétert; — I. Ferdinánd király 1563-ki dec. 4-kén Bobest Jakabot és fiait megnemesítette.

Előfordulnak ez okmányokban fölmენტések; jelesül III. Endre király a sopronyi polgárokat minden vámfizetéstől és harminczadadótól; — I. Lajos király 1350-ki febr. 14-kén Tas-kándy Lökös, Domokos és Miklós kiskorú árvákat, nagykorú-

ságukig, mindennemű új kereset alól; — 1352-ki aug. 2-kán ajkai Ajkay Endrét és fiait az ellenök hozott ítéletek alól; — Erzsébet királyné 1370-ki oct. 3-kán Ajkay Istvánt az általa fizetendő birságok alól; — Zsigmond király 1388-ki júl. 13-kán Asszonyfalvy Ferenczet, Jánost és társait, kik egy veszprémmegyei nemest megölték, az ellenök hozott halálos és jószágvesztési ítélet alól; — 1421-ki aug. 17-kén bösi Ördög Lotárt a királyt illető minden birságfizetés alól; — 1425-ki aug. 30-kán több Arácsy-családbelieknek és Ajkay Miklósnak Arácson, Ajkán, Gyepesen, Felső-Ajkán és Enyingen lakó jövevényeit és jobbágyait az idegen bíróságok alól; — V. László király a pápóczy prépost jobbágyait az idegen bíróságok által hozott ítélet alól; — I. Mátyás király 1483-ki jan. 25-kén Köszeget, hadjáratokkor történt több károsodása tekintetéből 5 évre a királyi harminczad alól; — ugyanazon évben és napon, azon tekintetből, hogy hadjáratkor a községi határban és vidékén a szőlők igen elpusztultak s némelyekből a tőkék is kivesztek, Köszeget 5 évre a községi várba évenként beszolgáltatót szokott hegyvám alól — 1488-ki febr. 22-kén pesti Nagy Jánost bizonyos 120 darab arany lefizetése alól; — II. Ulászló király 1497-ki febr. 1-jén monyorókeréki Ellerbach Jánosnak körmendi, monyorókeréki, répi és szőlősi jobbágyait országszerte minden vám alól; — II. Lajos király 1519-ki nov. 1-jén Kolozsvárt 500 forintról nyugtázva, 1521-ki april 24-ig mindennemű adó alól fölmentette.

Akadunk ez okmányok közt me g k e g y e l m e z é s e k r e i s; jelesül I. Károly király 1327-ki mart. 15-kén a Csák-nemzet-ségből való Máté fiának, Miklósnak, emberölés és birtokfoglalás kivételével, minden bűnös tetteért; — 1329-ki dec. 13-kán Szala-Szeghy Pál mesternek kiesapongásaiért; — I. Lajos király 1379-ki febr. 6-kán Sághy Mátyás, Büky Tamás, Molnár Bálint és Veyhey János száműzötteknek; — 1379-ki júl. 31-kén Póka-teleky Jánosnak, ki István fiait, Miklóst és Pétert, a kik őt megölő szándékkal nagyon megsebesítették, önvédelmekor megölte; — Zsigmond király 1394-ki nov. 3-kán vértés-keresztúri Junker Csáknak és Sebházy Jánosnak, kiket Lökös nádor Győrmegeye közgyűlésén száműzött; — 1407-ki aug. 7-kén a hűtlenség miatt vádolt Oslfy Ferencznek; — 1428-ki mart.

28-kán trencsénymegyei Klobuczay Barnabásnak és Luezkay Lőrincznek, Polman Antal gyilkosainak megkegyelmezett.

Várjobbágság alóli kivételről csak egyetlen okmány szól, midőn IV. László király 1273-ki júl. 27-kén Máté, Miklós, Tamás és Basa genesi lakosokat, kik az Ottokár által elfoglalt győri vár visszafoglalásakor részint nyilakkal, részint kövekkel megsebesítettek, a vasvári várjobbágság alól kivette.

Vásárendélyt Zsigmond király 1412-ki jan. 12-kén a veszprémmegyei Ganna helységnek; — I. Mátyás pedig 1468-ki sept. 27-kén a pozsonymegyei Bösnek adott.

Pallósjoggal győredi birtokára Zsigmond király 1421-ki máj. 13-kán Győredy Istvánt, a morvaországi Hradistya védelménél tanúsított vitézségeért, ruházta fel.

I. Lajos király, a 68. és 78. sz. a. okmányokban örök emlékül tudatja, hogy midőn ő, Miklós esztergomi érsek, Miklós nádor s az ország többi főpapja, bárója és főura kíséretében Boszniába, az ottani eretnekek és patarénusok kiirtása végett, nagy hadsereggel ment, a magával vitt mind a két pecsétet az érsek udvarnokai gonoszszágból elsikkasztották. Nehogy tehát a pecsétek elveszte miatt idővel veszélyeztettesenek az ország lakosainak jogai: ő új pecsétet két párban metszetett s kijelenté, hogy valamennyi kiváltságlevelle, valamint I. Károlyé, melyeket az koronáztatásakor metszetett, de a vele történt csalások miatt több megsemmített és más, Oláhországban elvesztett pecsét alatt kiadott, e három pecsét mellé ezen újjal is meglesz erősítendő; ellenesetben az ezen pecsétek alatt kelt okmányok érvénytelenekké válnak.

Zsidóügy is fordul elő a 135. sz. a. okmányban; Zsigmond király t. i. 1413-ki dec. 6-kán megengedte Soprony városának, hogy ez az örökös nélkül elhalt Harky Péter által a soproni zsidóknak 500 frtban elzálogosított birtokokat kiválthassa s tulajdonául megtarthassa.

A római cúria ellenében is mennyire féltette önállását és függetlenségét a magyar nemzet, tudva van. I. Mátyás alatt Pelseskey Lukács, a sz. Ágoston-rend főnöke s általa az egész convent a pápóczi prépost elleni perét a hazai rendes egyházi hatóság mellőztével, a római cúriára vitte. Nevezett főnökek

tehát 1459-ki jan. 6-kán — mivel Magyarország régi kiváltságos szokásánál fogva valamely folyamatba tett vagy teendő pert, mielőtt az rendes bírása által elintéztetett volna, egy országglakos sem vihet a római cüria elé — keményen megparancsolta az erélyes király, hogy a római cüria elé vitt s ott már az ország szokása ellenére tárgyalt perének ottani további tárgyalatásától álljon el, s azt, ha reméli megnyerni, az esztergomi érsek előtt indítsa meg, ki a törvény értelmében igazságot fog szolgáltatni; ha pedig másként mer cselekedni a felperes, akarja a király, hogy az érsek őt minden perorvoslattal és gyakorolt fegyelemmel, tekintélyénél fogva fékezze meg, ezt kívánván az igazság.

Ezek, ime a föntezimzett kötet érdekekesebb okmányai.

GARÁDY.

T Á R C Z A.

— **A Magyar Történelmi Társulat** martius havi ülése e hó 4-kén, gr. Mikó Imre ő excja elnökle alatt ment végbe, igen szép-számú választmányi tagok és hallgatóság jelenlétében.

1-ör is a febr. havi ülés jegyzőkönyve felolvastatván, hitelesítetett. Ezután titkár felolvassa a kolozsvári bizottság február 19-iki üléséről kapott jelentést, s bemutatja az ennek kíséretében érkezett Kornis Mihály magyar folyamodványát, Szováta helység ügyében, 1581-ből, Báthory Istvánhoz, — gr. Lázár Miklósnak a gr. Rhédey-archivumbeli eredetiről vett másolata szerint. A másolat köszönettel vétetik, s míg kiadása eszközölthetnék, a kéziratárba tétetik le.

2-or. Pesty Frigyes pénztárnok két új alapító- és kilencz évdíjas tagot jelent be; az alapítók egyike gróf Teleky Sándor Nagy-Bányán, másika maga a pénztárnok úr, ki az évdíjas tagok közül lépett az alapítók közé; mindketten 100—100 frttal. Az évdíjasok: Myskovszky Victor tanár Kassán, a polgári kaszinó-egylet Löcsén, Dékány József, Futó Mihály és Kiss Gusztáv ref. főgymnasiun tanárok Hód-Mező-Vásárhelytt, a ref. lyceum és a ref. tanítók könyvtára, továbbá a kaszinó ugyanott, végre a nagy-szalontai kaszinó. Mindnyájan egyértelműleg elfogadtattak.

3-or. Titkár jelenti, hogy a „Századok“-nak innen pontosan expediált és számbavett példányai a póstákon sűrűen elvesznek, különösen hangsúlyozván a kézdi-vásárhelyi és kőszegi posták rendetlenségét, mely utóbbi helyen egy évdíjas tag két esztendei évfolyamból csak két füzetet kapott kézhez. A sűrűn reclamált példányok újra megküldözése miatt a társulatnak tetemes kára van. — Titkár utasíttatik hasonló rendetlenségek orvoslása végett a kereskedelmi ministerium orsz. főpóstaigazgatósági osztályához fordulni. A t. c. tagok pedig ezennel fölhívatnak, hogy ha füzeitek elmaradnak, azonnal, s ne hónapok, sőt évek multával reclamáljanak, mikor már a társulat a példányokból kifogy. Fölkéretnek egyszersmind netalán történető lakváltoztatásait idejében tudtúl adni.

4-er. Schultz Ferencz t. tag értekezett Vajda-Hunyad váráról. — Nagyérdekű s a lelkesedés melegségével tartott előadásában ismertette a diéső-emplékű vár építészeti nevezetességeit, melyek e palotát a maga nemében egész Európában úgyszólván egyedülivé emelik, úgy hogy egyike az a góthi építészet legszebb világi emlékeinek. Várolja a vár egyes részeinek eredetét; s a zárkövek és faragványok jegyeiből megállapítja, hogy e várat Hunyady János ugyanazon kőművesekkel rakatta, a kik Szent-István bécsi egyházát építették. Kimutatja: a vár mely részeit építtette Hunyady János, melyeket Mátyás király, melyeket az Enyingi Törökök és Bethlen Gábor. Végül előadja a vár restauratiójának történetét, tényleges megkezdését, folyamatát, az ezen közben fölfedezett építészeti érdekességeket s az újraépítés mostani állapotát. Hangsúlyozza, hogy e pompás minta-épület, „házánk e gyöngye“ van hivatva, gyönyörű idomainak műszaki tanulmányozása által magyar építészeket képezni, s ha helyreállítatik — a mi 250 ezer frtba kerülend — igen díszes és alkalmas nyári palotájául s kellemes kirándulási helyéül szolgáland a királyi családnak Erdélyben. Az egész udvar elfér a várban, s az udvari eseléség, mint régen, az elővárban. A jövő őszi az egész tető alatt, s nagyjában restaurálva leend. — Végül bemutatja s magyarázza az eredeti, műszaki pontossággal készült tervrajzokat. Ezek közül a később — hihetőleg az Enyingi Törökök által építtetett u. n. „Neboszabástya“ haderődítési minémüségét Thaly Kálmán fejtegeti, megemlékezven e várnak Csáky András által történt huzamos ostromzárlatáról. — Schultz befejezésül a vár kőanyagából mutat be egy darabot Értekezése mindvégig kitünő érdekeltséggel hallgattatott, *

lelkes éljenek közt fejezé be előadását a jeles ifjú műépítész, elnök gr. Mikó által fölkérve : tenné papírra a „Századok“ számára nagyérdékű értekezését ; mely megtisztelő fölhívásnak Schultz készséggel eleget tenni ígérkezett.

5. Horváth Mihály indítványozá, hogy a májusban tartandó társulati nagygyűlésre szólíttassanak fel a) Ipolyi Arnold harmadelnök, Ráth Károly elhunyt vál. tag és fáradhatlan történetbúvárunk felett mondandó emlékbeszéd, b) báró Nyáry Albert, az utolsó Árpád-király atyja : Posthumus Istvánról irandó értekezés tartására. Toldy Ferencz még harmadik értekezést is óhajt fölvetetni, de a válaszmány a kettő mellett marad, nem akarván a gyűlést túlhosszúvá nyújtatni, — s elfogadja Horváth indítványát. Titkár utasíttatik Ipolyi és Nyáry urak hivatalos fölkérésére.

6. Kápolnai István t. tag olvassa fel hadtörténeti értekezését : „Az 1744. évi hadjárat és Batthyány Károly.“ A nagy hadtani jártassággal irt és szépen kidolgozott értekezés kimutatja a magyar fegyvereknek Nagy-Frigyes király elleni győzedelmeskedését, a dicsőség főrészt az osztrákoknak tulajdonítani törekvő bécsi történészeket maga Frigyes memoire-jaiból megezőafolva. — Értekező egyuttal megemlékezik II. Lajos királyunknak egy általa Olaszországban, Rotondában látott egykorú arczképéről, mely szerint e szerenesetlen király épen nem volt satnya és idő előtt elaggott, — sőt, mint a kép mutatja, erőteljes, magas, szép ifjúi alak, barna körszakállas. Jászay és Massernek Nyáry által fölfedezett jelentései is erőteljes ifjúnak írják őt. — Kápolnainak mind föntebbi értekezése, mind Lajos arczképéről irt jegyzéke elkéretett a „Századok“-ba.

7. Horváth Árpád jelenti, hogy a társulat múlt évi számadásait dr. Fischer Kálmánnál átvizsgálván : a legnagyobb rendben találták ; ennélfogva a válaszmány a fölmentést Pesty Frigyes pénztárnok úrnak az 1868-dik évet illetőleg megadni, a számadásokról készített jelentését pedig a társulat közlönyében kiadatni határozza. (Jövő füzetünkben közöljük. Szerk.)

8. Rómer Flóris előterjeszti az alakítandó városi múzeumok ügyében kiküldött bizottság jelentését. A bizottság ajánlja a terv felkarolását a társulatnak. Hosszabb vita után, melyben Horváth Mihály, Toldy Ferencz, Pesty Frigyes, Rómer Flóris, Simonyi Ernő és Thaly vettek részt : végzéssé emeltetik, hogy a társulat a fölhívást és tervezetet magáévá teszi, kinyomatja, s megküldi vármegyéknek és

nevezetesebb városoknak. E határozat fogantatásával Toldy, Rómer és Thaly bizattak meg.

9. Karácsony Mihály szóba hozza a vízvezetési csövek mostani lerakásánál napvilágra jövő régi pestvárosi erődítvények alapfalait. Rómer Flóris megnyugtatja felszólamlót s a választmányt, hogy minden ilyes előkerülő régiség pontos lerajzolásáról s ismertetéséről már gondoskodva van.

10. Glembay Károly v. tag Csepínből, az Adamovics-család levéltárából Corvin János herezegnek egy 1492-diki, és a kapor-naki conventnek 1552-ki eredeti kiadványát közli a társulattal. Szívesen fogadtatván, kiadottt Supala Ferencz t. tag és nemzeti múzeumi segédkönyvtárnok úrnak, ki azokat a múzeumi kéziratár számára lemásolandja.

11. Szalay Ágoston v. tag mutat be három darab XVI-ik századi, csínos domborvetű, illetőleg faragású érez- és fa-ékszert és egy régi pipát, melyek a Miksa király idejében (1575) épült győri várfalak közelebb történt lebontása alkalmával, azok kövei közt találtak. A domborvetűiek egyikén Jupiter, Léda és két nőalak, másikon egy Sylvanusféle férfialak és egy nő látható, a vörösfenyőből készült faragványon pedig spanyol lovak.

12. Lázár Imre t. tag egy 1632-ki, Csomaközy-féle eredeti pertárgyalást ajándékoz a társulat kéziratárának. Köszönettel fogadtatik.

Ezzel az ülés befejeztetett.

A Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága
febr. 19-ikén tartott ülésének tárgyai a következők voltak :

1. Gr. Lázár Miklós, Zsombory János jelenleg Kolozsvárt lakó fejedői birtokos, anyai ágon Stenczel örökös részéről bemutat két eredeti oklevelet, u. m. I. Leopoldnak Bécsben 1693. febr. 9-ikén és b. Kirchbaum erdélyi hadparancsnoknak Szebenben 1709. május 9-ikén kelt védelevelt, melyek közül az első Stenczel Ferencz, a második Stenczel Zsigmond Torda vármegyei szolgabíró részére szól s mindegyik fölmenti a kolozsvári Stenczel-házat a katonai beszállástól és más hadi terhektől. Minthogy a Stenczel család Kolozsvár régi előkelő polgárai közzé tartozott, s tudva van, hogy Bethlen Gáborné 1622-ben Stenczel András házához szállott: e ház meghatározása a kolozsvári emlékezetes épületek ügyében működő bizottságra bízott.

2. Gr. Lázár Miklós családi levéltárából bemutat egy 1619-ben kelt vallatást, melyből kitűnik, hogy Mező-Madarasi Bernáld Ferencz az 1562-iki székely fölkelés alkalmával fogságba esvén, a gyalui börtönben halt el.

3. K. Papp Miklós beküldi saját gyűjteményéből I. Ulászló király Budán 1440-ben kelt eredeti adománylevelét, melyben Losonczy Dezső néhai erdélyi vajda (a Losonczy Bánffy család tagja) részére, ki neki a hűségesküt letette, több Doboka és Fejér várnegyei helységekre, melyeket Erzsébet királynétól 11,830 arany-forintot tevő hátralévő fizetése fejében kapott volt adományban, ugyanez összeg erejéig új adományt ad.

4. Gr. Lázár Miklós fölolvassa Kornis Mihálynak Báthory Istvánhoz Gyula-Fejérvárról 1581-ben kelt érdekes magyar folyamodványát, melyben magát a parajdi fejedelmi sóakna kezelője által a Szováta mezeje nevű havasokban telepített, s az ő jobbágyainak és a vidéki községeknek sérelmes új falú széthányatásáért rá mért fogság alól fölmentetni kéri. Ezen a marosszéki Szováta helység telepítését folyvilágosító oklevél, melynek eredetije a gr. Rhédey-család levéltárában van, másolathoz a társulattal közöltetni határozottatott.

5. Indítványoztatván, hogy a bizottság állítsa egybe az erdélyi régi és újabb folyóiratokban s lapokban megjelent történelmi értekezések és közlemények jegyzékét: az e végre fölkerült Sándor József ezen jegyzéknek még ez év folytán leendő elkészítését magára vállalta.

— **Magyar Tudományos Akadémia.** Múltkori közlésünk óta az akadémia történettudományi osztálya két ülés tartott: febr. 15-kén és mart. 1-jén. Az előbbin Mátyás Flórián értekezett, szokott tüzzel és czáfolólag, Péter király származásáról, lerontani igyekeztén azon állítást, hogy Péter — ki szerinte is csakugyan Velenzében született — Urseolus Péter dogénak fia volna; de hogy hát kinek a fia volt? azt értekező be nem bizonyítja. Sok, a tárgyhoz nem tartozó dolgot is beleszótt előadásába, pl. a Gisella-féle vitát ezuttal megint egész hévvel s bőségesen ismételé. Utána, és a mart. 1-ji gyűlésen is folytatólag, Thaly Kálmán olvasott föl részleteket „A nagyszombatiharcz. 1704. Hadtörténeti epizód a kuruczvilágból” című terjedelmes értekezéséből. E műhöz Thaly két egykorú térképet is mutatott be a gr. Károlyi-levéltárból: Érsek-Újvár erődíté-

seinek és a nagy-szombati ütközetnek tüzetes térképeit, melyek ritka pontosságuk által, a részletekre nézve, úgy hadászatiilag, mint történelmileg nem kísérdekkiek. Az értekezés nagy részt új adatokból van merítve, t. i. a budai kamarai archivum, a Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltár, a nemzeti múzeum, az Este-ház modenai levéltára, a gróf Andrássy, gr. Károlyi, gr. Forgách nemzetségek levéltárai, a pozscnyi ev. lyceum s végre szerző saját okmánygyűjteményének adataiból. Szerző továbbá a következő egykorú vagy közelkorú kútfőket használta : Rákóczi emlékiratai; Beresényi levelei 1704. és 5-ből Rákóczihoz s Károlyihoz. (Thaly : „Rákóczi Tár,“ II. k.) Histoire du Prince Ragotzi, 1706, Wienerisches Diarium, 1704—5; Illyés István püspök diariuma, 1704—5; a Theatrum Europaeum ugyanczen évekből való jelentései; (nyom. Frankfurt, 1718.) Ketteler : Istvánffy folytatása (Kölln, 1724.); Kazy Hist. Univers. Tyrnav.; Bé! : Not. Hung. Nov.; Kollinovic : *Rer. Ung. Libr.* (Kézirat a nemzeti múzeumban); Wagner : *Hist. Leopoldi*; Spangár András jezsuita Magyar Krónikája; Katona : *Hist. Crit. Reg. Hung.* Végre az újabb korból : Szalay László Magyarország. Tört. VI. k.

Az értekezés az 1704-iki selymeczi békeértekezletek felbomlásánál fogja fel a fonalat : midőn a hadműködések újult erővel megkezdődnek; tüzetesen leírja Érsek-Újvár megvételeit s későbbi megerősítettségét; fejtegeti e pont hadászati fontosságát. Majd áttér Leopoldvár ostromának s a Fehérhegyeken túl folytatott csatározásoknak, Morvába tett beütéseknek vázolására; elbeszéli Heister jövetelét s háborgattatását; hadászatiilag ismerteti a két ellenséges sereg találkozási pontját : a nagy-szombati csatát és környékét, Szent-György, Bazin és Modor városok odahagyásának előadása után. Festi a két fél csatarendjét, ezredek és zászlóaljok-számra; elbeszéli az ütközet megnyíltát s folyamát, fejtegetvén és bírálván az abban elkövetett hadmozdulatokat és harcászati hibákat. Kimutatja mindegyik fél veszteségét, majd leírja : Heister mint szállja meg Nagy-Szombatot s mint szabadítja föl Lipótvárát; de mint veretik csakhamar vissza Beczkónál, a Vágon ismét hatalmasul átlépő magyaroktól, kik másrésről Bécs környékét és Morvát dúlják. Károlyi is fölérkezhvén : Heistert a Dunán-túlra vonja, mialatt Beresényi Csallóközt, Nagy-Szombat, Modor, Bazin és Szent-György városokat visszahódítja, Heister gy. lagságával a fegyvert lerakotván. S már Pozsonyt fenyegeti bombázással : mire Heister, e rémhireket egyszerre vévén, gyorsan visszatér, — de már későn : mert

serege tönkre tétetett. E miatt személyesen főmegy Bécsbe, segítséget kérni; azonban az elvesztett armádáért kérdőre vonatván, a főparancsnokságtól megfosztatik. A császár a zsoldba fogadott dán hadakkal Herbeville tábornokot küldi Magyarországba.

Íme, ez rövidre vonva és szárazan, az értekezés fonala; bővebb ismertetésébe nem ereszkedünk, miután az egész úgy is nem sokára megjelenik. — Egyéb történelmi értekezés nem tartatott.

A történelmi bizottság mart. 6-iki ülésében Szilágyi Sándor érdekes XVII-ik századi codexet mutatott be; ez Németh Antal úr tulajdona, Eszterháznál. Tartalmát holmi apróságokon kívül a felső 13 vármegye 1669. és 1670-iki — tehát nevezetes időszakbeli gyűléseinek bő leírása képezi, az ott jelen volt Kabóthy Istvántól; továbbá négy kurucz ének 1670-ből. A becses mű sajtó alá készítésével a bemutató bizott meg. — Toldy Ferencz közlé a bizottsággal a bécsi cs. k. államnyomda igazgatóságának válaszát, a mely szerint Krytoboulos nyomtatását, mely Pesten sehogysem haladhatott — a nevezett nyomda készséggel elvállalja. Így tehát kilátás van ez európai nevezetességű műnek még az idén leendő megjelenésére. — Ugyancsak Toldy jelenté, hogy Nagy Iván társaságában tett gondos egybevetés által meggyőződött, hogy a Mirse által Velenczéből küldött aranybulla-másolat Th e i n e r n é l már ki van adva, a vaticán könyvtárából, és pedig sokkal pontosabban s hibátlanabbul mint Mirse velencei példánya, melynek tehát minden értéke elesik.

Az archaeologiai bizottság febr. 9-iki ülésében Rómer Flóris jelenté, hogy Ó-Budán az ottani római emlékek kiásatása érdekében régészeti társulat van alakulóban; továbbá, hogy a hajógyár-szigeten ismét két római fürdő alapfalaira bukkantak. Azután bemutatja Storno Ferencznek a Soprony melletti bánfalvi (Wandorf) ó templom műszaki rajzait s jelentést tesz a zámb. Nopcsa-féle kastélykert régiségeiről (római feliratos kövek) s a Leyenthal ó-budai téglagyári építész által legközelebb ott fölbontatott római sírról. Turcsányi Endre, körmendi és tézsi, Myskovszky Victor tornai, Höke Lajos tengödi, Horváth Antal pécsi régiségekről értesítik a bizottságot, Réthy Pál pedig egy Corvín-codexről. Végre Lehoczky Tivadar egy törökmívű kannát és Kudlik pesti főmérnök egy Zombolyán lelt kardvasat küldenek be.

— **A régi Rákócziak, különösen Rákóczi Zsigmond történetéhez.** Följül Aspremont Gobert Ferdinánd gróf kezével, jó fekete téntával írva : „Ista scriptura communicata est necum per Dominum Baronem Franciscum Klobosotzky (így) Personalem Praesentiae Regis.“ Következik maga a más, sárgavörös téntával irt írás :

„Anno 1559. mikor Szikszót az török elrablotta, és Telekessy, az ő Felsége Kassai Generálissa utánnamenvén, Kazánál megverte : akkoron Rákóczy György Bebech Györgynek négyszáz lovassával menvén Telekessy segítségére : nem keveset concurrált ezen török megverettezésében ; úgy, hogy ha ő nem érkezett volna : igen kétséges volt az hareznak kimeneteli. Azután 1562. esztendőben Baloghvára alatt Bebechvel és Mágótsy Ferenczvel együtt egy lator Pribéknek családsága miá — dicséretessen viselvén sokáig magát az harezon — utoljára megnyomattatván, török rabságában esett, és onnan 2000 tallér sarczon szabadult meg. Megszabadulása után Ő Felségétül Szathmári Kapitánysággal megajándékoztatott, és 1568. esztendőben azon Kapitányságban instelláltatott ; és az Sigmond király (János-Zsigmond) erdélyi factióját mellyet Bocskay által Dobóval, Balassával és több Magyarországi Urakval practicáltatott : ő adta elsőbben is értéscére Ruber nevű Kassai Generálisnak, az ki Svendi Lázár helyében succedált. — Ezen Rákóczi Györgyek volt két fia : Sigmond és Lajos. Sigmond apja halála után Szendrei Kapitánynyá tétetett, ki is 1573. esztendőben Praepostvári Bálintval Kassai Vice-Generálissal conjungálván magát, szikszai sokadalmot felverni ügyekező ezer törököt felverte és mind egy lábíg levágta. 1576. esztendőben Maximiliány Császártúl Békésynek Erdélyben való bevitelire sok szép hadakval, rendeltetett : de ott Somlyai Báthory Istvántúl, akkori Erdélyi Fejedelemtül — ki azután Lengyel Király volt és Báthory Sophiának, mostani Méltóságos Fejedelmi Ház nagy-annyának elei volt — megverettetett, az Ő Felsége hadaival együtt. 1587. esztendőben Rákóczy Sigmond Pozsonyi Ország Gyűlésében Forgács Simonval, Révay Ferenczvel, Szokolyi Miklósval Lengyelország és Erdély felül való határoknak revisiójára, úgy az véghelyeknek s Rudolphus akkori Császár harminczadjainak perlustratiojára és vizsgálására rendeltetett, és ugyanazon esztendőben Egri Kapitánynyá tétetett ; mely Kapitányságiban 1588. esztendőben Ferhátes nevű rabló törököt, mely tizenkét ezerec magával Putnok felé rablani indult volt, ugyan Putnoknál előlvén, keményen vele megharczolt ; vitézül viselte magát sokáig :

azonban az ló megbágyadván alatta, az seregeinek dandárja felé nyomult, hogy fris lóra kapjon, holott is egy Paczoth nevű szolgájától elijesztett, hogy az mieinknek az jobbszárnyát már megnyomta volna az török — nem is volt semmi nélkül; — kire nézve Rákóczy Sigmond is csaknem Szerencs felé kezdett volna nyomulni: de újabban neki bátorítván hadait s vele levő több kapitányokat, ugymint Homonnay Istvánt, Serényit és Balázs Deákot: megújult erővel rajtamenvén az törökön, keményen megverte, elszélesztette, ugyannyira, hogy az 12,000 törökből csak mi sem szaladott el. 1593. esztendőben Homonnay Istvánval, Ecsédi Báthory Istvánval, Dobó Ferenczvel és az nagyhirű Forgács Simonval szabadkai kastélyt, melyet az török igen megerősített volt, és onnan sok rablást, pusztítást tett, ostrommal megvették, és benne levő 400 praesidiarius törököt mind levágták. Onnan Filek alá mentek, és abban is 800 lovas és 800 gyalog törököt szorították; dícsiretessen viselte ott magát Rákóczy Sigmond, az város ostromlásán kiváltképpen, ugyannyira megszorítván az törököt, hogy kéntelen volt per accordam feladni: de nem akart sem Báthoryval sem Homonnayval tractálni, hanem egyedül Rákóczy Sigmonddal, azért is, hogy Szendrei Kapitányságában jól ismerte ötöt az fileki török. 1598. esztendőben ugyan Rudolphus Császár parancsolatjából egynehány ezer embert kellett Rákóczy Sigmondnak Báthory Sigmond Fejedelemségének renunciáló alkalmatosságára fogadni és Erdélyben velek bemenni; de ő maga megbetegedvén, be nem mehetett, hanem Milyitt (Milit) Pált küldötte be, az maga ezerével. Azután Ő Felségétől sok szép jószágokkal megajándékoztatott, és in numerum Senatorum Regium recipiáltatott, s nagy böcsületben tartatott, egész Bástá, Ő Felsége Generálissa, Erdély- és Magyarországbán való hadakozásának alkalmatossága alatt. Történt azonban ilyen casus 1600. esztendőben, hogy midőn az öcsese Rákóczy Lajos, Magyar Gyalogságnak Generálissa, Rudolphus Császár parancsolatjából, Báthory Sigmond ellen, Mihály Vajda segítségére Bástával együtt ment volna, és ottan Székely Moysesvel, az Báthory Sigmond Generálissával megharcolt volna, ugyannyira, hogy az ellenségben tizezer embernél több vezett el, dícsiretessen triumphálván Mihály Vajdával együtt Rákóczy Lajos; mely jól magaviseléséért azután Mihály Vajdával nagy atyafiságos barátságban voltak. Bástá azonban irigységtől inkább, mint igaz okból — minthogy nyilván cselekedni nem merte — rendel villon nemzetségből való négy siciariust avagy oroszva ölü gyilkost, Mihály Vajda megöletésére. Azon

gyilkosok oly alkalmatossággal jünnek az Mihály Vajda sátorára, az midőn szintén Rákóczy Lajosval csak magánoson tractálua, tovább való hadakozásának folyamatjáról Mihály Vajda; és bemenvén az elrendelt sicariusok az sátorban: nagy reverentiával egyik, hogy már füliben súgna az Vajdának magános dologról, az másik azonbau egy alabárdot hasában üt az Vajdának, melytől foldre esvén az Vajda, megölettetik. Ezen kapdosván, és véteni (ártani) igyekezvén Rákóczy Lajos: nékie fordulnak az gyilkosok, és rajta is nagy négy seb esett, ugyannyira: ha lárma nem csik vala, maga is Mihály Vajda mellett életét végezte volna. De azután az gyilkosok elszaladván, Rákóczy Lajosnak is élete megmaradott, és azon sebekből meg is gyógyult ugyan, — és annakutánna 1604. esztendőben Ő Felségétől Lippai Generálissá tétetett; azminthogy azon Generálisságában több dicsíretes magaviselése között nevezetes az is, midőn Bethlen Gábort, az ki Boeskey instigatiójából Beetes nevű tömösvári török basával Erdélynek apprehensiójára indult volt, keményen megverte és minden hadát elszélesztette; mindazonáltal Básta ellen Rudolphus Császár előtt mind maga, mind bátyja Rákóczy Sigmond sokat panaszolkodván, Mihály Vajda sátorában lett ártatlan véri kiontásáért, de semmi satisfactiót nem obtineálhatván, ily boszutól azért, és látván azt is Rákóczy Sigmond, hogy az egész felső-magyarországi magyar urak: Homonnayak, Dersffyek, Mágócsy, Szécsy, Prinyiek, Segnyeyek és az nagyemlékezetű Nyáry Pál is minnyájan Boeskey Fejedelem mellé állottanak, mely Fejedelem 1605. esztendőben Kassa felé indulván, Rákóczy Sigmondhoz betért Szerencsre; ő is azért a többivel együtt ezen Boeskey hívségére állott, kitől mindgyárt Erdélyi Gubernátorrá tétetett, mellyet Boeskey haláláig dicsíretessen is viselt. 1606. esztendőben Boeskey Fejedelem Kassán megholt, és halála előtt Homonnay Bálintot testamentom szerint Erdélyi Fejedelemségben maga successorának hadta; azt megértvén Rákóczy Sigmond: ottan az Gubernatorságnak renunciált, és maga magyarországi jószágiban készült kijöni; de az erdélyiek nem bocsátották, hanem akaratja ellen Erdélyi Fejedelemmé tették, megizenvén Homonnaynak, hogy önekik Fejedelmek vagyon, azért be nem bocsátják az Országban; ki is Báthory (tollhiba Boeskey helyett) teste kísiréséből visszatért, megértvén Rákóczy Sigmond elválasztatását. Rákóczy Sigmondnak fia volt második Rákóczy György Fejedelem, Györgynek fia harmadik Rákóczy György Fejedelem, annak fia Ferencz, Ferencznek gyermeki mostani Méltóságos Fejedelni (így)

Rákóczi Ferencz és Juliána asszony, — kiket Isten éltesen, édes hazánkunknak vigasztalására !“

* * *

Eredetije a Rákóczi-Aspremont-Erdődy levéltárban Vörösvártt, két ívre írva, alkalmasint a XVII-ik század végső éveiben, *) b. Klobusiczky Ferencz — később II. Rákóczi Ferencz Oeconomicum Consiliumának elnöke — által, ki ezt Rákóczi Juliána férjének, gr. Aspremont Gobertnek készítette, a miről e grófnak előlálló saját ezímirata, és az ezen iromány hátlapján olvasható emez egykorú jegyzet tanúskodik :

„Descriptio pugnae per Baronem Klobusiczky cum Comite Aspremont communicata et ad Genealogiam deservienda.“

Közli : THALY KÁLMÁN.

— **II. Lajos király arczképe.** II. Lajos királyunk alakját illetőleg Jászay, érdemdús történészünk, „A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után“ című művében megezáfolni igyekezett azon századokon át divatozott véleményt, mintha királyaink fényes sorának e szerencsétlen vértanúja : „idő előtt elaggott s teljesen ki nem fejlődött testalkattal birt volna.“ — „Lajos állt személyesen a sereg közepett, a július utolsóján élete 21-ik évét töltött, sugár termetű, kora felett magas, gyönyörű testállású király, kit bár kissé vastagabb orra, ajkai s erősebb vonásai miatt szép arczának mondani nem lehetett, széles válla, izmos, erőteljes volta derék férfivá emelhetett.“ (Jászay : A magy. nemz. napjai stb. I. k. 2. l.

B. Nyáry Albert tagtársunk is nem rég ismertette meg a turíni államlevéltárból a Masser velencei követési titkár 1521-ben kelt egyik jelentését, melyben a nevezett által az akkor 17 éves Lajos király szintén egészséges, szép testalkatú egyénnek iratik le.

Bárha azon körülmény, hogy többé vagy kevésbé kellemes külsővel birt-e egy már rég elhunyt fejedelem ? nem oly kérdés is, mely-

*) Klobusiczky, a Rákóczi-árvák egykori jószág-igazgatója, e jegyzéket csak Juliánka herezegkisasszony férjhezmenetele, (1691) után készíthette, miután Aspremont gróf ekkor lett a Rákóczi-ház tagjává, Kl. pedig 1695-ben báróvá s kir. személynökké. Az irat tehát e z u t ó b b i é v után kelt.

nek megoldása, különösen a jelen esetben, a tudomány fontosabb feladatahoz tartoznék; mindazáltal, már csak a magyar sz. korona iránti kegyeletből is kötelességünk, hogy annak viselői mennél hivebb arczképeit nyújtsuk, uralkodóihoz törhetlenül ragaszkodó nemzetünknek.

Jászay állítása nemcsak a b. Nyáry által közlött követi jelentés által igazoltatik, de azon egykorú kép által is, mely Olaszországban létezik. Nehány év előtt ugyanis, délolaszföldi utazásom alatt, Rotonda városában (Basilicátában) egy, többnyire a XV-dik századból való képből összeállított képesarnokot vizsgálván, többi közt egy igen megnyerő külsejű, fekete kis körszakállal s bajússzal ékesített, hosszúkás barna arczú, rendes, de kissé hosszas orrú fiatal ember arczképét is találtam, kinek vonásain jószívűség, de férfiasággal párosúlva, tükröződött.

A kép felső balsarkán levő e felirat: „Ludovicus rex Hungariae et Bohemiae“ figyelmemet magára vonta.

Festészetének modora stb. világosan bizonyítja, hogy e kép, felírásával együtt a XVI-ik század elején készült; de csodálkozásomra, habár korán ért férfit ábrázolt: mégis, rendes, mondhatnám szép arczvonásaival és egészségre mutató arczkifejezésével, merő ellentétben áll az a II. Lajos külsejéről általánosan elterjedt véleménynyel.

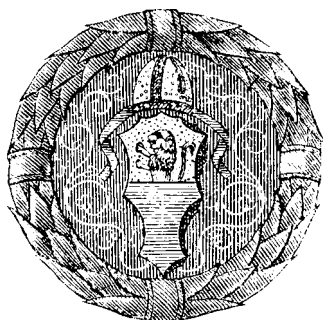
Fényképésszel nem rendelkezhetvén, egy kis albumba e képet írónnal híven eltalálva lemásoltam.

Ezen kis album jelenleg nincs ugyan kezeim közt, de remélem, mihamarább bemutatthatom azt a t. választmányának.

KÁPOLNAI P. ISTVÁN.

— **Czímertani kérdés.** F e h é r I p o l y pannonhalmi benezés tanár m. év junius havában ezt írta hozzám: „Mult septemher (1867.) hóban Lambachba is elvetődtem, s itt egy régi, díszkiállítású breviariumot találtam, mely a tulajdonosok előtt nagy becsben áll, s mely kétségkívül valami magyar egyházi férfiú tulajdon használatára készült. E mű részben magamat is érdekelt; de főleg, miután a tulajdonosok fölkeretek, közölném ezen emléket itthon valami szaktudóssal, a ki talán felvilágosítást adhatna a kérdés breviarium eredetéről, birtokosáról.

A könyv hártýára van írva, díszes, mondhatni művészi kiállítással, mely kétségkívül nagyuri megrendelésre készült, mint ezt a festum purificationis-nál arany-esíkra írt szavak: „dominici prepositi Albensis“ bizonyítják.

A breviariumba rajzolt ezímert eredeti színezéssel, de nagyított alakban ide melléklek *), azon megjegyzéssel, hogy a czímert két angyal tartja. Elül a szokásos naptár van, melyben sz. István, Gellért, és Inventio dextrae S. Stephani ünnepek jönnek elő; magában foglalja továbbá: Sz. István, Albert, László, Imre herczeg (novemb. 5-én), Gellért, Erzsébet officiumait, úgy szintén benne vagyon a depositio S. Ladislai, és Emerici regis depositio (2. sept.)

A mű olasz mester kezéből került ki, a mint ezt egy oszlop körül tekerődő szalag szavai: „Opus francisci de castello ithalico de Mediolano“ mutatják.

Fel kell említenem, miszerint 1692-ben a lambachi kolostor Frauenheid-ban az Eszterházy családtól plebániát kapott. Meglehet tehát, hogy valamelyik plebános e breviariumot is az Eszterházy családtól nyerte.“

Kérdezzük azért: melyik családhoz tartozott ezen dominicus prepositus Albensis? kiről tudjuk, hogy: 1474—95-ig prépost, 1496—1502-ig váradi püspök, és personalis praesentiae regiae, 1502-től pedig erdélyi püspök volt.—Előmutattam e czímert a Történelmi Társulat ülésében, hol egyik tekintélyes régészünk ezt brevi manu a Dóczy-család czímerének mondá. Megvallom, hogy magam is, midőn nekem ezen breviariumot Wéber Dénes, jelenleg deáki plebános, évek előtt említé, szintén Dóczy-félének tartottam; azonban ugyanazt bővebben vizsgálván, mégis oly nagy különbséget találtam, hogy ámbár tudom, mikép a középkorban nem igen keresték a pontosságot, mint ezt p. o. a Kinizsiné imakönyve is mutatja, mely a keszthelyi grófi könyvtárban őriztetik, e czímert mégis a nagy közönség bírálata alá bocsátani kész vagyok. A paizs maga fizetésű, mint ez Mátyás király korában gyakran előfordúl, a felső aranymezőben, vörös fél-oroszlán jobbra ágaskodik; az alsó fél-paizsban egy

*) A beküldött festmény nagyságának felényire rajzoltattam e fametszvényt, valódi nagyságát azonban a fentebbi szavak után meg nem határozhatom. R.

hatágú csillag áll kék mezőben. A fehér infula vörös paszománttal bir. — A Dóczyak címere harántosan van elosztva jobbról balra; a felsőben egy egész, kettős farkú koronás oroszlán áll, előlábában koszorúval; az elválasztó szelemen alatt egy rák, vagy büköncz (scorpio) ollós falamai közt áll egy hatágú csillag. Ime a különbség. Azonkívül az egész Dóczy származási fán, egy Domokos sem fordul elő, sőt Szvorennyi Amoenitates V. 55. lapon olvassuk, hogy 1479-ben Dóczy Orbánnal Domokosunk a kincstárnoksági hivatalért vetekedett, a nélkül, hogy Orbán rokonának mondatnék.

Ki volt tehát ezen Domokos fehérvári prépost származására nézve?

A felelőnek „A fehérvári ásatások eredménye“ egy díszesen kötött példányával szolgálunk.
(Arch. Értesítő). RÓMER FLÓRIS.

— **Zrínyi Ilona.** Horváth Mihályunk ezen oly nagy érdeket költött művének nyomtatása gyorsan halad, úgy hogy a Bécsben, Holzhausen kitünőleg ismert nyomdájában Ráth Mór kiadása mellett nyomott kötet, körülbelül a f. hó végével, vagy april elején meg fog jelemi. A kiállítás igen díszes leend, és pedig, hogy a női olvasó közönség ízlésének is meg legyen feelve, a hölgyek által kedvelt 16 rétfomatumban fog világot látni. Valóban, magyar hölgynek lélekemelőbb, szívnyemesítőbb s egyszersmind tanulságosb olvasmányt ennél nem tudnánk megnevezni. Horváth e vonzó műve van hivatva a magyar történelmet hölgyeinkkel megkedveltetni! Tehát új térfoglalás hazai történettudományunk számára.

— **Jászay kéziratai s a nemzeti múzeum.** Örömmel értesülünk, hogy b. Eötvös József cultusminister úr ö exēja, néhai Jászay Pálunk hátrahagyott nagybecsű történelmi okmánytárát s kéziratait, az örökösöktől 3000 frtért megvette a nemzeti múzeum számára. Ez országos intézetünknek (különösen régészeti osztályát, de reméljük: historiai forrásul szolgáló könyv- és kézirtattárát illetőleg is) nem kis emelkedését várhatjuk a hazafias magyar kormány azon legújabb intézkedésétől is, hogy ez intézet élére, mint igazgatót, a kitünő régész, és műismerő s különben is tevékeny Pulszky Ferenczet állítá. Óhajtjuk, hogy idejét kizárólag a nemz. múzeum számára szentelje, a mi által bizonyára maradandóbb érdemeket szerzend magának, mint a napi politika únos-untalan változó, síkamlós terén. A tu

domány csendesebb, de állandóbb gyönyörrel jutalmazza fölkenntjeit. — Egyébiránt a múzeumnál a könyvtárrendezés is nagyban foly; most lajstromozzák **Barna Nándor** segédőr úr vezetése mellett egykori nagynevű történétírónk **Horváth István**, továbbá **Bacsányi** a költő, és az **Illyés házy** grófok könyvtárát, melyek műkincsei eddigelé hozzáférhetlenek valának.

— **Szilády és Szilágyi.** A Szilády Áron és Szilágyi Sándor akad. I. tagok, szerkesztette, s általunk többször említett **Török-magyararkori Állam-okmánytár**“ első kötete már közkézen forog. Ez képezi az Akadémia által megindított „Török-magyararkori Történelmi Emlékek“ **harmadik** darabját. 1540-től, 1626-ig terjed, és CXCV. okmányt tartalmaz. Ezek közül legtöbb az erdélyi múzeum s ebben gr. Kemény József gazdag kéziratgyűjteményéből merítettett, sok pedig a m. k. egyetemi könyvtár, a m. tud. Akadémia, az erdélyi fő-kormánysszék, Kolozsvár városa, s a váci püspöki könyvtárból; — de egyesek is tetemes számú és becses okmányokat bocsátottak a gondos szerkesztők rendelkezésére, névszerint gr. **Mikó Imre** ö nmlga, **Torma Károly**, néhai **Mike Sándor**, **Jabab Elek**, néhai dr. **Ötvös Ágoston**, **Mátyás Flórián**, b. **Kemény Gábor** és **K. Papp Miklós** urak. Végre **Ferudin bég** török gyűjteményéből szintén több darab vétetett át. Az eredetileg törökül irt leveleket **Szilády Áron** fordítá magyarra. Nevezetes e gyűjtemény a XVI- és XVII-ik század történetére nézve, s bár teljesnek — természetesen — éppen nem mondható: annyi fontos adatot hozott napfényre, hogy általa pl. **Bethlen Gábor** politikája egészen új oldalról világíttatik meg. Addig is, míg illető rovatunkban tüzetesebben ismertethetnénk: figyelmeztetjük reá t. olvasóinkat.

— „**A nagy-szombati harc, 1704.**“ **Thaly Kálmán** legújabb, ily című hadtörténelmi műve, melyről jelen füzetünk akadémiai rovatában kissé bővebben szólunk, már sajtó alatt van, és **Laufer Vilmos** ismert könyvkiadónk kiadásában, a jövő hóban önállóan meg fog jelenni. A nagy nyolczadértben s **Szalay László** „**Eszterházy Miklós nádor élete**“, díszes formátumában nyomtatott kötet 8—9 ívből, és egy hadi térképből álland, s **Rudnyánszky Béla** jelesül főszerelt új nyomdájában készül.

— **Ama nagy magyar város, Szeged** több buzgó tudománybarát lakosai azon eszmével foglalkoznak, hogy városukban, ennek és környékének történelmi kiművelése érdekében, kolozsvári történelmi bizottságunk mintájára, társulatunknak **fiók-egyletét** alakítsanak.

Az ügy élén a mind bő tudományosságáért, mind igaz magyarságáért évtizedek óta köztiszteletben álló érdemes főrabbi, Lőw Lipót úr áll, — kinek lelkes hazafiságától s nemes ügy szeretetétől csak jót és szépet várhatunk. Szegeden, társulatunknak eleitől fogva szépszámú tagjai vannak; de a hazai történetirodalom iránti nagyrabecsülésüket legjobban mégis azáltal mutatták ki e nagy alföldi város derék polgárai, hogy az imént, egyik orsz. képviselőjüknek hazánk koszorús történésszét — Horváth Mihályt választották meg.

— **Petrőczy tábornok arcképe.** Az erdélyi múzeum nevesekéjére becses történeti festményvel fog gyarapodni. Ez a maga korában híres kurucz tábornok, idős báró Petrőczy István — Tököly nagybátyja — eredeti arcképe, mely jelenleg b. Bánffy Albert küiküllő-vármegyei, szász-vesszősi udvarházában létezik. Az arcképen a Petrőczy-család címere is rajta van, s azonkívül e felirat olvasható: „Spect. ac Magn. Dnus Stephanus Petrőczy Liber Baro de Petrőcz (másként: de Kazaháza) Sacr. Caes. Regiaeque Mattis Consil. et Hung. Militiae Campestr. Generalis. Aetatis suae Annor. 31. Recuperatione salutis Anno 1664.“ Tehát születési évét is megtudjuk belőle. Ez arcképre a gondos Szabó Károly lett figyelmessé, egyik kirándulása alkalmával, főlemlíté Mikó grófnak, s ő nmlga buzgó közbenjárására b. Bánffy, mint annak jelenlegi tulajdonosa, oda igéré az erdélyi múzeumnak. Óhajtjuk, hogy minél előbb ennek termeit díszítse!

— **Ráth Károly kéziratai.** Néhai jóemlékezetű tagtársunk Ráth Károly hátrahagyott tetemes mennyiségű kéziratait, özvegye és édes anyja, tudvalevőleg, a m. tud. akadémiának ajándékozáék. Ezek most már Pesten vannak, s Rómer Flóris akadémiai kézirattárnok úr gondozó kezeire bizattak. Minthogy azonban, mint az elhunytnek benső barátai, bizonyosan tudjuk, hogy a boldogútnál többeknek maradtak eredeti okmányai, melyeknek másolásán Ráth még váratlan halála napján is szorgalmasan dolgoztatott; ft. Rómer Flóris úr nevében ezennel nyilvánosan felhívjuk mindazokat, kik ily odakölesönzött okmányaikat vissza akarnák követelni, — forduljanak e végből, az illető okiratok elősorolásával, a fentisztelt akadémiai kézirattárnok úrhoz, ki azokat készséggel visszaszolgáltatandja. Kívánatos azonban, hogy az illető okmánytulajdonosok minél előbb jelentkezzenek, hogy Ráth kéziratainak az akadémia lajstromaiba való bejegyzését Rómer úr mihamarabb megkezdhesse. A már egyszer bejegyzett s megszámozott okmányokat sok bajjal járna aztán visszaszolgáltatni.

— **Jász-kunok története.** Társulatunknak egyik szorgalmas választmányi tagja Gyárfás István, ki a jászok és kunok történetének búvárlatával már 12 év óta foglalatoskodik, s idevonatkozó adatokból tetemes gyűjteményt szedett össze, előfizetést nyit: „A jász-kunok története“ című terjedelmesebb monographiájának első kötetére, mely a nevezett hún-scytha népfaj őstörténelmét — újabb időkben nem igen művelt szak — tartalmazandja, a legrégebb kortól, a magyarok Árpád alatti honalkotásáig. Az ősidők e homályában, midőn a vándornépek zagyva tömkelegében egyes fajok hol egy, hol más — s gyakran a nyelvöket nem értő idegen írók által eltorzított — nevéken jelennek meg, sok nehézséggel kelle a lankadatlan írónak megküzdenni; — de hogy Gyárfás a bonyolódottabb dolgokban is ügyesen igazodik el, s a különféle források teljes bőségével rendelkezik: a „Századok“ 1867-iki folyamában „A tárnokvölgyi ütközet, s a hún-scythák temetkezési módja“ cím alatt megjelent nagyobb, őstörténelmi értekezéséből meggyőződhetek olvasóink. Melegen ajánljuk azért szerző sok gonddal s fáradsággal készített művét szíves részvétőkbe. Gyárfás neve különben is nem új történetírásunk mezején; ismeri azt 1861 óta a Budapesti-Szemle, Tudományos Értekező, a Győri Történelmi és Régészeti Füzetek stb. közönsége, több sikerült dolgozatairól, legközelebb pedig jól ismerik a Századok olvasói. Mielőbb közlünk ismét értekezést tőle. „A jász-kunok történeté“nek jelen első kötete, mintegy 30 sűrűn nyomott ívből álland; előfizetési ára: 2 frt 50 kr., mely Kis-Kún-Halásra, szerzőhöz küldendő. A mű Kecskeméten fog nyomatni, Szilády Károlynál. Utána a jász-kunok újabbkori történetét tárgyaló második kötet következend, eddig kiadatlan okmánytárral egyetemben.

— **Vegyes közlések.** Az Archaeologiai Értesítőben, — mely folyvást élénk és változatos tartalmú — a fáradszhatlan Rómer Flóris (gy ismeretlen Corvín codexet ír le. Ez a télen a bécsi es. k. iparmúzeum havi tárlatára küldetett be, s Aquinoi Tamásnak a mennyről és világról irt commentárjait tartalmazza. A könyv, mely igen díszes címer- és egyéb festésekkel bír, Attavantes modorában — több mint 200 hártya-levélből áll, sötét vörösbőrbe van kötve, kapcsokkal és aranyvirágú czifrázatokkal. A codex valaha a b. Zay-családé volt, miről e beleirt jegyzet tanúskodik: „Matthjas kiraly Bibliothekayabol valo köny, melyet hoztam ala az Wgroeczj warbol“; és alább: „Unus ex libris Nicolay Zay de Chemer m. p.“ E Zay Miklós a XVI-ik század

végén élt. — G a l g ó c z mellett, nem messze a Vágtól, régi sírra akadtak, melyben egy lovag, paripájával együtt volt eltemetve. Számos ezüstlemez-, aranykarika-, fegyver- és löszerszám-ékítmények találtak a hamvak közt, s egy huszártársolyra való ezüstlemez, mely még a tarsoly bőréhez oda volt kapcsolva. Egy hüvelyknyi átmérőjű ezüst-pénzdarab is volt ott, melyet Vámbéry tatárpénznek állít. — M o ó r o t t szőlőkapáláskor egy Mátyásaranyat, és 1370 db ezüstdénárt ástak ki. Ez utóbbiak többnyire I. Mátyás, Ulászló és II. Lajos idejéből valók; de van köztük néhány I. János, I. Ferdinánd és Miksa királyoké-féle is. — Horvátországban is, T r i f a i l-ban, erdőirtáskor 300 db ó-kori vastag ezüstpénzzel telt edényt találtak. — Pestvármegye első alispánja B e ö t h y L a j o s ú r, az archaeologiai bizottság átirata folytán, hivatalosan meghagyta az illető vármegyei főszolgabíró és mérnök uraknak, hogy az Ó-Buda város határán útkészítésekkor gyakran előforduló római régiségeket közegeik által ne engedjék barbárul szétfötretni; de azok leleteiről, hogy a tudomány számára megóvathassanak, felsőbb helyre mindenkor jelentést tegyenek. Helyes intézkedés; bár többi helyhatóságaink előljárói is utánoznák!

Történelmi könyvtár. *)

— **Török-magyarkori Államokmánytár.** Szerkeszték, és jegyzetekkel ellátták S z i l á d y Á r o n és S z i l á g y i S á n d o r akadémiai tagok. Első kötet. (1540—1625.) VIII. és 433 l. N. 8-ad r. a Monumenták formájában, ily cím alatt is: „Török-magyarkori Emlékek. Kiadja a magyar tudományos akadémia történelmi bizottsága. Első osztály: Okmánytár.“ III-ik kötet. Pesten, 1868. Eggenberger Ferdinánd akadémiai könyvtárusnál.

— **Győri Történelmi és Régészeti Füzetek.** Zalka János Ev. győri püspök ömlga pártolása mellett kiadja R ó m e r F l ó r i s, a magy. tud. Akadémia tagja. 15 és 16-ik füzet, vagyis a IV-ik kötet III. és IV. füzetei. Győrött, 1869. Nyomatott Sauerwein Gézánál. N. 8-ad r. 193—448. l.

*) Hogy e rovatot az újonnan megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehesük: kérjük a t. szerzőket, kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk beküldeni ne ferhelfessenek.

— Az 1867 ihi kiegyezés és Bocskay, Illyésházy, Bethlen, Rákóczy (I. György) népszövetségi politikája. Pesten, 1869. Aigner és Rautmannál. N. 8-adr. 31 l. Ára 40 kr.

— **Sajtóhibajavítás.** Botka Tivadarnak múlt füzetünkben közlött cikkébe két, értelemzavaró sajtóhiba csúszott be, melyet ezenel helyreigazítunk. A 75-ik lap 12-ik s 13-ik sorában e mondat: „egy alispánjok lévén még akkor a vármegyéknek“, így olvasandó: „egy alispánja lévén még akkor a vármegyének“ (t. i. Barsnak). Továbbá a 76-ik lapon alulról az 5-ik sorban „pálczája“ helyett „álczája“ olvasandó.

 A Magyar Tört. Társulat t. ez. tagjai tisztelettel figyelemzettetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től délután 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, váczi-utca 20. sz. I. emelet, az „Első Magyar Iparbank“ helyiségében. **Különösen kéretnek az 1868-ki évdíjakkal még hátrálékban lévők, azokat minél előbb befizetni.**

— A „Századok“-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (n. múzeum 24. sz.), az újon jelentkező tagok nevei, és a „Századok“-at illető reclamációk pedig akár oda, akár Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (váczi-utca 20. sz.) intézendők.

 A „Századok“-ra külön előfizetés is áll nyitva nemtagok számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór váczi-utcai könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expedáltak. — A társulati szerkesztő-titkárnál megrendelhető még az 1867-diki évfolyam is 5 frtjával tagok, s Ráth Mórnál 6 frtjával nemtagok számára.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest. 1869. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Negyedik füzet.

1869.

April hó.

Tököly Imre hűtlenségi pere Erdélyben, 1685-ben.

I.

A Magyar Történelmi Társulatnak Kolozsvártt múlt évi sept. 20—25-dikén tartott első vidéki gyűlése alkalmával Makray László Hunyad vármegyei országgyűlési-képviselő úr, a többek közt egy nevezetes okiratot küldött be, megtekintés és felhasználás végett, melynek tartalma teljes világításba állít egy történelmünkben eddig csak felületesen érintett fontos eseményt.

Ez okirat Pásztóhy György és Vizaknay Sámuel fejedelmi táblai hites irnokok és jegyzők hivatalos jelentése Apafi Mihály fejedelemhez arról, hogy 1685. martius 17-dikén kelt parancsa értelmében a hűtlenségi bűnben ítéletileg elmarasztalt Tököly Imre vajda-hunyadi várát az ahhoz tartozó Hunyad vármegyei jószágokkal együtt a fejedelmi kincstár számára lefoglalták és összeirták.

Az okirat kelt Illye várában, 1685. május 22-dikén. Papiroson, ívrétű könyv-alakban van kiállítva, s 14 középszerű sűrűn irt ivre terjed.

Annival érdekesebbnek tartom ez oklevél tartalmának megismertetését, mert legtekintélyesebb történetiróink, mint Katona, Szalay, Horváth Mihály, Tököly ezen hűtlenségi peréről s erdélyi jószágai elkoboztatásáról egy szóval sem emlékeznek;

Szilágyi Sándor azt a febr. 22-dikén megnyílt s martius 24-ig tartott szokatlanul hosszú radnóti országgyűlés idejére teszi¹⁾; Kővári László pedig — ki ez eseményről az egykorú Gunesch András jegyzetei nyomán beszél — Gunesch világos szavai ellenére tévedve gondolja azt 1685-diki october 24-kén tartott gy.-fejérvári országgyűlés alkalmával történtnek.

Beszélvén ugyanis Kővári az 1685-ki oct. 24-ki országgyűlésről, így nyilatkozik: „Bár az általam eddig látott törvényezik-kekben nem fordülel, de alkalmasint e gyűlésben kellett lefolyni annak, hogy a bukottnak vélt Tökölyt, azon indokból, mert egyezményökhöz képest az általa elfoglalt megyéket nem engedé Erdélyhez csatoltatni, hanem magának külön fejedelemséget kívánt alapítani, nótázák, erdélyi javait, mint a hunyadi, krakkói, küküllővári uradalmakat elkobzák.“ E helyre tett jegyzetében pedig azt mondja, hogy a „Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum“ II. kötete, 217. lapján, hol, hogy mellesleg megjegyezzem, a föntebb említett Guneschnek Bethlen János erdélyi történelméhez irt folytatása van közölve, — „aprilre teszi e végzést; de akkor gyűlés sem volt, sőt maga (t. i. a krónika) is említi, hogy fogva volt ekkor Tököly“²⁾.

Gunesch ez eseményt és indokait így adja elő: „Aprilis havában (1685.) a fogarasi országgyűlésen vétettek el s ítéltetek a fejedelmi kincstár részére Tököly Erdélyben fekvő jószágai, mint Hunyad, Krakkó, Küküllővár, melyeket a nemesek magokhoz ragadoztak. Ennek okául közönségesen ezt beszélgetik vala: midőn a lázadó, vagy bujdosó magyarok Erdélyben vezért kerestek, kinek vezérlete alatt a vallásháborút, mint ők mondogaták, a római császár ellen folytassák, az akár maga a fejedelem, akár tábornoka Teleki Mihály legyen: a miéink jónak látták Tököly Imrét, pénzzel ellátva, de haddal nem segítve, küldeni ki oda, hogy menthessék magokat mind a két császár előtt, hogy ebbe a háborúba nem elegendtek; s őt ily föltétellel bocsátják el, hogy valamennyi várost vagy vármegyét haddal el-

¹⁾ Szilágyi Sándor, „Erdély tört.“ 2-ik köt. 351. l. — Az említett napok alatt 1685-en Fogarason tartott az országgyűlés, mint annak ugyanazon évben Kolozsvártt nyomtatásban is megjelent végzései s egykorú írók is bizonyítják.

²⁾ Kővári László, „Erdély történelme.“ V. köt. 168. l.

foglal, mind az erdélyi fejedelem hatalma alá vesse, s maga is a miéink iránt engedelmisségben maradjon. Miután azonban a szerenese mosolygott rá, s Kassát, Eperjest, Lőcsét, és a többi királyi és bányavárosokat kezére kerítette, egyik föltételt sem akará megtartani; a mi egyebek közt az 1682-ben Fülek alatt Telekivel folytatott czivódásából is kitetszik. Elvádolák tehát őt a török portánál, s akkori tolmácsunk, Maurocordato Sándor által annyira vivék a dolgot, hogy a török elidegenedett tőle, s először erdélyi jószágainak elkoboztatásába beleegyezett, azután pedig, a mint közönségesen beszélük vala, ugyancsak a miéink mesterkedései miatt, fogságba is került, a mint alább elő lesz adva¹⁾.

Ezen előadásban Gunesch Tüköly erdélyi jószágainak elkoboztatását illetőleg annyiban téved ugyan, a mennyiben azt 1685. aprilisében, a fogarasi országgyűlésen mondja történtnek, holott ezen februárius 23-re hirdetett országgyűlés, mint annak egykorú nyomtatott végzéseiből kitetszik, martius 24-én már eloszlott; de Gunesch ez előadását Kővárként oda magyarázni, hogy Tüköly, jószágai elkoboztatásakor, a mi Vajda-Hunyadot illetőleg csakugyan aprilisban történt, török fogságban volt volna, annyival kevesbé lehet, mert maga Gunesch mindjárt a következő lapon világosan mondja, hogy a váradi basa Tükölyt október 15-dikén fogatta el.

Ezen előrebocsátott észrevételeim után áttérek okiratunk tartalmának ismertetésére.

A Tüköly vajda-hunyadi várának és tartozandóságainak lefoglalására kiküldött táblai hites jegyzők jelentésökbe a szokásos bevezetés után legelőször is szóról szóra beigtatják Apafi Mihály fejedelem Fogaras városában 1685. martius 17-dikén kelt parancsát, melyben Fejér, Kolozs, Torda, Hunyad, Küküllő, Belső- és Külső-Szólnok, Máramaros és Zarándvármegyék tiszteinek és számos megnevezett táblai hites jegyzőknek meghagyja, hogy a hűtlenség vétkében ítéletileg elmarasztalt Tüköly Imrének Erdélyben bárhol létező ingó és ingatlan javait a fejedelmi kincstár számára foglalják le²⁾.

¹⁾ „Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum.“ II. köt. Coronae, 1848. 4. r. 217. l.

²⁾ E parancsban a szoros értelemben vett Erdély vármegyéi

Ez a latin nyelven irt, s hetedfél ivre terjedő parancs az egész okiratnak csaknem felét foglalja el. Ily nagy terjedelme onnan származott, hogy részletesen elő van adva benne a Tököly Imre ellen a fogarasi országgyűlésen ellátott hűtlenségi per egész folyama, s még a vádlott ellen felhozott terhelő okiratok is, részint egész terjedelmökben, részint kivonatban bele vannak igtatva. Ez a körülmény teszi e parancsot rendkívül érdekessé, a mennyiben általa ezen, történelmünkben eddig ismeretlen per részleteivel, s az annak alapjául szolgáló régiebb eseményekkel megismerkedhetünk, sőt belőle azon indokokat is tisztán láthatjuk, melyek az erdélyi fejedelmi udvarban a félelmesnek hitt fejedelmi vetélytárs megbuktatására munkáltak.

Előadja ez okirat, hogy az 1685-dik évi martius 13-kán, a Fogaras városába, a fejedelmi udvarházba februárius 22-dikére egybehívott országgyűlés folyama alatt a fejedelmi ítélőtábla tagjai és Erdély s a magyarországi kapcsolt részek összes karai és rendei törvényszéki ülésében, ügyvéd Szent-Katolnai Polos István — Boros-Jenei Hegyesy István köztgyigazgató, mint fölperes nevében, kire a jelen ügy, hivatali elődjéről, néhai Albisi Barabás Péterről szállott volt át — maga azon köztgyigazgató jelenlétében, a fejedelem és a három nemzet karai és rendei színe elébe lépván, a fejedelemnek néhai Barabás Péter egykori köztgyigazgató előterjesztésére Tököly Imre ellen kiadott idéztető parancsa, továbbá az ez ügyben kiküldött táblai hites jegyzők Telegdy Bénéjmin, és Dobay János jelentése, valamint több alább megjelölendő s szó szerint beigtatandó levelek tartalma szerint, Tököly Imre, mint alperes ellen, miután a perlekedők törvényes kikiáltatása a szokás szerint az ajtó előtt megtörtént, — következő vádat terjesztett elő: hogy Tököly Imre, egykor e hazának bent tartózkodó lakosa, most pedig fejedelem és Magyarország részeinek ura, ki gyengekorától fogva, különböző alkalmakkal, de kivált Magyarország ügyének veszedelmes hullánczásai közt, a fejedelmi kegyelem szárnyai alatt e hazában nemcsak gondviselést és ótalmat talált, hanem gondos nevelésben is részesült, a tudományok-

közül csak Doboka nincs említve; miből bizvást következtethetjük, hogy Tökölynek Erdély többi vármegyéinek mindegyikében voltak jószágai.

ban oktatást nyert, s különféle atyai kegyekkel, adományokkal és kedvezésekkel halmoztatott el; jöllehet, erős kötelező-levelével, összes erdélyi jószágai elvesztésének terhe alatt, örök hűséget fogadott a fejedelem iránt: mindazáltal a vett kegyelmekről és köteleztetéséről megfeledkezve, — az Apafi nevében kelt parancs szavai szerint — „tartozott hűségével és háládatosságával ellenkező különféle tetteivel, törekedéseivel, árulkodásaival és mesterkedéseivel fejedelmi fölségünket másutt is, de különösen a mi legkegyelmesebb urunk, a leghatalmasabb és leggyőzhetlenebb török császár legfényesebb udvarában, sérteni és botránkoztatni, s egykori alattvalóságát versenyzésre, függését hánytorgatott függetlenségre, szivességét fenyegetésre, és esküvel fogadott hűségét nyílt ellenségeskedésre változtatván, nemcsak ezen haza, hanem a szomszéd országok tudomása szerint is, ellenünk és ezen haza ellen mindenféle versengést, hűtelenséget és ellenségeskedést gyakorolni, és elkövetni nem pirúlt, vagy nem rettegett.“ Mindezt az említett közügyigazgatói ügyvéd levelekkel, és tanúvallásokkal bebizonyítani késznek nyilatkozván, az alperest Erdélyben fekvő minden ingó és ingatlan javainak elvesztésében elmarasztaltatni kérte.

Erre Baranowszky ¹⁾ György, Tököly Imre erdélyi összes jószágai igazgatója, ügyvédjével: Szászvárosi Csengery Mihálylyal együtt, a fejedelem és a rendek előtt megjelenvén, részint külön benyújtott esedező levelével, részint élőszóval ismételt kérelmében alázatosan könyörgött, hogy ez ügy más törvényszéki határidőre halasztassék, „egyszersmind a karok és rendek közbenjárásáért is esdekelvén. Az országgyűlés Baranowszky e kérelmére hajolva, csakugyan be is nyújtotta a fejedelemnek az elhalasztást kérő esedező levelet; Apafinak azonban — mint a tárgyalt fejedelmi parancs mondja — „bizonyos és valóban súlyos okoknál fogva jobbnak látszott az alperes ezen dologát és ügyét el nem halasztani, hanem a jog igazságos útján közönségesen megvizsgálni és eldönteni.“ Miután azért a fejedelem ezen válaszát a rendeknek megizente, Baranowszky azzal mentette magát, hogy urától teljes felhatalmaztatása vagy ügyvédi megbízatása nem lévén, az ügybe nem bocsátkozhatik. Erre a feje-

¹⁾ E név oklevelünkben mindig Baranowszky-nak van írva.

delme és a rendek Baranowszkynek engedélyt adtak, hogy, jól-lehet, az ország törvényei szerint az, a ki személyes megjelenésre volt idézve, ügyét ügyvéd, vagy bárki más által nem védheti, mindazáltal ura jelen ügyét általa szabadon választandó ügyvédek által ótalmazhassa. Ő azonban, mint urának erre föl nem hatalmazott szolgálja, ezt tenni vonakodott s tovább is előbbi kérelméhez ragaszkodott. Mire a fejedelem és a rendek, mellőzve az ország törvényeinek szigorát, „nehogy az említett alperes valahogy azzal mentegethesse magát s azt vitathassa, hogy jogaitól véletlenül ejtetett el“, az ügy további vitatását három nappal későbbre, tudniillik martius 17-dikére halasztották, oly föltétellel, hogy ha ez alatt Baranowszky a közügyigazgató benyújtott és benyújtandó leveleiről másolatot akar vétni, szabad legyen vele; azonban akár teendi ezt, akár nem, a kitűzött napon ítéletet fog kapni.

Az újabb határidő napján a közügyigazgató ügyvéde keresetéhez ragaszkodva, végítéletet kérvén, Baranowszky, ki a másolatok vétele iránt adott engedélyt nem használta, ismét csak előbbi kérelméhez ragaszkodott s főntebb említett okaival mentegetődzött; mire a közügyigazgató ügyvéde a további halasztást meg nem engedhetőnek vitatta, miután Baranowszky már fölhatalmazást kapott a fejedelemtől és rendektől, hogy ez ügyben urát ügyvédek által védethesse, s a táblai hites jegyzők által az ura megidézteséről kiadott jelentést valóban kezéhez is vette. Mire határozatul kimondatott, hogy Baranowszky, kinek szabadságában állott s most is szabad ügyvédeket használni, s ki az ura megidézteséről szóló jelentés másolatának az ügy kikiáltatása után történt kivétele által magát némileg az említett törvényes eljárásnak alávetette, ez ügyben tovább is működni tartozék. E végzés ellenére azonban Baranowszky, bár a fejedelem és rendek által több ízben is föllön szólítva, ura ügyének védelmébe bocsátkozni s a közügyigazgató vádjára felelni teljességgel nem akart, hanem a törvényszék színe elől eltávozott.

Ezek után a közügyigazgatói ügyvéd előterjeszté a keresetét megalapító és bizonyító több rendbeli leveleket, melyek a tárgyalt parancsba szóról-szóra be vannak igitatva.

E levelek következők :

1. Apafi Mihály fejedelemnek Albisi Barabás Péter közigazgató előterjesztésére és részére a Fejér- és Hunyad vármegyei tisztekhez és számos, egyenként megnevezett táblai hites jegyzőkhöz intézett parancsa, hogy a hűtlenséggel és közsensé zavarásával vádolt Tököly Imrét a februárius 22-dikére Fogaras városába hirdetett országgyűlés törvényszéke elébe leendő személyes megjelenésre idézzék meg. E parancs kelt Gálfalván, 1685. januárius 29-dikén.

2. Telegdy Bénéjámint és Dobay János táblai hites jegyzők jelentése Apafi Mihály fejedelemhez, arról, hogy Gálfalván januárius 29-dikén kelt és szóról-szóra átírt idéztető parancsa értelmében Tököly Imrét, az 1685. febr. 22-dikére Fogaras városába hirdetett országgyűlés, mint törvényszék elébe leendő személyes megjelenésre, Magyarosd helység — s Tököly odavaló jobbágysai esküdt bírása, Buda Juon által megidéztek. Kelt Magyarosdon, 1685. febr. 7-dikén.

3. Késmárki gróf Tököly Imre kötelező-levele, hogy Apafi fejedelemnek híve lesz, a német ellenséggel nem practicál, Teleki Mihálylyal, mint előljárójával, tökéletes correspondentiát tart. Kelt Gyula-Fejérvártt, 1679. június 20-dikén.

4. Apafi Mihály fejedelemnek, Boros-Jenei Hegyesy István közigazgató előterjesztésére és részére : Fejér, Küküllő, Torda, Kolos, Doboka, Belső- és Külső-Szólnok vármegyék tisztejéhez és számos megnevezett fejedelmi táblai hites jegyzőkhöz intézett vallató parancsa. Kelt Fogaras mezővárosban, 1686. martius 7-dikén.

5. Gálfalvy Gergely és Szécsy András táblai hites jegyzők jelentése Apafi Mihály fejedelemhez, a Gyerő-Vásárhelyi Győröfi György, egykori török portai egyik követ által Tököly Imre ellen tett tanúvallomásról. Kelt Fogaras városában, 1685. mart. 10-dikén.

6. Tököly Imre levele hívéhez, Szirmay Istvánhoz, melyben írja, hogy neki sehogy sem tetszik, hogy a nagyvezér az erdélyi fejedelem hadait ő mellé rendelte; neki e hadak nem kellenek. Kelt a Szencz melletti táborból, 1683. július 31-dikén.

7. Kivonat Tököly Imrénék a fényes portán lévő agenséhek küldött leveléből. Kelet nélkül, (1684-ről).

8. Kivonat Tököly Imrének Erdélybe küldött követe, Dan-csy Ádám részére adott utasításából. Kelt a kállai végvárban, 1683. dec. 12-dikén.

E levelek fölolvása és megvitatása után következett az elmarasztaló ítélet kimondása, mely szerint, mint Apafi tárgyalt parancsában írva van: „nem akarván mi, és országunk említett karai és rendei, a megnevezett Tököly Imre elmarasztalt alperes vakmerő és rendkívüli kihágásait s méltatlan tetteit egyszerűen és büntetetlen mellőzni, nehogy mások is az ő példája után indulva, hasonló elkövetésére vállalkozni merészkedjenek, hanem inkább az ő büntetéssel sújtatása más bárkiket is hasonló és egyéb rendkívüli kihágásoktól tartóztasson, visszavonjon és visszaszorítson s másoknak rettentő példájául szolgáljon: ugyanazon alperest, nevezett közügyigazgatónk teljes keresetében, tudniillik birodalmunkban bárhol létező minden ingó- és ingatlan javainak, az elmarasztalt alperes és bárki mások ellenmondása, tiltakozása vagy visszautasítása daczára, kincstárunk számára leendő elfoglalásában, előrebocsátott kötelező-levele tartalma szerint, elmarasztaltnak és terheltnek ítéletesen határoztuk és rendeltük, a mint jelen levelünk által is határozuk és rendeljük.“

Megparancsolja ennél fogva ez ítélet értelmében a fejedelem az említett vármegyék tisztjeinek és a megnevezett táblai hites jegyzőknek, hogy a parancs vétele után azonnal együtt, vagy közülök ketten menjenek ki az elmarasztalt alperes Erdélyben s az ahhoz tartozó magyarországi részekben bárhol fekvő jószágaiba, s azok összes szomszédait összehíván, jelenlétükben foglalják el a kincstár számára annak minden ingó- és ingatlan javait, azokat pedig, kik e javakat netalán rejtegetnék és átadni vonakodnának, idézzék meg a következő országgyűlés elébe, s eljárásuk eredményéről tegyenek neki hiteles jelentést.

E parancs értelmében kelt, az általam röviden ismertetendő hivatalos jelentés, mely szerint a már említett táblai hites jegyzők: Pásztóhy György és Vizaknay Sámuel, április 11-dikén Vajda-Hunyad mezővárosában, következőképen Tököly Imre vajda-hunyadi várának, mint Hunyad vármegyei összes jószágai fejének, színén megjelenvén, azon városnak és várnak, valamint összes tartozandóságainak egyenként megnevezett vala-

mennyi szomszédját törvényesen összehívták ¹⁾, s előttök küldetésök célját kijelentették. Mire Baranowszky György, mint Tököly Imre összes erdélyi jószágainak igazgatója, nem személyesen, hanem Ungur Gáspár és Eliber János, Hunyad vármegyei alszolgabírák által, Tököly Imre nevében tiltakozott az iránt, hogy elsőben is olvastassék föl a végrehajtást elrendelő parancs, aztán Tököly Imre néhai szüléitől, gr. Tököly Istvántól és Rátoldi gr. Gyulafi Máriától származott leánytestvéreinek, u. m. Katalinnak, Galánthai gr. Eszterházy Ferencz özvegyének, Máriának, gr. Nádasdy István özvegyének, és Évának, Eszterházy Pál nádor nejének részei hasítottassanak ki törvényesen; végre pedig, minthogy magának Tököly Imrének is vannak élő gyermekei, kiknek részeit atyjok el nem vesztette: ezeknek, valamint a leánytestvéreknek is, ha netalán illetőségeik lefoglaltatnának, szabad legyen jogaikat annak idejében törvényes uton keresni. Mely tiltakozásra a személyesen jelenlevő köztuligazgató viszont ünnepélyesen tiltakozva kinyilatkoztatta, hogy ő az ítélettel felolvasztatását nem ellenzi, s a Tököly Imre testvérei. Katalin, Mária és Éva részeit nem másként, hanem csak jelen tiltakozása értelmében akarja a kincstár számára lefoglalni, hogy t. i. a fejedelem az említett úrnőket vagy egyesség szerint pénzzel fogja kielégíteni, vagy részeiket idővel vissza fogja adni; Tököly gyermekeinek azonban, minthogy azok létezéséről semmi bizonyost nem tudhatni, s arra nézve semmi elfogadható bizony-

¹⁾ Érdekes az itt megjelölt szomszédok és képviselőik félívre terjedő névsora. Legelől van ebben említve tisz. Körtvélyesy György vajda-hunyadi ref. pap, és a Hunyad vármegyei egyházak esperestje; ezután következnek Al-Pestesi Balog László főszolgabíró, Hosdátai Nagy Zsigmond és Pui Pujy Miklós hites táblabírák, Csolnakosi Csolnakosy Bálint és Miklós, s Vajda-Hunyadi Markocsán Miklós birtokos nemesek, öt alszolgabíró, u. m. Lincsinai Ungur Gáspár, Hosdátai Eliber János, Rákosi Farkas János, Felső-Szilvási Danila András és Ruszi Kricsovay János. Ezekután van említve névszerint hat vajda-hunyadi nemes, a vajda-hunyadi bíró Rác János, és a fohnagy Takács Nyeda; következik a szomszéd Hosdátáról, Rákosdról, Al-Pestéről és Szent-Királyról személyesen megjelölt nyolcz nemes; végre számos előkelő hunyadvármegyei birtokosok, mint Barcsay Péter, Ábrahám és Mihály, Makray Zsigmond, Péter és István, Valkay István s mások, végre 14 különböző falu bírái, neveik után ítélve, legtöbbnyire oláhok, kik a magok és távollévő földes uraik nevében jelentek meg.

ság sem mutattatott elő; de különben is, ha élének is, atyjok kötelező-levelének kelte s e kötelezés megszegése, sőt talán atyjok megidéztetése után is születtek, semmi részök törvényesen ki nem hasítható.

E kölcsönös tiltakozások után az ítéletlevelé főnhangon felolvasatván, a végrehajtás a közügyigazgató sürgetésére mindjárt akkor, április 11-dikén a vajda-hunyadi várra és városra s az azon várhoz tartozó összes falukra, vashányákra és részjószágokra nézve megkezdett, s az arra alkalmas következő napokon ott helyben, valamint a Magyar-Berettyén és Hátszegen lévő nemesi udvarházakban teljesen befejeztetett.

II.

Ezen végrehajtás részletes leírása, mely mintegy hat ívet foglal el, több tekintetből tanulságos; de legérdekesebb mindjárt legelején a vajda-hunyadi várról szóló részlet, melyet a latin eredetiből magyarra fordítva, ezennel közlök:

„A Zalasd vize nevezetű patak partján épített paloták sora — mond oklevelünk — az azokhoz ragasztott és beléjük épített, közönségesen erkélyeknek nevezett szobácskákkal vagy boltocsákkal, s azon két házzal, melyek egyike azon paloták alatt van s most gabona- és liszttartásra szolgál ¹⁾, a másik pedig azon vár kapujának bejárása és szobája fölé van építve, a hozzá vezető kögrádicsokkal együtt, Fölséged kincstára részébe jutott; a két torony oldalán lévő paloták sora, azon két toronnyal és a templom fölé épített palotával, a templom ajtaja előtt külön-külön rézsüt emelkedő grádicsokkal együtt említett Katalin asszonynak; a Nebojsza nevezetű bástya fölé emelkedő paloták sora, az azon sor alatt fekvő alsó házakkal s a foganként vassal egybekapcsolt grádicsokkal együtt, említett Mária asszonynak; s végre a kút és konyha fölibe épített paloták sora, a deszkával fedett folyosókkal, a Buzogány nevezetű házzal, az ezen palotasor alatt fekvő többi házakkal és a konyha előtt emelkedő grádicsokkal együtt, említett Éva asszonynak

¹⁾ Ez a még romjaiban is gyönyörű lovagterem, melyet a vár leégése előtt a kincstári uradalom tisztjei vasraktárnak használtak.

jutott részébe ; a közönségesen huszárvárnak nevezett külső udvar, a nevezett várnak a Zalasd vize fölött épített hidjával, azon vár kapujával és belső udvarával, s az azon várban lévő pinczékkel, kúttal, konyhával, órával, tömlőczezel, a Doboló-bástya és Nebojsza nevezetű bástyákkal s az azokban lévő minden hadi szerekkel együtt, az említett négy fél köz- és egyenlő használatára hagyatván, azzal, a mind a négy fél részére egyenlően föntartott szabadsággal együtt, hogy azon mezővárosban egy-egy korosmát es mészárszéket állíthassanak.“

Következik a Hunyad várához tartozó vasbányák osztálya, mely szerint a Lampert nevű vasbánya minden szerszámaival s a hozzá szolgáló Cserbely és Gauszdiora falukkal és hozzá tartozó kaszálókkal a fejedelemnek ; a Ploszka nevű vasbánya minden szerszámaival, a hozzá szolgáló Telek, Juba és Aranyos falukkal, s a hozzá tartozó kaszálókkal Tököly Katalinnak ; a Toplicza nevű vasbánya minden szerszámaival, a hozzá szolgáló Goles és Valár falukkal és hozzá tartozó kaszálókkal Tököly Máriának ; az Új-Bánya nevű vasbánya minden szerszámaival, a hozzá szolgáló Ruda, Erdőháti-Plop, Pojnicza-Vajne, Bunyila és Murár falukkal s a hozzá tartozó kaszálókkal Tököly Évának jutott osztályrészül ; a Nadráb-bánya nevezetű ötödik vasbánya, a hozzá szolgáló Cserisor, Paklissa, Lelesz és Aluny falukkal s a hozzá tartozó kaszálókkal, valamint a nevezett vasbányákhoz fát, szenet és kőanyagot szolgáltató erdőkkel és hegyekkel, mint szintén Gyalár falú is, melyből szoktak a mindegyik bányához szükséges tiszték alkalmaztatni és szolgálni, az ott épített malommal együtt, az említett négy fél köz- és egyenlő részébe, és használatára fönhagyatván ¹⁾.

¹⁾ Érdekesnek tartottam csaknem szóról-szóra fordítva közölni e részletet is, mint a mely némi világot vet a vajda-hunyadi uradalomban a XVII-dik század végén folytatott vasbányászat viszonyaira és terjedelmére, s adatokat szolgáltat hazai iparunk, fájdalom igen kevésé ismert régibb történelméhez. Hogy a vajda-hunyadi uradalom itt elősorolt öt vasbányája — melyek vastermelése a közelökben elvonuló vasút által a magyar állam javára közel jövőben nagyszerű mérvben emelhető — már e korban is igen nevezetes jövedelemforrás volt, biztosan következtethetjük abból, hogy e vasbányák mindjárt maga az uradalom fejét képező vár után, Vajda-Hunyad mezőváros összeírása és megosztása előtt vannak elősorolva.

Ezután jó több fejezetben Vajda-Hunyad mezőváros föl-
osztása. Legelőször jönnek az évenként taxát fizető telkek és
házak, az utcák és birtokosaik megnevezésével; ezekből mind
a négy részre egyenlően 23—23 házhely, a külön összeirt pusztá
házhelyekből pedig a kincstár részére 9, Tököly leánytestvérei-
nek 8—8 házhely; a hunyadi szabados gyalogok telkeiből mind a
négy részre egy-egy telek; a vegyes szolgálatokat tevő házakból
valamint a várhoz szolgáló mesteremberek házaiból, úgyszintén
a Vajda-Hunyadon lakó s főntebb osztály alá nem jött jobbá-
gyokból is mindegyik részre 3—3; a bizonyos összegekért elzá-
logosított házakból pedig mind a négy részre ötödfél ház ju-
tott ¹⁾. A vajda-hunyadi határon fekvő Nagy szőlő, Kéncses
szőlő, Asszony szőlője és Vár mellett lévő szőlő, nevű szőlőket
a végrehajtó biztosok a v.-hunyadi esküdt birákkal külön-külön
négy egyenlő részre hasítatva osztották meg; a hunyadi határ-
ban lévő uradalmi rétek, szántóföldek, erdők, kertek, csürök és
majorok négy egyenlő részre leendő osztását hasonlóan a hely-
beli birákra bizván; a vajda-hunyadi két malom közül pedig az
egyiket, mely az Egregy vagy Cserna vizén volt, a fejedelmi
kincstárnak, a másikat, mely a Zalasd vizén, a vár hidja alatt
feküdt, Tököly Katalinnak juttatták, Mária és Éva malmait
alább, más helységeknel jelelvén ki.

Vajda-Hunyad városa és határa felosztása után a várhoz
tartozó havasok összeírása következik, melyekből mind a négy
részre 15—15 egyenként megnevezett havas van kijelelve, a neta-
lán osztatlan maradt, vagy elzálogosított havasokhoz, milyen a
Buda János úr által fiú-ágon örökösen birt, de a fiú-ág kihalásá-
val a leány-ág által csak zálogjogon birandó két megnevezett
havas is, — a négy fél joga egyaránt főnhagyatván.

A vár közelében lévő faluk közül a kincstár részére az
egész Mogyorósd, Tököly Katalin részére az egész Szentki-
rály, Éva részére az alsó-nádasdi részirtok jeleltett ki, — Má-
ria része alább, másutt adatván ki.

¹⁾ Ezen összeírás szerint a Hunyad városában megosztott külön-
féle házhelyek száma 184-re ment; az emlegetett utcák száma 8, u. m.
Piacz-, Alszeg-, Görög-, Malom-, Vár-, Szurdok-, Albul- és Szeverin-
utca; az egyenként megnevezett lakosok közt túlnyomóak ugyan az
oláh nevűek, de számos törzsökös magyar név is fordul elő.

A várhoz tartozó erdőháti falvak közül azok, melyek a vasbányákhoz nem szolgáltak, így osztattak föl: a kincstárnak jutott az egész Runk, és Pojnicza fele; Tököly Katalinnak az egész Szocsel, és Feredese fele; Máriának az egész Ivány, és Feredese fele; Évának az egész Zalasdisor, és Pojnicza fele.

A várhoz tartozó czigányok közül, mind a négy részre 6—6 család van külön-külön megnevezve.

Ezután következik Kérges helység felosztása, hol mind a négy részre 5—5, egyenként megnevezett jobbágy család jutott, a közköltegen visszahozatandó szökött jobbágyok közösen hagyatván.

Miután az eddig leirt foglalást a kiküldött fejedelmi biztosok végrehajtották, s a vajda-hunyadi vár színén három napnál tovább békességesen időztek: május 2-dik napján átmentek Magyar-Berettyére, Tököly Imrev.-hunyadi várához tartozó nemesi udvarházába, mint a mely a hozzá tartozó jószágok fejét képezte, s az ott összehívott összes szomszéd birtokosok jelenlétében — kik közül csak Hosdái Eliber János alszolgabíró és Kricsovay János jelent meg személyesen, a többiek tizenhét emberen, köztök a fejedelem neje Bornemissza Anna is, csak jobbágybíráik által képviseltetvén magokat — az összeírást és osztályt végrehajtották: E szerint az udvarház négy szobája a négy félnek jutott, az ötödik, konyhának szánva, a kapúval s a fölibe épített szobával, valamint a pinczével és istállókkal közösnek maradván. Az ezen udvarházhoz tartozó helységeken és részjószágokban lévő szőlők, uradalmi szántóföldek, rétek, kaszálók, erdők, a mulató, gyümölcsös, csürös és veteményes kertek megosztását a biztosok a bírákra bízták; magát a m.-berettyei birtokrészt azonban, az udvarház és tartozandóságai kivételével, a Sztrigy vizén lévő malommal együtt, Tököly Mária részéről jelölték ki.

Ezután megosztották a m.-berettyei udvarházhoz tartozó mácsai részjószágot, melyből mind a négy félnek 6—6 jobbágy, egy-egy oláh pásztor, és egy-egy pusztá házhely jutott, Mátyás czigány és a szökött jobbágyok közösökül hagyatván. A többi birtokok közül a bosorodi részjószágot, és az isztrigy-plopi részjószág egy részét a kincstár, ugyanannak más részét Tököly Éva, Lunkány egész helységét pedig egyenlő részben Katalin és

Mária részéül jelelték ki, a plopi szökött jobbágyokat a kincstár és Éva, a lunkányiakat Katalin és Mária közös osztályrészébe tudván.

Magyar-Berettyéről a biztosok harmadnap, május 4-dikén, Hátszeg ¹⁾ mezővárosába, Tököly udvarházába mentek át, s az összes szomszéd birtokosok jelenlétében — kik közül személyesen csak heten, a többiek pedig csak jobbágybíráik által jelentek meg — az ezen udvarházhoz tartozó minden ingatlan- és ingó-javakat, mely utóbbiakból, valamint Magyar-Berettyén, úgy itt is igen kevés találtatott, négy részre osztották. E szerint az udvarház négy szobája közül mindegyik félnek egy-egy jutott, a pincze és istállók, a konyha, udvar és kapu közösnek hagyatván; a szőlők-, szántóföldek-, a mulató-, gyümölcsös-, veteményes- és csűrös-kert, az erdők, rétek, kaszálók felosztása a mezőváros bíráira bízottat, koresmák és mészárszékek állítása mind a négy félnek egyenlően szabadságára hagyatván.

Magának a mezővárosnak felosztása ekként történt: mind a négy részre jutott taxafizető ház 26—26, szolgálatot tevő elpusztult házhely 3—3, taxafizető s egyszersmind szolgálatot tevő puszta házhely 2—2, az udvarházhoz dolgozó mesteremberek házai közül 1—1, azon házak közül, melyek hetenként csak egy-egy napot szolgáltak, 11—11, ezenkívül egy-egy zálogban, vagy élethosszig birt nemesi ház, végre 5—5 jobbágy család; a Hátszeg-vizén lévő malom pedig Tököly Éva részébe számitatott. ²⁾

Ezzel a lefoglalás be lévén fejezve, a kiküldött biztosok, miután megjegyzik, hogy ha netalán némelyek valamely ezen várhoz és udvarházakhoz tartozó birtokokat és haszonvételeket igazságtalanul, vagy visszaváltás alá eső czímen birnának, azok a felek közt egyenlően elosztandók lesznek, jelentésöket e szavakkal rekesztik be: „Mely elfoglalást ekként végrehajtván,

¹⁾ H á t s z e g neve okiratunkban, valamint általában a régi oklevelekben, folyvást H a c z o g-nak van írva.

²⁾ Ezen részletes összeírás szerint a Hátszegen megosztott külféle házak száma megy 196-ra; utcza van említve 7, u. m.: Piacz-, Pázsint-, Jász-, Ökör-, Porond-, Zavoj- és Futyesti-utcza; az egyenként megnevezett lakosok közt sokkal kevesebb magyar nevű fordul elő mint Vajda-Hunyadon.

miután ezen udvarház helyszínén több mint három napot békében töltöttünk, minthogy sem az azelőtt eltelt, sem az azután következett napokon, tudniillik egész tizenöt nap lefolyása alatt, a fönt nevezett tiltakozókon kívül előttünk senki ellenmondóul nem jelent meg: a fönt kijelelt jószágok ezen lefoglalásának és elkobzásának rendjét, a mint általunk elintéztetett és végrehajtatott, Felségednek szokott pecsétünk alatt és saját kezünk aláírásával hitünk szerint megirtuk, kívánván egyébiránt, hogy Felséged az ingadozó haza öhajtott föntartására, birodalmának boldog és szerencsés fejedelemségében, sokáig jó egészségben éljen és uralkodjék. Kelt Illyevárában, május 22-dikén, tudniillik a Hátszegen történt végrehajtás harmadnapjától kizárólag számított tizenhatod napon, az Úr 1685-ik esztendejében. Felségednek alázatos, hű, örökös szolgálói, Pásztóhy György, m. p. Vizaknay Sámuel m. p. Felséged ítélő táblájának, Felséged udvarából azon tábla által a föntebbiek hűségés végrehajtására különösen kiküldött hites jegyzői.¹⁾

Okiratunk e rövid megismertetése után szükségesnek látom közölni az abba szóról-szóra átírt oklevelek nevezetesebbjeit is, mint a melyekre volt alapítva Tököly Imre elítéltetése, s mint a melyekből kitetszik az a feszült, sőt ellenséges viszony, mely Tököly, és az erdélyi fejedelmi udvar között, az előbbinek perbe fogatása és elítéltetése előtt már egy pár évvel is létezett.

I. Tököly Imre kötelező-levele, 1679.

Én Késmárki gróf Tököly Imre, mivel az méltóságos erdélyi fejedelem Apafi Mihály kegyelmes uram ő nagysága parancsolatjából mostan az magyar hadak köziben ki kell mennem: azért én is kötelezem ez alább megirt mód szerint magamat, hogy az én kegyelmes uram, méltóságos erdélyi fejedelem Apafi Mihály uramhoz ő Nagyságához, és az ő Nagysága méltóságos szerelmisselhez igaz és hív lések, az német ellenséggel sem titkon, sem nyilván ő Nagysága és az magyar ügy ellen nem prac-

¹⁾ Hogy ugyanazon időtájban, midőn oklevelünk kelt, Tökölynek Erdélyben lévő minden birtoka hasonló módon elkoboztatott: arról a föntebbiek után kétkedni nem lehet. Érdekes volna az ezekről szóló végrehajtási jelentéseket is ismernünk, melyek gyaníthatólag az erdélyi kincstári levéltárban Szebenben lappanganak.

ticálok, sem az ellenséghez az magyar nemzet kárával s veszedelmével az ő Nagysága hire nélkül nem redeálok, az Urral Teleki Mihály Urammal, úgy mint előttem járóval, tökéletes correspondentiát tartok. Mindezeknek penig még is megállására, lelkem idvessége, és ez hazában lévő minden jószágim elveszése alatt magamat kötelezem. Actum Albae Juliae, Anno 1679. 20. Junij. Gróff Tököly Imreh. m. p.

II. Tököly Imre levele Szirmai Istvánhoz, 1683.

Generose Domine, nobis observande! Most esék értésünkre, hogy az erdélyi fejedelem általjött volna a Tiszán, és hogy az fővezértől mellénk rendeltetett volna; akaránk azért ezen dolgot Kegyelmednek tudtára adnunk: menjen igen szorgalmatosan végére, ha úgy van-é? Skellet talám tud valamit benne. Nekünk egyáltaljában nem tetszenék, sőt operatióknak is nem volna előmenetelire, hanem inkább kárára, akár dependenter rendeltetnék mellénk, akár independenter; ismerjük az ő intenciójokat, s méltán kellene töllük tartanunk, in omni occasione et eventu, hogy úgy ne járjunk vélek, mint a török a havasalföldi vajdával Moldovában, és mint az csehek Kornis Zsigmond hadával. Ha volna azért olyan szándékja a vezérnek, ámbár függenének is töllünk, de minden úton módon praepediálni kell; nekünk ő kegyelmek nem kellenek, sőt munkánknak jó végét sem várhatnók. Isten éltesse Kegyelmedet. Ex castris ad Szentz positis, 31. Julij 1683. Emericus Tököly m. p.

III. Kivonat Tököly Imre Erdélybe küldött követe, Daneszy Ádám utasításából. 1683.

6-o. Hogy ha penig a feljebb említett dolgokat az erdélyi fejedelem ő kegyelme orvoslani nem kívánja: bizvást nevünkkel expectorálja magát, tovább hiveinknek panaszit s injuriáit és az magunk alkalmatlanságinkat is behűnt szemmel nem nézzük, feltaláljuk utját satisfactióknak, és magunk, az mint lehet, orvosoljuk is megbántódásinkat; kire minekelötte fakadnánk, akartuk atyafiságosan, mint szomszéd méltóságos fejedelmet, requirálni. Caetera committuntur discretioni Domini Ablegati. Datum in Confinio Kalloviensi, die 12. Decembris 1683.

IV. Kivonat Tököly Imrének a portán lévő agenséhez saját kezével irt leveléből. (1684.)

E nyáron publica követségek jártak Szakmárra, jártak Lengyelországban és viszont be Erdélyben, az minthogy csak egy holnapnak forgása alatt is aperte vitték Máramaroson által az hadak fizetésére való pénzt Szakmárra, sőt maga adott az fejedelem szabados járásra-kelésre Erdélyben járnioi, sokak házi népek prédálására ¹⁾, az mely mi felekezetünktől tiltatott. Az bécsi változástól ²⁾ egy emberem, egy pénz jövedelmem ki nem jöhetett, se be nem mehetett; és most is nagy nehezen bocsátatott be Nemessányi uram. Egy Pósalaky nevű debreczeni ember, debreczeni köntösben jártatta az erdélyi fejedelem emberét Lotringushoz, kinek maga keze irásabeli válasza itt van nálunk. Szapanára ezelőtt két héttel excipiáltatott pompásan Máramarosban, és úgy kísírtetett Lengyelországban, kit Nemessányi uram maga is látott. Küküllő, Huszt torkon verve biratik ³⁾. Ezt kell-é az hűség mellett az fényes porta hívétől szenvedni, ítélje meg a fényes porta. De ezeket mi most abban hagyjuk. Kérjük csak azon kegyelmedet, keresse fel módját, ezek insinuáltassanak az fővezérnek, és ha orvosoltatnak, ha nem is, tudósítson, s kiváltképpen az mit az erdélyiek hirdetnek, hogy nekik volt szabadságok ellenünk fegyvert fogniok; és repraesentálja azt is, ha az fényes porta róla nem téssen, hadd legyen szabad az magunké mellett nekünk feltámadni, az igazság is azt hozván, hogy kiki az magáét ne engedje ⁴⁾.

¹⁾ Az okiratunkba igtatott másolatban itt p t e g a l a s a áll, mi kétségtelenül hibás olvasásból származott. E hibát így véltem helyre igazíthatónak.

²⁾ T. i. a Bécsset vivó török hadsereg szétveretése óta, mely 1683. szeptember 12-dikén történt.

³⁾ Küküllővárra nézve már 1682. mart. 8-dikán írja Apafinak Tököly, Salánkon kelt levelében, melyben szilágysági jószágainak az erdélyi szállásoló hadak által történt pusztításáról is panaszkodik, e szavakat: „keservesen érzem azt is, kegyelmes uram, hogy küküllővári örökös jószágomat, kit Nagyságod valamely respectusra nézve maga számára elfoglaltatott, az ott való udvarbiró kéméletlenül pusztítja.“ Eredetiye az erd. muzeum kéziratárában. (Gr. Kemény József, Erdély története eredeti levelekben. XXVI. köt.)

⁴⁾ Az ezen irományban említett körülmények, mint Bécsnek a

V. Gyerőfi György vallomása Tököly Imre ellen 1685. mart. 10.

Testis Generosus Dominus Georgius Gyerőfi de Gyerő-Vásárhely, annorum circiter 50, juratus extitit fassus hoc modo : Midőn az mi kegyelmes urunk ő Nagysága az úrral Székely László urammal az fényes portára expediált volna engemet is ő Nagysága, egy időben felküldvén az úrhoz az főtölmács Maurcordatus uram, kérte ő kegyelmét, hogy egy meghitt emberét küldené alá hozzá, de maga alá ne menne; engemet hivata az úr Székely László uram, megmondá, mit parancsolna ő kegyelmének az főtölmács; meghagyá, hogy lemennék csak magam; lementem; több beszédi között mondá: kegyelmed az méltóságos erdélyi fejedelemnek igaz hive, nem-é? Mondám: én mindenkor ő Nagyságának igaz hive voltam, az is akarok lenni, mig élek; annakutánna erős hittel megesküte, azzal is meg nem elégedék; kérdé töllem, ha vadnak gyermekim? Mondám, vadnak. Újjobban azt mondá: az Isten soha ne engedje gyermekidet is látni, ha az miket mondandó vagyok, másnak itt a portán megmondod, Székely László uramon kívül, mondván: az Tököly dolgát itt az portán ne urgeáljátok, az kapitihák is ne exaggerálják, hogy sine consensu nobilitatis küldötte az portára Tunyogi Sámuel kapitihának bé; mert mostan is vádolja az portán a fejedelmet ő Nagyságát, az erdélyi fejedelemséget is valóban sollicitálja; féltem az fejedelmet ő Nagyságát ¹⁾.

törököktől 1683. szeptemberben történt fölmentetése, Apafinak „e nyáton“ a németek iránt mutatott kedvezései, követénei a lothringeni herczeghez való jártatása stb. kétségtelenné teszik, hogy Tököly ezen utatitása portai agenséhez 1684-ben, a nyár eltelte után, kelt.

¹⁾ Mikor történt a portán az ezen vallomásban leirt jelenet? csak a körülmények egybevetéséből határozhatjuk meg. — Miután tudjuk, hogy Tököly küldöttei: Géczy István, Radics Endre és a vallomásban említett Tunyogi Sámuel a portán 1681-ik végén jelentek meg s 1682. januar 9-dikén nyertek ünnepélyes kihallgattatást: (Lásd: Hammer, Gesch. d. Osman. Reichs III. köt. 721. l. és Horváth Mihály, Magyarország tört. IV. köt. 136. l.) nem kételkedem ez eseményt az 1682-dik év elejére helyezni. Ezt annyival biztosabban vélem tehetni, mert megvan az erd. muzeum kéziratárában Székely László, Gyerőfi György és Mikó István eredeti jelentése Apaфиhoz, Konstantinápolyból 1681. dec. 9-ről, mely bizonyítja, hogy Székely László és Gyerőfi György ez időtájban voltak

Ha e leveleket elolvassuk, ha különösen meggondoljuk, hogy a Tököly Erdélybe küldött követének adott utasításból az első öt pont, mely bizonyosan az ő Apafitól szenvedett sérelmeit sorolta elő, el van hallgatva; ha látjuk, hogy Tökölynek a portán Apafi ellen való mesterkedése, csak az erd. főtölmács Maurocordato suttogásával van igazolva, s a tény megtörténte után mintegy három év múlva előrántva: ha végre elgondoljuk, hogy Tököly és Apafi, mint egymástól kölcsönösen sérelmeket szenvedt felek állottak szemben egymással éveken át, kik közül igazság szerint egyik sem lehetett a másiknak részrehajlatlan bírója: valóban csudálkoznunk kellene az erd. ítélő tábla és az összes országgyűlés ítéletén, mely a török porta által Apafival egyrangú fejedelemnek elismert Tökölyt, a tőle 1679-ben vett hűségi kötelezvény alapján, ily bizonyítékok erejével, hűtlenségben és jószágai elkoboztatásában elmarasztalta; ha tekintetbe nem vennők a trónját még a szél fúvásától is féltő Apafi jellemét, Tököly elkeseredett ellenségének, Teleki Mihálynak, a fejedelemre úgy, mint az ország rendekre gyakorolt csaknem mindent tehető befolyását, de különösen az akkori politikai viszonyokat, melyek között a félelmes vetélytársul tekintett Tököly megbuktatása az erdélyi udvar előtt nemcsak óhajtott, de könnyen kivihető dolognak is tűnt föl. Tudjuk ugyanis, hogy a török hatalom hanyatlásával, mely a bécsi vereséggel kezdődött, a Teleki által kormányzott Apafi mindjárt Bécs felé hajladozott, s hogy 1684-ben, midőn a török s ezzel Tököly ügye is

együtt a portán. — Ez igen érdekes jelentésből egyébiránt az is kitészik, hogy ha Tököly, Maurocordatus tolmács megsugása szerint, valóban dolgozott is a portán Apafi ellen, e tekintetben Apafi követei sem voltak restek Tököly ellen. „Eléggé mondtam, számláltam az Tököly sok cselekedetét s engedetlenségét, — írja Székely László a nagyvezérnél azelőtt 3—4 nappal kapott kihallgatásáról tett jelentésben, — de csak nem áll el az parancsolatja mellől“, mely mint Székely főtebb írta, abban állott, hogy „az magyarországiaknak úgy viselje gondját Nagyságod, azt parancsolja az vezér, hogy ha az német gratiájára viszszamennek, Nagyságodtól kér számot mind az Erdélyben lévő fő- és nemes rendekről, mind az Tököly mellett valókról; ezeket ide-bé tartsa és táplálja, amazokat is Nagyságod oda-ki kegyelmességével éltesse, hogy maradhassanak meg az porta hűségében.“ — Ez eredeti jelentés megvan gr. Kemény József gyűjteményében, Erdély tört. eredeti levelekben. XXV. köt.

Magyarországban mind több-több tért vesztett, — a bécsi és erdélyi udvarok közt titkos szerződés fölött folytak alkudozások, s Apafi a Tökölyt megsemmisíteni törekvő bécsi udvar támogatásáról biztos lehetett azon esetre, ha a magát sértettnek érző Tököly, megtorlásért a török portához folyamodnék, a hol egyébiránt megbuktatására, mint Gunesch írja, az erdélyi udvar szintén minden lehetőt elkövetett.

Ily körülmények közt e hűtlenségi per, s az abban hozott ítélet, nem annyira törvényszéki, mint politikai tény színében tűnik föl. Ily körülmények közt Tököly Erdélyben fölmentésre nem számíthatott ¹⁾. Teleki Mihály elérkezettnek látta az időt, hogy gyűlölt ellenségét megtörje, s Apafi nem habozott többé a hitszegőnek kikiáltott Tököliben magát versenytársától megsza- badítani igyekezni.

Azonban úgy látszik, hogy Apafi mégsem volt egészen nyugodt e tettének a portán lehető következesei miatt, mint ez mindjárt a fogarasi országgyűlés bezárása után más nap, 1685. mart. 25-dik napján kelt leveléből kitetszik, melyet valamelyik portai küldöttéhez, talán az ekkor vele Drinápolyból sűrű levelezésben állott Székely Lászlóhoz vagy Gyárfás Pálhoz intézett, s melyet itt függetlenül egész terjedelmében közlök.

Michael Apafi, Dei gratia Princeps Transilvaniae, partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes.

Generose fidelis nobis dilecte! Salutem et gratiam nostram. Elunván Tököly Imrének ellenünk s ez haza ellen való sok alkalmatlan dolgait, azt tartván nekünk erős hűttel adott, ha magát ellenünk való elegyíti, birodalmunkban minden jószágit amittálja: ez mostani országgyűlésére evocáltattuk volt, s törvényesen procedáltatván ellene, minden ide be való jószága elítéltetett. Kegyelmed ugyan magától elő ne hozza, de ha az portán kérdést tesznek felöle, megmondhatja, mi okon lött; semmit törvény utja kívül nem nem cselekedtünk; szorossan viselvén mi mind országostól hatalmas császárunkhoz s fényes portájához való hűségünket, s rend

¹⁾ Feltűnő s minden esetre jellemző körülménynek tartom, hogy ezen nyakrafőre keresztülhajtott hűtlenségi perről s Tököly jószágainak elkoboztatásáról az 1685-diki fogarasi országgyűlésnek még azon évben kinyomtatott végzései közt, melyeknek egy példánya az erd. muzeumban is megvan, egy szó említést sem találhatui.

szerént való adónkat is esztendőnként beszolgáltatván, rendtartásunkban s törvényünkben megtartattunk ; mint feljebb is írók, ezen dologban is nem eselekedtünk semmit törvény utja kívül, melyet kegyelmednek azért irtunk meg, tudhassa, ha előfordúl, (noha magától elő ne hozza), az dolgot jó formában declarálni ; ha kegyelmed ott benn léte alatt elő nem hozódnék, kapitihánkat informálja ez szerént, úgy hogy elő ne hozza, hanem ha kérdést tesznek, úgy feleljen ; például vehetik magoknak másokat is, úgy Zólyomyt is ; noha portára mentek, de ugyan országunk törvénye szerént való büntetések nem tilalmaztatott ; de ebben igen caute de Minthogy pedig most is felettébb való alkalmatlanságokat követtet és követ el, tegy(en kegyelmed) jóforma s hathatós instantiát nevünk alatt mellettek, s extraháljon erős parancsolatot reája, hogy tovább afféléktől supersedeáljon. A budai vezérre, egri s váradi passákra is külön parancsolatokat, hogy ellene oltalmazzák a debreczenieket, és se magának Tökölynek, sem alatta valóinak ne engedjék őket nyomorgatni, prédálni, károsítani, szanczoltatni. Ezen parancsolatokat serio urgeálja. Secus non facturus. Datum in arce nostra Fogaras die 25. Martij 1685.)

Hogy Tököly ez ügyben a fővezérnél csakugyan panaszt tett, s a portán eleinte pártfogoltatásban is részesült, kitetszik Apafinak a fővezérhez Porumbákról irt latin leveléből, melynek keltét bizvást az 1685-dik év második negyedére tehetjük. E levél magyarra fordítva így hangzik :

„Nagyméltóságod levelét vévén, bámulva értettem meg, mily mély gyökeret vert Tökölynek ellenem tett igazságtalan árulkodása. Az én hűségem, melyet annyi esztendőn át a fényes ottomán porta iránt másoknál páratlan példával bizonyítottam, császári kegyelmet, nem pedig a hazai törvények és ősi canoaink fölzavarását érdemelne. A mióta ez a haza a fényes porta oltalmát elfogadta, szabadságaiban egy császár vagy nagyemlékezetű vezér sem háborgatta, hanem kiváltságai és törvényté-

¹⁾ E levélnek a fejedelmi levéltár számára megtartott mása megvan az erd. muzeumban : gr. Kemény József, Erdély történetei eredeti levelekben. XXIX. köt. — A kipontozott helyeken a levél el van rothadva.

telei illetlenülül föntartattak. Tököly nekem esküvel és térítvénylevéllel kötelezett szolgám volt, ki nekem nagy összeggel tartozott, s azért én ellene nem erőszakkal, hanem a törvény rendes útján, a mi canonaink szerint jártam el. Nagyméltóságodat esedezve kérem, legyen oltalmazója a mi szabadságainknak. Rövid időn megismeri Nagyméltóságod, kiesoda s milyen hive volt Tököly a fényes portának. Én neki kedveskedtem, ő pedig mindenütt fejedelmi tekintetem megalázására munkálkodott, s ma sem szűnik meg hiveimet üldözni, ocsmány börtönökbe vettetni, s némely jószágaimat jövedelmeiktől megfosztani. Emlékezhetik Nagyméltóságod, hányszor voltam kénytelen ellene Nagyméltóságodnak panaszkodni, de még Nagyméltóságod parancsának sem volt nála helye. Magára vesse tehát, a mi vele történendik. Isten Nagyméltóságodat boldogul tartsa meg¹⁾.

Mintha e levelek hangjában a meg nem nyugtatható lelkiismeret furdalásának s az áldozatra szánt vetélytárs életére való törés vágyának akaratlan suttogását hallanók! Ez nem az ügy igazságát, eljárása törvényességét érző férfias jellem nyílt hangja. S mily megalázó a Tökölyt a portán gyanúsítani törekvő árulkodás és saját páratlan hűségének hánytorgatása Apafi szájában, ki már ekkor titokban a török ellen ajbécsei udvarral szövetkezett.

S ha még hozzá gondoljuk, hogy Tököly jószágainak elkobztatásában az erdélyi udvar kapzsiságát is szerepeltnek hihetjük²⁾; ha elgondoljuk, hogy félév múlva, a polgári és lelkiismer-

¹⁾ E levélnek a fejedelmi levéltár számára megtartott eredeti fogalmazványa megvan az erd. muzeumban (Gr. Kemény József Erd. történetei eredeti levelekben. XXIX. köt.), e hátrirattal: „Fővezérnek irt levél pariaja Tökölyi megszententiaztatásáruól, Porumbák, 1685.“

²⁾ Az erd. muzeumban (gr. Kemény gyűjteményének említett kötetében) megvan a Tököly Szebenben Zabanius tanárnál s másoknál gyanított arany- s ezüstmarhája, pénze s egyéb jngóságai iránt mart. 27-én 1685. végrehajtott tanúvallatás, és a szebeni tanács ez ügyben tett jelentése, martius 28-dikáról, melyek szerint azonban e keresett kincsek hollétérol semmit kitudni nem lehetett. — A Máramarosban elkobzott lovak, lószerszámok s több holmik iránt az 1685-diki fejevári országgyűlés által a fejedelmi tanács mellé föllállított honvédelmi bizottság Fejérvárt novemberben tartott legelső ülése úgy intézkedett, hogy azokat ideiglenesen az ország generálisa, Teleki Mihály, vegye át. E végzés így hangzik: „Az Tökölyi uram nem régen történt casu-

reti szabadság zászlaja alatt igaz lélekkel küzdő Tökölyt, — ki- nek a bujdosók vezérévé történt emelésével Apafi csak saját birodalma gyarapítására czélt, — épen az erdélyi udvar mes- terkedései juttatták börtönbe és életveszélybe; ha tudjuk azt, hogy midőn Tököly 1686. nyarán vajda-hunyadi vára vissza- foglalására, csekély török és rác s némi magyar hadakkal e vár alá szállott, Teleki Mihály, Kálnoky Sámuel néhány csa- pat székelylyel s a kolozsvári, somlyai és szamos-újvári német őrségek egy részével oly utasítás mellett küldte ki, hogy őt élve el ne fogja, hanem véletlen megnyomva ölje meg¹⁾: az erd. ud- var által Tököly ellen, mindjárt erős kötelező-levele vételétől kezdve elkövetett eljárást, a részrehajlatlan, s az utókor előtt igazságot szolgáltatni hivatott történetírónak, meggyőződésem szerint, kötelessége megbélyegezni.

SZABÓ KÁROLY.

sának alkalmatosságával Máramarosban esett tumultus után összesze- dett és hordott bizonyos számú lovak, lóra való szerszámok és egyéb külömb-külobmféle portékák iránt, Nagyságod kegyelmes consen- susa is accedálván, végeztük, mind azokat hozzák s adják generális uram ő kegyelme kezében, legyenek ott, míg az idő külömb dispositiót kíván s mutat is felőle.“ — Ezen, november napjaiban (diebus mensis Novembris 1685.) tartott tanácskozmány eredeti jegyzőkönyve megvan az erd. muzcum kéziratárában. (M i k e S á n d o r g y ű j t e m é n y e : E r e d e t i o k l e v é l e k . VIII. k ö t.)

¹⁾ Gunesch krónikája szerint: *Chronicon Lupino-Fuchsio-Oltardinum*. II. kö t. 223. 224. l. — Tököly ekkor a fejére mért halálos csapástól csak az által menekülhetett, hogy híve, a szász- sebesi jegyző Márton deák, titkon tudósította; mire becsesebb lovait s néhány katonáját és szolgáját maga mellé vevé, s június 5-dikén éji egy óraker megszőkött, táborát és podgyászát a hajnalban rá rohant széke- lyek könnyű zsákmányává hagyván. — A székelyek, illetőleg az er- délyi udvar e könnyű diadalára helyesen és jellemzőleg jegyzi meg a Tökölyvel rokonszenvező G u n e s c h, i. h. „Pedig ez annyi volt, mint a nyáj mellől a komondort elveszteni, és a közelgető farkasnak az akol- hoz utat nyitni.“

A turini kir. levéltár magyar történelmi szempontból.

I.

A turini levéltár első látszatra, magyar szempontból, kevés sikerrel biztat.

A savoyai házat, a Magyarországhoz viseltetett gyér politikai viszonyai mellett, közelebbről való rokoni kötelek sem függetek nemzeti királyainkhoz.

A milánói, nápolyi s a ferrarai uralkodóknak hazánk ügyeivel tüzetesen foglalkozó diplomatiai levelezéseibe hasonló gazdagságot tehát a savoyai háznál hiába keresünk; — sőt még csak „magyarnak“ jelzett csomag sem létezik a turini levéltár tengernyi irományai közt.

Egyszóval, a bécsi „Liber Pactorum“-ban találtató 1481. évi turini békekötésen kívül, más okirat mindekkoráig nem ismertetik, mely a savoya-piemonti uralkodók, és a magyar királyok közt létező politikai viszonyokra utalna.

Mindezek daczára azonban, a turini kir. levéltár, magyar történelmi szempontból nem épen megvetendő helyet foglal el. Ide vonatkozó irományai két csoportozatra oszthatók; az egyikét, a mellékes útakon megszerzett magyar ügyeket tartalmazó, avagy azokat csak közvetve illető status-okmányok képezik, — másikához, a miscellanea gyűjtemények és a codexek sorozandók. Elsőben ez utóbbiakról szölandok. Ezek következök:

1. Della Valle Ferencz egykorú munkája: „Storia della grandezza dell'essere e della morte di Luigi Gritti, già Doge di Venezia presso à Solimano de Turchi, colla Descrizione della Città di Constantinopoli e di altre Città. 1531 e 1532. Al Clmo et Illre Cavale, Il Mageo Signor Mattheo Dandolo; (papír. 4. r. jegye: 6, IX. 17.) E művet Nagy Iván úr tagtársunk már régebben a „Történelmi Tárbán“ közlötöte volt.

2. Articoli della pace tra Rodolfo Imperatore, e gli Unghari suvi ribelli guidati da Stefano Boscai Baron Transilvano di Giugno del 1606. (Egykorú, fol. jegye : b. X. 4.).

3. I. Jakab angol királynak, vejéhez V. Frigyes választófejedelelemhez intézett terjedelmes latin levele, melyben az említett német fejedelmet a Bethlen Gáborral való szövetségről törekszik lebeszélni. Az erdélyi fejedelem álnokságainak kézzelfoghatóbb bebizonyítása tekintetéből Jakab, annak két latin levelét is közli; az egyik, Pozsonyból 1617. évi nov. 4-ről Kenderem basához szól; a másik 1618. évi jun. 16-ról Hasszán nagyvezérhez van intézve. Az egészet birom másolatban. (Relazione delli Rumori di Boemia et Ungheria. — Egykorú, 4. r. jegye : b. X. 7.)

4. Tractatus quem invenerunt Comissarij Caesarij cum Principe Transilvanie et Regnicolis Ungherie die 16. Januarij 1620. (Egykorú, jegye : b. 7. X.).

Mindezeknél terjedemesebb, a XVII-dik századig terjedő, s földgömbünk valamennyi jelentékenyebb nemzeteire s államaira vonatkozó történelmi fontosságú több ezer okmányt, emlékiratot, naplót, követi utasítást és jelentést 82 vastag folians kötetben tartalmazó, úgynevezett : Francesconi - gyűjtemény. (Collectio Francesconi).

Ezen gyűjtemény legrégibb magyar emlékeit : Kálmán király 1101. évi két okmánya, s a IV-dik Béla 1244. évi júl. havában, Gallos vára mellett Teupoli Jakab velencei dogéval kötött ismeretes békeszerződménye képezi. (9. kötet, 1239—1240 lap).

Kálmánnak okmányai közül egy velencei békekötése már a „Magyar Történelmi Emlékek Árpád-kori Okmánytárában“ látott napvilágot, — a másik azonban mindekkoráig ismeretlen maradt.

Ezen közjogi történetünk tekintetéből fontos okirat, Kálmánnak Vitali Mihály velencei dogéhez intézett levelét foglalja magában, melyben az említett király, a doge részéről tett 1101. évi békeajánlatokra adott felelete késedelmezését azzal indokolja, hogy a felajánlott szerződés fölött az egész országgal tanácskozott : „Fari namque sumus hoc minus firmum stare, si sine totius Regni Consilio factum esset.“

Midőn tehát ez okmány, egyrésről az 1101 (1100?) évi magyar országgyűlés mostanig ismeretlen főtárgyával bennünket megismertet: másrésről, Kálmán királyunknak Dalmátország biztosabb birtoklását illető abbeli eszélyes intézkedéséről tanúskodik, miszerint e tartomány jövőben ne csupán kirekesztőleg a királyi hadak védelme, s tehát a pusztá personal unio, de az egész nemzet oltalmának garantiája alatt, a real unio kötelékével kapcsolassék sz. István koronájához ¹⁾.

E három darab Árpádkori-okmány után, csak I. Mátyással merül fel újra a magyar név Francesconinál.

Ezen korszakból 11 okirat fekszik előttünk, és pedig: a névtelen pápai követ hely és év nélkül kelt tudósításán kívül (*Altre particolari instuttioni per il fratello del Soldano già preso, esibizione del Turco di sessanta mille ore, et altrettanti della Madre per rihaverlo, fatta per parte del Ré d'Ungheria. 25. k. 112—114 lap*), melyből kitűnik, hogy a Rhodusba menekült Djem török herczeg kiadatásáért a szultán és ennek anyja, Mátyás közbenjárásával ajánlák fel a pápának a 120,000 dukátot, — a többi okmányok a Mátyásra vonatkozó osztrák, cseh és lengyel villongásokban közbenjáró sz. széki követek részben ismeretlen utasításait tartalmazzák.

II. Ulászlót illetőleg Francesconi gyűjteménye, a II. Bajazet ellen alakítandó dacszövetségen fáradozó VI. Sándor pápának, a sz. czirjéki bibornokhoz 1500. évi nov. 18-ról intézett terjedelmes utasítását közli, (*Instructiones dilecto filio nostro sti. Ciriace presbitero Cardinali Regivis, ad Reges Hungariae, Bohemiae, et Poloniae et eorum Regna ac illis adiacentes partes legato nro. 25. k. 168—184 lap*), melyben a követnek feladatául tűzetik ki: a magyar hadi-költségek fődözésére Velenczétől, ha nem is 100—legalább 80-ezer dukát segélypénzt kieszközölni. A pápa terve-

¹⁾ Fényes igazolása ez Horváth Mihály koszorús történetirónk Kálmánról mondott azon állításának, miszerint: „mióta a tengerpartot megpillantotta, egy nagyszerű eszme merült fel lelkében, melyet, miként utóbbi kormánytörténete bőven tanúsítja, azontúl lelkének minden erejével ápolva, fejtegetve, életfeladatává tűzött ki, s melyre mindannyiszor visszatért, valahányszor birodalmának egyéb ügyei engedték. Ezen eszme nem más volt, mint hogy egész Dalmátországot meghódoltatván, általa birodalmát tengeri hatalommá emelje.“ *Magyarország Tört. Pest, 1860. I. köt. 222—223 lap.*

zete szerint: két mezei s egy tengeri hadsereg lett volna kiállítandó. Amazok egyikét a római, másikat a magyar király vezérelendő; ez utóbbinak fővezénylete alatt állottak volna a lengyelek és az oláhok is. A hajóssereg fővezérségében a spanyol és a francia uralkodók egymást fel fogták volna váltani; személyes megjelenésük esetében maga a pápa is részt veszen vala a tengeri hadjáratban. A hadműködésnek mind a három sereg részéről lehetőleg ugyanazon időpontban kellend megkezdődnie. Egyébiránt a török elleni általános hadviselés súlypontját a pápa még mindig Magyarországra, mint „a keresztyénség ama legerősb védfalára“ fekteti.

Csak II. Lajos uralkodásával kezd Francesconinál a magyar államélet felbomlási processusa teljes folyamában nyilvánulni. Az e tekintetben általa közlött 1517. évi névtelen követi tudósítás a török portáról (Instruzioni delle cose Turchesche, che Dio inspirò nell' animo de christiani a remediare et provedere. 19. k. 252—263 lap), különösen összehasonlító történelmünk tekintetéből fontos, a mennyiben t. i., a török államérvök részletes megismertetése által a magyar védképességnek hadászati mérlegezéséhez bőséges anyagot szolgáltat.

I. Szelim császár jellemzésének előrebocsátása után ugyanis e követi jelentés, az illető császárság pénzügyi viszonyainak, hadszervezetének, katonai létszámának és készleteinek részletes taglalásába bocsátkozik.

Volt pedig a török birodalomnak 11,700,000 dukát, vagyis a mostani pénzarány szerint 250-ezer frankra menő évi bevétele. Emellett 33,700 rendesen zsoldozott állandó katonasága, 300,000 főt jóval túlhaladó, vegyest hűbéri (timar) s nemzeti szerkezeten alapuló fölkelőserege; s 50,000 puska s számosnál-számosabb ágyú áll vala a szultán korlátlan rendelkezése alatt, kinek hatalmával többé széles e világon más birodalom nem versenyezhetett.

„E telhetetlen sárkány lektüzdéséhez — úgymond a tudósító — még csak egy mód maradt fenn, s ez az öszves keresztyénség szövetsége. Magyarország végromlása fölfelé rohan, s utána fognak következni a németek, lengyelek és az olaszok.“ Az említett szövetség azonnal való létesítését a követ annál inkább sürgeti, mivel épen ez időben Egyiptommal levén a szul-

tán elfoglalva, ha ezen alkalmat felhasználván, a keresztyén hajóssereg az Afrikából visszasiető törökök útját elállja : azon esetben 25—30-ezer vegyest magyar-német sereg is képes a védtelesenül s földözetlenül hagyott Görögországot felszabadítani.

E terv azonban veszélyt hozott a magyarra. Az általa, X. Leo pápától felbízottatott hiszékeny nemzet, ellenséges állást vön az őt békével megkináló török irányában — a minek Nándor-Fejérvár eleste lett következménye.

A török ellenében a magyar, ha nem is birodalmat felforgató hadjáratokat, de minden bizonynyal a függetlenség önvédelmi harcát sikerrel viselendheté : ha, a helyett, hogy ellenségét fitymálva, a külföldbe helyezett hiú reményekben ringatja vala magát, a felajánlott béke idejét — madarász Henrik császár módjára, honvédelmi rendszerének tágasb s őszpontosultabb alapokra való átalakítására, a határszélek erődítésére és fölszerelésére fogta volna fordítani. De a válságos 1514. évtől fogva, a végvárak végképen való elhanyagoltatása mellett, nemcsak hogy az alsó néposztály elidegenítése által az ország védereje tetemesen megesökkent : sőt a gyarló kormány és féktelen olygarchák alatt maga az állam szervezete is feloszlásnak indult.

- Francesconi gyűjteménye, Magyarország e szomorú állapotának élethű rajzát adja, az egykorú velencei követtségi titkárnak, Massernek hivatalos jelentésében. (Successi della guerra tra gl'Ungheria, ed Turchi. — 35. k. 170—178 lap).

E jelentés, a fönt említett török békeajánlat visszautasításánál veszi kiindulási pontját, s különösen az 1521. évi eseményekre fektetvén a fősúlyt, s Magyarország politikai viszonyait bezárólag 1523-ig füzvén, — a már ismert Bon Alajos¹⁾ (1516—1519.), és Guidoto Vincze²⁾ (1523—1525.) Magyarországról szóló követi jelentéscik közt létező hézagot kiegészíti.

„Alig indult meg a török császár — ügymond Masser — Magyarország felé, 100-ezernyi hadával, melynek egyharmada rendes katonaságból, a többi csak bunkókkal fölfegyverezett félmeztelen csöcseléknépből áll vala : a még csak imént elbiza-

¹⁾ Bon Alajos jelentése Magyarországról a velencei nagytanács-hoz. 1519. Közli Wenzel Gusztáv. Pest, 1856.

²⁾ Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte, Literatur und Kunst, Firnhaber. Wien, 1849.

kodott magyarokat rettegés lépé meg. A püspökök kincsládáikat nyakra-főre külföldre szállították: Szathmáry György a Fugger-házhoz Németországba, Szalkay és az erdélyi püspök Csehországba. Szegény ugyan az ország, de roppant az egyesek gazdagsága; ezek azonban csak egy aranyat sem áldoznának a haza oltárára.“ Nagyjaink imez önző szükkebltsége után Masser, a magyarok hetyke önhittségének, pártvillongásainak, s a törvények és a legfőbb hatalom tekintélyének a népszerűséget hajhászó nagyravágyók izgatásai által való aláásásának szomorú — de tanulságos vázlatára tér át.

„Az ellenség betörésekor, legelső maga a király indult meg Budáról, (júl. 15.) 60 lovassal Téténybe, ott a többi véderőt bevárandó; csak aug. 8—10. kezdének hozzá egyes csapatok érkezni, s ekként folyt le az egész hó, a nélkül, hogy 4000 lovasnál több gyült volna össze a király zászlaja alá. Mind ennek daczára Móre Mihály püspök, az akkori magyar követ Velenzében, 20,000 dukátnyi segílyt kieszközlendő, a nagytanács előtt egy, július 22-ről Pécsről keltezt levéllel ügyekezett bizonyítani, hogy Magyarorszában harezedett s diadalvagytól lelkestülő kész hadsereg áll talpon. Ott helyben meghazudtoltaték. Annyi bizonyos, veti közbe a követségi titkár, hogy még augustus hó 8-kán sem vala 4000 főnél erősebb az összes magyar sereg. „Szerenese, — úgymond — hogy ez alkalommal az ellenség Nándor-Fejérvár bevételével beéré, mert ha tovább hatol, Magyarország okvetetlenül elvész.“

A jelentés további eseményeinek láncolatában kiválólag az 1523. évi országgyűlés ébreszt figyelmet. A többi közt a nemesség Báthory Istvánt azzal vádolja, hogy a határszélekre fordítandó 300,000 aranyat elsikkasztván, csupán 500 lovas alkalmaz vala a véghelyek védelmére.

Masser jelentéseinek legérdekesebb részét, a magyar államférfiakról adott rövid, de élesen körvonalozott jellemrajzai képezik:

„A király — úgymond a többi közt — 17 éves, szép és magas természetű, áhítatos, kegyes, jóságteljes és bőkezű; sohasem lobbán haragra, de nem is bosszúálló, mindenkor megbocsát, s az őt érő csapásokon keveset tüprenkedik. Míg a magyaroktól vezetteték, mértékletes és józan szokásokkal birt: de

mióta megnősült s német befolyás alá került, mértéktelenné lön. Naponta 6—7-szer lakmároztatják és szerfölött itatják, e mellett fényes dáridókat rendeznek udvaránál, s minden este megtánczoltatják, éjféltől pedig újból étkeztetik. Ebbeli mesterei Burgo császári követ és a brandenburgi örgróf, kik a királynéval és ennek kisasszonyaival viradtig tánczolnak.“

„A királyné fénytűző, kicsiny, rút, gögös, szívtelen és boszszuálló; nem szerettetik a magyarok által, s férjének is sok kellemetlenséget okoz. Velenczét gyűlöli. Egész nap ágaskodó paripákon nyargal, s annyira telhetetlen az evésben, hogy meddőségét is ennek tulajdonítják.“

„Burgo, gyakorlott, sima udvari ember, de a mellett szeles és fölfuvalkodott. A király és népei közt fenforgó izetlenségek főfő indítója. A kiknek valami keresetük van az udvarnál: azoktól jól megfizetteti magát, s e módon már nagy gazdagságra tett szert;“ stb. ¹⁾

„A második személy a budai udvarnál a nádor, a ki jelentékeny egyénisége mellett is az ország legfőbb tisztviselője. Egész nap részeg; a magyarok őt, ő pedig Velenczét gyűlöli.“

„A brandenburgi örgróf, magas és vastag, nehézkes férfiú; Velenceze ellensége.“

Ezek után következnek: Karlovics János horvát bán, a vén Bornemisza, Drágfy János, Perényi Péter, Turzó Elek és Szapolyai János. A jelentés ez utóbbiról imígy szól: „A méltóságos erdélyi vajda, bölcs és eszélyes, valódi szép tehetségekkel fölruházott férfiú. A velenczéseknek igaz barátja. Az országban közszeretetű. A németeket — de mindenek fölött a nádort gyűlöli, jóllehet, hogy naphosszant együtt iddogálnak ²⁾. Jeles vezéri képesség, de még nem bir elég gyakorlattal. Közhiedelem az országban, hogy a király halála után — ki máskülönben is sorvadásban (ethico) sinlik — trónjelöltül lépend föl.“

¹⁾ „Ha havuto grandissimi doni dalla Mtá. del Re, da cui há impenetrato un Castello ditto Overo alli confini dell' Austria pur in Ungheria. Gli Ungheri non hanno voluto acconsentire, ed gli hanno ditto, che'l si taglia Pedravaradina ch'è al confin di Turcho, ed che se lo difenda da Turchi; esso non l'ha voluto havere: il re vuole ad ogni modo, ch'l habbi qualch'entrata in Ungheria.“

²⁾ „Non ostante che'l mangi, ed bevi insieme con lui tutto il giorno.“

Ezután jönnek az egyháznagyok :

„Szathmáry György áldornagy, bölcs és tiszteletteljes férfiú: de fölfuvalkodottságában majdnem imádatja magát. Annyira konok és féltékeny befolyására, hogy hire nélkül mitsem lehet elérni az udvarnál, s e tekintetben gyakran még azt is megsemmisítetteti, a mit már a király elvégzett; ellenséginek kérlelhetlen üldözője, de azon jó tulajdonsággal bír, hogy a ki aztán magát közülök előtte megalázta, azzal jót tesz. Adakozó is tud lenni ott, hol dicsőséget arathat. Kedveli az építkezést.

Előbb ugyan Velenceze ellensége volt, de mióta őt a scardóniai püspök, elődére, a néhai esztergomi érsekre figyelmeztetése ki Velenceze által jutott volt a konstantinápolyi patriarchatusi méltóságra: attól fogva a köztársaság iránt érzelmeiben egészen megváltozott. Készpénzbeli vagyonát 600,000 dukátra becsülik.“

„Az egri püspök (Szalkay László), kí egyuttal az ország korlátnok, jeles észtehetségű és nagytudományú férfiú, a mellett kitünő szónok is. 300,000 dukát készpénz tulajdonosa; évi jövedelmei: a püspökségből 20,000, a korlátnokaságból 10,000 dukát, s ugyanannyi a bányái üzérkedésekből. A velenczések barátja. Fűsvény, s a nyerészkedésekhez igen ért.“

„Az erdélyi püspök fukar, de eléggé eszes férfiú; egyéb iránt Velenceze ellensége. Iszákos és nyerészkedő.“

„A főtisztelendő pécsi püspök, Móré Fülöp imént viselt velencezi követségében sokat nyerekedett; azon kelméket, melyeknek darabját a tanácstól (Signoria) kapott pénzen 100 dukát ért vevé, 140-ért adá el a magyar uraknak, s e módon 4000 dukát tiszta haszna lön. Fűsvény, ravasz, képmutató és kérkedő.“

„A nagyváradi püspök (Perényi) ugyan a velenczések barátja, de majnem bolond: „ma poco stimato, per essere quasi pazzo.“

„Deák Pál, a veszprémi püspök, már kétszer volt kincstartó most harmadszor óhajtava azzá lenni, mert adósságokba van merülve.“ Hazug, és mindent nagyit“¹⁾.

¹⁾ Ezeken kívül jellemeztetnek még, a kalocsai érsek, a győri és a zágrábi püspökök. Ez utóbbiról így szól a jelentés: „fù nipote dell' Illmo. Cardinale Strigoniensi, molto da bene, et molto amico de Veneti, al soldo de quali egli si gloria esser stato alla propugnatione di Padova essendo scolaro.“

Ezek valának a világi és az egyházi rendből azon időben Magyarország oszlopai!

Ennyit, dióhéjban, Masser követségi jelentéséről.

A II. Lajos uralkodására vonatkozó harmadik okirat Francesconinál, 1526. évi febr. hó 5-én sz. Angyal várában kelt, s a bibornokok és a nagyhatalmak követei közt, a magyarok segélyeztetése ügyében tartatott tanácskozmány határozatát tartalmazza. (*Consilio di oprimer il turco e liberar il regno d'Ungheria, modo di farlo et intensione el Pontifici. 21. k. 208—211. l.*)

E szerint elhatározott, hogy miután: „a jelen európai bonyodalmak mellett lehetetlen a keresztyén államoknak Magyarországot fegyveres kézzel hirtelen megvédelmezniök: míg ebbeli kötelességüknek eleget tehetnének, pénz-adományokkal járuljanak a szerencsétlen ország fölsegéléséhez, s ez özvegeken cseh gyalogság³ fogadtassék zsoldba.“ Ez okirat továbbá erősen kifakad a magyarok vétkes hanyagsága s mulasztásai ellen, különösen pedig, hogy még csak megvédhető várról vagy erődített hadászati pontról sem gondoskodtak, a hová csatavesztés esetére visszahúzódhatnának, s ily módon kiesapásaik által az ellent folytonosan nyugtalanítva, kifáraszthatnák és gyöngíthetnék; addig e várakban, másrésről, a külsegélyhadakat is bevárhatnák. Az okiratot: hat bibornok, s a császári, a francia az angol, a portugál, a florenczi és az osztrák követek jegyzék alá.

Mennyire sikerült e fülhivásnak a keresztyénség részvétét felkölteni? e kérdés megoldása a jelen értekezés körén túl esik; hogy azonban ez ügyben a pápa részéről a fejedelmekhez buzditó fölszólítások küldettek volt szét: azt, az ugyancsak Francesconi közlötte, 1526. febr. 5-iki, VIII. Henrik angol királyhoz intézett bréve tanúsítja. (*Exemplum Brevis ad Regem Angliae. 21. k. 214—216. l.*).

Francesconi gyűjteményének további okiratai már a török uralom korszakába tartoznak; úgymint:

Az ozmán birodalom állapotáról szóló 1534. évi névtelen velencei követjelentés, melyben, Szolimán császár és Ibrahim nagyvezér mellett, különös figyelem fordítatik *G r i t t i A l a j o s* jellemzésére. (*Discorso di Sultan Suliman ehe hora regna dell M. D. XXXIII. et del Sr. Auisi Gritti. — 19. k. 219—250. l.*)

A n.-váradai békekötés. (Memoriale de conditionibus Pacis inter Regiam Maiestatem et Joannem Regem firmatum. — T. 21—58—60.)

Marignan örgrófnak, a török ellen 1542. évben megkezdendő hadjárat viselési módjáról szerkesztett hadászati véleményadása, I. Ferdinándhoz. (Discorso intorno la guerra che si dee fare contra Turcho in Ungheria. — 2. k. 471—472.)

Szolimán hadtizenete I. Ferdinánd ellen. (D'intimazione di guerra per la Citta di Buda. 13. k. 4. l.)

Az említett gyűjteményben kiváló helyet foglal el Ferrari Márk Antalnak, Castaldo titkárának, illetőleg Martinuzzi György gyilkosai egyikének, Kolozsvárról 1552. febr. 19-kéről Olaszországba intézett levélalakú emlékirata. (Letra d'un segretario del Sre. Gio. Batta Castaldo. 19. k. 287—298. 1.)

Martinuzzi nevét megbélyegezni, ez emlékirat legfőbb feladata; a felségárulás vádjának össze-vissza szedett bizonyítékai-val törekszik abban Castaldo titkára, a nagy államférfiú lemeszároltatásának politikai szükségességét, illetőleg a gaztettet intéző és végbe vivő czinkosok érdemét kitüntetni.

A merénylet végrehajtásának leírásában áll ez emlékirat fő történelmi bece.

Itt már többé nem az ellenséges gyanúsítgatások, a felületes küllátszat s a hallomásokból összeszótt pártérdekű vádakodásokkal van dolgunk: de a vértettet egész rideg valóságában, mintha csak mai napság történnék — magától a gyilkosok egyikétől halljuk elbeszélni. Ő nem a rajongás mámorával rohan áldozatára, hanem hóhérként, mintegy hivatalos kiszámítással kezeli vasát.

„A tábornok (Castaldo) — úgymond többek közt — kérdezé tőlem, hogy miféle fegyverrel végeztessék ki a barát? Válaszolám, hogy: legezélszerűbb e részben a gyilok; mire megjegyzé, hogy nem fog ártani, ha pisztoly is lesz kéznél; és erre feküdni küldé, oly meghagyással, hogy hajnal hasadtával már nála legyenek. Időt nem veszítendő, kint, az úr szobája előtt, egy tokos gyilokkal, padon a l u d t a m: „dormi sopra un banco fuor della camera di detto Signore con un pugnale nella manica, et mester Francesco mio compagno fece il medesimo con una accetta sotto.“

Csak egy ízben lép ki Ferrari nyugalmas tartásából: midőn ellentmond azon állításnak, hogy Menino löfegyvere ejtő Martinuzzin a halálos sebet. „Isten a bizonyságom — úgymond a jutalomra féltékeny — hogy magok a döfések is megtevék a szolgálatot.“

De éppen e borzasztó kedély-higgadtságában követhető figyelemmel Ferrari a véres dráma egyes mozzanatait — s ez, a mi a gyilkosság részleteit illetőleg, történeti becsét emeli.

Egyébiránt ez emlékirat komor sorai között múltunknak fénypontjára is bukkanunk: a magyar és a horvát nemzet őszinte testvériségére, melynek élethű kifejezést ad vala maga a dalmát származású Martinuzzi (Utyeszenich), abbeli nyilatkozatával, hogy: „ő a magyarokkal egy vér.“ („eh' egli era del l'oro proprio sangue.“)

A Ferrari ez emlékiratára Olaszországból adott válasz, bebizonyítani igyekszik, hogy Martinuzzi leölése nem eshetik büntényi beszámítás alá. (Quod Georgius Cardinalis Varadiensis potuerit impune occidi. 19. k. 310—313. l.)

Egy, Horvátország hadászati állapotát Rudolf király idejéből megismertető névtelen velencei követjelentés (Relazione della Croatia.—62. k. 358—364. l.), az utolsó hazánkra vonatkozó okirat Francesconi gyűjteményében, s vele egyszersmind a turini levéltár codex-osztályzatához tartozó magyar történelmi emlékek sora is megszakad.

Értekezésem második felében e levéltár magyar státus iratait tárgyalandom.

B. NYÁRY ALBERT.

A bánságok eredete s a bánok hatásköre.

I.

Rövid értekezésem czimét olvasva, azonnal a társ-országokra kell gondolnunk: mert báni hivatal a szorosan vett anyaország területén belől nem létezett ¹⁾. De minthogy a hódítás által szerzett Horvát-Tótország eleitől fogva hazánk kapcsolt, sőt ez utóbbi kiegészítő részül tekintetett, s vele századok óta szoros jogközösségben élt: a kapcsolt részek állami és társadalmi intézményeinek fejlődése iránt folytonos érdekeltséggel viseltettünk; és így azoknak története hazánkéval mintegy összeforrván: ha nem is magyar, de hazai intézménynek tekinthetjük a báni hivatalt.

A báni méltóság eredete a középkor elejére vihető vissza; még jóval Magyarország keletkezése előtt (a VI. század vége felé), midőn byzancezi hódoltság alatt Horvátországnak saját fejedelmei voltak, — oklevelek bizonyága szerint bánok már létezének ²⁾.

Nem lesz talán fölösleges a horvát, vagy általában a szláv népnek akkori jelentőségét, a mennyire e munka szük kerete megengedi, — megemlíteni, hogy amálinkább következtetést vonhassunk az egyes intézményekre a későbbi századokban.

A nagy szláv nép-elem, ha mint egészet tekintjük, kétségkívül nagy befolyást gyakorolt egyes korok történetére, — azonban

¹⁾ Az erdélyi vajdák által alapított bánságoknak nagy jelentőséget nem tulajdoníthatunk.

²⁾ A horvát fejedelmek ez időben szabadon nevezték ki bánokat — azonban később is: miután Árpád — Lehel, Bulesu és Botond által elfoglaltatván Horvátországot (déli részét csak részben, de északi részét egészen) — a honfoglalás dicső munkáját bevégezve, meghagyta őket e jognak gyakorlatában.

kevesbet a világtörténelemre. Következésképp annak egyes elszakadt részei elhomályosultak az akkor részint már keletkezett, részint keletkező államok mellett: a minők a frank, kazár, byzanci s avar birodalmak valának; s míg föllépésük (IV. század) első korszakaiban a góthoknak, majd (az V. században) a húnoknak felsőbbsege alatt voltak, — lakhelyök a (Kárpát északi része, u. n. Hrobatia) odahagyása után egy részök (a cseh, lengyel, morva) államokat alapít, másik részök tovább is elismeré egyes fejedelmek védnökségét.

Igy Horvátország is, mely ha birt is keletkezése első stadiumában némi jelentőséggel, — semmi esetre nem souverain hatalommal ¹⁾.

Azon körülmény, hogy a horvátok éppen Heraclius görög császár segélyével szerezték meg, mai hazájukat (610.), — szenvedőleges szereplésük egyik bizonyosága. De azután sem voltak ők képesek, gyakori ellenállásuk daczára, független állami létet tovább is biztosítani magoknak, miután a VIII. század végén is még mindig frank, majd bolgár járom alatt éltek ²⁾

Képzeltető tehát, hogy e változások államintézményeikre nagy befolyást gyakoroltak; ők azon nemzet szokásaihoz, törvényeihez alkalmazkodtak, melynek éppen felsőségét elismerték, s e hatások alatt alakultak, vagy enyésztek, vagy módosultak az egyes magistratusok.

A bánokat, — mint érintve volt — nagy ideig szabadon neveztek ki Horvátország fejedelmei; de a bánság teljes kifejlődését sekor (1212.) törvényileg meghatározottatott, hogy e méltóság csak magyar zászlós úr viselhesse. S ha néha a társországok elszakadása, vagy elfoglalása következtében a báni méltóság megszüntetett is, és tényleg a szomszéd hatalom alatt állottak is ideiglenesen ama tartományok, — irántok elvben mindenkor fentartván jogát Magyarország, a visszafoglalás után a báni hivatal ismét helyreállítottatott.

Ennyit egészben a bánság történetéről. Azon egyes főbb momentumok, melyek a báni hivatal tekintélyére, s jogkörére gátlólag vagy emelőleg hatottak, az alábbi fejezet tárgyai lesznek.

¹⁾ Wenzel G. Egyet. Jogtörténet. (73. 83, 88. 164. l.)

²⁾ Szalay: A horvát kérdés. (1861.)

II.

Horvát- és Tótország (tulajdonkép ez is Horvátországnak csak egy — az Unna folyóig terjedő — része) hajdan *zsupán* s *ágo kra* volt felosztva. E „zsupánságok“ (kerületek) főnökei voltak a *bánok* ¹⁾.

Elnevezésök is *e* szerint hihetőleg a szláv *zsupán*, vagy *pán*-(úr)től származik. (Szirmay). De némelyek az avar *boján* (khán, vezér) s a horvát szinte egy hangzású *boján*tól, származtatják a bán nevet. *Boján* hatalmast, félelmetest jelent ²⁾. Mások ismét a *bannum* szótól (Leonclav).

Csak azon föltevés nem állhat, a mit némely magyar historicusok szerettek állítani, mintha a bán, szabadon bánhatván az alárendelt területekkel, a magyar bán(ik) igétől származnék; világosan ellenmond ez állításnak azon körülmény, miszerint, mint fentebb is említve volt, a horvátoknak már a magyarok Pannoniába letelepedése előtt, saját fejedelmeik alatt valának bánjaik.

Elcinte több, meg nem határozott számú bánok parancsnokodtak, sőt számuk később sem állapított meg törvényesen; s jöllehet, az arany-bullában (30 czikk) csak egy említettik, másrésről ugyanazon időben, szintén hiteles oklevelekben, több bánokra találunk. — A később királyaink által alapított *uvégváribán*ságok *bán* is (szabácsi, nándor-fehérvári, jajczai) — bár határozott szám szerint két bánnak kelle kiküldve lenni ³⁾, — gyakran többen viselték e hivatalokat.

Idők folytán *e* szerint több bánóságok keletkezvén, az eddigi egyszerű bán*i* czimezés helyett, az illető végtartományokról, vagy végvárakról neveztettek horvát, tót, dalmát, boszniai, — macsói jajczai, szabácsi stb. bánoknak; a miből szintén következik, hogy régebben kétféle, t. i. tartományi és végvári bánóságokat különböztettek meg. A tartományi bán, a végtarto-

¹⁾ Origo banorum. Memor. reg. et ban. Dalm. Slav. et Croat. etc. G. Rátkay. Viennae. (1652.)

²⁾ Derivatur nomen a pan, quod dominum slavus significat; alii a bojan (contractè: bán), quod formidandum denotat; alii a banno, seu vexillo derivant, etc. Andr. Lehóczky: Regni Hungariae et part. eid. annex. Posonii, (1796. I. köt.)

³⁾ 1507. 5.

mányokra tartozott ügyelni, s hatásköre, tekintélye igen nagy volt, — a végvári bánok jogköre pedig csak, éppen váraik parancsnokságára szorítkozott. — De, bár csak a tartományi bánok tartoztak az ország zászlósa i közé — kivéve némely kevésbé jelentékeny tartományi helyek bánjait — a végvári bánok ellenben nem mégis ez utóbbiak is nem esekély jelentőségűek valának, sőt a török-magyar háborúskodások alatt megannyi védbástyáit képezék hazánknak.

Legnevezetesebbek voltak a tartományi bánságok közül: a horvát-, tót-, dalmátországi; továbbá: a boszniai, macsói, (machovai) szerémi, szörényi; kevésbé fontosak: a bronchi, kruesói, (krutehovi). — A végváriak közül: a jajezai, szabácsi, nándor-fehérvári; úgy a zreborniki, sóvi és vazarai bánságok; alig említésre méltó az erdélyi vajdák által alapított lugosi, karán-sebesi bánság ¹⁾.

Néha azonban ez elősorolt bánságok némelyikébe teljhatalmú főnökként nem bán is rendeltetett. Tótországban u. n. vezérek (duces) kormányoztak darab ideig — Dalmátiában pedig kormányzók (gubernatores), bár ezek némelyike a „bán“ czímezést sem vetette el, s az ilyenek, mintegy dynasták (Újlaky Miklós), föltétlen hatalmat gyakoroltak. III. Béla királyunk, éppen Dalmátország visszafoglalásakor, először Calanust kormányzóul küldé (1185.); majd „tenger melléki bánok (bani maritimi) rendeltettek oda, kik többnyire dalmatiai bánok is voltak. Az első „banus maritimus,“ Miklós, 1275-lítettik.

III.

Az előbbi szakaszban felhozott több tartományi és végvári bánságok — mint tudjuk — az egy horvát-tótországi kivételével, ma már nem léteznek; nagyobb részt a törökök hanyatlása vonta azoknak enyészését maga után. De ha a fontosb horvát-tótországi bánság történetét bővebben kell is tárgyalnunk:

¹⁾ Particulares etiam in Belgrad, Jaycza, Karan-Sebes, Titul, Szabács, — qui tamen magis commendantes fuisse videntur. — Lehoczky. (1 köt. 87. l.)

— mint a tárgy természete is megkívánja, — főbb vonalaikban az elenyészett kisebb bánságok sem csekélyebb érdekekkel bírnak előttünk; s így legalább keletkezésök s felbomlások idejét megemlíteni szükségesnek vélem.

Már az első szakaszban felhoztuk volt, hogy a horvát báni hivatal Horvátország keletkezésével egykorú. A horvátországi bánság tehát a legrégebb; e mellett mindig a legkitünőbbek közé is tartozott, s alapja, évszázadokon át úgy megszilárdula, hogy míg a többi bánságok idők folytán rendre elenyésztek — ez, bár néha megingattatott — ma is fenn áll. — Nem lehet ugyan tagadnunk, hogy a mohácsi vészig a majd alább említendő bánságok nagyobb része is oly kitűnő jelentőséget tudott magának kivívni, hogy az említettel vetélkedék; de ezek Mátyás halála után igen elhomályosultak, s később a török hódoltság mindnyáját elenyészteté, míg a horvátországi bánság e kétes helyzetekben is fentartá magát. A horvát bán hatásköre azon Croatia egész területére kiterjedt, mely a magyar királyi trónnak hódolt. ¹⁾

Eleinte mind a három bánságnak (horvát, tót, dalmát) külön bánjai voltak: a Horvát-Tót, úgy Dalmát-Tótországnak külön, míg végre mind a három egy bánnak parancsnoksága alá tartozott.

Hellmar ²⁾ Árpád uralkodása idejében (870.) Bilitus horvát bánnt említi (Radosláv fejedelem alatt), Sudomír pedig már mint horvát-dalmát bán fordul elő, (912. Gostumil fejed. a.); továbbá Pribina h. b. (918. Crescimir fejed. alatt), s az 1000-ik évben Svetoslaus és Goislaus h. bánok léteztek.

Slavoniának ³⁾ (partes Slavicae, terra Slav., terra banatus, ducatus Slav.) mielőtt az a horvátországi bánsággal összeköttetett volna, főnökei gyakran nem báni nevezet alatt

¹⁾ Tudjuk pedig, hogy a hazánkhoz tartozó északi Horvátország — mint valóságos kapcsolt része hazánknak, mily nagy területtel bírt, s azonkívül a bán hatósága darab ideig kiterjedt déli Horvátországra is. —

²⁾ Series banorum Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae, Tyrnaviae, 1737.

³⁾ Szintén megkülönböztetendő a mai u. n. Slavoniától, mely tulajdonkép a szorosán vett Magyarország megyéiből (Pozsega, Szerém, Verőcze) áll; mert a régi valóságos Tótország, azaz: Croatiának egy

paranesnokoskodtak. Gyurikovits írja¹⁾: „Principio quippe nunquam in Regum titulis nominatu comperitur, quemadmodum Croatiae, Dalmatiae . . . et aliae annexae provinciae, et tamen sub potestate eorundem regum constituebatur, sicut alter quicumque comitatus. — A prima Hungariae rege Stephano Sancto pro filio suo Emerico et subinde a sequentibus Arpadianae stirpis regibus pro filiis regum, vel aliis e progenie regia natis principibus, in Ducatum crecta, per duces, e stirpe regia ortos, administrata fuit“ etc.

E „duces“ igen nagy hatáskörrel bírtak; gyakran kiterjedt hatalmuk Horvát-Tótországra, sőt Rámá-ra és Bosnyárországra is. Slavonia első ily vezére, mint fentebb is említettük, Szent-István fia, Imre volt. Utána következtek még²⁾: Adalbert vagy Béla (1148—57.) Endre (1198—1220.) Béla (1225,) Endre fia. István (1249.) Béla (1260,) IV. Béla fia. Endre (1286,) V. István fia. Béla (1288,) szint Endre fivére.

az Unna folyóig terjedő része: Zágráb, Körös, Varasd vármegyékből állott; míg ma e három vármegye Horvátországot képezi. A régi Horvátország ma csak elvben tartozik hazánkhoz.

Már Szakmárdy J. ítélő-mester és személynök mondta:

„Illa ego Slavonica, jam dicta Croatia tellus,

Pars Pannoniae“ etc. (Szalay: A horv. kérd. 1 lap.)

Továbbá: „Iskoláinkban és kormányzésekinken épen úgy, mint törvényhozásunk körében is elterjedt közjogi botlás, mely már egy évszázadnál tovább Slavoniának nevezeti velünk azt, a mi Magyarország, és Croatiának, a mi Slavonia . . .“ (Palugyay: A kapcsolt részek (Slav. Croat.) történeti s jogviszonyai Magyarországhoz. Pest, 1863.)

Továbbá: „Abasáktól a ma Slavoniának nevezett magyar vármegyék 1562-en foglaltatván vissza, polg. igazgatásuk a bécsi német udvari kamara, — katonai törvényhatóságuk pedig szintén a bécsi haditanácsralbizaték, s ekkor neveztetett s csináltatott Slavoniának, Magyarországa só része.“ (Gyurikovics: Tud. Gyűjtemény. V. köt. 1836.)

Ide tartozó munkák még: Steph. Horváth: „Ueber Croatien, als eine durch Unterjochung erworben. ungar. Provinz. und des Königreichs Ung. wirklichen Theil.“ (Lipscse, 1844.) Engel: „Geschichte des Ungr. Reich, und S. Nebenländer. Timon S. nagy munkája: Imago novae Hung. repres. Prov. Banat. — Bécs, 1762. Podhraczký J. Slavonia, mint Magyarország alkotmányos részéről. Buda, 1837. stb.

¹⁾ De situ et ambitu Croat. Slav. (III. köt. 7. l.)

²⁾ U. o. (III. k. 105. l.)

Endre (1290.) Morosini Albert (1299.) Endre unokatestvére. István (1355.) I. Lajos fivére. Nagy-Lajos királyunk a báni méltóságot 1359-ben visszaállítván, horvát-tót-országi bánnak Leustachot rendelé.

Gyakran találkozunk régi oklevelekben az u. n. „égész Slavonia bánja“ (totius Slavoniae banus) nevezettel is, mely méltóság szintén a tótországi bánokat illeté, és ily ezimmel hatáskörük is meszszebb terjedt, méltóságuk fényesebbnek tekintetett.

Dalmátországnak ¹⁾ nem volt külön bánja (csak az első időkben), hanem oda is vagy a horvát, vagy a slavon bán hatósága terjedt ki; tudjuk ugyanis, hogy majd a velenceiek, majd a törökök háborgatták hazánkat Dalmátiáért, mely többször nem volt Magyarország birtokában, s ezért sem látszék ezélszerűnek ide külön bánt nevezni; bár némelyek szerint a tenger melléki bánság Dalmatiával ugyanegynek tartatik.

E három bánság egygyé olvadt idővel ²⁾, s egy bán hatósága alá tartozott.

IV.

A bosnyákországi bánság keletkezését tudjuk, de azért ez a legrégebbek egyike. Itt, a már előbb is említett azon decretum daczára, mely szerint csak magyar főúr viselheti a báni méltóságot: még II. Endre királyunk alatt is kir. hűbéres (vasallus) választatott e méltóságra, s csak 1272-ben van arról tudomásunk, hogy egy magyar zászlós: Kotromanovich István, előbb Béla macsói bán kapitánya, viselte e báni hivatalt. Mint a horvát- tót-dalmát bánnak, több alárendelt segédei voltak, (végvári kapitányok, egyes vármegyék kormányzói): úgy Bosznia bán is, a főbánon kívül, megszorított hatáskörrel több bán parancsnokoskodott.

¹⁾ Hazánkhoz való viszonyairól irt Palugyay „Új Magyar Muzem 185 ¹/₂ (67—92. 125—128. l.)

²⁾ „Midőn a velenceiek foglalásai által a horvát bánság fénye hanyatlék . . .“ (Récsy: Közjog, 43. l. 6-ik jegyzet).

Sokat szenvedett e bánság szomszédaitól; egyszer Szerbia hódította meg, de Róbert-Károly csakhamar visszafoglalta; másszor török hódoltság alá került s királysággá lett (1374.) s csak nagy Mátyásunk esatolta újra vissza a magyar koronához s oda 1470-ben bánt rendelt. (Üjlaky Miklóst).

A boszniai bánság a mohácsi vész után (1528.) enyészett el.

A macsói (machowai) bánság IV. Béla királynak köszönte léteét. Nevét némelyek ¹⁾ szerint a Szerbiában (Nándor-Fehérvárhoz közel) létező hasonnevű vártól (Macsó vára, 1319.) vette, — mások szerint Machovától (Zágráb-megye) Horvátországban. Mint első (?) macsói bán Ratiszló jelenik meg (1259), kit fiai: Mihály és Béla követtek. Szerbiától Róbert-Károly foglaló vissza, a boszniai bánsággal együtt- (1317—18 körül). I. Lajos alatt ismét Szerbiának hódolt, de nem sokára ugyanesak ő foglaló vissza. Nagy-Lajos halála után elvesztette Magyarországot e bánságot, de Zsigmond uralkodása alatt (1433.) megint hatalmába keríté. A török (1479.) Szerbia elfoglalásával a macsói bánságot is sajátjává tette, melyből csak Nándor-Fehérvár maradt meg hazánknak.

A szerémi bánságot I. Mátyás alapítá, és pedig akkor, midőn a török a macsói bánságnak nagy részét Szerbiával együtt meghódította. Kevés ideig állott fenn.

A szörényi bánság, a mai Kis-Oláhország területén, Sz.-Severin (Zerén) kápolnájától, mások szerint Szörény vártól vette nevét. Szintén IV. Béla által reorganizáltatott. A tatárjárás alkalmával az egész bánság semmivé lön, s a vár is nagyon megrongáltatott. Majd, a második honalapítónak mindenre kiterjedő gondoskodása, a vész megszűntével e bánságot Sz.-János rendjének adományozá; mely azonban ellent nem állhatván a bolgárok gyakori beütéseinek, — azt odahagyni kényszerült. Ekkor Héderváry Lőrincz — miután a bolgárokat teljesen megverte — kapta jutalmúl e bánságot a királytól. Ő aztán a várat ismét fölépíttette, sőt annak régi fényét is helyre állítá. Később, a török háborgatása ellen, gyakran a szomszédos temesi grófok is nagy segélyére voltak a szö-

¹⁾ Mooyer E. F. „Oklevéli adalékok Magyarország régiebb történetéhez, a XIV. században“ (A Magy. Történelmi Társ VI. kötetében).

rényi bánságnak; azonban miután a török hatalom roppant kiterjedést vón, s Temesvár is meghódítatott általa: a szörényi bánság az erdélyi vajdák kegyére szorult. (Lugosi, karánsebesi bánságok). A mohácsi vész ezeknek is meghozá a végenyészetet.

A bronchi és krutchói (kruesói) bánság Lehoczky ¹⁾ szerint még a XIII. század közepén elenyészett.

Mátyás alapításai: a j a j e z a i, s z a b á c s í, z r e b e r n i k i bánságok, — az ő uralkodása alatt mind igen virágzó, jelentékenyek valának, a nagy király halála után azonban elveszték jelentőségüket, majd a mohácsi vész által végkép megsemmisítettek.

A sóvi és vazarai bánságokról keveset tudunk. Amaz, a hasonnevű (Salina), emez pedig az Uzora folyó mellett terült el. Mint sóvi és vazarai bán Henrik ²⁾ jelenik meg elsőül, a XIII. században).

Tenger melléki bánokat III. Béla király rendelt először, kik segédcélul tekintettek a horvát-tót-dalmátországi bánoknak. Első tengerparti bán — mint följebb említettett — Calanus vala. Ezt, mint tengerparti gróf, megelőzőé Dénes, továbbá Vonich (1225.) és Butleco (1250.). Az Árpád ház kihalála után kiváltságképen a Zrinyiek elődei, a brebiri grófok viselték e méltóságot.

KENÉZY CSATÁR.

¹⁾ Memoratur etiam banatus de Krutchow et Bronch, qui ante Ladislaum IV.-tum regem evanuerunt. (I. köt. 87. l.)

²⁾ Erneus (Henrik) banus de Soovel sala et de Usora, sub Ladislao Kuno. (Regni Hung. et Part. eid. annet. I. k. 87. l.)

Könyvismertetések, bírálatok.

IV.

Magyar Történelmi Emlékek. Második osztály: Írók XXIII. kötet. Késmárki Tököly Imre és némely főbb híveinek naplói és emlékezetes irásai, 1686—1705. Közli Thaly Kálmán. Kiadja a m. tud. Akadémia. Pest, 1868. XXXII. és 784. l.

Irodalmunkban ritkák oly munkák, melyek tüzetesen egyes korszakokkal, egyes szereplőkkel foglalkoznának, s bennünket azoknak egész valójával megismertetnének. Míg teszem Franciaországban nemcsak a IV. Henrikek, XIV. Lajosok élete van megírva a legapróbb részletekig, szerelmi kalandjaik s ruházatukig: hanem III. Henrik mignonjai, Orleans Fülöp roué társai is — mind csupa ismerős személyek az olvasó közönség előtt, mely multjának embereit minden oldalról ismeri, s Vendome hercegről nemcsak azt tudja, hogy Villa Viccosánál győzött, hanem azt is, hogy híres szakács és csömörletes cynicus volt; minálunk viszont a legnagyobb emberek emlékezetéből csak nevük maradt fenn, minden egyéni, jellemző vonás nélkül. Akárhány mivel ember van, ki Boeckayról Bethlenről, Rákóczyról, Tökölyről tudja, hogy az ország szabadságáért küzdöttek: de a legnagyobb zavarba jön, ha e férfiakat csak a legáltalánosabb vonásokban is jellemeznie kellene. Ennek egyik oka azon körülmény, hogy csak újabb időben szaporodott történelmi anyagunk annyira, hogy már ilyenmü részletekről is beszélhetünk; de nem kevésbé oka másrészt azon visszás irány is, mely tudósaink között mindeddig dívik, s a legtehetségesebb írókat oly téren tartja lenyűgözve, mely a történetírásnak még igen alacsony foka. Értem azon szokást, hogy szeretünk a nemzet, az emberek helyett, élettelen tárgyakkal foglalkozni, megírni

várok, kolostorok, városok történetét : és alig méltatnifi gyelemre azokat, kik mindezeket alapíták, bennök szerepeltek. Fontosnak tartjuk, mikor és hol adott ki pl. IV. Béla valami diplomát : de azt kutatni, és megírni, milyen volt honunk e második megalapítója ? szinte felesleges dolognak látszik. — Szerencsére azonban már ebben is haladunk. Horváth Mihály óta ismerjük Frater Györgyöt, Frankl óta Pázmány Pétert, és Salamonnak Zrínyije, Thalynek Bottyánja teljes, hű képet nyújtanak illető hőseikről. Mindazonáltal még nem fölöslegések, a nagy közönségre nézve sem, az oly kútögyűjtemények, melyek, mint a fenn idézett, múltunk egyik híres férfjának életéről tartalmaznak fölötte becses részleteket ; nem fölöslegések már csak azért sem, mert Tököly Imrének élete még nincs megírva úgy, mint a tudomány jelen állása követeli, — s az itt közlött töredékek magukban véve is érdekesek.

Thaly Kálmán e nagy kötetet Tökölynek saját írásából, valamint némely híveinek jegyzéseiből állította össze, melyeket legnagyobb részt a vörösvári gr. Erdődy-levéltárban fedezett föl és másolt le, hangyaszorgalommal. Tökölytől megvan 1689-ki naplójának töredéke, az 1690-iki keresztyén-szigeti országgyűlés cikkelyei, Tökölynek 1694- és 1705-iki leveles-könyvei, Rákóczy Ferenczhez s másokhoz 1704—5-ben írt levelei, és végrendelete. Ezek képezik az első részt. A II. rész Dobay Zsigmond 1686-iki, Bay Mihály és Inczedy Mihály kapitihák 1692—1693, Sándor Gáspár 1693, Almády István 1687—1694-iki naplóit, és Tököly bujdosó hadai 1699-iki fölterjesztését a portához, tartalmazza.

Mindkét rendbeli irások a hanyatlás korszakára vonatkoznak : midőn Tököly immár bújdosó volt, küzdve nyomorral, betegséggel, védőinek korlátolt felfogása és brutalitásával, — szomorú pályán, melyet csak végén világitott meg ismét a remény-hogy vissza fog térhetni kedves hazájába. E gyűjtemény oly fontos új adatokat nem tartalmaz, melyek eddigi felfogásunkat megmásítanak ; de igen sokat olvasunk itt, melyek az eseményeket jobban megvilágosítják, s az egész kor teljes felfogását előmozdítják, a mi nemcsak Magyarország, hanem Austria, Lengyelország, és más, a törökkel érintkezésben lévő népek történetére nézve is érdekes. És találunk főképp igen sok olyat, a mi Tökölynek jellemére fényt áraszt.

Tököly Imre a természettől kétségkívül tehetségesebb ember volt II. Rákóczy Ferencznel, s majdnem fölér Bethlen Gáborig. de mégis, sem az egyik, sem a másik népszerűségére szert nem tudott tenni. Midőn hatalmának zenythjén állott is, 1683-ban, sok ellensége volt saját táborában, és napjainkban, a késő utókor nem buzdúl fel nevének hallattára. S ez — csekély véleményem szerint — könnyen felfogható. Tökölyben minden megvolt, a mi valakit érdekessé tehet. Ifjú, szép, eszes, hős; mindazonáltal nélkülözte azt, a mi mélyebb rokonszenvre, tiszteletre gerjeszt, a mi Rákóczy Ferenczben a legnagyobb mértékben megvolt. Hiányzott benne ama tiszta lelkesedés, mely mindent csak az ügyért, a hazáért tesz. Tököly Imrét helyzete sodorta a kuruczok sorába, mint atyját Istvánt is, kit a legfőbb rebellisek közé sorolt az udvar: ámbár azt semmikép sem érdemelte meg. Imre dynasta volt, kit önérzete, családi összeköttetései, költői viszonyok tartottak vissza azon iránytól, melyet Eszterházy Pál követett, s ki nem büszke önakarattól, hanem a kénytelenségnek hódolva, ellene lépésről-lépésre küzdve, lett a nemzeti ügy mártyrjává. Még csak vallásos meggyőződés sem, mely pedig híveit oly konok fanatismusra buzdítja, gyakorlott döntő befolyást tetteire; mert nem egyszer volt hajlandó katholizálni, hogy nyomorából kivergődjék, mely nyomort azonban — s azt a jelen gyűjtemény több helye igazolja — méltósággal, és férfias nyugalommal viselt el. Szóval Tököly éppen nem volt antik szabadsághős, hanem fia a I, könnyűvérű magyar főúr, ki nehezen nélkülözte a fényt, hatalmat, kényelmet, melyet elvesztett, — ki legalább, ha a szabad hazában fejedelem nem: a félig leigázottban gazdag dynasta szeretett volna maradni. Az előtünk fekvő könyv több részben igazolja felfogásomat.

Legérdekesebbek Tököly levelei 1694-ből, végrendelete, melyet Thaly az eredeti után közöl, Bay Mihály, Inczédy Mihály és Sándor Gáspár naplói törökországi követségeikről, és végre Dobay Zsigmond naplója Munkácsnak 1686-iki ostromáról.

Itt Zrinyi Ilonával találkozunk, és közlő hálánkra tevé magát érdemessé, midőn mellékletkép, beleszötte azon verseket, melyekkel a kis Rákóczy Ferencz és nénje Júlia, 1686. május 22. anyjukat nevenapjára felköszönték. Maga Ilona jegyeztette föl e különben tudákos poémát, melyen azon kornak izléstelensége

teljes mértékben jelentkezik, melyben azonban az anya csak a gyermeki szeretet nyilvánulását látta, és hozzáveté: „Isten soha ne adjon anyának jobb gyermekeket, mint ezek!” — Ugyancsak Tökölynek 1694-iki levelezésében is találkozunk Ilonával: mint követi beteg, törődött testtel férjét, éppen nem szerencsés táborozásaiban.

Bátran ajánlhatjuk tehát e munkát a hazai történet minden barátjának, ki a multban az igazat szereti, s a sötétebb képektől sem ijed vissza, s nem mulaszthatjuk el kifejezni örömlöket, hogy közlő úr, ki a Rákóczy-kort úgy szölván halottaiból föltámasztá, figyelmét a korábbi évtizedekre is kiterjeszti, melyeknek története még szintén fölötte parlagon hever, és nagyon rászorúl oly lelkes bűvarra, mint Thaly Kálmán.

PAULER GYULA.

V.

Buda-Pest és környékének helyrajzi története, írta Rupp Jakab. Két térképpel. Kiadta a m. t. Akademia történelmi bizottsága, Pest, 1868. 314. l.

Ninesen város hazánkban, melynek multjáról, régi topographiájáról annyit tudnánk, mint Buda-Pestről; de az egyes adatok egy teljes egészbe foglalva, biztos történelmi alapra fektetve Ruppig nem voltak, kinek munkája tehát valóban hézagot pótol irodalmunkban. Éppenséggel nem akarjuk kisebbiteni a Millerek, Schamsok, Palugyayak, Haeufflerék érdemeit: de öök nem voltak azon szerencsés helyzetben mint szerző, hogy a budai kamarai levéltárnak roppant mennyiségű, és a mi több, teljes hitelű adatait felhasználhatták volna, melyekhez még a két város levéltarából is számos hecses adalék járult. Ezen adatokra támaszkodva, sikerült szerzőnek számos téves állítást megezáfolni, vagy felvilágosítani, melyeket legjelesebb tudósaink is osztottak. Csak az ó-budai és új-budai királyi várak kérdésére hivatkozom. Rupp kétségtelenül bebizonyítja, hogy Nagy-Lajos király vára az új-pesti hegyen, a mai várban állott, és nem Buda-Újlak fölött, s így az ó- és új-budai várak közt supponált harmadik vár csak fictio. Egyáltalában véve, azt hisszük, hogy Ruppnek munkáját a haladó tudományosság, egyes részleteire nézve

talán ki fogja igazítani, házait ki fogja egészíteni: de a legfontosabb és leglényegesebb kérdésekre nézve nem fog többé újat előhozni; úgy, hogy vele fővárosunknak régi topographiája a leglényegesebb keretekben, sőt számos részletben is megdönthetetlenül meg van alapítva.

Szerző 12. fejezete közül egy Ó-Buda és Szent-Jakabfalvával, 9. Budavárossal és környékével, 2. Pest várossal és környékével foglalkozik. Szerző legtöbb figyelmet a templomok és klostorokra fordít, melyekre nézve legtöbb adat is állott rendelkezésre: de a mellett a világi épületeket sem hanyagolja el, sőt a városi élet alkotványaira is kiterjeszkedik, ámbár ez művének leggyöngébb része.

Egyáltalában, a hol szerző nem a kamarai levéltárra támaszkodik, művének tudományos becse csekélyebb; valamint a török időről is keveset mond. Modorát sem helyeselhetjük egészen, mely abból áll, hogy elbeszélés helyett: minden egyes utca, templom, zárdánál chronologicus rendben közli azon okmányokat, melyeket rájuk vonatkozólag feltalálnia sikerült.

Mindamellett — ismételjük — valódi nyereségnek tarjtuk Rupp művét a tudományra nézve, mind azért, a mit fölfedezett, mind pedig, hogy számos tévedést lerontott. Senki sem fogja többé az ő munkája után a kamara melletti négyszegtoronyban a csonkatornyot keresni; a Margitszigeten Szent-Mihálynak szentelt cisztercita zárdát emlegetni; és most már ki van mutatva, hogy Döbrentey elnevezései, melyeket a budai hegységekre erőszakolt, éppen nem nyugszanak történeti alapon. A Sváb-hegyet nem lehetett volna Istenhegyének keresztelni, mert ez a mai Sashegynek neve volt; az úgynevezett Batkos hegyet Nándorhegynek hívták a középkorban, s a Kőérbereknek IV. Béla a pesti Kőbányát nevezte: ezen név tehát a kamarai erdőre nem illik.

Túlmenne rovatunkon, ha a munka részleteibe bocsátkoznánk, melyek pedig érdekesek minden magyarra, főkép pedig azokra nézve, kik Buda-Pestnek helyiségeit ismerik. A táblák, melyek a magyar tudományos Akadémia archaeologiai bizottsága Budán egyes nevezetesebb helyekre tétetett, s elbeszéli a hely rövid történetét, mind ezen munka alapján készültek, s a nagy közönséggel is meg fogják ismertetni

Rupp fáradhatatlan kutatásainak credményeit; mi itt csak röviden azon változásokat említjük fel, melyeken a testvérváros elnevezései keresztülmentek; oly tárgy, mely a szakferfiak előtt nem új, de a nagy közönség előtt még jó formán ismeretlen.

A rómaiak korában, időszámításunknak első 3—4 századában, a mai Ó-Buda területén Aquineum római gyarmat állott, melynek romjain emelkedett később, a mai kis-czeli hegyen Budavár, németül Etzelburg — talán a voda tót szóból — vizvár; és lábánál, Ó-Buda káptalani váron messze túl, a balparton feküdt Pest, németül Ofen, mely Taksony idejében keletkezett; és vele szemközt, a mai Szent-Gellért hegy aljában Kis-Pest, most a Ráczvárosnak egy része. A kis város, mely még Kün-László alatt nyugottól keletre, a Dunától a mai Uri-utczáig és a barátságok teréig, északtól délre, a mai Régiposta és Korona-utczáktól a Kalap-utczáig terjedett, Budáról olyannak tűnhetett fel, mint most a Sz.-Gellért hegyéről Soroksár. A tatárdulás után a Kis-Pest mellett fekvő hegyre IV. Béla várat épített, Pest-Újvárt, mely körül város támadt: Új-Pest, Neu-Ofen, melynek a régi Pest vagyis németül Alt-Ofen már csak függeléke volt. Zsigmond király felszabadítá végre e függéstől a mai Pestet, melynek Ofen neve lassanként feledésbe ment, ámbár még Zsigmond idejében Pestvármegye, Alt-Ofner Gespanschaft neve alatt említették. Míg azonban Ó-Pest német nevét: Új-Pest magyar nevét veszté el, és lett belőle lassanként Buda, míg a németben megtartá az Ofen nevet. Ezen új város, Nagy-Lajos óta a magyar királyoknak székhelye, magába olvasztá Kis-Pestet, s az alsóvárossal együtt a Tabánnak egy részéből, a mai várból, és vizivárosból állott. A mai Országút budai külváros a mohácsi ütközetig, mint Felhévizmezővároskülön hatósággal birt. Újlak, akkor Szent-Jakabfalva, Ó-Budához tartozott, Ó-Buda pedig két részből állott: a királyné és káptalan városából, melyek közül mindegyik külön hatósággal (külön pecséttel) birt. A műhöz két térkép van mellékelve; egyik Buda-Pestnek környékét, a másik magukat a városokat ábrázolja. Ez utóbbi azonban nem felel meg teljesen czéljának, mert rajta föl van jegyezve „a közép- és új-korbeli város minden nevezetes pontja“; azt tehát, milyen volt a város bizonyos időpontban? csak úgy képzelhetjük, ha igen sokat a térképen nem létezőnek tekintünk, ami magában véve sem könnyű dolog,

de még nehezebbé lesz azáltal, hogy a hiányokat ismét gondolatunkban pótolni kellene, amihez legtöbb esetben adatunk sincsen. Azonban a tudomány és kényelem minden kívánalmának megfelelő térkép, jelen adataink mellett még lehetetlen, és alig is fog valaha lehetségessé válni.

PAULER GYULA.

T Á R C Z A.

— **A Magyar Történelmi Társulat** april havi választmány ülését e hó 1-jén tartotta, gr. Mikó Imre elnöke alatt. Az ülés tárgyai ezek voltak :

1) Felolvastatván a mart. havi ülés jegyzőkönyve, hitelesítették.

2) Felolvastatik Szabó Károlynak, a társulat kolozsvári állandó bizottsága jegyzőjének, e bizottság mart. 13-ki üléséről szóló jelentése, s bemutattnak az ennek kíséretében megküldött okmányok, u. m. „Adalékok a Sárköz-Újlaki Újlaky család nemzékisméjéhez“, származékrendi táblázattal, — gr. Eszterházy Jánostól; és gr. Csáky Istvánnak Bethlen Gábor halála után 1629-ben Kornis Zsigmondhoz irt néhány igen becses levele, az erdélyi múzeum kéziratárából másolta gr. Lázár Miklós. Mindkét küldemény köszönettel fogadtatván, a „Századok“-ban, illetőleg a társulat majdan megindítandó kútfőtárában kiadásra szánt művek közé soroztatott.

3) Titkár jelenti, hogy mind Ipolyi Arnold, mind b. Nyáry Albert urak elvállalták a mult havi ülés fölkérése folytán, a májusi közgyűlésen általok tartandó értekezéseket. Ipolyi, Ráth Károly elhunyt történetbúvárunk fölött fog emlékbeszédet mondani; Nyáry pedig az utolsó Árpád király atyjáról, Posthumus Istvánról értekezend, olasz kútfők után. A választmány ez értekezéseket örömteljes tudomásúl veszi, s a közgyűlés idejére nézve határozza, hogy az ünnepélyes közgyűlés májushó 30-kán — vasárnapi napon — d. e. 10 órakor fog megnyitani, az akadémia palotája dísztermében; előtte való napon pedig, u. m. május 29-kén d. u. 5 órakor, a társulat ügyeit tárgyaló közgyűlés, és

egyszersmind választmányi ülés tartatik, mely utóbbi a juniusi, ennek folytán elmaradó, választmányi ülést pótolandja.

4) Titkár bemutatja a néhai Torma József által készített s Torma Károly b.-szólnokvármegyei főispán és társulati alapító s választmányi tag által a „Magyar Történelmi Társulat-“nak ajándékozott időszámítási vagyis diplomaticai naptárnak Kolozsvárról közelebb megkapott kéziratát, a Brassai Sámuel írta bevezetéssel egyetemben; egyuttal előterjesztvén Rudnyánszky Béla pesti nyomdatulajdonos ajánlatát, e szaktörténeti irodalmunkban tetemes hézagot pótolható munka kinyomtatását illetőleg. Minthogy azonban keleti-naptárrésze még bővitendő, valamint török naptár is csatolandó hozzá, — továbbá számos táblázatai stb. miatt a könyv formatumának meghatározására s egyéb nyomdai intézkedésekre különös gond fordítandó: mindezek megtételére s az ajánlkozó nyomdászszal közvetlen érintkezésbe lépésre, T o l d y F e r e n c z elnöktele alatt Dobóczy Ignác, Horváth Árpád, Szilády Áron és Supala Ferencz urakból álló bizottság küldetett ki, kiktől jelentéstétel a jövő ülésre váratik.

5) P e s t y F r i g y e s pénztárnok jelenti, hogy dr. B e l l a a g h J ó z s e f Pesten, a társulat részére 100 ftos alapítványt tön, illetőleg az évdíjas tagok közül az alapítók közé lépett. Azonkívül nyolcz új évdíjas tagot jelent be; ugymint: Radvánszky Antal zólyomi főispán Radványban, dr. Hegedűs Kandid cultusministeri osztálytanácsos, Szilágyi Dezső ministeri titkár és Bellaagh Imre szolgabíró Pesten, Kálóczy Lajos közalapítványi gazdasági főtiszt Veszprémben, Lonovics József Dombegyházán, Boér Károly Deesen és a polgári olvasóköri Nagy-Enyeden. Mindnyájan egyhangulag elfogadtattak.

6) J e d l i c s k a P á l t. tag ismertette a m. tud. akadémia kéziratárának több XIV—XVIII-ik századi okmányát. Megemlítjük mint különösb történeti érdekűeket: a) a XIV-ik századiak közül két okmányt, a Hunt-Pázmán nemzetségből származott Thúry Miklósról, Ders comes fiáról; b) a számos elősorolt czéhszabályzatok közül a legrégebbet: a nagy-szombati ötvös czéhnek 1593-ban kelt magyar nyelvű szabályzatát, mint műtörténetileg becseset; c) a gr. Beresényi Miklós és b. Révay Ádám közt 1691-ben bizonyos adománylevelek miatt fenforgott villongásokra vonatkozó adatokat, stb. Mindezen kalászatát a szerény ifju szerző, dicsérendő ügyszeretettel és szorgalommal állította össze.

7) T h a l y K á l m á n folytatta múlt évi levéltárbúvárlatainak vázlatát. És pedig ezuttal a Batthyányi-ház körmendi irattárát ismer-

tette, melyet m. é. octoberben hg. Batthyányi Fülöp engedélye folytán kutatott át. Rövideden jellemzi a levéltárat: régiségére, gazdagságára, felosztására, lajstromozására nézve egyaránt. A Batthyányiak legrégebbi okmánya 1198-ból való; vannak azután 1205, 1207, 1214, 1221 stb. évekből valók, s a tatárfutás utáni Árpádkorból rendkívül sok, melyek azonban dr. Wenzel Gusztáv által már lemásoltattak; értekező tehát ezekre nem reflectált. — Az Örs nemzetségéből eredő Batthyányiak közül e nevet először a Zsigmond korában élt Kővágó-Örsy György használta, fehérvármegyei Szabad-Battyán helység után, melyet nemzetsége 1398-ban kapott. Körmenden van jelenleg számos régi kihalt család, nevezetesen a híres Széchyek levéltára is; továbbá az 1666-ban kihunyt vas-dinnye Vasoké, stb. kiknek jószágai t. i. a Batthyányiakra szálltak. Itt vannak a német-újvári, rohonezi, körmendi, borostyánkői, dobrai, rakicsányi, ludbregi, enyingi, kis-béri, bieskei, polgárdi stb. uradalmak okiratai, a legrégebbi kortól kezdve, valamint a budai és hécsi Batthyányi-palotákra vonatkozók is. A már említett Árpádkoriakon kívül, sok Anjou- és Hunyady-kori oklevél is van; Zápolya-féle úgyszólván semmi; ellenben II. Ulászló, II. Lajos, és I. Ferdinánd-féle igen sok. A Zápolya-párti Batthyányi Orbántól semmi okmányok sem kerültek ide; iratai, úgy látszik, Erdélyben történt halálakor ott veszttek. Bocskay-kori okmány szép számmal van, s becesek; Bethlen és Rákóczy György-féle csekélyszámú, Tököly-féle több, II. Rákóczy Ferencz korába vágó aránylag igen kevés, mivel az akkor élt Batthyányiak részint már elagottak, részint még gyermekek voltak, és így azon mozgalmakban nem szerepelhettek. Különösen kiemeli azonban értekező, mint történelmi tekintetben nagyfontosságúakat: a XVII-ik században élt két gr. Batthyányi Ádám, bánok és tábornokok, roppant számú, még rendezetlen, több száz csomagra menő, s egy nagy falszekerényt egészen betöltő levelcét, az 1630-as évektől 1703-ig. Azon század történetére, különösen a Dunántúlt illetőleg, tömérdek érdekes adat rejlik ezekben, vegyest sok ma már érdektelennel. Így, pl. Kanizsa vára 1688, 89, és 90-ben a dunántúli magyar s horvát hadak által Batthyányi Ádám vezérlete alatt tartott hosszas ostromzárlatának s megvételének összes levelezései. Kanizsa elfoglalására nézve egy ugyan-
 csak Körmenden lett, egykorú írott művet is ismertet meg értekező, s ez: „De Canisa a Turcis revindicata“ ezimű latin monographia, Schwegler Kristóf Henrik es. k. török tolmáctól, az eredeti okmányokból nagy pontossággal összeállítva s a győző Batthyányi

Ádámnak ajánlva. Leiratnak ebben a Kanizsán magyar kézbe jutott ezímeres és fölíratos régi ágyúk (köztük Zrínyi-félék is), a kanizsai, szigetvári s más dunántúli pasaságok tefterei, stb., stb. Értekező fölemlíti végre gr. Batthyányi Ádámnak egy sajátkezüleg írt hadtani munkáját is: „Okos Hadviselő“, — de a mely töredék maradt. A körmendi levéltárat e Batthyányi Ádám özvegye, s zül. gr. Strattmann Eleonora alapítá. Okmányai — az említett levelezéseket kivéve — a múlt század közepén pontosan lajstromoztattak, kivonatos sorjegyzék-könyvei a jelen század első negyedében is folytattatván.

8) B. Nyáry Albert, Bornemisza Anna fejedelemnőnek Radnóthon 1669. jul. 28-kán Várad Veres Péter részére kiadott magyar adománylevelét, és Komárom vármegye 1782-iki, fényüzés elleni, különösen eselédruházi szabályzatát mutatja be. Az előbbi a nemz. muzeum részére lemásoltatik.

9) Dobóczky Ignác v. tag két gyönyörű veretű érmét mutatja be II. József császárnak, melyek oly ritkák, hogy sem a bécsi es. éremgyűjteményben, sem nemzeti muzeumunkban nincsenek meg. Előadó, mint az érmészet jeles bűvára, szakavatottan ismerteti e fémereket. Ugyanő jelenti továbbá, hogy rokona Dobóczky László úr egy csomag XVII- és XVIII-dik századi okmányt, többnyire ungvármegyei családokat érdeklőket, ajándékoz a társulatnak. Köszönettel fogadtatnak.

Ezzel az ülés berekesztetett.

A Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága martius 13-dikán tartotta ötödik ülését, melynek tárgyai következők voltak :

1. Fölvastatván az akadémia archaeologiai bizottságnak f. évi mart. 2-dikán kelt levele, melyben a Page t János által Kolozsvár régi bástyáiról s az azokon és a város régi épületein levő fölíratokról, ezimerekről és faragványokról készített rajzokat vele közölni kéri: ezen rajzok közlése elhatározottat.

2. Gr. Eszterházy János fölvasta a Sárköz-Újlaki Újlaky családra vonatkozó s birtokában lévő oklevelekből készített jegyzeteit, melyek a mellékelt nemzékrendi táblával s családi ezímerrel együtt a társulat számára felküldetni határozottak. Ugyanő ezen oklevelek egyikén, mely 1606-ban kelt, bemutatja Szatnár vármegyének

az alispán és három szolgabíró által használt s négy külön darabban lévő pecsétjét, melynek fölírata: $\begin{matrix} \text{CO} & \text{AT} & \text{ZA} & \text{MA} \\ \text{MI} & \text{VS} & \text{TH} & \text{R} \end{matrix}$ *)

3. Gr. L á z á r M i k l ó s bemutatván az erdélyi régi várakra és kastélyokra vonatkozó emlékkönyvet, melybe már is igen számos adatot jegyzett be, abból némely nevezetesebb részleteket ismertetett.

4. U g y a n ő fölolvasta Csáky Istvánnak 1629. végén kelt s Kornis Zsigmondhoz intézett néhány magyar levelét, melyek igen érdekes világot vetnek az író helyzetére, s az erdélyi pártok akkori állására.

5. U g y a n ő bemutatja az erd. múzeum oklevélgyűjteményéből a Csík-Szent-Mártoni és Csík-Szent-Györgyi Becz család több tagja részére V. László által Budán 1456-ban adott eredeti czímert adományozó levelet, s ebből kifejti régibb íróink: Mihálcz és Apor Péter tévedését, kik szerint a Becz család a Domokos családdal együtt a Nyújtódy családból a XVI-dik század elején származott volna Becz Imrétől, Nyújtódy Domokos egyik fiától.

6. Indítványoztatván, hogy a szatmárnérmegyei alispáni hivatal kéresek föl, miszerint az 1651-ben Bethlen Ferencz részére III. Ferdinánd által adott bárói oklevelet, melynek átvételére az illető örökösök hírlapilag fölszóllítottak, tegye által az erdélyi múzeum kéziratárába, megőrzés s az Erdélyben élő számos utódokkal leendő közlés végett; a bizottság ez értelemben az illető hivatalt meg fogja keresni.

— **Magyar Tudományos Akadémia.** Az april 10-kétől 17-ig tartott nagygyűlésen az átdolgozott alapszabályok kevés módosítással elfogadtattak. Ezek szerint az Akadémia azon nem helyeselhető intézkedést tette, hogy míg két havi nyári szünetjét három óra (juliuss, augustus, september) kiterjeszté: addig rég megszokott hétfői ülésrendjét felforgatván, elhatározá, hogy minden osztály-csoportozat havonként 1—3 ülést tarthat, és így az egész Akadémia, egy hónapban hol 3, hol 9 ülést; mikor mennyit? arról tagok és közönség esetről-esetre, de mi módon fognak idejében értesítetni? az a titkári hivatal gondja! Az osztályok csoportozata marad a h á r o m, u. m. 1) nyelv- és széptudományi osztály 2); bölcsészeti, t ö r t é n e l m i, és társadalmi tudományok

*) Ez, valamint Ugoesa, Máramaros és Közép-Szólnok szint ily szerkezetű pecsétjei, még II. Rákóczi Ferencz idejében is rendes használatban voltak.

osztálya ; 3) matematikai és természettudományi osztály. Ezek csoportonként felváltva ülésnek, s osztályértekezleteiket is csoportonként tartandják. Minden osztálycsoportozatnak külön osztálytitkára lesz, s azonkívül az egésznek egy főtitkára ; összes ülések is tartatnak, a közgyűlési tárgyakat illetőleg, melyekre nézve az Akadémia, az eddigi mód szerint, mint egységes testület határoz. Az igazgató-tanácsba ezentül rendes és levelező tagok is beválaszthatók. A rendes tagok száma 60-ban állapítottatott meg, ezek közül a bennünket legközelebb érdeklő második csoportozatra 24 (tehát a történelemre 8) esvén. Levelező tagok az illető tudományágak kiterjedtségéhez s a magyar irodalomban való képviseltetésük arányához képest választatnak. Saját osztályában, valamint a tudományos kérdések eldöntésénél az összes üléseken is, minden tag egyforma szavazatjoggal bír, — a mint ez különben már évek óta eddigis gyakoroltatott a legtöbb osztálynál. Tagválasztások, úgy az osztályoknál, mint a nagygyűléseken, a szavazatok két-harad többségével történnek.

Ezek íme a főbb újítások.

A 200 aranyos nagyjuttalom, és az 50 aranyos Marczibányi-díj odaítélése ez idén a történettudományi osztályt illetvén : a nagyjuttalom egy h a n g u l a g, koszorús történetírónk H o r v á t h M i h á l y „Magyarország Történelme“ című nagybecsű művének, illetőleg „új dolgozat“-ának íteltetett oda, mint a mely egy egész élet tanulmányainak fényes eredménye. A Marczibányi-díjra nézve az osztály véleménye, Nagy Iván „Magyarország Családai“ nagy nemzékrendi műve, és Hunfalvy Jánosnak, az újabb tudományosság minden igényeit kielégítő geographicus munkája : „A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása“ között osztott meg. Minthogy azonban ez utóbbi mű éppen nem historico-geographiai, hanem tisztán természettudományi földirat az osztály a nagygyűlés elé terjeszté annak eldöntését : történelmi, vagy természettudományi munkának vétessék-e Hunfalvyé, illetőleg : beleegyez-e az Akadémia, hogy ez, a jövő évben a természettudományi munkák közt, mint ilyen, a nagyjuttalomra pályázzék ? Az Akadémia — a mint várható volt — kedvezőleg dönté el a kérdést, nagy többséggel elhatározván, hogy Hunfalvynak valóban a nagy juttalomra érdemes műve, mint természettudományi munka pályázhassék jövő évre. Erre a történelmi osztály újra összeülvén, összes szavazataival egy ellenében, N a g y I v á n fönt címzett becses művének itélé oda a Marczibányi-díjat.

A mi osztályunk pályakérdéseit illeti: a „Magyarország ezimerei és színei“-nek leírására kitűzött Gorove-díj, Erdy János és Nagy Iván kinevezett bírálók egybevágó jelentése szerint, kiadandónak ítéltetett. A jeligés levél felbontatván, a jeles heraldikai mű szerzőjéül Ivánfi (előbb Jancsik) Ede k. r. tanár s társulatunk tagja tünt ki. A „Görög Államrégiségek“ megírására kitűzött hölgydíjra három mű pályázott; a bírálók: Téli Iván, Szabó Károly és Somhegyi Ferencz közül a két utóbbi a 2-ik sz. munkának ítéle a jutalmat kiadatni; melynek jeligés levelébe Poór Antal nagy-szombati tanár neve, és abbeli lelkes ajánlata volt írva, hogy ha a pályadíjt (300 frt) netalán megnyerné, azt az Akadémiának visszaajándékozza s az Aegyptologia jelen állását tárgyzó régészeti műre öhajítja, pályadíjúl kítűzetni, — a mi az Akadémia által köztetszéssel el is fogadtatott.

Az új tagok választására nézve a történelmi osztály saját értekezletében azt határozá, hogy tekintvén a várható alapszabály-változtatást: míg ez életbe nem lép, belföldi új tagot — bár éppen ez a tudomány-ág számos, jeles művelőkkel dicselkedhetik — ezuttal ne válaszszon, s azért az egyes tagok által ajánlottakat most szavazat alá nem is bocsátá. Egyszermind felszólítá a többi osztályokat is, hasonló eljárásra. Fele az osztályoknak elfogadta az indítványt, fele nem; míg nem a nagygyűlés kimondá az új tagok választását. A történelmi osztály mindazáltal, ragaszkodván indítványához, belföldi tagot nem terjesztett elő (ezt teszi már hatodik éve), s külföldit is csupán egyet, az Akadémiánk körül különösen érdemesült konstantinápolyi tudóst, Kryptoboulos fölfedezőjét — Dethier Antalt, a ki 26 szavazattal 3 ellen meg is választatott.

• Most térjünk át az Akadémia rendes, heti üléseire. A történet-tudományi osztály, múlt havi jelentésünk óta két ülést tartott: martius 15- és aprilis 5-kén. Az előbbin Ribáry Ferencz tanár (vendég) és Karácsony Mihály (lev. tag) értekeztek, amaz Babylonia és általában Assyria őskori történelméről és emlékeiről, — Karácsony pedig a húnok Etelváráról, folytatólag. Ribáry értekezése főleg a világhírű Rawlinson nagy munkája után van dolgozva, és pedig oly alaposan és élvezetesen, hogy az Akadémia, az „Értekezések“ közt leendő kiadás végett elfogadta. Tehát nemsokára sajtó alá kerül. Karácsony értekezése az ismert hún történeteket csoportosítja, s főlemli azon adatot, hogy Etelvár 690-ben még mint virágzó város létezett, s Rupert salzburgi püspök oman hirdeté az evangéliumot. Árpád már romokban lelte.

Az április 5-iki ülésen ismét két értekezés volt. Először Rómer Flóris tartott, a fáradhatlan történetbúvár kutató munkásságát a tudomány szempontjából méltányoló, s a barátság kegyeletteljes hangján írt emlékbeszédet, feledhetlen pályatársunk — az éppen egy éve elhunyt Ráth Károly fölött, — kinek, édes anyja által az Akadémiának ajándékozott tetemes mennyiségű okmánymásolatai és kéziratgyűjteménye, ez alkalomra külön emelvényen, az értekező mögött, voltak elhelyezve. Rómernek úgy általános tudományi tekintetben értékes, mint életrajzi s irodalmi adatokban gazdag emlékbeszéde az Akadémia által kiadatik. — Rómer után Kerekgyártó Árpád I. tag foglalá el — végre-valahára, nyolcz esztendő múlva — üresen álló székét. „Magyarország alkotmánya biztosítékainak történetét“ fejtegette, az Árpád-ház alatt; de míg értekezésének eleje inkább politika, mint historia, — addig újat többi részeiben sem mond; mindazáltal összeállításra elég érdekes.

A történelmi bizottság április 3-ki ülésében Mirese János velencei kutató és másolónak múlt negyedévi küldeménye mutattatott be, összesen mintegy 150 ív. E kéziratok négy részre oszlanak; leg-több tért foglal el az 1) rész, ugymint gr. Belliardi Sándor es. kamarás és hadi-tanácsosnak 74 sűrű ívre menő, terjedelmes olasz műve, az 1682—8. közt vívott német-magyar-török háborúkról, melyeket Belliardi közvetlen szemlélés után írt le, s művét Leopold császárnak ajánlá, de a mely később Bécsből Paduába, onnan Velencezébe került. Különösen becses adatokat tartalmaz Tököly és Apafi dolgait és viszonyait illetőleg. 2) Sorra n z ó Ferencz Bécsben volt velencei követ jelentése a velencei nagytanácsához Boeckay ügyeiről, 1607-ből, 10 ív. 3.) Magyarország ismertetése I. Mátyás korából, olasz tudósítás tudósítás, öt ív. 4.) A velencei titkos tanácsnak Magyarországot illető minden végzései 1345—48 közt; a Sz.-Márk könyvtár VI. oszt. 276. sz. codexéből kírva. Nagy-Lajos dalmátországi háborúira nézve nagybecsű adattár. — Ezután Thaly Kálmán nyújtotta be Boeckay István leveleskönyvének — melyet a budai kamarai archivumban lelt föl — sajtó alá elkészített másolatát. E leveleskönyv 1605. mart. 20-kától április 29-kéig, többnyire Szerencsvárában kelt leveleit és pátenseit tartalmazza a lángeszű fejedelmnek. E levelek a török császárhoz, lengyel királyhoz, a nagy-vezérhez, a havasalföldi vajdához, budai és temesvári pasákhoz, Rákóczy Zsigmond, Ecsedi Báthory István, Gyulaffy László, Csáky István stb. magyar főurakhoz, a

dunántúli nemességhez, az erdélyi szász székekhez és a szebeni királybiróhoz szólnak, — s nagybecsű adalékot képeznek Boesckaynak kivált diplomáciai, s részben hadi-történetéhez. A bizottság azonnal elhatározza e leveleskönyv kiadását, és pedig a „Történelmi Tár“ sajtó alatt levő legközelebbi kötetében. Mintegy öt nyomott ívet teend.

Az archaeologiai bizottság martiusi ülését azon hó 2 kán tartá. Ebben először is a tiszántúli ref. superintendentiában levő, műépítészetileg nevezetes t a t á r f a l v i templom ügye került elő, melyet a község, a prot. vallási alap igénybevételével, nagyobbítani akar. A bizottság, a cultusministerium által véleményadás végett fölhívatván, Schulez Ferencz műépítész urat kéri föl stylszerü terv készítésére, — ha t. i. az átalakítás egyáltalában lehetönek mutatkozik. — Ezután V a j d o v s z k y János szepesi tanúr tett jelentést a késmárki gothl egyház restaurációjáról; majd Révész György, Dervarics Kálmán és Ebenhöch Ferencz urak régészeti tudósításai olvastattak. Dervarics az alsó-lendvai leletet ismertette, néhány gyűrüt és érmét is beküldvén, melyek oly ritkáknak találtattak, hogy lerajzoltatásuk elhatározottott.

— A bujdosó vezérek bizonyosságlevele Apafi ellen, 1685.

Épen, midőn jeles tudósnk Sz a b ó K á r o l y n a k jelen füzetünk élén olvasható becses ismertetését kaptuk: akadtunk a magy. kir. kamara budai archivumában folytatott kutatásaink közt, az imént közlendő okiratra, mely Szabó Károly cikkének érdekes kiegészítésül szolgálván, vele együtt juttatjuk napvilágra. Világosan mutatja e nyílt homlokkal föllépő, férfias higgadtsággal, de egyszersmind komoly bátorsággal irt bizonyosságlevél, határozottan formulázott hat pontjában: a sértett Apafi és az erdélyi udvarnak Tököly s a bujdosók ellen üzött féltékeny, fondor, kétszínü sőt roszakaratú politikáját, — sokszor csak egy Apafihoz illő kicsinyes nyilvánulásaiban, minő pl. a Kende Klára esete. Mindezen részletek annál érdekesebben illusztrálják Apafi és Tököly, — Erdély és a bujdosók ezidőben már teljesen meghidegült, majdnem ellenségessé fajult viszonyait.

„Mi ide alább megírt személylek recognoscáljuk ez levelünkben, hogy mi édes hazánk, nemzetünk lelki és testi szabadságáért inmár majd tizenhat esztendőknék elfolyása alatt bujdosván, és az méltóságos erdélyi fejedelem ő nagysága birodalmában s országában bemenvén, hogy magunk fejünknek, életünknek megmarasztásáért és dolgainknak

az hatalmas török császár fényes portáján elébbeni szép szabadságának helybenállításának folytatása végett ottan számos csztendöket eltöltvén : midön az nagy Ur-Istennek csudálatos és böles igazgatásából az mi kegyelmes urunk, méltóságos fejedelmünk Thökölyi Imreh urunk ö nagysága az magyar nemzetnek szabadakarattjából és az fényes portától nemzetünk örillőjának s fejedelmünknek declarálatott volna, — mi is bujdosó édes nemzetünknek adott hütünk s köteleességünk szerint akarván hazánk szabadságát mindvégig együtt munkálódnunk, megírt mostani kegyelmes urunk, méltóságos Thökölyi Imreh fejedelmünk ö nagysága hűségére kijöttünk volna, és mind e mai napiglan ö nagyságával együtt, az mire az jó Isten segített, fáradoztunk szegény hazánk s nemzetünk szabadulásában, megmaradván fényes porta hűségében. Nem tudhatjuk, mi okon? az méltóságos erdélyi fejedelem ö nagysága birodalmából sok alkalmatlanságokkal terheltettünk, melyeket jó lelünk isméreri szerint ez szerint teszünk punctumokban :

1. Bizonyoson valljuk, jóllehet mi az méltóságos erdélyi fejedelemnek ö nagyságának tehetségünk szerint tudva semmit is nem vétettünk, sem az ö nagysága ministerinek : sőt az ö nagysága méltóságos annuentiájából mentünk mostani kegyelmes urunk hűségére és hazánk szolgálatjára ; az fényes porta hűségében is tökéletesen megmaradtunk : mégis az erdélyi birodalomból excludáltattunk, cselédinktül, házainktül külső, belső javainktül elrekesztettünk, se személyünkben be nem bocsátattunk, sőt az ki közzülünk bement is, úgymint Jászai Miklós velünk együtt eleitül fogvást bujdosó becsületes atyánkfia, gyalázatosan visszaüzettett, mint valamely publicus malefactor, visszakésértett Máramaros vármegye tagjai által, tulajdon jószágából. Ennek felette, még csak szolgálóinkat, embereinket sem bocsátják be, kiket vagy házunkhoz, vagy jószágocskánkban akartunk beküldeni.

2. Tudjuk azt is bizonyoson, hogy az hatalmas győzhetetlen császár ellenségéi : az németek és labanczos magyarok, az erdélyi birodalmon, Máramaros vármegyén jártnak és járnak által, jötenek s mentenek ; Szapponára is azon ment által : nemes Máramaros vármegye vice-ispánjával excipiálták, késérték is vármegyéjeken által, gazdálkodással lévén mindenütt neki ; ez mostani szatmári német commendáns is, Vallis, azon jött által Szatmárrá, sőt a mint bizonyoson hallottuk, mostan is a szatmári egyik magyar kapitány Kende Márton és Csató Albert azon mentenek be Lengyelországban. Hallottuk azt is bizonyoson, hogy az erdélyi követ Macskási Bódizsár uram is Szatmártt volt volna kö-

vetségben, más rendbeliek is sok ízben, de mi dolgok végett? nem tudjuk.

3-tio. Hallottuk azt is bizonyosan, sőt Gyulafi György uram, becsületes főrenden levő bujdosó atyánkfia nyilvánságosan tudja, hogy az erdélyi birodalomban, Máramaros vármegyében szabadosan bemeuvén az labanczok: Galambos Ferencz uramnak Taraszközön, Máramarosban levő udvarházát felverték*), szolgálait rabságra vitték, kik közül Székely Mihály nevű becsületes szolgálja most is rab Szatmárt; azon házánál levő javait elpraedálták, elvitték; Gyulafi György uramnak az szerint ménesség s háta lovait elhajtották, senki az labanczoknak eliben nem állott, sem őket meg nem üzték: egyedül az bujdosó magyarországiak javait bántották az labanczok, másokat senkit sem. Az Szatmárt lakó labanczok szabadosan bírják onnat Erdélyben való jószágokat: de kegyelmes urunk hívei nem úgy.

4-to. Tudjuk azt is nyilvánságosan, hogy az labanczoknak az erdélyi birodalomban szabados jövések-menések vagyon, valahová akarják: Husztról Szatmárra, és Szatmárról Husztra s más egyéb helyekre szabadosan jönnek s mennek, és a kinek mi dolga vagyon, szabadosan folytatja; egyedül az mi kegyelmes urunk, méltóságos Thökölyi Imreh fejedelemnek híveinek, szolgálainak tilalmas az Erdélyben való bemenetel.

5-to. Azt is tudjuk s hallottuk bizonyosan, hogy az mi kegyelmes urunk s fejedelmünk Thökölyi Imreh urunk ő nagysága a z erdélyi birodalomban levő javait, minden jószágit**) elfoglalták, javaival felosztotának.

6-to. Azt is tudjuk nyilván, hogy az szatmári labanczok tekintetes Kende Gábor uram édes leányát: Kende Klára kisasszonyt, nyomorúságos betegágyából, Somlyón belől, csaknem kapujából: Percsenről, velevaló sok javaival, Szatmárra rabságra hozták; Somlyóról senki nem-hogy eleikben ment volna, annyivalinkább meg sem üzték az labanczokat, békével bocsátták.

*) Deregnyei Galambos Ferencz, főrendü gazdag birtokos nemes, ekkor Tökölynek, később Rákóczinak híve, nevezetesen ez utóbbi alatt senator, tiszántúli vice-generális, s Szatmár, majd Ecsed vára főkapitánya. T. K.

**) Íme, nyilvános megerősítése Szabó Károly a 223 l. jegyzetében kifejezett következtetésének. T. K.

Mellynek nagyobb bizonyosságára adtuk ez recognitionalis levelünket, fide nostra mediante, pecsétünkkel s kezünk irásával megerősítvén. Sub arce Munkács, die 29. Julij 1685.

Kende Gábor m. k. P. H.

Gyulafy György m. k. P. H.

Baji Mihály m. k. P. H.

Bige György m. k. P. H.

Egeressi C. János m. k. P. H.

Daróczy András m. k. P. H.

Ezen becses okirat eredeti, egy ív, in folio, teljesen ép; az aláírások mind sajátkezűek. Kende Gábor pecsége aranyos, a többieké piros spanyolviaszba van nyomva, s mind szép és ép gyűrűpecsétetek. — Létetik a budai kir. kamara archivumának még rendezetlen részében, a néhai szepesi kamara iratai között, és így a Tököly-Rákóczi levéltár okmányaiból való.

THALY KÁLMÁN.

— **Régi ház- és harangfeliratok.** Szepes-Szombatban, a XVI. szepesi városok egyikében, egy, az építészeti szempontból nevezetes harangtoronnyal átellenben fekvő, igen régi, emeletes házban a felirat látható, a XV-ik századból:

„PVBLCVM ODIVM PRIVATVM COMMODVM
JVVENILE CONSILIVM:

PER HAEC TRIA — PEREVNT IMPERIA.

ANNO DOMINI 147 — (olvashatlan) DIE — — (lekopott) MATHIAS HUNYADES REX HVNGARIAE HIC HOSPITATVS EST.“

Kolozsvártt, a hidutezában levő 292. számú, szintén igen régi házban pedig ez a jelmondat áll:

„FORTVNA· VITREA· CVM· SPLENDET· FRANGITVR· HODIE·
MIHI· CRAS· TIBI· 1584.“

II. Rákóczi Ferencz, a háború elömozdítására veretett „libertas“ nevű s az első években jó kelendőségű, de 1708-ban teljesen elértéktelenedett s „kongó“nak esúfolt több millió forintnyi rézpénzt, — a sáros-pataki országos gyűlés végzése folytán beszédetvén, mint pénzt végkép eltöröltette, s rezét 1709-ben török kereskedőknek, katona-posztóért, huszárköponyegekért, mázsa-számra adatta el. Beresényi ily libertásokból emlékül egy nagy vár-ágyút öntetett, mely Érsek-Újvárott használtatik vala; felirata — mint már „Bottyán Életé“-ben közlöttük — ez vala:

„NUMUS ERAM PATRIAE, NERVUS BELLI ATQUE MONETA :
NUNC LIBERTATIS VINDICO JURA, BOANS.“

Ugyanekkor Serke, gömörvármegyei reformált egyházközség, régi harangját tűz által elvesztvén, — miután leégett templomát újból fölépíté : harangnak való érzéért a fejedelem kegyelmességéhez folyamodott. Rákóczy egy 4—5 mázsás harangot öntetett számukra, csupa libertásokból, ezen szép verssorokkal rajta :

„AES QUONDAM FUERAM, TANDEM SIGNATA MONETA
LIBERTATIS ERAM, MULTOS AD BELLA CIEBAM ;
NUNC ITERUM CONFLATA, DIIS JAM CAMPANA VOCOR,
PULSO, ORO, MONEO : PAX SIT TRANQUILLA LIBERTAS!“

E nevezetes harang, mint a múlt nyáron gömör-borsodi utazásom alkalmával értesültem, a serki toronyban ma is megvan.

T. K.

— **Régi magyar községi pecsétek.** Ezuttal megint közölhetünk két, eddig nem ismertetett magyar köriratú községi pecsétet, a szatmári béke előtti korszakból ; néhány már ismertetettet pedig szabatosabban leírhatunk. Amazoknak egyike Ó-Bars városáé : majdnem a régi két ezüst forintosok nagyságával bíró kerek pecsét ; közepén, lángoktól övezve, koronás, és hosszú ruhás alak áll, jobbjobban egyenes kardot emelve, balját övére támasztva. Övébe két tör van szúrva. Körirata : O BARS VARASANAK (PE)CITYE 1705. — A másik, Dömsöd, pestvármegyei községé. Ez is kerek alakú, egy ezüst forintos nagyságú ; közepét XVII-ik századi módra , két oldalt kiesésesodó, fölüli szívformán behajló, alól pedig kigömbölyödő, — különben koronátlan paizs foglalja el. Ennek terén egy karvasas kar, kosarasmarkolatú egyenes kardot tart, körülötte fölüli két, alül három csillag. A paizs oldalszéleinek behajlásainál, kívülről, látható az évszám : 1690, s legfölüli a sisak és korona helyét betöltő felirat : DÖMSÖD. A paizs két felső sarvának némi lombdíszítésé van.

Mind e két pecsétleírás eredeti lenyomatokról vettük. Az ó barsi, ostyába nyomott, papírfölvetes pecsét, egy az ezen község bírái és esküdtei által kiadott s jelenleg saját gyűjteményünkben levő eredeti kötelező-levél alsó jobb sarkára van ütve ; mely levélben a kiállítók elismerik, hogy a lévai uradalom akkori urától Bottyán János tábornoktól, mint kegyelmes földesuroktól, annák lévai majorságából hitelre 100 kila búzát vettek, kiláját 1 frtjával. Költ e kötelező Ó-Barson, 1709

aprilis 21-kén. A dömsödi pecsét pedig egy, Dömsöd, Dab, Szalk-Szent-Márton, Tass és Duna-Vecse községek által Rákóczihoz 1704. martius 10-kén beadott s mindezen helységek piros spanyol viaszba nyomott pecséteivel megerősített eredeti folyamodványán van. Ez utóbbiak már mind le voltak írva a „Századok“ban, csakhogy a szalk-szent-mártoni, Réső-Ensel Sándor úr által közölt (1867-ik évf. 424 l.) 1624-diki pecsétet a t. közlő — hihető, rosz lenyomata miatt — hibásan olvasá LONI SZENT MARTON PECSÉT-nek, mert ennek felirata így áll: ZOLK SZENT MARTON PÖCSETE. † A hosszúkás pecsét belterét cifra paizs tölti be, melyen egy szívből hármás ágú s virágú növény sarjad ki, s a felső virág mellett két csillag látható. A paizs koronáját az évszámok (1624.) képezik. Vecse és Tass pecséteit Pesty Frigyes, Dabét Eötvös Lajos közlé (Századok, 1868, 734, 735 l.) de Pesty ki-feledé a vecsei 1693-iki peesétnél az évszám előtt álló A. D. (Anno Domini) betűk jelzését. Pontosság kedvéért kipótoljuk.

Végül még egy pótléket. Eötvös Lajos úr közlé Mező-Túr városának 1617-iki pecsétét (Századok, 1868. 734 l.) egy 1791-iki rongált lenyomat után, melyről azonban a köriratot is csak kétesen, a belkő rajzolatát pedig éppen nem vehette ki. Sietünk azért e pecsétet, annak velünk Zsilinszky Mihály szarvasi tanár úr s buzgó tagtársunk által közölt rajza után teljesebben ismertetni. Tehát e kerek, s (ha a rajz mérve találó) lázsiás nagyságú pecsét körirata: TVR VAROSANAK PECSETI. ANN. 1617. Közepén paizs, melyben egy virágese-répből öt nagy levelű, tulipánforma virág nő és emelkedik ki. Zsilinszky úr rajza egy Túr város levéltárabeli, 1688. april 12-kén kelt eredeti kezeslevélen levő ép lenyomatról vétetett. E levélben Túr városa kezességet vállal a gyulai török rabságból „50 aranyon, egy pár vágó puskán és két sing fajlondis posztón“ szabadult Madarász András sarezáért.

THALY KÁLMÁN.

— Az apostagi pecsét. Apostag, pestvármegyei falu jobbágyainak egy, 1735-ben kiállított okmányán a helységnek ezífrán nyírott papírfelzetű fehér ostyába nyomott 4 krajczáros térímdjű pecsétjét láttam, e körirattal: APASTAG · FALU · PECSÉTIYE 16(97 ?). Belkőrében közepén gubnalász s két oldalt ekevas és csoroszlya van. — A körirat betűit — miután tisztán kivethetők — a tévedésekhez hiven másoltam. Az évszámából csak a két első látszik teljesen, míg az utolsókat csak sejteni lehet 97-nek. Legalább a mi lenyomatunkban a legnagyobb valószínűség e számjegyek mellett áll. EÖTVÖS LAJOS.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
jövedelem- és költségkimutatása az 1868-dik évre.

1868.	B e v ő t e l	forint	kr.	1868	K i a d á s	forint	kr.
	Az 1867. évi évdíjasok részéről	3020	—		Kiadási áthozatal az 1867. évből	1935	98
	" 1868. " " "	2725	—		Nyomatványokra	813	68
	" 1869. " " "	295	—		Írói díjak	861	50
	" 1870. " " "	10	—		Könyvkötői munkákra	89	59
	Alapítványok készpénzben	3900	—		Tiszti- és szolgál-fizetések	732	—
	Pótfizetések és kamatok az alapítóktól	405	50		Pósta-költségek	221	95
	Egy eladott aranyért	9	54		Vegyesek	75	10
	Karácsony Mihály ajándéka	25	40		Értékpapírok vásárlására	2317	8
	Ráth Mór könyvkereskedőtől, példányokért	140	—		Egyenleg	4592	71
	A hercegprímás és egri érsek ajándéka	700	—				
	Kolozsvári adakozás a Calendarium Diplomaticumra	130	—				
	Szelvényekért	159	25				
	Az iparbank által 1868-ra fizetett kamatok	90	20				
		11639	89			11639	89

Pest, 1869. január 16-án.

P e s t y F r i g y e s, m. k. a Magyar Történelmi Társulat pénztárnoka.

Alólirottak, mint a Magyar Történelmi Társulat pénztárának megvizsgálására kiküldöttek, ezennel bizonyítjuk, miszerint az itt elsorolt bevételek a feltételes befizetésekkel megegyezők, az előszámlált kiadások pedig szabályszerű nyugtákkal okadaltolva, nem különböznek a 4592 frt 71 kr. egyenleg a társulat pénztárában hiány nélkül megvan és pontosan kezeltetik.

Kelt Pesten, 1869-iki martius hó 24-én.

D r . F i s c h e r K á l m á n, m. k.

D r . H o r v á t h Á r p á d, m. k.

— **A magyar-tud. Akadémia új jutalomtételei a történettudományi osztályból.**

1. Készíttessék a történelmi kortannak (chronologia) oly gyakorlati kézikönyve, melynek segítségével a történész a történeti kútfőkben, főleg pedig a hazai történetet tárgyaló s annak földerítésére szolgáló krónikák és okiratokban előforduló keletezéseket a jelenleg divatozó Gergely-féle időszámításra könnyen és biztosan átváltoztathassa és szerrinte kifejezhesse; a török időszámlálás sem mellőztetvén.

Különös figyelem fordíttassék a hazánkban divatozott időszámítás körül észlelhető sajátságok kimutatására.

Láttassék el a mű a szükséges, vagy gyakorlati használhatóságát könnyítő táblákkal.

Jutalma a hölgyek alapítványából ö t s z á z forint.

Határnap 1870. sept. 30-ka. A jutalmat nyerő munka az akadémia tulajdona.

2. Kivántatik a régi Róma története, a birodalom elenyésztéig, tömött rövidségben, s különös tekintettel az állami intézvényekre s a miveltégi állapotokra; legalább 20 közép 8-r. nyomtatott iven.

Múlhatatlan főtétel, hogy a kitüzött tárgy alaposan s az illető tudomány jelen állásával egyezőleg, e mellett lehetőleg népszerű, csinos és correct nyelven dolgoztassék ki. (Lásd alább: Pályázati szabályok 9. pont.)

Jutalma a hölgyek alapítványából ö t s z á z forint.

Határnap 1870. sept. 30-ka.

A jutalmat nyerő mű az akadémia tulajdona.

3. Kivántatik Franciaország története az állam kezdetétől 1789-ig, tömött rövidségben, s különös tekintettel az állami intézvényekre s a miveltégi állapotokra, — legalább 20 közép 8-r. nyomtatott iven.

Múlhatatlan föltétel (mint föttebb a 2-ik számnál.)

Jutalma a hölgyek alapítványából ö t s z á z forint.

Határnap 1870 sept. 30-ka.

A jutalmazott mű az akadémia tulajdona.

P á l y á z a t i s z a b á l y o k .

1. Minden rendű pályairat a fenn kitett határnapokig az akadémia titoknokához küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatván.

2. A pályamű idegen kézzel leírva, lapszámozva, kötve legyen.
 3. A szerző nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétes levelel ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétes levelelben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól netán kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

4. Álnév alatt pályázónak a juta'om ki nem adatik.

5. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kezeírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

6. A jutalmat nem nyert pályairatok kéziratái az akadémia levéltárában maradnak.

7. A gr. Teleki-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többinél egyszersmind az abszolút becs határoz.

8. Mind ezen feladatokra minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

9. A hölgyek díjai melletti pályázatokra még különösen is megjegyeztetik, hogy a pályaművek ívszámái csak megközelítők, s az írók tájékozására s nem szorosan kötelező szabályúl vannak fölemlítve. Az alapítók akaratához képest azonban okvetlenül szükséges, hogy a felvett tárgyak alaposan, a tudomány állásához, a kor érdekeihez, úgy a magyar mívelt osztályok szükségei s készülte fokához mérten dolgoztassanak ki, mi ki nem zárja azt, hogy egyenesen külföldi, angol, francia német, a célnak megfelelő ily munkák ne vétessenek fel alapúl; de ily esetben, a bírálat körüli egybevetés végett, az eredetiek is hozzacsatoltassanak a pályaműhöz, megjegyeztetvén egyszersmind, hogy hasonbecsű eredeti mű mégis elsőséget nyer, az átdolgozott mű felett.

Egyébiránt bármely, ha csak formai szabálynak is, elhanyagolása elejti a szerzőt a jutalomtól.

— **Történetirodalmi újdonságok.** Történetirodalmunknak pár becses újdonsága van. Első helyen áll Horváth Mihálynak általunk már több ízben említett „Zrínyi Ilona életrajza“, mely e cím alatt Ráthl Mórónál a napokban jelent meg. Tartalmát dicsérgetni Horváthunk fényes neve fölöslegessé teszi, — kiállítására pedig oly díszes, hogy történelmi mű ily eleganciával magyar nyelven még aligha látott világot. Bécsben nyomtatott, Holzhausen Adolf kitűnő nyomdájában, Elzever-féle antik betűekkel, gyönyörű halvány-sárgás velinre. A díszkiadást Zrínyi Ilonának, szelleme egész fönségét, bájai teljes magasz-

tosságát visszatükröző, kifejezés teljes, photograph-arczképe, ékesíti, a múlt században Munkácsról Budára hozott, innét a közelebbi múlt évtizedben b. Baldacci Antalhoz Bélára került eredeti olajfestményről; — tehát nemcsak művészileg s aestheticailag becses, de történelmileg hű arczkép. Ezenkívül még Ilona egy, férjéhez irt sajátkezű levelének photographiai mássa is mellékelve van. A kötet ép oly izlésteljes mint pompás bekötése azt úri hölgyeink salon-asztalainak díszévé teszi. A negyedréttben 122 lapra terjedő könyv ára díszkötésben, fényképpel és hasonmással 1 frt 20 kr. — Másik újdonságunk a régészeti műszak körébe vág, s úgy jeles tartalmára, mint fényes kiállítására s mellékelte rézmetszetei kítünő pontosságára s szépségére nézve, nálunk e nemben ritkítja párját. Ez a magy. tud. Akadémia archaeologiai bizottsága által megindított „Magyarországi Régészeti Emlékek“ első kötete; magában foglalja Henszlmann Imrénék Pécs középkori régiségeiről irt terjedelmes tanulmánya első részét: „A pécsi székesegyháznak építészeté“-t. E mű régészeti irodalmunkat nevezetesen gyarapítja, s a külföld előtt is emeli annak tekintélyét, teljes műszaki avatottsággal lévén dolgozva, rajzolva és kiállítva. A kötet egész ívrétben nyomtatott s hat nagy rézmetszetű tábláján kívül a szövegbe nyomott számos fametszvény is illusztrálja. Ára 3 frt 50 kr.

— **Szemere Bertalan hátrahagyott kéziratai**, melyekből a nyilvánosság elé valókat történetirodalmunk egyik pályakoszorúsa szemelé ki, mint értesülünk, Ráth Mór kiadásában nyolcz kötetben fognak megjelenni. Ezek két első kötetét — melyek már sajtó alatt vannak — Szemere naplója képezendi, bujdosása kezdetétől, vagyis 1849. augusztus havától kezdve, több éveken keresztül, naponkénti följegyzéseivel. — Alkalmunk volt e naplóba belepillantani, s meggyőződöttünk, hogy azon évek s különösen a magyar emigratio történetéhez, annak egyes főbb tagjai, valamint maga a naplóíró jellemzéséhez nagybecsű adalékot nyerend historia-irodalmunk a néhai lángelmű író és államférfi eme hagyományaiban.

— **Archaeologiai Értesítő.** Rómer Flóris e folyóiratából közelebbről jelentek meg a 7, 8, és 9-ik számok, mindenik a szokott élénk s egyszersmind tanulságos tartalommal. Főbb czikkei közül megemlítjük a műépítészeti szempontból nevezetes tatárfalvi (XIV-ik századi) reform. templom ismertetését, a szerkesztőtől, „Pannonia és Dácia régészeti érdekei“-t Odobesco Sándortól Bukarestből. Odobesco, Rumánia biztosa volt a párisi világtárlaton, ott ismerkedett meg Rómerrel. —

Ugyancsak az Arch. Értesítő melegen felszólal az imént leégett es ü-törtök helyi (Szepes) gyönyörű kápolna mielőbbi helyreállítás mellett, mely a góth építészetnek hazánkban egyik gyöngye, valódi műremek, melyet babárság lenne elpusztítani engedni. Még a múlt nyáron teljes épségében volt alkalmunk e remek kápolnát csodálni, mely történelmileg is érdekes, minthogy I. János királyunk anyja, Tescheni Hedvig hercegnő építtette, férje Zápolya István nádor és ausztriai alkirály emlékezetére. — Hiszszük, hogy lelkes egyháznagyjaink mielőbb gondoskodni fognak e mausoleum megóvásáról, a mi most még, nem is kerülne sokba. A nemzeti kegyeletnek úgy, mint a művészeteknek tartozunk ezzel.

— **Sajtó alatti történelmi művek.** Brutus, XVI-ik századi magyar historicus, Toldy Ferencz által a Monumenták közt közölt munkáinak utolsó kötete, valamint a történelmi bizottság által kiadandó „Czímertár“ is már sajtó alatt van, illetőleg készül. Ez utóbbi, színes czímernyomatokkal ékítendő heraldicai műhöz a szöveget Nagy Iván írja. Egyebek közt Hunyady János V. László király által 1453-ban adományozott besztercei grófi czimerének hasonmása is benne lesz, a budai kamarai levéltárban épen megmaradt eredeti diploma gyönyörű, az aranytól még ma is ragyogó s pompás festménye után. — Thaly Kálmán „Nagy-Szombati harez“-a május elején kerül ki a sajtó alól, az 1706-iki győrvári harez történetével megtoldva, s a nagy-szombati ütközet kömetszetű térképével ellátva. — Rupp Jakabnak: a dunántúli országrész egyháztörténete s monasteriologiája szintén sajtó alá adatott már a történelmi bizottság által.

— **Ungvármegye monographiái.** Ungvármegye monographiáját, mint már régebben említettük, ketten is megírták: Horváth János, a vgye levélárnoka, és dr. Mészáros Károly. Mindketten a vármegyéhez fordultak műveik pártfogolásáért, és Ung mind a kettőt pártfogolta. Most mindketten előfizetést hirdetnek. Horváthé fizetenként fog megjelenni s terjedelmesebb (120 ív, nagy 4-ed rétből) leendő, mint Mészárosé, s tán — alaposabb is, noha előre itélni nem akarunk. Noha — megvalljuk — Mészáros művét illetőleg nem tett reánk kedvező benyomást az a maga nagyzó hang, melylyel a szerző, saját munkáját „minden tekintetben kimerítő“-nek nevezi. Ahhoz, hogy valami történelmi mű valóban ilyen legyen — igen-igen sok kell; ezt csak néhány nagy világ-író (egy Herodot, Tacitus, Macaulay) művéről lehet elmondani; magok legelső historicusaink sokkal

szerényebbek — sem mint ilyesmit műveikről még csak hinnének is, nemhogy írnanak. Egyébiránt is, Ungvármegye „kimerítő“ történetét megírni a Drugeth és Beresényi családok levéltárainak alapos átbúvárlása nélkül lehetetlen: azt pedig bizonyosan tudjuk, hogy Mészáros úr legalább az utóbbit soha nem is látta. De ő, művét, előfizetési felhívásában, „a Magyar Történelmi Társulat tagjai által is meleg pártolásra és dicséretre méltított“-nak mondja; megengedjen a t. szerző, de társulatunk, választmányunk, az ő művét sohasem látta, a fölött semminémű határozatot nem hozott, — annál kevésbé ajánlotta, vagy dicsérte. Kérjük azért, nyilatkozzék bővebben, s nevezze meg az illető ajánló tagokat: hadd tudja meg a közönség, kik azok, és mily súlya lehet szavoknak? Mert, mi, mondjuk, éppen semmit sem tudunk a dologról. Kár volt tehát társulatunkat czéggül felhasználni akarni, vagy ha szerző csakugyan ajánlatni akarta velünk munkáját: küldte volna be társulatunkhoz, majd illetékes bírálókkal megbíráltattuk volna. — Ezek után nekünk sokkal több bizalmunk van a szerényebben föllépett Horváth János művéhez. Ennek előfizetési ára 8 frt, füzetenként 40 kr.

— **Bereg vármegye monographiája.** Nemcsak Beresényi vármegyeje: Rákóczié — a szomszéd Bereg sem akar hátramaradni helyiratának dolgában. Bereg vármegye monographusa, a szorgalmas Lehoczky Tivadar ugyanis e rég megkezdett munkájában már annyira haladt, hogy azt — mint bennünket tudósít — még az idén befejezhetni reményli. Már évek előtt nagyterjedelmű okmánygyűjteménye volt e czélra, melyet néhai Szalay Lászlónk is átvizsgált és használt vala.

— **Tót történelmi társulat.** Szarvasi t. tagtársunk Zsilinszky Mihály tanár úr, ki a hazai szláv irodalom hontörténeti jelenségeit is foly'onos figyelemmel kíséri, értesít minket, hogy tót atyánkfiai, a mi példánkra, történelmi társulat alapításán működnek, melynek czélja (mint értesülünk, nem éppen atyafiságos, hanem panszláv szempontból) „a magyar történelem homályos helyeit a nyelvészet segítségével földeríteni.“ Egyelőre Hlozsánszky József szerkesztése alatt egy „Biele Uhorsko“ című historico-politicaai folyóiratot már meg is indítottak, melyből eddig két füzet jelent meg. Ezekben, több aprós czikk között: „Széttékintés a magyar királyság történelmén 890-től 1300-ig“ című terjedelmes értekezés

foly. *) Óhajtanók, hogy tót atyánkfainak ezen vállalata tisztán tudományos, komoly történelmi vállalat lenne, s ne aljasítaná a tudományt — mint ez nálunk annyiszor történik — nemzetiségi agitatók eszközüvé. Már magában az, hogy a „Biele Uhorsko“ a historia mellett politikával is (s tán inkább ezzel) foglalkozik, — nem jó előjel.

— **Nemzeti múzeum.** Mult havi füzetünkben irtuk volt, hogy a múzeumban nagyban foly a könyvtárrendezés, és hogy B. N. segédkönyvtárnok úr vezetése alatt „most lajstromozzák Horváth István, a gr. Illyésházyak és Bacsányi könyvtárát, melyek műkincsei eddigelé hozzáférhetlenek valának.“ Erre a nemz. múzeum érdemdús könyvtárnokától: t. Mátray Gábor urtól azon „helyreigazítást“ kaptuk, hogy a „Bacsányi-féle könyvek, néhány darab 4-ed rétüeket kivéve, már rég beosztattak a lajstromozott nagy könyvtárba, a többi fönnevezett könyvtárak nyomtatványai pedig, habár lajstromozva nem voltak is, eddigelé sem voltak hozzáférhetlenek.“ Készséggel közöljük íme, derék veteránunk eme nyilatkozatát, azonban a mit irtunk, ahhoz most is ragaszkodunk; mert hisz éppen a lajstromozatlanság és rendezetlenség, (a melyben magunk is többször láttuk a Horváth és Illyésházy könyvtárt) tette hozzáférhetlenné ezek műkincseit; mert habár Mátray úrnak a tudósok iránt mindenkor tanusított kitünő szivessége s nyájas készsége igyekezett is e hozzáférhetlenséget, egyes kutatók irányában, saját localis ismereteinek érvényesítése által, a mennyire ama könyv-bábelben lehetett, az illető munkák történhető előkeresése által enyhíteni: mindazáltal e könyvtárak rendszeres használata nem volt lehetséges, és így azok a nagy közönség számára csakugyan hozzáférhetlenek voltak. Jól tudjuk azonban, hogy ennek a munkás Mátray nem oka, kinek a nemz. múzeum körül szerzett érdemeit, hogy éppen mi mennyire méltányoljuk: eléggé tanusítják a „Pesti Napló“-ban néhány év előtt e tárgyban megjelent többszörös és tüzetesebb közleményeink.

— **Zsilinszky Mihály** szarvasi tanár úr, azon vidék buzgó régiséggyűjtője, az ottani népet, templom előtt kihirdetve felszólította, hogy a tavaszi szántás, árkolások stb. alkalmával netalán lelendő régiségeket szét ne tördeljék, hanem hozzája vigyék, illő jutalmat igérvén

*) Mind e cikkeknek — ha tudományos értékkel bír — ígért rövid ismertetését, mind a társulat programjának vázlatát szívesen vesszük s közlendjük t. ügybarátunktól.

az értékesebb darabokért. Ennek eredménye az lett, hogy már is több darab régi pénzt, egy urnát, csákányt, zabolát stb. vittek hozzá, s azonkívül egy három lábnyi mélységben fekvő régi sírról, és egy eddig nem is sejtett templom köalapjáról értesítették. Ez utóbbi helyeken Zsilinszky úr ásatást fog eszközölni, melynek eredményéről társulatunkat tudósírandja.

— **Csík, Gyergyó és Kászsónszékek monographiája.**

Éppen midőn füzetünk szerkesztését már-már befejeznők: kapjuk b. Orbán Balázs „Székelyföld leírása“-nak második kötetét. Ezen, tartalomra nézve az elsőhöz hasonló adatbőségű és változatoságú kötet, amannál még szebben, igen csinosan, valódi díszműszerüleg van kiálítva, gyönyörű tájképekkel, melyek közül pl. a „Gyilkos tava és a Nagy-Czohárd“ vagy az „Oltbükk patak völgye“ egyike a legfestőibbeknek s legszebbeknek e nemben. Számos történeti érdekű épület (pl. Cserey Mihály szülőháza) régiség és harangfelirat, kehely stb. ábrája is van a szöveg közé nyomva, romok alaprajzaival egyetemben. A lankadatlan kutatások, évek hosszait tartott utazások, gondos fürkészetek eredményét képező mű jelen kötete Csík, Gyergyó és Kászsón egyesült székeknek: tehát az ősi szokásaiban, erkölceiben máig leginkább megmaradt, igazi ódon székely földrésznek, melyet éppen ezért a többiből külön névvel: „Csíkország“-nak nevez a bennlakó, ismertetését adja. Az egész, az előismertetésen kívül, XXXIII. fejezetből áll, 160 sűrűn nyomott, kettősen hasábozott 4-ed rétű lapon. A nagyszorgalmú szerző e kötetnél már a társulatunk kolozsvári gyűlése alkalmával fölfedezett, úgy részint a „Századok“-ban közlött, részint üléseinkben bemutatott nevezetes székely történeti adatokat is szívetten felhasználni, pl. a helyiratilag oly becses 1567-diki registrumot. Továbbá sokfélért tartalmazó kötetét pontos tárgy- és névmutatóval is ellátta. A kiadás Ráth Móré, a nyomtatás a részvény-társulat nyomdájáé, a képek szerző és Mezey József photographiái, Keleti Gusztáv, Greguss János, Ország Antal stb. rajzai után Ruzs és Morelli által vannak metszve. — Orbán B. e munkája irodalmunkban méltán keltett figyelmet, s most ezt a kötetek egymásutáni gyors megjelenése még inkább fokozza. Mint halljuk, szerző már a harmadik kötetet is (Háromszék) sajtó alá adta. — Ismételve ajánljuk mindezeknél fogva ez ép oly tanulságos mint szép vállalatot t. olvasóink pártolásába. Példányok díszkötésben is, füzve is kaphatók Ráth Mórnál s általa minden hazai könyvkereskedésben. Előfizetési ára füzve 2 frt 50 kr, bolti ár 3 frt.

Történelmi könyvtár. *)

— **Zrínyi Ilona Életrajza.** Irta Horváth Mihály. Pest, 1869. Kiadja Ráth Mór. 12-edr. 122. l. Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál. Ára díszkötésben, fényképekkel 2 frt 80 kr; füzve 1 frt 20 kr.

— **Magyarországi régészeti emlékek.** Kiadja a magy. tud. Akadémia archaeologiai bizottsága. I. kötet. Pécsnek középkori régiségei. I. Rész: a pécsi székesegyháznak építészete. Irta Henszlimann Imre. Pest, 1869. Nyom. az „Atheaneum“ nyomdájában. Ívrét, IV. és 97. l. Hat rézmetszetű táblával. Ára 3 frt 50 kr.

— **Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener October-Aufstandes 1848.** Von G. v. S n I. Die Belagerung und Einnahme Wiens. October 1848. Mit einer Uebersichtskarte. Leipzig, G. C. Schulze, und Prag, Friedrich Tempsky. 1369. 8-ad r. 528. l. Ára 5 frt.

 A Magyar Tört. Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelemztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től délután 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, vácz-utca 20. sz. I. emelet, az „Első Magyar Iparbank“ helyiségében. Különösen kéretnek az 1868-ki évdíjakkal még hátrálékban lévőek, azokat minél előbb befizetni.

— A „Századok“-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (n. múzeum 24. sz.), az újon jelentkező tagok nevei, és a „Századok“-at illető reclamációk pedig akár oda, akár Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (váczi-utca 20. sz.) intézendők.

 A „Századok“-ra külön előfizetés is áll nyitva nem-tagok számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór vácz-utca könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expedíaltatnak. — A társulati szerkesztő-titkárnál megrendelhető még az 1867-diki évfolyam is 5 frtjával tagok, s Ráth Mórnál 6 frtjával nem-tagok számára.

*) Hogy e rovatot az újonnan megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (zöldfa-utca 4. sz.) beküldeni ne terheltessenek. Szerk.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1869. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Ötödik füzet.

1869.

Május hó.

Istvánffy munkája fordításairól.

Istvánffy Miklós, Magyarországnak a XVII. században legderekabb történetirója történelmének fordításait akarom röviden ismertetni. Életrajzát, — mely eléggé ismeretes — nem szükséges itt adnom; elég leszen legelső és egykorú életirója, Balásfi Tamás bosznai püspök után megemlítenem, hogy 1538-ban született ¹⁾. Bolognában, Paduában és Gréczben végzett iskolázása után először a nagy Oláh érsek titkára, Liszthi után Miksa király alatt magyar királyi kancelláriai titkár volt, végre alnádor lett. A történetiráshoz — mint Balásfi írja — nagyon öreg korában fogott, és arra — ugymond — nem valami dicsvágy, mely lelkétől egész életén át távol volt, hanem önkényt a hazaszeretet ösztönözte. Magyarország történelmét egy nagyszerű fényes kor zárkövétől — melyet 1490-ben a dicső Mátyás király gyászravatala képezett, — kezdte meg, felosztva művét 38 könyvre, melyekből a 34-dik könyvben az 1605-ik év történeteinek befejezésével volt épen foglalatos,

¹⁾ Pray: Annales Regum Hung. IV., mely Praefat. pag. 5. És ugyanattól Mss. tom. XXV. és XXIX. Horányi, Memoria Hungarorum. II. 247—264. Ellenben Mednyánszky a születési évet 1535-re teszi. L. Hormayr und Mednyanszky Taschenbuch. 1822. Ig. 338. Utánna a F. Magyarországi Minerva 1828. évfoly. 1598. lap. Füllértár 1835. évfoly. stb.

midőn II. Mátyás király koronázásának ideje alatt barátjával, Thuróczy Benedekkel tett lovaglása közben teste jobb oldalát erős hűdés érvén, jobb keze haszonvethetlenné, maga pedig még hosszú két éven át nyavalygóvá lőn; és eképen műve négy utolsó könyvének (35—38. könyv) csak rövidlete maradván fel, hosszan sínlődő életének kora 77. évében 1615-ben a halál véget vetett.

Istvánffy művét előttünk nem férfias és folyvást eleven irálya, nem részrehajlatlansága, mely iránt nem mindentűt vívja ki a bizalmat, ámbár e részben a más párton állott Forgách, vagy még inkább Bethlen Farkas Commentárjaival összevetve, tisztába jöhet a vizsgáló; tehát — ismétlem — nem részrehajlatlansága, sem végre chronologiai tekintetben észlelhető hiányai teszik értékesé; hanem ezúttal az egykorúság előnyeit és az csemények jeleneteiben résztvevő saját szereplését is mellőzve, Istvánffy történelmének kiváló becsét abban kívánom feltüntetni, mely szerint az az események terjedelmes, — mondhatni: gyakran aprólékos részletezése által nemcsak az egyenileg vett nemzetnek, hanem az egyesekből és családokból szervezett nemzetnek történetét tárja fel előttünk; nemcsak a nemzet sorsára döntőleg ható eseményeket adja elő, hanem a háttérben legördült számos, episodszerű jeleneteket is ábrázolja; nemcsak bölcselmi mérlegeléssel az általános eredményeket: a küzdelmek végső diadalát jelöli meg, hanem csoportosítja mindazt, a miben az egésznek egyes részei itt és amott küzdöttek és vívtak, buktak és diadalmaskodtak. E tekintetben legelső történetíróink között saját koráig legtöbbre vitte Istvánffy. Mondhatni, a nemzetnek minden családtagja, kinek törzsfája az Istvánffy által rajzolt korig fölé, ott találja őseit, ott találja a hadvezérektől lefelé, majdnem az utolsó kitűnt gregariusig. Például útalhatok Eger, Temesvár, Szigetvár stb. ostromainak igen részletes leírására. Ily előadásban a nemzet története össze van forrva a családok történetével. Ott találja az olvasó a hon erődeinek, végházainak, az olygarchia saszfészkeinek történeti viszontagságait, melyeknek ismerete és emlékezete lelkesítve fokozza a kegyeletet a felmaradt ősi romok iránt, és táplálja a szeretetet a haza iránt. Ezen körülményeknek merem én tulajdonítani Istvánffy munkájának népszerűségét, mely számos régi oklevelekben, melyekben reá forrásúl

hivatkoznak ¹⁾, eléggé nyilatkozik, és mely a múlt század hatodik tizedéig négyszeri kiadásával még inkább igazolható. ²⁾ E népszerűségéről tesz tanúságot az annak alapján készült, mondhatni sok helyen csak lefordított „Osmanographia“ Decsy Sámueltól, mely — dacára annak, hogy eléggé vastag három kötetben jelent meg — egykoron annyira kapós olvasmány volt, hogy szintén két kiadást ért. (1788—9. és 1789—90).

Végre e körülmény érzete alatt, „valamint a hadi dicsvágy folyton ébrentartása tekintetéből is“ — mint azt a fordító maga mondja — készült mindjárt az első 1622. évi kiadás után azon magyar fordítás is, melyet jelenleg a T. Történelmi Társulatnak, mint kevésbé és irodalmilag (mert kéziratban hevert) épen nem ismerettest bemutatni van szerencsém.

A kézirat ivrétű, négy vastag kötetből áll, teljesen befejezve és sajtókészen. A fordítónak, ki magát a terjedelmes, hét lapra terjedő „Előljáró Beszéd“ alatt Thalliay Pálnak írja — egészen sajátkezű írása. Tehát — nemcsak mint a fordító aláírásából, de a kézirat egykori tulajdonosa, Kaprinai István jezsuita feljegyzéséből is („Est ipsum originale diligenter asservandum“), s kinek gyűjteményével e példány is az egyetemi könyvtárba került — bizton állíthatjuk, hogy az eredeti fordítás áll szemünk előtt. A fordító Thalliay Pálnak kilétét, annál kevésbé életét, eddig nem sikerült felfedeznem; de azon körülmények, melyeket előbeszédében érint, továbbá az, hogy a fordítás befejeztével Praefatioja 1629. szept. 29-én Bécsben kelt, oda látszik mutatni, hogy ő a magyar kir. udvari kancelláriánál állhatott hivatalban; ide látszik mutatni irásának alakja is: a gömbölyű, csinos és rendes, könnyen olvasható betűk, melyekkel oly ismerősök gyanánt megszoktuk a kancellária azonkori okleveleiben és leirataiban a találkozást.

„A Praefatio vagy Előljáró Beszéd“ dedicatiojával együtt

¹⁾ Mint például többi közt a Széchenyiek grófi diplomájában is. L. Török János: Magyarország Prímása. Pest 1859. 164. lap.

²⁾ Az első kiadás Kölnben jelent meg 1622-ben. Ugyanott a 2-ik kiadás 1685-ben. A 3-dik a Ketteler-féle folytatással 1724-ben. A 4-dik végre (nem 1757-ben, mint Horányi írja, hanem) 1758-ban. Több kiadása nincs, mint ezt Czwitinger irányában már Pray kéziratban maradt Istvánffy életírásában Mss. tom. XXIX. megjegyzé.

— mint látszik — a fordítás elkészültével helyeztetett a munka elébe, mely fölött a lap szélére utóbb ezt jegyzé maga a fordító: „Ezt az Praefatiót mast el kell hadni.“

Előbeszédében a fordító azon kor szokása szerint a régi görög és római történetek példáit hordván fel, áttér végre tulajdonképeni tárgyára, t. i. Istvánffy munkájának fordítására, melyre nézve érdekesnek hiszem őt magát meghallgatni a következőkben:

„Az nagy hatalmas Atillától fogvást, hogy megemlítsék, mennyi sokféle hadakozások estek az híres neves Magyar Országban, más historicuson kívül megírta a tudós Bonfinius Antal a dicséretes, hatalmas Mátyás király idejeig, azután valókat Sambucus János s többen is; de kivályképpen az néhai Nagyságos kisasszonyfalvai Istvánffy Miklós, akkor Magyarországi Propalatinus ur, deákul nagy bölesen s e képen harmincznégy könyvekben foglalt be, amint az könyvek sommájából ide alább kitetszik, 1490. esztendőttől fogvást 1605. esztendeigh.

Akarván azért én is a híres neves Magyar Nemzetnek Végházaiban rendeltetett s pogány török ellenség ellen vigyázó s ótalmazó vitézlő népének vékony szolgálattal kedveskednem, az nemzetes Vitézlő Beseney István uram Császár és Király urunk ő Felsége Kis-Komáromi Végházának főkapitánya intéséből s gondjaviseléséből, hasonlóképpen a Nemzetes Ferenczfy Lőrincz Uram, ugyan ő Felsége Magyarországi Secretariúsának patrocínálkodásával és segítségével, s a Nemzetes Vitézlő Chrohéri (?) ¹⁾ Orosz Pál kapornaki kapitány Uram is egyenlő jó akaratját és abéli segítségét mutatván, s meghalálván felőle a Tekintetes és Nagyságos gróf Drugeth Homonnay János Uram is, ugyan itt Bécsben ²⁾ udvarnál laktában ő Nagysága úri kegyes jó akaratját és segítségét mutatta; azonképpen Batthyáni Ferencz uram Egerszegi, Sárkány István uram Kis-Komáromi kapitányok; Megyeri Zsigmond, Bornemisza János kassai Vice-Generalis, Chernel György, Usz János és István Uraimék, Jákófi Ferencz, Butkai István, Dévény István, Tibót

¹⁾ Nem „Csicseri;“ de a szó igazítva levén, határozottan nem olvasható.

²⁾ Ez is a fordítónak Bécsben lakására mutat.

Gáspár, Putnoki János, Barna György, Patay Sámuel, Szemere Pál, Rudnay László, Csiba Mihály, Herpai István, Vedani János Uraimék etc. kiknek jó akaratjából és tetszéséből felül megh nevezett históriákat magyarra fordítottam az én vékony értelmem szerint az ezer hat száz huszonkét esztendőbe Agrippina Colonia Városában császári privilegiummal kinyomtatott exemplárból, mely akkori esztergomi Érseknek dedicáltott.

Mely historiákból ezekben vehetik az Vitézlő Rendekek a híres, neves, győzedelmes, hatalmas nagy jó emlékezetű Mátyás király halála után Lengyel László király uralkodásától fogvást az Felséges hatalmas Mátyás Császár és Király, az néhai Te-kintetes, Nagyságos gróf Illyesházy István Nádorispánsága ide-jében Magyarok által lött királyi koronázásáig mennyi számtalan sokféle jó s gonosz szerencsés állapotban nagyobb részének török kézben esésével forgott Magyar Ország, melyet mostan is nagy sóhajtással és szánakozással említhetni.

És hogy mind egy, s mind másféle környül lévő nemzet-ségek és ellenségek ellen az megmaradott részét, az elébbi veszedelmes állapotokból mintegy tükörből tanulván a Vitézlő Rendekek jobb módjával megh tudhassák ótalmazni s tartani s halhatatlan hirt, nevet szerzeni, elégséges példák adatnak s mutattatnak róla ez historiákban. Az többi között penig Nándor Feirvár megh vetelekor az Török ellen, a ben levő Magyar Vitézek haláligh mint viaskottanak; az néhai gróf Zriny Miklós Szigetvárbán, Losonezy István Temesvárbán, Kis Kampó Gyulában, Hevesy Lőrincz is több utánnok lévő vitézekkel együtt; Dobó István és Neskei István Egret megtartván az időben stb.“

Így végig elősorolja a fordító a munka főbb mozzanatait Bocskai háborúságain át Báthori Zsigmond haláláig, melyet elhagyván, érdekesnek tartom még az előszó végét azért is közleni, hogy abból az akkori Moecenásoknak tartott főurakat is megösmérjék. Így folytatja és végzi pedig Tallyay előszavát: „Minden rágalmozó s Momus, Aristarchus és Zoilus természetű és nyelvű emberek innét távul járjanak, Plató áldásával s Chous Apelles táblájával intetvén: non ultra, ne fellyebezz.

Hogy penig a könyv munkája kibocsátása a kegyes olvasóknál kedvesebb és kellemetesebb lehessen, az hatalmas, győzedelmes harmadik Ferdinand Császár és Király ő Felsége után

a Tekintetes Nagyságos gróf galantai Eszterházy Miklós Magyarország Nádor-Ispánnak etc., Gróf Druget Homonnay János ország Birája, gróf Batthyány Ádám, gróf Pálfi István, Pálfi János és Forgács Péter, Pálfi Pál, s a Nemzetes Bereséni Imre, Ordódi Gáspár, Törös János, Mayténi Mihály, Rakoviczky György, Orosy György Uraknak ő Nagyságoknak és Kegyelmeknek egy részről, más részről pedig Gróf Illyésházy Gáspár, Gróf Bánfi Kristóf, gróf Nádasdi Ferencz, gróf Forgács Ádám, és Zsigmond, Eszterházi Pál, Eszterházi Dániel, Gróf Eszterházi István, Gróf Nyári István, Cháki László, Cháki István, Melit Péter, Pográni István, Pográni Benedek, Gyulafi Christóf, Zaj Zsigmond, Balási Ferencz, Balási ¹⁾ János, Szunyog Gáspár, Melit György, Lóniay Zsigmond, ő Nagyságok. Ismét a Nemzetes és Vitézlő Sibrik Pál, Csemetey György, Lengyel Boldizsár, Lengyel László, Káldi Ferencz, Eörsi Zsigmond, Sárkány Miklós, Hoszutóti György, Miskei István, (Perneszi Ferencz, Szombatheli Márton ²⁾ etc. Uraméknak s több Vitézlő Rendnek, s az egész Nemes Magyarország vármegyékbeli Uraméknak dedicálom ezen munkámat s fáradságomat ³⁾, kérvén ő Nagyságokat s ő kegyelmeket fejkenként, vegyék jó néven. Ezek után a kegyes olvasók legyenek és éljenek kedves jó egészségben. Datum Viennae Austriae die Sancti Michaelis Archangeli. Anno Dominj Millesimo Sexcentesimo Trigésimo Nono. Thalliy Pál. m. p.“

A fordító munkájának I. kötetét, mely Istvánffy tizenkét könyvét tartalmazza, a kötet utolsó lapjának sarkára vetett jegyzete szerint 1628. deczemb. 30-án fejezte be; és mivel minden könyv végén oda volt és van jegyezve a fordítás ideje, azt látjuk, hogy a fordításhoz 1628-ban vagy legfőlebb 1627-ben kezdett; ezt mutatja többi közt az is, hogy az 5-ik könyv 1628. szept. 1-én volt már lefordítva, és ezen időtől az év végeig a 12-dik könyvet is befejezte.

A II-dik kötetet, mely a 13-tól a 21-dik könyvig terjed, 1629. nov. 25-én már lefordítá.

¹⁾ Mind a kettő Balassa.

²⁾ A papir széléről betoldva.

³⁾ A papir széléről betoldva.

A III. kötet a 21—29. könyveket tartalmazza. Már ezek fordítása lasabban ment. 1630. april 30-ig ugyan három könyvet végzett be, de már a 25-dik könyv fordítása 1631. febr. 7-re esett, a 28-diknak fordítása pedig csak 1632. évi mart. 6-kán készült el.

A IV. kötet a 30—38-ik és így utolsóig terjedő könyveket tartalmazza, melyből a 30-ikat novemb. 22-én végezvén be, miután a többi könyvnél a feljegyzés a bekötés alkalmával tett körülvágás miatt olvashatlan — úgy látszik — Tállyay fordításával az 1633. év végén lett készen.

Tállyay-nak azonban ezen fordításra szentelt szorgalma és fáradsága czélt nem ért, mert daczára az elősorolt, leendett Maccenasoknak, munkája sajtó alá nem került. A mi hogy azon időben meg nem történt, történelmünk népszerűsítése, illetőleg nagyobb körben elterjesztése érdekében is méltán sajnálhatjuk. Azóta több mint két század múlt el, és Istvánffynak fordítója és kiadója napjainkig nem akadt; holott a nagy közönség részére — mert a történész úgy is mindég az eredeti szöveg megvizsgálására is utálva marad — Istvánffy munkája nemzeti nyelvünkön fölötte érdekes és tanulságos olvasmányt képezett volna, és képezne mai napig. Jelenleg azonban már e fordítás, — ámbár irálya elég hű, folyékony és tömött — irodalmunk színvonalában elavult. Sajtó alá rendezése, nyelvezetének kiigazítása, az egésznek minden tekintetben — mint azt az ilyen történeti munka fordítása igényli — bírálatos átvizsgálása nem kevesebb időbe kerülne, mint egy egészen új fordítás. És ámbár Tállyay fordítmányát tizennégy éve, mióta ismerem, ez előbb említett szempont volt oka, hogy egyik korán elvesztett tagtársunkat, a jó emlékezetű Ráth Károlyt, — ki mintegy négy év előtt egy, Istvánffynak hasonló — tán épen Tállyay másolatabeli fordítmányának — ha jól emlékszem — a gróf Viczay-ak hedervári könyvtárában lett feltalálásáról és kiadási tervéről értesített, ezen szándékaról lebeszéljem.

Ennyit Tállyay fordítmányáról.

Istvánffy munkája előnyeit nagyjában már kijelöltem. Ismerjük kiadásainak hátrányait is, melyek főleg a tulajdon neveknek latinizálásában és idegen kiejtéssel irt gyakori elferdítésében állanak, melyek a fordítónak komoly előtanulmányo-

kat, fáradoalmas és sokoldalú történelmi bírálatos eljárást tesznek kötelességévé. De annál nagyobb érdemekre is lesz méltóvá a vállalkozó, ha ki eme kellő kívánalmaknak teljesen megfelel. Én is óhajtottam volna egykoron ezen elismerésért fáradni, de körülményeim e hosszú munka végbevételére már nem nyújtottak kilátást; annál inkább örvendettem tehát, midőn Vidovich György úr 1867-ben Istvánffy munkája új fordítmányának megkezdett kiadásával meglepte irodalmunkat.

Vidovich úr fordítmányából azóta három füzet jelent meg. Kiadásában Istvánffy művének a XXI. könyvben leírt 1562. évig haladt. Forgattam dolgozatát és sajnálattal kell megvalanom, eljárása — minden jó igyekezet mellett is — ki nem elégtett, sőt elszomorított. Többben tán helyszerűnek sem tartanák, ha itt e munkát bírálat alá venném. De az nekem nem is szándékom. A mi nyelvezetét vagy irányát illeti, az dicsérettel is megállaná helyét; de nekem az elmondottak folytán főleg a család- és helynevekre vonatkozólag nem lehet elhallgatnom fordítónk nagy tévedéseit. E tekintetben Istvánffy fordítása nagy nehézségekkel jár, melyek legyőzésére kellő előkészület mellett sokoldalú tájékozottság szükséges. Sajnálunk kell, hogy fordító, ki ezeket előszava szerint maga is felfogta, annak idejében elhárítani nem törekedett. Másrészről a fordító előszavában mondja, hogy „a meglatinizált tulajdon-neveknél nem nagy nehézséggel jár a személynevek helyreállítása, hanem a helyneveknél sokkal bajosabb;“ pedig éppen a személy- (jobbán család-) neveknél nagyok botlásai, a mint alább néhányat fel fogok említeni, mert a személy- (vagyis családi) neveknél szintén annyi előismeretek, jártasság és segédforrások keltenek, mint a helyneveknél. Tudjuk, hogy Istvánffy művében latinizálva vannak a magyar családnevek, sőt gyakran egészen átfordítva is, mint Nagy (Magnus) Caprarius (Kecskes) stb. neveknél. De leggyakrabban csak a végzet latinizáltatott us raggal. És mégis igen tévedne, ki itt is a visszamagyarosítást is rendszeresen — minden előleges ismeretek nélkül — gyakorlatba venné; például igen helyesen magyarítható Quendus (=Kendus) Kendi-re, Bajus Bai-ra; de nagyon csalódnék, ki az Istvánffynál szintén előforduló B a r i u s családnevet B a r i -ra magyarítaná,

miután az a Bánfalvi Barius kihalt családnak ¹⁾ egészen használt becsületos neve.

Hogy magamat igazoljam és Vidovich úr fordításában tévedéseiről példákat mutassak, csak három első könyvét (az I. füzet 1 – 59. lapját) vettem vizsgálat alá.

Mielőtt azonban kimutatásaimat megkezdeném, meg kell jegyezmem, hogy a fordító úr Istvánffy munkájának kiadásai iránt sincs tisztában, mert Istvánffynak fordítmánya elébe függesztett életiratában azt állítja, hogy: „Istvánffy művét Pázmán(y) Péterre hagyta, ki azt Kölnben 1685-ben adatta ki.“ Mert igaz ugyan, hogy Istvánffy művét Pázmányra hagyta, de ez azt 1685-ben már ki sem adathatta, miután — mint fordító is bizonyára tudni fogja — Pázmány Péter még 1637-ben, tehát 48 évvel előbb meghalt; hanem Istvánffy munkája először Kölnben 1622-ben adatott ki, és csak a második kiadás jelent meg 1685-ben, ezt követte a többi kiadás, mint főlebb a jegyzetben elősorolva van. És Vidovich úrnak minden esetre tanácsosabb lett volna ezen első (1622. évi) kiadást ismerni és használni. De térjünk némi részletekre.

Vidovich úr az 5. és 41. lapon Stephanus Crispus szerémi püspököt Krispi Istvánnak fordítja (Istvánffy 3. lapjáról.) Holott ezen Crispus Fodor-nak neveztetett. Így fordította nemcsak Tallyay, de így idézi Szalay László is (M. orsz. Tört. III. köt. 384 l.) és mások is. Meggyőződhetett volna erről a fordító is Pray Hierarchieájának II. k. 389. lapjáról is, hol az 1490. évben élt szerémi püspökről a jegyzet olvasható: „Stephanus II. de Nagy Luche, Urbani Eppi Agriensis nepos, cognomento, ut Tabulae Romanae habent: Crispus ex hungarico Fodor.“

A 7-dik lapon az Ujlaky Lőrincz által bírt Fristák városról, melyről Ujlakyt a tótok Fristák és Fristadszky-nak írták, jegyzetben a fordító azt írja, hogy „a város hollétét“ nem tudja. Pedig akár Vályi, akár Fényes geographiai szótárából megtudhatni, hogy az Galgócznak idegen neve, és hogy Galgóczot bírták az Ujlakyak. Wagner Collectanea Genealogica I. dec.

¹⁾ L. Magyarország Családai I. köt. 193—194. lap. — És Győri Tört. és Régészeti füzetek, I. köt. 172. lap.

133. lapjáról, vagy ha ez kezénél nem volt, Budai Ferencz Polgári Lexicona III. dar. 511. lapjáról is leolvashatta volna fordító úr, hogy innen nevezettek az Ujlaky-ak Fristák vagy Fristákyt-nak.

A 10. lapon *Viczei* Jánost írja a fordító veszprémi püspökül. Istvánffyál (5. lapon) „*Joannem Vicesium*“ találjuk ugyan; lehet, hogy sajtóhibából; de azt tudnia kellett volna a fordítónak akár *Pray Hierarchia* I. köt. 301. lapjáról, akár *Róka*: „*Vitae Vesprimiensium Praesulum*“ 287. lapjáról, hogy Veszprémnek nem *Viczei*, hanem *Vithéz* János volt 1490—1498. híres püspöke.

A 12. lapon *Nándor-Fejérvárnak* fordítja (Istvánffy 6. lapjáról) *Nándor-Albat*, holott az tulajdonképen a múlt századig *pragmatica* a könyvekben és kéziratokban *Landor-Fejérvárnak* nevezetik, nagyon okszerűen és következetesen a *Leander* név után.

A 14. lapon *Zsigmond pécsi püspököt* *Erneszti* János fiának, kit *Hampó*-nak neveztek, írja a fordító; holott *Wagner*: *Collectanea Geneal.* III. decz. 20—24. lapjáról tudhatná, hogy e család nem *Erneszti*, hanem *Ernst* vagy *Ernusth de Csáktornya* volt.

Az 5. lapon a fordítónál *Sullemberg*, a 17. lapon pedig *Sullenburg* János fordul elő. E név Istvánffyál is különbözőleg fordul elő, ennélfogva itt az eligazodás nehezebb, sőt a német *Stemmatographiában* is jártasságot kívánván, fordítónak habozásait sem róvom fel. Istvánffyál közelebb jár a valóhoz *Bonfin*, kinél (1744. évi kiadás 531., 544. lapokon) *Schellemberg*-et találunk. Így nevezi *Szalay* is. Azonban a „*Német Családtörténeten*“ szerint ezt kénytelen vagyok *Schellenberg*-re igazítani, mert csak ily régi német család ősmertés, és a *Schallenberg*-ek közül *János* (bizonyosan az érdekellett), 1474-ben házasodott össze *Kirchberg Anasztaziával*; és így szerepelhetett 1490—1500. években is. ¹⁾ Hasonlóan nem róvom meg fordítót azért sem, mert a 21. lapon a ferrarai olasz *Manaridit*, kit Istvánffy (a 11. lapon) a távolító esetben *Manardo*-nak irt, csak *Manard*-nak nevezi; valamint a 35. lapon

¹⁾ *Hoheneck Genealog. u. histor. Beschreibung.* II. Th. 269.

Galeaci milanoi hercegnek írja Galeazót, és a 39. lapon Capellio-nak a velencei Capelli nobili családtagját. Ezek csekélységek lehetnek. Sőt megróvás nélkül maradhat az is, hogy a 44. lapon Halapsicsnak írja az Istvánffy által horvátosan irt Halapsith-ot, valamint a 38. lapon Blaskovics Györgynek nevezi azt, ki Istránffynál Blatkovics (Istv. 20. lap) és az 1622. évi kiadás 30. lapján Blatkoviczius néven, sőt ez utóbb említett kiadásban Vlatkoviczius néven is előfordúl, de soha Blas- vagy Vlaskovicsnak. Mindezek kis bajok. Lássuk tehát csak a lényegesebbeket.

A 32. lapon Krobóri Márton-nak nevezi fordító Czobor Mártont, Ulászlónak Bajazethez követét. Igaz, hogy Istvánffynál (a 16. lapon) Croborius név áll (sajtóhibából); de Bonfini bármelyik kiadásának az V. decas III. elején (pag. 552.) előfordúl ezen követ, Zobor (vagyis Czobor) Mártonnak nevezve. Még inkább eloszolhatott volna a fordítónók kételye, ha felüti Szalay L. M. orsz. Tört. III. kötet 390. lapját, hol említve van Czobor Imre (nem Márton) követ, valamint ez Hammer Geschichte d. osmann. Reichs II. Bd. 390. lapján is Czobor-nak van írva. Egyébiránt Imrét is említ Istvánffy is (a 30. lapon). Hogy pedig ekkor a Czoborok között Imre is, Márton is élt, azt e nemzetség családfájáról láthatni. ¹⁾

A 36. lapon a fordító jajezei kapitánynak írja Giulani Jánost, ki Istvánffynál (a 18. lapon) birtokesetben „Joannis Giulani“ alakban, a 28. lapon pedig „Giulanus“ alakban fordul elő. Budai Polgári Lexicon II. d. 154. lapja szerint Gyulay János volt, tehát nem Giulani, mint fordító a 36. lapon írta, holott utóbb az 54. lapon már a fordító is eltalálta ennek helyes nevét, a Gynlai-t a Guilanusból.

A 45. lapon Nándor-Fejérvártól nem messze eső Csór nevű várost említ a fordító. Pedig az eredetiben Istvánffynál (1685. kiadás 35. lapon, 1622. kiadás 23. lapon) világosan csak így áll: „in oppido suo Chioro haud procul Alba dissito.“ Tehát csak Alba, nem pedig Nándor-Alba áll az eredeti szövegben; hiába is keresnök Csórt Belgrád közelében, miután az Székes-

¹⁾ Magyarország Csa'ádai. III. kötet 206. lapon stb.

Fejérvárhoz közelebb esik, és ezen Csór (most a Szögyény-Marich-család tulajdona), értetett Istvánffy által is.

Az 50. lapon helyesen írta fordító Dávid Dombajust Dombai-nak (Istvánffy 26. lapja után), és mégis alább az 51. lapon ezen Dávid ismét előfordulván, ott zárjel közt a fordító már Dombi-nak nevezi.

Az 51. lapon fordító Lászlót, a pozsegamegyei rahóezi várnagyot Bakóczy-nak írja Istvánffynak 26. lapján álló Bacocianus kitétele után. De aligha jól, mert Istvánffynál Bakacs vagy Bakocz neve Bakocius alakban fordul elő; nem is ösmernünk a Bakacsok közt ez időből Lászlót. Annál inkább hajlandó vagyok tehát itt a Bacocianus alatt Bakocsát hinni, mivel az 1649. évi 60. törv. cz. szerint a Dunántúl volt csakugyan Bakocha nevű család. Ez megérdemlett volna egy jegyzést a fordítótól.

Az 54-dik lapon is rosszul fordítá Ludovicus Saracenus-t Szaraczén Lajosnak. Mindnyájan tudjuk, hogy az Szerecsen Lajos volt.

Ennyi botlást találtam Vidovich úr fordítmányában csak az I. füzet 60-dik lapjáig, a meddig t. i. azt vizsgálatba vettem. Történetesen még a II. füzet 282. lapját nyitván föl, ott találok Kiséri Márton veszprémi püspököt említve, ki Istvánffynál (a 161. lapon) így áll: „Martinus Quessetius episcopus besprimiensis.“ Ismét nagy tévedés. Fordítónak a történelemből is tudnia kellett volna, hogy ez igaz neven Keeseti (vagy Kecheti) Márton, és nem Kiséri. De meggyőződhetett volna erről akár Pray Hierarchia I. kötet 302. l., akár Róka: Vitae Praesulum Vesprimiensium 332. lapjáról.

Mindezek után ismételnem kell azon általánosan elismert irodalmi föltételt, miszerint a régi kor történetíróinak nemzeti nyelvünkre fordítása hasznos eredménnyel csakis a kellő történetirodalmi küffök és segédtanok előtanulmányozása- és felhasználásával eszközölhető.

Sajnálunk kell, hogy Tallyay fordítása, mely még most is nyelvészeti tekintetben is érdekes mű, a maga idejében világot nem láthatott. És még inkább sajnálunk kell, hogy Vidovich úr szorgalommal és kitartó fáradtsággal eszközölt fordítása — mely nyelvezet és irály tekintetében dicséretesen megállhatna —

a kellő kívánalmaknak és czélnek meg nem felel. És ha már bevégezése elhatározva van, legalább végén egy, az egész mű botlásait kijavító jegyzékkel elláttassék. Mert Istvánffynak magyarul megszólaltatása nem annyira a tudomány szakembereinek, mint a magyar olvasó közönségnek, és így történetirodalmunknak népszerűsítése érdekében történvén, a szó nemes értelmében a valódi hazaszeretet ápolására is szolgál.

NAGY IVÁN.

A turíni kir. államlevéltár magyar történelmi szempontból.

II.

Értekezésem e második részében a turíni kir. levéltár státusi rományait tárgyalandom. Hogy hazánk ügyeivel önálló tüzetességgel foglalkozó régiebb okiratokkal nem dicsekedhetik a turíni levéltár, s hogy a benne feltalálható magyarországi adatok is, részint a Savoyára, részint más idegen országokra, jelesen „Austriára“ czimzett okiratokból fürkészendő ki, e körülményt már föntebb érintém.

Az idegen hadak (Levate di truppe straniere) rovatában létező, hazánkra vonatkozó legrégiebb írott emlékei e levéltárnak, a XIV. századból valók. Ezeknek elseje VI. Amadé, Savoya uralkodó grófjának, Bongard János kalandorvezérrel (condottieri) 1371. év dec. 20-án Ripolli várában kötött hadfogatási szerződését tartalmazza, melynek erejénél fogva az említett kalandorvezér 20,000 forintért 1200 lándzsást, 600 könnyű gyalogot (briganti) és 300 magyar íjjászt (Ungari Arcieri) tartozott a savoyai gróf részére, négy hóig csatakészen tartani. Különösen kikötötte volt abban Amadé, hogy az ellenséges helyek bevételekor „omnes mulieres intra existentes, sive sint nobiles aut innobiles, sint salve et secure ab eorum violentia.“

A másik két okirat 1372. kelt; az egyik Bongardnak a fent kikötött zsoldról szóló nyugtatója, a másikban a szerződés még augustus hóig meghosszabbíttatik.

Egyébiránt, hogy az angolok és magyarok, mint a középkor legügyesebb íjjászai messze földön, jelesen Olaszországban, a savoya-piemontí uralkodók által igen keresettek valának: ezt a turíni kamarai levéltárból merített adatok nyomán már a

jeles olasz tudós Cibrario Lajos: Della economia politica del medio evo (Turino, M,DCCCLXI. Tom. II. 285 lap) című hírneves munkájában kimutatta. E műből kiderül az is, hogy 1373-ban, a savoyai szolgálatban lévő magyar kapitány havi illetősége 12 akkori forintra, vagyis jelen pénzürtékben naponkénti 7 frank 63 centimes-re, az egyes magyar közharcosoké pedig az említett összegnek felére ment fel.

Az íjjászat mesterségén kívül azonban a harezilovak tenyésztesére s az ezekkel Felső-Olaszországba való kiviteli kereskedésre nézve is, csupán az angolok versenyezhettek a középkorban üseinkkel. Cibrario, az említett kamarai levéltárból összeállított lóárak lajstromában, a magyar lovakat illetőleg két példát idéz, ugyanis: 1367-ben a közönséges magyar ló (Ronzino baio ungaro) 24 dukáton, vagyis mostani 535 frank 96 centimes-on, 1382-ben pedig egy nagyfajú magyar ló 1906 frank 80 centimes-on kelt Piemontban.¹⁾

Ezekén kívül aligha létezik még több, hazánkra vonatkozó adat a turini levéltárakban, állami függetlenségünk idejéből.

Az államlevéltár „fejedelmek levelei“ (Lettere dei Principi) feliratú szakosztályában ugyan egynémely Zsigmond s Albert király-féle okirat is előfordul, de ezek reánk nézve egészen idegenszerű, a császárságra vonatkozó ügyekkel foglalkoznak.

A turini államlevéltár státusirományai csak a XVI. század közepe táján kezdenek közvetve hazánk állapotával foglalkozni.

E tekintetben az udvari registrumok (Registrum universale) 1528—1547 évekről szóló, Vuillet János jegyzőre címzett 27. kötetébe igtatott Ruguaci Antal latin csillagjóslata a legrégebbi irat (Double de la profetie faicte per Anthoine de Ferrare envoyée au Roy Mathias de Hongrie, il y a cinquante cinq ans). Czimlapja ezt ugyan I. Mátyás királyunk udvarán készültnek lenni állítja, de szövegéből világosan kitűnik, hogy a mohácsi vész utáni évekből ered. A többi közt e jóslat Magyarország végenyészetét, a Habsburg-háznak messzeható befolyása által

¹⁾ Cibrario: Eeon. polit. di medio evo. T. II. 311. lap.

kieszközleendő idegen országok segélyével látja megakadályozandótnak.

Ha ez astrologicus öntetű politikai iránymű egyrésről a felvilágosult jelenkor szempontjából elítélendő is, de másrésről, mint kora viszonyainak kifejezése, némi történelmi figyelmet érdemel.

Az imént említém registrumok 33-ik kötetében foglalt magyar érdekű okiratok elsejének névtelen szerzője, Esztergomból 1542. oct. 17-kéről keltezett hadi jelentésében, a Pestet megszálló keresztyén sereg hadi felállítását s működését ismeretvéen, különösen a Vitelliótól vezényelt olaszoknak az egymás közt czivakodó magyarok és németek által a roham közben lett cserbenhagyatásáról, s az Esztergomba visszavonuló hadseregnek Marignano örgróf által intézett hősies hátvédelméről értekezik. („Somarie de Nove delli Sedici di Ottobre da Strigonia.“)

A második, Vácáról oct. 14-ről kelt okirat, magának Marignanonak e hadjáratról fiához Olaszországba irt levelét tartalmazza. (Copia di una Lettera del Signor Marchese de Marignano a suo figlio, delli quattordici da Vaschia 1542.)

E két hadi tudósítás annálinkább figyelmet érdemel, mint hogy az Ungnad-féle jelentésen kívül, e szerencsétlen hadjáratról más egykorú szakavatott jelentés mindekkoráig nem ismertetik. ¹⁾

A turini levéltár, a magyarországi török háborúkban résztvett olaszok tevékenységét illetőleg, egyáltalában eléggé bő anyagot szolgáltat, sőt oly esetekről tanúskodik, a midőn az olasz fegyveresek száma felülmúlá a magyarokét; pl. az 1566. évi magyarországi hadi létszám kimutatása szerint, a 47,555 főből álló keresztyén hadseregben 6000 olasz s csak 5000 magyar találtatott. (Stato dell' armata Imperiale che ritrovasi in Ungheria nel sudto anno 1566. — Corti Stranieri: Austria. — Mazzo I. nr. 10.)

Hogy ez olasz segélyhadak közt, a kétszázaddal előbb még magyar íjjászokra szorúlt Piemont fegyveresei sem

¹⁾ Egyébiránt e részben igen fontosak a Simonyi Ernő által közzétett egykoru angol követjelentések is.

hiányzottak : ezt a turini levéltár udvari jegyzőkre és titkárokra jelzett csomagáiban létező, Mánuel Filibert savoyai herceg 1566. évi rendeletei bizonyítják. (Repertorio degli atti ricevuti dai Notaji et Segretarii Ducali.)

A többi közt, ez uralkodónak 1566. apr. hó 26-ról kelt rendelete által, Cavour Bernád, a híres minister öse, a Magyarorszában táborozó piemonti könnyű lovasság és dragonyosok tábornokává neveztetett ki. Turinból 1566. május hó 12—26. s 30-áról keltezett okiratokban, a Magyarországba küldendő s Costa Ferencz János, arignanói gróf fővezérlete alatti piemonti sereg összejöveteli határnapjául június elseje, gyűlhelyéül pedig Vencelli városa tüzetik ki; — s egy másik, ugyancsak május hó 28-ról szóló fejedelmi rendeletnél fogva, Miksa császár háromszori megkeresésére a törökök ellen Camerano grófnak 800 piemonti gyalogot toborzani megengedtetik.

Egyébiránt, hogy Magyarország politikai és területi épségét a jelentékeny külföldi segítség daczára sem lehetett másfél század alatt a töröktől kivívni, — ennek okai a turini levéltár követjelentéseiben bőségesen fejtegettetnek.

E diplomatiai iratok Alberi Jenő „Relazioni degli Ambasciatori Veneti al senato,“ és a bécsi tudományos académia „Fontes Rerum Austriacarum“ czimű munkában már nagyrészt közöltettek; jelen értekezésem csupán a kiadatlanul maradt követi jelentésekre szorítkozik.

Ezeknek sorát, Soriano Mihály velencezi követnek, az I. Ferdinánd országai állapotáról írt 1554. évi hivatalos tudósítása nyitja meg. (Relazione mss. Michele Soriano Ambasciadore per la Republica di Venezia presso Ferdinando d'Austria Re dei Romani. — Relazion di Ambasciatori Veneti : Austria. — Mazzo 2. nr. 8.)

E velencezi államférfiú, többi közt, hazánk sanyarú helyzetéről mondja, hogy „a magyarok gyűlölettel viseltetnek királyuk iránt, mivel az nyelvüket nem tudja ¹⁾, és mivel királyi hatalmát az örökösödési jogra fekteti : holott ők — a magyarok —

¹⁾ „La prima é la diversità della nation, et della Lingua, perche pare cosa Strana à quelli Popoli non intender il Suo Re, ne esser intesi da Lui.“

a szabad királyválasztást sarkalatos alaptörvényül tekintik. Királyi méltóságának e hátratételeből származik aztán ő felségének bizalmatlansága a magyarok iránt, melyet a német tanácsos urak saját előnyeikre felhasználván, a kormányban, az elébbiek kirekesztésével, minden hatalmat és befolyást magokhoz ragadnak.“

Ez ellentétes közjogi nézetek következtében bizta volt I. Ferdinánd király Magyarország legfontosabb erősségeit is idegen parancsnokok alatt álló, nagyobbrészt külföldi zsoldosokra, mely rendszabály e helyőrségek közt surlódásokat idézván elő, a gyakori várfeladásokat eredményezé. „Míg ellenben a magyar parancsnokokra s magyar őrségekre bizott várak — ugymond Soriano — többnyire vitézül védik magokat a törökök ellen, miként ezt Eger legújabb (Dobó által adott) példája is bizonyítja.“

Hogy a magyarországi keresztyén hadsereg ellenséges czivakodásainak vége szakittassék: Soriano véleménye szerint, a különböző nemzetbeli hadaknak, saját véreikből való vezérekkel kellett volna elláttatniok ¹⁾: a fővezérséget pedig magánuk a királynak venni által.

A Habsburgház összes hadereje ugyan ez időben már (a német birodalom kivételével) 200 ezer főre emelkedett, mely összegből 20 ezer lovas s 30 ezer gyalog esett Magyarországra: de a kiváltságos intézmények korlátoló rendszere mellett lehetetlen volt ezen erőt egyszerre kiállítani, másrészt pedig hiányzott abban a kellő képzettség és fegyelem, kiváltképen a magyaroknál, kiknek gyalogsága (a „szabad hajduk“), másban sem különbözött az uszkókoktól, mint hogy ezek a tengeren, amazok pedig a szárazon raboltak és fosztogattak

Soriano, az akkori magyar lovasságot sem magasztalja szerfölött, miután abban a nemesség válogatás nélkül bárkit is felfogadott, s csupán 4 forint havi díjjal látá el. „Minden hiányossága daczára azonban, e lovasság — ugymond — vitézségben és bátorságban felülmúlja a török lovasságot, s hogy a

¹⁾ A németek felett Ungnadot, az olaszok felett Sforza Pallavicinót és a magyarok felett Nádasdy-t illetné a vezérség, Soriano szerint.

kellő katonai képzettség és fegyelem mivé tchetné : azt Mátyás király megmutatta.“

A mi az idegen, jelestül a katonailag kiképzett spanyol és olasz segédhadakat illeti, ezekben I. Ferdinánd okvetetlenül hatalmas támaszokra talál, ha rendetlen zsoldoztatásuk miatt fegyelmetlenekké nem váltak volna ; e helyzetben azonban az élelmezés ürügye alatt nem kisebb pusztításokat követtek el Magyarországon, mint magok a törökök.

Az örökös tartományok állami bevétele két millió tallerra van téve, de abból levonván a 15—20—30-as kamatú államadósságok törlesztésére fizetendő részleteket, alig maradt föl belőle 200 ezer tallér. Erdély Martinuzzi alatt 400 ezer tallért jövedelmezett : Soriano idejében már alig hajtott be 120 ezeret. A Ferdinánd pártján lévő csonka Magyarország államjöveldme ugyanekkor 250—300,000, Csehországé 500,000 tallér volt.

Fenyegető veszélyek alkalmával e pénzhiányon rendkívüli adók kivetésével segítettek az egyes országok ; így Soriano követségének ideje alatt, a magyarországi török hadjárat költségeihez : Csehország 800,000, Austria, melléktartományaival 900,000, Tirol 400,000 tallérral, Magyarország 350,000 forinttal járult.¹⁾

Soriano tudósításainál nem kevesebb fontossággal bír hazánk múltjára, Duodo Péter velencei követ terjedelmes jelentése Rudolf uralkodásáról. (Relazione di mr. Pietro Duodo tornato da Ambasciatore in Germania per la Republica di Venezia. — Relat. d. Amb. Venet. Austria. Mazzo 3.) Duodo többi közt a keresztyén és a török seregek viszonyos előnyeit és hátrányait mérlegeli. Így például a tüzérségre nézve az osztráknak adja az elsőséget, de ismét másrésről megrójjá annak fonák tisztí előléptetési módját, „a mi — úgymond — nem a törököknél szokásos érdem és tehetség útján, de csupa pártfogolás által eszközöltetik. A tisztí állás a császári seregben pénznyereszkedéssé fajult ; vannak ebben ezredesek, kik sikkasztásaik és zsarolásaik

¹⁾ Ezek után Soriano a király ministereinek, a királyi hercegeknek s I. Ferdinándnak jellemzésébe bocsátkozik ; e tekintetben sokban megegyezik az Alberi közölte Giustiniani Marino 1544. évi követjelentésével. — I. Ferdinándról Soriano a többi közt azt írja, hogy : „Dei membri principali hà il cervello caldo, et il cuor freddo.“

által félév alatt 50—60 ezer tallérnak jutottak birtokába. Kanizsán 24 ezer fegyverest írtak a fizetési létszámba, pedig nem volt ott több 13,660 főnél.“

A török folytonos foglalásai következtében Magyarország hadereje 20,000 gyalogra s 10,000 lovasra olvadt, tehát I. Ferdinánd idejétől negyven év leforgása alatt 20 ezerrel kevesbe-
dett. E mellett a magyarok hadászata is vétképen elavult.

Miként fentebb Sorianonál láttuk, I. Ferdinánd idejében a magyar lovasság még fölénytel birt a török felett; már Rudolf király uralkodásakor nem mérkőzhetett többé vele. Ugyanis a magyarok még folytonosan a törökök régi hadviseléséhez alkalmazkodtak, jóllehet az már lényeges javításokon ment keresztül. Így a török lovasság nagyrésze már löfegyverekkel szereltetett föl, a magyaroknál ellenben e fegyver még mindig nem használtatott; őseinknek ebbéli hanyagsága, Duodo szerint „Sz.-Fejérvár alatt boszulá meg magát, hol ugyancsak a tüzi-fegyverek hiánya miatt, egyes török lovasok elől csapatonként futamodtak meg a magyarok.“¹⁾

„Hogy a magyarok rendes hadviselésre képesekké tételhessenek: ahhoz mindenekelőtt fölkelési rendszerük gyökeres átalakítása volna szükséges; a mostani rendszer mellett — úgy mond Duodo — a kitüzött fölkelési íhatárnap leteltével a magyar sereg a háború folyama alatt is szétoszlik; ekként estek ellenséges kézre Győr és Kanizsa.“

E bajt tetézték a magyarok szakadatlan politikai s vallási villongásai s a nemesség szűkkeblősége a parasztság irányában, minek következtében, nemcsak hogy nem lehetett az alsóbb néposztályokra támaszkodni: de azok tömegesen átszökdöstek a hódolt részekre; sőt a mi több, a hajdúk közül is számosan lőnek törökökké.

Ezek után Duodo a magyar-horvát végvárok ismertetésére tér át. A magyar birodalom 8 katonai területén összesen 120 erősített hely találtatott, 28,422 főből álló vegyes nemzetbeli őrséggel. A magyar végvárok feuntartására Szilázia,

¹⁾ „E di questo l' anno passato ad Alba Reale se ne veddero prove vergognosissime, con esser trenta e quaranta di questi fatti fugire vituperosamente da 4 o 6 soli delli nemici.“

Cseh- és Morvaország, a horvátországiakra pedig Styria, Carinthia és Carniolia járultak évenként 250,000 forinttal.

Hazánknak ily szomorú képével találkozunk Contarini Tamás velencei követ 1596. évi jelentésében is. (Relazioni di mss. Tomaso Contarini Ambasciator all' Imperatore per la Republica di Venezia. — Rel. d. Amb. Veneti: Austria. — Mazzo 3. nr. I.)

E jelentés egyik legérdekesebb szakaszát azonban Rudolf király személyiségének a legkisebb részletességeig, egész ruházata czüst-szürke színéig kiterjedő élénk rajza képezi.

Nani János követjelentése már I. Lipót uralkodásának kezdetéről való. (Relaziane di mss. Giovanni Battista Nani, Ambasciadore per la Republica di Venezia agli Imperatori Ferdinando III. et Leopoldo I. — Rel. d. Amb. Veneti: Austria. — Mazzo 3. nr. 3.). Az említett királyt, tanácsosait és haderejét ismertetvén, az akkori bel- és külpolitikai viszonyok kimerítő fejtegetésébe bocsátkozik; közben figyelemmel kíséri a magyarok és a királyi ház közt fennforgó viszonyos bizalmatlanságok káros következményeit, valamint II. Rákóczy György politikai helyzetéről is érdekes adatokat nyújt.

Egy másik, név s év nélküli velencei követjelentés, ugyanezak I. Lipót császárral, ennek tanácsosaival és hadseregével ismertet meg. (Ministri che fanno Governo Politico della Corte Cesarea. Relaz. d. Amb. Veneti: Austria. — Mazzo I. nr. 16.)

Végére nagy fontosságú, hadtörténelmükre nézve, a török háborúk viselése módjáról értekező 1667. évi hivatalos velencei emlékirat. (Ragionamento sui mezzi da praticarsi per resistere al Turco nella Guerra, che attualmente si faceva in Ongaria. — Rel. d. Amb. Veneti: Austria. — Mazzo 2. nr. 15. ¹⁾)

¹⁾ Ide tartoznak még: 1. Ragionamento per provare, che l'ingrandimento della Casa d' Austria deve ingelosire tutti li Principi dell' Impero. — (Rel. d. Amb. Veneti: Austria. Mazzo I. nr. 17.)

2. Relazione di mss. Gerolamo Lippomano, eletto Ambasciatore per la Repubblica di Venezia, presso l' Arciduca Carlo d' Austria li 22 Marzo 1567. (U. o. Mazzo III. nr. 13.)

3. Relazione del Viaggio di mss. Silvestro Valliero eletto Ambasciatore straordinario per la Repubblica di Venezia onde complire con

E követjelentéseken kívül, a turini államlevéltár magyar érdekű okmányai közé sorozandók még a Habsburg-ház spanyol és osztrák ágai közt a magyar trónörökösödést illetőleg létrejött 1521., 1617. és 1619. évi titkos családi szerződések, melyeknek alapjára fekteté 1722-ben Mellaredé francia követ, a Habsburg-ház fimaradék nélkül való kimúlása esetére, a Bourbon és a Savoyai házak magyar trónjogi igényeit. (Memoire dressée par le Comte Mellaredé, où il demontre les droits de succession, qui competent à la Maison d' Autriche au cas qu' il ne reste dans cette derniere aucun mâle et cela à l' exclusion des Archiduchesses Leopoldines, Josephines et Carolines, en vertu des pactes de Famille rappelés dans l' article 19 du Traité de Radstad.)

A Rákóczy forradalomra vonatkozó iratokban sem szegény a turini levéltár, s II. Rákóczy Ferencz fiának, Józsefnek néhány iratával is bir; ezek közt van az említett herczegnek a Szultánnal 1738. jan. 20-án kötött szövetségi szerződése.

Leggazdagabb történelmi forrásait képezik azonban hazánkat illetőleg a turini államlevéltárnak a pragmatica sanctióra vonatkozó okiratok; a mi valaha ez ügyben történt avagy terveztetett: az ármánykodó diplomacia legtitkosabb jegyzék-

Margarita d' Austria sposa dell' Imperatore Leopoldo passando essa per i Confini della Repubblica 1666. (U. o. Mazzo III. nr. 10.)

4. Relazione fatta dell' Ambasciatore del Re di Persia á Gregorio XV. S. P. intorno alla Lega, che si tratta di fare col detto Re e Principi Christiani contro il Turco. In agosto 1622. (U. o. nr. 24.)

5. État général des Troupes de l' Empercur. 12. Febr. 1727. (Austria: nr. 16.)

6. Nota dei prodotti dei Paesi ereditarj della Serma. Casa d' Austria 1731. (U. o. nr. 19.)

7. Stato della popolazione, commercia, Religione, redditi, e guarigione di tutti gli Stati della R. Casa d' Austria 1727. (U. o. nr. 28.)

8. Mss. Broglio di tutti gli affari che ha trattato pendente il suo soggiorno in Vienna e. i. con un stato delle Armate che l' Imperatore aveva in piedi, e delle forze de suoi Stati, Commercio, Popolazione, redditi, spesi, e debiti di S. M. I. 1727. (dal 1720.) (U. o. Mazzo 12. nr. 3.)

9. Relazione dell' incoronazione della Regina Maria Tercsia d' Ungheria 25 Giugno 1741. (U. o. nr. 8.)

10. Eclaircismens préalables touchant les Droits de la Hongrie, sur la Russie Rouge et la Podolie et ceux de la Bohême sur le Duché de Zator,

váltásaitól kezdve, egész az 1744-diki csatajelentésekig, melyek, százados banyatlása után a magyar harci dicsőségét újra felragyogtatják, — Turinban mind az feltalálható.

Mielőtt bezárnám értekezéscmet, még négy darab XIV. századi okmányt kell fölemlítenem, melyeket Turinban másolék le, de azóta ismét régi, eredeti helyökre, Genuába tétettek át.

Genuának a szárd királyságba való bekebeleztetése alkalomával ugyanis annak régi államlevéltára is Turinba vitetett, s csak 1866-ban sikerült azt Genua városának, félszázados le-tartóztatása után, újra visszaszereznie. — E levéltár átszállítá-sának előkészületei már javában folytak Turinba érkezésemkor, minek következtében annak csak némely külföldi szerződéseket (trattati diversi) tartalmazó csomagát tekinthetém meg. Ez al-kalommal akadtak kezcim közé, a Nagy-Lajos királyunknak Genuával Velence ellen kötött, 1352. évi daczszövetségre vo-natkozó fenn említettem okmányok.

Az 1352. július 3-káról kelt, s olaszúl szerkesztett okirat-ban, a szövetségnek alapföltételei jelöltetnek ki Genua által.

A másik, Budáról azon év sept. 20-áról keltezett okmány : Lajos király felhatalmazása, a szövetség megkötésére Genuába küldött követe, Gergely nagy-váradí kanonok s udvari káplán számára. (Papír. Viznyomata : egy sarló.)

Az oct. 22-diki okirat magát az egyességet tartalmazza. A szövetség karácsony napjától számítandó két évre kötötett, a következő föltételek mellett: A genuaiak által Dalmatiában teendő zsákmányok ugyan őket, — de az általok beveendő he-lyek egyedül a magyar királyt illessék; a magyarok hozzájárulása nélkül elfoglalt, s Dalmatiához nem tartozó velencei bir-tokok ellenben Genua hatalmában maradjanak. Mihelyt Genua Velenczét megtámadja, a felől Lajos királyt rögtön értesíteni tartozik, hogy az vele egyszerre törhessen a közös ellenségre, Dalmatia felől. Azon esetben, ha a magyarok a genuaiakkal együtt vennének be valami helyét : Lajos király nagylelküésege és engedékenysége azon hely lakosainak csak felére terjesz-kedhetik ki, a zsákmány másik fele Genuát illetvén. Egyébiránt a közösen szerzett zsákmány a két szövetséges fél közt egyaránt osztandó fel. Karácsony napjáig a szerződő felek bármelyikének

szabadságában álland még Velenczével kiegyezkedhetni, csak e felől jókor értesitse szövetséges társát.

Végre az ezen szerződéssel egy keltü negyedik okiratban a magyar követ Lajos király abbéli óhajtását nyilatkoztatja ki, hogy Spalatro városa, mely a magyar királyokhoz való tántoríthatatlan ragaszkodásáról rég ismeretes, visszafoglaltatása esetében a genuaiak által lehetőleg megkiméltessék.

Ennyiből áll rövideden a turíni államlevéltárban tett kutatásaim eredménye.

B. NYÁRY ALBERT.

Őskori maradványok a Duna-Tisza-közön.

A „Századok“ 1867. évi folyama 375-ik lapján említve volt általam, miszerint a Duna-Tisza-közön gyakran a legnagyobb, de emberi kéz által még aligha feldúlt homokdombok között, szélhordta területeken, fehér és kékszinű égett föld között és felett, a földszínén igen nagy számmal található oly darab eserepeket — de egészet soha, vagy igen nagyon ritkán — melyek kívül vörösek vagy barnák, belül szürke vagy feketeszínűek, s legtöbbszörre igen durva anyaguak.

Ez idő óta még nagyobb figyelemmel kísértem e eserepelepeket, s ily eserepekből több rendbeli gyűjtést tettem, s igen érdekes lévén előttem annak megtudása, ha valjon ily eserepelepe borított területek megásása nem fogna-e valami tájékozást nyújtani ezek történelme s kora iránt? elhatároztam egy ily terület felásatását.

A Halasról Majsára vezető országúthoz mintegy 50 ölnyire, Mészöly István halasi birtokos tanyaföldjén, egy kiszáradt nádasföldhöz mintegy 200 ölnyire, egy szántás alatt álló barnás homokdomb található, melyen nagy területen tömérdek kisebb-nagyobb darab eserepek láthatók; külsejük fekete és halvány téglavörös, belsejük fekete, mind igen durva anyagból, $\frac{3}{4}$ —1 hüvelyknyi vastagok; küllapjuk nem szokott síma, hanem egyenetlen, mintha talán korong nélkül, pusztá kézzel lettek volna készítve, sőt némelyiken az újjak simítás közben benyomult helyei is látszanak.

Az előfordult darabok után itélve, ez edények némelyikének szája egyenes, kihajlás nélküli volt, másoknak a mostani fazekak alakjára kihajló; a száj felső része vagy egészen síma, vagy $\frac{1}{3}$ hüv. távolságban $\frac{1}{3}$ hüv. hosszú keskeny bevágásokkal, sőt egy darabon a kis újj hegyével tett benyomások a köröm

helyével láthatók; némelyik kihajló szájtöredékeu nagyobb, erős kihajlás van, talán fogantyú helyett; — több kihajló száz darabokon a száj felső részétől lefelé 1 hüvelyknyire $\frac{1}{4}$ hüv. átmérőjü lyuk van keresztülfúrva. A fenékdarabok $\frac{3}{4}$ hüvelyk vastagok.

Vannak vékonyabb cserepek is, tűz által elégetett törékeny állapotban. Találni sima küllapú cserépdarabokat, erősebb kiégetés és szerkezettel, kívül-belül szürke és sárga színnel; ezeken már következő czifrázatok is láthatók: sűrű 6 sor egyenes vagy kigyózó, vagy egymástól $1\frac{1}{4}$ hüv. távolságban egyenes bevágott vonalak.

Kerek agyagkarika lyuk nélkül, kiégetett agyaggolyók, alul-felül behorpasztva, $1\frac{1}{4}$ hüv. magasak, $\frac{1}{2}$ hüv. átmérőjü lyukkal; oly anyagú égés-forradványok, melyeknek rozs-asztag elégekör képződnek.

E cserepek között találhatók többféle fajú kemény ködarábok, némelyik mindkét lapján malomkő simaságú, 2 hüv. vastag, s rajta töredékmaradványa látszik $2\frac{1}{2}$ hüv. átmérőjü lyuknak, mely lyuk belseje simára van dörgölve vagy csiszolva; egy darab igen kemény kovakő, vörös jaspis-felülettel; egy, talán kőfejsze darabja, mely egészen lehetett $4\frac{1}{2}$ hüv. hosszú, 2 hüv. széles, $1\frac{3}{4}$ hüv. vastag, a fokán alól $\frac{1}{2}$ hüvelyknyire $\frac{3}{4}$ hüv. átmérőjü lyukkal, melynek belseje csavarforma rétegeket mutat.

Többféle állatesont-töredékek nagy számmal, ezek közt talán ökörszarvnak két darab belső fehér esontja, az egyik tövévénél $2\frac{1}{4}$ h. vastag, 6 h. hosszú, a másik kisebb, $1\frac{1}{3}$ h. vastag, 4 h. hosszú; — továbbá nagy állatfogak szétszórva, $3\frac{1}{3}$ h. hosszú, koronája $1\frac{1}{4}$ h. hosszú, $\frac{3}{4}$ h. széles, külső oldalán két, a belsón egy, hosszában lefutó mélyedéssel.

A m. év tavaszán ugyan e dombon találtatott egy kis — ezüstnek látszó — fülbevaló, karikája $\frac{3}{4}$ h. hosszú, $\frac{2}{4}$ h. széles, egy h. hosszú lóggóval, melynek alsó végére egy, nyolcz egyenetlen lapú hosszas kék gyöngyszem van füzve; egy hasonló, de rendes alakú gyöngyszem, — egy falevél alakú lapos vasnyilbegy; egy 4 h. hosszú vaskanálforma, nyele végén lyukkal, feje balfelől evés vagy merés közben elkopva; — egy $1\frac{1}{2}$ h. hosszú

öntött rézdiszitménydarab; egy, talán kés rozsdás darabja, és két vasas forradvány.

Néhány évvel ezelőtt e dombtól észak felé mintegy 70 ölnyire, szántásközben az ekevas nagyot korezanván, az ökrök megállottak; a béres vizsgálván a baj okát, az ekevas alatt egy köszörűköforma lapos követ talált, melyet fölemelvén, alatta egy másik, ez alatt harmadik, végre a negyedik hasonló lapos kő tünt elő.

E kövek jelenleg a halasi ref. lyceum régiségtárában vannak egy 30—40 itezés urna mellé letéve; a kövek kettesével párosak, mert az alsó kő domborúságának, a felső kő völgyelt vagy kopott homorúsága teljesen megfelelően, egymásra ráillenek.

E kövek alakja kerek, átmérője 14 h., közepén $1\frac{1}{2}$ h. átmérőjű, belől simára esiszolt lyuk, e lyuknál a kő vastagsága $2\frac{1}{2}$ h., szélénél két hüvelyk; felső lapján a központból kisu-gárzó vonalakban malomkővágásforma érdekesség látható; — a kő alsó lapja, a mint a bányából eredetileg kivágotott, egyenetlen, darabos, — kerekre is nem vágva vagy esiszolva, hanem darabosan, apránként van törve.

Ez érdeket ébresztő domb belsejének megásatása végett 1868. évi sept. 17-én Szilády Áron lelkész s m. akadémiai tag, s Gál Lajos mérnök és lyceumi tanár barátainnak társaságában, a vendégszerető házigazda tanyájára szállottunk, s 3—4 ember segítségével e cserepekkel, kövekkel és csontokkal borított dombnak tetején az ásatást kelet-nyugoti irányban megkezd-tük, s folyvást barna és sárgás-szürke homokrétégekken át haladtunk le egész hét láb mélységig; e rétegek közt kevés hamu és elporhadt szénből álló égés-fekvetek voltak, s ezek közt a fentebbiekhez hasonló durva, vastag cserepek, kövek s nagymennyiségű állatesontokat találtunk; 7 lábon alól rátaláltunk az e vidéken közönséges sárga homoktalajra, melyben már semmi tárgyra nem lehet akadni.

Ezután megásattuk a domb nyugoti, majd déli lejtőjét, de itt is a fentebbieken kívül más tárgyak elő nem fordultak.

Majd megásattuk a keleti lejtőt; itt a földszinétől lefelé $2\frac{1}{2}$ lábnyira szén, korom, hamuréteg, ezen alól $\frac{1}{2}$ l. vastag homok, ezután ismét égés, és 5 h. vastag szürke hamuréteg, úgy,

hogy a hamut marokkal lehet szedni; ismét 1 láb homok, ezen alól újra szénnel vegyített hamuréteg; 5 lábnyi mélységnél ismét elértük a sárga homokaljat. E hamus rétegekben szintén a fentebbiekhez hasonló cserépdarabok, állatesont-töredékek, fél lóállkapozák fogakkal, egy húsevő állat állkapozái szintén hegyes fogsorral, s a mi különös, az állatesont-darabok egyikén is éles eszközzel való vágás jelei láthatók nem valának, hanem mindegyik darab törve volt; — azonban sem előbb, sem ez ásatásnál bármiféle pénz vagy emberesont ez ideig elő nem fordult.

E csontokból, cserép- és kövekből ismét szaporítottam előbbi gyűjteményemet.

Hogy miféle vallási vagy világi szertartásnak lehetett e domb az ősidőkben színhelye? nehéz elhatározni.

Hogy ugyanazon — égetéssel végzett — szertartás itt egymásután felváltva több ízben történt, ezt igazolja azon körülmény, hogy a szénnel s korommal vegyes hamu- és égésfekvetek felett egy lábnyi vastag homok, e felett ismét égésfekvet, ezután ismét hasonló homokrétteg felváltva fordul elő; a miből azt lehet következtetni, hogy az első égetés után e hely elhagyatván, a szelek az égésfekvetet 1 lábnyi vastag homokrétteggel több év lefolyása alatt betertették; majd e felett ismét új égetés történvén, ezt ismét új homokrétteg borította el.

Ha emberi csontmaradványok is fordultak volna elő, e helyet hún-seytha temetkezési dombnak lehetne tartani, de ezek teljesen hiányzanak. Ellenben a fülbevaló, nyilhegy, vaskanál, gyöngyszem, réz-díszítmény és késdarab ismét azon gyanút ébresztik, hogy itt mégis emberi hullának a vele volt eszközökkel együtt kelle megégettetni, mely alkalommal lóval is áldoztak, s utána halotti torúl és vendégségre többféle állatok leölettek, s végre kegyeletos szokásként e sírdomb különféle, itt nem található kő- és cserépdarabokkal hányatott be.

Az előforduló többféle, itt nem termő kődarabok nagy mennyisége után itélve, azt kell hinnii, hogy a sírokra ily kövek vetése amaz ős nemzet fiainál oly mulaszthatlan kegyeletos szokás, lovagias tisztelet-kifejezési jel volt, miszerint, hogy ennek eleget telhessen, mindenki, ily köveket termő vidéken megfordultakor magát már előre ellátta ily kődarabokkal, s a kinek ily kő

nem volt kezénél, az egy cserépedényt, talán áldomáscsészét összetörvén, ennek darabját vetette kő helyett a sírra.

Ha a fentebbi két páros kerekkövek az időben őrlésre használtattak, ily őrlőkövek elkopásuk után szintén a temetés-kor darabokra töretek; mert az bizonyos, hogy a cserép- és más kődarabok közt ily őrlőkövek darabjai is találtaknak, némelyiken a kicsiszolt középlyuk kis része is látható.

Hogy e domb még emberi kéz által feldúlva nem volt, mutatják a homokrétegek közt találtató égésfekvetek földszintes irányú vonalai, s a hamu és szén érintetlen állapota; tehát mind a csont-, mind a cserép- és kődarabok az égésfekvet keletkezése korából származnak. Római sírdomb nem lehet, azért, mert így urna vagy épen, vagy legalább nagyobb töredékben, s vele Charon-pénnel is került volna napfényre.

De a rómaiaktól származó cserepek vékonyabb, erősebb, s szakügyességet eláruló alakja s anyaga is mutatja, hogy náluk a fazekas mesterség, agyag-égetés művészileg kifejlett állapotban volt; ellenben az e dombon talált cserépdarabok vastag, durva anyaga és készítmódora azon következtetésre vezet, hogy azon nemzet, melytől ezek hátramaradtak, a fazekas mesterségben a kezdet nehézségeivel küzdött, kiteszik ez abból, hogy némely darabon annak készítésekor a simító újj helyei, másikon a száj felső részén az azt czífrázó köröm nyomai láthatók, s így e cserepek hihetően korong használata nélkül készítették.

Hogy mely nemzet emlékei e cserepek? nehéz meghatározni.

A történelem a Duna-Tisza-köznek legrégebb lakosaitúl a dák- vagy geta-nemzetet említi, Kr. e. 132-től Kr. u. 30-ig; kik után e vidéket a sarmata szabad jászok szállották meg, kiket ismét a húnok váltottak fel.

A cserepek kezdetleges művészete nyomai után indulva tehát, ezek készítőit a legrégebb korban kell keresnünk, s így a Duna-Tisza-közön a legrégebb korban lakott népekre, s e szerint vagy a dák, vagy a sarmata-jász, vagy a húnokra kell visszamegnünk; de hogy ezek közül melyik nemzet utáni maradványok az ily dombok? habár azok hún-seytha temetkezési

helyeknek gyaníthatók, azt csak e részben teendő bővebb vizsgálódás, ily cserépmaradványok több másokkal összehasonlítása, és több hasonló helyek megásatásának, talán sikeresebb eredményei után lehetne a lehetőség fokára emelve meghatározni.

E sorok egyedüli célja a figyelemgerjesztés volt.

GYÁRFÁS ISTVÁN.

A bánságok eredete s a bánok hatásköre.

V.

Az eddig felhozottak után áttérek értekezésem második részére, mely főleg a bán jogait és hatáskörét tárgyalja.

A báni méltóság fontossága hajdan kétségkívül sokkal nagyobb volt, mint a közelmúlt századokban. Hatásköre messze terjedt. A bán vitte a főkormányt, politikai, törvénykezési, közigazgatási és hadügyekben. Gyakran kiterjedt hatalma a szomszéd magyar vármegyékre is, hol a horvát bánok mint főispánok hoztak ítéleteket. És mivel II. Endre arany-bullájában a bánoknak megengedtetik több hivatalt viselni: ők többnyire éltek is e kiváltságukkal, mely körülmény természetesen hatalmukat még inkább nevelte. De már e törvény életbeléptetése előtt is viseltek a bánok több hivatalt; ugyanis Dénes (1183.), Miklós gr. (1195.), Bánk (1208.) mint tudjuk, egyszersmind főispánok is valának, Berthold pedig érseki méltósága mellett a bánit szintén megtartá. Később, miután az Anjouk alatt nagy hatalomra és fényre emelkedett a báni méltóság, megtörtént, hogy a bánok országbiróvá vagy nádorrá választatván, mindakét fényes hivatalukat viselték. 1406-ban pedig a híres zágorai gr. Cyllei Hermann, horvát-dalmát bán azt is kivitte, hogy a bánok a köztörvény felett álljanak, a mi a mohácsi vész után teljes gyakorlatba ment át, míg nem Draskovich János (1595.) — miután már a báni méltóság fénye igen alászállott — hogy magának biztosítsa e hivatalt, önként lemondott ezen jogáról. Különben a báni méltóság tekintélye a XVI-dik században a végenyészethez látszott közel állónak. Okai ennek magok némely, méltóságukról megfélemedezett bánok egyenetlenkedései és hatalmaskodásai voltak.

A következő századokban is gyakran megszorított, majd

ismét visszaállított hatáskörük, de sohasem azon teljességében, mint a mohácsi vész előtt volt, s mint törvény szerint kellett volna. Elmondhatni, hogy 1590—1615 közt inkább csak elvben állott fenn e hivatal, mert habár ez időköz alatt nevezettek is ki bánok, hatáskörüket nagyon megnyírbálták. A főhatalmat ekkor Horvát-, Tót- és Dalmátországban leginkább Ferdinánd és Miksa hercegek s a bécsi udvar gyakorolták. Számtalanszor folyamodtak ezután a horvát rendek a császárhoz: „ut auctoritas bani cum plena a mari Adriatico usque ad Dravum fluvium jurisdictione in integrum restitua-tur, tam in re militari, quam in jure dicendo.“ — Majd, hogy a bán „a tartományok kormányzatát oly föltétellel vegye át, hogy ő fensége (Ferdinánd herceg) után a bán úr, régi teljes hatalma szerint, feje legyen a véghelyeknek, hadi ügyekben ő fenségével kölcsönösen értekezzék“ stb.; továbbá, hogy azon tartományok mind hadi, mind törvénykezési dolgokban fő nélkül lévén, tovább is kárt szenvedni ne kényteleníttessenek, mint eddig nagy hátrányukra történt: ő kir. felsége a bán-t is e méltóságába teljes hatalommal mielőbb kegyelmesen bevettesse stb.“¹⁾

Némi eredménye lett is a panaszoknak, mert már a XVII. század elején II. Mátyás alatt a bán hatalma kiterjedt a török uralom alól még megmaradt némely véghelyi bánságokra is. Ez időtől kezdve a bán-i hivatal, főleg III. Károly, Mária-Terézia, II. József reformjai folytán ment át némi, bár nem fölötte lényeges változásokon.

VI.

Törvényeink értelmében a bán (kir. tiszt, kir. helytartó) a kapcsolt részek kijelentett óhajta s ajánlata folytán a király által neveztetik ki, még pedig a magyar zászlós urak leg-

¹⁾ 1608: t. cz. 11. 1609: 27., 28. 1649: 33. 1681: 62., 66. 1687: 22. 1715: 114. 1723: 87. stb.

tekintélyesebbjeiből. ¹⁾ — Sokszor azonban, kivált a későbbi századokban az uralkodó önként, s nem is mindig a kívánt személyt nevezte ki bánná, a mi gyakran nagy ellenhatások előidézésére szolgáltatott alkalmat.

A kinevezett méltósága meghatározatlan ideig tartott, minthogy a fölmentés szintén a király tetszésétől s akaratától függött. Hosszas ideig azonban nem igen viselték e hivatalt, úgy, hogy 3—4 évi időköz már huzamosnak tekintetett. De viszont gyakran azt látjuk, miszerint a bánok fölmentésök után néhány évvel ismét kinevezettek régi méltóságaikba, a mi egymásután többször is ismételtetett (*fuiti bani*). *Henrik*, (Ernei) egész Tótország bánja, viselte a báni méltóságot 1268—1270-ig, és ismét 3 évi szünetelés után még két évig. *Ónadi Zudarpéter* kétszer, *Szechy Miklós* négyszer, *Tahy Ferencz* háromszor nevezetett ki bánná, stb.

A bán ünnepélyes beigtatása alkalmával összehívván a kapcsolt részek közgyűlése, itt szintén a király által kinevezett biztos felkéré a jelöltet a szokásos eskütételre, a mely követ közleg hangzik: „Én N. N. esküszöm az élő Istenre, boldogságos Szűz Mária Isten anyjára, és Istennek minden szentjeire s választottaira, hogy minden egyes előttem pörlekedőknek, bármily személy, gazdag vagy szegény, megválogatása nélkül, félretevén minden kérelmet, adományt, kedvezést és gyűlölséget, miként Isten és annak igazsága szerint teendőnek hiszem, tehetségemhez képest jogot, igaz ítéletet és igazságot szolgáltatandok. — Isten engem úgy segítjen, boldogságos Szűz Mária és ezen Urunk Jézus Krisztus megváltó keresztségének jele!“ ²⁾

Ezután a jelvények, az ősi *buzogány*, a társországok *zászlója*, a báni peccétekkel egyetemben kezébe adván, jogát — mint föntebb említettett, a következőkben gyakorolja: ³⁾

¹⁾ „ . . . A király erdélyi vajdának, székely és temesi grófnak, szlavoniai, dalmát- és horvátországi, nándorfehérvári, szerémi, jajczai bánnak magyar embereket nevezzen . . . “
1453 : 3. 1471 : 6. 1492 : 8. 1523 : 17. stb.

²⁾ 1436 : 1.

³⁾ 1609 : 27, 28. 1618 : 31. 1630 : 25. 1638 : 32. 1715 : 114. 1729 : 20. 1741 : 47, 50. 1608 : 11. 1635 : 32, 34. 1687 : 22. 1647 : 51. 1681 : 62. 1723 : 87. 1729 : 20. 1609 : 28. 1638 : 32. 1687 : 22. 176⁴/₆ : 33. 179⁰/₁ : 24. 1808 : 5. stb. stb.

a) A közigazgatásban. Báni közgyűléseket, s ezeket megelőző báni értekezletet (conferentia banalis) hirdetés tarthat. — Ez utóbbiak tartása alkalmával az összeültek a kapcsolt részek ügyei fölött tanácskoznak, s miután azokat itt eléggé megvitatták, úgy terjesztik a közgyűlés elé a határozatokat. Háborús időben vagy országgyűlés alkalmával közgyűlés nem tartathatván, azt az értekezlet pótolja, melynek — valamint a közgyűlésnek is — a bán az elnöke, kinek jelen nem léte esetében ítélőmestere s az al-bán vezetheti a közgyűlést.

Báni értekezlet tartatott már a XIII. században (Kún László korában) is. Tagjai: a bán s az ez által meghívott előkelő férfiak, névszerint a kapcsolt részek főpapjai, főurai, az ítélő-mester és a káptalani-, országos-, vármegyei- s városi követek.

A bánok azon jogát, mely szerint a közgyűlést maguk hirdethették és tarthatták, általuk meghatározott időben és helyen, — elsöben I. Mátyás szorította meg, rendelvén, hogy csak legfelsöbb engedelem s jóváhagyás mellett tartathassék báni közgyűlés. De az ő halála után ismét nagy ideig tetszés szerint hirdettek s tartottak gyűléseket, még a bán segédei — ítélő-mester, al-bán — is, mig nem az austriai uralkodók alatt törvényben kimondatott, hogy a bánok csak királyi parancs s beleegyezés folytán tarthatnak közgyűlést. (1757.)

A közgyűlések tartása hihetöleg igen régi; a legrégibb, mely említettik, Zsigmond korára esik. — A gyűléseken hozott decretumokat a bán saját pecsétjével és aláírásával erősíté meg, s hogy azok akképen hajtassanak végre, arra szintén ő tartozott ügyelni. A bán adhatott engedelmet falvak építésére, osztthatott kiváltságokat, birtokokat ajándékul; a rendelkezése alá adott királyi várakkal szabadon rendelkezhetett, elzalogosithatta, el is adhatta; a kir. felség, adományát megerösíté. Királyi dézsmát osztogatott, utazásaiban bárhol szabadon szállhatott meg a földesuraknál a XIV. század közepéig, — az 1350-ben tartott báni gyűlés azonban e jogát eltörölte.

A bán az ország zászlósai (barones regni majores) között, az országbiró után következik, s a magyar főrendiháznál üléssel bir, a hol baloldalról a harmadik helyet fog-

lalja el, azonban a nádor vagy országbíró távollétében az elnökség nem őt, hanem a tárnokmestert illeti. Itélő-mestere és az al-bán is törvényszerint helyet foglalhattak a magyar országgyűlési követek táblájánál, s a horvát rendek számára naplót vezettek. (1723: 27. 1807: 9. stb.)

S minthogy „a legfensőbb ügyvitel előmozdítására s a közjó előmenetelére nagyon sokat tesz az, hogy a bán állandó szokás szerint az országban tartózkodván, azon országok ügyeiről gondoskodhatik“, — kötelessége volt a bánági részekben laknia (176⁴/₅: 34.) Varasdon, Körösön, Kapronczán vagy Zág-ráiban. (Az egy Draskovich Győrött). Ha elutazott, helytartója személyesítette.

A végvári bánságokba törvényszerint mindig két bán rendeltetett, hogy míg az egyik a várat elhagyja, a másik hűtlenségi bűn terhe alatt helytt maradjon.¹⁾ A végvári bánok két tisztséget sem viselhetek, nehogy az egyiket őrizvén, a másikat elveszítsék. (1523: 17.). A nádor és országbíró évenként vizsgálják meg a végvárakat, s a királynak jelentést tegyenek. (1498: 43.).

Már Kálmán király kimondá: hogy a világi embernek ne legyen egyházi hatalma (1112: 11.); s ez későbbi törvényeink által is megerősítettett, s ennél fogva „a bán Isten egyházának dolgaiba avatkozni ne merjen, — mert a védüri jog a királyt illeti.“²⁾

A bán távollétében, vagy e méltóság megüresedése alkalmával, a főhatalommal a helytartó (bani locumtenens, zágrábi püspök) volt fölruházva.

b) Törvénykezési ügyekben a bán Horvát-Tótországban és a hozzá tartozó határvidékeknek főbírája. (1659: 45.). A nyolczados törvényszékeknél is (octavale forum) ő elnököl. — E törvényszékek tartása régi időtől fogva divatozott, úgy hazánkban, mint a társországokban, és pedig eleintén évenként négyszer, majd kétszer; végre az 1681: 28 és 1723: 27. így rendelé el: „a bán gróf úr a nyolczados törvényszékek tartását Horvát- és Tótországban évenként a rendes helyen

¹⁾ 1518: 21. 1454: 5. 1514: 67. 1523: 17.

²⁾ 1486: 37. 1100: 65. 1435: 21. 1439: 21. stb.

és időben — mely a bán gróf úr által határozandó meg — ki-hirdettesse, s maga, vagy helyettese elnöklése alatt megtartassa.“ ¹⁾ — Az e törvényszékeken megindított perek főlebbezése elébb a királyi (1729: 31.), aztán a hétszemélyes táblára történt.

III. Károly korában e törvényszék báni tábla nevezete alatt fordul elő, s a magyar királyi táblához hasonló hatáskörrel s feladattal birt.

Báni tábla tartatott minden évben ²⁾, s a kapcsolt részek ügyei s bármily birtokperek első folyamodásban itt indítottak meg ³⁾, főlebbeztetésük pedig a királyi és hétszemélyes táblára történt. ⁴⁾ A báni tábla tagjai: a bán (elnök), vagy helyettese, egy főpap, több főúr, az ítélő-mester s az al-bán, végre több alsórendű hivatalnokok.

Az al-bánnak, mint Zágráb- és Körös vármegyék főispánjának szintén volt egy külön törvényszéke, al-báni tábla néven, de ennek jogköre csak az említett vármegyékre terjedt.

A bán levéltárral s hiteles pecséttel birt, melyet ítélő-mestere kezelt. A gyűléseken hozott statutumokat s más határozatokat pecsétével hitelesíté meg; parancsokat tett közzé, a büntetéseket szigorúbbakká változtathatta vagy enyhíthette, halálra ítéltnek kegyelmet adhatott.

c) Katonai s hadügyi tekintetben a bán hatásköre sokban hasonlított a német határőr-grófokéhoz. Különös kötelessége volt a végvárokat felügyelni, azokat jó karban tartani, megvédeni. Ő nevezte ki saját helyetteseit (a vár- és főkapitányokat), s a katonák zsoldjáról, élelméről, úgy fegyverzetéről gondoskodni ő tartozott. ⁵⁾ Az egész bánügyi hadseregnek parancsnoka ő lévén: mint ilyen, annak kivonulása alkalmával

¹⁾ 1659: 41. 1681: 34. 1649: 76. 1635: 14. 1647: 103. 1609: 70. 1729: 31. 1659: 87. 1723: 89. stb.

²⁾ 1681: 28. 1715: 118., 120., 121. 1723: 27. 1729: 31. 1741: 58. 1765: 38. stb.

³⁾ 1715: 121. 1723: 27. 1653: 51. 1741: 58. 1827: 14. 1840: 25.

⁴⁾ A III. Károly által létesített u. n. horvát-dalm.-tót ítélő tábláról a felebbezés a báni táblához intéztetett.

⁵⁾ 1655: 73. 1659: 2. 1662: 14. 1681: 5. stb.

a dandárokat (vagy a jobbszárnyat), visszavonuláskor pedig az utócsapatot vezényelte. A határvidékek megtámadtatása esetére külön bänderiummal birt (1498 : 2.), s e bänderium fönrtartására a királyi pénztárból bizonyos összeget kapott, kivévn, ha a bán egyszermind főpap (perjel) volt (pl. Tahy), a mi ugyan ritkán történt, mert akkor saját jövedelméből fizette bänderiumát. — Háború idején a fölkelő nemességet a vármegye a bán bänderiumának zászlója alá gyűjté, s ekkor is ő tartozott a szükséges élelmezésről, takarmányról, fegyverzetről gondoskodni.

Továbbá a bán főkormányzója, kapitánya az unnai és kulpai végvidékeknek, s mint ilyen, ő nevezi ki azon vidékek fő- és alsóbb tisztjeit. (1609 : 27.)

A katonai végvidékek azonban a bánok hatósága alól gyakran kivétettek, a mit a királyhoz benyújtott különböző évekbeli számos panaszok és folyamodások tanusítanak. ¹⁾

Végre a bánok fizetéséről a király gondoskodott. ²⁾ A bán meghatározott összegén (10,000 frt) felül több mellékes jövedelemmel birt: t. i. mint főkapitány, ezredes stb., továbbá a sójövédék s a társországok által fizetett királyi adó $\frac{1}{4}$ -ede szintén őt illeté. ³⁾

KENÉZY CSATÁR.

¹⁾ 1608 : 11. 1609 : 27., 28. 1630 : 25. 1635 : 32. 1638 : 32. 1649 : 33. 1681 : 62. 1687 : 22. 1715 : 114. 1723 : 87. 1729 : 20. 1741 : 47 stb.

²⁾ 1609 : 67. 1715 : 114.

³⁾ Salarium banorum olim 10,000 fl. (Szalay szerint 32,000 arany) ex sale 1000. — (Lehoczky).

Könyvismertetések, bírálatok.

VI.

Codex Diplomaticus Patrius. Hazai Okmánytár. Harmadik kötet. Kiadják Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. Győr, 1866. n. 8. r. 480 l.

A czimzett irodalmi vállalat első és második köteteiről a „Századok“ f. évi I. és III. füzeteiben szoltam; most a harmadikból szemelem ki a nevezetesebb történelmi adatokat. Ilyeneket leginkább a királyi adomány-levelekben találunk; jelesül: IV. Béla, János comesnek — kinek atyját, akkoron Kálmánnak, Béla testvérének, főpohárnokát, a Sajónál a hid végén a tatárok megölték, magát János comest pedig Kálmán zászlója alatt dárdával bal lábán halálosan megsebesítették — somogyvármegyei Megyer földét 1268-ban adományozta. — V. István alatt Ottokár cseh király megtámadta hazánkat, s midőn még csak híre volt, hogy Pozsony vidékén be készül törni az országba: István király kémszemlére, több hívével, Miklós mestert küldé el, ki is Ottokár táborába berontva, egy cseh katonát elfogott; azonfölül, midőn némely németek kártétel végett hajón átszállnának, ugyanő kiszállításukat gyors nyilazással megakadályozta s többeket közülök megölt; egy, vele síkra szállt németet elfogott és levágott; midőn pedig Ottokár Pozsonyon felül a Sárréven István ellen átkelendő vala, ugyancsak Miklós mester, László testvérével s a király más híveivel, a cseh had ellen kiküldetve, a csehek közül többeket megölt; midőn továbbá Ottokár a győri várat álnokul hatalmába kerítette s annak visszafoglalására Joachim tárnok küldetett ki: Miklós mester és László testvére a várból kitört németek közül többeket nyilakkal és lándzsákkal megölték; midőn László királyunk, Győr visszavétele végett, seregével ugyanazon vár alá

érkezett, a nevezett testvérpár az ő szeme láttára dicséretesen harczolt és a várbeliek közül többeket megölt; midőn az Ottokár által szintén álnokul elfoglalt szombathelyi vár visszavételével Joachim tárnok bizatott meg, Miklós a várból kirohanók közé rontva, lándzsával három németet leszúrt, egy elfogott magyart pedig kiszabadított; végre midőn Ottokár Detryh (Detrekő?) nevű vár megvívására nagy sereget, László királyunk pedig annak megvédésére a már többször említett tárnokot más főurakkal küldötte: a harczot a várvivókkal nevezett testvérpár kezdte meg, egy németet elfogott, sokat megsebesített, s azon ütközetben a magyar főurak nyolcz cseh főurat elfogtak; s e hadjáratokban Miklós mester sok sebet, különösen pedig a szombathelyi vár alatt jobb kezén lándzsával sebet kapott; ezen számos szolgálatok és érdemek jutalmául László király az említett testvérpárnak Sitke nevű földet (Vas), melyet Mária királyné, László király nagyanyja, jogtalanul foglalt volt el, 1274-ben visszaadta. A már érintett Megyer földét László király 1279-ben, a már szintén említett János comesnek újból adományozta, szolgálatai és érdemei közül kiemelvén, hogy midőn Henrik bán párthiveivel László ellen fellázadt: János comes a pártosok ellen dicséretesen harczola; azonfölül, midőn László a cseh király ellen vezette hadát: azon ütközetben, melyben Ottokár elesett, János comes, a király szeme láttára, oroszlánsként küzdött. — I. Károly király Poghi és Mohi birtokokat Pobornak és Mikének, soknemű szolgálataikért, különösen pedig kárpótlásul (recompensatio) azért, újból adományozta 1323-ban, hogy Ivánka testvérek a bajor herczeggel háborúskodó Frigyes római királyhoz több nemessel segélyül küldetvén, ott halálát lelte. — Midőn Zsigmond király a római egyház és a római birodalom ügyeinek reformálása, a régóta óhajtott egyetértés helyreállítása és az egyházi szakadás kiirtása végett Franciaország-, Katalonia-, Anglia-, Németország- s más országokban járt és fáradozott: László, János tamási-i vajdának s kir. ajtónállónak fia, őt illő ruházatban s fényes nemesi kísérettel mindenhova követte; azonkívül ugyancsak László és testvére, Henrik, Csehországban Zsigmond királynak, „vagy inkább magának az Istennek és a szent igaz hitnek ellenségei, úgymint viklefíták vagy (igy) husszíták ellen — kik az egész keresztyén nép által

vallott katolikus hit elhagyásával, a régente megátkozott eretnek Viklef János tévútjára tértek s tanításaikkal majdnem az egész Csehországban számtalan lelket az igazság útjától eltávolítottak“ — egész erővel férfiasan harczoltak: ezért nekik Zsigmond király 1421-ben Kápolnás-Vihnyét s bizonyos hedreki, hodosi, babkai, szent-királyi (Somogyban) és majsai (Baranyában) részbirtokokat új adománykép adományozott. — Csolnoki Albert kőszegi alvárnagynak Székes-Fehérvár külvárosában volt házá, somogyi szőlőhegyen fekvő szőlőjét s az ország bármely részében birt ingó s ingatlan javait, azért, mivel ő a kőszegi várat minden kényszerítő szükség nélkül a németeknek, az ország nyilvános elleneinek, átadta: nevezett alvárnagytól II. Ulászló király elvévén, azokat 1490-ben Temesvári Bodó Mihálynak, Szapolyay István udvari emberének, érdemei jutalmául adományozta.

A jöszág hajdani becsárát több okmányból is megtudhatjuk, csak az a kár, hogy némelyekben a jöszág mennyisége nincs szabatosan kitéve. Így: 1281-ben Bertalan mester valkómezei Páka helységét Imrének 70 márka dénárért; — 1282-ben a Hunt-Páznán nemből való Bukén comes a Dudvág folyó mellett fekvő Moycib nevű birtokát Elefánti András comesnek 300 ezüst márkáért; — 1283-ban a Ludány nemből való Szoboszló, Ludány, Bana és Teremes részbirtokait rokonának, Vithnek 6 márkáért; — 1293-ban Nádasdi Péter, rokonai beleegyezéssel Monorósd (Vasvármegyében) nevű birtoka egy harmadát Nádasdi Domokosnak és Imrének 20 márkáért; — 1295-ben ugyancsak Monorósd egy harmadát Sári Márk Nádasdi Domokosnak és Imrének szintén 20 márkáért; — 1297-ben ugyanazon birtok egy harmadát Nádasdi Csopó unokái, András, László és Dénes az imént említett Nádasdi Domokosnak és Imrének 25 márkáért; — 1296-ban Szelestey János özvegye és fia Szelestén egy birtokrészt Wez Miklós comesnek 32 márkáért; — 1308-ban László és Thekus testvérek 30 hold birtokukat egy olaszfalvi berekkel együtt Solyagi Budó és István mestereknek fél márkáért; — ugyanazon évben Koppányi Onch, szent-adorjánföldi birtokát Csepáni Péternek 30 márkáért; — 1309-ben Mórica és Csák, Demeter bán fiai, Wolf helységét (Sopronyvármegyében) Jekelin és Kneplin comeseknek 100 márkáért; — 1325-ben Tamás

comes nagy-écsi birtokrészét, mely kertből s 10 hold szántóföldből állt, Köcski Sándor országbirónak 10 márkáért; — 1351-ben Lukács özvegye és fiai klímpei birtokukat (Sopronyvármegyében), nyolczada kivételével, Agendorfer Márton sopronyi polgárnak 197 talentumért; — 1430-ban Fel-Pézei László fel-pézei és hali szölcit Fel-Pézei Domokosnak 22 tiszta arany-frtért adták el. — Eladásokról lévén szó, idecsatolom még azon adatot, hogy 1263-ban Beréndi Hunt, Sike, Gergely és Sebestyén, Csömör nevű szolgájakat Ajkai Ehellősnek negyedfél márkáért adták el.

Perhalasztásnak több esete fordul ez okmányokban elő, de különösen érdekes köztük Zsigmond királyé, melylyel az István és Kólos Jeromos közt főnforgó ügyet azon okból, mivel említett Istvánnak, mint udvari emberének, bizonyos szolgálathban a Havasalföld ellen szervezendő hadsereghez kell mennie, elhalasztani rendeli. Rendelete havasalföldi Hosszúmezőn (Kimpolung) 1427. april 25-kén kelt, mely adat annyiban is érdekes, mivel Ráth Károly „A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei“-ben (Győr, 1861.) 141. l. említett évi april 14-től máj. 11-ig nem tudta kimutatni: Zsigmond király hol tartózkodott?

A nemesítésnek e kötetben egy oly esete fordul elő, midőn I. Lajos király Visi Györgyöt és Miklóst 1365-ki febr. 23-án azért nemesíti meg s visi birtokkal megadományozza, mivel ők királyi hálókötőktől származnak. — Mennyire kedveztek udvari embereiknek hajdan is királyaink, mutatja továbbá I. Mátyás 1464-ki okmánya, melylyel a szakács-kölkedi szakácsokat minden birák és hatóságok illetékessége alól fölmentette.

Szép emberbaráti tetről, illetőleg hagyatékról szól a 16-ik okmány. Pero sopronyi polgár t. i., s egykoron biró, látván halála közeledését, Klimpa helységét (Sopronyvármegyében) 1276-ban a bors-monostori conventnek azon föltétel alatt hagyományozta, hogy az apát három szegény árvát évenként 9 talentummal segélyezzen.

Hatalmaskodásoknak következő eseteiről értesülünk: 1331-ben Csörlei András comes, Csörlei Sándor uzuri három jobbágyát elfogván, azokat négy hétig börtönében tar-

totta s tőlük 18 márka dénárt csikart ki; azonfölül ugyancsak Csörlei Sándor majorját fölgyújtotta, Sebestyén nevű jobbágyától pedig azért, mert Benedek napján, mint ünnepen, nem ment szénát gyűjteni, négy juhot s két kecskét elvett, a miért is ennek harmadnap óta gyermekágyban fekvő neje, nem levén mivel táplálkoznia, gyermekestül meghalt. — 1420-ban Kávai Posár Domokos, több örsi érseki nemessel a koppán-monostori apátság jobbágyaitól 100 kepe gabonát foglalt el. — 1438-ban Csabi György a türjei prépostság javaiból 100 holdat foglalt el. — 1538-ban Márton veszprémi választott püspök, Tátika várát éjjel álnokul elfoglaltatta, Pethő Antalt elfogatta, nővéreit onnan kitűzette, Pethőék és rokonaik arany- és ezüstneműit, ruháit, pénzt — nemkülönb a szent-léleki, keszthelyi, segesdi, örvényesi klastromok és számtalan zalavármegyei nemesek arany- és ezüstneműit, drága ruháit s más kincseit, melyek az idő veszélyessége miatt, biztos megőrizés végett Tátika várába hordattak, elvitette, maga hasznára fordította, a Tátika várához tartozott városokat és községeket elfoglalta, nevezett Pethő Antalt börtönben tartotta, a vár s a hozzátartozók jövedelmét maga számára szedette, mindezzel Pethőéknek százezer magyar forintnál nagyobb kárt okozván. — 1542-ben Zrinyi Miklós bán, számos népével, Enyingi Török Jánosnak Csurgó városába s az ahhoz tartozó somogyi községekbe szállt, azokban több napig időzött, Töröknek több jobbágyát kegyetlenül megverte, Csurgón e községbeli számos lakosoktól mindennemű bútort, kincset, készpénzt, lovakat s más barmokat, terményeket, nő- és férfiruhákat, — saját maga, serege, úgy lovai részére elvett és fölhasznált, a fölmaradtakat pedig szekerekre rakatta és minden fizetés nélkül elvitette. Sőt azután még ugyanazon évben szintén Török Jánosnak pápai várához tartozott Kup s két Borsos-Győr nevű birtokába serege nagy részével szállt, másik részével pedig Policsányi György kapitányt, Alapy Jánost, Farkasyth Gergelyt, Horváth Györgyöt és Mátyást Török Jánosnak sopronvármegyei Szent-András, Sobor és Egyed, györvármegyei Mőriczhida, Szerecsen és Gyömörő birtokaiba küldötte, seregét ott a lakosok nagy kárával élelmeztette, Mőriczhidán Egyed Ambrúst, Szent-Andráson Szekeres Pétert és Ferencz Jánost, Szerecsenben Fejér Mihályt kegyetlenül összeverette, s Török Já-

nosnak nevezett községekbeli számos jobbágyaitól minden bútorukat, kincseiket, lovaikat, barmaikat, terményeiket, mindenemű élelmöket erőszakkal elvétette, fölemésztette, a fölmaradtakat pedig elvitette: úgy hogy Zrínyi Miklós és serege Török Jánosnak és jobbágyainak mindezzel háromezer arany forintnál nagyobb kárt tön.

Több nyoma van e kötetben az úgynevezett fogott bíráknak is; és hogy a bírói felelősség hazánkban már hajdanta gyakorlatilag ismeretes volt, mutatja a 116. sz. alatti okmány, mely szerint a sopronyvárosi törvényszéknek Czenky András ügyében ítéletet kellett volna hoznia: de összetlven, az ítélethozást hét hétre, ezeknek elmúltával három hétre halasztotta el, s ezek is Sz.-Egyed napján lefolyván, az ügy elintézését még ekkor is, a napünnepi volta miatt, el akará halasztani; a bíró ezért, 12 esküdt társával, 1339-ben a király elé idéztetett.

Igazságszolgáltatásról levén szó, főlemlítendőnek vélem a 296. sz. a. okmányt, mely szerint Mesztegnyei Szerecsen György, Gúti Ország Mihály nádor előtt Mindszenti Miklós ellen panaszt tön, hogy midön ő, Szerecsen, Kölesden, saját házánál, a király más embereivel ugyancsak a király bizonyos ügyeiben foglalkodnék, néhai Mindszenti János, Zelemér György izgatása folytán, János pécsi püspök több fegyveres szolgájával felpörös kölesdi házára ütött, öt minden ok nélkül elfogta, a vele volt ingóságoktól megfosztotta, a pécsi várba vitette, s ott mindaddig, a meddig nekie tetszett, fogva tartotta; s hogy mindezek így történtek, felpörös a fehérvári keresztések, a kapornaki convent s a tolnamegyei alispánok és szolgabírák vizsgálati irományaival bizonyította, és Mindszenti János testvérén, Miklóson, elégtételt keresett. Alpörös ügyvéde által Mindszenti Jánost ártatlannak állította s ártatlan voltáért bajjivásra ajánlkozott. A nádor ezek folytán 1478-ban oly ítéletet hozott, hogy a pörös felek Budán, ő előtte, alkalmas és szokott helyen sátorokat vonva, a küzdterre lovas és katonafegyveres viadorokat akként állítsanak, hogy e párviadal alkonyatig ne haladjon, s a mely félnek viadora esti harangozás előtt lóra nem ül s a bajjívást elmulasztja, azon fél vesztesnek fog nyilváníttatni.

Tárgyrokonságnál fogva megemlítendő az is, hogy Csáky

Gábor kolozsvári tanuló, tizenkét éves korában II. János király személynöke előtt 1562-ben ügyvédekett vallott.

Figyelemreméltó a 277. sz. a. okmány, mely szerint I. Mátyás király 1466-ban Boszniába hadsereget lévén küldendő, hogy azt élelmezhesse, megkérte Ferdinánd nápolyi királyt: engedné meg a ragúzai polgároknak és kereskedőknek, hogy serege számára Apulia-, Abruzzók- és Calabriából gabonát Boszniába kész fizetésért szállithassanak.

Az apróbb adatok közül megemlítem, hogy 1348-ban Sz.-Balázson egész gesztenyeerdő volt (157. l.); 1397-ben Budán Gotfrid nevű g y ó g y s z e r é s z lakott (255. l.); Báthory István lengyel királylyá választatása érdemében küldött követeinek, Berzeviczy Mártonnak és Blandrata Györgynek adott fölhatalmazványa a 452. s k. l. közöltetik; a 87. l. Henrik veszprémi püspök mint a királyné cancellára fordul elő, s mint ilyenről — úgy látom Czinár Mór „Index alphabeticus“-ából (535. l.) — Fejér egész „Codex Diplomaticus“-ában nincs emlékezet; a 169. l. mint „Secretarius Cancellarius Serenissime principisse domine Margarethe dei gracia Tocius Sclavonie Croacie et Dalmacie ducisse“ fordul elő.

Találunk még e kötetben Bethlen Gábor és Pázmány Péter közt a béke érdekében váltott becses leveleket is. Ismertetésem befejezésétől kirom Pázmány egyik levelének mostani politikusaink által is figyelembe vehető, következő szavait: „Úgy tetszik, hogy mint a küszöb és ajtó között levő újj, úgy vagyunk mi az hatalmas császárok között, és mind oltalomtul s mind ellenségtül romlanunk kell, ha békességben nem maradunk.“

GARÁDY.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat májusi választmányi ülését e hó 5-kén tartá, gr. Mikó Imre ö excja elnöklete alatt, szép számú tagok és közönség jelenlétében.

1. Mindenekelőtt a mult ülés jegyzőkönyve hitelesítettett, miután azt a titkár szokás szerint előbb felolvasá.

2. P e s t y F r i g y e s társulati pénztárnok jelenti, hogy báró A p o r K á r o l y Maros-Vásárhelytt, eddig évdíjas tag, az alapítók sorába lépett, 100 frtnyi alapítvánnyal. Továbbá a mult ülés óta a következő új tagok jelentkeztek s kívánják magukat a társulatba fölvetetni, u. m. : G ö r g e y A r t h ú r Budán, Csacskó Iure kir. táblai bírós a magy. tud. akadémia tagja Pesten, Blaskovics Sándor h. ügyvéd Pesten, Ziskay Pál k. r. házfőnök Nyitrán, a bihari reform. egyház könyvtára Nagy-Váradon, a főgymnasium önképző köre és Márky Sándor ugyanott, a „társas-kör“ Karcagon, a főgymnasium önképző-köre Szabadkán, végre Várallyay Márton és Márk János cistercita r. tanárok, valamint Hahn Antal kereskedő Székes-Fehérvártt. — Összesen 12-en. Kik is mindnyájan egyhangulag megválasztattak.

3. T o l d y F e r e n c z, mint a néhai Torma József-féle oklevélszeti naptár ügyében kiküldött bizottság elnöke, vázoló e bizottság működését, az érdemleges jelentés megtételére H o r v á t h Á r p á d o t a nevezett bizottság előadóját, híván föl. Erre Horváth Árpád, e kitünő diplomaticusunk, valóban tanulságos előadást tartott, a különböző kor- és keletszámítási rendszereket ismertetve, s egymással összehasonlítva. Majd a Torma-féle időszámításra térve át, s minden állítását tüzetes fejtegetésekkel, sőt számszerű bizonyításokkal indokolva, — kimondá okadatolt véleményét, hogy e munka a maga idejében (1824.) igen tiszteletre méltó s jeles mű lehetett ugyan — noha némi tekintetben a mult századi Pilgrimhez képest is hiányos — mindazáltal ma már a kor által túlhaladtatott, s többé a tudomány színvonalán nem áll. Azóta sokkal egyszerűbb s gyakorlatibb számítás-módok vannak kitalálva. Azonkívül Tormának szerkezeti felosztása is sok térpazarlással jár; a keleti egyház szentjeinek névsorából csak csonka kezdet van meg benne, török naptár pedig merőben hiányzik. Mindezeknél fogva előadó, valamint vele az egész bizottság, nincs azon véleményben, hogy a társulatnak e naptárt saját czége alatt kiadni előnyös volna.

A választmány, H o r v á t h M i h á l y indítványára, jegyzőkönyvi köszönetet szavazott a bizottságnak lelkiismeretes eljárásáért, s elfogadta véleményét, miután D e á k F a r k a s ismételt felszólalására még arra kéré föl bizottsági előadó urat: adja be a jövő ülésre i r á s b a n is indokolt jelentését, hogy az a „Századok“-ban — főleg az erdélyi tagtársak megnyugtatóására, mint a kik közül a Torma-féle mű kézira-

tát sokan ismerik — közé tétethessék. (Mint hogy pedig az akadémia új pályakérdései között ily időszámítási naptár készítésére is van jutalom kitűzve: a Történelmi Társulat elhatározta bevárni e pályázat eredményét; s csak, ha az netalán sikerre nem vezetne, fogja föl ismét ezen ügyet, Horváth Árpádot már most eleve fölkérvén azon esetre ily mű összeállítására, a társulat részére, — a legújabb és legjelesebb e nemű külföldi munkák nyomán, a magyar történelem szükségéhez és onomasticánkhoz alkalmazva, s a Torma-féle kéziratnak is — a mennyiben lehet — fölhasználásával. Horváth Árpád ez eshetőleges föladat teljesítésére magát készséggel följajánlá.

Így tehát, akár sikerüljön az akadémia pályahirdetése, akár nem: vagy ezen intézet, vagy a Történelmi Társulat által pár év alatt okvetlenül birni fog irodalmunk, történetbúváraink öröme, egy jeles diplomaticum calendariummal, melynek hiányát régóta sajnosan érezzük.

4. Radvánszky Béla mutatott be két eredeti okmányt a Bárczay-család levéltárából. Az egyik V-ik István királynak egy gyönyörűen conservált levele 1272-ből, melyben atyjának IV. Bélának 1263-ban kiadott adománylevelét átírja és megerősíti. Ez adománylevelével a szepesi szászok bírāja, Lengardus fiának, Gobolnak részére szól, István nevű, maradék nélkül elhúnyt szepesi ötvös földjét adományozván neki a király. A másik bemutatott levél, minden valószínűség szerint, 1470—80. körül kelt missilis, Bárczay János egri kanonoktól, Budáról, Mátyás udvarából, bátyjához Bárczay Istvánhoz Kassára intézve, azon kéréssel: küldjön Budára jóféle kormosalmát, mert a király azt igen szereti. Bárczay István, kihez e levél szól, már 1480. után nem élt; János 1518-ban halt meg.

5. Thaly Kálmán olvasá föl a „Győrvári harc” című hadtörténeti értekezését, mely Heister tábornoknak 1706. november 6-kán s 7-kén másfélnapi harc után történt tönkveretése s elfogatása, valamint az egész ütközet katonai részleteit adja, új adatok nyomán, a Rákóczi-Aspremont-Erdödy-, a gr. Forgách-, a Béri Balogh-családok stb. levéltáraiból. Különös becsesel bírók báró Andrássy István tábornok terjedelmes jelentései, ezen ő általa vezérelt s főként Béri Balogh Ádám hősiessége által eldöntött ütközetről, melyben hármezer rác és német vágatott le. — E harc részletei eddig teljesen ismeretlenek voltak, valamint neve is hibásan iratott „egervári ütközet”-nek, mert értekező czáfolhatlanul bebizonyítja, hogy az Győrvárnál — Vasvármegyében — vivatott. Ez értekezés Thalynak a

nagy-szombati harezról irt monographiájával egy kötetben, már kikerült sajtó alól.

6. Titkár még Zsilinszky Mihály szarvasi tanár úrnak, társulati tagnak, Mező-Túr városa levéltárából másolt okmányait mutatta be, melyek többnyire a XVII-ik század második feléből valók, s inkább helytörténeti érdekűek; az 1754-iki, eddigelé kevésbé ismert alföldi Törő-féle pórlázadásra vonatkozó tanuvallatások azonban, melyek e csirájában elfojtott forrongás jellegére világot vetnek, különös becsűek, és ezért a „Századok“-ban közölni fognak; — a többi a t. beküldő iránt kifejezett köszönő elismerés mellett, a társulat kéziratárába helyeztetik.

Végül elnök úr a közülest berekesztvén, a választmány tagjait bizonyos, olaszországi, s csak a társulatot érdeklő ügyben zárt ülésre marasztá még együtt, — azonban ez is csakhamar befejezetett.

— **A magy. tud. Akadémia** történettudományi működését múlt füzetünkben a nagy-gyűlések befejeztéig kísértük. S ha a múltkor a szokottnál jóval bővebben kellett referálnunk, — most viszont igen kevés jelenteni valónk van. Az april 19-kére esendett történettudományi osztályülés ugyanis, mint ilyen, nem tartatván meg, — csak az igazgató-tanács által is elfogadott új alapszabályok olvastattak föl, s felsőbb helyre terjesztetésük elhatározatván, egyszersmind végzésül kimondatott, hogy várható megerősítettésük esetében az Akadémia azokat a jövő 1870-ik év kezdetével léptetendi életbe.

Történettudományi osztályülés azóta csak május 3-kán volt, — a mikor **Keregyártó Árpád** folytatta már említett értekezését „A magyar alkotmány biztosítékainak történetéről.“ Ezuttal a vegyes házbeli királyok korszakát világítja meg, és pedig — különösen a nem szaktudósok számára — érdeklőleg s tanúságosan; szakemberek előtt a tárgyalt tények jobbára ismeretesek. Mindazáltal az értekezés ezen része általjában több élvezetet nyújt, mint az Árpád-kort tartalmazó. A harmadik részben, az alkotmányért folytatott harcok eme századain át, szerzőnek még tágabb tere nyílik, melyet hogy fog betölteni? megválik, — csak a történelem helyett politikai eszmék hajhászatába ne tévedjen.

A történelmi bizottság május 8-iki ülése olaszországi magyar emlékekkel foglalatoskodott. **Toldy Ferencz** adá elő jelenté-

sét a megvétel végett följánlott Graffberger-féle milauói másolatokról; ezek 164 lyre mennek, s Velencezének a milanói udvarral I. Mátyás királyunk korában folytatott levelezését tartalmazzák, melyek — bár Magyarországot csak mellelleg érintik — Mátyás külpolitikáját s a török viszonyokat több részben megvilágítják: és ezért a kéziratár részére való megszerzetetésök s hazánkra vonatkozó részleteik kiszemelése és kiadása elhatározottatott. — Majd Mircse János legújabb velencei küldeménye mutatott be, a mi nem egyéb, mint az olasz föld halhatatlan költőjének, a világhírű Petrarcanak Nagy-Lajos királyunkhoz egy, híhetően 1354-ben, Magyarországon tartott szónoklata, melyben Lajost, mint Velence követe, a Dalmátország és a szabad tengeri kereskedés nemzetközi kérdése ügyében folytatott háborút illetőleg, állama nevében békekötésre kéri föl. — E nem csekély érdekű ereklye, a Történelmi Társaság látandó világát, kellő bevezetéssel, dr. Wenzel Gusztáv tollából.

Az archaeologiai bizottság ápril havi ülésének számos, de csak kisebb érdekű tárgya volt; mint kiválóbbakat megemlítjük gr. Zay Károly tudósítását a prágai (egykor Zay-féle) Corvin-codexről, s Lehoczky Tivadar úr jelentését, ki beregvármegyei régészeti egyelet keletkezését helyezi kilátásba. Végre Storno Ferencz tudatá, hogy ő Lékán, a várkapolna romjai, nevezetesen ablakbélletei között, díszes falfestményeket fedezett föl; azonban e tekintetben nem Storno úr volt az első, mert e fölfedezést Mersich Miklós, Nagy Imre és Thaly Kálmán ugyanott már évekkal ezelőtt megtették, s a vakolatot még ők kezdték ama frescókról elhárítani.

Történelmi kalászatok. *)

V.

Báthory Zsófia gyászjelentése.

Napjainkban az érdeklött családok, tagjaik elhunytát gyászkerettel ellátott nyomtatott hirdetvényben szokták ösmerőseiknek, rokonaiknak tudtúl adni. E divatot a nyomdáknak tulajdoníthatjuk, melynek működése kevés időt és fáradságot igényel. Hajdan, midőn Gutten-

*) L. „Századok“ 1867. III. f. 279--290. lapjait.

berg műhelyei hazánkban csak gyéren voltak felállítva, vagy csak könyvek kiállítására valának még szokásosan igénybe vétetve: a megszomorodott felek kedveseik elhunytát siralmas hangon irt levelekben közölték ösmerőseikkel, kiket egyúttal meghívtak a végtisztesség megadására. A XVII-dik században e tekintetben is a dagályos, szóbó irány uralkodott, hosszadalmas válogatott phrasisokban közöltetvén az illetőkkel a halálhír. Még a főcsaládbeliek is csak egyszerű irlapra tevék le szívök fájdalmát, s szerény hangon intézék meghívásukat a temetésre.

— Íme, van szerencsém ez alkalommal közleni egy érdekes ily példát: a hőseleki Zrínyi Ilona, munkácsi várában, 1681. febr. 17. kelt gyászlevelét, melylyel Berégvármegye közönségét 1680. június 14-kén elhunyt napa: Báthory Zsófia fejedelemszony temetésére meghívja. Eredeti szövege a következő:

„Illustrissimi, Reverendissimi, admodum Reverendi, Spectabiles, Magnifici, Generosi, Egregii, item et Nobiles Domini, Nobis observatissimi!

Valaminthogy az halandók közül senki az szomorú halált mint bűnnek zsoldját el nem kerülheti: úgy az mi kegyelmes asszonyunk és édes anyánk helyett való napánk is, néhai méltóságos Báthory Zsófia fejedelemszony, az néhai boldogemlékezetű második Rákóczy Györgynek, Erdélyországa fejedelmének megmaradott özvegye, életének 51. esztendejében, az elmúlt esztendőben, Szent-Iván havának 14. napján, sok keserves óhajtozási, szent sacramentumokkal való élése és egyheti betegsége után lölkét az ő teremő Istenének ajánlá. Melynek meghidegedett testének eltemetését böcsületes úri főrendek tetszéséből rendeltük szabad királyi Kassá városában, megemlített méltóságos édes anyánk, napánk ő nagysága által építettet páter jezsuiták templomában, ez jövő Böjt-más havának 16. napjára. Kegyelmeteket azért böcsülettel kérjük, ez temetésbeli solemnitásán néhai méltóságos böcsülettel való jóakarójának, magokat repraesentálni ne terheljék. Kegyelmetek jóakaróját kívánjuk örvendetesebb dologban böcsülettel megköszönni, s kívánt válaszát kegyelmeteknek elvárjuk. Kívánjuk, Isten éltesse kegyelmeteket sokáig jó egészségben. Datum in arce nostra Munkács, die 17. mensis Febr. 1681. Earundem praetitulatarum Dominationum Vestrarum observandissima: *Helena Zríny m.p.*“ — Mily számban volt e gyászszertartáson a vármegye képviselve? ki nem nyomozhattam; azonban alig hiszem, hogy Báthory Zsófiát a közrészvét kísérte volna sírjába: mert a protestans papok szerföltötti üldöztetése miatt az elhunyt, élteben itt kevésbé kedveltetett.

VI.

Gróf Homonnay János gyászjelentése.

A fönnebbihez hasonló, szintén magyar nyelven szerkesztett gyászjelentés a következő, melyet 1682. ápril 1-ről ungi várából intézett Beregvármegyéhez gróf Drugeth-Homonnay György özvegye, szül. gróf Eszterházy Mária, midőn fia, gróf Homonnay János, azon év február 13-kán Szinnán elhalt.

A gyászjelentés szövege ím ez:

„Becsülettel való szolgálatomat ajánlom kegyelmeiteknek. Isten hazánkhoz való békességés megmaradással boldogítsa kegyelmeteket, szívből kívánom.

„Minémő keserőséggel tette meg sok rendbéli epéségemet az megvizsgálhatatlan ítélő Úr Isten, az én kedves fiamnak gróf Homonnay Jánosnak az szomorú halál által tölcem való elválasztásával: azt az én hozzávaló anyai szeretetem leábrázolnom nem engedje; mert az ő fiúi ritka példájúl hozzám kapcsolatot, engem soha egy szempillantásig meg nem keserítő engedelmissége azt hozta vala magával, hogy régi, füladozó nyavalyáinak, semmi költségemnek nem engedvén, más, idegen országokban is orvoslóit keressem. Kik midőn a végre készítették: a mennyei orvos, a jelenvaló 1682. esztendőbeli, az elmúlt február havának 13. napján éjfélt után egy órakor, Szinna nevő örökös kastélyában, a dicsőséges Jézus és Mária nevei segítségül való hívások között, szép csendesen szólította ki lelkét ártatlan, halandó testéből, mindeneknek, valakik ismerhették, maga felől való jó reménységet, nékem pedig és testvér-atyjafiaimnak felejthetlen keserőséget hagyván holta után. Mely kedves szülöttömnek meghidegdedt teste minthogy már az földnél, az mi első atyánk esetéért, egyebet nem kíván: tisztességes eltakarítását rendeltem ugyanezen 1682. esztendőben, május 11. napján, itt Ungvár városában levő templomunkban, az édes atyja sírjában (kit is magam fundamentomból építtettem) megtemni. Kegyelmeitek azért becsülettel kérem, az megmlített helyen és napon, fáradságát nem szánván, jelen lenni ne nehezteljen. Mely jóakarattját engedje Isten örvendetesebb állapotjokban megszolgálnom! Kegyelmeiteknek válaszát elvárván, Isten minden szomorúságtól olalmazza egyen-egyen

kegyelmeteket! Datum Ungvár, die 1. Aprilis, Anno 1682. Kegyelmeteknek becsülettel szolgáló — néhai tekintetes és nagyságos gróf Dugeth-Homonnay György uram megmaradott özvegye: gróf Eszterházy Mária, m. k.“

Közli LEHOCZKY TIVADAR.

— Újabb pótlék a „Pápai nyomda történeté“-hez. („Századok.“ 1868. V: 310—326., és X: 737—740. l.) Azt gondolná az ember, hogy egy nyomda történetének összeállítása fáradságba sem kerül, mert hiszen ahhoz minden okmány egy-egy sok példányban kinyomott könyv, melyet gyűjteményeinkben csak fel kell kutatni s lecímezni. Azonban csalódunk, ha oly könnyűnek véljük e munkát, a mit tényleg bebizonyít kised értekezésem a pápai nyomdáról. Főczikem bevégeztével az hittem, hogy adataim bátran becsomagolhatók s azokhoz újat adni talán lehetetlen; s íme, most már másodszor győződöm meg a felől, hogy még ily csekély értékű és terjedelmű tárgynál is mily sok pótolni és kutatni való van.

A komjati-i zsinat articulusaira („Századok“ V: 318. l.) nézve azt kell még utólagosan megérintenem, hogy azoknak ez idő szerint már nem pusztán 1642-ki és 1805-ki, hanem 1856-ki utánnyomását is ösmerem. Kiadta ezt ugyanis Kuzmány Károly „Urkundenbuch zum österreichisch-evangelischen Kirchenrecht. Wien, 1856. 8r.“ című becses gyűjteménye 202—231. lapján, az 1642-ki (és nem — miként hibásan közölve van — 1632-ki váradi kiadásból. De noha teljesebbé teszem is ez adattal czikkemet, még sem említem vala most fel, ha e legújabb műben is egy, az irodalomban Ember Pál (1728.) óta már általánosságra vergődött tévedés nem volna, a mi nem egyéb, mint hogy a jelezet zsinat tartásának évét Kuzmány 1626-ra teszi. Ez nem áll, mert az 1623. szeptember 13-án tartott, a mi az articulusok címében is ott van, de a zsinatban hozott végzések is már 1625-ben kinyomatták, s bizonyára az egy évvel későbbi zsinat eredménye nem jelenhetett meg egy évvel előbb!

Kanizsai Pálfi János „Arany Temjenező“ című imakönyvének („Századok“ V. 319., 320. l.) megjelenését is a bizonyosság színvonálára emelhetem Szathmáry Mihály maros-vásárhelyi tanárnak egyik, régi könyvészetünkre nézve szerfölvött érdekes leveléből, melyet 1724. augusztus 10-én irt Ráday Pálhoz, ki már ekkor megkezdte a

később oly nevezetessé lett Ráday-könyvtár gyűjtését; e levélben régi magyar szerzőkről és könyvekről irtában egyebek közt így nyilatkozik: „A sok szép imádságos könyveket elhallgatom, u. m. A r a n y T e m j é n e z ő, Lilium humilitatis, Paradicsom Kert, Füstölgő Csepű, etc. etc.“ — Ez adatból kétségtelen, hogy a nevezett mű megjelent, mert különben hogyan említhetné föl 100 év múlva egy erdélyi ember, akkor, midőn Dunántúl, nyomtatása helyén is, egyedül a veszprémi ref. espreesség jegyzőkönyve hagyta fen írásbeli emlékeztetét, s abból közölte Tóth Ferencz is általunk használt ösztövért adatát.

Megjelenéséről tehát bizonyosak vagyunk, de évről és helyéről nem. Ennek megállapítását akkorra kell halasztanunk, a midőn valaki egy példányát előkerítheti, melyre annyival is inkább szükség volna, mivel nem lehetetlen, hogy ajánlólevelében a Batthyányiak s a dunántúli protestantismus múltjához ösmeretlen adalékok vannak letéve Pálfi által, ki az akkori prot. mozgalmaknak egyik igen tekintélyes szónívője és tollforgatója volt e vidékeken.

A múlt századról én hihetetlennek tartottam akár csak egyetlen pápai nyomtatvány felmutatását is, és éppen ezért nem vettem föl Horváth Ádámnak egyik munkáját pápai termék gyanánt. Csalódtam. Ama vers, melyre a „Századok“ 322. lapján hivatkoztam, csakugyan megjelent P á p á n, a következő czímmel: „A L é l e k H a l h a t a t l a n s á g a f e l ő i v a l ó g o n d o l a t o k, a m i n t a z o k a t é d e s a t y j a h a l á l a k o r s z o m o r ú s z í v v e l r e n d b e s z e d h e t t e H o r v á t h Á d á m.“ — Elég léssen az énekem, ha megnémítom a józan okosságot; úgy, hogy semmi fundamentomos okkal ne tudja magát előttem menteni. De azzal nem merek magannak hizekedni, hogy a vagdalózó, és csúfolódó elmét elhallgattassam. Yung. P á p á n, nyomtatott Streibig József betűivel. 1788-dik esztendőben.“ 4.-r. 32. lap¹⁾; de maig sem tudom megfejtani, hogy miként lehet ezt kimagyarázni? Nem hiszem el, hogy egy 32 lapnyi kis versért valahol nyomdát állítsanak, s meg is vagyok a felől győződve, hogy ez nem egyéb, mint Streibig győri nyomdász olyszerű üzleti vállalata, hogy ő Pápán is akart nyomdát állítani s előlegesen egy próbapéldányt nyomtatott, de aztán — hihetőleg nem sikerülvén az üzlet — fölhagyott vele. Tehát győri nyomtatvány, pápai hamis nyomdahelylyel, éppen úgy, mint p. o. Wessclényi

¹⁾ Az általam használt példány a nemz. múzeum könyvtárában van.

„Balitóletek“ cz. műve bukaresti nyomás a címlap szerint, holott Kolozsvártt nyomatott.

De ezt kétségbevonhatatlanul csak akkor lehetne bebizonyítani, ha Striebig működését minden oldalról ösnernök, a mire azonban kilátásunk sem lehet. S így nincs egyéb hátra, mint megnyugodni azon föltevésben, hogy Horváth Ádám munkája Győrött nyomatott, noha Pápa van előlapján, s hogy a múlt században, a látszólagos adat daczára sem volt Pápán nyomda.

EÖTVÖS LAJOS.

— **Naplótöredék 1658-ból.** Kezeim közt van egy félvnyi naplótöredék 1658-ból, mely, tartalma után itélve — valamely magyar főúr titkárja által iratott. E töredéken három napról keltezett följegyzés található, u. m. september 10., september 24., és október 4-ről. — September 10-én naplóírónk elmondva, hogy az országgyűlés augustus végén szétoszlott, lengyel és svéd dolgok leírására tér át, melyek minket nem érdekelnek; september 24. és október 4-én költ följegyzései azonban pár érdekes részletet, pl. a hadak akkori állapotát, a király Bécsbe vonulását stb. tartalmazván, közlésüket czélszerűnek tartottam. Szövegük — mai helyesírás szerint — következő:

„De dato 24. Septembris, Posonij, 1658.

De particulari partium regni superiorum insurrectione onnan felül lévén urunknak ő nagyságának resolutiója, ő nagysága irt fölöle vice-generális uramnak ő nagyságának, hogy az vármegyéket felvévén, Tisza mellé szálljon az hadakkal, az míg innen succursusa leszen. — Az hireket, az mint folynak, az pogánynak rablása és dühösködése felöl, minden Isten adta nap intimáljuk az titoktanácsnak s ő fölségének, de csak hiában; mindeneket halasztottak az ő fölsége alá jövetelire, a ki praesentis 30. infallibiliter Bécsben fog lenni. Cancellarius uramat tegnapelőlt Linzből aláboesátotta ő fölsége, Nádasdy uramhoz, hogy ezeknek a hadaknak rendeljenek itte még három hétre való provisiót, ő fölsége azt maga tárházából fogja refundálni Nádasdy uramnak, ha borból és egyébféle élésből succurálni fog az armádának. Igen fogyatkozott állapottal vadnak ezek a hadak, ki miatt felesen is feküsznek betegen; — most ő fölsége tiz ezer tallért küldött ezen Csallóközben levő hadaknak költségére. Ha az szükség úgy fogja ki-

vánni, már Lamboj hada Morvához közel lévén, azt is ide fogják hozni. Post adventum suae majestatis nagy nehezen tudták megnyerni az urak azt a particularis insurrectiót. — Érsek uram szombaton fel fog menni Bécsbe; mi is készültünk, de úgy látszik, semmi sem telik benne, mivel igen gyenge urunk egészsége, szintén most mentő levelet írat ö fölségének, hogy betegsége miatt, ö fölségének nem udvarolhat praesentis 30, mivel fel sem vehetik az ágyból ö nagyságát.

De dato 4. Octobris, Posonij, 1658.

Urunk ö nagysága engem még ez elmúlt vasárnap Bécsbe küldvén az urakhoz, ottan sokáig kellett mulatnom. Láttam az ö fölsége pompával való bejövetelit, kinek descriptiójával arcusok telnének, mivel fellette sok ceremóniákkal és nagy triumphussal excipiáltatott ö fölsége; csak a volt hía, hogy az török császár, persa, gallus és svécus, triumphalis szekerét nem húvták ö fölségének. Maga ö fölsége paripán ment be, sub throno, sine velo, kit nyolez tanácsbéli bécsi úr vitt. — Egy kertészlegény felmászott az Sz.-István tornyának tetejére, egész a gombig, egy veres lobogóval, s látván ö fölséget beérkezni az városban: ennehányszor lőtt oda fel. Ez elmúlt kedden jött be ö fölsége. Én csak ez éjjel 10 óraker érkeztem Bécsből; még csak az asszonynyal, az úrral még nem szólhattam; nem tudom: felmegyen-e Bécsbe a consiliumban, avagy nem, a ki igen szükséges volna. Tegnap 9 óraker reggel kijöttek az propositiók. Oda fel Bécsben ö nagyságának holt híret hozták volt, ö fölséget is úgy informálták volt: de Istennek hála, most igen türethetéképpen vagyom. — Az magyar urak meghasonlottak, az érsek, cancellarius, Nádasdy, Bottyáni, Rákóczy és még valaki egyetérteuek, Forgách uram peniglen; Zichy, Pálffy és Zríny uraimékat mintha postponálták volna, azok urunk nélkül odafel merő árvák. Forgách uram ezt mondja: készebb az fejét elüttetni, hogysesem mint az tanácsba menne, olyan formán, hogy Nádasdy uram, fia lévén ö nagyságának, jobb helyt nem adna nékie.“

(Eredetije gyűjteményemben.)

Közli HATOS GUSZTÁV:

— Kovachich levelezései. A „Vestigia Comitiorum“ szerzőjének, Kovachich Márton Györgynek életéhez, valamint a vele összeköttetésben volt tudósok, egyházi férfiak, tisztviselők s egyéb közszemélyek magán-, nyilvános-, irodalmi s familiaris viszo-

nyaihoz felette sok érdekkerjesztő adatot nyújt a magyar nemzeti muzeum kéziratтары' an 43. (quart. latin) sz. alatt lévő Kovachich féle levelezés-gyűjtemény. E gyűjtemény 29 terjedelmes kötetből áll, s Kovachich élete s működésének legnagyobb időkorára (1770—1821.) kiterjed. Kovachichnak saját leveleivel vagy azoknak fogalmazványaival ugyan nem találkozunk, hanem legfőbb egynehány önkézű jegyzetével, melyeket a levelek oldalára illesztett. Miként a levelekből kitűnik, Kovachichnak roppant tág ismeretségi s összeköttetési voltak; különös bizalmas viszonyban tűnik fel a Bécsben lakó Engellel, Szirmay Antallal, Zemplén-, Ung- és Szathmármegyéek ismeretes monographusával, kinek munkáit tudvalevőleg maga Kovachich adta ki; — ő viszont Zemplén hegyein termő nektárral szokta volt Kovachichunkat ellátni. Nagy számmal vannak még Aranka György Rummy, Horváth István, Bacsányi, h. Mednyánszky Alajos stb. által irt sajátkezű levelek is; e levelekben egyes irodalomtörténeti érdekű biographicus adatokkal találkozhatunk. Így például Rumynak egy 1821. oct. 3-kán kelt leveléből, melyben a muzeumi segédóri állomás elnyerésére intézett kérelmétől — az ezzel egybekötött fizetés csekély sége miatt — eláll, arról értesülünk, hogy Horváth István ezen időben a múzeumóri állást odahagyni készülvén, a pozsonyi káptalani könyvtárnoksáért folyamodott, de a primás az érdemdús tudós kérelmét mellözve, bizonyos Bencsik nevű igénytelen plébánost nevezett ki a könyvtárnoki állomásra.

Kovachichnak történetirodalmi munkássága, mint e levelezés k mutatják, nagyobb rész a főurak s a főpapság által részesítettett anyagi gyánolításban. Gr. Széchenyi Ferencz, a muzeum hírneves alapítója, igen gyakori érintkezésben állt vele, s leveleiben soha sem szünt meg Kovachich fáradságát, érdemeit dicsérve, őt a további működésre is buzdítani s anyagilag is támogatni. Azon roppant mérvű irodalmi fáradság, melyet Kovachich kifejtett, csakis ily sokoldalú részvét s pártfogás mellett eredményezhetett oly öröndet s gyümölcsöket.

E gyűjteményben legnagyobb számmal vannak a már említett Szirmay Antalnak levelei. E levelezéseken itt-ott egyes történeti vitás pontok tárgyalása, új adatokkal való megvilágosítása s az akkori irodalmi viszonyokat s állapotokat részletesen illusztráló felderítések foglaltatnak. Óhajtanók, hogy a történetbúvár, ki a jelen század első éveinek történeti irodalmával s történetírási viszonyaival foglalkozik, ezen levelezések a szerzők is szakaszszon magának időt. Ezen

levelek egyikében az akkori censura gazdálkodásáról jellemző eljárást birunk följegyezve. Az eset annyira érdekes, hogy annak közlése nem leendő talán fölösleges. — Szirmay Antalnak „Szathmárvarmeyer Esmertetése“ című monographiája több helyen oly kitételekkel bir, melyek a munka szerzőjének udvari szellemére, sőt magyarelles irányára engednek következtetni, — pedig e közbetoldott jegyzetek, mint Szirmaynak Kovachichhoz intézett, 1809-ki nov. 2-án kelt leveléből kitetszik — a censor tollából folytak! Ezen említett levelében panaszosan mondja, hogy mennyire szemére hányják: *quod nimis Aulice conscripserim*, s meguevezi könyvének azon részleteit, melyeket a censor toldott közbe. Ily önkényes közbetoldás történt például az I. köt. 169. lapján, midőn szerző közzétette Szathmármegyének 1668-ki fölterjesztését, melyben a hatalmaskodó német katonának a szathmári erősségből s a véghelyekből való visszahívását s magyar katonasággal felváltatását kérelmezi, — a censor tolla ily önkényes közbetoldással lát'a el az említett részletet: „Terjedett már akkor titkon az a tűz, mely által Tököly Imre a magyar vitézlő rendet s nemességet Apafi Mihály erdélyi fejedelemhez és a török szultánhoz akarta kapcsolni, nem csoda tehát, hogy az ilyen előadások fogamat nélkül maradtak. Mai napon ily vitatásokra többé szükség nincs, mivel látjuk, hogy a magyar főhadi tiszték az egész császári seregben tündöklenek, és a magyar vitézlő rend az austriai fegyveres hatalomnak nagy részét képezi. Megszüntek egy század óta a német katonaság ellen folyt panaszok is, mivel ama minden akadályokon győzedelmes kemény hadi törvény azokat a békében jó polgárokká, a hadban igaz vitézekké tenni tudta.“

A mint Szirmay említett leveléből kitünik, még az I. kötet 54., 58., 171. lapjain történtek ily nagyobb mérvű közbetoldások, melyek az irodalomban akkor uralkodó censori terrorismusnak mind megannyi jellemző illusztrációi.

CSILLAGH GYULA.

— **Magyar Vezérek Kora.** Fáradhatlan történetírónk és búvárunk, Szabó Károlynak czímzett művéből, melynek kiadását már megelőzőleg jelezni kedves kötelességül tartottuk, az első, nyolcz íves füzet megjelent. E fajunk östörténelméről a tudomány mai állásának megfelelő, a műtörténet kivánalmait teljesen kielégítő munka, — mindenütt mély kritikával, a különböző források gondos egybevetésével,

adataik egyszerűtésével vagy kellő értékre leszállításával, s a tulajdon- és helyneveket ill. főleg a nyelvészetnek is segítségül hívásával írva. ¹⁾ Senki Szabó Károlynál az e tárgyra vonatkozó régi görög korirókat jobban nem ismerte s nem ismeri irodalmunkban, és alaposabban nem vetette egybe hazai kútfőinkkel s nemzeti hagyományainkkal. És ez az, egyebek közt, a mi oly becsessé, tauulságossá, — a mellett érdekfeszítő olvasmánynya teszi művét, hogy azt irodalmunk legelső rendű, s legnemesb termékei közé méltán sorozhatjuk. Úgy tudjuk, e kitünő mű kézírata már végig kész, — és így a füzetek gyorsan követendik egymást; — mi pedig, midőn tisztünkhöz képest ezennel felhívnök t. olvasóink becses figyelmét e nemzeti érdekű munkára, bővebben is ismertetni fogjuk azt, mihelyt egészen, vagy legalább első része teljesen megjelenik. — A könyv, kiállítására nézve, Ráth Mór történelmi kiadványainak szokott szép alakjában, Holzhausen hírneves bécsi nyomdájából való.

— A „**Budapesti Közlöny**“ hasábjain (május 8-ki szám) bizonyos bukott lovag szelleme kísért, szokott névtelenségének álczája alatt, — s ezúttal, a „Századok“ múlt havi füzetének ismertetésében Tökoly Imrét, a magyarországi bujdosó vezéreket, s velük együtt Thalyt és Paulert támadja meg. És pedig ugyancsak lóhátról beszélve, pöffeszkedő, hetyke hangon, maga nagyzó kopczihér módjára, — mintha csak az övé volna a történelem nagy birodalma, egész a diófáig. Felült Rosinantejára, s csak úgy discourálgat, mint valami Pivoda kapitány a muskatérossal. De majd leszállítjuk mi ő kegyelmét az ugorkafáról, mert — eb

¹⁾ Szerző a 21-ik lapon a had és nemzetség szavak régi azonos értelmét fejtegetvén, megjegyzi Jászay után, hogy ez „még 1848 után is hallotta Szabolcsban egy pásztor-embertől a Kállay-had, Dessewffy-had kifejezést, nemzetség értelemben“. Érdekelni fogja tán a t. szerzőt, ha mi saját gyakori tapasztalatunkból bizonyíthatjuk, hogy a had szót nemzetség értelemben nemcsak Szabolcs pásztorai értik, de az Komárom vármegye fősgyökeres magyar nemessége közt mai napig is széltére használtatik így; elannyira, hogy mi, kik ott születünk, nevekedtünk: csak Sz. K. e jegyzetéből vettük észre, hogy e használat nem országül szokásos. Számtalanszor hallottuk Komárom vármegyének főként kálvinista magyar nemessége között e kifejezést, pl. mind eljöttek a Konkoly-hadak, Pázmándy-, Csajághy-, vagy saját családomról: Thaly-hadak; azaz: az egész atyafiság, nemzetség. Csakhogy nálunk e szót így inkább többes alakban használják s némileg tréfás értelemben, hogy t. i. az egész nemzetség, minden pereputtyostól. Használják a palóczok is. Szerk.

ura fakó! s aztán tudunk mi is, ha kell, kuruczúl beszélni! Egyébként is, két esatát vesztett már ellenünk ez a kóborló ritter: egyszer a „Pesti Napló“ mezején, mikor a Rákóczi-féle gárdát illető hamis állítását czáfolhatlan okokkal s a Badicz-család levéltárában lelt eredeti okmánynyal úgy tönkre vertük, hogy jónak látta teljesen elhallgatni, — s másodszor, midőn a „Hazánk és Külföld“-ben Beniczky Gáspár naplójából s francia hadi műszótárból magyaráztuk meg nekie: mit tesz ez a szó: „k o r n é t a.“? Ezek miatt való sértett ambíció, a „Századok“ 1867-iki első füzetében megjelent bizonyos könyvbírálat el nem feledhetése, — és egy esomó unio-ellenes transsylvaniaismus iratta — úgy látszik — ezt az üstököknél fogva előrángatott malitiosus cikket. Vádol ebben bennünket, — hogy Tökölyvel s kuruczaiyal rokonszenvezünk, míg ő, a gyámoltalan, horiszák Apafit magasztalja; nem irigyeljük sem izlését, sem ítéletét, mi azonban soha sem fogjuk titkolni vagy szégyenlenni a szabadság és magyarság ama vitéz — bár szerencsétlen — bajnokai iránt táplált köteles sympathiánkat; azt pedig bátran kijelentjük, hogy egy Apafit Tököly Imrével szerintünk tehetség és ügyesség dolgában még csak párvonalba állítani sem lehet. A gyámoltalan Apafi kedvéért gyanúsítja a kóborló ritter amaz okmányt aláírt bujdosókat, mintha nem igazat irtak volna; de, „tisztelt úr“, eredeti, hiteles okmány az, — és a mit egy Kende Gábor, Bay Mihály, Daróczy András stb. mint pozitív tényeket („bizonyos s a n t u d j u k“) s. k. aláírásukkal s pecséteik ráütésével ünnepléses okmányban bizonyítanak: bizony mi azt egy névtelen ritter pusztá állítására valótlannak vagy kéteshitelűnek soha el nem ismerendjük! Hogy pedig ezen okmányt mi „bizonyosság levél“-nek nevezük: annak okát csak a vak nem látja; hisz nyilván ott áll a végén: „Melynek nagyobb bizonyosságára adtuk ezen recognitionalis levélünk et“ stb., a mi tehát mi volna egyéb, mint bizonyosság levél, nem pedig besúgás vagy gyanúsítgatás, mint az álczás lovag szeretné. A portára ez soha be sem adatott: mert hisz éppen az eredeti példány van a Tököly-féle levéltárban, Budán.

Szemünkre hánynya a „tisztelt úr,“ hogy Erdély történetét „a felületesnél nem sokkal jobban ismerjük.“ Hivalkodni nem akarunk, mindazáltal annyit, úgy hiszszük, kilencz évi folytonos levéltárbúvárlataink után joggal elmondhatunk, hogy igenis, Erdélynek is különösen kuruczvilági történeteit illetőleg, alighanem több közvetlen adattal rendelkezünk, mint akár Szilágyi Sándor úr, akár Kövály László. Szivesen

megmutatjuk idevonatkozó kéziratárunkat bárkinék. Másként is, már ezelőtt számos évvel adtunk mi ki oly önálló erdélyi gyűjteményt, ottani levéltárból, melyet oly nagy historicus is, mint Szalay László folyvást használt és idézett kútfő gyanánt, — sőt még a sokkal kisebb Sz. S. úr is, (a ki pedig, úgy sejtjük, az álczás lovaghoz nagyon közel áll) kégyeskedett „Erdély Történelmé“-nél forrásul elfogadni. — Kárhozzat bennünket a névtelen úr, hogy Apafinak a bujdosó magyarok elleni politikáját féltékenynek, fondornak, kétszínűnek, sőt roszakaratúnak jellemeztük. Pedig valóban ilyen volt; féltékeny, hisz maga a névtelen ritter bevallja, hogy Apafi, trónját Tökölytől féltette; fondor: hisz a tis telt úr szintén bevallja, hogy Tököly elfogatása nagyrészt az erdélyi udvar portai fondorkodásai folytán történt, — és ki ne ismerné Apafi mindenható ministere, a Csereyként „vén practicus“ Teleki Mihály ravasz fondorságait? Kétszínű volt továbbá Apafi politikája: mert ugyanegy időben törökkel és némettel kaczerkodott, mint a ritter szintén maga említi pater Dunod traficálásait, s másrésről a portai machinatiókat; roszakaratú volt végre Apafi politikája Tököly és hívei ellen: mert hisz az előbbinek elfogatásán — sőt orvúl elejtetésén — törekedett, Erdélyben lévő összes javait elfoglaltatta, és híveit — bár Erdélyben s a Partiumban birtokos nemeseket — országából kitiltotta, javaikat a labanczoktól szabadon feldúlni (Galambos esete), családjaikat rabságra huzolni (Kende Klára esete) engedte. Íme, bebizonyítása mindannak, a mit mondtunk. Nem jellemeztünk tehát semmit egyoldalúlag, sem hamisul (ilyeket a névtelen ritter szokott állítani, pl. a Rákóczi-gárda esete), sőt csakis a tiszta igazságot követjük, — legyen az bár némely, erdélyi separatismusba szerelmes, s a szabadság harczosit gyűlölő lovagocskák szemében szálfka, vagy akár gerenda!

A mi azon ferde állítást illeti, hogy Pauler Gyula phrasisokban gyönyörködik, — e fölött csak mosolyogni tudunk, miután Pauler eszmedús bírálatait a „Századok“ minden olvasója jól ismeri.

Végre a mi a múlt havi füzet tárczájára vonatkozik, hogy abban a szerkesztő munkássága többféle alakban tűnik elő: azt hisszük, ez szerkesztői buzgalmunkra nézve csak dicséret, — kivált akkor, midőn másoktól tárcza-közleményeink nem lévén, hogy a füzetet élénkítsük, magunk iparkodtunk azt betölteni. Tehettük volna ezt, az igaz, álnév alatt, vagy a ritter szokása szerint, névtelenül is: de mi minden okmányközlés vagy általában nem napi érdekű közlemény alá szeretjük nevünket odairni; nem hiú-ágból, hanem hogy a közlés hite-

lességéért feleljünk, mert mi közvetlen kútfőkből, levéltári kutatások nyomán szoktunk és fogunk is dolgozni!

Ennyit a kóborló ritternek; hadd lássa, hogy állításainknak s eljárásunknak urai vagyunk, s hadd győződjék meg, hogy nem ijedünk meg ö kegyelmétől, akárminő magas paripáról beszél is, — sőt negédes támadását kuruczosan visszavágjuk!

T. K.

— **Zrínyi Miklós kancsója.** Az „Arch. Értesítő“ legközelebb megjelent 10-dik számában olvassuk, lankadatlan Rómeriünk tollából: „Gróf Zrínyi Miklós ezüstkancsójának fényképeit kaptam nemrég, azon tudósítással, hogy az eladható. A füles, fődeles, szép művezetű, 48 1/2 latot nyomó asztali készlet, ha valódi, mit csak a darabnak látása után lehetne megítélni, mindenesetre nemzeti múzeumunkba való ereklye. Szemben tekintve, egy középkori, mindkét kezével lándzsára támaszkodó vitézt mutat, fülkében, főtárgyul, lábainál tört fegyverek, feje fölött koszorúval egy angyalka lebeg. Az e fölé alkalmazott szalagban ez áll: **ÉLYEN GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS ÚR. NEVELESE ÉS HAZÁJA.** Fődelén egy tátott szájú sárkány, kivágott szélű stylizált paizsot tart, melyen ez áll:

G.

ALAPI

MDLXII.

A kancsó maga, mely egészen a renaissance változatos ívezeteivel, torz álczáival, kagylószerű kacsaringóival, a mellékfülkékben alkalmazott diadaljelével és izletes fogantyújával azon kor jobb darabjai közé tartozik, mindenesetre figyelemre méltó, s minthogy ilyeneknek nem vagyunk bővében — nemzetünk számára megszerzendő lenne. A többi hat igen szép darab minket kevésbé érdekel, bár stylje, művezete, würzburgi jeles kiállítása, akármely muzeumnak díszére fogna válni. Ezen készletekről tudósítással szolgál Thum Eduárd, Linz városának titkára, kinél az árakat is meg lehet tudni.“

Eddig az érdekkeltő közlés. Megvalljuk azonban, mi is szeretőnk a kacsót színről-színre megvizsgálhatni, mert feliratának orthographiája oly újszerű, hogy a XVI-ik századból valóságát gyanúsnak tünteti föl, legalább előttünk, s inkább a XVII-ik század második felére utal, — ha nem éppen mostani hamisítás. Maga a kancsó különben származhatik 1562-ből, — de a felirat alkalmasint később tétetett rá.

— **Nemzeti múzeum.** Múzeumunk nagyérdemű új igazgatója, Pulszky Ferencz úr, az archaeologiai bizottságnak több érdekes

régi műtárgyat mutatott be, u. m.: Bánfi-Hunyady János remek festésű arczképét, a somlyó-vásárhelyi apáca-kolostor pecsétjét, I. József koronázási érmét, több budai régi pecsétet stb., mint oly tárgyakat, melyeket igazgatói fizetéséből ajándékképen szerzett a nemzeti múzeum számára, — egyszersmind kinyilatkoztatván, hogy igazgatói díját jövőre is ilyen czélokra fogja fordítani.

E nagylelkű és ritka ügybuzgalomról tanúskodó kijelentést az archaeologiai bizottság hálás tudomásul vette, s mi is őszinte elismerésünk és szerencsekívánatunk kifejezése mellett sietünk azt napfényre hozni. Megemlítjük egyúttal, hogy múzeumunk fontos feladatát a legalsóbb osztály is kezdi immár megérteni s tehetségéhez képest gyámolítani, a mit nemcsak — különösen a régiségtárnak — a vidékről feljövő magyar földművelők általi sűrű látogattatása bizonyít, — de az e nemzeti tárházunk számára részükről történő ajándékozások is; így példáulül közelebről is egy Rác Erzsébet nevű napszámosnő néhány érmet ajándékozott a múzeumnak. Ha sok vagyonos, sőt dúsgazdag és előkelő magyar ennyire szívében hordaná e nemzeti intézetünk ügyét: nagyhamar minden tekintetben óriásilag fölgyarapodnék az; mert kivált főnemességünk birtokain, künn, a félreeső, elhagyott régi várkastélyokban tömérdek még a középkori magyar régiségek — kivált füstmények, bútordarabok, fegyver- és edényneműek — száma, melyek ismeretlenül vetyengenek, holott méltó helyük a múzeumban volna, a hol főként régi magyar arczkép fölötté kevés van, pedig a falusi kastélyok és udvarházakból még, egy kis gyűjtői buzgalom, más részről némi hazafias áldozatkészség mellett, egész magyar történeti arczképcsarnokot lehetne összeállítani. Csak a felső-magyarországi, dunántúli s erdélyi úri és nemesi családlokra hivatkozunk, hol számosak az ily ereklyék, de vajmi gyakran hitvány lonként padlásra kerülve, — ott veszelődnek el. Múzeumunk mindezeket épen conserválva megőrzendé, s itt, mint központban, az illető családoknak is dicőségére, sokkal többen bámulnák azokat; buzdításúl minden egyes kép keretére, és a már — mint halljuk — készülő képtári catalogusba is ki lehetne tenni: melyik darab kinek ajándéka? Sokat tehetne ez eszme buzdító fölkarolása által a napi sajtó is, ha ugyan a nálunk mindent elnyelő nagyszájú politika mellett ráérne néha egy-egy kegyes pillantást vetni nemzeti tudományosságunk s művelődésünk érdekeire is. De nálunk a napi sajtó, a politikán kívül, minden egyebet elhanyagol, vagy ehhez arányítva, — a nyomorúságig gyarlón képvisel; kü-

lönösen nagy napi lapjainkat értjük. Pedig hát nemcsak politikával él az ember; ideje volna már a mi közönségünket is kissé magasb s változatosb szellemi táplálékhoz szoktatni.

— **Vegyes közlések.** A budai kamara levéltárában történetbúváraink folyvást szorgalommal dolgoznak; Wenzel Gusztáv ki úgyszólván minden szabad óráját ott tölti, már az „Árpádkori Új Okmánytár“ negyedik kötetének anyagát is összegyűjté, s jelenleg az 1274-dik évnél jár. De még úgy az ő, mint Pauler és Thaly ottani kutatásai évekig betartanak. Képzhetetlenül gazdag e roppant levéltár ismeretlen adatokkal telt okmányokban. — Legújabbán búvárainak száma gr. Eszterházy Jánossal és Pesty Friggyessel szaporodott; emez Temesvármegyét, amaz nemzetsége őstörténetét illetőleg kutat, s lelt is már sok, homályt földerítő okiratokat. — A „Nagyszombati harc“ a mellékelendő csataterkép lassú készülése miatt még nem jelenhetett meg, de június folytán okvetetlen kapható leend. Maga a mű már rég ki van nyomva. — Véghelyi Dczsö „Korotnay Katinka“ című történeti értekezést fejezett be, Bakacs Tamás bíbornok korából, s társulatunk közelebbi ülésén fogja fölolvadni. — Storno Ferencz műépítész hazánkfia, a góth stílusú templomok jeles restauratora, Erdélybe indult, szakmájába vágó műutazásra, s az itt ott még létező régi falfestmények szakszerű lemásolása végett. — Komárom vármegye Kocs helységében, Tata mellett, közelebből, ősi gyepek feltörése alkalmával egy földműves egy fazék 4 fontnyi régi ezüst- és mintegy 25—30 darab aranypénzt talált; mily korbeliek ezek? még nem értesülhetünk. — A gyönyörű fekvésű és történelmileg is emlékezetes tatai várat, Zsigmond, Mátyás és II. Lajos királyaink e kedves mulatóhelyét, mely még úgyszólván teljesen épen áll, tulajdonosa gr. Eszterházy Miklós, gondosan fentartja, s tetőzetét az idén is tataroztatja. E várban őriztetik az Eszterházyak pápa-tata-esákvári ágának rendesen lajstromozott levéltára is.

— **A Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága** április 25-dikén tartotta hatodik ülését, melynek tárgyai a következők voltak:

1) **Finály Henrik** előadván azon eljárási módot, mely szerint Erdélynek a Milit. Geogr. Institut által 1863-ban kiadott térképére az elpusztult várak, városok és helységek nevei legezélszerűlten be-

jegyezhető: a bejegyzéseknek a bemutatandó hiteles adatok alapján leendő megtételével megbízott.

2) Gr. Eszterházy János több érdekes latin és magyar följegyzéseket olvasott föl, melyek Eusebius Baselben 1587-ben nyomtatott Ecclesiastica Historiájának az ő birtokákon lévő példányában az elő- és utólapokra vannak birtva.

3) Ugyanő fölolvassa Hunyady János erdélyi vajda 1442-ben Tordán kelt a kolos-monostori conventhez intézett parancsát, melyben meghagyá, hogy a gyulafehérvári káptalant igtassa be Bolgár-Csurged, Diómál és Tinód, fejérvármegyei helységekbe, melyeket ő a maga és testvéröccse, néhai ifjabb Hunyady János lelke üdvéért adományozott a mondott káptalannak. — Ezen oklevélnek, melynek eredetije a kolos-monostori convent levéltárában van, a bemutató által sajátkezűleg vett másolata, a bizottság levéltárában megtartatni, és másolatban a Tört. Társulatnak is megküldetni határozatott.

4) A bizottság k. Bánffy Albertet föl fogja kérni, hogy b. Petrőczy Istvánnak 1661-ben, 31 éves korában festett eredeti képét, mely jelenleg a báró úr szász-vevesszősi udvarházában van, és iveskedjék az erd. múzeum képtára számára ajándékozni.*)

Történelmi könyvtár. **)

— **A magyar vezérek kora**, Árpádtól Szent-Istvánig. Irta Szabó Károly. Pesten, 1869. Kiadja Ráth Mór. Első füzet: I. rész. Árpád. 887—907. Nyolczadrét, 128 l. Egy-egy füzet ára 1 frt.

— **A Székelyföld leírása** történelmi, régészeti, természeti és népismereti szempontból. Irta Orbán Balázs. Képekkel. Második kötet: Csik-Gyergyó- és Kászsón ékek leírása. Pesten, 1869. Kiadja Ráth Mór. Negyedré, 162 l. Ára 3 frt.

*) E tudósítás későn érkezővén kezeinkhez, már csak itt, a füzet végén közölhetjük. Szork.

**) Hogy a rovatot az újonnan megjelenő hazai történelmi munkákra nézve megnél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok ezimét — hozzáuk (nemz. múzeum 24. sz.) beküldeni ne terholtossanak. Szork.

— **Das Fürstenthum Serbien.** Geographisch-militärisch dargestellt von Heinrich Filek von Wittinghausen, k. k. Major. Mit einer Karte. Wien, Carl Gerold, 1869. 8-adr. 60 l. Ára 80 kr.

— **Geschichte des ungarischen Freiheits-Kampfes** in den Jahren 1848—1849. Von Andreas Vargyas. I. Heft. Pest, 1869. Heckenast G. 4-edr. 48 l. Egy-egy füzet ára 30 kr.

— **Sajtóhiba-igazítás.** Múlt havi füzetünk 232-dik lapjának föl. 6 dik sorában e szó helyett: „füzeték,“ „füzéték“ olvasandó.

 A Magyar Tört. Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelemzettetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től délután 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, váczai-utca 20. sz. I. emelet, az „Első Magyar Iparbank“ helyiségében. Különösen kéretnek az 1868-ki évdíjakkal még hátralékban lévők, azokat minél előbb befizetni.

— A „Századok“-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (n. múzeum 24. sz.), az újon jelentkező tagok nevei, és a „Századok“-at illető reclamációk pedig akár oda, akár Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (váczai-utca 20. sz.) intézendők.

 A „Századok“-ra külön előfizetés is áll nyitva nemtagok számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór váczai-utca könyvkereskedésébe küldendők, a példányok is expedáltak. — A társulati szerkesztő-titkárnál megrendelhető még az 1867-diki évfolyam is 5 frtjával tagok, s Ráth Mórnál 6 frtjával nem-tagok számára.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1869. Nyomatott az „Athenacum“ nyomdájában.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Hatodik füzet.

1869.

Junius hó.

Gr. Mikó Imre elnöki megnyitó-beszéde

a

Magyar Történelmi Társulat

1869-dik évi május 30-án tartott

nagy-gyűlésén.

Tisztelt közgyűlés!

A magyar történelem barátainak e nagy-gyűlése, a mellett, hogy oly pontot képez, honnan az általunk tüzetes művelés alá vett tudomány-ágnak társulati úton fejlesztését időszakonként átpillanthatjuk: új alkalom tanulságos eszmeeserére és történelmi bűvárkodásaink gyakorlati hasznosságának megítélésére. Engedjék meg, uraim, hogy e pontról múltunkra visszatekintve, önöket tudományunk fejlesztésére, a tudomány és hazaszeretet nevében fölkérhessem; engedjék meg, hogy ez alkalmat felhasználva, az eszmeeserét én kezdjem meg.

„A történelem néma és legmegbízhatóbb tanácsadója a királyoknak“ — mondja Livius; bizonyára az, a népeknek is. Szép volt s nagy tiszteletben állott e tudomány ügy a régibb, mint az újabb korban. A görögnek, rómainak ragyogó története s nagy történetírói voltak, kik azt nyilvános helyeken, ifjak és

vének, férfiak és nők sokasága előtt olvasták, szavalták, tanították. Az újabb kor sem hanyagolta el e tudományt, s ha formaszépség tekintetében talán nem vetélkedhetik is a classicus ó-korral: mindenesetre felülmúlja azt szélesb körével, magasb nézpontjaival és mélyebb tartalmával.

A gyönyörérzés, melyet a történetek olvasása a szívben felkölt, csak költészete a történelemnek; a valódi haszon: a kedélynek az erkölesi szép és jó iránt fogékonynyá válása, az emberi jogok és szabadság mind nagyobb mérvben elismertetése, a népeknek a történeti nagy jellemek és példák általi oktatása, más szóval: azon szellemi és erkölesi épülés, mit a lélek a történetek okainak, a nagy eszmék küzdelmeinek, a népek óhajai- és törekvéseinek tanulmányozásából, az emberi ész, ipartügyesség és közművelődés előhaladásából, vagy hanyatlásából merít. Ez ad annak erőt és becsét.

Az isteni mindenhatóság, végetlen bölcsességéből kiosztotta véges szellemi részét minden embernek és népnek, betelepítette velök a földgömböt; de ha bár egyes népek ősei annak egy-egy részét vitézség és bölcs tanács, önszerencsájuk vagy ellenfeleik gyöngesége által tulajdonukká tették is: utódaikra maradt a feladat, hogy ott maguknak hazát, s a honban szabad s jóllét által boldog nemzetet teremtsenek. A nemzeteknek e pályafutásukban nem az a sorsa, a mi az égűrben bolygó csillagesoportoké: ezeket az Alkotó keze a vonzó és taszító erők egyensúlya által tartja fenn, s forgatja örök törvények szerint magas pályakörükben, ma úgy, mint millió évekkkel ezelőtt; a nemzetek sok részben önmagok kovácsai saját sorsuak. A földi országok, melyek látszólag egy rossz számítás, egy balul kiütött hadjárat következtében dülnek össze: nagyobbára mindig önerényök által emelkedtek, s midőn buknak, saját hibáik és vétkeik áldozatai. A felületes szemlélő egy vesztett, pusztító csatában látja a bukás okát; a gondolkozó bűvár az évtizedek vagy századok folytán nagyra nőtt, néha öntetszéssel vétekké ápolt nemzeti gyöngeség szükséges kifolyásának találja a vést közvetlenül előidéző eseményt. A népeket Alkotó, ezeknek bizonyos változhatlan természeti korlátokat emelt ugyan, de midőn öntudattal áldotta meg a földgömb legmagasb fokú szerves lakóját: végetlen jóságában az önismeret sanyarú gyakorlatá-

nak jutalmául megadta neki a tehetséget: erkölceit javítani, értelmét művelni, egy szóval: haladni a szellemi birodalom útjain; nem kárhoztatá őt az Andeseken és Himalaya rengetegekben levő fák sorsára, melyek évszázadoktól évezredig éltek ugyanazon földtalajra szorított kényszerű életöket, melyhez az ő természet kifejtő virány-élete legelőször csatolta. Az egyén, mint a népek, a földrajzi helyzetükben, politikai és műveltségi változó állapotukban tényleg rejlő vagy az idők során kifejlő feltételekhez képest maguk alkotják így vagy amúgy sorsukat, azt jóra-rosszra változtatják, a jólét és dicsőség fokára emelik, vagy szolgaságba ejtik hazájukat, hőbb vagy hidegebb vérmérsékők, mélyebb vagy felületesebb politikai belátásuk s bölcsességök mérték-aránya szerint . . .

Az önészlelés és tanulmányozás, a helyes politikai út- és iránykeresés nehéz munkájában, értelmes embernek semmi sincs oly biztos útmutató, mint lefolyt élete tapasztalásai; művelt népnek semmi nem oly biztos tanácsadó, mint saját története.

Ha valamely népre alkalmazható ez igazság, bizonyára igen reánk. A világtörténelem nagy folyam-árjában egy évezred óta változó szerencsével küzd a nemzet, melynek politikai elnevezése: m a g y a r. Keletről, mintegy lávafolyam, mint dülő fergeteg nyugotnak tartva, egy világrész kelt föl ellene, melylyel hosszú élet-halál-harcot vívott, míg földet s hazát szerzett magának, s azt száz esatán s ezer veszély közt maig fenntartotta. Nem értek népet nagyobb csapások, mint minket, rokon nélküli fajt Európában; olykor mi kerestük a harcok tüzhelyét s vészét, majd az keresett föl minket; néha mi hasonlottunk meg egymás között, máskor szomszédainkat keverte velünk harcba boldog hazánk irigylése; egyszer szétdarabolták ennek földjét, máskor alkotmányunkat lomtárba, nemzeti ereklyéinket — a királyi koronát és palástot — müzeumba utasították . . . És e hon mégis, mint már ezeréves m a g y a r a l k o t á s, fennáll, megújult erőben s egy fejlődésképes jövő biztos kilátásával.

Mint a föld központjának delejszerű ereje vonja magához a rajta levő teremtmények s alkotások milliárdjait: úgy tartotta össze az ősi magyar alkotmány s a rokonság benső vonzalma és sztktségérzete a magyar fajt s a vele szövetséges eleme-

ket minden időben és sorsváltozások között, e tágas haza minden pontján.

Vegyük fel — például — csak Erdélyt. E kis erdős-hegyes országrész a honfoglaláskor külön törzsfő — a hét vezérek egyike — alá szakadt. Szent-István a Kárpátok határai által kikerekített birodalma kiegészítő részévé tette. Vár- és trónutódi, a királyi hercegek, belőle a Tiszáig terjedő földdel másodkirályságot alkottak; e korszak alkonyán, s a vegyes uralkodóházakból választott királyok korában, mint külön tartomány, vajdasággá alakult; a Zápolyák alatt ismét félkirálysággá nőtt; azután önfejedelemséggé lett; később csaknem egy önállóságától megfosztott tartomány állapotára süllyedt, honnan az 1790—92-iki korszak alatt kiemelkedvén, régi önkormányzatát visszanyerte: de területe kicsiny, népszáma csekély volta, a birodalom államháztartásához erején felül járulása, sokféle nemzeti és vallási érdekeinek összeférhetlen ellentétei miatt, azt az 1847-dik évig lassanként annyira elvesztette, hogy 1848-ban az anyaországgal egyesülése életszükségévé vált. 1850—60-ban újból elvesztvén magyar koronabirtoki autonómiáját, hódított tartomány gyanánt kormányoztatott, s ez állapotból a magyar alkotmánynak 1861—66-ban feltámadása emelte ki, Magyarországgal való 1848-ik évi törvényes és tetteleges egysége a törvényhozás által kimondatván, s az államélet működése köreiben életbe is léptettetvén.

Íme, a történeti alap és jogerő változhatlansága a változó történetekben! Íme, a népeknek, az emberiség egyes családainak csaknem kényszerű sorsalakulása! Királyok és népek, abszolutizmus és forradalom nem voltak képesek megsemmisíteni Magyarország politikai és törvényes egységének jogerejét, Szent-István koronája önállósági államjogát. Hathatós tanúság ez arra, hogy a mely népeket a föld, a határos országok politikai viszonyai, életfontosságú államérdekek, a másképen nem lehetős vas-kényszerűsége által együttélésre: azok vágyakozhatnak ki e kötelékek közül, pillanatnyira meglazíthatják az őket összefűző államkapesokat, de belőlük kibontakozniok, saját lényük megsemmisülése nélkül nem lehet. Erdély története élő példája ennek. A magyar királyság alapítása óta hatszor választatott el e kis földterület az anyaországtól, új meg új ál-

lankapcsolatba hozták sorsának urai; az önálló államélet szabad, de viszontagságos pályáján is járt, és pedig olykor dicsőteljesen: mégis mindannyiszor visszament azon természetes központhoz, melyet számára földrajzi fekvése, határai alakulása, kard- és vérfogónyaló ősi birtoklás és Szent-István koronája területének államjoga, népei, s azok története és a politikai szükségesség jelölnek ki, melyen kívül nincsen számára hely, s hol — a költő szavaként — élnie, halnia kell!

Igen, a századokig szétválva volt ország fiait újból egyesítette a törvény, melyben én a történelmi igazság kiszolgáltatását látom. S íme, ez egységet a tudomány-ügyi együtt-munkálkodás szellemi büvereje is szorosabbra fűzi, s az egymással való lelki rokonulás peesétjével erősíti meg. Csak nemrég engedély kellett arra, hogy hazánk egyik részében élő tudósaink a másoknak tudományos vagy politikai gyűléseire megjelenhessenek. Csak nemrég a Magyarországból Erdélybe, vagy amonnan identázó nevesebb hazafiakat lépten-nyomon titkos rendőrség hiúz-szemei kísérték, bizalmatlanságot keltő jelentésekkel gazdagítva a tisztességes dolgok őrizetére rendelt levéltárakat. Most néhány héttel ezelőtt, a haza összes tudósai, ma ismét egy tudományág művelői, a mint alapszabályaik rendelik, nem kérvén rá senkitől felhatalmazást, íme, egybegyűltünk, együtt vagyunk, mint egy anya gyermekei, mint testvérek; nincs, ki gátoljon, a haza tudósai iránti féltékenység okai megszűntek, a kormány nem szab elénk korlátokat, nem lát ellenőrzésre okot, sőt tüdvös törekvéseinket rokonszenves figyelemmel kíséri; mi a hazai történelem művelésével érleljük a nemzet gondolkozását, ébren tartjuk önértetét, a polgároknak szilárdítjuk az alkotmány iránti hűség-érzelmet, s ez által biztosabbá teszszük a haza jövőjét, emeljük a világ előtt jó hírnevét. Egybehasonlítván a múltat és jelent, mi is örömmel mondhatjuk: más idők, más erkölcsök!

Magyarország története azoknak, kik a történelmet gyakorlati haszonra törekvő szellemben s igazságkereső elmével tanulmányozzák, nagy tanulságot hirdet: a magyar tartományrészek politikai egységét, e földön lakó

népek szorosán együvé tartozását, közös boldogságuk vagy közromlásuk nagy tanulságát hirdeti.

Ez volt az egyik eszme, jobban mondva, ama történelmi tanulság, melyet közgondolkodás tárgyául érinteni kívántam. A másik az, hogy e föld Magyarország, uralkodója magyar király, koronája Szent-István nemzeti királyunkról ránk, s őseink szabad akaratánál fogva s alkotmányunk értelmében, a királyi uralkodó-házra örökségül szállott szent ereklye. E történelmi s állampolitikai tények a magyar nemzet öntudalmában oly általánosan, oly mélyen vannak gyökerezve, hogy onnan sem idő, sem sorsváltozás ki nem irtja. Ez adja neki a nemzeti önérzet és önbizalom ama férfiúi bátorságát s erkölcsi erejét, mely látszik tettein, múltja megítélésében, s jövő iránti reményein egyaránt.

E történelmi nagy igazság, ez ősi kegyeletes hagyomány gyűjt egy zászló alá minket; edzi szirtté kitartásunkat, midőn nemzeti csapás ér, s veszélyben van a hon vagy alkotmány. Ez míveli a magyarral azt a esodát, hogy mikor megtámadtatik: egyfelől önerejében, kulturai és nemzeti kettős küldetésében, másfelől atyai istenében bízva, s alkotmánya talapzatáról soha le nem szállva, rettenthetlenül védi magát és örökét, s ha legyőzetik: elcsüggedés nélkül nemesen tűr, tűrve remél, remélve munkálkodik, s eszélyes munkásság közt várja be elcsett hazája s alkotmánya feltámadását, új életre ébredését, mely még eddig soha végkép eltíporva nem maradt, hanem mint az arany az izzó tüzből mindig nemesülve kerül ki, úgy támadt fel nemzetünk is alkotmányunk tetszhalalos állapotából.

Hosszú sora a jóra fordúlt vagy jóra használt baltörténeteknek tanúsítja, a mit én mondok, s mit önök, uraim, velem egyformán tudnak. Lehel és Bulesu szerenesétlen csatája a Lech-mezőn, a hódítástól való megszűnésre bírta őseinket; Sajó és a tatár-dúlás a várépítés, és hazánknak iparüző polgársággal népesítése eszméjére vitte IV. Béla és V. István királyt; Csák Máté nemzeti küzdelmeinek két nagy Anjou-királyt s velök történelmünk szinte legragyogóbb korszakát köszönhetjük. XVI-ik századi belviszályaink a mohácsi vészt, ez Erdélynek Magyarországtól elválását eredményezte; de egyszersmind len-

dületet adott a nemzeti műveltségnek, s megalapította az erdélyi fejedelmi udvart, mint a nemzeti szellem és a műveltebb magyar nyelv egyetlen menhelyét. Végre jött 1848—49, a mi a föld, nép- és emberi jogok felszabadulását, a kiváltságok megszűnését eredményezte; ezt elfojtotta ugyan az alkotmánynak másfél lustrumra terjedő felfüggesztése s tetszhalála: de a miből ismét — hála a gondviselésnek — feltámadásunk következett; a nemzeti sírnak egybehordott kőből nemzeti megújulásunk, a magyar királyság államépülete emelkedett föl . . .

Valóban, csodálatos ez a mi történetünk! A tatár egyik végétől a másikig dülta fel hazánkat — őseink újból felépíteték; az Anjouktól félt a hajdani magyar, hogy olaszszá teszi, s im, ő tette királyait bölcsesség és eszély által a legnemzetibb lelkű és jellemű magyar királyokká; a török másfél századig nevezte Magyarországot török szandzsákságnak: ő eltávozott, a világ azt mondja róla: beteg, mi még teljes életerőben élünk; III. Károly és II. József Németországhoz számította hazánkat; a nemrég megszűnt rendszer alatt Erdély, Horvátország, a temesi hátság, Vojvodina mindmegannyi tartománya volt az egységes birodalomnak. S ime, ma mégsem beolvasztott tartomány, nem három ország, nem öt helytartóság, nem Vojvodina, sem különálló Erdély e földterület, hanem mint egy, alkotmánya által összeforrott, egységes és osztatlan állam, úgy áll fenn e hon, úgy támadt fel sirjából Magyarország! . . .

Magyarország története: e földnek és hazánknak, népének és királyának, koronája- és alkotmányának magyar voltát tanítja azoknak, kik az igazságra hallgatnak, s a történelem tanulságait figyelembe venni készek.

Ez volt a második történelmi tanulság, mit eszme-ébredésül futólag vázolni helyén láttam. S ha ez ország részeinek összetartozóságát sok részben a természeti viszonyok és körülmények határozzák is: azt, hogy ez ország ma is magyar, önmagunknak, szívósságuknak, saját tulajdonainknak köszönhetjük.

Ismerem hazánk történetét s nemzetünk jellemét. E kétőn alapúl azon mély meggyőződésem, hogy Magyarország saját államegységét, a magyar nép politikai tényező-voltát és vezér-

szerepét az újonnan alkotott alapon is, úgy egy, mint más irányban meg fogja tartani, s őt megillető befolyását eszély és összetartás által mind a birodalomban, mind kifelé biztosítani elég erős lesz. Magyarországnak és a magyar népnek, a vele egyéredkű testvérepekkel, mindenha kulturai és alkotmányos missiójuk volt kelet-észak felé, mit egy évezreden át teljesített, s azt ezután is teljesíteni fogja. Erre őt bő termékenységű hona, alkotmánya, szabadságszerető népe, ennek a polgárisodás eszméi iránt való fogékonysága teljesen képessé teszi. Béke idején lesz közöttünk mindenha kisebb-nagyobb pártviszály, — ezt nemzeti geniusunk s az alkotmányos szabadság hozza magával; de a vész perezében testvérekként fogunk egyesülni a haza, király és alkotmány védelmére. Azon zászlót, melyet Árpád népe a hármas halmon és négy folyam partjain kitűzött, mely alatt az alpári téren alkotmányt szerzett: számban és erőben meggyarapodott s érdekekben összeforrott utódi nem fogják kezükből kivétetni engedni! Magyarországnak és a magyar koronának, a magyar király és nép szent örökségének kell lenni addig, míg a földön magyar él

Közgytlésünk meg van nyitva.

Titkári jelentés

a

Magyar Történelmi Társulat

1869-dik évi május 30-án tartott

nagy-gyűlésén.

Tisztelt közgyűlés!

Legutóbb, a minden magyar tudományos intézetek nevelő anyjának: a magyar tud. Akadémiának titkára szól vala e helyen, a közelebbi nagygyűlés alkalmával, s művészileg tartott előadásában vázolván az Akadémia lefolyt évi tevékenységét, — egyszersmind hivatkozott a nehézségekre, melyek a titkári jelentések különmemű és száraz adatai csoportosításával, művészi alakításával járnak. És midőn éppen ő, az epósaiban és balladáiban a remekségig vitt alakító tehetségéért méltán bámult költő is így nyilatkozik: mit szóljak akkor én?... Hallgatok; hisz ő szólván így, engem már kimentett.

Bizonyára, alig csoportosítható száraz adatok felsorolása helyett, magam is jobb szeretnék mostan e helyen, — a rég lezajlott korba visszatérve, belefűni a csaták kürtjébe, s a levéltárak elfeledt csomagaiból élénk, harszó képet tárnom önök elé, kiragadnom egy dicső lapot Rákóczi és Bercsényi viharos éltéből, s lelkesülten — tán lelkesítve is — rajzolnom küzdelmeiket. Jobb szeretnék a szabadság és nemzeti önállás régi bajnokairól beszélni; azokról, kik ádáz harcok után a körülményekkel kibékülve, szívós küzdelmük béréül biztosíták a haza igazát, s megtartották nekünk az alapot; s ama tüzelők és hajthatatlan hősről: kik, mert sokat mertek, — mindent elvesztettek, — de, mert a mátyrkoronát mindvé-

gíglen szenny nélkül viselték, bukásukban is dicsők maradtának.

Azonban a régi idők nagy alakjainak máskor kell áldoznom. Tisztelnem most a jelenkorba szólít. Feladatunk társulatunk letelt évi működését vázolni.

Ez is történetirói feladat, — habár kevésbé érdekes, sőt némileg fárasztó természetű. Mindazáltal, ha magasabb szempontból tekintjük: a Magyar Történelmi Társulat egy évi munkálkodása elvégre is egy darabja legújabbkori műveltség történetünknek, és annyiban figyelemreméltó, a mennyiben ennek mozzanataiban is a nemzet és művelődésének szelleme nyilvánlik.

Legyen azért szabad önök becses figyelmét a jelzett célra egy kissé kikérnem.

A mi társulatunk tudományos működését illeti: az két irányban folyt. A választmányi ülésekben értekezések olvastattak föl és tudományos kérdések megpendítése által eszmecserékre nyílt alkalom. A „Századok“ ezimű folyóirat által pedig a nagy közönséggel igyekezett a társulat érintkezésbe lépni, és megismertetvén őt történeti irodalmunk jelen állásával, érdekeltséget törekedett a hazai múlt iránt ébresztetni, táplálni.

Mióta a múlt évben (május 14.) itt e helyről szerencsém volt számot adni társulatunk munkásságáról: 12 választmányi ülésünk tartatott. Nem akarván hosszadalmas lenni, mellőzöm a gyűlések aprólékosabb tárgyait és intézkedéseit, csak az előadott tudományos értekezéseket, felolvasásokat, s előadással kísért okmány- és műtárgyi bemutatásokat sorolom fel időrendben, következőleg: 1) Lehozky Tivadar (A beregszászi régi pecsétről). 2) Mircse János (Három, olasz földön iskolázott magyar ifjú levele 1633-ból). 3) Botka Tivadar (Egy szent-antali Corvin codexről). 4) Thaly Kálmán (Értesítés Bars- és Hontvármegyében tett levéltárkutatói kirándulásáról és három régi magyar pecsétről). 5) B. Nyáry Albert (Jelentés a turini kir. levéltár, magyar történelmi okmányairól). 6) Rómer Flóris (Értesítés a nemzeti múzeumba beküldött több régiségről). 7) Csaplár Benedek (Adalék Dugonics András életéhez). 8) Henszlmann Imre (Egy Corvin codexnek tartott s műtörténelmileg nevezetes XV—XVI-ik századi könyvről). 8) Fehér Ipoly (Ér-

tesítés a lambachi kolostorban levő régi miscskönyvről). 10) Botka Tivadar (Leszenyei Nagy Ferencz életrajza). 11) Knauz Nándor (A Gergely-féle naptár behozataláról hazánkba). 12) Jedlieska Pál (Vöröskő várának története). 13) Szalay Ágoston (II. Rákóczi Ferencznek a sziléziaiakhoz intézett pátenséről 1703.). 14) Thaly Kálmán (Jelentés felső-magyarországi levéltári kutatásairól, jelesen Lőcsének 1709., 1710-ki ostromát illetőleg; és Pusztá-Karanesi másképp Rekő Györgynek nemesleleveléről). 15) Rómer Flóris (Szaboles vármegyében talált némely régiségről). 16) Véghelyi Dezső (Jelentés a gr. Kornis levéltárban találtató történelmi beesü okmányokról). 17) Thaly Kálmán (A gr. Andrássy, gr. Csáky és b. Palocsay családok levéltáraitól). 18) Szalay Ágoston (Észrevételek Lehoczky Tivadar cikkére a beregszászi régi pecsétről). 19) Rómer Flóris (Indítvány a Pest és Buda városa régiségei számára felállítandó múzeumról). 20) Nagy Iván (Istvánffy Miklós fordítóiról, jelesen a XVII-ik századi Thállyay Pálról). 21) B. Nyáry Albert (A turini levéltárról, folytatólag). 22) Schultz Ferencz (Vajdahunyad váráról). 23) Kápolnay István (Az 1744-iki hadjárat és Batthyányi Károly). 24) Glembay Károly (Corvin Jánosnak egy 1492-iki és a kapornaki conventnek egy 1552-iki eredeti kiadványáról). 25) Szalay Ágoston (három domborveretű érc- és faékszert mutatott be). 26) Gr. Eszterházy János (Adalékok a Sárköz-Újlaki Újlaky család nemzékrendéhez). 27) Jedlieska Pál (A magy. tud. akad. kéziratárának több okmányairól). 28) Thaly Kálmán (A herezeg Batthyányi-ház körmendi levéltáráról). 29) B. Nyáry Albert (Bornemisza Annának egy adománylevele, és Komárom vármegye rendelete a fényűzés ellen 1782.). 30) Horváth Árpád (Jelentés a Torma-féle oklevelészeti naptárról, általános korszámitástani bevezetéssel). 31) Thaly Kálmán (A győrvári ütközetről). 32) Radvánszky Béla (Két okmány a Bärcey-család levéltárából).

Ezen időszakba esik továbbá társulatunknak két nagy gyűlése is. Az elsőt május 14-kén itt Pesten, mélyen tisztelt elnökünk gr. Mikó Imre maga nyitá meg, s beszédében jellemezvén nemzetünk életének egyes korszakait — tanúságul azon sokszor mellőzött elvet voná le: legyünk egyesek! Utána és a titkári jelentés után Toldy Ferencz: „Nemzeti

történetírásunk kezdeteiről“; Wenzel Gusztáv: „Visegrád egykori fénye és dicsőségéről,“ s Rómer Flóris: „Az agyagmivesség viszonyáról a történelemhez“ értekezett. — A második, társulatunk első vidéki nagygyűlését Kolozsvárott tartók, a nemes város szíves meghívása folytán. Ama lelkes fogadtatás, melyben társulatunk eme történeti híré helyen, nagy Mátyásunk szülővárosában részesült, késztet, hogy e helyütt is hálásan emlékezzem meg Kolozsvárról és derék lakosairól, kik minden rendi- és rangkülönbség nélkül megmutatták, hogy a történettudományt a zok tudják leginkább becsülni, a kiknek elei is, miként az erdélyieké, a legtöbb anyagot szolgáltatottak tetteikkel a történetírásnak. E gyűlést mélyen tisztelt másodikelnökünk, Horváth Mihály nyitá meg, behatólag fejtegetvén társulatunk feladatát; utána b. Nyáry Albertnek: „Beatrix, II. András király neje“, Pauler Gyulának: „A bujdosók támadása 1672-ben“ és idősb gr. Teleki Domokosnak: „Básta György jelentése Rudolphhoz Erdély állapotáról 1602-ben“ című értekezései olvastattak föl. Társulatunk erdélyi kirándulása, öndieséret nélkül elmondhatjuk, gyümölcsöző volt a tudományra nézve, mert az erdélyi múzeumon, a főkormányshézen, Kolozsvár városán és a vármegyén, a kolos-monostori conventen kívül, a gr. Rhédey, gr. Kornis, gr. Bánffy és b. Wesselényi-családok is készséggel megnyiták eddig még alig vagy éppen nem ismert gazdag levéltáraikat, és egyesek, mint: gr. Eszterházy János, gr. Lázár Miklós, id. gr. Bethlen János, Makray László, gr. Kornis Gábor, Hodor Károly, Gombos Sámuel, Szikszay Lajos, Lányi Sándor és Mihály Domokos urak, kisebb-nagyobb okmány-gyűjteményeket boesátottak rendelkezésünk alá. Mások ismét, mint a gr. Bánffy-nemzetség, régi ékszer- s fegyvertáraikat nyiták meg, sőt gr. Eszterházy János és Finály Henrik ez alkalomra külön régiségtárlatot rendezének. — Ily kitünő ügybuzgalmat tapasztalván, ottlétünk emlékéül s folytatójául a megkezdett működésnek, egy Kolozsvártt székelő állandó történelmi bizottságot alakítánk, mely a további levéltár-búvárlatokról, régiségek fenntartásáról, s a hazai történelem egyéb érdekeiről gondoskodik, és az anyatársulattal folytonos összeköttetésben lévén, azt a lelkes Erdélyben képviselje. E bizottság tagjaivá gr. Eszterházy János, gr. Lázár Miklós, Szabó Károly, Finály Henrik, Torma Károly,

Jakab Elek, K. Papp Miklós, Paget János és Sándor József választottak. Elnökévé gr. Lázár Miklós lón, jegyzőjévé pedig Szabó Károly. E bizottság azonnal megkezdvén működését, már is számos adattal gazdagítá a hazai tudományosságot; havonként új meg új gyümöleseit vesszük ernyedetlen munkálkodásának, rendesen tartott üléseiből.

Ennyit rövideden, társulatunk ülészései és levéltárkutatási működéséről. Most térjünk másik oldalára, irodalmi közleményeire.

Társulatunk közlönyében főtörekvésünk volt a hazai közön-séget történetirodalmunk s búvárlatunk minden fölmerülő jelen-ségéről tájékozni, a mi leginkább a Tárca által történt, mely-nek apróbb közleményei felsorolásába itt nem bocsátkozhatom. — A mi a n a g y o b b k ö z l e m é n y e k e t illeti: a múlt évi V. füzetől kezdve, a jelen évi V-ik füzetig, (kizárólag) az önálló cikkek közül az Árpádok korszakával foglalkozott négy: u. m. Szabó Károly (Igaz-e, hogy a kárpátaljai felföldet nem Árpád, hanem Szent-István foglalta el?) b. Nyáry Albert (Beatrix királyné, II. Endre király hitvese); Podhraczký József: (Péter magyar király III. Urseolus Péter-Ottó fia volt); és Chernel Kálmán: (A köszeghi al- és fel-vár története az Árpádok korában). A vegyes házi korra vonatkoznak: Wenzel Gusztáv „Visegrád egykori fénye és dicsőségéről;“ gr. Lázár Miklós: „A Marosszékbén 1491—1515 közt hadnagyságot és bíróságot viseltek lajstroma.“ Míg gr. Teleki Domokos: „Básta György jelentése 1602-ben,“ Thaly Kálmán: „Gr. Zrínyi Miklós emlékirata,“ Botka Tivadar: „Leszenyei Nagy Ferencz élete és a tállyai gyűlés 1653-ból,“ Pauler Gyula: „A bujdosók támadása 1672-ben,“ Szabó Károly: „Tökölvi Imre hűtlenségi pere 1685-ben,“ és Hornyik János: „A rácok ellen-forradalma 1703—1711,“ czimű értekezéseikben a Habsburg-házi korszak némely eseményeit tárgyalták. A műveltség- és irodalomtörténettel, közjoggal és régi geographiával foglalkoztak: Révész Imre: „Sinay Miklós, történet-búvár emlékezete,“ Eötvös Lajos: „A pápai nyomda története 1577—1867,“ Toldy Ferencz: „Nemzeti történelmünk kezdetei,“ Botka Tivadar: „Tájékozás az eltűnt

magyar Valkóvármegyéről," Knauz Nándor: „A veteristák," Kenézi Csátár: „A bánságok eredete és hatásköre," ifj. Kubinyi Ferencz: „Adalékok monostoraink történetéhez." Frankl Vilmos: „Tanulmányaim Spanyolország állami — a simancasi — levéltárában," b. Nyáry Albert: „A turini olasz királyi levéltárról." Továbbá Römer Flóris: „Az agyagnívesség viszonya a történelemhez," (archaeologiai); Gyárfás István: „Adalékok a magyar pecséttanhoz" és Lehoezky Tivadar: „A beregszászi régi pecsétről;" valamint Thaly Kálmán, Nagy Imre, Hőke Lajos és Eötvös Lajos kisebb-nagyobb czimer- és pecséttani dolgozatokat adtak. Végre Garády: Horváth Mihály kisebb munkáit és a „Hazai Okmánytár"-t, Paule Gyula, Frankl Vilmos: „Pázmány Péter életé"-t, Thaly Kálmán: „Tökölyi naplói"-t és Rupp Jakab: „Buda-Pest helyrajzi történeté"-t; Pesty Frigyes: „Kanitz Serbiáról irt művé"-t; Moët de la Forte Maison: „Les Français leur origine et leur Histoire;" Lecky: „Geschichte der Aufklärung in Europa," és Korbuly: „A báni méltóságról" czimű munkáit; Lánczy Gyula pedig Fiedler „Actenstücke zur Geschichte Franz Rákoczy's des II." czimű kiadványát, tehát részint hazai, részint külföldi történeti műveket ismertettek, bíráltak.

Íme, ez nagyjában vázolja társulatunk működésének képe a lefolyt év alatt; mely működés bár, az egylet még ifjú voltánál s erejének korlátoltságánál fogva, ha nem mutat is föl valami váratlan eredményeket: de igenis, folytonos, és bár csendes, mindazáltal munkás tevékenység képét tünteti föl, s annyiról legalább mindenestre tanúskodik, hogy társulatunk a történetbúvárlat és irodalom mezejét egyese kénél kihatóbb erővel segítvén művelni, azt parlagon heverni nem hagyja, sőt iránta, folyóiratának megalapítása, gyűlések és kirándulások tartása által a közönségben szélesb körű érdeket képes költeni; másrésről a levéltárak rendszeres kutatása által már eddig is a hazai történetírás számára nem egy ismeretlen fontos adatot juttatott közismeretre.

És e solid iparkodást, e csendben folyó s éppen azért jótékony működést — elismerés a magyar közönség-

nek! — hazai történelmünk barátai folyvást részvétellel támogatják. Eddigelé egy havi ülése sem múlt el a nélkül társulatunknak, két évi fennállása óta, hogy új tagok ne jelentettek volna be, kik a társulatba az alapszabályok értelmében fölvétetni kívánnak. Ennek folytán tavalyi nagygyűlésiunktől fogva tagjaink száma 724-ről 855-re, illetőleg alapítóinké 66-ról 90-re szaporodott. Ezen 24 új alapító tag — mindnyájan száz-száz frtnyi alapítvánnyal — a következő:

Gr. Andrassy Gyula, gr. Festetics György, Lónyay Menyhért, gr. Széchenyi János, gr. Széchenyi Imre és Dénes, gr. Károlyi Gyula, Zichy Antal, Ebergényi Sándor, Görög Gyula, gr. Péchy Manó, b. Bornemisza János, Káli Nagy Elek, Nagy-Kedei Fekete Sámuel, id. Simon Elek, ifj. Simon Elek, Michailovich József, Somogyi Károly, Rózsaffi Antal, Berencezi Kovács Eduárd, a temesvári társas kör, gr. Teleki Sándor, Pesty Frigyes, dr. Bellaágh József és b. Apor Károly.

Bár e lelkesek példáját minél többen követnék hazánk vagyonsb fiaik közül, s évdíjas tagjaink száma is bár megkét-szereződne, — mert ha a tagok jelen létszámával társulatunk és vele havi közlönyének fennállása biztosítva van is: mindazáltal egyéb kiadványokat közzétenni, kihatóbb működést kifejteni, s levéltáraink tágabb körű, rendszeresített felbúvárolását eszközölni a Történelmi Társulat csak úgy leendő képes, hogy ha tagjainak száma legalább másfél ezerre fölmenend; — a mi egyrészt a tagsági föltételek könnyed voltát, másrészt a felkarolt tudomány-ág kiterjedettségét s nemzeti fontosságát tekintve, éppen nem túlzott óhajtas.

Azt hisszük tehát, miután társulatunk éltrevalóságát két évi működésével megmutatta: némi joggal fordulhat most már a hazája történetére hivatkozni szerető magyar közönséghez, ez éljainak buzgó gyámolításáért!

Mert a dicső magyar nevet áldozat és munka által kell megérdemelnünk; nem elég a világbámulta fényes múlttra büszkén hivatkoznunk; — ismernünk is kell azt, s fiainkat

— jövünk oszlopaik — a haza szeretetére e magasztos múlt által tanítanunk.

A h i s t ó r i a a mi „erős várunk,“ az oltalmazza jogaink gyökerét; — melyet ha valaha, idegen erkölcsöket fölvéve, lerontani, megtagadni nem átallunk: többé a négy folyam völgyén nemzetül és magyarokúl e zagyva nép közt meg nem maradhatunk.

Ismételem: erős várunk nekünk a történelem; ne hagyjuk elpusztulni, építsük, védjük ezt a várt!!

THALY KÁLMÁN.

Emlékbeszéd

Ráth Károly, a magyar tud. Akadémia levelező és Történelmi Társulat
választmányi tagja felett,

a

Magyar Történelmi Társulat

1869-ik évi május 30-án tartott

nagy-gyűlésén,

IPOLYI ARNOLD által.

Azon férfiú, t. hallgatók! kinek emlékére, koszorút tűz ma társulatunk, midőn először ünnepli elhúnyt tagja emlékezetét: egyike volt amaz első kilencz tagjának, kik e most közel kilencszázat számító társulatot, még alig két éve megalakítottuk. Más czíme sem lévén ezenfölül ünnepeles tiszteletünkre, mint az, mire itt mindnyájan méltán büszkék vagyunk: hogy a magyar történelemnek lelkes és feláldozó híve; hogy annak egyik szerény ugyan, de buzgó írója, és még buzgóbb és érdemesebb hűvére és vizsgálója volt.

A történelemnek nagy jeleneteivel és megható tanulságai-
val szemben azonban a legnagyobb történetíró képe is eltörpül-
het; kimentve leszek azért, úgy hiszem, önök előtt, ha társunk
szerény képét is történelmünk múltjával és jelenével fűzve s
cennek mintegy keretébe illesztve, mutatom önök elébe.

És mi is a magyar története?!

És mi a magyar történetírás!?

Mint azon elnyűtt és kiszakgatott levelü könyv, melyet
kemény kezek, a sors durva kezének kemény újjai forgattak;
— mint azon elrongyolott zászló, melyet vitéz csapata minél
több esatában hordozott, annál jobban elszakgatva, foszlányai-

ban viseli magán dicsősége napjait; ime, ilyen a magyar történelem elrongyolott és kiszakgatott levelű könyve is!

Mindjárt, a mint nemzetünk keletnek fensíkjai a népek méhéből kiválva megszületett, ezen elválással szakgatta már szét ős eredete és hagyományai történetének első szálait. És ki az, ki ma származásunknak csak egy biztos szálát is fűzni vagy kezünkbe adni tudná, vagy csak kimutathatná, hol kell azt összekötünk amaz ős népekkel, melyek családjából credtünk?!

És mire a honkeresés és honfoglalás nagy történeti eseményeit a kard véres betüivel beirtuk a nemzetek történetkönyvébe: ezzel kitörültük benne, mintegy palinsestben még azon földnek és ősnepeinek történetét is, a hová letelepedtünk.

És mire azután a nemzet hős kora leszáll s a keresztyén-séggel a polgárosodás hajnala kel: az európai civilizáció ezen hatalmas áramlatába belevész pogány őskorunk egész hite és hagyományja, története s emlékezete. Csak halkán szól, a lantosok és hegedősök énekében élve még az ősmonda s a nemzeti hősdal. És csak egy volt még, a mi épen fenmaradt és a mit e korszakias nagy átalakulás sem birt megsemmisíteni, és nem a százados balsors, nem az önkény semmi hatalma: s ez a nemzet történeti jogélete, és jogfolytonosságának hatalmas és fentartó ereje s érzete volt.

De ezen korszakkal elkezdődik már a történetírás is, a mint e kor egyetlen írói, a középkor múzái, a jámbor és tudákos egyháziak, királyi és káptalani jegyzők, a monostorok szerzetesei írják és jegyzik évkönyveiket és krónikáikat: a történetírás ezen zsenge korának gyermektegy nemeit, melyekben csodálatosan vegyül el az események száraz és ritka sora a nemzeti epos és monda s a keresztyén legenda költői képeivel átszőve. Mindez pedig a középkori barbár latinság és tudákoság azon sajátos esillámával előntve, melyet a középkori scholastica az antik classicusokból, a szentatyák és egyházírók néhány példányából különös mesterkélttséggel átszűrve, nagy nehezen szerzett vala magának.

S ime, ez képezte, a históriás énekek és verses krónikák mellett, nemzetünk egyetlen történelmét, majdnem félévezreden át, a X. századtól mintegy a XV. végeig.

De ez is alig maradt fenn néhány példányban, egyes rö-

vidletekben, epitomékben; még ezek irói közül is azonban alig hagyta egy-kettő ránk nevét. A legtöbbnek, krónikáik elveszett példányaival, odaveszhetett neve is. De lehet, hogy eredetileg és összesen sem volt sok. Mintha a honalkotás és fentartás örökös véres tusái közt atyáinknak sohasem lett volna sem annyi nyugidejök, sem nélkülözhető férfikaruk, mely a nemzetnek emlékeket alkothatott, vagy csak annak emlékezeteit följegyezhetette volna!

Így mentegeti legalább az utolsó magyar krónikás is, Turóczy János mester, nemzetünknek történelme iránti mindenha uralkodó gondatlanságát: hogy az örökös hadban álló nemzet fiainak inkább a fegyver, mintsem a tollforgatás mesterségében kellett magukat gyakorolniok. A vád és védelem tehát a római büszke önérzet ismétlése volna csak: hogy őseink jobban értettek a közügyek viseléséhez, mintsem azok följegyzéséhez, jobban a történet csinálásához, mintsem annak megírásához.

Sőt midőn az újabb kor hajnalán a renaissance-szal nálunk a történetírás újabb ifjúsága első fejlődési korába lép, mint importált idegen növény jön be eleve hazánkba; Mátyás király budai fényes udvara asztalkörének tudósai, az olasz humanisták, a Ranzanik és Bonfiniek, a Galeotusok és Naldusok által.

Az idegen tudósokkal idegen irányok és izlések lépnek a nemzeti történelembe. Az antik classicus, hellen és római izlés és irodalom lesznek egyszerre a tudomány és művészet eszményképévé. Az évkönyvek szakadozott száraz följegyzései s a krónikai laza compositió helyébe Thukidides és Herodotos, Livius és Sallustius, Plutarchus és Tacitus örökbecsű művei vétetnek elő, jól-rosszul mintául. Az előbbi töresség vagy kuszáltság helyébe most a dagály s a csinált modorosság lép. Az iskola classicus eszményképeiben te tselg ő humanisták utánózzák, a ki hogy bírja, az antik történelem alakjait, római tógában léptetve föl hazájok jelentéktelen Caesarjait és Ciceróit, annak még jelentéktelenebb forumán.

Az írástudomány sem lévén többé egyes osztályok, az egyháziak és magisterek, a literatusok és deákok kizárólagos mestersége: új elemek egész serege lepi el a történetírás terét. Kezdve az iskolamesterektől, a licentiatikusok és baccalaureusokon át, egész a legfőbb polezon álló államférfiakig és hadvezé-

rekig, mindannyi mint műkedvelő lép elő: hogy, ha többet nem, legalább kora és élete nevezetes eseményeit följegyezze.

A legtöbbre ugyan közölök inkább esábitólag, mintsem kedvezőleg mosolyoghatott a múza. És még a tehetségesebbek s magasb alakok is inkább Sallustius Catilinája proëmiumának azon eszméjén tetszelegtek, hogy miután leléptek a történetnek, melyben szerepeltek, színteréről, nobile otiumkép inkább, mintsem valódi hivatásból, kívántak áldozni Clionak.

De voltak mások már olyanok is, kik nem kisebb tudománnyal, mint tehetséggel rendelkezve, és mint kormányon ülő államférfiak is, koruk történetét alkotó tetteik és szerepök fontossága öntudatától áthatva, méltónak vélték méltón megírni a kor eseményeit és hazájok történetét.

Így lépnek föl már nálunk is, nemzetünk legtehetségesebb férfiai: a Verancsicsok és Forgáchok, az Istvánffyak és Illés-házyak, a Gyulafyak és Homonnaiak, a Kemények és Bethlenek, a Bánffyak és Toldalagiak s a többiek, mindannyi tanult és tehetséges egyháziak, államférfiak és hadvezérek, kik közül többen a tógát és sagumot, a had és béke műveit egyforma dícsőséggel viselvén, koruk és életük azon nevezetes eseményeinek, melyekben szerepeltek, leírásával, emlékirataikkal és naplóikkal egy újabb élnk történelmi irodalmat alkottak hazánkban.

S ez képezi már, t. hallgatók, a XVI. század óta majdnem egyedüli histórikánkat a következő századokon át, mintegy a XVIII. század közepéig, melyből még a naplók és följegyzések, a memoireok s emlékiratok egész árja özönlik ránk.

De mindez nyilván csak felhalmozott anyagnak vehető. A magyar történet könyve így nem volt még egyéb aránytalan adathalmaznál, melyben néhol az apró dolgok és mellékes események egész conto correntéje, kis folyó számlái részletezve voltak, míg az egészben a legfőbb számtételek is hiányoztak.

Azonban erre már a múlt század közepe felé kezdődik az öntudatosabb, sajátlag történelmi irány is. A mint t. i. az öntudatra ébredt történetírási ösztön eleinte a kútfőket keresi és nyomozza, azután összeállítva gyűjti kéziratban s kiadja nyomtatásban: végre pedig ezeket megbírálvá összeszerkeszti és megalkotja az knyoomozó pragmaticai történelmet: hasonlóan kez-

dik és teszik ezt nálunk is a Mabillonok és Palpe-rocheok követői: a Hevenessyék és Kaprinayak, a Katonák és Prayak, a Fejérek és Horváth Istvánok, nagy adatgyűjteményeikkel vagy történelmi műveikkel.

Majd a kor tudományos és irodalmi iskoláinak magasb iránya által történelmünk is már egész a műalakításig emelkedik. És míg kezdődő történetírásunk első hőrosai Katona és Pray, egyrészt a régibb classicaí történelmi álláspontot elfoglalva, az újabb történetnyomozó irányt is igyekezzenek már érvényesíteni: addig Fessler már kora romanticus irodalmi eszményének, Engel pedig a bírálati bölcsészet irányának is hódol. Kisebb könyviróink azután több vagy kevesebb szerencsével követik ezen irányokat, de minden fontosabb jelentőség nélkül.

S im, ez a legutóbbi időki történelmünk képe, vagy csak képének rövid vázlata.

De valamint a népek hőskora nyomán, mondják, kel az epos, a nemzeti hősdal: úgy a nemzeti nagy történelmi események és katastróphák fordulatan szólal meg sajátlag a valódi nemzeti történetírás is. Mert a nagy történetírók is, valamint a törvényhozók és szónokok, rendesen csak az átalakulási nagy történelmi korszakokban tűnek elő.

Így nálunk is nemzeti állami létünk újabb átalakulásának hajnalán szütlemlott meg először történelmünk azon öntudatos nemzeti iránya, melyet újabb történetíróink, Horváth Mihály és Szalay László nagy történet-műveiben először találunk méltón kifejezve, s úgyszólván ekkor szólamlott az meg először nemzeti nyelvünkön is. Mert a Székely, Heltai és Lisznyai, Pethő, Spangár és Péczely-féle krónikák és fordítások, vagy az újabb kis művek és rövidletek, kezdeményeknek is alig nevezhetők.

De eme magasabb nemzeti szellemben s öntudatosb irányban indúl meg már, a 48-iki nemzeti nagy katastróphát mintegy közvetlen megelőzve és követve a tehetséges férfiak egész csoportja, kik a nemzet történelmét, kezdve a kuffő- és okmánytantól s a régészeten át, egész az irodalom- és művelődési történetig minden irányban bejárták, egyes részletei művelésével és monographiák írásával megvilágítva és termékenyítve annak összes szakaszait.

És ezen új nemzeti történelmi iskola körének csoportjá-

hoz — melynek, elmondhatjuk, mi élők s itt jelenlevők még jó része vagyunk — tartozott elhunyt társunk R á t h K á r o l y is, kinek képét történelmünk ezen keretébe illesztve, így már megfelelőbb álláspontból és biztosabb világításban mutathatom most önök elé.

Társunk 1829. febr. 28-ikán Győrött születvén, nemzetünk benső életének ezen, talán legélénkebb korszaka hajnalán látott világot. S ámbár ősei közé számítá azon Ráth Mátyást, ki a múlt század végén az első magyar hírlapot, a „Magyar Hirmondó“-t kiadta volt, — középsorsú és közbecsülésben levő családjáról egyébként mégis elmondható ő is, mint nagy angol történetíró előde, Gibbon, az övéről mondá: hogy őseitől sem dicsőséget, sem gyalázatot nem öröklött.

Kisebb iskoláit otthon, szülővárosában végezve, a szerető és kedves, szelid és gondos édes anyának öléből — ki korán elvesztett férje halála után egyetlen gyermekében találta minden boldogságát, a kit most megtört szívvel szintén túlélt — írói pályájának szeréncsés csillagzata Pozsonyba vitte, az evangelicus lyceumba. Itt t. i. nevelő gazdája lön Ballus Pál, Pozsony városának ismeretes történet- és helyirója.

Ennek a közönségesnél, úgy látszik, éberebb figyelme és gondja költhette fel a zsenge ifjú keblében szendergő nemes hajlamok egyikét, midőn ez, buzdulva az ő példáján, még egészen ifjan, maga is kedvet kapott szülővárosának, Győrnek története megírására.

E kísérlet, mely a 17 éves fiútól a Kovács Pál által szerkesztett „Hazánk“ című győri lapban 1846-ban megjelent, legföllebb is csak anyyi érdemmel bírhatott, mint az anyját utánzó madárfi éneke vagy első szárnyra kelése. Mert így, ösztönszerűleg inkább, mintsem alapos tanulmánynyal indult meg Ráth is, előbb Ballus, utóbb Czeh János, Győr jeles történetvizsgálójának példája nyomán. És, mire már készült, hogy Czehnek addigi adataihoz többet gyűjtsön, és az övénel bővebb történetet írjon: ezen készülődés közt lepte meg őt is, az iskoláit még be sem végzett 19 éves ifjút, a 48-iki szabadságharcz.

Azonnal betéve a könyvet, mint tevő akkor anyyi jeles ifjúnk, s letéve a történetírói tollat, kardot kötött és szuronyt

fogott, s ment vele írni és csinálni a nemzeti fölkelés hadjáratainak bámulatos történetét.

A győri ifjúság színéből alakult 23-dik honvéd-zászlóaljba lépve, ezzel mindvégig lelkesen harczolt, kezdve az első csatától, úgyszólván, egész az utolsóig. Ott volt a schwechati és móri, ott a kápolnai és branyiszkói ütközetben, és Buda ostrománál, a vízvezeték védelmére emelt palánkok véres rohamánál. A kevésbbé jelentékeny külsejű, kis és szerény, de ügyes, bátor és serény ifjú, vitézségeért csakhamar hadnagygyá és főhadnagygyá, majd a legvitézebb magyar hadvezérek egyikének, Kmettynek hadsegédévé is lön. Míg a fárasztó nyári hadjárat sok viszontagságai következtében, annak különben is már vége felé, teljesen kimerülve s elbetegedve a pétervárad-i kórházba, és ezzel az osztrák hadsereg fogságába került. Itt talált végre nyomára a fiát aggódva sokáig hasztalan kereső gyötrődött anya, s őt az életét fenyegető helyzetből sok küzdés után végre kiszabadítván, mint egykor iskoláiból a kisgyermeket ölében hozta haza: úgy hozta most is a harc véres iskolájából az alélt ifjút szülőházába vissza.

A hon vesztén lelke mélyeig sebzett ifjú synylődött egyideig, mint a megsérült csemete, míg sebe kiforrtta magát. Majd félretette összetört kardját, újra tanulmányaihoz fogott és fölvette történetirói tollát.

S ezzel elmondva társunk másképp oly csendes élete drámájának ezen rövid tragikai véres epizódját: fölvehetem ismét magam is történelmi tanulmányaink múltja és jelene számainak tovább-füzését, elbeszélve önöknek egyszerűen az ő tanulmányait és készülődését.

S hogy is készült és készül, — s hogy is lesz a serdtülő magyar, történetiróvá?!

Méltó lesz talán ezt is egyszer, egy ily tanulságos ételle szemben, annak másképp úgyis csendes és jelentéktelen egyéb cseményei helyett szemügyre vennünk. A tanulság érdekes lehet még a jelenre nézve, és talán okulásul szolgálhat a jövőre is.

Valóban, mint hazánk Isten-áldotta sík mezeinek vadnövényei: a legtöbbször úgy nőttek föl irodalmunk terményei is. A nemzet történetének legjobb irói is, iskola és mester nélkül,

csak mint megannyi naturalisták s autodidacták nőttek föl. Nem volt nekünk a külföld nagy tanintézeteihez hasonló históriai és philologiai seminariumunk, nem palaeographiai iskolánk, nem diplomaticai intézetünk, hol történelmünk kútfői ismeretét, azok vizsgálatának módszerét, okmányaink régi írása betűzetét s olvasását, fogalmazása irányát, középkori nyelvét s ítézetét tanulhattuk és gyakorolhattuk volna. — sőt a legtöbben, még legjobban végzett iskoláinkban is vagy csak hírért is hallottuk volna valaha mindemnek! Alighogy az ország egyetemén létezett a Horváthok, az atya István s a fiú Árpád által Schwartner óta fentartott egy-egy rendkívüli diplomaticai lecke. A vidék akadémiáin és lyceumain a legtöbben ennek még létezése tudomásával is alig birtunk.

Csak anúgy magunktól, saját szorgalmunkból jöttünk rá, tudás- és tanulásvágyból vagy éppen a véletlenből. Végtelen fáradtsággal, lassú s nehéz munkával ismertük meg históriai kútfőink bibliographiáját, tanultuk a palaeographiát és diplomatiát, mindegyikünk magunk gyűjtöttük külön az okmányokat, egyre küzdve a naturalista és mester nélküli magántanuló minden nehézségeivel. Éjjelek és nappalok, évek s hónapok munkája után alig jutottunk annyi eredményre, a mennyit szerencsésebb körülmények közt a tehetséges tanuló, jó mester útmutatása mellett, néhány órai lecke által megszerezhet vala magának. Sokszor azonban még ennyire sem, és csak azon szomorú és bús ismeretre jutottunk végre, hogy rossz úton jártunk s visszatérhetünk újra oda, honnan kiindultunk, ha feltalálva az útmutatót, még célhoz jutni akarunk.

Nem csoda azután, ha iratainkon a naturalistaság mutatkozik, minden hibáival. Csodálandó inkább, hogy csak ennyire is jutottunk, hogy sohasem hallva egyetlenegy okmány- és kútfőtani, palaeographiai és archaeologiai leckét, történetnyomozókká lettünk! — De ebben irodalmunk más tereit művelő író-társaink sorsát osztottuk.

Társunk helyzete talán éppen e tekintetben is valamivel szerencsésebb volt. Nem járhatott ugyan ő sem históriai iskolába, s nem birt alapos történelmi tanulmánynyal; de mire a történetnyomozáshoz kezdett, legalább avatott és jóakaró vezetőkre talált. Az akkori győri derék benzés történelmi tanár,

Maár Bonifác, s a pannonhalmi nagytudományú könyv- és levéltárnok, Czinár, lőnek ebben mesterei. Mind a kettő azon derék fa törzsének vala hajtása, melynek sarjai voltak egykori híres elődeik, a tudós Maurinusok. Az előbbi egykor Regulynak is tanára s világra szóló tudományos vizsgálatainak első ébresztője volt: a másik éppen akkor a magyar Monasteriologia átírásával s a pannonhalmi gazdag levéltár diplomatariumával foglalkozott. Meglepő volt valóban e hosszú, szikár, szellemdús arcú agg szerzetesek egyikének vagy másiknak lábainál ülve látni a kis köpczös, erősnakú, protestáns fiút, a mint hónapokon át tanulta Maártól a történelmi chronológiát és történetkútfőket, vagy hetekig időzve Pannonhalmán, Czinártól a régi írás-és hazai okmánytant.

Mesterei ezen útmutatása s kútfő-tanulmányai közt keletkezett benne már első nagy művének, a „Magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei“ megírásának eszméje, melylyel mindjárt egy addig egészen új és műveletlen tért foglalt el történelmi irodalmunkban.

S ez a jó iskola áldása, t. hallgatók, hogy midőn a mester tanítványának mindenét, a mivel bir, átadja, sajátlag többet adott neki annál is, a mivel ő maga birt; mert új tehetségbe oltva ismereteit, vele új gyümölcsöt is termeszt, és hasonló azon útmutató-táblához, mely a vándort eligazítja oly ösvény felé is, melyet ő nem ismer, melyen sohasem járt, melyen őt nem követheti.

Ráth is történetnyomozásunk ezen, addig ismeretlen ösvényére térve, föllépésével azonnal fölébreszté az avatottabbak figyelmét.

És akkor e figyelem sorainkban, t. hallgatók, ki ne emlékezne még, mily feszült, mily érdeklődő, mily rokonszenves volt!

A nemzetet eltiprott zivatar alighogy elviharzott fölöttünk. Sokat a szélvész szórt szét mindenfelé: míg a többiek itt-hon néma bánatban ültünk. Nem egy elfogva a kétség-től, összetörte tollát, szegre akasztá lantját s elnémult egy időre, ha nem örökre.

De voltunk mások, kik új erővel fogtunk a munkához. És ha az eget még borús felhők fedék, s a jelen sötét perceiben

érte mitsem tehetve, jövőnkön is kételkedve aggódtunk, visszatekintettünk legalább a múltba, s annak lélekekemelő tanulságai-ban kerestünk okulást és vigaszt. S egyikünk elkezdé keresni és nyomozni, gyűjteni és leírni a nemzet ősmondáit és népdalait; mások őshitét és hagyományait, strhalmait és műemlékeit, régi irodalmunk kincseit és történelmét, történelmünk egyes részle-teit s annak egészét: úgy is, mint a jövőben vetett remény-nek s a múltból való okulásnak paradigmáit, példatárait.

Csak úgy lestük egymás szavát, mint a súlyosan szenvedő éjben a hajnal hasadtát, mint a rideg tél után a tavaszt hirdető madár dalát: hol szólal meg a vigaszt hirdető hang?! S a munka megkezdődött, a munkások vidor dala felhangzott. A nemzet költői rákezdék, s újra zengett a régi dal a régi dí-csőségről!

Ekkor szólalt fel társunk is, hirdetve egyszerűen, hogy a régi magyar királyok itinerariumát írja, s erre adatokat kér és vár.

Mi ez? kérdők sokan. És a legtöbben, az irodalom férfiai közül sem tudtuk, minek véljük és minek kellene a műnek len-nie?! De nem sokat kérdezősködtünk. Adatot azért mindenki hozott s adott neki, ki minőt és mennyit birt. Mert mi, a kiket szerencsésebb napjainkban a pártviszályok mindenha jobbra és balra szertehuztanak, akkor balsorsunkban, dicsőségünkre le-gyen mondva, meglehetősen együvé tartottunk s könnyen meg-értettük a felhívást; és ha még, mint mondtam, egészen nem értők is, siettünk segíteni egymást.

Jó magam is egy sor királyi kelet s utazás adatait össze-állítva kiadatlan okmánygyűjteményemből s levéltári vizsgálá-taimból, siettem az ismeretlen felszólalónak megküldeni. Bármily hevesvérű idealisták lehettünk még akkor ifjabb korunkban, mégis, látva, hogy adományom összesen sem sok, legalább azzal vigasztaltam magamat, hogy első leszek vele, s még így sem lesz sok, a ki ez ismeretlen téren követ. Örömmel csalódtam! Társunk válaszából megtudtam, hogy Toldynak akkor az iro-dalomban mindent fölemelő s mindenütt ott levő karja már oda is elért, és hogy Kazinczy Gábor is azon csodás beszédű és bü-vös hatású soraival, melyekkel akkor az ifjabb írók ünérzetét

emelé, mint egykor, irodalmunk hajnalán, nagynevű őse tevé,
— hozzá is eljutva, engem jóval megelőztek volt.

Így született meg társunk kítettű, s történelmi irodal-
munkban éppen nagy lézapot pótló első műve, melynek máso-
dik tetemesen bővített kiadásába bele is halt.

Ezen első művének még teljes megjelenését megelőzőleg,
valamint azt követőleg számos épp oly érdekes, mint értékes
közlésekkel és értekezésekkel lépett föl. Alig van történelmünk-
nek oly tere, melyen ő kisebb-nagyobb szerencsével meg nem
fordult. De a legérdekesebb s eredeti becsű a „Török hód-
oltságáról“ írt értekezése volt, melylyel az akadémiában
széket foglalt. Övé a dicsőség, hogy első ismerteté történetünk
e gyászos, de nevezetes korszakának benső viszonyait. Addig e
kornak csak mintegy külső történetét, csak hadpusztításait,
csak harczeit ismertük. Ő mélyebb tekintetet vetett beléje,
kimutatván a hódoltsági föld polgári és birtokjogi, administra-
tionalis és törvénykezési viszonyait.

De mindezen időszerű műveinél, bármily becsesek legye-
nek azok, nagyobb szolgálatot tett történelmünknek adat- és
kútfőnyomozásai s okmánygyűjtései által. Mert amazok állás-
pontját a tudomány folytonos haladása maholnap fölülmúlhatja,
mint éppen említett legjelesebb művét is: a „Török hódoltság-
ról“ Salamon Ferencznek „Magyarország a török hódítás korá-
ban“ czimű remek műve már túlhaladta, valaminthogy vállainkra
emelkedhető szerencésebb utódink magasabbra érhetnek föl
nálunknál, kiknek még a kezdet nehézségeivel kelle küzdenünk;
a magyar történetnek azonban a gondatlanság és feledékenység
árja által elborított adatkincseiből az ő búvárlása oly drága
gyöngyöket hozott elé, melyek történelmünknek mindenkor leg-
értékesebb ékeit fogják képezni.

Mig ugyanis kisebb iratai száma majdnem félszázra te-
hető: addig czerekre meg azon okmányok serege, melyeket
ő felkutatott, olvasott, másolt, s részben már ki is adott. Ezek
nagy gyűjteményét kezdé meg a szerkesztése alatt megjelent s
velünk, néhány társával kiadott „Hazai Okmánytár“, „Codex Di-
plomaticus Patrius“ négy nagy kötetével, az ötödiket véletlen
kora halálával készülöben hagyva. S ez volt csupán az ok, hogy

e számtalan kötetre tervezett nagy gyűjteményünk kiadása az ő elhunytával egyelőre megakadt.

Ez okmány-fölfedezésben és gyűjtésben pedig, a mily fáradhatlan, épp oly nagy mester is volt. A különben csendes, hallgatólag és szerény, visszavonuló és ismeretlen fiatal ember előtt, ki sem összeköttetésekkel nem bírt, sem a rábeszéléshez nem értett, esodálatos módon egyszerre megnyíltak nemcsak a környék, de majdnem az egész dunántúli vidéknek oly titkosan tartogatott oklevelei: a káptalanok és monostorok, a főúri családok szigorún elzárt levéltárai csak úgy, mint kisenemesi családaink féltékenyen őrzött levelesládái.

Mi több, néhány barátjával egyszerre egy egészen rendszeres hadjáratot szervezett e célra, mely időnként és helyenként sorba vette a vidék összes levéltárai s okmányai átkutatását. Ebből utóbb néhány barátjával a „Dunántúli történetkedvelők társulatát“ alakította 1863-ban, melynek sikeres és példás munkálkodása később Történelmi Társulatunk megalkulásának is — miben neki, mint mondám, lényeges része volt — egyik indítója vala; míg halála által emez vele csak jeles tagját vesztette, — amaz végét is érte.

S ezzel társunk rövid, de munkás történetírói pályájának végéhez értünk. Nincs is igen több, mit szerény külélete körülményeiről itt mondani valóm volna. Érzem ellenben, t. hallgatók, hogy történelmi munkálkodásának belső értéke és becsé, álláspontja és érdeme jellemzésével és méltatásával még tartozom. Mert, mint Guizot, a történetíró, helyeseu mondja, az írók közt leginkább a történetíró az, ki közönségének legszigorúbban tartozik számolni személyéről és állásáról, jelleméről és elveiről. Az általa elbeszélt tények és események kezeséül lépven föl, a közönségnek ismernie kell ezen kezeség becsét, és tudnia, hogy mit tarthat róla s mennyire bizhatik meg benne.

Kétségtelen, hogy a természet társunkat sok oly tulajdonokkal áldotta meg, melyek történetíróban nélkülözhetlen keltekek. Értelmes, egészséges észtehetséggel, helyes, józan itélettel, fáradhatlan szorgalommal, páratlan készséggel s érdekléssel az adatok, a tények s ezzel az igazság kikutatásában és fölfedezésében, valamint általában erős és szilárd akarattal bírt, s ehhez nemes hajlamokkal és lelkesedéssel is. És ha abban sem

lehet kétkedni, hogy a középszerű sors, az ebben való esendes megelégedés és megnyugvás, a folytonos munkás élet, mérsékelt vágyak s erősb szenvedélyek hiánya a történetíróra nézve mindannyi előnyök: úgy fársunk mindezen előnyökkel és tulajdonokkal nagy mértékben birt.

Nem birt ugyan e mellett a lángész emelkedettségével, nem annak teremtő s alkotó magasb erejével s ösztönével. A genius azon forró végzetes csókja, melylyel választottait és kedvenceit magasb feladatokra fölszentelni szokta, nem érinté, nem hevité őt, de nem is emészté.

Nem emelkedett a históriai tanulmány magasb régióiba, nem követte az új irányokat, és nem volt tehetsége, hogy újabbakat alkosson s tüzzön ki. De azon magaslatra, melyen ma a történelem áll, t. hallgatók, csak ritka nagy tehetségek emelkedhetnek föl.

Mert a história, mely valaha egyszerűen a történet dolgok elbeszélése volt, s azután legfőlebb a történetek oknyomozó pragmatismusának mesterségévé emelkedett: tegnap már művészté lön, és ma már tudományyá, mégpedig, mint hirdetik, exact tudományyá növekedett. Egy Ranke és Macaulay kezében az adatok műanyagokká lönnek, mint a festő kezében a színek s az ecset, a szobrászban a márvány és véső. És míg egykor Bossuet és Montesquieu, Herder és Schlosser a történet eseményeknek philosophiáját: addig ma Bukle és Draper annak már határozottan erkölcsi-, sőt természettörvényeit és mintegy physicáját kereshetni, sőt feltalálni völték. Mert valamint a természetben, úgymond, a látszólag esetleges s egymással ellentétben levő tünetek, változhatlan s általános természet-törvények működésének credményei s ezek fölismerése által azonnal magyarázhatók: úgy nekik az emberiség történeti tüneteményei is bizonyos erkölcsi és természettörvények által, ha azokat t. i. még feltalálni s általános érvényre emelni sikerül, teljesen megfejthetők volnának!

Ím, a legújabb történelmi iskola azon műveinek új eszméje és iránya, melyet Comte és Bukle, Lecky és Draper az emberi polgárosodás, művelődés és felvilágosodás stb. hasonnevű történelmei czime alatt ma hirdetnek. Miszerint tehát a história alapját nem többé csupán a történeti adatok, de a természettör-

vények is és a statistikai számtételek képeznék. Csak egy még a kérdés: vajjon megállhat-e ezek mellett az emberi erkölcsi szabadság is, és vajjon az anyagi, physicali kényszerűség törvényeihez hasonlóan állíthatók fel az emberi szellem szabadságának erkölcsi törvényei is?! — A kulcsot ugyan, mely a történelem ezen zárát megnyithatja, még csak keresik. Ez az különben, a mi napjainkban a történelem új, divatos irányát képezi, a mi az újabb történetírók elméjét már fogva tartja. Azonban: „*opinionum commenta delet dies, naturae autem iudicia confirmat!*“

Társunk mindezen új irányokat nem ismerte, nem jutott a történelem ezen bevégzetlen, szédítő magaslataira. Álláspontja még a régi iskola azon alaposabb és biztosabb talaja volt, melyen a történetírás félig mint tudomány, vagy ha úgy tetszik, mesterség, és félig mint művészet emelkedett föl: a történeti kútfők s adatok kutatásának, ismeretének és összeállításának tudománya vagy mestersége, s azok előadásának, elbeszélésének s alakításának művészete.

S ezen föladat előbbi részének társunk is derekasan megfelelt; míg a művészi alakítás- és előadásban csak ritkán kísérelé meg erejét, s ekkor is annak mai kívánalmain jóval alul maradt.

Mert valljuk be nyíltan, hogy az, a mi őt is e pályára vitte s azon fentartotta, nem annyira mélyebb tehetség és hivatás, magasb tanulmány és képesség, mint inkább öntudatlan ösztön, és mindenekfölött azon magasztos hazafiúi lelkesedés, azon nemes honszeretet volt, mely nemzetünk legjobbainál is, midőn szolgálni kívánták a hazát, az irodalomban úgy, mint az állami közpályán, amyszor pótolta a tanulmányt és ismeretet. Ettől lelkesedve lettek ifjaink gyakran költökké s írókká, politikusokká s államférfiakká. Ez ébresztette föl irodalmunkat és fakasztá haugra epigon hősköltészetünket, s ez vitte, még az őshont is keresve nagy philologiai és tudományos kérdések megfejtésére Körösit — mint b. Eötvös szépen mondja, — a forró égalj országaiba, és vezette Regulyt a jegestenger partjaira!

De mi utolsók leszünk, t. hallgatók, kik őket elítéljük, mivelhogy nem voltak nagy készületű tudósok és nem lőnek nagy történetírók: azért, mivel nemes lelkesedésök főforrása, melyből merítették, csupán a honszeretet volt.

Ezen hazafiúi érzet azonban társunkat nem csupán elragadta, mint annyi másokat és legtöbbeket; hanem mindinkább nemesbíté is, munkára, önművelésre s magasb feladatokra ösztönözve őt. Lelkesedése csendes és nyugodt volt, mit az általa összegyűjtött száraz adatok tömege híven tükröz vissza; csak olykor, ha egy-egy nevezetesebb nyomra akadt, törve ki örömben, vetett mintegy lángot. Ez azonban egész az elragadtatásig csak akkor fokozódott, midőn a negyvennyolczadiki függetlenségi harc átélt végzetes eseményeinek emléke megragadta. A csendes, mélabús arckifejezésű, halkbeszédű száraz tudós ilyenkor meghitt baráti körében — mint Rómer az akadémiában felőle oly jellemzően beszélé — egyszerű felöltönye alá rejtett honvédfőhadnagyi aranyszínoros barna dolmányában megjelenve, bámulatos élénkséggel és tüsszel festé a branyiszkói roham és budavári ostrom azon hősies eseményeit, melyekben részt vett.

Ugyanezen hazafiúi heve ragadta el olykor a másképp nyugodt és szelíd férfit a politikában is szélsőségekre, melyben mindvégig ellenzéki elvei azonban mindig önzéstelen tiszta meggyőződésből eredtek. Azért e mellett többnyire türelmes és engedelkeny volt úgy az eltérő politikai nézetűek, mint a másvallásnak iránt. És bátran elmoudhatta ő is a nagy római történetíróval, Sallustiussal: „*Neque me diversa pars in civilibus armis movit a vero.*“ Mert ámbár vallásfelekezetének is föltétlen buzgó hive volt, sőt egyházközségében hivatalt is viselt, a győri evang. hitközségnek hasonlóképp, mint a vármegyének több éven át levéltárnoka lévén, — mégis többnyire elfogulatlan volt a más felekezetűek iránt, nemesak a köz- és társadalmi élet terén, mint ezt ma már rendszeren megszoktuk, de nagyobbára történelmi irataiban is. És még ott is, még akkor is, midőn újabban, ezzel ellenkezőleg, a gyanúsítgatás és kikelés, a vádaskodás és ráfogás e részben a szabadelvűség divatos kellékének tartatott.

Így nemesak sok évi meghitt változatlan viszony fejlődött ki közte s eltérő nézetű irótársai közt is, de többünket a barátság és kegyelet érzete kötött hozzája. Ezek közt voltam magam is, és benső barátja, Rómer. Egymást ismételve látogatván, karöltve járt velünk tanulmányozni s vizsgálni műemlékeinket. Évek hosszú során említett barátjával adta ki a „*G y ő r i t ő r*

nelmi és régészeti füzetek"-et: míg velem és több társaival együtt a „Codex Diplomaticus Patrius“ kiadására és Frankl Vilmos társunkkal „Dallospüspök politikai és diplomatiái iratai“ közzétételére szövetkezett.

Ezen elfogulatlansága és pártatlansága, férfias becsületessége és igazságszeretete előtt megnyíltak nemcsak, mint mondtam, a családi levéltárak titkai, de a káptalanok és monostorok híven őrzött levéltárainak szoros zárai is. A győri káptalanében mintegy egészen otthonos lakos, Pannonhalmán, Zalavárott és Csornán, a benezés és premontréi zárdákban mindig nyílt karokkal fogadott, legkedvesebben látott s heteken át mulató és dolgozgató rendes vendég volt. Győr egymásra következő tudományszerető püspökei bőkezűleg nyújtott költséggel segélyezék kiadásait, s Eger érseke, egyszerű felszólítására nagylelkűn sietett diplomatariumi nagy vállalatát istápolni.

Mindezen vonások eléggé jellemzik, úgy hiszem, benne a higgadt s igazságszerető, a pártatlan és elfogulatlan történetvizsgálót és író-t. És ha nem birt is az eleven lángész átható ítéletével és felfogásával, sem a bölcsész mélyebb behatásával, vagy éppen az államférfiú tágasb látkörével: mégis birt a történetvizsgáló egyik legfőbb kellékével: a nyugodt, szenvedélytelen és józan ítélettel, mely a közepszerűség által mérséklett természetének sajátja volt, és melyet esendes észmélettel s a történeti kútfők nyomozásának tanulmánya által méginkább növelt.

S immét történeti műveiben is ritka reflexiói esendes menetik; nem ragadják őt soha tárgyán fölül; nem keltik föl benne azon nagy s új eszméket, minőket a tanulmány, élet és tapasztalás a dúsabb és tehetségesebb szellemekben gerjesztenek. Történetvizsgálataiban többnyire egyes kisebb részletekkel foglalkozva s azokban elmerülve, ritkán keresett vagy talált magasabb szempontokat s általánosabb eszméket. Nem ereszkedett soha a történelem erkölcsi és bölcsészeti mélyébe, melyet közönséges tanulmánynyal és szorgalommal úgy sem lehet soha elérni, ha ezek egyszersmind teremtő s alkotó ész és dús képzelőtehetség szárnyai által nem vitetnek.

Ellenben az előtte álló adatokból a tényeket nemcsak híven, de ügyesen is igyekezett összeállítani, s az igazságot oly-

kor elmésen is kimutatni. Megvolt benne a történetbúvárra nézve szintén nélkülözhetlen azon pontosság és hűség, mérséklet és szenvtelenség, mely minden törekvésnek, minden pártnak kiadja saját részét a jóból, s ha éppen kell a roszból is, és mely inkább az események előadását, mintsem azok véleményezését tartja feladatának. De e mellett olykor nála sem hiányzik a mélyebb tekintet és felfogás, nem az elmésség sem. Mindenekfelett mégis az adatok lelkiismeretes és pontos összeállítására igyekszik minden erejét fordítani.

Igy egy tömeg új adatot, egész halmaz új anyagot gyűjtött össze s hagyott hátra, — melynek kikutatása ugyan nem képezi még a történelmet, előadása nem a valódi historiai ismeretet és nem is a teljes igazságot; de melynek fölfedezése mégis azon főkéllékek egyike, melyek a historiai igazság fölismerésére vezérlelnek, mely nélkül nincs történetírás, és nem lehet valódi történelem. S ezenfölül alkotott még egy-két oly művet is, minő előtte irodalmunkban nem létezett. S ámbár ezeket is nemesak kiigazítanunk és bővítünk lehet, de szükségés is; mégis ebben s a legtöbbben teljesebb feladatát, megvetvén általa azon alapot, melyen az utókornak a nemzeti történelem nagy művét tovább munkálnia s építenie kell!

S ezen munkálkodása közt, még ifjan, teljes férfikorában, találta az ép egészséges férfiút hirtelen a halál, éppen nagy munkájával elfoglalva, mint a vitézt küzdve a csatateren, midőn véletlen szélhűdés véget vetett munkás életének.

S ezzel, t. hallgatók, elmondottam már, mi volt ő nekünk, mi történetírásunknak, és mi volt történelmi irodalmunkban állása.

Vajha történetíróink emlékenél, kik nélkül a nemzetek élete nyomtalanul és diestelenül enyésznek el, eszünkbe jutna mindenkor nemzetünk végzetes története! — Vajha egy ily történetíró emlékezeténél, ki hazai történelmünk összes mezejét mindenfelé bejárta és művelte, megvilágítva a múltat, s az által bevilágítva a jövőt, nemzetünk viszontagságos története minden szakasza emlékezetének érzete végig vonulna a hazafi lelkén s okulást és tanulságot találánánk annak szerencsés és szerencsétlen napjaiban, dicsőségében és balsorsában!

Posthumus István, az utolsó Árpád-király atyja.

Míg a korona vesztett, beteges Beatrix, II. Endre királyunk özvegye, a kolostor magányában, vallásos önmegadással várta közelgő halálát, — addig nagybátyját, VII. Azzo estei örgrófot, a guelfpárt azontúli vezérét, a fejedelmi fény s rivalgó örömek árja özönlötte körül.

Messze országokból érkező követek és lovagok sereglettek össze udvaránál. Ünnepek, dalok és tornák közt folytak Ferrára ez arany napjai, ¹⁾ melyeknek díszét Olaszországban ez időtájt esakis II. Frigyes császár palermói udvara múlta felül.

Ámde a dícsőség és élvezet közepette egy lelki kinoktól sújtott férfiú élt Ferrarában, kinek családi veszteségeit ki nem pótolható semmiféle politikai hatalom — e férfiú maga az unnevelt uralkodó örgróf: VII. Azzo volt.

VII. Azzón, ki gyermekei javáért egykoron, családjá többi tagjait, különösen a fentemlített Beatrixot álnokul kijátszá birtokaiból, a nemesis magát mint apán boszúlta meg. Egyik leánya már régebben kolostori fátyolt öltött magára, — a másik kora özvegygyé lett, — a harmadik pedig elvált férjétől — mindezekről az örgrófnak maradékai nem valának. Fia, Rinaldo, a gibellinek és guelfek kiengesztelése miatt tartott paguarai békekötés alkalmával, már 12 éves korában (1233.), a tragikus haláláról híres Románói Alberiknek leányával, Adellel eljegyeztetvén, véle két év múlva egybekelt. E házasság is szerencsétlen volt.

1239-ben II. Frigyes császár parancsára Rinaldo az apai háztól tüzszül elragadtatván, a kéjben úszó Apuliának Gifon ne-

¹⁾ Ezelino da Romano. Storia d'un Ghibellino. Cesare Cantu. Milano 1854 305—306. lap.

vezetű udvari várkastélyába belebeztetett. A del követé őt a fog-ságba, de áldozatkészsége nem vala képes a könnyelmű ifjút a kicsapongások ösvényétől visszatartani, Rinaldo néhány év múlva (1251.) a halál áldozatául esett, ²⁾ — Adel pedig keser-vében halt el; anélkül, hogy Azzo, fia házassága által unokák-kal vigasztaltatott volna meg.

Rinaldo kimúlása után, VII. Azzón kívül más férfi ágbeli Este többé nem létezvén, az illető örgrófságnak leányágra kelle szállania. ³⁾

E jognak legközelebbi örököse, az öregebb leányág nyomán, s mint férfi, a hűbéri kötelezettségeknek megfelelő képes-ségénél fogva, VII. Azzo testvérbátyjának, illetőleg II. Endre király özvegyének, Beatrixnak fia: a magyar Posthumus Ist-ván lett.

VII. Azzo azonban, még fia Rinaldo életében ennek négy éves törvénytelen magzatát magához hozatván, s ennek Vilmos nevét az Estéknél szokásos Obizzó névre átváltoztatván, ⁴⁾ őt leleplezetlenül István elibe helyezé.

²⁾ „L'anno 1251. mori Rinaldo figlio del Marchese Azzo IX. mentre stava prigionie in Puglia, ed in un istesso tempo mori Adelaide sua Moglie.“ Dell' Origine della città di Ferrara. Alessandro de Monte. 96. lap. (Modenai könyvtárban kézirat. VIII. N. I.) „et in un istesso tempo morse Adelaide sua moglie.“ Annali di Ferrara. Filippo Rodi. 271. lap. (Mod. könyvtár IX. E. 4.) „Adelaide ando col suo marito nell' exilio, et fini con lui.“ Verci. Storia degli Ezzelini. Bassano MDCCLIII. Tom. II. 294. lap. — „Ed ivi con lui fini.“ Ezzelino da Romano. Cantu. 367. lap sat.

³⁾ I. Frigyes császárnak 1160. évi I. Obizzót hűbéreiben megerősítő okmányában mondatik: „eo quidem pacto quod isti marchiones, et eorum haeredes masculi et faeminae debent ab eo feudum tenere, succedendo unus alteri, ipsi et suis haeredes masculi, tantum ipsis deficientibus faeminae succederant.“ Crist. Lud. Scheidius: Origines Guel-fice. Hannoverae MDCCLI. Tom. II. 375. lap.

⁴⁾ „Fece venire a se in Ferrara Guilliemo similissimo al padre: per Innocentio III. opero che fusse legittimato, di Guilliemo fu nominato Obizzo.“ Genealogia de' Signori da Este, Mario Equicola. (Modenai könyvtár. Kézirat. VIII. E. 4. jegy alatt). Ugyanezt bizonyítják: Vita della Beata Beatrice II. d'Este. Ferrara MDCCXXVII. 25. lap. (Baruffaldi). — Hist. Ferraresi. Gasp. Sardi. Ferrara MDLVI. 122—123. lap. — Rer. Hist. Patriae suae. Guido Panceroi MDCCCLVII. 210. lap sat.

Az örgrófnak ez eljárása közbotrányt okozott Ferrarában,⁵⁾ mert míg egyrésről Obizzo, mint házasságtörésben nemzett törvénytelen szülött, a hűbéri törvények értelmében, öröklési képességgel egyáltalában nem bírhatott, másrésről az általa jogaiban fenyegetett sorsüldözött Istvánt, kiváló tulajdonságaiért közvonzalom és részvét karolta körül.

Istvánnak, korán kifejlett deli testalkata s királyi származására emlékeztető, apjához II. Endréhez hasonló arcvonásai mellett,⁶⁾ sorsával összbangzó komoly méltóság terült el külsején.

Már legelső gyermekkorra viharos életnek volt előjátéka. Kezdetől fogva árva s hontalan: testvérei IV. Béla király és Kálmán által a törvénytelen születés rágalmaival megbélyegezve, s ugyancsak ezeknek és szívtelen nagybátyjának VII. Azzónak szűkkebltsége által a nyomorba taszítva — már bölcséje felett a szeretett legelső ömlengései a jövőjén aggódó anyának könnyeiben nyilvánultak.

Hét éves korában, a gyöngéd anyai kezek alúl lovagi neveltetés végett VII. Azzo udvarára került.⁷⁾ Két év múlva (1245.) egyetlen gyámolától, anyjától fosztá meg őt a kérlelhetetlen halál.

Tíz éves korában rokonszív nélkül egymagában állott István a világban.

⁵⁾ „Mirabantur plurimi tunc temporis quod marchio postposito Illustr. Stephano filio suae neptis scilicet, Reginae Beatricis, et filiis naturalibus quam plurimis, ferventissime amore sui pectoris abundantius effuderit in nepotem.“ *Tesaur. Antich. Ital. Tom. VIII: Monach. Patav. Chron. 145. lap.*

⁶⁾ „Paciebat rumori fidem pueri elegantia, regiaque indoles, quae citra controversiam hunc regio genere notum esse testabatur.“ *Ant. Bonfinii: Rerum Hung. Decad. Basileae 1568. — Dec. II. Lib. IX. 334. lap. „Regi Hungariae patri suo in habitudine corporis optime similis videbatur.“ Monum. Hist. ad provinc. parmensem et placentinam pertinentia. Parma MDCCCLVII: Cron. Fr. Sallubene Parmensis. 53. l.*

⁷⁾ *Script. Rer. Ital. Muratori. Mediolanum. 1726. Tom. VIII: Monarchi. Patavini Chronicon. 717. lap. — Memorie per la Storia di Ferrara. Ant. Frizzi. Ferrara MDCXCIII. Tom. III. 73. lap. — Storia Universale. Scritta da Cesare Cantu. Torino 1842. Vol. X. 90. lap. „et sette anni tolto alle donne, cominiciava l'educazione maschia e robusta fra giuochi militari.“*

De az életnek korán tapasztalt ellentétei, melyek a magányban lefolyt gyermek évek és az előtte hirtelen feltárult zajos udvari élet tarka változatosságai közt nyilvánultak, az eszmélkedés szikráját fogékony lelkében hamar föléleszték.

A gondtalan gyermekkor álmai Istvánnál gyorsan ellebentek, s korán megnyílt előtte a rideg valóság, melynek tövises pályáján a fejedelmi udvar csillámló gazdagságának s méltóságának csábjával szemben, legelőször is saját megaláztatásával kelle találkoznia.

Mig egyrésztől, anyja halála után, az ennek számára pápailag kivetett egyházi segélyezést, az erre köteles kolostorok tőle megtagadák, s eme fenyegető végenségből csupán a rajta könyörülő IV. Inceze pápa új rendelete folytán menekülhete meg,⁸⁾ — másrésztől, VII. Azzónak reá nehezült mellőző és zord viselete — keseríték el István fiatalságának napjait. Eközben a Ferrarán keresztül Rómába zarándokló magyar szerzetesek által,⁹⁾ hazája s uralkodó családja viszonyaival megismerttven, a megaláztatás érzete mellett, királyi származásának büszke tudata is fölébredt keblében.

Dicsvágynak nyilvánulását mindekkoráig, az estei örgrófság elnyerésének reménye fékezte¹⁰⁾, miután Rinaldonak, a császár körmei közül való kiszabadulásáról, már szó sem lehetett többé.

⁸⁾ *Antiquitates Italicæ Mediæ Aevi. Mediolani Tom. V. 1055 — 1058.* I. E. rendeletet kihirdette Ferrarában Montelungo Gergely pápai legatus. Az okmány kelt: V. Kalend. Julii. „Perché i monasterj e le Chiese tassate da Jnnocenzo IV. per il sostentamento di ambidua ritardavano il pagar de loro porzioni al sopravvivate Stefano, quel Pontefice con Lettera d' 7 di Maggio di quell anno ordinò á Gregorio di Montelungo il constringere i debitori al loro dovere.“ *Memorie per la I storia di Ferrara. Ant. Frizzi, Tom. III. 121. lap.*

⁹⁾ „Et multi fratres Minores de Hungaria, qui transibant per Ferrariam, volebant ipsum videri, et dicebant quod Regi Hungariae patri suo in habitudine corporis optime similis videbatur.“ *Monum. Hist. ad provinc. parmens. et placent. pertinent. Parma. MDCCCLVII. Cron. Fr. Salimbene. 53. lap.*

¹⁰⁾ „Cum nutritetur Ferrariæ in marchionis Hestensis curia, et speraretur quod ei propinquitatis jure deberet succedere, tamquam filius neptis filiae Aldovrandini fratris“ *U. o. 53. lap.*

Obizzo megérkezésével Istvánnak ez utolsó reménye is megsemmisült. ¹¹⁾

Az Árpádok büszke sarjadéka azonban, megnem feledkezhetett anyyira ősei és őnmaga méltóságáról, hogy, igaz jogát és jövőjét egy kores jövevény miatt beszennyeztetni gyáván engedvén, örökre elkárhoztassa magát a könyörtület filléreiből tengődő alamizsnás életre.

Az elégtétel ösztöne lángra lobbantá lelkét; ¹²⁾ csak is az alkalom hiányzott arra, hogy a fölingerlett dicsvágy rést törjön magának. Ez alkalomra Istvánnak nem kellett várakoznia.

II. Frigyes császár ugyanis ez időben vívta a guelfek ellen utolsó nagyküzdelmét, mely körülményt, a VII. Azzo által Ferrarából kitűzött s ravennában tartózkodó gibellinek, az említett őgróf megbuktatására szőtt összeesküvésre használták fel, s hajdani vezérok, a velencei fogságban elholt (1244.) Salinguerra Torello helyett jogcíme s népszerűsége folytán, Istvánt jelölték ki Ferrara uralkodó székére ¹³⁾.

VII. Azzo szemességét a pártosok túl nem szárnyalhaták; még mielőtt a Menardo és Partheno vezérlete alatt álló csapat-

¹¹⁾ U. o. 53. lap.

¹²⁾ „Quo adolescente, quum avum suum jam senio fessum conspiceret, coepit contra ipsum dolos exquirere, quomodo Marchionatum Estensem possit ab eodem abripere.“ Pezii: Script. Rer. Austriacarum. Lipsia MDCCXXI. Tom. II. Thomae Ehendorfferi De Haselbach: Chron. Austr. 764. lap.

„Usurpare dolose marchionatum voluit, avi sui.“ Script. Rer. Hung. Thuroczy: Chron. Hung. Cap. LXXXII. 53. lap.

¹³⁾ „Il quale (Stefano) nell' Italia fu da tutti per Re dell' Ungharia tenuto: molto ben ne dava egli i segni; poscia che oltre alle operazioni sue, che spiravano certo che d'heroico, non es sendo a pena della fanciullezza uscito, tento di cacciare l'Avò di stato.“ Attoni Dé Re Dell' Ungharia. Ciro Spontone. Bologna MDCII. 44. lap. — „Quum immatura imperandi cupiditate percitus, avum dominato ejicere conatur. Sed quum res e sententia minus evenisset, hiuc ejectus.“ Ant. Bonfinii: Rer. Hung. Dec. Basileae. 1568. 334. lap.

„Stavano nel stato di Ravenna molti fuori usiti di ferrara i quali erano Giacomo Trotto, Nicolo Casotti et Ziliolo di Rizzardi, quali l' anno 1247. alli 20 in marzo vennero nel ferrarese stb.“ Rondoni: Successi di Ferrara. (Modenai könyvtárban. Kézirat. VIII. C. 17. jegy alatt) 23. lap. István gyermekkorában csakis egyedül 1247-ben volt összeesküvés VII. Azzo ellen.

jokkal Ferrarára törhettek volna, az örgróf seregétől váratlanul körülvéttetvén, csaknem egy szálig lekaszaboltattak.¹⁴⁾ Trotti, Casotti és Ricciardi hóhérbárd alatt véreztek el. Az özszeesküvésbe elegyedt ferraraiak közül is csak kevesen menekülhettek meg futás által, az örgróf haragja elől.

István, barátai segedelmével Traversari Péterhez, Ravenna urához bujdoklott,¹⁵⁾ kinek Erzsébet leányával, Beatrix királyné óhajtása szerint, még zsenge korában eljegyeztett volt.¹⁶⁾ Péter, kapva kapván az alkalmon, hogy a királyi herezeget vejévé tehesse, a házasságot azonnal megkötötte, s Istvánt egyúttal a Traversari melléknévvel is meglisztelvén, családjá férfigbéli tagjául felvévé.¹⁷⁾

Erzsébet — a történelem szerint — sajátkezűleg ápolá a

¹⁴⁾ L'Anno 1247. I Ghibellini fuggiti habitarono ne Borghi di Ravenna, et quidam da Marchesino Manardo, et Parthen peo huomo gia potente in Ferrara della parte di Salinguerra, correano rubbando ville, et paludi del Ferrarese pigliando le navi, che novi avano per lo Po. Ando loro contra Gigliuolo Giustinello, li vinse.“ Libro Delle Historie Ferraresi. Gasparo Sardi. Ferrara 1646. 66. lap. — „anno 1247. Ferrarienses etiam exules, qui iussu Friderici Ravennae agebant stb.“ Caroli Sigonii Historiarum De Italiae. Francoforti MDXCI. 68. lap.

„Anno 1247. Die Maggio furono prese per Messer Biliolo quatro cento homini dei Maltraversi di Ferrara li quali tutti furono morti in vendetta di Messer Salinguerra.“ Cronaca Estense 537. lap. (Kézirat a Moden. könyvtárban. II. * 16.) stb.

¹⁵⁾ „Stefanus de Ferrara fuit expulsus et habitavit Ravennae.“ Monum. Hist. ad provinc. parmens. et placentin. pertinentia. Parma. MDCCCLVII. Cron. Fr. Sallimbene. 53. lap.

A „Cronica di M. Gregorio bona memoria.“ (Moden. könyv. Kézirat II. * 16.) szerint István szintén egyenesen Ravennába menekült. (39. lap.)

„. . . la quale (la sommosa armata) fu pero spenta fin dal suo principio, per cui il giovane principe fu costretto rifugiarsi in Ravenna.“ La Legittimità dei governi assoluti. Luigi Manzini. Modena 1863. 25. lap.

¹⁶⁾ „Azzone Marchione, et Regina mater sic procurantibus.“ Peregrinus Priscianus. Hist. Ferrariae. Lib. XII. 87. lap. (Modenai levéltárban. Kézirat.)

¹⁷⁾ „Finattoché accasatosi con una Nipote di Pietro Traversari (I. Péter) . . . riporto in dote l'ampia credità di quella Nolissima Famiglia, e insieme per attestato di Girolamo Rossi il titolo di Dominus Domus Traversariorum.“ Muratori: Delle Antichità Estensi. Modena. 1717. Tom. I. 421. lap.

kórházi betegeket, s az úrnői czimet letevén, nőszolgái által testvérnek nevezteté magát, azt mondva: miszerint keresztyénnek lennie legfőbb méltósága. ¹⁸⁾ E vallásos felmagasztaltságánál fogva, ha tovább él, az egyház által okvetetlenül a szentek közé igttattatik, de mint hitestárs férjének dicsszomjas vágyait aligha kielégítheté.

Istvánnak ravennai tartózkodása s a Traversari családdal imént kötött szoros viszonya, VII. Azzót lelke fenekéig nyugtalaníták. Az örgrófnak, István eltávolítására irányzott fondorlati Erzsébet életében sikeretlenek maradtak; ez utóbbinak néhány hó múlva (1248.) bekövetkezett halála után, II. Frigyes császár Parma falai alatt szenvedett veresége azonban, a guelf pártnak, illetőleg VII. Azzo örgrófnak olaszországi hatalmi állását hirtelen oly jelentékeny fokra emelte, miszerint, az említett eltávolítási kérdésben, Traversari részről az örgróffal továbbra is huzalkodni, eszélytelen vakmerőség leende; minek folytán István ¹⁹⁾ Spanyolországba, apúl mostoha testvérnénjénél Jolántánál, a vitéz I. Jakab arragoniai király nejeénél húzta meg magát rövid időre. ²⁰⁾

¹⁸⁾ „Era di tanta humiltá, che con le proprie mani serviva nelli hospitali i poveri infermi, et voleva esser chiamata dalle sue serve non signora et patrona, ma sorella, et soleva dire che la maggior dignitá che lei havessc al mondo era di esser cristiano.“ Historia di Ravenna. Tomaso Tomai. Ravenna. MDLXXX. 208. lap.

¹⁹⁾ „Che egli si accorgesse che della sua vicinanza, di nuovo si fosse insospettito l’Avo.“ Attioni de’ Re dell’ Ungaria. Ciro Spontone. Bologna MDCII. 44. lap. Ant. Bonfinii. Rer Hungar. Decades. Basileae 1568. 334. lap. — Genealogia Princ. Estensium. M. Equicola. (Moden. könyvtárban. Kézirat VIII. E. 4.) az 1248. év alatti rovatában.

²⁰⁾ Honi évkönyveink szerint István először Arragoniába menekült, s csak innen visszatértkor ment Revennába. Az újabb olasz történetészek tanulmányozásai nyomán ellenben az említett herceg Ravennából indult el spanyolországi útjára. „Constretto a rifugiarsi in Ravenna, si ammoglió colla figlia di Pietro Traversari . . . Recossi . . . 1248. presso Giacomo Re di Arragona.“ Gli Stati Uniti D’Europa o La Barbarie. Jacopo Leone. Torino. 1864. 47. lap. — „Per cui il giovane principe fu costretto rifugiarsi in Ravenna . . . recossi poi presso Giacomo Re di Arragona a cui per piu legami era congiunto.“ Quistione di diritto sul Titolo di Marchese D’Este. Luigi Manzini. Modena. 1863. 25. lap. Ez értelemben írt a XV. s. ázadban Sardi is: Bozze. (Moden. könyvtár. Kézirat IX. G. 40.)

Istvánnak olaszföldre visszatértek, (1249.) élénk alkudozások folytak Ravennában, Traversari Péter és a Velenceiek közt, az ez utóbbiak által Ravenna egynémely területére támasztott felsőségi jogigények miatt.

Ez ügyfolyam a magyar herceget alkalmilag a lagunák városába vezeté; hová megérkezve, milamar újra megöszült.

A királyi származásáról tudomást vett leányrokonai, jelesül annak fitestvére Morosini Albertin maga ajánlá fel a menyasszonyt Istvánnak.²¹⁾

A Morosini család, Velenceze tizenhat legelőkelőbb főüri családainak volt egyike; ²²⁾ a dózse koronát ekkor is a közülök való Marino viselé fején (1249—1252.) — Őseik az illirpartokról szakadtak Mantuába s innen Velencezébe, hol már a VIII. században irányadó befolyást gyakoroltak magas tisztségeik és terjedelmes birtokaik által. Nemzetségükben kitünő hely illeté, a czimerében viselt harántékos pólyájáról mellékesen úgynevezett Sbarraágot, ²³⁾ melyben; Mihály, dús gazdagságáról lett híressé. E Mihálynak leányával volt István az imént házassági frigyre lépendő.

A velencezi nemeseknek ugyan törvényeik, mind a két nemre nézve megtilták a házasságokat idegen fejedelmi személyekkel, e rendszabály kötelező ereje alúl azonban, a nagyta-

21) „Fu pero raccolto da Albertino Morosino, che volendo tentare la fortuna, gli loco anche in matrimonio Tomasina sua sorella.“ *Hist. De Principi di Este*. Gio. Batt. Pigna. Ferrara. 1570. 206. lap.

„Ibi autem vir quidam, civis Venecensis Civitatis . . . cognoscens et sciens veraciter, hunc esse filium regis Hungariae, tradidit ei filiam suam in uxorem.“ *Thuroczy. Chron. Hung. Cap. LXXXII.*

22) „Contarini, Tiepolo, Morosini, Michieli, Boardi, Senudo, Gradenico, Memmo, Velieri, Dandolo, Polani estinta a di nostri, Barozzi, Giustiniani, Cornaro, Bragadino, Bembo. Queste sono le sole XVI. Famiglie antiche alle quali concedono gli avversarij il titolo di Tribunizie chiamando le prime XII. col nome di Apostoliche, el' ultime quattro con quello di Evangelisti.“ *Saggio sulla Storia della Repubblica di Venezia*. Krist. Tentori. Venezia. MDCCXXX. Tom. II. 315. lap.

23) *Barbaro Marco. Genealogia delle famiglie patrizie. Vol. III. Carte 168.* (Velencezi sz. Márk könyvt. Kézirat. Cl. VII. N. 925—928.) A Morosini-Sbarra-ág eredeti czímere: arany mezőben jobbról lemenő kék harántékos pólyá.

nács ezúttal a Morosini kisasszonyt nemcsak felmenté, de férjhezmenetelét elő is mozdította. ²⁴⁾

A velencei kormány ebbeli buzgalma alkalmilag ugyan leginkább Ravennára irányult, de másrésről Istvánnak: Magyarországira és Ferrárára kiható politikai jelentősége se kerülheté ki a köztársaság figyelmét, azt, kiváltkép a magyar király dalmazia teljes birtoklására való sóvárzásai ellensúlyozásául levén felhasználandó. ²⁵⁾

A házassági szerződés a Morosinak sz. Juliánói palotájában megkötött, ²⁶⁾ az ünnepeles esketvő sz. Mihály egyházában ment véghez. ²⁷⁾

²⁴⁾ „Abbiamo veduto in addietro, che la politica di Venezia aveva indotto il maggior Consiglio a vietare i matrimoni delle case nobili veneziane con principi stranieri. Tuttavolta a' questa legge fu derogato poco dopo. Fu permesso il matrimonio di Tomassina Morosini col figliolo di Andrea re di Ungheria, il quale nominavasi Stefano; e cio in vista de vantaggi, che ne sperava lo stato.“ *Storia Della Repubblica di Venezia*, Giuseppe Cappelletti, Venezia 1850. Vol. III. 93. lap. — Egynemely velencei író szerint ez alkalommal Morosini Tamasinát a köztársaság leányául fogadta. Ez hibás állítás: „Che venisse adottata dalla Repubblica, come piu tardi la Cornaro, et la Cappello, lo scrive il Daru, ma senz alcun fondamento. Tre documenti della famiglia Morosini pubblicata la prima volta in occasione delle felicissime nozze del Conte Luigi Michiel guardia nobile di Sua Maesta e Assesore Municipale colla Contessa Annetta Morosini, dal Professore Ab. Francesco Nardi, Padova. MDCCCXL. Egyébiránt hogy István velencei nemessé lett, azt bizonyítja a többi közt Leoniceo: „e fu creato gentilhuomo Venetiano.“ *Ist. Atestina*. (Modenai könyvtárban. Kézirat: VIII. E. 9.) 116. lap.

²⁵⁾ „Per aver quindi tranquilla é fedele altresì la Dalmazia.“ *Storia della Republic di Venezia*, Cappelletti. Vol. III. 93. lap.

²⁶⁾ „Ho veduto io Marco Barbaro, quanto ho scritto nell' *Historie d'Ungheria*, et in casa di missier Joanne Battista fu de missier Giacomo da Sant Anzolo descendente del detto missier Albertino, nella qual casa furono fatte le nozze della detta Tomasina.“ *Barbaro Marco: Genealogia delle famiglie patrizie*. Vol. III. (Velencei sz. Márk könyvt. Kézir. Cl. VII. N. 925 – 928.) „... a S. Giuliano, nel palazzo Marosini.“ Tre documenti della famiglia Morosini. Francesco Nardi. Padova MDCCCXI.

²⁷⁾ Ez egyházat a Morosini család alapította, s Albertin megújította. Sz. Mihály archangyal tiszteletére. *Ecclesiae Venetae Antiquis Monumentis*. Flaminio Cornelio. Venetici. MDCCXXXIX. Tom. XII. 292. lap. Ez egyház nem létezik többé; a mostani sz. István egyház közelében állott.

E házasságot, a családi hittség és a hideg számítás kötötték ugyan, de a szerelem boldogsága szentesíté meg.²⁸⁾

Velenceze magasztos szépségű patriciusi leánya, hősie keblében érzékeny szívet is rejtett; amidőn férjének komor múltjára az édes enyelgések büvfátvolát veté, egyszersmind a mérész törekvéseknek vezéresillaga, erélyt, kitartást és tetterőt is gerjesztett fel benne, s a tornák és a lantok peugetése közt²⁹⁾ tartott fejedelmi ünnepelemek ragyogásával áraszt vala fényt a földönfutó magyar hercegre. Balcsapásokkal daczoló büszke jellem, mely a vaskövetkezetességével végre is sükert aratott, és költői gyöngédség egyszemélyben, bibora mellé jelvényül szerény ibolyát tűzvé — ez volt Posthumus Istvánnak második neje: Morosini Tomasina, kit kortársai „adria királynéjának“, „új Eszternek“ s „ibolyás delnőnek“ — dama violának — elneveztek.³⁰⁾

Istvánnak e házasságával nyert roppant gazdagsága³¹⁾ és befolyása annál komolyabban aggaszták VII. Azzót, hogy a gondviselés István családi boldogságát, mihamar fiának (III.) Endrének szünetése által törvényes örökösseel is megajándékozá.

A velencezi oroszlan haragját fölingerelni veszedelmes

²⁸⁾ „Vide (István) Tomassina Morosini, se ne invaghi.“ Tre document. della famiglia Morosini. Nardi. „Forte invaghisse della sorella dilui Tomasina.“ Storia di Venezia. Romanin. Lib. VII. 324. lap. — Férje halála után, czímerét Tomasina a gyászoló özvegység jelvényeivel, a fekete gyászszalaggal (cordeliere; Laqueatus Cinctus, Cingulum laqueatum) övedzé körül, s azt mindvégig használta. Lipregi Dell Nobilita Veneta. Da Casimiro Freschet. B. Venezia MDCLXXXII. 87. lap.

²⁹⁾ Tomasina nagy kedvelője volt az ünnepelemeknek és daloknak — „i lieti canti di festeggiati gratie al Cielo.“ U. o. 93. lap.

³⁰⁾ U. o. 87. lap.

³¹⁾ „ . . . ex Mauroc-norum familia nati, et nimirum ditissimi filiam, amicorum consilio adoctus uxorem duxit, cui Thomassina nomen erat: socerique patrimonium aplissimum, jure dotis accepit.“ Ant. Bonfinii. Rer. Hung.-Dec. Basileae 1568. 334. lap. — Pezii. Script. Rer. Austr. Lipsiae MDCCXXI. Tom. II. Ebendorfferi De Haselbach. Chr. Austr. 765. lap. — Attioni De Re Dell' Ungaria. Ciro Spontone. Bologna MDCII. 44. lap. — Historia Delle Attioni De Re Dell Ungaria. Otto Sponeir. Venezia. MDCLXXXV. 31. lap.

„Amplissima dote adscitus.“ Rer. Hung. Hist. Gaspar. Ens. Coloniae — Agrippinae MDCIV. 72. lap.

vala — a ravasz VII. Azzo tehát István iránti eddigi szerepét megváltoztatván, a tettetés és ámitás síma eszközeihez folyamodott, s albaráti jobbnak felajánlásával iparkodott ezentúl titkon forralt ellenséges indulatairól az őszinte jellemű ifjú figyelmét elvonni. ³²⁾

E módon már 1250-ben, a IV. Incze pápa által összehitt bizottmányban az örgróf oldala mellett találjuk a magyar herceget; ³³⁾ valamint VII. Azzo ezentúl némely hivatalos eljárásainál sem mellőzi őt, miként azt az apr. 7 kén kelt 1252-³⁴⁾ és az 1260-ik évi ³⁵⁾ okmányok bizonyítják, melyekben István neve a hivatalos tanuk közt első helyen fordul elő.

István tevékenységét ezentúl leginkább Velencez politikája vevé igénybe. Ravenna lett számára a küzdőhely, hová őt a velencezi befolyás szárnyai alatt, merész törekvései vezérlék, s hol egyébként is polgár s a Traversari családnak tagja, ³⁶⁾ a nyilvánosság terén kitünő tehetségeinek jogosan érvényt volt szerzendő.

³²⁾ „Azzo VII. credeva oportuno di cambiare allora di condotta verso Stefano Postumo le di cui relazioni e ricchezze già potenti indussero il forbo Marchese ad usare per lo innanzi maggior prudenza e segreto ne' suoi intrighi.“ *La Legittimità dei Governi Assoluti*. Luigi Manzini. Modena 1863. 23. lap.

³³⁾ „Per idem tempus, cum Innocentius Pont. Max. rogatu Guillelmi e Monte Jongio, Tripolitani clerici, et Pontifici Legati, et nobilium virum Stephani, Regis Pannoniae filii, Marchioni Estensis, Comitis Veronensis ect.“ — *Tesaur. Ant. Hist. Ital. Tom. VII. Vol. I. Rubric. Hist. Raven.* 408—409. lap

³⁴⁾ „Praesentibus testibus rogati, Domino Stefano Dei gratia Slavoniae Duce“ ect. *Antiquitates Italicae Medii Aevi. Ant. Muratori Mediolani MDCCXXXVIII. Tom. I.* 803. lap.

³⁵⁾ „Anno ejusdem Nativitatis Millesimo Ducentesimo Sexagesimo, Indictione Tertia, Padue, die Dominico VIII. intrante Augusto; in generali Consilio congregato in Palatio Communis Padue, tempore Alexandri Pape, presentibus testibus, venerabilibus Patribus Dominis Johanne de Forzate Episcopo Paduano, Fratre Bartholomeo Episcopo Vicentino, Nobili Viro Domino Stephano Dei gratia Duce Slavoniae ect.“ *Delle Antichità Estensi. Lud. Ant. Muratori. Modena MDCCXL. Part. II.* 14—15. lap.

³⁶⁾ „Viveva in Ravenna 1253. Stefano . . . publicandosi Signore della Casa Traversari, e cio fu dopo la morte della prima Moglie.“ *Lustri Ravennati. Serafino Pasolino Bologna 1689. Part. II.* 205. lap.

Ravennában azonban a gytlöllet hidra feje itté fel magát a Traversariak ellen, mely körülmény e családot idegen támasz keresésére késztetvén, azt István közbenjárásával Velenczében találta fel. E pillanattól István lett Ravenna helyzetének ura.³⁷⁾

Az elégedetlenek 1263-ban ugyan fegyvert ragadva Ravennát már-már idegen beavatkozás martalékává tevék, de Istvánnak erélye és Fontana Fülöp érseknek békeszózata lecsillapíták a zivatart, s az ekként létrejött békeegyezmény, a pártvezérek ünnepélyes esküje mellett, a sz. Ursino egyházoltárára tételtt le.³⁸⁾

Az alatt azonban, míg István figyelmét Ravenna ügyei kötötték le, ellenségei, a gaz Carrara Guido és Fontana Frigyes Ferrarában, a gytlöltség magvait egyre szórák ellene VII. Azzo szívébe; másrésről pedig, a képmutató Obizzó, begyakorlott hizelgéseivel érlelé Azzóban az Estei örökösülési rend felforgatásának eszméjét;³⁹⁾ minek folytán Obizzót az örgróf titokban már 1252-ben a római szentszék és Vilmos ellen-császár⁴⁰⁾ — s 1262.

³⁷⁾ Honi évkönyveink szerint István podestának választattat meg Ravennában. Hibás állítás. — Podesta csak idegen lehetett, — István herceg ravennai polgár, s a Traversari családnak tagja volt. Hogy István Bolognában viselte volna a podestai hatalmat, nézd: Pezii Script. Rer. Austr. Lipsiae MDCCXXI. Tom. II. Ebendorfferi: Chron. Austr. 764, lap. . . . ad Potestatis officium a Bonoviensibus eligitur. E tekintben azonban az olasz írók hallgatnak; különösen pedig affelől a bolognaiak mitsem tudnak.

³⁸⁾ Ceterum cum inter se ipsi Ravennates difficile convenirent, ac potius hoc tempore ad arma denuo adcurrissent, in aede Ursiana, ad aram, arcamq. sanctorum vocantam, Quarto Non. Octobr. venerunt ad congressum, et colloquium Stephanus, Andreae Pannoniae Regis filius, dominus domus Traversariorum Hieronym. Rubei. Historiarum Ravennatum. Venetiis. MDLXXXIX. 423. lap.

³⁹⁾ „Sed speculum suae grattissimae faciei Marchionis vultu saepissime representans, ejus curas, et sollicitudines minuebat. Illius namque pendeat in collo, et oculis, amplexibus, et colloquiis melli fluis ducedinem amoris de ipsius pectore hauriebat.“ Script. Rer. Ital. Tom. VIII. Monoch. Potav. Cron. 719. lap.

⁴⁰⁾ „Et fecit ipsos (t. i. Obizót és két leánytestvérét) fieri legitimos per Dominum Papam Innocentium quartum, et per Regem Alemanniae scilicet per Imperatorem.“ Rer. Ital. Script. Tom. XV: Chron. Estense. 313. lap. — Cronica Estense di fra Paulo da Lignano. 79. lap. (Modenai levéltárban kézirat). — Az illető törvényesítésre vonat-

év. november 23-án pedig, a ferrari tanács által törvényesített-
vén ⁴¹⁾ — a pápának leányrokonával eljegyezte. ⁴²⁾

Alattomos politikájának álarczát István irányában VII.
Azzo 1264-ben halálos ágyán vetette le.

Már napokkal kimúlása előtt a guelfeket Ferrarába csödit-
tetvén, s az örgrófság legjelesb lovagait, különféle vádak színe
alatt részint számkivetésre, részint tömlöcz fenekére vettvén, ⁴³⁾
febr. hó 14-ről kelt végrendeletében, Istvánnak teljes mellőzté-
vel, a korcs Obizzót nevezé ki az Estei hűbérek örökösévé.

A titkos tanácsban, Fülöp ravennai érseknek a magyar
herczeg jogai mellett tartott beszédét lezúgták, ⁴⁴⁾ s a halálnap

kozó okmányok feltalálhatók Peregrinus Priscianusban. (Hist. Ferrar.)
Lib. XII. 76—77. lap.

⁴¹⁾ Az eredeti szirony okmányt a modenai levéltárból közlém:
Studio Storico-Araldico. Barone Alberto Nyáry. Torino. MDCCCLXV.
217—218—219—220. lap.

⁴²⁾ „Con Giacobea della casa Francia di Genova, parente dei papi Ad-
riano V. e. Inocenzo IV.“ Gli Stati Uniti D'Europa. Jacopo Leone. 40. l.

⁴³⁾ Poche ebbe il marchese Azzo Novello nominato erede nel suo
testamentó il nipote Obizzo, non parendogli che tanto bastasse ad assi-
curare il giovinetto la Signoria di Ferrara, col consiglio di Aldigero
Fontana il primo in saviezza et autorita nella sua corte, chiamo antici-
pateamente in questa città quelli amici potenti delle provincie vicine,
che noi vedemmo anche testimonii del testamento, e mando in bando
sotto varii pretesti molti cittadini sospetti. E ben credette egli necessa-
sarie tali cautele, mentre non erano uniformi, certamente il genio e le
mire dei suoi concittadini.“ Memorie per la Storia di Ferrara. Ant.
Frizzi. Ferrara. MDCCXIII. Tom. III. 166. lap.

⁴⁴⁾ „Altri avrebbe viduto piu volentieri eletto il nipote Stefano
nato di Beatrice . . . Aldigiero Fontana . . . con eloquento ragiona-
mento si studio di persuaderli ad elegger Obizzo a Signor loro. Ma in-
sorse Filippo Fontana il celebre Arciv. di Ravenna con alquanti altri
nobili, e oppose nel giovanetto l' età di soli diecisette anniche contava
allora e quindi l'incertezza di suo riuscita.“ U. o. 167. lap.

„Ma Philippo arcivescovo di Ravenna: conli Nobillj molto pos-
senti della città, contradicano, alla sententia di Aldighieri dicendo:
Questo; Il quale Tu Vogli far tuo puro Signore e uno fanciullo: Non
Sapiamo da che costumi clo debbia essere; ne onde lui sia natto“
Chronica parua. A che modo la inclita Città di Ferrara: hebbe origine
et a che modo fu edificata. (Modenai levéltárban. Kézirat.) 45--46.
lap. — „Che non havesse ragione, o termine di governar.“ Annali di
Ferrara di Filip. Rodi. 286. lap. (Modenai könyvtár. Kézirat. IX. E. 4.)

reggelén a zsoldosoktól körülvevett ferrára nagy piaczára összeharangozott nép előtt, Fontana Frigyes, dühös szónoklatában, az Obizzo uralkodása ellen kifogást tenni merészlendőknek, kegyetlen kiirtását eleve kihirdette. ⁴⁵⁾

Az államesin által meglepett polgárság jobbjai fegyverzés után, Obizzo azok által kiáltatott ki, kik a foglyok és a száműzöttek vagyonára áhitoztak. ⁴⁶⁾

A hódolati felirat még ugyanazon febr. 16-ik napján nyujtatott át az új örgróf kezeibe.

Azonban II. Obizzo, a fejedelmi hatalmat nyugodtan nem élvezheté; a száműzöttek, a jogfosztott felbőszült István körül csoportosulván, a bitor zsarnok megbuktatására fegyvert kőszörltek. ⁴⁷⁾

II. Obizzót, a fenyegető veszélytől, I. Károly nápolyi királylyal kötött szövetsége mentheté meg; ⁴⁸⁾ e módon ugyanis 1267. táján a Polentani család által Ravennában forradalmat idéztetvén elő, onnan a Traversari családot Istvánnal együtt kiltzeté. ⁴⁹⁾

⁴⁵⁾ „Minaccio agli averzari l' ultimo estermínio.“ Frizzi. Stor. d. Ferrar. Tom. III. 167. lap.

⁴⁶⁾ U. o. Tom. III. 167. lap. — *Rev. Ital. Script. Monach. Patav. Cron.* 719. lap. — „Ma non fu gridato da tutt fiat fiat dopo fatto da tutti silencio.“ Isnardi: *Cronica della casa d'Este.* 14—15. lap. (Modenai könyvtárban. Kézirat. IX. G. 12.)

⁴⁷⁾ „Oppose egli (István) pure la suo resistenza.“ *La Legittimità dei governi Assoluti.* 29. lap. „Andati a Galera nel Bolognese, indi con molti partigiani loro ad Argenta Castello di Bonifaccio Arcivescovo di Ravenna, molestavano continuo mente il Ferrarese.“ *Libro delle Historie Ferraresi.* Gasparo Sardi. Ferrara 1646. 75. lap. — *Fr. Johannis Ferrar: Chron. Estense.* 39. lap. (Moden. könyvt. Kézirat. XII. H. 29.)

⁴⁸⁾ „Versa vice dictus Dominus Rex. promisit nomine suo juvare ipsos Nobiles Marchionem (Obizzót), et Comitum, et heredes eorum contra omnes inimicos ipsorum Nobilium et heredum suorum, et dictorum Comunium Civitatis Mantue et Ferrarie, quos habent.“ *Codice Diplomatico del Regno di Carlo I. e II. D'Angiò.* Giuseppe Del Giudice. Napoli 1863. Vol. I. 42. lap.

⁴⁹⁾ „Imperocche Pietro Traversari, il quale diede suo figliuola per moglie a Stefano Re d'Ungaria, essendo cacciato da Ravenna navigó per il mare Adriatico, et venendo con la moglie, figliuoli, et con li suoi arnesi per il fiume Bacchiglione arrivó nel Vicentino.“ *Chroniche Di Vienza.* Battist. Pagliarino. Vecenza. MDCLXXIII. 259. lap. —

Lemondott-e mindezek után Estei és Traversari jogigéneinek tettleges kereséséről? három évi feledség borul ugyan a sorsüldözött herezeg nevére, de ezen időszak Ravenna és Ferrara évkönyveibe véres betűkkel jegyeztetett fel, s nem hihető a nyughatatlan vérű és szívós természetű Istvánról, hogy az események további bonyodalmaikat maga előtt meddő nézőként engedte volna elsurranni.⁵⁰⁾

Egyébiránt Olaszország nem képezte István sóvárgásainak végcélját.

Leghőbb vágyai, az Adria túlpartjain homályba vesző láthatár felé szálongtak. Olaszország mosolygó ege, elnem szenderíthető keblében a honvesztés néma fájdalmait; — olaszországi hűbérjogai, mint törpe hulladékok tünedeztek föl nagyra-vágyó képzeletében, ama hatalmas királyi trónhoz képest, melyről tizenhét ősének koronás alakja árasztá halántékára a dicsfényt.

De a kegyelet és a hiúság csábingerei mellett, Istvánnak még egy lerovandó régi számadása is volt Magyarországon.

Mig idegen földön, a megcsalt remények és várakozások egymást rohanva érő csapásai közt is a szeplőtlen lovagi tulajdonságok elismerésében részesül⁵¹⁾ — ősi hazájában, legköze-

„ma fallitegli (t. i. Istvánnak) le forse ritirossi presso i suoi a Venezia.“ *La Legittimità dei governi Assoluti*. Manzini. 29. lap.

⁵⁰⁾ Az ezte örgrófi czímet még maga III. Endre is használta. „Eodem anno Andreas Marchio de Este, Longobardus“ (*Pezii: Script. Rer. Austr. Lipsiae MDCCXXI. Tom. I. Chron. Claustre Neuburgense* 470. lap. — „Marchionem Andream praefatus Arnoldus suae addixit captivitati . . . consilium tandem complacuit eis vocare Marchionem Estensem.“ *U. o. Tom. II. Th. Ebendorfferi: Cron. Austr. 762—764. lap.* — „Die chomen zu Margraffs Andres pfliegerin.“ *U. o. Tom. I. Matthaei Cujusdam, vel Gregor Hageni: Germanicum Austriae Chronicon.* 1111. lap — *Ipsa anno novus rex Ungarorum Dictus Deest ivit contra Viennam.*“ *Pertz: Monum. Germ. Hist. Hanoverae MDCCCIII. Tom. XI. 749. lap.*

⁵¹⁾ „ . . . il quale (István) fu homo valoroso e pien de ogni virtú e bontada.“ *Cronic. di Venezia. Anonymus.* 49. lap. (Modenai könyvtárban. Kézirat. VIII. E. 3.) „Il qual Steffano era nobile et valoroso huomo.“ *Storie Venete. Tom. I. 227. lap.* (Modenai könyvtár. Kézirat. IV. E. 16.) „Stefano, il quale divento cavalliero honorato.“ *Leoniceno. Ist. Atestin.* 116. lap. (Modenai könyvtárban. Kézirat. VIII. E. 9.)

lebbi vérrokonai által, egy ártatlan nőnek beszennyezett emlékével, süttetik vala reá a fattyuság meggyalázó bélyege.

E kettős szenny megboszulása volt István életének főfeladata; s ha ebbeli törekvéseinek, az események és viszonyok mostohasága mindekkoráig gátlólag lépett is útjába, de kiengeztelhetetlen bosszuját vértagadó testvérei irányában, daczos s kihívó magatartásával nyíltan érezteté, amint hogy a szlavoniai hercegi címet is önkénylleg felvette,⁵²⁾ jóllehet e méltóságot IV. Béla király még 1245-ben, saját fiára V. Istvánra ruházta volt.

Ily előzmények után következett be végtére az Istvánra nézve válságos 1271. évi hadjárat: V. István magyar és II. Ottokár cseh királyok között.

V. Istvánnak váratlan belltése Austriába, a bllszke cseh király részéről visszatorlás nélkül nem maradhatott. Veszteségeit Ottokár kettős csapással volt ellenségén megboszulandó.

Olaszországra kiható terjedelmes politikai viszonyai⁵³⁾ Ottokárt, István herceggel szükségképpen érintkezésbe hozák.

A közös gyűlölet és bosszuvágy e két különböző jellemű férfit, most egy célra egyesítették.

Ottokár, e véres drámában István hercegnek könnyen adhatott szerepet, mivel néhai IV. Bélának, V. István király üldözései elől hozzá menekült tanácsosai és udvaroncjai, névszerint: a hatalmas Hédervári Henrik, továbbá Iván, István, Lőrincz és

„ messer Stefano lo qual iera valloroso homo.“ Cronaca Veneziana della Città fino al MCCCCX. 77. lap. (Velencei könyvtár. Kézirat Nr. XVIII.).

„Stefano lo qual si fo po homo valoroso.“ Cronaca Veneziana dal principio della Città sino al 1388. Cap. 6. (Velencei sz. Márk könyvtár. Kézirat. Cl. VII. Nr. XXXVIII.) Sardi: Bozze. — „lo qual da possia lui divene valoroso et ardito et savio homo.“ Cronaca Veneziana. (Velencei sz. Márk könyvtár. Kézirat. Nr. XXI.)

⁵²⁾ Antiq. Ital. Medii Aevi Tom. I. 803. lap. — Ant. Estens. Muratori. Part. II. 14. lap.

⁵³⁾ „Veronensis, exinde Feltrenses, Tervisini et multi ex Foro Julii utro sese ei submiserunt.“ Aeneae Silvii hist. Boem. Cap. 27.

Miklós korlátnok, több más főurakkal, a cseh udvarból szitták a visszavonás tiltét Magyarországon. Ottokár ezek által legelőbbben is Posthumus Istvánt Magyarország királyává kiáltotta ki.⁵⁴⁾

Posthumus István megjelenésével Magyarországot a cseh király 150,000-nyi hada és a polgárháború rémségei özönlötték el.

Ottokár, új szövetségesével győzelemről győzelemre vezeté hadát; Dévény, Pozsony, Sz.-György, Bazin, Nagy-Szombat és Nyitra, majd pedig a Duna jobb partjára átszállván, Kőszeg, Óvár, Mozsony és Győr egymásután estek a szövetségesek keze közé, s könnyű lovasaik (híhetőleg István herceg magyar pártfelei) állítólag már egész a Tiszáig leszáguldozának.⁵⁵⁾ V. István békeajánlatait az elbizakodott Ottokár gögösen visszautasítván, hadseregét a magyar királylyal szemközt, a Rábcza folyam túlpartján állította fel. De Posthumus István tünékeny

⁵⁴⁾ Honi évkönyveink Posthumus István királylyá való kikiáltásáról ugyan hallgatnak, de az olasz évkönyvek őt többnyire magyar királynak nevezik.

„Collenuccio . . . dice che un certo Andreazzo succedette a Stefano.“ Hist. De Principi di Este. Gio. Batt. Pigna. Ferrara 1570. 206. lap. — . . . „dopo l' haver maritato una sua figliuola a Stefano Re d' Ongaria.“ Hist. di Ravenna. di M. Tomaso Tomai. Ravenna MDLXXX. 107. lap. — „il quale diede suo figliuolo (Traversari) per moglie a Stefano Re d' Ungaria.“ Croniche di Vizenza. Bath. Pagliarino. Vecenza MDCLXIII. 259. lap. — „fù poi . . . eletto Ré d' Ungaria, e volse haver per moglie La Sigra Tomasina morosini.“ Del Taglia: Famiglie Veneto. (Modenai könyvtár. Kézirat. VIII. F. 7.) Morosini.

„Stephano . . . diventò re.“ Storia della Repubbl. di Venezia. Cappelletti. Vol. III. 93. lap. — „ . . . Tomasina, la qual aveva per marito uno messer Stefano che fo re de Ongoria.“ Cronaca Veneziana dal primo Doge Paoluccio Anafesto. (Velencei sz. Márk könyvtárban. Kézirat. Nr. XIX.) „il quale (István) nell Italia fu da tutti per Re dell Ungaria tenuto.“ Attioni De Re Dell Ungaria. Giro Spontone. Bologna MDCLII. 43. lap. stb.

⁵⁵⁾ „und leichte Schaaren in verschiedenen Richtungen entsendete, deren einige bis an die Theis vorgedrungen sein sollen.“ Geschichte von Böhmen. Franz Palacky. Prag. 1839. II. Bandes I. Abth. 218. lap.

szerencséje tetőpontjára érvén: már közel bukása örvényének szélén áll vala.

V. István, erejét összeszedve, izmos karokkal verte vissza az átkelő eselek és pártosok hadát, s a háború pusztító dühét Ottokár országaiba vitte át.

V. Istvánban azonban, győzedelmei daczára is Posthumus István ellenkirálysága sokkal nagyobb nyugtalanságot keltett, hogysen a most már Ottokár által kért békét visszautasíthatta volna. Ekként jött létre az 1271. évi július 3-án kötött pozsonyi békeszerződés, melyben a diadalmas V. István: a Stiriát, Carinthiát és Carniolíát, valamint az Anna hercegné által Prágába vitt családi kincseket illető jogairól, csak azért mond le a cseh király részire, hogy ez, a magyar pártosokkal, különösen pedig a békeokmányban a „lombard, estei örgróf unokájának“ címzett Istvánnal való minden további összeköttetéseivel, szakítson.⁵⁶⁾ A békeszerződést Ottokár még ugyanazon hó 14-kén Prágában erősítette meg, s annak hatályosb megtartását illetőleg, mint biztosító felek: a nyugati és a keleti császárok, a franczia, sizíliai, lengyel, angol királyok, a bajor herezeg, továbbá a bosnyák és a macsói bánok is belefoglaltatvák; a szerződést szegőfél átokkal fog vala sújtatni, — sőt a békekötést maga X. Gergely pápa is külön okmányban erősíté meg.⁵⁷⁾

Posthumus István, hitlenül cserbe hagyatva álnok szövetségésétől, félévi árnyék-uralkodása után, új csalódások keserű fájdalmaival bujdosott vissza Olaszországba, a hű Tomasina kíséretében,⁵⁸⁾ ki, a női szerelem hősiés magasztosságával vett részt férjének magyarországi viszontagságaiban.

A királyi cím fényétől körülsugárzott sz.-juliánói palota újra megnépesült; a számlázottuck diesőség és boszuvágy után szomjazó keblében, ezután is az Árpádok szenvedélyességének

⁵⁶⁾ Magyar Történelmi Emlékek. Első Osztály: Okmánytárak. 8. kötet. 254. lap. **AUO 3, 247-255.**

⁵⁷⁾ U. o. 276. lap.

⁵⁸⁾ „... E lo costrinsero á riparatore á Venezia colla moglie: e con un figliuolo che aveva auuto da lei, il quale nominavasi Andrea.“ Storia Della Repubblica di Venezia. Giuseppe Capelleti. Vol. III. 93. lap.

tomboló árja hullámozott — de a még csak 38 éves férfi élet-
erején, a viharok szakadatlan csapásainak emésztő nyomai már
mutakozának. ⁵⁹⁾

Az 1272-dik évben, a sz.-Mihály velencei egyháza ünne-
pélyes szertartásnak volt tanuja; — ezúttal az utolsó Árpád-
király apjának, Posthumus Istvánnak hamvai tétettek le örök
nyugalomra, a Morosiniak családi sírboltjába. De élt még III.
Endre — s István hamvaiból királyi házának virágzó ivadéka
sarjadt!

B. NYÁRY ALBERT.

⁵⁹⁾ „Egli andó in casa Morosini, ore cadde malato e mori. Il
principe Andrea, erede di tutti i diritti paterni, si fermò lungo tempo
a Venezia, in qualità di semplice privato.“ U. o. 93. lap.

Könyvismertetések, bírálatok.

VII.

Zrínyi Ilona életrajza. Irta Horváth Mihály. Pest, 1869. Kiadja Ráth Mór. 8.-rét. 122 lap.

A biographia a történetírásnak leghálásabb, de talán legnehezebb faja is. Felhívja az író, sőt kötelességévé teszi, hogy a történelmi adatok mellett, pszichologiai kérdéseket is fejtegetsen, megoldjon, saját belátása szerint, és így könnyen azon hibára vezet, hogy önalkotta phantasiát nyújtson, történelmi igazság helyett. Különösen közel áll e veszély oly emberek életénél, kikről a közvélemény már bizonyos képet alkotott magának, mint Zrínyi Ilonáról; — az író vagy hajlandóvá lesz, a képet úgy a mint van, valónak elfogadni, vagy ellenkezési viszketegből még azon vonásokat is letörölni, melyekben a közvélemény a történelmi igazsághoz hű maradt.

Horváth Mihály — talán szinte felesleges mondanom — szerencsésen elkerülte az ellenkező végleteket. Zrínyi Ilonája nem megdöbbentő, férfias jelenség, nem olyan spártai anyaféle lény, minőnek felületes felfogással tartani lehetne: hanem valódi, majdnem eszményinek nevezhető nő, ki, bár erélyes lélek lakott benne, soha nemének korlátain túl nem lépett, soha férfivá nem lett, s azért mindvégig szeretetreméltó maradt, mit pedig a történelem férfias asszonyairól — talán az orleansi szüzet kivéve — éppen nem lehet mondani. E felfogás talán némileg eltér attól, melyet közönségünk Zrínyi Ilonáról általában táplál, de minden pontjában megfelel a történelmi valóságnak. Mint menyecske nem folyt be atyjának és férjének szerencsétlen tervezgetéseibe, melyekben pedig nőknek: anyjának, Franjepán Anna Katalinnak, és Széchy Máriának nagy része volt.

Családjának szerencsétlen sorsa — mint okmányok igazolják — keserűen sújtá: de azért tetteiben nem a boszúvágy, hanem női és anyai kötelessége, gyermekeinek érdeke vezérlé. Élte forduló-pontját kiválóan nőknél mélyenható motivum képezé: a szerelem; és Tököly sorsában nem mint patrióta, hanem mint hü feleség osztozott. A számkivetésben sem az elvesztett nagyságot siratta, hanem vigasztalta férjét, társait, és jótékony angyal volt még ellenségekkel szemben is. Nem állítom — és az előtünk fekvő műből sem következtethető — hogy Zrinyi Ilona csak közönséges jó, példás nő volt, magasabb érzelmek nélkül, sőt ez roppant tévedés volna. Lángoló honszeretet, igazi Zrinyi bátorság, mely férje, gyermekei védelmében veszélyre nem nézett, kiválóná tevék őt nemcsak nemének tagjai, hanem még férfiak között is: de egészben véve, a közügyekben azon másodrangú szerepet játszotta, melyet maga a természet jelölt ki a nőnek, s melyen túl emelkedni csak a nőiség rovására lehet.

Úgy hiszem, Zrinyi Ilonának emléke csak nyerhet, ha valódi alakjában ismerjük meg. Példányképe fog ő maradni mindig a magyar honleányoknak, kitől megtanulhatni, mit tehet a haza válságos napjaiban a nő, a nélkül, hogy megtagadná nemének gyengédségét.

Zrinyi Ilonának több rendbeli kisebb életrajzával birunk, de egyik sem felel meg már a tudomány jelen követelményeinek. E sorok írója is foglalkozott egy gyarló kísérletben életével, de csak tapogatózott, gyanítva, ott, hol most a jelen munka teljes fényt áraszt. Zrinyi Ilonának ifjúságáról ugyan szerző sem mond sokat: de felette érdekes, mondhatni meglepő adatokat talált fel életének deléről, midőn Munkácsen székelt mint özvegy, majd mint Tökölyné. Hogy többet ne említsek, Horváth búvárlatai folytán kiderült, hogy Báthory Zsófiának végrendelete, melyben menyét unokáinak gyámságából kizárja, s melyet történetiróink Katonától Szalayig mind valónak tartanak, Kiss páter jezsuitának koholmánya. Ilonának több levele, melyeket szerző a kamarai levéltárban fedezett föl, érdekesen illusztrálja viszonyát Tökölyhez. „Nagy örömmel értettem kegyelmednek visszaindulását erre mifelénk — írja egyikben. — De az én megkeseredett szívemnek még sem elég, valameddig nem látom kegyelmedet, édes szívem uram.” „Az én Istenem énnekem ne

adja azt érnem — írja máskor — hogy én az én édes uram nélkül akár minemü bátorságos várban vagy helyben megmaradásomat lelhessem. Én azt nem kívánom; hanem vagy élet vagy halál! semminemü félelem, sem nyomorúság engem kegyelmedtől el nem rekeszt. Csak éppen kegyelmed el ne hagyjon, én, ha gyalog is, kész vagyok elmenni, valahon hallom kegyelmedet lenni. Vajki nagy dolog volt minden időben az igaz szeretet!“ Azonban a viszonyok hatalma diadalmaskodott a női ragaszkodáson, és Honának Munkácsen kellett maradni, míg férje a Tiszántúlra, és végre mindig beljebb-beljebb Törökországba szorult. A munkácsi ostrom részleteit, a bujdosás éveit szerző leginkább az újabban kiadott Tököly-naplók és ezekkel kapcsolatos emlékek alapján írta meg, első dolgozván fel, legáltalább részben, e nagyérdekű gyűjtemények adatait.

Egyébiránt jelen műben is megtejlük Horváth Mihálynak azon mély behatású, objectiv felfogását, mely minden történetírói tulajdon közt a legnagyobb és legszükségesebb. Az irány egyszerű és világos, mint történeti műnél lenni kell, s a munka élvezetes olvasmányúl szolgálhat a szakembernek úgy, mint a laicusnak. Különösen ajánljuk pedig azon íróinknak, kik mint az ügyetlen emberek a társaságban, kezeikkal, okmányos adalékaikkal nem tudnak hova lenni, és csakhogy a világ egy betűt se veszítsen el abból, mit talán fáradsággal lemásoltak, levelestárt nyújtanak az olvasónak, elbeszélés helyett.

PAULER GYULA.

VIII.

Biele Uhorsko, historicko-politický sborník. Redactor a vydavatel Jos. Hložanský. v Pesti 1869.

A tudomány igaz barátjának csak örülnie lehet azon, ha látja, hogy a haza sorsának jobbra fordultával mind a szellemi mind az anyagi téren új életpezsgés mutatkozik. De a mily öröm fogja el lelkét különösen a sokoldalú szellemi előrehaladás szemléleténél, ép oly sajnálkozással, sőt botránkozással veendi

azt, ha látja, hogy némely áltudósok által a tudomány lerántatik felséges trónusáról, s nemzetiségi izgatás hitvány eszközévé alacsonyítottatik le. Testvéri örömmel szenteltük, hogy felvidéken lakó tót nyelvű hazánkiai tudományos társulatot alapítottak s e mellett külön közlönyöket indítottak meg, a tót nép műveltségének előmozdítására; de az öröm csakhamar eltűnt, mert mindinkább világossá kezd válni, hogy némely „tudományos“ folyóirataik a tudomány helyett idegen czélok felé törek-szenek, s nem is annyira a nép felvilágosítására, mint inkább annak félrevezetésére valók.

Ilyen folyóirat a „Biele Uhorsko“ is, mely czéljául tűzte ki „a magyar történelem homályosabb helyeinek a tót nyelv segítségével való felderítését“ (talán elferdítését), hogy aztán annak nyomán kimutathassa, minő politikát kell követnie a jelenlegi „tót nemzetnek?“ Nem méltatnók figyelemre, ha főérveit nem a magyar történelemből akarná meríteni; de mivel ezt teszi, és pedig nagy lármával, be kell mutatnunk a magyar közönségnek is.

Már maga azon vakmerő tudományos hang figyelemre méltó, melyen hirdeti, hogy az ő történelmi munkássága sok tekintetben éles ellentétben áll a legújabb tót, s különösen magyar történelmi munkákkal, de öszhangzik a történelmi forrásokkal, s azért fog szívesen fogadtatni. „És nemcsak itthon — mondja — hanem a hon határain túl, Bécsben és Párisban is elismerést fogunk igyekezni szerezni a mi történelmi dolgozatainknak. Nem kételkedünk abban, hogy dolgozataink sokkal hamarabb meg fogják nyerni a bécsi t. akadémia tagjainak és Párisnak tetszését, mint sok hazánkfiának helyeslését.“ Hogy a bécsi és párisi tudósok — ha ugyan figyelemre méltatnák — mit fognak a „Biele Uhorsko“ történelmi fölfedezéseiről itélni, azt nem tudjuk; de mi itthon csakugyan nem értjük az eddig megjelent czikkekből, mi tulajdonképpen czélja? Hogy nem az igazság kiderítése, arról e czikkek futólagos átnézése után is azonnal meggyőződhetünk azon testvéries indulatból származó tudós kifejezésekből, melyekkel a magyar történetírókat sötétség fiainak, tudatlanoknak, ostobáknak, fanaticusoknak stb. nevezzi, mint a kik a történelmi igazságot elforgatják! Szerinte

Szklenár, a *Vetustissimus Magnae Moraviae Situs* írója volt az igazi történész; ennek nyomain kell haladni!

Van e folyóiratban egy hosszabb cikk: „Széttelkin-
tés a magyar történelem mezéjén 890—1300.“
czim alatt megkezdve. Ennek szerzője — valószínűleg maga a
szerkesztő — sok különös, ábrándos állítás között Magyarország ősi földrajzát is előadja, mely szerint ezen ország három
külön részből állott, külön² fejedelmek alatt.

1. Pannon fejedelemség (Marchia panonská, Reg-
num Pannoniorum, 1723 óta dunántúli kerület;) melynek fővá-
rosa a morva fejedelmek székhelye Székes-Fehérvár volt. Itt
nyelvészileg mutogatja, hogy Székes-Fehérvár (Velehrad=Bel-
ehrad) tulajdonképen annyit jelent, mint N.-Várad! — Sz.-Fe-
hérváron lakott Pannonia fejedelme Svatopluk és utódja II.
Mojmír, a kinek leányát feleségül vette a Fekete-Magyarország
fejedelme Zoltán. Ez, mint Mojmír veje kapta Pannoniát, de csak
ipja halála után. Más fejedelmekről, somogyi vezérről stb. szóló
történet — csak kigondolt mese!

2. Erdélyi fejedelemség, vagy Fekete-Magyaror-
szág (Marchia Sedmohradská, terra subsilvana et terra transil-
vana, 1723 óta tiszántúli kerület;) melynek egymásután követ-
kező fejedelmei voltak: Svätoboh, Zoltán, Boleslaw (=Bulcsu),
Kopasz László, András stb.

3. Fehér-Magyarország (Marchia bieluhorska,
Magna Chrobatia, Bulgaria, Morva határgrófság, 1723 óta a
dunán- és tiszáninneri kerület), melyről különös előszeretettel
beszél s határait Csehországtól a Tiszáig s a Kárpátoktól le a
(fejér) Dunáig terjeszti. Ezt kapta volna 894-ben II. Svatopluk
osztályrészül. Azonban már 910 táján a cseh-lengyel háború
következtében a cseh birtok kiterjesztetett egész a Garamig, a
lengyel pedig a Garamtól a Tiszáig, mit aztán csak Sz.-István
csatolt birodalmához.¹⁾ Mesének mondja azt is, mintha a ma-
gyarok elfoglalták volna a nagy-morva birodalom dunántúli ré-

¹⁾ A t. olvasó emlékezni fog Szabó Károlynak ily czímű érteke-
zésére: „Igaz-e, hogy a kárpátalji felföldet nem Árpád, hanem Sz.-
István foglalta el?“ mely a „Századok“ m. évi májusi és júliusi füze-
teiben jelent meg. Ott kétségbevonhatlan érvekkel ki van mutatva ezen, a
történészek által ismételve állított adatnak alaptalansága. Zs.

szét; a magyaroknak egy része csak befogadtatott a morvák által stb. Ilyen állításoktól hemzeg az egész czikk.

Különösen tetszik magának ezen nagy történéssz, nyelvészeti magyarázataiban. Ezeket ép oly kifogástalanoknak állítja, mint történelmi tényeit. Mutatványul ideirjuk a magyar és hungarus szók magyarázatát: Ungarus, Hungarus név származik ettől a tót szótól U-hor, a mi annyit tesz, mint hegyaljai vagy Piemont. Uhor=Ugor=Ugar=Uggar, görögösen Ungar, hehezettel Hungar. Ez így még érthető (?), de e mellett más formában így is magyarázza: Ogyor=Ougar=Uugar=Vugar=Bugar=Bygor=Byhor=Bihar. Ez is annyit jelent mint hungar. Regnum Hungariae tulajdonkép Ugorország volna; ez — úgymond — megfelel a históriának, ethnographiának, geographiának és ethymológiának, míg e kifejezés „Magyarország“ csak ferde és tehetetlen phanaticus politikából lett.“ A magyar név általános neve a kunoknak, besenyőknek, törököknek, palóczoknak és esángóknak, s tulajdonkép annyit jelent, mint: világos, érthető. Magyarázni, megvilágosítani, magyaráni=deutlich beszélni egyet jelent. „A magyar íróknak ettől eltérő minden más magyarázata oly ostoba (!), hogy szótsem érdemel.“

Ilyen hangon beszél ez újdonsült historicus. Azt hiszi, hogy ő az első criticus ismertetője a magyar őstörténelemnek; ezt látszik sejtetni azon valótlan állítása is, hogy a magyarok őstörténelmére vonatkozó forrásoknak critical ismertetésére még eddig senki sem vállalkozott! A jámbor annyira tájékozott a történelmi irodalom mezején, hogy még Szabó Károly működéséről sem hallott semmit. Bizony pedig ez üres esacsogások helyett jobb volna az ő történelmi objectivitással írt műveit forgatnia, s aztán csapni föl népboldogító politicusnak. — Még csak egy curiosumot kell itt felmutatnunk ugyancsak e folyóiratból, „Jovo, F e h é r - M a g y a r o r s z á g f e j e d e l m e“ című czikkben. Ily fejedelemről eddig alig hallott még valamit a történelem; maga a czikk írója is azzal kezdi épületes beszédét, hogy e név bizonyára sokak előtt szokatlannak és újnak fog feltűnni, pedig hát az oly nevezetes, mint Trenesényi Csák Mátéé. Nem beszél sokat e fejedelem tetteiről, csak nevét magyarázza nyelvészetiileg. Ki gondolná, hogy ez a fehér-magyar-

országi fejedelem Jovo, nem más, mint A b a S á m u e l? Szerző szerint e név következő alakokban fordul elő régi emlékeinkben: Aba, Abba, Alba, Chaba (Haba) Ceba, Sebus, Uba, Huba, Babák stb. Az A b a név használatos volt Pannoniában, O v o pedig a fehér-magyarországi tótoknál. A Jovo név még következő variációkon vitetik keresztül: Jovo, Jobo, Job=Jakab! Az egész cikkünk végeredménye az, hogy tehát Jovo nem más, mint Aba Sámuel, ez pedig Jakab. Hogy miképen lett ezen Jakab külön fehér-magyarországi herceggé, és hogy kik voltak a tót historicus szerinti Pannoniában és Fekete-Magyarországban uralkodó kortársai, és hogy minő viszony volt közöttük? ezzel a t. történetővár adós marad.

Mindezek után fölösleges volna még többet hozni fel annak bebizonyítására, hogy a nemzetiségi indulat által elvakított efféle áltudósok csak még nagyobb sötétségbe vezetik azon szegény, s alapján jó tót népet, melynek nagy szüksége volna már a világosságra. A történeti igazságról is áll az, amit Zschokke mondott, hogy az igazság olyan, mint az ég harmatja, csak az bírhatja tisztán, ki tiszta edénybe szedi föl!

ZSILINSZKY MIHÁLY.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat június hó 3-kára esendett választmányi ülését, a múltkori határozathoz képest, néhány nappal előbb, május 29-kén tartotta, u. m. a másnapi ünnepélyes nagygyűlést megelőzőleg. Hallgatóság nem nagy számmal volt jelen, de a választmányt annál több tag képviselte. Az elnöki széket H o r v á t h M i h á l y foglalá el, ki is az ülést megnyitván, miután a csupán formaszzerűleg kitűzött k ö z g y ű l é s u e k semmi tárgya nem vala, — ez azonnal v á l a s z t m á n y i ü l é s e alakult. És pedig:

1) Titkár felolvassa a múlt havi ülés jegyzőkönyvét, a mely hitelesített; továbbá ugyanő előterjeszté Szabó Károly tudósítását a kolozsvári történelmi bizottság április 25-iki üléséről, egyszersmind

bemutatván a választmány és ezen bizottság egyik legbuzgóbb tagjának, a régészeti szaktanulmányai és levéltárbúvárlatai által irodalmilag is dicséretesen ismert gr. Eszterházy Jánosnak legújabb kiadványát. Ez három, terjedelmes, régi leltári lajstrom másolata, a nemes gróf saját becses kéziratgyűjteményéből, úgy mint : a) Báró Serédy Benedek, Apaffi fejedelem tanácsosa és Közép-Szólnokvármegye főispánja drágaságainak (ékszerek, arany-, ezüst-kupák, billikomok, tányérok, fegyverek, lószerszámok stb.) leltára 1672-ből. b) Gr. Eszterházy Ferencz Fehérvármegye főispánja és cseszmei kapitány, majd később labancz-ezredes, Győrött 1704-ben létezett fegyverzetecinek (különbféle készületű s díszítményű pánczérok, karvasak, sisasok) a tulajdonos gróf által sajátkezűleg összeírt részletes lajstroma. c) Gr. Gyulaffy Lászlóné, született gr. Haller Éva menyasszonyi hozományának (ékszerek, drága női köntösök és kelmék, asztali és szobai szerek stb.) leltára 1725-ből. — Mind a három lajstrom, részletes leírásainál s különböző régi magyar műszavainál fogva igen becses műtörténeti adalékot képez, úgy hogy Rómer méltán fejezé ki ez alkalommal abbéli óhajtását : bár találkozni már valaki történetbúváraink közül, a ki tüzetes tanulmányai tárgyává tenné az ily XVI, XVII-ik századbeli s a múlt század elejéről való magyarhoni lajstromokat, hogy a régi viseletek, fegyverek, ékszerek, ruhák, kelmék stb. nevei valahára szabatosan megállapíthatnának.

A választmány meglehetősen fogadván gr. Eszterházy kiadványát : azt a „Századok“ tárczája számára a szerkesztő-titkár rendelkezése alá bocsátá.

2) Pesty Frigyes pénztárnok két új évdíjas tagot jelent be : Barcza Gábort Zirczen, és Virányi Józsefet Nagy-Becskerekén. Elfogadtattak.

3) B. Orbán Balázs értekezett a régi kihalt Lábatlan-család 1400-ból származó síremlékéről, mely a karvai templomban maig épen áll. Pontos rajzban is bemutatta, melyről régiségbúváraink nem kis örömmel győződtek meg, hogy e síremlék a gothica virágából való, s mind a rajta levő címmerpaizs alakjánál fogva heraldicailag, mind egyéb alakzataira nézve igen érdekes. Ennélfogva az értekezés a rajzzal együtt a társulat közlönyébe fölvetetni határozottatott.

4) Doboczký Ignác mutatta be I. Lipót királynak egy, 1688-ból való művészi veretű s teljes ép példányu nagy emlékérmét, melyen a magyar korona valamennyi országának címerei csoporto-

sítvák. Bemutató ezek heraldikai és érmészeti nevezetességeit tüzetes ismertetéssel volt szives kísérni, összehasonlítás kedvéért más, egykorú érmeket is mutatván be.

5) Vég hely Dezső v. tag jelenté, hogy egy „Korotnay Katinka” ezimű, Bakacs Tamás bíbornok-érseket és a gróf Amadé családot érdeklő s közvetlen levéltári kútfőkből merített történelmi értekezéssel készült el, a XVI-ik század elejéről, s azt a társulat rendelkezése alá ajánlja. A választmány, elnök úr indítványára, ezen különösb érdekűnek mutatkozó értekezés fölolvadását az idei vidéki gyűlésre tartá fenn, — mit szerző szivesen ígért teljesíteni, egyelőre is azonban bemutatta Bakacs Tamásnak két eredeti levelét, a gróf Amadé-levéltárból; — mindeniket Rómából írta a pápaság után járó hatalmas egyháznagy, 1512. martius 29. és september 26-káról, Amadé Istvánhoz, ennek gyámleánya: a dúsgazdag és viruló Korotnay Katinka ügyében, kit Bakacs öcscsének: Erdődy Péternek szeretett volna eljegyezni. Kivált az egyik levél igen élénk világot vet az atyafi-szerető főpap gondoskodó természetére.

6) Titkár bemutatja Desseffy János úrnak családi irataiból az ülés folyama alatt beérkezett okmányküldeményét, — 23 darab, leginkább XVI. és XVII-ik századbéli eredeti oklevelet, különösen kiemelvén közülök egy u. l. 1606-ban Bocskay Istvánhoz benyújtott magyar emlékiratot, illetőleg a Bocskay által felkarolt magyar ügy közjogi védelmét, melyről — a rajta lévő hátírat szerint — az 1670—90. közt szerepelt kurucz vezér: Kende Gábor is másolatot vétetett volt magának, s melynek nyilván későbbi latin czíme: „Innocentia Illustrissimi Principis quondam Stephani Bocskai.” Ez, s még két, Wesselényi nádorra és a bujdosó vezérekre vonatkozó okmány Pauler Gyulának, — a többi 20 pedig Nagy Ivánnak adatott ki jelentéstétel, illetőleg regista-készítés végett.

7) Rómer Flóris mutatta be Böhm Lénárd társ. tag küldeményét: néhai Sztójka Miklósnak a mehádiai kerület nevezetességeiről, különösen régészeti emlékeiről írott német nyelvű kéziratbeli művét, — melyről a jövő ülésen Pesty Frigyes fog jelentést tenni.

8) Elnök felszólítja a tagokat az idei vidéki gyűlésnek vagyis kirándulásnak legezészerűbb holtartása fölötti eszmecserére, — a végleges határozást erre nézve a jövő ülésnek hagyván fenn. Ipolyi Arnold Pozsony városát, Szalay Ágoston Kassát vagy Eperjest, Lőcsére

és Bártfára teendő kirándulásokkal ajánlja. Thaly Kálmán pedig a nemesi levéltárak kutatásának szükségességét — mint rendszerint legeredményesebbet — hangsúlyozván, ezen s egyéb, bővebben kifejtett tekintetknél fogva Hont vármegyét ajánlá az idei kirándulás színhe-lyéül, mint a hol, a vármegye szintén gazdag archivumán kívül, a hg. Koháry, Majláth, gr. De la Mothe, Jánoky-Nyáry, Zsembery, Géczy és számos más régi nemes családok eddigelé éppen nem, vagy csak alig ismert levéltárai, s nevezetes régiségek is léteznek. Nagy-gyűlést pedig akár Ipoly-Ságon, akár Selymeczen lehet tartani. A választmány Thaly in-dítránya mellett nyilatkozott.

* Ezek után az ülés zárttá alakulván, befejeztetett.

A május 30-kán délelőtt tartott ünnepe-lyes nagy-gyűlés az akadémia nagy díszteremében igen emelő hatással és a jelen voltak általános meglegedésével folyt le. Tagok meglehető számmal, mindazáltal nem nagyon sokan jelentek meg; közönség mintegy 300 főnyi, minthogy az emberek a forró nyári nap hőségétől féltek; de a kik jelen valának: azok valódi művelt, tudománykedvelő, válogatott hallga-tóság volt, — orsz. képviselők, egyházi rend, honoratiorok, tanulni vágyó ifjúság és lelkes úri hölgyek.

A társulat tagjai elnök gr. Mikó Imre ő excja vezetése alatt 10 óra után jelentek meg az emelvényen, mire ő nmlga elnöktársaival együtt elfoglalván helyét, többszörös tetszés-zajtól félbeszakasztatva olvasá fel magasztos szellemű megnyitó beszédét. Utána társulatunk titkára Thaly Kálmán ült a felolvasó asztalhoz, — kit viszont Ipolyi Arnold harmadelnök követé, gyönyörű és a szónoki művé-szet igéző hatalmával előadott emlékbeszédével, elhunyt társunk Ráth Károly fölött. Ennek bevégezte után gr. Mikót az akadémianak ugyan-ekkor üléselő igazgató tanácsa, ülésében részt venni kértvén: ő excja Horváth Mihály másodelnök úrnak engedé át elnöki székét. Ekkor kezdé meg b. Nyáry Albert értekezését, a viszontagságos életü bujdosó magyar királyfi Posthumus Istvánról, s mind végig kitünő érdekfeszültségben tartván a közönséget, fél egy óra tájban fejezé be, — a mikor is Horváth Mihály a gyűlést néhány szóval berekeszté.

Örömmel tapasztaltuk: a közönség általában mily nagy figye-lemmel kísérte végig a hosszúra nem nyúlt, de igen sok élvezetést, ta-

nülságot nyújtott gyűlést; minden felolvasót melegen megéljenzett, — és mindenki teljes megaláztatással hagyta el a termet.

Egyébiránt beszéljenek magok az ezen ünnepélyes alkalommal tartott előadások, melyek, 1869-iki nagy-gyűlésünk emlékére, jelen füzetünkben egyesítve, mind egész terjedelmükben olvashatók.

— **Magyar Tudományos Akadémia.** Az Akadémiának a történettudományt érdeklő működését múlt füzetünkben május 3-kaig kísértük. Azóta a történettudományi osztály két ülést tartott, u. m. május 24-kén és június 7-kén. Az előbbi ülésen Rómer Flóris mutatott be négy darab, eddig tudva nem levő Corvín-codexet, melyeket fáradhatlan régészünknek a bajor királyi könyvtárban (Münchenben) sikerült fölfedezni, s Mátyás könyvtárából származott voltukat címereik és jegyeik után kétségtelenül megállapítnia. Bemutató azt gyanítja, hogy ezek a Budát a töröktől 1686-ban visszavett hadseregben küzdött bajor katonák által kerültek Münchenbe, a mi nem valószínűtlen. A codexek egyébiránt tartalmilag nem érdekesek, miután már máshonnét jól ismert harmadrendű görög írók másolatait foglalják magokban. Ugyanezen ülésen bejelentetett, hogy Balogh István úr négy esomag családtörténeti iratot ajándékozott az Akadémia kézirat-tárának; ezek különösen a XVII-ik századból valók, s Hont és Nógrád vármegyék akkori nemzetségeit illetik, — és így inkább e vármegyék leendő monographusai vehetik hasznukat, mint az általános hontörténet bűvárlói. — A június 7-iki ülésen Kerékgyártó Árpád folytatta hosszú értekezésének („A magyar alkotmány biztosítékainak története“) felolvasását, ezuttal a mohácsi vésztől a bécsi békéig érve. Újat ismét semmit sem mondott, de a már ismert adatokat elég hatásosan csoportosította, — úgy hogy műve par excellence rüpirat-olvasók számára tanulságos és egyszersmind érdekelítő olvasmány leend. Hogy azonban az Akadémia és kivált a történettudományi osztály tagjainak — mint szakembereknek — türelmét a t. szerző hosszú, folytatólagos felolvasásai által kissé próbára tette: könnyen elképzelhető, s innét igen természetesnek találjuk Csengery Antal r. tag ezen ülésen tett abbéli felszólalását, miszerint az ily hosszadalmas folytatások az Akadémia iránti közönyt csak nevelik. Valójában, kivált a fél-reformszerű új alapszabályok megállapítása óta az Akadémia ülé-

seit mind a tagok, mind a közönség igen gyéren látogatják, értekezés pedig fölötte kevés jelentetik be : ezért jut hely a folytatásokra, a melyek különben a régi statutumok által is megengedhetők — legalább egy-azon cím alatt — nem volnának. — Meg kell még emlékeznünk a május 31-iki összes ülés némely, bennünket érdeklő tárgyairól, s ezek : hogy az Akadémia elhatározta, a történelmi osztály ajánlatára pártolólág fölírni az igazgató tanácshoz, a néhai Szontagh Dániel által írt, s Nagy Iván I. tag által átvizsgált és kiadásra méltónak talált „Árva vármegye monographiájá”-nak kiadása ügyében ; továbbá ugyanekkor elfogadtatott az egyiptomi régiségek bűvárlattanának mai állását illető pályakérdés, úgy a mint Hunfalvy János formulázta.

A történelmi bizottság május 22-kén tartott ülést, a mikor is Mircse legújabb velencei küldeményei terjesztettek elő. Ezek összesen 460 irott ívre mennek, s tartalmuk : velencei követek jelentései a török, magyar, lengyel, oláh-moldva és bosznai dolgokról 1499 és 1500-ból. A legnagyobb rész azonban későbbi, de tán még becsesebb, szintén velencei követi tudósítások a nagy-tanácshoz Konstantinápolyból írva, a porta és Bocskay, Rákóczy Zsigmond, Báthory Gábor, Bethlen Gábor, Katalin, s végre az öreg Rákóczy György és Bethlen István dolgairól és viszonyairól, 1601-től 1638-ig (berekesztőleg) csupán az 1620-ikiak hiányoznak : ezek elvesztek az archívumból. Magától értetik, hogy közlő a sztambuli velencezés követek jelentéseiből, melyek úgy szólván az egész akkori világ diplomatiájára kiterjednek, a mennyire lehetett, csak a hazánkat érdeklő részleteket igyekezett lemásolni. Innét, Mircse e küldeménye reánk nézve valójában sok becseset tartalmaz. — Újabban arról tudósít minket, hogy Teleki Mihály kiterjedt diplomatiái működéséről is nevezetes és nagyszámú ügyiratot talált, melyeknek már szintén hozzá kezdett másolatához.

Az archaeologiai bizottság május havi ülésében Stornó úr rajzolatai mutattattak be, Vajda-Hunyadon és vidéken létező régi falfestményeket ábrázoló, magyarázó napló-szöveg kíséretében. A bizottság annyira meg volt elégedve az eredménnyel, hogy Szornónak erdélyi műutazása folytatására újabb segílyt ajánlott meg. Elhatározott továbbá, hogy a pécsi székes-egyház lépcsőzeténél levő műfaragványokat réztáblákra metszelve kiadják, a baksai halmak (Abaújvármegye) ásatására pedig Rómer Flórist ajánlják kiküldetni. — A nagy-vázsonyi kastélyban levő szép római sirkövet Todesco úr,

— az uradalom jelenlegi tulajdonosa — a bizottság kértére átengedvén: bizottsági előadó érintkezésbe teendi magát a vázsonykői uradalmi tisztséggel, a könek a nemzeti múzeumba szállítása iránt. Az ó-budai fejér-egyház romjainak kipuhatólása végett a Schwanfelderféle malom környékén tétetendő ásátásokra a bizottság 150 frtot utalványoz. Végre H ö k e Lajos úr egy ékes régi bögrét és több k ö s z e r s z á m o t küldött be, s a nemz. múzeumnak ajándékozá.

— **Velencei kéziratokról.** 1851. évi decembertől¹⁾ 1852. évi május közepéig a telet és tavaszt Velence lagunái közt töltvén, gyakran bejártem a sz. Márkról címzett és a Doge-palotában elhelyezett könyvtárba, a M. Tudományos Akadémia történelmi osztálya részére búvárokodni. A dolog így történt. A nevezett Marciana-könyvtár tudós igazgatója, Valentinelli úr, még az 1851. év folytán közlötö volt az ott találtató, Magyarországot illető, kéziratoknak hosszú lajstromát a Magyar Tud. Akadémiával, melyből Wenzel Gusztáv l. t. mint a történettudományi osztály jegyzője, ennek nevében az 1851. martius 15-én tartott történettudományi osztály-ülésben a leiratás végett kiszemelt darabokról¹⁾ jelentést tett. Ezek leiratása tehát elrendeltetett, úgy azonban, hogy én megbízattam, miszerint ott a helyszinén a kiszemelt darabokat megnézve, főleg csak azok lemásoltatását eszközöljem, melyeknek fontosabb magyar történelmi becse van.

A Valentinelli által közlött jegyzékből — melyben a kijelölt kéziratok számát biztossággal meg nem határozhatom, mert nem birom; de a melyek száma emlékezetem szerint a harminczat meghaladta, mindenesetre pedig huszonháromon felül volt, mert a 23-ik még lemásolandónak volt kijelölve — csak tizenegy, illetőleg (egy szám alatt háromféle foglaltatván) tizenhárom rendbeli kézirat másolatát rendelte el a M. Tud. Akadémia. Ezek mind voltak kezemben. Ezekon felül megismerkedtem én ott azon alkalommal olyan kéziratokkal is, melyek csak később rendeztetvén, még Valentinelli által a majd egy év előtt küldött jegyzékben nem voltak megemlítve. Mielőtt azonban ezekről szólanék, saját szemlém szerint elősorolom az Akadémia által lemásolásra kijelölt darabokat, a mint következnek:

¹⁾ L. „A Magyar Tud. Akadémia hivatalos Közlönye,“ vagy „Új M. Múzeum“ 1850—51. évf. II. kötet DV. és köv. lapján.

I. „Relazione della Condizione e qualita del Regno d'Ungheria.“ Cod. nro. XXXIX. Ily czímmel van ez megjelölve a Magyar Tud. Akadémia 1850—51. évi Értesítője DV. lapján, azonban e kézirat nem önállóan áll a Marciana-könyvtárban, hanem más hat darab társaságában vagy bekötve, és könyvtári jegye ez : Codex CCLXXVI. Classis Italic. VI. (nrus Contarianus 48.) E kötet sok egyébbel Contarini adományából került a Marciana-könyvtárba és a következőket tartalmazza :

a) „Opera di Marin Sanudo Torsello,“ mely kilenez levélre terjed, és egy könyvtárnoki jegyzés szerint Sanudo „De Secretis“ czímű fordításának látszik. Lásd Bongars tomo II. Gesta Dei per Francos. Más utána vetett jegyzet ezt még határozottabban állítja, irván, hogy az Sanudo Marino első részének, a „Secreta fidelium Crucis“-nak fordítása.

b) „Oratione di dno Zuam lasgari fatto (?) Imperatore p. liberatione delle Xtianissimo“ (igy). Ez az előbbihez hasonlóan rossz írás, és a 12-ik levéltől a 22-kig terjed; minket nem érdekel.

c) „Historia della destructione de Mamaluchi over Cerchassy et Battaglie fatte contra de loro p. lo Illmo Signor Soltan Selin. Composta per el Cadi Lascher diretta auno amico suo. In Constantinapoly traduto de lengua turcha in lengua Italiana del anno 1517. del Mese d'Aprile.“ Ezen mű a 22-ik levéltől a 44-kig terjed.

d) Egy már nyomtatásban is megjelent darab a 72. levéltől a 94. levélig terjed; végén ezen könyvtári jegyzet olvasható : „Tutta questa relazio fu Stampata nel secolo XVI. in 4-to Senza data di luogo et Stampatore.“ Vide Miscell. 194. in 8-o.

e) „Information de le Condition e qualita del Regno d'Ungheria.“ Ez azon darab (e kötetetben a 6-ik), mely itt először említettett, és melyet a Magyar Akadémia lemásolni rendelt. Társai közt a legjobb írás, kezdő betűi festettek. Az írás legalább a XV. századbéli. Tartalma Magyarország geographiai és statistikai állapotát tárgyalja. Lemásoltatván 1852. május 1-én az Akadémia számára, általam adatott által. Azonban a jelen évben Mirese is újlag lemásolta.

II. „Registrum Literarum Dominorum Zachariae Contareno et Jacobi de Priolis Ambasiatorum Domini Venetiarum ad Ludovicum Regem Hung. missarum Anno 1379. — Registrum Literarum Dominorum Nic. Mauroceni Decr. Doctoris, Zachariae Contareni, Jac. de Priolis, Jo: Gradenici, et Mich. Mauroceni Ambasiatorum Domini Venet. ad Dnum Carolum de Durachio pro pace tractanda missarum Anno 1379.“ (Codex saeculi XIV. cart. fol. Classis lat. X. codex CCXCIX. nrus Contarianus 15.)

Ez jól megőrzött, szépen írott (a magyar történelemre nézve fölötte érdekes) codex, melynek első részét a fölebbi levelezések foglalják el, utána más levelezést tartalmaz, végén pedig holmi avas jóslatok vannak. E codex is 1846. körül Contarini Jeromos ajándékából került a Marciana-könyvtárba. A fölebb czímzett Registrumot a M. Akadémia szintén lemásoltatá, mely másolat Valentinelli aláírása mellett elkészülvén, 1852. évi júniusban általam jutott a M. Akadémiához; mindazáltal Mircse ezt is újra lemásolta.

III. Petrarécának egy XIV. századbéli pergamenra írt, gyönyörű kiállítású codexe, melynek elején áll egy oratió, ily czímmel: „Propositum quoddam factum coram Rege Hungariae.“ Könyvtári jegye: „Zanetti sub nro CCCCLXXV.“ Az Akadémia lemásolását elrendelte, de Valentinelli nem találta érdekesnek, és azt is sejté, hogy talán valahol Petrarca művei közt nyomtatásban már megjent. Egyébiránt csak vége mutatja, hogy békekötésről szól. Mircse — mint saját fölfedezését — lemásolva, nem rég megküldé a Magyar Akadémiának.

IV. „Narrazione di Francesco dalla Valle Padova della Grandezza, virtu, valore ed infelice morte dell' Illust. Signor Alouise Gritti etc. Cod. Saec. XVI.“ (App. al Cat. di Cod. Ital. Class. VI. Cod. CXXII.) Ezt, valamint a következő három rendbelit én másoltam le, és kedveskedtem velök az Akadémiának. Kiadattak a „Magyar Történelmi Tár“ III. kötetében.

V. „Fr. Augustini Musei Tarvisini Constitutio sive Interrogatio a Mareschalcho Caes. Mai. Sibi et socio Petro Cremensi facta post suum de Buda in

Viennam reditu Anno 1535.“ Cod. Saec. XV.—XVI. (App. ad Cat. Cod. Lat. Class. X. Cod. CCCV. nr. 14.)

Lásd „Történelmi Tár“ III. kötetében kiadva.

VI. „Lettere scritte da Vienna il 10. e 15. febr. 1534. relative alla missione di Aloise Gritti.“ Cod. Saec. XVI. (App. ad Cat. Codd. Ital. Class. VII. Cod. DCCCII.) E kéziratnak tulajdonképen czíme ez: „Registrum Literarum Magnifici Francisci Contarini oratoris ad Sere-nissimum Regem Romanorum.“ És 1534. dec. 18-tól 1536. april. 2., továbbá 1540. apr. 28-tól — 1541. aug. 13-ig terjedő kö-vetségi levelezéseket tartalmaz. Én belőle Gritti viszonyaira és Magyar-oroszra vonatkozó 18 darab levelet másoltam le; megjelentek a „M. Történelmi Tár“ III. kötetében.

VII. „Fr. Augustini Musei Tarvisini de expugna-tione Megghes.“ (Cod. saec. XV.—XVI. App. ad Cat. Cod. Lat. Class. X. Cod. CCCV. num. XV.) Ezt is én másoltam le, és kiadatott a „Tört. Tár“ III. kötetében.

VIII. „Statuta Sibenici.“ Cod. Saec. XIV. (Zauetti Bibl. Mos. Cod. CCXVIII.)

Ezen csinos, festett kezdő betűkkel diszített, 74 levélből álló codex kissé megrongálva lévén, kötése újabb, úgy látszik, a múlt századból való. Elejéről néhány levél hiányzik, tartalom-mutatójából is két levél újabb pótolás. A közepén szintén hiányzik egy pár levél. Alakja kis 2-rét. Tartalma Sebenigo város szabályzata. Tudjuk, hogy Sebenigo város hajdan a magyar korona alatt I. Lajos, Zsigmond s a következő királyoktól nevezetes szabadalmakat nyert. Már ezeket 1412. oct. 31-én Steno Mihály, velencei doge erősíté meg, hűségébe fogadva Sebenigo városát, megesküvén kiváltságaik megtartására. E szabályza-tok minket különben nem érdekelnek, annál kevésbbé, mert 1638-ban Velenceében Moretto Miklósnál e statutumok nyomtatva is megjelentek, ily czím alatt: „Volumen Statutorum, Legum et Reforma-tionum Civitatis Sibenici. Cum tabula Rubricarum.“ 4-rétben 174 levélen, mely kiadásban e kézirat a 97. lapig foglalta-tik, a többi, t. i. a „Liber Reformationum“ czímű statutum-gyűjteményt képezi, mely 1379-től 1461-ig terjedő szabályzatokat tartalmaz. E codex a M. Akadémia számára tudtomra le nem másoltatott.

IX. „Zavorei Dominici de rebus Dalmatiae.“

LL.VIII. Cod. Saec. XVII. (App. ad. Cat. Codd. Lat. Class. X. Cod. XL.)

Lemásoltatása az Akadémia részére elmaradt.

X. „Epistolae Principum et illustrium vivorum pro canonizatione Fr. Joannis de Capistrano.“ Cod. XVI. (App. ad Cat. Codd. Lat. Class. XIV. Cod. CCXLVI.) Numerus Contarianus, mint följegyzetem, 36.

Azon codex, mely ezen leveleket Kapisztrán Jánosról 15 sürti levélen tartalmazza, egyebeket is foglal magában, így a többi közt a 258—270. lapon található benne: „Oratio Gregorij Corrari Veneti Rom. Eccel. Prothonotarii ad Sigismundum Rom. Imperatorem pro Concilio Basiliensi.“ — Továbbá Valmariani Péternek beszéde Gritti András dogéhoz. Végre Contarini Pétertől egy Panegyris Gritti Andrásra.

Ezen kéziratból is a Capistranói Jánosra vonatkozó leveleket stb. a M. Akadémia lemásoltatá, és az, 1852. májusban Valentinelli által aláírva és megbélyegezve, általam adatott át a M. T. Akadémiának, hol a levéltárban áll. Mirese — mint saját fölfedezését — lemásolva, 1869-ben kiadta a „M. Sion“ folyóiratban.

XI. Egy XVI. századbeli codexből a következő három rendbeli történelmi utasításokat kívánta és másoltatta le a M. Tud. Akadémia, u. m. :

a) „Instructiones datae Oratori Sixti P. VI. ad Regem Hung. pro pace inter eum et Imp. Maj. tractanda.“ (39—40. levél.)

b) „Innocentii Pp. VIII. Responsiones ad Literas et Informationes rerum hung. Viennae 1489. datae.“ (Az 59—65. lapon.)

c) „Instructiones ab Alex. Pp. VI. datae Petro Tituli S. Cyriaci Presb. Cardin. Rhegino ad Reges Hung. Boh. et Polon. et eorum Regna, ac illis adjacentes partes legato suo Anno 1500.“ (A 116—127. leveleken.)

Található e codex a Marciana-könyvtárban App. ad Cat. Codd. Lat. Class. IX. Cod. XLII., és mivel a Nani-féle adományból került be, „Nani nrus 102.“

A M. Akadémia ama három rendbeli leveleket lemásoltatván, az 1852. jul. havában Valentinelli aláírása mellett került a M. Akadémia kéziratárába. Azonban — miután e codex is volt kezemben — tudom, hogy e lemásoltakon kívül még az 1., 5., 8., 17., 18., 30., 39., 40. és 45. lapokon is a magyar történelembé vágó levelek találhatók. — Hogy Mirse nem másolta-e le újra, fölöslegesen? nem tudom.

Ezek voltak azon kéziratok, melyeket a M. Akadémia Valentinelli úr értesítése és jegyzéke folytán másoltatás végett kijelölt.

XII. Ezeken kívül az Akadémia részére lemásoltatott egy „Corrispondenza epistolare turco-veneta, anni 1402., 1403., 1472., 1473.“ című gyűjtemény, mely a Marciana-könyvtárban CCXCIX. szám alatt app. ad. Cat. Codd. ital. clas. X. található, nevezetesen a 66—83. lapokon, melyet Valentinelli 1852. júliusban küldött meg, aláírása és könyvtári pecsét alatt.

Mindezeken fölül én ott helyben, Veludo könyvtári ör szives közlése folytán még a következő kéziratokkal ismerkedtem meg:

XIII. „Andrea Bono, Vita della beata Guglielma, Regina d' Ungheria.“

Ez egy 4-rétű XV. századbéli hártya-codex, mely található App. Mss. Codd. Ital. clas. V. Cod. LXI. Említve van a Nani-féle nyomt. catalogusnak is 69. lapján.

XIV. „Alessandro Beliard, Istoria della Guerra di Ungaria ha l' Imperatore d' Austria (így! római császár helyett) e l' Imperatore di Turchi dall' an 1682. all' an 1687. vol. 2.“ (Cart. fol. Saec. XVII.) Class. VI. Cod. CXC. —CXCI. Ezt is Veludo könyvtárór közlé velem. Ez évben, mint a tört. bizottsági ülésen előadási hallomásból tudom, Mirse úr az Akadémia részére lemásolta.

XV. „Tommaso Contarini Considerazioni della Guerra d' Ungheria contra il Turco. Juc. Prima li Tedeschi sono discordi tra loro nelle provvigioni“ etc. XVII. századbéli papír-codex. (Class. VII. Cod. DCCIV.)

Veludo ör közölte velem. 4-rétű.

XVI. „Officio sutto nel Ecc. mo Collegio dal. C. Fran. dalla Torre Ambasciatore Caesareo per la presa di Buda l' anno 1686.“ (Class. Ital. VII. Cod. DCXLIII.)

Ezt is Valentinelli úr mutatta meg. Időhiány miatt az előbbivel együtt másolatlan maradt.

XVII. „Descrizione del Viaggio che hanno fatti li cento Italiani, o pur Toscani eletti dal Serenissimo di Toscana, e mandati al Principe di Transylvania Sigismondo Báthori“ etc. 1595. XVI-ik századbeli papiros-codex, 4-rét. Könyvtári jegye Cod. Cl. Benn van a Nani-catalogusban a 94. lapon.

XVIII. „Legge Municipale di Budua“ 4-rétü papirosra irt codex a XVII. századból. Található Class. Ital. II. nro. 37. Ennek rövid ismertetését adja Valentinelli „Dalmazia“ czímű munkája 20. lapján. A codex végén ez áll: „Franc. Barisoni Pubeo de Cattaro la fedelmente copiato da un'altra simile esittende nelle mani del Sig. Nicolo.“ (P. H.) Egyébiránt ámbár a codex XVII. századbelinek mondatik, a buduai postasták névsora 1442-től megvan benne 1706-ig.

XIX. „Statuto di Budua.“ Hasonlón Budua város rendszabályai. 4-rétü papírra irt XVII. századi kézirat. Található Class. Ital. II. nro. 38. Ezt is említi Valentinelli „Bibliografia della Dalmazia“-ja 21. lapján.

XX. „Memoria della Famiglia Gvadagni.“ Cod. CVII. (Nani-catal. p. 96.) Ez minket annyiban érdekel, a mennyiben a Gvadányi-család Magyarországon honfűsített, a XVII. századtól e század elejéig, míg élt, jó emlékezetű hazafias kegyeletet vívott ki magának.

XXI. „Leopoldi I. Imp. Diploma, quo declaratus fuit vere nobilis Regni Hung. Joannes a Tournon una cum Successoribus et haeredibus suis, cum subscriptione autographa.“ Lásd Append. ad Cat. Cod. Lat. Class. XIV. cod. CCVIII. Hártýára írva. XVII. századb. Lásd hozzá másik példányát Class. XIV. Cod. CCXLVII.

Ezt Veludo ör úr szivességéből ismerem.

Végre több olyan olasz krónika található a kéziratok között, melyekben elszórva magyar dolgok is előfordulnak; így a class. italic. VII. Cod. DCCXIV. nrus Contarianus 96. jegy alatt van egy, melyben a velencei nemes családok között a Frangepán- és más, minket illető családokról olvashatni. Ugyanebben olvashatni III. Endre magyar király megkoronáztatásáról, hol Endre, anyja nevéből, Morosini névvel illetetik. Ugyancsak itt olvasható Hunyadi Jánosnak a l.-fejérvár¹ ostromról 1456-ban a pápához intézett levele is.

Nagyon fontos végre történelmünkre Marino Sanudo krónikája is, melyről Brown angol 1837-ben „Ragguagli sulla vita e sulle opere

di Marin Sanuto“ egy érdekes kivonatos ismertetést bocsátott a világ elé.

Mindezeket — a könyvtárkezelés rendszerét és természetét tekintve — nem fedeztem föl, hanem a könyvtári személyzet szives közlése és utmutatása után ismertem meg; készséggel följegyezve azok számára, kik talán ezeket egykor használni akarják.

NAGY IVÁN.

— Gróf Eszterházy Ferencz fegyverzetének leltára

„Pánczérok és sisakok specificatiója, 1704.“ Anno 1704. Die 13. Martii Jaurini vaspánczérait és sisakjaim s karvasaim száma. *)

1. Egy szép dupla vaspánczér, kinek is az nyakán vagon ezüst, aranyozott kerekded dombos virág, mint egy garas, kilencz, és négyszegű aranyos virág domború egy-akkora, mint az első virág, öt, item hosszucska ezüst virág másfél czolnyi hosszú, és mint egy czolnak harmadrésze oly széles, és plammus (így) munkára mindenikén feljül három aranyozott egy fél fillérnyi rózsácska. Ezen pánczérnak olyan leeresztett gallérja is vagon mint a ködmennek, és ki van ezüst-virágokra rakva, kin is vagon ezüst aranyozott domború csillag-virág, akkora, mint egy garas, kerekded vagon 60; ezüst-csillag is akkora vagon rajta 59. Item akkora gombjú virág aranyos egy fillérnél kisebb 19, kinek is öte ezüstös. Item ugyan kláris, ezüst-dróton függnek, akkora az kláris mint egy borsószem, vagon 166. Item vagon akkora ezüst-virág, mint egy huszonöt pénz, és az tetein mindenikének kis rózsácska, és egy része mindenikének aranyos az virágnak, vagon kilencz, az hátulján vagon az pánczérnak három réffnél valamivel hosszabb selyemzsinór, hajszinú, nem igen vastag, és az két végén skóffium-gombocskák, és kis kláris mindenikének az teteiben.

2. Vagon egy vaspánczér, kinek is az nyaka körül vörös bársonnyal bélelt, az kilsein vagon ezüst, aranyozott plammussal kimunkált virág 12, négyszegletű, egy-akkora, mint az hét-krajczáros, és mindenikének az tetein egy kis rózsácska vagon. Item ugyanezek között vagon háromszegletű hasonló munkájú virág, és az tetein egy kis göm-

*) Ezeknek tulajdonosa volt gróf Eszterházy János győri helyettes parancsnok és Ocskay Magdolna fiok: Eszterházy Ferencz fehérvármegyei főispán és cesznieki kapitány, kinek saját kezével irt ezen lajstroma eredetije az Eszterházy-család cesznieki ágának levéltárában (fasc. 100. Nro 214.) Pozsonyban őriztetik. E. J.

bölyű, hosszas gombocska, ez vagy 28. Item az nyakán alul vagy on ezen pánczérnak hosszú széles pánczér-gallérja, ki is ezüst-, aranyazott boglárokkal ki vagy csinálva, csillag-boglárokkal, és megaranyozva, ki is vagy 53. Item vagy on ezek között egy akkora minteg krajezár, finum ezüst boglár 51. Item vagy on az hátulsó jobb vállán két nagy ezüst, szép formára plannus munkával kicsinált finum ezüst-virág mint egy öreg tallér, akkora, aranyazva, ki is egyik-egyik nyomhat négy latot; hasonló három virág az elein jobb felől való karján vagyis újján, az mellyétől fogva. — Item vagy on az mellyén két felől szép virágokra kicsinált kapocs, plannus munkára, aranyazott, finom ezüstbül, egyikbe-egyikbe lehet három lat, vagy valamivel több; egyikbül egy darabocska léja. — Item vagy on az nyakán kötő karmasín-színü zsinór jó vastag, mint az szablya-zsinór, ki is lehet circiter négy réff, és az négy végén vagy on füttyögő gömbelyeg és hosszas aranyazott, egyikét lemetezették rólla, csak három van, egyik-egyik lehet egy-egy lat; és vagy on kettős-kettős gombocska az kit a zsinóron elhuzhatni, kettő; egyes gombocska, azt is az zsinóron elhuzhatni, kettő, ezek is aranyazottak; ezen két rendbéli gombocska lehet circiter másfél lat. — Item az hátuljánál vagy on veres zsinór, hasonló mint az nyakánál, két réffbül álló, és az végén hasonló ezüst aranyazott függőcske rajta; kettőnek kellett volna lenni, de az egyik lecsett rólla.

3-tio. Egy kised vaspánczér, ez szépen rézvirágokra kicsinálva, kin is az mellyén vagy on két hosszas és kicsinált réz-, aranyos kapocs, rózsákra kiöntött, és két kék kü az kettőben; alább is az mellyén vagy on két réz, kerekded virág, mint az huszonöt penezes.

4-to. Egy vaspánczér, kinek is az alja rézpánczér, virágokra kicsinált, és az két újja végein; az mellyén két hosszas, egy hüvelyknyi hosszú és széles ezüst-kapocs.

5-to. Egy vaspánczér, kinek is az alja két újnyira rézpánczér, az nyaka körül is, egy újnyira rézpánczér, és az két újja végein is; rézkapcsok vagynak az mellyén, mint egy garas.

K a r v a s o k.

1. Egy karvas, az újján való karvason vagyis pánczéron vagy on tizenhat aranyazott ezüst-csillag, mint egy krajezár 16, és közötté három domború ezüst-virág csipkésen és kerekdeden; az karvasa, az mint az könyökén szokott lenni, aranyozott ezüsttel környöskörül virágokra és czifrákra kicsinálva bővön, főképen az közepe, és környöskörül apró

gömbeleg ezüstszegekkel kiverve, úgymint harminczhárom egyik fél-karvason, és tizenegy akkora boglár is közte, mint fél-fillér, aranyazott; mindenik fél-karvason két pár ezüst-, aranyazott, szép munka csatt, két csatt-végeskével; az alja ezen karvasoknak veres tafota egészen, és megtűzve selyemmel, pamuk alatta.

2. Egy szép vas-karvas, az belsője veres kordovánnyal béllett, és rézkapcsok s rézkarikák rajta, és az szíjjacsakára rézboglárocska négy, és két réz szíjvégecske egyik-egyik félkarvason; az karvas vasa szépen ezüsttel kifodorított virágokra kicsinálva és közte-közte hosszára szépen megaranyozva finum arannyal ennéhány helyen.

Pánczérok, karvasok és sisakok második ládában.

1. Egy vaspánczér, kinek is az hátulján vagyon egy darab veres zsinór, jó vastag, két réffből álló, az két végén két darab ezüst, szív-forma, az kettőben lehet circiter fél-lat szalamia *) ezüsből. — Item az hátulján is vagyon éppen az hátán egy boglár, éppen sima, egy-akkora, mint egy tallér, szalamia az is. Az hátulján vagyon mint az ködmennnek lefüggő gallérja, kin is vagyon szalamia-ezüst sima boglár, akkora, mint egy garas, és hegyette **) apró, gömbelyű gombok rajta, ez vagyon 26. és réz-dróton három veres kláris között, akkora mint egy borsószem. Az elein van kötő helyett veres selyem vastag zsinór, három réffből álló, négy végén szív-forma, ezüstöske-szalamiából három, negyedik elveszett; az mellyén vagyon két pár szalamia-kapocs, szélesen csinált, kiből is lehet három lat, és az mellyén balkéz felől vagyon egy-akkora, mint egy tallér ezüsből.

2. Vagyon egy szép vaspánczér, kinek is az gallérján vagyon ezüst vékony rózsácska nyolcz, akkorák, mint az kis garas. — Item vagyon az hátulsó hátán három ezüst- sima virág, mint egy öreg tallér, kekeded, mindenik akkorák, de vékonyok; az elein is három olyan vagyon; az mellyén vagyon ezüst-kapocs két pár, szépen kicsinálva, lehetne az kettőben három lat ezüst: de fele egyik pár-kapocsnak héja; zöld selyem-zsinór kötője, lehet az zsinór circiter négy réff, nem igen vastag; az négy végén vagyon négy skófiun-gombocska és egy-egy

*) Más leltárakban viszont szalamia-gombok fordúlnak elő; valami ezüstkeverékű ércz lehet. Szerk.

**) Dunántúl ma is használt szó; annyi, mint: fölötte, rajta; úgy hegyibe, annyi mint reá, fölé, rajta. Szerk.

szem apró kláris az teteiben. Az hátulján is nagyon hasonló zöld selyem-zsinór, két réffből álló circiter, annak is az két végén hasonló skófiun-gombocska kettő. Ezen az pánczéron szalamia-ezüstből vadnak az boglárók.

3. Egy vaspánczér, kinek is az hátulján nagyon két szalamia-ezüst boglár, sima és vékony, akkora, mint egy tallér, és az hátulján, mint övedzeni szokott ember, egy darab vörös zsinór, nem igen vastag, két réffből álló; az alján két skófiun-gombocska, kis kláris az tetejekben; az elein nagyon három hasonló boglár, mint az hátulján, és két pár szalamia-ezüst csat; az mellyén boglár-formák, az két párban lehet negyedfél lat; kötője nagyon zöld selyem-zsinór, négy réffből álló, az négy végén négy skófiun-gombocska, és négy kicsi kláris rajta.

4. Egy vaspánczér, kinek is az nyaka vagyis gallérja veres bársony, kívül rajta nyolcz domború szalamia-ezüst boglár, az teteiben-mindeniknek egy kis rózsácska, az kötője zöld, alkalmas vastag selyem-zsinór, circiter három réffből álló, és az mellyén hosszas szalamia-, czifrára kiöntött három pár kapocs, és három sima, vékony boglár, az elein egy-akkora, mint egy tallér, az hátulján is nagyon olyan boglár kettő; az hátulján, az kivel az öv helyett által kell kötni, zsinór, veres selyemből, olyan vastag, mint az elein, három réffből álló, és az két végén kis skófiun-gombocska kettő; ugyan az elein való zsinóron is, és az teteiben kis veres kláris mindenik gombocskának.

K a r v a s o k.

1. Egy pár vas-karvas, ép, belől veres szattyányval bélelt, és kívül az két végén sárga, és szegekkel kiverett, és sárga pántocskák rajta, és szép munka is az vas-karvasa, és egészen megvan, semmi héja nincsen.

2. Egy pár vas-karvas, sima karvasú, és vas-csatok rajta, egész, mindenestül ép, és veres szattyán az felől belől.

S i s a k o k.

1. Egy sisak, kisdedszerű, kinek is az teteje apró ezüst-virágokra meg van ezüstözve; az tetein nagyon egy kis boglár, akkora mint egy garas, és egy kis karika rajta, azon egy darab veres zsinór, fél-réffből álló, és veres-kék selyemből álló rojt rajta.

2. Egy sisak, kisdedszerű, kinek is az teteje öreg virágokra meg-ezüstözve, és az tetején egy ezüst-virág, akkora, mint egy két krajczáros,

és kis karika rajta, és veres selyem vékony zsinór, fél-réffből álló rajta, és veres selyem rojt; az végén belől is vagyon másfél réffből álló hajszinü selyem zsinór rajta, és rojt az végiben, hasonló selyembül.

3. Egy hosszú vaspánczérü sisak, az alja mintegy két újjnyira sárga-rézpánczér, csipkésen, az ábrázatja fölött is emberhez hasonló, az tetein sárga-rézboglár rajta, és hasonló karikácska, és az fele ezüst apró virágokra kicsinált.

4. Egy kiseded vas-sisak, az fele sima, és az tetein egy ezüst-boglár, akkora, mint egy két krajezáros, és ezüst-karika rajta, és kék vékony selyem-zsinór, fél-réffből álló rajta, az végiben rojt rajta; belől is hasonló zsinór rojtastúl rajta, egy réffből álló.

5. Egy dupla pánczérü hosszú vas-sisak, az alja csipkésen sárga pánczérbul kicsinált, közbe-közbe csipkésen, úgy az ember fejénél is, ábrázatja felett; az tetein az vas hat darabban hosszasan megaranyozva szépen, mintha új volna.

6. Egy dupla pánczérü hosszú vas-sisak, az alja csipkésen sárga pánczérbul kicsinált, közbe-közbe csipkésen, úgy az ember fejénél is, ábrázatja felett; az tetején az vas hat darabban hosszasan megaranyozva szépen, de már megkopott.“

Közli: ESZTERHÁZY JÁNOS.

— **Hontvármegye** bizottmánya — mint b. Majthényi László főispán úr ö mlga hivatalos átiratából értesülünk — május hó 25-kén Ipoly-Ságon tartott gyűlésében Horváth Miklós első alispán úr indítványára egyhangulag elhatározta, hogy társulatunkat folyó évi vidéki gyűlésének és kirándulásának Hontban tartására meghívja. A gr. Mikólnre ö exejához, mint társulatunk elnökéhez, intézett igen előzékeny és megtisztelő hangon irt fölkérő-, illetőleg meghívó-levél július 1-jén tartandó választmányi üléseinön fog tárgyalatni. Addigis azonban: éljenek a lelkes hontiak, kik a hazai történelem és tudományosság iránt táplált buzgó érdekeltségüket e legújabb szép tettök által is kimutatták, sietvén e tekintetben Kolozsvár jeles városa után az országban elsők lenni!

— **Szemere Bertalan naplója.** Az 1848—49-iki szabadságharcz s a reákövetkezett évek története ismét jelentékeny forrással gyarapodott, mely azonban legújabbkori nagy embereink majdani biographusai számára még sokkal nagyobb becsü kütfő. Szemere nek,

a forradalom jeles miniserének, a lángelméjű irónak, a mélyen érző honfinak és embernek, a bujdosása keserű éveiben is rendszeres búvárlatokkal foglalkozó tudósnak, a szerető férjnek és apának naplóját értjük. És e fővonalakkal egyszersmind jellemeztük nagyjában Szemere száműzetési naplóját, melynek följegyzései — bár többnyire rövidletekben írva — telvék eszmedús részletekkel, nagy gondolatokkal, a mellett az események közvetlen benyomása alatt s nyíltsággal írva; szerzőnek teljesen lelkébe látunk, értjük s érezzük helyzetében érzelmeit. Alig képzelhető érdekeseb, és jellemtanulmány tekintetében tanulságosabb olvasmány; azonfölül az emigratió történetére nézve is Leveses. A megjelent első füzet Szemere „Ö s z e g y ü j t ö t t M u n k á i”-nak képezi első darabját, s Ráth Mór adta ki. E füzet 1849. aug. 24-kétől, 1850. december 31-kéig terjed. Minket különösen érdekel, a mit e naplóból tudunk meg, hogy Szemere ezen időszakban Magyarországnak a Habsburgok alatti története megírását tűzte ki czélül, s e végből Páris könyv- és levéltáraiban tanulmányokat is tett.

— „**A Nagy-Szombati Harez.**“ Thaly Kálmánnak a Rákóczi-kor egyik legérdekeseb hadtörténelmi epizódját, az 1704-diki nagy-szombati harezot s az azt követett 1705-diki eseményeket, továbbá az 1706-iki nevezetes győrvári diadalmat — melyben Heister tábornok elfogatott — részletesen leírva tartalmazó címzett műve megjelent. Ha má s írta volna: kötelelességünknek tartanók tüzesebben szólni róla; de így, füzetünk szerkesztőjének műve lévén: tartalmáról, új adatainak sokaságáról, irányáról, történelmi és hadtudományi oldalairól e helyütt nem akarunk szólni. Így tehát csak azt regisztráljuk, hogy a Lauffer Vilmos kiadásában díszes alakban kiadott s elég terjedelmes kötet gróf Andrássy Gyula miniserelnök ö execjának, mint honvédelmi minisernek s három kurucz tábornok (b. Andrássy István, Pál és György) utódának van ajánlva. Mellékelve van a nagy-szombati esata térrajza is, nagy és szép tiszta könyomatban, a gr. Károlyi nemzetség levéltárabeli eredetiről. És ez a kuruczvilágból irodalmunkban megjelent első hadi térkép. (N—y A—t.)

— **B Nyáry Albert** barátunk kívánja általunk figyelmeztetni a magyar-török viszonyokkal foglalkozó hazai történetirókat egy nevezetes XV-dik századi műre. Ezt a híres olasz tudós Cibrario Lajos idézi „Della economia politica de medio evo“ című munkájának I. kötetében (a 229. lapon), mint a turáni egyetemi könyvtárban őrzött eredeti codexet, mely 1454-ből való, s czíme: „Strategicon ad-

versus Turcos“, szerzője pedig L a m p o B i r a g o. „A nélkül — írja t. barátunk — hogy e műnek hazánkat illetőleg elhamarkodott magasztalásába bocsátkoznánk, azt — korát és tárgyát tekintve — eléggé fontosnak tartjuk arra, miszerint történetbúváraink teljes figyelmébe ajánljuk. Alig hihető ugyanis, hogy e codex ne értekezne a magyar-török hadjáratokról, melyek szerzője életében az európai török háborúskodásoknak éppen főmozzanatait képezték.“ Szerény véleményünk szerint mindenesetre kívánatos volna ezen, meglehet, H u n y a d y J á n o s harczaira új világot derítő codexet magyar történelmi szempontból gondosan megvizsgálni s aztán mássát vetetni. És itt önkénytelenül S i m o n y i E r n ő t. tagtársunkra gondolunk, a ki, mint halljuk, a nyáron ismét hosszabb utazást teend a külföldön. Ha b a l - e s i l - l a g a Turinba vezetné: ne feledkezzék meg a Cibrario codexéről!

— **A jász-kún kerületek** derék közönsége közelebből az által bizonyítá be a magyar történetírás iránt táplált érdekeltségét, hogy múlt havi kerületi gyűlésében társulatunk választmányi tagjának, G y á r f á s I s t v á n n a k a Jász-kúnság történetét tárgyzó munkájából kétszáz példányra előfizetett, e példányokat a kerület iskolái közt rendelvén kiosztatni. E hathatós intézkedés által mind Gyárfás munkájának megjelenése biztosítva van, mind pedig a népoktatás ügye tetemesen nyert az illető községekben. Szolgáljon ez példaadásul a többi municipiumoknak, t. irótársunknak pedig buzdításul művének minél-inkább tökéletesítésére s jobb kedvvel dolgozására. Feladata biztosítva van: m e g é r t e t t é k.

— **Archaeologiai Értesítő.** Rómer ernyedetlen buzgalommal s szakférfiti tapintatossággal szerkesztett folyóiratának legújabb 12. és 13. számaiban a főcikkeken kívül (Rudolf koronaherceg látogatása az ó budai római régiségtelepeken; s Német-Újhely és környékének magyar régiségei, Rómertől) érdekes apróságokat olvasunk, melyek közül megemlítjük, hogy a régészet legújabban Törökországban is igen szép lendületet vett, a kormány felkarolása folytán. A szultán kormánya ugyanis Konstantinápolyban régészeti múzeum alapításához fogott, melynek első műdarabja a híres Konstantin-oszlop mellett kiásott, s női fővel díszes zárkó, mely, míg a múzeum-helyiség fölépül, az Irene-templomban helyeztetett el. A török kormány egyszerűsrendet bocsátott ki, mely archaeologiai tárgyak kivételét az országból megtiltja, s ásatásokat csak a felsőbb hatóság beleegyezése mellett enged meg, hogy a tisztas régiségek a kapzsáság vagy szak-

értetlenség áldozataivá ne váljanak. — Ugyanitt olvassuk továbbá, hogy a nagy-bányai, a hagyomány szerint Hunyady János építtette nagy, díszes tornyot múlt hó 4-kén a villám megütvén, az teljesen leégett s harangjai is leolvadtak. Különben ez ó toronynak nem ez az első pusztulása, mert már 1561. és 1769-ben is hasonló sors érte.

— **Schulez Ferencz** Vajda-Hunyad várának restaurációját folytatván, mindegyre újabb és újabb fölfedezéseket tesz e régi váron; így pl. reáakadt a lovagteremnek még Bethlen Gábor korában befalazott első emeleti jeles faragványú ablakaira; az udvarra néző folyosók vakolata alól pedig Hunyady hollós ezimere tünt elő, s más oldalán egy kutyán nyargaló vadember, kinek lándzsájából majd az egész falat befutó növénydiszítvány ágazik ki, — s több ily phantastiens falfestmények a XV-dik századból.

— **Nemzeti múzeum.** A hivatalos lap június 22-diki száma király ö Főlségének nemzeti múzeumunkat illetőleg ismét örvendetes jelentőségű intézkedését közli. E szerint ugyanis ö Főlsége a múzeum régiségosztálya örét, a múltban magának számos érdemeket szerzett veterán tudós **Érdy János** t legfelsőbb elismerésének kifejezése mellett végleges nyugalomba helyezvén, — hivatali utódául régészeink egyik legjelesbikét s mindenesetre legmunkásbikát: **Rómer Flóris** egyetemi tanárt és akad. lev. tagot méltóztatott kinevezni. Hiszszük, hogy az ügybuzgó és fáradhatlan tevékenységű Rómer által, nevezett országos intézetünk régiségtára nagy lendületet nyerend; — s midőn t. tagtársunkat új állásán szívünkben üdvözölnénk: sok szerencsét, kitartást és számos évet kívánunk neki hozzá, — különösen pedig arra kérjük őt: szenteljen a magyar nemzet múzeumában a középkori és a mohácsi véstől a szatmári békéig lefolyt időkből származó magyar régiségeknek is legalább annyi teret és gondot, mint a római és egyházi régiségeknek; mert bár ez utóbbiakat is tiszteljük és becsüljük, — de amazokhoz sokkal közelebb állunk, és amazok csupán a miénk, s a mi múzeumunkon kívül széles e világon „nincsen számukra hely.”

— **A Szent-István Társulat** által kitűzött történeti jutalomtétel. Kivántatik Magyarország története, a magyar nemzet eredetétől a jelen korig, mely a fontosb eseményeket időrend szerint és koronként az államéletet, az ország institutióit, a jogállapotot és az összes műveltségi viszonyokat is okadatolva, népszerű modorban, és rövid, az előadott eseményekből folyó tanulságokkal kísérve adja elő, s mely a tör-

ténelemből merített érvekkel a katholicismus érdemeit méltányolva, eké-
kép a kath. szellem ébresztésére s szilárdítására is irányuljon. Az ada-
toknak részletesen kijelölt kútfőkre alapítása a mű előnyére szolgálанд. *)
Meggkívántatik egyszersmind, hogy a munka oly tükéletes tárgymutató-
val legyen ellátva, mely a benne foglalt eseményeket, institutiókat s a
szereplő egyéniségeket világosan áttekinthető betűrendben feltüntesse, s
mindazon helyeket, melyeken előfordúlnak, könnyen megtalálhatóvá
tegye.

A körülbelöl 30 nyomtatott ivre tervezett munkának díja 300
darab aranyban állapított meg, mely tiszteletdíj csak az általános be-
cseles bíró műnek fog odaitéltetni.

A pályamunka beküldésének változhatlan határnapja 1870-diki
december 31-dike, a meddig azt tisztán és idegen kézzel leírva, lapozva,
s írójuk nevét rejtő, lepecsételt levélre hivatkozó jeligével ellátva át-
veszi a társulat igazgatósága (Lipót-utca 11. sz.). A jutalmazott munka
a társulat tulajdona marad. A jutalomtól elesett kézirat-példányok szer-
zőiknek nem fognak visszaadni, hanem a társulat levéltárában tétet-
nek le. A jutalmatnyerőnek a pályadíjon kívül a kinyomandó munkából
20 tiszteletpéldány fog adatni.

Kelt a Szent-István társulat 1869. május 25-én tartott választ-
mányi üléséből.

A Szent-István Társulat Igazgatósága.

— **Alsó-Szopori Nagy Imre**, társulatunknak e buzgó támo-
gatója és választmányi tagja, ki eddig, mint a dunántúli kerületi tábla
bírája, Kőszegen tartá lakását, legközelebb király ö Fölsége által a
királyi tábla bírájává neveztetvén ki, Pestre költözött. —
Mint egykor a dunántúli történetkedvelőknek: úgy újabban társulatunk-
nak érdekeit Vas- és Sopronymegyékben ő képviselte s mozdítá elő
leglelkesebben; s így, midőn egyrészt onnét távoztával azon vidékeken
egyik erős oszlopát veszté el a Magyar Történelmi Társulat, másrészt
viszont itt a központon üléseink, s általában társulati ügyeink egy hű és
szakavatott munkakézzel többet bírnak. Hiszszük, hogy t. barátunk
bírói magas hivatása mellett is időt fog szakítani szabad óráiból a törté-
netírói még magasb hivatás ernyedetlen folytatására, — és így sem a

*) Sőt az ezt nélkülözőket, mint sok ferde és hamis nézet okoz-
hatóit, számba sem kellene venni. Teljes hitelű kútfőkkel nem indokolt
önkéntes állítások halmaza mai napság már nem nevezethetik történet-
írásnak.

„H a z a i O k m á n y t á r“ nagybecsü kötetei meg nem szakadandnak, sem Vas- és Sopronyvármegyék monographiái megiratlanul, valamint Martonfalvay Imre deák XVI-ik századi emlékiratai kiadatlanul nem fognak maradni.

— **Hóra-lázadás.** Szilágyi Ferencznek „H ó r a v i l á g“ című munkáját szerző újabb adatokkal megtoldva s e tekintetben még a bécsi cs. titkos levéltárt is felhasználni szándékozva, — újabban ki akarja adni. E mű azonkívül oláh nyelven is megjelenend, miután a Rómerral levelezésében álló O d o b e s c o Sándor Bukarestben, kikérte szerző engedélyét, hogy ezen az ő faját legközelebb érdeklő munkát nemzeti nyelvükre lefordíthassa és kiadhassa, a mibe Szilágyi, természetesen, készséggel beleegyezett.

— **A Budapesti Közlöny** szerencsétlen álorenzás lovagját csak nem engedi nyugodni a nagy úrhatnáság, elbizakodás, és éghasogató hiúságának sértődött érzete. Csupán az ő éktelen tombolásaihoz méltó poronddá aljasítja a „kóborló ritter“ a komoly hivatalos lap június 4-iki számának ama hasábját, melyen a múlt füzetünkben foglalt válasz alkalmából, értelmetlen, zagyva elmeűzánkölésait producálja. Tárgyhoz szóló, higgadt felelettel e pöffeszkedésben válaszunk egyik tételére sem találkozunk, jónak látván a kóbor ritter fölsorolt érveink elől kitérni; — de van aztán benne annál több „nyelvelés“, „fi ak k e r e s m o d o r“, „e s z m e z a v a r o d á s“ és „g o r o m b a s á g“ s több efféle szemenedett finomságok, továbbá — s ez jellemzi a rittert kiválólag — r á f o g á s n a k r á f o g á s r a h a l m o z á s a, s a l a p t a l a n, t e n d e n t i o s u s f e r d í t é s ! V a l ó b a n, a z á l c z á s h a d o n á r a k á r m e l y i k p e s t i b é r k o c s i s o n t ú l t e s z, ú g y, h o g y i l y m o d o r a k ó b o r l ó r i t t e r e c s a k a n a g y - k ö r ö s i e s á r d á s t a n y á k o n r a g a d h a t o t t. E t é r r e — k i z á r ó l a g o s s a j á t j á r a — m i ő t k ö v e t n i n e m a k a r j u k ; k é p t e l e n r á f o g á s a i k ö z ű l i s c s a k e g y e t h o z u n k f ő l, — m u t a t v á n y ú l. M i, v á l a s z u n k e l e j é n, (S z á z a d o k, V - i k f ű z e t 337-ik l.) a z t irt u k v o l t a r i t t e r m ű l t k o r i ö k l e n d e z é s é r e, h o g y ő a B. - P. K ö z l ö n y b e n a „S z á z a d o k“ a p r i l h a v i f ű z e t é n e k u. n. i s m e r t e t é s e k o r, „T ö k ö l y I m r é t, a m a g y a r o r s z á g i b u j d o s ó v e z é r e k e t, s v e l ö k e g y ű t t h a l y t é s P a u l e r t (m i n t a k i k r ó l u k irt a k) t á m a d j a m e g.“ E b b ő l a k ó b o r l ó r i t t e r a z t f a c s a r í t j a k i, h o g y a „S z á z a d o k“ s z e r k e s z t ő j e a m a g a s z e m é l y é t „T ö k ö l y v e l a z o n o s í t j a !“ I l y b a d a r d o l g o t a f ő n t e b b i s o r o k b ű l c s a k v a g y r e n d s z e r e s e n g o n d o l k o d n i k é p t e l e n h ű l y e, v a g y irt á n t u n k t á p l á l t r o s z a k a r a t á b a n m e g r ö g z ő t t l e k ű e m b e r k ö v e t k e z t e t h e t, — h a a z e l s ő e s e t á l l, a k k o r n e m l e h e t, h a p e d i g a m á s o d i k : a k k o r

Századok.

nem méltó vele vitatkoznunk. Azért átadjuk őt a Történelmi Társulat minden tagja s a „Századok“ minden olvasója — keresztyéni szánakozásának. Különb is, a bukott ritter czikkei oly silányok és durvák, hogy maga koholójuk is (még Ő is!) szegyenli nevét alájuk írni, s rejtekből lövöldözi kajánsága epéjébe mártott, de tompa és le hulló nyilait, — nyílt sisakkal álló ellenfelére. Ez is nemes virtus. Csodáljuk, hogy az illetet a derék Salamon, lapjában megtűri; vagy tán az illető rovat kezelője, ha jól tudjuk, Szilágyi Sándor úr, teljes hatalmat gyakorol fölöttet? nem vagyunk kíváncsiak bővebben kutatni, ugyis eléggé megbotránkozott már a névtelen ritternek a hivatalos lap tekintélyét lealázó modora fölött a B.-P. Közlöny közönsége.*)

— **Rákos-csabai reform. templom.** Fővárosunk közelében Rákos Csabán van egy régi, most már romladozott templom, a helyv. hitvallású egyházközségé, melynek eleje góth stýlban épült, hátulsó része azonban újabbkori, török mecset alakú. Alatta nagy sírbolt terület. Radvánszky Béla úr, a ki velünk ez adatokat közli, írja, hogy a közelebbi időkben e templom falából az esővíz két márványlapot mosott ki, melyek közt egy szironyhártyára írt okmány találtatott. Ezen

*) Még csak mint titkárnak van egy megjegyzésünk, nem a hadonár, hanem azon t. olvasóink számára, kik netalán az ő cikkét is olvasták. A Budapesti Közlöny névtelene nem áll azzal gyanúsítani bennünket, hogy mi (már t. i. mint választmányi tag) a társulat május 5-iki ülésén oly értekezést olvastunk föl, mely nyomtatásban már megjelent. Ez állítás teljesen valóttan. Ha T. K., a választmányi tag, netalán ilyesmit akart volna is: azt T. K. a titkár nem engedte volna meg. A kérdéses mű pedig, t. i. a „Győrvári harc“, nemcsak hogy akkor, május elején még ki nem adatott: de csak most, több mint egy hó múlva, június folytán jelent meg, a mint májusi füzetünk 342-dik lapján nyilván jeleztük is, hogy a kérdéses mű, a mellékelt csataterkép lassú készülése miatt májusban nem jelenhetett meg. Különb T. K. ezen alkalommal is, valamint már néhány ízben, csupán azért volt kénytelen saját értekezésével előállani, hogy az ülés teljesen értekezés nélkül ne maradjon. — Hogy pedig a társulat többször jö ily zavarba: mi sajnáljuk legjobban, de ennek bizonyára csak az oly hanyag választmányi tagok az okai mint pl. Szilágyi Sándor és Salamon Ferencz, kik két év óta egyetlen értekezést sem tartottak, illetőleg az egyik soha ülésen sem volt. Ha egyáltalában nem akarnak részt venni a társulat működésében, — szerény véleményünk szerint legjobb volna az ily tagoknak a választmányból kilépniök s helyeiket más, munkásabbaknak engedniök át. Ezt mint a választmány egyik tagja mondjuk. Szerk.

okmány szerint e templomot a csehek építették volna a XV-ik században, 1627-ben (?) török mecsetté alakított az, de már 1631-ben a reformatusok birtokába került, kik újra kiigazították, mely alkalommal az alapkövet és vele ez okmányt Bihary nevű akkori ref. pap tette le. Hol legyen megtaláltatása után ezen okirat? t. tudósítónk nem említi.

— **B. Nyáry Jenő** a nógrádvármegyei pilinyi őstemetőben ismét fölásatott nebhány sírt, s az ezekben előfordult temetkezési mód és leletek nyomán azt véli következtethetni, hogy a pilinyi ősi sírok a metanastajások hamvait földik. Találtattak pedig a most fölvetetett sírokban égetési fekvetek, csonttörmelékek, hamvedény, átfürt csontgyöngyök, bronz-tekercesek, bronz-tűk, több nagyobb és kisebb edény, egy igen ékes bögre és csontfaragvány, egy római arcot ábrázoló bronz-szobrocska, 18 darab szép üvegkarika, bronz-csatok és gombocskák stb. Mindezekről a fölfedező buzgó régész tüzetesebben tudósítja az Arch. Értcsítőt.

Történelmi könyvtár. *)

— **Naplóm.** Számüzetésében írta Szemere Bertalan. (Szemere Bertalan összegyűjtött munkái. Első kötet, első füzet.) Pest, 1869. Kiadja Ráth Mór. 16.-r. 144 l. Ára 1 ft.

— **A nagy-szombati harc.** Hadtörténeli epizód a kuruczvilágból. Írta Thaly Kálmán, a magyar, a milánói és a turini tudományos Akadémiák tagja. Kömetszetű csatatérképpel. Toldalékul: A győrvári harc. Pesten, 1869. Kiadja Lauffer Vilmos. Nagy 8.-r. 136 l. Ára 1 ft. 40 kr.

— **Fürst Wenzel Lobkowitz,** erster Geheimer Rath Leopold's I. 1609—1677. Sein Leben und Wirken. Von Dr. Adam Wolf. Mit Portraite. Wien, Braumüller, 1869. Nagy 8-adrét. 460 lap. Ára ?

— **Árpás és a mórliczhídoi Szent-Jakabról** címzett pré-

*) Hogy e rovatot az újonnan megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehesük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (nemz. múzeum 24. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

postság története. Irta Rómer Flóris. Külön-nyomat a „Győri Történelmi és Régészeti Füzetek“-ből. Pesten, 1869. Aigner és Rautmann bizománya. Ára 1 ft.

— **Archaeologiai Értesítő.** A magy. tud. Akadémia archaeologiai bizottságának közlönye. Szerkeszti Dr. Rómer Flóris. I. kötet első fele. Pest, 1869. Aigner és Rautmann bizománya. Előfizetési ár egy-egy kötetre 3 ft.

— **Komáromi napok 1849-ben,** Klapka György honvédtábornok alatt. Irta Hamary Dániel. Pest, 1869. Kiadja Heckenast Gusztáv. Ára 1 ft.

— **Magyarország 1849-ben és 1866 után.** Pest, 1869. Kiadja Ráth Mór. Nagy 8-adrét 199 lap. Ára 1 ft. 80 kr.

 A Magyar Tört. Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelemztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től délután 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, váczi-utca 20. sz. I. emelet, az „Első Magyar Iparbank“ helyiségében.

— A „Századok“-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (n. múzeum 24. sz.), az újon jelentkező tagok nevei, és a „Századok“-at illető reclamációk pedig akár oda, akár Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (váczi-utca 20. sz.) intézendők.

 A „Századok“-ra külön előfizetés is áll nyitva nemtagok számára, és pedig egész évre 6, félévire 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór váczi-utca könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expediáltatnak. — A társulati szerkesztő-titkárnál megrendelhető még az 1867-diki évfolyam is 5 frtjával tagok, s Ráth Mórnál 6 frtjával nemtagok számára.

Felelős szerkesztő: TIIALY KÁLMÁN.

Pest, 1869. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Hetedik füzet.

1869.

Julius hó.

Vajda-Hunyad váráról.

(A M. Tört. Társulat 1869. martius 4-iki ülésén tartott értekezés.)

Oly sok iratott és mondatott utolsó időben Vajda-Hunyad váráról, hogy tán fölöslegesnek tetszik, ha ezen tárgyhoz szólnok; de az ily romban heverő monumentális épület olyan, mint a leltár nélküli elhagyott könyvtár, melyben a szorgalmas bűvár éveken át mindig új és új fölfedezéseket tehet. Sok az ily várban az elrejtett kincs, mely kincsnek csak az juthat birtokába, a ki véletlen szerencse által eltalálta azon varázsigét, melynek elmondása után a kincs mozdíthatóvá lesz. Az előtt ezen várban működő régészek és művészek a legtöbb fáradtsággal sem juthattak sok fontos adat nyomába, mert nem voltak felhatalmazva kutatásaikat a szükséges ásatások által okadatolni, és így sok talányos maradt, a mi most már tökéletesen megmagyarázhatóvá lett.

A vár története eléggé ismeretes, tehát azt mellőzni fogom, és csak az építés történetéről kívánok pár megjegyzést tenni. A mi a vár alapítását illeti, meglehet ugyan, hogy ez a római vagy román korszakba visszavihető, mint sohan állítják, de építészeti adatok után ezt bebizonyítani nem lehet; mert a vár durva alapfalain sehol sincsenek oly jelek vagy falrakásmódok, melyekről az épület korára következtetni lehetne. A

mostani várépület legrégebb részét Hunyady János koránál előbbre visszavinni, építészeti adatok nyomán, nem lehet. Hunyady János építtette a vár legnemesebb és legszebb részeit: úgymint az országházat, mely egymásfélő helyezett két-hajós nagyteremből és egy csiga-hágcsőből áll; ezen országház kiegészítő részei: négy igen díszes erkély az első emeleten, szintén Hunyady János idejéből valók. Ő építtette továbbá a várkapolnát és a Kapisztrán-tornyot, Kapisztrán János gyönyörű kandallós szobájával. De Hunyadynk nem épített várat, hanem védetlen palotát, és ez az, a mi által Vajda-Hunyad vára majdnem minden hazai és külföldi vártól különbözik. Ha a történet lapjai nem jegyezték volna fel, hogy Hunyady János kora eszméit jóval meghaladott férfiú volt: eléggé bizonyítaná azt maga ezen kövé vált eszméje, mely nagyszerűségében és pompájában majdnem párnélküli; mert ha nem is az építtető úr, hanem a művész építi a monumentumot: mégis bizonyos, hogy kislelkű építtető úr soha sem teremthet nagy művet, mert éppen korlátolt látköre folytán annyira hátráltatni fogja a művészt eszméi röptében, hogy az csak törpe, urához illő épületet teremthet. — Hogy pedig V. Hunyad említett részeit csakugyan Hunyady János építtette, legjobban azon felirat igazolja, mely az alsó terem bolthajtásának második oszlopfejezetét díszíti, és így szól: „Hoc opus fecit fieri magnificus dom. Johannes de Hunyad regni Hungariae gubernator, anno domini 1452.“ Mátyás király uralkodása alatt a góth izlés hanyatlásnak indult, a nélkül, hogy a renaissance izlés hazánkban még ekkor eléggé kifejlett volna; és így az, mit Mátyás király Vajda-Hunyadon góth izlésben építtetett: apja hagyatékával nem mérközhetik. Mátyás építtette a terem-épületen az erkélyeket összekötő loggia-féle góth folyosókat, melyek idomai azonban annyira alkalmazkodnak az erkélyek architecturájához, hogy csakis a szakértő képes az erkélyeken és folyosókon megkülönböztetni a két korszakot.

Mátyás építtette továbbá a hatalmas kaputornyot, és az udvarbeli, olasz festményekkel ellátott loggiát; — hogy a Buzdógány-, Nebojsze- és a többi tornyot szintén ő építtette volna: határozottan be nem bizonyítható, de azt e tornyoknak — valamint a többieknek is — régi befestési módja nagyon valószínűvé teszi.

Igen ritka és tanulságos az előbb említett loggia festése ; ezen loggia négy félkör-ívből áll ; oszlopai díszes ornamentummal, míg az ívek levelekkel és kereszt-virágokkal vannak díszítve, az ívek fölött pedig női arcz-képek, majmok, papagály- és vadkan-vadászat kötik le figyelmünket, a nélkül, hogy az egészen még le nem kapart festés értelmét megmagyarázni képesek volnánk. — Belül a loggia-ívekkel szemközt levő falon a fa-mennyezet alatt díszes czimersor van festve, mely czimersor, és a czimerek alatt az egész falat befedő stylszerü növény-ékitmény igen kellemes benyomást teszen. Ezen festésnél még eredetibb a tornyok mozaik-féle czifra befestése, mely festés tagadhatlanul a középkorból származik. Sokszor akadtam a külföldön ilyenmü várfalfestés nyomára : de az ily épen, mint itt, Vajda-Hunyadon, tudtommal seholsem léteznek. Ha a középkorban durván tört kőből voltak kénytelenek építeni : akkor az ily falakat a legtöbbször, részint tartósság kedvéért, részint aestheticus szempontból, bevakolták, és a vakolatra vagy fehérr mészszel körtegeket, vagy pedig hasonló mozaik-féle festést alkalmaztak.

Vajda-Hunyadra nézve Bethlen Gábor és az utána következő többi számos birtokosok korszaka csak annyiban nevezetes, hogy ezek a várat eredeti alakjából kiforgatták és elronták. Hunyady János és Mátyás korától Bethlenig nem telt le oly hosszú idő, és így alig lehet felfogni : miként birt az izlés és a műépítészet ily rövid idő alatt annyira hanyatlani, hogy a mit a két Hunyady a legnemesbb ízléssel és legnagyobb erőmegfeszítéssel koruk és az utókor dicsőségére teremtett : azt a nagyműveltségü Bethlen már felfogni és méltányolni nem tudta. Ennek korában az idealismus helyébe a realismus, a középkori nemes izlés helyébe a pusztá rideg puritanismus lépett ; a kor szelleme változott, és így azon nagy vétkek és csonkítások, melyeket Bethlen ezen műkincsen elkövetett : nem neki róhatóak fel, hanem kora szellemének.

Bethlen alatt romboltatott le az első emeleti lovag-terem, és a kápolna eltorzított. — Ha a várnak Hunyady János által épített részét vesszük tekintetbe, föl nem foghatjuk, hogyan férhetett itt meg Magyarország kormányzója, családjával és udvarával együtt ; de ha a középkor egyszerű szokásaira gondolunk : tökéletesen megnyugszunk a lakhelyiségek e csekély

számában. Hunyady János vára ugyanis alig számlál a két nagytermen és egy pár földszinti helyiségeken kívül más lakásokat; azonban máshol sem volt ez a középkorban különben. Láttam Spanyolországban, Barcelonához közel a pobleti mai zárdát, hajdan királyi várat, melyben Don Martino király egész udvarával lakott; volt pedig ezen várban a király részére négy szoba, és a kíséret részére egy lovag- és egy hálóterem; ebből áll az egész vár. Az ily termekben ettek, laktak és háltak is.

Bethlen korában a változott szokások már számos lakást követelvén: helyiségeket kellett teremteni és ez csakis a vár eltorzításával volt elérhető. Legelső áldozattá az első emeleti lovagterem lön. E teremről sokan azt állítják, hogy égés következtében rogyott volna le bolthajtása, a leomló tető súlya alatt. Ennek én alaposan ellentmondhatok, mert az általam fölfedezett ezen bolthajtás gerinczein és vállív-kövein sehol sincsen égésnek nyoma. Bethlennek szoba, sok szoba kellett, s ezeket úgy teremtette, hogy a felső terem bolthajtását leszedette, és a terembe három szobát, és ezen szobák fölé még más három szobát helyezett. A gyönyörű gerinczeket, zárköveket, czimereket és conso- lokat pedig a válaszfalakba mint durva építési anyagot használtatta föl, a hol most, e falak lebontásánál, nem kis meglepetésemre kerültek, — csakhogy száz meg száz darabban — napfényre. De nemesak az építészeti iránt hidegült el a korszellem; elhidegült a kath. vallás és a hazai történet kegyeletes emlékei irányában is; így látjuk, hogy Bethlen azon kápolna bolthajtását, melyben Kapisztrán János szónoklott, egy emelettel alább szállíttatja, és éppen itt a kápolnán épített, minden kegyelettel ellenkezőleg, lakásokat, és pedig mintegy kihívólag — az asszonyok-házát.

Bethlen továbbá a vár minden földszintes részeire emeletet, sőt itt-ott kétemeletet is rakatott, a mi által a vár azelőtti érdekes silhouette-je nagyban vesztett, úgy hogy Vajda Hunyad vára Bethlen korában idomtalan tömegnek tetszhetett. A mi a Bethlen által építtetett új részek építészeti becsét illeti: erről ma már alig szólhatni. Az építészeti ízléssel elveszett az anyagokkal való bánás solidsága is; a falak durván és rozszul vannak rakva, a diszitmények, melyek nem kőből, hanem stuccoból készültek, idővel leporlottak, a festést és aranyozást az eső le-

mosta, és így az, a mit Bethlen sokkal későbbben építtetett, elvesszék, míg Hunyady János és Mátyás művei még századokon át daczolni fognak az idők viharával. Míg a Hunyadyak korának fényűzése valódi, nemes fényűzés volt: addig Bethlen koráé már csak a küllátszatra számított.

Ha a vár rendkívüli elrendezését és idegen formáit tekintjük: kíváncsisággal kérjük, ki volt a vár építő-mestere, és mily munkásokkal teremtette e monumentumot? Ezen kérdésekre azért nehéz felelni, mert Vajda-Hunyadhoz hasonló vár se nálunk se a külföldön nincsen; úgy fölrendezésében mint részlet-formáiban eltér az minden előttem ismert váraktól. Eltér Wartburgtól, el a meissenai vártól és Marienburgtól (Danczka mellett); eltér az olasz, spanyol és francia váraktól: csupán a Loire völgyében Franciaországban vannak egyes várak, melyeken körül-belül hasonló támoszlopokon nyugvó erkélysorozat szemlélhető, mint Vajda-Hunyadon. De ha az épület tervelő mestere e tény után francziának vesszük: viszont azon akadunk fönn, hogy a várat épített kőfaragók tényleg a bécsi „Bauhütte“-ből kerültek ki; és így csakis a terv lehet francia mestertől. Hogy pedig a kőfaragók a bécsi „Bauhütte“ tagjai voltak, tökéletesen bebizonyítható.

Tudva levő dolog ugyanis, hogy a középkorban minden kőfaragó ha fölszabadult, bizonyos saját jelet kapott, melyet aztán egész életén át neve aláírásaként használt. Ezen jelet a legény köteles volt minden általa készített kőre ráfaragni, úgy hogy ha a kővön rossz volt a munka: faragóját még később is felelősségre lehetett vonni érte; sőt a mi több, láttam a bécsi akadémia könyvtárában régi pergamenre rajzolt tervet, melyen minden egyes kő ábrájára reá van írva az illető munkás jele, a miből kitűnik, hogy a munkások nevei illetőleg jelei már a munka kiadásakor, a tervbe beirattak. Vajda-Hunyadon pedig száz meg száz kőműves jel található, melyek közül sok a bécsi Szent-István egyházán szintén előfordul, — a mi eléggé bizonyítja a bécsi „Bauhütte“ befolyását ezen épületre.

Úgyde, ha fölteszszük, hogy a tervező francia, a kivívó művészek pedig németek voltak: lehet-e akkor nekünk magyaroknak öröme ezen műemléken? van-e erkölcsi jogunk hozzá? Erre azt felelem, hogy van, mert már az is elég jele a hala-

dásnak és érettségnek, ha oly hazának polgára, melyben még kevés művészet honos, elég magas látponton áll arra, hogy a külföldi művészt, kit eszméje létesítésére fölhasznál, jól képes megválasztani. Más részt még az is bizonyos, hogy ily nagy épületet csupán idegenek nem építhetnek; tekintsük tanulságos példaképen a mostani restauráció folyamatát. Itt látjuk, hogy ismét szükséges volt Bécsből hozni kőfaragókat, mert erre honunkban eléggé képzett egyének nem igen vannak; de ezen legénység mellett honi kőfaragó-építésszek is hamar képződnek, és egy-két év múlva kevés kivétellel hazánkiai fognak az építleten működni. Így lehetett és volt ez bizonyára a középkorban is, mert az idegen munka sokba kerül, és mihelyt lehetséges, belföldi erők által pótoltatik.

A vár góth izlésben van építve, a góth izlés = német izlés, azért nekünk nem kell! mondhatnák az értetlenek. Azonban a góth izlés a keresztény vallás szüleménye, és sohasem volt kizárólagos birtoka egy nemzetnek is; a góth izlés volt a forma, a nyelv, melyen a középkorban Európa valamennyi civilizált nemzete beszélt; ezen stylban építettek Német-, Francia-, Spanyol-, Olasz- és Magyarországon, sőt a mi több, elterjedt ezen építés-mód a baleári- és a canári szigetekre, el messze Áfrikába és Ázsiába, s — a mi majdnem hihetetlen — legnagyobb hanyatlása korában Amerikába, Mexikóba is. Ezen építészeti mód mindenhol a nemzetek és tartományok szokásaihoz és jelleméhez simúlt; engedett az égbajlat kívánalmainak is, — ellenkezőleg a római izléssel, mely minden legyőzött népre rá octroyáltatott és mely megcsontosult egyformaságban tüzetett, Rómában úgy, mint Áfrikában. A góth izlés minden nemzet által más-más féleképen kezeltetett, s ez által mindenütt honossá lön, olyannyira, hogy egy-egy országban is, sőt városról városra más stylus keletkezett. Nem valószínű-e ezek után, hogy éppen hazánkban, mely a külföldtől többé-kevésbé mindig el volt szigetelve, hazánkban, a hol annyi eredetiség vagy on, ne fejlődött volna ki az individualitásnak oly szabad teret engedő ezen építészeti mód korában oly stylus, mely a külföldön divott stylusoktól különbözne? És valóban, ha hazai építményeinket figyelemmel tekintjük, találunk rajtuk sok oly eredetiséget s külön-
nemiséget, melyeket másutt hiába keresnénk; — úgy, hogy a

hazánkban divott góth izlést bátran nevezhetjük magyar góth izlésnek.

Helyén lesz itt a Hunyady-vár restaurációjának történetéről néhány szóban említést tennem.

Miután ezelőtt 15 évvel a vár herostratesi tett által a lánokok martalékává lett: sok részről történt felszólalás, hogy hazai történelmünknek ezen oly becses monumentumát elenyészni ne engedjük. E felszólalások eredménye az lön, hogy a bécsi „Central-Commission zur Erhaltung der Bau-Denkma hle“ elhatározta a vár nevezetesebb részeit megvédeni, és ezen ügyben az akkori cs. ministeriumnak fölterjesztést tett; ezen fölterjesztés 1700 forintot eredményezett, mely pénzzel alig lehetett a legszükségesebb tetőket elkészíttetni, és oly rozszúl, hogy alig lön a dolgon segítve.

Az első ki a várat fölmérte, Eibel, hunyadi fő-erdész vala, ki sok mérnöki pontossággal készített alaprajzokat és metszetteket. Ezen rajzok részint érdemlegesen, részint pedig tájékozásúl használtattak föl későbbi kiadások alkalmával. Eibel után dr. Arányi Lajos adta ki a vár rajzait és a vár történeti és építészeti leírását. Valóban csodálni kell a nem-építész szerző ügyes tapintatát, hogy ily complicált épület labyrinthusán eligazodva, oly sok tekintetben tanulságos munkát teremthetett. Schmidt Frigyes cs. k. építészeti főtanácsos figyelmissé lévén Hunyad várára egy olasz festő képe és különösen Arányi műve által, 1867. őszén elhatározta magát, tanítványaival Vajda-Hunyadra rándúlni. Schmidt ugyanis, mint a bécsi cs. k. építészeti akadémia tanára, jelesb tanítványaival minden évben tesz az állam költségén valami műutat; e műutak most harmadízben tértek honunkba, és már sok érdekes, eddig ismeretlen műkinccset hoztak napfényre. Schmidt expeditiójához csatlakozott a pesti mérnök-egyesület két tagja is, m. kir. közlekedési minister ő exciája, mélyen tisztelt Eluőkünk költségén, és én, Schmidt tanár által meghivatva, az ő költségén. Tizennégy szakavatott egyén két hétig működött a vár fölmérésén, és ezen fölvételek nyomain készült a bécsi műakadémiában a múlt télen azon terv, mely később a ministeriumnak bemutatott.

Schmidt működéséről gr. Zichy Ödön és b. Nopcsa tudomást vevén, közölték ezt a m. kir. pénztgyministerrel. S mi-

nisteriumunk érezvén a felelősséget, mely reá hármanlénk, ha kormányzata alatt a haza legdicsebb történeti emléke elporlanék: elhatározta ezen ügyet az országgyűlés elé terjeszteni. Ezen czélból Schmidt fölkéretett egy emlékirat készítésére, melyben ugyanő kijelenté, hogy a restaurációhoz mielőbb hozzá kell fogni, hogy az épület további kárt ne szenvedjen; ehhez képest javasolja, hogy a restauráció öt év alatt végeztessék be, évenként mintegy 50,000 ft. engedélyeztessék az építésre, úgy, hogy öt év alatt a vár 250,000 ft. költséggel, belső fölszerelés nélkül, készen lehet; az építés vezetéséről pedig nemes lélekkel lemondván, engemet, tanítványát, ajánlott a magyar kormány figyelmébe. S az országgyűlés egyetértve a ministeriummal, elvben megszavazá a kívánt költségeket. És nem egy ember vala e hazában, a ki azt kezdé hánytorgatni: ily szegény országban szabad-e annyi pénzt szükségtelen dologra fordítani? mért nem költünk inkább iskolákra és népnevelésre? De, kérdem uraim, ez nem iskolatügy, ez nem népnevelés-e? Oly hazában, a hol eddig műakadémia nincs, melyből a művészeknek külföldre kell zarándokolniok ha tanulni akarnak, és később, ha tanultak, nem szabad haza jönniök, ha meg akarnak élni, — ily hazában a nagyobbszerű építkezés: i s k o l a, melyben építészek, épületvezetők, mesteremberek és művészek képződnek; iskola, melyben nemcsak a felügyeletet vezető építészről tanulnak, de egyik a másiktól tanul; ez nekik az élet iskolája, a hol tehetségeik kifejtésére tér nyílik, iskola, melytől elég művészetileg képzett egyén fog kikerülni, ha a nemzet majd új monumentumot kíván építtetni, — hogy ne kelljen ismét szegényenpirral a külföldhez fordulnia, saját gyöngesége és képtelensége érzetében. Hogy a dolog úgy történhetett, és hogy az országgyűlés eléggé elő volt készítve és megnyerve: a sajtónkban ezen ügy mellett lelkesen működő hazafiaknak köszönhető, kik közül csak dr. A r á n y i t, dr. R ó m e r Flórist és B e n e d i c t i Albert urakat akarom megnevezni.

A magy. kir. pénzügyministerium 1868. octóber hó 29-én kelt rendelete által a restauráció vezetésével engem bizott meg, és ha a jóakarát és kitartás kielégítend, ott, hol tehetségeim s tanulmányaim tán nem elégségesek: akkor az ügy jobb kezekre nem bizathatott volna!

November hó közepén indultam két építés-vezetővel a helyszínére, azon meghagyással, hogy a várat a zordon téli időszak elől lehetőleg megóvjam. A legelső teendők közé tartozott a dülő félben levő lovag-terem váll-iveit alá falazni, mert ha az épület ezen része bedült volna, a mi tavaszig mindenesetre bekövetkezik: a legszebb zárkövek, oszlopfejek, gerinczek és váll-ívek elvesznek, — úgy, hogy azután a várat restaurálni művészeti szempontból alig lett volna többé kívánatos. Ezen munkára sok állásfa, téglá és homok volt szükséges; mindezen anyagokat, mivel híd nem volt, a hegyen át kellett fölvinni. Szükséges lett volna a vár földetlen részeit ideiglenes tetőkkel szintén ellátni, de Vajda-Hunyadon épületfa nem létezvén, az erdőkből pedig a marhavész miatt fát hozatni nem lehetvén: ezen tetőknek el kellett maradniok, és a vár még e télen esőben, hóban ázott; alig volt lehetséges annyi fát teremteni, hogy a harmincz öl hosszú hidat elkészíthettem; továbbá a vár kerti oldalán szintén egy híd készült, mely a törmelék és szemét kihordására szükségeltetett. A várból kihordatott szemét és omladék több ezer szekerre rüg. Leszedetett továbbá sok dülőfélben levő kémény, melyek a terem boltját beütéssel fenyegették; leszedetett életveszélylyel az erkélyek közti folyosók utolsója, melynek consoljai letörvén, az egész folyosó díszes falai és bolthajtása ledőléssel fenyegettek. Beszereztettek végre mindennemű építő szerszámok, és megnyitattott a dévai várhegyen azon régi kőbánya, a melyből Hunyady János és Mátyás király is építtettek. Szóval megtétettek minden előkészületek, úgy hogy tavasszal a kőfaragók a még haszonvehető köveket kijavíthassák és az egészen megromlottakat a régiek mintája szerint újakkal cserélhessék föl.

Az idei legfontosabb teendők pedig: a vár minden helyiségeinek betetőzése, a lovag-terem bolthajtásának leszedése és kijavítás után ismét helyreállítása; mihelyt a földszinti terem kész, az első emeleti terem fölépítése, azon biztos adatok nyomán, melyeket a fentemlített falak lebontása alkalmával találni szerencsés voltam.

A vár helyreállításának célja mindenkéül az, hogy az mint történeti és műemlék a nemzetnek megtartassék; később benne bármely intézetet elhelyezni az épületre nézve káros

lenne, minthogy minden ilyes intézet sok változáson megy keresztül, mely változások az épületre is befolyának. Ezen monumentumnak pedig a maga teljes épségében kell fentartatni, úgy a hogy a dicső Hunyadyak korszakában volt. Egy czélja lehetne csak e várnak, melyre kies fekvésénél fogva is nagyon alkalmas: királyi vár! Az volt és az legyen jövődében is! Kormányzó építtette, király folytatta. Ezen épület oly szent, hogy abban csak a legmagasabb személy, a király lakhatik. De kérdés, hogy az udvar részére lenne-e ezen nem igen nagy várban elég helyiség? Erre azt felelem, hogy igen. A királyi család és környezete részére van elég hely, a szolgák serege és az istálló-személyzet pedig, mint a Hunyadyak korában, úgy ma is az elővárban tanyázhatik; különben is, ő Fölségének erdélyi kirándulásai — leginkább udvari vadászatokra szánhatók, mire a várhoz tartozó koronai erdőségek igen alkalmasak — aligha fognának nagyon számos kísérettel tartatni.

Még tegnap láttam hazánk ezen ereklyéjét, a fölkelő nap sugaraitól megaranyozva; oly messze a haza szívéből, ellenséges szomszédokhoz közel, — ez legyen a magyar szellem és művelődés végvára, honnan, mint hajdan a dicső Hunyadyak korszakában, szellemi hódításokat és térítéseket tegyünk, nem fegyveres kézzel, de művészetrel és tudománnyal; hogy ez így legyen, adja az ég!

SCHULCZ FERENCZ,
a vajda-hunyadi kir. vár építésze.

Az 1744-diki hadjárat és hg Batthyányi Károly.

Életem egyik céljául tűztem ki nemzetünk vitt hadjáratait hadászati szempontból leírva, honunk népeivel s a külföld katonai világával megismertetni. Gazdag bányát választottam magamnak, melynek termékei méltóan meg fogják lepni a honunk történelmét oly kevéssé ismerő külföldet.

Minden bánya kiaknázása azonban csakis mélyen beható geognostikai tanulmányokra lehet alapítva, s e tekintet talán visszariaszthatott volna óriási feladatomtól, ha nemzetünk annyi kitűnő tudós és tevékeny történet-búvással nem dicsekedhetnék, s én ez által az én inkább mathematicai s katonai irányú képzettségemnek kevésbé megfelelő történelmi források keresésétől fölmentve nem látnám magam.

Gr. Teleki József, gr. Mikó Imre, Szalay László, Horváth Mihály, Wenzel Gusztáv, Szabó Károly, Thaly Kálmán, b. Nyáry Albert, Salamon Ferencz, Simonyi Ernő s több más jeles történet-búvár ernyedetlen szorgalommal annyi becses anyagot gyűjtött össze, hogy a történelem egyes ágainak mivelői most már bátran munkához láthatnak.

A nemzetünk valóban fényes katonai történelmére vonatkozó kútfők rendezésénél azonban egy tátongó ürre akadtam: s ez Mária-Therézia királyunk korszakában található föl. Itt honi kútforrásaik még nem nyíltak meg, mert az eddig mindenható bécsi katonai körök féltékenyen örködtek, hogy a magyar vezérek és magyar hadak dús érdemkinese a világgal ne ismeressék meg. A lotharingiai herezeget és az osztrák sereget kellett magasztalni, a magyar eredetű lángeszű vezérek és vitéz hadaik dicsőségére pedig sűrű fátyolt vetni, nehogy Clio magyar tanítványai nemzetök dicsőségét és páratlan önfeláldozását párthuzamba tehessék a reákövetkező évek eseményeivel.

Nemzetünk legbuzgóbb történet-bűvárai megfosztva látták magukat annak lehetőségétől, hogy a bécsi hadi tanács által sárkányként őrzött hadi archívumba bejuthassanak, s csak német történészek után indulhattak, kik az egész dicsőséget népek javára foglalták el.

E korszakra nézve tehát magamnak kellett a bűvár anynyira nehéz szerepét elvállalni. Háladatos foglalkozás, mely már sok magasztos órát szerzett nekem, mert bűvárlataim eredményei nemzetünk katonai történelmének egyik legszebb oldalát fogják betölteni, különösen pedig ragyogni fog az eddig még a legkimerítőbben irt kitűnő történelmi munkákban is alig két-három sorral érintett 1744-dik hadjárat és Batthyányi Károly lángeszű vezér neve.

Nagy-Frigyes, korszakának legnagyobb vezére, életében csak egyetlen oly hadjáratot vitt, melyben daczára annak, hogy serege körülbelül ötször oly erős volt, mint ellenfelé, mégis semmi előnyt sem vivhatott ki. Többször vesztett egyes csatákat, de egész hadjáratot csakis ez egyszer. Ekkor pedig ellenfele Batthyányi Károly volt, egy sereg magyar hőssel. Ezt az osztrák írók elhallgatták, s a porosz történészek, kevés kivétellel, mint pl. Chauber, sem akarták nemzetöket s királyukat e reájok nézve oly szomorú hadjárat részleteinek leírásával megsérteni; s ha Nagy-Frigyes emlékirataiban valódi lovagiasággal önmaga őszintén le nem írja e hadjáratot, ha több akkor szerepelt tábornok emlékiratait nem birjuk, nemzetünk harczi tölgykoszorujából el van veszve egy szép levél, s Batthyányi Károly legfőlebb azért lenne híres, mert családjában ő kapta először a hercegi czímet, kárpótlásul azon helyért, mely őt a történelemben megillette volna, de a melyet a magyar hadak iránti féltékenységből neki átengedni nem akartak.

Nem lehet szándékom az általam bőségesen megszerzett adatok részletes előadása által jelenleg a tisztelt olvasó idejét túlságosan igénybe vennem; azért csak rövid vázlatát akarom adni az örökösödési háború 1744-iki csehországi hadjáratának, s nemzetünket figyelmeztetni egyik legnagyobb katonai fényére: Batthyányi Károly herczegre, kinek hadi tetteit majdan önálló munkában fogom kiadni.

Az 1744-iki év elején Lothringiai Károly, Mária-Therézia

nagyon is közepszerű s csak az osztrák történészek által tévesen oly kettőnek mondott vezére, a Rajnánál működött, Noailles tábornagy ellen.

A magyar hadak részint Nádasdy alatt a Rajnánál, részint Olaszországban arattak hervadhatlan borostyánt, s a porosz király táborba szállása alkalmával (Nagy-Frigyes : „Histoire de Mon Temps“ 1789. T. III. p. 233. szerint) Csehország védelmére csak tizenkét ezer főből álló magyar tábor maradt a bécsi udvari hadi tanács rendelkezésére. És e 12 ezer ember is többnyire újonczokból állott.

Augustus 23-kán ért a porosz király Csehország határszélére, és augusztus 23-án kelt Pálffy nádornak a vármegyékhez intézett (s az „Új Magyar Múzeum“ 1855. 2-ik folyama III. füzetében közölt) ama körlevele, melyben a „nemzetünk nagy hírében, nevében, mint édes anyánk, kiálónösen gyönyörködő“ fölséges királyné védelmére fegyverre szólítja a magyar nemzetet; s végre auguszt. 23-án küldetett a Rajna völgyében hadakozó osztrák-magyar seregnek is parancs, hogy minden egyéb hadműveleteket félbeszakítván, — gyorsított menetekkel siessen a monarchia góczpontja, Bécs védelmére.

De akkoriban még vasútak nem voltak, úgy hogy Batthyányi, maroknyi seregével, legalább hat hétig magánosan állt nagyhírű, erős ellensége ellen.

Batthyányi vezéri tehetsége a körülmények kedvezőtlen voltát azonban dúsán kipótolta.

A bécsi Hofkriegsrath által ez elveszett őrponton szerencséjére minden utasítások nélkül hagyatva, Batthyányi a hadászat alapelveihez híven, mindenekelőtt a hadviseleti mód jelleget, hadseregének s ellenfelének ereje s az előbbinek nemzeti typusa, valamint a hadszínhely idoma szerint határozta meg, s e tekintetben kitűzött elvéhez tántoríthatlanul hű maradt.

Szerinte harczosainak kevés hadgyakorlottsága s nemzetünk ős hadjellege, a portyázó hadviseletet igényelték, mely nézete mind Csehország térviszonyai, mind az ilyenmü harcoknak a porosz sereg előtti szokatlansága miatt méginkább jól választottnak bizonyult. A portyázó hadviseletnek ily nagy mérvű s ily szigorú alkalmazására ritkán akadunk a történelemben, s

a hadakozó felek számerejének oly kedvezőtlen viszonya mellett, e hadviteli mód szebb eredményt már nem nyújthatott.

Batthyányi, a régi kurucz lovasság példája szerint, kis seregével minden döntő csata elül kitért — de azért a porosz sereg haladása elé mégis folyvást feltartóztatásokat készített, s azonkívül oly sűrű hálóval kerítette ellenét körül, hogy annak a szó teljes értelmében minden harapás kenyeret vérrel kelle megszereznie.

A határszélnél mindjárt — Teschennél — egy gyöngye magyar század két napig tartóztatja fel a porosz sereg előmenetét, mely tovább haladva, az utakat s hidakat elrontva, a földnépét elhajtva, a nyilvános és magán élelmi raktárakat pedig kiürítve találja. A hátulról jövő élelmi küldemények többnyire a magyar sereg kezébe esnek, és Batthyányi — bár hétszeres túlszám ellen harezol — majd minden ütközetben nagyobb erővel lép fel mint Nagy-Frigyes, ki alig értesítette béraun-i veszteségéről, már is a 3 ezer magyar és a cseh fölkelő had által védelmezett Prága bevételénél azon szomorú látványnak volt tanúja, hogy híres serege 250 magyar huszár általi merész támadás következtében zavarba hozatott.

Prága bevétele után sept. 17-én Frigyes király Tábor felé indult, de állapota ez által csak rosszabbúla; mert a mint serege Prágától két állomásnyira távozott, Batthyányi nyomában néhány ezer emberrel, a poroszok összeköttetési vonalát keresztülvágva, Beraun és Königssaal helységeket elfoglalta és a királyi sereget oly szorosán körülvette, hogy nemcsak élelmi küldemények nem vitethettek a táborba, de még levelek sem, és Nagy-Frigyes maga is 4 hétig sem birodalmából, sem szövetségesi táborából tudósításokat nem vehete; a mi az egész háború menetére bizonyára nagy befolyást gyakorolhatott.

Ezalatt Magyarhon, Csehországban harezoló tábora támogatására még 10 ezer embert küldött, minek következtétlen Batthyányi mind élénkebben folytathatá működéseit.

A többnyire csak újonczokból álló magyar portyázó csapatok ellen a híres Ziethen, Európában legkittinőbbnek vélt lovasságával mindig kudarcot vallott, a mi által a porosz seregnek az élelemhiány napról-napra növekedék.

Nagy-Frigyes most Bécs elleni működés által vélte Batthyányit az eddig oly következetesen folytatott harc-módtól elté-

riteni, remélve, hogy Bécs védelmére az majd összegyűjtendi seregét, s így alkalmat nyujtand, ellene a porosz túlszámot nyílt csatában érvényre emelhetni; de csalódott, mert Batthyányi tántoríthatlanul folytatá eddigi — a nemzeti szellemnek tökéletesen megfelelő harcz módját. A mint a király Vodniánra ért: egy magyar csapat Nádasdy alatt már Mühlhausennél egy erős porosz takarmányozó csapatot szétugrasztott, sőt magát Tábor is megrohanta.

Élelmi szerek hiánya, s a tehetetlenség azokat a magyarokkal szemközt az országban megszerezni, a már Budweis-ig előrehatolt Naga-Frigyest végre is kényszeríték ismét Táborra hátrálni. De még ez sem volt elég; mihamar Tábor is el kellett hagynia s visszavonulását észak felé folytatni. A magyarok egy része most a poroszokat folytonosan megelőzve, az élelemszerzést lehetetlenné tevő, míg másik része mindenütt a király nyomán haladt, s míg az Beuneschauig ért, már a Táborban és Budweisben maradt körül-belül 3 ezer főre rúgó porosz csapatokat az által hatalmába ejtő, hogy a királyi táborból kiküldött parancsokat elfogva, azok idejében való egyesülését meggátolá.

Nem akarom különben most e hadjárat minden részletét leírni; elég lesz még megemlítenem, hogy mihelyt Nagy-Frigyes most már az osztrák sereg megérkezése által is fenyegettetve, Csehország teljes elhagyására kényszerítettett: Batthyányi azonnal a Prágából visszavonuló 11 ezer porosz ellen fordult, s azt a határszélig üldözve, újra több mint ötezer hadi-foglyot ejtett. — A néhány ezer kocsin szállított főraktárból és a sereg összes ostromtüzérségéből a poroszok alig mentettek meg egy huszadrészt.

Íme az 1744-ki hadjárat alapvázlata azon időpontig, melyben Lotharingiai Károly rajnai seregével Csehországba ért.

Nagy-Frigyes emlékirataiban e hadjárat szerencsétlen lefolyását részletesen leírja, s a térvizonyokkal, a cseh nép ellenséges érzelmével stb. akarja vallott kudarczát szépítgetni; de mindezek az előbb s később vívott hadjáratokban is megvoltak, a nélkül, hogy a porosz sas merész, szerencsés rüptét komolyan feltartóztathatták, vagy csak mérsékelni is képesek lettek volna: pedig akkor mindig sokkal erősebb had állott e körülmények

melett Nagy-Frigyes ellen, mint 1744-ben. Ha tehát Frigyes király emlékirataiban (III-dik kötet 257-dik lap) maga mondja, miszerint „ily szomorú véget ért e hadjárat, melynek előkészületei a legszerencsésebb sikert ígérték, s ezen nagy hadkészülék, melytől Csehország elnyelése s még maga Austria elárasztása is várható volt, II. Fülöp legyőzhetlen tengerhada tartására jutott:“ akkor e fényes eredményt egyedül Batthyányinak s magyar harczosainak köszönhetjük, nem pedig Traunnak vagy a vezérletben nevet adó Lothringiai Károlynak, kik csak akkor érkeztek meg, midőn maga Frigyes király emlékiratai szerint már mindenki azon meggyőződésre jutott, hogy vissza kell vonulni, („retourner sur leurs pas.“) Igaz, hogy a hátravonulás valóban csak az osztrák sereg megérkeztenek hírére kezdetett meg, de Nagy-Frigyes szerint ez csak az előbb említett meggyőződés felől még létezett kételyeknek vetett véget.

Mily ellentétben áll az események ezen részrehajlatlan leírása az osztrák történészek által nyújtott följegyzésekkel!

Engel pl. az osztrák birodalom történetéről irt különben annyira terjedelmes művében e hadjáratról csak két sorban tesz említést:

„Als aber die ungarische Insurrection sich an die Gränze Schlesiens lagerte, zog sich Friedrich zurück, und verliess Prag am 26-ten November.“

Meynert szintén csak egy pár sort szentel e hadjáratnak:

„Mit grosser Geschicklichkeit wusste Prinz Carl, ohne sich in eine Schlacht einzulassen, welche dieser aufrichtig suchte, denselben von den in Böhmen vertheilten Besatzungen und den entsendeten Corps abzuschneiden.“

Meynert itt alkalmasint műve kiadásánál egyik tollhibáját nem vette észre: Prinz Carl helyett talán Fürst Carl Batthyányi akart írni.

Majláth maga is egy szóval sem tesz említést Batthyányiról, hanem miután műve V. kötete 22-ik lapján elmondta, miképen esett a védtelen ország Frigyes király kezébe, s hogy vo-

náltak az osztrákok a Rajna vidékéről Csehországba, hogy egyesültek a szászokkal, végre a hadjárat lefolyásáról csakis azt említi meg, miszerint „General Traun nöthigte den König von Preussen Böhmen zu räumen und Prag zu verlassen.“

Valamivel bővebben értekeznek ugyan Arneht a „Maria Theresia's erste Regierungs-Jahre“ című művében, és Weisz a „Geschichte für das österr. Volk“ XI. kötetében: de Lothringiai Károly magasztalása és a magyarok tetteinek elhallgatása merő ellentétbe hozza őket Nagy-Frigyes és tábornokai emlékirataival, valamint a hadászati és harcászati ítélet bonczkése alatt is az általok előadott történetek alaptalansága és a lehetőséggel való ellentéte azonnal szembetűnik; de erről máskor.

Ily röviden — az igazságtól eltérő előadásban — emlékeznek tehát az osztrák történészek egy oly nevezetes hadjáratról, melynek leírására Nagy-Frigyes maga, a kellemetlen visszaemlékezések fölidézése daczára is, annyi tért nyit emlékirataiban.

Ily röviden emlékeznek azon egyetlen hadjáratról, melyben Nagy-Frigyes hadászatilag teljesen megveretett, a mit az osztrák vezérek sem azelőtt, sem azután, sokkal kedvezőbb viszonyok közt sem érhettek el. Néha egy-egy csatában megverték ugyan Frigyes katonáit, de egy egész ellene vitt hadjárat szerencsés folytatását s befejezését egyedül 1744-ben szemléltették, midőn Batthyányi magyarjaival magára hagyatva, önállóan működhetett a királyunk családi jogaiért folytatott harcban. Avagy miért nem győztek az osztrák-magyar seregek — mert akkor volt még magyar sereg is — a következő 1745-ik évben, a mikor is nemhogy gyengébbek, de még erősebbek voltak a porosznál?

Hogy lehet mondani azt, miszerint egyedül az osztrák sereg közeledte bírta volna Nagy-Frigyest a visszavonulásra? Hiszen ez a Rajnától jövő sereg, a magyar fölkeléssel egybevétel is, még mindig gyöngébb volt Nagy-Frigyes táboránál, ki hadászatilag véve is igen kedvező, az úgynevezett belső hadászati vonalakon működhetett volna, ha ugyan Batthyányi helyett Traun vagy más, vesztett hadjáratairól nevezetes tábornok áll 12,000 emberrel az ő 80,000-ével szemközt.

Észreveszem azonban, hogy kizárólag katonai okosko Századok.

dások terére léptem, a mi mostanra kitűzött-czélommal nem egyez meg, miután ezúttal csak kevés szóval fel akartam hívni érdem-
dús történészeink figyelmét nemzetünk történetének egyik be-
csempészett lapjára; a hadjárat harcászati s hadászati leírásá-
val a tisztelt olvasó figyelmét fárasztani nem akarom. Ez helyét
majd a magyarok hadjáratai leírásában találandja, a hol nem-
zetünk dicső hadtörténelme újkori részének bizonyára egyik
fénypontját képezendi.

KÁPOLNAI P. ISTVÁN.

Kalászat a vöröskői levéltárból.

Midőn a pozsony- s nyitramegyei Kis-Kárpátok mellett utazva, a rajtok több helyütt büszkén kimagasló váromokra tekinték, s átgondoltam volna, hogy e hazai történetünkben már végvári fekvésüknél fogva bizonyára szerepet játszott vá-
raknak múltjából alig képes a jelenkor néhány csekély írott emléket fölmutatni: föltettem magamban, hogy legalább a Fehér-
hegység egyetlen-egy — jó s lakható karban fenmaradt — po-
zsonymegyei várának, Vöröskőnek levéltárból, néhány
érdekes adatot bocsátandok a t. olvasó-közönség elé, míg majd
e vár idők folytán avatottabb íróra akadand, ki terjedelmeseb-
ben s behatóbban fogja tárgyalni történetét.

Jelen értekezésemben néhány sort szentelvén a vár kül-
sejének, nevezetességeinek s birtokosainak leírására, a mi a
„Magyar Sion“-ban megjelent „Vöröskő vára s történeti emlé-
kei“¹⁾ című értekezésemben terjedelmesb alakban olvasható,
— foglalkozni fogok a várban a XVI. század közepén köve-
tett életmód- s háztartással, az uradalmi gazdaság s erdészet
akkori állásával, továbbá az árúezikkeknek az időbeli árára, s
egyéb, a helytörténetre vonatkozó érdekesb adatokkal.

I.

Vöröskő vára (Biebersburg) a Pozsonytól Szomolányig
vonuló Kis-Kárpátok egyik magasabb hegyén, Cseszte (Schatt-
mannsdorf, Csaszta) mezővárosa fölött emelkedik. Nevét azon
vörös köttől akarják származtatni, — mely hajdan a szom-
szédságában levő hegyben található lett volna. A tulajdonké-

¹⁾ „Magyar Sion“ 1868 mart. és april havi füzet

peni vár alakja négyszöget képez, melynek éjszaknyugoti részén több — a várszolgáknak szolgáló — épület terül el.

Szemügyre akarván venni a várnégyszög nevezetességeit s alakját, állapodjunk meg azonnal a vár kapujába vezető, éjszaknyugotra fekvő hídon. — A kapu fölött a boldogságos Szűz szobrát, a gróf Pálffy- s Harrach-család czimereivel pillantjuk meg, a miből minden vonakodás nélkül azt következtetem, hogy a vár IV. Pálffy Miklós gróf alatt — ki Harrach Eleonora grófnőt birta nőül — nagyobb szerű újtásokon ment keresztül, sőt a vár homlokzatának keleti bástyája melletti Harrach-czimer azt sejteti velem, miszerint Vöröskő a föntérintett grófi házaspár alatt nyere jelenlegi alakját. Vöröskőnek emez átalaktása az 1650—1679. évekbe esik.

Betérvén a kapu alá, szemünkbe mindenekelőtt egy — a kapu-boltozat alatt függő — most már korhadozó sajka ötlük, melyen hajdan gróf Pálffy V. János a törökök boszúja elől Landor-Fehérvárból megmenekült. A sajkát a család, mint ősei egyik jelesb tagjának mentőeszközét, nagy becsben tartja. — Ha a kapu-boltozattól jobbra térünk, a híres vöröskői pincze bemenetéhez érünk. E pinczében három, négy emeletes faállvány van, melyeknek mindegyikére hordókat lehet alkalmazni, s e szerint a várban tulajdonkép három pincze van, melyek legnagyobbika a délnyugoti várrész alatt vonul el, s mintegy 200 lépés hosszú s 12 lépés széles; a másik két pincze, mely az előbbenivel párhuzamosan halad, és csak egy kőfal által választatik el tőle, együttvéve, egyenlő az elsővel. Hogy helyezték volt el ez emeleteken a hordókat? azt egy, a pinczében maig megőrzött gép magyarázza meg. E gép segélyével a hordó egy nagyszerű nyílásba bocsáttaték, honnan azután bármely emeletbe gördíttethetett, minthogy e nyílás mind a négy emeletre lehatol. A pinczében 20 ezer akón fölül férhetett el. A pinczének egyik félreeső helyén a roppant s ismeretlen mélységű várkutat találjuk, melynek mélységét senkisésem tudja pontosan meghatározni. A kút mindenesetre mélyebb 50 ölnél, mert az Augsburgban lakó Fuggerek, Vöröskő egykori birtokosai által, vöröskői várnagyaiknak évenként kiadatni szokott rendeletek közül az 1550-iki-

ben ¹⁾ azon meghagyást olvasom, miszerint a kút 45 vagy 46 ölnyi mélységre négyszögű kövekkel kiköveztessék, a mely rendelet teljesített is.

Elhagyván a pinzét, térjünk be a vár délnyugoti részébe, hol mindenekelőtt a vár régiségtára ötlük szemünkbe. A régiségtárban több görög s római emléket látunk: itt van egy, a bachanáliai ünnepet ábrázoló bronz reliefkép, több pogány időkből való jól sikerült szobor, melyekről azt tartják, hogy Pompeji és Herculánium ásatásánál találtattak. Van itt továbbá egy ügyes szobrászt eláruló, fából faragott síremlék-minta, melyet Pálffy II. István, bold. atyja, II. Miklós számára, fogságában készített volna. E minta hű mása Pálffy Miklós síremlékének, mely a pozsonyi sz. Márton-templom evangeliomi részén létezik.

Förlérvén az első emeletre, a déli bástya mellett levő kápolnába nyitunk, melyben kiváló figyelmet érdemel az evangeliomi részen levő Máriakép.

A délnyugoti várrésznek nyugotra eső termeiben leljük gróf Pálffy Jánosnak fegyvertárát, hol 266, jobbadán a múlt két századból való csinos puska, 141 pisztoly és számos insurrectionalis kard létezik. A puskák között több dísz- s hölgypuskára is akadunk, melyek között kivált egy, 1667-ben készült, ezüsttel, s két, mozaikkal művészileg kirakott puska tűnik ki. A kardok között nevezetesnek találtam egy szablyát, mely 2 $\frac{1}{4}$ láb hosszú, s elefántesont markolattal s ezüsttel díszített hüvelylyel van ellátva. E szablya lapján török fej s több török jegy látható, a honnét azt vélem következtethetni, miszerint e szablya tán valamely vitéz Pálffynak zsákmánya volt a török háborúból. Itt őriztetik azon kard is, melylyel a vár urai hajdan pallosjogukat gyakorolták. A fegyvertárban van még egy — ha nem is nevezetes, de érdekes — s a bibornoki kalapokhoz hasonló fekete kalap, melyben Pálffy V. János nádor, az általa leterített württembergi herczeggel párbajt vitt. E kalap több helyen át van

¹⁾ E rendelték 1542—1555. évig terjednek, s egy egész, német nyelven írt könyvet képeznek. — A Vöröskőre vonatkozó háztartási s gazdasági adataimat — melyeket alább közlendő leszek — nagyobb-részt ezen „Instructionsbuch“-nak címzett könyvből merítém. Az „Instructionsbuch“-ot Fuggeréknek ágostai tisztjei írták.

lyukasztva. — A vár e délnyugoti részéből az alatta elterülő regényes Pila-völgybe nyílik kilátás.

A vár délkeleti oldala képezi az egész épület legszebb részét s főhomlokzatát. Itt lakik jelenleg a vár legnagyobb részének birtokosa: Pálffy István gróf.

E rész két emeletes.

Az éjszakkéleti várrész nem egyéb egy hosszú, erős, 90—100 öl hosszú s két öl széles és 15—17 öl magas bástyafalnál, mely támaszúl s védül szolgál a hegyes várudvarnak. E bástyán belül jelentéktelen szolgál-lakások vannak.

Az éjszaknyugoti rész, melyben a kapu van, egyenlő nagasságú a d.-ny. s d.-k. részszel, belseje azonban egészen el van hanyagolva, s attól tarthatni, hogy e rész, ha birtokosa, gr. Pálffy János nem fogja javíttatni, egy-két évtized múlva romba dől.

A vár történetéről s birtokosairól akarván következő soraimban szólni, nem hagyhatom említetlenül azon történeti kútfőket, melyekből adataimat merítém. A vár történetének és birtokosainak megismerésére leginkább a vár levéltárában található „Registratur über die Herrschaft Bibersburg“ című, 1671. évből származó s mintegy 1100 lapra terjedő írott könyv vezérlett; ezen kívül igen jó haszonnal forgatám a Pálffy-család egykori levéltárnokainak: Lendvay Ignácznak s Albrecht Józsefnek „Monographia historico-diplomatica celeberrimae gentis Pálffyanae“ stb. című történeti írott jegyzeteit. — Ez írott emlékeken kívül több történészünknek Vöröskőre vonatkozó értekezéseit használtam segédforrásokúl; ilyenek: b. Mednyánszky Alajos, Lehoczky, Bél M. stb.

Vöröskő vára a legtöbb történész állítása szerint, az Árpádok korában, nevezetesen az 1230-dik év táján — Premislav Ottokár cseh királynak Constancia ¹⁾ nevű neje által épült, ki III. Béla magyar királynak leánya volt. Constanciának 1240. évben bekövetkezett halála által, a vár a király kezére esett. Ki nyerte légyen el ezután? az nem tudatik, és csak az 1296.

¹⁾ B. Mednyánszky: „Vöröskő várának leírása.“ „Tud. Gyűjt.“ 1822. XXII. 5. Dr. Joh. Christ. Seiz: „Geogr.-Stat. Handwörterbuch“ 124. lap.

évben találkozunk ismét a vár egyik urával, Tamással, Tibuch gr. fiával, ki ez évben a vár felét, visegrádi gróf Turny Domokosnak, a rajta elkövetett becsületsértés miatt, birság gyanánt átengedni kénytelenítettett. Turny gróf nem tartotta meg az őt illető részt. hanem azonnal Csák Máténak, Csák Péter, pozsonyi főispán s kir. lovászmester fiának, 200 aranyért s egy lovagpánczélért eladta. Csák, a híres olygarcha, a történetírók egyhangú állítása szerint, 1321. évben múlt ki az életből, s ekként a várnak fele bizonyára ez időben esett vissza a kir. kamarára. Mily sokáig volt e vár a kir. kamara kezében, és mikor jutott cz, a vár másik felének birtokába? azt adatok hiánya miatt ki nem deríthetém; annyi azonban kétségen felül áll, hogy Nagy-Lajos Vörösköt uralkodása elején Volfard Ulrik német lovagnak — ki őt nápolyi hadjáratában 4000 zsoldossal segíté — adományozta. Ennek hasonnevű fia, Vasvármegye főispánja, már 1350. évben Vörösköt s Óvárt előnév gyanánt használja. ¹⁾

Az imént idézett Monographiában azt olvasom, hogy a vár egész 1415. évig lett volna Volfard II. Ulrik birtokában, ki után azt fiai örökölték. Ez állítással ellenkezni látszik egy, Zsigmond király által 1426. évben kiadott oklevél tartalma, mely szerint Zsigmond, Lindvai Hörzog Péter leányának, Annának, Frank László s gróf Perényi Péter özvegyének, elhunyt két férje érdemeinek tekintetéből, a Zalamegyében fekvő Hegyesd várát azon megjegyzéssel adományozza, miszerint e vár Annát joggal illeti, minthogy elődei még Lajos korában Vörösköt átengedése által nyerték el Hegyesdet. ²⁾ A Monographia szavai csak úgy egyeztethetők meg ezen okmány állításával, hogy ha fölteszszük, miszerint a Lindvai Hörzogok Vörösköt 1350. év előtt engedték át, mert máskép a Monogr. állítása megdől. E szerint majdnem teljes biztossággal állítható, hogy Vörösköt Csák Máté után került a Lindvai Hörzogok birtokába, kik azt 1350. év táján Lajosnak Hegyesd várjáért átengedték.

A Volfardok közül 1433. évben Vilmost és Farkast találjuk Vöröskön, később pedig Volfard Pált, kinek neje Judit, opáviai

¹⁾ Lendvay s Albrecht: „Monographia“ stb. 21. lap. E könyv gróf Pálffy István birtokában van.

²⁾ „Registratur über die Herrschaft Bibersburg.“ 69. l. Másolat.

herczeg leánya, már 1440. évben özvegységre jutott. Erzsébet királyné ekkor Juditnak adományozta Vörösköt, ki férje halála után Szent-Györgyi s Bazini gróf Györggyel új házasságra lépett. György gróf 1449-ben Vöröskő s Óvár urának írja magát, 1467. évben pedig meghalálózván, Vörösköt fiának, Péter országbírónak adja. Péter 1516. évben költözött ki ez életből, örökösök nélkül, Vöröskő tehát Óvárral együtt ismét a kir. kamarára szállott. De noha a vár de iure a kamara birtoka volt, tényleg azonban — véleményem szerint — Zápolya János erdélyi vajda birtokában vala, minthogy Szent-Györgyi Péter gr. 36,100 aranyforintért elzálogosítá neki Vörösköt.

II. Lajos király 1522. évben Vörösköt nejének, Máriának adományozza.¹⁾ Midőn Mária a várat elnyerte, a jogokkal, természetesen, terheket is vállalt, minélfogva kötelességében állott a vár birtokát terhelő 36,100 aranyforintot lefizetni. Kenyértöresre kerülván a sor, ama kétség merült fel, vajjon ő vagy újpénzben köteles-e Mária királyné a fent kitett összeget törleszteni? — A pénznemre nézve 1525. évben hozatott ítélet, Báthory nádor által. Az ítélet hiteles másolata a vár „Registratur“ czimű okleveles könyvében olvasható.

Ha a kezeim közt levő okmányokat egybevetem, több helyütt látszólagos ellenmondásokra akadok. Midőn a Báthory István nádor által 1525. évben hozott birói végzésben azt olvasom, hogy Mária királyné 36,100 forintot köteles Zápolya János és György grófoknak fizetni: egy 1522. oklevél szerint, Zápolya György, János fivére beegyeztével Vörösköt Tornallyay Jakabnak 10 ezer aranyforintért elzálogosítja, azon kikötéssel, miszerint az, a ki a várat másnak akarná átadni, köteles szándékát hat hónappal előbb az illető féllel tudatni.

Az említett körülmény, mely szerint a Zápolyák, Vörösköt zálogbirtokos létükre újra elzálogosíták, s ennek daczára 1525. évben Vöröskő ügyében pört vittek, véleményem szerint csak akként magyarázható, hogy a zálogügyeket az elsőrendű zálog-

¹⁾ Lásd VIII. Caps. 1. Fasc. I. 1. sz. A stomfai családi levéltárban, mely 1752—53 Viczián István ügyvéd s levéltárnok által rendeztetett. E stomfai levéltár most bizonyára Pozsonyba van áthelyezve. A levéltári okmányok sorozatának kézikönyve a vöröskői levéltárban van.

birtokos volt köteles vinni, mely véleményem mellett ama tény is szól, hogy Mária királyné, — noha 1523. évben ¹⁾ Vörösköt Thurzó Elek kincstárnoknak s fivérének, Jánosnak adományozza, mégis 1525. évben saját neve alatt vezette a zálogpénz minőségét tárgyaló pört, a zálogpénzt pedig Thurzónak kellett lefizetnie, a mint azt egy 1525. évi Szent-Máriay Bencze és Zsámokréthy Péter által kiállított nyugta ²⁾ is bizonyítja, mely szerint ők, mint Zápolya János és György vöröskői tisztviselői, Thurzó Elektől, a vöröskői vár kiváltásának fejében, 18 ezer magyar forintot kaptak. Mikor fizettetett legyen le a még hátralevő összeg? a kezeim közt levő okmányokból ki nem kutathattam.

Vöröskő alig lehetett 10—12 évnél tovább Thurzóék kezében, minthogy azt 1535. évben örökre kénytelenek voltak Fugger Rajmond, Antal s Jeromosnak 105,041 magyar forintért eladni. Thurzóék ugyanis, a pozsonyi káptalannak egy 1535. évi okmánya szerint ³⁾ egy ízben 107,041 magyar forintot, máskor pedig 16 ezer forintot kölcsönöztek ki a Fuggerektől, s nem lévén képesek ez összeget kifizetni, — jónak látták a várat a főntebb említett összegért eladni. I. Ferdinánd király 1536. évben vezetteté be Fuggerékat Vöröskő birtokába. ⁴⁾

Vöröskő Fuggerék birtokába jutván, csakhamar több részre osztatott. A Fugger-család tagjai közül majdnem mindig többen bírták a várat, elannyira, hogy nem találtam időt a Fuggereknek Vöröskön való 50 évi birtoklása alatt, a mikor az egész uradalom egy urat vallott volna.

Hogy a híres ágostai dúsgazdag Fugger-család Magyarországon is birtokossá s nemessé lön: ezt leginkább azon pénzbeli segélynek köszönheté, melyben Fugger Jakab Ferdinánd királyt a törökök elleni háborúban részesíté, a mint azt a nevezett király, egy 1535. ker. sz. János napján kelt okmányában ki is fejezi: „Utpote qui (Fugger Jakab) non consilio, non opibus non pecunia unquam Regiae necessitati deesse voluerit, quoties cunque aut suscipienda est in Turcas expeditio, aut mittenda.“

1) Lásd VIII. Caps. I. Fasc. 1. 4. sz.

2) Ugyanott 6. sz.

3) Registratur 110. l.

4) Lásd VIII. Caps. 2. Fasc. 1. 4. sz.

A Fuggerek — egy 1541. mart. 5-én kelt okmány értelménél fogva — pallosjogot is nyertek, a mely szerint a vöröskői uradalomban fölfedezett tolvajok-, gyilkosok-, gyűjtogatokat s méregkeverőket, egy, vöröskői tisztviselőik s a környék nemeseiből választott törvényszék által halálra ítéltethették.¹⁾

A Fugger-családnak következő tagjai voltak Vöröskő birtokosai: Fugger Rajmond, I. Antal, Jeromos, I. János, Jakab, Kristóf, Márk, II. János, II. Antal.

A vár a XVI. század vége felé ismét más családra szállt át, melynek kezén jelenleg is létezik. A Pálffyak közül Pálffy Miklós báró szerzé meg Vöröskőt vétel útján. Az 1586. évben már az egész uradalom őt ismerte urának.

A Pálffy-család tagjai Miklós ősök birtokát maig fentartották. — A Vöröskő birtokában volt Pálffyak közül különös említést érdemel IV. Miklós koronaőr † 1679., V. Miklós nádor † 1732. évben. Párkány, Esztergom, Zalánkemén, Kassa és Belgrád alatt vitézül harezolt. Ennek öcsese, V. János 1741. óta nádor. Ez kötötte volt meg Károlyi Sándorral 1711-ben a szatmári békét.

V. Miklós- és V. Jánostól származik le a vöröskői birtokok két ága, melynek jelenlegi tagjai Miklós részéről: József, Móríc, István, V. János részéről pedig: XI. János. Miklós örökösei, kik az uradalom $\frac{3}{8}$ részét birják, jelenleg is öregebb uraságnak, Jánoséi pedig, kik a többi $\frac{5}{8}$ részt birják, ifjabb uraságnak hivatnak.

A várhoz tartozó uradalom 18 helységből s két pusztai majorból áll. A helységek e következők: Cseszte (Schattmannsdorf), Szucha, Ottenthál, Alsó-Diós mezővárosok; Pudmericz, Vistuk, Hosszúfalu, Istvánfalva, Borova, Kosolna, Klosován, Bogdanócz, Selpicz, Kápolna, Halmes, Zvonesin, Dubova s Pila, falvak.

II.

Megismertetvén Vöröskő várát és birtokosait, ígéretemet teljesítendő, néhány — a XVI. század közepéről való irott könyvből — kölesönzött adattal akarom értekezésemet folytatni, melyek, mint értekezésem elején megjegyzém: a várbeli szol-

¹⁾ Lásd VIII. Caps. 1, Fasc. 2. 6. szám,

gazdemélyzet, háztartás, a gazdasági, erdészeti s egyáltalában az uradalmi viszonyokra több világot árasztanak.

A várbeli szolgáltszemélyzet száma a körülményekhez képest változott. Háború idején mindig több szolgát tartott az uraság, mint ha béke volt az országban. Mielőtt fentérintett tárgyunkra átmennénk, meg kell jegyeznünk, hogy Vöröskő akkori urai, t. i. a Fuggerek, azon időben, a melybe értekezésem következő része esik, nem laktak Vöröskön, hanem Ágostában, Bajorországban, mire őket bizonyára a Zápolya s Ferdinánd közti villongások s a török hadjáratok indíták.

Az 1543. évben Vöröskő a következő személyzettel birt:

A vár s a hozzátartozó uradalom két várnagyra volt bízva. A várnagyoknak volt inasuk s két irnokuk.¹⁾ Volt továbbá egy felügyelő, kire az uradalomban létezett — később névszerint említendő — tavak voltak bízva. Ezenkívül volt még egy várbeli hivatalnok, kinek csak nevét találtam az „Instruction“-féle könyvben följegyezve, a nélkül, hogy hivatását kifürkészhettem volna. Az eddig említett személyek a várbeli nagyobbrangú személyzetet képezvén, az ügynevezett úri asztalnál (Herrentisch) étkeztek.

Az előudvarban — mely bizonyára a mostani második, a várnégyszög tőszomszédságában levő udvar — szintén volt egy asztal, melynél 1543. évben a két kapuőr, a szekérmester, 10 csatlós és a kertész, összesen 14 személy étkezett.

A várban az urak asztalán kívül volt a eselédasztal, a hol 18 személy nyéré élelmét. Az ezen asztalhoz tartozó személyek a várnagyok szolgálain s szolgálóin kívül, a pinczér, kádár, a várbeli lakatos, kovács, pék, a kutya-peczér, két vadászlegény, két konyhaszolga, a szakács és szolgáló voltak.

Az úri s eselédi asztalhoz tartozó személyek két asztalnál egy-egy tálban kapták ki az ételeket. Az urak ebédre 4, estére 3 tál ételt ettek.

Az előudvarban étkezők külön kapták ki két tál ételüket, mely levesből s darab húsokkal megrakott káposztából vagy más főzelékből állott.

¹⁾ Az egyik magyar irnok volt, s István diáknak neveztetik az okmányokban.

Ezeken kívül volt még 10 személy a majorban, kik nyersen kapták ki élelmi szereiket.

Az 1543. évben 52 személy kapott élelmet a várban, vagy pedig a várból. Előbbi években, a mint az utasítási könyv mondja, mintegy 80 személy étkezett ugyanott. Ezen állításból azon következtetés vonható, miszerint az említett 52 személyen kívül még több egyén is tartozott a várhoz, kik a maguk költségén étkeztek. Ilyenek voltak a 26 várőr (Trabant), kiknek egy hónapra fejjenként $2\frac{1}{2}$ magyar forintjuk volt, 1 frtban 75 kr. lévén. — E várőröknek fele az első s benső kapunál volt elszállásolva, a többi 13 pedig a külső kapunál. Volt továbbá egy sörfőző is, a vár melletti sörházban, melynek helyére nem akadtam. Ennek évi fizetése az 1542. évben 14 forintból s élelemből állott. Vöröskőnek volt továbbá egy halászmestere, ki a tavakra ügyelt; fizetése 14 forint s egy müt (30 mérő) gabona; házmestere, ki a cselédekre, u. m. : a konyhaszemélyzetre, a mézárásra, pinczérre s különösen a pékre ügyelt föl, hogy ez teljesen gömbölyü kenyérczipókat (Zipolt) készítsen, nehogy azok hosszúkás kenyérhez (Strizeln) legyenek hasonlók. Volt az uradalomban még 4—5 vadász is, kiknek kötelességükben állt az erdőt bejárni, s az orvvadászokat s fatolvajokat meglesni. — A várban majdnem szüntelenül egy puskakészítő is alkalmaztatott, kinek 1550. évben 44 rajnai forint fizetése, s a cselédasztalnál élelme volt.

A katonaság számát, melyet Fuggerék Vöröskőn tartottak, sehonnét sem böngészhetém ki; annyit azonban biztosan tudok, hogy mindig több huszár volt a várban, kik majd a török elleni hadjáratokban, majd pedig a Fuggerék birtokát bántalmazó szomszédok csapatai ellen küldettek. A Fuggereknek — úgy látszik — legtöbbit Nyáry Ferencztől¹⁾ kelle szenvedniök, a ki — véleményem szerint — a Vöröskőtől délkeletre egy órányi távolságra fekvő Czifferen birt birtokkal. A Fuggereknek igen nagy bizalmuk volt a huszárokbán, a miért is az 1550. évben elrendelték, hogy mihelyt vöröskői katonáik a tiszai hadjáratból visszatérnek — a hová 1550-ben october 13-án vonultak — minden ötödik legjobb gyalogos, huszárrá neveztessek, hogy az újonnan felfogadandó huszárok száma legalább 20 legyen. A vár-

¹⁾ „Instructionsbuch“ 1550. 101. art.

nagyok iparkodjanak velök inkább nyers anyagokban, s nem élelemben szerződni. Fizetésük az utasítás szerint, a mint az szokásban van, a következőkből állhatna: 10 akó borból, 2 müt zab, 2 sertés, 4 birka, 12 mérő gabona s 8 forintból, a mi együttvéve körülbelül 25 forintot tesz ki. A huszárok azonkívül gulyás-húst is kaptak.

A várszemélyzetről már volna némi fogalmunk; most át-
térünk a XVI. század közepén Vöröskön divott gazdasági
rendszer szabályok- s viszonyokra.

III.

A vöröskői uradalom, valamint jelenleg, úgy három szá-
zad előtt is 24 ezer holdat tett, azon különbséggel, hogy akkor
a mostani urasági földek legnagyobb része erdővel volt benöve.
Tekintetbe vévén az akkori társadalmi viszonyokat, s az uraság
és jobbágy közötti viszonylatot: bátran elmondhatjuk, hogy a
mezei gazdaság az uraság részéről úgyszólván nem is műveltetett,
minek bizonyosságául szolgál a valószínűleg Csesztén létezett ura-
sági major, a hol csak 10, s néhány évben 13 szolga volt alkalmaz-
va. A majorban létezett marha s baromfi száma az 1542. évi uta-
sításban pontosan föl van jegyezve; ugyanis volt ott: 113 tehén
(csak 30 volt fejős) s borjú, 65 ökör s tinó, 394 sertés, 206 birka
és kecske, 64 lúd s 84 tyúk. Ezen háziállatok nem annyira gaz-
dasági szempontból, hanem szükségből tartattak, minthogy leg-
nagyobb számuk a várszemélyzet élelmezésére szolgált. Azon
uradalomban, hol jelenleg ezerekre megy a birka száma, alig
találunk azon időben 200-zat; ez elégséges bizonyíték az akkori
marhatenyésztés mostoha állapotára. ¹⁾

Az itt jelölt gazdasági állapot mostohaságát s ezélszerűt-
lenségét maguk az urak is belátván, az 1542. évi utasításban, az
állattenyésztésre nézve idővel kedvezőbb rendszabályokat re-
mélnek életbe léptethetni. Az utasításban közölt teendő újítások
szerint a birkák száma 600-ra lett volna emelendő, hogy a gyap-
júból a várszolgák ruháztathassanak, s az uraság jövedelme

¹⁾ Ez nem általános zsinórmérték; mert juhok a régi magyarok
egyáltalában aránytalanul sokkal kevesebbet tenyésztettek, mint szar-
vasmarhát és lovat.

50—160 forinttal növeltessek. Az utasítás értelmében 400 bir-
kát 250 forinton lehetendett vásárolni.

A hazai belviszályok csillapultáival méneust is szándékozott
állítani az uraság, melyben 20—40 nemesvérű kanca tartatnék.
A tehének száma is 400-ra vala szaporítandó.

Ezen az 1542. évben kilátásba hozott újítások idő folytán
életbe látszanak léptetve lenni, a mit a juhoknak későbbi számá-
ból következtetek, a melyek mellett az 1550. évben 10 bojtár
(Wallach, a tótok a felső megyékben vala szin-nevezik
a juhászokat) volt alkalmazva. Ezen bojtárokról az van megem-
litve, hogy bojtárban nem ettek tejjel főtt ételt.

A Fuggerek többször tesznek említést egy építendő új ma-
jorról is, melyről azonban nem tudhattam meg, valjon fölépült-e,
vagy sem?

A vöröskői uradalom urai és jobbágyai több gondot lát-
szottak azon időben a borászatra, mintsem a mezei gazda-
ságra fordítani, és nehezen tévedek, azt állítva, hogy a XVI.
század közepén több tért foglaltak el a vöröskői uradalmi szőlő-
kertek, mint jelenleg, a mit onnét következtetek, hogy az ura-
dalom p. o. az 1541. évben saját szőleinek műveltetésére 386 m.
forintot s 9 krt költe; továbbá onnan, hogy azon helyek, a hol a
szőlőművelés most díszlik, már az említett időben is bortermelő
helyek gyanánt említettnek; ilyenek: Cseszte, Alsó-Diós (Win-
disch-Nussdorf), Ottenthál s Wernersdorf, mely utóbbi — véle-
ményem szerint — Dubova lesz. Wernersdorf néven most semmi
helység sem fordul elő az uradalomban. Főntebbi állításomat
az is erősíteni látszik, hogy most több helységben csak kiir-
gott helyére találunk az egykor virult szőlőkerteknek; ilyen
Hosszúfalu, Pudmericz és Fancsal, mely utóbbi helység szőlős-
kertjeivel együtt elveszett, és jelenleg csak szántóföldekké s
fákkal beültetett pázsittá vált helyét mutogatják. Hogy a vörös-
kői uradalom bizonyára annyi bort — ha nem többet — ter-
mesztett a XVI. században, mint jelenleg, leginkább bizonyítja
a várbeli óriási — s az egész hazában tán párját ritkító — pi-
uce, melyet az uradalmi szőlőkben jelenleg termesztett bor, a
dézsmaborral egyetemben, tán félig sem volna képes betölteni.

Vöröskő vidékének borai a XVI. században igen jó hirtben lehettek, mert az uraság morvaországi, selmeczi, besztercebányai borkereskedőknek ¹⁾ szokta vala eladni borait, a kik bizonyára nem jöttek volna oly távol földre, ha itt közönséges bor termett volna.

Az uraság egyik kiváló jövedelmi ágát képezhette az erdészet, mely itt a jelen időben is nagyban műveltetik, minthogy az egész uradalomban évenként 7—9 ezer ölfavágatnak. Mennyi ölet vágta Fuggerék idejében? ennek nyomára sehohsem jöhettem; annyit azonban kitudhattam az ez időbeli számadásokból, hogy a vöröskői uradalomban volt egy fűrészmalom is, kétségte nélkül a vár délnyugati része alatt elterülő Pila helységben, mert ennek tót neve fűrészmalomot jelent. Az 1550. évi számadások szerint a fűrészmalom azon évben 9523 deszkát vágott volna, amit azonban az „utasítások“ írójá kétségbe von.

Az erdészeti személyzetre nézve semmi biztosat sem vehettem ki a rendelkezésekre álló okmányokból. Az 1542. évre szóló utasításban négy erdőkerülőről tétetik említés, kik az uradalmi erdőt bejárni kötelesek voltak. Valahányszor kimentek az erdőbe, egy-egy falusi fiatal embert vittek magukkal, ki velük az erdős uradalom határait bejárta, hogy így az uradalmi erdők határvonalai az illető falvak lakosai előtt is mindig ismeretesek legyenek. Az erdőkerülőkön kívül az uradalomnak több vadásza is volt, a kik az uraság részére lőttek vadakat. A vöröskői erdőkben valamint most, úgy a XVI. században is volt szarvas, őz, vaddisznó található, sőt az 1540. évi december havi számadás szerint azon évben medvét is lőttek.

Áttérünk az irodalom egyik más jövedelmi ágára, mely kivált földrajzi szempontból érdekes, s ez: a vöröskői uradalmi tavak.

Midőn a sokszor említett utasítási könyvben, s az 1539—1543. évi uradalmi számadási könyvben olvastam, hogy Vörös-

¹⁾ „Instructionsbuch.“ 1550. év.

kő ezen időben halas-tavakban bővelkedék, eszembe jutott Pesty Frigyes úr amaz állítása: miszerint a hajdan tavakban oly gazdag hazánk alig képes jelenleg néhány nagyobb tavat felmutatni.¹⁾ Ezen állítás igazságának egyik bizonyítéka Vöröskő is, hol a XVI. század közepén 11 tó létezett, melyeknek helyei jelenleg már jobbára dús szénát s itt-ott gazdag kalászokat teremnek.

Az 1542. évi rendeletekben 10 létező s egy készülőfélben levő tóról tétetik említés. A tavak nevei a következők: a gesselsdorfi, a két hosszúfalusi, a két schönauai, a fancesali, az alsó-pudmericzi, a felső- és alsó vistuki, s egy esigató Csesztén. Az új tó új-schönauai tónak hivaték.

A gesselsdorfi tóról akarván szólni, mindenekelőtt ki kell mutatnom, hol létezett Gesselsdorf, miuthogy e néven egy jelenleg létező uradalmi helység sem ismeretes. Gesselsdorfnak hajdan a Szuoha mellett éjszaknyugotra elterülő Kosolna nevű falu nevezetett.²⁾

A gesselsdorfi tó 52—54 holdat tett. A két hosszúfalusi tó, a Hosszúfalutól egy negyedórányi távolságra, éjszakkeletnek fekvő völgyben volt, s halastó-járók (?) őrzésére használtatott. A felső tó 10, s az alsó 4 holdat tehetett. Helyükön jelenleg termékeny rétek virúlnak.

A két schönauai tó (a vidéki tótok sajnovszké ribniki-nek mondják) Pudmericz éjszaknyugoti részén, Pudmericz és Cseszte között vala. Mind a két tó 4—5 ölnyi magasságú s 70—80 öl hosszú gáttal volt ellátva. A felsőnek nagysága iránt nem tájékozhatom magam; az alsó 30—40 holdat boríthata vizével.

A fancesali tó Pudmericz helységnek éjszakkeleti részén létezett, s jelenleg fancesalszká dolinának hivatik a tót-ajkú lakosoktól. Területe 40—50 hold lehetett. A helyén levő mocsár 10 év előtt még meglehetősen mély volt. E tó helyén jelenleg szénát természet Pudmericz lakossága.

Az alsó-pudmericzi tó Pudmericz keleti részén, a mostani tégláégető ház melletti réteken terült el.

A vistuki tavak képezték az uradalom legnagyobb tavait.

¹⁾ „Századok.“ Jul. 1867. 67. l.

²⁾ Ezt biztos történeti adatként mondá nekem az uradalom egyik legidősb tisztje.

A felső, mely a dubovai határ mellett vonúlt el s jelenleg rétet képez, legalább 140 holdat tehetett; az alsó, mely Vistukon túl, Báhony felé terüle el, 20 holdat önthetett el hullámaival.

A csesztei csigató, melyben később — hiteles hagyomány szerint — kagylók is tenyésztek, a csesztei uradalmi major kertjében létezett. Ezenkívül a mezővárosi kórház kertjében is volt egykor egy kagyló-tó. Mindkettőnek nagysága legfőlebb két holdra mehető.

Mikor apadtak vagy szárítottak ki e tavak? azt sehonnét sem tudhattam meg.

Az új schönauai tó bizonyára Istvánfalva délnyugoti részén létezett, a hol 70—80 holdnyi gát jelöli nyomait.

Az 1540—1555. években Vöröskő tavai részint a kedvezőtlen időjárás, részint pedig a tavak felügyeletével megbízott tisztek s szolgák hanyagsága miatt, keveset jövedelmeztek, holott azelőtt Vöröskőnek leggazdagabb jövedelmi forrását képezték.¹⁾ S egyáltalában a Fuggerek igen panaszkodnak vöröskői jövedelmeik miatt²⁾, elannyira, hogy ha az 1553. évi rendeleteikben kifejezett állításuknak hitelt adhatunk, Vöröskő igen csekély, vagy éppen semmi hasznot sem hozott nekik. Fugger János Jakab ugyanis intvén itt vöröskői várnagyait, hogy a tavakat rendben tartsák, amaz óhaját fejezi ki, vajha már egyszer valahára valami haszna is lenne az uraságnak az uradalomból! A jövedelem csekélységének okát nemcsak a rossz kezelésben, hanem ama sok költségben vélem rejleni, melyet az uraság a vár tetemes javítására az 1542—1556. években tett.

IV.

Az uradalomhoz tartozó falvakat már ismerjük. Tudjuk, hogy jelenben 18 falu tartozik Vöröskőhöz. De az 1542. évben Vöröskőhöz tartozott helységek száma csak 15-re tétetik. Köztük nem említetik Istvánfalva, Dubova, Klesován, Kosolna, Borova, Pila, hanem említetik a most ismeretlen Gesselsdorf, Wernersdorf, Nemertzin (Nemessény).

¹⁾ Instruction stb. 1553. 110. art.

²⁾ Ugyanott.

Gesselsdorfot már ismerjük; ez valószínűleg német lakosokkal birt hajdan s akkor változott át Kosolnára, midőn a német nyelv helyett a tót jött használatba.

Wernersdorfra nézve nem tudok semmi biztosat, annyi azonban valószínű, hogy ez a mostani, Csesztétől délre fekvő Dubova falu vala, minthogy Wernersdorf hegyes s bortermelő helységnek neveztetik a XVI. századbeli okmányokban, s az egész uradalomban — az említett helységek között — Dubován kívül egy helységben sincsen nagyobb szerű hegy. Nemertzin falu Selpicz, Bogdanócz, Szucha és Zvoncsin között létezett. Hejlyén most termékeny szántóföldek díszlenek.

Fancsal helység nem említetik a XVI. századbeli uradalmi helységek sorában, mindazáltal bizonyos dolog, hogy Fancsal község Pudmericz éjszaki részén, Pudmericz és Istvánfalva között, a XVII. században létezett, de a XVIII. század elején, és pedig Rákóczy hadjárata alkalmával megsemmisült. Ezt több hiteles okmányon kívül azon házi eszközök s többnemű fegyverek bizonyítják, melyek Fancsal helyén minduntalan kiásatnak. Több kiásott fegyver s pénz Pálffy János gróf birtokában van.

Midőn az uradalmi falvakat szóba hoztam, lehetetlen említetlenül hagynom azon ritka tüneményt, melyet Vöröskő több helységében a nyelvek változására nézve tapasztalunk.

Cseszte s Ottenthál mezővárosok évkönyveiből megtudtam, hogy ott német lakosok laktak egész a XVIII. századig. Csesztén 1756—1780. évek alatt változott a német nyelv tóra, annyira, hogy most nincs oly lakos Csesztén, kinek anyanyelve német nyelv lett volna. Cseszte egyik legrégebb helysége s mezővárosa Vöröskőnek. Mezővárossá alighanem 1540—1560 között emeltetett. — Van két nagyobb ezüst pecsétnyomója 1562. évből, melyeken — az apostoli kettős keresztet körülövedző szőlőlevelek- s fürtökből álló czímeren kívül — e felirat van vésvé: S. Oppidi Schadmania.

Mikor álltak be Ottenthálon a nyelvváltozás évei? nem tudom, miután a helybeli bíró túlságos elővigyázata s féltékenysége miatt nem juthattam azon mezőváros írott emlékeihez, melyekből erre nézve felvilágosítást meríthettem volna.

Alsó-Dióson, mely a XVI—XVII. században Windisch-Nussdorfnak hivatott, vendek laktak. Meddig tartották légyen meg

a Fuggerektől idetelepített e vendek anyanyelvüket? nem volt alkalmam kikutatni. Alsó-Dióson jelenleg egyedül tótul beszél a lakosság.

A vöröskői falvak 1542. évi jegyzékében olvassuk, hogy Vistuk helysége egészen horvát volt. A horvátok e helységen kívül Hosszúfalun s valószínűleg több vöröskői faluban is laktanak. Vistuk jelenleg Vöröskőnek többi falvaival együtt tót falu, a hol a tót nyelven kívül alig hallhatni mást.

Mielőtt Vöröskőtől búcsút vennék s a vidékén uralkodott ármérték rövid leírásába bocsátkoznánk: meg kell még említenem azon viszontagságokat, a melyekkel meg kellett küzdenie.

Vöröskőnek már keletkeztek idején hatalmas ellenséggel: Ottokár király hadaival kellett szembezállnia, melyek Pozsonytól N.-Szombatig minden nevezetes helyen pusztítottak.¹⁾ Alig vonúlt el falai alól Ottokár, már is Aporban talált új támadóra, a ki Kún-László idejében elpusztította.²⁾ Bél Trencsényi Csák Mátéről is mondja, hogy e várat pusztította volna. Ha Bél állítása áll, akkor Csák bizonyosan mint védő, de nem mint támadó fél esatázott Vöröskő falainál. A Boeskay s Bethlen vezérlete alatti hadak is meglátogatták Vöröskőt, s el is foglalták. Bethlentől Pálffy IV. Miklós vette vissza a várat, s a mint már említők, helyre is állíttatá. Vöröskő falai alatt II. Rákóczy Ferencz hadai voltak az utolsó ostromlók. A fölkelők vezérei: Ocskay László, Tháróczy Gáspár, Szalay Pál s András (?) voltak. Ők a vár alatti Pilába vonulván, esellel akarták a várat kézre keríteni. De a várbeliek nyomára jöven a tervnek s központosúlva látván a sereget, a várból szurokkal bevont égő anyagokat hánytak a völgybe, mire a kuruczok 1705. octóberben elvonúltak.³⁾

Hogy a t. olvasó-közönségnek némi fogalma legyen a pénznek azon forgalma s értéke felől, melynek az a XVI. század kö-

¹⁾ Anonymi Leob. ensis Chronicon Lib. I. 1271. év.

²⁾ Bél M. II. köt. 170. l.

³⁾ Vöröskő vára Rákóczy hadaitól később, (1706. elején) bombákkal lángba borított. E tűzvészről — mely a várat meglehetősen el-

zépén Vöröskő vidékén örvendett, a vöröskői levéltár könyvei közt talált 1539—1543. évi számadásokból néhány tételt hozandok fel, melyekből a kézi munka értékére s az árúczikkek becsére némi fény fog áradni.

Három öl tört mészkőért . . . 1 m. forint fizettetett.

Nyolcz öl fa vágásáért . . . 1 m. „ „

Négy öl építési kő töréséért . . . 1 m. „ „

Az 1540. évben 290 üvegtábla rakatott be a várban, egy nagy-szombati üveges által. Egy üvegtábla 1½ dénárba került; mindössze tehát 1 frt 33 kr. 3 den. Az üveges 4 kr. borraivalót kapván ehhez, szerzeménye 1 frt 37 kr. 3 dénárt tett.

Egy ácsnak napidíja . . . — frt 10 kr.

Egy timárnak egy ökörbőr kikészítéséért. . — „ 24 „

A csesztei kerékgyártónak 16 kerékért . . . 4 „ — „

Egy kocsirúdért . . . — „ 4 „

Négy gyeplőért Nagy-Szombatban . . . — „ 34 „

Nyolcz pár sarkantyúért ugyanott . . . — „ 24 „

Egy nyeregért ugyanott 7 silling vagyis . . — „ 52 „

Egy pudmericzi kerékgyártónak két kocsi készítéséért . . . 2 frt 37 kr. 2 den.

A várszolga-személyzet fizetése körülbelül ismeretes a t. olvasó-közönség előtt; mindazáltal föl kell még emlitenem a várbeli dobost, ki a kapu felnyitásakor dobszóval adott jelt. A dobos fizetése 12 rénes forint volt. — Dobosok egész az 1550. évig voltak Vöröskön, ezután másképp, úgy látszik, esengetyű által adtak jelt a kapunál. Volt a várszemélyzet között egy méhész is, a ki a méheknek viselte gondját. Évi fizetése egy dolmány-, nadrág s 11 m. forintból állott.

Most áttérünk az egyes árúczikkekre.

A házi állatoknak — a mint már értekezésemnek gazdasági részéből is kitudhattuk — csekély ára volt.

Egy igás ló . . . 5 frt

Egy finomabb hintós ló . . . 8 „

rongálhatta, — maga gróf Pálffy János tesz említést egy, gróf Forgách Simonhoz intézett levelében, a hol azzal biztatja magát, hogy a király őt Vöröskön esett káráért dúsan megjutalmazandja. (Thaly Kálmán úr szívességéből, kiadatlan történeti jegyzeteiből.)

Egy tyúk 6 — 7 dénárba került.

Az 1540. aug. 20. egy iteze bor ára 3 dénár volt.

Egy iteze zsír Nagy-Szombatban . . . — fr. 3 kr. — dén.

Egy kappan — „ 3 „ — „

Egy mérő zab 1539. martiusban . . . — „ 3 „ — „

Egy mérő köles — „ 15 „ — „

Egy mérő zsemlyelisz — „ 52 „ 2 „

1539. martiusban 6 pint s 3 meszely

muskatálybor 1 „ 33 „ — „

190 rőf házi vászon 6 „ 25 „ — „

1 rőf finom lengyel vászon — „ 13 „ — „

ebből 6 rőf szükségeltetett egy férfi-ingre.

2 sárgarézből való körvonalzó . . . — „ 13 „ — „

1 íróasztalra való szőnyeg — „ 40 „ — „

2 sárgarézből készült tintatartó . . . — „ 70 „ — „

1 női bőrködmén 1 „ 22 „ 2 „

Hogy megtudjuk, mennyit költöttek a várszolgák utazásaikon, ide jegyzem az 1542. számadás ama tételét, a hol mondatik, hogy egy várszolga vagy várőr (Trabant), a ki egy kocsisal 3 lovon Pozsonyba utazott, egész útban 33 krt költe.

Az uraság horvátokat s vendeket akarván elhelyezni uradalmában, két horvát parasztot Vend- s Horvátországba küldte. Úti költségük 4 forint volt.

Midőn ekként történeti adat-egyvelegemnek végére értem, azon kéréssel búcsúzom a t. olvasó-közönségtől, hogy ha egyikük vagy másikuk Pozsonyba utazand: ne sajnáljon egy napot Vöröskő nevezetességeinek s regényes környékének megszemlélésére szentelni. — Vöröskő régiségei, regényes svájci vidéke s a belőle ajánlkozó, egész a Dunamellékig terjedő gyönyörű ki látás, az út fáradalmaikat gazdagon meg fogják jutalmazni!

JEDLICKA PÁL.

Könyvismertetések, bírálatok.

IX.

Észrevételek báró Orbán Balázs a „Székelyföld leírása“ czímű munkájának I. kötetére.

Kellő figyelemmel és hazafüi örömmel olvastam e munkának első kötetét, mely Udvarhelyszéket tárgyalja. E munka annál érdekesebb, minél többen vannak, a kik nem ismerik bővebben és közelebről a székely nemzet régibb történetét s abból kifejlődött sajátosságos institutióit és szokásait, s az anynyira érdekes Székelyföld helyiratát s e nép ethnographiáját, melyek benne bővebben és részletesebben vannak tárgyalva.

A Székelyföld történetét már több íróink nyomozták s azt történelmi és földrajzi tekintetben leírták, különösen: Benkő József, Kállay Ferencz, Kunics Ferencz, Lakatos István, Scheint Dániel és Benkő Károly. De t. íróink ezeknél részletesebben írja le a Székelyföldet, s azt történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból bővebben tárgyalja s ismerteti. S e munka érdekét és becsét leginkább az neveli, hogy abban több oly, még eddig nem közlött történelmi adatok és hagyományok vannak felhozva, melyek a Székelyföld történetére s helyiratára, s a székely nép szokás- és erkölesrajzára nem kis világot vetnek, s azoknak felderítésére becses adalékokat szolgáltatnak. A mi mutatja, hogy t. íróink a Székelyföld történetének tanulmányozására, s az arra megkivántató adatok összegyűjtésére nem kis gondot és fáradságot fordított.

De mindamelltt találkoznak e munkában oly állításokkal vagy föltevések- és nézetekkel is, melyek — felfogásunk szerint — a történelmi valósággal ellenkeznek, vagy legalább történelmi

adataink útmutatásaitól és jelesebb íróink véleményeitől eltérnek, és több helyen oly oklevelek s adatok is említettnek vagy idéztetnek kútforrások vagy bizonyítékok gyanánt, melyek teljességgel nem tartoznak az ott tárgyalt kérdések- vagy helyekhez, hanem egészen más dolgok- s tárgyakról szólnak, melyek ha meg nem igazítatnak, más tévedésekre szolgáltatnak alkalmat. Ugyanazért a tudomány és történelmi igazság érdekében szükségesnek tartjuk azokat itt kimutatni, a nélkül azonban, hogy szándékunkban volna az említett munka értékéből s t. íróink érdeméből legkisebbet is levonni, az lévén egyedüli czélünk: hogy a tévedések megigazíttassanak, s azon kérdések, melyekre ama tévedések vonatkoznak, felvilágosíttassanak.

Ha azonban amaz állításokat vagy föltevéseket, melyek — nézetünk szerint — tévedéseken alapulnak, érdemük szerint bővebben akarnók nyomozni és tüzetesebben taglalni, s azokra vonatkozó észrevételeinket kellőleg indokolni: akkor hosszabbra terjedne ezen recenziónk, mintsem azt egy ily könyvismertetésnek, bírálatnak ezen füzetekben kimért szűk keretébe szoríthatnók; ugyanazért mi azokat itt csak röviden fogjuk megjelölni s kimutatni; a mik pedig bővebb nyomozást vagy indokolást kívánnak, azoknak tüzetesebb tárgyalását külön értekezésre relegáljuk.

* * *

1. T. írónk az 5-dik lapon azt állítja, hogy: „a székelység kezdetben csak két osztályból, t. i. a lófők és gyalogok osztályából állott, s e két osztály mellé csak későbben keletkezett egy harmadik, a primori osztály, mely legelőbb 1409-ben említetik, de csak Mátyás király korában ismertetik el jogkörének megszorításával, s ekkor fordul elő először rendszeresített alakban a székelyek három rendje.“

Nem akarjuk ugyan a primorok azon alkotmányellenes eljárását és túlkapását helyeselni vagy mentegetni, miszerint ők későbben a más két osztály fölé emelkedtek, s azok jogai s érdekei rovására külön cast-tá fejlődtek, — a mit különben a történelem is megrótt; de a történelmi igazság érdekében annyit meg kell itt jegyeztünk, hogy sokkal korábban meg volt

a három osztály egymástól különböztetve s a primorok osztálya kifejlödve, mint t. irónk állítja. Ugyanis a váradai káptalannak már egy 1339-ben kelt levelében a Herman-nemből származott László, székely ispán (Ladislaus de genere Herman) úgy említetik, mint a h á r o m r e n d ű székelyek ispánja — *comes trium generum Siculorum*.¹⁾ Ugyancsak így nevezi magát András mester székely ispán is, egy 1344-ben kelt, s t. irónk által is alább felhozott levelében: „Nos Andreas Magister comes *trium generum Siculorum*.” A „*tria genera Siculorum*” kifejezés alatt pedig a székelyek három rendjét vagy osztályát kell értenünk, melyek között az első a primorok osztálya volt. Ezek szerint nem Mátyás király korában ismertetett el a primorok osztálya, mint t. irónk állítja: hanem azelőtt már egy századdal, a XIV. század elején, a három osztály, s így a primorok osztálya is, nemcsak tényleg létezett, de okmányilag vagy jogilag is elismerve, megkülönböztetve és rendszeresítve volt.

De a primorok eredetét még ennél is sokkal feljebb vihetjük, s már sz. László király korában feltaláljuk a „Székely Krónika” előadásában; ugyanis e krónika azt mondja, hogy az említett király korában sokan a főbb székelyek közül, kiknek nem volt fiuk, be akarták birtokaikba vinni a nők örökösödését. „... *potiores Siculi, filii multi carentes, foemineum sexum introducere volentes etc.*”²⁾ Hogy az itt előforduló *potior* kitétel egyértelmű és jelentésű a primor-ral, és hogy a *potior* és *primor* szavak egymás helyett felváltva használatnak okmányainkban és régibb történetíróink munkáiban, azt mindenki tudja, a ki a székely történetirodalomban jártas. Ezek, és más, e rövid ismertetésben elő nem sorolható, adatok útmutatásai szerint mi sokkal feljebb visszük és nyomozzuk a primori osztály elemét vagy jeleit, s azokat a más két osztállyal majdnem egy eredetűeknek tartjuk.

2. T. irónk a Székelyföldön keletkezett adományos (*donatarius*) nemesekről a 6-dik lapon így ír: „Ezek nagyrészt nem

¹⁾ *Scriptores Rer. Transsilv. Cibinii 1797. I. k. 64. l.*

²⁾ *A nemes székely nemzet constitutiói. Pest, 1818. 288. l.*

székelyek, hanem inkább libertinusok és megyei nemesek voltak, vagy legalább azokkal hason alapon állottak; mert minden szabad székely törvénszerűleg nemes lévén, ily utólagos megnemesítésre szükség nem volt, annál inkább, hogy az ily armalista vagy nemes semminemű előjoggal nem birt az ős székely nemes fölött. . . Ezek elnevezésileg is meg voltak különböztetve; mert míg az ős székely első vagy primor néven jön elő, az ilyek donatarius és nobiles néven fordulnak elő.“

Megengedjük, hogy a vármegyéből is származtak be a Székelyföldre nemesek, kik ott házasság, vétel vagy csere útján magoknak birtokat szereztek; valamint azt sem tagadjuk, hogy az úgynevezett libertinusok közül is többen nyertek nemességet; de azért az úgynevezett adományos vagy donatarius nemességnek nagyobb és jelentékenyebb része egészen más elemekből keletkezett a Székelyföldön, mint t. írónk állítja. Ugyanis a fejedelmek alatt, minekutána az 1562-ki segesvári országgyűlés végzése által a székely alkotmány alapjában megingattatott volna, a primorok nagy része s a tehetösebb lófők közül is többen jószágokra fejedelmi adományleveleket eszközöltek, s ezen adománylevelekkel jószágaikba, melyeket azelőtt ősi székely szabadsággal bírtak, bevitték az úgynevezett királyi jogot (jus regium), részint hogy az ily adománylevelek által magokat a többi székelyektől megkülönböztessék, részint hogy talán nem a legigazabb úton szerzett jószágainak birtokában magokat megerősítsék. Szolga János, Erdély egyik jelesebb jogtudósa, ki a székely örökösödésnek éppen ezen adományozás folytán keletkezett különféle nemeit és kérdéseit fejtegeti, világosan írja, hogy János Zsigmond megparancsolta volt a primoroknak és lófőknek, hogy örökségeikre királyi adományleveleket vegyenek.¹⁾ De különben is számos adataink vannak arra, hogy sok előkelő primor és tehetős lófő-család fejedelmi adománylevelet kért birtokaira, kik azután ezen adományozás folytán adományos vagy donatarius nemeseknek kezdettek neveztetni, hogy megkülönböztettessenek a többi

¹⁾ Székely jogi kérdések és feleletek. Maros-Vásárhely, 1844. 32 l.

székelyektől, a kik jószágaikra ily adományleveleket nem eszközöltek. Ezek szerint a *donatarius* nevezet nem azt jelenti, mintha az ily adományos nemesek nem lettek volna valóságos székelyek: hanem inkább jelzi azon különbséget, mely az ily adományos és nem-adományos székelyek között kifejlődött. Nem áll tehát, mintha az adományos nemes már ezen elnevezés által is meg lett volna különböztetve a primortól, vagy hogy a primor és adományos nemes két egymástól megkülönböztetett osztályt képezett volna, mint ezt t. irónk állítja; sőt ellenkezőleg, a primor későbbi időben majdnem egyet jelentett az adományos nemesselel, a mennyiben legnagyobb részt, a mint ezt Benkő József is világosan állítja, a primorokból lettek az adományos nemesek.

Igaz ugyan, hogy minden törzsökös szabad székely az alkotmány értelmében minden királyi adományozás vagy czimeresítés nélkül is valóságos nemes volt, s így az adományos nemes az eredeti nemességgel biró székely fölött törvényt szerüleg semmi előjog vagy kiváltság sem illette: de tényleg vagy gyakorlatilag mégis másképen állott a dolog; mert az adományos nemesek nemesak megkülönböztették magokat a többi nem-adományos székely nemesektől, azok ellenébe főbb nemeseknek (*praenobiles*) neveztetvén: hanem az adomány- vagy nemeslevelek czimén a nemesség többi kiváltságait és tehermentességeit is, a nemesi jogegyenlőség elvének sérelmével, kizárólag a magok részére kezdték követelni s érvényesíteni, magokat a közterhek alól kivonván s azokat amazokra rovatván; a mi által azon alkotmányellenes különbség fejlődött ki köztök: hogy míg az adományos nemesek nemesi kiváltságokat élveztek, addig a nem-adományos székely nemesek a nemesi kiváltságokkal össze nem egyeztethető terheket viseltek. Ezek szerint, legalább a gyakorlatban nem állott az, a mit t. irónk állításának indokolására felhoz: hogy t. i. az *armalista* vagy nemes (adományos nemes) semminemű előjog- vagy kiváltsággal sem birt az ős székely nemes fölött.

3. T. irónk a székely ispán nevezetéről a 7-dik lapon így ír: „*A comes* kifejezés a régi időben nem grófot, hanem ispánt jelentett, és így hibásan lett az átfordítva magyarra és alkal-

mazva úgy a székelyek, mint a szászok ispánjára gróf minőségben; de mivel ezen hibás alkalmazást már több százados szokás szentesíté, s mivel magok az uralkodók, úgy a fejedelmek is ily alkalmazásban vették fel czimeik közé s így használták a diplomatiái kiadványokban is, tehát azt megtartandónak véltém.“ S ennek folytán a székely ispán helyett mindenütt székely gróft ir.

De nem áll az, a mit t. írónk itt állít: hogy t. i. ezen hibás alkalmazást több százados szokás szentesítette; mert azt csak némely újabb írónk hozták szokásba, kik nem vizsgálva ezen hivatal eredetét és minőségét, és nem nyomozva a comes szónak ebből folyó történelmi értelmét és jelentését, az oklevelekben előforduló *Siculorum comes*-t magyarul hibásan székely grófra fordították vagy ferdítették. Az sem áll, hogy magok a fejedelmek is ily hibás alkalmazásban, vagyis gróf minőségben vették föl azt czimeik közé: mert a fejedelmek és későbbben a királyok nem grófjai, hanem „ispánjai“ voltak a székely nemzetnek. Ugyanis a *Comitatus Siculorum*, mely később az erdélyi vajdasággal összekapcsolott, valamint kezdetben nem grófság, hanem ispánság, vagyis egy önálló méltóság volt, mely az ország zászlócai közé tartozott: úgy e minőségben szállott az a vajdákrol az erdélyi fejedelmekre, s ezekről később a magyar királyokra is. Igaz ugyan, hogy e méltóság később csaknem pusztá czimmé változott, és Mária-Terézia által 1742-ben csak a székely nemzet kérelmére vétették fel a magyar királyság s erdélyi fejedelemség többi czimei közé; de e czimben is fenmaradt annak eredeti jelentősége s emléke, és nem változott az át grófságra. A *Siculorum comes*-t tehát nem székely grófra, hanem székely-ispán-ra kell fordítanunk, s e hivatal régi diplomaticai nevét meg kell tartanunk.

4. T írónk a fiú-leány maradékainak örökösödéséről a 8-dik lapon azt írja: „hogy ha a fiú-leánynak fiai és leányai voltak, a fekvőségek a fiú és leány között egyenlően oszlottak el.“

De itt t. írónk téved; mert a felhozott esetben a fiú-leány jószága ismét a fiukat illette, kik abból a leányokat kiházásítani tartoztak, a mint ezt világosan mondja a szokásbeli törvény 23-dik czikke, mely így szól: „Ha valamely embernek két leá-

nya vagyon, egyik leánynak fia, a másiknak leánya vagyon: a leány is oly örökös az atyja jószágában, mint a fiú; de ha a leánynak fia és leánya leszen, a fiú a leányt kiházásítja belőle.“¹⁾ De különben is éppen az volt a székely örökösödésnek természete, hogy az egyedül a fiukat illette, és csak fiúk nemlétében örökösödhetett a leány, ki azon esetben fiú-leány-nak neveztetett, vagyis *fictione juris* fiú-nak tekintetett, s így nem mint leány, hanem mint fiú örökösödött; a miből önként következett, hogy az ily fiú-leány öröksége ismét az ő fiaira vagyis a fiágra szállott vissza, és ha leánya is volt, az abból csak kiházásítottatott.

5. T. írónk a pápai tized rovatának (*Regestrum decimarum papalium sexennialium*) a Székelyföldre vonatkozó adatait is felhasználván, a 20. és alább a 41-dik lapon az ezen rovatban előforduló, s az udvarhelyszéki alesperesi kerületre vonatkozó *Erd en b a c h* hibás kitévelt Fancsaly és Veszely után *Erd ő l a k*-ra magyarázza, így irván ide vonatkozólag: „*Erd en b a c h*, mely alá Udvarhelyszéknek nagy részét találjuk sorozva, igen valószínűleg *Erd ő l a k*-ból ferdítettet el, a nyelvünköt nem értő olasz dézsmaszedők által.“

Az *Erd en b a c h*, vagy — mint a pesti egyetem könyvtárának példányában áll, — *Erd e u b a c h*, mindenesetre hibás kitével; de mi ezt másképen magyarázzuk, s a másolók hibájának tulajdonítjuk. Ugyanis nézetünk szerint ezen szó az eredeti példányban *Erd e u h a t h*-nak volt írva, a mi *Erd ő h á t*-at jelent, s azt csak a későbbi másolók ferdítették *Erd e u b a c h*-ra, kik a régi s elkopott írást nem tudván jól olvasni, az e szóban előforduló *h-t b*-nek, és a *t-t c*-nek nézték. Hogy e szóban eredetileg az ötödik betű *h*, és a hetedik *t* volt, azt nemcsak valószínűbbnek tartjuk, hanem ki is tudjuk magyarázni; mert a másolók által a *h* betű a *b* vel, s a *t* a *c*-vel könnyen fölcserélthetett; a *h* betű pedig a szó végén gyakran az előtte álló magánhangzó-nak accentusát vagy meghúzását jelzette vagy pótolta. E szerint itt eredetileg *Erd e u h a t h*, vagyis a mostani írás szerint *Erd ő h á t* állott, s ebből lett a hibás másolás folytán a hibás *Erd en b a c h* kitével, a mint ezt bővebben fejtegettem „A Szé-

¹⁾ A n e m e s s z é k e l y n e m z e t c o n s t i t u t i ó i . 43. l.

kelyföld régi fő- és alesperesi kerületei és egyházaik“ című értekezésében is.¹⁾ Különb en etymologiai tekintetben is a hát gyökszó, mely valaminek felszínét vagy emelkedettebb részét teszi, jobban illik egy egész vidék vagy kerület jelzésére, mint a lak gyökszó, mely csakis egyes tartózkodási helynek vagy pontnak jelölésére használtathatik; mint p. o. Cserehát ma is Abauj vármegyének egy részét, Tiszahát a Tiszának egy vidékét teszi, míg Mikelaka, Miklós-laka, Zetelaka csak egyes helyeket vagy helységeket jelentenek, ahol egykor Mike, Miklós és Zete nevű nevezetes emberek laktak, kik ama helységeknak alapítói vagy telepítői voltak. Az Erdőlak szónak a felhozott kérdésben nincs értelme, míg az Erdőhát kitétel igen jól kifejez oly erdők között fekvő vidéket²⁾, a milyen Udvarhelyszék volt. S hogy az Erdőhát elnevezés Udvarhelyszékre vonatkozólag a „Székely Krónika“ adataival is egyezik s azokból is indokoltathatik, azt főlebb említett értekezésében kimutattam. Ezek szerint a pápai tized rovatában előforduló, s Udvarhelyszékre vonatkozó Erdubácl hibás kitétel nem Erdőlakra, hanem Erdőhát-ra magyarázandó és igazítandó.

6. T. írónk itt azon véleményben van: hogy olasz papok szedték be az említett pápai tizedet, s azok ferdítették el az e tized rovatában előforduló hibás neveket vagy kitételeket.

De ez szintén nem áll; mert ama tized nem olasz, hanem magyar papok által szedetett be, a mi úgy történt: hogy Rómából Magyarországra egy tizedszedő, ki collectornak neveztetett, küldetett ki, teljhatalommal felruházva, hogy maga helyett más altizedszedőket (subcollectores) nevezhessen vagy helyettesíthessen; a ki azután az egyes érseki és püspöki megyék szerint több, a helyi viszonyokat jobban ismerő papokat, többnyire kanonokokat, bizott meg e tized beszédésével. Így p. o. éppen az erdélyi megyébe Benedek, telegdi főesperes (Benedictus Archidiaconus de Tylegd) és Tamás örkanonok (Thomas custos Ecclesie Transylvane) voltak ezen tized beszédésére subcollectorokul kiküldve, a mint ezt az erről készített rovatnak legelső tétele bizonyítja. Az ily subcollectorok, hogy eljárásuk ered-

¹⁾ Magyar Sion. V. évfolyam. Esztergom, 1867. 807. l.

²⁾ Magyar nyelv szótára. Pest, 1864. II. köt. 1452. l.

ményről vagyis a tized fejében beszedett pénzről számolhassanak, arról jegyzőkönyveket vagy regestrumokat vezettek, melyekbe az egyes egyházak vagy helységek lelkészei s azoknak befizetései bejegyeztettek, s ezen regestrumok vagy rovatok, a beszedett pénzzel együtt, a subcollectorok igazolása végett, Rómába felküldettek, s ott a vaticanumi levéltárba betétettek, a honnét azokat 1771-ben az akkori magyar püspökök, a püspöki megyék s egyházak régibb történetének felvilágosítása végett, hiteles másolatokban kikérték; de az olasz másolók nem értvén nyelvünket s a régi orthographia szerint irt magyar helyneveket, és nem tudván jól olvasni ama régi s elkopott irásokat, ezen másolatokat nagyon hibásan állították ki, s azokban több nevet elferdítettek: így ferdítették az *E r d e u h a t h - a t* is *E r d e u b a c h - r a*. Azonban ezen elferdített vagy hibásan irt neveket földirati nyomozások és más adatok segítségével meg lehet igazítani, a mint ezt t. irónk is több helyen tette.

7. T. irónk a 35-ik lapon *D é c s f a l v á r ó l e g y*, Fejér által közlött oklevélre hivatkozva, azt írja, hogy Lajos király 1370-ben itt Körössy Péternek és fiának jószágot adományozott.

De itt téved t. irónk; mert nemcsak az Anjou-nemzetségbeli, hanem még azok után következett királyaink sem adományoztak, és nem is adományozhattak senkinek a Székelyföldön jószágot, egészen János Zsigmond koráig; mert a székely jószág a nemzet sarkalatos törvénye szerint sem magszakadás, sem nó táztatás esetében nem szállott a koronára, s így nem szolgálhattott alkalmul vagy jogczimul az adományozásra, és csak János Zsigmond s az utána következett fejedelmek alatt vitetett be a Székelyföldre az adományozásnak már fölebb említett módja, a mint ezt világosan állítja Benkő József ¹⁾ és Kállay Ferencz ²⁾. E szerint Lajos király 1370-ben nem adományozott, és nem is adományozhatott Körössy Péternek és fiának Udvarhelyszékben, *D é c s f a l v á n* jószágot.

Az a kérdés tehát, hogy miben tévedt itt t. irónk? mert azon oklevél szerint, melyre hivatkozik, Lajos király 1370-ben csakugyan adományozott Körössy Péternek és testvéreinek

¹⁾ Transsilvania Generalis. I. köt. 408. l.

²⁾ Historiái értekezés a nemes székely nemzet eredetéről. 50. l.

D é z s f a l v á n jószágot. T. írónk összetévesztette az udvarhelyszéki D é c s f a l v á t a Küküllővármegyében fekvő D é z s f a l v á v a l: mert itt adományozott Lajos 1370-ben Kőrössy Péternek és testvéreinek jószágot, a mint ezt az idézett oklevél tartalma is bővebben igazolja. A mi figyelmeztetésül szolgál, hogy a hasonló nevű helyekre vonatkozó adatok felhasználásában nagy vigyázattal kell eljárni, mert különben az ily hasonló nevek vagy hasonnevű helyek könnyen tévedésbe viszik az írókat.

8. T. írónk a 64-dik lapon Bethlenfalva nevét a Bethlen-családtól származtatja, mely szerinte itt egykor birtokos volt, és a Thurzó-családdal is kapcsolatba hozza, mely szintén Bethlenfalváról írta magát.

De hogy a Bethlenek, kik eredetileg nem is voltak székelyek, itten valaha birtak volna, annak semmi nyoma sincs. A Bethlen-család, melynek egyik ága Iktárról, a másik pedig Bethlenről írja magát, a régibb előkelő magyar családok közé tartozott, s mint ilyen, a Székelyföldön eredetileg nem is birt, csak későbbben a fejedelmek alatt lett ott házasság vagy vásárlás útján birtokossá; Bethlenfalva pedig a fejedelmek koránál sokkal régibb. A Thurzónak sem volt semmi összeköttetésük ezen székely faluval, mert ők nemesak a Székelyföldön, hanem még Erdélyben sem birtak: az ő birtokaik Magyarország felső részeiben, különösen Szepes vármegyében feküdtek; ott van Bethlenfalva (Bethelsdorf) tót falu is, mely e család birtoka volt, s melyről az magát írta.

A t. írónk által fölemlített családokon kívül birtak itt még más előkelő családok is: u. m., a Benedekfi régen kihalt primor család, mely innét írta magát, melynek tagjai közül János és Péter az 1505-diki udvarhelyi nemzeti gyűlésen bíráká választattak ¹⁾, s az 1506-ki agyagfalvi gyűlésen az udvarhelyszéki elsők vagy primorok között említettnek. ²⁾ A szintén kihalt mező-madarasi Bernáld-család is birt egykor itten, a mint azt egy 1589-ben kelt osztálylevél bizonyítja. ³⁾ A Kornisoknak is volt itt egykor birtokuk, a mint ezt egy belső telek és kert neve mutatja, mely régi birtokosairól ma is Kor-

¹⁾ A nemes székely nemzet constitutiói. 32. l.

²⁾ Ugyanott 37. l.

³⁾ Ugyanott 71. l.

n i s-k e r t n e k neveztetik. Szintén itt birt és lakott a N a g y régi primor család is, melynek őse vagy törzsöke már a Székely K r ó n i k á-ban említetik, ily szavakkal: „Nagy, a quo prosapia de Marefalva, ad terram Mare“ ¹⁾, mely későbben házasság vagy csere útján itt is birtokot szerzett magának, s innét irta magát, noha a szomszéd M á r é f a l v á n is birtokos volt.

E faluról azt is megjegyezhetni, hogy itt született 1732-ben szerényebb, de szintén nemes birtokos székely családból P á l A n d r á s, egri kanonok és czimzetes püspök, ki itt 1812—1814. évben saját költségén diszes templomot építtetett, és hat b e t h l e n f a l v i ifjúnak, vagy ha ott ilyenek nem volnának, más hat székely ifjúnak az udvarhelyi növeldében leendő neveltetésére alapítványt tett.

9. T. írónk a 64-dik lapon Révész Imrének E t e l l a k a czimű munkájára hivatkozva, T i b ó d falu nevét Örs vezérnek T i b o l d nevű fiával hozza kapcsolatba.

De e falu nevét annál kevésbbé lehet Örs vezér fiával, T i b o l d d a l kapcsolatba hozni, mivel e vezér vagy annak nemzetsége a Székelyföldön sem nem lakott, sem birtokos nem volt. Tudjuk ugyanis névtelen jegyzőnk előadásából, hogy O c s á d vagy A c s á d (Ousad), az itt említett T i b o l d n a k nagyatyja, egyike volt ama hét kún vezérnek, kik K i e v városánál a magyarokhoz csatlakoztak, s a kinek azután Árpád Borsod vármegyében nagy kiterjedésű földet adott, a hol az ő fia Örs, várat épített. A c s á d ezen borsodmegyei birtokát, névtelen jegyzőnk előadása nyomán ki is mutatja vagy legalább megjelöli Szabó Károly²⁾, Ipoly Arnold³⁾ és Podhradczky József.⁴⁾ Hogy Örs fiának, T i b o l d n a k maradékai azután is Borsod vármegyének ezen részében birtak és laktak, azt eléggé bizonyítja az egri káptalannak egy 1339-ben kelt osztálylevele⁵⁾ V. István ifjabb király T i b o l d egyik maradékának, Aladárnak 1262-ben

¹⁾ A n e m e s székely nemzet constitutiói. 285. l.

²⁾ Béla király névtelen jegyzőjének könyve. Pest, 1860. 43. l.

³⁾ A K ú n o k B é l-H á r o m k ú t i a p á t s á g a. Pest, 1865 7. l.

⁴⁾ Béla király névtelen jegyzőjének idejekora és hitelességei Budán, 1861. 259. l.

⁵⁾ Fejér Cod. Diplom. VII. köt. IV. 398. l.

Szathmár vármegyében a S ó l y m o s vagy D a r ó c z nevű jószágot adományozta, a honnét ennek maradékai D a r ó c z i a k n a k neveztettek ; de az említett Aladár unokája, Daróczy Tibold 1385-ben ismét visszajött borsodmegyei ősi birtokába A l - K á c s r a , mely falu azután róla T i b o l d - D a r ó c z n a k neveztetett¹⁾, mely ezen nevezet alatt ma is fennáll. Nem lehet tehát e székely helység nevét Örs magyar vagy kún vezér fiával T i b o l d d a l kapcsolatba hozni s attól származtatni, kinek nemzetsége a Székelyföldön sem nem lakott, sem birtokos nem volt ; hanem sokkal valószínűbb, hogy e helység az udvarhelyszéki magyar-andrásfalvi T i b ó l d y , vagy a mi még hihetőbb, a kadicfalvi T i b á d , szintén igen régi székely nemzetség ősétől vette nevét, annál is inkább, mert K a d i c s f a l v a , hol a nevezett T i b á d - c s a l á d ősi birtoka van, éppen szomszédja T i b ó d n a k , s e k é t falu egymással határos. A „Székely Krónika“ban is említetik egy T i v a d vagy T i b a d nevű előkelő férfi, Úpolet rabonbán unokái között. Mindenesetre egy ily előkelő székelytől vette e falu nevét, nem pedig az említett magyar vagy kún vezér fiától.

10. T. írónk a 106-dik lapon K e e s e d nevű udvarhelyszéki falutól származtatja a híres K e e s e d i - n e m z e t s é g e t , melynek egyik tagja, K e e s e d i A n d r á s , szerinte már Mária királynénak 1385-ben kelt okmányában említetik ; másik tagja, K e e s e d i L á s z l ó , szerinte egyike volt ama székely főuraknak, kik 1467-ben Mátyás király ellen föllázadván, a tordai országgyűlésen megnótáztattak.

De itt meg kell jegyeznünk, hogy K e e s e d nevű falu nemcsak Udvarhelyszékben, hanem Doboka- és Kolozsvármegyében is volt és van, és az itt említett s régen kihalt K e e s e d i vagy K e c s e t y család nem udvarhelyszéki székely, hanem dobokavármegyei magyar nemes család volt, a mint ezt határozottan állítja Nagy Iván, ki még azt is hozzáteszi, hogy Dobokavármegyében van K e e s e t helység, melyről e család nevét és előnevét vette.²⁾ Azt is ki lehet mutatni, hogy a Mátyás ki-

¹⁾ Szirmay Szathmár Vármegye. Budán, 1810. II. r. 145—147. l.

²⁾ Magyarország családai. VI. köt. 138. l.

rály ellen föllázadt *Keese di László* nem székely, hanem magyar főúr volt, és szintén a dobokamegyei *Keese di*-családhoz tartozott.

Keese di András pedig, ki Mária királynénak 1385-ben kelt levelében emlittetik, nem is az erdélyi, hanem a magyarországi hasonnevű családnak lehetett tagja, a mint azt a fent irt levél tartalma is mutatja; mert e levél a leleszi conventhez volt intézve, és többnyire zemplénavarmegyei jószágokról szól. És csakugyan említ *Szirmay Antal* 1567. táján a zemplénavarmegyei nemesek között egy *Keesety Márton*t (*Martinus de Kechet*), kinek özvegye homonnai *Drugeth Gábor*hoz ment nőül. ¹⁾ Nem lehet tehát a nevek hasonlatossága folytán a *Keese di* magyar nemes családot udvarhelyszéki székely családnak fogni, csak azért, mert Udvarhelyszékben is van *Keese d* nevű falu.

11. T. írónk a 158-dik lapon *Szent-Demeter* nevű udvarhelyszéki faluról azt írja, hogy azt — mint királyi birtokot — *Zsigmond* király 1436-ban, künő szolgálatainak jutalmául, *Kemény Lőrincz*nek adományozta, s állításának igazolására hivatkozik *Zsigmond* királynak egy hasonnevű birtokról szóló adománylevelére, mely a „*Tudományos Gyűjtemény*“ 1830-d.ki folyamának IV. füzetében van közölve.

De azon adománylevél, melyre itt t. írónk hivatkozik, nem az udvarhelyszéki *Sz.-Demeter*ről, hanem más, a Székelyföldön kívül eső, hasonnevű birtokról szól; mert — mint fölebb érintők — *Zsigmond* király korában nem volt a Székelyföldön oly királyi birtok, mely adományozható lett volna; másutt kellett tehát azon birtoknak feküdnie, melyről az idézett adománylevél szól.

12. T. írónk a 167-dik lapon a homoród-szent-páli *Kornis*-családot székely eredetűnek állítja, s azt *Tivatulus* (?) nevű székely őstől származtatja.

De *Köváry László* és *Nagy Iván* határozottan állítja, hogy a homoród-sz.-páli *Kornis*-család egyik ága a Magyarorszag-

¹⁾ Notit. Topograph. Comit. Zemplen. Budae, 1803. 78. lap.

ból Abauj vármegyéből Erdélybe beszármazott göncz-ruszkai Kornisoknak. ¹⁾)

13. T. irónk a 169-dik lapon Theiner „Monumentá“-ira hivatkozva, V á r o s f a l v a udvarhelyszéki helységről azt állítja, hogy az 1317-ben már nagyon tekintélyes egyházmegye vagy parochia volt; mert annak Kourád nevü plebánosa 20 budai márkát fizetett a pápai dézsmába.

De itt téved t. irónk; mert Theiner Monumentáinak azon adata, melyre hivatkozik, nem V á r o s f a l v á r a, hanem Sz á s z v á r o s r a, vagyis e város plebánosára (Corradus Plebanus de Varasio) vonatkozik; mert hogy a de Varasio kitétel alatt nem az udvarhelyszéki V á r o s f a l v á t, hanem Sz á s z v á r o s t kell értetünk, azt számos adatok mutatják. Továbbá t. irónk itt összetéveszti azokat az illetékeket vagy taksákat, melyek időnként csak az ürességbe jött nagyobb egyházi javadalmak jövedelmeiből szedettek a pápai kamara részére, ily cím alatt: fructus vagy reditus vacantium beneficiorum ecclesiasticorum, azzal a hat évi pápai tizeddel (decimae papales sexennales), melyet az egész magyar papság 1332-től 1337-ig jövedelmének arányához képest fizetett. Theinernek idézett adata nem erről a hat évig fizetett pápai tizedről, hanem amazokról a jövedelmi illetékekről vagy taksákról szól; t. i. a telegdi főesperesi javadalom (Archidiaconatus de Thilegd) 1317-ben ürességbe jövén, az újonnan kinevezett telegdi főesperes ez évi jövedelmének felét, mely 20 budai márkára volt becsülve, tartozott az említett cím alatt a pápai kamara részére befizetni, s ennek bevételére volt az erdélyi püspök által küldve a szászvárosi plebános.

14. T. irónk a 177. és 178-dik lapon, egy, Fejér által közölt oklevélre hivatkozva, D á l y a udvarhelyszéki falura vonatkozólag azt írja, hogy 1435-ben D á l y a i J á n o s (helyesebben Jakab) panaszt emel Geréb János és fia Miklós ellen, d á l y a i jószágában tett potentia miatt.

De nemesak Udvarhelyszékben, hanem Alsó-Fejérvárme-

¹⁾ Erdély nevezetesebb családai. 159—161. l. — Magyarországi családai III. köt. 357—358. l.

gyében és Segesvárszékekben is volt és van Dály a nevű falu, melyek közül amaz Oláh-, ez pedig Szász-Dályának neveztetik. Itt t. írónk ismét összetéveszti az alsó-fejérvármegyei Oláh-Dályát az udvarhelyszéki Dályával, s az amarra vonatkozó adatot erre alkalmazza; pedig maga amaz oklevél, melyre hivatkozik, világosan mutatja, hogy az nem az udvarhelyszéki, hanem az alsó-fejérvármegyei dályai jószágról, vagyis e jószágban tett potentiáról szól. Különbben is az okleveleinkben előforduló dályai nemesek (nobiles de Dály) nem székely, hanem magyar, és pedig fejérvármegyei nemesek voltak, kiknek éppen az itt említett Oláh-Dály a volt ősi birtokuk, a hounét nevüket is vették, a mint ezt több oklevelek bizonyítják.

15. T. írónk a 195-dik lapon Fejér György és gróf Kemény József ellenében, Hévviz, felső-fejérvármegyei faluról azt állítja, hogy ott a sz. Háromságról nevezett keresztes-vitézeknek (cruciferi S. Trinitatis) conventjük volt, s ezen állítását — egy, Fejér által közlött oklevélre hivatkozva — ekképen akarja igazolni: „ezen oklevélben említettnek a hévvizi sz. Háromság keresztesei (cruciferi S. Trinitatis de Calidis aquis), mint határjárói Fejéregyház és Heen nevű birtokoknak, melyek ezen oklevél szerint 1298-ban Ákos mester fiának, Mihálynak adományoztattak;“ minthogy pedig szerinte ezen birtokok Erdélyben a Kükküllő mellett feküdtek, ezeknek bejárására (reambulatio) nem a Királyhágón túl levő, hanem az ide nem messzire eső hévvizi convent emberei küldettek.

De az említett birtokok nem Erdélyben a Kükküllő mellett, hanem Magyarországon, Békés vármegyében a Körös folyó mellett (juxta Crysium) feküdtek, a hol a Körös mellett Öcsöd és Sz.-András szomszédságában ma is megvan Fejéregyháza nevű puszta. E szerint az oklevélben említett hévvizi convent, melynek keresztesei e birtokok bejárására ki voltak küldve, nem Erdélyben, hanem Budán, vagyis a Buda mellett feküdt Fel-Hévviz nevű mezővárosban állott. S hogy a fejérvármegyei Hévvizen az említett vitézeknek conventjük lett volna, arra semmi adatunk sincs.

Ezek azon állítások és hivatkozások e munkában, melyek — nézetünk szerint — tévedéseken alapulnak, s a melyekre a tudo-

mány és történelmi valóság érdekében kívántuk a t. írót és olvasót figyelmeztetni. Egyébiránt ezeket és még némely kisebb tévedéseket letudva, mi a munkát több tekintetben érdekesnek találván, — az olvasó közönség pártolásába ajánljuk.

BALÁSSY FERENCZ.

T Á R C Z A.

— **A Magyar Történelmi Társulat** július 1-jén tartott választmányi ülésének, mely Horváth Mihály elnöklete alatt tartott meg, főbb tárgyai voltak:

1) A júniusi vál. ülés jegyzőkönyvének fölolvassása és hitelesítése.

2) Az idei vidéki kirándulás helyének és idejének megállapítása. Erre nézve titkár mindenkéül Nagy-Hontvármegye főispánjának, b. Majthényi Lászlónak, Leszenyén május 27-kén költ, s gr. Mikó Imre ö excejához mint társulati elnökhöz intézett levelét olvasta föl, melyben a mélt. főispán úr lekötölező előzékenységgel s részéről is igen szíves örvendezéssel tudatja a társulattal megýjének Ipoly-Ságon, május 25-iki ülésében Horváth Miklós, első alispán úr indítványára egyhangulag hozott abbéli határozatát, hogy a Magyar Történelmi Társulat hazafiúi szíves indulattal fölkeressék, miszerint ez idei kirándulását Hont vármegyében tartsa.

Rómer Flóris, v. tag hasonló szóbeli meghívást intézett a társulathoz. Chruesz Chrysostom, pannonhegyi főpát ó mlga, társulatunknak is alapító tagja, nevében, a ki is a Magyar Történelmi Társulatot, ha jelen vagy következő évi kirándulását Győr vidékén akar-ná tartani, a pannonhegyi zárdába magyar vendégszeretettel meghívja, s annak dús levéltárát, könyv- és régiséggyűjteményét a búvárkodó ta-gok előtt a tudomány gyarapodására készséggel kitarja.

Mind a két szíves meghívás különös köszönettel vétetvén: az idénre a választmány jelen volt összes tagjai által az előbbeni, vagyis Hontvármegye meghívása fogadtatott el, mint a mely a tagok

többségének már a május 29-iki ülésen kifejezett óhajával teljesen és szerencsésen összhangzik. S míg Rómer tagtárs úr elnökileg megbízott főapát úr ő mgának a választmány mély köszönetét kifejezni, annak nyilvánításával, hogy a társulat fentartja magának a szerencsét, Pannonhalmát más ízben, tán a jövő évben látogathatni meg: addig Thaly titkár megbízott, hogy Hont főispánját az ülés hazafíúi köszönetéről s igenlő határozatáról értesitse. Erre ugyancsak a titkár előterjesztett egy, általa már előre elkészített tervezetet, a honti kirándulás idejére, helyére és részleteire nézve. E tervezet a következő:

Az 1869-ik évi vidéki kirándulás tervezete.

Határidő: s e p t e m b e r 19-k é t ő l 28-k á i g .

Erkezés Pest felől: a sobi vasút- és gőzbajó-, s Pozsony felől: a garam-nánai vasútállomásról I p o l y-S á g r a, és ott a vármegye házánál találkozás 19-kén. Megnyitó ülés, alakulás: 20-kán reggel 8 órakor; ugyanekkor 10 órakor ünnepélyes nagy-gyűlés. Délután 5 vagy 6 órakor értekezlet, melyben a kutató bizottságokra leendő feloszlás tervszerűleg megállapítatik.

21-én reggel a bizottságok működésének megkezdése, illetőleg a különböző levéltár-búvárlati helyekre útnak indulása.

Terveztetik pedig n é g y bizottság, mindegyike öt-öt, vagy legalább három-három munkabíró és szakképzett tagból álló. Műkedvelők mindegyikhez tetszés szerénti számban csatlakozhatnak, csakhogy eleve, t. i. a 20-diki értekezleten jelentsék magokat.

E kutató bizottságok közül az

1-ső vagy s á g i bizottság helyben fogna maradni, s Hont vármegye gazdag levéltárának átkutatására és az egyes nemesi családok, továbbá magánosok által ez alkalomra beküldendő kisebb okmánygyűjtemények tanulmányozására s regesták készítésére fordítaná idejét. Ha reá érkezik: átrándúlhat — vagy egy-két tagját detacheirozhatja — Nógrád vármegye archívumának tanulmányozására, a közeli Balassa-Gyarmatra. A

2-dik vagy k é k k ő i bizottság két igen nevezetes családi levéltárat: az ősrégi gróf és báró Balassa nemzetségét Kékkön, és a gróf Zichy senioratusét az útban eső Zsélyen fogná átvizsgálni. Menet vagy jövet, reá érkezetés esetében — a mi azonban igen kétes — e bizottság is betekinthez Balassa-Gyarmaton a nógrádi levéltárba. A

3-dik vagy s z e n t - a n t a l i bizottságnak főfeladata lenne a herczeg Koháry-ház gazdag levéltárának felbúvárlása, a szent-antali

kastélyban, honnét a szomszéd Selmeczre, sőt, ha ideje engedi, Korponára is tehet kirándulást. Mindkét helyen nevezetes archívumok léteznek. Végre a

4-dik vagy **kér-bagonyai** bizottság Kéren és az éppen mellette fekvő Kereskényen a gróf és nemes Majláth-család, Zemberen és Szúdon a Semberyek és Géczyek, Bagonyán pedig a báró Nyáry-kastélyban a Jánokyak levéltárát búvárolná. Útja Báth városán vivén keresztül: ott csupán egy Árpád-kori okmány van lemásolandó. Bagonyáról átsétálhat Bakabányára, a hol szintén van levéltár s némi régiségek.

Régi műemlékek s őskori maradványok kutatói bármely bizottsághoz csatlakozhatnak; különösen ajánltatik azonban a szent-antali és kér-bagonyai bizottságokhoz való csatlakozás, mivelhogy az előbbinek útjából megsejmelhetők Selmecz és Korpona, régiségekben és építészeti emlékekben gazdag városok, továbbá Csábrág és Szitnya váromjai stb.; míg az utóbbival megtekinthetők a varsányi ó templom, több rendbeli régiség-lelhelyek és Bakabánya, sőt Selmeczre Bagonyáról is, a lévai várra pedig Varsányból könnyen kirándúlhatni.

A bizottságok mindnyájan újra összegyülnének Ipoly-Ságra 26-kán estére; a hol is másnap, sept. 27-kén, összes ülésben elősoroztatnának a búvárlatok eredményei, minden bizottság megtévén a maga jelentését.

28-kán búcsú és szétoszlás.

E tervezet pontról-pontra, minden részletében elfogadtatván: a kirándulásnak ekképen leendő megtartása végzéssé emeltetett.

A mi a kirándulásra vonatkozó előintézkedések eszközését illeti: erre nézve titkár bizatott meg: készítsen föntebbi, végzéssé emelt tervezete nyomán egy tájékoztató javaslatot a Hontban alakulandó kirándulási bizottság számára, s mellékelje azt a Hont vármegyéhez küldendő köszönő-levélhez, valamint kellő számú példányokban közölje **Majláth István**, hontmegyei egyik országgyűlési képviselő úrral*). mint a ki a Történelmi Társulat honti gyűlése iránt különös érdeklődéssel viseltetvén, e részben tanúsított buzgalmaért már is kiérdemlé a társu-

*) E javaslat még azon napokban elkészülvén, Hontban leendő kiosztás végett 100 példányban kinyomatott, melyeket is t. Majláth István barátunk volt oly szives Hontba magával vinni. Alább egész terjedelmében közöljük.

lat köszönetét. A titkár, mindezekre nézve, addig is míg a honti bizottság megalakul, vele tegye magát — mint már előleg tevő — további érintkezésbe, a mire Majláth I. úr önként ajánlkozott.

A mi a szeptember 20-idi ipoly-sági ünnepélyes gyűlésen tartandó történelmi értekezéseket illeti: itt főleg a helyi érdek vétetett főszempontul; s ehhez képest helyesléssel találkozott a titkár abbeli eljárása, hogy Ipolyi Arnold harmad-elnök urat levélben már előre fölkéré, hogy mint honti fi s Hont múltjára, különösen a híres Hunt-Páznán-nemre, sok — mindeddig ismeretlen — történelmi adattal bíró tudós: érdekesbítné a sági gyűlést egy tán ily tárgyú előadásával. *) Megnyerett továbbá értekezés tartására irodalmunk érdemdús régi bajnoka: Toldy Ferencz, a ki Balassa Bálintról a költőről fog értekezni; nemkülönbén Nagy Iván és Véghely Dezső t. tagtársainktól is biztosított egy-egy értekezés. Szintén fölkérendőnek határozottatott ifj. Kubinyi Ferencz v. tag, mint a ki Hont vármegye történelmével évek óta foglalkozik; — s ha mindezen, részint már biztosítva levő, részint remélhető értekezések mellett az ünnepélyes avvagy a zárgyűlésen még maradna idő: Kápolnai P. István fog értekezni a 907-diki pozsonyi ütközetről, — ellenkező esetben ez utóbbi előadás valamelyik őszi választmányi ülésre tartatván fön.

A választmány ekképen gondoskodott, hogy a gyűlés a lelkes hontiaknak — mintegy méltánylásul honfíui szíves buzgalmukért — minél több szellemi élvezetet nyújtson.

A társulati t. tagoktól pedig teljes bizodalommal elvárja a választmány, hogy a központhoz oly közel fekvő s oly könnyen megközelíthető Hont vármegyét e kirándulás alkalmával minél számosab-

*) A jeles író és kitünő szónok erre szíves készséggel ajánlkozott is, — azonban közelebből, fájdalom, azon leverő sorokat kaptuk tőle Egerből, hogy orvosai, megrongált egészsége helyreállítása végett másfél hóig tartó tengeri fürdőt s több hóig teljes szórakozást ajánlotak neki, hogy a nagy és tevékeny szellem túlfeszített munkásságának súlya alatt a gyöngé test össze ne roskadjon. E végett őt a nyáron át minden nagyobb szellemi munkától eltiltották. Ekkép Ipolyi kénytelen lön a honti értekezés megírásáról is lemondani; de minket biztat a remény, hogy azalatt mélyen tisztelt al-elnökünk egészsége teljesen helyreálland, s még szerencsések leszünk szellemének legújabb művén Hontban gyönyörködhetni. Adja az ég! Arról azonban mindenesetben biztosított bennünket ő nga, hogy ha értekezést nem tarthat is: azért a kirándulásban részt fog venni.

ban látogatandják meg, hogy így munkás részvétők által a levéltárak kincsei lehetőleg kizsákmányoltassanak, s más részről a közös célú testvéri találkozás az egy eszméért érdeklődő tagtársakat ez alkalommal közelebbi érintkezésbe hozván, egyénileg is mennél kedvesb emlékeket hagyjon hátra.

3) Az ülés főtárgya a fentebbiek szerint elintéztetvén, Pesty Frigyes pénztárnok úr két alapító és két évdíjas új tagot jelent be, u. m. : alapítókúl Kovács Lajos és Kovács Béla urakat Pesten, 100—100 frttal, s évdíjasokúl Mircse János urat Velenczében és dr. Kovácsy Sándort Budán. Egyhangulag elfogadtattak.

4) Pénztárnok úr jelenté továbbá, hogy a társulat eddigi bevétele az 1869-dik év folytán 3160 ftot, s az 1868-ik évről való áthozatal 4592 ft 71 krt és így összesen 7752 ft 71 krt tesz; melyből levonatván az idej, eddig 2670 ft 39 krnyi kiadás, marad a pénztárban kamatozás alatti készpénz 5082 ft 32 kr. Hátralékban van még egy alapító tag, s 1867-ről 9, 1868-ról 40, és 1869-ről 332 évdíjas tag. Kikről is óhajtandó, hogy a különben is csekélyre szabott tagdíjakat minél előbb befizessék.

5) Rómer Flóris v. tag indítványozza, hogy a választmány kérje föl Nagy Imrét, mint az egykori, jó emlékezetű dunántúli történetkedvelők összejöveteleinek egyik törzstagját: állítaná egybe ezen összejövetelek történetét, a melyek bennünket legközelebről érdekelnek, minthogy a Történelmi Társulat úgyszólván azokból nőtte ki magát; hadd bírjuk ezen a nehéz idők alatt is oly szép sikerű összejövetelek képét egységes keretben, ne kelljen az érdeklődő történésznek ama vándorgyűlések mindegyikének történetét külön-külön, nagy bajjal keresgélni össze, a most már csak ritka helyen meglévő akkori hírlapok tudósításaiból.

A választmány teljesen méltánylá a kegyeletes indítványt, s közakarattal fölkéré annak teljesítésére a jelen volt Nagy Imrét, ki is meghatottan ígérkezett a szíves bizalomnak megfelelni. Az őszig elkészülendő ezen irodalomtörténeti vázlat az akkori választmányi ülések egyikén fog bemutatatni, s azután a „Századok“-ban kiadatni.

6) Nagy Imre mutatá be az Enyingi Török-család hű emberének, Martonfalvay Imre deáknak még a mohácsi vész előtt kezdődő s 1585-ben befejezett magyar nyelvű, nagybecsű emlékiratát, vagyis ennek a Sitkei Nagy-család levéltárában bemutató által fölfedezett s a „Századok“ 1867-iki első füzetében tüzetesebben ismertetett eredeti

kéziratát. Ezt Nagy Imre már teljesen lemásolta, és sajtó alá elkészítvén, történeti felvilágosító s kiegészítő jegyzetekkel bővítve, ki akarja adni. A társulat erre nézve szívesen felajánlá s a j á t c z é g é t a t. közlőnek. Ezután Nagy Imre még két conventi kiadványt mutatott be. Egyik a zalavármegyei almádi conventé 1348-ból, mely főleg azért nevezetes, hogy rajta e conventnek eddig még nem ismertetett pecsétje látható. Ez monorú alakkal s e körirattal bír: SIGILLVM CAPITVLI BEATE MARIE DE ALMAD. E convent kiadványai igen ritkák. De a ritkébbak közé tartozik a bemutatott második okmány is, mely a türjei convent eredeti kiadványa, szintén 1348-ból. A romladozott, gömbölyű pecséten még jól látható a IVRLE név, mely hogy nem lehet más, mint a zalai Türje, bemutató közelebbről — ifj. Kubinyi Ferencz ebbeli kételyei eloszlátására — bizonyíthatni reméli.

7) S u p a l a F e r e n c z t. tag, s a nemzeti múzeum könyvtári segédőre érkezett az állítólag Kadán vezérnek tulajdonított 1242-diki ál-levelről, és a szintén állítólag I. Endre-korabeli Jerney által méltatott magyar és latin imákról. Értekező kitünő paleographiai jártassággal kimutatja, hogy mind a két okmány: régi szironyra, az eredeti írás leetetése után irt h a m i s i t v á n y, és pedig alkalmasint az ilyenekben mester Literáti Sámuel, néhai ó á r u s műve, mint a kitől a múzeumba kerültek. Bemutatja magokat ez ál-okmányokat is, több XI-ik és XIII-ik századbéli valódi okmányokkal, az utánzásnak egybevetés általi annál világosabb bizonyítására. — Az alapos értekezés köztetszést aratott, és a „Századok“ számára elkérte.

8) P a u l e r G y u l a kimerítő jelentése olvastatott föl, az átvizsgálás végett általa átvett Dessewffy János-féle 3 db XVII-ik századi okmányról, melyek közül az első és legfontosabb nem egyéb, mint Bocskay fejedelemnek egy, Mátyás főherceghez datumtalanul, de úgylátszik, 1605. július havában írott terjedelmű levele, a békealkudozásokra nézve. Bocskay békeföltételeit tartalmazza, majdnem szóról-szóra úgy, a mint azok a bécsi békekötés okmányába csakugyan átmentek. s Katonánál (Hist. Crit. Regn. Hung. XXVIII. 436. l.) olvashatók; a. o. n. ban mégis némi különbségekkel (pl. hogy Bocskaynak személyes igényei: erdélyi fejedelemsége, Kassa és a tiszai vármegyék, itt nincsenek tüzetesen elősorolva, csak általánosságban hangsúlyoz a). melyek meg érdemlik, hogy a társulat ezen, a XVII-ik század 60—70-es éveiből származó példányról — mely Kende Gábor kurucz vezér tulajdona

volt — hü másolatot vetessen, s azt a „Századok“-ban kiadja. — A választmány elfogadta ez indítványt.

A másik két okmány egyike Pesthy András ítélőmester bizony-
ságlevele 1676. május 20-án Eperjessz, Becsky György részére kiadva.
Jogtörténeti érdekekkel bír. A harmadik, Leopold császárnak Bécsből
1693. oct. 2-káról a magyar udv. kamarához intézett mandatum, az
özv. Kemény János fejedelemné Lónyay Anna némely hitclezői és b.
Wesselényi Pál, más részről a szepesi kamara közt fennforgott vitás kér-
désben. Birtokviszonyokat érdeklő.

Ezek után az ülés berekesztetett.

— **A Magyar Történelmi Társulat javaslata Hontvár-
megye t. bizottmányához**, az 1869. september hó 19-kétől 28-káig
Hontban tartandó történettudományi gyűlést és kirándulást illetőleg.

1. A Magyar Történelmi Társulat választmánya mindenekelőtt
arra kéri a t. megyei bizottmányt: kegyeskednék a megye levéltárát a
czímben jelölt időre történetbúváraink előtt megnyitni, és az ipoly-sági
vármegyeház termét a társulatnak september 20-án d. e. tartandó ün-
nepélyes nagygyűlése, s a 27-kén tartandó zárgyűlés számára átenged-
ni; mely gyűléseire a társulat Hont vármegye t. bizottmányát, valamint
az egész megyei közönséget, ezennel tiszteletteljesen meghívja, és minél
nagyobb számban je'len lenni kéri.

2. A választmány igen czéiserűnek vélné, sőt a múlt évi erdélyi
kirándulás fényes eredménye által mint tapasztalatilag is legczélrave-
zetőbbnek bizonyult eljárást, melegen ajánlja a t. bizottmány szives
figyelmébe, hogy Kolozsvár városa példája szerint Hont vármegye t.
bizottmánya is néhány tagból álló bizottságot nevezne ki, a tervezett
kirándulás előintézkedéseinek megtételére.

3. E bizottság mielőbb megalakítandó lenne, és saját kebeléből
jegyzőt választana, a ki a teendőkre nézve a Történelmi Társulat alólirt
titkárával, vagy jegyzőjével t. Pauler Gyula úrral, érintkezésbe bocsát-
koznék, hogy a társulat és a honti bizottság egyetértőleg működhes-
senek.

4. Igen kívánatos volna, ha e bizottság oly módon alakíttathat-
nék, hogy egy-két tagja folyvást, vagy legalább legtöbbszörire Ipoly-
Ságon tarthatná lakását, hogy ott, mint központban, folytonosan legyen
valaki, a kihez a kirándulást illető levelek és küldemények intézhet-
hessenek.

5. A bizottságnak főfeladata lenne: a társulat számára minél szá-

mosb levéltár megnyitását kieszközölni; és e végből a megyci bizottmány nevében vagy megbizásából felszólítást intézni:

a) a szomszéd Nógrád vármegyéhez, s Koporna, Selmecez és Bababánya sz. kir. városokhoz, levéltáraiknak a föntirt napokban a Magyar Történelmi Társulat tagjai számára leendő megnyitása végett;

b) Koburg-Koháry herczeg ő fönségéhez vagy meghatalmazottjához, ugyan e czélből a szent-antali, s

c) a nmlgu gróf Majláth-családhoz a kéri nemzetségi levéltárt illetőleg;

d) nemkülönbén a mélt. b. Nyáry-családhoz a bagonyai Jánoky-féle, a tek. Sembery-családhoz a zsemberi, és Szúdon a Garamszegi Géczy-család archivumának megnyitása tekintetéből, — úgy más nemes családokhoz is, a kiknek még a megyében nagyobb levéltáraik volnának.

6. A gróf és báró Balassa nemzetség kékkői, és a gr. Zichy senioratus zsélyi levéltárának megnyitását a társulat már kieszközölvén: a bizottság ezekre nézve csak annyiban lenne szives annak idejében előintézkedéseket tétetni, hogy az illető búvároknak eme helyekre, nemkülönbén a többieknek Szent-Antalra, Korponára, Kérre, innen Bagonyára stb. eljutása lehetőleg könnyíttessék.

7. Kívánatosnak, sőt szükségesnek itélné azonkívül a társulat, ha a bizottság körlevelekben felhívna a megyének és szomszéd vidékeknek mindazon lakóit, a kikről a bizottság valamelyik tagja értesülve van, vagy föltételezi, hogy akár családi, akár egyébféle régi irományok kisebb gyűjteményével bírnak: sziveskedjenek ezen okmányokat a tartandó társulati gyűlés alkalmára, történettudományi czélokra felhasználás végett Ipoly-Ságra, a bizottsághoz, jó eleve beküldeni, mindenki biztosítottván, hogy okmányait a gyűlés befejezte után azonnal, hiány nélkül és sértetlenül visszakapja. A társulat már előre is hazafias köszönetét tolmácsolja a t. beküldőknek.

8. Ezen apróbb okmány-gyűjtemények beküldését czélszerű lenne september elejéig kérni, úgy, hogy a bizottság által megbizandó tagoknak idejök lehessen azokat külön-külön, s a mennyire lehet, időrend szerint rendezni, és róluk — mint az ily beküldött gyűjteményekkel Kolozsvárott történt — az okmányok számát és néhány sorban tán tartalmát is megjelelő lajstromot készíteni, a mennyiben ily lajstromok már a tulajdonosok által nem mellékeltek volna.

9. E beérkezendő okmánytárak a vármegyeház valamely alkal-

mas helyiségében akkép lennének elhelyezendők, hogy azokat a történetbúvárok nemcsak megsejmelhessék, de róluk másolatokat, kivonatokot, jegyzeteket is készíthessenek. Ugyan e helyiségben lehetne fölállítani egy kis régiséggtárlatot is, ha — mint Kolozsvárott történt — a megyebeli t. lakók közül netalán olyanok is találkoznának, a kik ez alkalomra, megsejmelés és ismertetés végett, régi családi fegyvereket, zászlókat, címereket, képeket, ékszereket, edényeket vagy más egyéb talált régi mütárgyakat, érmekeket és pecséteket állítanának ki. A társulat ezt is örömmel venné, a történettudomány fejlődését az ily régiséggtárlatok is elősegítvén.

10. Miután a társulat kirándulását tisztán tudományos célból tartja: szellemi és hazafias céljainak minél buzgóbb pártfogolásáért esedezik a t. megyei bizottmányhoz; azonban anyagilag a megyének terhére lenni semmiképen nem akarván, őszinte bizodalommal kéri a t. bizottmányt, hogy szives vendégszeretetének jeleit már a társulat meghívása és a főntebbi pontokban elősoroltak várható meleg fölkarolása által bőségesen kimutatván, a társulat irányában magát minden költséges anyagi sziveséggel — pl. díszlakoma-adással — terhelni ne méltóztassék. Különb is, kirándulásunkban nem egy számos tagból álló mulató társaság: hanem legföljebb 40—50 *) igénytelen, munkástörténetbúvár veendő részt, a kik csak szellemi táplálékra: a szeretett hazánk, nemzetünk fényes multját felvilágosító okiratok kitérására vágnak. Hogy azonban e búvároknak Ipoly-Ságra elérkezhetése biztosítva legyen, a társulat hálás köszönettel veendő, ha

11. a t. megyei bizottmány az alakítandó bizottság által intézkedést tétetni méltóztatik, hogy sept. 19-kén a szobi és garam-nánai vasút-állomásokon az érkezendő tagok számának megfelelő mennyiségű kocsii varakozzék, melyek az érkezőket saját költségükért Ipoly-Ságra szállíthassák. E tekintetben a társulat tisztviselősege a bizottságot az érkezendő tagok számáról jó eleve, september első napjaiban, értesíteni fogja, megküldvén azok névsorát, hogy a t. bizottság Ságon kijelölendő szállásaikról is gondoskodni sziveskednék, ha számukra a vendéglöben netalán nem lenne elégséges hely.

*) T. tagtársainkon áll, hogy e számot megkettőztető vagy háromszoró arányban jelenvén meg, — megczáfoljanak bennünket. Az ily örvendetes czáfolatnak mi fognánk legjobban örülni!

12. Végre, minthogy a Magyar Történelmi Társulat, az öt kebelébe meghívott Hont vármegye tudománykedvelő lelkes fiairól méltán föltételezi, hogy közülök bizonyára számosan óhajtják a velök e kirándulás által közelebbi összeköttetésbe lépő társulat szervezetét, kiadványait részletesen megismerni, tanulmányozni, s a hazai történelem művelésében és pártolásában velünk együtt részt venni; e végből a társulat, alapszabályainak s múlt évi és idej kiadványainak bizonyos számú példányait I. esz. látó a t. bizottság rendelkezésére megküldeni, a társulati tagságra felhívó aláírási ívekkel, hogy így a hazai történelem s társulatunk ügye iránt érdeklődő honfiaknak ebbeli részvételük kimutatására alkalom nyújtassék.

Ezeket bátorodik, íme, a Magyar Történelmi Társulat, szeptemberi gyűlésére s kirándulására nézve, Hont vármegye t. bizottmányának tisztelettel ajánlólag előterjeszteni; mely javaslatot, ha a t. bizottmány jónak találja, méltóztatassék magáévá tenni s ezek szerint intézkedni; ha pedig netalán más, czélirányosabb eljárást vélne követendőnek: a Történelmi Társulat a t. bizottmány bölcsességére bízva, kérvén, hogy ebbeli határozatáról alólírottat értesíttetni sziveskedjék.

Költ Pesten, a Magyar Történelmi Társulat 1869. július 1-jén tartott igazgató-választmányi üléséből.

A t. bizottmánynak alázatos szolgája

TIHALY KALMÁN m. k.,
társulati titkár.

— **Magyar Tudományos Akadémia.** Az Akadémia körében a történettudományi működést illetőleg, múltkori közlésünk óta igen kevés történt. A történelmi osztálynak azóta két ülése volt: június 21-én s július 5-én. Az előbbi ülésen Kn a n z Nándor I. tag értekezett az aranybulláról, különösen pedig az e fölött legújabban Mircse és Nagy Iván közt folyó vitáról. Mircse János Velenczében működik, a magyar kormány által díjaztatva, s oklevél-másolással megbízva. Nem régiben azt állította, hogy az aranybullának egy hiteles szövegét találta meg és a szerint a bulla nem 1222-ben, hanem 1233-ban adatott ki. Nagy Iván megtámadta ezt az állítást. Vitatta, hogy a Mircse-féle 1233-diki bulla még kevesebb valódsággal bír, sőt a mi több, nem is új fölfedezés, mert már teljes szövege szerint megjelent egyik közönségesen ismert okmány-

gyűjteményben (Theinernél), — csupán annyi különbséggel, hogy Mircse úr egyes szavakat máskép olvas, vagyis Nagy Iván úr véleménye szerint rosszabbul olvas, mint az előbbi közlő. Knauz is erős indokokkal, hatalmas érveléssel kezd Mircse állításainak czáfolatába. Nem tartja Mircsét illetékesnek, hogy az aranybulla kérdéséhez hozzászólhasson. Példákat hoz föl, melyekből kitűnik, hogy Mircse úr nem tud elég jól latinul. Kimutatja a Mircse úr által másolt okmányokból is, hogy évszámításai tévesek, egész évtizedeket hibáznak. Főlemlíti, hogy már a múlt század végén is próbálta Grossinger megtagadni az 1222-ik évbeli bullát, de mindjárt megezáfoolták őt Kovachich és Fejér. S azután teljes sorozatát adja elő a történelmi bizonyítékoknak, melyek az 1222-beli aranybullát igazolják. Az eredetileg kibocsátott 7 példányból, igaz, egy sem maradt fenn. De van egy másolata 1318-ból, melyet akkor az érseki zsinaton hitelesítve irtak át, s mely maig is megvan a primási levéltárban. A későbbi királyok megerősítő átirataiból is mindig maradtak fenn példányok. Így legelőször a Nagy-Lajos által átirított példánynak 7—8 hiteles egykorú másolata is van, különböző köz- és magán-levéltárainkban. Mária királyné ismét átirta a Lajosét, s ennek megint vannak másolatai. Zsigmond 1397-ben szintén átirta. S végül Mátyás király átirataiból két eredeti példány is maradt fenn. — Knauz ezen értekezése nem sokára meg fogván jelenni az akadémiai „Értekezések“ közt, tüzetesebb ismertetését akkorra tartjuk fenn.

A július 5-iki ülés értekezése nélkül (!) folyt le, s a Fölöség által megerősített új alapszabályok fölolvásával kezdődött. Azután Lónyay, másodelnök úr, igen szép és örvendetes tettről tön jelentést, t. i. arról, hogy a nagy lengyel hazafi, a jeles régész és alapos történetismerő, Czartorinszky herczeg, 1000 frtnyi pályadíjt tűzött ki egy magyar nyelven irandó történelmi műre, melynek föladata „azon érintkezési pontokat kifejteni, melyek Magyar- és Lengyelország közt a legrégebb idők óta léteztek.“ A pályahirdetés egyéb föltételeinek megállapítását a nagylelkű adományozó — a ki közelebbről nemzeti múzeumunk régiségtárlatát is nagy érdekeltséggel szemlélé, — az Akadémiára bízta. Az egész Akadémia hangos örömnilvánításban tört ki a szép eszme és rokonszenves áldozatkészség fölött, s különös köszönetet szavazott a herczegnek. Nem kételjük, hogy a két testvérnemzet annyiszor nagyszerűen érintkező múltja, Szent-Istvántól, I. Endrétől, I. Bélától kezdve, Kálmánon, Nagy-Lajoson, I. Ulászlón, a Zápolya-, Báthory- és Rákóczy-házon át egész Bémig egybefolyó jeleneteivel a

lelkes lengyel honfi szép gondolata szerint méltó történelmi művel lesz megörökítve; óhajtjuk is, hogy ennek valósítása tekintetéből a legjobb erők részt vegyenek a pályázatban.

A történelmi bizottság június és július hónapokban tárgyihiány miatt nem tartott értekezletet.

— **Az archaeologiai bizottság** júniusi ülésének tárgyai közül megemlítendők: 1) Myskowsky Victor úr előterjesztése, a ki is Kassán keletkezendő régészeti fiók-egyletről értesíti a bizottságot, a zólyomi és kis-szebeni ó harangok rajzaival kedveskedik, s jelenti, hogy közelebről Kassán a légszuszvilágítás életbeléptetése alkalmából folytatott ásások, úgy a kassa-oderbergi vasútvonal földmunkálatai közben több érdekes régiségre akadtak. — Kassa városa és a közlekedési miniszterium fel fog kéretni ezek megóvása érdekében. 2) Gr. Eszterházy János három leltárt küld be (1672., 1704. és 1725-ből). Áttétetnek a Történelmi Társulathoz. (L. múlt havi füzetünket). 3) A nagy-bányai ó-torony stylszerű fölépítésére alakult helyi bizottságnak a terv elkészítésére Schulez Ferencz, jeles műépítész hazánkfia ajánlataik. 4) Szabó Károly közli az Udvarhelyszéken, Daniel Gábor főkirálybíró úr által eszközölt halom-ásatás eredményét, s az ásatás tovább folytatására bizottsági előadó Rómer Flóris urat szólítja föl. Valóban, mi is igen óhajtandónak tartanók, ha nevezett jeles és buzgó régészünk ezen s egyéb ásatások végett a Székelyföldre berándulna; de a nyáron aligha lehet valami belőle, mert, mint halljuk, Rómer a jövő hónapokban Olaszország classicus földén fogja gyarapítani régészeti ismereteit, — hogy azokat új állásában — mint nemz. múzeumi régiségtárnok — hazánk javára érvényesíthesse.

— **A Lábathlan-család síremléke 1400-ból.** Múlt évben rég nem látott barátom, Simonffy Kálmán látogatására, az Esztergom vármegye felső szélén fekvő Karvára rándulván, ő hívta fel figyelmemet az ottani régi templomra és a benne levő síremlékre, melyről valóban csodálom, hogy mindeddig irodalmilag fölfedezetlenül miként maradt.

Az ó egyházhoz közeledve, Karva kicsinyded templomában már messziről egy félkör-apsisú román egyházra ismertem, a miről még inkább meggyőződtem, midőn annak alig három hüvelyk szélesség mellett két láb magas ablakocskáit közelről vizsgáltam, láthatván, hogy azok

körívvel záródnak, s a román kornak középről ki- és befelé kajácsosan táguló, egyszerű tagozatlan bélletével bírnak.

Azonban a korjelölőként fenmaradt félkör apissal és ablakokkal meg kell elégednünk, mert a diadalív és hajó teljesen átalakított, sőt a szentélyen is — a fősvényen világító két régi ablakocska mellett — nagyobbat nyitottak. De a hogy beléptem az egyházba, az ékítménytelen rideg kis épület azonnal háttérbe szorult, mert a hajópadlat közepén, egy valójában meglepően szép síremlék kötötte le figyelmemet.

Ezen síremlék piszkei vörös-márványból készült; hossza 233 centimeter, szélessége 115 cent. s egy átrepedésen kívül teljesen ép állapotban van.

Közepén remek domborművű faragványban a Lábathlan-család czimere pompázik. Torna-paizs *) a szokott dült helyzetben, egyik felén jobban kihajtva, jobbról a szokásos lándzsa elhelyezésre szolgáló bemetszéssel. A paizs közepén átnyilazott szív domborodik, a mi a Lábathlan-család czimere volt. A paizs fölé torna-sisak **) van helyezve, melynek csúcsán sisakdíszül ismét az átnyilazott szívet találjuk.

A mi azonban ezen czimernél a legmeglepőbb, a mi neki valódi műbecset és művészi értéket ad, az a czímer-foszladék ***) , mit a közönséges ily czímerkereteléstől eltérőleg növénydíszlet alkot, melynek gyöke a sisak-csúcsra díszletként lapul oda, azután pedig egyik ága előre-kanyarodva, másika hátúl maradvá, a legművészbib fonadék-hálózattal

*) Tartschen vagy Stechschilde, Ecu de tournoi. Ily paizsok a francia czímertanban ritkábban, Németországban azonban igen gyakran fordulnak elő, legelterjedtebben Zsigmond korában, ki által Magyarországra is, mint látjuk, átszivárogtak, bár czímereken való előfordulásukat én csak ez egy helyen észleltem, valószínűleg azért, mert ezen korból nagyon kevés síremlékünk maradt fenn.

**) Stechhelm. Ez egy felül kerekded sisak, melynek alsó része a nyakhoz simúl, a felső és alsó rész között nagyon csekély, rostély nélküli nyílás van a látásra hagyva. Az alsó résznek közepén erősen kiszökellő csórja van, úgy, hogy éltetben (profil) nézve egész csúcsot képez. A nyakra simuló legalsó rész elől-hátúl lenyúlik, mely lenyúlvány által a mellvérthez volt kapcsolva vagy srófolva. Ilyen a torna-sisak, és ha ezen leírás a sírkövünkön látható sisakra alkalmazzuk, teljesen talál reá, sőt a mi sisakunk oldal-boglárdíszze és finom szegvénye által a közönségesebb torna-sisakokat díszben fölül is múlja.

***) Helmdecken. Lambrequins. Különbén még ezen foszladékat is korjelölőként tekinthetjük, mert az ily arabeskszerű fonadékos foszladék a XIV-ik század végén és a XV-ik században volt divatos.

huc est sepulchrum

sancti

christi

quod est sepulchrum

sancti christi

s egymással összetekerődő, mindenféle kaeskaríngós kanyarulatokkal futja körül és kereteli be minden oldalról a középponton levő ezímetr.

Ezen növény-díszlet stilizatiója oly meglepően szép, maga a faragvány oly művészi könnyűedséggel van kivíve, hogy ez emlékkövet méltán tekinthetjük úgy, mint régi síremlékeink egyik legkitünőbbikét. Érdekeltségünk még inkább fokozva lesz, midőn szerkezetéből annak igen nagy régiségére következtethetünk; mivel tudjuk, hogy a tornasisak és paizsok még Németországban is a XIV—XV-dik században használtattak leginkább, a miért sírköviünket ezen korszakból származottnak kellene tartanunk még azon esetben is, ha semmi felirat nem tanúskodnék erről; de a találgatás, a régészeti alapelveken való számítás és korhatározás kételyeitől teljesen fölment a sírkőnek igen szépen megmaradott körirata, mely kiválóan szép idomú minuskel betűkkel készült körirat a következő:

Hic est Sepultura nobilium de L á b a t h l a n *)
Anno Domini (sic) Millesimo Quadringentesimo.

E szerint a történelmünkben egykor jelentékeny szerepet játszott Lábathlan-család síremléke fekszik előttünk, úgyszólván egyedüli maradványa gyanánt ezen kihalt nevezetes családnak, melyből vajda, hadvezér, kapitányok, várparancsnokok és főispánok kerültek ki; de nemcsak ezen okból nevezetes sírkövünk, hanem műbecséért is méltán figyelmet érdemel az, mint igen becses műtörténelmi emlék s mint bizonyítéka annak, miszerint a XIV-dik század végén a kőfaragás mily fejlődött és virágzó állapotban volt nálunk; végre pedig még azért is méltatnunk kell, mert adatúl szolgál arra nézve, hogy a piszkei nevezetes márvány-bányák már akkortájt is művelet alatt voltak.

Nem tehetem, hogy e helyütt egyszersmind a Lábathlan családról — éppen e műemlék megérthetése tekintetéből — pár szót ne mondjak. Ez egyike lévén a már rég kihalt családoknak, kevés az, mit róla tudhatunk. Származási helye a Karvával szemben, a Duna jobb partján fekvő, s Komárom vármegyéhez tartozó L á b a t h l a n község, s vagy a falu vette a családtól, melynek birtokában volt, nevét, vagy, a mi

*) A név végénél egy kis törés lévén a kőben, nem lehet biztosan tudni, ha Lábathlan, vagy pedig Lábathlani volt-e? mivel e családnév mindkét alakban előfordúl; azonban én az elsőt hiszem, mivel ott *i*-re, vagy éppen *y*-ra alig maradt hely a szöveg és a szóválasztó cifraság közt.

valószínűbb, a falutól vette a család. Lábatlan falu 1267-ben *) és 1283-ban **) már előfordúl, a Lábatlan-családdal azonban legelőbb 1414-ben találkozunk, mert ekkor találjuk a történetileg ismert legelső Lábatlan Mihályt, ki Csongrád vármegye főispánja volt. Bár az 1400-ból való síremlék arra mutat, hogy a Lábatlan-család már jóval előbb létezett, s a karvai kistemplom alá e család sírboltja volt elhelyezve. ***) Mihályunknak négy jeles fia volt: Miklós, Gergely, László és János, kik nagyrészt szerepeltek és kitűntek.

Miklós 1458-ban érdemei jutalmául Kecskemét városát 5000 aranyért zálogcímen nyeri Mátyás királytól.

Gergely 1444-ben Várnánál esett el. Lászlónak e csatában való jelenlétéről ugyan nincsen adatunk, de ott van fia II. Gergely, ki fogságba esik, kiszabadultával 1458-ban Világosvár kapitányává lesz, épp a tájt, mikor Szilágyi Mihály fogoly volt ottan, s mint várkapitány hősileg harczolva, esik el Possassinál 1460-ban. †)

Azonban a testvérek között legnevezetesebb szerepet János játszott, ki, hogy korának igen jeles embere lehetett, már az is mutatja, miszerint Mátyás király 1459-ben, tehát éppen akkor nevezte Rozgonyi Sebestyénnel erdélyi vajdává, midőn a Fridrik-pártiak ott is föl kezdék fejüket emelni. ††)

Lábatlan János erdélyi működéséről nem sok adatunk van ugyan, de az, — hogy Erdély a szászoknak Fridrikkel való kacsintgatása s többek nyugtalansága mellett is, Mátyás hűségében megtartott, arra

*) IV. Béla király 1267-ben Miklósnak Wech unokájának főlovászmester- és főhírnökmesternek (regalium praecanum comes) Lábatlanban 18, Bykulban 15 ekényi földet adományoz. Lásd Fejér Codex dipl. IV. 3. 430.

**) 1283-ban kervai Zvard és chaki Zvard testvérek Rodván, Labotlan, Vjfalú, Vjktut és Kerwa fölött osztakoznak. Lásd Fejér Cod. dipl. V. 3. 209.

***) Igen valószínű, hogy ezen sírbolt még most is ott van, mivel az emlékkő nem egyes személyről, hanem az egész családról emlékezik, mely eset csakis családi síroknál fordul elő ezt jelöli a fölirat kezdetén levő H i c is, mert egyes sírnál H a e c állana. Azért igen óhajtható lenne a sírbolt felkutatása, a mi érdekes fölfedezésekre vezethetne.

†) Pethő G. „Kron.“ 82. lap és Nagy Iván „Magyarország családai“ L. betű.

††) Kővári „Erd. Tört.“ II. köt. 85. lap és „Hunyadiak kora“ III. k. 111. l.

mutat, hogy Jánosunk igen erélyes kormányférfi volt, ki, úgy látszik, hogy nem sokára a székely és temesi ispánságot is magához vonta, mert bár vajdává neveztetésekor Paksi Lászlót találjuk mint székely ispánt mellette, de az ezen év nov. végén Medgyesen tartott országgyűlésen a Sepsí- és Miklósvárszék között fölmerült nehézségeket Lábathlan János mint székely és temesi ispán s credentialissal ellátott királyi biztos *) intézi el, rendeletet küldve Királykő (Királykeove), Heltwén (Krizba) és Törösvár parancsnokainak, hogy Miklósvárszéket Szepsiszék hatalmaskodása ellen törvényszerű önkormányzati jogaiban oltalmazzák.**)

Lábathlan János nevével többé nem találkozunk, sőt mivel 1462-ben már Pongrácz Jánost ***) találjuk az erdélyi vajdaságban, azt kell következtetnünk, hogy Lábathlan János ezalatt vagy elhalt, vagy a Fridrik elleni harcokban valahol elesett.

A Lábathlan-családból ezután még csak két egyén emelkedik ki: A n d r á s, ki 1483-ban Sáros és Sztropkó várának kapitánya, később Zemplén vármegye főispánja, és G y ö r g y, kiben 1558-ban a Lábathlan-családnak magva szakadván, Lábathlan falut s e család más jószágait Istvánffy Miklós és Ratkovics Pál nyerik el. †)

És ezzel a tárgyalásunk alatti síremléssel egybefüggő Lábathlan-családdal bevégeztük teendőnket. A nemes izlésben készült sirkőről kellő fogalmat nyújt mellékelt pontos rajzunk.

ORBÁN BALÁZS.

— **Életrajzi adatok.** Figyelemmel kísérve a hazai történelmünk érdekében történt s jelenleg folyamatban levő búvárlatok és dolgozatok irányát, lehetetlen észre nem venni azt, hogy biographiák megírására kevesen vállalkoznak; s ez nagy baj. A történetbúvár biographicus működése mindig nevezetes tényezőképen szerepel a hazai történelem nagy épületének készítése körül. Igaz ugyan, hogy a biographia, gazdag adat-készlet mellett, az íróban más kellékeket is igényel; de

*) Lásd Árpádia III. 40.

**) Lásd Lábathlan e rendeletét Benkő Spec. Tran. sed. Miklós-vár és a Lőcsei-féle székely cons. 37—44. lap, végre Árpádia III. 40.

***) Árpádia III. 41. Hunyadiak kora III. 249—250.

†) Lásd Nagy Iván „Magyarorsz. családai“ Lábathlan-család és Fényes Komárom megyéjét.

azért itt az idő, hogy avatottaink e téren is dolgozzanak, előttük a példa: Horváth Mihálynak remek-műve, „Zrínyi Ilona.“

E czélből helyén látom, hogy a biographicus adatok tárházába időnként én is hordjak anyagot, és pedig:

I. Gyulaffy László (III.) életéhez. Gyulaffy László, a királyi udvarnál kedveltetett, s mint ilyen, csakhamar előmenetelt nyert. 1561-ben tihanyi kapitány volt, s bár hatalmaskodásai miatt az egész vidék félt és rettegett tőle, így például többek közt a veszprémi káptalannak igen sok bajt okozott; *) mégis Miksa király, győri táborából, 1566. sept. 19-én kelt okmányával, veszprémi kapitánynya nevezte ki.**)

László, mint a történelem tanúsítja, Erdélybe menekült, tekintve költözött, ***) hol János-Zsigmond fejedelem által gazdagon adományoztatott is. †) E távozása következtében a rokonok, Magyarországon levő javai iránt pörbe keveredtek, mely pör — hiteles adataink szerint — különösen a XVII. században termette meg gyümölcsét; ugyanis a nádor Bécsben, 1638. évi nov. 21-én Gyulaffy Kristóf ††) részére, a veszprémi káptalan közbejöttével történendő vizsgálatot rendel az iránt, hogy László és ennek testvérei: János és Mihály, megosztozva vagy osztatlanul bírták-e javaikat? A vizsgálat, Gyula-Keszi faluban, 1639. mart. 19-én Szent-Imrey Márton rajki apát, zalai főesperes, veszprémi kanonok és Saáry Gergely zalavármegyei rovó mint kiküldöttek közbejöttével meg is történt; 22 tanu kihallgattatott, e tanuk vallomásainak érdekesebb részleteit ezennel kivonatilag közlöm:

M á s o d i k t a n u : ns. Szarka Lukács, szolgabíró, dergicsei lakos, 51 éves, édes atyja Szarka Balázstól többek közt hallotta, hogy mikor Veszprémben a török lakott, eljött Csobáncz alá bajt vívni, Gyulaffy László vívott meg vele s úgy „öklelte az törököt“, hogy meghalt; Gyulaffy János az ablakból nézte s „úgy rántotta az fejét az ablakban, hogy beszakadtott.“

Ö t ö d i k t a n u : Budai Benedek, diszeli jobbágy, 65 éves, atyjától hallá, hogy Gyulaffy László ő nála ebédelt, s mikor Erdélybe ment,

*) Múzeumi kézirat. 1379. fol. lat. j. a.

**) Czech MSS. Nro. 9. d.

***) V. ö. Forgách: Commentarii Lib. XXII. előszó Horányi kiadása, és M. tört. emlékek. II. osztály: Írók XVI. k. XXV. l.

†) Kővári: Erdély történelme. III. k. 193. l.

††) László, János nevű testvérének unokája.

jobbágyait is megkövette, mondván: „Isten hozzátok édes jobbágyim, talán soha nem beszéljek többöt veletek.“

Kilencz edik tanu: Percudi Balázs, tóti-i jobbágy, 65 éves, édes atyja Gyulaffy Lászlót, mikor a császár haragja miatt Erdélybe ment, elkísérte Pápáig.

Tizenkilencz edik tanu: özv. Bodor Antalné, 80 éves, Gyulaffy Lászlót jól ismerte, és vallja, hogy Kesziből Nagy Balázs házá-
tól ment el Erdélybe; mindezt onnan tudja, mert a szomszédban lakott.*)

VÉGHELY DEZSŐ.

— **Nagy-Körös pecsége 1687-ből.** A „Századok“ 1868-iki folyamának 508-ik lapján alkalmam volt egyebek közt Nagy-Körös városának egy rongált pecsétnyomatát közölni a Jánoky-levéltár 1691. april 12-én kelt egy eredeti okmányáról; köriratát s évszámát azonban una roncsolt lenyomatnak teljes épen nem lehetvén elolvasni, jobb lenyomat láthatásának óhaját fejezem ki, s fölkérém e tekintetben körösi, kecskeméti t. tagtársainkat. Ők ugyan nem reflectáltak szerény fölhívásomra, — de reflectált a szerencsés véletlen, mely közelebből e pecsétnek egykorú, ép lenyomatát juttatta kezembe, Körös és Czegléd városoknak Körösről 1708. april 15-én II. Rákóczi Ferenczhez intézett s a ráczok ellen löport, őnt és taraczkokat kérő feliratán. A pecsét kerek, mintegy hüvelyknyi magasságú s szélességű; belkörében czifra szegélyzetű koronátlan pajzsban nagy terebélyes, lombos (körös?) fa áll, vastag törzsből kiágazó három főággal. A körirat külön szegélyzetű ez: KÖRÖS. VAROSA. PECSETI. A. D. 1687. Ezen ostyába nyomott ép pecsét mellett ott díszlik a c z e g l é d i hasonló pecsét is: közepén sörényes és bojtosfarkú oroszlán áll, két első lába karmai közt három búzakalászt tartva. Körirata e lenyomaton egészen ki nem vehető: SIGILLVM. CZEGLEDIE O. 1696. * * *

Az okmány, melyen e két pecsétlenyomatra leltem, a magy. kir. kamara levéltárában Budán létezik. THALY KÁLMÁN.

— **A mogyoródi pecsét.** A pestvármegyei Mogyoród helység pecsége egyike az eddig ismert régi magyar köriratú pecsétnek érdekesbjének.

*) Eredeti okirattól.

E pecsét egy krajczáros nagyságú. Körirata a következő: * MOGYOROD * HELYSIG PETSE. . . (A körirat lenyomatán több betű nem vehető ki.) Aztán következik két egymás fölé fektetett búzakalász. A köriraton belől egy ovalis czikornyás-kör felső részén három szál búzakalász és egy balta, mely az erdészetet látszik jelképezni. Alól: 1630. E szerint e pecsét a XVII-ik század első feléből való, tehát egyike a régibb magyar köriratú községi pecséteknek. Mogyoród községe mai napig használja e pecsétet. Én legalább Pestmegye törvényszékénél egy a f. évben kelt iraton láttam a mellékelt lenyomatot.

HORY BÉLA,
a tört. társ. tagja.

— **Kis-Marja város pecsétje.** Bocskay István, erdélyi fejedelem, 1605-ben Kis-Marja városát pallos-joggal, s ezzel egyidejűleg aranypecsétnyomóval ajándékozta meg. Ennek lenyomata tallér nagyságú; szélén gömbölyded, apró virágokat mutató vonal vehető ki; közvetlen mellette pedig egy szalag, ily felirással: PRO * * DEO * * ET * * PATRIA * * 1605 * *. Közepén trónon ül egy alak, talán magának Bocskaynak képe; szomszédjában jobbról pallos, balról három ágú buzogány, vagy inkább kormánypálcza látszik. — Egy másik, ehhez mindenben hasonlító pecsétnyomója is van még Kis-Marjának, 1606-ból; ezen a fölírás és kép ugyanegy az előbbiével, csak az évszám utóbbi egy évvel; ezt, úgy hiszem, a község másoltatta az eredetiről.

Mindkét pecsétnyomó maig is Kis-Marja tulajdona.

Közli: MÁRKI NÁNDOR,
évd. tag.

— **Fölbívás a Történelmi Társulat összes tagjaihoz.** Az idei, szeptember 19-kétől 28-káig Hontvárnegyében tartandó vidéki kirándulás tervezete főntebb terjedelmesen közöltetett; benső ügyszere-ttel kérjük t. tagársainkat, méltassák azt becses figyelmükre, — és közölök a ki csak teheti, rendezze dolgait már eleve akkép, hogy e tár-sulati kirándulást jelenléte által emelhesse. Az ily kirándulásoknak kettős céljok van; a főczél: vidéki levéltárak ismeretlen okmánykincseinek rendszeres fölbúvárolása, nevezetes régi műemlékek szakavatott ismer-tetése és megóvása, valamint a gyűléseken történelmi értekezések s buz-

dító beszédek tartása által a hazai történettudomány ügyét előbbre vinni, emelni; a mellékcél pedig: társadalmi, t. i. egyazon eszméért érdeklődő művelt hazafiaknak, tagtársaknak összejövele, kölcsönös ismerkedése, s együtt, kellemes társaságban a hon különböző nevezetes tájainak s helyeinek megismerése.

Hogy az előbbi, tudományos cél az idei kirándulás alkalmával teljes mértékben elérjék, s szintoly szép eredményt mutathasson föl, mint a tavalyi, kolozsvári kirándulás: az átbúvárlandó négy csoportbeli levéltárak gazdagságához képest 20, vagy legalább 16 oly szakavatott s munkabíró történetbúvár részvételére van szükség, kik, úgy szólván, minden idejüket levéltári búvárkodásokra szenteljék. Ha ilyenek 20-nál többen lennének: annál jobb, annál többet s hamarabb végezhetnek. Minden bizottsághoz csatlakozhatnak azonkívül oly ifjabb tagok, kik a diplomatica és paleographia terén még most akarnak magoknak gyakorlati ismereteket szerezni; mire nézve az avatottabb búvárok szíves útmutatásait ezuttal a legjobban hasznukra fordíthatják, s könnyebb olvasatú okmányok másolásai s kivonásai által ők is segíthetik a kitűzött tudományos cél elérését.

A kik pedig nem annyira szakemberek t. tagtársaink közül: ez őket vissza ne tartsa a kirándulásban leendő részvételtől; sőt figyelmeztetni bátorkodunk őket: ne mulasszák el ezen kedvező alkalmat, melyben nemcsak egy kellemes és tanulságos társas kirándulás örömeit élvezhetik, — de a különböző levéltárkutató bizottságokhoz csatlakozva, míg ezek búvárkodásaikat folytatják: addig ők a megye vendégszerető birtokosainak tájismerő vezetése mellett, kirándulásokat tehetnek hazánk egyik legérdekesebb vidékére, az annyi sajátlagos nevezetességgel bíró bánya városokba, névszerint Selmeczre, Béalabányára, Bakabányára, Korponára; avvagy tetszés szerint a lévai várromot, mások a honti régi várakat: Csábrágot, Sztuyát s a hős Szondy sásfészkét, Drégelyt, — úgy a Balassák sok százados lakát, a még fennálló Kékkőt, a hg. Koburg-Koháryak szent-antali kastélyát stb. szemlélhetik meg. S mindezt igen könnyű szerrel és csekély költséggel: miután Hontvármegye lelkes közönsége a társulat tagjainak nemcsak szállásairól gondoskodik, de az érkezőket már a szobi és garam-nánai vasut-állomásokról Ipoly-Ságra, s innét a megnyitó ülés után a különböző kirándulási pontokra, majd a zárgyűlésre vissza, — részint a t. földbirtokos urak szivességéből felajánlott úri fogatokon, részint pedig mérsékelt bérért rendelkezésre készen álló fuvaros kocsikon fogja szállítani.

A kirándulás annál fényesebben sikerülend, mennél többen veendnek abban részt; ennél fogva a választmány nevében ezennel hazafias tisztelettel s tagtársi teljes bizodalommal melegen fölkéretnek társulatunk minden rendű t. cz. tagjai a szives részvételre, magokkal szakkedvelő vendégeket is hozhatván. Hogy a kocsik és szállások iránt idejében gondoskodni lehessen: minden résztvenni szándékozó t. tagtárs fölhivatik, méltóztassék ebbeli szándokát, valamint azt is: Szobon, vagy Nánán akar-e a vasútról kiszállani? t. Pauler Gyula társulati jegyző úrral (papnövelde utca 1-ső sz.) legföljebb augusztus hó végeig tudatni, hogy a honti bizottság a szükséges előintézkedéseket ehhez képest idejében megtehesse.

A július 1-jén tartott választmányi ülés határozatából,

A TITKÁR.

— **Kolozsvári bizottság és a honti gyűlés.** Társulatunk kolozsvári bizottsága a két utóbbi nyári hónap folytán nem tarthatott ülést, mivel elnöke: gr. Lázár Miklós, ki súlyos beteg volt, külföldi gyógyfürdön ápolja — óhajtjuk: mielőbb teljesen helyreállandó — egészségét, Jakab Elek pedig — ki szintén sokáig betegeskedett — Korondon. A többi tagok is, egy-kettőt kivéve, jelenleg távol vannak Kolozsvártól. Azonban, mint örömmel irhatjuk, honti gyűlésünkön a kolozsvári bizottság részéről gr. Eszterházy János és Szabó Károly urakhoz bizonyosan szerencsénk lesz, sőt Kolozsvárról több tag felrándulása is várható. Innét Pestről pedig a választmány köréből csak a kiket hirtelenében meg tudunk is nevezni: Horváth Mihály, Ipolyi Arnold, Toldy Ferencz, Nagy Iván, Szalay Ágoston, Pesty Frigyes, Horváth Árpád, Thaly Kálmán, b. Nyáry Albert, Nagy Imre, Pauler Gyula, ifj. Kubinyi Ferencz, Deák Farkas, továbbá Kápolnai István, Supala Ferencz stb. urak készülnek a honti kutatásokban részt venni, sőt vidéki választmányi tagjaink közül is többeknek, pl. Bottka Tivadar, Véghely Dezső, Knauz Nándor, Frankl Vilmos, Fabó András, Hajnik Imre, Haán Lajos, Gyárfás István stb. uraknak is jelenlétére vélünk számíthatni. Hozza Isten össze mind őket, mind többi ügybuzgó t. tagtársainkat, minél nagyob számban!

— **Árpádkori új okmánytár.** A m. tud. Akadémia által dr. Wenzel Gusztáv, r. tag úr fáradhatlan munkássága s szerkesztése

mellett kiadott „Árpádkori Új Okmánytár“ hetedik kötete megjelent, s már közkézen forog. Ez képezi a „Magyar Történelmi Emlékek“ első osztályának 12-dik, vagyis az Árpádkori okmánytár második folyamának 2-dik kötetét. Az 564 lapnyi vastag kötet egész sereg okmányt tartalmaz az 1235—1260. évek közt terjedő időkből, tehát II. András és IV. Béla királyainktól, megtoldva néhány, a nagy tatárdúlást tárgyazó egykorú kútfői adattal, s a t. közlő által kivonatossá tartalomjegyzékkel ellátva. Ezen okmányokat legtöbbször Wenzel úr sajátkezűleg másolta a budai kir. kamara, továbbá a b. Révay-család, a pannonhalmi főapátság stb. levéltárából; némelyeket pedig a dunántúli történetkedvelők, Theiner, Hormayr-Hortenburg és Dudik után közöl. Nagybecsű gyűjtemény, melynek folytatásához és majdan szerencsés befejezéséhez sok boldog évet, és jelen lankadatlan munkaerejének folytonos megtartását szívüinkből kívánjuk érdemdús derék Wenzeliünknek. Bár ő hozzá is szerencsénk lenne honti kirándulásunk alkalmakor; a Balassák, Zichyek, Koháryak, Semberyek levéltárai számára is gazdag aratást ígérnek, mert habár közlött volt is Árpádkori okmányokat a kékkői archivumból b. Balassa Antal: azért ama dús levéltár, úgy hisszük, még e tekintetben sincs kimerítve; a Koháryakét pedig még éppen soha senki sem látta, csak arra jöttünk rá legújabbán, a kamarai levéltárban folytatott kutatásaink közt, hogy II. Rákóczi Ferencz 1708-ban, mikor Csábrág várát lerontatta: a Koháryak ott őrzött levéltárát, Besztercebányán rendszeresen lajstromoztatá, majd számos ládákból Kassára vitette az ottani kamara archivumába, a honnan azonban a szathmári béke után gr. Koháry István visszaszerzé, s úgy került aztán Szent-Antalra.

— **Evangelicusok okmánytára.** Közelebről Wenzel fönt méltányolt okleveles gyűjteményén kívül még egy más becses okmánytár is látott világot, s ez a Fabó András ev. lelkész és akad. tag (Gárdy név alatt ismert derék munkatársunk) által közlött „Magyar-és erdélyországi mindkét vallású evangelicusok okmánytára“nak első kötete. N. 8.-adr. XVI. és 328 l. Kiadja az Athenaeum jeles igazgatója, az irodalmi és tudományos níveltségű derék könyvkiadó: Osterlamm Károly úr. Szerkesztés, közlés oly gondos, a mint azt Fabótól várhatjuk; a terjedelmes kötethez nemcsak bevezetés (magyar és latin nyelven) kivonatossá tartalmi jegyzék: de igen pontos és az ily gyűjteményes munkák használatát nagyban könnyítő betűrendes név- és tárgymutató is van mellékelve. A közlött magyar, latin és német nyelvű

s felében az ágostai, felében a helvét szertartású hazai protestánsok történelmét érdeklő okmányok száma 176-ra megy, s ezek 1543-tól 1703-ig terjednek. A két felekezetű prot. egyház ama kitűnő fiai, kik e mű pártfogolására egyesültek s annak szerkesztésével Fabót megbízták: feledhetlen szolgálatot tettek az irodalomnak, de még főbb érdem illeti a hű és szerény munkást, az eszmének megtestesítőjét. S midőn ezt őszinte szívvel elismernők: hasonló érzelemből buzdítjuk őt a második kötet egybeállítására is, melynek tartalmára nézve figyelmeztetjük közlőt a budai kamarai levéltár dús adataira: t. i. a II. Rákóczi Ferencz korában az 1705-iki szécsényi gyűlés határozatait végrehajtó, u. n. valósággázító, templomvisszaadó commissiók jelentéseire, melyek a Rákóczi-levéltárból mind oda kerültek. Számos ily, protestáns egyháztörténelmi szempontból megbecsülhetetlen adat forgott kezeink közt ott, különösen az 1705., 1706. és 1707-ik évekből, melyek tehát éppen e gyűjtemény második kötetébe tartoznának. Némelyik egész terjedelmes emlékirat, és hozzá még majdnem mind magyar nyelven. Most már hozzájuk lehet férni.

Megemlítjük egyszersmind, hogy azon történelmi s életrajzi gyűjtemény, mely Fabó szerkesztése mellett a váczai evang. egyházközség javára ennekelőtte magyar nyelven megjelent volt: most ugyanaz, Révész Imrénék, Győry Vilmosnak, Szeberényi Lajosnak, Petz Gyulának, Tornayos Pálnak, Schimkó Vilmosnak stb. többnyire ev. lelkészek által lefordított ama műveivel, német nyelven is kiadatott a nevezett egyház által. Jó sikert kívánunk a szép törekvésnek, mely múltunkat idegen nyelvű közönséggel törekszik megismertetni!

— **Szalay második kötete németül.** A főntebbinél még nagyobb élvezet és mélyebb tanúság vár a német közönségre halhatatlan Szalay Lászlónk „Magyarország Története“ második kötetének német kiadása által, mely szintén a napokban jelent meg. Tudjuk, hogy Szalay és annyi más jeles magyar történelmi mű kiadója, a derék Lauffer Vilmos gondoskodott, hogy koszorús historikusunk monumentalis műve a német nyelv csatornáin át a mívelt külföld olvasó közönsége előtt is ismeretessé lehessen, s e végből a néhai Szalaynak barátja, Wögerer úr által eszközölt fordítás sajtó alá rendezésével Falk Miksát bízta meg. Így jelent meg az első kötet 1866-ban, ezúttal pedig a második, éppen azzal a beosztással, a mint második magyar kiadás. Lauffer úr megtette a kellő intézkedéseket, hogy a többi kötetek — melyeknek fordítása immár kész, gyorsabban kövessék egymást.

— **Szemere naplója.** Szemere Bertalan múlt füzetünkben röviden már ismertetett számuzetési naplójának második és harmadik füzetei is megjelentek. Ezek lélektanilag tán még érdekesebbek, mint az első, s még meghatóbb helyekkel telvék. Történelmi szempontból legérdekesebb bennök a korona orsovai elrejtetésének és fölfedeztetének részletes leírása, mely valóban nagybecsű adalék. Igen megragadó B a t t h y á n y i K á z m é r jellemrajza is, halála alkalmából. Úgy az emigráció viszontagságaira nézve is találunk e füzetekben számos adatot, — nem is szólván a Szemerét egész lelke mélyéig híven tükröző legfőbb tartalmi részről, mint a mi — már a mű természeténél fogva — magától érthető. E két füzet 1852. elejétől 1857. aug. haváig terjed. Szemere a harmadik füzetben — 1856. július havában — a magyar történetírókról is tüzetesebben szól, műveik tanulmányozása közben. Emlegeti, s korszakonként egybevetette Fessler, Katonát, Csereyt, Szalárdyt, Keményt, Jászayt, Majláthot, Horváth Mihályt, Szalay Lászlót; és bár ez utóbbit jobbnak nevezi Horváthnál: de, ennek „Új dolgozatát,“ amannak újabbkori nagyszerű kútfő-tanulmányait nem ismerve, mindkettőnek föléje helyezi Fesslert, fölé — elég tévesen — minden magyar történetírónak. De, habár ebben téved is: sok tekintetben igaza van, midőn utána veti: „Hol van az, ki a magyar történetből egy nagyszerű műalakot képes volna önteni? S addig ne reményljük, hogy a világ érdekelje magát érettünk, míg a nemzet történetét érdekesé tenni nem bírjuk . . . Hic opus, hoc labor est!“

Ily nagy súlyt helyezett, íme, Szemere a hazai történetíráásra.

— **Kolozsvár történelme Jakab Elektől.** A Kolozsvár városa történelmének megírására kitűzött jutalmat jeles írónk és ottani bizottságunk tagja: J a k a b E l e k, főkörmányszéki levéltárnok úr nyerte el. A pályadíjt a kinevezett bírálók jelentése alapján a június 23-kán tartott község-tanácsülés egyetemes határozata ítélte oda. A gyűlés kezdetén a régi jegyzőkönyvek e pályázatra vonatkozó okmányai, majd a bíráló bizottság köztiszteletű tagjainak: Sámi László, Szabó Károly és Torma Károlynak a beérkezett pályaműről együttesen irt jelentése olvastatott föl, — mely „Kolozsvár történetét“ mind a historiai adatok gazdagsága és újsága, mind a kritikai földolgozás tekintetében kitünőnek mondja, s indítványozza, hogy bár a pályadíj csak napjainkig lejövő történelmi műre tüzetett ki, — a város atyái annak aránylagos részét ez 1458-ig jövő töredékes műnek is adják ki, s a munkának közkieltségen kiuyomatását azonnal indítsák meg. A városi

képviselőt azon nyilvánított akarata, hogy a szerző e művét a lehetőség szerint befejezni siessen, — elég erkölcsi pressio leendő — írják — a méltán jutalmazandóra. E kérdéshez első id. Simon Elek, a kitűzött pályadíj főrajánlója s e szép eszme teremtője szólott. Ő az egész, kamataival 1255 ft 26 krra emelkedett pályadíjt ki kívánja adni, hozzácsatolván a részéről a mű képeinek metszeteire főrajánlott 300 ftnyi összeget is. Simon Elek a szép eszmétől megragadgatva, lelkesülten szólott, s midőn szónoklatát bevégezte, — egyetemes dörgő éljen felelt szavaira. Utána Ferencz József, unitárius lelkész és mások szóltak hasonló értelemben, míg az indítvány egyhangulag határozatba menvén, a jelíges levél fölbontatott, s abból Jakab Elek élénken megőljenezett neve tünt elő. A communitás id. Hincz György indítványára küldöttségileg hívá meg körébe a lelkes üdvözléssel fogadott író, kinek a jutalmat Filep Samu, polgármester, rövid, szívélyes beszéddel nyújtá át. A megtisztelt látható elfogultsággal mondá el — a lelkesedés hangjaitól alig jutva szóhoz — köszönő beszédét. Ebben kijelenté, hogy a jutalomösszeg egyharmadát, mely a műre fordított kiadásait tetőzi, mindaddig nem fogadja el, míg Kolozsvár történelmének befejezését nem adhatja át a város atyjának. Emelkedetten, meghatottan, a tárgyát szerető tudós lelkesedésével s az ünnepélyes mozzanat benyomásaitól áthatva, mondá el szép beszédét, melynek befejeztével éljenek közt foglalta el képviselői helyét. A communitás ezután szakértő bizottságot küldött ki a mű kiadásának eszközésére. Újabb ünnepe volt ez a történelemnek Kolozsvárott!

Révész Imrétől az ő szokott alaposágával dolgozott és velős magyarságával írt füzet jelent meg: „**A dalékok a magyar protestáns iskolák autonomiájának történetéhez.**“ Tárgyát szerző a reformatiónak hazánkbeli elterjedése kezdetén fogja fel, s mindig bővülve, mint a forrás patakává, majd folyammá áradozó habjai, — lehozza azt negyedfél századon át egész napjainkig. Legtöbb adatát a tiszántúli superintendencia és a debreczeni főiskola irattárából meríti, s főtekintettel ez utóbbira, mint a magyarországi protestáns tanodák ez édes anyjára, van. Fölösleges mondanunk, hogy e mű mily nagybecsű adalék tanügyünk, úgyszólván, parlagon heverő történelméhez, — Révész neve biztosít e felől. — Különben, e füzet külön lenyomat a „**Sárospataki Füzetek**“ ez évi 4-ik és 5-ik szállítmányából, mely szállítmányokkal — elsomorodva kell regisztrálnunk — ez a derék tudományos folyóirat, mely annyi jeles prot. történelmi emléket közlött, — legalább egy időre megszűnt. Megszűnését pártolási híány okozta; mert

a mi jó, magyar közönségünknek mostanság nem kell sem tudomány, sem vallás, sem költészet, sem művészet, semmi, csak — politika! Ez nyel el nálunk mindent, s a valódi műveltség fejlődését csapongó árkai elmoszák. A szomorú években a közönség sokkal melegebben pártolta az irodalmat; most a politikán kívül alig gondol valamivel. A „Sárospataki Füzetek“-et is tizenhárom év folytán fenn birta tartani, s most, a jobb időkben kell annak néhai alapítóját, Erdélyi János t sírba követnie. Nem természetes állapot ez a mienk; és sok történik, a mi szégyenítő. Az a magasabb műveltségi fok, mely a tudományt, irodalmat (nem a politikai journalokat értjük) valódi lelki szükségből, nem pedig tetszelgő hazafiaskodásból pártolja, még nálunk csak igen keveseknél van meg; s e kevesek is — fájdalom! — folyvást kevesbednek.

— **Magyar Tudományos Akadémia.** A M. Tud. Akadémia f. évi ápril 13-án tartott XXIX. nagygyűlése határozatából, egyszersmind a május 31-iki összes-, és június 7-ki osztályülések végzeményei értelmében, következő pályázatot hirdet:

„Adassék elő az egyiptomi régiségtan mai állása.“ — Kiterjedése a munkának mintegy 15 közép 8-adrét nyomtatott ív.

A pályázat általános szabályai ugyanazok, melyek az aprilisi nagygyűlés alkalmával a hirdlapokban közölve voltak. Különös szabályai e pályázatnak a hölgyalapítványi pályázatokra vonatkozókkal egyeznek. E szerint:

Múlhatatlan föltétel, hogy a kitűzött tárgy alaposan s az illető tudomány jelen állásával egyezően, e mellett azonban lehetőleg népszerű, csinos és correct nyelven dolgoztassék ki. (Lásd általános pályázati szabályok: 9-ik pont.)

Jutalma azon háromszáz forint s időközi kamatja, melyet Pórr Antal, nagyszombati tanár úr a magyar hölgyek alapítványából, mint pályanyertes, e célra visszaajánlott. Határnap 1871. october 1-ső napja.

A pályanyertes mű az akadémia tulajdona.

Kelt Pesten, a M. Tud. Akadémia 1869. június 21-kén tartott üléséből.

ARANY JÁNOS,
titoknok.

— **Marosszék monográfiája.** Néhai Benkő Károly Marosszék történelmi helyiratát hagyván hátra, e műre az elhunyt székely hazafi családja előfizetést hirdetett. De az egész Marosszék, az összes székely nemzet, — e széles Magyarország területén nem találkozott reá több előfizető 9, mondd: kilencz-nél. Így, a munka meg

nem jelenhetett volna, ha nem találkozik két lelkes székelv honfi, a kik azt Kolozsvártt saját költségükön sajtó alá adták, úgy, hogy az még a jelen hóban világot látand. E két derék történetkedvelő pedig senki más, mint társulatunk két alapító tagja, a nagylelkű áldozatkészségükről sok egyéb tényből is ismert: Nagy-Kedei F e k e t e S á m u e l és id. S i m o n E l e k urak. Áldozatkészségüket még azon nemesszívű tettel is tetézték, hogy az általok kinyomatott könyv egész jövedelmét Benkő szegény családjának szánták. Ily tettekhez nem kell dicséret, de azokat a hontörténet folyóiratában följegyeznünk édes kötelesség, — hogy emlékeztök a „S z á z a d o k“ által századokra éljen!

— **Mircse János** Velenczében bűvárkodó hazánkfától társulatunk részére közelebbről becses ajándékot kaptunk: a Marciana-levéltár magyar okmányai közül kiszemelt másolatokat. Ezek 1) Massario Ferencz, velencei titkár terjedelmes jelentése Magyarország állapotáról 1523-ban, (az eredeti után és Firnhaber közlésétől sokban eltérőleg). 2) V. Károly császár levele I. Ferdinánd ügyében a török szultánhoz, 1533. mart. 26. 3) Ugyanannak levele a velencei dogéhoz, szintén Magyarország, illetőleg Ferdinánd dolgaiban, 1540. oct. 29. 4) Ferdinánd levele 1534-ben Vengerio istriai püspökhöz s ez által a dogéhoz, a magyar püspökök önkényleges kinevezése iránt. 5) Jelentés paduai magyar tanulókról, 1589. 6) Báthory András bíbornok és erdélyi vajda levele e vajdaságra való jogait illetőleg, a velencei dogéhoz, 1599. aug. 17. Gyula-Fehérvárról. 7) Bethlen Gábor két becses levele a cseh korona tanácsosaihoz, 1619. aug. 18., Gy.-Fehérvárról. 8) II. Rákóczy György levele Gy.-Fehérvárról, 1653. jan. 24-kéről a velencei dogéhoz, az erdélyi udvar építészé, Serena Ágoston, velencei nemes, ügyében. Végre 9) A pápa körlevele a keresztyén világ főpapságához, 1686. Buda visszavételéért „Te Deum“-ot rendel.

Sajnáljuk, hogy Mircse úr e küldeménye későn érkezvén, a július 1-ji ülésen be nem mutathattuk. Fogadja azonban addig is, míg octóberben bemutathatnák, őszinte köszönetünket érte.

— **Vegyes közlések.** M u r á n y i I g n á c z, Temesvármegye főispánja, kiben társulatunk is egyik alapító tagját gyászolja, közelebből Marienbadban meghalt. Testét honi földbe szállíták. Boldogan nyugodjék! — R ó m e r F l ó r i s n a k Ráth Károly fölött tartott akadémiái emlékbeszéde az akad. „Értekezések“ közt sajtó alatt van, és nem sokára megjelenik. — Szintén legközelebb kikerül a sajtó alól b. O r b á n B a l á z s „Székelyföld Leirása“-nak h a r m a d i k kötete is,

mely Háromszék monographiáját tartalmazza. — Székess-Fehérvármegye június havi gyűlésében elhatározá, hogy a megye történetének megírására illő pályadíjt tűz ki. Bizottság küldetett ki a monographia tervezetének kidolgozására. — Deés városa is pályázatot hirdet, 500 ftnyi jutalomdíjjal saját helytörténetére; dicséretes szándék, csak hogy az ily fáradságos, sok évi kutatást kívánó munkára 500 frt fölötte csekély díj. A gazdag Brassó város tán majd megfelelőbb jutalmat tűzend ki, ugyanis az erdélyi lapok azt pengetik, hogy a kolozsvári pályázat fényes sikere Brassó értelmes polgárságában is felkölté az eszmét: saját szülővárosának eseménydús múltját illő monographiában bírhatni. — Torma Károly atyjának időszámítási művét Kolozsvártt sajtó alá adta; megjelenvén, bővebben fogjuk ismertetni. — Mohács on a gyászos ütközet emléknapját (aug. 29.) az idén szokatlan ünnepélyességgel akarják megülni, Pestről külön gőzhajó, Pécsről külön vasuti vonat menend oda. Kirándulás fog tétetni, emlékbeszéddel s gyász isteni tisztelettel a Csele-patakhöz, melyben Lajos király halálát lelé. — Az „Arch. Értesítő“ 14-dik számában Rómer Köszeg városa régiségét írja le. — Egger „Wiener numismatische Monatshefte“-jében az Árpádkori érmek leírása Imre királyig haladt; a mellékelt táblák több eddig teljesen ismeretlen Árpádkori érem rajzát közlik.

— **Salamon Ferencz** rég hallgató historicusunk, lapja: a „Budapesti Közlöny“ hasábjain védszárnyai alá veszi Szilágyi Sándort, a ki e védelemre valójában reá is szorúlt. Mi pedig nem bánjuk: hadd védje, hisz bevallott „jó barátja“ s lapjának belmunkatársa; — sőt örülünk, hogy elvégre Salamon szólalt fel, a ki legalább tisztességes hangon szokott beszélni, s nem oly elfogúlt és irigykedő, hogy másoktól teljességgel minden érdemet el akarni tagadni, mint az önmagát bálványozó Sz. S. Mindazáltal Salamon cikkére is van egy-két szelid megjegyzésünk. S. F. megrózza a Történelmi Társulatot, hogy tagjai közt béke uralkodik. Ezt jeles történetírónk nem értheti komolyan. Mert mihez kívántatik nyugodtabb kedély, mint éppen a történetíráshoz, s mi békésebb, csöndesebb foglalkozás az okmánykutatásnál? Avvagy azért alakultunk volna társulattá, hogy egymással veszekedjünk? nem jobbe csöndesen, egyetértőleg munkálkodnunk?! — Azt mondja továbbá S. F., hogy mi nem türjük a kritikát; sőt inkább, Szilágyi S. nem türi: hiszen eredetileg egész vitatkozásunk abból származott, hogy az ő hevenyészett Báthory Gáborjára irt, különben igen szelid és kiméletes modorú bírálót Pauler barátunknak a „Századok“-ban kiadtuk; azóta ellenségünk

Sz. S., Akadémiában, „B. P. Közlöny“-ben, „P. Napló“-ban egyaránt, nekünk úgy, mint Paulernek. Íme tehát nem mi, hanem az ő „ártatlan“ kedves „jó barátja“ nem tűri a kritikát. A mi viszontag replicáink éles hangját illeti is: ne minket kárhoztasson Salamon, kárhoztassa Szilágyit, — hisz ő kezdte ellenünk az éles hangot, sokkal kihívóbban beszélve, mint mi, a kik a kemény visszautasításra kényszerítve voltunk. Ennyit röviden Salamonnak. Egyébiránt a névtelen ritter, kóbor természetét megtartva, újabban a „P. Napló“-ba is átkóborlott, melynek sivatagjait — hol különben még társulatunk nagygyűlésének megemlézésére sem volt, valamint a tudomány számára egyáltalában nincs hely — a ritter régi czimborája: Királyi Pál bukott regényíró, készséggel nyitotta meg számára. Madárra tolláról, emberre szaváról ráismertünk; de mivel őt jellemző áskálódásai s z e m é l y ü n k r e vonatkoznak, nincs válaszuk reá; három tud. akadémia és a szerény műveinket mindig hön pártoló magyar közönség döntött már a fölött. — A „B. P. Közlöny“ hadonárja különben, e lapban mentegetődzik, hogy ő valótlan állítását magából a „Századok“ májusi füzetéből merítette; — igen ám, onnan fordította el, roszakaratólag. A társulat májusi ülése ugyanis, a hol mi a „Győrvári harc“-ot — mint irtuk — éppen Szilágyi Sándor et comp. hanyagsága miatt valánk kénytelenek fölolvadni, május 5-kén tartott: azon füzet ellenben, melyben e műnek „sajtó alól kikerülését“ jelentettük, május legutolsó napjaiban jelent meg; tehát majd egész hónap esik közbe, mi alatt a „Győrvári harc“ nyomtatásával kényelmesen elkészültek; azonban az még ekkor sem, hanem június közepén túl jelent meg, mint azt a „Századok“-nak ugyanazon füzete 342-ik lapján nyilván ki is irtuk; — de ezt Sz. S. úr kaján szeme nem akarta meglátni. Ha azért Salamonban némi igazságérzet és méltányosság van (van pedig): említést teend e körülményről lapjában. Mi Salamont mindig öszintén tiszteltük, és sohasem soroztuk egy kategóriába „ártatlan (?!?) jó barátjával Szilágyi Sándorral, kinek hebehurgya ítéletére mitsem adunk, sem léha tanácsolgatásaira rá nem szorultunk, kivált midőn eljárásunkat a „Századok“ szerkesztésére nézve (választmányi zárt gyűlésen) a Történelmi Társulat bírálata alá terjesztvén, azt az egész választmány egyhangulag helyeslé, és annak hü követésére, s a „Tárczá“-ban a szerkesztőnek azután is minél gyakoribb cikkezéseire elismeréssel szólított fel. Legfőbb törekvésünk a t. választmány e megtisztelő bizalmának megfelelni, — olyan kóborló ritter-féle szélkakasok berzenkedéseivel nem törődve.

Történelmi könyvtár. *)

— **Árpádkori Új Okmánytár.** A m. tud. Akadémia történelmi bizottmánya megbízásából közzé teszi **Wenzel Gusztáv**, m. akad. r. tag. **Hetedik kötet.** (A 2-dik folyam II-ik kötete.) 1235—1260. (Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: 12-dik kötet.) Pest, 1869. Eggenberger Ferdinánd m. akad. könyvtárosnál. N. 8.-adr. XXVI. és 564 lap.

— **Geschichte Ungarns.** Von Ladislaus Szalay. Deutsch von Heinrich Wögerer. Zweiter Band. Pest, 1869. Verlag von Wilhelm Lauffer. N. 8.-adr. 512 l. Ára 3 fr. 60 kr.

— **A magyar- és erdélyországi mindkét vallású evangélicusok okmánytára.** (Codex Evangelicorum etc. Diplomaticus.) Ballagi Mór, Balogh Péter, Csengery Antal, Geduly Lajos, Karsay Sándor, Kubínyi Ágoston, Kún Bertalan, Máday Károly, gr Mikó Imre, Nagy Péter, b. Podmaniczky Frigyes, b. Prónay Gábor, Radó Ignác, Révész Imre, Szabó Károly, Székács József, Szent Iványi Márton, Teutsch György, Tisza Kálmán, Török Pál, b. Vay Miklós, Zsedényi Eduárd helyeslésével közli: **Fabó András**, agárdi ág. vall. pap, és a magy. tud. akad. I. tagja. I. kötet. Pest, 1869. Kiadja Osterlamm Károly. N. 8.-adr. XVI. és 328. lap.

— **Adalékok** a magyar protestáns iskolák autonomiájának történetéhez. Irtá Révész Imre, a debreczeni ref. egyház egyik rendes lelképásztora, a tiszántúli ref. egyházkerület levéltárnoka s a magy. tud. akad. tagja. Sáros-Patak, 1869. a ref. főiskola betűivel. (Külön lenyomat a „Sáros-pataki Füzetek“ 1869. évi 4—5. számlítmányaiból.) Petrik Géza, előbb Osterlamm Károly bizománya. Pesten. N. 8.-adr. 89 lap.

— **Naplóm.** Száműzetésében irtá **Szemere Bertalan.** Második és harmadik füzet. (Szemere Bertalan összegyűjtött munkái. Első és második kötet.) Pest, 1869. Kiadja Ráth Mór. 16.-r. 145—352 és 1—80 lap.

— **Skizzen aus der Geschichte des ungarischen Protestantismus.** Redigirt von Andreas **Fabó**, evang. Pfarrer zu Agárd

*) Hogy e rovatot az újonnan megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehesük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (nemz. múzeum 24. sz.) beküldeni ne terhelhessenek.

und corr. Mitglieder der ung. Akademie. Herausgegeben von der Waitzner evang. Gemeinde. Pest, 1869. Verlag von Karl Osterlamm. N. 8.-r. VIII. és 247 lap.

— **Babylonia és Assyria** őskori történelmének hitelessége. Ribáry Ferencz től. (Magy. tud. akadémiai „Értekezések a történettudományi osztály köréből“, VIII-ik sz.) Pest, 1869. Eggenberger Ferdinánd m. tud. akad. könyvtárusnál. N. 8.-adr. 51 lap. Ára 30 kr.

— **Sajtóhiba-igazítás.** Múlt havi füzetünk 391-dik lapján felelőről az 5-ik és 6-ik sorban e helyett „meglepett polgárság jobbjai fegyverzés után“, — ez olvasandó: „meglepett polgárság lefegyverzése után.“ — Ugyanott a 407-dik lapon Balogh István helyett: Balogh István, valamint a májusi füzet borítékán is Balogh Gábor helyett: Balogh Gábor olvasandó.

 A Magyar Tört. Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelemztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től délután 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, váczy-uteza 20. sz. I. emelet, az „Első Magyar Iparbank“ helyiségében.

— A „Századok“-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (n. múzeum 24. sz.), az újon jelentkező tagok nevei, és a „Századok“-at illető reclamációk pedig akár oda, akár Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (váczy-uteza 20. sz.) intézendők.

 A „Századok“-ra külön előfizetés is áll nyitva nem-tagok számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór váczy-uteza könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expediáltatnak. — A társulati szerkesztő-titkárnál megrendelhető még az 1867-diki évfolyam is 5 frtjával tagok, s Ráth Mórnál 6 frtjával nem-tagok számára.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1869. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Nyolczadik füzet.

1869.

October hó.

Horváth Mihály elnöki megnyitó beszéde

a Magyar Történelmi Társulat Ipoly-Ságon 1869. sept. 20-dikán tartott
vidéki gyűlésén.

Tisztelt gyülekezet!

Ha a civilisált népeknek a tudományok külön ágaihoz való viszonyát vizsgálatunk tárgyává tesszük, úgy találjuk, hogy a művelt népek, majdnem kivétel nélkül, a tudományok két ágát kedvelik leginkább, s mivelik legszorgalmasabban, mind kül-, mind belterjileg legtöbb erővel s buzgalommal. A tudományok ezen ágai: a történelem és a természettudományok.

És ezen nincs mit esodálkoznunk. Ha egyrésről civilisatióink jellemét s irányát, másrésről ezen tudományok körét vesszük szemügyre: e hajlamot nagyon indokoltnak fogjuk találni.

Civilisatióink irányát leginkább oda látjuk nehezkedni, hogy az embert minden tekintetben teljesen felszabadítsa; hogy széttörje azon bilincseket, melyekben az előítéletek és tévtanok az értelmet mintegy fogva tartották, annak kifejlését meggátolták; hogy eltörölje, lerontsa azon korlátokat, melyekkel egyrésről a jogtalan vagy téves alapokon fenállott régi intézmények és hagyományok, másrésről a tudatlanság s anyagi tehetetlenség az egyéni szabadságot mind az államban, mind a

társadalomban oly szűk korlátok közé szorították, erejének, tehetségeinck kifejtésében és gyakorlatában akadályozták.

És ki nem tudja, hogy a korunkban már egész belterjökben művelt történelmi és természeti tudományok azon világitó szövétnekek, melyek bennünket szintugy az erkölcsi, mint az anyagi világban uralkodó törvények titkaiba pillantanunk engednek ?

Ki nem észleli, hogy e tudományok azon jelentékeny tényezők, melyeknek segedelmével társadalmunk szintugy, mint annak alkotói, az egyének, egyrésről az elfogultság, előítéletek és szellemi korlátoltság, más résről az anyagi tehetetlenség béklyóiból kibontakozva, szabadságukat mindinkább kiszélesítik s megszilárdítják ?

De a mi különösen a történelmet illeti, van e tudomány szorgalmas tanulmányozásának a mondottnál még több más indoka is.

Hogy ezek közül itt csak egyet említsek : ez ébreszti leg-hatékonyabban keblünket a haza hű s kitartó szeretetére, ez ismertet meg bennünket a hazával, ennek egész terjedelmében.

Mert — miként egy francia író mondja — a haza sem nem pusztá fogalom, sem nem csupán azon föld, melyet bizonyos határok közt a nemzet jelenleg a magáénak nevez. A haza öszszetett lény, melynek van teste is, lelke is. Testét képezi a talaj, melyen születttünk, a faj, melyhez tartozunk, a nyelv, melyen első gondolatunkat s érzelmeinket kifejezni tanultuk, a hegyek, síkok és folyamok, melyek szülőföldünket ékesítik, a termények, melyek e földrésznek fűjellegét képezik. Lelkét pedig teszik az emlékezetek, szokások és erkölesük, a mondák és regék, a viszontságok, remények és bánatok, melyek fajunkat közösen illetik, azon szellemi s erkölcsi töke, mely e hazában lakott nemzedékek munkálkodásainak, életének credménye; más szóval : maga a haza történelme.

A hazának e fogalma szerint magától is értetik, hogy ahhoz nemesak azok tartoznak, kik jelenleg határai közt élnek, hanem a már letűnt nemzedékek is egyaránt; mert ezeknek szellemi s anyagi törekvései, vívmányai s hagyatékai képezik jobbara alapját s alkotó részeit mindannak, a minek jelenleg birtokában vagyunk.

Oly igazságok ezek, melyeknek bővebb bizonyítgatása épen oly fölösleges vállalat fogna lenni, mint annak mutogatása, hogy minden eredmény megelőző cselekvést, minden okozat okot föltételez, mely által előhozatott.

De ha fölösleges annak bizonyítgatása, hogy állapotaink, szellemi, erkölcsi s anyagi viszonyaink nagy részben a bennünket megelőzött nemzedékek fáradozásainak gyümölcsei, apáinknak reánk szállott öröksége: vajjon nem szintoly fölösleges-e annak bizonyítgatása, hogy az ősök iránti hála kötelessége nem kevésbé igényli tőlünk hazai történelmünk szorgalmas és kitartó tanulmányozását, mint saját javunk, előbbre haladásunk az értelmi tökéletesbülés, ez által pedig az egyéni és társadalmi jobblét ösvényén?

E tekintetben legfőlebb csak az lehet vizsgálódásunk és vitatkozásunk tárgya: vajjon mily irányban, mi módon művelhetjük nemzetünk, hazánk történelmét legtöbb haszonnal?

De ezen kérdés megfjtése iránt sem lehetnek a vélemények egymástól igen eltérők, ha történetírásunk jellemét figyelmebben szemügyre vesszük. Látni fogjuk ugyanis első tekintetre, hogy történetünk politikai s harezai oldala az, mely eddigelé leginkább műveltetett, legbővebben kifejtetett. Nemzetünk buzgó szabadságszeretete, a százados küzdelmek, melyeket lételeért, állami függetlenségéért s alkotmányos szabadságáért vívnia kellett, igen természetesen, élénk érzületet képeztek ki benne minden iránt, a mi a nyilvános élettel, politikával kapcsolatban áll. Nem csoda ennél fogva, hogy politikai életének, alkotmányos intézményeinek, belvillongásainak története már eddig is oly bő kifejtést nyert, hogy e tekintetben bizvást versenyezhet más nemzetek történetével. Hasonló eredményt szült történetírásunkban nemzetünk lovagias, harezias szelleme a mult századokban mindarra nézve, a mi a honvédelem, a külhatalmakkal vívott harezok történetét illeté.

Régibb krónikáinkban s újabbkori történetünkben is a mult század végeig, valóban alig is találunk egyebet, mint a politikai s harezai történetekre vonatkozó elbeszéléseket. Csak fölötte gyéren találunk ott olyféle adatokat, melyek a nemzet szellemi, erkölcsi, művelődési történetéhez szolgálhatnak adalékkul. Az irodalom, az iskola, a társasélet, a művészet, ipar és

kereskedelem, az erkölcsök és szokások, szóval, az élet mindennapias, zajtalan oldalai olynemű tárgyakúl tekintettek jobbjára történetiróik által, melyek följegyzése nem igen méltó a fáradsásra.

És ez nagy hiány hazai történetírásunkban, melyet a legújabb kor egynémely írói kellőleg méltattak ugyan figyelmükre, s igyekeztek is némileg fűdözni; de az eddigelé összegyűjtött anyag lézagossága miatt a hiányt még nem lehetett jelentékenyebben pótolni. S e munka főleg reánk, a történelmi társulat tagjaira vár.

És miután krónikáink s régibb történetiróink e tekintetben fölülte meddők, hallgatagok: e hiányt csakis az okmányokban szétszórt egyes vonások fölkeresése s egy organicus egészsze összeállítása által fogjuk pótolhatni. Florenczben és Rómában a kőmozaik-művek nagy tökélyre emelvék. A világ különféle részeiben termett különféle színezetű apró kövekből oly gyönyörű alakokat tudnak összeállítani, hogy — kivált a rómaiakat — a legfinomabb miniatúr képektől is alig lehet megkülönböztetni. Ily módon kell nekünk is az ország külön részeiben fölfedezett vagy még fölfedezendő legkülönneműbb okmányokban összekeresnünk azon egyes vonások anyagát, melyekből nemzetünk belső, társadalmi, szellemi s erkölcsi életének képét a lefolyt századokban összeállíthassuk. E végett tehát mindenekelőtt az okmányok szorgalmas kutatására s gyűjtésére vagyunk utalva.

Igen érezhető hiánya történelmünknek továbbá az, hogy a jelentékenyebb eseményekben működött s ekként magát nemzeti történelmünket alkotott egyéniségek élet- s jellemrajzában fölülte sok még a lézag. Ismerjük egyes tetteiket; de nem ismerjük még mindig eléggé sem egyéniségöket, sem tetteik alanyi indokait. A rajz ennélfogva, melyet rólok adni megkisérltünk, nem mindig eléggé coneret s egyéni, lézagosságában pedig gyakran határozatlan színezetű; és így sem a tény, sem a cselekvő egyéniség nem domborodhatik ki mindig azon élethű színezetben, melyben azt az elfogulatlan s jól értesült kortársak láthatták. E hiányt is csak az okmányok, a nevezetes férfiak közt folyt levelezések gyűjtése pótolhatja ki némileg.

Ide sorozhatjuk végre az életírások s egyéb, akár egyes je-

lentékeny történeti tényeket, akár táj- s helyviszonyokat tárgyazó monographiák elégtelenségét. Ezeknek kellő szaporítása nélkül pedig összes történetünk sem nyerhet minden részeiben elég világosságot s határozottságot; sem azon sajátos színezet nem fog rajta előmleni, mely az egyéni és helyi viszonyok érdekes apró részleteiből eredő közvetlenség és szemléltetés által oly figyelemfeszítővé szokta tenni a történeti elbeszélést.

Mindez csak mennél több okmányok felkutatása s közzététele által válhatik lehetségessé; a mi a nagy közönség részéről közlékenységet, egyes okmányaik vagy családi levéltáraik készsége közlését, a mi részünkről viszont azok ernyedetlen nyomozását és gyűjtését teszi multhatatlanul szükségessé.

Történetírásunk ezen hiányai s azok mennél előbbi s mennél teljesebb pótlásának szüksége forogtak azon hazafiak előtt, kik a történelmi társaságot terveztek s annak alapját megvetették. E cél forgott különösen szemünk előtt, midőn alapszabályaink egyik pontjában megállapítottuk, hogy társulatunk az ország valamely vidékén, mely kivált a még ki nem aknázott családi levéltárakban dúsabb eredményeket ígér, évenként egybegyűjtse a maga tagjait s gyűlésökre meghívja a vidéknek is minden hazafias érzelmű, a nemzet múltja iránt kegyelettel viseltető, történetét kedvelő férfait, hogy együtt, buzgó közreműködéssel kutassák fel a nemzeti történelemnek azon még ismeretlen anyagait, melyekből egykoron teljes bevégeztségében meg lehessen alkotni a haza s nemzet történelmét.

Ehhez tehetsége szerint járului, ebben közremunkálni kötelességének fogja érezni minden jóra való hazafi, ha nem feleli, hogy előrehaladott korunk úgy egyesek, mint nemzetek iránt sokkal követelőbb, s méltán, a letűnt korszakoknál. Mai napság valamint az egyéntől szigoruan igényli a társadalom, hogy a helyet, melyet elfoglal, lehetőleg legjobban betöltse, és csakis e föltétel alatt maradhat meg huzamosabban ama helyen: úgy a nemzetek rangját a népek családjában, a fontosságot, mely lételelőkhöz köttetik, a rokonszenvet, melylyel a többi népek részéről találkoznak, az határozza meg s csakis a szerint kell mérlegelnünk, a miként a népek részt vesznek a kulturai törekvésekben, az emberiség haladásában. Erről egy népnek sem szabad megfeledkezni, melynek a maga jövője szivén fekszik. E mozgalmas

korban, mely rég meghaltnak látszott nemzeteket emel újra az élet színvonalára, vagy foszt meg másokat a meg nem érdemlett független államiság jogától, — e mozgalmas korban csak azon népek tarthatnak számot a fennmaradásra és jobblétre a jövőben, melyek folyton fejlődni, haladni, a civilizáció előmenetelével lehetőleg lépést tartani igyekeznek. A népeket az érdekek közössége mai napság mind szorosabban fűzi egymáshoz; s e solidaritás képezi a népek egyik főbiztosítékát. De e solidaritásba csak azon népek vétethetnek föl, a többiek részéről csak azok várhatnak magok iránt érdeklődést, támogatást, melyek bizonyítványait adják képességöknek, hogy hasznos elemei a népek családjának, s ennek erkölesi, anyagi, művelődési haladásához szintén némi tényezőkként járulhatnak. Valamint a társadalomban az egyénre nézve megszűnt a privilegium, a nemesi levél, a nagyúri származás értéke: úgy a népek is hasztalan fognának már mai napság egyedül történelmi jogaikra, fajuk nemességére, nyelvekre, hagyományaikra vagy földrajzi helyzetökre támaszkodni. Mindezek ma már csak oly előnyök, melyeknek egyedül a művelődési s haladási törekvés tényleges tanúsítása adhatja meg értéküket.

Ezen érték meghatározására pedig a hazai s nemzeti történelem művelése szolgálhat legbiztosabb mérlegül. A történelem azon tudomány, mely hivatva van hű képét adni a népek életének, tetteik-, törekvéscik-, reménycik- s küzdelmeiknek, vágyaik és sovárgásaiknak, szóval politikai s erkölesi egyéniségöknek. A történelem van tehát hivatva kimutatni mindazon jót, jelest, érdemteltet, a mi által a népek magoknak jogigényt képezhetnek arra, hogy mint a nagy népesalád hasznos tagjai számításba vétessenek; jogigényt a többiek testvéries szeretetére, becsülésére, szükség esetén pedig támogatására.

Miveljük tehát mi is buzgalommal s ernyedetlen kitartással történelmünket, hogy képesek legyünk alaposan s teljes fényében kimutatni nemzetünk erkölesi értékét, haladási törekvéseit s rangját a világtörténelemben, melyről írva van, hogy a világ ítélőszéke.

E ezél hozott ma össze bennünket, tisztelt társaim, tagjai a Történelmi Társulatnak. E ezél gyűjtötte kétségkívül össze e vidék történetkedvelőinek e díszes koszorúját, melyet körülkben

tisztelhetni szerencéssek vagyunk. És, a mit először kellett volna említenem, e czél birta reá nemes Hont vármegye érdemteltjes tiszti karát s képviselőit, hogy bennünket e megyei székhelyre barátságosan meghívjanak és szíves magyar vendégszeretettel fogadjanak.

E szíves meghívásnak mi annál örömeztőbb engedttünk, minthogy tudomásunkra van, miképen nemes Hontmegye és vidéke több oly magán-levéltárat foglal keblében, melyek jobbára még kiaknázatlanok, kutatásaink- s búvárlatainknak bő eredményt ígérnek; és számosan e történelmi kincsek tisztelt birtokosai közül, felfogva s teljesen méltányolva a hazai történettudomány fontosságát, eleve is méltán magasztalando liberalitással önmagok ajánlák levéltáraik megnyitását, teendő búvárlatainkra.

Ugy hiszem, tisztelt Társaság, mindnyájunk közös érzelmét fejezem ki, midőn mind ezen emelkedettgondolkodású levéltár-birtokosoknak, mind a nemes vármegye tisztelt közönségének, méltóságos főispánjának és tek. tiszti karának a társaság részéről eleve is legmelegebb köszönetünket fejezem ki.

Hátra van még néhány szót szólnom magáról a társaság e vidéki gyűléséről, mely második e nemű gyűlése a Történelmi Társulatnak. Az első, melyet tavaly Kolosvártt tartottunk, bőséges eredménynyel jutalmazta fáradozásunkat. Hasonlót reméltünk e másodikról is. De hogy e remény téynyé is váljék: nemesak a búvárlataink alá boesátott táruk tartalomgazdagságától, hanem nagy részben azon módozattól is fog függeni, melyet munkálkodásunk folyamában követni fogunk. Ez iránt tehát, mielőtt a munkát megkezdjük, behatóbb tanácskozáásra vagyok bátor felhívni a tisztelt tagtársakat.

A haza és történetének őszinte szeretete adjon kitartást az egy heti munkában, buzgalmat annak lehető leggyümölcsözőbb végrehajtására!

Hont vármegye Árpádkori birtokosairól.

— Felolvastatott az ipoly-sági gyűlésen, 1869. sept. 20. —

A honalkotó Árpádnak — ki a meghódított népeket a haza szabad fiaivá tevő — eszélyes szelleme átszállott fejedelmi utódaira is. Az alkotmányos szabadság — ezen politikailag legjobban rokonító vegyszer — nemcsak a meghódítottakat forrasztá egybe a hódítókkal, hanem távol vidékekről is delejtűként vonzá a szabadabb intézmények után vágyakodó leventéket az új haza szabad földére. Évkönyv-íróink tanúsága szerint a távoli Apuliából, Arragoniából, Normandiából és a Németföld több tájáról jöttek vitézek, az új hazában polgárjogot keresendők. Így telepedtek közénk hazánk első szent királya, István atyjának, Gejza vezérnek korában a Svábföldről Hont és Pázmán vitézek is, kikről krónikásunk, Kézai Simon ¹⁾ így szól: „Ezután jöve Hont és Pázmán két egytestvér Svábföldi eredetű pánczélos vitéz. Ezek ugyanis vitézeikkel Magyarországon átutazva, túl a tengerre igyekeznek vala, de Gyeics vezér által letartva, utóbb Szent-Istvánt a Garam vizében német módra vitézi karddal övezték.“

Történetíróink öszhangzó véleménye szerint az országot vármegyékre szent István királyunk osztotta. Ekkor határoltatót és alapított meg Hont vármegye területe is. Miként az országban általában majd mindenik, úgy ezen vármegye is nevét (daczára minden tudákos származtatásoknak) bizonyára az ide Ipoly-Sághoz délre Hont helység fölött feküdt Hont nevű várától vette. Arról pedig fenmaradt okmányaink összevetése nem hagy kételkednünk, hogy e hajdani vár, ha talán első alapítását nem is, de maig megtartott nevét bizonyára hajdani

¹⁾ Magyar Krónika. Ford. Szabó Károly. Pest, 1862. 87. lap.

birtokosától a Hont-Pázmán-nemzetség Hont nevű tagjától nyerte.¹⁾

A X., XI. és XII. századból alig maradtak fel olyan okleveleink, melyek az ősi nemzetségek leágazását, de főleg hazánk akkori geographiai és topographiai viszonyait teljes világosságban előtűntetnék. A tatárjárás semmisítette meg a legnagyobb részt. Innen van, hogy a Hont-Pázmán-nemzetségnek is e vármegye történetével összeforrt első kétszázadi viszonyairól keveset tudunk. A krónikák sovány adatai, a hagyomány és a későbbi oklevelek összevetése kétségtelenné teszik, hogy a Hont-Pázmán ivadéka az akkori alkotmányos szerkezet szerint mint hadnemzetség a vármegye területére telepítettett, kiterjedve valószínűleg a várbirtokok terjedelme folytán a szomszédos Nógrád vármegye széleire is. Azon korszakban azonban, melyből már több írott emlékeink fenmaradtak, tehát a XIII. század harmadik és negyedik tizedében e nemzetség is férfíágon is elszaporodva, az ország távolabb vidékeire is kiterjedt. Így látjuk egyik ágát Pozsony vármegyében a Bazini és Szent-Györgyi grófok neve alatt (kiknek ősei közül Tamás Imre királytól kapta a kékkői erdőt, 1209-ben II. András királytól Szakolezát Nyitrában, és 1216-ban Bazint Pozsony megyében) másik ágát Nyitramegyében a gróf Forgáchok törzs-ősének, Ivanch grófnak (ki 1226-ban kapta Nyitra vármegyében Gim várat, a mai Ghimest) utódaiban virággani. Így látjuk harmadik ágát az Ujhelyi-ek törzsei közt Marczel grófban és fiaiban Mikó és Chepánban, kik azon megyében 1274-ben Visket nyerték királyi adományban²⁾, szintén dús szétágazó származékban virággani. De azért Hont vármegyében is terebélyes ágazatú ivadéka maradt a Hont-Pázmán-törzsnek, és tagjai közül három századon át többen a Hont és Pázmán-névre is kereszteltetve, tetemes részét birták ezen vármegyének, főleg pedig Hont, Korpóna, Bozók és Kékkő várak között terjedtek el birtokaik. Legnevezetesebb ágaik az ide közel fekvő két Csalomja, Kóvár, Cseri, a nógrádi Szügy, sőt Jánok helységről irattak.

De a kor, melyről ezen és a következő adatok szólnak, már a várszerkezet felbomlásának kora volt. II. András király

¹⁾ Teleki. Hunyadiak kora. VI. köt. 24. l.

²⁾ Horvát István „Verbóczy István emléke.“ II. köt., e nemzetség oklevelei.

óta a várak birtokai urat cserélhettek, adományozások tárgyai lőnek. Ezen korban élt a Hont-Pázmáu-nemzetség egyik utóda, szintén Hont, e megyének főispánja, ki lelke enyhületeért alapítvány gyanánt a bozóki prépostságnak Konszka és Pribel pusztákat adományozá, mely adományt fiai: Péter és Demeter közbenjárására 1262-ben IV. Béla király tinnepélyesen megerősített.¹⁾ Ezen Demeter, ki szintén tilt Hont vármegye főispáni székében, 1278-ban Korpona városát is hatalmába törekedett keríteni.²⁾ 1279-ben Drégely területét kapta adományba³⁾, és még ugyanazon évben az Ottokár cseh király elleni harezban szerzett érdemeiért Kis-Teszért⁴⁾, a következő évben pedig Cseri helységet utódainak — kik közül a Csery és Jánoky fiágak eredtek — egyik ágazata a XV. században Hont vármegyei Túr, Cseri, Vajda, Bythus és Jánok helységebeli és Harmath részjóságokon osztoztak meg⁵⁾, mint ezt a Jánoky családnak levéltára egyik leányági örökösénél Bagonyán a báró Nyáryaknál tanúsítja.

A Hont-Pázmán-nemzetség másik ága a chalómiai birtokról nevezvén magát; ebből Miklós élt 1244-ben, kinek fiai: egyik Pázmán, másik Miklós valának, ez utóbbinak ivadéka a birtok-oklevélekben 1281. 1295-ben és 1298-ban „de Egyházas,“ majd „de Kis Chalamia“ neveztettek, míg nevezett Pázmánnak unokája, Mátyás, Kóvárról (de Kóvár), mely már 1244-ben mint B. Gyarmatnak határa „castrum Koarzegh“ néven előfordul⁶⁾, irták neveiket. Ez ágból Mártonnak István fiától unokái: János és Lampert az akkori esztergomi érsekkel, Ladamérral a Kemence és Berenceze falvak közti határt állapították meg.⁷⁾

De nem lévén ezéлом az Árpádok korszakán innen terjeszkedni, csak annyit jegyzek még meg, hogy ezen ágból származott azon Kóvári Pál, ki 1407-ben Garai nádor ítélő-mestere

1) Fejér, Cod. dipl. VII. vol. 5. p. 106.

2) Ugyanott V. vol. 2. p. 442.

3) Jánoky levéltár Bagonyán.

4) Fejér, i. h. V. vol. 2. p. 255.

5) Jánoky levéltár.

6) Fejér Cod. dipl. IV. vol. 1. p. 336. 337.

7) Kubinyi For. Magyar Tört. Eml. I. 131.

volt; közvetlen leányági utódai pedig az Ethre, Dubrawiczky és Palásthy-családok lettek.

A Szügyi-ágból — mint eredeti okmányban olvastam, — Obiek-nak Miklós fiától unokája András mester 1296-ban élt, a midőn a Kóvári és Csalómiai ágakkal a koárzegi birtok iránt választott bíróság előtt egyezkedett a váci káptalan hiteles kiadványa szerint.

Ezek azon fő momentumok, melyeket a Hont-Pázmán-nemzetségnek Hont vármegyében a XIII. században volt birtokairól ismert okleveleinkből meríthetünk.

A Hont-Pázmán nemzetség már ezen időben sógorság útján vérrokonságba fűződött azon szomszéd megyei nemzetség törzs-öseivel, kiknek ivadéka utóbb Gyarmatról neveztetve, majd egyik öséről a Balassa nevet vévén föl, egyike volt századok során történelmileg ismert családainknak. A Balassák törzs-öse Detre fiában, Mikóban 1244-ben a szomszéd Nógrádmegyei főbirtokosai között állott.¹⁾ 1246-ban ugyan ő a Hont várától elszakított Gyarmat földét kapta Liptó megyei újfalusi és palugyai birtokaiért csere-adományban IV. Béla királytól.²⁾ Ugyanesak ő 1252-ben Lesták és rokonaitól, kik Hont vár jobbágysai voltak, IV. Béla király beleegyezése mellett szerezték a Hontmegyei (most már nem létező vagy nevet cserélt) Aba nevű földet³⁾, nemzetsége — ha nem előbb, ekkor bizonyára — a Hont vár megyei birtokosok sorába lépett. Mikónak egyik fia, Péter szerzé Kékkőt, stb. Hontban a két Olyvárt. Ennek özvegye, Erzsébet 1290-ben az esztergami káptalan előtt egyezett és osztozott meg rokonaival⁴⁾, a midőn két leánya részére leánynegyed fejében Hont vármegyében Hidvéget, Abát és Olyvárt és a hidvégi fávárat kapta.

De az Árpádok korszakában, nevezetesen a XIII. században a Hont-Pázmán-nemzetségen és Balassák ösein kivül, nem említve ezúttal az esztergomi érseket, káptalant, a sági, bozóki prépostságokat, kik tetemes birtokok urai voltak, más nemes családok ösei is birtokosokká lőnek e vármegyében.

¹⁾ „Árpádkori Új Okmánytár“ II. 166.

²⁾ Ugyanott. 189. l.

³⁾ Ugyanott. 221. l.

⁴⁾ Fejér Cod. dipl. V. vol. 3. p. 500. 501.

Tudjuk, hogy az ősi várrendszer folytán a várak terjedelmes földbirtokokkal voltak ellátva. Így volt ez Hont várával is. Nincs módunkban most már mindczen várbirtokokat kijelölni, de a következőkben némelyek tudomásunkra fognak jöni. Érintettem feljebb, hogy a várak birtokait főleg II. András király kezdte felosztani, fia IV. Béla és utódai az adományozásokat még nagyobb mérvben folytatták, úgy, hogy a XIV. századra nagyon kevés várnak maradtak birtokai. Hont várához tartozott hajdan a nógrádmegyei Gyarmat is 1246-ig, midőn azt IV. Béla király — mint följebb említők — a vártól elszakasztva, a Balassák ősenek esereképen adományozta. De térjünk Hont vármegye többi ismert azonkori birtokosaihoz.

IV. Béla király alatt élt és a királyi udvarban szolgált négy testvér atyafi: Dona, Wacsik, Dubak és Tiba, Nyitra vármegyei Hirenon (Chinorán) helységbeli birtokosok, kik eme birtokukért és hű szolgálataikért csere-adományban a Hont várához tartozott, most ezektől elszakasztott Palojta, Nénye, Kökeszi és nógrádmegyei Esztergár helységet nyerték 1243-ban IV. Béla királytól.¹⁾ Utóbb 1260-ban Esztergályt ismét kicserélte IV. Béla király, adván helyette említett Wacsik fiainak Kelenyét és Terbegezet.²⁾ E négy testvérek egyikétől, Dobáktól erednek a most is élő hontmegyei birtokos D a c s ó és L u k a - családok.

Ugyancsak itt az ipolyságghi járásban fekszik Palást helysége, hajdan szintén Hont-vár tartozéka volt és csak mint ilyent birtokolta azon Palásti Guze, ki Verbőczy István Tripartitumának³⁾ tanúsága szerint II. András királytól Palestinában a Thabor hegyén kelt kiváltság-levelet nyert, míg fiai (?) Almos és Fábán mint a honti vár jobbágyai 1281-ben IV. László király által a várszolgálat alól felmentetvén és földjeikkel együtt Hont várától felszabadítatván, az ország nemesei sorába emeltettek⁴⁾; és alapítói lőnek a maig élő Palásthy-családnak.

A báthi járásban találjuk Bori helységet; ez is Hont várá-

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. vol. 1. p. 284. és újra Kubinyi Történ. Em-lék. I. 17.

²⁾ Fejér, IV. vol. 3. p. 12.

³⁾ II. rész 14. czim. 13. §.

⁴⁾ Fejér, Cod. dipl. V. vol. 3. p. 91.

nak birtoka volt, míg 1275-ben Márton hontvári szolgálata-tól IV. László király által fölmentetvén¹⁾, az ország nemesei közé emeltetett, Bori helységgel adományoztatott; és alapítója lett a maig élő Bory-családnak.

Szintén a XIII. században, tehát az Árpádok alatt a báthi járásban fekvő Derscnye és Sember helységet birták a közös törzstől, már kihalt Derzsényei és még élő Semberi Sembery család ősei, kik közül 1275-ben Semberi Zazun és Ambrus mint szomszéd-birtokosok jelen voltak azon iktatásnál, midőn Nempthy Buzad Nempti (most Németi mv.) helységet a Hont várához tartozott Szúd helységért elcserelvén²⁾, abba ünnepeylesen beiktattatott.

Domanik helységet birta a hasonló nevű kihalt család; már 1262-ben ottani részét István a bozói prépostságnak adományozta.³⁾

Elősorolhatnám még az ide közelebb s távolabb eső Felső- és Alsó-Thúr, Szemeréd, Taresány, Dalmad, Lonthó, Disznós, Horváthi, Balogh, Gyürki helységek és puszták ezen korszakbeli ősi némely nemes birtokosait; de nem akarom a tisztelt társulatot és közönséget tovább feltartóztatni kitűzött útjában, melyen haladva, ezen tárgyra vonatkozólag is a most szemügyre veendő köz- és magánlevéltárakban tisztelt társaim és pártoló ügyfeleink hazafiúi buzgalma bizonyára még több eddig ismeretlen okmányos adatokra fog találni. Vajha nemzetünkben — mely magát történelminek szereti nevezetelni — a multak emlékei iránti érzék és kegyelet odáig fokozódjék, hogy az egy jobb jövőnek biztos záloga lehessen.

NAGY IVÁN.

¹⁾ Fejér, Cod. digl. II. pag. 269.

²⁾ Tndományos Értekező II. 471. és „Uj Magyar Muzeum“ 1859. I. 85.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. VII. vol. 5. p. 107.

Székely Mózes.

I.

Megkísértjük a Báthory István alatt föltűnt és Zsigmond idejében oly nagyban szerepelt népszerű férfúnak : az egyszertű székely nemcsből Erdély trónjáig emelkedett Székely Mózesnek élet- és jellemrajzát adni, eddigelé szétszórt adatok¹⁾ nyomán.

Székely Mózes Udvarhelyszéken, Székely-Udvarhelytt született, a XVI-ik század középtáján, nem igen gazdag szülők-től²⁾. Siménfalvi előneve Alsó-Siménfalva székely falutól származott, hol birtoka volt, s ősi házának romjai még e század elején is fenállottak. Testvérei : István, János és Péter³⁾; atyja : Literáti Székely János lófő-nemes⁴⁾, János-Zsigmond alatt a székely sók kamara-ispánja.⁵⁾

¹⁾ Egy névtelen megírta volt ugyan Székely Mózes életrajzát; erről írja Benkő József az „Erdély históriája íróinak magyar nyelven találtató kéziratairól“ tett tudósításában (Uj Magyar Muzeum 1853. májusi füzet 220. lap), hogy sajtó alá adandó manuscriptumai egyik kötetéhez csatoltatnék, több más toldalékok közt : „Székely Mózesnek — ki is udvarhelyszéki köznemzetből való embernek fia lévén, egy ember fülének elvágásaért Báthory Istvánhoz Lengyelországba bujdosott volt, de annak utána vitézségével igenis elhiresedvén, a fejedelmi méltóságig novelkedett, és azonban Brassónál elesett életrajza“ De fájdalom ! több nagybecsű irataival együtt ez is elveszett. Ezenkívül rövid életrajzot közölt Sz. M.-ről 1843-ban a Benigni által szerkesztett : Siebenbürgischer Volks-Kalender, ily czím alatt : „Mojse Székely Fürst von Siebenbürgen.“

²⁾ Születését és ifjúkorát lásd : Bethlen Farkas : His de rebus Transsily. Cibinii. 1789. V. 404.

³⁾ Az ord. kir. főkörmáúyszéki levéltárban levő I. Liber Regius Cris-tophori et Sigismundi Báthory Ab. Anno 1580 ad Annum 1585 172—174. II.

⁴⁾ Ugyanott.

⁵⁾ Gróf Mikó „Erdélyi Tört. Adatok“ I. kötet 370-ik lapon lásd János-Zsigmondnak 1568. febr. 13-ról kelts Literáti János-hoz intézett, levelét.

Ifjúsága első éveit Mózes is sókereskedéssel töltötte ¹⁾, de e téren nem sokáig maradt; Báthory István hadsergébe katonának állt. A dőrék ifjú testi ereje, gyakorlatokban való ügyessége, személyes bátorsága s katonai pontossága nem kerülték ki a kitűnő fejedelem figyelmét. ²⁾ „Lelki bátorságának legelső tanujelét adá — írja Bethlen Farkas — az akkor erdélyi fejedelem s később lengyel király, Báthory Istvánnak Békés Gáspár elleni harcában, hol a Mares folyón (Radnófnál), kardját szájába fogva átszúrt, s egy ellenséget személyes viadalban levágott.“ ³⁾

Ez 1575-ben július 7-én történt, s már e hó 9-én, mint a fejedelem testőrei és egy székely dandár vezére, maga kezdette meg a szent-páli csatát, s oly erélylyel támadta meg Békés táborának balszárnyát, hogy csak nagy erőfeszítéssel lehetett őt visszanyomni. E fegyvertény az ifjú vitéznek hirt szerzett; s ő a fejedelemtől — ki benne a hadvezér és államférfi tehetségének szikráit fölismerte — kedveltetve haladott fokról-fokra évenként följebb, s már 1580-ban Lengyelországban — a hová „egy ember füle elvágásaért bujdosott“ ⁴⁾ a törvény és fejedelem elül — Báthory Istvánnak az oroszok elleni harenaiban „mint gyalogsági parancsnok dicsőségesen vett részt; Gedanum városa és Lautern vára bevételénél katonai kötelességét katonai bátorsággal teljesítette; az egyes csatákban nemcsak jelen volt, hanem bátorságát és István király iránti hűségét vére kiömlésével is megbizonyította; Plock és Plesko bevételénél a legbátrabb küzdők között ágyutól és nyiltól nehéz sebeket kapott; majd pedig a velicoli, zavoloezi és corperni várak ostrománál jeles tetteket vitt véghez“ ⁵⁾, a mi még több dicsőséget szerzett nevének, s a miért Báthory István őt a szentelt vitézek közé avatta fel. ⁶⁾

Itt Lengyelországban történt vele, hogy egyszer két nemes férfiú: Somogyi Bertalan, Putnoky János és közöttük vita támad-

¹⁾ Wollfg. de Bethlen V. 404.

²⁾ Gróf Kemény József: Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. Klausenburg. 1839, I. Band. 183.

³⁾ Wollfg. de B. V. 405. I.

⁴⁾ Kemény János önéletírása; kiadta Szalay László Pesten, 1856. 238. I.

⁵⁾ I. Liber Reg. Christophori etc. 172—4. II,

⁶⁾ Gr. Mikó: „Erd. Tört. A d.“ I. 184.

ván: azokat egyenként legyőzte, de, hogy a közös támadást kikerülje, titkos uton menekülve mentette meg életét. ¹⁾

Most Lengyelországból visszatérvén: a sófalvi sóbánya kamaraispánjává lön; ²⁾ majd az oroszok elleni hadjáratban véghez vitt — főntebb érintett — tetteiért Báthory Zsigmond őt 1583-ban június 10-én Szemerefalván 10, Siménfalván 6, összesen 16 nemesi részjószággal, s azok tartozmányaival jutalmazá ³⁾, valamint ugyanezen fejedelmnek ez évi nov. 7-én kelt adománylevelei folytán egész életére kapta Körösön, Segesvárszékben a dézma negyedét ⁴⁾, s esatószezi birtoka helyett ismét kapott Siménfalván egy birtokrészt. ⁵⁾

— Midőn pedig egy, 1591-ben február 5-én kelt adománylevelnél fogva Zsigmondtól Lövétén az akkor fiscus kezén volt összes nemesi birtokokat is, tartozmányaikkal együtt, — ideértve a vashámort is — megnyerte ⁶⁾: e tetemes birtokok által befolyása s fölemelkedése biztosítva lön. Ezután ő is Erdély nagyságosai közé számíttatott, gyakrabban fordult meg a fejedelmi udvarban, s alkalmaztatott az előfordult vállalatoknál.

Még ez évben a Péter moldvai vajda ellen, Áron visszaülte-tése végett viselt hadjáratban részt vett, sőt, mint az egykoru Décsey előadására Nagyszékely Gergely megjegyzi — „ama vállalat kiváltképen a Toldy István és Székely Mózes tanácsa és hősiessége által vitetett végbe, melyet én (Nagyszékely Gergely) Erdélyben hős költeménnyel dicsőítettem.“ ⁷⁾

Mióta Zsigmond a töröktől elszakadni, s Cariglia tanácsa folytán Rudolfal szövetkezni elhatározá: mindig arra törekedett, hogy a szakadást az országgal is kimondassa; Áron és Mihály vajdákkal szövetkezett a török ellen, sőt Mihály vajdát a ráczok-

¹⁾ Wolffg. de Bethl. V. 405. l.

²⁾ Liber Regius I. 172—4.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Liber Regius I. 255—6.

⁵⁾ Ugyanott a 253—4. ll.

⁶⁾ L. az erd. kir. főkörmányszéki levéltárban levő ily című oklevél-üjteményben: Donat. Armal. Exemp. Consent. Statution. Liber Regius (conventus: k.-monostor.) Tomus I. pag. 43.

⁷⁾ Magyar tört. emlékek 17. k. 42. l.

hoz küldvén, azokat is fellázította. A rácok örömmel fogadták Zsigmond küldöttét, s miután a temesvári basát megverték, követeket küldvén Zsigmondhoz Erdélybe, őt királynak czimezgetve, segítséget és fővezért kértek tőle. Zsigmond segélyét s azt ígérte, hogy „vezérül Székely Mózes, a jeles katonát s a hadi dolgokban jártasságáról híres férfit küldi hozzájuk.“¹⁾

Válogatott hadakkal küldé tehát őt, azon szín alatt, mintha az ország határait akarná biztosítani — a rácokhoz. Mózes — a mint neki meg volt hagyva — az ország határain megállott, amit megtudván a rácok, meghívó levelet küldöttek hozzá, kérvén őt, hogy a segítséggel ne késsék, siessen hozzájuk.²⁾

Székely Mózes az ország határain vette a rácok levelét, de mielőtt sergét azok táborával egyesítette volna, már azok a budai basától szétverettek.

Ezalatt Zsigmond Erdélyben, a június 11-iki fejevári részletes gyűlésben erőszakkal kimondatá az elszakadást a töröktől, sőt a kilátásba helyezett háborura adó is szavaztatott meg az augusztus 17-én megnyilt kolozsvári országgyűlésen; s a kik e válságos határozatoknak ellene voltak, a véres emléktű aug. 30-án meggyőződésükért áldozatul estek.

Zsigmond nagyban készült a háborura, a sok adó és a kivégzettek elkobzott javai nagyot segítettek tervein. Rudolftól is segítséget kért, s fővezérét Geszthy Ferenczet sereggel az ország határai biztosítása végett Lugos felé kiküldötte. A mint ezek az ország szélére kiérve, a törökök kezében volt Facset vára felé közelédtek, oly czállal, hogy Lugosra menjenek, Geszthy válogatott lovassággal Székely Mózeset küldé előre, ki gyors sergével oly erős támadást intézett a vár ellen, hogy, ha a gyalogság a maga idejében, a mint előre ki volt számítva — megérkezett volna, kétségkívül bevették volna; de ez későn érkezvén, semmit nem használtak. Késő-hideg ősszel történt e csata — s mint a krónikások följegyzék — itt a Székely Mózes lábát meglövék, melylyel egész életében sántított.³⁾

1) Wolffg. deBethl. III. 232—4. II.

2) Ugyanott 234—235. II.

3) A lugosi expeditiót leírja Baronyai Decsi János Comment. de rebus Ungaricis Liber VII. caput. 3 l. Kovachich Scriptores etc. II. 374—6. Törté-Századok.

1595-ben tevékeny részt vett a Szinán ellen folytatott dicsőséges hadjáratban, s többek közt — írja Miles után Huszty : „midőn Hasszán, Ferráf, Csikalá és Oghli, négy nevezetes török vitézek Báthory Zsigmond ellen indultanak, Zsigmond, Borbély György és Székely Mózes commendírozó generálisságok alatt, ezen törökök közül is 15 főbasákat, és 12,000 törököt levágotott, hasonlóképpen a pártos oláhok közül is 8000 vitézeket.“¹⁾

A törökök ellen folytatott háborukban tanusított érdemeiről Zsigmond egy 1598. mart. 1-én kelt adomány-levelében elismerőleg így szólt : „Nemes Székely Mózesnek . . . mivel, midőn a keresztyénségnek szörnyű ellensége, a török ellen fegyvert fogtunk volt, lelki készségével, igyekezetével, állhatatosságával dicsőséges nevének még több dicséretet szerzett : Székely-Udvarhelyszékben levő Vágás nevű helységet adtuk volt a mult évben, de, miután a mi kívánságunkra nekünk visszabocsátotta, adjuk Vágás helyett a Belső-Szólnok vármegyében levő, magyar-láposi uradalomhoz tartozó Libathon nevű helységet egészen, minden hozzá tartozó részeivel egyetemben.“²⁾

Mikor Zsigmond 1598-ban történt első lemondása után négy hónap mulva visszatérvén, a kormányt átvette : Erdély meghódolt neki, csak N.-Várad tagadta meg a hódolatot még küldöttei előtt is, bár nem volt oly örsége, mely erős ostromtól megvédeni tudta volna ; „Zsigmond Csáky Istvánt és Székely Mózes, két,

nelmi emlékek, irók XVII. kötet 141—4. V. ö. Borsos Tamás előadásával Erdélyország történetei tára II. 17. l.

¹⁾ Huszthy és Új-Dácia 235. l. Miles Würg-Engel 172. l.

²⁾ Az erdélyi kir. főkormányzszéki levéltárban levő ily című oklevélgyűjteményben : Donat. et Statut. Com. Szol. Interior. XIII. 351=374 ll. Székely Mózes a fentemlített libathoni birtokba be is igtattatott minden ellenmondás nélkül, a mint ezt a kinevezett beigtatóknak : Pathai Mátyás belső-szólnok vármegyei főispánnak, és magyar-láposi Boér Istvánnak a beigtatás utáni 16-ik napon 1598-ban Fejérvártt kelt „introdutoria et statutoriá“-ja mutatja, mely beigtatásra ők 1598-ban virágvasárnapja utáni 2-ik napon mentek ki E birtokot Székely Mózes udvarhelyszéki kapitány és királybíró elcserélte később Novaji Szent-Páli János kolozsmegyei főispán Udvarhelyszékben volt siklódi birtokáival. Ezt bizonyítja a Pókay Balázs és Maló Gergely (Csík-Gyergyó és Kászonszék kir. bírái), Petky János, Derzsi Dániel Ferencz, Nagy Pál és Nagy Dániel 1600 nov. 30-án Udvarhelytt kelt „fassionale“-ja.

hirneves vezérét küldé a vár biztosítására a török ellen, amazt válogatott gyalog- és lovas-sereggel, — ezt kétezer székely és más katonákkal.¹⁾ Váradot a töröknek nem sikerült bevenni, sőt serge megveretve távozott alóla. Midőn Zsigmond Miksának közreműködést ajánlott a török ellen, serge egy részének vezérévé Székely Mózeset tette, ki Somlyó váránál táborba szállt. „Mózes midőn itt táborozott — írja Szamosközy — october 11-én hetvenöt székelyt kibocsátott, hogy a töröknek eselt hányjanak. Azok elmenvén, nem messze távolból mintegy 100 törököt s megannyi tatárt pillantának meg, kik erősen prédálva, zsákmányolva, Mizslefalva körül kóboroltak. Megvárták míg minden tarisznyáikat, zsákjaikat megtölték, lovaikat megterhelték; akkor észrevétel nélkül megrohanták őket, közülök többet száznál levágtak, 25-öt élve elfogtak, több mint száz lovat kézrekerítettek, és így zsákmánnyal megrakodva tértek vissza Mózeshez. Ezek közül Mózes néhány törököt és tatárt a Kolozsvárnál táborozott Zsigmondnak küldött.“²⁾

— Székely Mózes vitézségének és hazaszeretetének fényes bizonyítványát adta 1599. october 28-án, a schellenbergi téren, hol mint alvezér a fejedelmi táborban lelke volt a harezi népnek. Midőn a vajda Báthory Endre táborával találkozott: ütközet előtt időnyerés végett alkudozásba bocsátkozva, 24 órai fegyverszünetet kért, s ennek biztosítására mindkét fél kezeseket kívánt. Ekkor a cardinalis — írja Szamosközy — Székely Mózeset és Bogáti Menyhértet küldötte; amaz hires hadvezér, s a mult években együtt folytatott hadjáratokból a vajda előtt nagyon ismeretes volt; emez születése és erényeire nézve kitünő ifju. Mihály viszont két előkelő boéert, Brédát, és Postelnik Gergelyt küldötte, kikkel a cardinalis beszédbe elegyedve, a dolgok állapotáról és az oláhok orozva intézett támadásáról panaszkodott. Mózes és Menyhért felhatalmaztatván beszélni a vajdával a végre, hogy a felek között békét hozzanak létre: igen kérték Mihály vajdát, hogy fegyverkezék le, nehogy az ő vakmerősége még nagyobb veszedelmet hozzon a keresztyén világra. Fontolja

1) Josephi Comitis Kemény Collectio major manuseriptorum historico-rum. Tom. X. Stephani Szamosközy: Rerum Transsilvanicarum. 176. pag.

2) Ugyanott 208—9.

meg jól elméjében, hogy mennyi függ a szerencsétől a harcban, s hogy az Isten háborúban az igazságos félnek szokott kedvezni az igazságtalan ellenében. A vajda az erdélyiektől sohasem illetetett méltatlansággal, sőt uralkodása kezdetétől fogva sok jótéteménnyel halmozott el; a hü és biztos barátságot tegye elébe, a kétes, bizonytalan kimenetelű háborúnak. Tekintsen az emberi dolgok változandóságára; kövesse inkább a józan ész, mint a telhetetlen ambíciót. Vigyázzon, nehogy az órának egyetlen percze, dicsősége díszes koszorújából túlsokat kitépjen, és midőn igazságtalanul és méltányosság nélkül idegen országra vágynak — szerencséje elfordulván — a magáétól megfosztassék; mert gyakran meg szokott történni, hogy midőn sokan szerencséjökben határt nem ismerve, ok nélkül háborút indítanak, oly veszedelembbe ejtik önmagukat, melyből kivergődniök lehetetlen. Kérték tehát, hogy az elkezdett háborút — semmi ok sem adatván arra — hagyja el; — a császár és cardinalis közt már tisztességes föltételek alatt létrejött az egyezmény; annak okáért — semmi igaz oka nem lévén arra — miért tenné ki az erdélyiek dolgát és saját szerencsáját a kétséges kimenetelű veszedelemnek? Ha pedig sérelemmel illetetett, mely lelkét oly ellenségességre tüzelte, jobb volna mindkét félre nézve üdvös föltételekben békésen kiegyezni, mint a közboldogságot ilyen időben felzavarni, — s kaput nyitni a törökök bejövetelének a kresztyén népek veszedelmére. De ha Mihály az elkezdett uton tovább halad, tudja meg, hogy az erdélyiek sem térnek le amaz útról, s bátor lélekkel vetik el az ütközet kockáját.“¹⁾

A szép szavak elhangzottak; a vajda lefegyverkezését elfogadhatlan föltételekhez kötötte; a kezesek visszaváltattak, s mindkét fél készült az ütközetre. A csatarendben Endre sergeinek élére Székely Mózes állítatott mintegy 1000 erdélyi lovassal s 300 lengyel könnyű fegyveressel.²⁾ Ő a csata folyamában az erős rohamokkal támadott ellenséget hosszasan feltartóztatva, orozláni bátorsággal küzdött dandára élén, s midőn minden veszve látszott, a fővezér szándékosan elfogatta magát, a fejedelem

¹⁾ Szamosközy 396—397. ll. V. ö. a Magyar történelmi emlékek, Okmánytárak III. 133—135. ll. tudósítással.

²⁾ Ugyanaz, 416.

megfutott, s midőn a tábor is menekülni akart: Székely Mózes, Baresay András, Tahy István és Huszár bátorságra tűzelve oda hangolák a katonákat, hogy egy erős roham által a vajdát visszaverték. ¹⁾ A bekövetkezett éj leple alatt Mihály menekülni akart már, midőn értésére esett, hogy Endre megfutott, s az erdélyi tábor el van csüggedve; megváltoztatá tehát szándékát, s az erdélyeiket megtámadva, kivívta a győzelmet, melynek zászlóját rút áruulás adta kezébe.

A kik e csatából életben maradtak, Székely Mózessel együtt menekültek Görgény felé, köztük Kornis Farkas, Kornis Mihály, Mikó János és Petky János, több főemberekkel együtt. ²⁾

A vajda pedig nov. 1-én nagy diadallal vonult be Fejérvárra, hova ugyan e hó 20-ára országgyűlést hívott össze, melyen, mint Rudolf császár helytartója, a Rendekkel letétette a hűség-cskütt, s egyszersmind egy okmányt adott ki, melyszerint a székelyeket felszabadítván, régi állapotukba visszahelyezte. ³⁾

Azonban sergei szertekalandoztak a hazában; égették a falvakat, raboltak, gyilkoltak, könyört nem ismerve. Végre a nép mindezeket fölemlítve, kérte a vajdát: tiltaná meg katonáinak a rablást, égetést, tüzzel-vassal való pusztítást ⁴⁾; de azok Mihály parancsa ellenére is világi és egyházi javakat egyformán prédáltak. — 1600. febr. 9-ére újra országgyűlés hirdettetett, de a sebek mégis orvoslás nélkül maradtak. A vajda Rudolftól az erdélyi kormányzóságot magának kieszközölvén, minden czélja az volt, hogy magát a fejedelmi széken megerősítve, később teljhatalommal a maga nevében kormányozza Erdélyt. Május 2-án Jeremiás moldvai vajdát is megtámadta; azonban ennek segítségére érkezett Zamoisky lengyel cancellár, kinek táborában volt Báthory Zsigmond is, és Mihályt megszalasztották. A vajda táborában voltak: udvarhelyszéki kapitány és királybíró Székely Mózes, mint az erdélyi sergek vezére; Csáky István, és többen, ki-

¹⁾ Ugyanaz, 430 — 431. ll.

²⁾ Hidvégi Mikó Ferencz Erdélyi Históriája. Klio III. 372.

³⁾ Székely Mihály: A Nemes Székely Nemzetnek Constitutioji, Privilegiumai stb. Pesten, 1818. 81—85. ll.

⁴⁾ Wolffgangi de Bethl. IV. 435.

ket, azon esetre, ha üldöztetnének, hátrahagyott a magyar táborral. Ezek felhasználták ez alkalmat, s irtóztván az oláh guberniumtól, tractálni kezdettek ottan Zsigmond újabb fejedelemségéről a cancelláriussal és Zsigmonddal.“¹⁾ A vajda, a lengyelektől üzetvén, visszajött, s vele volt magyar sergét Makó György és Tárkányi István alatt a Barcaságon, a rácokat Köhalom és Sink szász székekben, — lengyel és kozák zsoldosait Segesvár és Medgyes székekben hagyva²⁾, Fejérvárra sietett, hova jul. 20-ra országgyűlést hívott volt össze. Székely Mózes is bejött a hátrahagyott táborral, s a Barcaságban, Földváron és Bothfalván táborba szállott.³⁾

Midőn az 1600. jul. 20-án tartott országgyűlésen a nemeség a nagy adó, a vajda zsoldosainak féktelensége s az idegeneknek tett adományozások ellen felszólalt, a vajda kivonta pallosát, s már sújtani készült: midőn Székely Mózes, mintegy hazafiúi sugallattól ihletve, ellenében a cselekvés terére kilépett. „Székely Mózes levén generalisa a vajdának — így ír ez eseményről H. Mikó Ferencz — egy ideig Barcsában mulata, Bothfalván és Földvárott; ott tractálván a kapitány és hadnagy-emberekkel a Báthory Zsigmond állapotjáról, és a vajdára való támadásról. Azokat, mint magyarokat, hazájokhoz, nemzetségeikhez való jóakaratra indítá, hogy ne szenvedjenek olyan tyrannust, hogy ilyen nemes nemzetségen hitván oláhok uralkodjanak; elméjeket, akarataikat minden jóra hajtá.“⁴⁾

A mint ez eszmék tágasabb körben kezdenék forogni, a nemzet önézetre ébredt; bizonyos forrongás készült kitörni, melynek elnyomása végett a vajda szabad kezét engedett vandál sergének, egy újabb tatárjárás siralmas korszakát idézve elő. Azonban ez nem rettenté el Székely Mózes terve kivitelétől, s hogy — ha most nem is, de egykor — ismét urává lehessen a helyzetnek, elbúcsuzván Segesvárt nejtől, Kornis Annától⁵⁾ és

¹⁾ H. Mikó Ferencz. Klio III. 373—374. II.

²⁾ Ugyanott. Wolffg. de B. IV. 504—5. II.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Klio III. 374. I.

⁵⁾ Székely Mózes neje Kornis Anna volt, Szt.-Páli Kornis Farkas leánya,

ipjától, a ritka kegyességü és erkölcsü Kornis Farkastól, —
 czélja kivitele végett serget gyűjtendő, Lengyelországba ment. ¹⁾

— Mihály vajda megdöbbsent, látva, hogy a nemesség moz-

első neje Petky Katától ; testvérei voltak : György, Miklós Mihály, Ferencz és Judith, — féltestvérei : Zsigmond és Ilona, Zalasdy Miklósné; ezeknek anyja Bethlen Krisztina, Kornis Farkas második neje volt. Hogy Székely Mózes mikor nősült, arra nézve világos adatra nem találtam ; de hogy már 1591-ben Kornis Annának férje volt, azt sejtetheti Kornis Györgynek 1591. január 17-éről Heidelbergából, anyja Bethlen Krisztina Kornis Farkasúéhoz intézett levelének eszavaiból : „Anna a s s z o n y-hugomtól jó néven vöttem az kis keszkenőt ; valaha én is ajándékkal értetem.“ Egy más — 1593. április 2-án Páduából, szintén anyjához irt levelében : ismét „Anna a s s z o n y-hugomtól is várok egy szép kis keszkenőt, én is ha mikor Isten hazaviszen, s Isten miből, ha nem egyébbel, egy keztyűvel megajándékozom.“ I. Mike Sándor gyűjteménye. (Az erdélyi muzeumban.) Eredeti oklevelek.“ I 1338—1599-ig terjedő kötetben.

¹⁾ Klio, III. 375. Wolffg. de B. IV. 510. Ez eseményről maga Mihály vajda Erdélyből történt kiűzetése után Rudolffhoz benyújtott m e n t s é g é -ben (I. Magyar tört. tár. III. kötet 174—188. II.) többek közt így ír : „Moldvába érkeznén, az erdélyiek őseiktől örökölt hitszegésükben megmaradtak, mert Székely Mózes, kit generális kapitánynyá neveztem ki és egész sergeim vezérévé helyeztem, más kapitányokkal, u. m. Zsibrik Gáspárral és Makó Györggyel titkon összeesküvést forralt, és a Neszter folyón át Lengyelország határára Zsigmondhoz ment, a hol az én megöletésemről tanácskoztak és végeztek ; a mire Székely Mózes magát társaival Zsigmondnak hittel kötelezte, és az is magát Mózesnek, melyet levél által egymásközt megerősítettek. A határozat az volt, hogy Zsigmond Lengyelország határáról válogatott nagy katonasággal, hadi-készülettel Erdélybe törjön, és engem akár nyílt harcban, akár alattomban láb alól eltegyen ; — melyen én felindulva, a beütendő lengyelek ellen katonáimat a harctérre vezetni s az ellenséges lengyeleknek ellenállani kétségen kívül el nem mulasztandanám — gondolák — a mit ha tennék, azt határozták az összeesküvők, hogy engem elfogjanak, s ha ez sikerülne, Zsigmondnak átadjanak, ha pedig nem sikerülne, Makó György kapitány ajánlkozott Zsigmondnak, hogy engem meglőjjön. Mely árulást és összeesküvést midőn némoly régi hí szolgám jelentéséből megismertem : Székely Mózes és a többi kapitányokat magam elé idéztem ; ki, mivel érezte áruló voltát, társaival együtt Lengyelországba Zsigmondhoz futott, és hogy Erdélyt fellázza, sok ál- és hazug híreket hozott forgásba felőlem, hogy határozatát annál könnyebben véghez vihesso Zsigmonddal ellenem, s az erdélyieket a lengyel segítséggel, melyet közel kilátásba helyezett, megerősítse . . . Mert miután Székely Mózes társaival Lengyelországba Zsigmondhoz átment, az erdélyi nemesség azonnal táborba gyűlt, várva a lengyel segítséget Zsigmonddal.“

galma nem szűnik, s hogy Székely Mózes Zsigmondhoz ment; nehogy a kis szikrából nagyobb tűz legyen, -- Vitéz Miklóst küldé a nemességhez, hogy ékesszólásával mindeneket az ő hűségére birjon.¹⁾ Ez késő volt már; Székely Mózes eltávoztása által a bekövetkezendő küzdelmek, s az ország magatartásának célja ki volt tűzve. Minden figyelem feléje fordult, s nagy reményekkel várták visszatérését.

A székelyek, kik a vajda által az 1599. nov. 20-ki fejevári országgyűlésen kiadott okmány szerint a jobbagyságtól felszabadítatva, régi szabadságaikat visszanyerték, látván, hogy állapotuk most sem egyéb szolgaságnál, s hogy sem éltek, sem vagyonuk nincs biztosítva, a vajdától elidegenedtek; sőt a vajda székelyeinek vezére, Makó György is — Székely Mózes terveit folytatólag — barátihoz levelet irt, melyben a vajda gonoszságát s barbárságát, s a nemesség elleni célját előadva, esküszik, hogy „életével s utolsó csepp vérével is oltalmazni fogja hazáját,“ erre buzdítván barátit és másokat is. E levelet hűtlen barátok a vajda kezébe juttatták, a ki, látva, hogy még leghívebb emberei is ellenségeivé váltak, a nemesség kiirtását megkezdvén: először Kornis Farkast, Székely Mózes ipját, Segesvárról Fejevárra hurcoltatta, s vendégeit, Szemere Mihályt és Farkas Ferenczet levágatta.²⁾

Ekkor érkezék meg Rudolf rendelete, hogy a vajda Bástával egyesülve, a törökre menjen. Megparancsolta tehát a vajda a nemességnek s a vezéreknél, hogy sergekkel Szász-Sebeshez táborba siessenek. Makó György megtagadta ennek teljesítését; s Csáky Istvánt, kit a vajda a nemességhez küldött, maga a katonaság és nemesség generálissá tevén, bár nehezen, rávették, hogy egyetértsen velek Mihály vajda ellen³⁾; és elirogatának a városokra és székelységekre is, hogy: „a ki jószágának s fejének megmaradását szereti, tehát az ország mellé Tordához menjen,⁴⁾ mire a nemesség ezek tanácsát követve, nem Szász-Sebeshez, ha-

1) Wolffg. de Bettl. IV. 516. l.

2) Ugyanott IV. 533—534. ll.

3) Kulcsár István „Székelyek krónikája,“ Pest. 1805. 63—64. ll.

4) Gr. Mikó Imre „Erd. Tört. Ad.“ I. 55. l.

nem Tordára gyülekezett, s csak a lengyelek, kozákok, oláhok, s a székelyek közül kevesen, t. i. a maros- és aranyosszéki lovasság egy része, mentek Szász-Sebeshez.¹⁾ A vajda a nemesség vonakodása után újabb parancsot adott ki, feje elvesztésével fenyegetve mindenkit, a ki Fejérvártt meg nem jelenik.²⁾ Azok pedig Bánffy Gábort követül küldötték a vajdához, okul adván, hogy: „Fejérvár és Szász-Sebes körül az ő féktelen zsoldosai mindeneket elpusztítottak, s így sem lovaiknak, sem a tábornak eleséget nem kaphatnának, pedig a nemesség nem szokta erőszakkal keresni zsákmányát.”³⁾

E folytonos ellenszegülésre a vajda — a mit eddig csak indulatai pillanatnyi fölgerjedésében tett — a nemesség kiirtását most boér alattvalóival nyílt tanácskozás tárgyává tette. Ezek közül egy Kusthyal Raduly nevű (Bulercsdi családbeli) tanácsa az volt: „úgy bánjék a nemességgel, hogy inkább szeressék, mint rettegjék.”⁴⁾

Ezalatt Básta már utban volt, hogy vele egyesülve, a törökre induljanak. A nemesség Tordától nem mozdult, bár helyzete mind válságosabbá lett: innen is, túl is tekintélyes haderő; a hazafipárt két tűz közé szorulva, s Székely Mózes még mindig késett.

A vajda táborából két követ érkezett meg: Kemény János és Petky István, kik — mint Atticus Regulus, midőn Rómában megjelent — nem hódolásra, de kitartásra buzdíták a már csüggedező nemességet.⁵⁾ A tordai táborból Alárdy Ferenczet és Haller Gábort Básta elébe küldék, kérni őt, hogy Erdélyt Mihály rémuralmától szabadítsa meg; „megmondák az ország állapotját, miben legyen Mihály vajda mián, és hogy a magyarságot s nemességet, az volna szándéka, hogy deleálja, és ráczot és oláhot akarna helyette az országba szállítani.”⁶⁾ Básta segíteni hajlandó volt, ama föltétel alatt: „hogy: „az urak az ország képiben

1) Wolffg. de B. IV. 542.

2) Ugyanott.

3) Ugyanott IV. 543. l.

4) Ugyanott 545. l. Gr. Mikó „Erd. Tört. Ad.” I. 180. l. bővebben.

5) Wolffg. de Bethl. IV. 545—6. ll.

6) Gr. Mikó „Erd. Tört. Ad.” I. 55. l.

hitlevelet adjanak, hogy a római császár mellől soha el nem állnak, és az országot is el nem szakasztják fejek fennállásaig.“¹⁾ S Csákyéktól a rendek sajátkezű aláírásaival s pecséteivel erősített levelet átvevén²⁾: 1600. sept. 17-én táborával, melyhez Makó serge, a nemesség s a Tamásfalvyval megérkezett 400 marosszéki lovas, s aranyosszéki székelyek csatlakoztak³⁾, megindult Miriszló felé, hova a vajda már magát besánczolta volt. September 18-án megütköztek; a vezérek ügyessége, az öreg Borbély György lelkesítő szavai, s főkép, az elkeseredett honfíui bátorság véres győzelmet nyertek a vajda táborán, hogy az maga is futásban keresett menedéket.⁴⁾ A vereség után Fcjérvárra sietett, Kornis Farkast levágatá, ezzel boszulván meg magát ennek vején, Székely Mózesen, — az ő erélyes föllépésének tulajdonítván az események ily következményeit.⁵⁾ E gyalázatos tette után kincscit felrakta, s maradék sergeivel Erdélyből kifutva, Moldovába menekült, hogy ottani sergeivel egycsüljön; de Zamoisky, Báthory Zsigmond és Székely Mózes a lengyel seregekkel vajdáját már kijebb-kijebb szoriták, s őt magát is oct. 20-án a Szereth mellett vívott csatában megverték. Ez után Mihály a Barczán át Oláhországba futott.

Ez lön vége a bitorló kényuralmának, mely 1599. nov. 3-tól 1600. oct. 6-ig, tehát csaknem egy évig tartott, s a mellett, hogy hazánk multja leggyászosabb éveinek egyike, egyszersmind a jelenkorban némely nemzetiségi hiú ábrándok alapjává lön.

Most Bástá lett Erdély parancsolója. Az egyén változott, a kormányzás nem. A rémuralom megszűnt egyidőre, de csak azért, hogy annál vészesebben újuljon meg. A Szerethnél győző sereg B. Zsigmondot egyenesen be akarta hozni, de ezélszerűbbnek látták először az útakat megegyengetni; e végre Székely Mózes jelentékeny lengyel sereg élén bejött, s Bástá ellensúlyozására Borosnyón foglalt hadállást.⁶⁾ Bástá is letelepíté táborát

1) Ugyanott, ugyanazon lapon.

2) Wolffg. de Bethl. IV. 549—550. ll.

3) Ugyanott IV. 568—69. ll.

4) A harez loirását l. gr. Mikó „Erd. Tört. Ad.“ I. 56—57. ll. H. Mikó Ferencz Klio, III. 376—379. ll.

5) Klio, III. 378. l.

6) Ugyanott.

Újonban, s első dolga volt, hogy a rendekkel letétesse a hűség- esküt. A nemességgel együtt Léczfalván táborozó Csáky István Básta sürgetésére a táborban országgyűlést rögtönzött ¹⁾, s kötelességének ismerte küldöttséget választatni, mely Rudolfnak a hűség- esküt megvigye. Székely M. a szabad fejedelemválasztási jog feladását ellenezvén, barátival tudatta, hogy Báthory Zsigmond Moldvában, Zamoisky táborában van; ez örömhír volt a hazafi- pártnak. Semmi sem fejezheti ki jobban e kor szerencsétlenségét és nyomorát, mint ama tény, hogy a zsarnok és ingatag Báthoryt visszaóhajták. A hazafipárt, mely Erdélyt a török védelem alatt boldogabbnak tapasztalta, s 1594-ben az elszakadást ellenezte: a vajda mult évi rémuralmában Rudolf kezét látta működni, s a vad Básta helytartóságától előre visszaborzadva, most kész volt Zsigmondot újra fejedelméül elfogadni.

Még a léczfalvi gyűlésről Trauzner Lukács, Bornemissza Boldizsár, és Régeni Szász János személyében újabb követséget küldöttek Rudolfhoz, kérve őt, hogy vagy fivérét Maximilian herceget küldje helytartóul Erdélybe, vagy pedig engedjen szabad fejedelemválasztást, és a most hozzá siető vajdát zárassa el. ²⁾ Nem sok reménnyel jártak el a követek megbízatásukban, mert Mihály vajda, ki megérkezvén, segítségiratát ³⁾ Rudolfnak átadta, nemcsak el nem záratott, sőt kitüntetésben részesült.

— Ennek hírére a hazafipárt a törökhöz visszatérésről kezdett gondolkozni, Székely Mózes és Csáky István főurak titokban értekezének Kolozsvárt a török véduralom visszaállítása s Báthory Zsigmond visszahozása felől ⁴⁾, minek következtében Csáky, mint országkormányzó, országgyűlést hívott össze Kolozsvárra 1601. jan. 21-re, melynek első teendőjeül ez ügy elintézése tüzet- tett ki. Székely Mózes, neje rokona, Bogáti Miklóssal, mielőtt az országgyűlés egybegyűlt volna, Fejérvárra sietett, honnan a szomorú halált szenvedett Kornis Farkasnak testét a Morgó-me-

1) Gr. Mikó „Erd. Tört. Ad.“ I. 58 l.

2) Trausch: Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. Coronae 1847. p. I. pag. 172. Wolffg. de Beth. IV. 610—613, ll.

3) L. az emlékiratot, vagy helyesebben segítség-, panasz-, és kérés levelet Magyar Tört. Tár. 3. kötet 174—188. ll.

4) Wolffg. de Bethl. V. 1—2. ll.

zöre nagy temetési pompával kivitték, s ott eltemették, sirja fölé kápolnát emeltettek.¹⁾ E szomorú végtisztességtétel után, melyben szeretett ipja iránt a kegyelet és hála adóját teljesítette, ismét a fővárosba sietett, s mint a hazafipárt vezérférfia, lépéseket tett tervök sikeres kivitelére. Az országgyűlés elkezdődött, s midőn a hazafipárt tervét előadta, a németpártiak felszólaltak ellene, hogy: „nem lehet az, mert az ő hitük már Bástánál van, az ország hitivel együtt, és ez mián nem férnek hozzája, hogy a némettől elszakadjanak; más az — mondának — hogy a minap vette el az egész magyar nemzetnek, de főképen a nemességnek az nyakáról a Mihály vajda szablyáját, melyért neki semmit nem adtunk; azért igazság ellen van, ha hitünket is oda hadjuk és hozzája háládatlanok leszünk.“ Ilyen válaszra a törökös urak semmit nem felelhetének egyebet — jegyzi meg az egykorú Nagy-Szabó Ferencz — hanem csak azt: „hogy nem az ő akaratjokból adta Csáky a hitlevelet, s ők nem tartoznak azt megtartani, hanem azt művelik, a mi az országnak nagyobb javára szolgál jövőben.“²⁾

Erre Székely és Csáky a város kapuit bezáratván, a német párt főnökeit: Kornis Gáspárt, Sennyey Pongráczot³⁾, Huszár Pétert, Bodoni Istvánt⁴⁾, Gécezy Pétert⁵⁾ elfogták, nehogy követőkre találjanak⁶⁾, közülök Kornist és Sennyeyt Görgénybe, a többit Dévába zárták. Február 3-án Csáky és Zsigmond választás alá bocsáttattak, minek eredménye Zsigmond elfogadása lön.⁷⁾

A választás után Székely Mózes és Csáky Bástához mentek, tudatták vele a történeteket, s egyszersemind a Rendek nevében megkínálták őt tett szolgálataiért a dévai várral s egy pohárban

1) Ugyanott 2. l.

2) Gr. Mikó „Erd. Tört. Ad.“ I. 58. l. Wolffg. de Bethl. V. 3. l.

3) Mivel egyetértettek volt a vajdával, mikor betört. L. gr. Mikó „Erd. Tört. Ad.“ I. 184. l.

4) Ugyanott. Wolffg. de Bethl. V. 3—5. ll.

5) „Erd. Tört. Ad.“ I. 184. l.

6) Sennyey mentségét l. Wolffg. de Bethl. V. 4—5. ll.

7) Wolffg. de Bethl. V. 5—9. ll. Gróf Kemény József „Deutsche Fundgruben“ stb. Klausenburg 1839. I. 169. l.

1000 arany jutalommal; de az, e hirre felháborodván: a köveket az esküszögésre emlékeztette, s az ajánlatot visszautasítva, így szólt: „Én nem leszek hamis hittű — mint ti — az én uramhoz, a római császárhoz; legyen tiétek a ti aranytok és poharakotok, s mind pedig jószágotok.“¹⁾ Ezek után Erdélyből kiment. „Middőn Kolozsvár városa utczáján a középkapuhoz közelgetett volna — írja Nagy-Szabó F. — Bástya ugyan felállott, jobb kézre a szekeriben hátrafordulván és ujjával fenyegetvén, mond: „Meglássátok azt, hogy jótétemért megtréfálátok; de én is eszten-dőre adok néktek oly pohárt igen jó teli mértékkel, hogy meg nem ihatjátok. Várjátok csak!“²⁾

Az országgyűlés független állást vön; Székely Mózes Zalasdy Dánielt, ki a schellenbergi csatát elárulta, elfogván, feldarabolhatta s testét az ország négy részére küldötte.³⁾ Baba Noák az országgyűlés alatt szintén elfogatott, és Sáski nevű rácz pappal együtt — ki Náprágy Demeter erdélyi kath. püspökkel egyetértve, Mihály vajdának a nemesség kiirtását tanácsolta — febr. 5-én Kolozsvárt a nagy piacon máglyán megégettetett,⁴⁾ Náprágy Demeter javai lefoglaltattak, ő maga Erdélyből kitiltott.⁵⁾

Miután Erdély ezektől megtisztítottott, Toldy István, Szent-Páli János, Petky János, Csefeg István és Ördög Boldizsár 300 katonával küldetének Zsigmond után, ki Moldvának Botosán nevű helységében fogva tartatott.⁶⁾ „Moldvából lengyelek hozták Szucsavára, s ott árestomképen tartatván — írja Kemény János — Toldy István és Szent-Páli János csak háromszáz lóval mentek

1) „Erd. Tört. Ad.“ I. 59. l.

2) Ugyanott.

3) Miles Würgengel. 213. l.

4) „Erd. Tört. Tára“ II. 27. „Magyar Tört. Tár.“ (Egy kis deák krónikában.) VI. 261. Gr. Mikó „Erd. Tört. Ad.“ I. 182. ll.

5) Mivel a vajdának azt tanácsolta a nemesség kiirtására nézve: „1-mo, mertreducálták Opuliából contra fidem Zsigmondot, 2-o az haeretisért, 3-o hogy contrariae religionis emberek: ki arianus (unitarius), ki lutheranus, ki calvinista, vágasd le — ugymond — őket.“ L. „Erd. Tört. Ad.“ I. 195. Wolffg. de Beth. V. 8–9. ll.

6) Klio, III. 380. l. Wolffg. de B. V. 10. l.

utána titkosan, és correspondeálván vele, elhozták; midőn ezekben vötték lengyel uraim, üzték, de heában.¹⁾

Báthory 1601. mart. 24-én Beszterczére megérkezett; ágyú-dörgések közt vonult be a várba, a hol a nép nagy örömmel fogadta. Székely Mózes, ki Zsigmond megválasztatásának főtényezője volt, 500 lovas élén egész Beszterczéig jött elébe, üdvözlé-tére. Innen négy nap alatt Kolozsvárra mentek, a hol a város polgársága, a rendek, a hadsereg, jöttének híret hallván, elfogadására elébe siettek; üdvözlő beszéddel, s egyszersemind a legnagyobb pompával fogadták²⁾; martius 27-én harmadszor is fölvette a kormányt, s az ország ügyeinek rendezéséhez kezdett. A várakat kezéhez vette; Székely Mózeset előbb Szamos-Ujvár alá — de miután neki Ribis Sigfrid azt önként feladta — Csikba küldötte, hogy Endre fejedelem meggyilkoltatásáért elégtételt — vegyen.³⁾ Torma Kristófot és Toldy Istvánt a portára küldé, — a szultán pártfogását kikérni,⁴⁾ Kakass Istvánt pedig Prágába, az ott mulató erdélyi követekhez; ki és a követek, midőn Zsigmond levelét átadták Rudolfnak, ez annak láttára baragra gyűlt, Zsigmond hűtlenségét megátkozta, ez s a követeket meggyalázva kitiltá a városból; Mihály vajdát pedig 100,000 arannyal megjutalmazván, Bástával együtt Erdélyre küldte, hogy Zsigmondot üzzék ki, pártját büntessék meg, s Erdélyt újra hódítsák vissza.⁵⁾ E hirre Zsigmond 1601. junius 3-kára, pünkösöd másodnapjára Kolozsvárra országgyűlést hívott össze, melyen előadatván az ország állapota, a fölkelést elrendelte⁶⁾, — továbbá a budai basához és Jeremiás vajdához követeket küldött segítségért.⁷⁾ A tábor Kolozsvár mellett gyülekezni kezdett, ehhez esatlakozott Székely Mózes és Makó György serege, s az alföldről bejött ráczok⁸⁾; Jeremiás 3000 kurtánt, a török vezérbasa kétszáz ta-

1) Kemény János önéletírása, 22. l.

2) Wolffg. de B. V. 10. 12.

3) „Erd. Tört. Ad.“ I. 184. l.

4) Wolffg. de B. V. 12. l.

5) Katona „Hist. crit.“ 9. k. 26. l.

6) Az erdélyi kir. főkorm. levéltárban levő Articuli Diaetales II. 21. l. — Mikó „Erd. Tört. Ad.“ t. 184—85 ll.

7) Wolffg. de Bethl. V. 14. l.

8) Gr. Mikó „Erd. Tört. Ad.“ I. 185. l.

tárt küldött, azzal az ígérettel, hogy nemsokára nagyobb segílyt küldend. A seregnek egyen-jogu vezéreivé Székely Mózes és Csáky István nevezettek ki. — Zsigmond táborával Kolozsvártól egész Somlyóig haladott, midön megtudta, hogy Básta és Mihály vajda sokkal nagyobb számu haddal közelednek, s tát orukban vannak a rettenetes hajdúk. Innen Gyulaffy Léstárt Bástához küldé, megüzenvén: „hogý ő a keresztyénségnek tett szolgálataért ezt legkevesébbé várta volna a császártól; mert ő azzal, hogy az országba visszajött, semmit sem cselekedett a császár ellen, hanem hivatott az ország rendeitől, s a fejedelemséget vérrokonsági és következési jognál fogva foglalta el.“ Kérte tehát, hogy: „kimélje meg a nyomortól és küzdelemben kifáradt Erdélyt, s ne emelje föl fegyverét a keresztyének ellen.“¹⁾ Erre Básta azt felelte: „ő sem akarja, hogy a keresztyén vér ömöljön; s ha Zsigmond akaratát előbb közölte volna vele, ő maga könyörgött volna a császárnál; de miután a császárt ugy megsértette, ezt nem könnyű elfelejteni.“ Ezután a követeket elbocsátotta.²⁾

Zsigmond reményét már csak a török segedelembe vetette, s hogy azzal könnyebben egyesülhessen, Tasnádhoz tette át táborát.³⁾ De a eselszövő Mihály vajda, Zsigmond neve alatt ajándékkal és levéllel követet küldött a temesvári basához, azt izenve: „hogý a kért segítségre nincs szükség, mert így is elég erősnek érzi magát Básta és Mihály megverésére.“⁴⁾ A törökök természetesen, nyugodtan maradtak, Zsigmond hiába várt rájuk, s már visszavonulásra határozta el magát, midön Básta Majtényből kirohant s őt Goroszlónál feltartóztatta.⁵⁾ A csata kikerülhetlenné lön.

Másnap, aug. 3-án, mindkét táborban megdördültek az ágyúk. Székely Mózes ágyúival s az ágyúfödözetre rendelt mintegy 200 emberrel egy halmot foglalt el; Básta szintén el-

1) Wolffg. de B. V. 16.

2) Ugyanott.

3) Klio, III. 380. l.

4) *Scriptores Rerum Transilvanicarum. Ambrosii Simigiani Historia rerum Hung. et Transilvanicarum etc. Cibinii MDCCCXXX. lib. IV. pag. 248—9.* Wolffg. de B. V. 20.

5) Klio III. 381. l. Simigianus 149. l. Wolffg. de B. V. 20.

foglalta az ezzel szemben levő sokkal alkalmasabb magaslatot, melyen a terebélyes fák mintegy védelmül szolgáltak az ellenfél lövései ellen.

Délután 4 óráig folyt a harc, Básta 20,000-re és a kis erdélyi sereg között; ekkor Básta a nap hevétől elbágyadva, a domb tövénél két sátrat vonatott fel, s azok egyike alatt a zöld gyepen, magát kipihenni, lováról leszállott. Zsigmond pedig megértvén, hogy Básta sátrait felvonatta, — minthogy ő is sergével egész nap fegyverben állott, s még egyik fél sem engedett a másiknak, az este is közeledett, nem remélve több támadást az ellenség részéről, délután öt órakor kiadta a parancsot katonáinak, hogy a táborba visszatérjenek, s az ágyúkat visszavonják. Alig viteté azonban el Zsigmond ágyúit a halomról, Básta lován termett, sergét elrendezé. Mihály vajda a jobb, maga a tábor bal szárnyát vezetve, nagy lármával rohantak a fejedelem visszavonuló táborára; ezek, midőn az újabb támadást észrevették, homlokot fordítottak Bástának, fegyvert ragadtak, s a mennyire az árkos-bokros, tehát lovasságra nézve alkalmatlan hely engedte, vitézül ellentálltak. Székely Mózes, a mennyire tehette, semmit sem mulasztott el: fegyveres gyalogságával és ágyúival a halmot ismét visszafoglalta, — Básta támadó sergét elszántan fogadá, és sokáig bátran ellentállt, úgy, hogy az elesettek száma mindkét oldalról nagy volt. Most Básta még hatszáz embert vezetett elő, hogy újult lelkesedéssel, megújított ütközetben Mózcst és sergét a halomról lenyomják; mint jégzápor ömlött a golyó ágyúkból és fegyverekből a kis bátor csapatra, de az vitézül állt ellen, megfeszített erővel, nagy bátorsággal és lelkesültséggel vívta az élet-halál harcot az aránytalanul nagy erővel szemben; Básta mellvértje golyó által furatott át; sergéből sokat elveszített, s mégis folytatta a harcot, míg végre az erdélyiek átlátván, hogy minden igyekezetök hasztalan, s a hely sem kedvező: feladták a tért, s mindenki menekülni igyekezett. Mintegy 2000 ember maradt a csatatéren, s czenkívül Zsigmond sátrai s 45 ágyuja zsákmányul estek.¹⁾

¹⁾ Wolffg. de B. V. 22—26. ll. Simigianus 249 - 250. V. 3. Monum. hung. „Okmánytárak“ III. 153—155. ll. tudósítással.

E vereségnek egyik oka az egyenlő hatalommal felruházott két vezér versengése volt, egyik sem engedvén a másiknak. Csáky, kinek nagy ősei voltak — Szabolcstól, a hét vezér egyiktől hozván le eredetét — magát Székely Mózesnél érdemesebb hazafinak tartotta, de — jegyzi meg Bethlen Farkas — „a katonai dolgokban való jártasságáról híres és valóban fegyvereszületett Székely Mózes sem tartotta magát nemtelen eredetűnek,“ s a nélkül, hogy egymásra hallgattak volna, tette mindenik, a mit jónak látott.¹⁾

VÁRFALVI NAGY JÁNOS.

¹⁾ Klio, III. 381. l. Simigianus, 250. Wolffg. de B. V. 22—23. 11.

Könyvismertetések, bírálatok.

X.

A bécsi csász. akadémia magyar történelmi érdekű kiadványai.

(I. Adalékok a Jagellók korához.)

— 1490—1526. —

A tudományok bécsi csász. akademiája, fenállása óta a hazánk történetére vonatkozó kútfők közzétételére nem csekély gondot fordított, persze, a mi történelmi emlékeinket is az „osztrák“ gyűjtőfogalom alá sorolván. A nemzeti önállóság jogának sérelme méltán indignatióra vezethetett: de sértett jogérzetünk másrésről bő elégtételre találhat, ha pillantást vetünk a bécsi akadémia „A r e h i v“-jában s „M o n u m e n t á“-iban felhalmozott érdekes magyar történelmi kútfő-anyagra. Ez máris becses fölfedezésekre nyújtott alkalmat; de történelmi tanulmányainknak még sokkal nagyobb hasznára s előnyére lehetne, ha hazai történetkedvelő közönségünk által kellőleg ismertetnék. E szempontból kiindulva, ezé irányos munkát véltünk teljesíteni, midőn e történelmi kiadványok néhány érdekesebb közleményét a legelterjedtebb hazai történelmi közlönyben vázlatosan ismertetjük, bár ismertetésünk célja nem volt egyéb, mint egyszerű figyelemgerjesztés.

Feladatunkban rendszeres eljárást követendünk, s így nem a kiadványok megjelenésének évszámát, vagy azoknak a szerzők szerinti egybeállítását vesszük zsinórmértéktől, hanem az adatokat a történetileg fontosabb koresemények szerint csoportosítandjuk.

Jelen alkalommal csak a Jagellók korára szorítkozunk, s a közlött adatok összeállításával ennek néhány ismeretlenebb vagy kétségesebb pontjait fogjuk megvilágítani.

A XV-ik század legnagyobb fejedelme, Hollós Mátyás ki-

rály dicső pályáját 1490. ápril 6-án hirtelen halállal végezte be. Haláláról már akkor is, mint a történeti nyomok mutatják, külföldre hírek keringtek. A bécsi csász. akadémia Monumentáiban egykorú érdekes naplójegyzetekre akadunk, melyeknek szerzője Tichtel János, bécsi orvos és tanár volt. *) E naplótöredékek itt-ott érdekes adatokat szolgáltatnak azon korból, midőn a magyarok Mátyás és Ulászló alatt Ausztriával közelebbi érintkezésben voltak. Így emlékeznek meg p. o. Mátyás haláláról: „Virágvasárnap délután öt órakor Mátyás, Magyarország királya, halálosan megbetegedett és sanyarú halállal, halotti szentségek s végrendelet nélkül — kimúlt. Haláláról sokfélék beszélnek. — Nagyesüttörtök előbűjtjén éjjel testét a Dunához szállították, hogy a husvéti ünnepekre Magyarországra vigyék. Harmadnap halotti tiszteletet tartottunk, üres koporsóval és temetési menettel. De a királyné nem követé a koporsót, csak János herezeg. Nem lehetett látni vagy hallani lobogókat vagy tárogatókat, mint e nép szokása azt magával hozza. Isten könyörülj rajtunk! Ámen.“

Azon eseményekről is, melyek Mátyás halálával a trónversengők közt beállottak, itt-ott felhoz néhány érdekes adatot. Megtudjuk belőle, hogy a magyar trónért versengő Miksának magyar trónörökösödési joga a bécsi egyetem által egyhangulag kinyilvánított. Bécsnek Miksa által történt visszavételéről is tett némi följegyzéseket. Ezekből látjuk, hogy a bécsi polgárság tárt karokkal várta Miksát, ki aug. 17-én oda ünnepélyesen bevonult, de a polgárság nem Miksának, hanem Fridriknek esküdött. Midőn Miksa trónkövetelési igényének visszautasításáért háborút indított az ország ellen, a följegyző elfojthatlan haragját, melynek éle, mint látszik, leginkább Beatrix ellen intéztetett, e szavakba önté: „Ulászló, Csehország királya s a császárság hűtlen hűbérnöke, megkoronáztatott. És elvevé — óh gyalázat! — Mátyás király hátrahagyott özvegyét; míg Albert fivére nagy hadat indíta ellene s a hozzá csatlakozó magyarok, főleg a püspökök ellen, kik Ulászlót választák meg, Mátyás Beatrix nevű ravasz

*) Tagebuch des Wiener Arztes Johannes Tichtel, a. d. J. 1477—1495. (Scriptores I. 1—66.)

özvegyének közbenjárására. Így a világnak nagy veszedelméi mindig nőktől eredtek.“¹⁾

E jegyzetekből világos az is, hogy a két fél közötti alkudozások, melyeknek eredménye az ismeretes pozsonyi szerződés lett, még 1491-ki január hóban vették kezdetüket, míg a békeszerződési okmány kelte november 7-ikére esik.

E jegyzetekhez függelék gyanánt járul Tichtelnek egy levele Celtes Konrádhoz, melyben említés történik bizonyos János nevű eperjesi mathematicusról, (mathematicus Joannes ex Eperies.) E név alatt hazai tudományosságunk történetbúvárai előtt egy, tudtomra eddig ismeretlen egyéniség rejtezheték. Tichtel levélében őt „doctissimus“-nak nevezi.

E jegyzeteknél, melyekbe szerzőjük apróbb és kiadásra nem szánt dolgok nagy halmazát illeszté, sokkal magasabb történelmi érdeket kelthetnek a Firnhaber által közlött Jagelló-kori adalékok.²⁾ Ezek jobbra a bécsi csász. házi- és államlevéltár adataiból állíttattak egybe, s a közlött nagyszámu okmány Miksa trónkövetelésére s e miatt indított háborujára s a pozsonyi békeszerződésre vonatkozik. A Jagellók korának ezen pontjai eddig kevés figyelemben részesültek, pedig a Habsburg-ház e korbéli magyar trónszerzési viszonyainak története azért is fontos, mert ezekben fogamzának meg azon kapcsolatnak, melybe hazánk a mohácsi vész után jutott, s melyben ma is él, első csirái s gyökerei. Miksa trónszerzési kísérleteit Ferdinánd magyar trónutódságának előjátékául tekinthetjük.

Firnhaber e korszak történeti eseménycinck, s főleg a Habsburg-ház magyarországi összeköttetéseinek ismeretéhez már nem egy becses adalékot nyújtott, s e korszakkal régóta foglalkozik. Nem kis érdeme van abban is, hogy a magyar történet művelőit figyelmesekké ő tevé a velencei követjelentéseknek eddig általok eléggé ki nem aknázott történet-kincseire. Ez irányban tett fáradságának terméke: „Guido Vincenzo követsége II. Lajos királynál 1523 — 1527.,“ melyben a velencei követjelen-

¹⁾ Timeo Beatricem — így folytatja — in infelicem verti et damnaticem. 54. l.

²⁾ Beiträge zur Geschichte Ungarns unter Uladislaus II. und Ludwig II. (I. 1490 — 1492.) Archiv Jahrgang 1849. III. Heft.

tésekhez mellékelte nagyszámú, kivált a Habsburgok s Jagellók összeköttetéseire vonatkozó okmányt hozott napvilágra. *)

Jelen adatai a Jagellók korának három első éveig terjednek; annak idejében folytatni ígérte ezeket, de fájdalom, mindmaig nem váltá be ígértét. Azon szakaszokban, melyek előttünk fekszenek, fősúlyt fektet azon, általunk már föntebb érintett nagy horderejű összeköttetésekre, melyekkel a Habsburg-ház erőteljes sarja, Miksa, magának, vagy legalább házának örökösödését a magyar trónon biztosítani akarta.

Lichnowsky, a „Habsburg-ház történeté“-ben fölülte sok s fontos okmánymellékletet csatolt e korszak történeti eseményeinek ismertetéséhez, de Firnhaber, ugyanesak a csász. házi- s államlevéltár okmánykészletéből részint kiegészíté, részint újakkal megtöltá ezeket. Ez okmánymellékletek elsejében Miksa királynak eddig ismeretlen levelét közli az özvegy Beatrixhoz, melyben trónörökösödési jogát igazolván, kijelenti, hogy kész lesz annak, ha kétségbe vonatnék, fegyverrel is érvényt szerezni. Kéri a királynét igényeinek támogatására, igérvén, hogy ő mindent megteend a királyné állásának, tekintélyének fentartására. Az okmány bevezetésében „soror“-nak czimezi Beatrixot, s ez által a mese értékére szállíttatik alá Fesslernek azon állítása**), hogy Miksa osztrák nyíltszívűsége és egyeneslelkűsége által eljárszá Beatrix kegyét, mert ez a Miksa által használt czimezést („anyám“) korára czélzott boszantó kitétel gyanánt fogadta. Fesslernek, ki itt sem hivatkozik kútfői adatokra, ezen elbeszélése s a belőle vont consequentiák teljes joggal a mesék országába helyezhetők tehát, — mint e történetirónak számos egyéb elbeszélése is.

Az okmánymellékletekben még több érdekes tárgyra akadunk. Így Miksának egy okleveléről értesülünk, melynek erejénél fogva Rudolf anhalti herceg, Fueger Benedek a briteni egyház esperese, Reichenburchi Reinbert, Breisacher Marquard, Ramung János és Rorbach Zsigmond a magyar örökösödési ügyben Miksa részéről teljhatalommal láttatnak el: nevében bármit

*) L. Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte, 1848. (Guidoto Vincenzo s Gesandtschaft am Hofe Ludwigs v. Ungarn 1523—1525) E nagyérdékű adatokat Szalaynk is használta.

**) Fessler „Geschichte der Ungern“ V. p. 692.

tenni, alkudozni vagy aláírással kötelezni, még ha kell, saját lelkére esküdni is. (Innsbruck, 1490. 20. april.)

A következő érdekesebb s Lichnowskynál kiadatlan okmányokról emlékezünk még meg :

Fridrik császár és Miksa király hűbéruraknak Wulfelsdorfer Hans és Deschitz Baláznak azon megbízást adják, hogy a Mátyás király zsoldjában állott gyalog- és lovas-zsoldosokból annyit, a mennyit lehet, fölfogadjanak. (Linz, 2. junij. 1490.)

Miksa az Erdélyben lakó rendeket felszólítja, hogy a magyar trónra való jogait elismervén, neki hódoljanak, s István, moldva- s oláhföldi vajdának engedelmesskedjenek. (Grécz, 11. aug. 1490.)

Miksa kötelezi magát, hogy Héderváry Miklósnak, a ki hódol neki s igényeit támogatja, kárpótolandja minden birtokain szenvedett kárt, s öt hatszáz rajnai forint évi díj mellett tanácsosává nevezi ki. (Grätz U. a.)

Számos viszony földérintetik ezen okmányok által, számos viszonyra azonban csak vonatkozás történik; ezeknek végleges földérintésére a közlött okmányok elégtelenek. Különös bizalmas viszonyról tanúskodnak e levelek Miksa és Zsigmond főherceg között. A római király a Tyrolban lakó főhercegnek azonnal tudósítást küldött minden nevezetesebb eseményről, néhol még terveiről is előleg tudósítja őt. Látjuk e levelekből, hogy Miksa az „inter duos litigantes tertius gaudet“ elve szerint nagy súlyt fektetett az Ulászló és öccse, Albert egymásközti versengéseire, ügyének győzelmét e körülménytől várván. *) Szintúgy magyarországi táborzásának történetét is megvilágosítják ezen okmányok, melyek közt sok út-menedék-levelet, hódolati okmányt s adománylevelet találunk.

A Miksa s Ulászló közötti viszályok tudvalevőleg a pozsonyi békeszerződés által (1491. nov. 7.) véget értek. Firnhaber az e szerződésre vonatkozó s a bécsi cs. kir. házi- és államlevéltárban rejlő

*) Zsigmond főherceghez (Wien, 24. aug. 1490.) „Wellen wir alsdann mit vnserm here gen Hungern ziehen, und daselbst des streites von dem künig von Beheim, und des künigs von Polen sun erwarten der zuuersicht, daz wir dadurch zu der cron zu Hungern ze kommen verhoffen“ etc,

okleveleket rendre közölte. A pozsonyi békepontok közt kikötötte: hogy Ulászló országgyűlést hívand egybe, s itt az örökösödési szerződést az ország főpapjai, zászlósai s rendei által — a királyi biztosok jelenlétében — elfogadtatja (X. pont); a jelenvolt rendek pedig az örökösödési szerződést írásban elismerik s arra magokat kötelezik (XI. p.); azon esetre, ha néhány rendek ezen első gyűlésről távol maradnának, a király új gyűlést fog egybehívni, s a távolmaradtak ott fogják belegegyezéseket nyilvánítani (XII. p.); a főpapok s a legfőbb országos méltóságok, mint: a nádor, horvát bán stb. s a korona őrei külön-külön elismerő leveleket tartoznak adni. (XIII, XIV. pp.)

A pozsonyi szerződésnek e pontjait csak azért hoztuk fel hogy illusztráljuk Firnhabernek okoskodását s azon alapot, melyre ezt építi. Ő tudniillik közölvén azon országos méltóságoknak, kik e szerződést külön kiadott oklevelekben elfogadják, elismerő leveleit, melyekben az örökösödési szerződés említésénél e szavak: „*in praesenti conventu budensi super ea re indicta*“ foglalvák a szövegben, — ebből azon következtetést vonja, hogy a pozsonyi szerződés az 1491-iki budai országgyűlésen — miként a X. szerződési pont követelése — elfogadtatott.

Firnhaber megtámadja az összes magyar történetírókat, kik az ellenkezőt állítják; „a mi — ugymond — csak is egy, előttük kedvetlen tárgy szándékos ignorálásában lelheti alapját, vagy a minek valóságos tudatlanság az oka.“

E vitás pontnál egy kevésbé megállapodunk.

Történetíróink egyhangú állítása szerint Ulászló, a pozsonyi szerződés országgyűlési elfogadtatása végett, 1492-ki Gyertyaszentelőre Budára országgyűlést hirdetett. Itt a rendek előtt felolvastatván a szerződés, oly roppant-zaj s ingerültség tört ki*), hogy Szalay szerint, magok a császári biztosok is belátták, mikép nem tanácsos a dolgot erőltetni, s clállottak az országgyűlési sanctió iránti követelésöktől. De a főpapok, ország-zászlósok, néhány város stb. leveleikben, melyeket külön-külön kiadtak, elismerék azt, ámbár országgyűlési határozattá nem vált.

*) Istvánffy szerint, midőn a szerződést Budán először kihirdették, oly roppant zavar támadt, hogy ily szavakat lehetett hallani: „Készebbek vagyunk meghalni, mint a németek szolgaságába esni!“ (II. 19.)

Firnhaber nem állított pozitív tényeket ezen állítások ellenébe.

Az, hogy a külön-külön kiadott okmányokban előfordul e kitétel: „in praesenti diaeta seu conventu budensi super ea re indicto“, semmi czáfolat nem lehet, mert hiszen a budai országgyűlés létét senki sem tagadta, de igenis, az országgyűlésnek az illető szerződést illető sanctióját, melynek semmi nyoma sincs sem törvényekben, sem egykoru irókban. Sőt minden körülmény ellene mutat; például csak az is, hogy az 1493-iki Szent-Mihálynapra hirdetett országgyűlésen, melyet Istvánffy „turbulentus“-nak nevez, új tárgyalás alá kerülvén Miksa örökösödési ügye, — Kovachich szerint „*potentissimi quique Magnatum huic propositioni pactisque intercederunt.*“ A vármegyék követei, úgy látszik, leghevesebben ellenzék azt, s így az örökösödési szerződés országgyűlési sanctiójának ügye ismét abban maradt. Szalay is ily nézetben van. „Ily mérges viszonyban állván király és rendek, ugymond ¹⁾ egymáshoz, természetes, hogy Vladisláv czélt nem érhetett, midőn Maximilián sürgetésére az országgyűlést az ausztriai ház örökösödésének kimondására, mint a pozsonyi szerződés követelé vala — felhivta.“

De az egykorú emlékek is e felfogás mellett szólnak, s ellene mondanak Firnhaber azon állításának, hogy a pozsonyi szerződés országgyűlésileg elfogadtatott

A többi közt magától Firnhabertől is birunk néhány okmányt kiadva, melyek ellene tanúskodnak. Ő ugyanis angol levéltári adatok, különösen a britt muzeum okmánytára nyomán a bécsi akademia Archivjában néhány, a Habsburg-ház Magyarországra való jogát érdeklő okmányt tett közzé. ²⁾ Ezen okmányok a Mohács utáni korból valók, s részint Ferdinánd, részint Zápolya érdekében intéztettek az angol királyhoz, és így bennök a két ellentétes felfogás érdekes nyilvánulásaira akadhatunk.

Halljuk csak, mily értelemben nyilatkoznak a két felek egymásnak trónörökösödési igényeiről, s különösen Ferdinánd igényének jogi alapjáról. A „*Jura regis moderni Hungariae et*

¹⁾ Szalay M. T. III. 398. l.

²⁾ Urkunden zur Geschichte des Anrechtes des Hauses Habsburg auf Ungern. (Archiv, 24 k.)

Ferdinandi“ című emlékirat, mely Zápolya érdekében szerkesztett, a többi között így nyilatkozik: „Azt mondja Ferdinánd, hogy jogigénye van az országhoz ama kettős szerződésnél fogva, melyről föntebb szólottunk; a szerződések elsje Mátyás királytól való, mely, elismerjük, az ország rendei által jóváhagyatott; a másik Ulászló szerződése, mely Mátyás halála után kötött, s melynek az országos rendek nyiltan ellenmondána k. Azt mondjuk, hogy e szerződésnek semmi érvénye sincs, mert az ország által nem erősített meg.“ stb. ¹⁾

De azt mondhatják, hogy a Zápolya érdekében szerkesztett emlékiratba elferdítések csúszhattak be. Egyrészt az idő közelsége miatt a történetek ilyes meghamisítása nem is képzelhető, de az „audiatur et altera pars“ elvénél fogva Ferdinánd álláspontját sem mellőzhetjük hallgatással. Halljuk tehát, mennyiben mond ellent az ő emlékirata Zápolya állításának, s mennyiben crőtleníti meg azt.

„Midőn Miksa király — így szól az okmány egyik helyén — e szembeszökő sérelmet (t. i. mellőztetését a magyar trónról ²⁾ megboszulandó,“ fegy vereit a magyarok ellen fordítá, s igen sok magyarországi erősséget részint megszálla, részint meghódoltata: Ulászló és Maximilian között a szerződés csakhamar megújított, mely is később Magyarorszá g főpapjai és zászlósai által elfogadtatott s megerősített.“

Ime, tehát a Ferdinánd-féle emlékirat sem állítja azt, hogy a pozsonyi szerződés országgyűlésileg elfogadtatott, hanem pusztán az ország főpapjai- s zászlós urairól szól, kik a fenmaradt okmányok tanusága szerint csakugyan elfogadták a szerződést. Még Zápolya István is, ki Szalay szerint nem található az aláírók sorában, elfogadta, s mint egy, Firnhaber által közlött okmány mutatja, alá is irta azt. A főpapok, zászlósok s egyéb főtisztek megerősítése kérdés alá nem jöhet tehát: de ezen aláírás és elismerés megtörténhetett, s mint a történeti nyomok mutatják, való-

¹⁾ L. Jura regis moderni Hungariae et Ferdinandi. (Archiv, 24. k., 12—13. l.)

²⁾ L. A. Ferdinánd érdekében kiadott „Declaratio Ferdinandi in regem Hungariae“-t A. (U. o. 28. l.) Mindét emlékirat az angol fölséghez intéztetett.

ban minden előzetes országgyűlési végzés nélkül történt is meg; sőt lihető, hogy a király, miután az országgyűlési határozat ki nem mondathatott, Miksának megengesztelésére is, minél szaporább elismerő levelek kieszközlése által igyekvők a szerződés követelményének legalább némileg érvényt adni.

Daczára, hogy Firnhaber érintett állítását határozottan hamisnak kell nyilvánítunk s a magyar történészek ellen emelt vádját megezáfolnunk, — el kell ismernünk s neki érdemül be tudnunk azon fáradságteljes buzgalmat, melylyel a magyar történeti kutfőanyag szaporításához hozzájárult. E dolgozata is sikerült kutfőkészletet nyújtand a Jagelló-kori viszonyokkal foglalkozóknak.

A Jagellóknak s Habsburgoknak összeköttetéseihez Spicshammer (Cuspinianus) János naplója, melyet az akademia Scriptorcs-eiben találhatunk *), részletes, bár igen halvány adatokat szolgáltat. Spicshammer Bécs és Buda közt úgyszólván rendes ügynöki teendőket végzett, a császári politika titkos czélzataiba mélyen beavatva, család eljárásával s titkos instructióival a különben nádszálként ingatag s gyenge Jagellókat a Habsburg-szövetség s rokonság leghajthatlanabb barátjaivá változtatta, úgy, hogy csodálnunk lehet, mily kérlelhetlen erélylyel védték a Jagellók e tekintetben álláspontjukat. Fájdalom, hogy e följegyzések egyszerű időrend szerinti adatok, belsőösszefüggés és határozottabb szerkezet nélkül. Érdekes tudni, hogy Spiesshammer 1510-től 1526-ig nem kevesebb, mint 24-szer látogatá meg a magyar udvart. Miután az elutazásnak és megérkezésnek datuma mindentűt följegyeztetett, ezen adatok nyomán bizton tudhatjuk, hogy akkor Bécsből Budára két nap alatt el lehetett — természetesen gyors lovakon — jutni. Sőt olykor ennél is rövidebb időköz kívántott p. o. 1519. évben május 24-én így szól a napló: „Exivi Vienna,“ 25-énél pedig: „Veni Budam.“ Így tehát másfélnap alatt is meg lehetett az utat tenni, kivált ha az időjárás kedvező volt.

Helylyel-közzel az újság érdekével is birnak följegyzései. Lássunk csak példákat!

„1502. jun. 8-kán. E napon oly nagy zivatar tört ki Magyar-

*) Tagebuch Johannes Cuspinian's 1502—1517. (Scriptores I. 397—416.)

országban, hogy sok ember a házakban megfulladt, a villám a szabadban majd minden barmot tönkre tett, a mezők s szőlők annyira elpusztultak, hogy lehetetlen rájuk ismeri, a szőlővesszők is kiirtattak s esoda nagyságu kövek hulltak.

1510. jul. 7. E napon Tatában, Magyarország városában a II. Julius által Ulászló magyar királynak küldött főveg s aranykard nagy ünnepélylyel, sok istentiszteleti szertartással, apostoli áldással s teljes búcsúval megáldatott. Az apostoli követ Simon modrusi püspök volt, ki először a hitelesítő pápai levelet olvasta fel, azután a főveg és kard s ajándékok jelentményét magyarázta; erre rövid szónoklatot tartott, végre tisztét végzé. A királyon, főemberein s az összes püspökökön kívül még jelen valának a császár követei, a francia király követe, a lengyel király két követe s a velencei követ. A mondott legatuson kívül még egy másik apostoli másod-követ, Alliches de Crassis is jelen volt.

1518. november 5. (Sz.-Imre napján) Mraty, én és Salius, Károly király hirnöke, Lajos királyra nagy ünnepélylyel feltűztük az aranygyapjú rendjét. A királynál étkezünk s vigadtunk.“

Ilyen apróbb érdekü élményeket, melyeknél szerepelt, Spieskammer naplójában nagy számmal találunk följegyezve. Az általa tárgyalt ügyek és teljesített alkudozások tárgyaról s tartalmáról azonban alig értesülhetünk; csak röviden érinti azokat, mint például az 1513. év dec. havában, midőn Budára jött s a királylyal értekezett, a szóban forgott dolgokról semmi említést nem tesz, hanemcsak így ír:

„12. Decembris. Veni Budam. 14. Decemb. H a b u i audientiam privatam et incepi secretiora“ stb.

Végül, az akademia kiadványainak Jagelló-kori emlékeiről szólván, meg kell említenünk Herberstein Zsigmond önéletrajzát is.)* Ennek nagyrésze ugyan a derék Kovachich által is kiadatott a már ritkává lett gyűjteményben: „Sammlung kleiner Stücke aus der ung. Geschichte“ (Buda, 1805.), de a Karajan által eszközölt jelen kiadás mind tartalomra, mind szerkezetre nézve teljesebb s hibátlanabb. Herberstein is egyike volt a Habsburgok legserényebb diplomatiai ügynökei-

*) Selbst-Biographie Siegmunds Freiherrn von Herberstein, 1480—1553. Scriptorum I. 67-396,

nek, kik mint örökös mozgó-pósta, egyik udvarból a másikba szállongtak, szerződés, házasság vagy frigykötés stb. végett, és kik az elhíresült „tu felix Austria nube“ eszméjének furfangos eszközlői s kivívói voltak. Csak a jelen önéletrajz adatait kell olvasnunk, s azonnal előttünk állandanak a habsburgi diplomatiának szövevényei. Midőn például Miksa, ki a Zápolya-család túlsúlyát Magyarországon különben is féltékeny szemekkel nézte, attól tartott, hogy Zápolya János trónszerzési vágyaiban rokona, a lengyel király által segítetteti fog: ennek titkon ellenséget szerzett a moszkvai fejedelemben s a németrend nagy-mesterében. Ily sakkhuzások tételére, mint látszik, Herberstein ügyes kezekkel rendelkezett. Ámbár hazánkat érdeklő feljegyzései főleg Ferdinánd korára vonatkoznak, s majd általunk ott bővebben tárgyalandók lesznek, mégis a Jagellók korszakára is érdeklő birnak, miután Herberstein többszörös összeköttetésben állott a magyar udvarral is. 1518-ban az országgyűlésen is jelen volt; — álmélkodva emlékezik meg a nagyok s püspökök pompájáról, s a királynak koldús nyomoráról. „Úgy látszik — így fejezi be ezen feljegyzését — hogy e helyzetnek nemsokára vége szakad!“

CSILLAGH GYULA.

T Á R C Z A.

A Magyar Történelmi Társulat második vidéki gyűlése, Hontvármegyében, 1869. szeptember 19-dikétől 28-dikáig.

Társulatunk ez idei vidéki gyűlése a kitűzött határidőben, s legnagyobb részt a szintén már eleve megállapított tervszerint folyt le. A tagok — bár a remélnél kisebb számban — néhány, Nógrádból és Bars felől jövőket kivéve, mindnyájan szeptember 19-dikén érkezének a szobi vasuti állomásra, honnan őket Hont vármegye vendégszerető birtokos urainak fényes fogatai szállították I p o l y - S á g r a. Itt a vármegye házában volt a találkozás, a hol a megye főispánja: b. M a j t h é-

n y i L á s z l ó ő mlgánál, első alispán : H o r v á t h M i k l ó s úrnál, — az ezen vidéki gyűlés végett alakult honti bizottság elnökénél — valamint P o n g r á c z L a j o s főjegyző úrnál, e bizottság fáradozó tevékenységü jegyzőjénél, továbbá b. N y á r y A d o l f honvédőrnagy és volt másodalispán úrnál — szintén a bizottság egyik tagjánál — tettek az érkezők tisztelgő látogatásokat; majd a vármegye levéltárát tekinték meg, és ott többen mindjárt munkához is fogtak : az ugyanott a bizottság szíves gondoskodásából már külön csoportozatokra rendezetten kiállítva volt okmány-gyűjteményekből jegyezgetvén, és másolván az érdekesebb darabokat.

Ezen okmánygyűjtemények, a honti bizottság felszólítása folytán, a vidékről egyesektől küldettek be, némely régiségekkel egyetemben ; a t. ez. beküldők a következők voltak : 1. D a c s ó P á l ú r Keszihóczról, családi levéltárából egy 1243-diki IV-ik Béla-féle eredeti, továbbá nyolcz csomagban összesen 297 darab, szintén nagyobb rész eredeti, kisebb részben pedig egykorú másolatban levő XIV—XVIII-ik századbéli okmányt, közöttük több igen becses darabot. 2. M a j l á t h I s t v á n orsz. képviselő úr Kereskényből, 1 Árpádkori és 18 db egyes házak korabeli eredeti okiratot, néhai Baross József úr gyűjteményéből. 3. J a n k o v i c h A n t a l orsz. képviselő úr Hunyady Mátyás királynak 1463-diki eredeti adománylevelét, Felső-Elefánt és Kis-Appony nyitra-, továbbá Lieszkő trencsényvármegyei falvakban lévő bizonyos részirtokokat illetőleg, Kosztolányi György mester, kir. titkár részére; továbbá ugyan Mátyás királytól ezen adományozás megerősítését 1467-ből, szintén eredetiben. 4. B a l á s G y ö r g y nyéki plebános úr : a Csikus-családnak egy eredeti cessionális levelét 1398-ból; 4 db különböző kori régi pénzt, egy db jutalmi érmet és 10 db régi könyvet. 5. N a g y V i n c z e ú r Ipoly-Ságról : egy, 1584-diki eredeti magyar okmányt; Homonnai Drugeth János országbírónak egy, 1640-diki ered. kiadványát, és egy, Nagy-Szombatban 1751-ben nyomtatott „Számvető Táblá“-t. 6. B e r z s e n y i D é n e s ú r Ipoly-Kesziről egy ered. statutionális levelet 1378-ból. 7. G y ü r k y M e d á r d úr Szelényből a néhai Szelényi-család levéltárából egy csomag vegyes korbeli okmányt, köztük számos Anjou- és Jagello-korit. 8. S á n t h a János úr Dalmadról 3 db Anjou-kori okmányt. 9. A f t. r o z s n y a i k á p t a l a n ipoly-sági uradalmi levéltárából 95 db eredeti okmányt, a XVIII-ik század közepéről. 10. P o n g r á c z L a j o s ú r Ipoly-Ságról, 8 db régibb és újabbkori okmányt — köztük Hunyady Jánosnak

Szilágyi Erzsébetnek és Mátyás királynak a régi Pongráczokra vonatkozó 3 db okiratát, s Rákóczi „Recrudescunt . . .“ manifestumát és a szatmári béke-okmányt, múlt századi másolatokban; — továbbá 1 db arany, 2 db ezüst és 1 db réz török pénzt, 1 db XVII-ik századi rézpénzt, végre két német fillért sárga rézből. 11. Libertíny Kálmán úr Korpona városának általa irt monographiáját.

Régi műtárgyakat kiállítottak: 1. Hont vármegye levéltára részéről kiállítottak a) a megye területén talált római tégladarabok; b) Pereszlényen lelt hamvedény, edény- és csonttöredékek. c) egy római bronz-kard, kettétörve. 2. b. Nyáry Jenő úr beküldött: a) Magyaradon ásott kőkori régiségeket; b) egy gyönyörűen metszett kristály-serleget a kuruczvilágból, 1708-ból. 3. Lamy István úr: két db kőkori vésőt. 4. Pál István úr: egy kőbaltát. Ray Pál úr: Hont vára romjaiból kiásott vas-bárdot. 6. Pongrácz Lajos úr: az egykori ipoly-sági vár földjében talált régi sarkantyút és patkót. 7. Méhes József úr: két lovag-sarkantyút, melyek az ipolykeszii határban találtattak. 8. Libertíny József úr: két bronz nyársot, melyek 1863-ban Lászlófalván találtattak, a Turócz vize partján, összesen mintegy 300 db együtt. Végre 9. Dr. Jelsik, dr. Elfer és Pongrácz Lajos urak Hont vármegyében talált csont- és csiga-kövéleteket állítottak ki. E régiségek t. kiállítói, b. Nyáryt kivéve, mind ipoly-ságiak.

A megérkezett történetbúvárok estig és másnap reggel ezen okmány-gyűjtemények vizsgálatával s nevezetes darabjaiknak másolásával foglalkoztak, s a régészek a kiállított antiquitásokat szemlélték. Este 6 órakor a tagok értekezletre gyűltek össze az alispáni szálláson, a hová az elnök: Horváth Mihály által meghivatva, Hont vármegye értelmiségéből is szép számmal összegyülekeztek, miután az értekezlet nyilvánosan tartatott. A társulat tisztviselői közül jelen voltak: Horváth Mihály és Ipolyi Arnold alelnökök, Thaly Kálmán titkár, és dr. Fischer Kálmán ügyész. A választmányt a nevezeteken kívül Botka Tivadar, Frankl Vilmos, Haán Lajos, ifj. Kubinyi Ferencz, b. Nyáry Albert, Nagy Imre Nagy Iván, Toldy István és Véghely Dezső képviselték. Rajtuk kívül Ipoly-Ságon láttuk még a társulat t. tagjai közül a szenvedélyes és szerencsés régiségkutató b. Nyáry Jenőt, a jártas paleographus Supala Ferencz és Géressy Kálmán, úgy Dessewffy Gyula, Rainer Gyula, Bolgár József,

stb. urakat. Megjelentek továbbá az értekezleten hg. Coburg Ágost ő fensége csábrági és szitnyai uradalmainak jogigazgatója: t. K a l m á r L a j o s ú r, valamint S e l m e c z és K o r p o n a sz. kir. városok megbizottai: magukat a történelmi társulattal érintkezésbe teendők az iránt, mikor fognak az illető kutató bizottságok a főméltóságú hg. K o h á r y - h á z, úgy szintén az említett két kir. város archivumainak búvárlatára a hely színére érkezni?

Az értekezőlet megnyilván, H o r v á t h M i h á l y üdvözlé és tervszerű munkálkodásra hívta fel a megjelent tagokat. Ezután minde- nek előtt a másnapi ünnepélyes gyűlés programja állapított meg, ekképen:

1, Elnöki megnyitó-beszéd, H o r v á t h M i h á l y t ó l.

2. H o r v á t h M i k l ó s első alispán úrnak, mint a Hontvármegyében e történelmi gyűlés rendezése végett alakult kebelbeli bizott- ság elnökének, a társulathoz szóló üdvözlote.

3. N a g y I v á n értekezése: „Hontvármegye Árpád-kori bir- tokosairól.

4. V é g h e l y D e z s ő értekezése: „Korothmay Katinka.“

5. N y á r y J e n ő értekezése: „Az ó-básti Pogányvár.“

6. G y ü r k y A n t a l értekezése: „A hazai borászat történetéről.“

7. Elnöki zárszó.

A gyűlés kezdete d. e. 10 órára állapított meg.

Ezek után elnök felszólítá a tagokat: kik szándékoznak a levél- tár-kutató bizottságokban ténylegesen működő részt venni? Összesen 16-an jelentkeztek. S miután a beküldött okmány-gyűjtemények már is átvizsgáltattak s érdekes darabjaik ezen és a következő napon le fog- tak a tagok által másoltatni, — de főkép, miután a t. beküldők többjei részéről abbéli szíves ajánlat tétetett, hogy ezen okmányokat a társu- lat lemásolás végett Pestre is elszállíthatja; — mindezek folytán, hogy ama 16 tag munkálkodását annál inkább az egyes főcsaládok gaz- dag levéltáaira lehessen csoportosítani, elhatároztatott, hogy a terve- zett ipoly-sági bizottság elmaradjon, s csak h á r o m bizottság alakít- tassék, ugymint 1. a z s é l y - k é k k ö i (gr. Zichy- és b. Balassa-archi- vum, Nógrád vármegye b.-gyarmati levéltárával egybekötve); 2. a s z e n t - a n t a l - s e l m e c z - k o r p o n a i (hg. Koháry és eme két királyi városi levéltár); és 3. a k é r - b a g o n y a i bizottság, (gr. Majláth-, b. Nyáry és Sembery-családi levéltárak, a borfői Baross és aszúdi Géczy-Sem- bery-féle okmány-gyűjtemények.)

E bizottságok, — melyek működésük megkezdésére mindjárt a nagygyűlésre következő nap reggelén meg fognak az illető helyekre indulni — ekkép alakultak meg :

1. A z s é l y - k é k k ö i bizottság tagjai :

Horváth Mihály,
Ipolyi Arnold,
Nagy Imre,
Nagy Iván,
Véghelyi Dezső.

2. A s z e n t - a n t a l - s e l m e c z - k o r p o n a i bizottság tagjai :

Dessewffy Gyula,
Frankl Vilmos,
Haán Lajos,
Supala Ferencz,
Thaly Kálmán.

3. A k é r - b a g o n y a i bizottság tagjai :

Botka Tivadar,
Géresy Kálmán,
ifj. Kubinyi Ferencz,
b. Nyáry Albert,
Rainer Gyula.

E bizottsághoz csatlakozott régészeti kutatások, illetőleg ásatások tétele végott : b. Nyáry Jenő.

Ezután a titkár által b. Majthényi László főispán úr ömlga mint alapító, Horváth Miklós alispán úr pedig mint évdíjas tag jelentetvén be, a választmány által éljenzéssel elfogadtattak.

Továbbá bemutatta titkár

1) Szabó Károly Kolozsvárról érkezett nagybecsű küldeményét, u. m. a tavalyi kolozsvári gyűlésre egyesek által beküldve volt okleveleknek a t. beküldő tagtárs úr által rendszeresen elkészített kivonatait, nevezetesen összesen 355 db okmányét, mind külön-külön lapra. Ez okmányok közül XIII-ik századi 5, XIV-ik sz. 25, XV-ik sz. 33, XVI-ik sz. 75. (közte 10 magyar), XVII-ik sz. 196 (94 magyar); és XVIII-ik századi a szatmári béke előttről 21. (13 magyar). Titkár egyszersmind tolmácsolá Szabó Károly üdvözetét a honti gyűlésnek, és abbéli mély sajnálatát, hogy őt — a már ugyszólván utnak indultat — véletlenül közbejött körülmény meggátolá a megjelenetésben. A választmány Sz. K. valóban beces küldeményét addig is,

míg annak lemásoltatásáról — hogy az eredeti kézirat emlékül az erdélyi muzeumnak maradjon — Pesten intézkedhetnék, hálás köszönetét fejező ki jeles történettudósnknak e nagy fáradságba került munkájáért s szives megemlékezéséért, és fájdalmát a sajnosan nélkülözött, kitünő munkabíró tagnak önkénytelen elmaradása fölött.

2) Bemutatta titkár a magyar orvosok és természettudósok fiu me i nagygyűlése régészeti szakosztályának Fiuméből, 1869. sept. 9-én, Dr. Rómer Flóris szakosztályi elnök és Arányi Béla sz. o. jegyző aláírása alatt ke't üdvözlő iratát. Szívélyes tudomásül vétetett.

Pongrácz Lajos, mint a honti bizottság előadója, bemutatja a különböző nemzetségektől és hatóságoktól — köztük hg. Szász-Coburg-Gothai Ágost ő fenségétől, Nógrád vármegyétől, Korpona és Selmecz sz. k. városoktól — érkezett válaszokat, illetőleg a levéltáraikat a társulat tagjai előtt hazafüi készséggel megnyitni ígerő s ezeket vendégekül meghívó leveleket. Köszönettel fogadtattak.

Végre ugyan Pongrácz Lajos bemutatja t. Hőke Lajos tagtárs urnak, Hontvármegye egykori levéltárnokának, Hontvármegye archivumába letétel végett ez alkalomra beküldött kéziratát, mely Hontmegyének még teljesen be nem fejezhetett monographiáját tartalmazza.

Ezek után az értekezlet befejeztetvén, a tagok tömegesen a Ságon időző színész-társaság által a Magyar Történelmi Társulat e vidéki gyűlésének tiszteletére rendezett színi előadást, és a hontmegyei casinót — a hova vendégekül meghivattak — mentek megtekinteni, azután pedig Horváth Miklós alispán ur barátságos estebédjén gyűltek újra össze.

Másnap, sept. 20-án, az ünnepélyes nagygyűlés, a vármegyeháznak jellemzetesen díszített s a régi Koháryak: Hontvármegye volt főispánjainak — köztük a történelmileg nevezetes II-ik Istvánnak — olajba festett ódon arczképeivel ékeskedő főtermében, a már közlött előrajz szerint ment végbe, — de oly válogatott és oly nagyszámu közönség előtt, — minőt Ipoly-Ság — a hontiak nyilatkozata szerint — 1861 óta együtt nem látott. Nemesak a város, nemcsak úgy szólván az egész Hontmegye intelligentiája sereglett itt egybe a tudomány ünnepére, — de sokan még a szomszéd megyékből, városokból is ide zarándokoltak, némelyek nagy-hosszú utakat téve. Valójában, e körülmény, s az a lelkes, buzdító részvét, és mindvégig lankadatlan

érdek, melylyel a közönség, úgy elnökünk megnyitó-beszédét, mint minden egyes értekező felolvasását kísérte, — reánk nézve mindenek fölött emelő hatású és jutalmazó vala. Elnököt és értekezőket zajosan megéljenezték.

Délután 1 óra tájban mindenkinek teljes meglegedése közt osztott el a gyűlés, — s tagok és a közönségnek egy része, egy órai szórakozás után azon fényes lakománál találkoztak ismét, melyet a társulat tiszteletére I p o l y-S á g városának intelligentiája rendezett. E mintegy száz terítékű díszebéden a szelleműsfelköszöntések — úgy a tagok, mint a megyeiek s városiak részéről — egymást érték.

Délután a tagok munkálkodásukat folytatták a levéltárban, — estve pedig ismét új élvezet és kitüntetés várt reájok: a társulat tiszteletére, S t é g e r szíves közreműködése mellett, műkedvelők által rendezett s igen díszes és nagyszámú közönség — különösen bájos hölgykoszorú — által látogatott hangverseny. Ezt reggelig tartó táncvigalom fejezte be, melyben a társulatnak néhány ifjabb tagja is kedélyes részt vón.

Az ennyi szíves vendégszeretettel elhalmozott tagok, 21-én, kutató bizottságokra oszolva, a számukra már készen álló fogatokon az illető levéltárak bűvárlatára indultak, a megyének és szomszédságának különböző vidékeire.

S útjuk valóban a tudománynak diadalútja volt; hg. Coburg ő fensége, a gr. Zichy seniorátus, a gr. és nemes Majláthok, a b. Nyáryak, b. Bakonyiak, Semberyek kastélyaiban, Selmeecz és Korpona sz. k. városokban, s mások által, mindenütt a hol csak megjelentek, szíves magyar vendégszeretettel, előzőkenységgel fogadott vendégek valának, s bűvárkodásaikban úgy a levéltárak készséges kitérása, mint mindennemű szíves segédkezések, támogatások nyújtása által gyámolítottak. Selmeecz városa már eleve külön rendező bizottságot nevezett ki, mely számukra a történelmileg érdekesebb okmányokat kiválogatta s a város régiségeit bemutatta; ugyanezt tette a kir. kamara részéről b. M e d n y á n s z k y D é n e s kamara-gróf. Selmeecen a város, Korponán az apát úr díszebédet rendezett tiszteletükre; Coburg hg. kastélyát és fogatát rendelkezésükre adatá, stb. stb. S z ó v a l ü n n e p e l t é k o t t a t ö r t é n e l m e t.

Bűváraink mind e megtisztelő kitüntetéseket munkásságukkal óhajtván legalább némileg kiérdemelni: serényen kutattak, rendeztek,

dolgoztak, irtak a levéltárakban; mily eredménnyel? a zárülésen adták elő.

A sept. 27-én d. e. Ipoly-Ságon tervszerűleg megtartott zárülésre a legtöbb ideig a hg. Coburg-Koháry-féle szent-antali levéltárban búvárokodott, közben egy napra (sept. 24.) a közeli Selmeceze berándult, végre pedig Korponán át visszatért szent-antali bizottságnak mind az öt tagja visszatért, a k é r - b a g o n y a i n a k pedig — mely szintén hiven megtevé körutját — négy tagja érkezett vissza. Az ünnepélyes gyűlésen jelen volt díszes és nagyszámú közönség ismét egybesereglett a vidékből, városból, megtölté a megye termét, a legnagyobb érdekeltséggel hallgatván végig minden egyes előadónak a tett kutatások eredményeit ismertető jelentéseit.

Az ülés 1/2 11-kor nyílt meg. A társulat titkára Horváth Mihálytól tudósítást kapva, megszorodva jelenté, hogy a társulat szeretve tisztelt másodelnöke, közbejött betegsége folytán — mely őt egy napra még Ságon ágyban maradni kényteleníté — a zárülésen részt nem vehet, rendes orvosának gondjai alá Pestre utaznia kényszerülven; továbbá, hogy a körülmények Ipolyi Arnold harmadelnök urat is tartóztatták a visszaérkezésben. Ennélfogva titkár a jelen volt tagok nevében b. Majthényi László honti főispán urat, mint a társulat alapító tagját kéré föl az ülés vezetésére. Mire ő mla, engedvén a fölhívásnak, éljenzések közt foglalá el az elnöki széket, s legelőször is Horváth Mihálynak táviratilag megküldendő részvénytilatkozatot indítványozza; a mit a gyűlés egyhangulag helyeselve, el is fogadott.

Ezután titkár jelenté, hogy a z s é l y - k é k k ö i bizottság tagjaitól távirat érkezett, melyben tudatják, hogy miután ők véletlenül két taggal (Horváth, Ipolyi) megkeves' edtek, ellenben a gr. Zichy-levéltárban roppant mennyiségű nevezetes okmányra akadtak: még a zárülés napját is munkálkodásuk folytatására kívánják fordítani, s azért meg nem jelenhetnek. Elnök tehát a szent-antali-selmeceze-korponai bizottságot szólítá föl jelentéstételre. — Ennek előadói Thaly Kálmán és Haán Lajos lévén, előbb Thaly háromnegyed óráig tartó, élőszóbeli előadásban ismertette a hg. Koháry-ház levéltárát, először általánosságban, azután pedig az archívum főkincseit: a Koháry István-féle XVII-ik századi s a XVIII-iknek elejéről való levelezéseket; utána Haán szólott, úgy a Koháry-, valamint a selmecezi és korponai levéltárak régibb okmányairól s ódon műtárgyairól,

tüzetesen ; majd ismét Thaly, ez utóbbi két archívum újabbkori okleveleiről. Elnök ezután a k é r - b a g o n y a i bizottság történelmi előadóit b. Ny á r y A l b e r t e t és G é r e s y K á l m á n t hívta föl, kik közül amaz a gr. Majláth, a Baross, a b. Nyáry- és Sembery-féle, továbbá a báthi levéltárakat, emez pedig a szüdi Géezy-Semberyféle okmány- és éremgyűjteményt ismertette. Utánok a bizottság régészeti előadója b. Ny á r y J e n ő értekezett a Magyaradon általa ásított kő- és bronzkori régiségekről, melyekből egész tárlatot rendezett, és darabonként magyarázott a gyűlésnek. Végre a b. Nyáry-család kuruczvilági serlegét Thaly Kálmán mutatta be és magyarázta.

A lankadatlan érdekeltséget tanusító, s valódi tudománysszomjas közönség minden egyes előadást zajos tetszéssel kísért.

Ezek után titkár, hálával jelentvén, hogy t. ez. Dacsó Pál, Gyürky Medárd és Majláth István urak szívesek voltak beküldött okmánygyűjteményeiket másoltatás végett a társulatnak átengedni, a Sembery- és Baross-féle okmányoknak pedig további másolását ifj. Kubinyi Ferencz t. tagtárs úr helyben, Hontban, folytatandja, — meghatottan mondott a társulat nevében hálás köszönetet a mindenütt tapasztalt meleg részvétért, lelkes fogadtatás és gyámolításért, Hont megye mlgos főispánjának, tisztikarának, egész közönségének, Nógrádmegyének, Selmecz és Korpona városoknak, s névszerint mindazon t. ez nemzetségeknek, családoknak és egyeseknek, kik levéltáraikat és vendégszerető lakkaikat a történetbúvárok előtt oly szives készséggel tárják ki ; végre köszönetet a lelkes közönségnek, mely gyűléseinket oly buzdító részvéttel tisztel meg, itt, a régi Hunt-Páznánok és a jellemzilárd Koháryak földén, a hol, ime, élénk rokonszenv él a történelem iránt. Társulatunk tagjai, valójában, sohsem fogják feledhetni az annyi szép emlékek egybekapcsolat h o n t i k i r á n d u l á s t.

A titkár búcsúbeszédére főispán ő mlga meleg szavakban felelt : viszont a társulatnak és az egyes értekezőknek, előadóknak köszönnvén meg, Hont megye közönsége nevében, a nyújtott szellemi élvezetet.

Ezzel az ülés, fél egy óraker, berekesztetett.

Ülés után a társulat tagjai a titkár vezetése alatt testületileg tisztelgtek a fő- és az első alispán uraknál, — még egyszer ünneplésesen megköszönnvén a kitüntetett nemes részvétet, s ő mlgának elnöki fáradozását.

Két óraker főispán úr adott pompás búcsulakomát a történetbú-

vároknak, mely alkalommal szép felköszöntésekben egyik részről sem volt hiány.

Ébéd után a bűvárok különböző irányban távoztak, — a legtöbben Pest felé; a b. Nyáry-fivérek azonban még régészeti kutatások tételére Nógrádba Pilinybe, Thaly Kálmán pedig szintén Nógrádba, a r o m h á n y i, Rákóczi-féle harezttér tanulmányozására utazának.

Íme, ez rövid vázlatban a honti kirándu'ás képe. A bűvárkodások tudományi eredményét a kutató bizottságok közlendő jelentései vázolandják.

— **A Magyar Történelmi Társulat october havi választmányi ülése** e hó 7-kén d. u. 5 órakor tartatott. A társulati elnökök a megjelenésben akadályozva lévén, F a b ó A n d r á s, mint a jelenlevő választmányi tagok legidősbike, kéretett föl az elnöki szék elfoglalására; ki is az ülést megnyitván, üdvözli a két havi szünidő után ismét egybegyűlt választmányt.

Ezután mindenekelőtt a júliusi választmányi ülés jegyzőkönyve hitelesített; majd a következő, napirenden levő tárgyakra mentek át:

1. K o r e l n ö k felszólítja a vidéki kirándulás alkalmára alakult levéltár-kutató bizottságok előadóit, a tett bűvárlatok eredményéről való jelentéstételre.

Erre N a g y I m r e, mint a zsély-kékkői, T h a l y K á l m á n, mint a szent-antal-selneecz-korponai, és b. N y á r y A l b e r t, mint a kér-bagonyai bizottságok előadói, egymásután részletesebb szóbeli jelentéseket tettek — illetőleg az ipoly-sági zárulésen tartott relatióikat a választmány előtt ismételték — a gr. Zichy-senioratus, a hg Koháryház, Selneecz és Korpona sz. k. városok, a gr. Majláth-, a b. Nyáry- és Sembery-családok levéltárai, a borfői Baross-féle okmánygyűjtemény stb. felől.

A választmány örömmel győződött meg e jelentésekből a tett kutatások valóban gazdag, némely levéltárat illetőleg m e g l e p ő e n gazdag eredményéről, valamint az azokban bűvárkodott bizottságok tagjainak ernyedetlen szorgalmáról, a kik, mint a jelentésekből kiténik, nemcsak hogy sokat kutattak, rendszereztek, osztályoztak, terjedelmes kivonatokat és jegyzeteket tettek: de több száz okmányt egész terjedelműleg le is másoltak, sőt részben a némely levéltár-tulajdonosok

szívességéből magokkal hozott okmányoknak ott el nem végezhetett másolását még jelenben is folytatják.

Épen ezen megfeszített munkásság okozá, hogy a bizottságok, minden idejüket okmánybúvárlatra fordítván: kutatásaik eredményéről szóló kimerítő, írásbeli jelentéseik elkészítését még be nem fejezhatték. E végből a választmány — elismerését nyilvánítva a bizottságok hű munkásságáért — a nevezett előadókat bizta meg, hogy közülök kiki érintkezésbe tévén magát saját bizottsági tagtársaival, az írásbeli jelentéseket october hó folytán elkészítsék és a november 4-ikén tartandó választmányi ülésen benyújtsák. E jelentések aztán összegyűjtetvén, a „Századok“ november havi füzetében fognak kiadani, ez a füzet — emlékül és hálás viszonzásképen mindazon t. cz. levéltár- és okmánygyűjtemény-tulajdonosoknak megküldetvén, kik levéltáraikat búváraink előtt hazafiúi nemes készséggel megnyitni sziveskedtek.

Jövő füzetünkben tehát a t. olvasó a kutatások eredményéről magokból a jelentésekből fogván értesülni: ezuttal a t. jelentéstevőknek futólagos ismertetés által eleibök vágni nem akarunk; csupán az elért eredmény gazdagságát hangsúlyozzuk ismételve, és pedig a régiebb korra nézve főleg a gr. Zichy-féle zselyi dús levéltárbelit, a hol csak Árpádkori okmány 70 (mind lemásoltattak), Anjou- és Jagello-kori pedig másfélezernél több létezik, — továbbá a bécsi békétől a szatmári békéig terjedő időre nézve a hg. Koháry-levéltárbelit, a hol Koháry Péter, I. és különösen II. Koháry István — tábornok és országbíró — eredeti, nagybecsű levelezései egész külön archivumot képeznek. Mind a Zichy-, mind a Koháry-, úgy a Majláth-levéltár is még eddig történelmi czélból sem átkutatva, sem ismertetve nem volt. Mindaz tehát, a mit búváraink onnét előhoztak s hozandnak: új nyere a tudománynak.

2. Titkár bemutatja Szabó Károly v. tagnak és a kolozsvári állandó bizottság jegyzőjének a sági gyűlésre érkezett regestáit, s indítványozza azok lemásoltatását. A választmány az indítványt elfogadván, a másoltatás foganatosításával indítványozót bizza meg, — egyszersmind a maga részéről is meleg köszönetét fejezvé ki — a sági gyűlés példájára — a fáradhatlanul tevékeny és a társulat iránt nemes buzgalmat újból és újból tanusító Szabó Károly iránt, a nagybecsű küldeményért.

3. Pesty Frigyes pénztárnok, előre bocsátván, hogy mi-

után az Ipoly-Ságon jelentkezett igen szép számú új tagok névsora még be nem küldetett: azoknak díszes koszorúját majd csak a novemberi ülésen terjesztheti elő, — ezuttal csak a múlt választmányi ülés óta egyebünnel begyűlt új tagok neveit olvassa föl; úgymint alapító tagúl jelentkezett: Breznayik János, ev. lyceumi igazgató-tanár Selmecezen; évdíjas tagokúl: Scholcz Vilmos, ev. lyceumi tanár, ugyanott; Sárkány Miklós, bakonybéli apát; Orem János, plébános Eeséren; Varsányi János, megyei mérnök Aszódon; Sváby Frigyes, Szepes vármegye levéltárnoka, Lőcsén; Hollósy Zsigmond, ref. collegiumi tanár Kecskeméten; Zilahy Lajos Nagy-Váradon, és Nagy Ignác Győrött. Mindnyájan egyhangúlag elfogadtattak.

4. Szintén pénztárnok úr figyelmezteti a választmányt, hogy miután a társulat mindazon évdíjas tagjainak, kik 1867-ben kötelezték volt magokat három évre, (vagy ha utóbb léptek is be: befizetéseiket, a „Századok“ 1867-iki folyamát is megkapni kívánván, ezen évtől kezdették) tagsági kötelezettsége a folyó év végével lejár: ideje volna őket felszólítani tagsági kötelezettségük szíves megújítására, vagyis újabb három évi cyclusra való aláírásra. Indítványozó e végből felhívást készített, melyet is fölolvassván: a választmány elfogadta, s elrendelé annak külön levélen való kinyomatását és a „Századok“ f. é. october havi füzetéhez melléklését. Ebben minden évdíjas tag — kinek három éve lejár — felszólítatik, hogy ezen fölhívási levelet szíveskedjék aláírni, s Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz f. é. december 15-kéig visszaküldeni, hogy így — ezen aláírás újabb három évi lekötelezésnek tekintetvén — a társulat eleve tájékozhasssa magát a „Századok“ újévtől fogva nyomtatandó példányainak száma iránt.

Bizton reméljük, hogy a hazai történelem és társulatunk ügyének előmozdítását tekintve, az illető t. ez. évdíjas tagok közül csak igen kevesen mulasztandják el ezen újabb aláírást; annyival inkább, minthogy a társulat az úgysis oly esekélyre szabott évdíjért, a „Századok“ füzetének jelen terjedelmében és bérmentes kézhez küldésében, a tagoknak immár aequivalens értékét ad. Kérjük azért a jelen füzetünkhöz mellékelte ezen fölhívások szíves aláírását és mielőbbi beküldését, magától értetvén, hogy a kinek aláírási íve netalán eltévelyednék: az nevezett pénztárnok úrhoz (váczi-utca 20. sz.) czímezendő egyszerű magán-levéiben, vagy akár levelezési lapon is kifejezheti tagsági kötelezettségének meghosszabbítása iránti szándokát.

5. Titkár bemutatja azon XVI—XVII-ik századi, magyar érdeklő okmány-másolatokat, melyekkel Mirces János t. tagtárs úr a társulatnak a velencei Szt.-Márk-levéltárból kedveskedni kívánt, s melyek a múlt július hóban — de már az akkori ülés után — érkezték, még be nem mutathattak, — mindazáltal már a „Századok“ júliusi füzetében rövidesen ismertetve voltak. A választmány köszönettel fogadja az érdekes küldeményt.

6. Titkár jelenti, hogy a Hyppolit érsek-féle codexek másolatása már teljesen befejeztetett; a szünidők alatt az utolsó darabok is megérkeztek Modenából. Bemutatja az összes kéziratokat — 1487-től 1520-ig terjednek — s tudatja, hogy a modenai olasz kir. levéltár igazgatója: Campi lovag úr irányában, mint a ki a másolatokat a társulat iránti hajlamból személyesen szíveskedett comportálni az eredetiekkel, a nagy terjedelmű munka befejezése alkalmából már elnökileg kifejeztetett a Magyar Történelmi Társulat hálás köszönete. Titkár ezután fölhívja a választmányt: intézkedjék e kéziratok átvizsgálása és sajtó alá adatásuk iránti javaslat készítése felől. — Ezen indítvány értelmében e codexek fölfedezője: b. Nyáry Albert, Nagy Iván és Nagy Imre v. tagok bizattak meg, kik is ez ügyben a novemberi ülésen fogják jelentésüket és javaslatukat előterjeszteni.

7. Dobóczy Ignác, v. tag, két rézérmet mutatott be, u. m. egy II. Rákóczi Ferencz-féle ritka példányú dénárt, és egy más, egyik felén teljesen símán hagyott, s másik lapjának is — koronátlan magyar címerrel és 3-as számmal — csak közepén bélyegzett, még eddig ismeretlen rézpénzt, melyet bemutató szintén kuruczviláginak vél. — Ha kuruczvilági: inkább a Tököly, mint a Rákóczi kuruczvilágából való, több oknál fogva, melyeknek fejtegetése itt messzire vinne. Különben, e pénz igen hirtelen készült s gyarló veretű, az ország címere is hibásan áll rajta: négy helyett csak három pólyával. Az egész, ezüstforintos téríméjű érem, úgy látszik, vagy barcza gyanánt szolgált, pl. az ország által fizetett bányászok vagy sóvágók számára, vagy pedig u. n. Nothgeld lehetett. Egész alakja ide mutat.

Ezután, több tárgy nem lévén, korelnök úr az ülést föloszlatta.

— **A magy. tudományos Akadémia** a szünidők befejeztével oct. 4-kén tartá első ülését. Ez épen a történelmi osztályé volt. A titkár szomorúan jelenté Karácsony Mihály, osztálybeli levelező

tagnak aug. 29-én történt gyászos elhúnytát; a ki fölött emlékezésed tartására az osztály által Szabó Károly határozottatott fölkéretni.

Ezután Mátyás Flórián, I. tag vitatta — de csakis vitatta — a pannonhegyi alapító-level érdekeségét, Horváth Mihálynak füze-teinkben megjelent értekezése ellenében, — nem annyira paleographiai érveivel, mint inkább általánosan kárhoztatott gúnyolódásával és az akadémiai felolvasó asztalnál különösnek tetsző szónoki tüzeskedésével, álpathoszával akarván hatni.

Majd Bartalus István, jeles zenetörténetbúvárunk jelentése mutatott be, a felső-austriai kolostorok könyvtáraiban tett kutatásai közben lelt magyar történelmi érdekű kéziratokról. Ezek közül nagy számmal vannak a Mátyás-féle levelek, de a melyeknek jegyzéke még egybeazonosítandó: hogy mennyiben ismeretesek már, s mennyiben még nem?

A történelmi bizottság is tartott sept. 13-kán egy rendkívüli ülést, Mircse János úr újabb, a f. év utolsó negyedére szóló velencei küldeménye ügyében. Ez utóbbi azonban oly selejtesen válogatottnak és hanyagúl másolt-illetőleg összehasonlítottnak találtott, — hogy a bizottság Mircse úrral jövőre minden viszonyt megszüntetni határozott.

A történelmi osztálynak oct. 8-iki értekezletén Reisz György autographiai gyűjteménye második részének a kéziratár számára megvétele végeztetett ajánlatba hozni, az Akadémiánál. E díszesen és pontosan rajzolt autograph-másolatok a budai kir. kamara eredeti okmányai után készültek. — Géza király 1075-iki elveszett eredeti oklevele ügyében az osztály Knauz Nándor, primási levéltárnoknak fog írni, további tájékozás szerzése végett.

— **Hunyady János levele 1444-ből.** A Magyar Történelmi Társulatnak 1867. július 2-ki ülésében („Századok“ 1867-ki II. füzeté, 212. l.) Hunyady Jánosnak egy 1444-ki, Gallipoli mellől, a várnai vész után két héttel Gúthi Ország Mihály kincstárnok és Branczi Pongráczhoz írt levelét olvastam föl, mely szerint I. Ulászló király akkor még életben volt. A levélnek eredetije néhai Nagy István létszemélynök birtokában volt, ki azt vagy tíz évvel ezelőtt velem közölni sziveskedett. Azóta ezen levél nemcsak hazai közönségünk előtt, hanem sokkal nagyobb mérvben még a külföldön, névszerint a lengyel

és a török történelem kedvelői, sőt mindazok előtt rendkívüli figyelmet és érdeket gerjesztett, kik Európa XV. századi történetének, epochalis eseményeinek fontosságát méltatni képesek. Ez arra indított, hogy az említett levélnek egész szövegét czennel közzé tegyem. Általában csak azt jegyzem meg, hogy magát a levélnek eredetijét gondos kritikai vizsgálat tárgyává tevén, azt találtam, hogy annak hitelessége ellen semmi kifogásnak nem lehet helye.

A levélnek szövege im ez :

„Magnifici viri, domini fratresque nostri honorandi. Vt noticia negociorum et rerum peractarum per dominum nostrum Regem cum perfidissimo Turco vestre magis clarescat fraternitati, vobis per hec scripta duximus pro auisamento, et vt magis dicamus solamine significandum. Dum prefatus dominus noster Rex cum tota sua potencia in seruicio tocius Christianitatis penes mare, iuxta quoddam castrum Warna vocatum, in festo Beati Martini confessoris proxime retroacto constitutus esset, superuenit perfidissimus ille Omanarath (így) dominus Turcorum nedum tota cum sua, sed Tartarorum, Anatulie, Romanie Patrya, vti veraciter resciuimus, pedestribus et equestribus centum et quinque milibus hominum, dispositisque vtriusque exercitus agminibus, ab hora summe misse vsque occasum solis fortiter, durissime et continue expugnantibus; vbi ex Turcis de capitalibus hominibus infinita et maxima cedes fuit, quod nusquam homo meminerit talem habuisse. Vbi eciam in primo hoc congressu perfidus ille basa vice imperator Turcarum interiit; Omarath Magnus Imperator fugam accepit vituperiose et maximo discrimine diffiditur tamen de ipsius vita. In quo loco ex gentibus eciam domini nostri Regis quam plurime ceciderunt. Nam Reuerendi patres domini Episcopi Agriensis et Waradiensis ibi dem mortificati extiterunt; similiter et Magnificus dominus Stephanus de Buhar cecidit. Dominus autem Rex, licet sit in facie quodam modo sagittatus, tamen dante Domino est incolumis; et tam viriliter Sua egit Serenitas, quod nullus homo credidisset. Ista omnia poteritis vestris fratribus, fautoribus et amicis certitudinaliter notificare. Et plura que fuerunt, vestre fraternitati nunciare modo obmittimus. Scripta in partibus Romanie prope castrum Galipol feria secunda proxima ante festum Sancte Katherine Virginis anno Domini etc. XLVIII. Johannes de Hwnyad Wayuoda Transiluanus.“

K í v ü l : „Magnificis dominis Michaeli Orsag de Guth Regie Maiestatis Summo Thesaurario, ac Pangracio de Brancz fratribus honorandis.“

(Eredetije papír, tisztán, de sebesen írva, s ezen oknál fogva nehezen olvasható.)

WENZEL GUSZTÁV.

— **Régi magyar községi pecsétek.** Íme, ismét tizenkét, eddigelé irodalmilag nem ismertett magyar feliratú községpecsét, a szatmári béke előtti időkből.

Ezek legrégebbike Bereg vármegye Kígyós községének ma is használt XVI-ik századi pecséte, a melynek egy most készült lenyomatát D o b y A n t a l, lelkes hazánkfia, volt szíves hozzánk beküldeni Tisza-Újlakról. E pecsét jó mély, de durva metszetű; formájára nézve kerek, nagysága majd egy lázsiásnyi. Éles perem futja körül, s közepét terjedelmes paizs foglalja el, melynek alját s két oldalát két, ágasbogas, leveles, fölül tulipán-forma tölcserben végződő virágszál környezi. A paizs felső szélén négy kicsúcsosodás látható, s tompa szögre vágott két sarkának alsó vonalai kacsaringós fülekben végződnek. Ezután a pajzs behajlik, majd ismét urna-szerűleg kidomborodván, alúl szívalakban fut össze. Szóval, alakja arányos és csinos, a nélkül, hogy túlterhelt volna. A paizs közepén, alsó csúcsától fölfelé, egy tekervényes nagy kígyó (tehát a címér u. n. sz ó l ó) látható, emelkedő helyzetben, szétnyitott nagy szájjal, s ebben fogak. A kígyó mellett jobbra (heraldice) I. I. II. S. betűk = Iesus Hominum Salvator, balra pedig az ódon jellegű jegyekkel vésett évszám: 1557. A hetes, mint a régieknél szokott lenni, majdnem teljes \wedge alakú. Végre, a paizs fölött, korona helyett áll e felirat: KEGIOS, ily egyenlőtlen nagyságú betűkkel. (= Kégyós, Kígyós.)

A paizs csak egy mezőből áll.*)

Legközelebb, a hg. K o h á i y-féle szent-antali levéltár rendezet-

*) Ez érdekes pecsét-lenyomat beküldője, Doby úr, arról is értesít bennünket, hogy Szabolcsban, Petneházán, jelenleg ifj. Drevenyák Ferencz úr birtokában létezik II. R á k ó c z i F e r e n c z fejedelemnek egy igen különös alakú botja, melynek fogó-vege bőrrel van bevonva, s alúl kardszerű markolattal bír. Csinos metszéssel e szavak vannak a botba vésvé: „Franciscus Leopoldus Rákóczy Princeps Anno 1700.“ Tehát még a szabadságháború előtti volna. Másik vége vastagabb, és bunkóba végződik. Vajjon csakugyan azon időbeli-e e bot? csak látás után tudnánk meggyőződni. Szerk.

len részének átkutatásakor, alólirott az ottani leveleken hét magyar községi pecsétet lelt a XVII-ik századból. Ezek közül Solt 1619-iki, Kecskemét 1665-iki és Nagy-Körös 1686-iki pecsétai a „Századok“-ban már ismertettek voltak, — négye azonban még ismeretlen, úgy-mint: 1) H a l a s városáé, mely is régi huszas nagyságú és kerek. Közepén szabályos ki- és behajlásokkal biró csinos paizs, vizet ábrázoló lappal; benne hal (tehát ez is szóló címec), melynek feje a paizs jobb szélének van irányozva; a hal fölött három ágú vizi lilium áll. Körirata, külön szegélyen: * H A L A S * V A R A S * P E C Z E T I * 1634 *. A betűk e papírfölzetű ostya-lenyomaton csak nehezen vehetők ki, úgy, hogy a „p e c s é t i“ szóban nem tudni szabatosan: ha Z vagy S áll-e, valamint, hogy az évszám 1634 vagy 54-c? de mégis inkább 3-asnak, mint 5-ösnek látszik. A vele zárt levél Halason 1669-ben kelt, s Föld-várý Mihálynak szólott, Korponára. 2) Ez igen nevezetes pecsét, a maga nemében még csak m á s o d i k, t. i. r a b o k k ö z s é g é n é k p e c s é t j e. Az elsőt, a budai Csonkatoronyban sínlődökét, N a g y I m r e tár-sunk fűdözte fel, s közlé a „Századok“ 1868-iki folyamának 661 — 63-ik lapjain, az 1661-ben kelt credeti okmánynyal együtt. A mi okmányunk öt évvel még régibb, s a s z ó l n o k i m a g y a r r a b o k k ö z s é g é n e k pecsété van rajta. Eredeti levél ez, melyet ama török rabjai Szólnok várából, 1656. april 14-kén id. Koháry István szécsényi főkapitányhoz intéztek. A piros spanyolviaszba nyomott pecsét kerek: egy hüvelyk magasságú s szélességű. Közepén urna-alakú pajzs, fölül csak kissé hajlott, majdnem egyenes vonallal fűdve, melyen öt ágú nyitott korona. A pajzs szélei ezután rögtön behajolva, két füllel birnak, majd ismét élesen kiszélesedve, de lejjebb megint folyton keskenyülve, alul tompán futnak össze. Alsó oldalait kívül, két vékony gaj diszíti. A pajzs közepén 3, függőleges irányban egymás fölött álló karika — melyek közepseje a másik két egyformánál sokkal kisebb — béklyót, vagyis lábbilineset ábrázol; mellette jobbról I., balról Sz. betűk. A külön szegélyen álló körirat: · S Z O N A K I · S Z E G Í N Y · R A B O K · P E C Z E T I · A tartalmilag is érdekes levelet, — mint a csonka-toronyi rabokéval tettük volt, egész terjedelmében közlendjük 3) Harmadik pecsét a Koháry-levéltárban M a k ó városáé; ez kerek, és régi huszas nagyságú. Körirata M A K O : V A R O S : P E C Z E T I . . . s ezután még némi kidomborodások, de a melyeknek jelentése e lenyomaton — papírfölzetes ostyapecsét — ki nem vehető. A pecsét közepén egy, kigyó által körültekergett pálczára vagy karóra tűzött keréken holló ül, mely-

nek rajza már a körirat betűi — nevezetesen annak kezdete és vége — közé nyúlik be. A páleza mellett jobbról több, ki nem vehető betű nyomain kívül egy M tisztán, s ez alatt félhold, míg a baloldalon egy hattyú látható. Ez a pecsét egy, Makó városa által IIódi Péter részére 1658-ik évben kiadott eredeti tanúság-levélen létezik, tehát legalább is ezen évből való. 4) A negyedik pecsét M é l y k ú t (bács-vármegyei?) helységé, szép szőlő címerrel; lázsiás nagyságú, kerek, rajta monorú paizs, melynek alsó része a pecsét keretéig ér; köröskörül kanyargós czifrázatok díszítik. A pajzsban kávas kút, félkör alakú fűdélzetel, melynek csúcsán szélzászló, míg lefelé kötélzálon veder lógg róla. A káva mellett a pajzs jobb oldalán vályú, melyből agancsos szarvas iszik. Legfönt a pecsétszegély üresen maradt részén e fölírás: * MELY * KVTH *. Az ezen szép metszetű pecséttel (ostya, papírfölzettel) zárt levél 1678-ban kelt, és Koháry Istvánhoz szól. Eredeti.

Ezek íme, a Koháry-levéltár eddig nem ismert magyar köriratú községi pecsétel.

Lássuk a többi újon föllelt pecsételket.

F. é. július hó végnapjaiban Pest vármegye levéltárában kutatván, M a k á d községnek, az általa 1703-tól 1710-ig a kurucz hadak részére kiszolgáltatott pénz- és élelmi szerekbeli adókról szóló eredeti, rovatolt kimutatásán, ostyába nyomott kerek pecsétel vettünk észre; ennek középterét az Isten báránya foglalja el, peremén pedig e körirat áll: MAKADI * FALU * PETSETI *. Ezután az évszám, vagy még néhány betű következnek, — de itt ki nem vehetőleg.

T. P a p A n t a l ú r, Pest vármegye egyik derék levéltári tisztviselője, általunk e pecsét lemásolásakor figyelmessé tétetvén: szives volt a levéltárban található régi magyar községi pecsételket összeszedni s velünk közölni; ezek azonban — részint Pesty Frigyes, részint Ré-ső-Ensel Sándor urak által, részint pedig általunk — már másunnét ismertetve voltak, kivévn a következő négyet: 1) P é c z e l helységé; más, mint az Eötvös Lajos ú r által az 1869-iki „Századok“ 67-ik lapján ismertetett, annál u. l. régibb. Fölül szívformán s két oldalán közé-pütt éleebben behajló, alól pedig félkörívű pajzsban szántóvas és csoroszlya áll, hegyével lefelé fordítva; fölöttük két rózsa. A pajzs felső behajlása fölött, korona helyett szintén rózsa, mellette két gömbbel; az oldalbehajlásoknál is egy-egy ily gömb. A körirat: PECZEL.: FALV · PECZETI 16 .. a másik két szám ezen, durva sárga-viaszba

papírföldre készült lenyomaton ki nem vehető, de az okmány, a mely vele meghitelesített, 1671-ben, april 13-án kelt. A pecsét kerek, régi huszas tériméjű. 2) Szent-Márton-Káta községé; régi huszas nagyságú, kerek; közepén tulipánok- és egyéb virágokkal minden oldalról cifrán környezett pajzs, melyben szántóvas és csorozlya állanak, függőlegesen. A pajzs fölött sisak, melynek koronájából balra hajló tulipán áll ki. Körirat: . . SZ * M * KATAI * PECSET * A : D : 1700. Papír-fözetű ostyapecsét, a helység által 1721. aug. 6-kán kiállított ered. okmányon. 3) Duna-Patajé; hasonló nagyságú kerek, ostyapecsét, még cifrábban körülvirágozott, de sisaktalan pajzsos, melyben csonka fatörzs látható. Körirat: PATAI. VARAS : POTSETI ANNO. 1704 * A város által 1721. aug. 13-kán kiadott ered. okmányon. 4) Czegléd városáé; ez is körülbelül olyan nagyságú, kerek, ostyapecsét, melynek minden pajzs és díszítés nélküli belterén egy nagy, izmos oroslán ballag, fejfelé haladva; nyelve hosszan kicsing, kettős farka háta fölé kanyarodik. Az oroslán feje előtt egy csillag. Körirat: CIGLED VARASSANAK PECSETY 1710. A város által 1721. július 31-én kiállított ered. okmányon. Végre a Pap Antal ur által velünk közlöttek közt vagyon A postag falunak 1693-iki pecsétje, melyet Eötvös Lajos ur a „Századok“ 1869. IV-ik füzetében (271. l.) egy 1735-iki lenyomat után ismertetett volt, de évszámait meg nem határozhatta. A P. A. ur által elénk került 1721-iki lenyomaton az 1693-ik évszám tisztán kivehető, csakhogy a 9 és a 3 megfordítva vésettek. — A Pap Antal ur által velünk közlött többi pecsétek vagy a szatmári békénél később koriak (pl. Sükösd falué, 1716-ból) vagy már ismertetve voltak.

Továbbá Hatos Gusztáv t. cz. tagtársunk is egy érdekes pecsét rajzával és leírásával ismertetett meg bennünket. Ez szatmárvármegyei Vámfalunak ma is folyton használt, XVII-ik századi, kerek, mintegy mostani 4 krajezáros nagyságú pecsétje. Kettős, cikczakkos külső, és szintén kettős, de egyenesvonalú belső szegélyezett bír, melyek között a körirat áll: VANFALV. PECSET. AS. JANA VIZE MELET. 1652. A helység nevében az N betű, valamint az AS szócskában is az S, nyilván a metsző hibájából áll, M, illetőleg Z helyett. Különben a pecsét berendezése és metszése igen esinos és izlésteljes, különösen ott, a hol az évszám áll: a belső szegélyzet e fölött díszes ívetet képez. E belső szegélyen belől, a pecsét terén, a helység czimere látható: u. m. zöld mezőből kinövő három élőfa, a középső két-

ágú, sűrű lombú tölgy, a két szélső pedig fenyves. A pecsétnyomónak még — a lenyomat után itélve — teljesen épnék kell lenni.

Végre még M á r k i S á n d o r tagtárs úr küldötte be hozzánk biharmegyei S a r k a d városa pecsétjét, mely tojásdad-alakú, s nyomója „ugyancsak vaskos rézmű.“ Körirata: SARKAD · VAROSSA · PETSETTYE · 1677. Ez egy koszorú közt álló pellikánt övez, mely három fiát saját keble vérevel táplálja. A pellikán fölött egy csillag. Nevezetes, hogy a városnak egy szintén 1677-ben vésett, egészen hasonló alakú — csakhogy kisebb — latin köriratú pecsége is van, SIGIL · OPP · SARKAD 1677. körirattal ; „s ez az előbbinél — jegyzi meg tudósítónk — alkalmasint többet használtatott, mert eléggé megkopott. Ma is hitelesítettnek vele iratok.“

Íme, a régi magyar községi pecsétek száma ismét tizenkettővel szaporodott.

THALY KÁLMÁN.

KARÁCSONY MIHÁLY.

Nyári szünidőnk nem folyhatott le veszteség nélkül. A magyar történetirodalom egyik érdemes veteránja kidőlt. A mind haláláig hű munkás, a kedvencz tudomány-ága — valamint általában a hazai tudományosság iránt agg kora daczára is folyvást ifjúi hévvel érdeklődő ősz tudós — K a r á c s o n y M i h á l y, nyug. kir. táblai bíró, a magy. tud. Akadémia levelező, s a Magyar Történelmi Társulat választmányi tagja, rövid ideig tartott gyöngélkedés után, 74 éves korában f. é. aug. 29-én esőndesen elnyúgodott. Historia-író volt: történelmi emlékü napon: a mohácsi vész gyászos évnapján jutott meghalnia. Az élénk, kedves, derék öreg úr csak nem rég értekezett még az Akadémiában, kedvelt tárgyáról: A t t i l a király városáról; s társulatunknak is júniusi, júliusi választmányi ülésében — mint általában ügyeink tárgyalásában eleitől fogva — nemes ügybuzgalommal vett tevékeny részt. A magyar történelem egy régi hű munkását, s meleg lelkű pártolóját veszíté el benne, — valamint társulatunk is egyik buzgó, igaz barátját, szellemi és anyagi tekintetben lelkes támogatóját. Hamvai Pest úri-utczai lakásáról, a Trattner-Károlyi-házból, aug. 31-kén d. u.

5 óraker közrésztét közt tétettek örök nyugalomra. Béke az érdemes
 ősz bajnok hamvain, a jók áldása emlékezetén!

— **Szabó Károly** „Magyar Vezérek Kora Árpádtól Szent-
 Istvánig“ című jeles műve — melyet méltán számíthatunk újabbskori
 történetirodalmunk legnemesebb termékei közé — teljesen megjelent.
 A második, harmadik és negyedik füzetek a múlt hónapokban kerültek ki
 sajtó alól, s már közkézen forognak. Májusi füzetünkben, midőn az első
 füzet megjelenését jelentők, örömmel ragadtuk meg az alkalmat, hogy
 közönségünket ezen, úgyszólván minden, korára vonatkozó kútfő hasz-
 nálatával és egybevetésével, mely alapossággal és erős ítélettel, a mel-
 lett Szabó Károly folyékony és magyar ízü irányával irt műre figyel-
 meztessük, — s örömmel ragadjuk meg a mostani alkalmat, midőn a
 becses munka befejeztét tudathatjuk, akkori figyelmeztetésünk ismét-
 lésére. Nagyon alauti fokán állana a műveltségnek a magyar olvasó
 közönség, ha a kiadót az ily, nemzetünknek úgy, mint irodalmunknak
 becsületére, díszére váló munkák meleg pártolása által sem támogatná.
 Sőt, fölötte kívánatosnakt artanók, ha ezen, harczos őseink jellemét, tet-
 teit elfogulatlan hűséggel és igazsággal festő mű a külföld számára is,
 n e m e t ü l megjelenne; sok ferde fogalom irtatnék ki ez által szom-
 szédaink agyából. Különben is, a mű, tárgyánál fogva, Németország
 történelmét is majd csaknem annyira érdeklí, mint hazánkét. S ha
 egyik-másik tény megállapítását, vagy esemény előadását illetőleg né-
 zetkülönbség támadna is szerző és Németország historiographjai kö-
 zött: bízunk Szabó Károly tágkörű tanulmányaiban — kivált a byzanti
 scriptorok, úgy egyéb korírók művei körül, — hogy fölvévén a vitatko-
 zás fonalát, a magyar tudományosság diadalával fogná megvédeni el-
 foglalt álláspontját. Őszintén óhajtuk tehát, hogy a derék mű németül
 is világot láthasson, — magyar nyelven pedig minél inkább elterjedjen.
 — A könyv kiállítása igen ízletes; Ráth Mór adta ki, és Bécsben,
 Holzhausen kitűnő nyomdájában készült. Az egész mű egy kötetben
 448. n. 8-adrétü lapra terjed, s bolti ára 4 frt.

— **Szemere naplója befejezve.** Szintén Ráth Mór könyvke-
 reskedésének egyik érdekes újdonságát képezi **S z e m e r e B e r t a l a n**
 száműzetési naplójának — melyről közlönyünkben már többször volt
 szó — n e g y e d i k é s ö t ö d i k füzete, vagyis a lángeszű és melegke-
 délyü férfit ezen oly tanulságos mint gyönyörködtető irodalmi hagyó-
 mányának v e g s ő r é s z e. A napló — az utóbbi e. eménydúsabb évek-
 ben tetemesen bővülve — egész 1861-nek végéig tart, — tehát úgy

szólván, napjainkig benyúlik. A közel múltnak a megítélése nemzetünk egyik nagy múltú vezérférfjától, a fényes elmének bealkonyodása előtt, — kit ne érdekelne? — Az ezzel most már teljesen kiadva levő napló „Szemere Bertalan összegyűjtött munkái“-nak első két kötetét képezi.

— **Háromszék ismertetése.** B. Orbán Balázs általunk már számos alkalommal ajánlólag említett „Székelyföld leírása“-nak harmadik kötete is elhagyta a sajtót, Ráth Mór kiadásában. Ezen, a megelőzőhöz hasonló díszes képekkel és hű ábrákkal, alaprajzokkal illusztrált kötet a Székelyföld egyik legérdekesebb részének, Háromszéknek (Szepesi, Kézdi és Orbai t. e. székek) ismertetését adja, szintoly szorgalommal gyűjtött adatok és személyesen, a helyszínén tett mindent kifürkésző kutatások után. Tájéleírások, statistikai, történelmi, régészeti adatok, hagyományok, költői ereklyék, népszokások stb. leírásai sűrűen váltogatják itt egymást. Tanulságos, vonzó, változatos olvasmány. — E kötettel veszszük egyszersmind szerző előfizetési fölhívását a negyedik kötetre, mely Marosszékot tárgyalandja. Már ez is sajtó alá adatott s december folytán megjelenend. Egyebek közt a Székelyföld legnagyobb városának: Maros-Vásárhelynek tüzetes monographiáját is tartalmazni fogja. Lesz benne 4 önálló s vagy 60, a szövegbe nyomott kép; szóval, az előbbi kötetek alakja, modora, kiállítása. Előfizetési ár: díszpéldányra 3 frt 60 kr., füzött példányra 2 frt 50 kr. Az előfizetési összegek Ráth Mórhoz küldendők, legkésőbb november közepéig. — Orbán Balázs kitartó munkássága, fáradhatlan szorgalma, igyekezete, s mindezeknek a nagyterjedelmű művében lerakott szép gyümölcsei — valójában melegebb pártolást érdemlenének, mint a minőben eddig részesültek. Mi csak kötelességünket teljesítjük, midőn művét újlag hathatósan ajánljuk t. olvasóink szives pártfogásába. Minden egyéb érdekétől, tartalmi becsétől eltekintve: már csak mint képes díszmű is, minden művelt magyar ember salon-asztalára odaillesk.

— **Akadémiai kiadványok.** A m. tud. Akadémia kiadásában legújabbán a következő történelmi és régészeti művek jelentek meg: 1.) A „Török-magyarok riállam-okmánytár“ második kötete. Ez összesen 194 db okmányt tartalmaz, 1627-től 1637-ig: legtöbnyire erdélyi dolgokat, nevezetesen I. Rákóczi Györgynek s kormányának a portával való viszonyát érdeklőket. Sok köztük a követi utasítás, és egyéb diplomatiiai fontosságú oklevél, többnyire eredetileg is ma-

gyar nyelven írva, — de van számos, törökből Szilády Áron által lefordított okmány is. Ezzel, a nélkül, hogy most e mindenesetre becses gyűjteménynek bővebb méltatásába bocsátkozhatnánk, — csak azon szerény észrevételt teszszük: kár a t. szerkesztőknek a történelmi nevű és emlékü Gyula-Fejérvárt — melynek ősi nevét, a pénzveretési törvényben, legújabbán az országgyűlés is visszaállította — folytonosan a rozsz időkre emlékeztető, hizelgés adta Károly-Fejérvárnak nevezgetniök, u. m. a közölt okmányok hollétének idézésénél. E hiba mástól még megjárná: de magyar historicustól következetesen elkövetve — megrovandó.

2) A történettudományi osztály „Értekezései“-ből megjelentek: Rómer Flórisnak boldogult Ráth Károlyunk fölött tartott kegyeletes Emlékbeszéde, melyről felolvasatásakor szóltunk, — továbbá Knauz Nándornak II. Endre „Szabadságlevelei“-ről nagy szakismerettel és adatgazdagsággal, Mircse állítása ellenében irt jeles értekezése. E tárgynak szellőztetésével historia-criticánk csak nyert. Közelebről nekünk is lesz alkalmunk egy idevágó cikket közölnünk, egyik veterán tudósunktól.

3) Dethier úrnak, a történelmi osztály legújabb külföldi tagjának, e kitünő byzanti régésznekis jelent meg közelebről az Akadémia kiadásában egy archeologiai értekezése: Nagy Justinian császárnak óriás lovas-szobráról Byzancezban, mely is értekező munkájával s tervezete szerint állítottatott vissza. Öt finom rézmetszetű tábla ábrázolja a colossalis régiség különféle részeit.

4) Végre e helyütt említjük meg, hogy a fáradhatlan Rómer Flóris által folyvást élénken szerkesztett akadémiai „Archeologiai Értesítő“-nek is több száma jelent meg közelebről, a legújabb, a második évfolyam 6-ik száma, octóber 15-kén. E folyóirat a régészet érdekeit, mozzanatait oly híven képviseli s oly érdekeltséget költött már irántok hazánkban, hogy mint szaaközlöny feladatát teljesen betöltvén, s a szakkedvelők által olvastatván: minket, bár vele, mint a történelem egyik rokon-tudományágának képviselőjével, folyvást karöltve haladunk, a hazai archaeologia terén fölmerülő egyes mozzanatok tüzetes közlésétől fölment. Mi ezt, mint szakközlönyre, az Arch. Értesítőre hagyjuk, s olvasóinkat e tekintetben reá utaljuk. Csupán a főbb lendületeket — ha mi olyas történik — érintendjük meg ezután.

— Wenzel Gusztáv érdemdús történetbúvárunk a nyári szünetek alatt húzamosan búvárkodott a zágrábi országos levéltárban,

amaz okmányok nevezeteshjeit tanulmányozván, a melyeket — összesen majdnem 50,000 darabot — a magy. kir. kamara budai levéltárából Kukulycvics Iván úr, a szomorú emlékü 50-es évek elején, miesoda jogn? ő tudja, elvitt. Ideje volna már, ha a magyar kormány visszaszerezné ez okmányokat, illetőleg pénzügyminister úr ő exjea — kinek hatósága alá a kamarai archivum tartozik — mint ennek kétségtelen jogostulajdonait, a zitt — úgy tudjuk — meglévő reversalisok alapján visszakövetelné.

— **A Magyar Sion** az év végével megszűnik egyháztörténelme folyóirat lenni. Szerkesztője, a primási archivum levéltárnoka, főt, Knausz Nándor úr, primás ő hgsége által a „Monumenta Ecclesiae Strigoniensis“ czímű okmánytár szerkesztésével bízván meg, visszalép a szerkesztéstől, s a folyóiratot új szerkesztői: ft. Frank és Zádori urak, r. kath. egyházirodalmi havi szemlévé alakítandják át.

— **Pest vármegye levéltáráról.** Pest-Pilis és Solt vármegyék nagyterjedelmű és irománycsomagokkal — többnyire újabbkoriak — túltömött levéltára, legújában, u. m. a nyári és őszi hónapok alatt újabb rendezés alá vétetvén: ez alkalommal némely újabb protocollumokkal eltorlaszolja volt rejtett zúgban, a vármegye történetére nézve nevezetes XVII-ik századi és Rákóczi-kori actákra bukkantak. A nemes vármegye főlevéltárnoka, t. Sebő Antal úr, szíves volt e lelemény felől a feltaláló Pap Antal úr, a levéltár egyik derék tisztviselője, által társulatunk titkárát, mint azon korszak tanulmányozóját értesíttetni, és az irományok áttekintésére fölkérni. Thaly, ki Pest vármegye levéltárában már évekkel ezelőtt is búvárkodott, de akkor a Rákóczi-kor okmányainak csaknem teljes hiányát tapasztalta, örömmel felelt meg a megtisztelő meghívásnak, s a kuruczvilági actákat hamarjában rendezte. Rákóczitól 30, Beresényitől 19, Károlyitól 3, Eszterházy Antaltól 8, Bottyántól 1 db, úgy b. Klobusiczky Ferencztől, Szemere Lászlótól, Csajági Jánostól, Szent-Pétery Imrétől, Darvas Ferencztől stb. több eredeti, vagy egykorú másolatban meglévő rendelet, és Darvas János pestvármegyei alispánhoz irt missilis levél találatott, s számos más, kisebbrendű egyéniségektől is egész csomag levelek. A legtöbb okmány 1709. és 10-ből való, de 7-ből és 8-ból is sok van. Előkerült a kurucz vármegye 1707. novemberétől 1710. novemberéig menő jegyzőkönyve is, az előtte való kötet azonban (1703. végétől 1707. őszéig) még mindig lappang, vagy tán végkép el is veszett. — Számos hadállítási, élelmezési, fizetési és elhelyezési iromány vagyon itt.

— **Magyar tudományos Akadémia.** A m. t. Akadémia részéről Czartorsyski László herezeg nemes áldozatkészsége folytán, ezer o. é. forint jutalom tüzetik ki, a következő történelmi kércsre:

„Adassék elő, kivált történet-philosophiai szempontból, a lengyel kútfők felhasználásával is, története mind azon érintkezéseknek, melyekben a magyar és a lengyel nemzet politikai s különösen mivelődési tekintetben egymásra kölesönösen hatott.“

Beküldési határnap 1872. dec. 31-ike. A pályanyertes mű szerző tulajdona marad. A pályázatnál az akadémiai pályázatok általános szabályai megtartandók.

Kelt Pesten, a m. t. Akadémia 1869. jul. 26-kán és oct. 4-kén tartott összes üléséből.

ARANY JÁNOS,
titoknok.

— **Salamon Ferencz** a „Századok“ júliusi füzetében közölt rövid másfél lapnyi replicánkra a „Budapesti Közlöny“ sept. 24-iki számában hat teljes hasábnyi czikkkel duplicáz. Hosszúnak tehát az unalmasságig hosszú, de tartalmára s főkép modorára, mi Salamontól nem tettünk volna fel ilyen választ. Tele van az oktalan gúnyolódással és banalis adomával; furesa paraszti göggel még nemességünket is szemünkre hányja; jó, mi azt sosem fogjuk szégyenelni, mert derék és vitéz ősökrol szállott ránk örökségképen, kiknek török és német ellenség által kiontott igaz magyar véret a párkányi és koronezai harezmezők itták föl. Csak hadd gúnyolódják tehát Salamon; gúnyolódni ugyan mi is tudnánk, de ha ő a komoly „B. P. Közlöny“-t „Bolond Miská“-vá degradálni nem átallá: mi sokkal inkább tiszteljük a történelmi társulat t. cz. tagjait, mint hogy tudománynak szánt közlönyünket élcezek tárává tennők. Tehát a viszont-gúnyolódást mellőzve, csupán a czikk történelmi és tudományos részére felelünk.

Salamon, visszatérve a társulat keletkezésére, írja: „Thaly és a társulat többi alapítói az alakuláskor kétségkívül tudták, hogy én nem szándékozom részt venni a társulat működésében.“ Ugyan honnét tudtak volna, midőn nyilvánosan nem nyilatkozott, magán-körben pedig hogy mit méltóztatott discourálni? mi nem tudhattuk (én legalább nem tudtam, és Salamon indokolatlan távolmaradása a többieknek is föltűnt); mert hiába, még S. sem oly nagy férfiú, hogy magán-beszélgéseit a hír — mint valami Napoleonét — szárnyaira venné, bár nagy arrogantiával ő maga ezt teszi is föl. — Azután így panaszkodik: „Az első

évben 45 választmányi tagot választának, s én nem voltam a tagok közt. Már pedig nem műveim értékénél, hanem irodalmunk kiesiny voltánál fogva: legalább is 45-iknek csak beeshettem volna.“ (Hinc illae lacrymae!) „Azonban később, midőn 57-re szaporiták a (választmányi) tagok számát, vagy mivel elfelejtették (!): miért nem választottak meg először — a társulati tagok feledékenyek szoktak lenni (?) — vagy mivel a nevezett szám különben ki nem telt volna (??) szorultságból (??) megtisztelének a tagsággal.“

Így Salamon. Nyilván láthatjuk ebből, hogy jó historicusnak is lehet rosz memoriaja. Nem a történelmi társulat tagjai voltak feledékenyek, drága S. úr, de — ő n a z. Első 45 vál. tagunk ugyanis 1867. június 13-kán választatott meg (l. „Századok“ 1867. évf. 11. l.), ön pedig csak azon év october 3-kán lett társulati taggá (l. „Századok“ 1867. évf. 211. l.) S miután alapszabályaink értelmében (III. cz. 19. §.) a választmány csak a társulat tagjaiból alakíthatatik, kérdezzük: miként választathatott volna ön be már júniusban ama 45 tag közé, holott akkor még évdíjas tagúl sem jelentkezett? — A társulat azonban a megkésztet is kitüntetéssel fogadá: legelső alkalommal, midőn választmányát a tagok növekedő arányához képest 12 taggal szaporitá (1868. május 13-ikán), sietett Salamont vál. tagsággal megtisztelni. Kár azért a társulattal — szíves előzékenysége viszonzásául — gonyolódni, s feledékenységet hányni szemökre a tagoknak, kik az első 45 v. tag közé S. F. urat — ha még oly potentát is — alapszabályaink megszegése nélkül be nem választhatták.

Salamon azt írja továbbá egy helyütt ezikkében, megvetőleg, hogy ő egyáltalában „nem is óhajtott tag lenni.“ Miért ajánlatta tehát magát? ha netalán csak a társulat közlönyét óhajtotta bírni: Ráthnál praenumerálhat vala reá. És, ha már Salamonnak oly társulat működésében, mely egy gróf Mikó, egy Horváth Mihály, egy Ipolyi vezérlete alatt áll, résztvenni annyira derogál, hogy annak soha még csak egy ülése is meg nem alázta magát, sem közlönyét — többszöri személyes fölkérésünk, sőt egy ízben tett ígérete daczára — soha csak egy sor írással sem támogatta: miért fogadta el akkor a közreműködésre hivatott, sőt kötelezett választmányi tagságot?

De menjünk tovább!

Salamon közt és köztünk, sőt a mennyire társulatunk létrehozó- és vezértagjainak véleményét elismerjük, bizton mondjuk: közöttük is,

történetirodalmunk ez idő szerinti állapotát, feladatát, irányát és teendőit illetőleg, elvbeli lényeges nézetkülönbség van. Salamon azt hiszi, hogy Praytól Wenzelig már eleget gyűjtöttek történetbúváraink, s az újabb levéltári búvárlatokat nagy-gúnyosan „szédelgésig menő adatahajahászata”-nak csúfolja. Szerinte tehát már mindenkinek a műtörténet-íráshoz kellene fogni. Tiszteljük Salamont, mint a törökkor egyik történetíróját: de hol volna ő mint ilyen is, ha előtte például Ráth Károly, Szilády Áron stb. a török viszonyokat illetőleg nem búvárodkodtak volna? Mindazáltal ő most már nem sokat ad az okmány-búvárlatra; látszik, hogy nem sok levéltárban kutatott. Előtte egy gr. Erdődy, gr. Rhédey, gr. Amade, gr. Forgách, hg Koháry, gr. Zichy, egy budai kamarai stb. archívumok legújabbban szellőztetett roppant szellemi kincsei mind értéktelenek, s az azokat kutató búvárok holdkóros, szédelő adatahahászok, kik a magyar történetírást egy lépéssel sem vitték és viszik előbbre. — A mi felfogásunk s társulatunk vezértagjaié — egészen más. Mi társulatunk alapítása óta a még fölkatatlan nemzetségi levéltárak kincseinek ismertetésére helyeztük és helyezzük a fősúlyt, a mint ez alapszabályainkban két helyen is (3-ik és 30-ik §§. „a mire különös súly fektettetik” stb.) nyomatékosan hangsúlyozva van, s a mint ezen okmánykutatásnak főfontosságát Horváth Mihály is — jelen füzetünk élén olvasható elnöki beszédében — oly gyönyörűen fejtegeti. Mert, bár Praytól Wenzelig sokat gyűjtöttek is: még mind nem gyűjtöttek, nem is gyűjtöttek eleget; az ösiségi pápens ugyavis csak nemrég pattantá le az olyannyira fontos nemzetségi s családi levéltárak azelőtt hozzáférhetlen zárait; hogy mennyi kincs rejlik még ezekben ismeretlenül — beléltünk egész története — egyedül a legközelebb társulatunk előtt megnyilt zseli dúsz archivum is, hogy úgy mondjuk, egész a megdöbbenésig mutatja.

Nekünk fő-főteendőnk még mindig az okmánykutatás; a műtörténetírás — a nagyban, messze utódainké. Jeles monographiákat speciális tárgyakról írhatnak ugyan már egyesek — aminthogy irtak és írnak is — de a nagy egésznek művészi képét akarni adni levéltár-búvárlatunk jelen stadiumában — még kora!

Ez a mi nézetünk, s ha nem esalódunk, társulatunk, működő tagjainak nagy többségéé is. Köztünk és Salamon közt tehát itt elvi különbség forog fenn.

A miket továbbá csekély személyünk „elbizakodottsága”-ról (na-

gyon kis pontnak tartjuk pedig magunkat a világon), „oktalan szenvedélyesség“-ünkről, „magunknál nagyobb mérgünk“-ről, „ügyetlenség“-ünkről, „illetlen- és neveletlenség“-ünkről stb., stb. drága Salamon úr mind e válogatott finom kifejezésekkel magas lóhátról mélytatik beszélni: mindarra, nincsen válaszuk. Nem volna pedig nehéz Salamonnak hasonlókat mondani vissza. De semmi szükség reá; a t. olvasók jól tudják, hogy irodalmunkban clique-k szerint dicsérik vagy gyalázzák az embert. A ki valamely clique-nek nem tagja, azt marják. S mi, bár S. F. történetirói érdemeit őszintén elismerjük is, személyének uszályhordozói közé sohasem tartozánk. Mi jobb szeretjük hivatalos elfoglaltságunktól megmaradó néhány óránkat naponként régi [okmányok csendes társaságában, kedves kuruczaink közt tölteni, mint a „Próféta“ sörös kanecsoi közt, — bármily szellemdúsak legyenek is ott némely nagy-mam muthnak s hódoló clubbjának hallározásai.

Még egyet! Mi a „Századok“ júliusi füzetében (5101.) a „Győrvári harez“ című értekezésünknek datumokkal kimutatott megjelenési idejét illetőleg, Salamon úr „igazságérzetére s méltányosságára“ hivatkozánk. Sajnáljuk; ebben is csalódtunk; a pajtáskodás oly nagy ő benne, hogy ama két érzetet, úgy látszik, már teljesen elnyomta.

Szilágyi Sándor úr is nyilatkozik — s minő olymposi göggel! — a „B. P. Közlöny“-ben (sept. 25. sz.) s protestál, hogy ő nekünk nem ellenségünk. Ha az is, ha nem is, mi ugyan nem bánjuk; noha, hogy az, oly sokszor megmutatta. Indokul affélt említ, hogy mi „szomorú“ alak vagyunk, (no, hiszen ő eléggé nevetésges!) s hogy nagyon kiesiny vagyunk ő óriásságának — ellenségül. Akkor hát, „édes Szilágyi úr“, bizonyára még kisebbek, méltatlanabbak vagyunk ön gígászsága tagtársának lenni; elvárjuk azért, hogy az Akadémia legközelebbi ülésében Sz. S. úr a tagságról leköszön, nehogy ily törpe tagtárs collegaságától tovább is meg legyen homályosíttatva — a minő én vagyok!

És ezzel vége. Mi befejeztük mindkettejökkel a polemiát.

T. K.

— **Horváth János**, Ung vármegye levéltárnoka, f. é. december 1-jéig hosszabbítá meg vármegyéje monographiájának előfzetési határidejét, s buzgóbb pártolásért esedezik. Ugyan az idő tájban fog megjelenni művének első füzetec.

— „**Felelet a nemzetiségek izgatói kihívására.**“ E cím alatt jelent meg közelebbről Budán egy egészen történelmi téren moz-

gó — és pedig a régi korbeli kútfőkben való nagy jártassággal mozgó — röpirat. Ugy szólván minden lapja elárulja a tág olvasottságú szerző historicus voltát, — telve lévén számos idézettel, hivatkozással. Irálya, valamint az egész műveeske, afféle régi jó magyar zamatú; történelmi érvei döntők és dönthetetlenek. A czímlap szerint V á r a l j a y J ó z s e f irta, — de ez álnév, mely alatt — ha nem csalódunk — Akadémiánk egyik veterán bajnoka rejlik.

— **Levéltári kutatások.** Rómer Flóris szeptemberben Dalmátország nevezetesebb levéltárait és régiségeit látogatta meg, aztán pedig cultusminister úr ő exreja megbízásából Olaszországban utazott, régészeti tanulmányok végett. — Thaly Kálmán az őszön körülbelől egy hónapot töltött a gr. Forgách nemzetség Szécsényben őrzött dús levéltára bűvárlatában, különösen II. Rákóczi Ferencz tábornagya gr. Forgách Simon életéhez gyűjtve adatokat. Ugyanott bűvárkodott néhány napig Frankl Vilmos is, gr. Forgách Zsigmond nádor, illetőleg Pázmány érsek történetére nézve. A mlgos grófi ház mind két ága hazafiúi készséggel adá beleegyezését fényes nemzetségük dús levéltárának megnyitására, mind a két okmánybűvár számára.

— **Böhm Lénárd**-nak „Dél-Magyarország különtörténelme“ buzgó védőre és méltatóra talált egy névtelenben, a ki „Itészet és vitiligatismus“ stb. cím alatt egész külön füzetet adott ki közelebbről Temesvártt ezen tárgyban. Átlapoztuk; széleskörű olvasottsággal, és nem kis történetirodalmi tájékozottsággal — de jóval kevesebb rendszerrel és egymásutánisággal van írva. Különb, bővebb megítélését akkorra hagyjuk, midőn magáról a névtelen szerző által sok előszeretettel, sőt tán némi elfogultsággal tárgyalt munkáról, t. i. Böhm művéről, tüzetesb ismertetést adhatunk, mire nézve egy, e tárgyban igen competens irótársunk ígérését bírjuk. Most a névtelen szerzőnek csak egy állítására — a mennyiben egyenesen minket illet — szolgálunk felvilágosítással. Szerző a 72. lapon, idézván a „Századok“-ban Böhm művére alkalmilag tett észrevételünket, hogy abban „a Tököly- és Rákóczi-kor Bánságot érdeklő eseményeinek tárgyalása rendkívül hiányos, kivált a Rákóczi-kor úgyszólván érintve sincs“, — megjegyzéssel kíséri: „azily határozott enunciatum határozottan pracoccupál, a nélkül, hogy ezen nyilatkozat komolyabb alapon nyugodnék.“ Már bocsánat, de egészen komoly alapon nyugszik. Mert azt mi is jól tudjuk ugyan, hogy a Bánság Temesvárral csak 1716-ban fog-

laltatott vissza a töröktől, s ennek folytán a Tököly-, különösen a Rákóczi-háborúban az ottani lakosság ténylegesen részt nem vehetett: de igenis, ennek dacára azt is tudjuk, hogy a Bánság mégis sok Tököly- és Rákóczi-féle eseménynek — mondhatjuk szülőanyja volt, és azon földnek — mint a bujdosók receptaculumának — eléggé fontos szerepe vala. Nem is szólunk Tököly koráról, kinek kuruczai éveken át táboroztak a Bánságban, s innen intéztek csatározásokat, hadjáratokat; csak arra hivatkozunk, hogy Rákóczi kuruczai is tömegesen ezen át és innét szereztek magoknak fegyvert, löport, posztót az ezredek egyenruházására; a fejedelemnek állandó residence lakott Temesvárt a a pasa oldalánál; a Zaránból és Erdélyből a németek elül kiszorult kuruczok ezerszámra, hosszas időkig és több ízben tanyáztak itt, innen vittak hadjáratokat, innét törtek be Erdélybe nem egyszer, pl. 1707. végén, midőn Vajda-Hunyad várát ostromzárolták. Ők a Bánságban sajátlagos viszonyok közt, egész külön hatóság, s a temesvári pasák pártfogása alatt éltek, stb. Mind e viszonyokról és eseményekről Böhm művében szösinces. Úgy, de — írja Böhm névtelen védője — hogy ő „például Horváth M. művében sem igen akadt ide vonatkozó adatokra.“ Nem is Horváth M. Magyarország általános történetében kell a „Bánság“ — vagy akár mely országrész — különleges monographusának keresni a specialis adatokat, hanem a levéltárakban, a honnét az itt rövideden megjegyzetteket mi is merítettük. Találhat ott Böhm úr is bőven.

— **Kápolnai István**, jeles katonai írónk — kinek a hadtörténelem terén való jártasságáról is, a honfoglalás történetének hadtani leírásából, továbbá a „Századok“ f. é. július havi füzetében közlött, Batthyányi Károly 1744-iki hadjáratáról szóló beces értekezéséből mindenki meggyőződhetett — augusztus hóban, „Katonai Közölny“ czím alatt, h e t i l a p o t i n d í t o t t m e g. Örömmel tapasztaltuk e derék közölnynek mindjárt első számaiból, hogy a kitünő szakképzettségű s jó tapintatú szerkesztő a hadi tudományok történelmi részére is nem kevés gondot fordít, — elismervén azon elv helyességét, hogy a múltnak alapos ismeretére és a történelmi fejlődés kellő figyelembevételére a tudományosan képzett katonának is csak oly szüksége van, mint bármily más tudomány-ágak művelőinek. Ebbeli örömiinket csak fokozá azon körülmény, hogy Kápolnai, lapjának 5-dik számában „A magyarok hadjáratái a Hunyadyak korában“ czimű hadtörténelmi értekezésének közlését kezdte meg, — mely, mivelhogy Hunyady János

és Mátyás dicsőemlékü hadjáratait mind felölelni ígérkezik, az e szakbeli cikkeknek hosszú sorából álland. Annál örvendetesebb tünemény, minthogy história-irodalmunk ezen ága — a szorosan vett hadászat- és harcászat-történelem szakát értjük — még vajmi kevésbé van kifejlödvé. Sok kitartást s érdemlett méltányoltatást óhajtunk tehát a t. írónak, kinek közlönyét — a kifejtett okokért — ezzenel szívesen ajánljuk a hazai hadtörténelem kedvelőinek pártfogásába. Előfizetési ára egy évre 8, félévre 4, negyedévre 2 frt. Szerkesztő-kialói iroda, a hova az előfizetési összegek is intézendők, Pest, magyar-uteza 11. sz.*)

— „**A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei**, eredeti örmény kútfők után“ czimű munkám előfizetői és aláírói megnyugtatóra jelentem, hogy a munka sajtó alatt van s rövid időn meg fog jelenni. Az eddigi késedelmezés hatalmában nem álló okok miatt történt. — Egyébiránt a részvét és pártfogás hiánya mellett, mely — az aránylag csekélyszámú megrendelésekből ítélve — a munka iránt nyilvánul, az csakis úgy láthat most is világot, ha a szellemi áldozat, munka és fáradság után, melybe annak előállítására került, magam hozom az anyagi áldozatot is a nyomtatási költségek fedezésére. Előfizetéseket és aláírásokat 3 frt 50 krjával egy példányra még mindig elfogadok. A t. szerkesztőségeket kérem e soroknak lapjaikban helyet adni.

LUK ÁCSI KRISTÓF,
szamos-újvári plebános.

Történelmi könyvtár.**)

— **A magyar vezérek kora.** Árpádtól Szent-Istvánig. Irta Szabó Károly. Pest, 1869. Kiadja: Ráth Mór. Második, harmadik és negyedik füzet. N. 8-ad r. 129—448 l. Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál. Ára ?

*) Kápolnai t. tagtárs úr ígért hadtörténelmi értekezésére pedig, a 907-iki pozsonyi ütközetről, a „Századok“ olvasói számára, fentartjuk előjogunkat. Szerk.

**) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tethessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok czímét — hozzánk (nemz. múzeum 24. sz.) beküldeni ne terheltessenek. Szerk.

— **Naplóm.** Száműzetésében írta **Szemere Bertalan.** Negyedik és ötödik füzet. (Vége. Szemere B. összegyűjtött munkáinak 2-dik kötete.) Pest, 1869. Kiadja Ráth Mór, Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál. 81—365 l. 16-od r. A két kötet ára 5 frt.

— **A Székelyföld leírása** történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. Írta **Orbán Balázs.** Harmadik kötet: **Három szék.** Három önálló, és 53 szövegbe nyomott képpel. Pest, 1869. Ráth Mór kiadása. N. 4-ed r. kettős hasábú, 212 l. Nyomatta a könyvnyomda-részvénytársulat Pesten. Ára füzve 4, díszkötésben 5 frt.

— **Ráth Károly m. akad. tag emlékezete.** A történelmi osztály megbízásából előadta a m. tud. Akadémiának 1869. april 5-kén tartott ülésében **Rómer Flóris,** l. tag. (Az „Értekezések“ IX-ik száma.) 8-ad r. 25 l. Kiadja a m. t. Akadémia. Ára 20 kr.

— **II. Endre szabadságlevelei,** Kuauz Nándor l. tagtól. (Az „Értekezések“ X-dik száma.) Kiadja a m. tud. Akadémia. 8-ad r. 79 l. Ára 50 kr.

— **Török-magyarokori emlékek.** Kiadja a m. tud. Akad. történelmi bizottsága. Első osztály. Okmánytár IV-ik kötet. (Az „Államokmánytár“ 2-dik kötete. Szerkeszték **Szilády Áron** és **Szilágyi Sándor.**) N. 8-ad r. 523 l.

— **Augusteon,** vagy Nagy-Justinian óriás lovasszobra barna rézből, melyet egy, a sztambuli szerályban létező, valószínűleg Corvín-féle kéziratban lelt, s 1418. vagy 1436-dik év körül anconai Pizzicelli Czirjék vezérlete alatt Nimphirius által készült eddig kiadatlan festvény után visszaállított **Dethier P. A.,** bölcészet tudora, a sztambuli cs. k. osztrák keleti főtanoda igazgatója. Pesten, 1869. Kiadja a m. tud. Akadémia („Évkönyvek“ 11-ik kötet X-dik darab. N. 4-ed r. 60 l. Öt rézbe metszett táblával.

— **Felelet a nemzetiségek igazgatói kihívására.** (Történelmi szempontból.) Írta **Váraljay József.** Budán, 1869. Nyomatott Bagó Mártonnál. 8-ad r. 62 l.

— **Murányi Ignác,** temesvármegyei főispán emlékezete. Temesvártt, nyomtatott az **Uhrmann** és **Blau-féle** könyvnyomdában, 1869. 8-ad r. 30 l. (**Ormós Zsigmond,** temesi alispánnak 1869. aug. 2-kán Temesvártt tartott emlékezéséde, stb.)

— **Ítéset és vitiligatismus.** Böhm Lénárd „Dél-Magyarország, vagy az ugynevezett Bánság különtörténelme“ czímű munkájának

igazolása-(úl) és kiegészítésül. Temesvártt, 1869. Nyom. az Uhrmann és Blau-féle könyvnyomdában. 8-ad r. 106 l.

— **Das Leben** des k. k. Feldmarschalls Gedeon Ernst Freiherrn von Laudon. Nach Original-Acten des k. k. Haus-, Hof-, Staats- und Kriegs-Archivs, Correspondenzen und Quellen geschrieben von Wilhelm Edler von Jankó. Bécs, 1869. Gerold és fiainál, n. 8-adr. XII. és 516 l. Ára 3 és $\frac{1}{3}$ tallér.

— **Geschichte Wallensteins.** Von Leopold v. Ranke. Lipse, 1869. Duncker- és Homboldt-nál. N. 8-adr. XII. és 532 l. Ára $3\frac{2}{3}$ tallér.

— **Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez,** 1848—49. Közli: Pap Dénes. Második kötet, 564. l. Pest, 1869. Kiadja Heckenast Gusztáv. Ára 3 frt 60 kr.

— **A magyar szabadságharc története.** Írta Vargyas Endre. 8-dik füzet. Pest, 1869. Kiadja: Heckenast G. Ára az egész műnek 3 frt.

☛ A Magyar Történelmi Társulat t. ez. tagjai tisztelettel figyelmeztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től délután 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, váczí-útcza 20. sz. I. emelet, az „Első Magyar Iparbank“ helyiségében.

— A „Századok“-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (n. múzeum 24. sz.), az újon jelentkező tagok nevei és a „Századok“-at illető reclamációk pedig Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (váczi-útcza 20. sz.)intézendők.

☛ A „Századok“-ra külön előfizetés is áll nyitva, nem tagok számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór váczí-utczza könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expedáltaknak. — Ugyanott megrendelhető még az 1868-diki évfolyam is, tagok által 5, nem tagok által 6 frtjával.

Felölös szerkesztő : TIHALY KÁLMÁN.

Post, 1869. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Kilenczedik füzet.

1869.

November hó.

A levéltárvizsgáló bizottságok jelentései.

I.

A zsélyi bizottság jelentése.

Mi hárman aláírottak a f. évi szeptember 19—28. Hont vármegyei Ipoly-Ságon tartott második vidéki gyűlés alkalmával a Nógrád megyei Zsélyben őrzött gróf Zichy-, és a Kékköben levő b. Balassa-féle levéltárban teendő kutatással bízván meg, mindjárt az ünnepélyes gyűlés után másnap, B.-Gyarmaton keresztül — a hol a megyei levéltárt csak futólag szemléltük meg, — Zsélybe rándultunk, hol a mostani senior birtokos, gróf Zichy Károly és fia, József ő méltóságaik úri kegyes intézkedése folytán az uradalmi tisztség által nagybecsű szivességgel fogadtattunk, és azonnal kitézített munkálkodásunkhoz fogtunk. Mielőtt azonban fáradságunk eredményéről beszámolnánk, szabadjon eleve a zsélyi, kitézítőleg berendezett levéltárról — a mint erre nézve a szíves előzékenységű családi levéltárnok, Radnay Ferencz úrtól a kellő adatokat megkaptuk, a következő rövid ismertetést előrebocsátanunk, és csak azután működésünk sikeréről mindhármunknak egyenkénti jelentését és a levéltárban található okmányok általános kijelölését előadnunk.

A gróf Zichy-nemzetség levéltára ezelőtt Veszprém megyei Palotán volt. Felállítása gróf Zichy Ferencz győri püspök, gróf Zichy János és István érdemei közé sorozandó. Ők voltak

ugyanis azok, kik 1762-ben a családi iratok rendezésével Thomka Ferenczet megbízták, s ez által e csinos, rendben tartott, gazdag és érdekes levéltárt mint ilyent megalapították. Nevezett levéltárnok az iratokat Palotán (Veszprém m.) rendezni, sőt másolni is kezdte; de ezen működése közben 1802. év folytán meghalván, ezt be nem fejezheté. A levéltárnokságban utódja lett Horváth János, kinek idejében történt a levéltárnak mostani alakjában rendezése, és Némethy György segédkezése mellett be is fejeztetett. Horváth János 1843. máj. 6-án meghalván, levéltárnokká 1843. évi júliusban a szorgalmas segéd, Némethy György neveztetett ki.

A levéltár Némethy halálaig a palotai régi várban őriztetett, de ekkor a családnak Pozsonyban tartott gyűlése alkalmával határozattá lön, hogy Palotáról a divényi uradalomba, Zsélybe szállíttassék. E határozat csakhamar foganatosított is, és 1858. évi sept. 17—20-ig a levéltár a zsélyi kastély földszinti helyiségébe átszállíttatott. Ekkor Thomka Sándor, urad. ügyvéd, mint egyszersmind levéltárnok őrizte e becses levéltárt, ki rövid idő múlva 1862. febr. 11-én elhalván, ez évi oct. 1-én levéltárnokká Radnay Ferencz h. ügyvéd neveztetett ki.

A levéltár, a szállítás, de különösen a zsélyi kastély alsó helyiségében a nedvesség által sokat szenvedett; jelenlegi levéltárnok Radnay Ferencz úr tehát legelőször is e bajt kívánván orvosolni, működését itt kezdte meg. A megrongált okmányokat gondos kezeléssel megszárogatá s példás pontossággal összeszedte, átnézte és újból becsomagolta. E fárasztó munka befejezéséig elkészült a levéltárnak szánt helyiség is. A jelenlegi senior gr. Zichy (IV.) Károly úr ő méltósága ugyanis a kastély nyugoti felét, a nagyterem melletti szobától kezdve kiépítteté, és pedig oly czélből, hogy a kastély e része egészben levéltárul és levéltárnoki lakásul szolgáljon. Az épületnek emeletes része a levéltár számára tűzmentesen berendeztetett, sőt oly elővigyázattal történt az építkezés, hogy a kastély folyosója a levéltár helyiségétől még vas-rácsozattal is elkülönítettett. Földszint a levéltárnok úr lakik.

Ezen új szállásba a levéltár 1865. év nyarán vitetett át, s a munkát szintén a mostani levéltárnok úr eszközözlé. — A levéltár két nagy szobából áll, hol a keményfából készült és üveg-

ajtókkal ellátott csinos szekrények igen ügyesen s czélszerűen helyeztetek el. A levéltári helyiség márvánnyal van kirakva s az ablakok erős vastáblákkal biztosítva. A csomagok (fasciculus) táblái vastag papírból készültek, s kívül mindegyik a család csinosan rajzolt ezimerével és a csomag számával van ellátva. Minden csomag erős csatos szíjjal köttetik keresztben össze. A csomagok száma jelenleg 285. Az okiratok család és birtok szerint rendeztetek, a csomag számán kívül betűvel is megjegyeztettek és pedig azon okból, mert az elenchust tartalmazó jegyzőkönyvek betűkkel jelöltettek. Ezen — latin nyelven készült — jegyzőkönyvek száma 15, és A—M betűig terjednek. Megjegyzendőnek találjuk azt, hogy egy betűből több kötet is van, p. o. a K-ból.

Ezen berendezéshez képest minden okmány vörös tintával jegyeztetett meg, s rajta van a jegyzőkönyv betűje, lap-, csomag- és darabszámai, p. o. K. p. 1370 f. 217 et BB. nr. 25.

Minden jegyzőkönyv elején van általános index, mely legelőbb a tartalomra nézve tájékozással szolgál. Az elenchust tartalmazó jegyzőkönyveken kívül van két kötet repertorium: egyik az okmányokban előforduló személyeket tartalmazza, másik a helyiségek neveit betűsoros rendben, és így könnyítő útmutatással szolgál. A levéltárban levő okmányok száma 27,301, ide nem számítva az egyes okiratokhoz csatolt mellékleteket.

A levéltárt látogatott vendégek könyve 1822-től vezetteik; érdekesnek tartjuk belőle közölni, hogy 1822-ben id. Pázmány Dénes, Bezeredy Miklós; 1825-ben báró Wenkheim Béla; 1835-ben Vörösmarty Mihály; 1836-ban Döbrentey Gábor; 1839-ben b. Vay Miklós; 1842-ben Szögyény László; 1846-ban Somsich Pál; 1853-ban gr. Károlyi György is megtekinték e becses levéltárt.

A levéltárban való dolgozást a fent elősorolt elenchusokon és repertoriumokon kívül megkönnyíti az, hogy az e célra szolgáló első szoba kellő világos, s a mi fő, levéltárnoka a jártasságon kívül igen szíves és előzékeny férfiú.

A levéltár példás rendje mellett örömmel szereztünk tudomást arról is, hogy gr. Zichy Károly úr ő méltósága e családi levéltár iránt a legnagyobb érdekeltséggel viseltetik, itt időzése alatt rendszeren meglátogatja, megnézi és időnként okmányokkal is szaporítja. Így történt pl. hogy Zsélybe lett megérkezésünk

után szintén egy érdekes okmányt küldött elhelyezés végett; ez okmány az egyháztörténelem bűvárait érdekelvén, rövid ki-
vonatban, íme, közöljük :

„Péter, a pálosok főnöke, Vizközi Andrást és nejét Annát gyermekeit Ferenczet és Margitot, úgy testvéreit, Gergelyt, Orbánt és Farkast, ezek gyermekeivel együtt a rend confraternitá-
sába fölveszi. Datum in domo nostra Coenobiali ad honorem b. Laurentij, mart. supra Budam fundato, 1496 3-o die festi Penthe-
costes.“¹⁾ (Hártyán).

Rövid kitérésül, helyén látjuk Zsély multjából némely ada-
tokat azon okból is fölemlíteni, mert róla Mocsáry alig mond va-
lamit. ²⁾

Zsély helység Nógrád vármegye kékkői járásában fekszik. 1670-ben Balassa Imre és Péter, Keller (Czaybert) Jánosnak és nejének, Komáromy Erzsébetnek Dorcsány nevű pusztájával együtt 300 tallérban elzalogosíták; ezektől Majláth Miklós, a ko-
rona ügyvédje 1680-ban visszaváltván, később Horváth János és neje, Jánossy Judit birtokába jutott, — kik 1690-ben gr. Koháry István és Jánosnak, hasonlóképen 300 tallérban átengedték.

Balassa Imre hűtlensége folytán a divényi uradalom a ma-
gyar koronára szállt, és 1686-ban 53,000 forintban gr. Zichy (I.) Ist-
vánnak adományoztatott. Az adománylevélben Zsély is befoglal-
tatik, s a család ezt a gr. Koháry-családtól ez alapon váltá visz-
sza és szerezte meg.

A divényi uradalom gr. Zichy Istvánnak 1687. január 7-én
kelt végrendeleténél fogva elsőszülöttségi, s az elsőszülöttek kiha-
lása csetére senioratusi hitbizománynya alakittatott. Mint első-
szülött birta is ezt I. Adám s ennek fia, I. Károly. 1741. ju-
nius 14-én azonban Károly, figyermek nélkül halván el, a szerző
István végrendeletének intézkedéséhez képest, az uradalom a
család seniorjára szállt. Így birta ezt mint első senior I. Imre
1742 — 1746 június 29-ig. Az utána való seniorok íme itt kö-
vetkeznek :

¹⁾ V. ö. Magyar Sion 1865. 583—599. II.

²⁾ Ns. Nógrád vármegyének h. g. és st. Esmertetése, I. k. 376. II
k. 24. I.

I. Ferencz 1746 június 30—1783. június 8. I. Zsigmond 1783 jun. 9—1802 febr. 11. III. Ferencz 1802 febr. 11—1812 aug. 8. III. Miklós 1812 aug. 9—1826. sept. 22. II. Károly 1826. sept. 23—1826. sept. 28. és így 6 napig. V. István 1826 sept. 29—1841 jun. 30. V. Ferencz 1841 jul. 1—1861 aug. 15. I. Nándor 1861 aug. 16—1862 oct. 7. IV. Károly 1862 oct. 8-tól maig.

A kastély keleti részét a nagy-teremmel együtt — a homlokzaton látható felirat szerint — 1772-ben gr. Zichy Ferencz győri püspök, a nyugoti részt pedig gr. Zichy (IV.) Károly ő méltósága építették. A kastély nagy-termében a fenn elősorolt seniorok arczképei, díszes aranyozott keretekben őriztetnek.

Minden arczképen rajta van az illető neve és életideje. Ezek arczképek a mostani senior költségén készültek. — A seniorok arczképein kívül itt van még a divényi urodalom szerzőjének és e hitbizomány alapítójának, I. Istvánnak arczképe is, I. Ádám és I. Károly arczképei azonban még hiányzanak.

Radnay levéltárnok úr a seniorok életrajzát nagy szorgalommal egybeállítá, s az esinos füzetben az arczképeknél tartatik.

Megismertetvén ckképen a levéltár történetét, helyiségét és berendezését, valamint ennek folytán használhatása előnyeit, átterhetünk működésünkre és ennek eredményeire. Mindenekelőtt főfigyelmünk az Árpád-kori okmányokra irányult, melynek következtében a szives előzékenységű és levéltárában nagyjártaságú levéltárnok azonnal hatvanöt darab Árpád-kori okmányt terjesztett elönkbe.

Én, az alólirott bizottság egyik tagja (t. i. Nagy Iván), miután családi ügyeim miatt mint nógrádi, és Zsélyben különben is ismerős, csakis társaimnak odakalauzolására nézve vállalhattam el ez alkalommal a megtisztelő megbizást, csak másnapi (sept. 22-iki) késő délutánig osztozhattam az élvezetes és szép eredményü munkálkodásban. E csekély idő alatt a következő okmányokat másoltam le:

1-ür. III. István királynak a mechesi sz. Margit tiszteletére emelt kolostor részére, lelke üdvéért, só-adóról szóló 1165. évi adománylevelét, mely ki van ugyan Fejérnél (Cod. dipl. II. pag.

170.) adva, de hibásan és kihagyással, és így az eredetiről vett másolat nem volt haszontalan fáradság.

2-szor. Lemásoltam egy keletnélküli, de az adományozó Ratizlav galiciai fejedelem korát tekintve, 1245—1265. év között kelt okmányt, mely szerint az említett Ratizlav (mint dux Galicie ac imperator Bulgarorum) IV. Béla és V. István király beleegyezéséből Izsép fiának, Miklósnak, Paznan földet Bereg megyében adományozta.

3-szor. Esztergom városának „Nos Comes Rubynus major ville“ kezdetű, és azon város polgárai között történt eladásról szóló, 1265. évben kelt levelét, mely nemesak Esztergom városa helyrajzi történetére nézve fölötte érdekes, de kitünőleg figyelmet érdemel az oklevélről zöld selyemzsinóron függő kettős pecsét ritkaságára nézve is, melynek egyik oldalán Magyarország négy pólás paizszimere, másik oldalán egy műtörténeti szempontból is nevezetes, ritka finomsággal vésett, tornyokkal diszitett várpalota tűnik fel. Melynélfogva ezen, minden tekintetben nevezetes pecsétnek kiadatását bátorodom ajánlani.¹⁾

4-szer. Mátyás királyunk Brünben 1473-ban, a Zakoliak részére Zaránd megyei Vassan helységben, vagy más birtokaikban várépíthetési engedély-levelét, melynek nemesak egészen ép függő pecsété, a rajta látható és eddig tudomra ki nem adott ezímer miatt érdekes; de előttem főleg azért birt különös érdekekkel, mert ezen pecsét teljesen nemzeti színű zsinóron függ.

5-ször. A pozsonyi káptalanak egy, 1697. évi átiró egyszerű másolatából, 1-ször : IV. Béla királynak 1255. évben kelt, és Nógrád megyei Vadkert helységre vonatkozó igen érdekes levelét, mely ugyan szintén ki van Fejérnél adva, de ennek némely nevekbeli tévedéseire nézve mégis kügazításul szolgál; és 2-or : ugyanezen átiratban a sági conventnek egy 1505. évi, szintén Vadkertre vonatkozó határjárásí oklevelét, mely az általam készülöben lévő nógrádi okmánytárhoz becses adalékul szolgál.

¹⁾ Szalay Ágoston urnak, ki a bemutatott, futtában készült rajzot megvizsgálta, felvilágosítása szerint ezen pecsétnek eredeti nyomója (tiparium) a nemzeti muzeumban őriztetvén, a kiadás ezúttal mellőzhetőnek látszott.

6-szor. A pozsonyi káptalannak egy 1549. évi jelentését, a nógrádi mohorai Widffy-nemzetségből leányágon eredt moltejedi Illyés Ferencz ügyében szólót, mely nemcsak az Illyésházyak eredetére, de szintén nógrádi okmánytáram részére is érdekes adatokat tartalmaz.

7-er. Rudolf királynak 1582-ben Forgách Simon részére több nyitrai és nógrádi helyekről kelt adományát.

Nem számítva ide némely oklevelekből tett kivonatokat, ezek szerint, az 5-ik pont alatt említett transumptumokat 3 darabnak számítva, én összesen csak 9 darab okmányt voltam szerencsés Zsélyben rövid időzésem alatt lemásolni; de a mi-ben én akkoron magánügyeim miatt gátolva valék, dusan kipótolák lelkesült buzgósággal fáradozó társaim, mint mindjárt következő jelentéseik tanúsítani fogják.

Én (Nagy Imre) a jegyzőkönyvek nyomán indulva, elsőben is átvizsgáltam az A) alattiban elősorolt okmányokat. Ezen jegyzőkönyvben két, történelmileg is nevezetes család okmányainak elenchusa foglaltatik, u. m. a Gutkeled nemzetségből származott Báthory és Kis-Várday családoké.

Magára a Gutkeled-nemzetségre vonatkozók (50 darab) külön sorozvák; nagyobb részt a XIII-dik századból valók; ezeket mind lemásoltuk; leginkább említésre méltók a következők:

Az egri káptalan 1238. évben kelt okmányában bizonyítja, hogy a Tomaj-nemzetségből való Pál comes leánya Ohudalov, a Gutkeled-nemzetségből származott Privart-, Hont vármegye főispánjának neje, két szerzetes előtt, a pataki praedicator-rend kolostorából, végrendeletet tett, melyben birtokait Ivánnak, atyja testvéreinek s fiainak visszabocsátja, menyasszonyi jegyajándékját pedig férjének, Privart comesnek visszaadatni rendeli. (1 a.) 1.)

Ezen Privart comes és neje azonban még több ideig együtt éltek, mert a váradi káptalannak 1264. kelt okmánya szerint, Zozimas, váradi püspök előtt a föntebbi végrendelet megújítatott. (1 a.) 4.)

Az Aba-nemzetségből származott István alországbirónak 1280. évben kelt okmányában, a Gutkeled-nemzetségből Mihály fia Aladár, János fia András, Tiba comes és ennek fia Miklós említettnek. (1 a.) 4.)

IV-ik Lászlónak Körösön kelt évnélküli okmánya szerint, Tiba comes fia Miklós, a magtalanul elhalt Prebart comesnek Markebteluke nevű birtokát a királytól adományképen fölkeri. (1 a) 50.)

Az egri káptalannak évnélküli okmányai szerint, midőn a káptalan embere Euzed és Chulges nevű Szaboles megyei birtokokba, Cletus fiait Péter és István comeseket beiktatni akarták, Aladár fia László a beiktatásnak ellene mondott. (1 a) 13.)

Ugyanezen Aladár fia, László, élt 1293-ban (1 a) 18.), ki egy 1299-ben kelt okmány szerint így neveztetik: „Ladislaus filius Aladarij de Warda.“ Ezen Aladár volt tehát a Kis-Várday család őse. (1 a) 33.)

A budai káptalannak 1299. évben kelt okmánya szerint Keled fiai: Péter comes és István, úgy Aladár fiai: László és Privard, a Gutkeled-nemzetségből egyrésztől, másrésztől pedig Gyula és Gyurk, marázi nemesek, Ovik nevű birtokot Szaboles megyében egymásközt felosztják. (1 a) 41.)

III-ik Endre, „in villa Varadiensis“ kelt évnélküli okmánya szerint, Bihar, Szaboles, Szatmár, Szólnok és Kraszna vármegyék részéről közgyűlést tart. (1 a.) 8.)

A váradi káptalannak 1301. kelt okmányában „Nicolaus filius Durug et Durug filius Petri de genere Gutkeled“ említettnek. (16. 1.)

Dózsa, a király által öt vármegyébe kiküldött bíró, Szaboles megyében Orosziban közgyűlést tartván, előtte megjelent Perbart, s panaszt emelt Muchustó birtoka végett. (1 a) 48.)

Ivánnak, Szaboles megye főispánjának, Kállóban 1319. kelt okmányában említettetik Pelbarth. (1. b) 22.)

Dózsa nádornak, Szatmár és Szabolesmegyék főispánjának 1322., Debreczenben kelt okmánya szerint pedig ezen Prebart mint Aladár fia említettetik. (1. b) 27.)

Ugyan a föntírt A) jegyzőkönyvben foglaltatik külön a Kis-Várday-család okmányainak elenchusa; e szerint van e családot érdeklőleg, az Anjouk korából 563 d., Zsigmond király korából 503 d., Albert, I-ső Ulászló és V-ik László korából 188 d., I-ső Mátyás korából 248 d., a Jagellók korából 279 d., a Habsburgok korából 979 darab.

A Báthory-családot érdeklők: ugyan az A) jegyzőkönyv

szerint, az Anjouk korából 36 d., Zsigmond király korából 20 d., I-só Albert—II-ik Lajos koráig 20 d. a Habsburgok korából 60 darab.

Ezek közül érdekesek : 1328-ik évről a váradi káptalan-nak egy okmánya, a Báthory-család ősi birtokáról Rakamazról. (1. 2.)

Nagy-Martonyi Pál országbírónak párviadalt elrendelő ítélete 1335. évről, Panky Bátor János, és Boksa-nemzetségből való Simon fia, Tamás között, kik egymást azzal vádolták, hogy László, székelyek grófja és ország bárójának fiát, Imrét, midőn ez Károly királylyal, Vros király elleni hadjáratból hazatért, megölték. „Johannes dictus Batur,“ így nevezetik az okmányban az egyik párbajvivő, kitől azután családja elnevezését nyerte. Ezen János, Bereczk fia, 1340. Szatmár megye főispánja volt : az ezen utóbbi évről szóló egyik okmányon egészen ép pecsétje van fentartva, a paizsban egy harántékos szelemenen három, háromszegletű koczka, a későbbi sarkányfogak jelképe. (fasc. 1. nro 3. 12. 14.)

A Zichy-család, s ennek Daró és Zákány váaira vonatkozó okmányok : Egy árpádkori, Anjouk korából 11 d., a XV. és XVI-dik századból egész 1526-ig 58 d., a Habsburgok korából 147 darab.

Érdekes ezek között Róbert-Károly király második nejének, Máriának 1306. kelt okmánya, melyben e királynő, tekintetbe véve Kázmér fiának, Péternek, IV-ik László neje, Erzsébetnél teljesített szolgálatait, és hogy Károly király szolgálatában Esztergom vára alatt igen veszélyesen megsebesített, Gholod, Keghe és Naghuc Somogy megyei falukban a királynői birtokrészeket nevezett Péternek adományozza. (16. 2.)

A fejérvári káptalan előtt 1351-ben ezen Péternek fia, Miklós, atyjának testvérével, Jánossal együtt a föntebbi okmányban említett Gelawd helységben lévő birtokrészüket eladják Paska fiainak : Lászlónak és Jakabnak, zichi-nemeseknek, kik I-só Lajos király udvari testőrei voltak. (16. 5.)

A többi jegyzőkönyvek, s az azokban elősorolt okmányok, a Csaby és Kolosy, Meléth, Drugeth, Csernavoda, Surányi s Lázár (Bereg megyei,) Eszeni Csapy, Debreczeni Dózsa, Cheh és Podmaniczky, Czobor, Dcesházy, Darvas, Osgyán és rákói Já-

kófy, Csaholyi, Ruszkai Dobó, Haraklányi, Nivedi Horváth, Zetheni Makó stb. stb. családokra vonatkoznak.

Még külön felsorolom a báth-monostori Töthös-család okmányainak darabszámát: Anjou-kori 664 d., Zsigmond korából 1738 d., Albert—V-ik László korából 259 d., I-ső Mátyás korából 146 d., a Jagellók korából 2 d., legtöbbnyire Baranya és Bodrog vármegyéket érdeklők.

Míndezek között, mint egyes nevezetesebb okmányokat, megemlítem:

Szent-László királynak 1093. évről szóló határlevelét Narad földről, mely átíratott Zecheni Frank országbirónak 1404. kelt okmányában. (211. A) 1.)

Egy ó-szláv okmány a XIII-ik század elejéről.

V-ik István királynak 1269. kelt okmánya, melyben e király előrebocsátja, „quod cum superna disponente gracia, post transitum Karissimi, patris nostri Bele felicis recordacionis ad regni nostri gubernacula coronarique (így), accessissemus, et per universale edictum omnes barones nostri, seu quicumque et qualescumque comitatus dignitates et honores regni nostri tenentes, in Albensem civitatem convenissent, et nos eisdem inviolabilis fidei firmitatem tactis sacro sanctis reliquis, nec non vivífice crucis ligno interposito observaturos promississemus ut singulos singulariter et universos universaliter in suis juribus illesos conservaremus,“ a a többek között Gug comes s fiaí Péter, Fehérmegye főispánja és Selke comes kérésére ezeknek Donouch földet, s a gechi monostor kegyúri jogát adományozza (211. A) 9.) Történetiróink szerint, IV. Béla király 1270. május hava elején halt el; okmányunk tehát, melyben IV-ik Béla király 1269-ben már megholtnak lenni mondatik, mindenesetre érdekes, mely történészeink figyelmét fölkeltheti. Az okmányt pontosan megvizsgáltuk, annak eredetisége kétségbe nem vonható, az évszám is világosan ki van írva, ilyképen: M. CC. L X^o I X^o.

Ama rejtélyes származásu Henrik bán fiának, Jánosnak is találtam egy okmányát 1310. évről, melyben Moysa nevű birtokot testvérenek, Miklósnak adományozza, a mibe Péter testvérük is beleegyezik. (1. b) 11.) Még eddig úgy tudtuk, hogy Henrik bán fia János vagy Iván, ama híres güssingi gróf, kinek Miklós testvére volt, Liehnovszky szerint is már 1307. körül elhalt,

Kovachich s mások szerint a XIII-ik század végén, és a XIV-ik század elején szerepelt Iván, Henrik bán fia, az Osl vagy Goslep-nemzetségből származott, míg egy Henrik fia, János bán, a Héder-váry-nemzetség sarjadéka volt. Más történet bűváraink, s köztük Botka Tivadar tagtársunk e két Jánost egy személynek, s a Héder-váryak egyik őskének lenni állítják; bár nyújthatna a főntebbi okmány némi felvilágosítást ez ügyben.

Említésre méltó a háji, szent Lőrinczről nevezett káptalan-nak egy okmánya 1347. évről, hátlapján ép monorú pecséttel, melynek körirata ez: † S. CAPITVLI. SANCTI. LAVRENCII. D. ROL. A pecsét belsejében a husvéti bárány tisztán kivehető. Tudtunkra ezen káptalannak pecsétje eddigelé még ismeretlen volt. (1. 6) 153.)

Megvan az országnagyok által Budán „in festo annunciationis virginis gloriose“ 1447. évben hozott t.-czikkelyeknek, Kállay János alországbiró részére kiadott eredeti példánya. (198. 7.)

A kúnok birtokviszonyára vonatkozólag felemlítem még V-dik László királynak 1455-ben kelt okmányát, melyben Thobay Miklós fiának, Jánosnak, úgy Péter fiának, Lőrincznek, és Bolthos Márton fiának, Zsigmondnak a honthosszéki kun kapitányságot, Honthosgyházával, Ujszállás, Vasarboldogasszony, Kelpokrarth, Sarasd és Tobali-Szenpéter nevű szállásokkal, valamint Chabak, Ivantelke és Gyolespálszállásán levő birtokrészekkel adományozza. (277. A).

Corvin Jánosnak, az 1490-ki királyválasztási küzdelmek alatt Várday Miklóshoz irt levele. (A.) 3. 1499.)

Végre megemlítem még Izabella királynőnek, „in arce Leopolienzi“ 1556. jun. 7-én és 10-én kelt három érdekes adománylevelét priberi Melyth György részére.

Szabad legyen még a főntemittetteken kívül az általam átnézett, s részben lemásolt okmányokból kijegyzett fő- és alispánok neveit ide iktatni.

1. Nos Comes Stephanus vicecurialis comes de Zobouch, ki okmányában arról emlékezik, hogy Aladár fia, László, Omódeval, mint urával, Lengyelországban a király követségében járt. (1. a) 30.)

2. 1304—1308. Nos magister Alexander Comes de Zoboleh, (1. a) 44. 1. b) 6)

3. 1304. körül nos Johannes Bolug dictus Johannes frater fuldreh Laurencius filius Pauli et petrus filius Lucus iudices in provincia de Zoboleh. (1. a) 43.)

4. 1305. Nos magister Jurk filius Jule de Maraz filius Wy (.) Besseneud, et Demetrius filius Petri de Ibrun Iudices Nobilium de Comitatu Zoboleh. (1. b) 4.)

5. 1319. Nos magister Ivan Comes de Zoboleh. (1. b) 22.)

6. 1323—1324. Nos magister Stephanus filius Pauli Bani Comes de Zabuch. (1. b) 32.)

7. 1326. Nos magister Dausa Curialis Comes de Zabolch. (1. b) 47.)

8. 1332. Nos magister Stephanus vice magistri Olivery Comes de Zoboleh. (1. b) 65.)

9. 1336. Nos magister Michael filius Michaelis gerens vice magistrorum Jacobi et Pauli Comitum de Zaboeh. (1. b) 86.)

10. 1337. Petrus et Mersa magistri vice domini Villermi palatini Comitis de Zemplin. (1. b) 92.)

11. 1337—1339. Nos magister Jacobus filius Dose quondam palatini Comes de Zoboleh. (1. b) 94.)

12. 1338. Nos magister Nicolaus filius Gregory Comes de Zabolch. (1. b) 101.)

13. 1338. Stephanus filius Nicolai vicecomes de Zothmar. (1. b.) 102.)

14. 1339. Nos magister Andreas filius Nicolai vicecomes Budrugiensis. (1. b) 104.)

15. 1341. Nos magister Pethen Comes de Bereg. (1. b) 116.)

16. 1345. Jacobus filius Petri vicecomes de Zaboeh. (1. b) 137.)

17. 1345. Nos magister Zward vicecomes de Zaboeh (1. b) 140.)

18. 1347. Nos magister Moroehwk Comes de Bereg. (1. b) 148.)

19. 1348. Nos magister Laurencius nobilis de Katha vicecomes de Zabolch. (1. b) 166.)

20. 1348. Nos magister Stephanus et Michael vicecomites magistri Nicolai dicti Berzethe Comitis de Zabuch. (1. b) 169.)

21. 1350. Nos magister Thomas filius Ladislai vicecomes magistri Moroehuk de Comitatu Bereg. (1. b) 189.)

22. 1350. Thomas filius Petri de abulma vicecomes Budrugiensis, Gregorius filius Bricey Johannes filius Ivan Judices Nobilium. (1. b) 191.)

23. 1351. Nos magister Jacobus filius Dause quondam palatini Comes de Zoboleh. (1. b) 201.)

24. 1353—1356. Nos Marochuk magister Agazonum Regine Hungarie et Comes de Bereg. (1. b) 228.)

25. 1356. Nos magister Briceius dictus Cantor vicecomes de Zabolch. (1. b) 294.)

26. 1360. Nos magister Georgius filius Gregori de rosal vicecomes Zothmariensis. (1. 21.)

27. 1362. Ladislaus filius Elleus de Gathal vicecomes Zothmariensis.

28. 1362. Nos magister Thomas filius Johannis vicecomes de Zabolcz. (1. b) 347.)

29. 1363. Nos magister Thomas filius Egidy vicecomes de Zabolcz. (1. b.) 352.)

30. 1364. Suke filius Ladislai vicecomes de Zabolcz. (1. b) 357.)

31. 1368—1377. Nos magister Johannes filius Bogonya vicecomes magistri Pauli filij Laczk Comititis de Bereg (1. b) 367.)

32. 1372—1374. Nos magister Nicolaus filius Gregory Comes et Judices Nobilium de Comitatu Hevesujvár (1. 55.)

33. 1375—1378. Nos magister Andreas de Kalanda vicecomes de Zolnuk. (1. 31.)

34. 1378. Nos magister Paulus filius Lachk Comes de Bereg. (1. b) 478.)

35. 1383. Nos magister Gallus vicecomes de Zolnuk. (1. 37.)

36. 1387. Aba de Abahaza Comes de Zabolch. (1. 38.)

37. 1389. Nos magister Laurencius filius petri vicecomes de Zatmár. (1. 39.)

En (Véghely Dezső) munkálkodásom eredményét — a legérdekesebb okmányok tartalmának felsorolásával — következőkben terjesztem elő :

1. IV. László király év nélkül, Polgár faluban kiadott okmánya szerint, Pap falut meghatároltatván, hű szolgálatuk jutalmazásául Sándor kaznai bánnak és utódainak adományozza. A határok igen érdekes helyrajzi felvilágosításokat képeznek, s a

benne előforduló nevek nyelvészeti szempontból is figyelmet érdemelnek. (214 et B 3.)

2. IV. László király év nélkül, Szepesben Késmárkhoz közel kiadott parancsával Strite, Homok, Kövesd, Eszen és Boos (Zemplén-Ung m.) birtokokra nézve Simon fiai, Boxa és Tamás javára intézkedik. (214 et C) 32.)

3. IV. László király, év nélkül Budán kiadott levelével Guleb föld iránt intézkedik, miután azt „Martinus canifer et sui fratres“ hamisan kérték fel. (214 et C) 94.)

4. István „Junior rex Hungarie“ 1270-ben Cséápántelek birtokot, hű szolgálatuk jutalmául, Mátyás és fiainak: Hetének, Mihály- és Lászlónak adományozza. A határok is pontosan körülíratnak s ebből bizonyos, hogy e birtok Dabron és Agtelek közt fektött. (217 et E) 1.)

5. IV. László király 1273. évben Bygmani Miklós comes kértére, István királynak Billege és Vesén (ma Tót-Vázsony, Veszprém m.) birtokokat érdeklő s 1270-ben kiadott okmányát átírja és megerősíti. Mindkettő igen érdekes adatokat tartalmaz. (61. 2.)

6. A pécsi káptalan előtt Buken nemből való Mártha asszony 1277-ik évben férje birtokait illetőleg fia, Balázs által ki-elégítették. (217 et BB. 1.)

7. IV. László király 1282-ben a gömöri várhoz tartozott Zubud földet több hadjárat alkalmával tanúsított hű szolgálatukért Hem és Demeternek adományozza. (217 et C. 3.)

8. IV. László király 1284-ben a borostyáni vár alatt kiadott okmányával Aladárt s fiait: Lászlót és Prebardot birtokaikban megerősíti. (1. a) 12.)

9. A váradi káptalan előtt 1284-ben Káta nemből származott Tamás mester s ugyan e nemből származott Tamás és Pál Bábón, Popy, Mikusi, Pazub és Ősi birtokokra nézve barátságosan megosztóznak. Említetik ez okmányban, hogy Bábony faluban Tamás mester várat építtetett. (210 et B, 43.)

10. IV. László király 1285-ben Hortobágyon kiadott okmányával Gábormonostor, s ezen kolostorhoz tartozó sz. Mária, sz. Kereszt és sz. Péter tiszteletére épült templomokról intézkedik. (217 et E) 3.)

11. A lévvízi keresztesek conventje előtt Berki Tamás

mester és Gyugi Péter kiegyeznek. Említettik mint perjel, György frater. (218 et B) 30).

12. A somogyi convent előtt 1297-ben János comes özvegye és Zalai Miklós mester, továbbá Gergely comes, mint neje meghatalmazottja közt Szőlős és Kér birtokokra nézve egyesség jön létre. (16. 1.)

13. A pécsváradi convent előtt 1299-ben Fülöp mester és László mester között a Valkó vármegyében fekvő Grabsafalva és a tolnavármegyei Csala birtokokra nézve csere-egyesség kötöttek. A határok elnevezései közt igen érdekes nyelvészeti adatokat találtam. (218 et B) 33).

14. Egy, 1299-ről szóló és Rákoson kiadott okiratban a királynak rákosi „descensusa“ említettik. (1. a) 21.)

„Datum“ — „damus pro memoria“ kezdetű okmányt igen sokat találtam, s tartalmuk, de különösen diplomaticai méltánylásukról külön értekezésben szándékom szólani.

15. „Comes Gregorius de Bereg et quatuor iudices eiusdem provincie“ 1307. évben kiadott okmányok szerint Perbart mester és Gáborján közt bizonyos fizetésre nézve egyesség jött létre. (214 et B) 6.)

16. „Magister Job comes de Bereg et quatuor iudices eiusdem provincie“ által 1308. évben kiadott okmányok szerint Gáborján és László mester között egyesség jön létre. Ez okmányok egyike „in Zaz,“ másika „in Luprechzaza“ adatott ki. A folyó évben e hely iránt fennforgott tudományos vitához használható adalék leend. (214 et B) 7. és 8.)

17. A váradi káptalan 1313. évben Miklós mester kértére egy 1310. évben Lázár birtokra vonatkozó saját okmányát átírja; előfordul benne „Johannes dictus Oproud filius Blasy, nobilis de comitatu de Hotuon.“ (214 et B 9.)

18. I. Károly király Temesvárott, 1319-ik évben kiadott okmánya szerint az újvári várhoz tartozott „Kysgeurud, Emeud, String, Tuluosd, Mohy, Chechi, Ewres, Zederken, Odolman, Lewew, Zelpestu, Kysfolu és Zalanta“ birtokokat Dósa, erdélyi vajda és szőlőnoki főispánnak adományozza. Elsoroltatnak ez okmányban Dósának harezi értemei, melyeket Kassa mellett, továbbá a Kopaz, Beke és Moys elleni harezokban tanusított. (215 et D) 3.)

19. „Magister Petrus filius Emrici de Zekzow et vicecomes domini Vilhermi Druget Palatini et quatuor Judices nobilium de comittatu Barsod“ által „in Vamus“ 1342-ben kiadott okmány szerint, Ábrami Miklós és ennek János nevezettü jobbágya, két ökör iránt fenforgó ügyben eskütt tettek le. (214 et C) 28.)

20. Jakab pap, 1343. évben kelt levelével Nagy-Semjéni László mestert felszólítja, hogy 125 garast tevő tartozását fizesse meg, és pedig ha kész pénzzel nem tudná, egy db. 2 vagy 3 éves ménesikót adjon ennek fejében; ha ennyit érő csikaja nem volna, a különbséget kész pénzzel is pótolhatja. Érdekes adat a kor viszonyainak ismeretéhez. (214 et B) 28.)

21. Miklós nádornak 1348. évben kiadott okmánya szerint Várday János mester, és Báthory János s Miklós, Sárvármonostorát és a hozzá tartozó falukat illetőleg intézkednek. (1. b) 161.)

22. Luppechtzaza városnak 1349-ben Miklós bírāja által kiadott okmánya szerint, szokásos volt a szerződés megkötésekor áldomást inni. (214 et B) 34.)

23. Patak városának 1351-ben kiadott okmánya szerint Vid és Vineze voltak a bírák s Conversinus a királynő káplánja. Említetik a praedicator-szerzetnek Péter nevű perjele. (1. b) 210.)

24. István, kalocsai és bácsi érsek, Bácsón, 1377-ben megengedi, hogy Miklós mester Asszonyfalva nevű birtokán sz. Dorottya tiszteletére „absque Cimiterio“ kápolnát építhessen. (1. b) 464.)

25. Zsigmond király 1387-ben Budán kiadott parancsaival Perényi Péter mester, diósgyőri várnagynak meghagyja, hogy hadjárati költségül Zudar György mesternek 2000 frtot, István, kórogi bánnak 4000 frtot, György mesternek 2500 frtot, János, váradi püspöknek 2000 frtot, Losonezi László, tótországi bánnak 2334 frtot „de collecta“ fizessen ki. (217. et BB) 25—28, 30.)

26. Ordódi Lőrincz és Bessenyei Mátyás, bodrogyvármegyei szolgabírák „ac universitas nobilium de eadem“ 1420. Bodrogon kiadott okmányukkal bizonyítják, hogy miután Báli Pál szolgabíró, Zanai Miklós részére „propria sua auctoritate“ gyűlést hirdetett s e tettet a vármegye előtt is beismerte, őt „ob manifestum sue culpabilitatis,“ Garai Desew, macsói bánnak megbüntetés végett átadták. (214 et C) 138.)

27. Zsigmond király, Budán 1426-ban Stanchi András részére halasztási parancsot ad ki azon okból, mert Ezdegei Pál, tótországi bánnal ez is Bosniába megy követségbe. (214 et C) 141.)

28. Hunyady János kormányzó, Budán 1446-ban kelt levelével Várdai Miklóst felszólítja, hogy Thelegdi Miklós iránt elnözéssel legyen. (3. 1114.)

29. Mátyás király Budán, 1458-ban kiadott okmánya szerint a „per Johannem Thalafuz ceterosque Bohemos et forenses latronenlos Regnum nostrum vastantes nostros scilicet et Regni nostri manifestos Emulos“ elfoglalt Zecch várost a hozzá tartozó falukkal együtt ezektől visszafoglalván, a Zécsi nemeseknek visszaadja. (217 et E. 39.)

30. Mátyás király Diós-Győrött, 1460-ban kiadott okmánya szerint, elissai Thuskanigh György, dalmata nemest „in familiarum nostrum specialem recipimus et aliorum familiariorum nostrorum consorcio aggregamus et te Insignys Militaribus duximus decorandum et in Militem creandum atque proficiendum Tibique formam draconis cum Cruce superposita, quam nostri Commilites proprie nostre persone societatem habentes in eiusdem societatis signum gestare soliti sunt ex speciali gratia donamus“ a sárkány-jelvényt viselő lovagok közé veszi fel. (63. 4.)

31. Mátyás király, Esztergomban 1472-ben kiadott okmánya szerint, Kinisi Pált, Hubina erősség és a nyitrai vár bevétele alkalmával tanúsított hű szolgálatai jutalmazásául, Vázsonkő várával és tartozékaival megadományozza. (61. 14.)

32. Mátyás király, Budán 1483-ban kiadott okmányával Zichy Benedeket felszólítja, hogy miután „concordj omnium exploratorum nostrorum de Turcia redeuncium relatu nobis vniformiter narrabantur, ingentem scilicet et maiorem, omni alias viso apparatu exercitum et apparatus, tam in terris quam in Aquis Cesarem Turcorum contra nos preparari“, 15 lovast állítson. (16. 13.)

33. Beatrix királyné, Budán 1490-ben Csapy János, diós-győri várnagynak levelet ír és magához hívja, meghagyván azonban, hogy távolléte idejére is a vár biztos őrizetéről gondoskodjék. (214 et C.) 228.)

34. I. Ferdinánd király, Budán, 1527-ben kiadott okmánya Századok.

nyával, Csepel szigetén levő tisztjeihez, az Adon és Makad közt levő sziget használata iránt, parancsot intéz. (79. 1.)

35. Ráskai Ilona, özv. Bánffy Ferenczné, alsó-lendvai várából, 1542. május 9-én kelt levelével Zichy Rafaelt látogatásra szólítja fel s ezeket írja: „vel super vnum Kochy, vel super duos equellos venire.“ (16. 14.)

36. Pázmány bíbornok, Pozsonyból 1637. jan. 5-én kelt és Rákóczy György erdélyi fejedelemhez intézett levelében a többek között ezeket írja: „Az Udvarnál csudálkoznak, hogy kegyed semmit az oda való állapotokról nem ír; nekem csaknem minden héten írnak, ha mit értek, hogy megírjam: tudják tanácsokat alkalmaztatni.“ (219. 432. *)

Ezek elsorolása után a társaim által közlöttekhez még a következő adatokat csatolom:

1. Az alsó-lendvai Bánffy-családot érdeklő okirat van 13 db., a Beiczi-családra vonatkozó 10 db., Erdődyre 20 db., Raydtenstein-családra 2 db., Kereky-családot illető 99 db., Kölcsey s Kende családról 58 db. (1343—1642.), Palóczy, Ráskay-cs. 41 db., Perneszy-cs. 86 db., Pogány-cs. 14 db., Perényi-cs. 153 db.

2. Regécz, Tokaj, Patak és Füzér várakat illető, külön csomagban 9 db., Nagy- és Kis-Tapolcsány, Friedaura 31 db.

Szatmár-Németire s Luprechtzázára vonatkozó okmányok leginkább a Csarnavoda-cs. csomagjában található, a kövesdi várt illetők pedig a Csapy-cs. iratai közt.

Csep s Kocs falukat illető okirat van 5 db., a csókakői uradalmat, Sz.-Erzsébet, Bokod, Mór, Pátka, Zámoly, Csurgó, Bodajk, Keresztes, Igar és Csák-Berényt illető (1453—1784.) 15 db. Somogy vármegyét illetőleg igen sok okmány van a Perneszy-félék között.

A palotai uradalomhoz tartozó Inota, Réthi, Pét, Öskü, Bala, Bánta, Vilonya, Sz.-István, Pap-Keszi, Kuti, Isztimér, Eszeny, Mecsér, Gyón, Csernye, Jásd, Dolosd, Súr és Csatár birtokokra vonatkozó iratok és térképek az F) jegyzőkönyvben foglaltatnak. Az uradalmi számadások, árvaügyeket illetők, uriszéki iratok, Adony, Palota, Almás, Szűny, Csicsó, Divény, Vázsony, L.-Sz.-Mik-

*) A számok a levéltári jegyeket jelezik.

lős birtokokra nézve elenchest az Ű) jegyzőkönyv tartalmaz, és ugyanebben vannak az 1009 —1802. évig terjedő másolatok is lajstromozva.

3. Magyar nyelvemlékek szintén vannak e levéltárban: a XVI. századból valók azonban 1515—1599. évig (30 db.) a „Régi Magyar Nyelvemlékek“ II. kötetében kiadattak. A XVII. századból a következő okmányokat említem meg:

a) Boeskey István, 1605. mart 3. Csapy Krisztinához, Melith Pál hitveséhez a megkapott ajándékok iránt ír;

b) Deák Jakab, 1605. apr. Nyáry Pált a Turóc megyében elkövetett Boeskey-féle pusztításokról értesíti;

c) Horváth Mihály, füleki alkapitány, 1607. jan. 16. Nyáry Pálhoz a Kassára küldendő taraczkokat érdeklőleg ír;

d) Szucsán város, 1622. jan. 25. szegénysége miatt a katonaság eltávolítása iránt könyörög.

Érdekesek még Nyáry Sára és Pálnak a háborús időt tárgyozó, és Csicsery Ambrúsnak magánlevelei.*)

Az itt elsorolt s kivonatilag közölt okmányokat, és még többet — a mennyire rövid időnk engedte — lemásoltunk, és ezen — 200 számot fölülháló — másolataink regestáit a M. Tört. Társulat részére elkészítjük.

Ezek azok, miket a zsélyi levéltárról és abban tett munkálkodásunkról jelentésünkbe foglalni szükségesnek tartottunk; hátra volna még a jelentésünk elején érintett kékkői Balassa-féle levéltárról szólanunk: de mintán kiszabott időnket a zsélyi levéltárnak dúsán kínálkozó csomagai teljesen igénybe vették, és azt félbehagyni annál kevésbbé látszott tanácsosnak, mivel a kékkői levéltárnak mostani helyisége — a mennyire értesültünk, — épen nem ígért alkalmas tért a kutatásra, így ennek megvizsgálását — bár sajnálattal — más, alkalmasb időre kellett halasztanunk.

NAGY IVÁN, m. k.

NAGY IMRE, m. k.

VÉGHELY DEZSŐ, m. k.

*) Érdekesnek tartom ide iktatni Döbrentey Gábornak e levéltárról tett nyilatkozatát: „Im ez is csak most elélhúzott világitás! Hát ha még mind megkaphattam volna Palotán, a Magyar, Kinizsy, Horváth, Kereky s Batory, Ujlaky-családokról szóló leveleket. Bizoay egészen mássá leszen a sok helyen históriánk, mint most hisszük, mihelyt a titkolt iratok elékerülhetnek!“ „Régi Magyar Nyelvemlékek“ II. k.

II.

A szent-antal-selmecz-korponai bizottság
jelentése.1.) *A szent-antali herczeg Koháry-levéltár.*

Alólirottak az ipoly-sági sept. 19-iki értekezlet alkalmával a föntirt levéltárak átvizsgálása végett bizottsággá alakulván, miután még a sept. 20-kán tartott ünnepélyes közgyűlésben mint tagok részt vettünk: másnap, sept. 21-én, kora reggel útnak indulánk, kifizött ezélünk, a bányavárosok felé. Még az nap délután megérkezénk a nagy Szitnyahegye alatt, Selmecz tőszomszédságában, vadregényes erdei magánosságban fekvő Koháry- most Coburg-hercegi kastélyba, — Szent-Antalra. Itt, a tulajdonos hg ö Fensége kegyes rendelkezéséből, előzékeny, szives fogadtatás várt reánk, s a múlt század első felében, franczia stylben épült roppant kastély termeci, és a Koháry-nemzetség levéltára — mint azt t. Kalmár Lajos úr, a hg csábrági és szitnyai uradalmainak jogigazgatója, már az értekezlet alkalmával előre sziveskedett velünk tudatni — kitérűltak előtt nk.

Azonnal siettünk az archivumba. Ez két, egymásba nyíló, boltozatos, vasajtós, vasablakos teremből áll, melyet a nagyszámmal fölállított okmánytartó szekrények több osztályra, illetőleg szobára osztanak. A levéltárnak a szekrényektől itt-ott szabadon hagyott falait olajba fésett családfák, — Koháry- és Bosnyákleszármazásokat illetők — továbbá a nemzetség legkittűnőbb fiának: Koháry Istvánnak ódon keretekbe foglalt, s képek gyanánt kifüggesztett emlékkersei disztik. Van azonban számos föl nem függesztett apró olajfestmény is, régi magyar vitézeket s államférfiakat ábrázolók, t. i. az Orteliusból ismert, és másutt is látható XVI. és XVII-ik századi arczképek.

A levéltár u. n. sensations-darabjai: a régi, valamint az újabb Koháryak, különösen Imre, Péter, I. és II. István (s főleg ez utóbbi), továbbá: János, Farkas, András, Antal, Ferencz stb. ünnepélyes alakban kiállított bárói, grófi, hercegi, országbírói, cancellári, főispáni, tábornoki, főkapitányi, tanácsosi, kamarási stb. stb. királyi diplomái, valamint kitűnő és hű szolgálataikért a császár-királyoktól jutalmúl nyert roppant uradal-

maikról, váraikról, jószágaikról szóló adománylevelei: külön szekrény-osztályban őriztetnek, mindegyik saját, feliratos borítékba téve.

A mi a család jószágokra s birtokviszonyokra vonatkozó régiebbkori okmányokat illeti: ezek uradalmak szerint, pl.: Murány, Füle, Csábrág, Szitnya, Balog, Edelény, Kecskemét (Vaas, Bosnyák-jogon) stb. osztályozva, zárt szekrényekben tartatnak, számszerint több mint 10 ezer darab, melyek a jelenleg élő Szász-Coburg-Gothai Ágost hg ő fensége intézkedéséből a 40-es években s a múlt évtized első éveiben rendezettek, róluk — nem kis fáradsággal — magyar nyelvű elenchusok készítettvén. Ezen személy- és családi, hely- és tárgynév szerint betűrendben készült lajstromokban minden egyes leltártolt okmány tartalma bő kivonatokban olvasható, s a keresett okirat, a jelzeit osztályokban és csomagokban, mindenik saját száma alatt, czek segélyével föltalálható. E roppant foliantokat tevő elenchusok a felosztási rendhez képest három példányban is megvannak; de a kivonat természetesen mindig egy, csak a jelző nevek változnak. E történetkutatói czélokra is igen jól használható s a bűvárkodást tetemesen könnyítő lajstromok készítője, t. M i h a l i k P á l, Gömör vármegyei hgi főügyész úr, néhez munkájáért a tudomány részéről is nem kis elismerést érdemel.

A levéltár ezen rendezett részének az elenchusok szerint való átvizsgálására s történelmileg érdekesebb okmányai kivonására, illetőleg lemásolására, H a á n és S u p a l a társaink vállalkoztak. Működésük eredménye körülbelől a következőkben összpontosítható:

A Kobáryak szent-antali levéltárában egyetlenegy Á r p á d k o r i eredeti okmányt sem találtunk. Másolatot azonban hatot leltünk. Első: V. Istvánnak 1270. eszt. oklevele, mely szerint Szelén földét Páznán és Miklós ellenében odaitéli Mihálynak, Vresk fiának, és Mihály vejének, Villámnak. Az okmány magában foglalja Szelén határjárását is. Másik: szintén V. Istvánnak 1271. eszt. kelt oklevele, melyben IV. Bélának Vederuik falu részére kiadott szabadíték-levelét átírja és megerősíti. Az első föllelhető 5611., a második 8258. sz.a. Az elenchus 9013. számacmlíti, még IV. Bélának 1244. eszt. kelt oklevelét, mely szerint ez Suk és Zela községeket a német rend vitézeinek felajánlja; de ezen ok-

mányt a levéltárban a nevezett szám alatt nem találtuk. Végre van még a levéltárban négy, árpádkori határjárás másolata, nevezetesen Káposztafalvaé az 1250. és 1294. évekből, erre nézve némely dobsinai polgároknak tanúvallomása 1294. évből, és Derecsén s Hrussóé 1297. évből.

A szintén csak 14 db., a XVII-ik században készült másolat által képviselt Anjou-kor okmányai közül érdekesebbek: a) I. Lajosnak 1346 eszt. kelt transsumptuma, eredetiből a XVII. század végén azon Darvas János által lemásolva, kitől nem egy érdekes régibbkori okmány másolatát birják levéltáraink, s ki palaeographiai ismereteinél fogva e részben megbízható egyén. Lajos király átírja és megerősíti ebben atyjának, Róbert-Károlynak János mester, Sándor fia, Cselén unokája részére kiadott adománylevelét, mely szerint ez a Sággy Bódogtól és családbeliitől elszedett nógrádi birtokokat ezen Jánosnak, a királyi család élete megmentőjének adományozza, többek közt Ságot (most Karancs-Ság.) Kiadta ez okmányt Fehér codex dipl. VIII. 4. Én csak azért emlitem, hogy mind Fehér kiadványában, mind Darvasnak ezen másolatában a szerencsétlen Bódog családneve nem Záchnak, de Saaghnak iratik. Annál valószínűbb pedig, hogy családneve csakugyan Sággy volt, és nem Zách, mert a tőle elszedett birtokok közt előfordul, a mint említém, Ság, vagyis a mostani Karancs-Ság, melytől a család nevét vehette, épen úgy, mint az Apponyiak Nagy-Apponytól, a Berényick Karancs-Berénytől stb. b) A Hunt-Páznán-nemből eredt Ders comes fia, Miklós, örökösen bevallja a Dobák-családból eredt Miklósnak, Lászlónak és Istvánnak, valamint Máté fiainak: Jakabnak és Péternek, Nyék és Hrussó helységeket, 1312 eszt. (Másolat.) c) Zsigmond király átírja és megerősíti I. Lajosnak 1361. eszt. kelt adománylevelét, mely szerint ez a hradeki uradalom egy részét a Hank-családból eredt Egyednek, Barnának, Keresztélynek és Miklósnak adományozza. (Másolat.) d) I. Károly király Balog várát a Bolugh-nemből eredt Péternek, Lászlónak, Miklósnak és Dienesnek adományozza, az Ott-családbeliek hűtelensége folytán, 1323 eszt. (Másolat.) e) I. Károly Rima-Szombat földesurának Zanuch Tamás erdélyi vajdának kérelmére megengedi, hogy a rima-szombatiak, a budaiak példájára, városuk körül kőfalakat, erődítvényeket, bástyákat építhessenek. Visegrád, in festo ascensionis Dni, 1334. (Másolat.)

f) I. Lajos Breznő bányát várcsi szabadalmakkal ruházván föl, egyzersmind annak határait kijelöli, 1380. eszt. (Másolat.) E korból sem találtunk egyetlenegy egy eredeti okmányt sem a levéltárban.

A XV. századbellek (összesen 36 darab) közül ezeket említjük meg:

a) A Széchy-családbellek osztozkodási levele, 1481 eszt.

b) A Széchyek és az Ott-családbellek atyafiságos transacziója, 1449. eszt.

c) Több rendbeli határjárás, péld. Beluja, Prencsfalu és Szitna-Lehotka, másrésről Németi és Szebeléb közt, 1476. eszt.; Bolyk és Galsa közt, 1435 eszt.; Ispánmező és más szomszédhelyek közt, 1413 eszt.; Kenderes és Ecseg közt, 1446 eszt. Szalattya és Horváti közt, 1430 eszt.; Vecse és Balog közt, 1400 eszt.

A XVI. századbellek közül legérdekesebb néhány családbeli osztozkodás és némely birtokösszeírás, névszerint a Csábrág várához tartozó helységek összeírása 1540 eszt. A Bosnyák János-féle Pest-, Pilis- és Solt vármegyei birtokok összeírása 1527 eszt.; Fülek várának appertinentiái Hont-, Gömör és Nógrád várm. 1563 eszt.; Ráskay Balázs utódainak osztozkodása 1579 eszt. A Miletinczyek, Pethők és Kenderessyek osztozkodása 1523 eszt. — A XVI-ik század első feléből, illetőleg János király halála előtről, összesen 12 okiratot leltünk.

A XVII. századbeli l a j s t r o m o z o t t okmányok közül említésre méltók ezek: II. Ferdinánd Murányvárat és tartozandóságait 126,000 frtért bevallja Széchy Tamásnak 1621. eszt. Ugyanaz Szitnya és Csábrág várát Koháry Péternek 5,142 frtért, 1629. eszt. Wesselényi Ferencz s neje Széchy Mária-Anna, Ferencznek Bosnyák Zsófiától nemzett fiát, Lászlót, a surányi, füleki és sztrecsényi anyai birtokok fejében kielégítik Szendrő várával és a Wesselényiek lengyelországi birtokaival: ez viszont kötelezi magát, hogy e szerződést soha fel nem bontja. 1660. eszt. Érdekes ezen okmány annyiban, a mennyiben kitűnik belőle, hogy a Wesselényieknek még 1660. eszt. is voltak Lengyelországban birtokaik.

Egyébiránt a Koháry-család levéltára elenchusaiból részletes kivonatot készítvén, — melyben az 1540-ig kelt minden ott levő okmány röviden ismertetve, vagy legalább jelezve van,

valamint a későbbkori nevezetesebbek is, egész a szatmári béke idejéig, — azt ezennel ide-mellékelve átadjuk a társulat kéziratára számára, az Árpádkorból való Koháry-féle (másolati okmányok másaival egyetemben).

Azonban a Koháry-nemzetség archivumának főkineseit — történelmi szempontból — nem ezen, legtöbbszöire csak birtokviszonyokra vonatkozó lajstromozott rész okmányai, hanem a még teljesen rendezetlen család i c o r r e s p o n d e n t i á k képezik. Ezek főleg a XVII. századból s a XVIII-iknak elejéről valók. A Koháryak a XVI-ik század végén s a XVII-ik elején élt Péterrel, érsek-újvári főkapitánynyal lettek történelmi fényű nemzetiséggé — s ennek utódai: a két István által emelkedtek az ország legelső nagyjainak sorába. Különösen II. István, a füleki főkapitány, ezredes, bányavidéki tábornok, majd cs. k. altábornagy s később országbíró, — a jeles magyar és latin költő, Tökölynek sokáig rabja, az uralkodójához minden körülmények közt hű, jellem-szilárd, jótékony és buzgó vallásosságú Koháry István a család főbűszkesége. A mit ezek, különösen az utóbbi István, hosszú és eseménydús életének pályáján, annyi fényes állásban és működésben, s olykor a sors különféle viszontagságai között, az 1660-as évektől 1731-ben bekövetkezett haláláig levelezett, — az mind itt van. Gondossága a legesekélyebb iratkákat, még a hozzá címzett levelek borítékait is megőrizte.

A Koháry-ház történelmi becsű levelezéseit a levéltár egyes rendezetlen osztályainak kutatása közben F r a n k l V i l m o s és T h a l y K á l m á n társaink vették észre, azonnal fölismervén egy faliszekrény és egy nagy régi vasasláda összevisszahányt csomagaiban a XVII-ik század papirosait. Néhány csomag felbontása meggyőzőé a kutatókat, hogy itt teljes rendtelenség uralg, s a XVII-ik század mellett, a XVI-ik végétől a XVIII-ik végéig terjedő értékes és értéktelen okmányoknak ropant tömkelege, mintha földrengés rázta volna össze, annyira egybe van kúsálva és keverve. Átlátták, hogy ezen u. n. „i n u t i l i á k”-nak egyetlen kötege sem maradhat felbontatlan, egyetlen darabja sem átnézetlenül. S mivel e chaoszt képező correspondentiák száma legalább is h ú s z - h u s z o n ö t e z e r darabra tehető: bűvárainkra nem kis feladat várt. Azért Desseffy Gyula társunkat, sőt később még Supalát is maguk mellé

kérve, úgyszólván éjjel-nappal dolgoztak, rendeztek, válogattak. Ekképen is három nap kellett, mire valamennyi csomagon, minden egyes darabot megtekintve, végimentek, s a legbecsebb darabokat általában, saját kutatási céljaikra nézve pedig az apróbb érdekűeket is kiszemelték, s különféle tárgyak, korok, nevezeteseb személyek szerint külön-külön csomagokra rendezték, sőt némely csomagokat, — pl. a Rákóczi-féle kuruczvilágra vonatkozó nagyszámú levelezéseiket — évek szerint is osztályozták.

Ekként megismerkedvén e levelezési tömkeleggel: a Koháry-nemzetség correspondentiáit, történelmi becs tekintetéből, rövid vázlatban a következőkben véljük jellemezhetni.

A Koháry-levéltár legrégibb magyar nyelvű okmánya e rendezetlen részből került elő, s ez Wsaly Péternek Pozsonyból 1572. dec. 7-én Koháry Imre korponai alkapitányhoz írott levele; különben e Koháry Imréhez írva, általában csak egynehány levél maradt fenn. — A levelezések Koháry Péter újvári tábornokkal már bővülnek, — de azért az 1590-től 1622-ig terjedő időszakból még aránylag nem sok fordul elő. 1622-től már gazdagabb a levéltár. E korszakokból kivált Thurzó Szaniszlónak és Eszterházy Miklósnak Koháry Péterhez írt levelei érdemelnek figyelmet. Pázmány Pétertől csak kettőt leltünk, Forgách Zsigmondtól néhányat. Irodalomtörténetileg igen érdekes R i m a y J á n o s n a k Koháry Péterhez 1628. sept 27-kéről írott eredeti magyar levele*), valamint az e körbeli török hadjáratok s békealkudozások tekintetében számos más correspondentiák. 1634-től 1650-ig ismét kevesbedik a levelek száma: de ezen utóbbi évvel — I. Istvánnak a török harcokat illető correspondentiái — megint gyarapodik; különösen nagyszámúvá, országos érdekűvé lesz azonban e levelezés az 1660-as, 70-es, 80-as években, szóval: II. István szereplése idejében, a mint már fentebb hangsúlyoztuk. Gondoljon a t. olvasó Koháry István történelmi fontos szerepére, — s be fogja látni, a miről mi, kik ez iratokat átkutattuk, meggyőződöttünk, hogy I. Leopold korszakának tüzetes történetét tetemes hiányok nélkül megírni — e levelezések felhasználása nélkül

*) Közlendjük,

lehetetlen. Áll pedig cz különösen a Kassától Fülelig, és ettől Egren, Szólnokon át Kecskemétig, s más részről Budától Esztergomon és Érsek-Újváron át Semptéig, és úgy Nyitrán s a bányavárcsokon, Csábrágon, Korponán, Kékkön és Gácson keresztül ismét Fülelig terjedő országrészt illetőleg. A közbeneső vármegyék és vidékek mmonographusai mind gazdag anyagra találnak Koháry István correspondentiáiban. Sőt még Horvát- és Tótország történetére is számos adat rejlik itt, Koháry Farkasnak a kuruczvilág alatt István bátyjához onnan írt számos leveleiben.

A mint Koháry István szerepköre tágult, sűrűbbödnék s jelentékenyebbé válnak levelezései. Mint füleki főkapitány, folytonos levelezésben állt úgy a körüllevő végek magyar főtiszteivel, mint — különösen Tököly Imre föltünése óta — a kassai es. generálisokkal. Amazok közül főleg gr. Forgách Ádám érsek-újvári fő-, és id. gr. Beresényi Miklós érsek-újvári altábornoknak, úgy gr. Eszterházy Pálnak és Zsigmondnak, a Balassáknak stb., emczek közül pedig Des Souches, Leslie, Spankau, Spork, Cobb, Caprara, Nigrelli stb. tábornokoknak számos eredeti leveleit említjük fel. Csak magától Beresényitől mintegy 60-ig valót szedtünk össze. Találtunk azonkívül eredeti leveleket a bujdosó vezérektől — néhányat magától Tökölyitől is, — úgy a később is szerepelt gr. Forgách Simontól gr. Barkóczy Ferencztől, Gyürky Páltól, Jánoky Zsigmond, Kálmáncsay István s Wass Sándortól, Ebeczky Imrétől s Gerhárt Györgytől; igen sokat az eperjcsi vérpádon lemészárolt Bezczegh Györgytől; néhányat a később Ónodnál összevagdalt Rakovszky Menyhértől, stb. stb.

E levelezések, természetesen, leginkább az akkor folyt török- és Tököly-féle háborúkra vonatkoznak. Budai és egri basáktól, szólnoki stb. bégektől is leltünk 9 db eredeti török levelet, a mellett, hogy a pusztán török viszonyokat érdeklő levelezésekből egész külön, terjedelmes csomagot („Turcica“) állítottunk egybe.

Irodalom-történetileg becsesek e korból — a költő Kohárynak számos saját fogalmazványán kívül — Gyöngyösy Istvánnak, a „Murányi Vénus“ és „Keményiász“ halhatat-

lan költőjének, Koháry Istvánhoz írott eredeti levelei, szám szerint három, u. m. egy 1663-ból, és kettő 1703-ból.)*

Megemlítendő, hogy főpapoktól is — Lippaytól, Szelepcsényitől, Széchenyitől, Gubassóczytól, Telekessytől, Kollonich-tól, Mattyasovszkytól, Pybertől stb. — számos levél van, s azonkívül a nagy-szombati egyetem s egyéb tanintézetek, jezsuita-conventek igazgatóitól s tanáraitól, zárdák főnökeitől, — mindezeknek Koháry István, az igen buzgó kath. főúr nagy bőkezűségű patronusuk, segélyezőjük lévén; élete vége felé az e nemű, correspondentiák mindinkább növekednek. Töndörök bálálkodó köszönő és köszöntő, magasztaló levél, — de közben érdekesebbek is.

Megemlítendők továbbá a Koháry-család XVII-ik századi női tagjainak nagyszámú magyar levelei; köztük kivált Ballassa Judit, Koháry István és Farkas nagyműveltségű édes anyjái, szép magyarsággal s melegséggel írvák.

Koháry Istvánnak Tököly rabságába jutásától (1682.) kiszabadultáig (1685.) reá nézve némi szünet áll be, de csakis reá nézve, miután anyjának s testvéreinek, különösen Farkasnak, levelezései ezalatt is folynak; sőt Istvánra nézve is csak némi szünet: miután az ő fogságára vonatkozólag is egész külön csomag írományt sikerült összeszednünk, majdani életirója számára. Kiemeljük ezek közül magának Kohárynak 1682. Regéczből édes anyjához, s 1685-ből Munkácsról kecskeméti jobbágjaihoz írott levelét, valamint regéczi öréét: az 1697-ben hirre vergődött Tokay Ferenczét ő hozzá, **); továbbá Caprarának számára Ungvárt, kiszabadulásakor kiállított s Koháry állhatatos hűségét dicsérő bizonyáglevelét. Ez, hitelesített másolatokban is több példányban megvan.

Koháry István levelezései 1686-ban ismét azelőtti bővségtükben újulnak meg, a mint elősoroltuk, s ily sűrűen folynak a többi 80-as és a 90-es éveken át, többnyire az akkori harcviszonyokat érdeklőleg. A XVIII-ik század beléptével, a spanyol örökösödési háborúba az országból kiviendett magyar ezredek szervezésére, úgy a végeknek a változott viszonyokhoz alkalmazása

*) Mind a hármat közlendjük.

**) Ezeket is közlendjük.

Szerk.

Szerk.

körül folyt tervezgetésekre, majd 1703-ban, Rákóczi harcza megnyitásával, a kuruczok előhaladásának meggátolására tett sikertelen intézkedésekre vonatkozólag — Koháry, Leopoldnak ezekben is hű eszköze volt — lelünk nem kisszámú adatokat. Továbbá gyakori tudósításokat a fölkelők gyors előnyomultáról. S ez így foly — kisebb-nagyobb arányban — az egész kuruczvilágon át. Különösen bőveken a tudósítások 1703-ból és 4-ből, a míg a labancz-párton Koháry is tényleg szerepelt; 1705-től 1708 végéig azonban, a mikor t. i. Rákóczi fisensa részéről lefoglalt jószágaitól elrekesztve, hol Buda, hol Pozsony falai közt, kurucz-csapatoktól ostromzároltatva, magányban tölté idejét: kevesek levelezései, bár ez időből is maradtak fenn a bécsi es. k. főhaditanácsnak, Stahrembergnek, Heisternek, Pfeffershoven budai tábornoknak s másoknak Koháryhoz intézett némely rendeletei s közlései, vagy viszont az ő fölterjesztései fogalmazványokban, úgy némely missilis levelek, különösen öcsesétől Farkastól, ki a kuruczok elül Horvátországba szorult volt. A trencsényi harez után a császár fegyverei a bányavárosokba hatolván, a kuruczok által félig lerombolt Csábrág vára is hatalmokba került; s ezzel Koháry levelezései, különösen a z o n vidékről — a hadi eseményeket is folyvást érintőleg, — ismét tetemesen fölszaporodnak. 1709-ből és 10-ből igen számos, sőt 11 elejéről is elég levél van. Elannyira, hogy az ekkép bőven képviselt kuruczvilági évek részletes adatainak följegyzésével e korszakot tanulmányozó társunk, T h a l y K á l m á n, a rendezés után még hátramaradt egy-két nap alatt el nem készülhetvén, kikéré magának a jogot, a szent-antali levéltárban még egyszer, és pedig huzamosb időre, búvárkodhatni.

Koháry István levelezései élte végszakából: a szatmári békétől haláláig terjedő 20 évről is igen nagyszámúak, de többé nem oly történelmi érdekűek. Igen sok eredeti levél van ezen időszakból K á r o l y i S á n d o r tól, Kohárynak a Bosnyák-ágon közeli rokonától. Az aggastyánnak országbirói s egyéb törvénykezési működéseire is nem csekély számú irat vonatkozik. Nagy érdekűek ezek közül a Rákóczi-emigráció némely leveleinek az országba hozataláért 1712-ben elfogott s III. Károly által delegált bíróság elé állítottott Korponay Jánosné, Garamszegi Géczy Juliánna pörének irományai. E nő pörét a delegált bíróság

elnöke, Koháry, két évig halogatta, de 1714. őszén, Károly császár ismételt, határozott parancsaira mégis kénytelen volt a vádlottat, kárpadi vallatás után, a győri vár piacán lefejeztetni. Hiába követett el mellette minden lehetőt, — elvégre is engedelmeskednie kellett. Ezen, eddigelé teljesen ismeretlen ügyről, melybe Ráday Pál, Eszterházy Dániel stb. is bele vannak vonva, Thaly tüzetes jegyzeteket tévén, külön értekezésben szándéka ismertetni. — Ugyan ő, a Koháry-levéltár peeséttani magyar érdekességeit már a „Századok“ october havi füzetében közlé; ezeket illetőleg tehát oda utaljuk a t. olvasót.

A Koháry István halála utáni levelezések inkább csak gazdasági tartalmúak.

Végre megemlítendő még a szent-antali kastély régészeti nevezetességei közül számos bútór és családi arezkép, a XVII. és XVIII-ik századból; a bútorok közt ritka műrégiségi becsesel bír egy drágakövekkel épített s ezüsttel gyönyörűen kivert asztal, és két szint ilyen szekrény; míg az arezképek közül különösen Koháry Istvánnak és testvérének Jánosnak, rabságukra emlékeztető, őket gyászruhában, falra függesztett bilinesekkel ábrázoló, s jellemző aláírásokkal ellátott olajfestményű képe, továbbá a kastély-kápolna karzatán lévő azon igen szépen tervelt és készített festmény, mely az agg Koháry Istvánt már a halál hálójában, s körülte, lefolyt életét symbolistieus csoportozatokban tünteti elő; nemkülönben egy, szintén a kápolnában őrzött, sárga selyemre művészileg készített rajzolat, hasonlókép az öreg országbiró idejéből.

Ezek, ime, Tisztelt Társulat, rövideden a szent-antali kastély történelmi és műrégészeti nevezetességei.

2) A selmecz városi levéltár.

Sz. kir. Selmecz városába, Szent-Antalról csak egy jó séta lévén, némely társaink néhány órára több izben, mindnyájan pedig bizottságilag sept. 23-kán rándultunk be, egész napra. Megérkezve, először is a városházán t. Goldbrunner polgármester urnál és a tanácsnál tisztelkedtünk, kik már hetekkel azelőtt bizottságot voltak szivesek kiküldeni a városi levéltár történelmileg nevezetes okmányainak kiszemelésére és rendeztetten elénk tárására. A nemes tanács saját díszes termét ke-

gyeskedett munkálkodásunkra átengedni, a hol is a fölmutatott s részint még fölkatutott okmánycsomagok átvizsgálásához s jegyzetek tételéhez azonnal hozzáfogtunk.

E levéltárban árpádkori eredeti okmány egy sincs. De IV. Bélának a selmecziek részére 1244. eszt. kiadott szabadítékjevele III. Ferdinándnak 1655. eszt. kelt megerősítő privilegiumában szóról-szóra bennfoglaltatik.

Az Anjou-korra vonatkozó okmányt is csak kettőt találtunk. Ezek :

1. Az esztergomi káptalannak 1447. eszt. transsumptuma, mely szerint I. Lajos 1352. eszt. megparancsolja, hogy Selmecz városának a Besse mester által elfoglalt faluk visszaadassanak.

2. I. Ferdinándnak transsumptuma, melyben átírja és megerősíti I. Lajosnak 1368. eszt. Zólyomban, Péter és Pál napján kelt azon parancsát, mely szerint ez a szitnyai erdőket Selmecz és Prencsfalu közt felosztja.

A XV. századbeli eredeti oklevelek e következők :

Zsigmond királynak 1405. eszt. kelt kisebb orsz. decretuma.

Ugyanannak 1425. eszt. kelt, s vámmentességről szóló oklevele, Tirnaviae, feria 5-a post dnicam Invocavit.

Ugyanannak az arany és ezüst kivitelét illető, és 1429. eszt. kelt tilalma. Posonii, feria 6-a post festum b. Dionysii martyris.

Erzsébet királynénak Körmöcz és Besztercze követeit magához idéző német levele. Geben zu Rab am Montag nächst St. Martinstag. Anno 1442.

Az országos tanácsnak Selmecz városa előjogait biztosító oklevele. Datum Budae, feria 6-a ante dnicam Ramis palmar. Anno 1447. Pergamenon írva. Az igen jól megőrzött pecsét vörösféhrzsinórón függ le róla.

Giskra Jánosnak és Hunyady Jánosnak kiegyezése 1450 évből. Két jól megőrzött pecsét függ le róla : az országos tanácsé és Giskráé.

Giskrának 1455. eszt. kelt levele, melyben Rüssel Keresztélyt körmöczi kamaragrófúl kinevezi.

V. Lászlónak Scheyder Mihályhoz 1456. eszt. kelt rendelete.

Vitéz János, esztergomi érsek a selmeczi és béla-bányai pópokat kiegyezteté 1468. eszt.

Rausanus Péter és mások a selmeczi papot a Domokos-rendi barátokkal kiegyeztetik 1489. eszt.

Ezeken kívül van a levéltárban Mátyás királytól, s Beatrix királynétól, II. Ulászlótól, Anna királynétól, II. Lajostól és János királytól is számos rendelet és oklevél, melyek még kiadóra várnak.

A selmeczi levéltár igen gazdag országgyűlési actákban. Megvannak itt az 1521., 1543., 1545., 1546., 1550., 1552., 1557., 1572., 1595., 1596., 1599. országgyűlések végzései. A kir. propositiók pedig az 1548. és 1554. évekből, s 1580-ból is terjedelmes országgyűlési tudósítás.

A város előljáróihoz intézett missilis levelek a XVI-ik század közepe óta mind megvannak, de még teljesen rendezetlenül. Ezeket az idő rövidsége miatt mi sem nézhettük át. Felhasználásuk Selmecz és a bányavárosok monographusának feladata.

A kuruczvilág actáiból Thaly tagtársunk terjedelmes jegyzeteket tön. Jóformán mindent együtt lelt itt, a mi 1703—11 közt Selmecz városához s előljáróihoz iratott. Rákóczitól 17, Beresényitől 20 rendeletet és megbizást, továbbá gr. Forgách Simon, gr. Eszterházy Antal, Károlyi Sándor, Vay Ádám, Ocskay László Ebeczky István, Esze Tamás, Czelder Orbán, Gyulay János, Lónyay Ferencz, Winkler Vilmos, Telekesi Török István, Ottlyk György stb. kurucz főtisztektől leveleket, különösen számosat pedig b. Hellenbach akkori híres bányagróftól, Rákóczi tüzérségi igazgatója Sréter Jánostól, s bányavárosi gyalogezredes b. Róvay Gáspártól. A császári fővezér, gr. Heistertől is három parancsolatot.

Felhívjuk továbbá a figyelmet egy, a városházán ekkor kiállítva volt 1620—1630 évek közti albumra, mely tele van igen szép aquarell-festményekkel a XVII. századból, melyek az akkor élt nevezetes férfiak pergamenre művészileg festett arczképeit és családi címereit tüntetik elő. A kép alatt az illetőtől egy pár emléksor és sajátkezű aláírás. Ott van többek közt Thurn Mátyás és Berzeviczy András arczképe és családi címere, Alvinczy Péter, kassai híres ref. pap címere. Az album Weighard Skultét, XVII. századi jeles orvosé volt. Most a Selmeczen lakó Fricz-család tulajdona. Ajánljuk e becses műemlék megszerzését a n. muzeum számára. Továbbá figyelmeztetjük azokat, kik Selmecz vagy általában a bányavárosok monographiá-

ját kívánnák megírni, a városi jegyzőkönyvekre. Kezdőznek ezek az 1364. évvel, s csaknem szakadatlanul folynak mostanig. Tárgyaznak adókievetéseket, ítéleteket, fölhatalmazásokat, kir. leiratok következtében hozott végzéseket stb. Ezeket Selmeecz monographusa nem mellőzheti, valamint a Selmeecz privilegiumait és törvényes szokásait tartalmazó XV-ik századi könyveit sem, melyeknek egyike rendkívül finom ezüstmnívű kötéseért, műrégészetileg is (czimer, esatt, ékítmények) kitünő.

Végre a levéltárban őriztetik egy drágakövekkel gazdagon ékesített, török korbeli handzsár, s egy 1740. eszt. zászló; az építészeti szempontból sajtóságos érdekekkel bíró, góth egyházból átalakított régi várban pedig, melyet t. K a c h e l m a n ú r, helybeli régész, szíves kalauzolása mellett szintén megismerjük, — egy seregbontó, egy hajító-gép, számtalan régi ágyú, szakálas- és puska, kézi gránát, nyilvessző, több íjj, régi modorú puska, kinzó-eszköz, és más ezekhez hasonló becses régiségek léteznek, melyek, miután hallomás szerint a vár szivargyárrá szándékolatik átalakíttatni, a t. városi előjáróság által legközelebb bizonyosan alkalmas helyre fognak áttétni. Ajánlatos lenne e régiségekkel egy selmeeczi, helyi múzeum alapját megvetni. Megtekintettük az ó-váron s a város némely más régi emlékein kívül a történetileg nevezetes b. Hellenbach-palotát is, melyben Rákóczi alatt, 1704-ben, Beresényi gróf és társai (gr. Mikes Mihály, Ráday, Jánoky) az angol és hollandi béke-közbenjárók: lord Stepney és Hamel-Bruininx részvéte mellett, gr. Lamberg, b. Seilern, Széchényi Pál, Koháry István, Szirmay, Okolicsányi és Viza püspök császári békebiztosokkal az értekezletet tartották vala.

3.) A selmeeczi kamara levéltára.

A selmeeczi kamarai levéltárban szintén nem kevés érdekes iratot találtunk. Másolatban megvannak ezek:

Bergordnung ddto Iglau in Mechren, am Mittwoch vor 24. Aug. Anno 1123.

Deductio iuris dominorum Zólyom et Dobroniva ab anno 1222—1715 deducta.

V. Istvánnak oklevele, melyben a beszterczebányiak előjogait megerősíti, 1255. eszt.

Zsigmond királynak oklevele 1412. eszt., melyben a XIII. szepesi várost a lengyel koronának elzalogosítja.

Eredetiek :

Róbert-Károlynak 1323. eszt. kelt oklevele, melyben Donch mester zólyomi főispán adományát, ki Trebule falut Wenser Andrásnak és Jánosnak átírja hű szolgálataikért, megerősíti és jóváhagyja.

Königsberger és Glocknitzer a beszterezebányai ércbányákat Thurzó Jánosnak átadják 1493. eszt.

A bányászok lázadása 1609., 1636. és 1644. eszt., s az arra vonatkozó okmányok, 25 db.

Bethlen Gábor rendeletei 1620—1628. évekből, 41 db.

Rákóczy Györgynek rendeletei 1636. eszt. 7 db.

Azonkívül sok, a bányászatra és a XVII. századi fölkelésekre vonatkozó okmány, részint eredetiben, részint másolatban.

Többek közt találtuk Wesselényi Ferencz nádornak 1667. eszt. kelt eredeti végrendeletét, saját kezűleg aláírva.

A műkiesek közül megemlítendő különösen kettő : egy XVI. századbéli szépmivű szentségtartó, és két, dűsan aranyozott ezüstkupa, szintén a XVI. századból, melynek egyikébe német- és magyarországi tallérok vannak belefórrasztva, köztük több ritka példány. A másik csúses fűdelű kupa, felső gombját a bányászat jelvényéül : nyers aranykő képezi. A bányászok régenten, ünnepélyek alkalmával, e billikomokból ittak volt áldomást.

Ezen iratesomagokat s mürégiségeket b. M e d n y á n s z k y D é n e s kamara-gróf ú r ö mlga volt oly szives, előre elkészített lajstrommal, számunkra, könnyebb megtekintés végett, dolgozó helyűnkre : a városház tanács-termébe elküldeni.

Levéltári vizsgálataink befejeztével a tudomány-pártoló Selmecz város bőkezűségéből ez alkalomra rendezett díszlakomával tisztelteténk meg, mely után a hozzánk annyi valódi benső szivességet tanúsított városi fűtisztviselő uraktól búcsút vévén, estére visszasiettünk Szent-Antalra, ottani búvárlatainkat folytatóndók.

3.) A korpona-városi levéltár.

Szent-Antalról a pár órányira fekvő Korponára Frankl Vilmos és Dessewffy Gyula társaink 25-én délután, Haán, Thaly Századok.

és Supala pedig 26-án reggel rándultak át. Itt is a legelőzékenyebb szivességgel vezeteténk be a városi tanács t. tagjai által a levéltárba, s a XVI-ik századi tanácsterem zöld asztalát a kitért okmányok vizsgálására és másolására használánk. Itt több érdekes ré g i b b k o r i okmányt találtunk, mint a mennyit vártunk. A korponai levéltár e részben gazdagabb a selmeczinél. Csak azt sajnáljuk, hogy a már küszöbön lévő zárulásra kellvén sietnünk, alig szentelheténk ez érdekes levéltár átnézésére félnapot. Mindazáltal itt is annyi jegyzést tevének, a mennyit csak az idő — minden pereztét fölhasználva — engedett; s jelentésünket ezen archivumról a következőkben tehetjük meg.

1. Árpádkori okmányok :

IV. Bélának a korponaiak részére kiadott privilegiuma, melyben, minthogy a város ré g i b b privil. levelei a tatárjárás alkalmával elvesztek, az elébbi királyok által adományozott szabadságokban, kiváltságokban a korponaiakat megerősíti. Datum apud Curpuņa, anno Dniac incarn. 1244. 18-a Cal. Jan. A meglehetősen rongált függő peesétén kettős kereszt.

Ugyanannak 1238. eszt. kelt oklevele, melylyel a korponai szászok és a bozói apát közt fenforgott pört elintézi. Pergamenon írva. Függő peesétén kettős kereszt, mely körül kivehető még e körülírás : — LVM QVARTI—LE RE —

IV. Lászlónak oklevele, melyben előrebocsátván, hogy a korponaiak a Huntpáznán-nemből credt Hunt comes fia, Ders comes által szabadságaikban sokféleképen háborgattatnak, a városnak privilegiumait megerősíti. Befejezése: „Et quia authentica sigilla nostra propter absentiam magistri Thomae praepositi albensis, aulae nostrae vicecancellarii, electi bachiensis, penes nostras manus non habuissimus, in robur perpetuae firmitatis praesentes concessimus litteras annulo nostro consignatas. Actum A. D. MCC. septuagesimo octavo in Temesvár in quindenis b. Georgii martyris, regni autem nostri anno VII.“ A peesét már lehullott.

Ugyanaz IV. Bélának 1244. eszt. kiadott privilegiumát szóról-szóra átírja és megerősíti 1274. eszt. Függő peesétén kettős kereszt, s ennek oldalain két kis paizs.

2. A XV. századbeliek közül különösen ezeket említjük meg:

Zsigmond királytól hat oklevél az 1406, 1409, 1421, 1435 és 1436 évekből, melyek mind a város előjogaira vonatkoznak.

Miklós esztergomi kanonoknak 1437 eszt. kelt oklevele, melylyel a szent Erzsébetről nevezett és a város falain kívül eső ispotály igazgatóságát udvarnoki Martiny Istvánra ruházza.

Csetnek városa tanácsának Karpona városa tanácsához 1464 eszt. intézett levele, melyben ezt tudósítja, hogy a törvénykezési ügyekben a Karponán divó szokáshoz fog alkalmazkodni. Pecsétjén : üllő, kalapács, fogó, s ezen körülírás : S. Civium de Zetnek.

Van még Erzsébet királynétól egy, V. Lászlótól egy, Mátyástól 8, Beatrixtól egy, II. Ulászlótól 4, II. Lajostól 3, I. Ferdinándtól 4 eredeti levél és okirat.

Találtunk még a levéltárban két eredeti pápai bullát, mindkettő XXIII. Jánostól 1413 évből. Az egyikben megerősíti III. Honoriusnak a menhelyekre vonatkozó bulláját. A másikban a karponai plébános és a bozóki apát közt Brjes nevű helyre nézve fenforgott pörös ügyet intézi el. Jól megtartott függő kettős ólom-pecsété egyik oldalán papi személy, más oldalán e körülírás : Joannes P. P. XXIII.

Míg bizottságunk többi tagjai e régiebb okmányokat tanulmányozák, Thaly társunk itt is — mint Selmecezen — a XVII-ik század, s kiváltképen a kuruczvilág okmányait tette tüzetes vizsgálatai tárgyává. Korpona levéltárában e korszakok irományai példás rendben, külön-külön fiókokban s évek szerinti csomagokban vannak elhelyezve. Különösen a kuruczvilágból gazdag e levéltár, nemcsak hivatalos rendeletekben, de a mi becsesebb: a város bírájához, jegyzőjéhez stb. írt missilis levelekben is. Korpona Rákóezi ügyéhez — mint ezekből kiténik — még akkor is híven ragaszkodott, midőn 1709-ben nyíltan már a császáriaknak vala kénytelen hódolni. Titokban ekkor is nemcsak adót fizetett a kuruczoknak, de tábornokaikkal, ezredesikkel titkon folyvást levelezett, sőt érdekükben kémekeket küldözött a császáriak hadállomásaira. Thaly [pár]ívnyi jegyzetet tőn e viszonyokról, s a legbecsesb leveleket lemásolta vagy kivoná. Rákóezinak 21, Beresényinek 4 eredeti rendeletét vagy pátensét, Bottyán János tábornoknak 2, Andrássy Pál és Eszterházy Ist-

ván tbkoknak pedig egy-egy ered. missilis levelét lelte itt, továbbá gr. Schlick Leopoldnak 3, gr. Széchenyi Pál kalocsai érseknek, Okolicsányi Pálnak, ismét kurucz részről b. Hellenbachnak, Ocskay László, Galánthai Balogh István, Sréter János és Náray László brigadérosoknak, Géczy Zsigmond, Vajda András és Kókay Márton ezredeseknek (ez utóbbinak 1709-ből igen számos), úgy Pásztói Horváth István alezredesnek és Darvas Ferencz főhadi biztosnak stb., kinek több, kinek kevesebb missilis levelét.

Ezeken kívül még kettőre hívjuk fel a t. társulat figyelmét :

Első : Karpona városának ékes latinsággal, szép, olvasható betűkkel írott krónikája, a legrégebb időtől egész a XIX. század elejéig. Benne átírva majd mindazon okmányok, melyeket főntebb említettünk, azonkívül időről időre a Karponán lakott családok, papok, városi tisztviselők névsora, és számtalan, a város múltjára vonatkozó érdekes adatok. Szerzője — állítólag — Nyizsnyánszky Menyhért, néhai korponai r. kath. lelkész.*)

Második : Karpona városa erdejében nem rég talált kődarab, melyről, miután a moh levakartatott, ez alatt cyrill betűk tüntek elő. Gondoskodni fogunk, hogy e betűk hű lenyomatát megkapjuk, s azt annak idejében ismert régészünknek, ft. Rómer Flóris urnak kezéhez szolgáltatandjuk. Miután a kő nem oly nagy, ajánlanók megszerzését és a n. múzeum csarnokaiban való felállítását.

A város levéltárában őriztetik még két, XVI. századbeli ónkanna, mely állítólag arra szolgált, hogy a város tanácsa előtt kötött szerződések alkalmával, a két szerződő fél belőle itta a szokott áldomást, s ezzel a szerződést megerősítette. Ugyanitt egy régi kinzó-szer is vagyon, fából, jellemző német felirattal.

A levéltár átvizsgálása után a helybeli főpát úrnak, a korponai négy rondellájú régi várkastélyból átalakított vendégszerető házához valánk, a város t. előljáróival egyetemben diszlokómára hivatalosak, melynek befejeztével, megköszönve az itt is tapasztalt szíves fogadtatást és előzékenységet, kocsikra ültünk, a zárülésre Ipoly-Ságra visszasietendők.

*) E műnek újabkori másolatát a m. tud. akadémia kézirat-tára birja.

Ekkép folyt le bizottságunk működése; melynek vázlatát nem végezhettük be a nélkül, hogy ezennel leghálásabb köszönetünket ne nyilvánítsuk hg Szász-Coburg-Gothai Ágost ö Fensége és uradalmi tisztsége, s b. Mednyánszky Dénes kamara-gróf úr iránt, — hasonlókép Selme cz és Korpona szab. királyi városok polgármestereinek és többi t. tisztviselőinek, tanácsának s képviselőinek: mint a kik előttünk nemesak a rendelkezésük alatt álló levéltárakat hazafias készséggel megnyitni, de bennünket, a magyar történelem igénytelen, szerény munkásait működésünkben hathatósan támogatni, s szives részvétük, vendégszeretetök, előzékenységök annyi kitüntető jeleive' elhalmozni kegyeskedtek. Mindezekről örökké hálásan és örömmel emlékezendünk meg, szívünkéből óhajtván, hogy a hazai tudományosság főntemlitett buzgó pártolói sokáig és boldogul éljenek!

A Magyar Történelmi Társulat 1869-ik évi vidéki gyűlése szent-antal-selme cz-korponai bizottságának tagjai:

HAÁN LAJOS, m. k.	THALY KÁLMÁN, m. k.,
	bizottsági előadók.
FRANKL VILMOS, m. k.	DESSEWFFY GYULA, m. k.
SUPALA FERENCZ, m. k.	

III.

A kérés-kereskény-bagonyai bizottság jelentése.

E bizottságnak nyolcz levéltár esett kitzüött kutatásai körébe; úgymint: a b. Bakonyiak borfői, Báth mezővárosáé, Belházy Jenő úr horhi, a gr. Majláthok kéri, Majláth László úr kereskényi, a b. Nyáry-család bagonyai, Sembery Imre úr szüdi, és végtére az ősrégi Hont megyei Sembery-család zsemberi levéltára.

Az e módon, a folytonos helyről-helyre utazgatások által megszakadozott, rövid ötnapi határidő alatt, az említett nyolcz levéltár ezerekre menő irományait az alólírott bizottságnak részletesen átkutatni lehetetlen lévén, az tudományos működését csupán az illető levéltárak általános történelmi s évtani tájékoztatására irányozható, s legfőljebb csak a kiválőbb

és régiebb, jelesül az árpádkori s a XIV—XV. századi okmányokat vehető részletesebb vizsgálatai tárgyául.

Régiség tekintetéből az említett nyolcz levéltár között okvetetlenül a bagonyai, kerceskényi és a zsemberi levéltárak a gazdagabbak.

A bagonyai levéltárban: 6 Arpadiánium, 15 darab XIV. századi, s 18 darab XV. századi eredeti okirat található, úgymint;

Árpádkoriak:

1) 1260. (A kelet napja lekopott). IV. Béla király megerősíti a Huntpáznán-nemzetségből származott Bukén grófnak és anyjának, Erzsébetnek — filia sororis Regis Andree — a Csallóközben fekvő Kürth, Paka, Beke és Csötörtökhelyvig (Chuturtukhelwigy) helységeket illető egyességét.

2) 1266. tertio kl. Septembris. Gergely prépost és az esztergami káptalan kiadványa, a Huntpáznán-nemzetségből származott Hunt gróf fiai, Péter és Descderius Korponával határos jószágaik határjárásáról.

3) 1274. Quint. Kalendas Aprilis. IV. László király Drégely (Dragul) várát Ders és Demeter grófoknak, Hunt gróf fiainak adományozza.

4) 1276. (Nap keltje nélkül.) IV. László király, Ders és Demeter ¹⁾ grófokat, Hunt fiait, mint a kik a király többszörös megintéseinek nem engedelmeskedve, testvéröknek, az öregebb Dersnek várát — Daradnak vocatum, juxta fluvium Lythva — elfoglalák, hűtlenségi bűnben elmarasztalván, javaikat elkobozza, s azokat testvéröknek, az öregebbik Dersnek adományozza. ²⁾

5) 1280. Kal. Aprilis oct. IV. László király a Hont megyében kebelezett Cseri nevű elpusztult telepzet Demeter grófnak, Hunt gróf fiának adományozza.

¹⁾ Demeternek ipja Furró Péter, az elhírelt rabló-lovag volt. Demeter még ezt is felülmúlá féltelenségében, olyannyira, hogy évtizedek múlva is, a róla elnevezett zavaros időkről: „tempore comitis Demetrii filii Hunt⁴ okmányilag tétetik említés. Magyar okmány-érdekességek. Ipolyi Arn. „Századok“ 1867. 44. lap.

²⁾ Teljes átíratá Bubek Imre országbíró 1391-iki ítélet-leveleiben.

6) 1284. Sext. kal. maÿ. IV. László király Hunt (Hont) helységet Demeter grófnak, Hunt gróf fiának adományozza. ¹⁾

XIV. századiak :

1) 1339. Feria 2-da proxima post festum ascensionis domini. Drugeth Vilmos nádornak a Bálvándi-családot illető itélete. (Papír, felette szakadozott.)

2) 1347. Budán, duodecimo die 8-arum festivitatis Omnium sanctorum : Pál országbírónak, a Gömör megyében fekvő harmaczi birtok felett pörlekedő László, esztergami sz. György-egyház prépostja és Péter, Godai Descu fia ügyében hozott osztályos itélete.

3) 1349. (Nap keltje nélkül.) Esztergami káptalani kiadvány a Ders-család eseri birtokát illetőleg.

4) 1357. Visegrad, 8. die 8-arum festi beati Andee Apostoli. Kont Miklós nádor ítélet-levele a Jákóffi-család harmaczi birtokát illetőleg.

5) 1369. Visegrad, — László (opuliai herezeg) nádor ítélete a Zsalusányi László és Ders, Tamás fia közötti perben.

6) 1374. Feria 5-a proxima post festum bti. Barnabe aptli. Esztergami káptalani kiadvány Zuhafalvát illetőleg, Ders Tamás részére. (Az írás már majdnem olvashatatlan.)

7) 1379. Visegrad, 20-o die 8-arum festi bti. Jacobi aptli. Gara Miklós nádornak Zuhayt, Péter fiát illető itélete.

8) 1385. Az esztergami káptalan átírata : Pál országbírónak Woyda és Bytes földekre vonatkozó ítélet-leveléről.

9) 1385. Esztergami káptalan kiadványa. (Nagyobb részt már olvashatatlan).

10) 1389. Budae, 8. die festi S. Trinitatis. Zsigmond király, a IV. László által hűtlenségi vétségben elmarasztalt ifj. Ders és Demeter utódainak birtokait, Demeter veszprémi püspök kérelmére, ez utóbbi — illetőleg az öregebb Ders utódai — részére adományozza.

11) 1391. Budae, quinquagesimo die Octavarum festi bti Georg. Martyris. Gróf Bubek Imre országbíró előtt : Demeter, Tamás fia, veszprémi püspök, továbbá Miklós és Tamás, István-

¹⁾ Demetorról így nyilatkozik László király : „Semper et ubicunque locorum ab annis nostris puerilibus in diversis rogni nostri expedicionibus tam in generalibus quam in particularibus fideliter exhibuit.“

nak, Vajda Tamás fiának fiai, nemkülönben Egyed s Miklós, Solmos Bertalan fiai: a harmaczi, zsaluzsányi, szuhai, vajdai, bythusi, cseri és thuri helységek birtoklására nézve barátságosan kiegyeznek.

12) 1395. FERIA Sexta proxima ante festum bti Michaelis archangeli. A sz.-benedeki convent kiadványa a felső-bálványi és alsó-bálványi Bálvándi-családbeliek ügyére vonatkozólag.

13) 1398. Visegrad, 32-o die 8-arum festi bti. Jacobi aptli. Bubek Péter nádori rendelete a Ders-család ügyében a jászói conventhez, melyben ez utóbbinak meghagyatik, hogy a nyerőfélt birtokaiba iktasssa. (A Bubek-család ép, függő peccsétjével.)

14) 1398. Visegrad, 48-o die 8-arum festi bti Georgy martyris. A Jákóffiak kis-honti ráhói birtokát illető. (Töredék, egy hosszú ítéletlevélnek alsó, leszakadt része.)

15) 1399. (A nap kelte lekopott.) A garam-sz.-benedeki convent kiadványa, a Bálvándi nemzetség Hont megyei Felső- és Alsó-Bálványos helységeit illetőleg.

XV. századiak :

1) 1430. A Huntpáznán-nemzetséget illető Zellő, Kovár, Vajda, Zuba és Zsaluzsány helységek birtoklevele.

2) 1430. Palóczy László országbirónak a thuri, cheri, vajdai, bythusi, jánoki és harmaczi jószágokra nézve, a Huntpáznán nemzetségbeli Egyed fia János, és az ugyanazon nemzetségből származó Ders fia, Tamás közt az octavalis szék előtt történt osztályról szóló kiadványa.

3) 1441. FERIA quinta ante fest. Anuntiationis B. Virginis Mariac. Az egri káptalan bizonyáglevele, mely szerint Vajdai László, Tamás és György, Vajdai István özvegyét, Haraszthy László leányát, mindennemű hitbér- és hozományi javaira nézve kielégítették.

4) 1442. Bálint, sági prépost kiadványa, Vajda Tamás özvegyének, Margitnak kiszolgáltattott hitbéréről és hozományáról. (Függő peccséttel).

5) 1455. V. László királynak a Vajdai György, Thuri István, Jánoky István és Jánoky Mihály által a jászói convent előtt kötött szerződésre adott királyi jóváhagyása.

6) 1456. Budae in festo beatorum philippi et jakobi aptlo-

rum. V. Lászlónak Jánoky László részére adott királyi jóváhagyása, mely által az említett király, a Salgói Miklóstól hamis pénz-csinálási bűncéért elkobzott, s Palóczy László országbirájának adományozott, de ettől 700 arany forintért s „pro fidelibus servitiis“ inscriptio útján Jánoky Lászlóra átruházott sz.-lőrinczi birtokban az utóbbit megerősíti.

7) 1459. János sági prépost kiadványa Zádorházát illetőleg. (Papír, szakadozott).

8) 1460. Palóczy László országbíró rendelete a garam-sz.-benedeki conventhez, miszerint a néhai Bálványi örökösei: János, Simon és Mihály, s másrésről Belgeni György özvegye, Csompó János leánya között folyt perben kiegyezkedés létesülvén, az illető örökség négy egyenlő részre osztassék.

9) 1464. Budae 20. maj. I. Mátyás király, a Podhorechini Péter fiának Erdős Miklónak magvaszakadtával a koronára szállt Bars megyei Keresztúr községet Gúthi Ország Mihály nádornak adományozza.

10) 1464. Datum in Bars. Emőkey Bertalan és Dalmadi Thüri Miklós lévai várnagyok bizonyáglevele Kis-Kálnai Ambrús részére. (Papír, a várnagyok pecsétéivel).

11) 1464. A garam-sz.-benedeki conventnek tudósító-levcle I. Mátyás királyhoz, a Bálvány helységre vonatkozó adományba történt beiktatás felől. (Papír, már sok helyen olvashatatlan).

12) 1473. A garam-sz.-benedeki conventnek tudósító levele I. Mátyás királyhoz az iránt, hogy az Aponyi Jánosné, született Kis-Kálnai Katalint, és az ennek fiát, Pált bántalmazó s Bars megyei felső-bálványosi birtokát erőszakosan elfoglaló alsó-bálványi Zarka Miklós, László és János, valamint Marosfalvi György és Orsolya, Zyor Mártonné, a vizsgáló bírákul kiküldött Kis-Gewreti, kir. embere s Oswald szerzetes-társuk által vétkeseknek találtatván, a panaszlottakat az ugyanazon évi Sz. György martyr octavalis székére a király személye elé idézte.

13) 1480. Hédevári Lőrincz nádor kiadványa Zuhai Pétert illetőleg (Papír, három darabra szakadt, s már nehezen olvasható).

14) 1482. A sági convent jelentése Gúthi Ország Mihály nádorhoz, az iránt, hogy Jákóffi István panasza folytán litvai Horváth Pétert és néhai litvai Horváth Dümjén leányait: Annát

és Zsófiát Zkorna és Fedémcs Hont megyei birtokok ügyében az octavalis szék elé idézte. (Papir).

15) 1484. Hont megye törvényszékének ítélete a Palásti Péter által Jákóffi István ellen indított perben, mely Mátyás király elé volt fölterjesztendő. (Papir).

16) 1489. János prépost és a sági convent bizonyoságlevele a Jákóffi István, Keszihóezi Dacsó Istvánné: Hedvig, Orsolya: Zádorházi Zádor Lászlóné, s Benedicta: özv. Wothcon Deme terné által előtök vallott meghatalmazásról Csáki István s többek részére. (Papir).

17) 1492. II. Ulászló király birtokjogi megerősítő levele Jánoky István részére.

18) 1499. Határjárási jelentés II. Ulászló királyhoz, a sági, szecstényi és fedémcsi birtokokat illetőleg. (Ronsolt állapotban, már majdnem olvashatatlan).

E régiebb okmányokon kívül a bagonyai levéltár a XVI—XVII—XVIII. századi, jelesül a II. Ulászló, II. Lajos, Miksa és I. Leopold királyok, Boeckay, Bethlen, I. Rákóczy György, fejedelmekféle, valamint nádori, országbírói és káptalani okiratokkal s kiadványokkal elannyira bővelkedik, hogy azoknak részletes átkutatására hetek igényeltetnének. A nyáregyházi Nyáry-családot közvetlenül illető okmányokon felül, leginkább a Bartakovics-, Gányi-, Koháry-, a gr. Balassa- és b. Hellenbach-családokra, de kiválólág a Jánoky-családra vonatkozó okiratokat tartalmaz a levéltár; jelesül a II. Rákóczy Ferencz korában szerepelt Jánoky Zsigmondnak számos, sajátkezűleg írott jegyzetei és fogalmazványai vannak itt. Egyébiránt a bagonyai levéltár Rakocziánymai Thaly Kálmán által már két év előtt átkutatattak.

A zsemberi levéltár régiebb okiratait: két árpádkor: 1296 és 1298-diki, 20 anjoui, s mintegy 60 darab XV—XVI. századi okmány képezi. Ezeket azonban birtokosuk, Sembery Béla úr szíves engedélyével, ifj. Kubinyi Ferencz tagtársunk még Hont megyei kirándulásunk előtt lemásolás végett magához vevén, s azoknak már egy részét kivonatban a „Magyar Tudom. Értesítő“ II. kötetében (470—485. l.) közölvén, a többit pedig „Magyar Történelmi Emlékek“ czimű kiadványa II. kötetében közrebocsátandó lévén: ezen okoknál fogva azokat ez alulírott bizottság nem foglalá be vizsgálatai körébe. Egyébiránt a

zsemeri levéltár a történetbúvárnak kiválólag a XVII. századi irományokban, különösen pedig a turcieumokban szolgál gazdag kútforrásúl.

A keresztényi levéltár, számos XVI., XVII. és XVIII. századi okiratai mellett, 28 darab XIV—XV. századi okmánynyal bír ¹⁾, melyek közül

Árpádkori :

1300. Sabbatho proximo ante dominicam judica. Bálint honti alesperes itélőlevele Szemerédi Myko leánya, Tóbiás özvegye és leányai jegybére és leánynegyede iránt, a Buzád, Tóbiás fivére ellen indított perben.

XIV. századi okmányok :

1) 1305. In festo purificationis virginis gloriose. Jaco (comes) fiaí és unokái közt több rendű perek, különösen Hont megyei Litva falubeli birtok iránt támadván, oly egyezsége lépnek : miszerint Mihály a litvai birtokot másik Mihály és Márton testvéreknek átengedi.

2) 1316. Feria quarta proxima post dominicam judica. A sági convent bizonyrágot tesz azon egyezségről, mely szerint Semberi Bogla, Pálnak fia, nővérének, Kathának, Mihály (comes), Kemus fia nejének négy ekényi birtokot és négy jobbágyot ad Zsemeren.

3) 1326. Feria tertia proxima post (hiányzik egy szelet). A sági convent tudatja a Hont megyei alispánnal és a szolgabírákkal, hogy Lukács, Moth fia, és Miklós, Zundi Fábían fia, Zund iránt tiltakoztak.

4) 1327. In octavis epifanie domini. A sági convent határjárásí tanusítványa Zalatha, Hont megyei falut illetőleg. (Privilegialis alakú okmány.) ²⁾

5) 1329. In festo b. Thome apostoli. Az esztergami ispotályosok conventje bizonyítja, hogy Gergely, Zazun fia, Kis-Kereskényi Miklós fiainak, és mivel ez amannak fia volt, következőképen unokáinak átengedi husz ezüst márkáért azon zseu-

¹⁾ Az 1343. s az 1383. évről szóló okmányok a zsély-kékkői bizottság tagjai által Ipoly-Ságon másoltattak le, ezeket tohát mi mellőzzük.

²⁾ Érdekes kifejezés, hogy András, kit Feyesnek híttak, királyi kiküldött ember, így jelöltetik : „nobilem de familia regis, penes Eggogh existens.“

beri birtokrészt, melyet Zazunnak Pál fia özvegyétől és ennek fiától unokái pénzén magához váltott.

6) 1329. *Feria secunda proxima post Octav. pasce domini.* Az esztergami káptalan bizonyáglevelé jegyváltási ügyben. (Elrongált állapotban lévén, értelmét tisztán ki nem vehetni.)

7) 1342. *In crastino Octavarum pentecost.* Az esztergami káptalan bizonyítványa a Kis-Tapolcsányi család osztályos egyezségéről, melyben az mondatik, hogy Miklós, András herczeg szolgálatjában Nápolyban tartózkodik. ¹⁾

8) 1346. Pál országbíró határidőt halasztó ítélete azon perben, mely Semberi Leukus, Miklósnak fia ellen többek által, jelsül Disznósi Gallus által indittatott. ²⁾

9) 1347. *Feria sexta in die beati Clementis pape et martiris.* A Semberi-család tagjait illető. (Már majdnem olvashatatlan.)

10) 1350. *Sabbatho proximo post festum nativitatis virginis gloriose.* Lajos királynak azon egyezsége vonatkozó törvénykezési okmánya, mely a Vajai Miklós leánya, Klára, Lizkai Descu özvegye, és sógora, Lizkai Lovaz között folyó perben keletkezett.

11) 1355. *Feria quinta proxima post festum b. laurentii martiris.* A garam-sz.-benedeki convent bizonyítványa a Semberi János özvegye, Kathus asszony és Kereskényi György közti egyezségről, a zsemberi birtokot illetőleg.

12) 1356. *Decimo die terminis prenotati.* Miklós nádornak a Gyznosi (Disznósi) családot érdeklő ítélete, melyben hivatkozás van Moruchuk Hont megyei főispánra, és Wezzcus mesterre. ³⁾

13) 1357. *Sabbatho proximo ante festum S. Trinitatis.* Lajos király határjárási parancsa Kis-Tapolchan és Wlugh Bars megyei falvakat illetőleg.

¹⁾ A kis-tapolcsányi levéltárban létező okmányok szerint ezen Miklós nevelője volt András herczegnek akkor, midőn Sághy (Zaach) Felicián a kir. családot Visegrádon megtámadta, s ugyancsak ő fogta föl fejével és karjával az András herczegre mért kardcsapást.

²⁾ Nevezetes kifejezés benne: „personaliter accedentes residentiam exercitus regii usque partes Croacie moti et ad quindenam festi epifaniarum domini proclamati.”⁴⁾

³⁾ Ez utóbbi — Thuróczi krónikája szerint — Lajos királyt Nápolyba követvén, a Tarenti herczeget leszurta.

14) 1390. Sexto die termini. Babek Imre országbíró ítélő-, iktatási- és határjárási levele a zsemeri birtokot illetőleg, Horhi Chakó részére.

15) 1390. (Visegrádon.) Zsigmond király, a Mikófalvi családot illető lángfalvi és barchfeldei birtokok ügyében. (Már majünem olvashatatlan.)

16) 1391. Visegrad, tricesimo quarto die octavarum festi beati Georgii martyris. István nádor az Usa- és Dengeleghi-családbeliek közt fenforgó ügyben a sági convent és ötven nemes birtokos előtt teljesítendő eskületélt rendel. (Zárt-alakú papírlap, mely két pecséttel záratott le, de ezek már lehulltak.)

A XV. századi kereskényi okmányok :

1) 1405. A jászói convent jelentése Kis-Panith és Laponya falubeli birtokban végzett zálogos beiktatásról, Mykofalvai Péter számára.

2) 1407. Babót vára melletti táborban. Zsigmond király Mikofalwai András abbeli panasza folytán, hogy Gümör megyei Mykofalwa és Barchfelde birtokaira vonatkozó okmányai elvesztek, őt és testvéreit új adomány-czímen ama birtokokban megerősíti. (Nyílt alakú hártya. A kir. pecsét leesett.)

3) 1409. Quarto nonas January. Zsigmond király, fűntebbi új adománylevele alapján Mikofalway András a jászói convent által Mikofalva és Barchfelde birtokokba bevezettétvén, részére ezen birtokokra vonatkozólag „privilegialis“ okmányt állít ki.

4) 1409. In festo S. Martini Eppi et Confessoris, in Wissegrad. Zsigmond király Mikofalwai Andrásnak és testvéreinek Gümör megyei Kispanith, Fige s Kisfalud földeket adományozza. (Nyílt-alakú hártya, melyről a kir. pecsét részben leesett.)

5—6) 1409. In festo beati Nicolai Eppi et Confessoris. Ugyanazon adományra vonatkozó két nyíltlevele Zsigmond királynak.

7) 1410. Budán, 29. die Octavarum festi Johannis Baptiste. Zsigmond király Kisfalud és Fige földeket több ellentmondó ellenében Mikofalway Andrásnak és rokonainak ítéli. (Zárt-alakú hártya.)

8) 1412. Budán, 40-mo die Octavarum festi Epiph Dni. Zsigmond király Mikofalwai András részére a Kispanithi Miklós

elleni ügyben Benedek nádor okmányát átírja. (Nyilt-alakú hártya.)

9) 1412. Budán, 20-mo die Octavarum festi Epiph. Dni. Zsigmond király Kisfalud és Erdőszád földeket Kisfaludi Mátyás ellenében Mikofalwai Andrásnak ítéli. (Jeles alakú hártya, függő peccéte hiányzik.)

10) 1413. In festo beati Francisci confessoris. A jászói convent, Zsigmond király paranesa folytán, Chente Péter kir. ember társaságában bevezeti Mikofalwai Andrást és véreit Mikofalva, Barchfeuld, Bagosfewld és Swsanfewld Gümör megyei jószágok birtokába.

11) 1414. In festo sancti Regis Stefani. Zsigmond király a Laponyai-család ellenében Mikofalwi András és társai részére Mikofalva régi határait megerősíti. (Nyilt-alakú hártya.)

12) 1414. Zsigmond királynak ugyanaz nap és ugyanazon ügyben kiadott másik nyilt-alakú oklevele.

13) 1418. A sági convent kialványa, Felső-Zsemer Hont megyei helységet illetőleg, Kisthuri Miklós részére.

14) 1422. 4-to Idus Octobris. Zsigmond király a 10-ik szám alatti okmányba foglalt iktatásról, Mikofalwai András részére „privilegialis“ oklevelet ad.

15) 1425. A nyitrai káptalan előtt a Mikofalwai és Laponyai családok, a köztök fűnforgott sérelmek és peres ügyekre nézve kölesönösen kiegyeznek.

16) 1443. Budán, in festo bti Mathie Aptli. I. Ulászló király Lizko-i Lászlónak és Swrani Jánosnak, a Nógrád megyei Swran helységet új adományczimen adományozza. (Nyilt-alakú hártya, papíron átnyomott peccéttel.)

17) A jászói convent Palóczy László országbíró paranesa folytán, Wali György kir. ember társaságában Baloghi Andrást, Mikofalva, Barchföldc, Bakosföldc, Kisfalud, Erdőszád, Figew, Bordezháza és Telek Gümör megyei birtokoknak fele részébe beiktatja.

18) 1494. A váczy káptalan II. Ulászló király paranesára a Lyzkói családbeliek részére több, sekrestyéjében létező okmányt hitelesen átír. (Az írás már alig olvasható.)

19) 1499. A sági convent előtt az Athiffy családbeliek Nógrád

megyei Marczal és Haláp nevű javaikra nézve egymás közt egyezségre lépnek. (Papírlap, a peesétnek minden nyoma nélkül.)

A szüdi levéltárban három érdekes okmány igényel figyelmet. Az egyik 1256-ból, IV. Béla királyé, ki e vidéken két faluba bevándorlottakat (hospites) letelepítvén, a honti várhoz tartozó Szúdot kárpótlási esérébe adja Nempti Buzád comesnek. A másik okirat Róbert-Károlyé. Buzád comes fia, Ders, eladja Szúdot $\frac{3}{4}$ részben unokatestvére, Hébeczi Miklós-nak (Hebueh), 25 czüst márkáért. Ezt erősíti meg Róbert-Károly király. (Teljesen ép nagy peeséttel.)

Miklós fiában Jánosban a család kihalt, s Szúd a koronára visszaszállott, 1366. Ekkor László mester kalocsai prépost és artis medicinae magister, mint I. Lajos király udvari orvosa, kérte és nyerte azt adományul, a maga és testvérei részére. Mindhárom okmány teljesen ép karban van. ¹⁾

Érdekes az e levéltárban találtató, s IV. Béla királytól kezdve a múlt század végeig, de leginkább XVII. századbeli, latin és magyar nyelvű, Felső-Magyarország csaknem minden nemesi családjáról szóló, XI. folians kötetből álló nagy okmány-másolatgyűjtemény. A 6. és 7-ik kötetben az 1751. posonyi országgyűlés diariuma, gravamenei, Nógrád, Turóc, Hont s több megyei universitas 1646—1680. évekről szóló határozatai foglaltnak.

Megemlítendő még a szakavatott Sembery István úrnak szüdi, több ezerből álló, gazdag éremgyűjteménye is. ²⁾

A báthi levéltár egyetlen régiebb okmánya: a sági conventnek 1228. évi kiadványa, a Sembery-család tagjai közt létrejött örökeldási egyezséget illetőleg. Lemásoltuk.

¹⁾ A szüdi levéltárhoz tartozik még 2 Árpád-kori és 6 darab Anjou-kori okmány. Az Árpád-koriak egyike a fejérvári káptalan kiadványa 1276. évről, a másik pedig az esztergami káptalan 1272. évi kiadványa. Mind ez okmányokat ifj. Kubínyi Ferencz még a Történelmi Társulat ez idei honti kirándulása előtt, tudományos birtokosuk, Sembery Imre úr engedélyével lemásolás végett magával vitte, s Okmánytárában kiadandja.

²⁾ Nem hagyhatjuk itt említetlenül ifj. Kubínyi Ferencz tagtársunknak Hont megyei Kovár helységében levő családi levéltárát, melynek kincseit maga tulajdonosa fogja megismertetni a tudós világgal. Van e levéltárban: 3 Arpadianum, 23 anjoui, 15 XV. századi okmány. Különösen heraldicailag érdekesek és fontosak az itt találtató számos ezímeros-levelek, a XV. század elejétől kezdve a XVIII. századig.

A horhi levéltár, Bellázy Jenő úr szorgalmas gyűjtései folytán leginkább Hont megye monographiájára vonatkozó számosnál számosabb másolatokban gazdag. Egyébiránt e levéltár egynémely érdekesb eredeti okmányt is rejt magában. Ezek között legrégibb az 1389. évi szirony-okirat, melyben: Magister Jonas filius Egidii vice comes et quatuor judices nobilium comitatus Liptoviensi hírül adják, hogy Klara, Mesefalvai Lacznak, Tamás fiának özvegye, leánynegyed fejében, Mesefalvai Tamás, Miklós fia által kielégítettett.

A kéri levéltár a XV-ik századot megelőző okmányokkal ugyan nem bír, s az említett századból is csupán három darabot mutathat föl ¹⁾, de az utóbbi három század hazánkra vonatkozó történelmi okrataival méltán dicselkedhetik. Jelesül a XVI. századból, Majláth István erdélyi vajdára vonatkozó igen fontos adatokat rejt magában. A többi közt ott van Majláth Istvánnak, mint II. Lajos király udvari számtartójának, az 1525. évi udvari kiadásokból tett kivonati töredéke, melyben a többi közt, az úgynevezett mysteriumokra emlékeztető következő tétel is előfordul: „Eodem die Stephano Capellano Regiae Majestatis, qui hoc die Passionem Evangelicam cantavit, iussu suae Majestatis, pro una pinta malmatici dedi — dan. 32.“

Érdekes a Radul havasalföldi vajda 1535. évről (Thergovisthe, vigesima secunda die Mensis July) kelt levele, melyben János királynak hódolatát nyilvánítván, egyúttal Majláth Istvánt fölkéri, hogy azon esetben, ha fejedelemségéből netán kiűzetnék: családjával, főhíveivel és ezigányaival Magyarországon telepedhessék meg. („Cum omnibus Boyaribus Nostris, Uxoribus et filiis, ac tota Familia, rebus, Ciganisque.“)

¹⁾Ú. m. 1) 1487. Die dominico proximo post festum beati Johannis Aptli. A nyitrai káptalan előtt Aponi István, Péter fia, kis-aponi Chwklas Pálnak lefizetvén 36 aranyat, előbbi bántalmaikért és erőszakoskodásaikért egymásnak kölcsönösen megbocsátanak. — Fasc. 9. Nr. 1.

2) 1490. In festo Beati Ambrosy Eppi et Confessoris. A nyitrai káptalan előtt Aponi János eltiltja Bysi Lukácsot a Nyitra megyei Wezele és Pechenehy, valamint a Trencsény megyei iwanóczyi birtokok eladása-vagy elzálogosításától. — Fasc. 9. Nr. 2.

3) 1497. Budae, feria quinta proxima post festum B. Barnabae Aptli. II. Ulászló király előtt az Aponyi-családbeliek örökösen eladják a Baranya megyei Gerchon föld fele részét Eöri Dacho Lénárdnak. — Fasc. 9. Nr. 3.

A Majláth István török fogságára vonatkozó kéri okiratok közül megemlítendő : Nádasdy Tamás Pozsonyban 1546 évi máj. 6-án kiállított s ezer arany-forintról szóló kötelezvénye, mely összeget Majláth Istvánnak török fogságból való kiváltására vette kölesön Kecseti Márton veszprémi püspöktől.

Egy 1548 évben (*Ex Castro Constantinopolitano quod Jediculae vocatur, secunda die resurrectionis Domini*) fiához Gáborhoz intézett latin levelében Majláth István, az előbbi józan viseltetre s különösen szorgalmas tanulásra serkentvén, végül fogságából való kiszabadulásának reményét fejezi ki.

Az említett erdélyi vajda nejétől, született Nádasdy Annától, három darab magyar nyelven írott levél találtatik a levéltárban ; az 1543 évi sz. György napjáról Huszt várából keltezettben, Zalay János pozsonyi főispánt és Nádasdy Tamást, török rabságban sinlődő férjének megszabadítása tárgyában történt eddigi intézkedéseiről tudósítja s egynémely ügyben tanácsukat kéri.

Az 1546 évi szent Dorottya asszony nap után való hétfőn Fogaras várában kelt levelében Majláthné, Nádasdy T. országbíró értesíti, miszerint férjének konstantinápolyi küldöttje, férjét frissen egészségben hagyta, s kiszabadulására nézve biztató reményeket hozott.

Az 1551. évről, virág-vasárnap előtt való csütörtökön Fogarasvárából kelt 3-ik levelében pedig leányának, Margitnak, Báthory Andrással való eljegyeztetését tudatja fiával, Majláth Gáborral, s őt a lakodalomra meghívja. ¹⁾

Egyébiránt a kéri levéltár főgazdagsága XVII. s XVIII. századi okirataiban áll. Jelesül, a Szelepcsényi érsekhez intézett politikai tartalmú levelek már magokban is majdnem önálló gyűjteményt alkotnak, melynek zömét Orbán István, magyar cancellariai referendarius bécsi tudósításai képezik. E magyar nyelv-

¹⁾ Ide vonatkozólag fölemlítendő Báthory Andrásnak a kéri levéltárban találtató — *Ex Somlyo feria quinta Cinere Domini — Anno 1551 kűlt — levele is, Bedegi Nyáry Ferencz kir. főlovászmesterhez, melyben ezt Maylat Margittal, Maylat István erdélyi vajda leányával Fogarason „die dominico Inmediate post festum Beatorum Philippi et Jacobi apostolorum“ tartandó lakodalma meghívja.*

ven írott tudósítások Szelepcsényit, mint I. Lipót királyra és Lobkovicz herczegre döntő befolyást gyakorló egyént tüntetik fel, jóllehet, bár 1670-ben udvari ellenségei be vádolták is, hogy a nekie, kiszabadulásáért ezer aranyat felajánló „istentelen Hidvéghytől“ nem idegenkedik, s „hogy a Baloghit, ki gonosz eretnek ember, és nem utolsó az rebellisek közzül való, máris kedvében vette. Item. hogy az rozсныó-bányaiaktul elfoglaltathatta volna nem régen justo titulo et vi az templomot, de hogy aranyos pohárt teli pénzzel offerálván Ngdnak, abban hagyatták Ngddal. Item. Hogy Morvában senki alatt nincsenek eretnekek, csak Ngd alatt, . . . pártjokat fogja naponként.“ (Orbán, Szelepcsényihez. Viennae 10. Julj). E vádpontok azonban nemcsak hogy mitsem ártottak az érsek udvari befolyásának, de sőt épen ez időben — a Wesselényi-Zrínyi-féle összeesküvés válságos bonyodalmai között — viseltetik vala hozzá a bécsi kormány legnagyobb bizodalommal. Ugyanesak azon évi sept. 7-ről kelt levelében Orbán Szelepcsényit Zrínyi, Tersaczky (Frangepán) és Nádasdy elfogatásáról (kiket még ez időben csak élethossziglani rabságra akartak itélni), s a veszprémi püspök (Széchenyi) Bécsbe való foglyúl hozatala felől tudósítván, úgymond: „Alázatos levelemet nem kétlem vette Ngd, s az ő fölsége kgyes hontpriffjét is. Kihézképest ugy tudom, fölsiet Ngd, mert ha bátor siető dolgai volnának is Ngdnak, de az ő fölsége mágnessel egyező szereteti magához vonja Ngdat, s nem engedi, hogy sokáig kün maradjon.“ Az említett év jul. 13-ról kelt levelében Orbán tudósítja az érseket, hogy még ugyanazon nap reggel értekezvén a királlyal és Lobkoviczczal, ezek által az érseknek személyes feljövelele Bécsbe „kiváltképpen az erdéli fejedelem legatiója, és az commissarius urak instructiója végett“ sürgettetik, miután „abban senki Ngdon kívül jobb lument és tanácsot nem adhat . . . Minekokáért íme personalis custosát küldi Ngdhoz ő fölsége; kérem alázatosan Ngdat mint kglmes uramat, ne vesse meg szép Hontpriffjét ő fölségének, jöttést jöjjön Ngd, mert ugyan maga mondá ő fölsége, hogy alig fogja várni Ngdat, hasonlagon az méltóságos herczeg Lobkovich is.“ Egy másik, ugyanazon 1670. évről szóló levelében pedig Orbán, a neki Lobkovicz által az érsek számára átadott I. Lipót király titkos kézi levelét az érseknek átszolgáltatóván, egyuttal az akkori kort eléggé jel-

lemzően bocsánatot kér Lobkovicz nevében Szelepcsényitől, hogy őt a német cancellaria tudatlanságból kellőleg nem cizmezi.

A magasabb politikai kérdések elintézése mellett azonban Szelepcsényit Bécsben még a magánjellemű ügyeknél s a hivatalok betöltésénél sem nélkülözheték, minek következtében a kérelmczók az érsek megérkezéseig sokszor heteket voltak kénytelenek Bécsben várakozni. Erre vonatkozólag írja Orbán az érseknek : „méltóztassék hovahamarébb feljönni, mert ő fölsége, hitemre mondom, alig várja Ngdat . . . Mi sok itt az instans és suplicans, a többi között az kassai bíró is már alkalmas időtül fogva, ő fölsége pedig Ngdra várakozván, hallasztja a kegyelmes resolutióit, és várakoztatja ő kglmeket. Mert a törött kerekü szerencse ha megéptülhet, kire nézve is tartóztatják itt az embereket, mondva : sine dno Archieppo Strigoniensi nihil faciemus.“ (Viennae, die 11. 7-ris. 1670).

Ugyancsak az említett 1670. év folyama alatt Szelepcsényi még ötször hivatott fel Bécsbe ; s a többi közt az árvai főispán kineveztetése, megérkezéseig elnapoltatott.

Egyébiránt I. Lipót Szelepcsényihez viseltetett bizodalját, leginkább az említett királynak sajátkezü levelei tanusztják, melyek közül a kéri levéltár egynehányat rejt magában. Ilyen például Lipótnak, a laxenburgi nyaralóból 1679. év május 13-ról az érsekhez intézett levele, melyben az utóbbi, a korlátnokai s udvari titkári helyek miatt magához híván, egyersmind bizonyos politikai memoriálék ügyében akar vele tanácskozni.¹⁾

Ezeken kívül azonban, még számos egyéb, Magyarországbán kelt levelek is találatnak e levéltár Szelepcsényi-féle gyűjteményében. A többi közt : Homonnai Drugeth Zsigmond zemplényi főispán, a részben folyamodik Szelepcsényihez, hogy az előnyomuló kuruczok (pórhadnak is nevezi) által elpusztult Zemplénymegye adófizetési terhein némi könnyebbítést eszközöljön ki, mert „nemes Zemplény vármegyének háromszáz portából már száz sincsen.“ (Ungvár, 1680. jul. 19.) Eszterházy Pál grófnak nem lévén hadai az Újvárig előnyomult törökök ellen, Szelepcsé-

¹⁾ „Cum varia Fidelium Hungarorum Memorialia ad manos meas pervenerint, et circa aliqua videatur praesens periculum in mora, volo eadem vobis remittere, ut advertat quidnam in re faciendum sit.“

nyit kéri föl, hogy kormányzói hatalmánál és tekintélyénél fogva Pozsony, Nyitra és Trencsény megyéket szólítsa fegyverre. (Pozsony, 1680. sept. 23.)

Mindezekon fölül a kéri levéltár dús anyagot szolgáltathat Fiume utóbbi háromszázados történelmére nézve is; e várost illető, számos hivatalos ki- s beviteli kereskedelmi lajstromok, fölterjesztések ¹⁾, végzések, császári és királyi leiratok, jegyzőkönyvek és szerződések ²⁾ találtnak e levéltárban egybehalmozva, s ugyancsak itt őriztetnek a fiumei jezsuita-rendnek 1630-tól 1669-ig terjedő, hatvan ívnyi kolostori évkönyvei is.

A borbói levéltár okmányai a XVI. századdal kezdődnek, s leginkább I. Lipót király idejéből valók. Rákóczi forradalmára vonatkozó számos érdekes iratot, különösen egynehány Bercsényi-féle rendeletet foglal magában, melyeknek egyrészét — a gyűjtemény lelkes tulajdonosa, b. Bakonyi István úr előzékeny szívesességéből — alólírott bizottság lemásolás végett magával vihetvén, azokat illetékes mesteröknek, Thaly Kálmánnak rendelkezése alá bocsátá.

Mielőtt jelentésünket bevégeznök, el nem mulaszthatjuk abbéli kedves kötelességünk teljesítését, hogy az általunk átkutatott levéltárak tisztelt tulajdonosainak, a Magyar Történelmi Társulat iránt tanúsított szíves előzékenységökért, s az irányunkban tetteleg mutatott igaz magyar vendégszeretetükért forró köszönetünket ne nyilvánítsuk.

BOTKA TIVADAR m. k. Ij. KUBÍNYI EERENCZ m. k.
GÉRESY KÁLMÁN m. k. RAINER GYULA m. k.

B. NYÁRY ALBERT,
előadó. m. k.

¹⁾ Például Fiumének jelentékeny számú okirati csatolványokkal ellátott 1704—1705—1706 ik évi fölterjesztései a császárhoz.

²⁾ P. o. Contratto stipulato l'anno 1692. trà l'Eccesa Cammera dell' Austria Interiore, et il Fisco Regni Ungarico per la Comprita de Beni Bucaroni Croatico Alavitimi.

IV. Régészeti jelentés.

Alig van megye hazánk területén, mely Hontnál gazdagabb lenne kö- és csontrégiségekben. Bizonyítja ezt legjobban a siker : Magyaradon négy nap leforgása alatt összesen 104 db körégséget ásattunk és gyűjtünk össze, melyeket czennel van szerencsém a Történelmi Társulatnak s Hont megye tisztelt közönségének bemutatni. *)

E föllelt körégségeknek nagyobb része véső ; szekerezét és csákányt csak néhányat találánk.

Érdekes és megemlítésre méltó a vésők azon némelyike, mely készítés alatt lévén, be nem befejeztetett, a mi azt bizonyítja, hogy hazánk őslakói sajátkezűleg készítették el kötárgyaikat, és így nem kereskedés által kapták, mint néhány hirnevésb régész állította. Némi módosítást szenvednek ugyan a kigylából (serpentin) készült tárgyak, miután e könem, jóllehet Olaszországban nagy mennyiségben fordul elő, de hazánkban tudomásommal csak Borostyánkőn és Péterváradon találattik. Minthogy azonban kigylából is el nem készült — munkában levő — vésőkre akadtam : azon meggyőződésre juték, hogy magát a nyers követ hozták ugyan, de csak rendeltetése helyén dolgozták ki.

Ezek föllemlítése után legközelebbi ásatásaimról leszek bátor jelentést tenni.

Útközben ásattam hazánk egyik leggazdagabb lelhelyén, Magyaradon is.

Magyarad nemesak Magyarorszáiban ismeretes, hanem az egész régészeti irodalom bámulja annak csont- és körégségeit.

Kivált szarvas-aganacs-cszközökben egyetlen Európában.

Eddigélé a magyaradi lelhelyről elágazó vélemények szárnyaltak. Többen azt állíták, miszerint Magyarad konyhahulladék hely, míg mások temetkezési helynek tartották.

Részemről egyik véleményt sem oszthatom.

Temetkezési helynek nem tartom, azért, mert itt a temetkezési rendszernek legkisebb nyomát sem láttam, a mit pedig kivé-

*) E jelentés a mütárgyak bemutatása kíséretében Ipoly-Ságon olvastatott föl. Szerk.

tel nélkül még a legbarbárabb népek is megtartottak; embercsontra sem akadhaték; a házi eszközök pedig rendetlenül hevertek tört edények mellett.

De konyha-hulladék-helynek sem tarthatom, mert nem képelem, hogy ama régiek, kik tárgyaikat a készítő eszközök hiányában csak nagy nehezen és idővesztés mellett készíthették, legépebb tárgyaikat szemétdombra hányták volna.

Részemről a magyaradi lelhelyet elpusztult telepek tartom. Indokolom véleményemet kivált az ott nagy mennyiségben talált sártapaszszal, mely világosan mutatja, hogy azt favesszőkre hányták, sőt a lak szebb kinézése végett, e vakolatot még cizfrázatokkal is feldiszipítették. A sártapasz alatt terül el az 1—2 láb magasságú hamuréteg, világos és elvitáztalan bizonyítékát nyújtván a tűz által való elpusztulásnak. Szintén mellettem szólnak az itt nagy mennyiségben talált ház eszközök, melyek helyett pedig inkább ékszereket vagy fegyvert raktak az őslakók halottjaik hamvvedrei mellé.

Különbben itt azért sem találunk ékszereket, mert azokat további használat végett itt vagy magok a lakosok elrejtették, vagy ellenségeik birtokába estek. Egyedül egy bronz-sarlónak töredéke jutott kezemhez.

E lelet annyiból érdemel figyelmet, mivel mai napig azon hiedelemben élünk, hogy Magyaradon bronz-régiségekre nem fogunk akadhatni. És így a magyaradi csont- és kőrégiségek nem kőkori régiségek, mint hittük, hanem kőrégiségek a bronzkorból. — A mi a bronz-tárgyakat illeti, azok — a régi barbár népek szokása szerint — leginkább temetőikben találhatóak.

Tanulságos lesz egykor, ha e barbár népnek temetőjére akadunk, mely annak szokásai meghatározhatásához a szükséges kiegészítéseket fognak nyújthatni.

A szomszéd Bori helységben feltűntek ugyan a mesterségesen készült földhányások, — de azok szoros vizsgálatát időm nem engedé.

Érdekességénél fogva bátor vagyok megemlíteni a magyaradi sártapaszról, miszerint azt közelebbről szoros vizsgálat alá vévén, benne szalmatöredék és polyva nyomait ismertem föl. E tapasztalásból csupán a jellemzőbb darabokat gyűjtém, s ezek közt olyakat, melyekben az elsenyvedt favesszők porát még láthatni.

Továbbá megemlítenédnek vélem, hogy a hamurétegben talált kő- és csonttárgyakra vastag hamukéreg ragadt, mely a csonteszközöket csaknem megkövesítette.

Azonban a minő buzgalommal fogtam hozzá az ásatáshoz : csakhamar oly levert levék.

Rövid, félnapi ottlétem ugyanis azon szomorú meggyőződésre vezetett, hogy e roppant gazdag s a maga nemében egyetlen régiségi lelhely avatatlan kezek által már nagy részben feldúlott! Pedig mily érdekes volna a történelemre, ha ez ősnépről, hazánk egykori lakóiról, némi felvilágosítást adhatnánk, — a mi, ha költséget nem kimélnünk, ezélszerű és rendszeres ásatás mellett még tán elérhető. Nézetem szerint, először is a televényföldet kellene lehordani, s ha így a sártapasz-rétegre érnénk, az elpusztult épületek fekvése, formája és helyiségei föltáruhnának előttünk! Miután pedig hazánk ősmultjáról ugyis keveset jegyeztek föl a történetírók, valamint a traditiókhoz is hiába folyamodunk, már azok sem hathatván oly messze el: szükségesnek látok ily tanulságos ásatásokat. Ugy de a jelen körülmények mellett, rövid idő múlva reménylünknek emez utolsó szikrája is elhamvad.

Az általam Magyaradon talált tárgyakat van szerencsém ezennel bemutatni: jelesül öt átfürt szarvas-aganec-kalapácsot, mindnyáján a használás nyomaival; három szarvas-aganec-darabot, melyekből szekerczéket akartak készíteni; három szarvas-aganec-vésőt; négy nagyobb és három kisebb csonttűt; egy gúla-formájú agyagsúlyt; öt lapos köfedőt; számtalan őrlő követ; két átfürt lapos agyag-karikát; azon karikát, mely még nem volt egészen átfürva; négy díszesen kiczifrázott, pipafödél-alakú apró eserépfedőcskét; nyolcz-oldalas tűzkő nucleust; végül több széttört edényt és számtalan eseréptöredéket, melyek azonban — ezifrázataikat illetőleg — mind birnak jelleggel, és földerítők. De mindezeknél érdekesebb egy agyagból készült, nem épen legjobban kiégetett kis állat, formája után ló, a melyet bálványnak tartok. Hasonlókat találtam Pilinyben, a metanasta-jászok sírhelyén is. Különben e szép példányt valaki dülásközben mint érdektelen tárgyat, megesonkítván, elveté, mely később, keresés-közben véletlenül akadt kezembe.

De vannak e vidéknek Magyaradon kívül még más gazdag lelhelyei is. Így esett legközelebb értésemre, hogy Romhányban is akadtak egy pogánytemetőre. A lelkes Sembery István hozzá is fogott már az ásatáshoz, s napról-napra érdekeseb tárgyakkal gazdagítja gyűjteményét.

Kiváló érdekességitek még az itt kiállított ritka szépségű bronzkori régiségek : a megyei levéltár birtokában levő gyönyörű bronzkard, s a barbár hamvveder ; továbbá a Pongrácz Lajos hazánkfia által kiállított öt sarló és két nagy ruganyos csavar (karvédek) ; végül az egy-egy öi hosszúságú, szépen díszített két bronz-nyárs. E ritka példányok halmaza egészen leköti figyelmünket , s azon óhajtást ke'rti bennünk : vajha eljönne az idő , midőn e régiségekben dús megyét régészeti szempontból tudományosan átkutatóknak ! Ha erre nagyobb tekintélyeink közül egy Ipolyi, egy Römer vállalkoznék : már eddigelé kiérdemlett érdemkoszorújához bizonynyal még néhány levelet tűzne !

B. NYÁRY JENŐ, m. k.

Székely Mózes.

II.

A fejedelem a vereség után Deés felé menekült, a ho! Székely Mózes, Csáky István s Gyulafy László hiveivel tanácsot tartott a felett: mitevők legyenek, miképen oltalmazhatnák meg a hazát? ¹⁾ De már sem az ellenséget feltartóztatni, sem az elvesztett erőt kipótolni nem lehetett. Zsigmond látva, hogy sem a magyarokban, a kik kevesen vannak, sem a székelyekben, kiknek a minap szabadságát vette el, sem a szászokban, mivel azok a németnek nyelv- és vérrokonai, sem az oláhokban, kik szétfutottak, nem bízhatik: követeket küldött a törökhöz és Jeremiás vajdához segítségért, s míg ez megérkezik, Székely Mózeset bizta meg, hogy az öreg Borbély Györggyel a szerencsétlen harcából megmaradt csapatokat összegyűjtve, a határszéleket s a déli vidékeket oltalmazza; maga pedig Csáky s mások kíséretében Moldvába menekült. ²⁾ Útjában Beszterczén Mihály vajda fiát és nejét elfogván, elzáratta.

Székely Mózes a sergeket összeszedvén, visszavonult előbb Kolozsvárra s onnan Fejérvárra; ott találkozott Borbély Györggyel, s a város lakosait, kik előbb Bástá közeledésének hírére a várost oda akarták hagyni, szándékuk megváltoztatására bírta. ³⁾ A szászok ezalatt Bástát levélben értesíték az erdélyi állapotokról, s felhívták, hogy ha a tartományt el akarja foglalni, ne késedelmezzon. Erre Bástá Kolozsvárig nyomult, melyre 100,000 frt adót vetett, a mit előbb 70,000-re, később 50,000-re szállított le. ⁴⁾

¹⁾ Simigianus 250—251. Wlffg. de B. V. 28. l.

²⁾ Simigianus. 251. Trausch, Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum I. 187. Klio III. 382. l.

³⁾ Wlffg. de Bethlen V. 29. l.

⁴⁾ Gróf Mikó „Erd. Tört. Ad.” I. 207.

Erdély tűzbe és vérbe borult: mint a büntetés két ágú ostora, rombolt Básta és Mihály vajda vandal táborá. Tordát és Enyedet fölégették; Fejérvár bevétetvén, a nagy székes-egyházban a fejedelmi sirbaltok feltörettek, a hősök szent porait kivették a koporsókból; a kik a város lakói közül nem menekülhettek, elfogdosztatva, kinosan végeztettek ki. ¹⁾ Mindentütt ömlött a vér; a kisebb városok: Besztercze, Medgyes, Segesvár, Vécs, Görgény, adóval válták meg magukat. E közben Mihály vajda, neje és fia elfogatásának híret hallván, rögtön levelet küldött Zsigmondhoz, kérve őt, hagyná életben ezeket, s egyszermind ígérte, hogy az általa elfoglalandó Erdélyt neki visszaadandja. ²⁾ Ez ígélet beváltásául levelet küldött a székelységhez, felszólítván őket: „hogy keljenek föl mind, jöjenek elébe, ő szabadságukban megtartja és oltalmazza“ ³⁾; továbbá egy más levelet küldött a portára, melyben magát mentegetve, hűséget ígért a császárnak; irt a havasalföldi bojárokhoz és Szinánhoz, kijelentve, hogy a török szultán hűségében meg fog maradni Erdélyvel, Moldvával és Havasalfölddel; azonban ezen — a vajda sajátkezű aláírásával és pecsétjével hitelesített — levelek, a mint Moldván átvitettek, elfogattak s Jeremiás kezébe kerültek, ki azokat Zsigmondnak, s ez Gonzagának Kassára küldé, ez pedig Bástának játszta kezébe. ⁴⁾ Ez volt oka, hogy Básta, Mihály vajdát aug. 19-én megölette.

Zsigmond a szultán kegyelmét kinyervén, úgyszintén a moldvai és havasalföldi vajdák jóindulatját: aug. 21-ről kiáltványt bocsátott az erdélyiekhez, melyben tudatja, hogy az nap tartózkodási helyéről — Moldvának Bako nevű helységéből kiindult. ⁵⁾ A székelyek, kiknek szabadságukat megadta, mellé álltak. ⁶⁾ Aug. 31. bement Brassóba, s ott várta a török segítség megérkezését. ⁷⁾ Azonban ez késett, s a fejedelem ismét ingadozni és habozni kezdett, csak Székely Mózes biztatta még;

¹⁾ Wolffg. de Bethl. V. 32—33. ll.

²⁾ Ugyanott 39. l.

³⁾ Gr. Mikó: „Erd. Tört. Ad.“ I. 61. l.

⁴⁾ Wolffg. de Bethlen V. 39—42. ll.

⁵⁾ A kiáltványt l. gr. Mikó: „Erd. Tört. Ad.“ I. 313. l.

⁶⁾ Klio III. 382—383. ll. Gr. Mikó: „Erd. Tört. Ad.“ I. 186. l.

⁷⁾ „Erd. Tört. Ad.“ I. 62. l.

de a szebeniek felhasználták a fejedelem habozását, s Básta követe, Bornemisza Boldizsár tanácsára Torday János kamaraispántól egy levelet küldöttek hozzá, melylyel rábirták, hogy az országot Rudolfnak adja át. Zsigmond könnyen hajlott a tanácsra, s hajlandóságát a követnek kijelentve, — őt elbocsátotta. „Székely Mózes ezt megértvén — írja az egykori Enyedy Pál — hogy Zsigmond ismét az némethez akarja kötni az népet, szállására behívatta az kamaraispánt. Ottan egynehány szolgálit Mózes előállítván, kezdi az kamaraispánt szidni s nógatni, hogy a mely követségben elindult, csalárd és álnok követség volna, nem a hazának javára, hanem veszedelmére abban el ne indulna; lelkére és Istenére esküvék, hogy mindjárt avagy ott az házban, vagy az úton is az ebeknek vágatná le, ha megértené, hogy a városból kiindult. A kamaraispán, midőn látta volna Mózes haragját: Én — úgymond — noha az városból az fejedelem akaratjából megyek vala vissza Szebenbe, de ha ellened vagyon, én nem megyek; csak ti állhassatok meg ketten ezen a fejedelemmel.“¹⁾ „Így a kamaraispánt — folytatja tovább Enyedy — megtartóztatta, nem ment vissza Szebenbe, és mindaddig nem hozza semmi választ a németnek, valameddig azután sok oláh és lengyel haddal Brassó felől — és Temesvárról is egynehány basák érkezővén — bejövének az országba“²⁾, kikhez Székely Mózes négyezer emberrel csatlakozott³⁾. Mikor Zsigmond ez Mózes dolgát megértette volna — jegyzi meg Enyedy — „izent: miért cselekedte volna, hogy az kamaraispánt az ő követségével nem bocsátotta volna el? Mózes nagy bátorsággal megizeni Zsigmondnak: hogy ilyen nagy dolgot, mely a hazának és az országnak megmaradásában áll, nem illendő, hogy alattomban való tanácslással és izenetekkel igazítsa el ő felsége; hanem az országgyűléséből és az közönséges tanácsból kellek véghezmenni ennek. Vagyon pedig ő felségének abban jó módja, mi módon az ellenséget kiverhesse és az országot kezéhez vehesse.“⁴⁾

1) „Erd. Tört. Ad.“ I. 208. l.

2) Ugyanott.

3) Gróf Kemény József: „Deutsche Fundgruben.“ I. 225.

4) Gr. Mikó: „Erd. Tört. Ad.“ I. 208—9. ll.

Ez időben Básta az Olt mellett táborozott, s a törökök közeledésének híréből meglepetve, Nyárádtőhöz húzódott, s hogy a hír alaposágáról meggyőződjenek, Horváth Ábrahámot kém-szemlére küldötte ki Déva felé, a hol Bektes basa Borbély Györggyel egyesült; azonban kémje elfogatott. ¹⁾ Borbély György Maros Újvárnál szállott táborba, ott csatlakozott hozzá Báthory Zsigmond is, mire Básta Nyárádtőt odahagyva, sietve átvonult Kolozsváron Szamos-Újvárhoz, a hol őrséget hagyván hátra, egész Deésig hátrált; ott táborát beszáncoltatta, maga pedig Szatmár felé kim ent Magyarországra. ²⁾

— Történt ez alkalommal, hogy a Básta sergétől mintegy 3000 kurtány elmaradván, Székely Mózes üldözőbe vette őket; azok a mint előle menekülve, M.-Vásárhely körül kóborolnának, találkoztak a Vásárhelyt őriző Bogáthy János székely őrjáratával s attól életben hagyást kérve és nyerve, Medgyesfalván telepítették le. Azonban Székely Mózes itt őket beérte, sergők nagy részét levágatta, közülök, mint a vásárhelyiek közül is, kik őket oltalmazták, sokat elfogatott és Lekenceze mellé szállított. Másnap Bogáthy János és Nagy-Szabó János hozzámertek, hogy a rabokat kikérjék; de Székely Mózes Bogáthyt elfogatta, s mivel a minap az egész székelységet Bástához akarta téríteni, mint honárulót, levágatta. ³⁾ Lekenceze mellől Beszterceze vidékére ment az előle menekült kurtányok üldözésére, s ott a várost meglepven, Básta híveit kegyetlenül megverte; maga Rákóczy Lajos besztercezi várparancsnok is csak kevesedmagával menekülhetett Deésre. ⁴⁾ E fegyvertény után Mózes Tordára sietvén, ott a főtáborhoz csatlakozott, mely Kolozsvár alá indult. Kolozsvárt a Felek alól ostromolták, lövették, de sikertelenül. Innen Szamos-Újvár alá mentek, melyet szintén a legkeményebb ostrommal sem vehettek be; s minthogy a tél már beállt, Báthory Szent-György napig békét kötött Bástával, stelelni Dévára indult. ⁵⁾

¹⁾ Gr. Mikó : „Erd. Tört. Ad.“ I. 185. l.

²⁾ Ugyanott I. 62. l.

³⁾ Ugyanott I. 65. és 210. ll.

⁴⁾ Ugyanott 65. l.

⁵⁾ Wolffg. de Bethl. V. 60.

⁶⁾ „Erd. Tört. Ad.“ I. 66. l.

„Útközben — írja az egykorú II. Mikó Ferencz — Tordán ártatlanul, Csáky István vádlására, Székely Mózeszt Zsigmond megfogatá, Fogarasba küldé, egy ideig ott tartatá, de nem sokára megbáná; ártatlanságát s nagy szükségét látván, szolgálatjára elbocsátá.“¹⁾ Egy más krónikás ez esetről így ír: „Ezen Zsigmond alattomban való cigányságát minden jól értette, Csáky István is, és csak ketten forgatták a dolgot, másokat kirekesztvén az alattomban való tanácsból. Mikor azért kimenne Mózes a városba az házból, Csáky István is megszóllítja: „Híven kellene — úgymond — uradat, fejedelmedet szolgálnod.“ Mondá Mózes: „Híven szolgáltam minden életemben, de az én hív szolgálatomnak ez a jutalma; de a mi most rajtam, holnap terajtad történhetik.“ És így kimenvén az házból, egy szoros kéményes házba viszik, és őrizőt adnak oda, meghagyván Zsigmond, hogy ha valamit ellene valót beszél, mindjárt levágják. Annakutána Fejérvárra küldé Mózeszt Zsigmond; azután Csáky István Fogarasba viteté, a hun mindaddig fogságban volt, míg a törökök és tatárok Zsigmond kibocsátásából ki nem menének az országból. Azután circa mensem Aprilis anno 1602. elbocsátották az fogságból.“ „Az Mózes fogságának egyéb oka volt ez is — folytatja a krónikaíró — hogy Mózes Bogáti Jánost, az Bogáti András fiát, Vásárhelynél levágatta volt ezen okért, hogy az szegény székelyeket Básta mellé akarta volna vinni.“²⁾

Hogy minél világosabb legyen ez eset, még egy egykorú följegyzést ide igtatok: „1601. november 29-én Székely Mózes a híres árulót megfogják, fogva a táborból Fejérvárra küldik, s vasban Déva várában tartják. Ő esenkedve kéri a fejedelmet, nehogy meggyilkoltatására ragadtassa magát, hanem őt, a ki ügye törvényes ellátását kéri, kegyesen hallgassa ki; mert ő nem kívánja, hogy, ha bűnös, kedvezzenek. Kihallgatták s kötve Fogarasba vitték.“³⁾ Az egykorú följegyzésekből úgy látszik, hogy Zsigmond a minapi szemrehányásokért és Bogáthy megöletéseért fogatta el Mózeszt; de azt is következtethetni, hogy mind

1) Klio III. 383. 1.

2) „Erd. Tört. Ad.“ I. 209—210. II.

3) Trausch Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum I. 200. 1.

Zsigmondot, mind Csákyt Székely Mózes népszerűsége és oly nagy tekintélye tették féltékenyekké, a melyről Kemény János azt jegyezte föl, hogy ő a Báthory Zsigmond korabeli háborgó időkben, „absque titulo, fejedelmi állapotban forgott többire az országban.“¹⁾ S nevelte még a féltékenységet az, hogy Székely Mózes ama népszerű politikai elveknek volt előharczosa, nyílt védelmezője, melyekért 1594-ben az ország legnagyobb fiai áldozatul estek. Különben — ha nem ez okokért — megfoghatatlan, miért távolítá el magától azt a férfit, ki őt lengyelországi rabságában a trón elnyerése iránt reményre ébreszté, Erdélyt erre előkészíté, Bástá ellensúlyozására lengyel sergeit benn tartotta, az országgyűlésen egész tekintélyével támogatta, míg végre megválasztása sikerült; sőt, hogy trónján férfiasan megmaradhasson, tanácsával, biztatásaival segítette, karjával oltalmazta. Alig állította félre útjából Székely Mózes, annak távolléte meglátszott a következőkben, — mert ismét erőt vett rajta könnyelmősége s ingadozó természete.

Végre eltelt a béke ideje. Bástá Kolozsvárt termett vallon és német sereggel, míg a hajdúság, számra mintegy 3000, a körösbányai havasokon tört be. Zsigmond Bástához Csákyt és Baresay Andrást küldé követségbe, a magyarországi hajdúkat pedig a Székely Mózes és Csáky által gyűjtött erdélyi hajdúk hős kapitánya, Lugosi Ferencz fogadta, s midőn azok Fejérvárnak tartának, Torockónál előttük termett, nagyrészőket levágta, a többit szétkergette.²⁾ E közben Csáky és Baresay megérkeztek Bástához Kolozsvárra, s maguk is német hűsége állván, tudatták vele, hogy Zsigmond kész az országot átadni. A börtönéből ekkor már kiszabadult, s a fizetett hadakkal a szász-sebesi táborba küldött Székely Mózes és Toldy István ez újabb árulást megtudván, tanácsot tartának a felett, hogy Zsigmondot elfogván, törvényszék elébe állítsák, s mint hazaárulót, nyilvános törvényszéken érdemlett büntetésre ítéljék, örökös emlékezetre és az utókor példájára, hogy az ország eladásáról egy fejedelem se merészeljen önfejüleg határozni. Tervöket közlék az öreg Borbély Györggyel, kinek épen vejénél Vajda Miklósnál tartózkodott a fejedelem;

¹⁾ Kemény János önéletírása. Szalay kiad. 238. l.

²⁾ „Erd. Tört. Ad.“ I. 189. l.

sőt Vajdát fel is szólították, hogy őt elfogassa, de az nem akará a vendégszeretetet jogai megsértésével megbecsteleníteni magát, s bár akarataknak eleget nem tett, titkukat el nem árulta. ¹⁾

Ezalatt Básta Kolozsvárról kiindult hadával, minek következtében Székely Mózes és Toldy István a szász-sebesi táborból Dévára²⁾siettek, és Zsigmondot Básta közeledése iránt megkérdezték. Oly nagy befolyással a közdolgokra — úgy mondának ők — nem kell tréfát üzni, és az országot a hijában való békének és frigynek tettetésével, veszedelembé vinni; kérték őt, tekintseu a maga és hazája boldogságára. A közeledő ellenséggel — folytatók — az összegyűlt néppel és a jelre összehívandó katonákkal magára, egyedül megütközhetik; ne hagyja magát a német uralomtól, eme szörnytől, elnyomatni, közönyössége miatt. Sem szavaikkal, sem indulataikkal nem kímélték a fejedelmet: jól tadván, hogy Zsigmond nem fogja ezt eltűrni. Mégis ezeket meg-gondolva, és magában meghányva-vetve, nem volt, mit feleljen, habozott, mint mindenki, a ki meggondolatlanul cselekszik. „Én — monda Zsigmond — híretek nélkül és titkon semmit sem tettem azok közül, melyet a megerősítendő frigy és béke felől Bástával végeztem, s úgy véltem, hogy Básta inkább az igaz és helyes módhoz, mint az erőszakhoz és háború eszközeihez nyúl, s azt véltem, hogy a béke megerősítésére is nem számos sereggel, hanem csak a katonák előbbkelő vezéreivel jő, s azokkal is inkább beszélgetés kedvéért, mint háborúzni; de, hogy ez időszakon háborúval mit akar, még hozzávetni sem tudok. Annak okáért, ha gondoljátok, hogy valami ellenséges szándékot forgat elméjében, rajta, menjetek, tegyetek meg mindent, a mit lehet a hazáért; én semmit sem tiltok meg“ ²⁾ Felhatalmazta őket, hogy a sereget összegyűjtsék. A Segesvárra felgyűlt sereg vezérévé Zsigmond Székely Mózest nevezte, s megparancsolta neki, „hogy a fizetett hadakkal, mintha nem ő akaratajából, ütközzék meg Bástával, hogy ha a szerencse szolgálna neki, örömet meg is maradna még a fejedelemségben; ha nem, a mit a szerencse hozna, azt követné.“ ³⁾ „És Zsigmond vár vala mégis a szerencsés-

1) Wolffg. de Bethl. V. 112—119. II.

2) Ugyanott 135—137. II.

3) Klio III. 385. I.

től valamit — jegyzi meg Nagy-Szabó Ferencz, — mert bízik vala Székely Mózeshez, hogy feljül fordulna; mert Székely Mózes magában vakmerő, bátor vitéz vala, és gyűjti vala az hadát, hogy ismét próbáljon szerencsét.“¹⁾

Básta megtudta, hogy Székely Mózes Segesvárra gyűjti hadát; igen sietve, csak lovas németekkel, gyalogság nélkül megindult Enyed felé, egy magyart sem vivén magával, nehogy Mózeshez átálljanak. Székely Mózes, időközben az öreg Borbély György is hozzácsatlakozván: 1600-nyi seregével a fejérvári mezőre szálla, és írá Dévába Zsigmondnak: „hogy igen sietve mind a székelységet, s ha mi hada volna udvari hada is, küldje melléje, mert Básta Enyednél volna, és jöttön-jő ide Fejérvár felé.“ „Ebben Zsigmond semmit sem siet, s nem serénykedék — jegyzi meg a krónikairó; — mi lehetett oka, ő tudhatja.“²⁾

Básta Tövisről Csákyt egy levéllel Székely Mózeshez indítá, hogy őt lebeszélje a megütközésről; Mózes katonáinak három hónapi eleséget ígért, e mellett ígérte, hogy törvényeiket, szabadságukat, kiváltságaikat és mindeneket, melyek a haza oltalmára és megtartására lennének, épen meghagyja, s a népnek saját kebeléből szabad fejedelem-választást enged.³⁾

Székely Mózes Básta szép ígéreteiben nem bízott, s daczára az öreg Borbély György biztatásainak, egyenesen el nem fogadta, hanem gondolkozási időt kért, a mit Básta megtagadott és sietett vele megütközni, mielőtt seregét elrendezhetné. Mózes azonban ezt gyorsan rendezte: a balszárny vezetését Nagy Albertre és Deli Bálintra, a jobbszárnyét Szelestey Jánosra, s a tartalék-sereget Kapronczay Tamásra és Nagy Demeterre bízta; ő maga a sereg élére állt s katonáihoz buzdító beszédet tartott.⁴⁾

— Szavai a mily lelkesítőek, ép oly hatásosak voltak; a kis sereg oly erővel támadta meg Básta táborát, hogy az — daczára az elesettek újabb meg újabb pótoltatásának, — végre is megtörve nyomatott Borbánd felé. A magyarok már örültek is a diadalnak: midőn Básta újra előnyomult, biztatva és fenyegetve katonáit — a bátraknak dicséretet, a gyáváknak blnttetést ígér-

¹⁾ „Erd. Tört. Ad.“ I. 67. l.

²⁾ Ugyanott I. 67—68. ll.

³⁾ Wolffg. de Beth. V. 142—143. l.

⁴⁾ L. e beszédet u. o. 145—147. l.

vén, — minden tartalék-seregét tűzbe vitte, s így végre a szám győzött. Székely Mózes tartalék-serge megvesztegettetvén, a szolgálatot megtagadta, s midőn a jobbszárny gyengülni kezdett, nem sietett annak segítségére; és így, daczára annak, hogy az ellenséges tábor vezérei közül többen megsebesültek, s hogy — a mint Kemény János írja — maga „Székely Mózes Bástát úgy elővötte volt egy hegyes-tőrrel, hogy ha mások meg ne segítsék, elejtette volna“ ¹⁾, s daczára annak, hogy mindnyájan oroszláni bátorsággal harezoltak, — a csata veszve volt. A sereg egy része a Maroson átúszva menekült, más része a parton levágatott; maga Mózes is, a már ekkor jeles ifjú Bethlen Gáborral — a ki neki nagy tisztelője volt — ki „behízelegte magát a Mózes bárátságába,“ ²⁾ Szent-Imrénél a Maroson átment, serge maradványait, a mennyire lehetett, összegyűjtötte, s velük Hátszeg vidéke felé tartott. Itt őket Bástá követői elérvén, Bástától kegyelme ígérletét hozták mindazoknak, kik a császár hűségébe térnek; Mózes a kegyelmet nem fogadta el, menekült Sólymos felé, melyet azelőtt nem sokkal kapott volt Zsigmondtól. Itt nejét, gyermekét és eselégeit magához vevén ³⁾, Sólymost Bektás basának azon

¹⁾ Kemény János önéletírása. Szalay kiad. 238. l.

²⁾ Engel: „Monumenta Ungarica.“ Viennae, MDCCCIX. (Böjthy Gáspár.) 252. l.

³⁾ Gr. Kemény József. „Deutsche Fundgruben“ I. 182. l. szerint gyermekét, Katona Historia critica Regum Hungariae stirpis Austriacae. IX. 148. l. pedig gyermekeit és anyósát vitte magával; holott — a mi sokkal hitelesebb — Bethlen Gábor 1620. jun. 24-én kelt s több más donatiós levélben, melyeket az ifjab Székely Mózesnek adott, Székely Mózesnek halála után született egyetlen fiáról tesz csak említést; azaz: „unicum filium ejus posthumum ejusdem nominis“ adja p. o. Maros-Újvárt. Ezzel kapcsolatban megemlítem azt, hogy a Trausch által kiadott Chronicon Fuchsio-Lup.-Oltard. etc. Tom. I. pag. 313. ifjabb Székely Mózeset, mint Bethlen Gábor mostoha fiát (privignus) említi; ugyanott Tom. II. pag. 5. Bethlen Gábor ifj. Székely Mózes mostoha-atyjának (vitricus) mondja. Erre vonatkozólag egykorú füljegyzésre nem akadtam, melyben az mondatnék, hogy Kornis Anna, Székely Mózes neje, később Bethlen Gáborhoz ment volna nőül. Hauer György: „Historia Ecclesiarum Transylvanicarum etc.“ Francofur. i et Lipsiae, Anno 1694. pag. 310. azt mondja: „1604. évben Bethlen Gábor, Székely Mózes nejét elvévén, a fejedelemséget magának követelte“; honnan írta ezt, nem tudom, s bár az újabb irodalomban sokan utána mondták. én nem mondok. Hogy Károlyi Zsuzsánna Székely Mózesnek

kikötés és föltételek mellett adta át, hogy helyette a török, Kládova várát adja neki, s hogy ha Erdélyben lecsendesülnek a dolgok, Bektás adja vissza Sólymost, ő maga is Kládova birtokjogát visszaadván. ¹⁾ Ezután az övével Temesvárra ment. ²⁾

Mózes- és párthiveinek Básta amnestiát hirdetett, de valaminth Mózes nem, kiről azt jegyzé fel Borsos Tamás — hogy „ő soha az németnek meg nem hódola“ ³⁾, úgy elvbaráti közül is kevesen fogadták el azt, Szelestey Jánosnak tragicus kivégeztése intő példának állván előttük. A szabadelvű párt főbbjei az elveszett harez után követték vezérüket, menekültek.

A július 2-án történt szerencsétlen kimenetelű harez nem lepte meg Zsigmondot; jul. 7-én Déváról Bástához Szász-Sebesbe ment, onnan Bástával Sebenbe, a hol végkép lemondott a fejedelemségről; jul. 20-án Erdélyből kiindult, katonaság s néhány hazafi kíséretében; örökre itt hagyta hazáját, melyben érette és miatta annyi honfívér ömlött.

Básta benn maradt, kegyetlenségeit folytatta: hajdúi raboltak, gyilkoltak; a hazafipárt, a protestáns főnökök üldöztettek. Aug. 23-án Medgyesén országgyűlést tartott, melyen hűség esküt tétetett le, Székely Mózes ellen pedig a következő végzést hozatta:

„ . . . Továbbá adja Nagyságod előnkbe Székely Mózesnek eselekedetét, és császár ő felsége ellen való excessusit, hogy az Kolozsvárott való végzéshez s contractushoz nem tartja magát, sőt fegyvert fogván, császár ő felsége hada ellen támadott volna, kivel azután meg is kellett volna vinni Nagyságodnak; de Nagyságod ezeket is nem tekintvén, azoknak, kik Székely Mózessel voltak, fejenként gratiát adott volna, Székely Mózes pedig szép engedelmesen írt levelével, s mind izenésével megtalálta volna, és nem tekintvén ilyen nagy vétkét, mégis az országban minden jó állapotot ígért volna nekie; melyet Székely Mózes nem hogy acceptált volna, sőt az egész keresztény-

neje nem volt, bizonyítja Bőjthy Gáspár (Engel. Mon. Ung. 259. l.), a ki azt írja róla, hogy Bothlen Gábor őt mint hajadon-leányt (virgo) vette nőül.

¹⁾ Wolffig. de Bethl. V. 168. l.

²⁾ Deutsche Fundgruben I. 182. Simigianus. 284. l.

³⁾ Erdélyország Történetei Tára II. k. 32. l.

ség ellen felkelvén, az pogány ellenség közé ment volna: kívánja Nagyságod az ő büntetéséről való deliberationkat. Azért tudjuk mi is Székely Mózesnek ezekben való cselekedetét, azt is értettük: Nagyságod minémű jó szivét és ígérését mutatta hozzá, mind magától, s mind pedig ő felségétől, római császártól, kiből kivántuk volna, hogy Székely Mózes megmaradott volna, és Istene, hazája és nemzete ellen ilyen ellenséghez magát ne adta volna; mely cselekedetét miképpen hogy nem javalhatjuk, azonképpen Székely Mózes, tanquam amissorem et traditorem castrifinitimi Regni, juxta contentum Decreti condemnáljuk érte.“¹⁾

Így Székely Mózes nótáztatott; de Bástá ezzel nem elégedett meg, s félve az ő és vele menekültek beütésétől: katonát és adót kért, mit az országgyűlés — bár nem jó szívvvel — megszavazott. December 10-én Fejérvártt ismét gyűlést tartott, melyen, kérésére a nemességre 6000, a szászságra 9000 frt vette-tett s egyszersmind 1000 köből gabona szavaztatott meg; de nem mulaszták el a Rendek figyelmeztetni Bástát, hogy szüntesse meg a katonák szertekóborlását s rablásait.²⁾ Azonban daczára az újabb meg újabb adózásnak: a katonák mindenfelé pusztítottak, a mi annyira elősegítette a már mind nagyobb mérvben terjedő éhséget, hogy a szükölködők kénytelenek voltak éhségüköt macska-, kutya-, lóhussal, sőt végre embertársaik húsával csillapítani. Szerdahelyszékben Orbó nevű szász faluban egy apa saját fiát ölte és ette meg; Szász-Sebesen a gyermekek más gyermekeket darabokra vágta, és megették; Doboka vármegyében egy anya saját gyermekét ette meg³⁾; szóval: legnagyobb nyomorban, inségben volt az ország, s még sem szűnt a pusztítás. Az ország szabadítóra várt, ki a zsarló csapatoktól megtisztítsa, s a javaiktól megfosztottakat jogaikba visszahelyezze, biztosítsa. A szabadelvűiek minden reményüket az emigratióba helyezték, s azzal összeköttetésbe léptek. Nagy Albert, a ki — ámbár

1) Mike Sándor: „Articulorum Diaetalium Principatus Transilvaniae.“ Tom. II. pag. 29. Ez országgyűlés végzéseinek 5-ik pontja.

2) Az országgyűlés törvénykezikei. Erd. Tört. Tára II. k. 77—84. II.

3) Gróf Kemény József: „Deutsche Fundgruben.“ I. 182. I. Wolffg. de Bethl. V. 189. I.

védlevelet nyert Bástától, hogy nem bántja, inkább akarván száműzve bátorságban, mint honn félelemben élni : Székely Mózes intésére és saját lelke sugallatára magához vett kísérettel Temesvárra ment, a hol akkor Székely Mózes tartózkodott. „Ezt követte — írja az egykorú Szamosközy — nem sokára Csiszár és a később oly nagy tekintélyű és fényes szereneséjű Bethlen Gábor, Farkasnak fia, mind ősei-, mind saját erénye által kitűnő ifju, ki annyira gyűlölte a németeket, hogy Illye várát és terjedelmes jószágait, melyeket Erdélyben bírt, inkább akarta a németek prédájára hátrahagyni, s — hazáját számkivetéssel cserélvén föl — minden javait elveszteni, mint hazájában az ellenség gögjét és zsarnokságát túrni. Szépcszi, szabadságban született, szabadságra nevelt ember lévén, készebb volt bármely veszedelemnek kitenni magát, mint alacsony szolgaság jármában görnyedni.“

„Ezek — folytatja Szamosközy — Mózeset az erdélyi dolgok állapotjáról értesíték, s a merre menekültek, útjokban ezéljok végbevételére mindeneket megnyertek. Most van alkalom — mondának ők — az ország visszafoglalására — vagy soha ; ragadja meg Mózes a kínálkozó alkalmat a maga idejében! A németek az ország lakóitól gyűlöltetve, elesztgedtek, s nem bizván magokban, az ország megtartásának gondját elvetették ; minden szándékuk s igyekezetük az, hogy kivonúljanak ; a német hadsereg minden ereje az önkéntes rablók gyűlévész seregében áll, mely ellen a tanács elvégezte, hogy az országból kimenjenek. Annakokáért tanácsukkal igyekeztek Mózesben a siker iránt reményt kelteni, sürgették, nógatták, nehogy a késedelem miatt a bemehetés alkalmát elszalasz(tanák.“¹⁾ E leírást Bethlen Farkas oda egészíti ki, hogy : „néhány országnagyok Erdély elfoglalása s az ellenség kezéből való visszavétele felől Székely Mózesnek levelet írtak s azt Bethlen Gábortól hozzáküldötték“²⁾ ; de e följegyzés értékét az egykorú Somogyi Ambrús egy más följegyzése némileg leszállítja. „Bethlen Gábor — mondja ő — ki a török határokhoz közel fekvő Illye várát eldödeitől örökségképpen bírta, némely országnagyoknak és főispányoknak nevében költött levelet hazu-

¹⁾ Stephani Szamosközy : „Rerum Transilvanicarum etc.“ 1599—1603. 528—531. ll.

²⁾ Wolffg. de Bethl. V. 188. l.

dott, melyben Mózes az ország elfoglalására felhívják, a miért ő ama levéllel Temesvárra ment, innen-onnan összeszedett 300 katonájával.“¹⁾

Ekkor „a török császár derekasképpen Magyarországon a német ellen hadakozván — írja az egykorú Hidvégi Mikó Ferencz — vala a fővezér Jemiczki Hasszán pasa, kihez bemenvén Székely Mojses Bethlen Gáborral, az országnak állapotját és újlag német kézbe való esését deplorálván, a vezérnek is azon szíve megesvén, tavasszal Székely Mojscest hadakkal Erdélybe kísérteté, bizonyosszámú hadat adván melléje, mikoron még a fű ki sem jött volna.“²⁾

Szamosközy ettől eltérőleg kissé bővebben ír erről. Mózes tanácsadói és a menekültek közt volt a német eredetű Ribis Sigfrid is. „Ezt Mózes Mehemedhez, azon évi szerdárhoz — mert Hasszántól a múlt évben Magyarországon szerencsétlenül viselt háború miatt azon hatalmat visszavette volt a császár — gyakorta küldötte, segítséget kért, nagyon figyelmeztette az idő alkalmas voltára; de minden igyekezetével Bektás temesvári basát — ki az erdélyi dolgokat ismerte, s az erdélyiek szándékába is be volt avatva — sürgette leginkább, hogy az ő vállalatában részt vegyen. És hogy minden rendében legyen, sógorát Kornis Miklóst, kit, mikor menekült, magával hozott, a tatár khánhoz küldötte Tatárországba, hogy nagy ajándékokkal s ígértekkel bírja rá, hogy kölesönözzön neki oly nagy haderőt, mint a minővel a török császár és Mehemed szerdár parancsára ezekhez esatlakozni szokott.“³⁾

Székely Mózes ügye mindenütt jól ment: Erdélyben pártja növekedett, s alig ment föl a mart. 10-én Erdélyből kiindult követség, mely Rudolfnak a Rendek hódolatát vitte meg, de egyszerűsmind 15 pontból álló fölterjesztéssel is el'áttatott, s alig kezdék meg a tárgyalást e fölött: az erdélyiek Rudolftól el-

¹⁾ *Scriptores rerum Transilvanicarum* Tom. II. Vol. II. Ambrosii Simigiani *Historia rerum Ungaricarum et Transsilvanicarum*, Cibinii 1840. 284. l.

²⁾ *Klio* III. 387—388. II.

³⁾ *Stephanus Szamosközyus Rerum Transsilvanicarum Penplad. Sext.* Lib. I. pag. 532—533.

pártoltak. ¹⁾ Mig Erdélyben ezek történtek, Székely Mózes III. Mohamed szultántól Erdély fejedelemségét megnyerte, s az atól küldött kardot, pálelát és zászlót, mint ennek jelvényeit, elfogadta ²⁾; a szultántól athnámé-levéllel is ellátatott, melynek tartalma — mint Szamosközy és Bethlen Farkas közlik — az volt, hogy :

Az erdélyiek Mózeset fogadják el s hozzá hűséggel és engedelmességgel legyenek. Igyekezzenek oda, hogy önvérökből való, nemzeti, a jog és törvények értelmében uralkodó fejedelmök nyerje el az országban a főhatalmat inkább, mintsem idegen zsarnok üljön nyakukra, a ki az országot zsarolja, s a nyomor minden nemeivel kínozza. Inkább óhajtsák a nyugalommal és csenddel párosult szabadságot, mintsem hogy a németek folytonos üldözéseinek kitéve, véginsegre jussanak. Ha az erdélyiek erre készek, s a császár parancsainak engedelmeskednek : a császár esküszik Mohamet szent árnyaira és Jézusra, a keresztyének főprófétájára, a kinnél van a kegyelem és segély, úgyszintén a 124 ezer profétára és atyjának lelkére, a kiknek nyugalma van a paradicsomban, hogy ő, a közte és az erdélyiek között eddig volt minden méltatlanságot örök feledekenységgel főd el. Mihelyt az ország békéje helyreáll, az erdélyiek akarata ellenére sem törököt, sem tatárt nem fog az országban bennha gyni ; mindent a régi állapotra tesz vissza, s azon jogokkal és törvényekkel engedi őket élni jövőben is, a melyek alatt éltek nagyatyja, Szolimán alatt, kinek emlékezetema is áldott ; a mivel a közelebbi 8 év alatt a török kincstárnak tartoztak, s a mit a háború viszontagságai miatt fizetni elmulasztottak, a legutolsó pénzig mind elengedi és visszaajándékozza ; minden adót, a mivel Erdély akár az ő elődeinek, akár a basáknak különböző név és czim alatt tartozott, eltöröl és megszüntet. Hogy pedig az erdélyiek kegyelmének nagyobb jelét és bőkezűségét érezzék : nemcsak azt igéri meg, hogy a múltra nézve semmi hátralékot beszedetni nem kíván, hanem jövőre is hat évig a török kincstárnak fizetendő minden adót elenged, sőt

¹⁾ Simiganus 301.

²⁾ Ugyanott.

saját kincstárából fogja az erdélyi had folytatására szükséges pénzt kiszolgáltatni; terhektől és hadjárattól való mentességet ígér számukra, s szívök szerinti békét és csendességet biztosít részökre. Ha pedig az erdélyiek az ő javukra és bátorságban megmaradásukra czélzó ezen jóindulatát és hajlamát megvetnék: azzal fenyegetőzik, hogy nagyszámú török sergeket bocsátván Erdélyre, azt tüzzel és vassal egészen meg fogja semmisíteni, s addig nem nyugszik meg, mignem a háború nyomorai által az erdélyieket a németekkel együtt a föld színéről el nem pusztítja. ¹⁾

Ezenkívül a tatár khán is nemcsak a kívánt segítséget adta meg, hanem, — tudván, hogy a szászság a legerősebb támasza Erdélyben az osztrák uralomnak — hatalmának egész súlyát mérlegbe dobva, ez erős támaszt, a szászságot akarván megingatni, levelet küldött nekik, ily czímmel: „Zazsagnak adassék Erdélyben Zebeben es teöb keritet narosokban.“ A levél betü szerint így hangzik:

„En Felseges felmagastalando Gazi Girai Tatar Hau, adom ertestekre Erdeliben minden rendeknek, Karoknak, Nemesseknek, Varmegyeknek, Ispanoknak, varasoknak es Biraknak, es minden renden valo embereknek az en levelemben, Hogy az Nagysagos Zekelj Moises Talalta megh az Giözhetetlen Török Cazart, es minket js, es atta ertesere az Hatalmas Czazarnak s minekeönk is az Nemetekhez valo kedvetlensegetket, es io tanacsotokat is Batori Sigmondhoz, meljre eö semit nem nezet, sem az hatalmas Casarnak sok io tetemeniet es segitseget

¹⁾ Szamosközy 737—740. l. Wolfg. de Bethl. V. 300—301. ll. Erre vonatkozólag Kemény János önéletrésében (Szalay kiad. 237., 238. ll.) ifjabb Székely Mózesről többek közt így ír: „Ez Székely Mojsesnél volt egy levél, kiben az erdélyi fejedelemséget apjának az öreg Székely Mojsesnek és fiának is török császár megadta.“ Úgyisintén az erd. kir. főkörm. levéltárában levő „Első Zultán Achmetnek Athuané levele magyarul, melliet adot az Teöreök Orzagiban futot Magiar feö Nepeknek“ feliratú egykorú másolatban is ez áll: „Az tizeztendeö ellteluön penigh, azüduetzült bódogh emlékezetü Attiántul Zekely Mosesnek adatot Athuame Leuelnek tartasa zerént, tizezer aranniat adni tartozzanak, es azon kiuül semmi ogieb aiandék tüleök ne kívantassék.“ E levélben hiányzik az évszám, de hihetőleg 1613-ban — mint írva van — moharim (martis) hónapban kelt.

eő hoza nem Gondolta, seőt megh hitit is nem gondolta; erti az hatalmas Czazar s mÿs erıtyük, hogy Zaz-Sebesben Geölest teötetek es kovetetek által ertesere attatok Deuaban Batori Sigmondnak, hogy tü el nem zakatok az hatalmas Czazartul. De azert eő kegyelmetek ellen valott hozta az nemeteket, tü penig megh mutatuan az tu husegtek az Hatalmas Czazarhoz, az Nemetekel megy ııtatok; mindaz által, ez boesholetes Vitez ur Zekelj Moises miuel hogy az hatalmas Cazarhoz ııt es mihozzank is, meljre az Hatalmas Cazzarnak igen nagy tekéntetenek kelet leni, az hatalmas Ciazar neki atta az erdelj fejedelemseget, melyet hizeönk hogy nektek is keduetek zerent ezelkedet hogÿ nemzetetekbol ualo fejedelmet valasztot közetekben; azért az hatalmas Czazar boesjata uele kulömb-kulömb hadakozo uitezet, es Begler-Begid, Mÿs penig azonkepen botsjatottuk uele feo atyánkfiajt es Imirjejnket es megh paranczoltuk nekik, hogy Zekében ıltetnek es az nemeteket Erdeljbol kiuernek; azert hagyuk tü nektekis, hogy senki közeletok se varaban se varasaban nemetet ne bocsasson, hogy azal özue magara uezedelmet ne hozzon; hanem mtindenitek az Hatalmas Cazzarnak fejet hajcsjon, es tü az ti Vajdatok mellet Zekelj Moises mellet az nemetekre rata-magyatok, mert ha az Nagysagos Zekelj Moises az tü engedetlensegtek feleöl a Hatalmas Cazart vagj minket enek utana megh tallal, mind az Hatalmas Cazar nagyerejet, es mind en magam zemelyem zerent az en mereges nilajmat ratok fordityuk, egyszersmind tüzel es vassal puztitok, es nem engegink varasoknak, varajtoknak egÿk köuet az masikon, ti magatokat zabjauul emeztetünk megh, felesegtek, germektek rabsagal. De en tü nektek en wgyan tanacsot adok: ninc-e elegh peldatok, ninc-e Zultan Zulyman Cazzartul megh marat embertek, ki tudna, hogy hogy oltalmastak orzagytokat, vagy hogy magatokon akartok tanolni, töbeör az Cazar kapuja tü nektek megh nem nÿlÿk, ugy gondolyatok ra, ha az Hatalmas Cziazar hüsegehez nem tartyatok magatokat; ha penig hiuek leztek, en ugyan hitem zerent adom ez leuelemet, hogy az nemeteknek megtiztitasa utan esmet kihozom az hadat rolatok, Es en Gazi Giraj Han esküzöm az elö istenere, hogy minden ez leuelemben megh irt dolgokat az tü iauatokra tü nektek megh adok es az hadat Erdeljbol kihozzom; ha penig engedelmesek nem leztek: sem az

Hatalmas Cazar, sem penig mirejank nem uethetek, magatok leztek okaj uzedelmeiteknek, en magam az új hodnak totere Zolnok felől le megick, engedtlenscgtket ha latom, uagi az elenséget ugi itelem, hogy be kelljen menem.“¹⁾

VÁRFALVI NAGY JÁNOS.

¹⁾ Ez oklevél keltezés nélkül levén, későbbi kéz 1580. számmal je-
lölte, de hogy ez nem keltének évszámát jelenti, s hogy e levél 1603. tava-
szán kelhetett, azt a benne írtak, az események, melyekre hivatkozik, s az
egykorúak után megállapított hazai történelem tisztán bizonyítják. Az ere-
deti oklevél a szász nemzeti levéltárban létezik, az úgynevezett „Collectio
posterior“ 955-ik száma alatt, papírra írva.

Könyvismertetések, bírálatok.

XI.

Dr. Anton Gindely: „Geschichte des dreissigjährigen Krieges. Erste Abtheilung. Geschichte des böhmischen Aufstandes von 1618. I. Band. Prag 1869. Verlag von F. Tempszky.“

(Díszes nagy 8-adrétű 486 lap. Ára 4 o. é. frt. Kapható Ráthi Mórnál.)

I.

Épen ötven év előtt történt, hogy egy igénytelen magyar kézműves, vándorbottal kezében, elhagyta szülővárosát, Nagy-Bányát. Miután bejárta az országot és a szomszéd tartományok főbb helyeit, sorsa Prágába vezette, hol becsületes szorgalma csakhamar képesítette önálló üzletet nyitni, családot alapítani. És ezen magyar atya új hazájának egyik gyermekében kittedő történetírót adott.

Gindely Antalt, a prágai egyetem tanárát és a tartományi levéltár igazgatóját, hazájának kritikája és közvéleménye Palaczky mellett Csehország legjelesebb történetírójának tartja. Eddigi munkáiban a cseh nemzet újabb történetét mintegy rekonstruálni kezdé. *) Ezen föladat megoldása közben egy általánosabb érdekű vállalatra irányozta összes figyelmét. A harminczéves háborúnak történetét a modern tudomány követeléseire képest megírni, ezt tűzte ki életezéljául.

Az e végből tett levéltári kutatások egy évtizedet vettek igénybe, a nélkül, hogy befejezve lennének. Tisztába hozni kíván-

*) Rudolf II. und seine Zeit. 2 kötet. — Böhmen und Mähren im Zeitalter der Reformation. 2 kötet. — Geschichte der Erttheilung des böhmischen Majestätsbriefes.

ván a különféle európai államok hatását a XVII-ik század nagy mozgalmi és átalakulásaira: szükségkép áttanulmányoznia kelle levéltáraikat, melyeknek kincseit nagyrészt ő hozta napvilágra, ő értékesítette először. És az adatkészlet, melyet Csehország, Austria és Németország minden részeiben, továbbá Páris, Simancas, Brüssel és Hága állami levéltáraiban gyűjtött, mennyiség és fontosság tekintetében olyan, a minővel történetíró még alig rendelkezett.

Mindazáltal sajnálnunk lehet, hogy Gindely, bár kellően méltányolja azon szerep fontosságát, melyet Magyarország és Erdély a harminczéves háborúban játszik, hazai levéltáraink és történetirodalmunk újabb termékei ismeretlenek maradtak előtte. Midőn őt e sorok írója munkájának ezen körülményből származó hiányaira és tévedéseire figyelmeztetné: készségesen elismerte ugyan mulasztását, igérte is jóvá tenni munkájának további kötetekben; de nem mulasztá el mentségéül felhozni azon sajnálatos tényt, hogy mi magyarok nem igen igyekezünk levéltárainkat és történeti irodalmunkat megismertetni a külfölddel, mely amazok gazdagságáról és ennek haladásáról sejtelemmel sem bírván, azon nézetben van, miszerint Katona és Fejér, Fessler és Engel a magyar történetírás netovábbjait jelzik.

Gindely egyébként munkáját a legszelesebb alapokra fektette; négy részre osztá azt, mindegyik több kötetre fogván terjedni. Az első kötet, mely előttünk fekszik, a protestantismus és katholicismus nagy küzdelmének előzményeit ismerteti, és e nagy dráma első fölvonását, a cseh fölkelés történetét Mátyás haláláig (1619. mart.) adja.

II.

II. M á t y á s — miként ismeretes — testvérét, Rudolf császárt a miatt kényszerítette lemondani koronáiról, mert tehetetlensége által veszélyeztetve látta a Habsburg-ház hatalmi állását. Ennek megmentését és emelését családja hagyományos politikájának szellemébe kísérlette meg: aláásván az egyes országok jogi önállóságát és a protestantismus üldözése által megállapítani igyekezőn a vallási egységet. De ezen politika az ellenhatás természetes törvényei folytán szükségkép élet-halálharczra provocálta mindazokat, kik a politikai és lelkiismereti szabadságért

lelkesültek. És ezeknek tevékenysége az austriai ház alatt álló országokat rövid idő alatt elégületlenek táborhelyévé tette.

II. Mátyás egy, 1613-ban Ferdinánd főherceghez intézett levelében — melyet Gindely közöl — bevallani kényszerül, hogy népei közül egyiknek sem számíthat hűségére. „Magyarországban — írja többi között — semmi hatalommal sem bírok. A nádor azt teszi, a mineki tetszik; parancsaim és tilalmaimmal nem gondol. Ha a magyarokat a török elleni fölkelésre hívom föl, senki sem mozdul; ha ellenben az erdélyi fejedelem kér segédelmet, a megyék azonnal meghúzzák a vészharangot. Sőt ők az austriai ház elűzéséről sem tartózkodnak gondolkodni, és maga a nádor is helyeslőleg nyilatkozott e tervről. . . . Ekként nem marad egyéb hátra, mint eszközökről gondoskodni, melyekkel a fenyegető veszélyt elhárítani lehessen.“ *)

Ezen eszközök között II. Mátyás legfontosabbnak tartotta egy állandó s kizárólag tőle függő hadsereg fölállítását. Ezt tűzte ki tehát első teendőjeül, és mindent megkísérelt, hogy az ehhez szükséges pénzerőt megszerezze. Előbb a spanyol királyhoz, a pápához és saját családjához, majd országainak rendeihez fordult. Ürügyül a törökök dúlásai és Bethlen Gábor fejedelemmé választatása szolgált. De az uralkodók részéről a képesség, az alattvalók részéről pedig a készség hiányzott. Az utóbbiak előtt ugyanis nem voltak ismeretlenek a császár titkos czélzatai. E miatt az 1614-iki linzi egyetemes gyűlés is, melyben a II. Mátyás alatt álló összes országok és tartományok mind képviselve voltak — eredmény nélkül oszlott szét. Mert bár a felső-lausitzi rendek azon gyanút, mintha a császár nem a törökök, hanem protestáns alattvalói ellen kívánná fölhasználni a haderőt, „alaptalanuak és az ördög által sugalmazottuak“ mondották; a többiek, főleg a magyarok, máskép voltak meggyőződve. És miután az utóbbiak kijelentették, hogy ők mind a törökök-, mind az erdélyiekkel fentartani óhajtják a békét, II. Mátyás propositiói a gyűlés által elejtettek.

A császári udvarnál, igen természetesen, nem kevésbé nehezelték e miatt a magyarokra, de főleg Thurzó György nádorra, kit azzal gyanúsítottak, hogy titokban egyetért az aus-

*) 1613. november 11. A cs. k. belügyministerium levéltárából.

triai ház elleneivel, és maga számára igyekezik megszerezni a királyi trónt. És Gindely nem habozik elfogadni ezen ítéletét. Pedig azt alaptalannak bizonyítja Thurzó jelleme, tevékenysége és meglepő teljességben fenmaradt levéltára.

Thurzó egyáltalán nem volt nagyratörő szellem; oly tervek, melyek az austriai ház megbuktatását, s a királyi trón kiküzdését célozták volna: messze túlhaladták látkörét. És habár buzgó híve volt a protestantismusnak, lelkesen védelmezte hazájának jogait és őszintén ragaszkodott a szomszéd tartományokkal való conföderáció eszméjéhez; loyaltitása minden kétségen fölül áll. Ha leveleit, melyeket az austriai és csehországi ellenzék fejeitől vett, vagy azokhoz intézett, áttanulmányozzuk: mitsem találunk azokban, a minck alapján alattvalói hűségét s magatartásának correctnességét meg lehetne tagadni. *)

III.

Azon nehézségek és bonyodalmak, melyeket a népek elégtelensége II. Mátyásnak szerzett, midőn az állandó hadsereg létesítését megakadályozta: megújultak négy évvel utóbb, midőn maga gyermekekkel nem bírván, Ferdinánd főhet, még életében utólvá elismertetni óhajtotta, úgy azonban, hogy az austriai ház örökösödési jogát érvényre emelje. És miután ezen tervét Csehországban — a Gindely által ismertetett intriguák segítségével — szerencsésen keresztülvitte, Magyarországon is hasonló kísérletet teendő, 1618. elején Pozsonyba hívta az ország rendeit.

Ezen nevezetes országgyűlés lefolyásáról hazai és külföldi levéltárainkban e sorok írója fontos és érdekes adatokat talált **); azonban ezeket sok tekintetben lényegesen kiegészíti Gindely, a császári ház tagjainak és ministereinek levelezéseiből, melyeket a bécsi es. belügyministerium levéltárában használt.

Mielőtt az országgyűlési tanácskozmányokat ismertetné, behatóan tárgyalja azon kérdést: az örökösödési jogot követelő császári háznak álláspontja volt-e történetileg jogosult, vagy pedig a szabad választás mellett küzdő nemzeté? Az adatok összevetése azon eredményre vezet, hogy I. Ferdinánd óta minden ki-

*) Thurzó összes levelezései, a m. k. kamarai levéltárban őriztetnek.

***) Pázmány P. és kora. I. 337. s k. II.

rály trónralépte új tárgyalásokra adott alkalmat, melyek, a fenforgó kérdésnek határozott és végleges eldöntésének mellőzésével, rendesen compromissumokkal végződtek, s egyik fél sem hagyott föl őszintén igényeivel.

A két álláspont 1618-ban élesebb ellentétben állott egymással, mint bármikor. A nemzeti párt — mely a megyei és városi követeiből állott — határozottan vonakodott szabad választási jogának világos elismerése nélkül II. Ferdinándot királynak elfogadni. Ellenben az udvar — támogattatva a főpapok és a főurak nagy része által — ily áldozatra nem volt hajlandó. Miután a kiegyenlítési kísérletek eredményteleneknek bizonyultak, Khlesl bíbornok — II. Mátyás mindenható minisztere — merész tervvel lépett föl. Javaslatba hozta, hogy a főrendek — nem gondolva az alsó tábla ellenkezésével — maguk kiáltsák ki II. Ferdinándot királylyá.

Gindely nyomán tudjuk meg, hogy a főrendek erre csak akkor nyilatkoztak hajlandóknak, miután biztosították, miszerint Mátyás szükség esetében egész hatalmával támogatandja őket; mert a szakadás válságos következményei iránt mindnyájan tisztában voltak, és Ulm birodalmi cancellár világosan megjósolá, hogy Magyarországon véres belháború fog támadni.

Ugyancsak a Gindely által használt emlékekből értesülünk, hogy a cs. kormányférfiak az alsó táblánál 36 voksra számíthattak, és értesülünk azon meglepő eseményről, mely a választási ügynek egészen új fordulatot adott.

A főrendek ápril 3-iki ülésében kellett volna megtörténni az eldöntő lépésnek. Forgách Zsigmond országbíró szólott az első. Beszédje, melyben a gyűlekezetet határozott föllépésre hívta fel, nagy tetszéssel találkozott; de felhivatott, hogy még egy utolsó kísérletet tegyen: az alsó táblát engedékenységre bírni. Forgách mint Saul távozott, és mint Pál, tért vissza. Mi történt vele az alsó tábla körében, arról hallgatnak az okmányok. Lehet, látván a követek szenvedélyes ingerültségét, visszariadt a polgárháború iszonyaitól. Amnyi bizonyos, hogy miután a főrendeket küldetésének eredménytelensége felől értesíté, most itt hangsúlyozá az engedés szükségességét. Szavai nem tévesztették el hatásukat. Élénk discussió, után szavazásra került a dolog;

és ekkor azok, kik Ferdinánd haladéktalan kikiáltását sürgették, kisebbségben maradtak.

Ennek folytán az országgyűlés két táblája és a császári biztosok között újabb — Gindely által részletesen előadott — tárgyalások kezdettek, melyek compromissummal végződtek.

II. Ferdinánd megválasztatása után az országgyűlés a sérelmeket hozta szőnyegre. Ezek között legnagyobb fontossággal azok bírtak, melyek a német hadak kivezetését sürgették, és a bécsi kamarának s hadi-tanácsnak a magyar ügyekbe való avatkozása ellen tiltakoztak.

Gindely behatóan fejtegeti, mily tényezők befolyása alatt fejlődött ki már a XVI-ik században azon politika, mely a had- és pénzügy vezetését Bécsben centralizálni igyekezett. A magyar és cseh rendek féltékenyen nézték ugyan ezen irányzatokat, de ellensúlyozásukra nem tudtak kifejteni annyi erélyt, a mint ezt a veszélyeztetett érdekek fontossága követelte volna. Gindely a növekedő bonyodalmak legfőbb kútforrását abban látja, hogy az austriai ház kormánya alatt egyesült népek elmulasztottak érdekeik együttes előmozdítása végett egymás között kapcsolatokot létrehozni, s ekként elszigeteltségükben sem az önvédelem, sem a haladás föltételeivel nem bírtak. „A rendek — úgymond — nem gondoltak az összállammal; azt hitték, hogy ekként megővják önállóságukat. De az összállam, mely nem közreműködésükkel jött létre, ellenök alakult meg.“

IV.

A kötet, melyvel foglalkozunk, e szerint hazai történetünknek is több fontos részleteit deríti fel. A további kötetek reánk nézve még nagyobb érdekekkel fognak bírni; a harminczéves háború azon pontjához érnek, midőn Bethlen Gábor föllépése a magyar elemet is bevonja az európai actióba.

De Gindely munkája nemcsak új közleményei által bír értékkel; ő nem egyedül a történetnyomozás terén szerezte babérait. Ő történetíró, a szó valódi értelmében. Emelkedett álláspontjától távol van az elfogultság. Az események és jellemek megítélésében lelkiismeretes és igazságos. Éles tekintete nagy gyakorlottsággal bír az elrejtett tényezők fölleplezésében. És hogy megismertesse a kort, melyben a leirt események történnek,

ttizetesen tárgyalja Csehország vallási, társadalmi, művelődési állapotait.

E mellett teljesen uralkodik a roppant adathalmaz fölött, melyet földolgoznia kelle. A tények csoportosításában, előadásának élénkítésében szerencsés tapintattal bír. A szereplő egyérek, a pártok fondorlatai, az udvar eselszövényei, a tragicus események, mintegy szemünk előtt vonulnak el. Ekként munkáját nemcsak tanulságos, hanem vonzó, gyakran érdekfeszítő olvasmányyná teszi, úgy, hogy az a történetkedvelőt nem kevésbbé elégíti ki, mint a történetbúvárt.

FRANKL VILMOS.

T Á R C Z A.

— **Magyar Történelmi Társulat.** Novemberi ülésünk e hó 4-kén tartatott. Választmányi tagok, úgy közönség, szép számmal gyűltenek össze. Titkár jelenté, hogy másodelnök urat betegsége, harmadelnök urat pedig — épen most kapott levele szerint — egy más gyűlésben való elmulasztatlan részvéte gátolja a megjelenésben; ennélfogva Toldy Ferencz urat, mint a jelenlevő vál. tagok legidősbikét véli fölkérendőnek az elnöki szék elfoglalására; a ki is, a választmány egyhangú fölkérésére, mint korelnök, az ülést megnyitotta. Erre a következő tárgyak kerültek szőnyegre:

1. Az october havi ülés jegyzőkönyve fölolvastatván, hitelesítettett.

2. Nagy Iván, Nagy Imre és Véghely Dezső, mint a zsélyi bizottság tagjai, egymást fölvaltva olvasták föl a gr. Zichy nemzetség levéltáráról kidolgozott terjedelmes jelentésüket. Utánok

3. Thaly Kálmán olvasta föl a szent-antal-selmecz-korponai bizottság, — s

4. b. Nyáry Albert a kér-kereskény-bagonyai bizottság részletes jelentését.

A jelen voltak mindvégig nagy érdekeltséggel hallgatták a valóban eredménydús búvárlatok által napfényre hozott történelmi kincseket vázoló, s kinek-kinek ítéletére bizzuk, mily becsesel bíró jelentéseket,

mondhatnók: értékezeseket, s végül mindegyik bizottság tagjai iránt élénken fejezik ki elismerésüket, sikeres, buzgó munkálkodásukért. A jelentéseket pedig — a múlt gyűlés végzése értelmében — a „Századok“-nak még f. november havi füzetében, mind együtt kinyomatni rendelé a választmány, hogy így vidéki gyűlésünk tudományos eredményének vázlatát együttesen láthassa a t. közönség, s annál inkább meggyőződjk az ily kirándulások hasznáról.

5. Titkár bemutatja b. Nyáry Jenő úrnak, mint a legutóbb nevezett bizottsághoz csatlakozott r ó g é s z tagnak az általa ugyanakkor Magyaradon, az őskori régiségek eme nevezetes lelhelyén eszközölt ásátásokról irt jelentését. Ebben a talált tárgyak darabonként, műszaki pontossággal, méreteik szerint le vannak írva, s a jelentéke-nyebbek különösen is ismertetve. Minthogy azonban e lajstrom-szerű méret-fölvételek inkább a tisztán archaeológiával foglalkozókat, mint a történészeket érdeklik: a jelentés az „Archaeologiai Értesítő“-⁴, mint szakközlönynek engedtetett át, kinek jelen volt szerkesztője, R ó m e r, köszönettel fogadá a választmány ezen ajánlatát, viszont fölkérésre megigérvén, hogy a „Századok“ olvasói számára kivonatot készítend b. Nyáry Jenő e szakjelentésének a magyaradi lelhelyet és leletet általánosságban ismertető részéről.

6. A választmány, a vidéki gyűlés jelentéseinek ily módon tör-tént befejezése után, a gazdag eredményért hazafias elismerését külön-nösebben is tanusítandó: T h a l y indítványára egyhangúlag hálás kö-szönetet szavazott, s azt úgy jegyzőkönyvileg s a társulat közlönyében, mint külön átiratok, illetőleg köszönő-levelek által kifejezni rendelé: a) H o n t v á r m e g y é n e k, s általa mindazoknak, kik a társulat vi-déki gyűlését levéltáraik kitárásával, okmányok beküldésével, vagy buzgó részvétőkkel támogatták, — b) S e l m e c z b á n y a, c) K o r-p o n a sz. k. városoknak, d) H g Szász-Coburg-Gothai Á g o s t ő fenségének, és e) id. gr. Z i c h y K á r o l y ú r ő n m l g á n a k, mint a gr. Zichy-nemzetség seniorának, — ez utóbbi köszönő-levéiben azon óhajtást is kiemelvén: bár a mlgos grófi ház tagjai, a hazai tudomá-nyosság gyarapítására s egyszersmind nemzetségek fényének emelésére elrendelnék dús levéltárak — Árpád-, Anjou- és vegeyes ház-korabeli — okmányainak, egy Zichy-féle codex diplomaticusban leendő kiadását!

7. Ezzel kapcsolatban T o l d y F e r e n e z indítványozá, hogy H g Coburg is kéretnék föl: halhatatlan őse gr. K o h á r y I s t v á n tá-bornok, országbíró és költő, történelmi becsű levelezéseinek kiadására;

minthogy azonban előbb ezeket még rendezni, s a kiadásra méltókat az értéktelenek tömkelegéből kiválogatni és különösen osztályozni kell: az indítványnak tervezetszerű kidolgozására bizottságot ajánl kiküldetni. — Elfogadtatik, s a bizottság elnökévé indítványozó, tagjaivá pedig Nagy Iván és Thaly Kálmán neveztetnek.

8. Ezek után Thaly, hivatkozván másnemű elfoglaltságára s egészségi állapotára, melyek folytán lakását Pestről Buda várába kénytelen áttenni, — a mindennapi számos teendőkkel járó titkári állásról — melynek terheit immár harmad év óta viseli — ezen első három évi cyclus befejeztére lemond. Miután — úgymond — leköszönését az elnökségnek már többször jelenté, de az ott el nem fogadtatott: ezenel a választmány előtt ismétli lemondását. Ezt azonban a választmány sem fogadá el. Mire Thaly ismételve kéré a korelnököt: hívjon össze a jövő december havi választmányi ülésre egyszersmind közgyűlést, — hogy ő annak kezébe titkári hivatalát letehesse, melynek vitelére változott viszonyai folytán elégtelennek, s már belefáradtnak is érzi magát, s az év végénél tovább folytatni nem akarja. — Korelnök és a választmány azonban megtagadák a közgyűlés e célra egybehívását, s titkárt lemondása visszavételére kérék. Korelnök végre zárt ülést indítványoz, melyben az ügy behatóan tárgyalthatnék, — de Thaly kijelenti, hogy zárt ülésre semmi szükség, miután ő ott is csak azt és annyit mondhatna, a mit most nyilván, hogy t. i. leköszön. — A választmány elvégre is sem a leköszönést el nem fogadá, sem köz-, sem zárt gyűlést el nem rendelt.

9. Titkár, pénztárnok távollétében jelenti, hogy a honti tagok névsora még most sem érkezett meg; de jelentkezett két új tag, u. m. Rényi György honvédszázados Pesten, és Kelez Gyula Veszprémben. Elfogadtattak.

10. A H y p p o l i t - c o d e x e k ügyében kiküldött bizottság jelenti, hogy azok kinyomatása 500 példányban mintegy 2000 frtba kerülne. Erre Thaly indítványozza: minthogy a társulat e célra ily tetemes összeggel nem rendelkezik, — minthogy továbbá a nevezett codexek, bár a műveltségtörténelm szempontjából egyes igen becses adatokat, tartalmaznak, mégis már szerkezetüknél fogva inkább kútfő-termesztések: halasztassék el azok kinyomatása; de, hogy tágasabb körben ismeretessé legyenek, kéressék föl b. Nyáry Albert, mint fölfedezőjük: készítene róluk a „Századok“ olvasói számára tüzetesebb ismertetőt, legérdekesebb tételeik kivonataival; másrészt

pedig, hogy a codexeket az illető kor bűvárai szabadon használhassák: a társulat azok kéziratait bekötve, tétesse le — kinyomatási előjoga fentartásával — az Akadémia kéziratárába. — Az indítvány minden részében elfogadtatott, s a kéziratok b. Nyáry Albertnek, ki az ismeretetés megírását elvállalá, azonnal kezéhez adattak.

11. **B. Orbán Balázs** v. tag mutatá be **Bodoki Mikó** Miklós naplójának a Székelyföldről a társulat részére lemásoltatás végett megszerzett eredeti, mindeddig ismeretlen kéziratát. E magyar nyelvű napló 1597-től 1667-ik foly, s családtörténeti följegyzésein kívül országos érdekű adatokat is tartalmaz. Csak 14 sűrűn beirt 8-adrétű levélből áll. — A választmány köszönetet szavaz b. Orbánnak a napló felkutatásáért s szíves közléséért, és elrendeli annak lemásoltatását.

12. **Rómer Flóris** jelenti, hogy a decemberi ülésen **Varsányi János** pestvármegyei mérnök úr, társulati tag, óhajtja bemutatni és ismertetni az általa az aszóli pogánytemetőben kiásatott régiségeket. — Szívesen fogadtatik.

Ezzel az esti 8 óráig nyúlt ülés befejeztetett.

— **A Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottságának** nov. 3-dikán tartott ülésében a következő közérdekű tárgyak fordultak elő:

1. **Gróf Eszterházy János** bemutatja a Kamuthy-család némely ingóságairól 1603-ban magyarul kelt lajstrom-másolatát, melynek eredetije a grófi család Kolozsvártt lévő levéltárában van. — A másolat a Történelmi Társulat részére fölküldetni határozottatott. (Megtartuk s használandjuk. **Szerk.**)

2. **Ugyanő** bemutatja és ismerteti **Kozolai Árpádnak** 1863-ban apr. 6-dikán kelt két ívnyi német kéziratát a dévai ref. egyházban levő 4 sírkőről és 3 harang föliratáról. Ezen kézirat a bizottság levéltárába tétetett.

3. **Ugyanő** bemutatja **Báthory Gábor** fejedelem 1611-ben vert, 10 aranyat nyomó ismeretes arany-érmét, mely zománcozva, keretbe foglalva és körül gyöngyökkel kirakva, női ékszerül használtatott.

4. **Gróf Lázár Miklós** olvassa „A szent-léleki várkastélyról“ czímű értekezését, melyben ezen okleveleinkben várnak is nevezett kas-

tély múltját számos, eddig ismeretlen adattal világosítja. Ezen értekezés a Történelmi Társulat részére fölküldetni határozottatott.*)

5. **F i n á l y H e n r i k** jelenti, hogy néhai Torma József Calendarium Diplomaticuma, melyhez a hiányzott török naptárt ő dolgozta ki és mellékelte, tagtársunk Torma Károly költségén a helybeli r. cath. lyceum nyomdájában nyomatva, rövid időn meg fog jelenni.

6. Indírványoztatván, hogy bizottságunk szerkesztessen és adjon ki egy a Székelyföldet illető oklevéltárt: ezen vállalat miként eszközendő megindításáról tervet készíteni elnök gr. Lázár Miklós, Finály Henrik és Szabó Károly bizattak meg.

— **A magyar tudományos Akadémia** október 4-ki üléséről már mult havi füzetünkben szólottunk A történelmi osztály azóta háromszor tartott ülést, — melyekről jelentésünk rövideden ím ez.

Az oct. 18 ki ülésen két értekezést hallottunk: egy régészetit és egy történelmit. **H e n s z l m a n n I m r e** ismerteté ugyanis az általa Haynald érsek meghívása s bőkezűsége folytán Kalocsán eszközölt ásatások eredményét, a régi kalocsai székes-egyház alapfalait illetőleg. Értekező szerint ezen ásatásokból bizonyos, hogy Kalocsán a jelenlegi főtemplom helyén egymásután három egyház állott; a Szent-István-kori legkisebb volt, a XIII-ik századi pompás templom a legnagyobb. Henszlmann az alapfalakon s némely faragott építészeti köveken kívül sírokra is talált, nevezetesen a XIII-ik századi egyház építésének, a francia eredetű **R a v e s i u s**-nak síremlékére. Ennek monumentális építménye góth-stylú volt, a szentély, francia izlés szerint, kápolnák koszorújából állván. — Az akadémia, értekező indítványára, köszönetet szavazott Haynald érseknek az ásatások eszközzéséért.

Ezután **S z i l á g y i F o r e n e z** ismertette XII. Károly híres svéd király 1714-ben, Törökországból visszatértében hazánkban keresztül utazását, s legkivált Zilahon nov. 14-kén Zoványi György ref. superintendensnél — egykor külföldi egyetemen tanulótársánál — tartózkodását, magának Zoványinak, a zilahi ref. egyház levéltárában levő följegyzései nyomán.

*) Megkaptuk s a „Századok“ olvasói nevében előre is köszönjük.

A nov. 2-iki ülésen ugyancsak Szilágyi Ferencz tett jelentést, hogy Stockholmban, a svéd kir. levéltárban — mint a bécsi svéd követ titkárától értesült — nagyszámú, Erdélyt érdeklő fontos diplomai üggyirat létezik, főleg Bethlen Gábor és a Rákóczi fejedelmek korából, s hogy a svéd kormány szívesen megengedi ezek lemásoltatását. — Áttétetett az indítvány a történelmi bizottsághoz.

Értekezés ezuttal csak egy volt: Thaly Kálmáné, a ki rögtönzött szabad előadást tartott; a gr. Forgách-nemzetség levéltárát — a múlt ősszel ebben tett tüzetes búvárlatai és jegyzetei nyomán — ismertette; és pedig először a régibbkori okmányokat, azután a Zsigmond nádorra, Ádám országbíró s érsek-újvári generálisra, és Simon kurucz tábornagra vonatkozó 17 kötetnyi levelezést, különös tekintettel Forgách Simonra.

A nov. 15-iki ülésen Thaly folytatá e levéltári tanulmányainak vázlatát, ezuttal különösen Forgách Simon fogságának (1706—1710.) és bujdosásának (1711—1731.) történetét illetőleg. Előadását Rómer Flóris értekezése előzte meg, néhány Corvin-codexről, olaszországi (Bologna, Ferrára, Florenz) könyvtárakban. Az egyik florenzeiben Mátyás királynak igen szép képe látható, Attavantestől.

A novemberi osztály-értekezlet elhatározta, hogy a tavalyi tag-ajánlások az időre is mind fenntartatnak, sőt még két más történetíró is fog tagúl ajánlatni.

— **A b. Nyáry-család kuruczvilági serlege.** Kristályserlegek a múlt századokból, törekeny anyaguknál fogva, az arany- és ezüst-anyagúknál sokkal kevesebb számban maradtak fenn, — teljes épségben éppen igen ritkán. Eritka, és pedig a legszebb metszésekkel díszített példányok közül való a b. Nyáry-család azon ép kristályserlege, melyet jelenlegi gondviselője, b. Nyáry Jenő úr Ipoly-Ságon, társulatunk gyűlése alkalmával kiállított. Hogy a kristálypoharak mily ritkaság valának hazánkban, különösen Erdélyben, még Apaffy korában is: egyebek közt Cserei Mihály és Apor Péter mult századi följegyzéseiből tudjuk. A kuruczvilágból fennmaradt kristálypoharat pedig — melynek a korbéli voltát határozottan be lehetne bizonyítani — mi a b. Nyáryakénál többet eddigelé nem ismerünk.

A b. Nyáryak serlege Hont vármegyei bagonyai kastélyukban maradt fenn, tehát aligha tévedünk, midőn azt hiszszük, hogy János-

ky - r e l i q u i a, vagyis a család leány-ági ösétől: Jánoky Zsigmondtól, II. Rákóczi Ferencz fejedelem és a szövetségzett rendek senatorialis cancelláriájának igazgatójától, s a 24 országtanácsosok egyikétől származik. Ő kaphatta egykor valamelyik B-vel kezdődő vezetéknevű kurucz-tól — kinek czimere rajta látható — emlékül; a régieknél ugyanis szokás volt barátság jeléül p o h a r a t e s e r é l n i.

A b. Nyáry- vagy Jánoky-serleget szépen esztergályozott, s belől barna posztóval bélelt fa-tok óvá meg az eltöréstől. A még ma is teljes épségű toknak födele éppen olyan, mint a régi nagy függő-pecesétek fa-tokjaié, s szintűgy illesztetik is a tok peremére. Maga a szép fehér, és jó vastag kristály-üvegből készült serleg elég terjedelmes; szájánál legbővebb, lefelé mindig keskenyedik. Magassága 4 hüvelyk, átmérője szájánál 3 h. és 2 vonal, fenekénél 2 h. és 1 v. Üvegének vastagsága feljül $\frac{1}{2}$ v. Oldalait köröskörül igen szép, söt korához képest művészinek mondható metszvények borítják, ékes szegélyzettel bíró négy főképletre osztva a pohár külfalát. Az első osztály közepét a serleg ajándékozójának czimere foglalja el. Kerek paizsban pálmafa áll ki a földből, mellette jobbról úgy, mint balról, a paizs középmagasságában, egy-egy hat ágú csillag. A paizs fölött három liliomos, két pontos — tehát nemesi — korona, mely mellett jobbról — heraldice — G., balról pedig B., míg a paizs alatt C. betűk. Czímerészeink a czímerből és ezen, mindenesetre a kereszt-, vezeték- és családi előnevet jelentő betűkből tán meghatározhatják a serleg eredeti birtokosát. — A korona fölötti szegélyzeten: GRATIA . BEATORUM . CHRISTUS. Az alsó szegélyen pedig: BENE . CREDENDO. felirat áll.

A második képleten: egy számos sípú orgonán egy dolmányos, öves, magyar nadrágos és csizmás ember zenél. Felső körirat: MUSICA. NOSTER. AMOR. Alsó: ARTEM. TERRA. ALIT.

A harmadik képlet egy tudós szobáját ábrázolja, falánál könyves szekrénynyel. A szoba közepén, szőnyeggel leterített asztal mellett, talpig magyar öltözetű férfi-alak ül, czifra karos-széken. Az asztalon régi magyar formájú tinta- s porzó-tartó, amabba toll lévén dugva. Továbbá gyertya és üveggolyós lámpa ég az asztalon, s a férfi-alak előtte fekvő papirosra ír. A felső szegélyzet körirata: STUDIA . NOSTER . AMOR. Az alsóé: EX . LABORE . HONOS.

A negyedik képen vágató lovon egy kurucz vitéz ül. Öltözete egészen az azon kori. Hosszan kicsúcsosodó esákJú prémes süveg, fél-czombig érő gombos dolmány, derékon övvel; szűk magyar nadrág,

térden alul érő magyar szárú eszima. A lovon czifra csótár és pisztolytok. A lovag baljában a kantárt tartja, fölemelt jobbjával pedig hatalmas szúrást intéz kopjájával egy előtte a földön tátongó nagy sárkány testébe. E bestia jelképileg alkalmasint a németet ábrázolja. A megszárt sárkány vére magasra fölpatakzik. A vitéz előtt a háttérben toronyos föllegvár áll. A felső szegély körirata: PUGNO . PRO . PATRIA. Az alsóé: NIHIL . CUNCTANDO.

Mind e metszvények, mint itt-ott még látható, egykor aranyozva voltak.

Végre, a pohár fenekén, egy hüvelyk átmérőjű körvonalban, pecsétnyomó módjára, megfordítva, e betűk vésvék: AD . ARDUA . PATRIAE . ANNOR. 1708. E tisztán kivehető s egymástól szabályos távolságban vésett betűk 1 hüvelyk magasak. A körirat belső szegélyzetén belől fekvő pecsét-teret tornyokkal és védfalakkal erősitett város látképe tölti be, a háttérben három nagy hegygyel.

Fölösleges emlitenünk, hogy ez érdekes műemléket jelenlegi tulajdonosa, b. N y á r y J e n ő tagtársunk, mint maga is buzgó régész, nagy kegyelettel őrzi.

T. K.

— **Fölkérés és figyelemztetés.** A Magyar Történelmi Társulat mindazon t. cz. évdíjas tagjai, kiknek kötelezettségük a folyó év végével lejár, ezennel tisztelettel fölkéretnek, hogy az újabb három évi cyculusra levendő aláírásaikat — akár a mult füzethez mellékelt felhíváson, akár magánlevél vagy levelezési lap útján — megújítani és december hó 15 - k é i g Pesty Frigyes, társulati pénztárnok úrhoz (Pest, váczí-utca 20. sz. a.) beküldeni szíveskedjenek, hogy a társulat a „Századok“ újévtől fogva nyomatatandó példányainak mennyiségéről cleve intézkedhessék. Fölös példányokat nyomatni a társulat nem szándékozván: tömeges későn beküldések esetére teljes példányokkal nem fog szolgálhatni.

— **Király Ő Felsege** társulatunk mélyen tisztelt másodelnökét, H o r v á t h M i h á l y volt esanádi püspököt, Gödöllőn f. é. october hó 24-kén kelt legfelsőbb elhatározásával a t r i b u n i e z i választott püspök címével díjmentesen földiszíteni méltóztatott.

— **Egyháztörténelmi emlékek.** Mult havi füzetünkben említettük, hogy primás ö herczegsége az esztergomi érsekség okmányait ki fogja adni, s e gyűjtemény szerkesztésével a jeles paleograph s egyháztörténetbúvárt: K n a u z Nándort bizta meg. Most még abbéli óhaj-tásunkat nyilvánítjuk: bár Szent-István országának minden kath. érseke, püspöke, és apátsága követné az első főpásztor nagylelkű példáját, saját e g y h á z m e g y é j e, illetőleg hatósága — okmányainak kinyomtatásával. Mert csak úgy fog megirathatni méltólag a magyar egyháztörténelem, ha annak anyagait előbb összehordjuk s hozzáférhetővé tesszük. Lám, a hazai p r o t e s t á n s e g y h á z okmánytára F a b ó szerkesztése alatt már tényleg megindult; Magyarország dúsgazdag, s tudomány-szerető kath. főpapsága sem maradhat tehát hátra, kivált midőn az első érsek, az ország primása oly szép példával jár elől!

— **Csengery munkái.** Ráth Mórnak nem sokára ismét nagybecsű irodalmi újdonsága lesz; s ez Csengery Antal összegyűjtött munkáinak kiadása, mely már sajtó alatt van. Többnyire államtudományi dolgozatok, de, — mint hiszszük, — Csengery történelmi tanulmányai és műfordításai is köztük lesznek, és így e kiadvány által a történelem barátaira is nem kis szellemi élvezet vár.

— „**A világtörténelem napjai.**“ Irodalmunkban valamely, a világtörténelemmel foglalkozó mű megjelenése a legkritkább események közé tartozik. A mi van is, többnyire csak iskolai használatra szánt kézikönyv, vagy kivonatos fordítás. Fáradhatlan P e s t y F r i g y e s ü n k most egy ily ritka eseménnyel lepte meg, egy nagyterjedelmű és valóban becses világtörténelmi művel ajándékozta meg irodalmunkat. E 95 Sadr. ívre menő nagy chronologiai munka, melynek nyomtatását már egyszer, hónapokkal ezelőtt jeleztük — s melyhez Pesty számos évek óta szorgalmasan gyűjté az adatokat — Pfeiffer Ferdinándnál, szép és igen pontos kiadásában jelent meg, H o r v á t h M i h á l y t ó l irt előszóval ellátva. Ebben Horváth megemlítvén, hogy „ilyféle chronologiai kézikönyvekben, melyek a világtörténelmet foglalják keretökbe, a külföld irodalma bővelkedik, de nálunk szerző úr lépett először e pályára, munkája nálunk egymagában áll a maga nemében,“ azután folytatja: „E Világtörténelmi Naplót, a fölött, hogy még a külföldi irodalomban is ritka terjedelemmel s adatbőséggel kedveskedik, az adatok szigorú kritikai megrostálása s felhasználása igen előnyösen jellemzi; egyes, eddigelé meg nem határozott bonyolódottabb tárgyaknál pedig a felvilágosítások és bizonyítgatások oly tartal-

masak, hogy majdnem értekezésekké növekedtek, a tudomány nem csekély előnyére. E két tulajdonsága a munkának az, mi neki a hasonló külföldi munkák közt is biztosítja a diadalt.⁴ Horváth Mihály e nyilatkozata — a legszebb ajánlat Pesty számára. De ismertessük művét, legalább némileg bővebben.

Ha szerzőnek az a szándoka volt, a történet chronologiai részében előforduló számos hibákat helyreigazítani: e célra munkájának más alakot nem adhatott, mint a minőt adott, t. i. a naptár mind a 366. napját sorba vette, és minden egyes napról, a legrégebb kortól kezdve egész az legújabb időig, 1868-ig haladott. Csak futólagos áttekintés meggyőz, s csak az idézett források is tanúsítják, mily roppant sok munkát használt szerző. Tanúsítja ez áttekintés egyszersmind, mily otthonos szerző a külföldi irodalomban is. Mily alaposan, fáradhatatlansággal járt el kritikájában, mutatják azon adatok, melyeket bírálat alá vett, (különösen a magyar történetre nézve.)

Példák; 9. szeptember 9-ik év, a hol a teutoburgi erdőben történt római csatavesztésről szól. Az csemény napja és helyiségére vonatkozó bonyolódott kérdés fejtegettetik.

11. sept. 1711. Mária-Terézia a pozsonyi országgyűlésen.

26. febr. 1398. Zsigmond király Kőrösön.

12. mart. 1241. A mongolok betörése.

12. jul. 398. Attila halála.

21. jul. 1540. Zápolya János halála.

29. aug. 1484. Cesinge halála.

9. sept. 1319. Csák Máté halála.

9. sept. 1723. Pray György születése.

16. sept. 1802. Kossuth születése.

28. sept. 1213. Bánk bán barátjainak merénylete Gertrud királyné ellen.

28. sept. 1396. Zsigmond király csatavesztése N.-Károlynál.

11. oct. 1648. I. Rákóczy Gy. halála.

12. oct. 1505. A rákosi országgyűlés.

13. oct. 1479. A kenyérmezei csata.

27. oct. 1683. Esztergom megadása Károly lotharingi herczegnek.

3. nov. 1599. Báthory András megöletése.

11. nov. 1496. Cilley Ulrik felkonczoltatása.

13. dec. 1799. Heine születése.

1. jan. 1823. Petőfi születése.

16. dec. 1645. Linzi béke.

17. dec. 1551. Martinuzzi megöletése, stb., stb.

Az előadási modort illetőleg, nem hallgathatjuk el, hogy szerző igen jól eltalálta: miként kell lehető legkevesebb szóval bizonyos eseménynek velejét előadni, a rövid közleményt élvezhetővé tenni, és a megpendített tárgyról a történetben tájékozott olvasónak helyes fogalmat adni, úgy, hogy figyelme nemcsak a főtárgyra, de az érdekes mellék- és rokoneszmőkre is irányuljon.

Azon kitartás és lelkiismeretesség, mely szerzőt vezérlé, midőn az 1862. évi „Tudományos Értekező“-ben bizonyítgatá, hogy Zsigmond király nem — mint az írók rendesen állítják — 18—21 hanem legfőljebb hat hétig és 3 napig volt saját nemzetének foglya, és melylyel szerző bebizonyítgatá, hogy Kinizsy Pál nem 25, hanem csak 16 esztendeig volt temesi főispán: e munkában ismét és élénkebben tűnik föl előttünk.

De nemcsak helyreigazított adatok vannak itt, hanem egészen újak is, melyeknek az életírók maholnap igen jó hasznát veendik.

A munka szellemét illetőleg mondhatjuk, hogy az, előnyére szolgáló objectivitása mellett, határozottan szakít minden balhittel, félszűgességgel, az elavult intézmények békőit messze ellőki, és a szabadság, a szabad gondolkozás, a humanitás és cultura érdekeit melegen védi. És ezen iránya a munkának kétségtől jó hatással lesz.

Szerző másik célja, hogy a történetirodalmat megkedveltesse, és hogy az olvasóban vágyat gerjeszzen, miszerint azt, a miről neki csak előgtelen tudomása van, tovább nyomozza, akkor lesz elérve, ha szerző munkáját csakugyan szorgalmasan lapozgatja az olvasó. A munka abbéli nehézségét, miszerint folytonosan előhaladó elbeszélő történet helyett olyan világ- és hazai történetet ad, mely a históriát sok ezer külön adatra szétválasztja, aztán mozaikszerűleg úgy állítja össze, a mint azok az esztendő egyes napjaira esnek: ezen modor nehézségeit, — mondjuk — de a melynek szintén meg vannak a maga öntudatos üdvös irányai, szerző azzal egyenlíti ki, hogy a fontosabb adatoknál hivatkozik azon napokra, a melyek szintén nevezetesekké lettek az elmondott esemény által. Így például a *pragmatica sanctiónál* april 19-én egyszersmind december 6-ára, junius 30., martius 9., és 30., julius 17-ére utaltatunk. Követjük a nyomokat napról-napra, azon erőlködésre nézve, melyeket Austria tett annak idejében, hogy „összes tartományával“ a német szövetségbe léphessen; az osztrák alkotmány változásait (25 april, 31 jul.) stb.

Találunk érdekes paralellákra is. Igy (martius 26.) figyelmissé tétetünk, hogy IV. Iván az iszonyatos, egészen hasonló utálatos halállal mult ki, mint más zsarnokok, Sulla és II. Fülöp. Cseh- és Morvaország magatartása a jelen dualisticus alkotmánynyal szemben (aug. 22., sept 24—26.) A marchfeldi csata 1278.⁴ augustus 26. (és 1741. sept. 11., 1809. máj. 15. és 1849. mart. 21. történetek közt.) Némely paralellák az osztrák-magyar kapcsolatról (aug. 31. és 8., jun. 30., mart. 11.) A francziák legnagyobb csatavesztései (octob. 25. 1415., aug. 28. sept. 19.) A Magyarország és társországai közti viszony (17. nov. 1868. stb)

Igen számos és különmemű példát idézhetnénk még: de azt hiszszük, a t. olvasó Pesty munkájának hasznosságáról és alaposságáról az eddig mondottakból is eléggé meggyőződött. Ezúttal tehát bővebb ismertetésbe nem boesátkozva, csak melegen ajánljuk azt aggnak és ifjúnak egyaránt, ki a világtörténelem chronológiájában gyönyörködik. Az izletes kiállítású roppant nagy két kötet bolti ára 10 frt. Kapható minden könyvtárusnál.

— **Nagy István könyvtára.** Néhai Nagy István hétszemély-nök egy hosszú életen keresztül szakismerettel és sok költséggel gyűjtött könyv- és kéziratárát hagyott hátra. Ez, úgyszólván c s u p á n h u n g a r i c u m o k b ó l állott, s különösen a XVI. és XVII. századi legritkább magyar nyomtatványok — teljesen ép példányú Ozoray Imre, Pesty Gábor, Székely István, Heltay-Cancionale, Tinódy, Bornemissza, Zrínyi stb. stb. és számos unicum — továbbá tömérdek hazai, kivált protestáns egyháztörténelmi érdekű eredeti kéziratok képezték főkincesit. Ott volt Zrínyinek egy ismeretlen munkája kéziratban; gr. Beresényi Lászlónak Lesczinszky Szaniszló lengyel királylyal folytatott eredeti levelezései, két kötetbe kötve; Beniczky Gáspár naplójának eredetije, Thököly Imre 1705-iki leveles könyve *), az Armpringen kormányzó-sága alatt Pozsonyban gályarabságra ítélt protestáns papok pörének ö s s z e s a c t á i, nemkülöben igen számos régibbkori okmány, ezek közt Hunyady Jánosnak 1444-ből Gallipoli mellől írott ama nevezetes levele, melyet mult havi füzetünkben W e n z e l G u s z t á v úr ismertett volt, stb. E gazdag könyv- és kéziratárt az elhúnyt örökö-

*) E két utóbbinak mi — szorencsére — még az elhúnyt hétszemély-nök úr szívességéből teljes és hű mását vettük s kiadtuk, amazt „Rákóczi Tár“-unkban, emezt az Akadémia Monumentái közt. T. K.

sei, a m. tud. Akadémiának megvételtre följánlották, mely a múlt nyáron bizottságilag meg is becsültette azt, a saját könyvtárában is meglévő számos duplumokat tekintetbe alig véve, 12,400 frtra. Az örökösök erre a könyvek egy részét már az Akadémia palotájába be is küldötték; mindazáltal a vételszerződés megkötése még haladt, miután az Akadémia részletfizetéseket ajánlt, az örökösök pedig egyszerre szerettek volna az egész összeget. A dolgot megtudván List és Franke lipcei ó-könyvárusok: List Pestre jött, — s az örökösöknek a könyv- és kéziratárért 15 ezer porosz tallért egyszerre letéve, megvette azt, és a magyar Akadémia palotájából Lipésébe vitette. Ekkép jártunk alkudozásunkkal. Most a sok szép hungaricum — mint Walther könyvtára — külföldre vándorolt, szét fog szórani a világba, — s a szegény magyar történetbúvár mehet hazai okmányokat kutatni a londoni british muzeumba, Berlinbe, Drezdába stb., List és Franke urak pedig beárulnak részletes eladással legalább 25—30 ezer tallért. Ha egynémely darabot tudománykedvelő tehetősb hazánkfiainak netalán visszaváltandnak is, — csak ötszörös vagy tízszeres áron fogják tehetni. E könyv- és kéziratár külföldre juttatása pótolhatlan veszteség a hazai tudományosságára!

— **Pázmány Péter.** Szorgalmas történetírónk Frankl Vilmos méltó figyelmet keltett legújabb nagy művének: „Pázmány Péter és kora,” második kötete megjelent. Az első Pauler Gyula Tárczánkban tüzetesebben ismertette: az ő tollától várjuk e második kötet ismertetését is. Amyit azonban egyelőre, futólagos átlapozás után is megjegyzünk, hogy Frankl e kötetében is tömördek új, érdekes adatot — ernyedetlen levéltári munkásság gyümölcseit — találunk, kellemes, folyékony előadásban feldolgozva, — nemcsak szorosán véve Pázmány életét: de a XVII-ik század magyar diplomatiái történelmet is érdeklőket és földerítőket. Ez ötödfél száz lapnyi vastag kötet az 1622—1631-ik éveket tárgyalja, s I. Rákóczi György uralkodásának megnyíltával szakad meg. Úgy tudjuk, a fáradhatlan s tárgyától át- meg áthatott szerző már szorgalmasan gyűjti az adatokat a harmadik — művét bezáró — kötethez.

— **Gibbon.** A kitünő angol műtörténész, Gibbon Edward világhírű munkájának: „A római birodalom hanyatlásának és bukásának története” magyar kiadása közelebből ismét egy füzettel szaporodott. A második kötet második füzeté

(161—331. l.) megjelent. A derék fordító, H e g y e s s y K á l m á n, áldozatokkal is folytatá eddig a mű kiadását, melylyel irodalmunknak jó szolgálatot tett. A jelen füzettel a n y u g o t i római birodalom bukásának története be van fejezve; hátra van még a mű, bennünket magyarokúl még sokkal inkább érdeklő második része: a keleti birodalomé. Óhajtjuk, hogy a t. közönség lelkesebb pártolása szerzöt ennek is mielőbbi kiadására bírja!

— **Zala vármegye monographiája.** Munciepiumaink, ha lassan is, mégis csak mozognak, történelmeik megiratása érdekében. Legújabbán Kisfaludy szép megyéje, a gyönyörű és gazdag múltú Zala, mint minket onnét tudósítanak, nemesi régi insurrectionalis pénztárából 2000 frtot határozott kitűzni jutalmúl monographiájára, mely összeget a megye lelkesb fiai, aláírások útján már h á r o m e z e r ö t s z á z r a szaporíták. Dicséretes törekvés; a többi megyék, különösen legközelebb nemes P e s t v á r m e g y e is követhetné!

— **A vármegyei monographiák megírása érdekében.** Sok vármegyéje van hazánknak — majdnem valamennyi — melynek történelme nincs meg megírva, — de e megyék közül már nemcsak egy bír önálló és saját érdekeit képviselő közlönnyel. A monographiák olvasása hazánkban — fájdalom! — még nem nagyon vonzza a közönséget; szeretjük múltunkat emlegetni, de úgy, ha megismeréséért nem kell egyszersmind fizetni is. Nem csoda tehát, ha oly ritkán találkozzunk önálló kötettel, mely egy-egy vármegye vagy város történelmét tartalmazná. Az ily vállalatoktól többnyire azok is visszajednek, a kik anyaggal talán rendelkeznének, de azt vesztesség nélkül közzé nem tehetik — önálló mű gyanánt. Ezért szólok ép ama vidéki lapokhoz. Tudják, hogy a történelem mind nagyobb tért kezd elfoglalni a művelt világ társadalmi életében; nem volna-e czélszerű tehát, ha intézkednének arról, miszerint azon megye — melynek érdekeit képviselik — történelmének megírására tért nyissanak hasábjaikon?*) Azt hiszem,

*) Tette ezt már rég a „Györi Közlöny“, melynek tárezájában boldogult barátunk R á t h K á r o l y közlé Győr város történetét, — sőt tette legközelebb egyik nagy-váradi lap, Bihar múltját illetőleg, s teszi némileg a kolozsvári „Magyar Polgár“, a mennyiben gyakran közöl erdélyi történelmi dolgokat; — azonban részünkről is óhajtjuk, hogy vidéki lapjaink mindnyájan, és némi rendszerrel tegyék ezt, és pedig nem annyira kidolgozott czikkek, mint az illető vármegye vagy város történetét érdeklő okmányok napfényre hozása által, a mennyiben t. i. ezeket laikusok lemásolni tudják. Szerk.

lesz nem egy honfi, ki egyszerű felszólításra is szívesen rendelkezésük alá bocsátja azon adatokat, melyekkel bír. Karolják fel a történelem ügyét ott ők, a hol önálló művek gyanánt — a példák tanítanak — ily munkák kiadása csak áldozatokkal járna. Ne sajnálják e czélra hasábjait! Higgyék el, hogy nagyobb szolgálatot tesznek az olvasóközönségnek ilyesek, — mint holmi csekély hasznú s körükbe nem is vágó dolgok közlésével.

Elmondám indítványomat. Ez is lendíthetne ugyan valamit az irodalom e nemén — de ha valaki czélszerűbbet tud nála, az ügy érdekében kérem, terjeszsze elő.

Pozsonyban, november hó, 1869.

MÁRKI SÁNDOR, m. k.

— „**Biele Uhorsko**“. Az ily czimű; általunk annak idejében ismertetett tót historico-politikai folyóirat, mely phantasticus panszláv álmait a történelem leple alatt akará józan tót hazánkfiai lelkébe átplántálni, s mely a magyar történetirőkről oly kihívó impertinentiával beszélt, — szerencsésen megbukott. Becsületes tótajku honfitársaink jókor felismerék hiú, csalárd irányát, mely a tudományt csak álarczul használá, s elfordultak tőle. A tervezett „**F e h é r - M a g y a r o r s z á g**“ — Nyitra fővárossal — ekkép halomra dőlt, s a rajongó Züborszky Jónás ábrándjaival a tervezett tót történelmi társulat is megsemmisüle, mielőtt még megszületett volna.

— **Marosszék ismertetése.** Juliusi füzetünkben említettük volt, hogy a néhai Benkő Károly által kéziratban hátrahagyott Marosszék monographiáját, miután reá elég előfizető nem találkozott, két derék székely hazafi: F e k e t e S á m u e l és S i m o n E l e k urak Kolozsvártt önköltségükön sajtó alá adták. Most már e mű elkészült, és 23 sűrűn nyomott ívnyi kötetben előttiünk fekszik. Marosszéknek geographiai, statistikai, történelmi, népismeí, culturai, gazdászati stb. viszonyait először általánosságban, azután helységenként tárgyalja. Szerző minden irányban sok hasznosat egybegyűjtött, s úgy látszik, a helyi körülményeknek is eléggé bő ismeretével bírt. Művének hézaga ugyan még sok vagyon: de a mi itt hiányzik, az — reméljük — ki leend pótolva Orbán Balázs sajtó alatt levő kötetében; s így Marosszéknek e két mű által meglehetősen részletes ismeretét bírandjuk. Az áldozatkész kiadók mindenesetre hálára érdemesek e monographia napfényre hozásáért, s annál inkább, minthogy annak összes jövedelmét

nagylelkűen az elhunyt szerző szegény családjának szánták. Már csak e szempontból is óhajtjuk, hogy a mű minél buzgóbban pártoltassék!*)

— **Révész Imre** jeles történetbúvárunk és prot. egyházi írónk újévtől kezdve „Magyar protestáns egyházi és iskolai Figyelmező“ cím alatt tudományos folyóiratot indít meg Debreczenben. Az egyház és iskola jelenén kívül e közlönynek, mint Révész nekünk írja, egyik főcélja lesz: „hazai protestáns egyházi és iskola-ügye történelmünk művelése,“ — tekintetben ha valakitől, úgy Révészinktől sok újat és hasznosat várhatunk. Mi részünkről sajnáljuk ugyan, hogy Sínay Miklós élettörténet-írójának működését jövőre a „Századok“-tól saját közlönye inkább elvonandja: mindazáltal másrészt örülünk Révész szerkesztői munkássága által a hazai tudomány-ügy újabb gyarapodásán. S a mennyiben folyóirata körünkbe vág, — melegen ajánljuk azt a prot. egyháztörténelem és tanügyünk múltja barátainak pártolásába. A „Figyelmező“ havonként egyszer jelenend meg, 3 ívnyi füzetekben. Előfizetési ára egész évre 4, félévre 2 frt. Előfizethetni Debreczenben Telegdy és Csáthy, s Pesten Petrik Géza (előbb Osterlamm) könyvkereskedésében.

— **Murányi Ignác**, a múlt nyáron elhunyt temesi főispán, ki társulatunknak is alapító tagja volt, a nemzeti muzeumnak és a magy. tud. Akadémiának 500—500, a nemzeti színháznak és a székeiy-kivándorlás gátlására szánt Kralovánszky-alapnak 1000—1000 frtot hagyományozott. — **Pap Dénes**, győri ügyvéd, társulatunk tagja, ki legújabbán az „Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848—49.“ című munkát bocsátotta közre, f. hó 25-kén, néhány napi betegség után, férfi-kora virágában elhunyt. Béke hamvaira!

Történelmi könyvtár.**)

— **A világtörténelem napjai**, a legrégebbi időtől kezdve a jelenkorig. Különös tekintettel Magyarországra. Irta Pesty Frigyes, a magy. tud. Akadémia I. tagja. Bevezetéssel Horváth Mi-

*) Bővebben is óhajtottuk volna ismertetni, de oly hibás példányt kaptunk, hogy az 5-dik ív hiányzik belőle, míg a 6-dik kétszer is megvan. Szerk.

**) Hogy erovat az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk, (Budavár, egyetemnyomdatár 162. sz.) beküldeni ne terhelhessenek.

hálytól. Pest, Pfeifer Ferdinánd tulajdona. 1870. Két kötetben. N. 8-ad r., 703. és 783. l. Ára a két kötetnek 10 frt.

— **Marosszék ismertetése.** Irta Kis-Baczoni Benkő Károly 1860—1861-ben. Szerző fölkérése folytán kiadták Nagy-Kedei Fekete Sámuel nyug. kir. udv. tanácsos, és Simon Elek ügyvéd. Kolozsvártt, 1868—69. Nyom. a r. kath. lyceum betűivel. N. 8-ad r. 354. l. Ára ?

— **A római birodalom hanyatlásának és bukásának története.** Irta Gibbon Edvárd. Az angol eredetiből átdolgozta Hegyessy Kálmán. II kötet, második füzet. Pest, 1869. Ráth Mórnál N. 8-adr. 161—331. l.

— **Rendi országgyűléseink jellemzéséhez.** Irta Salamon Ferencz, m. tud. akad. lev. tag. (Értekezések a történettudományi osztály köréből, XI-ik sz.) Pest, 1869. Eggenberger Ferdinánd, m. akad. könyvtársnál. N. 8-adr. 36. l. Ára 20 kr.

☛ **A Magyar Történelmi Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelmeztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től délután 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, Pest, váci-úteza 20. sz. I. emelet, az „Első Magyar Iparbank“ helyiségében.**

— **A „Századok“-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztőtítkárhoz (Budavár, egyetemnyomda-tér 162. sz.), az újon jelenkező tagok nevei és a „Századok“-at illető reclamációk pedig Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (váci-úteza 20. sz.)intézendők.**

☛ **A „Századok“-ra külön előfizetés is áll nyitva, nem tagok számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór váci-úteza könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expediáltatnak. — Ugyanott megrendelhető még az 1868-diki évfolyam is, tagok által 5, nem tagok által 6 frtjával.**

Felelős szerkesztő : THALY KÁLMÁN.

Pest. 1869 Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Tizedik füzet.

1869.

December hó.

II. Endre királynak 1222-ik évi aranybullája.

Azzal, hogy Mircse János II. Endre király aranypecsétes okmányának eredeti valóságát tagadta, jobb szolgálatot tett a magyar diplomaciának és törvénytudománynak, mint ha hallgatott volna, és kétségbe nem vonja: mert azok a tudományos viták, melyekre Nagy Ivánnak és Knauz Nándornak nyújtott bő alkalmat, egészen elmaradnak; most pedig, ha volt is még, a ki e szabadságlevél valóságáról kételkedett, tökéletesen meggyőződhetett eredeti voltáról.

Én az aranybullának csak az 1688. 4. törvény által megszüntetett 31-dik czikkét tárgyalom: Miért mondottak régi királyaink esküt e czikkekre, és miért szentesítették azt? Mert csakugyan e czikk az aranybullának criteriuma. Keletkezésének okáról Kerékgyártó Árpád sem szólott a magyar királyok esküjéről közlött jeles értekezésében.

A czikk szavai a Knauz Nándor által közlött II. Endre szabadságleveleiben, Pest, 1869. 8. r. 26. l. ezek:

„§. 2. Statuimus eciam, quod si nos, vel aliquis successorum nostrorum, aliquo unquam tempore huic dispositioni contraire voluerit, liberam habeant harum auctoritate, sine nota alicuius Infidelitatis tam Episcopi, quam alii Iobagiones, ac nobiles regni nostri universi et singuli, resistendi et contradicendi nobis et nostris successoribus in perpetuum facultatem.“ Azaz: Ezt is

végeztük, hogy ha mi, vagy valamelyik utódunk e határozatot megakarná valamikor szegni: jelen levelünk erejénél fogva szabadjon valami hitlenség bűne nélkül, mind a püspököknek, mind más jobbágyoknak, és az országunk nemeseinek, mindnyájoknak és egyenként, mostaniaknak és utódoknak, mindenkor ellentünk és utódaink ellen állni, és ellenmondani.

Kérdés: minő hatalommal köteleztethetett II. Endre ez a cikk elfogadására és szentesítésére? Kétségen kívül az Árpáddal szerzett „*pragmatica sanctio*“ erejénél fogva, melyet Constantinus Porphyrogenneta görög császár hagyott emlékezetben De adm. imp. cap. 38., a hol Árpádnak megválasztatásáról beszél: „*quem etiam solenni Chazarorum more ac consuetudine, in scuto erectum, principem fecerunt. Et ante hunc Arpadem Turcae principem alium nullum unquam habuerunt; ex cuius etiam posteris ad hunc usque diem princeps Turciae constituitur.*“ Azaz: A kit is a kazárok törvénye és szokása szerint vértlen, ünnepélyesen fejedelemségre fölemeltek. És ezen Árpád előtt a turkoknak sohasem volt egy más fejedelmök; a kinek utódaiból mai napig rendeltetik Turkiának fejedelme.

Említenem sem kell, hogy hajdanában a császárok, utóbb a pápák is osztogattak fejedelmi és királyi méltóságokat. Árpád a kazár kán tanácsából választatott meg örökös fejedelemnek. A pogány szertartást pedig Béla király névtelen jegyzője írta meg, az ötödik és a hatodik fejezetekben:

„Tehát a hét férfi szabad akaratból és közértelemmel (*libera voluntate et communi consensu septem virorum*) választottak magoknak, és fiaik fiainak utolsó ízig vezért és parancsnokot. Ekkor a fűntemlített férfiak véroket pogány törvény szerint egy edénybe eresztve, megerősítették az esküt.“

Nevezetes, hogy egykor a persa királyt is hét fűszemély választotta, mint a hét német választó a római császárt; és hogy a szerződések más nemzeteknél is vérontással történtek. Jelesen az arabokról írja Herodotus 3, 8: „Az emberek közül leghivebben megtartják hitüket az arabok, melyet, mikor szerződnek, ekkép fogadnak: valahányszor akarnak frigyvet ütni, egy más férfi a két fél közé állva, éles kövel megmetszi a szerződők tenyerét, a közép-újjak táján.“

Vagy pedig elévettek valami barmot, és kétfelé vágták : Genes. 15, 9—18. Jerem. 34, 18—20. „Foedera dieta sunt a porca foede et truculenter occisa; cuius mors optabatur ei, qui a pace resiliret.“ Servius ad Aen. 8, 641. — Azaz : A frigyütések onnan neveztetnek, hogy a sertést szörnyen és kegyetlenül kettévágták ; melynek halálát annak kivánták, a ki a frigyet fölbontaná. Vagy mint e nehéz átok Liviusnál. lib. 1. hangzik : „Sic a Jove feriatur is, qui sanctum hoc fregerit foedus, ut ego hunc porcum ferio.“ Azaz : Így ölessék meg az Jupitertől, a ki e szent frigyet meg fogja szegni, mint én e sertést vágom.

Leviticum szerint is, 17, 14. minden testnek élete a vérben vagyon; a vér tehát élet jelvénye, a vér kieresztése pedig jelent halált.

Pogány őseink sem voltak különb értelemben, mint Béla király névtelen jegyzőjének hatodik fejezete bizonyítja: „Az eskü negyedik kötése így volt: hogy ha valaki utódaik közül hűtlenséget követne el a fejedelmi személy ellen, és viszályt okozna a vezér és rokonai között, a bűnösnek vére ömlésék, mikép az ő vérök omlott, mikor Almus vezérnek megesküdtek. Az eskü ötödik kötése így volt: hogy, ha valaki Almus vezér és más fejedelmi személyek, utódai, az esküjök végzéseit meg akarná szegni, örök átok alá vettessék.“ Azaz: veszítse el a fejedelemséget; a mi egyértelmű a II. Endre aranybullájába írt íme kifejezéssel: „szabadjon ellenünk és utódaink ellen állni és ellenmondani.“ Csakugyan anathema áll II. Endre 1231-dik évi törvénye végén is: hogy megszegés esetében a királyt az esztergami érsek az egyház közönségéből kizárhassa. „Ut, sive nos, sive filii nostri, et successores nostri hanc a nobis concessam libertatem confringere voluerint, Strigoniensis archiepiscopus, premissa legitima admonitione, nos vinculo excommunicationis et eos innodandi habeat potestatem.“

Királyaink esküje tehát kétségen kívül a Constantin császár által említett legelső és legrégebbi *pragmatica sanctio* kor vette kezdetét. Letette azt Sz.-István is, mint nagy herceg: mert e czimen nevezi Constantin Árpádot, cap. 40. „Sciendum vero, Arpadem magnum Turciae principem filios genuisse quatuor.“ Azaz: Tudni kell, hogy Árpádnak, Turkia nagyfejedelmének négy fia volt. Hartvik határozottan írja Szent-

Istvánról, Életében: hogy fölserdülvén, az atyja „összehívá Magyarországnagyjait, s közakarattal fiát, Istvánt országgló utódává tette, és megerősítésére mindeniktől esküt kívánt.“

Ha a magyar törzs-urak hódoltak: viszont István nagyhercegnék is esküdni kellett a nemzet szabadságaira. Hogy nem volt korlátlan fejedlem, II. könyve nyilván bizonyítja, melyben királyi gyülekezetet, királyi tanácsot, főurak gyülekezetét, végre nagygyűlés végzéseit emleget. Előbeszédében pedig ezt mondja: A régi és mostani fejedelmeket követve, komoly megfontolás után rendeljük. Másutt: királyi hatalmunknál fogva rendeltük, reáállottunk az egész tanács kérésére.

II. Endre aranybullája a köznemességre, csakis erre, s a szabadosokra nézve hivatkozik Szent-István király engedményezésére; a magyar nemzetnek megvoltak vele született szabadságai; az aranybulla tehát csak a köznemességnek és szabadosoknak volt alaptörvénye. Ezt Verbőczy István II., 14. színtén jól tudta: „*multi in hoc regno nobiles, conditionaria tamen quadam servitute, collectarumque ex parte suorum colonorum solutione, regibus ipsis obnoxii erant, atque tenebantur.*“ Azaz: Ez országban a köznemesség köteles szolgálattal, — jobbagyaik pedig adózással tartoztak a királyoknak. Ezen állapotuk tekintetéből a köznemeselek királyszolgáknak nevezettek: „*ipsi nobiles servientes dicebantur.*“ (Verbőczy, ugyanott.) Főnmaradt ez eredeti ezimük a „szolgabíró“ („*Judex Nobilium*“) nevezetben. E szolgáló köznemeseleket IV. Béla király szintén megkülönbözteti az esztergami érseleknék, Fülöpnek 1263-ki megerősítő levelében: „*Item, quod nobiles regni nostri ipsi ecclesie strigoniensi — possint — se subiicere ad serviendum, more nobilium exercituancium aliorum.*“

A históriai magyar nemzet tehát nem a régi köznemesség: hanem az úrend.

Kálmánról modja Alberik: hogy egybegyűjtvén az ország főembereit, az egész tanács akaratóval adta törvényeit. Ha adta, azoknak szoros megtartására is köteles volt, a koronázási eskü értelmében.

A „*pragmatica sanctióból*“ az a tanulság, hogy II. Endre az aranybullának 31-dik ezikkét nem valami lelki gyarlóságból fogadta el, sem az egyházi anathémát: hanem a nemzet szerződése

kötelezé, hogy ezt tegye. — Ő igen jószívű és nagylelkű fejedelem volt, kit csak az alkalmatlan kérelmezők és a pápák zaklató unszólásai a szent föld ügyében, tereltek azon utra, a melyre nem kellett volna. Hogy II. Endre egész méltóságában fölfogta a magyar király fölségét: arról jelen adománylevele tanuskodik, Endlicher István Lászlónál „Monumenta Arpadiana“ czimű gyűjteményében, melyet 1205-ben a dalmát Noni város közönségének adott:

„Ipsi vero cives Noni crunt nobis, et nostris successoribus fideles devoti, nec ullo alio nobis et regno tenebuntur servicio, nisi quod profitentur se esse devotos regni nostri, et laudes regio nostro nomini, sicuti est consuetudo fidelium nostrorum de maritimis, pro honorificentia regia, consvetis diebus solempnibus, per suum clerum et populum decantabunt, quodque nulli infideli, vel rebelli regio, qui in publica nota infidelitatis per nos denunciatus fuerit, dare quodecunque auxilium, vel adiutorium, seu defensionem praesumant.“ Azaz: Ők pedig, a Noni város polgárai, a mi és utódaink hívei legyenek, egyedül nékünk hódoljanak; semmi más szolgálattal nem fognak nékünk és országunknak tartozni, egyéb hogy magokat a mi és országunk híveinek vallják, és mint hű tenger mellékieink szokták, — a mi megtiszteltetésünkre, papjaik és a nép, a szokott ünnepnapokon, dicsérő dalokat énekeljenek, és hogy senkinek, a kit mi fölségsértés és pártolkodás miatt hűtlennek fogunk kihirdetni, segedelmet és segílyt adni, vagy olyant oltalmukba venni ne merészeljenek.

Azt, hogy Endrének egész haláláig nyugta nem lehetett, hogy még házi békéje is fölbomlott, mások okozták; fiával, IV. Bélával volt bajait pedig Dionysius, az ország nádora és más fondorlók szerzették.

PODHRADCZKY JÓZSEF.

A Fertő régi áradásai.

Általános hit volt a legközelebbi időkig, s majd nem elvitázhatatlan, hogy az elmúlt századokban a Fertő tava, áradások alkalmával több helységet elborított.

Magam is fiatalkorom óta csüggttem e gondolaton, mely a Fertő tava mellett elhaladtomban mindig elfoglalt: hogy melyek voltak tehát e helységek, merre és hol borítottak el azok a Fertő vize által?

Az egészben annyi a lehetőség, hogy hozzávéve azt, miként a Fertő vidékén születtem, s közvetlen a Fertő tava mellett növekedtem föl: az itt hallott néphagyomány folytán tökéletes igaz és valónak tartám az egész elsüllyedési históriát. Nem is késtem összeszedni mindazon adatokat, melyek ide vonatkoznak; a mint azonban ezeket összehasonlítám egymással, valamint az okmány- és levéltárainkban közölt és föllelt okmányokkal: azon csalódásra kellett fölébrednem, hogy az egész elsüllyedés csak egy szép mesén alapszik.

Lássuk már most egyenként azon adatokat, melyek e tárgyra nézve kiterjedtebb vonatkozással bírnak.

Első helyen, s úgy hiszem, mint legrégebbi adatt említhető fel e helytt Hevenesi Gábor kéziratgyűjteménye, melyben le van írva Gileti Lénárd Fraknó vára örökös urának halála és magvaszakadása folytán egy, állítólag 1360-ban készült leltár; ezen leltár elősorolja azon helységeket, melyek az időben Fraknó várához tartoztak, s ezek között említettik azon öt helység is, melyek később a Fertőben elsüllyedtek volna (Kendervölgye, a 6-ik falu, itt nincs említve). Bél Mátyás is előszámlálja a herceg Eszterházy-levéltárból nyert közleményből, azon helységeket, melyeket a Fertő tava eltemetett. *)

*) Lásd Vályi „Magyarország leírása,” II. köt. 681. lap.

Utána Korabinszky János Mátyás, Geographiai Lexiconának 446. lapján azt állítja, hogy a herezeg Eszterházy-levéltárban levő okmányból kintinnék az, miszerint a mai Fertő helyén 14 helység állott. (Kár, hogy elő nem számlálja neveiket.)

Schönviesner „Antiq. et Hist. Sabariensis“ című munkájában, a 202. lapon megnevezi azon 5 helységet, melyekről a fraknói urbarium Regestáiban olvasható, hogy 1230-ban borítottak el a víz által. (Itt Jókut helyett Kendervölgy, alias Hanifthaal említettik.)

Ezután Kis József legtűzetesebben értekezik e tárgyról, Rummy Mon. Hung. 1. kötetében, mire alább bővebben visszatérendek.

Az Andre által kiadott „Hesperus“ című folyóirat 1817. 210., 1819. 15. l., s Bredeczky „Topografische Beiträge“ 1804. 49. l. szintén megemlékeznek a Fertőben elsüllyedt helységekről, alkalmasint Schönviesner után, sőt még héttel meg is szaporítják azok számát. *)

A magyar orvosok és természetvizsgálók Sopronyban 1847-ben tartott VIII-ik nagygyűléséről kiadott történeti vázlat 36-ik lapján Töpler Károly, sopronyi orvostudor, Korabinszky és Schönviesnerre hivatkozva, szintén emlékezik a Fertő árja által elborított helységekről; új adatul hozván fel Imre királynak 1199-ben kelt adománylevelét; tévedésből az okmányban megemléített Fertő tavát helységgépen veszi Töpler, s Eyché s Rouoht, ma már ismeretlen helységekkel együtt Neptun martalécai közé sorozza. Erre alább bővebben szintén visszatérendek.

Végre még megemléendőnek tartom Pesty Frigyes urnak a „Vasárnapi Ujság“ 1865-ki 2. számában közzétett cikkét a fertőmelléki elsüllyedt helységekről, melyben — különösen Schönviesner és Töpler adatai után indulva — határozottan állítja, hogy a Fertő által több helységek elborítottak, néhányat azok közül meg is nevezvén.

Tűzetesebben Schönviesner, Kis József, Töpler és Pesty Frigyes foglalkozván e kérdéssel: ha már most ezek előrebocsátása után, összehasonlítjuk Schönviesnernek föntidézett munkájából ennek a Fertőben elsüllyedt helységekről igen is rövid

*) L. Csaplovits „Topogr. Statist. Archiv des Königr. Ungarn“ II. 451. lap.

közleményét a Romy „Monumenta Hungarica“-ja 1-ső kötetében Kis József által közlött Fertő leírásával, s különösen ez utóbbiban, a 404. s következő lapokon, és Schönviesner által is érintett, úgy Fejér Cod. Dipl. IX. 3. 216. lapján szintén kivonatban közölt urbáriummal: sem ezeket egymással, valamint ezen közleményeket egyenként a valósággal, azaz a Fertő és vidékéről a XIII. és XIV-ik századból föntlévő hiteles okmányok tartalmával, összegegyeztetni képesek nem leendünk.

Ezek alapján tehát határozottan vissza kell utasítanunk és költeménynek kell tartanunk azt, hogy 1230-ik évben, mint ezt Schönviesnernél olvassuk, vagy pedig az 1360-ik év után, mint ezt az idézett helyen Kis József állítja, a Fertő által Feketető, Jakabfalva, Fertő, Sárkölygye, Kendervölgye és Jókut nevű helységek elborítottak volna.

Talán ez állításom sokak előtt merésznek fog feltűnni, mert azzal a Fertő vidékén a nép ajakán élő hagyomány ellen lépek föl; azonban nekünk, kik egyes megyék monographiájának megírásával foglalkozunk, s ezen foglalkozásunkban alkalmunk van több magán-levéltárakban, a régi okmányok átkutatásakor adatokhoz juthatni, — mintegy erkölcsi kötelességünkben áll a hamis alapú hagyományokat a maguk valódi állására visszahelyezni.

A dunántúli történetkedvelők második összefüvetekor, Soprony város vidékének a XIII. században volt helyzetéről értekezvén (mely értekezésem a „Győri Tört. és Régészeti Füzetek“ 3-ik kötetének 303. s következő lapjain olvasható) megérintettem kételyemet ezen hagyományos hír valósága felől, s e tekintetben némi érveket is adtam elő; minthogy azonban a „Győri Történelmi s Régészeti Füzetek“ nagyon szűk körben vannak elterjedve, bővebb adataimat legyen szabad e helytt előadnom.

Annak, hogy a fönt elősorolt helységek a Fertő hullámai által elborítottak volna, írott nyomai hogy hol léteznek? föntebb már [előadtam. Több erre vonatkozó adat fölemlítését, mint például Windischt, a győri püspökökről irt mult század végéről való könyvet, stb. stb. mellőzöm, mint a melyek ugyis csak visszhangjai a föntebbieknek.

A fertővidéki nép szájából hallhatók továbbá a következő hagyományi adatok: hogy e század elején a Fertő apadásakor elpusztult helységek temetőit s azokban emberi csontokat talál-

tak, — vizapadáskor az elstüllyedt faluk tornyainak hegyei meglátszanak; a széplaki — fertőmelléki helységben — lévő templom tornyában mai napig is egy elstüllyedt helység területén föl talált harang hívja össze a hiveket az isteni szolgálatra stb. — Ha pontosabb vizsgálat alá vesszük a föntcbbi adatokat, legelsőben mindjárt feltűnik azon különbség, hogy Schönviesner idézett munkájában, 1230-ik évben állítja egy urbarium alapján elstüllyedetteknek a kérdéses helységeket, dr. Kis pedig a herczeg Eszterházyak fraknai levéltárában létező urbarium szerint, azokat 1360-ik év után, a XIV-ik század végén, vagy a XV-ik század elején tartja a víz által elborítottaknak. És, hogy dr. Kis Jökut helységet is az elstüllyedettek közé sorozza. Már maga ezen két adat megczáfolja egymást; mert ha Schönviesner szerint a kérdéses 5 helység már 1230-ban vízzel borítottak el: azok az állítólagos 1360-ik évi urbariumban, még mint létezők, föl nem soroltathattak volna; s viszont, ha ebben előfordulnak ezen helységek, mint még létezők, akkor már 1230-ban elborítva nem lehettek. Maga dr. Kis József is, idézett helyen, 359. lapon,[§] Schönviesnerre hivatkozva, midőn elősorolja az ezen elstüllyedetteknek állított helységek neveit, kétségeskedik, és tagadja, hogy azok egyszerre borítottak volna el a víz által; sőt alább a 415. lapon határozottan állítja, hogy az elstüllyedés semmi esetre sem történhetett 1360 előtt; — hogy a helységek nem egyszerre, hanem egyenként stüllyedhettek el: mert ellenkező esetben, ha egyszerre borítottak volna el a víz által, az egykorú történetírók erről megemlékeztek volna.

Csak egy lépésre lett volna még dr. Kisnek szüksége, arra t. i. hogy az 1360-ki állítólagos urbariumot itészileg jobban vizsgálat alá vegye, s mindjárt meggyőződött volna, hogy arra történetíró mit sem alapíthat. Természetes, ezelőtt 70 évvel, midőn dr. Kis cikkét írta, levéltáraink még el voltak zárva a történetbúvár elől, s okmánytanunkat még nem alapította meg az ezért halhatatlan Fejér György. Jelenleg okmánytanunk akármely avatottja bővebb vizsgálat után koholtnak fogja állítani ezen 1360-ik urbariumot, a mint arról maga Fejér György is, midőn Cod. Dipl. IX. 3. 216. lapon kivonatban közli, — jegyzete végén szintén kételkedő megjegyzést tesz. Hogy azonban a tisztelt olvasó közönség is, melynek többségének sem kedve, sem érkezése nincs okmánytanunkkal vesződni, a föntebbiekről meggyőződhessek:

leírom előtte a kérdéses urbariumot, úgy, mint azt Runy idézett munkájában dr. Kis a 404. s köv. lapokon ismerteti, s Fejér György által is kivonatban az idézett helyen közöltetik.

Azt előre kell bocsátanom és figyelmeztetnem a tisztelt olvasót, hogy a XVII-ik században legtágabb terük volt a hízalgő udvaronezoknak: azon nagyúri családoknak, a melyeknél tartózkodtak, történelmi multját hamis fényvel környezni, leszármazását ezen uri családoknak felvinni egész Nóéig, vagy legalább is az Árpád apánkkal bejött hét vezérek egyikéig. Ily példáját látjuk ezen nyomorútt hízalgésnek, midőn az amugy is a Csallóköz egyik ősi nemzetségéből származott Eszterházy grófi, utóbb hercegi családra nézve, nem elégték meg a csallóközi ősi származást, hanem koholtak egy II-ik András király-féle okmányt*), melyben az Eszterházyakat egyenesen Nimródttől származtatják le; ugyanilyféle okmányok olvashatók Lehoczky Stemmatographiája 1-ső kötetének függelékében, az Eszterházyak genealogiája után. Azt tudjuk, hogy Fraknó vár birtokával egyszer smind a grófi cím is, még pedig a régi fraknói grófok után, össze volt kötve; valamint tudjuk, hogy a nagy nádor, Eszterházy Miklós, volt első magánbirtokosa Fraknó várának, a XV-ik század közepén kihalt fraknói grófok után, időközben az, az osztrák főhercegek birtokában lévén. A hízalgő udvaronezsereg azonban azon grófi címmel nem elégedék meg, melyre magát Eszterházy Miklós nádor saját érdemei folytán felküzde; kölcsönzött diesfényvel sngározták körül e címet, s elmondják ezen urbariumban, hogy Fraknó birtokával a „princeps de Fraknó et dominus Peiso lacus“-féle cím is jár; felsorolnak ezen urbariumban majdnem minden, jelenleg a herceg Eszterházy-család által Soprony- és Mosonymegyékben birt helységet, melyek Fraknó várához soha nem tartoztak. A fertőmelléki helységeket (Rákost kivéve) mindannyit elősorolva találjuk ez urbariumban, akár birták az Eszterházyak, akár sem, — csak hogy a „dominus de Peiso“-féle címnek a kellő bizonyíték megadassék; ezen címnek nagyobb nyomatekáuil még a Fertő vize által elborított 6 helységről is gondoskodva volt. Még egyszer nyilvánítom tehát, hogy a tettekben és hazafiakban nagy Eszterházy-család nem szorútt ilyféle, hízalgők által kígondolt címekre, s a midőn né-

*) L. Fejér III. 2. 11.

mely történetíróinknak ezekre fektetett következtetéseit a való alapjára idetartozólag mi is visszavezetjük: úgy reménylem, ez mindenki által csak méltánylattal vétethetik.

Számot adok tehát a tisztelt olvasó közönség előtt azon állításom felől, hogy a kérdéses, Rummy „Mon. Hung.“ I-ső kötet. 403. és 404. lapján említett, — Fejér György által is IX. 3. 216. kivonatban közölt urbarium nem keletkezhetett 1360-ik évben. Már annak kezdete is, hogy 1687-ben egy alig olvasható eredetiről másoltatott le, mellettem szól, hogy t. i. az alig olvasható eredetinek lemásolásánál a másoló legalább is igen könnyen tévedhetett. A mi már az urbarium bevezetését illeti, Fejér György a most említett helyen szóról-szóra idézi azt, míg dr. Kis által az irt helyen 404 lapon, az csak kivonatban említettik. Fejér szerint az urbarium bevezetése ily értelmű: „Mínt hogy a Giletvezérek családjának kihalása folytán Fraknó vár, Kis-Martony kastélylyal a koronára visszazállott, az utolsó ivadék, Gileti Leonard legközelebb történt kimultával, a király meghagyására működő küldöttség, a főnt elősorolt javakat, a mint azok akkor léteztek, biztos és nem biztos jövedelmeikkel együtt összeírta, Nagy-Martony mezővárosban, 1360. évben.“ Már magában ezen előbeszédben is mennyi ellenmondást, s az annak kelte idejeki állapotokkal mennyi ellenkezőt találunk!

Először is a Giletteknek szerémi hercegi, vezéri, Fraknó hercege és a Peiso tavának ura-féle 1233-iki állítólagos czimeit illetőleg talán szükségtelen lesz említenem, hogy okmánytanunk jelen előhaladott korában, ha itészetileg megvizsgáljuk az okmánytarainkban lévő adatokat: azonnal belátandjuk, hogy e czimek mind költöttek. Az árpádi korszakban, különösen II-ik Endre alatt, a Dux czímet igen ritkán, a „Princeps“ czímet pedig magánszemélyek épen nem viselték; mert a királyok is csak „illustrissimus,“ későbbben „excellentissimus“ czímmel illettettek.

A Fertő tavát pedig hogy eleink a XIII-ik és XIV-ik századokban Peisonak hívták volna: erre az időbeli hazai okmányainkban példát nem találunk.

Fejér György Hevenesi kézirati hagyományaiból közli ezen, állítólag 1360-iki urbarium kivonatát, s Hevenesi irataiból, úgy Wagner iratai közt létező egy okmánynak töredékéből

1233-ik évről, követeztetik bizonyosan Katona, Kaprinay stb. azt, hogy a Gileték vezéri czímmel is éltek.

Ismételnem kell, hogy merészségnek tartom ily történelmi és irodalmi tekintélyek állításai ellen föllépni; azonban a felhozott és felhozandó, — szabad legyen mondanom: nem alap nélküli érvek folytán, úgy hiszem, ezen föllépésemért mentve lecsdek.

Tudtomra a Giletéknek ilyféle czímei máshol elő nem fordulnak, mint az említettem, urbariumban, és a Wagner másolatai közt létező föntérintett okmánytöredékben, az 1233-ik évről; hogy a kérdéses urbariumnak hitelt nem adhatunk, azt föntebb már állítam s az alábbiak által még inkább bebizonyítandom: de a Wagner hagyományaiból Fejér György által 2. 366. lapon Katona után közölt, állítólag 1233-ban kelt okmány-záradék sem tekintethetik biztos történelmi adatnak, melyben t. i. a többiek közt egy Gilet, mint szerémi herceg, Temes vármegye főispánja és Miklós nádor fia említettik.

Ismétlem, hogy ez az egyetlen régibb adat, a föntebbi urbariumon kívül, melyben a Giletéknek szerémi hercezségéről van szó; és minő adat, ez is? Egy minden kelet nélküli záradék! Elfogadhatjuk-e ezt annyira hitelesnek, hogy általa a semmin sem alapuló szerémi hercezséget mint csakugyan létezett, megállapíthatnók? Már magának Katonának is gyanúsak tetszett a dolog, mert közölvén Hist. Crit. V. köt. 685. lapon az 1233-ki okmány-záradékot, ő is bevallotta, hogy ez az első eset, a hol szerémi hercezség említve van.

Forgassuk csak át régibb történetiróinkat, Turóczyt, Bonfint stb., van-e nyoma ezekben szerémi hercezségnek általában, vagy pedig különösen, hogy 1233-ban szerémi herceg vagy hercezség létezett volna? *) Az, hogy erre ne volna egyéb adatunk, mint a föntebbi töredékes okmány, mindenesetre feltűnő s itészi vizsgálatot megérdemlő körülménynek tekinthető; mert ha ezen évben létezett volna ilyféle hercezség, akkor megengedhető az is, hogy ezen fényes, kitűnő méltóság és cím II. Endre

*) Egyedül Lehoczkynál olvastam még I. 87., hogy „Bani totius Slavoniae etiam Ducatum Syrmiensem gubernabant.“ Hogy hol vette Lehoczky ezen adatot? nem említi. Az Árpádok és Anjouk korszakában királyi hercegeink többször igazgatták Horvátország ügyeit, természetesen nem báni, hanem hercegi „Dux“ cím alatt, — talán ez zavarta meg Lehoczkyt.

királynak többi 1233-ki okmányai záradékából, a hol az országos tisztségviselők elősorolatnak, szintén nem maradt volna ki; pedig hiában keressük Fejérnél, III. 2. Endre királytól 1233-ban a 329, 334, 356, lapokon s az „Árpádkori Új Okmánytár“ 1. köt. 303. lapján közölt okmányokban a megnevezett majdnem mindannyi országos főtisztviselők és országnagyok nevei közt a szerémi hercegeket. — Kaprinay is, mint róla Fejér György III. 1. 347. lapon a jegyzetben emlékezik, a föntebbi hitelesség nélküli záradék alapján állíthatja csak azt, hogy az 1221-ban nádor Miklós, volt atyja az 1233-ban szerémi herceggé lett Giletnek, és hogy már az atyja is Gilet volt, és szerémi herceg. Ezen Miklós nádornak több okmánya közöltetik az „Árpádkori Új Okmánytár“ I. köt. 166. s köv. lapjain; ha már szerémi herceg is lett volna, bizonyosan egy helyen csak említendi vala ezen kitünő méltóságát is, mit azonban hiába keresünk ez okmányokban. Egyébiránt Lehoczky, Stemmatographiájának I-ső kötete függelékében 28. lapon az Eszterházy-család leszármazásáról értekezvén, ezen Miklóst 1233-ban hasonlókép Giletnek, azaz a Gutkeled-nemzet-ségből származottnak lenni mondja, mi alapon? szintén nem említi. Fejér György VII. 2. az „Archontológiá“-ban, 310. és 312. lapokon újra megnevezi Giletet, mint szerémi herceget, s a 310. lapon elősorolván Szerém vármegyének az Árpádok korszakában volt főispánjait, mondja: „Regebantur etiam per Duces Giletum etc.“ Bár csak még egy vezért nevezett volna meg; így az általa közölt s többször idézett 1233-ki okmány kivonatának hitele helyre lett volna állítva, melyet most kétségbe kell vinnünk, s mindazokat, kik arra alapítják a nevezett hercegség léteztét, tévedésükre figyelmeztetni kénytelenek vagyunk.

Hogy Lehoczky (II. köt. 155. és 156. l.) csupa zavart dolgokat beszél Giletinkről, ezt már Pesty Frigyes is a „Magy. Tört. Tár.“ XII-ik köt. 166. lapján állítja; csak az sajnos, hogy e helytt, midőn a Temes vármegyei főispánokról értekezik Pesty Frigyes, a föntebb többször említett 1233-ki okmány-záradékot ő is elfogadja hitelesnek, s a hamis Gilet herceget, mint ilyent, 1233-ik évről ő is a temesi főispánok közé sorozza. Ha egyébiránt Pesty Frigyes azért mondja idézett helyen Lehoczkyt zavartnak, mert ez az 1350-ik évet, s nem 1233-ikét említi a Gilet-család rovatában: itt Lehoczkyt az évszámot illetőleg épen nem vádol-

hatjuk elferdítéssel; mert az, hogy Gileték a XIV. században léteztek, teljes hitelt érdemlő okmányokban találja alapját. *) Az 1349. és 1350-ik években élt Miklós nádor ez okmányokban Gilet melléknéven neveztetik; s így, ha Katona, Kaprinay és Schönviesner után Lehoczky is ezen Giletet, úgy Miklós és László fiait felruházta a „szerémi hercegi“ czímmel, ezt épen nem esodálhatjuk.

Még azt sem hagyhatom említetlenül, hogy Pesty Frigyes a „Magy. Tört. Tár“ XII. köt. 167. lapján ezen Giletokról állítja, hogy azok Fraknó hercegeinek s Balaton-tava urainak is hivatnak; úgy hiszem, a Balaton szó itt írás- vagy nyomtatási hiba folytán esüszött be a különben jeles értekezésbe; vagy talán Pesty Frigyes is azon nézetben van, hogy „Peiso lacus“ latin szó a Balaton tavának felel meg? Azonban ez esetben biztosíthatjuk, hogy a midőn 1687-ben a kérdéses urbarium lemásolásakor a másoló (?) a „Peiso“ szót leírta, ez alatt csak a Fertő tavát értette.

Már maga ezen „Peiso“ szó is azt tünteti ki, hogy az 1360-ban keltnek állított urbarium, melyben ezen „dominus de Peiso“ féle kitétel előfordul, hiteles nem lehet: mert nem fogunk találni a XIV-ik századból sem történeti művet, sem okmányt, hazánkban keltet, melyben ezen tő máskép mint „Ferteu“ hivatnék; az előbbi századokban — a névtelen jegyző szerint, „Musun sárnak“ is hivatott. **)

A régibb „Corpus Juris“-ok végén, a nádorok szokásos névjegyzékében, 1219—1221-ik években élt Miklós nádorról, kit a későbbi írók, u. m. Kaprinay és mások, urbariumunk alapján Giletnek lenni állítanak, nem mondatik, hogy Gilet lett volna. (Az 1343-ban nádoroskodó főntebb említett Miklósnál azonban már nem mulasztatik el megjegyeztetni, hogy ez Gilet fia volt.) Forgassuk Bombardi geographiai munkáját, Fraknó rovat alatt van-e csak egy szó a Giletokról? Mindezek oda mutatnak, hogy midőn a később kiadott nádorok névjegyzékében, úgy egyéb a nádorokról irt munkákban és több történetíróknál az 1219—1221. években nádoroskodott Miklósról az mondatik, hogy az Gilet, a szerémi herceg volt: ez mind a XVIII-ik század má-

*) L. Fejér IX. 1. 717. IX. 7. 105.

**) L. Anonymus de Const. regni C. 57.

sodik felében Hevenes-i irataiból ismeretessé lett, 1687-ben készült urbariumra alapított.

Tovább menve már most az urbarium bevezetésében előadottakra, ott a többek közt az is mondatik, hogy a Giletek Fraknóvárának szintén urai és birtokosai voltak. Még oly okmány — legalább tudtomra — nem ismeretes, mely arról tanuskodnék, hogy a Giletek valaha birták volna Fraknó várát; hanem arra igenis, van több okmányunk, hogy azt már jóval előbb 1360-ik évnél a nagy-martonyi grófok birták, a mint erre nézve a „Győri Tört. és Régész. Füzetek“ IV-ik kötetének 2-ik füzetében érveimet bővebben előadtam. *)

Hogy valaha a Giletek a „castellum Kis-Marton“-t birták volna, erre sincs semmi adat; hanem arra igenis van, hogy azt a XIV-ik században az Osl-nemzetségből származott Kanizsayak birták. **)

Ugyan az urbarium bevezetésében, a Gilet vezérek vagy hercegek utolsó ivadéka, Gilet Leonárd említettik, mint a kiben a család kihalt volna. A Nagy Iván által „M. O. családai“ 5-ik köt. 405. és 406. l. előadottak szerint Giletek még 1363-ban is léteztek; Botka Tivadar urnak hozzám intézett szíves közlése szerint a XIV-ik században nádoroskodott (Gilet Miklós fia, János, királyi tárnok volt 1364-ben. Nem áll tehát, hogy a Gilet-család már 1360 előtt kihalt volna; csak azt sajnálom, hogy Nagy Iván mégis hivatkozik ezen Gilet Leonárdra s az őt említő Fejér IX. 3. 216. lapjára, a nélkül azonban, hogy említést tenne a Gileteknek szerémi hercegei czíméről. És így, úgy látszik, Nagy Iván sem ad ezen czímeknek hitelt; a Giletek törzsétül a Fejér által VII. 2. 200. lapon közlött okmány szerint az 1299-ben élt Giletfi Giletet említi, állítván, hogy ettől fogva Giletfyeknek is hivattak a családbeli tagok, s hogy ily család még a XVI. században is létezett.

A Giletekről lévén szó, itt azt sem hagyhatom említetlenül, hogy a győri egyházmegyei Schematismus „Fraknó“ rovat alatt szintén megemlékezik a Giletekről, mint Fraknó hercegeiről, és Peiso tava urairól; forrását e tekintetben a Schematismus sem idézi, kétségkívül ezen előadása szintén az állítólagos 1360-iki

*) L. még Fejér IX. 1. 407. és IX. 4. 650. l.

**) L. Fejér X. 1. 605. és 607. l.

urbariumban találja alapját; továbbá helyre kell igazítanunk a Schematismus azon állítását is, hogy Fraknó vára a Gileték kihaltával szállt zálogjoggal Frigyes császárra: mert az alábbiak szerint Fraknó vár és környéke a XIII. és XIV. századokban a nagy-martonyi grófok birtokában volt, kik a XIV-ik század második felében fraknói grófi czímet révén föl, és a XV-ik század közepén kihalván, ezek után jöttek az osztrák hercegek Fraknó várának birtokába.

Ugyanczen Schematismusban Kis-Boldogasszony Soprony megyei helységről az olvasható, hogy az ottani egyházat Konrád és Imre, testvérek és Fraknó urai alapították. A forrás ez adatra nézve szintén nem említettik; mihez még hozzáadható, hogy a sopronyi német újság 1866. évi egyik számában ezen Konrádról és Imréről — természetesen, szintén minden forrás idézése nélkül — az állítatik, hogy ők a Gileték elődei lettek volna.

Végre a kelet helyét illetőleg legfőbb kifogásunk lehet a kérdéses urbarium ellen; az mondatik ugyanis, hogy Fraknó vára és tartozmányai Gilet Leonárd magvaszakadta után Nagy-Martonyban irattak össze, s alább Nagy-Martony mint ilyféle birtok, szintén az urbarium sorozatában befoglaltatik. Hisz elvárták volna az urbarium bevezetésében említett conscriptor uraimékat az 1360-ban hatalmuk fénypontján álló nagy-martonyi grófok, hogy családjuk ősi székhelyén írják össze majdnem mindannyi birtokaikat, mint Gilet Leonárd magvaszakadta után a koronára szállottakat! Ugy hiszem, szükségtelen azon számos okmányra hivatkoznom, melyeket Fejér a cs. kir. udvari titkos levéltárból a nagy-martonyi grófok birtokviszonyaira vonatkozólag „Cod. Dipl.”-nak VIII. és IX. kötetében közzétesz; hogy azonban azok, kik talán kételkednének állításomon, könnyebben föltalálhassák ez okmányokat Fejér-ben, idejegyzem az illető érdekesb helyeket. A Fejér III. 2. 207. lapján közölt okmány szerint Nagy-Martonyt a nagy-martonyi grófok öse már 1230-ban birtokába vette; a Fejér IX. 1. 407. és 408. lapokon közölt okmány szerint 1346-ban többek közt Nagy-Martony is a nagy-martonyi grófok közti osztály tárgyát képezte; a Fejér által IX. 2. 707. lapon közölt 1348. kelt okmányban, az urbarium állítólagos kelte előtt 2 évvel, — ugyanazon nagy-martonyi grófok említettnek, kiknek örökősei sokkal utóbb, u. m. 1378-ban és

életben voltak *); a legvastagabb hiba volt tehát az urbariumban az 1687-ki másolásakor (?) Nagy-Martonyt is mint Gilet-féle birtokot, ebbe belefoglalni.

De lássunk a többi, az urbariumban foglalt helységek közül néhányat, birtokában lehettek-e azok 1360-ban s az azelőtti időszakban a Gileteknek?

Fraknó vár és váralja hogy a nagy-martonyi grófoké volt már a XIV-ik század első felében, valamint Kucsó (ma Szárazvám) Besseneu (ma Pecsened), Pomogy (ma Völgyfalu), Hirm (Herman, Heren) Syklousd, (Cziklesz), Rétfalu, Sandorf (Somfalva) és Moruch (Marcz) egy része: ezekre nézve lásd Fej. IX. 1. lap 407., 408. közölt okmányt. Újtelek 1331-ben jutott a nagy-martonyiak birtokába, l. Fej. VIII. 3. 535. — Büdöskut egy része, hogy szintén a nagy-martonyi grófoké volt már 1338-ban, l. Fej. VIII. 4. 306. lap. És hogy Bydeskuti család is létezett s birtokos volt Büdöskuton 1357-ben, l. Fej. IX. 2. 653. lap. S így vannak a többi helységek is; csak még szabad legyen Rustot említenem; ez, tudjuk, hogy királynői birtok volt, és a XIV-ik században a Mosony megyei Óvárhoz tartozott; Medgyes egyrésze, valamint Balf (ha Farkasd alatt ezt kell értenünk), úgy Harka (ha Harkály ezt jelent), és Ágfalva (Dág) a XIII. és XIV. századokban egyidőig a Harkay, illetőleg a Dágly és Chák-családoké volt, utóbb pedig Soprony város tulajdonába ment át, s egyik sem tartozott Fraknó várához, mint ezt Soprony város levéltárában létező, eredeti, a most elősorolt helységek levéltári jegye alatti okmányokban akárki, az e tekintetben igenis előzékeny nemes városi tanács engedelméből, mindenkor megtekintheti; továbbá az urbariumban említett több helységeknek ezen nevei: Fraknóvárallya, Rétfalva, Somfalva, Borbolya, Petőfalva, Tormafalu, Czilvölgye, Czilfalva, Streder, Czemenfalva, Otowa, Darufalva, Czinfalva, Ágfalva, Lépesfalva, Kelifalva, Vulka, Pordány (ezen előnévvel: Horvát) Szárazvám, Fejéregyház, Feketeváros, Farkasd stb. stb. nem voltak még a XIV. században ismeretesek, hanem egészen más nevek alatt említetnek okmányainkban, melyek elősorolása nem ide tartozik. Fejéregyház és Feketeváros iránt alább fogok nyilatkozni.

*) L. Fejér IX. 2. 280.

És íme, tisztelt olvasó, ezen helységek közt, — melyekről kimutatható, hogy részint 1360-ban nem birattak a Gilet-család által, részint hogy Fraknó várához sohasem tartoztak, valamint-hogy igen sok helység a XIV-dik században oly név alatt nem is volt ismeretes, mint a hogy azok az 1360-ban keltnék állított urbariumban előfordulnak, — van megnevezve azon 6 község, u. m. Feketető, Jakabfalva, Fertő (Fejér hibásan Forrónak mondja) Sárkölygye, Kendervölgye és Jökut, melyekről ezen urbarium alapján azt következtetik, hogy ez az a 6 helység, melyek határait jelenleg a Fertő iszapja borítja. És ezen urbariumban fordul elő Fraknónál, hogy ennek birtokosai szerémi vezérek és herezgek voltak. Adhatunk-e már most hitelt az urbariumban előforduló helységek neveinek és címeknek, midőn a fentebbiek alapján az egész urbarium költeménynek tűnik fel? Úgy hiszem, e tekintetben a felelettől fel vagyok mentve; ez azokat illeti, kik hibás kezekkel és minden kö nélkül történetünk épületébe egy hamis követ illesztének, melyet azonban abban többé meg nem szenvedhetünk.

Dr. Kis József, idézett helyen 407. és 408. lapon, teljes hitelt adva ez urbariumnak, a főt nevezett s elcsúlyodetteknek állított hat helység fekvését nem tudta máshová helyezni, mint a mai Fertő nyugoti részén, Feketevárostól le egész Rákossig; erre nézve elég legyen megjegyezni, hogy Soprony város levéltárában igen számos okmány van, melyekből kiténik, hogy a Fertő tavával Medgyes és Rust jóval 1360. év előtt közvetlen határosak voltak,*) s így az 1360-ban az urbarium szerint létezettnek állított 6 helység a Fertő vize, és Medgyes, Rust, s Okka helységek közt nem felehetett.

Már Soprony városnak a XIII-ik században volt környékéről irt főnérintett cikkemben megemlítettem, hogy magam sem tartom lehetetlennek, hogy a Fertő vize mosott el egyes határokból nagyobb téreket, s leginkább az e vidéken igen is uralkodó éjszaki szelek a vizet a déli oldalra hajtva, a déli oldal volt leginkább az elborításnak kitéve. Hogy az Árpád-korszak elején, midőn vármegyéink határai megállapítottak, Hegykő, Széplak és Sarródtól éjszak felé fekvő tere nem terjedt volt ki a Fertő

*) L. legközelebb megjelent Hazai Okmánytárunkban az I. k. 113. sz. a. közölt okmányt, egy Soprony város levéltárában Lad. D. fasc. 1. 7. és 17. sz. alatt létező eredeti okiratot.

vize, az igen hihető*), és így könnyebben megmagyarázható, mi oknál fogva tartoztak Pomogy, Balla, Ilmicz, jelenleg Mosony megyében fekvő helységek, a régibb századokban Soprony vármegyéhez.***) Ilmicz egy része még csak e században az 1802. XIII. t. cz. által kebeleztetett Mosony megyébe; igen lehetséges tehát, hogy szárazföldi összeköttetésben volt Pomogy és Ilmicz vidéke ez évezred első századában Sarród és Széplak vidékével, s ez okból tartozhattak Soprony vármegyéhez, s ez lehetett oka annak, hogy azon időben Mosony vármegye jelenlegi délnyugoti oldaláról a most természetes határt képező Fertőn és Hanyságon túl is, több helység Soprony vármegyéhez soroztatott.

Ámbár ez eset magában nem állna, mert ha pl. a Csanádmegyének majdnem közepén lévő Tót-Komlós község Békés vármegyéhez, úgy a Baranyában fekvő Selye és Okorág községek Somogy vármegyéhez tartozhattak: a természetes határok szerint Mosony vármegye kiegészítő részeül tekintendő Pomogy, Balla, Ilmicz helységek határai szintén más okokból is csatoltathattak Soprony vármegyéhez. Erre azon választ nyerhetem, hogy tehát itt keresendők a többször említett urbariumunk szerint még 1360-ban létezett s utóbb elszűlyedt 6 helység határai; mire viszont csak azt jegyezhetem meg, hogy én a XI. században, a megyék határainak meghatározásakor vélem, hogy Hegykő, Széplak, Sarród vidéke a jelenlegi Mosony megyével szárazföldileg összeköttetésben volt; de hogy urbariumunk állítólagos kelte u. m. 1360 előtt, 1346-ban Pomogy már a Fertő vizével határos volt, mutatja a Fejérnél IX. 1. 407. 1. közölt okmány. És így Pomogy, Hegykő Széplak vagy Sarród vidéke közt sem kereshetők az 1360-ban létezettnek állított 6 helység határai.

*) A Tört. Társulatnak m. é. június 4-én tartott választmányi ülésében B u b i c s E d o tagtársunk fölolvastott jelentésében említettik, „hogy általa nem messze Sarród helység határától, éjszak felől, 1842-ben a Fertő vize alatt egy régi temető körfalai s embercsontok fedeztettek föl,“ ez világos adatarra, hogy a szárazföld a régibb századokban belebb terjedt éjszak felé. Hogy azonban ezen temető valamely elszűlyedt helységé volt-e? nem merném határozottan állítani, mert Sarród mint helység, okmányaink szerint régen ismeretes, s lehetséges az is, hogy a Bubics úr által fölfedezett temető a sarródiaké volt, kik a Fertő hullámai elől régi helységeket s azzal temetőjüket is elhagyták, és mostani lakóhelyüket dél felé kilebb építették.

***) Fejér cod. Dipl. IX. 1. 407. 5. 278.

Csaplovits „Topogr. Archiv“ című fűntidézett munkájában II. köt. 454. lapon, szintén elősoroltatván a Schönviesner által elsüllyedtnek állított 5 helység, hozzátéteik, hogy szintén elsüllyedtek még Seewiesen, Seebrunn, Grünthal, Jókut, Boldrafalva, Czauzendorf, s Czundra-Mocsár. Ezek közül az első négy helységet az 1687-ben összeállított urbarium nem említi, valamint dr. Kis József sem. Boldrafalva bizonyosan nyomtatási hibából áll az urbariumban is előforduló Bodzafalva helyett, a mi nem lehet más, mint a ma is létező Boz helység; hogy egyébiránt ezen, az urbariumban is előforduló Bodzafalva, Czauzendorf és Czundra-Mocsár, vagy Czundra-Macskásd faluk nem boríthatottak el a Fertő vize által, ezt már dr. Kis József, idézett helyen, a 406. lapon, eléggé bebizonyította.

S most legyen szabad áttérnem a „Vas. Újság“ idézett számában Pesty Frigyes úr által közzétett értekezésnek egyes pontjaira.

Mindjárt az elején az értekezésnek az mondatik: hogy a Fertő hullámai népes falvakat elnyeltek, elvitázni lehetetlen. *)

Mint elől említém, új adatot Pesty Frigyes sem említ értekezésében, inkább csak az eddig felhozottakat regisztrálja; legelsőbbben is felhossa Imre király okmányát 1199-ből, s elmondja, hogy az abban Lörincz comesnek adományozott Pakha földtér a Fertő mellékén, Fertő, Eyché, Roucht, Seprun és Racus községek mellett fektült, s hogy ezen községek közül Fertő és Eyché már nem léteznek; állítja továbbá Pesty Frigyes, hogy Roucht alatt Rőjtök, a többiek alatt Soprony és Rákos értendők, a Schönviesner idézett munkájában az 1230-ban elsüllyedtnek állított 5 helység közt megnevezett „Förthő“ alias „See“ alatt pedig Imre király fűntebbi okmányában említett, és 1199-ben még létezett Fertő község értendő.

*) Bővebb kutatás után most már más véleményben van Pesty Frigyes, mint e fűzetek 1868. f. 72. l. tett nyilatkozatából kitűnik; e nyilatkozat után mindamellett szükségesnek véltem a következőket még behagyni, a már ezélt három évvel a dunántúli tört. kedvelők összejövetelén felolvasott jelen értekezésemben; mert Pesty Frigyes igen határozottan állítja a „Vas. Újság“ban a kérdéses faluk elsüllyedését, a „Vas. Újság“ igen is közkezen forog, s így az abban, az elsüllyedés iránt felhozottak czáfolatot mindenesetre igényelnek.

Ez mind igen helyes volna és el nem vitázható, ha Imre király okmányában a Fertő nem mint tó, hanem mint község említették. Pesty Frigyes bizonyosan a magyar orvosok és természetvizsgálók VIII-ik nagy-gyűlésének történeti vázlatában, a 36. lapon közölt kivonatból ismerheti Imre király föntebbi okmányát; azt nem gondolom, hogy a Fejér-nél I. 349. lapon olvasható közleményből vett volna magának arról tudomást, mert Rouché község nevét az eredetihez képest hívebben közli Pesty Frigyes, mint Fejér, kinél Bouolp áll.

Állításom bővebb indokolására szükségesnek látom az eredeti után ezen okmány kivonatának újabb közlését. Megtekintettem legközelebb a sopronyvárosi levéltárban, Lad. F. Fasc. Nro. 1. létező eredetit, s azt tökéletes biztosság tekintetéből, Paur Iván úr ismert régészünk szíves közbenjöttével, másolatommal újabban összeegyeztettem; Imre király tehát ezen okmányában elősorolva az adományozott Lőrincz comes érdekeit, így folytatja:

„Nos igitur propter hoc et alia merita ipsius insignia contulimus sibi terram in parochia Supruniensi iuxta Ferteu a nostris utuarnicis exemptam ad V aratra Pakha nomine ad tria scilicet aratra arabilem, ad duo vero silvanam cuius est terminus ab oriente iuxta Fertentu (azaz Fertő tó) et vadit versus meridiem ad villam Eyeche et inde vadit in valle per longineum ad villam Rouché (és nem Rouché) et inde vadit superius per unam viam per quam itur ad villam suprun (és nem seprun) et inde vadit versus aquilonem ad villam Racus inde vero reuertitur ad *p r e d i c t u m* Ferteu“ (azaz az a Fertő tavához, nem pedig Fertő helységhez.)*

Így az eredeti után közlött hű kivonat szerint maga Pesty Frigyes is meg fogja engedni, hogy Pakha jószág (a mai Balf és Rákos közti sopronyvárosi határrész) keleti határa nem Fertő község volt, hanem maga a Fertő tava, már csak azon oknál fogva is, mert ha ez mint tó nem említették is, az okmány alapján nem mondható, hogy Fertő község volt, miután a Ferteu szónál nincs ott, hogy villa, míg a többi szomszédos helyek mind „villa“ névvel illetetnek. Megjegyzem még, hogy már dr. Kis

*) Ez okmány olvasható szintén egész kiterjedésében „Hazai Okmánytár“ II. köt. 1-ső lap.

József is úgy értelmezte ezen okmányát Imre királynak, az idézett helyen a 408. lapon, hogy t. i. a Balf és Rákos község közt fekvő Pakhajószágnak keleti szomszédja a XI. század végén már a Fertő tava volt, és hogy Balf és Rákos mellett az 1360 után elsüllyedtnék állított helységek egyike sem kereshető. Eyché falu alatt Balf értendő. *)

Hogy Schönviesner idézett munkájának a Fertőben 1230. elsüllyedt falvakra nézve mennyi hitelt adhatunk : e tekintetben már fentebb nyilatkoztam, hogy t. i. a dr. Kis Józsefnél e tárgyban közölt 1360-ki úgy nevezett urbarium, Schönviesner állításával homlokegyenest ellenkezik, mit egyébiránt Pesty Frigyes is elismer, állítván, hogy Schönviesner legfőljebb az idő meghatározásában hibázott, mert szerinte a Fertő még egy 1360-ik évi okmányban világosan mint közel a tóhoz fekvő helység említetik. Itt Pesty Frigyes bizonyosan a Fejér. Cod. Dipl. Tom. IX. vol. 3. 216. lapon kivonatban közölt, s többször említett 1360-ki urbariumot érti (ily esetekben mindig szükségesnek vélném az adatok idézését). Fejérben ezen most idézett helyen az állítólagos Fertő falu helyett Forro áll, hihetőleg nyomtatási hibából, így P. F. bizonyosan dr. Kis után, vagy Hevenesí irataiból ismeri a kérdéses urbariumot, melynek nem 1360., hanem 1687-ik évbéli összeállítását, úgy hiszem, a fentebbiek által bőven sikerült bebizonyítanom.

Nem fogadható el Pesty Frigyes azon állítása sem, hogy a Sopronyváros tőszomszédságában létezett, s Imre király 1199-ki okmányában érintett Rouht falu alatt, a Sopronytól harmadfél órányira, s a Fertőtől jó egy órányira eső, és Fertő-Szt.-Miklós-sal határos mai „Röjtök“ falu értendő. Rouht vagy Ravazd nem más, mint azon 1283-ban már lakosaitól elhagyatott földtér, mely Soprony város tőszomszédságában, a mai Balról Sopronyba vezető országút, és a pócsi hegy között elterül. **)

Egy, a sopronyi levéltárban létező, s Fejér IX. II. 625—626. közölt 1366 ki okmány szerint állítja továbbá Pesty Fri-

*) Lásd e tekintetben bővebb bizonyítékaimat „Győri Tört. és Régészeti Füzetek“ III-ik köt. 314. lap.

**) Lásd ez iránt bővebben fentérintett értekezéscmet Soprony város könyvékéről a XIII-ik században „Győri Tört. és Régészeti Füz.“ III. köt. 313. lap.

gyes, hogy Perpak, Chakon és Bocz nevű helységek is a Fertő tava fenekén áznak.

Ezen okmánynak én is biron az eredeti után, mely Soprony város levéltárában Lad. F. Fasc. N. 19. alatt létezik, másolatát; előlegesen is megjegyzem, hogy az eredeti szerint Egku (s nem Egki) Hydegseel, Homok, Boz (és nem Bocz), Porpach (és nem Perpak), és Chakan (nem pedig Chakon) fertő-melléki helységekről van Kont Miklós nádornak ezen, 1366-ik évben kelt okmányában szó; feltűnő továbbá elöttem az is, miként P. F. igen helyesen következtetvén, hogy Egku alatt a mai Hegykő hegyiség értendő: arra nem akadt rá, hogy Porpach alatt a Fertő éjszaki szélén fekvő Purbach (magyarul az utóbbi századokban Feketeváros), Bocz, igazabban Boz alatt pedig a Fertő déli oldalán fekvő, ma is Boznak (németül Holling) hívott helység értendő; Chakanra nézve, mely ugyanaz a mai Fehéregyháza (németül Dudolskirchen), a Fertő éjszaki részén levő helységgel, hogy P. F. annak mai nevére nem akadt rá, ez már inkább megmagyarázható, mert bizonyosan elkerülte figyelmét Zsigmond királynak Fejér által X. 7. 926. l. csak kivonatban közölt, és 1436-ban kelt okmánya, hol a német szövegű okmány szerint ez áll: „die Possessionen Chakan zu deutsch Tundolskirchen und Purpach, in Oedenburger Comitatz;“ szintén így nevezi ezen helységeket Zsigmond királynak egy másik, ugyan 1436-ban kelt okmánya. (L. Magyar Tört. Tár I. köt. 145. lap.)

Nem ázik tehát sem Purbach, sem Chakan a Fertő fenekén, hanem mai napig is főállnak e helységek, és pedig virágzó állapotban. Boz helység határának egy része, az igaz — mint már fölebb is érintém — a Fertő éjszokról jövő hullámai által beiszapoltatott, de azért maga a helység visszaszorúlva a Fertő rohamát feltartóztató déli domb oldalába, létezik jelenleg is; még csak ezelőtt 10—15 évvel, a Fertő tava a boziaknak házaik végén lévő kertjeit elmosva, már házaikat is fenyegetni kezdte, az utóbbi 6—7 év szárazsága folytán azonban — mint tudjuk — tökéletesen kiszáradt a Fertő, s egy alig belátható szikes sivatag foglalta el a víz helyét.

Már egyszer volt alkalmam megjegyezni, hogy nem elég a régi századokból reánk maradt ismeretlen helynevekről azt mondanunk, hogy azon helységek elpusztultak, vagy ha azok éppen vala-

mely tó partján feküdt helységre vonatkoznak, nem mondhatjuk mindjárt, hogy az elpusztult helység a tó vize által borított el, — mert bővebb kutatás sokszor a valóra vezethet bennünket.)*

Ezelőtt több évvel Soprony város levéltárában kutatván, a Medgyes, sopronyvárosi, Fertő melletti helységre vonatkozó irományok között nyomára jövék, hogy egyik 1382-dik évben kelt okmányban szó van egy, Medgyestől éjszakra, a Fertő felé eső Zeel vagy Zyl nevű helységről; majd ismét egy másik okmányban Peresne nevű, Medgyes helységgel szomszéd faluról tétetik említés. Már, gondolám, — ezek nem lehetnek mások, mint a Fertőben elsüllyedt helységek, s szinte megörültem, hogy e tekintetben biztos alapra találhattam; azonban mennyire csalatkoztam, midőn egy másik okmányban nyomára juték, hogy Peresne vagy Peresnyen nem más, mint a mai Czinfalva (Siegen-dorf), Szil alatt pedig, ki hinné! Rustot kell értentünk, mint ez egy a Hazai Okmánytár I-ő kötetében 382. lapon 1385-ből, a sopronyi levéltárból, általam közölt okmányból kétségtelenül kiténik, a hol világosan ez áll: „Zyl vel Rusth,“ s így már tudjuk, hogy e szó: Rust honnét származik, t. i. e német szóból: „Rusten,“ így hivatván németül Soprony vidékén a szilfa.

A mi végre a rákosiak azon hagyományát illeti, hogy „Heiligenkreutz, Katzendorf, Satz“ nevű dülők mai napig egy, a Fertőben elsüllyedt helység nevét jelölik: erre, természetes, mint szóhagyomány ellenében legkevesebb ellenbizonyítékot felhozni nem bírok; csak egy kissé különösnek tünik fel az előttem, hogy a szomszéd rákosiak, midőn az állítólag veltük szomszédos Heiligenkreutz, Katzendorf vagy Satz faluk a Fertő által elborítottak: határukban mindjárt egyik dülő által örökítették volna meg azoknak nevét; én azt hiszem, hogy ezen dülők egyike, például a Satz neve alatt (a sopronyi, fertő-melléki jó bortermő hegy is így hivatik) a Balf és Rákos közti pákhai vagy pagyai, már magyar nevében is elenyészett helység határának egy része lap-pang, — s így lesz ez a másik két dülő nevével is.

*) Paur Iván, a P. Hirnök 1867. évi egyik számában szintén tagadja, hogy egész helységek borítottak el a Fertő vize által.

Ez utóbbiakra nézve még csak azt legyen szabad jelen, amúgy is hosszúra terjedt értekezésemhez hozzáadnom, hogy a Satz és Katzendorfer nevű szőlők és dülők nevének származását illetőleg, magában Soprony városában, a mint ezt több sopronyi lakostól hallottam, azon hiedelemben vannak, hogy az első a „Setzen“ német szótól: ültetni, például szőlőt, a másik pedig valamely Katzelsdorfról (helység, Német-Újhely mellett) oda-származott, s az ottani térnek szőlővel való beültetésével elsőben foglalkozott szőlőművestől eredhetett inkább, mint a Fertőben elsüllyedettnek állított egyik vagy másik helység nevéből.

NAGY IMRE.

Székely Mózes.

III.

Mig Székely Mózes künn igyekezett a legjobban szervezni magát, addig Básta is — bár, mint látszik, nem hitte a menekültek komoly föllépését — mégsem mulasztá el lépéseket tenni azok illő fogadására. „Martius 2-án Liszkán zsoldot kiáltat, gyalognak flo. 5, lovasnak 7. Erdélyre[mégyen, a magyar nemzetet fogyatni.“¹⁾

Martius végén „mikoron még a fű ki sem jött volna, Székely Mózes is kiindult Tömösvárról“²⁾, Bektás török basával, törökkel, tatárral és székelyekkel, kik hozzá mint az ő népekből valóhoz nagy számmal felgyültek³⁾; két nagy faltörő ágyút is vett magához, melyeket a várak ostrománál vélt használni. Először Karán-Sebesnek indult, de mielőtt egész sergét addig vinné, Keresztesi Pált, sergének egyik hű és gyors vezérét, 500 tatárral és kevés magyarral előreküldötte, hogy a karán-sebesieket részint fenyegetésekkel, részint ijesztgetésekkel, a mint lehet, megadásra kényszerítsék, semmi más fegyveres őrizőt nem hagyván Básta a várban, mint annak lakosságát s kevés német katonát, kiket Erdélyből a nagy éhség miatt ide küldött volt. Keresztesi mielőtt a várost megszállta volna, némely főbbeket a városiak közül titkos küldöttei által hajlandókká tett, remélvén, hogy mikor közelökbe ér, késedelem nélkül megadják a várat.

¹⁾ „Sárospataki Magyar Krónika“, (helyesebben Sepsi-Laczkó Máté krónikája.) „Magyar Tört. Tár.“ IV. 63. l. Gr. Mikó : „Erd. Tört. Ad.“ III. 40. l.

²⁾ Klio III. 388. l.

³⁾ Simigianus 301. l.

Reménye nem is esalta meg Keresztesit; mert a mint közelebb vette sergét: Vajda György, Fodor Ferencz (Franciscus Crispus), Laczkó Simon és Tóth Miklós hallgatólagos megegyezéssel a többi nemességet is igyekeztek pártjokra vonni, mert ezek a németeknek nagy gyűlölei voltak. Ellene valának ezeknek Vajda István, Gerlistye Miklós, Theodorik és Jósika, s többen a városi népből; s e pártok közt annyira ment a versengés, hogy nagyobb veszély fenyegette önmagok, mint az ellenség részéről. De Keresztesi Pál fenyegetései, ha ellenállanak, és kegyelemígérete, ha engedelmeskednek, valamint az a gondolat, hogy ha az ellenség ostromolná a várost, a zsindeyes fedelek könnyen meggyűlván, az égés nagy ártalmára lenne a városnak: rábirta a lakosokat, hogy a várat feladják. ¹⁾

Mózes itt semmi őséget nem hagyván, táborát Lugos alá vitte vissza, mert e két helynek, mint a tartomány végvárainak megnyitása, nem kevés fontossággal birt annak meghódítására nézve. A lugosi bán Huszár Péter volt, ki hajdan pápai kapitány levén, a császárt elhagyta s gazdagabb jutalomért Erdélybe, Zsigmondhoz állott. Huszár Péter, levelei által gyakran figyelmeztette „Bástát Székely Mózes készülődésére, s a vár megerősítésére többször kért segítséget, de sohasem nyert. ²⁾

„Huszár Péter, lugosi bán kilencz- vagy tizedmagával lévén az Lugos belső várában — írja Enyedi Pál — mikor Mózes Bektás bassával oda két mélyföldre táborba szállott: az bán seha az város népit, sem a kevés fizetett népit mellé nem hitta az külső palánkból, hanem a fizetett nép a várossal megegyezett. Mihent az előljáró Nagy Alberttel és Aly csauszszal elérkezék, egymással megegyezvén, egymást nagy szeretettel látták, kezeket fogdosták, minthogy megegyeztenek. Gyuráka Györgyöt és Somogyi Istvánt ezelőtt való éjjel expediáltak volt titkon Mózeshez, kit az bán nem tudott. . . . Végre kérni kezdék az bántól az belső kastélyt. Az városbeliek és szolgáló népek rút szitkokkal illették. Az bán nem akarta megadni. Azonközben Nagy Albert boros lévén, ugyanazon városbeliekkal együtt néki rohana a belső kastélynak: az ajtaját bévágák, másfelől meghágják. Az fő-

¹⁾ Szamosközi 535—539. II.

²⁾ Simigianus 301—302. II.

porkolábot Szentmiklósi Györgyöt az behágás közben levágák; egynéhányan sebet is kaptanak. Az bánt megfogták és megfoszták s nagyon megverték; Mózes igyekezett azon, hogy meg ne haljon; de az tatárok semmiképpen nem engedték — azt mondták, hogy visszamennek, ha ezt az első vitéz embert le nem vágatja, mert ez az ő hadakozásoknak első szerencséje.“¹⁾ Történt ez april. 11-én.

Ezután Mózes a dolgok alkalmatosságát sürgetőnek itélvén, nehogy a szerencsét elszalaszssa, Bethlen Gábort Lugos és Karán-Sebes megvétele után előre küldötte, oda utasítván, hogy száz tatár, százhusz magyar s egy sereg rácz fegyveres gyalogsággal a Vaskapun Erdélybe nyomúljon, hogy maga iránt rémületet, véletlen megjelenése által az erdélyiekben félelmet ébreszsen, és ha valahol várakon és erősségeken kívül Bástának valamely sergével találkozni, megütközvén, szétverje. Bethlen átkelvén a Vaskapun, jöttének híre által mindenütt megelőztetve, a Sztrigy folyóig nyomult, azon sergét átvitte s táborba szállt.²⁾

Ámbár a határszéli várak parancsnokai nem mulaszták el leveleik és hírnökeik által Bástát figyelmeztetni, hogy Székely Mózes az ország határszélén áll s gyorsabban, mint gondolnák, az országban terem, Bástá — még ki sem nyilván jól a tavasz — az idő alkalmatlansága miatt egyfelől, a nagy szegénység, az abrak- és élelemszerekben való oly nagy szükség miatt másfelől, nem hitte, hogy Székely Mózes háborút merne kezdeni, nem hitte, hogy az új vállalatra ily körülmények közt bátorsága lenne; „mert — jegyzi meg Szamosközi — még a hegyek teteje egészen el volt fedve vastag hóval, és azon helyeken téli fagy s az utak járatlansága miatt veszedelmes volt az utazás, mely körülmények minden lehetőséget ki látszottak zárni a kezdendő háborúra nézve.“³⁾ Így vélekedvén Bástá, nem nagy fontosságot tulajdonított a híreknek, mégis — szándékosan eltitkolva azokat — nem mulasztotta el levelei és hírnökei által most a kassai helytartó Gonzaga Ferdinándot, majd Rudolf császárt sürgetni, hogy gyorsnál gyorsabban katonát, pénzt s mindent, a mi a tar-

¹⁾ Gr. Mikó: „Erd. Tört. Ad.“ I. 212—213. II.

²⁾ Szamosközi 548—549. II.

³⁾ Ugyanaz 550. I.

tomány megtartására lenne, készítsenek és küldjenek, mert úgy lehet, nem sok idő múlik el, hogy Székely Mózes Erdélyt hátlóba keríti s nekik oly vermet ás, melyet betölteni nem kis munkába kerül. ¹⁾

A császár Burghaus Miklóst és Molárd Jánost küldé követségbe Bástähoz, inkább a dolgok állapotát kikémlelni, mint azon lendíteni; midőn ezek a régóta várakozó katonáknak semmi zsoldot sem hozva, megérkeztek, Básta jósként kiáltott föl: „El fogjuk veszteni a tartományt, mert a császár katonáit pénz nélkül, tartományát gond nélkül hagyta!“ „Básta ugyan, a mi tőle függött, semmit el nem mulasztott, — írja Szamosközi, — a tartomány megtartására minden követ megmozdított; de Mózes gyorsasága, a mi a győzelem eldöntésére mindenek közt legfontosabb, Básta minden igyekezetét fölülmúlta, kijátszta.“ ²⁾

Bethlen Gábor az előcsapatokkal a Sztrigy mellől fölkerekedve, Nagy Albertet és Gosztonyit előreküldé; ezek egy hajnalban rácsaptak a Szászvárosból a városiak által kizárt mintegy 400 német katonára, s azok közül az első meglepés perezeiben sokat levágának; majd, midőn a várkapuhoz menekülve, beboesáttatást hiában kértek, a vár árkaiba szorítottak, honnan éjszaka a közelebbi erdőbe vergődtek, de a mint Szász-Sebes felé menekülnének, utolértettek, a tatárok által levágattak, alig néhány menekült közülök Szász-Sebesre, Fejérvárra és Dévára, sőt vezértük, Tech Illyés János is elfogatott. ³⁾ Ezután Bethlen Gábor Szászvárost elfoglalta. ⁴⁾ Innen Szász-Sebes alá ment a tábor, de feles német levén benne, Fejérvár alá sietett, s azt fogta ostrom alá. ⁵⁾

Székely Mózes is családját Karán-Sebesben hagyván, a Vaskapun át apríl 15-én ⁶⁾ Erdélybe tört; leveleket küldött az erdélyiekhez, felhíván mindeneket a esatlakozásra, kik — minthogy a tekintélyes Toldy István és Bogáthy hozzácsatlakoztak — nagy számmal gyűltek táborába ⁷⁾. Borbély György, vejével Vajda

¹⁾ Szamosközi 551. l.

²⁾ Ugyanaz 551 — 552. ll.

³⁾ Hidvégi Mikó Fer. Klio III. 388. l. Szamosközi 554 — 561. ll.

⁴⁾ Ugyanott.

⁵⁾ Klio III. 388. l.

⁶⁾ Trausch: „Chron. Fuchsio-Lup.-Oltard.“ I. 219. l.

⁷⁾ Simigianus 302. l.

Miklóssal és annak sógora, Boronkay Miklóssal hozzá csatlakozott ¹⁾, „a nemesség és székelység nagyobb része mellé állott, s őt Erdély fejedelmének választák és kiáltották ki.“ ²⁾

Bethlen Gábor Fejérvárt ostromolta, de sikertelenül; az ostrom ötödik napján érkezett meg Székely Mózes a főtáborral, s Borbánd mellett, a fejérvári mezőn tábort ütött. Most a várat elhatározottabban kezdé ostromlani; de minthogy a Temesvárról kihozott faltörő ágyúkat még Karán-Sebesből visszaküldé, csak tarackkjait s Bektás pasa apró lövészerszámaait használhatta, kevés sikerrel; hogy a várbeliek ereje megoszoljék, a Sz.-Mihálykaput, Sz.-György-kaput s a falakat is több helyen ugyanazon időben egyszerre ostromoltatá. Bektás pasa egyfelől, Bethlen Gábor másfelől vezeté az elszánt rohamokat, de mindig visszaverttek; nap nap után múlt, és semmi eredményt nem hozott; a katonák merészen hatoltak fel többször a falakra s tüzték föl a zászlót, de mindig visszanyomattak, s Székely Mózes, nehogy az itt való késedelem ügyének ártana, már elhatározta, hogy Fejérvár ostromát abbanhagyva, siet Bástát Szamos-Újvárba rekesztetni; de az öreg Borbély György tanácsára a várparancsnok Spinozával alkuba bocsátkozott, ki, bár előbb vonakodott, azon föltételek alatt, hogy az őrizet szabadon elmelessen, a város kiváltságai épen hagyassanak és a Szászvárosnál elfogott német alvezér, Tech János szabadon bocsáttassék, május 9-én, az ostrom tizennyolcadik napján, a várat Székely Mózesnek átadá ³⁾, mely naptól fogva ez a fejedelem nevezetet fölvette. ⁴⁾

Fejérvárról — mintán Toldy Istvánt 1000 tatár-, rác- és magyarból álló sereggel a székelyekhez küldötte ⁵⁾ — „Székely Mojses elindulván — írja H. Mikó F. — siet vala Bástát Szamos-Újvárba rekesztetni; mert immár az országban levő hazátszerető urak, főemberek lassan-lassan hozzája, szabadulásoknak okáért gyűlnek vala, és magyar hadai is szaporodván, a had gyűl

¹⁾ Szamosközi 602. l.

²⁾ Deutsche Fundgr. I. 183. l. és az egykorú Istvánfi, Historia Regni Hung. edit 1758. p. 488.

³⁾ Szamosközi 603—632. ll.

⁴⁾ Ugyanaz 643. l.

⁵⁾ Ugyanaz 641. l.

és nő vala.“¹⁾ A nélkül tehát, hogy Kolozsvárt fölkérte volna, gyorsan Szamos-Újvár alatt termett, azt megszállotta, azonban faltörő ágyúk hiánya miatt meg nem vehető, s hírére hallván, hogy Deésen túl, Kaplyonnál, császári sereg áll: Szamos-Újvár alatt Nagy Albertet és Csapláry Jánost hátrahagyván, Deésig nyomult elő. A németpárti sereg vezérei Kornis Boldizsár és Kendy Ferencz voltak; Székely Mózes Rhédey Ferenczet és Murza tatár vezért küldé, 2000 magyar és számos tatárból álló sereggel. Ezek kora hajnalban véletlenül nagy lármával megrohanták a mély álomba merült ellentábor; „azoknak sem kezök a harcolásra, sem lábok a futásra“ nem lévén, tökéletesen tönkre verték, magok a vezérek, Boldizsár és Kendy is csak futásban találtak menedéket.²⁾

E győzelem után nem sokára más következett. Rádul, havasalföldi vajda, Kis Farkas vezérlete alatt mintegy 1500 embert küldött segítségül a Básta-pártiaknak; ez Brassó körül beülvén, azzal a czéllal, hogy Kornis Boldizsárral Kaplyonnál egyesüljön, pusztítva, rabolva útjában, Besztercze vidékére ért már, midőn Mózes megtudta közeledését; hirtelen Makó Györgyöt és Murzát ellene indítá, kikhez még Mehemed bég csatlakozott; Besztercze vidékén, Kis-Demeternél találkoztak, az oláhok közül sokat levágtak, sokat, s azok közt Kis Faskast is, elfogták, s nagy triumphussal tértek vissza Székely Mózeshez, Belső-Szólnok megyében szent-benedeki táborába.³⁾

Ugyanez időben veretett szét Segesvár mellett egy oláhokból és ráczokból álló csapat, melyet szintén Rádul küldött volt segítségül, Merza Demeter vezérlete alatt, a Básta-pártiaknak; valamint ez időben fogatott el Bogáthy Miklós és Menyhért testvérek által Capreolis Tamás gróf, kit Básta a székelyekhez indított volt, hogy azokat az ő részére fegyverre szólítsa.⁴⁾

E közben Básta a vár védelmét Sennyey Pongráczra bízván, május 23-ra virradólag Szamos-Újvárból kiszökött, Kolozsvárra ment, a hol az őrséget azzal a reménnyel biztatván, hogy

1) Klio III. 388—389. II.

2) Szamosközi 652—655. II. Simigianus 303. I.

3) Szamosközi 655—659. II. Simigianus 303—304. II.

4) Szamosközi 660—661. II.

nem soká segítséggel jő vissza, a vár megoltalmazására buzdította ; ezután Nagy-Váradra, onnan Szatmárra menekült.¹⁾

A nyert győzelmek és Básta kimenetele után Székely Mózes idejét látta a szászokat is fegyverre hívni, s a szebeniekhez még szent-benedeki táborából május 27-én (1603.) levelet küldött, tizednap alatt követséget kívánván tőlük maga mellé, s azután lovast, gyalogot táborába küldeni, ő is kiváltságai épségben tartását igérvén.²⁾

— Szent-Benedekről Székely Mózes Kolozsvárhoz szállott, s a várat fölkerlte. A várban levő német katonaság, melynek Básta május 23-án azt ígérte volt, hogy tizenötöd napra segítséget hoz — várta az ígérlet beteljesítését, s védelemre határozta el magát. De a város népe Székely Mózeshez szított, és a kapuk megnyitását követelte. Somogyi följegyzése szerint: „Székely Mózes jun. 2-án kétfelől fogta ostrom alá a várat, a déli oldalon levő halomról, a jézsuiták collegiuma felől, hol a fal mellett nem volt sáncz, és a hosdát felől.“³⁾ Másnap a várbeliek sem késedelmeztek, hanem tanácsot tartottak egymás közt a felől, mitevők legyenek? Az adott 15 napi határidő már elmúlt, és Básta segítsége nem érkezik; vajjon a nyakukon levő ostromlóknak engedelmessé válnak, vagy ellenállván az ostromnak, saját falaik közt elveszszenek? *) Trauzner Lukács hatalmas beszédet tartott az átadás mellett⁵⁾, s a nép lelkesültséggel várta a kapuk megnyitását. „Junius 8-án az egész népgyűlés és tanács, mindkét (magyar és szász) nemzetből, melyekből a lakosság állott, két tanácsost küldének Mózeshez, kik a város átadásáról vele végeznének.“⁶⁾

Az egyezmény megtörtént. Székely Mózes ünnepélyes levélben biztosította a városiak szabad vallásgyakorlatát, régi fejedelmektől kapott kiváltságai, szabadalmaik megtartását, adományozott jószágai szabadon birhatását, sőt azokban való megvédésüket; a kolozsi és deési zálogban birt. sóaknak helyett

1) Simigianus 304 l.

2) Eredetije a szász nemzeti levéltárban, 28. sz. a.

3) Simigianus 304—305. ll.

4) Ugyanaz 305 l.

5) A beszéd Szamosközinél 691—692. ll.

6) Szamosközi 683. l.

pedig nekik adományozza az eddig Gyulához tartozott kolozsvári dézmát. Őrségtartással a várost, azon lesz, hogy ne terhelje, hanem kívülről oltalmazza, csak végszükség esetében vonulván falai mögé. ¹⁾

„A kolozsváriak — jegyzi meg Nagy-Szabó Ferencz — úgy láták, mint az apjokat Székely Mózeset, megadák a várost neki.“ ²⁾

A várörizet részéről szabad elmehetés köttetvén ki, Székely Mózes biztosság okáért Nagy Alberttel Somlyó váráig kísérteté, Bektás pedig menedéklevéllel látta el, hogy „sem töröktől, — sem tatártól hántódások nem lesz, sem nekik, sem marhájoknak, sőt a ki átáll, azoknak ők több zsoldot adnak, mint a német császár adott.“ ³⁾

„Ugyanazon napon, a németek elbocsátása után, a nép újra összegyűlt — írja Somogyi — s a jézsuiták kiűzését és elpusztítását követelte, mint a kiknek buzdítása és rábeszélése által zavartatott fel Erdély békéje a közelmúlt időkben, s mint a kik által, de különösen az olasz Alfonz nevű jézsuita által a mostani pápa Zsigmondot veszélybe vitte, a törököknek (kiknek védelme alatt ötven éven át békében éltek) adott esküt megszegette, s érvényen kívül tétette.“ ⁴⁾

A piacra felgyűlt nép „a tanácsnak és centumpatereknek sem parancsára, sem akaratjából, sőt, mint némelyek állítják, nem is hallgatólagos beleegyezéséből a jézsuitáknak a város keleti szögletében a farkas-utca végén volt templomát és collegiumát dühös rohammal megtámadta,“ ⁵⁾ a templomot, collegiumot földig lerontotta, a klastromot feldúlta, a jézsuitákat, kik számra nézve tizenötven voltak, a várból kiűzte, ⁶⁾ „kiket, nehogy az imitt-amott kóborló tatároknak kezébe jussanak, Toldy

¹⁾ Eredetije Kolozsvár városa levéltárában, fasc. P.

²⁾ Gr. Mikó, Erd. Tört. Ad. I. 78. l.

³⁾ Az eredeti az erd. muzeumban.

⁴⁾ Simigianus. 308. l.

⁵⁾ Szamosközi, 699 — 701. ll.

⁶⁾ Deutsche Fundgruben I. 184. l.

István oltalmába és gondviselésébe revén, a Bogáthyak várába, Görgénybe küldötte.“¹⁾

Ez történt június 9-én.²⁾ Másnap, június 10-én Székely M. szamosfalvi táborából ismét levelet intézett a szászokhoz, kemény hangon fenyegetve őket ellene tanúsított nyakasságukért, s protestálva, ha ezért őket kénytelen lesz megbüntetni, s rájuk indul.³⁾

Mózes Kolozsvár mellől csakugyan a szászok egyik fészke-
nek: Beszterczének vette útját, s mielőtt odaért volna, június 14-én Óváry István, Rákóczy János és Tamásfalvy János személyében követséget küldött Beszterczére, hogy a várat fölkérnek; egyszersmind a török szultántól kapott levelet másolatban, valamint a kolozsváriak levelét is megküldé, melyben ezek őket a város átadására szólítják fel; sőt Mózes és Bektás is irtak levelet, melyben ellenkező esetben fenyegetőznek. Mire a senatus jun. 15-én el is határozta a város átadását; azonban Budachy János a népet fellázítván, ez tiltakozott az átadás ellen. A nép fegyveresen járt szét a városban s tüntetett a senatus határozata ellen. 16-án újabb levelet küldött hozzájuk, 17-én más, de nem hallgatván Mózes intő szavára, ez kénytelen volt másnap, 18-án az ostromot egész elszántsággal megkezdeni. Hat ágyút szegeztetett a városnak, s löveté egész nap; s hogy készletben fogyatkozást ne szenvedjen, még az nap levelet küldött a deésiekhez, melyben lőszeret szállítást s Bástá táborának kikémeltetését parancsolja.⁴⁾

Székely Mózes ágyúi a besztercziekre megtették a kellő hatást, alkuba bocsátkoztak; jun. 19-én Trauzert, Óváryt és Jacobinus Jánost küldé hozzájuk, s ezek a város jogainak épen tartását megígérvén, az egyesség létrejött, a kapuk megnyíltak, s ezzel újra fontos vár jutott Mózes kezébe.⁵⁾ Ez időtájt

¹⁾ Szamosközi 721. l.

²⁾ Egy kis deák krónika. Magyar Tört. Tár. VI. 261. l.

³⁾ Eredetije a szász nemzeti levéltárban, 31. sz. a.

⁴⁾ Eredetije Deés városa régi levéltárában 272. sz. a.

⁵⁾ Szamosközi 733—792. ll. terjedelmes leírását adja Besztercze ostromának, megvételének, s a folytatott alkudozásoknak. Simigianus 309—310 ll.

vette be Borbély György is Szász-Sebest, melyet parancsnoka, gróf Salm, odahagyott.¹⁾

„Akarván Mózes már általmenni a Maroson, — írja egy krónikás, — elsőbben szép levelét bocsátja mindenüve a székelek közé, kérvén őket, „hogy mindjárt felkeljenek és melléje jöjjenek; ha hol pedig valaki ebben ellentartó lenne, tehát annak nem barátja, hanem ellensége lészen.“ „Elvivén a levelet minden székeken, a székely uraim — elsőben Udvarhelyszék, minthogy odavaló atyafi vala Mózes — hozzá álla, hálát adván Istennek, hogy atyafiságokból s nemzetekből Isten fejedelmet támasztott volna!“²⁾ Marosszék és Aranyosszék is hozzá állott;³⁾ de Háromszéken Bedő István, Csíkban Matis János a népet felbujtatták ellene, s magok mellé gyűjtvén, elhatározták neki ellenállani, „noha — jegyzi föl Mikó F. — mind Háromszékről, Csíkból az igaz nemesség, hazájoknak megszabadulására Mózes mellé mentek vala.“⁴⁾ Besztercze vidékéről M.-Vásárhely felé vonulva, egyenesen Medgyesnek tartott; előbb Nyárádtőhöz szállott, itt fogadta a m.-vásárhelyiektől küldött eleséget, „és ígéré nagy kegyelmességét, hogy, ha az Isten élteti, nem leszen elfelejtve.“ Nyárádtőről Bogácsra, onnan Medgyesre ment, mely Besztercze módjára megnyilt előtte.⁵⁾

Mikor a háromszékiek elhatározták, hogy Sz. Mózesnek ellenállnak, a Rika felé mintegy ötszáz lovas bocsátottak ki vigyázatnak okaért, miről Udvarhelyszék értesítvén a fejedelmet, ez Imecs Mihályt küldte ellenök; „Imecsék kétezer tatárral és magyarral véletlen üték meg őket s megverék, s onnat jó nyereséggel megtértek Mózeshez,⁶⁾ a ki most Ekemezönél táborozott. Ekkor érkezett meg Ráduly vajda követe is, kihez Sz. M. Szalánczy Lászlót küldte volt, még mikor Kis Farkas és Murza sergei, melyeket a vajda a fejedelemre küldött, szétverettek. A követ a vajdának Tergovistról, az ő szerint, jun. 11-kén költ barát-

1) Szamosközi 796—801. II.

2) Gr. Mikó: Erd. Tört. Ad. I. 79. I.

3) Ugyanott 80. I.

4) Klio III. 389. I.

5) Deutsche Fundgruben. I. 184. I. — Klio III. 389. I.

6) Erd. Tört. Ad. I. 80. I.

ságos hangú levelét hozá Mózesnek¹⁾, úgy egy másik hasonlót, a bojárokét.²⁾

Székely Mózes szerencséje tetőpontján állott; Fejérvár, Kolozsvár, Beszterce, Szászváros, Szász-Sebes, Torda, Enyed, Deés, Medgyes s a Székelyföld nagyrésze kezében volt már; több csatát nyert meg, vereséget egyet sem szenvedett, majd mindenütt, de főkép a székelyeknél a legnagyobb lelkesedés volt iránta; szóval, eddigi pályája diadalút volt. Rudolf császár most hajlandó lett a békére s Sz. Mózeset fejedelemnek ismerni el, a következő föltételek alatt: „Mózes Erdélynek a havason belüli részével legyen megelégedve s azt kapja azon joggal, a melylyel a korábbi erdélyi fejedelmek. Erdély határát képezzék a Kárpát-hegyek azon részei, melyek az országot körítik; Lippa, Jenő, Lugos, Karán-Sebes várak s azok tartozmányai szakadjanak Erdélyhez. Váradot, Kővárt, Husztot s a hozzájuk tartozó vidéket, úgy a Szilágyságot és Máramarost Mózes ne követelje; az erdélyiek a törökkel, a mily föltételek alatt tehetik, szövetséget köthessenek; Magyarországgal legyenek jó barátságban és szomszédi viszonyban, s minden ellenséges vágyakozásoktól óvakodjanak.“³⁾ „A béke e föltételeit — írja Szamosközi, — Gyulaffy és Nyáry, Rudolf császártól Sz. Mózesnek késedelem nélkül megizenték s részökről is nézetöket arra nézve megmondották, kérve: ne vonakodjék ez üdvös és a béke megszilárdítására szükséges föltételeket elfogadni. Ez Magyar- és Erdélyországra nézve fölütte hasznos fogna lenni; mert mind Erdély a sok csapástól magát kipihenné, mind pedig a béke a két császár között ez alkalom által előmozdittatnék. Nem tanácsos a harez kimene- telét várni. Éljen az alkalommal Mózes a maga idejében, mert ha azt most elszalasztja, félni lehet, hogy később hijában nyújtja ki utána kezeit. Szárnya van a jó alkalomnak, mely ha egyszer elrepül, soha többé nem engedí magát megfogatni!“⁴⁾

1) Szamosközi 853—855. ll. W. de Bethlen V. 351—353. ll. Pray, *Epistolae Procerum Hungariae* III. k. 260—262. ll. Magyarül közli a székelyek krónikája 113—116.

2) Szamosközi 855—59.

3) Szamosközi 808—809. ll. W. de Beth. V. 327. l.

4) Szamosközi 809—811. ll. W. de Beth. V. 327—329. ll.

Ha Székely M. Gyulaffy és Nyáry tanácsaira hallgatva, az ajánlott föltételeket elfogadja, tán megerősítheté magát a trónon, s tán az ország egy része fölött boldogan uralkodhatik vala sokáig; de az ő ezélja nem az volt: ő Erdély teljes függetlenségét, szabadságát irta zászlójára; hogy egyezett volna bele oly föltételek alatt az ő fejedelemsége elismerésébe, melyek Erdély hatalmát megbénítanák, s míg az ország egy részét egyenesen, közvetlenül, addig a másikat ezáltal közvetve kitennék Básta további dülásainak?

A föltételeket nem fogadta el. Szerencsésje azonban hanyatlani kezdett. Segesvár alá indítá hadát, s azt fölkérte; de mintegy 500-ból álló német őrség levén a várban, ellentállásra talált, sőt Kraecker Szaniszló, Básta fő-élésmcstere, a Básta által trónra ültetett Rádulyhoz segítségért küldetett. Ráduly szinleg vonakodott segítséget adni, de tudva a fejedelem viszonyát, ellenségével, Jeremiás vajdával nem gátolta azt meg, sőt alattomban előmozdította, hogy Rác György és Merza jelentékeny haderőt indítottak Erdélybe. A sergek közeledésének hírére Sz. M. Szalánczy Lászlót és Kásztróczy Istvánt ismét a vajdához küldé, Zsultér Manót, Ráduly követét tartóztatván, fölszólítá a vajdát, hogy a béke fentartására esküt tegyen le, kezecsekül pedig három, általa kijelölendő bojért küldjön, s Erdélybe indított sergét hívja vissza. Együttal követeket küldött a háromszékiekhez, hogy azokat a maga hűségére bírja, de ezek követeit elfogván, Segesvárra küldötték Coppá Jánoshoz, ki a legkegyetlenebb módokon végeztette ki őket, némelyeknek kezét, másoknak fejét vágatván le.¹⁾

Székely M. miután látta, hogy Ráduly késik a válaszszal, s különben is Rác Gy. serge már beütött és Bedő székelyeivel egyesülni akar: hogy ezt meggátolja, Makó Györgyöt, Imecs Mihályt a székely hadakkal, Rhédey Ferenczet a fizetett sergeggel indítá ellenök²⁾, hozzájuk esatlakozván még 3000 lovas és 500 gyalog tatár, Kazi merza, Aki merza és Balad zultán vezérlete alatt.³⁾ Azonban az egyesülést meg nem gátolhatták, mert az

¹⁾ Szamosközi 868—869. II. Wolffg. de B. V. 363. 1.

²⁾ Klio III. 399. 1.

³⁾ Szamosközi 870. 1

már megtörtént¹⁾); Brassó vidékén, Földvárnál érték utól, de mivel ott szoros helyen, víz és sár közt voltak, az idő is reájok eseteledvén, semmit sem árthattak az ellenségnek, és Hóltövényhez visszazálltak.²⁾ „Ezck — írja az expeditióban részt vett Mikó Ferencz — fáradt erővel is levén, nem is gondolván Földvárról azon éjjel az ellenségnek elmenetelét: a mieink mikor nyugodnának, ők Földvárról éjjel virradtig Rozsnyóhoz mentek; mert tudják vala, hogy új segítségek jöne az nap Havasalföldéből, a mint el is jöve Merza, ezer válogatott ráczczal.“³⁾ Reggel — jul. 6-án — midőn a sereg észrevette az ellenség eltávozását, futásra magyarázta azt, s üldözésére indult; azonban azoknak segítsége már elérkezett akkor, midőn Keresztyén-Sziget és Rozsnyó között találkoztak.⁴⁾ Itt az ifjú Imecs Mihály ékes beszédével harcra tüzelte a derék bajnokokat, s bár a tapasztaltabbak ellenkezőt tanácsoltak, „a két had nagy vakmerőképpen egyberoppana, és oly erős viadalt tőnek, hogy annak mássát nem gyakor helyen láthatni. Mert Mózesnek hol mi színnépe vala, ott vala mind, de a tatár is mind a java vala; számtalan nyilat szóra ugyan reá a tatár is, de a magyar hajdú, a rácz és székely a nyilat a puskába teszi vala, s úgy lövi vala a tatárt veszedelmesen.“⁵⁾ Végre földadták a tért, magok a vezérek Imecs és Makó clestek, s a sereg romja vezér nélkül maradvá, megfutott. E harc napján az apáczai erdön át Székely Mózes Apáczára érkezett, hova a csata szerencsétlen kimenetelét este hírrül hozák neki, mely nem kis aggodalmat okozott, annyival inkább, mert a seregben mindenütt levertség mutatkozott az eddigi hősies bátorság helyett; a győzhetetlenség nimbusa szétfoszlott. Apáczáról Hóltövényhez szállott s vert hadának szétszórt csapatit összeszedvén, jul. 8-án Brassónál, a papirosmalomnál ütött tábort, czélul tűzvén ki, hogy az övéit megboszulandja és Merzát kézre keríti. Ráduly pedig értesülvén a történekről, álarczát eldobta, késelem nélkül betitött az országba, s egyesült a többiekkel.⁶⁾

¹⁾ Erd. Tört. Ad. I. 81. 1.

²⁾ Klio III. 390. 1.

³⁾ Ugyanott. Erd. Tört. Ad. I. 81. 1.

⁴⁾ Klio III. 390. 1.

⁵⁾ Erd. Tört. Ad. I. 81.

⁶⁾ Trausch: Chronicon-Fuchsio-Lupino-Oltardinum. I. 223.

Brassai táborából Székely Mózes követeket küldött Nagy Albert, Borbély György és Bethlen Gábor után, kik Deésnél, Gy.-Fejérvár- és Dévánál jelentékeny seregek élén állottak; ezek közül csak Bethlen Gábor érkezett meg. A vész mindinkább tornyosult az ország fölött, a mit még nevelt az, hogy a vajdának sikerült hízelt igérettel Bektást közönyössé tenni.

Julius 13-án — a brassaiaktól fegyvereket, löport és 200 embert nye rven, — megerősíté táborát, s támadást nem remélve, szekérsánczczal vétette körül, a sánczon kívül Rhédey Ferenczet 300 lovassal előőrstül hagyva. S minthogy hírt vette, hogy Básta Majtényhoz közeledik: július 14-én Gyerőfy Jánost és Kolozsváry Jánost Magyarországra indította, a császárral kezdett békealku fölvételére, a maga föltételeit általuk, hét pontban formulázva, megküldvén.¹⁾

Követei elindultak az utasítással, de már késő volt. Julius 17-én a vajda 17,000-nyi táborát támadásra vezérlé; az ütöközetet kikerülni nem lehetett.

Székely Mózes lelkes beszéddel tüzelte harcra embereit, s parancsokat osztogatott. Deli Markó áttört a torlaszokon, mire a tatárok megszaladtak vezérestől együtt. A vajda crös támadása ellen a szekérsánczba szorult különben is kis sereg nem védetmezhetette magát. „A lövő szerszámmal biztatják vala Mózes — írja a csatában részt vett Mikó Ferencz — hogy avval az ellenséget visszaverhetjük, s táborunkat meg nem bonthatja. De azzal meg nem rettenthetvén az ellenséget, bátorsággal reánk jöve, és mi, kik bésánczoltuk volt magunkat, sem elő, sem hátra nem futhatván, nekünk gyalogunk is csak hatszáz levén, az ellenségnek feles: itt nem viadalnak állapotja, hanem a sánczokban elrendelt seregeknek csak megbomlása lön; senki emberségét nem is mutathatta.“²⁾

„Mojsey a lövő-szerszámoknál volt, ott forgódott — írja a krónikás — mindaddig, míg lehetett; ő mondogatta: lödd e sereget, vagy ama sereget! Végre, mikor látta volna, hogy a brassai kétszáz darabont, kik a taraczkok mellett voltak, nem állhat-

¹⁾ L. e hét pontot Wolffg. de Bethlen. V. 382—384. II.

²⁾ Klio III. 392. I.

ják a sok lövést, és már az egész tábort körülveszik a Ráduly vitézi: Mojses Bogáthy Miklóssal és három- vagy negyedmagával egy szekér rüdjén általugrott a lovával, de a ló lába a szekérrudba megakad, úgy, hogy nehezen verekedhetik által; Bogáthy Miklós általugratja, és eligazodnak egy felé. Eztet mikor eszékbe vették volna az oláhok és ráczok: utána rándulnak Mojsesnek és Bogáthynak, de nem mehetnek sokat, hanem egy vízfolyás mellett elérik őket. Volt Mojses szolgálja egy kadiesfalvi, Nagy János; ez, midőn látta volna, hogy egynehány kópjasok jönnek utánok: igen emberül forgódott, sok ideig vagdal kozott velök, és tartóztatta őket, úgyannyira, hogy ha csak öt vagy hat lett volna is olyan Mojsessel, elszaladhatott volna Mojses. Végre ezt levágják és Mojseset kezdék érdeklenni (igy), úgy egyszersmind vágnak sokan. Kicsoda sebesítette légyen meg először? bizonytalan; de bizonyos, hogy Mojses harezot állott nekik, először a botot (buzogányt) ragadván, egy oláhot, ki köze lebben érdeklé vala, úgy üte agyon, hogy a szeme a fejből egy félarasznyira kiugrott; másikhöz azon botot hajtja, ezután hegyes tört vonszan; mikor úgy harezolna, puskalövés esik rajta, de hol találták légyen? nem tudják; harmadszor kópjával öklelik által, és így esik le. Azon az harezon Bogáthynak nagy seb esik a fején, Mojses mellett, melyben meg is halt azután Braszóban.⁴

„Az oláhok, ráczok, kik nem annyira esmerték Mojseset, mikor leverték volna a lováról, a több futók után kezdettek nyargalni. Rác György azonközben odaérkezik, és látván Mojses testét, ki még szinte meg nem holt volt, egy pallossal fejét véteti a szolgáljával, és így háramlik az hir Rác Györgyre, hogy ő sebesítette és ölte volna meg Mojseset. Egy gesztenyeszin paripán, nem főlován volt Mojses, az lovát azután Bástához hozták.“¹⁾

A fejedelem levágott fejét a vajdának vitte Rác György²⁾

¹⁾ Székelyek krónikája 111—113. ll.

²⁾ „Erd. Tört. Ad.“ I. 82. l. E szerint Székely Mózeset kópjával Katona Mihály öklelé hátba, melyért Rác Gy. a lován volt turbánt adá neki; „abban nem patkószeg volt, úgy kell hinni“ — jegyzi meg N.-Szabó Ferencz. Némely történetírók szerint P a n a Graeco volt az, ki Székely Mózeset megölte. (Benkő: Transylvania Generalis, I. 246., W. de Bethlen, V. 402. l.

ki sátra élére kiszegezteté, s midőn Brassót elfoglalá, a városba bevívén, a kutyáknak veté¹⁾, melyet később Weiss Mihály azután kertében eltemtetett.²⁾

„Itt szakada vége, magva sok becsületes főrenden valóknak, — mondja Mikó F. — nemzetségeket itt fogyatták el.³⁾ Bizony itt is a mi nemzetségünk, a megnevezett latrok⁴⁾ lönek okai hazánkunk akkori rettenetes veszedelmes állapotának!” A csatátért háromezer erdélyi holtteste borította; a Sz. Mózeset támogató legjelesb családok fiai áldozták fel életüket a hazáért; közös sírjok felirata híven fejezi ki az ország veszteségét:

„Quos genuit Civis, hic Traussylvania claudit:

Heu, parvo tumulo quanta ruina jacet!”

¹⁾ Trausch, Chronicon-Fuchsio-Lup.-Oltard. I. 223. l.

²⁾ W. de Beth. V. 403. l. Ugyanaz a 404. lapon így ír: „Ebben a csatában esett el maga a vezér Székely Mózes, szép arcú férfiú, középtermétűnél magasabb, kevéssé őszbe elegyedett hajú; szinte ötven éves, halvány arcú, nemesak nyaka és feje, hanem egész teste könnyűded; vak-szeme bemélyedt, szakálla magyar szokás szerint kevéssé meghagyva. A latin nyelvben járatlan, de egyéb erkölceivel és nyájias beszédével kitűnő volt.” Kemény János önéletírása, Szalay kiad. 23. lapon, „termetes, de parasztos természetű ember“-nek mondja, ki „több parasztos actusi közt néha Toldy Istvánt, a nagy hatalmas főembert futtatta konyhájára, látni, ha az étel készül? stb.“

³⁾ A csatában elesetek: Apafy Farkas, Kemény János, Apor János, Alárdy Gáspár, Aszalay Mátyás, Balázsy András, Bodonyi János, Bodor Péter és Lőrincz, Boér Balázs, Bikali János, Cserényi László, Daczó János, Daniel Ferencz, Kabós Farkas, Kornis Miklós és Zsigmond, Kálnoky János, Kendeffy Gábor és István, Lázár György, két Óváry, Sükösd, Szilvásy, Pompa, Szent-Pály, a két Thoroczky stb. mindnyájan a legelőbbkelő családokból. Nem számítva ide az elfogottakat és menekülteket: ezekből is láthatni, hogy Székely Mózes Erdély színe-java támogatta.

⁴⁾ Érti Bedő Istvánt és Matis Jánost, kik a székelyeket testvéreik ellen lázíták, s a vajdát támogatták. Mintha a nemesis büntető keze intézte volna, úgy 8 évvel utóbb s csak egy nappal előbb „1611. jul. 16. Rácz Györgyöt Brassóban Ráduly vajda négygyé vágatá, és az fejét az falon kitéteté.“ „(Erd. Tört. Ad.“ IV. k. 177. l.); 1612. octob. 16. Bedő Istvánt harmadszor megfogák, és Szebenben gyűlés lőtt, s az fejét elüték, törvény szerént; harmadnapig hevert az teste az szebeni piacon.“ („Erd. Tört. Ad.“ IV. k. 180. l.)

„Itt veszett el — sóhajt fel Mikó F. — maga is a szegény Székely Mózes, cleget tevén életével, vérének kiomlásával édes hazájához való szeretetének.“

* * *

Ezeket találtam történelmi forrásainkban itt-ott elszórtan följegyezve, a mik töredezett tükröként mutatják a rajzolt kort, s abban Székely Mózes erőteljes alakját.

Vannak, kik őt diectivagyó, kalandor, trónkövetelő és lázadó czimmel illették. Ezeket itéletökben nemzeti vagy vallásfelekezeti különbség vezérlette. Nekem, a róla szóló egykorú kútföket összehasonlítva, más a nézetem. Ő, mint nagyra termett, s kivált testben-lélekbén erős ifjú, a katonai pályát választotta, melyen előmenetelét remélé; kötelességeinek hű teljesítése jóakarókat szerzett neki, vitészsége és szerencsége a bátor katona diesteljes pályáját nyitotta föl előtte, fokról-fokra hágott, mignem az egyszerű lófő-székely, ország hadvezérévé lett. Ha csak nemes diectivagyó vezette volna is, érdeme van: mert aljas eszközöket nem használt nagyratörésében; de én tettvágynak s forró honszeretetnek tartom azt, a mi őt pályáján vezette, párosúlva elszánt bátorsággal és kitartással.

Báthory István lengyel-orosz háborúiban hírt szerzett önévének, s mint hős, mint szentelt vitéz tért meg hazájába. Itt megismerkedett ennek ügyeivel, melyeket Zsigmond ingadozása szétzilált, meg a pártokkal s azok eszméivel; s midőn a fejedelem dús adományai által független anyagi állásba jutott: a jezsuita-ellenes és szabadelvű hazafipárt elveit fogadta el, mely a német barátságtól semmi jót sem várt a hazára nézve. Föl van jegyezve róla, hogy „soha a németnek meg nem hódola.“

A Rudolftól fölbérelt vajda betörésekor oroszládként harczolt a schellenbergi téren, a csata színhelyéről legkésőbbben menekült; s midőn az rémuralmát megkezdé, nyíltan föllépett ellene: övé az első tiltakozó felkiáltás. Básta alatt a szabad fejedelem-választási jog feladása ellen fölszólt, megpendítette az országgyűlés eszméjét, Zsigmondot visszahozta, de midőn ez harmadszor is árulta Erdélyt: birt lelki erővel bátran föllépni ellene, s fülebe dörögni az igazságot. Midőn az ország eladatott,

ő véres harcokat vívott érdekében; a ki az utolsó kardesapást megtette a haza mentésére, nem más, mint ő. A csata elveszett, menekülnie kellett. Básta jutalmat, biztosságot ígért, ha a császárt urának ismeri el; neki nem kellett oly jutalom, mely honárulóvá tenné. S midőn már nem volt mit tennie, inkább száműzte önmagát a hazából, mint azoknak szolgáljon, kik nemzete jogait tiporták. Midőn Básta Erdélyt végveszélybe dönté, a honnagyjai követet küldöttek hozzá, közakarattal tevén kezébe az ország sorsát. Székely Mózes minden követ megmozdított a honmentésére: a töröktől segítséget kért, s a szultán, mint Erdély védura, athnámét adott neki, mely őt Erdély fejedelmévé tette. Hivatva, szabadítóként jelent meg az ország határain, a nép tárt karokkal fogadta. Az üldözött, saját hazájukban bujdokló nemesek, előjövén rejtekhelyeikből, zászlója alá sorakoztak, és őt, a ki személyes érdemei által oly tekintélylyel bírt, hogy — a mint már említettett, „absque titulo fejedelmi állapotban forgott az országban,“ bár a tábor zajában, fejedelemnek kiáltották ki. Mire ő a fejedelmi széket elfoglalta. A dolgok állása s az ügyek gyors alakulása is úgy kívánta ezt; mert bizonyára kevés reménnyel biztató kísérlet lett volna csupán a fővezéri karddal és névvel próbálni meg, kivívni Erdély szabadságát. Az ő jogcíme tehát az athnámén és kikiáltatáson kívül a szükségességen és az ország bizalmán alapúlt. A hiány csak az alkotmányos formák meg nem tartása ¹⁾, de ezt is a háború zaja s balkimenetele tette lehetetlenné.

Hol van följegyezve róla, hogy lázadási ezélből pártot alakított? — Lázadó csak ott lehet, a hol törvényes fő ül a trónon és kormányon. Ő ily hatalommal nem harezolt. Ő egyszerű székelyből, érdemei s honszeretete által emelkedett föl, és soha nem csüggedő bajnoka volt hazája polgári szabadságának, Erdély függetlenségének; föláldozta érte önmaga, családjá nyugalma, javait, sőt végre életét is. Kalandoroknál nem ilyen a honszeretet; általában az ő pályája nem kalandor-élet! A hadi pályán tölt el élete nagyobb része: tapasztalatokban épen oly

¹⁾ Az 1607. jun. 10-ki kolozsvári gyűlésen Székely M. donatiói és egyéb intézkedései is érvényen kül tétettek. „Erd. Tört. Tár.“ II. 98. l.

gazdag volt, mint hőstettekben; maga Bethlen Gábor fejedelem mondá róla: „hogy a Nagy Sándor hadában a válogatott vitézek között is számot tett volna.“

Elvek embere volt; azokhoz minden körülmények közt szilárdan ragaszkodva: a megpróbáltatások tüzet — sem a balsors üldözése, sem a királyi kegy kecségtetése által — el nem tántorítottatva állotta ki, oly időkben, a midőn a tiszta jellem nagyon ritka volt, s a midőn nem egy, korában ünnepeelt hazafi lépten nyomon megbotlott.

Mint ember: nyílt, őszinte minden iránt; mint katona: szinte a nyersségig szigorú; tán ezért nevezi őt Kemény János, a főüri származású író — p a r a s z t o s n a k.

Honfi volt, ki a legvéresebb időkben tartá kezében a szabadság zászlóját, melyre Erdély függetlensége s a szabad eszmék voltak írva.

Ha az 1594-ben kivégzett fejedelmi tanácsosokat, kiket egy kimondott merész politikai elv és haláluk tett dicsőkké, magasztalja a történelem: roszat mondhat-e Székely Mózesről, ki a legnehezebb időben csaknem egymaga tartotta fenn a hazát? — Azok egy eszmét mondtak ki, ez meghalt annak kivitele közben; — s az ő halála gyászos és egyszersmind dicső, mert fegyverrel kezében, a esatatóren esett el.

Vagy tán az eredményt kérdi valaki, mint a politikai küzdelmek s érdemek egyedüli mérvadóját? Szolgáljon erre feleletül, hogy ő megmutatta s meggyengette a szabadság útait, kimondta a célt, küzdött feléje, s életét adta érte. Küzdelmeinek díja honácé, s ez: Erdélynek — halála után nemsokára kivivott — függetlensége, szabadsága. Bethlen Gábor fejedelmi fényes pályájának Székely Mózes volt úttörője!

VÁRFALVI NAGY JÁNOS.

Könyvismertetések, bírálatok.

XII.

Codex Diplomaticus Patrius Hung. E külön cím alatt is: „Hazai Okmánytár.“ Kiadják: Nagy Imre, Stummer Arnold, Ráth Károly és Véghely Dezső.
IV. köt. Győr, 1867. n. 8. r., 500 l.

E kötet 1082—1627. időközből 332 okmányt tartalmaz. A jelen rovat terjedelméhez képest ezeknek ismertetésében csak a legérdekesbekre kell szorítkoznom.

A dományozási oklevelek itt, az előbbeni kötetekhez aránylag, kisebb számban fordulnak elő; főlemlítést érdemelnek:

IV. Béla Szűdi Obiekh fiának, Miklósnak szolgálatairól beszéli, hogy midőn a tatárjáráskor Bélának a tengermellékre kelle futnia, valamennyi főúr és sok nemes elhagyta őt. Obiekh Miklós nemesak el nem hagyta, hanem egész háznépével elkísérte őt a szigetekig, honnan Rómába szárazon és tengeren sok veszély közt menve, a tatárok által megölt esztergomi, kalocsai és győri püspökök helyébe másoknak kicszközlése körül a szent széknél foganasan járt el; továbbá Bélának a tengermellékre visszatértkor a közte és velenceiek között Jadra miatt kitört viszályt Velencezében ildomosan kiegyenlítette; végre az oroszokhoz és Bolgárországba követül küldetve, Danela hgtól, a ki Bélának megígérte, hogy a tatár fejedelmet meglátogatja, s a mit a tatárok közt látott és tapasztalt, királyunkkal tudatandja, Miklós írott jelentést hozott, Bolgárországban pedig — ámbár több hónapig letartóztatott, azon ügyet, a melyért küldetett, előmozdította: mindezen s más szolgálatokért Béla a honti várhoz tartozott Kovárszegföldet, (ma Kovár, Hontmegyében) 1244-iki ápril 22-kén neki adományozta.

Szintén IV. Béla beszéli, hogy midőn bológült atyja, II. András, Veszprém vidékén, Billege körül vadászott, ott érte an-

nak hire, hogy — a mit különösen óhajtott — fia, ő, IV. Béla, született; e fölötti örömeben Billegét, minden haszonvételelével s tartozékával, épségben maradva lakosainak szabadsága, a veszprémi káptalannak örökre adományozta. Birta is Billegét egy ideig a káptalan, de utóbb András király a mit törvényesen nem tehetett, megtette, gonoszok tanácsára, űnhatalommal, s adományát a káptalantól visszavéve, s egyéb pazarlásai közt, melyeket a korona kárával tenni szokott, Billegét Salamon bámnak adományozta. Billege azután sokaknak kezén fordult meg, a kik azt majd adomány, majd vétel, vagy más koholt, s így érvénytelen szerződés czimén magokénak állították, és tilos módon használták. Idő múltával András, ilyen adományait, a pápa rendeletére, visszavonta s az azokról kiadott okmányokat örökre megsemmítette. De mivel a káptalan a megsemmítés után is Billegéből semmi vagy csekély hasznot húzott: Béla, atyja halála után elfoglalva a trónt, a pápa rendeletére történt e megsemmítést az ország báróinak tanácsára újból megerősítette, s Billegét a káptalannak, ellen nem állván az említett koholt adományok, vételek vagy másnemű szerződések, visszaadta. Mivel pedig értésére esett, hogy Billege iránt némelyek a káptalan ellen régi kérdéseket fölleveníteni vagy újakat támasztani szándékoznak, azokra Béla 1267-ben örök hallgatást parancsolt.

Erzsébet királyné, IV. László neje, kiszabadúlva fogságából, melyben illetlenül üldözö ellenségcinek szemtelen sugalmazásai folytán, a Nyulak szigetén volt klastromban tartatott: midőn Esztergomba ért, ott az érsek, Lodomér, tisztje, Mencseli Móríc, fogadta őt, s állása- és méltóságához illően, sem dolgait, sem személyét nem kímélve, egész hódolattal szolgált neki: ezért ő is a Zala megyei Alsó-Örs tárnoki birtokkal, melynek haszonvételei közt malomkő-bánya is volt, jutalmazta meg 1290-ben szolgálatait.

I. Ulászló, Hunyadi János erdélyi vajdának 1441-ben a Hunyad megyei Jófő helységet adományozza. A nagy hős szolgálatai s érdemei közül ezeket emeli ki az adományozó király: Midőn Erzsébet királyné és az ország főpapjai, báróinak s nemeseknek egyeteme Ulászlót királylyá választották, s ő ezen választás jogánál fogva az országba bejöni készült, Erzsébet e választásba beleegyzését és szándékát megváltoztatva, az ő

izgatására Ulászló bejövetele ellen számtalan akadály tétetett, melyeket hogy legyőzött, az országba szerencsésen bejött és Székes-Fejérváron megkoronáztatott: más híveken kívül, Hunyadi közreműködésének is eredménye. Midőn pedig a királyné-támasztotta czen zavarok lecsendesítése, párthíveinek lecsitítása és sok párttűtőnek megkegyelmezése után azt reménylheté Ulászló, hogy fogadalma szerint fogja kormányozhatni az országot: Garay László bán, Koroghy János, Bothos András, akkoron temesi főispán*), Tamásy Henrik, báthi-monostori Thythews László és raeskaí Iwga János más bűntársaikkal, annak daczára, hogy a királyválasztáson és koronázáson jelen voltak, s neki hűséget esküvel fogadtak, ellene nagy sereggel indultak. Ulászló kegyes intéseivel ismételve akarta őket gonosz szándékuktól elvonni, s mint más híveit, kegyelmébe fogadni: de ők azt megvetve, midőn az országban sok rosztat tennének, a királyhoz hű lakosok jószágait tüzzel-vassal pusztítának, várakat bevennének, egyházakat és embereket vakmerően fosztogatnának, és ez által Baranya megye alvidékét s vele határos más részeit az országnak csaknem egészen hatalmok alá hódítának: Hunyadi és Ujlaki Miklós, a ki akkor is, mint most, bán és erdélyi vajda volt**), és

*) Pesty Frigyes az általa összeállított adatok folytán nem talál „időtért, hogy Bothos Andrást Temes megye főispánjául elismerhesse.“ (Magyar Történelmi Tár XII. k. 193. l.): Ulászló itt (331. l.) világosan mondja: „tunc comes Themesiensis.“

**) Mikor neveztetett ki Ujlaki erdélyi vajdává? eddig bizonyosan nem tudjuk. Horváth Mihály („Magyarország történelme“ II. k. 337. l.), Teleki („Hunyadiak kora“ I. k. 241. l.), Pesty Frigyes („Magyar Történelmi Tár“ XII. k. 193. l.) azt állítják, hogy Ujlaki Hunyadival együtt a Báttaszéknél nyert diadal jutalmául neveztetett ki erdélyi vajdává. Ugyanezt írja Szilágyi Sándor („Erdélyország Története“ I. k. 132. l.), t. i. hogy a kinevezés egyszerre érte a két hőst. Budai Ferencz („Magyarors ág polg. lexie.“ III. k. 512. l.) azt véli, hogy Ulászló talán akkor nevezte ki Ujlakit erdélyi vajdává, midőn ez Erzsébettől elpártolva, nála Budán tisztelgett. Ulászló az itt szóban forgó adománylevélben a Báttaszék mellett 1440-ben történt ütközet alkalmából világosan mondja, a 331. l.: „Johannes de Hwnyad cum Magnifico Nikolas de Wylak modo simili tunc (és így 1440-ben) sicuti et ex nunc (1441-ben) bono atque similiter w(ojwoda Transylv)ano“, t. i. megütközött a pártsokkal.

Bácsnak dunántúli részében szolgált, — összegyűjtött seregeikkel s a király más híveivel átkelve a Dunán, Garayval s az említett pártosokkal Szék (Bátaszék) városához közel megütköztek*), a kevély szívű pártütőket legyőzték, s az ütközet folyamában, mely alatt Hunyadi is hősileg harezolt, Bothos Andrást megölték, Tamásy Henriket más előkelőkkel elfogták, s a győzelem jeleiül a futással menekült Garay László, Koroghy János és Thythews László s mások zászlóit, pecséteit, fegyvereit és lovait, Ulászlónak küldötték; azután tovanyomulva, a pártosok erőit elfoglalták, s azon részeket a király kormánya alá hódították. És ez ütközet nem fárasztá ki Hunyadi annyira, hogy emlékezetre méltó tettekkel felhagyott volna, sőt inkább az egész következett nyáron mezei hadával az országban járva-elve, a pártütőkkel majd itt, majd amott, dicsőségének növekedtére, megütközött, mindezt pedig még nagyobb győzelemmel a pogányok ellen tetézte. Mert Újlaki Miklóssal Nándor-Fehérvár megvédésére küldetve, ennek végrehajtása után Rácországon át a török birtokra ütött, három nap tovanyomult, de midőn zsákmányterhelten visszatérne, útját az ellenfél csaknem elvágta. Azonban a szemes vezér ezt is megtudva, hadát Izsák bég ellen felállította, vele bátran megütközött, megverte, a midőn sok török fogságba esett, sok elhullott, sok üldözés-közben lekaszabolgatott. — E szolgálatok és érdemek jutalmául Hunyadi, mint említém, Jófő helységét kapta.

Corvin János hget Jakab felső-örsi prépost, és titkos kortátnoka, Mátyás király halála után buzgón, serényen, eszélyesen, híven és állhatatosan szolgált s midőn a főurak a Csontmezőn a hggel megütköztek, tetemes kárt vallott, Budán hagyott valamennyi holmiát a királynénak, s a hg ellenségeinek alattvalói elzsákmányolták, s mindenéből kifosztva, neki 700 frtnyi kárt tettek; mindezekért a hg neki 1490. jul. 13-kán Fejér megyei Dinyésmed helységét adományozta.

*) Ezen ütközetet Horváth Mihály (i. m. 337. l.), Teleki (i. m. 244. l.) Szegszárdnál, Pesty Frigyes (i. h. 192. l.) Szegszárd és Bátaszék közt, Szalay („Magyarország Története“ III. k. 35. l.) Batta vidékén, Virág („Magyar Századok“ V. k. 32. l.) Bátaszék mellett, Budai Ferencz (i. m. 512. l.) Bátaszék és Szegszárd körül történetnek állítják: Ulászló itt világoosan mondja: „prope Opidum Zeek.“

Corvin Jánosról levén szó, van e kötetben igen érdekes folyamodványa, melyet muthnoki Móré Péter, Szcmpehey Ferencz és Baksa Tamás megbizottjai által, a rákosi országgyűlés elé az csztergoni érsek, pécsi püspök és mások ellen terjesztetett, s melynek érdemében azután II. Ulászló, az országgyűlés megbiztából, a váradi püspök kir. személynök, Som Józsa temesi főispán, más bárókkal s nemesek-, itélőmesterek- és úlnókökkel volt itéletet hozandó, de az érsek ügyvédének, Malyi Lestáknak kívánatára egyelőre csak átírta. A folyamodvány szerint Corvin hg az egri és pécsi püspököknek azért, hogy őt a tótországi bán-ság megtartásában segítsék és támogassák, mit meg is ígértek, de utóbb eszerben hagyták, a következő dolgokat adott: az egri püspöknek egy aranykeresztet, a mely, lite szerint, 40,000 frtnál többet ért; két, drágakövekkel körülülített paxot, egy drága infulát, egy aranypásztorbotot, három drágaköves jocalét, gyöngyökkel kirakott több ló-éket, egy aranykelyhet, két nagy ezüstkupát, melyeknél nagyobbakat boldog emlékü atyja sem birt, azonkívül Zsámbok, Tök, Perbár, Derecske, Polgári, Szent-Margita helységeket. Úgy emléczett, hogy ezeknél többet is adott neki, mit az országgyűlés tagjai az illetőktől megtudhatnak, ezen adományainak összege pedig 101,000 arany-frtnál többre megy. A pécsi püspöknek adta: Csörög várát, Fwt . . . (Futak?) városát, a besztercebányai bányát; néhány év előtt 16,000 arany-frtnál értékesb ezüstszeret 6000 arany-frtért zálogosította el neki, mire ha ő azt felelné, hogy e szerek iránt őt a hg levélben nyugtázta, Corvin pert kíván, és a midőn szükség lesz, a főltség és országgyűlés előtt válaszol. Továbbá midőn a zágrábi püspök múlt években a hg Rokolnok várát ágyúkkal ostromolta, Kinizsi Pál azért, hogy elküldötte segélyére katonáit, ezeknek szolgálataért tőle, Gyula és Hunyad váraira 20,000 frtos kötelezvényt esikart ki, mely azután Horváth Márk kezébe, ettől ismét valamikép az egri és pécsi püspökökébe került, a kik zaklatják vele a hget. Kéri tehát az országgyűlést, eszközöljön ki parancsot a felségtől, hogy e kötelezvényt a püspökök adják neki vissza. Hasonlóan a zágrábi püspök néhány ezer frtot rágalmazva követel a hgen, holott tudja az országgyűlés: Mátyás halála után Corvin minő fáradsággal s költséggel, katonáinak elhulltával s megsebesültével üzte ki Tótországból s a zágrábi

püspök jószágaiból a németeket; kéri tehát az országgyűlést, járna közben, s parancsolná meg ő felsége a püspöknek, hogy ez a hg elleni keresetétől álljon el. Emlékezteti azután az országgyűlést, hogy midőn a Csontmezőn hadastól megveretett, a győzők mindenét elrabolták, jószágairól kelt adománylevelei kezeikbe kerültek, a nekik tetszőket magok számára megtartották, a nem-tetszőket tűzbe dobták vagy velők tetszésök szerint bántak, s amazok birtoklói őt most perbe akarják fogni; kéri tehát az országgyűlést, könyörögne ő felségének, hogy azon jószágokat, melyeket a hg tetteleg bír, s azokat, melyeket föle erőszakosan elvettek, új adományczímen annál inkább adományozza neki, mivel országos törvény rendel, hogy olyanoknak, a kiknek adománylevelei vagy elégnék, vagy erőszakosan elvételnek, vagy ellophatnak, új adománylevelet adni köteles ő felsége. Ulászló úgy saját, mint Corvin emberei által folyvást tudatta vele, hogy mindabban, a mihez joga van, meg fogja őt tartani: kéri tehát az országgyűlést, könyörögne ő felségének, tartaná meg őt azon hivatalban, melylyel — egyetértve a főpapok- és bárókkal és az országgyűlési tagokkal — felruházta vala. Van még több panasza is a hgnek, de azokat a sok hézag miatt világosan megérteni nem lehet; az okmány végén mindannyinak orvoslását kéri az országgyűléstől.

Nem lesz éreketlen, a föld becsének tekintetéből, az e l a d á s i okmányokon, melyek e kötetben felcs számmal vannak közölve, átfutunk. Mihály, Szalók-nemből, Kinusberén birtokát, mely egy helyen 100, más tagban 110 hold szántóföldből, 12 kaszás rétből, harmadik helyen 2 ekényi szántóföldből, s ismét más helyen egy ekényi erdőből állt, 1232-ben 50 márkáért a veszprémi káptalannak; Dániel és Merse, lörintei nemesek, alsó-örsi 13 holdnyi birtokukat 1279-ben 4 és fél bécsi márkáért Pál és Mihály alsó-örsi jobbágyoknak; Ajkai Domokos és Benedek egy malombhelyet és 12 hold földet, 1318-ban 2 márkáért Ajkai Saulnak; Gunezlinfi István Klinpa sopronymegyei helység nyolczadrészét 1347-ben 7 font bécsi denárért, egy pole-drumért, 6 rőf posztóért anyja testvérének, Lukácsnak, sopronyi esküdt polgárnak; Káli Péter, Kál, sopronymegyei helységét 1359-ben 200 bécsi márkáért Jáki András fainak; a vázsonyi egyház bizonyos pécsli szőlőjét 1425-ben 12 frtért Szabó Pé-

ternek és Györgynek; Horpáchi László, Péter és Pál horpáchi 20 holdnyi birtokukat 1436-ban 24 arany-frtért és 2 hold földért Vithai Lászlónak; Oladi Benedek fiai, dozmati vasmegyei rész-birtokukat 1451-ben 400 magyar arany-frtért Vághy Ferencz fiainak; Breztolezi Miklós több soprony- és vasmegyei birtokrészét 1467-ben 1000 arany-frtért Csornai Istvánnak és övéinek adták el.

Az eladásokkal az említett tekintetben rokon-természetűek az elzálogosítások, melyeknek itt szintén több példája fordul elő. Igy Nádasdy László és testvérei, Monorósd nevű földtér harmadrészét 1293-ban három évre 3 márkáért Nádasdy Imre fiainak; Chák bán fiai, vasmegyei Kádár nevű birtokukat 1303-ban Vönöczki Jakab fiainak 12 márkáért egy évre akként zálogosíták el, hogy ha egy év múlva ki nem váltják, azután is bármikor, de csak a 12 márkát megkésztetve kiválthatják; Sixtus mester egri, veszprémi, pozsonyi kanonok és ungi főesperes, a sors csapásai által sújtatva, jelesül előbb Laczk András székelyek grófja által megrabolva, azután főnöke, Miklós egri püspök által, minden javadalom- s megmaradt vagyontól megfosztva, hogy fogadalmát, a sz. sírhoz elzarándokolni, teljesíthesse, s rangjához illően nem élhetés miatt pirulnia ne kelljen: veszprémmegyei ajkai, ajka-rondeki és öesi birtokait 1350-ben 60 ezüst-márkáért Jánosnak és Gergelynek akként adta el, hogy azokat 3 év múlva visszaválthassa, ha pedig ezt nem tehetné, a mint nem is tehetette, a birtokokat a vevők örökre bírassák; Habóthi Miklós somogymegyei Sármellékének felét, Felpaczodot egészen, a Nyár vizén levő malmok harmadrészét 1382-ben 400 frtért Miseroff Lászlónak; Palásti Péter és György szelényi birtokrészököt 1392-ben 33 arany-frtért Kovári Pálnak és Istvánnak; András mester, hogy a cseh elleni hadjáratra Zsigmond királytól fölvetett pénzt visszafizethesse, neje ruháinak s ékszereinek egy részét eladta vagy elzálogosította, s férjének emígy 50 márkát adott, András mester pedig ez összegben vasmegyei birtokait nejének 1421-ben zálogba adta; Derecskei István és Miklós, somogymegyei Kovásznai rész-birtokukat 1433-ban 150, a 229. sz. a. okmány szerint pedig 1436-ban ugyanazon birtokot 582 arany-frtért vithai Kis László fejezői várnagynak; Miklósi László somogymegyei kovásznai rész-birtokát 1436-ban

200 arany-frtért ugyanazon vithai Kis Lászlónak; Ovadi Péter bárdosi birtokát 1461-ben 8 arany-frtért Tapán Jánosnak; Sághy János és testvérei sopronymegyei sági birtokrészeket 1467-ben 6 arany-frtért Finta Györgynek; II. Ulászló ákosházi Sárkány Ambrústól posztóban kölcsönözött 1461 frt s 90 denárért, neki 1511-ben Pozsony-, Nyitra- és Bács-megyék egy évi pénzbeli szolgálatait; ugyancz ugyanattól szintén posztóban fölvelt 1045 frtért, 1514-ben a budai harminczad féljövédelmét ugyanannak; végre Szapolyai János Sztracsén várát és Zsolna mezővárosát 1526-ban 13,000 arany-frtért Swethlowezky Buriánnak zálogosította el.

A sopronyiak Chyper Antalt, Széchy Miklós, királynéi főajtónállómester szolgáját, bizonyos kihágásokért, városuk törvénye szerint, 1408-ban megölték. Ezt nekik Széchy megbocsátotta, azon föltétel alatt, hogy a szolgánál akkoron volt 91 bécsi márkát, s az általa eladott lónak árát térítsék meg; viszont biztosította őket, hogy úgy Széchy, mint mások birtokain jártokban-keltőkben a megöltnek sem testvérei, sem más örökösei vagy utódai, sem senki rajtok boszút nem álland. Ugyancsak a sopronyiak Pulai Miklós csavargót és esendhaborítót 1412. körül felakasztatták.

II. Endre Péter, győri püspökről említi (8. l.), hogy nemcsak több követségben saját költségén járt, hanem midőn a király a sz. földre menetele előtt nejét Jalantát Konstantinápolyba küldötte, őt oda elkísérte, azután Endrével menendő.

Apróbb, de említésreméltó adatok e kötetben:

Nagy-Lajos királyunknak Miklós mester volt a nevelője. (168. l.)

A 17. sz. a. okmányban 1256. évre Lőrincz nevű, eddig nem ismert országbíró és zalai főispánt találunk. Mint országbíró az említett évre sem Czinár Móránál (Index alphabeticus Codicis diplom. Hungariae G. Fejéri), és így Fejér György egész Codex-ében, sem Frankl Vilmosnál (a nádori és országbírói hivatal stb.) sem fordul elő, nem mint zalai főispán sem. Téves Nagy Imre állítása a 27. l., hogy András pozsonyi főispánt és országbíró 1240. évre eddig nem ismertük. Mind a két minőségben említve van mind Czinár, mind Frankl idézett munkáiban.

Az eddig is tudva volt hajdani B a k o n y v á r m e g y e e kötetben két helyen, 46. és 158. l. van megemlítve.

1463-ban Sopronyban pénzverde volt, s IV. Frigyes római császár az ottan vert pénzből megtekintés végett egy forintost kért Soprony városától.

E kötetek kiadói közül Paur Iván ki-, s helyébe Stummer Arnold lépett; kilépett, fájdalom! a halál parancsszavára Ráth Károly is, de azért legyen szabad reménylnünk — a mint hogy történetbúvárlatunk gyarapodására élénken óbajtjuk is — hogy e közhasznú vállalat folytattatni fog.

G a r á d y.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat december 2-kán tartott választmányi ülésén, mely feles számú választmányi tagok és mindvégig melegen érdeklődött szép számú közönség által látogatott, mindkét alelnök jelen lévén, miután H o r v á t h M i h á l y az elnöki széket elfoglalva, az ülést megnyitotta:

1-ször is, szokás szerint, a mult havi ülés jegyzőkönyve olvastott föl, és hitelesített.

2-szor. Titkár előterjeszti Szász-Coburg-Gothai Ágost hg ö királyi Fenségeék Bécsben, nov. 29-kén a társulat köszönő iratára adott válaszáat, melyben ő Fensége különös örömét nyilvánítja a fölött, hogy anyai ösei: a hg K o h á r y - h á z szent-antali levéltárában a társulat búvárkodó bizottsága, a hazai történelmet gyarapító oly számos érdekes adatot talált, s ezentúl is bármikor a legszívesebb készséggel igéri megnyitvatni nemzeti levéltárát a társulat tagjai számára, kiket ő Fensége kastélyának szívesen látott vendégeiül tekinteni méltóztatik, úgy, hogy bármely időben is mehetnek jövendőre a szent-antali levéltár búvárlatára, csak a társulat részéről ő Fensége Hont vármegyei ügyigazgatója néhány nappal előbb értesíttessék. A valóban kegyes válaszleirat a választmány által hódolatteljes hálával fogadtatott; s mint értesülünk, majd az enyhébb évszak beálltával több történetbúvár szándékozik kutatásainak folytatására ő Fensége nagylelkű engedélyét igénybe venni.

3-szor. Pénztárnok harmincz új tagot jelent be, úgymint a már az ipoly-sági gyűlés alkalmával alapító-tagúl bejelentett, s a társulat irányában annyi kitünő szívességet tanúsított honti főispán b. Majthényi László ömlgát, s évdíjas tagokul: Ivánka Zsigmond, Paczolay Antal és Jankovich Antal orsz. képviselő, Horváth Miklós első alispán, Pongrácz Lajos főjegyzőt, Gyürky Medárd, Somogyi László, Stéger Imre prépost-plebános, Kendfalvy Lajos, Barényi József, Buócz Gyula, Szlámka István, Huszár Lajos, Deseöffy Gyula plebános, Kalmár Lajos hercegi főügyész, Zmeskáll Lajos, Sembery István, Podhorszky György, Filla Gusztáv, Balczár Rázmán, Schätz Ferencz, Medgyessy Sándor és Gellér Rezső urakat, mind Hontvármegyéből; továbbá Novák Lajos urat Pestről, Kelcz Gyula urat Veszprémből, Hanthó Lajos főreáltanodai igazgatótanár urat Lőcséről, Áray Károly városi jegyző urat, és a főgymnasiunai ifjuság önképző körét Jász-Berényből, és Pintér Endre premontrei kanonok urat Keszthelyről. Kik is mindnyájan egyhangúlag örömmel elfogadtattak.

Az ülés végén még, a m. tud. Akadémia érdemdús r. tagja és főkönyvtárnoka Hunfalvy Pál úr, ki az ülésen mint vendég jelen volt, jelentkezett alapító tagúl. Közéljenzéssel elfogadtatott.

4-szer. Horváth Mihály emelt szót; mivel — úgymond — a társulati titkár lemondásának ügye a múlt ülésen elintézetlenül maradt, ő, mint az elnökség egyik tagja, időközben gondolkodván ezen, a társulat ügyeinek vezetését oly mélyen érdeklő ügy fölött, azt nem sok nehézséggel kiegyenlíthetőnek véli; s ezzel előadja azon könnyítő módokat, a melyeknek életbeléptetése mellett Thaly Kálmán, daczára a lemondása alkalmával említett körülményeknek, s különösen Budára költözésének, a titkári tisztet újéven túl is viselhetné, a mire őt fel is kéri. — A választmány egyhangú helyesléssel fogadá elnök ömlga előterjesztését; mire Thaly elnöknek és választmánynak iránta ismételve tanúsított e szíves bizalmát meghatottan köszöné meg, azonban kijelenté, hogy ha a választmánynak csak egy tagja óhajt is más titkárt, ő ragaszkodik lemondásához. De miután a jelenlevő összes választmányi tagok kivétel nélkül kérék a hivatalában való megmaradásra: hálával nyilvánítá, hogy az elnökség és választmány e megtisztelő, egyhangú bizodalját parancsnak tekinti, s kötelesnek érzi magát engedelmeskedni. Ennélfogva lemondását visszavette.

Erre elnök ömlga kitüntető s igen kegyes szavakkal méltóztattott kifejezni a társulat elismerését titkár eddigi működése iránt.

5-ször. Botka Tivadar, vál. tag értekezése olvastatott föl: „Kont Miklós nádor téves sarjadéka a budavári emléktáblán.“ Ebben szerző, mindenütt okmányokra hivatkozva, kimutatja, hogy a budavári XIV. számú emléktábla, mely Kont Miklós nádor házát jelöli, hibásan mondja e nádor utódainak a gróf Pálffy-családot, melynek Kont Pál nevű ősét a genealogok alaptalanul kötötték össze ama náddal, kinek ivadékai a hg Újlakyak valának, ezek pedig, mint tudatik, Lőrinczcel 1524-ben kihaltak. Sőt Botka az ellen is kikel, mintha a Zsigmond parancsára Budán lefejezett Hédervári Kont István, Miklós nádornak fia, vagy — más történetírók szerint — unokaöccse lett volna, holott, úgymond, atyjafia sem volt, amaz Újlaki, emez Hédervári Kont lévén; czímerük is egészen más. Egyszersmind névszerint elősorolja Kont Miklós nádor fiait és testvéreit, a kir. kamara egykorú okmányaiból. Az érdekes értekezés, melyet a „Századok“ban mihamarabb közölni igyekeztünk, élénk eszmecsérét költött; különösen Ipolyi Arnold és Nagy Imre tettek reá megjegyzéseket. Ipolyi a Pálffy Pál nádor által családját illetőleg összegyűjtött régi czímerekből heraldikai hasonlatosságot lát a Pálffyak Kont Pálja és utódai, s Kont Miklós nádor czímerei közt; Nagy Imre pedig az értekezés azon állítását támadja meg, mely szerint a dunántúli Csák-nemzetség még 1364 előtt kihalt volna, holott az, fönlévő családi okmányok tanúsága szerint, a Kisfaludyakban is virágozik.

Titkár folkéré a felszólalókat, becses megjegyzéseiket majd a mű kinyomatása után a Századokban kifejteni, a mit meg is ígérnek; és így Botka fönt-címzett figyelemreméltó értekezése valószínűleg tanulságos históriai vitatkozásra nyújtand alkalmat, — a minek történetirodalomunk érdekében csak örvendhetünk.

6-szor. Varsányi Jánost. tag mutatta be, és Rómer Flóris sal egyetemben darabonként magyarázta az általa az aszódi pogánytemetőben ásott régiségeket. Ezek nagyrészt bronz-műtárgyak, u. m. néhány teljesen ép és gyönyörű példányú fibula, bronzcsatok, gyűrűk, karpereczek s egyéb ékszerek. A kö-tárgyak közül igen ritka és érdekes egy teljesen ép öntő-minta; van néhány kö-szerkeze és balta, több csinos készületű kisebb agyagbögre és csésze, és egy nagyocskas urna-féle edény is. Az egész egy csinos kis tárlatot képezett, melynek szíves bemutatásáért s szakavatott ismertetéseért élénken megéljenék a derék ősz tudóst, a gyűjteményét érdekeltséggel szemlélő tagok.

7-szer. Supala Ferencz t. tag olvasott egy, a nemzeti muzeum e tekintetben páratlanul gazdag készleteinek teljes fölhasználásával írt, valóban jeles értekezést: „A középkori hazai naptár a król“ és időszámításról. Igen helyes észrevételeket tesz itt értekező onomasticánk körül, melyeknek alapján aztán a leghomályosabbaknak látszó, s Knauz által is („A veteristák“) a megfejthetlenség példáiként fölhozott datumokat fejt meg, meglepő világossággal és pontossággal. Az értekezés feltünést okozott és köztetszést aratott. A válaszmány el is kéré a Századok számára, s így alkalmunk lesz vele füzeteinket érdekesíteni. Ez alkalommal is meggyőződünk, mily szép hivatása van Supalának onomasticánk és paleographiánk terén; óhajtjuk is, hogy minél élénkebben munkálkodjék. Az elismerés, mint a mai meleg fogadtatás is tanúsítja, nem fog elmaradni.

8-szor. Horváth Mihály fölemlítvén Zala vármegye közelebről hozott azon — lényegében eléggé nem dicéhrhető — határozatát, melylyel saját monographiájára oly szép összegű pályadíjat, de egyszerűs mind aránylag igen rövid határidőt tűz ki: indítványozá, hogy a társulat, mint a hazai történettudomány érdekében alakult intézmény, szólítsa föl a vármegyét, épen a mű minél jobban megírhatása érdekében, a határidőnek 1873 vagy legalább 1872 dec. 31-kéig leendő meghosszabbítására: miután így inkább remélhető, hogy e sok levéltári bűvárlatot igénylő munkára avatott történészek vállalkoznak; rövidebb idő alatt — ha csak valaki már évekkkel előre nem gyűjtött, — lehetetlen lesz ama nevezetes multú és fekvésű megye történetét elég tüzetesen és alaposan megírni.

Az indítvány egyértelműleg határozattá emeltetvén, Zala megyével külön átiratban közöltetett.

Ekkép folyt le az ülés, mindvégig lankadatlan érdekeltséggel és élénkséggel, úgy, hogy a jelenvoltak mindnyájau azon meggyőződéssel oszlottak szét, miszerint a Történelmi Társulat ez évi működését méltóbban alig fejezhette volna be.

A magyar tud. Akadémia történettudományi működése a lefolyt havi időközben annyira szünetelt, hogy alig van mit jelentenünk róla. Úgy látszik, a hazai történelem tekintetében egészen társulatunknak engedi át a tért.

A történet-, törvény- és bölcsészettudományi osztályoknak multkori jelentésünk óta nov. 29-kén és dec. 13-kán volt ülésük, de egyiken

sem tartatott historiai értekezés. Az előbbi ülés üres idejét H e n s z l m a n n I m r e töltötte ki, egy hosszú régészeti előadással a római ókeresztyénkori catacombákról, különösen R o s s i e tárgyú műveit ismertetvén; az utóbbi ülésen pedig egy törvénykezési és egy böleselmi értekezés olvastatott. Ugyanekkor T o l d y F. és I p o l y i röviden megemlékeztek a Sztambulból hazaérkezett négy Corvin-codexről, fölszólítván R ó m e r F l ó r i s t, azoknak az Akadémiában leendő bemutatására. Úgy tudjuk, hogy Rómer ezt már ezen, dec. 13-iki ülésen meg akarta tenni, de a muzeum főkönyvtárnoka tartja hozzá jussát. Csak aztán nagyon soká ne haladjon, a mikorra t. i. a tudomány iránt nálunk úgy is oly kevésbé érdeklődő közönség előtt a tárgy az újság ingerét elveszti. Gyorsan kellene az ilyen alkalmakat megragadni! Osztály-értekezlet dec. hó folytán tárgy hiányában nem tartatott.

Végre megemlítjük, hogy az Akadémia tagjainak nagy többsége e'veté az új ügyrend tárgyalása alkalmával az ügyrendi bizottságnak az eddigi ülésrendet fölforgatni törekvő, s úgy a tagokat, mint a közönséget csak örökös confusióban tartandott tervezetét, melyet annak idejében mi, mint fölötte ezélszerütlent, megróttunk. Ime, az Akadémia nagy többsége igazat adott nekünk, a mi nagy elégtételünkre szolgál. Ez üdvös határozat szerint tehát újév után is megmarad a régi, megszokott, hétfői ülésrend.

— **Jász-berényi deák-ezéh.** Midőn a „Századok“ 1867-dik évi folyama 314-ik lapján olvastam, hogy Szalay Ágoston úr gazdag pecsétnyomó-gyűjteményében egy kerek rézpecsétnyomó található ily felirattal: „Sigillum Cehac litteratorum de Jazberin“, s hogy e felirat közepette Magyarország védasszonya képezi a czímert, czifra tulipánokkal környezve: nagy érdekléssel kezdtem el nyomozódni e litteratusok ezéhe iránt; azonban erre sem Jász-Berényben személyesen, sem meglehetős részletes okirat-gyűjteményemből semmi felvilágosítást nem nyerhettem.

Végre a véletlen kisegített, s azt hiszem, ez érdekgerjesztő pecsét története meg van fejtve.

Hornyik „Kecskemét város története“ II-ik kötetének 236-ik lapján 13-dik sz. alatt közöltetik egy okmány, melyben gróf Wesselényi Ferencz nádor a kecskeméti r. kath. községben 1651-ben keletkezett vallásos társulatot, mely „Deák o k e z é h e“ czím alatt a bold.

Szűz-Mária tiszteletére alakult, megerősíti, és szabályait ünnepléses oklevélbe foglalja, 1661-ben.

Ez okmányban a „deákok czéhe“ 13 articulusból álló szabályai egész terjedelmükben be vannak iktatva; ezekből olvashatni, hogy: „Kecskemét várossában római igaz hiten lévő böcsüilletes deáki rend 1651. esztendőben Gyertyaszentelő Boldogasszony napján a bold. Szűz-Mária tisztességére czéhhet rendeltének és erigáltanak, mely neveztetik „Deákok Czéhének.“ Ezután az articulusok előadják a czéh^{he} — mely coetusnak is neveztetik — fölvétel-módját, az öreg és szolgál-dékánok, mint czéhtisztviselőknök választását, a czéh tagjainak jogait s kötelességeit, az articulusok megsértői ellen kiszabott büntetést; a czéh szöleje munkálása rendjét; a czéh végzése ellen a városi tanácsra s innét nem máshova, hanem egyedül csak a szentszékre fölebbezhetés jogát a czéhben állandó megmaradás, vagy abból való kirekeszthetés eseteit, mely articulusok záradéka ez: „Hogy pedig erősebb légyen az felül megirt articulusoknak rendi, ecclesiánknak és claustrumunknak szokott p e c s é t i vel megpecsételjük. Költ Kecskemét várossában, böjtelő havának második napján. 1651. die 2. Februarii.“

E kecskeméti „deákok czéhe“ kifejezést latinul helyesen „Ceha litteratorum“ szavakkal mondhatjuk, s így a föntebbi pecsét körirata magyarul ez lenne: „A jász-berényi deákok czéhének pecsétje“; a jász-berényi deákok czéhe is tehát a bold. Szűz Mária tiszteletére alakított vallásos társulat volt, a mit igazol az, hogy közepette a czímert Magyarország védasszonya képezi; azonban míg a kecskeméti deák-czéh szabályai az egyház és zárda szokott pecsétjével voltak ellátva, a jász-berényi hasonló czéh saját pecsétet tartott és használt.

E czéh, több más ily vallásos társulatokkal együtt, II. József császárnak 1781-ki parancsával oszlattatott föl, mint ezt Hornyik megjegyzi.

E deák-czéhnek hihetően csakhamar azon időben keletkeztek, midőn a protestans vallás hazánkban nagyobb mérvben kezdett terjedni, s talán e czéhnek szervezésének célja az volt, hogy a hívek e czéh kapcsa által is a r. kathol. egyház kebelében megmaradásra köteleztessenek; legalább némileg ide látszik mutatni a kecskeméti czéhszabály 13-ik articulusának azon intézkedése, hogy: „senki az böcsületes czéhet szabad akarhatja szerint az czéhben lévő személyek közül, holtig el ne hagyassa... Az Czéh is senkit ki ne vethessen...“

Szokolai Hártó Jánosnak 1846-ban megjelent Kecskemét város

történetirati ismertetése 86-ik lapja szerint: a XVI-ik század elején Kecskeméten egyideig teljesen megszűnt a plebánia, a XVI-ik század közepe felé pedig többnyire a jász-berényi zárdából jöttek ide barátok; azután is a plebánusok segítségére állandóul ezen zárdából küldettek szerzetesek. „A mennyire a régi iratok mutatnak, legelső szürke-barát volt Szerém-Újlaki Ferencz, ki 1548-ban a jász-berényi klostroból kezdett járni Kecskemétre; utána 38 év'g (= 1586.) küldözött e klostrom barátokat e városba.“ A jász-berényi sz. Ferencz-rendi szerzetesek zárdájának történeti adatai szerint e zárda 1565-ig virágzó állapotban fennállott, hanem ezután a török uralom alatt 1583-ig csak egy-két szerzetes lakott itt állandóan.

Igen hihető dolog, hogy a deákok czéhe Jász-Berényben már 1546-ban megalakult, oly hatálylyal, hogy működését talán a vidékre is kiterjesztve, saját pecsétet kezdte használni, s innét terjesztetett el a jász-berényi szerzetesek által Kecskemétre is; s valószínű, hogy e czéheknek articulusai itt is, ott is ugyanazok valának; a kecskeméti czéh azonban még 1651-ben sem bírt saját pecséttel, mint a föntebbi szabályok záradéka mutatja. A berényi zárdának alapjában 1572-ből való régi egyháza a h. sz. Mária tiszteletére épült, s így épen megfelelt a deákok czéhe vallásos céljainak.

GYÁRFÁS ISTVÁN.

— Wesselényi Ferencz nádor egy érdekes levele 1664-ből. („*Litterae Palatinales propriae.*“) ' „Ajánlom kglmednek szolgálatomat. Sexta hujus irt levelét mai napon szeretettel vettem; megparancsolt számvételemet megszolgálom kglmednek. Souches generál uramnak örömetest tehetségemmel távullétemben assistálok, s eddig sem mulattam el semmit is, valamiben lehetett. Nyitrát, úgy tudom, megpróbáltotta, az mint ma szintén ide nagy ágyúlóvések hallattak. Isten segítse az jó urat, kívánom; de nehéz, édes kedves uram, atyámfia, embernek ösztön ellen rugódozni! Balassa Bálint irott versében, hevervén, az holott azt írja: „ha szól is dolgozhoz, félben vess az mit mondott;“ sokan dolgunkat avagy nem értik, avagy érteni s annyivalinkább érzeni nem akarják. S ha idegen nemzettül szenvednénk, csak mégis tűrőbb volna; de magunk nemzete büzhet bennünket, s ezennel bán uramot (Zrinyit), Bottyáni Christoph uramot s engem egy csomólékba köttetvén szabadságunkkal, olasz bugyogóban dugván, kakukolni tanítanak. Átkozott privatum commodum, intestinum odium, fenthéjázó

méltóság hálogosétja s vakétja pákosztaságunkat. Vitéz horvát bán uram dolgaiban semmit nem tudok; se maga ő kglme nem ír, se az udvar szó- emlékezetet nem téssen, hanem az mit a piarczon tapodtatót értek, s akkor jó szerencséjének örvendek s akadékin törődöm. Élek mint szám- kivettett, haszontalan kárvalló, sóhajtok, hol hamvafolta vénült sze- meimmel áztatván őszült szakállomat, s nem vígan lattyunódra, hanem rettegéssel s reszketéssel elmélkedem hazám veszedelmével jövő halálo- mat. Az felföldön fogadtatott hadaknak addig hallaszták fizetéseket, ám kapitánjok nyakában hánván zászlójokat, úgy látszik lengyel confoe- deratusoktól kezdenek példát venni, s az végbeliek is elhíthetlenné lé- vőn, pusztára oszolnak. Ezeket én régen megjövendöltem; de ha szót nem fogadnak s autoritásomban megfognak: arrúl nem tehetek. Látja az Isten, ha veszett fejemet megszententiáznának: könnyebben esnék, mint érdemen kívül így mortificáltatnom; de már haszontalan nékem sopánkodnom, felvett cézlyomat köll üdöm üdözéssével követnem, s két gonosz között kisebbet vennem. Mivel Murányomban szorúlnom nem hadnak, mezőt tülem tiltanak, Lengyelországban mennem nem engedte- tik, Teplicze erőtlen, Sztrecsén is üszögében van: mostan egy kegyet- len völgyet tanáltattam az rettenetes hegyek között, egy folyó-patak mel- lett, ott csináltatok erős sánczot, oda az kegyetlenben szorúlok, s mi- vel az magyarságnak keleti ninesen: régen gyűlöltem tót szót tanúlok s hitván bakbúzi nyirkos tótjaimmal zenezeczét (zsendiczét = juhsavót) iszom, és mondhatom: az hozí új lé re. Azonban tik, édes emlével bíró magyarim, kik láttatok az első lovakon ülni: úgy hajtsátok és vezes- sétek rudatokat, töríst ne szenvedjen szekeretek, s rólam, ártatlanúl megesett s földretapodt⁷ állapotomon példát vévén: szerencse kereké- hez mint bizhassatok? — lássátok. Megbocsásson kglm, ha pennám, bús elmém vezérlésébül eltalált ragadni, mert mint barátomnak s hitt atyámfiának irtam, búm szaporájában. Éljen szerencsésen kglmed, kívánom. Irtam Tepliczén, die 17. Aprilis Anno 1664.“

Wesselényi nádor leveles-könyvéből közli

HANTHÓ LAJOS.

— **Lengyel képviső Magyarországon a kuruczvilágban, és gr. Beresényi László zenemestere.** A m. kir. kamarai levéltár- ban, a II. Rákóczi Ferencz fejedelemhez benyújtott kérvények s az

azokra adott fejedelmi resolútiók 1704 elejéről való töredék-protocolumában, számos másnemű érdekes adatok közt, e művészettörténeti apróságokra találtam:

„1393. Medie zki László alázatossan instál Ngodnak: Mivel Belényesben lévén képiró, a ráczok minden javait s ruháit elvitték, immár Lengyelországban, haza igyekeznek; Ngod méltóztassék számára egy passust adatni.“

De a művészetkedvelő fejedelem nem akará a szegény festőt elbocsátani, sőt — a mit az kérni sem mer vala — udvarába fölvétellel kinálá meg. Ugyanis Medie zki folyamodványára a fejedelmi válasz ez: „Ha alkalmas lesz az képirásra, szolgálatunkban béve szszük.“

„1492. Deplume Jakab alázatossan instál Ngodnak, mivel noha maga önként jött (Kassáról) az Ngod hűségére: mindazáltal minden javaiából kifosztották, s nem tud hova lenni. Ngod azért mé tóztassék a gönezi és mislei provisoratust számára conferálni, vagy másutt valahol rólla kegyelmessen provideálni, — avvagy csak arra nézve, hogy méltóságos Gróff Beresényi László urfiat (Miklós fiát, a későbbi híres franczia maréchal-t) kétféle musicában instruálta, s semmi refusiója nem volt fáradságának,“ — t. i. Kassán, László úrfi akkori tartózkodási helyén, az apja jószágit lefoglalt szepesi kamarától, a mely a fiatal gróf neveltetési és iskoláztatási költségeit az ungvári uradalom — mint Lászlónak anyai öröke — jövedelméből, Miklós gróf lengyelországi bujdosása ideje alatt fődözte volt, vagy legalább fődözni tartozott volna.

Deplume francziának iménti kérvényére Rákóczi fejedelem audientián, élőszóval adott választ.

T. K.

— **A Corvina maradványai.** Mátyás király könyvtárának nagy díszes darabja legközelebb a nemzeti muzeum birtokába jutott, és pedig a dicső király nagyságának ezen fényes emlékei valóban királyi úton kerültek vissza a kegyeletes nemzet óltalma alá, s ez a mi értéküket még megkétszerezi. Olvaszink tudni fogják, hogy Mátyás világhírű könyvtárának az európai tudósok ragadozásai elül még megmaradott része, részint Bu'ának török kézre jutásakor, részint pedig a XVII-ik században Konstantinápolyba szállítatott. A nagy király családi és Magyarország ezímerével ékes, s drágaműű, ezüst arany-ékítményekkel díszlő, bíborba-bársonyba kötött codexek közül — melyek remek cím-

képekkel és initialékkal ékesítve, többnyire Florenzben készültek — 14 remek példány maig a szultán udvari kincs- és ritkaságtárában pompázott, a mint néhány éve Sztambulban járt tudósaink is látták. Királyunk ő Főlsége legközelebbi keleti utazása alkalmával a szultán kincstárát is megtekintvén, föltűntek előtte a magyarországi és Hunyady-címerek, a miért is a codexek felől bővebben kérdezősködött, s azután nagy érdekeltséggel szemlélé dicső elődjének ereklyéit. A szultán látván királyi vendége kitünő érdekeltségét: a 14 díszkötetből a legszebb négyet kiválasztá, s urunk ő Főlségének ajándékozá, a ki azokat viszont, Triestbe érkezve, — a hol a codexek mír reá vártak — gr. Andrássy Gyula miniszterelnök ő excjának adá által, mint ajándékát a magyar nemzeti muzeum számára. Ekkép tehát Mátyás könyvei mint szultáni- és királyi adomány jutottak vissza a magyar nemzet birtokába. E négy codex közül az egyik Sz. Ágoston „De Civitate Dei” czinü munkáját, a másik Plautus „Comoediái”-t, a harmadik Polibius, végre a negyedik Trapezuntinos görög scriptor művét tartalmazza. Főbecsük tehát nem a különben is ismert tartalomban, mint művészi kiállításukban s kivált a hozzájuk csatolt nemzeti emlékezetben van. Az utolsóban Mátyás arczképe is látható.

Megjegyezzük egyúttal, mint történeti nevezetességet, hogy midőn II. Endre óta — tehát, több mint hatszáz év múlva — az első magyar király a Szent-Földet meglátogatta: mihelyt a jaffai kikötőben Palestina partjaira kiszállott, Jeruzsálemig és vissza a magyar nemzeti lobogót vitték urunk, mint egyszersmind jeruzsálemi király előtt. Ez is Abd-ul-Aziz szultán ő Főlsége lovagias figyelme folytán történt.

— **Békés vármegye monographiája.** Derék és ügybuzgó tagtársunk, Haán Lajos Békésről irt munkájának első kötete „Békés vármegye hajdana” czím alatt megjelent. E terjedelmes kötet 327 sűrűn nyomott nagy 8-ad rétü lapon a nevezett vármegye történeti, statistikai, népismei és helyrajzi ismertetését tartalmazza: míg a második kötet az idevonatkozó okmánytárat szolgáltatandja. Akkor lesz tehát tulajdonképen bevezett egész, ha majd a második kötet is világot látand. Részletes és illetékes ismertetést róla mi is csak akkor adhatunk; mindazáltal nem vőljük korainak, ha a megjelent kötetről rövideden már is szólunk néhány tájékozó szót. Szerző munkáját két főrészre osztá; az elsőben: „Történeti előzmények” XII. fejezetben tárgyalja a vármegye általános történelmét

— kellő tekintettel a műveltség-történetre — a legrégebb kortól egész maig; míg a másodikban: „Békés vármegye egyes helyei: városok, faluk, puszták,” egymásután külön-külön közli, az egyes helyek részletes történetét, úgymint összesen 129-ét. Ezekhez betürendes névmutató szolgál, s végül „Pótlék” egészíti ki a tartalmas kötetet. Szerzőnek munkája megírásánál, a gyűjtés tekintetében számos nehézséggel kellett megküzdeni, miután az alföldi vármegyék és nemes családok levéltárai, tudvalevőleg, a törökvilágban legnagyobbbrészt elpusztultak. Békés régebbi irományait azonban Brandenburgi György a XVI-ik század elején, legalább részben — szerencsére — külföldre, Anspachba vitetvén, ezek a dűlások elűl megmenekűltek, s II. József rendelkezére a hazába visszazállítottván, a kir. kamarai budai archivumába jutának; — innét meríthetett szerző a régebbi kort illetőleg legtöbb adatot. Második főfontosságú forrása a gr. Károlyi-nemzetség archivuma volt, de ez már jó részt az újabb időkre; végre — kisebb kűtföket nem említve — a múlt század elejétől, névszerint 1715-től kezdve, maga a romjaiból ekkor újra éledni kezdett vármegye levéltára. Szerző ez archivumokban, és egyebűtt is, a hol csak szerét tehette, — különösen Békés vármegyében — lehetőleg minden adatot összegyűjtött, s méhszorgalmának e művében lerakott gyűmőleseit valóban méltánylattal kell szemlélnünk. Számos ismeretlen — habár sokszor aprólékos, de a tárgyhoz tartozó — adatra lelünk itt s míg e tekintetben — valamint általában egész művével — Haán igen jó szolgálatot tőn irodalmunknak és megyéjének: ebbéli teljes elismerésűnk nyilvánítása mellett nem veheti tőlünk nehez néven, ha őszintén kimondjuk, miszerint, a mű előadási modorát tekintve, szerettük volna, ha szerző kissé élénkebben ír, a kiválóbb eseményeket mindenűtt egyforma részletességgel beszéli el, s a főbb alakokat — kiket olykor csak futólag érint — szemlélhetőbben kidomborítja. A mű ez által érdekességében bizonyára sokat nyert volna. Hogy pl. szerző (a 202-ik lapon) Károlyi Sándorral 1711-ben ostromoltatja Gyulát, 1705 helyett: azt sajtó- vagy tollhibának vesszük, s így még egynémely ily apróbb tévedést. Egyébiránt mind e fogvatkozások keveset vonnak le az alapszan és nagy szorgalommal irt derék munka becséből, melyet mi.t tanúlásigost és élv zhetőt, ezennel szivesen ajánlunk t. olvasóink figyelmébe.

— A kiadás Lauffer Vilmosé

— **Hanthó Lajos** úr, a löecsei magy. kir. főreáltanoda derék igazgató-tanára, ki a magyar történetirodalom körül már évek óta lel-

kesen működik, a múlt nyári szünidők alatt a lőcsei evang. convent régi kiadványokban gazdag, és történeti kéziratokban sem szűkölködő könyvtárának rendezését vállalván magára, ebben becses kéziratokra akadt. Ezek legérdekesebbike a Wesselényi Ferencz nádor, majd Apafi fejedelem udvarán kelt némely nevezetes expedíciók egykorú másolatait tartalmazza, 22 sűrűn tele írott íven. Címe a könyvnek: „*Libellus Expeditionum Missilium studio et opera Matthiae Gosnovicri Junioris Leuchovienis collectarum.*“ „E leveles könyvnek tartalma — közli velünk Hanthó — sokkal érdekesebb, mint a Pribitzer-codexé; írójáról, a ki előbb Wesselényi nádor, utóbb Apafi cancelláriáján szolgált, s a kuruczvilág vége felé mint Lőcse városának tanácsnoka halt el, könyvtárát és irományait az ev. gyülekezetnek hagyományozván, legalább tudunkra, irodalmilag sehol emlékezet nem történt. Említett, saját kezével írt codexének első 16 íve a Wesselényi nádor udvarán kelt nevezetes expedíciókat, (összesen 110 darabot) tartalmazza, s azután vörös festéssel írva, e cím lap következik: „*Sequuntur Expeditiones aliquot Missiles in Transsylvania pro rerum ac Temporum diversitate expeditae Annis 1671 et subsequentibus.*“ Tartalmaz 36 db ügyiratot. Mind ezek, mind a föntebbiek magyar nyelven írvák.“ Fölfedező, mint a legérdekesebb darabok egyikét lemásolta s mutatóványul beküldte hozzánk Wesselényi ama búss kedélylyel s gyönyörű, erőteljes magyarsággal írt levelét, melyet a hazája hanyatló ügyén bússultában, magányba vonult nádor, a felső-magyarországi összeesküvő magyar urak valamelyikéhez (tán Petróczyhez vagy Thököly Istvánhoz), mint bizodalmas barátjához, forrongó lelke egész keserűségét kiöntve, „*búj a szaporájában*“ intézett. Sietünk ez igen jellemző és érdekes levelet jelen füzetünkben közzétenni. A másik beküldött darab: Báthory Zsófia fejedelemasszony meghívólevele, fiának, I. Rákóczi Ferencznek Zrínyi Ilonával a zborai kastélyban 1666 martius 1-jén tartandott lakodalmára.

Hanthó ugyanott egy Tübingábau 1664-ben nyomtatott, s az ottani egyetem rectora, tanárai és tanulói által gr. Zrínyi Miklós halálára latin, görög, német és magyar nyelven írott gyászverseket tartalmazó könyvecsket is talált. Quart, húsz lap, fekete szegélylyel fűzve; összesen 23 db gyász- és emlékverset tartalmaz, köztük egy magyart, melyet *Witnyédinek* mint Moecenásának ajánlva, Deömetter György tübingai magyar tanuló írt. Nem tudjuk: ha e nyomtatvány hazánkban egyebütt ismeretes-e? Feleljenek bibliographjaink.

— **B. Orbán Balázs** nyilatkozik, hogy „Szekelyföld Leírása“ című munkájának IV-ik kötete: *Marossék*, — melynek megjelenését novemberre tervezte volt, csak jövő évi január hó végére kerülhet ki sajtó alól. Addig tehát előfizetőit szíves várakozásra kéri, annál inkább, minthogy e késedelem épen a mű érdekében eszközölt újabb kutatások folytán keletkezett. Szerző január 15-éig előfizetéseket elfogad e kötetre, és pedig fűzött példányra 2 frt 50 kr., s díszkötésűre 3 frt 60 kr-ával. Az előfizetési pénzek szerző czíme alatt Pestre, váczizuteza 9 sz. a. küldendők. Újra őszintén ajánljuk e pártolásra méltó művet t. olvasóink szíves figyelmébe.

— **Schulez Ferencz** ismert jeles műépítészünk, a vajda-hunyadi műemkek avatott restauratora, közelebből Erdélyben építészettörténeti czélből körutat tévén, nemcsak hogy a gyula-fehérvári román-, és a szász-sebesi góth-kori főgyházon nevezetes műszaki observatiókat tőn, — de a Küküllővölgy egyik szerény falusi templomában *G ó g á n V á r a l j á n*, mondhatni: Európára szóló műtörténeti fölfedezésre jutott; t. i. az e templom mennyezetét borító, 48 négyszög-táblázatra osztott festményt, a góth-korszak virágából, a XV-dik századból való festészeti remeknek ismerte föl: mely — a művelt világtól messze, félreesvén — eddig szakértők által sohasem vizsgáltatott. E 48 képlet többnyire bibliai alakokat ábrázol, de ott vannak az Anjou-, Hunyady-, Bethlen- és Bánffy-czimerek is. Schulez lépéseket tett e ritka műrégiség valamennyi képletének hű lemásolása s ismertetése ügyében.

— **Bartalus István** szorgalmas zenetörténetbúvárunk „*Magyar Orpheus*“ című vegyes tartalmú, XVIII – XIX századi nagy zenegyűjteménye, melynek darabjai — mint már szerző előfizetés hirdetésekor, februári fűzetünkben megjegyeztük volt — a kuruczvilágtól 1844-ig terjednek, a m. t. Akadémia és a Kisfaludy-társaság pártolása folytán megjelent. Körünkbe csak mint a nemzeti művészettörténet egyik ágát érdeklő tartozik, a mely ág mindeddig meglehetősen el volt hanyagolva, azért szerzőt mint lelkiismeretes és különösen zeneileg avatott búvárt, őszintén üdvözöljük. Igen helyesen tette, hogy e szakban működött tisztos elődeinek: a költőkül is jeles Verseghy Ferencznek és Pálóczi Horváth Ádámnak zeneköltési és gyűjtési munkálatait, melyeknek, kivált Horváth gondosságának, nem egy régi magyar melodia fennmaradását köszönhetjük, kellőleg méltánylá és felhasználá; ugyanis a nevezettek a maga idejében buzgó tevékenységök

Századok. 52

által ép oly jó szolgálatot tőnek a magyar művészet történetnek, mint tőn jelenleg Bartalus, főntezimzett kiadványával.

— **Emlékiratok 1848—49-ből.** Nemzetünk legújabbkori történelmének e dicsőségteljes éveiből a közlebbi esztendőkbén sűrűen jelentek meg naplók, emlékiratok, valamint egyes epizódok tüzetes leírásai, melyeket a jövődöbeli történész mind igen jól fog használni. Most ismét két ilyféle mű kerül sajtó alá; az egyik **Bátorschultz Bódog**, a rettentetlen honvédtábornoknak emlékiratai, melyeket a szólnoki, izsaszegi, nagy-sarlai stb. csaták részletes ismertetésével és térrajzával (1 frt előfizetési ár mellett) **Egervári Ödön** ad ki; a másik pedig az agg **Edvi Illés Pál** 1848—49-iki naplója, az ezen évekbén Vasvármegyében történt dolgokról. Ez **Lauffer Vilmos**nál jelenik meg.

— **Pályázati hirdetés.** Zala vármegye közönsége, megyéje történelmi monographiájának megírására pályázatot nyit. A magyar nyelven irandó mű terjedelme, beosztása és kezelése az írora bízatik, de foglalja magában a megye helyirati és földrajzi ismertetését, külső és belső történelmét, beléletét és történelmi statisticiáját. — Végre tartalmazza életrajzát a megye azon kitünő fiainak, kik a megye hatósági közéletbén szerepeltek, kiket a hazai közügyek innen nyertek; szóval: a kik bármely téren szolgálatot tettek a nemzetnek. Pályázati határidőül 1871-ik év december 31-ike tüzetik ki; mely időre a pályaművek jeligés levelkéek kíséretében a megye első alispánjához küldendők. A pályanyertes mű 3000 frttal o. é., — az ehhez legközelebb álló pedig 500 forinttal o. é. díjaztatik; az első díj azonbán csak általános becsü munkának íteltetik oda. A pályanyertes műből 500 példány a megye költségén fog kinyomatni, s ezek a megye közönségé lesznek; a további közlésre és többszörözésre nézve az író tulajdonjoga fönhagyatik. Midőn a megye közönsége történezeink figyelmét e pályázatra felhívja, egyúttal kijelenti, hogy irattárait mindazoknak, a kik azokat e munka megírása végett igénybe venni kívánják, készségesen megnyitja, s a megye első alispánja személyében gondoskodni fog, hogy az e téren való búvárlat a megye egész területén szives előmozdításra és támogatásra találjon. Most még sokan vannak, kik magok is alkotó részei a megyei történelemnek; — sokan, kik fölvilágosítást és becses adatokat képesek szolgáltatni: azért a megye közönsége bizton hiszi, hogy a fölhívásra létesülendő munka híven fogja tükrözni a megyét, a melyről szó-

land. Kelt Zala-Egerszegen, 1869-ik évi november hó 10-én. A megye közönsége nevében: **B a r c z a A n t a l** m. k., első alispán.

— **Vegyes közlések.** Az **Imre Sándor**, debreczeni reformatus főiskolai tanár által irt: „Magyar irodalom és nyelv története“ czimű főgymnasiumi tankönyv második kiadásban jelent meg. Történelmi és aetheticai tekintetben nem oly becses mű ugyan, mint a Toldyé, melyet az Akadémia a nagy-jutalommal megkoszorúzott, — azonban kivált nyelvészeti szempontból Imre munkája is a jelesebbek közé számítandó. — **Szűcs István**, volt debreczeni tanár, a mint írják, e nagy magyar város történetén dolgozik; szép tárgy, és gazdag kútfők is állhatnak főleg Debreczen városa dús levéltárában rendelkezésére, csak szorgalmasan fő búvároltassanak. Debreczen városának részletes történelmét megírni: nyolcz-tíz évi munka. — **K. Papp Miklós** t. tagtársunk, mint a „Magyar Polgár“ szerkesztője, lapjának tárczájában sokszor közöl érdekes történelmi adalékokat, valamint az általa szerkesztett hasonezímű naptárban is; így az 1870-re most kiadott „Magyar Polgár Naptára“-ban adatokat találunk az 1663-diki hadjáráthoz, Radvánszky János naplóját, adatokat a Wesselényi-család, továbbá az 1848—49-iki erdélyi történetekhez. Olvasóink igen helyesen teszik, ha ily naptárakat vásárolnak, holmi ephemer becsű selejtes közleményekkel teljesek helyett.

Történelmi könyvtár.*)

Pázmány Péter és kora. Irta **Frankl Vilmos**. Második kötet, 1622—1631. Pest, 1869. Kiadja Ráth Mór. N. 8-ad r. 455. l. Ára 3 frt.

— **Johann Calvin**, seine Kirche und sein Staat in Genf. Von **F. W. Kampfschulte**, o. ö. Professor d. Geschichte a. d. Universität Bonn. Leipzig, Duncker et Humblodt. 1869. N. 8-adr. Erster Band. 493 l. Ára 5 frt 40 kr.

— **Békés vármegye hajdana**. Irta **Háán Lajos**, békéscsabai ev. lelkész, a dorpatii tudós társaság levelező, és a magyar törté-

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok czímét — hozzánk, (Budavár, egyetem-nyomdatér 16. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

nelmi társulat igazgató-választmányi tagja. Első kötet: Történelmi rész. Pesten, 1870. Lauffer Vilmos tulajdona. N. 8-ad r. 8 és 327 l. Ára ?

— **A parlament Debreczenben 1849.** Közli Pap Dénes. Első kötet. N. 8-ad r. 267 l. Lipese, 1870. Kiadja Köhler K. A. Ára a két kötetnek 4 frt.

— **Csokonai életrajza.** Irta Szana Tamás. Pest, 1869. Aigner Lajosnál. 16-od., 164 l. Ára 1 frt 20 kr.

— **Előadások Magyarország történelméből.** Kereskedelmi és ipariszámok számára. Irta Mátyás Péter Pál, tanár. 3-dik füzet. Pest, 1869. Kiadja Heckenast Gusztáv. Ára 80 kr.

— **Joseph II. und Katharina von Russland.** Ihr Briefwechsel. Herausgegeben von Alfred Ritter von Arneth. Wien, 1869. Wilhelm Braumüller. N. 8-adr. 393 l. Kőmetszetű fac similékkel. Ára 5 frt.

☛ A Magyar Történelmi Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelmeztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től délután 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, Pest, váczí-útcza 20. sz. I. emelet, az „Első Magyar Iparbank“ helyiségében.

— A „Századok“-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (Budavár, egyetemnyomda-tér 162. sz.), az újon jelenkező tagok nevei és a „Századok“-at illető reclamációk pedig Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (váczí-útcza 20. sz.) intézendők.

☛ A „Századok“-ra külön előfizetés is áll nyitva, nem tagok számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór váczí-útczai könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expediáltatnak. Ugyanott megrendelhető még az 1868-diki évfolyam is, tagok által 5, nem tagok által 6 frtjával.

— *Sajtóhiba-javítás.* Jelen füzetünk 700-ik lapján az utolsó szó „és“ „i s“ nek olvasandó.

Felvilágosító szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1869 Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.